

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-12/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutlijev Uchqun Otaboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xollijev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.
Zaripova Ranojon PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№12/4 (121), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 643 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

МУНДARIЖА

FILOLOGIYA FANLARI

Abdualilova F.Sh. O'zbek xalq iste'mol doirasi chegaralanmagan dialektal frazeologizmlarning tematik tavsifi	8
Abdullayeva G. "Es" shaxssiz olmoshi va uning o'ziga xos lingvistik xususiyatlari	10
Abdullayeva N. Comparative analysis of body language in uzbek and english cultures	14
Abdullayev B.H. Bozor diskursida muloqot jarayonlari: nutqiy aktlarning roli	16
Abdulboqiyeva O.A. Sodda shakldagi axborot-kommunikatsiya texnologiya terminlari	21
Abdusharipova D. Ommaviy axborot vositalaridagi ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar	26
Abidova R.Kh. A comparative study of the speech act of gratitude: cross-cultural and linguistic perspectives	28
Achilova O. Yapon muloqot matnida suhbatdoshni harakatga undovchi faktorlarning mohiyati	30
Adambaeva F.R. Ingliz tili biotexnologiya terminologiyasida metafora - terminlar	33
Ahmedova B. Ogahiyning "Gulshani davlat" asari leksikasidagi otash bilan bog'liq umumeroniy so'zlar tahlili	41
Akramov Sh.X. Milliy ozodlik kurashchilari obrazini yaratishda tabiat manzarasi - peyzajning o'rni	43
Ashirov O. "Codex Cumanicus"ning ilk tadqiqoti	49
Avezova A.M. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostonlaridagi Majnun obrazi qiyosiy tahlili	52
Axmedova Sh.M. Tibbiyot sohasiga oid terminlarning lingvokulturologik tadqiqi	55
Azadova F.S. "Anisul voizin" asarining matniy tadqiqi	58
Azimova S.Sh. Til va nutq madaniyatining xususiyatlari	60
Bahriddinov M.M. Abdulla Qahhor va Jek London hikoyalarida badiiy psixologizm poetikasi	63
Barotova N.Sh. "Kinodiskurs" tushunchasi, uni xarakterlovchi lingvistik va ekstralingvistik omillar tahlili	66
Bekboyeva G.R. Olamning lisoniy manzarasida "ezgulik" konseptining kognitiv tadqiqi	72
Bekchanova H.D. Tilshunoslikda poetonimlarni o'rganishga doir ilmiy-nazariy yondashuvlar	75
Bektashev O.Q. Kombinatorika terminini talqin qilishning lingvistik asoslari	77
Boltabayeva M.B. Graxam Grin romanlarida axloq tushunchasini bosh g'oya sifatida ifodalanishi	80
Bozorova V.I., Fazilova N.I. Machine translation in academic research: enhancing access to global knowledge	82
Buriyeva F.N. Yangi o'zbek she'riyatida tasavvuf an'analari: so'fiyona ohang, ramz-u timsollardagi novatorlik	86
Buzrukova Sh.M. Semantic expression methods: Collocations and idiomatic expressions	93
Daminova M.Z. German tilshunosligida ilova komponentli konstruksiyalarning o'rganilishi	96
Davlatova M. Ingliz tilida ditranzitiv tuzilmalarning ifodalanishi tahlili	99
Davurova U.J. Linguistic analysis of the observer	102
Davurov X. Euphemisms in spanish communication text	105
Djabbarov Sh.Kh. Reflections of culture: a comparative analysis of ethnolinguistic characteristics and metaphorical expressions in concept of time	108
Djabborov D.Z. Ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogik terminlarning tasnifi	110
Djurayeva Yu.G'. Gul komponentli xotin-qizlar ismlari tadqiqi	113
Do'smatov S.T. Mahmud Zamaxshariy nasihatlari	118
Egamberdiyeva H.S. Neurolinguistics. Disturbances of word meanings	120
Elov B.B., Yuldashev A.U., Yodgorov U.S. Til korpusi turlari va umumiy xususiyatlari	122
Elov B.B., Yuldashev A.U., Yodgorov U.S. Lingvistik korpuslar tipologiyasi va ularga qo'yilgan talablar	129
Ergasheva M.A. Bolalar nutqining fonostilistik xususiyatlari	134
Erkinova S.R. Cultural specificity of precedent names in english and uzbek literary texts	136
Ernazarova N.X. Tabrik va tilaklar nutq turlari sifatida	138
Eshmuratova D.U. Ingliz diniy terminologiyaning stilistik xususiyatlari	143
Fayzullayeva D. Paremiologik birliklarning umumiy xarakteristikasi	146
Fayzullayeva D.G'. Ruhiyat va robotlar: ilmiy fantastikada qahramonlarning ichki kechinmalari	149

Fazliddinov Kh. Derived features of the names of labor weapons in english and uzbek languages	151
G'aniyeva N.G'. O'zbek jadid adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari	155
Gaylieva O.K., Keruenov T.A., Jepbarova S.K., Begjanov X.Sh. Professor ahmad mammedov sherlari o'zbekcha tarjimasida milliy ruhiyat ifodasi	158
G'ayratova R. Oziq-ovqat nomlari va ular bilan bog'liq muloqot shakllarining o'rganilish tahlili	161
Hamidova G. Muhammad Yusuf she'riyatida "Vatan" konsepti verbalizatorlarining pragmakognitiv tabiati	164
Hamroqulova S.S. Y.V. Gyote "Faust" asarining ruscha tarjimalari tarixi	167
Hasanova X. Xudoyberdi To'xtaboyev va Ursula Le Guin asarlarida fantaziya janrining madaniy-qiyosiy xususiyatlari	170
Haydarov A.A., Tosheva F.B. National-cultural similarities and differences in english and uzbek fairytales	172
Hazratkuliyo D.F. Hozirgi tojik va o'zbek nazmda uchlik she'lari rivojiga bir nazar	175
Hoshimova A.M. Ahmad Tabibiy dostonnavisligida izdoshlik masalasi	179
Ibrahimova A. Xorazm dostonchiligining o'ziga xos xususiyatlari	182
Iminova Sh. Changes in reading habits among young students	186
Iskandarova Sh.M. Cultural and national specificity in somatic phraseological units: a comparative study of english and russian	188
Ismatov A.F. Ertak nutqida zamon va makon munosabatlarining ifodalanishi	191
Jabborova S.A. Research of medical terms in uzbek and english	193
Jakbarova S.M. Til va madaniyat: ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlari orqali madaniy qadriyatlarni anglash	197
Jumanyazova M.X. "Sayod va Hamro" dostoni leksikasida mumtoz adabiyot ta'siri	199
Jurayeva M.A. Reklama matnlarida neyrolingvistik dasturlash texnikalari turlari	203
Kalandarova M. Tarjimada stilistik sinonimlar va ularning madaniy mosligi	205
Kamilova D.K. Ingliz va o'zbek tillaridagi tadbirkorlik sohasi terminologiyasining lingvistik maydoni	208
Karimova D. Xorazm shevalaridagi holat fe'llarining leksik-semantik xususiyatlari	210
Kasimova A.N., Yavkocheva F.H. Socio-political speech language of lexicon aspects	213
Kendjaeva Z. The humorous potential of metaphorical polysemy in the english language	216
Khabibullayev N.N. Traditional views on morphemes by Ayub G'ulomov, Ra'no Sayfullayeva, and Abduzuhur Abdurazizov	218
Khamdamova D. Perspectives of studying the concept of "courage" in modern linguistics	221
Kobilova A.B., Rakhmatova A. Linguacultural features of toponymic units in uzbek language	224
Kobulova N.B. Erkin A'zam nasrida ijodiy-uslubiy induviduallik	228
Komilova G.A., Umarova N.R. Siyosiy nutqning ishonitirish funksiyasini amalga oshirishda fonetik aspektlarning ahamiyati	231
Kurbaniyazov R. Classification of sport facilities	233
Madaminova Yo.B. Hissiy nutqning lingvistik tahlili	236
Mahmudov R., Polvannazirova S. The influence of english borrowings on the uzbek language	239
Mamadaliyeva M.T. Agroturizm terminologiyasidan semantik derivatsiya jihatidan foydalanishning leksiko-semantik xususiyatlari	243
Mamarajabova I.F. Inson ruhiyatida vaqtning ahamiyati	245
Mamarasulova G.A. Features of translation of socio-political texts in the pragmatic aspect	248
Mamatkulova S.Sh. Lingvistikaning muhim bo'limlari tasnifi va ularning ahamiyati	252
Mamatkulova Sh. Linguistic expression of the concepts "devotion" and "fidoiylilik"	255
Maqsudova Sh.M. Ingliz va o'zbek tillarida yaxshi xarakterni ifodalovchi iboralar va yaxshi xarakter tushunchasi	258
Mardonova O. Badiiy matn sotsial qatlam nutqida g'ayrioddiy ishonchlar va tabularning qo'llanilishi	261
Maxanova F.M. Maqsud Shayxzoda she'riyati tilining leksik-semantik xususiyatlari	264
Mirzayeva M.G'. Main objectives of comparative analysis of a work of art in English and Uzbekistan	266
Muminova N.A. Temuriyzoada antroponimlar tadqiqi	270
Murodova E'.G'. The role of somatisms in paremias	273

Murotova G.N. Lexical analysis of numerals in english	275
Musaev B.N. Translation difficulties of phraseological units in english scientific-popular texts into russian	278
Musayev F. Til egasi bo'lmaganlarga arab yozuvini o'rgatishdagi murakkabliklar	281
Muxamedova M.A. Isohor Oqilov ijodida sahnaviy raqs	283
Muxammedova S.I. "Oshiqnoma" dostonlaridagi diniy konseptli ayrim hikmatli so'zlar tahlili	287
Nasillayeva M.M. Atoiy "Devon"ida metaforalarning qo'llanilishi	292
Nasrullayeva U. G'arb adabiyotshunosligida Qirol Artur siymosi	294
Nazarova A.R. Partav Nodiriy she'rlarida nur va zulmat timsollarining aks etishi	297
Ne'matova H.A. Safarnoma janriga oid asarlarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish	299
Nizomova Z. Energetikaga oid inglizcha leksik birliklarning morfologik tahlili	302
Normatova A.D. Approaches to literary translation: methodologies and techniques	306
Nuraliyeva G. Terminologik tizimlarning shakllanishi va qaror topishi va harbiy terminlarning tilshunoslikka termin sifatida kirib kelishi	309
Nuritdinova R.N. Jinoyat leksikasini hosil qilishda muloqot shart-sharoitlarning o'rni	311
Obidova A. Onomastika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishi sifatida	313
Olimova D.Z. Cognitive mechanisms of simultaneous interpreting	316
Omonova O.X. Annamari Shimmel – boburshunos olim	319
Ortikova E. Notarial discourse as a research object of linguistics	322
Pulatova Kh.G'. Contrastive analysis of idiomatic expressions and phraseological units in english and uzbek languages	325
Qobilova N.S., Azimova M.Sh. Ingliz tilida baho konseptini ifodalovchi til birliklari kognitiv-pragmatik nuqtai nazar	328
Qobilova N.S., Hojiyeva M.T. Ingliz tilida modal fe'llarning taqiqlash kategoriyasini shakllantirishdagi o'rni	331
Qobilova N.S., Ollomurodov A.O. Kinodiskursida salbiy emotsiyalarni qurish: kognitiv-pragmatik nuqtai nazar	333
Qobulova D.R. Tabiat bilan bog'liq ayol ismlarining semantik xususiyatlari	336
Qodirova X. Ingliz nutqiy etiket shakllari: ularning pragmatik tamoyillari va ularning ijtimoiy kontekstdagi ahamiyati	340
Quvvatova Sh.Ch. Xolid Husayniyning jahon adabiyotida tutgan o'rni	342
Radjabova F.A., Sabirova M.R. The comparison of somatic lexicon's peculiar features in the system of english and uzbek languages	345
Radjabov D., Shuhratova V. Yapon tilida fe'llardagi inkor-buyruq shakllarining tahlili	348
Rahmonov H.A. Omon Matjon she'rlarida assotsiativ aloqa ko'rinishlari	351
Rahmonova S.N. Meronimlar tadqiqot obyekti sifatida	353
Raimov A.R. Tilshunoslikda semema va sema tushunchalari hamda ularning tavsifi	356
Rashidova D.K. Diniy diskurs tilining lingvistik o'ziga xosligi	359
Rashidov S. Milliy koloritni ifodalovchi reyaliyalarning o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlari	361
Rasulova M.A. Dramatik diskursda pragmatikaning pressupozitsiya elementlari va ularning tahlili	364
Ravshanova R.X. Sotsiolingvistika va tilning jamiyatdagi o'rni	367
Raximova G. Bolalar ruhiyatini rivojlantirishda anvar obidjon she'riyatidan foydalanishning metodik xususiyatlari	369
Raximov M.M. O'zbek tilshunosligida "yo'l" konseptosferasi genezisi	373
Raximova N.O. XXI asrda janr o'zgarishi jarayonining kuchayishi	377
Raxmatullayeva Sh.A. Figurative language and emotional resonance	380
Rizoyeva M. Odam Ato haqidagi afsonalarda sakrallik talqini	382
Rustamov D. Jadid dramalarining til xususiyatlari	385
Rustamov D. Jadid dramalarida o'zlashmalar	388
Ruzikulova G.G. Linguocultural Comparison of Somatic Phraseological Units Based on the "Foot" Component in English and Uzbek	390
Ro'zimurodova Z.G'. Portret va peyzaj tasviri orqali "Shaytanat" asarining estetik o'rni	393
Sabirova N.E., Atadjanova R.X. "Oshiqnoma" turkum dostonlari leksikasining eski o'zbek tiliga munosabati	397

Sadinov O. Badiiy asar tarjimasidagi pragmatik muammolarning milliy mentalitet bilan bog'liq jihatlar	399
Safarova M.R. The method of semantic analysis of lexical units	402
Saidrasulova Sh.N. Reklama matni – til maxsuloti sifatida	405
Saidrasulova Sh.N. Reklama matnining til maxsuloti sifatida o'ziga xos xususiyatlari	408
Samandarova N. Fransuz tilidagi qatnov fe'llari va ularning o'zbek tilida xoslashuv munosabatlari	411
Sapayeva F.N. O'zbek va ingliz tilidagi mifonimlar uyg'unligining in'ikosi	414
Sapaeva Z.R. A research on uzbek folklore in english academic literature	417
Sarsenbayeva M.A. Linguistic and cognitive readiness of conference interpreting	420
Sativoldiyeva D.S. O'zbek tili toponimiyasida konversiya va toponimlashuv	424
Sattorova M. Layli va Majnun xalq dostoni tarixi va poetikasiga nazar	426
Saydalieva A.E. Literary analysis of Erkin A'zam's "A tender-hearted dwarf"	429
Shamsiddinova G.V. Amerika badiiy adabiyotida detektiv janrning paydo bo'lish tarixi	431
Sharipova M. English antroponyms as language phenomenon	434
Sharipova M.B. Qahramonlik dostonlarida oila va nikoh masalalari	437
Sharipova M.G'. Inson ruhiy holatining kinetik vositalar orqali ifodalanishi	440
Sharipova R.M. Hamid Olimjon lirikasida tabiat ramzlari bilan bo'g'liq qarashlar xususida	443
Sherjanova F.K. Dunyo adabiyotida tragediyaning tadqiq qilinishi	447
Shukurova Z.F. "Tarixi Rashidiy" asaridagi frazeologik birliklarning tahlili	450
Shukurova Z.F. The significance of linguistic ecology in modern linguistics	453
Sobirova R.Kh. Comparative analysis of english and uzbek religious terms	455
Sultonova J. Tarjima va folkorda lingvokulturologik tadqiqot usullarining o'rni	458
Sultonova K.F. Botanik terminlarning semantik sinonimlari	460
Sultanova U.M. Ko'p ma'noli so'zlar tarjimasi va ularning kontekstual masalalari	462
Suyunova G.B. A comparison between "hæfde" in old english and "habbe" in old high german	467
Suyunova M.I. Development of speech act mechanisms in language learners	470
Suyunova Z.M. "O'tkan kunlar" romanida vaqt birliklarining badiiy talqini	475
Tairova M.A. Mamlakatshunoslik terminlari tadqiqining tarixi va talqini	479
Tilovova G.R. Leksikografiya-so'zlarning semantik tuzilishini tadqiq etuvchi lingvistik soha sifatida	482
Toshboyeva D.A. Do'ppichilik terminlarining lug'atlardagi talqini	484
Toshpulatova M.K., Ochilova S.O. The usage of machine translation tools in uzbek-english languages	487
Tukhtakhodjaeva Z. Parameters of textual analysis of phraseology and its sampling	489
To'xtayeva N.N. Abdulla Qahhor asarlarida ayollar obrazining o'ziga xosliklari	492
Ubaydullayeva M.O. Lingvistik tadqiqotlarda gender stereotiplarining tasniflanishi	494
Ulug'nazarova X.E. Erkin Vohidov ijodida shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiya	496
Umarova G.Q. Alisher Navoiy asarlarida hakim obrazining poetik vazifasi	498
Uralova S.I. Lakuna tushunchasi va uning lingvistik tavsifi	501
Xaydarova F. O'tkir Hoshimovning «Ikki eshik orasi» romanidagi taom nomlarini ifodalovchi leksik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari	503
Xo'jaeva S. Folklor va badiiy asarlar onomastikasining farqli va o'xshash jihatlar	506
Xolmatova O.U. Maqollarning lingvistik tavsifi	510
Xudoynazarova D.Sh. Dystopian themes in youth adult literature	512
Xudoyqulova D.K. O'zbek va ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari tezaurusi	515
Xusanova M.A. O'xshatishlarning badiiy matnlardagi vazifasi	518
Xushvaqtova G.T. Abdulhamid Cho'lpon asarlarining ingliz tilidagi talqinlari: lingvosemiotik tadqiq masalalari	521
Yarqulova D.M. The analysis of time and space linguistic units in english and uzbek languages	523
Yuldasheva D.B. Probabilistic forecasting in the process of simultaneous translation	525
Yuldasheva X. Aristotelga oid "Poetika" asarining turli davrdagi tarjima va talqinlari xususida qiyosiy-poetik tahlil	528
Yunusova F.J. A linguacultural analysis of clothing related words in sadriddin ayniy's novel "Slaves"	531
Yusupboyev N. Arab tilida payt holini ifodalovchi ravishlar va ularning grammatik tahlili	534
Yusupova G.Ya. O'zbek va ingliz tillarida musiqa terminlarining lingvistik xususiyatlari	537

Yusupova K. Reklama matnlarida ekspressivlikni ifodalashda ritorik so'roq gaplar va vokativning o'rni	539
Yusupova S.A'. The expression of respect in male and female speech across different language systems	541
Yusupova Sh.O. The historical perspective and functional aspects of general and specific linguistic norms	544
Zaripova Sh.Sh., Gafurova K.R. Methodological foundations of teaching foreign language vocabulary	547
Zohidova S.A. Chog'ishtirilayotgan tillarda fitonim komponentli frazeologik birliklarni tarjima qilish usullari	550
Zunnunova U.G'., Maxkamova M.A. Rassomning tarixiy, madaniy va bozor qiymati o'rtasidagi korrelyasiya	553
Абдуллаева Р.М. Исторические предпосылки возникновения медицинской терминологии	555
Байманов Х.А. Об изучении концепта	558
Бекчанова Д.З. Ўзбекистонда ечимлар журналистикаси тараққиёти	561
Бабаджанов Х.Б., Омонкелдиева Г.У. Образы и метафоры, обозначающие концепт «любовь» в поэзии А. Ахматовой	563
Будикова М.Х. Й.В. Гёте асарларида илгари сурилган ғоялар ва бадиияти хусусида	566
Икромжонов А. Фахрулдин Ўзжандий илмий меросига доир тадқиқотлар таҳлили	569
Кадинова О.Х. Литературный цикл и его функции в литературе XX века	571
Кудратова М.С. Некоторые вопросы и эквиваленты сопоставительной типологии фразеологизмов в русском и узбекском языках	574
Мавланова Д.С. Паремия как феномен языка	577
Мавланова Д.С. Лингвокультурные особенности пословиц в русском и английском языках	583
Матякубов О.К. Нақлларнинг чоғиштира ва дифференциал белгиларининг француз ҳамда ўзбек эртақларида акс этиши	586
Махаммадходжаев Б. Араб адабиётида ташбеҳ ва истиоранинг бадиий-эстетик ўрни	589
Муслимова Ш.С. Ём Сансопнинг “Қоронғу тун” ҳикоясида ижодий услуб ва шакл янгилиги	591
Нишанова Г.Ф. Современные подходы к изучению антропонимов иноязычного происхождения	596
Ниязметова Ш.К. Фразеологизмы с именами собственными в современном мире	598
Нурмухамедова М.У. Олтой ва славян халқлари адабиётида эпос жанрининг тараққиёти	601
Сағдиева Г.Ж. Когнитивная лингвистика: основы и происхождение	604
Саттарова Ю. Интерпретация афористических высказываний в политическом дискурсе	607
Султанбекова Д. Реинтерпретация исторического времени относительно умара в «Степе Шимэй»	609
Суярова А.И. Шараф Рашидов и его наследие публицистики в контексте социальной справедливости и национальной идентичности в высокотехнологичном глобальном мире	613
Тухтаев С. Замонавий тилшуносликда аксиологик ёндашув тушунчаси	616
Усмонова Н.Б. Кросскультурные особенности современного медико-оздоровительного дискурса	620
Хамраев Д.Х. Психологический мир писателя	623
Ходжиева Г.Н. Анализ и сравнения языковых особенностей гендерной коммуникации на примере итальянской и узбекской литературы	625
Шокирова Д.А. Ўзбек ва инглиз тилларида болалар нутқининг умумий жиҳатлари	628
Элманова М. Художественное воплощение проблемы влияния насилия на формирование психологии личности в романе «Дочь могильщика»	631
Эрматов Х. Миллий босма нашрларда таҳлилий контент яратиш муаммолари: формат, услуб ва маҳорат масалалари	634
Қаршиева Г. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидаги Фарҳод образи бадиий талқини: анъанавийлик ва оригиналлик	639

UO'K 811.521

**O'ZBEK XALQ ISTE'MOL DOIRASI CHEGARALANMAGAN DIALEKTAL
FRAZEOLOGIZMLARNING TEMATIK TAVSIFI****F.Sh.Abduljalilova, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax**

Annotatsiya. Ushbu maqolada dialektal frazeologizmlarning tematik tavsifi, funksiyalari tarkibiy qismlaridagi elementlar, dialektal frazeologik birliklari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Til, dialekt, fraza, nutq, funksiya, vosita, asos, stil, tarkib, xalq.

Аннотация. В данной статье анализируется тематическая характеристика диалектной фразеологии, элементы ее функциональных компонентов, диалектные фразеологизмы.

Ключевые слова: Язык, диалект, словосочетание, речь, функция, инструмент, основа, стиль, содержание, люди.

Abstract. This article analyzes the thematic description of dialectal phraseologisms, elements in their functional components, and dialectal phraseological units.

Keywords: Language, dialect, phrase, speech, function, medium, basis, style, content, people.

O'zbek tili sistemasidagi dialekt frazeologik birliklarning nutqda tayyor holda ishlatilishi tilning sotsial hodisasi sifatida inson faoliyatining turli sohalari bilan bog'liq bo'lgan funksiyalarga moslashganligida izohlanadi.

So'zlarning qo'llanish doirasi va xususiyatlari til vositalarining nutq turlariga ko'ra ajratilishini, bu hol esa adabiy tilning bir qancha stillari jamligidan iborat ekanligini ko'rsatadi.

Til vositalarining ma'lum bir funksional stilga ko'ra xoslanishi xususiyati faqat leksikada emas, balki tilning boshqa sathlari kabi dialekt frazeologiyada ham kuzatiladi. Funksional stil deyilganda, biz o'z tarkibiy qismlaridagi elementlarning nisbatan turg'unligi bilan farqlanuvchi murakkab nutqiy sistemani anglaymiz.

So'z yoki iboralarni usulbiy jihatdan tasniflash ularning emotsional-ekspressiv xususiyatlari bilan chambarchas bog'lanib ketadi.

Farzeologik dialekt birliklar ham lug'aviy birliklar singari barcha uchun barobar va tushunarli bo'lsa, ular umumxalq frazeologiyalarini ijobiy va salbiy tushunchalarni ham qamrab oladi. Ular ham uslubiy nuqtai nazardan muayyan bir uslubiy ko'rinishga xoslanmagan bo'ladi. Bunday dialektlar frazeologik birliklar o'zbek xalq maqollarida matallarida leksik sostavining muayyan qismini tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida so'zga chechan xalq baxshilarining o'z asarlarini shirali til bilan, ta'sirchan, obrazli ifodalashga yordam beradi.

Dialektal frazeologizmlarga nisbatan tilida uchraydigan frazeologizmlar tabiati, tarkibi va miqdori jihatidan bir-biridan tubdan farq qiladi. Buning ob'yektiv va sub'yektiv sabablaridan biri, bizningcha shundaki, jonkuyar asoschilaridan biri professor Xodi Zarifning u yoki bu asar lingvistik aspektida tekshirilganda, tavsiflangan tahlil qilingan asar jihatdan namoyon bo'ladi.

Asar yoki badiiy asarda asosan, inson psixologiyasi bilan bog'liq jarayonlarni jozibali va ta'sirchan ifodalash uchun xizmat qiladi: dialektal frazeologizmlar personajlarning xursandchiligi, qayg'u, azob-uqubati kabi xususiyatlarni ifodalashda o'rinli qo'llangan. Quyidagi misollarga e'tibor beraylik:

Azob chekmoq kim qiynalmoq variant; azobini tortmoq shum xabarni aytib, uni talvasaga solib qo'yganidan azob chekdi. A. Muhtor. asar badiiy tilida nainki umumxalq uchun tushunarli frazeologik birliklar, balki oddiy, jonli so'zlashuvga, faqat muayyan hududgagina xos bo'lgan dialektal frazeologik birliklar ham anchagina. Biz quyida mana shu dialektal frazeologik birliklar xususida biroz to'xtalmoqchimiz. An'anaviy o'zbek xalqining asriy turmush sharoitiga mos va xos frazeologik birliklar o'z ifodasini topgan. So'zga chechan xalq baxshilari avloddan-avlodga meros qoldirilgan asarlarni o'z mehnati va shijoati ham shuuri bilan shoda marvariddek e'zozlab bezatganlar, imkoniyatdan kelib chiqqan holda, tinglovchini o'ziga maftun qilarli darajada yuksak

mahorat bilan, o'ziga xos salohiyat olganlar. Bu esa o'z navbatida asarlar tilining qayta-qayta ishlanishiga, silliqanishiga yordam bergan, albatta. Kuzatishlarimiz natijasi shuni ko'rsatadiki, har bir maktab vakillarining usuli va an'analari bo'lgan.

Badiiy tilidagi dialektal frazeologik birliklarni to'plash va tavsiflash katta ilmiy-amaliy qiymat kasb etgan holda, o'zbek tilining leksik-frazeologik fondini boyitishga ham barakali ta'sir etajak. Chunki bu orqali o'tmishdan va hozirgi har bir so'z iborada o'zbek xalqining tarixi, urf-odati, turmush tarzi o'z ifodasini topgan. Deyarli qipchoq shevasi vakillaridan yozib olingan. Lekin u yoki bu asrlar osha bir hududdan ikkinchisiga turli sabablar bilan o'tishi natijasida ba'zi syujet voqealar tasvirida qipchoq dialektiga xos bo'lmagan so'z va iboralar ham uchramiz.

Asarlar tilida uchraydigan dialektal frazeologik birliklar simantik jihatdan rango-rang bo'lib, asoslangan:

-beshkirti qilmoq beshikka kiritmoq solmoq, ya'ni beshikka o'zganing bolasini kiritishdan maqsad, ularning kelajak turmushlari ham birga bo'lsin, degan umidni ifodalashdir:

Xullas, badiiy asar tilida uchraydigan dialektal frazeologik birlik turli maqsadlarda, ya'ni milliy koloritni yoki konkret joyga taalluqli voqea-hodisalar, urf-odatlarni tasvirlashda ishlatilgan bo'lib, yuqorida ta'kidlanganidek, lingvistik va ekstra lingvistik faktlar ta'sirida bevosita va bilvosita tarzida turli davrlarda, turli asar asosida asta-sekin kiritilib borilgan. Hozirgi kunga qadar o'zbek tilshunosligida, qolaversa, o'zbek iborashunosligida, asarlari, aniqrog'i, muayyan janrlari tiliga xos frazeologizmlar alohida ilmiy ob'yekt yoki monografik planda olib borilgan. Dunyo iborashunosligi A.T.Xrolenko, L.Rayzenzon ham o'zbek tilshunosligida ham ayrim mezonlari haqida ba'zi fikrlar S.Tursunov bildirilgan, xolos. Biz bunday tipda frazeologik birliklar mezonini aniqlashda dotsent S.Tursunovning tasnif va tavsifiga asoslandik. Asarlarini tiliga xos, aniqrog'i badiiy asar tilida an'anaga ko'ra asrlar osha sayqallanib kelinayotgan paremiologik yoki lenemonik iboralar uchraydiki, ular asosan, quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi. Frazalarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, ular ko'pincha bir yoki bir necha asardagina uchrab funksional jihatdan chegaralangan bo'ladi. Ularning yana bir xususiyati shundaki, ular og'zaki nutqda tayyor holda uchramaydi, ular ko'pincha xalq maqollari, maqollari fonida kollektiv, iqtidorli baxshilar tomonidan yaratilgan aforistik satrlar hisoblanadi. Baxshining bir syujet, voqeadan ikkinchisiga o'tishi uchun imkon tug'diradi. Ustozning shogirdiga o'rgatishida asosiy usullardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ular ko'pincha mnemotik [esa tushirish] vazifasini bajaradi. Shu bois ular biror bir syujet yoki voqea bilan uzviy bog'liq bo'lib qolmasdan, butun asarga olg'a surilgan g'oyani badiiy ifodalashda o'z vazifasini bajarib keladi. Bunday tipdagi frazeologik birliklar hajman ikki so'zdan [epitet] tartib, to she'riy misra, ba'zan she'riy parchalarni ishg'ol eta oladigan miqdordagi hajmni egallaydilar. O'zbek xalq ijodkorlari ham asrlar osha o'z repertuarlaridan munosib joy olgan folklor asarlarida xalq maqollaridan va iboralaridan o'rinli va mohirona, ijodiy foydalanib kelganlar.

Bu borada avvalo shuni ta'kidlash lozimki, asrlar mobaynida oddiy mehnatkashlar uchun katta tarbiyaviy, ma'rifiy bir vosita sifatida xizmat qilib kelgan. Shu bois ular xalqimiz tomonidan sevilib tenglangan. Maqol, matal, hikmatli so'z va ta'birlarga ba'zan esa ular asosida o'zlari yangi aforistik variantlar ham yaratganlarki, bunday iboralar davrlar osha sayqalanib, hatto qayta-qayta ishlanib, aforizmlar darajasiga yetgan. Aytilganidek, ular badiiy to'qimasida muhim rol o'ynagan. Chunki ular, V.V.Radlov so'zi bilan aytganda "Eposdagi bunday ko'p takrorlanadigan hikmatomuz satrlar"da hikmat ko'pdir. Ko'p asrlik yozuv tili va boy yozma klassik adabiy merosga ega bo'lgan o'zbek xalqining klassik adabiyot ta'sirida ham bo'lgan. Buning yaqqol isboti o'laroq, buyuk so'z ustasi bobomiz Alisher Navoiy ijodi orqali ham bilish mumkin. O'zbek xalqining og'zaki poetik ijodiyotining ajoyib durdonalaridan hisoblangan an'anaviy frazeologik birliklar, boshqa qardosh turkiy xalqlar qozoq, qoraqalpoq, qirg'izlari asarlari tilida uchraydigan frazeologik birliklardan tubdan farq qiladi. Mazkur qismida uchraydigan va ularning badiiy tiliga an'anaga ko'ra funksional-uslubiy jihatdan xoslangan frazeologik birliklar tabiati, ularning temantik xususiyatlari, shuningdek, ularning yaratilishiga asos bo'lgan xalqona ibora va ta'biriga bo'lgan munosabatni biroz bo'lsa-da tavsiflashga jazm qildik.

Frozeologik birliklar tabiatiga so'z ketganda, olimlarimiz ularni faqat nuqtai nazardangina bir tomonlama tadqiq etib, quyidagi atamalar bilan nomlanganligining guvohi bo'ldik: tipik joylar, stilistik figuralar, stilistik formulalar, qaytariq joylar, lotsi kominius stilistik asosida bayon qilishgan.

Xalqimiz bunday aforistik, ibratomuz satrlar yaratilishi uzoq davrlarga borib yetadi. Garchi bizning asosiy maqsadimiz ularning genezisini aniqlashga qaratilmagan bo'lsa-da, boy lingvistik faktlar asosida ularga tayangan holda, ta'kidlash mumkinki, ularning asrlar, davrlar osha saqlanib kelishining sabablaridan biri shuki, ular qaysi bir dostonda qo'llanilmasin, o'sha dostonning g'oyaviy mazmuniga shu qadar ustalik bilan singdirib yuborilganki, bordi-yu, ularsiz badiiy tiliga putur yetkazgan bo'lar edi. Ma'lumki, o'zbek tilshunosligida o'zbek xalq maqollarining semantik, tematik, grammatik va uslubiy xususiyatlari professor Xoliq Abdurahmonov, dotsent Muyassar Sadriddinova tomonidan bir muncha keng planda o'rganilgan. Bundan tashqari biror bir badiiy asar tilidagi yoki bir ijodkor asarlari tilidagi frazeologik birliklar ham ko'pgina olimlarimiz tomonidan o'rganilgan bo'lishiga qaramasdan, xoslangan frazeologik birliklarning mezoni, tarkibi va funksional uslubiy xususiyatlari haqida faqat dotsent S. S. Tursunovning nomzodlik dissertatsiyasidan boshqa tadqiqotni uchratmadik.

Kuzatishimiz natijalariga asoslangan holda xoslangan frazeologik birliklarni ularning kelib chiqishiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratdik:

Xalq maqollari asosida kollektiv xalq ijodkorlari tomonidan yaratilgan frazeologik birliklardir. Masalan: xalqimiz orasida keng tarqalgan "Do'st yig'latib gapirar, dushman kuldirib" maqoli fonida badiiy asrlar tilida ularga ijodiy yondoshgan holda quyidagi aforistik satrlarni yaratganlarki, natijada bunday aforistik asar tiliga moslashib, tipiklashib ketgan:

Qasd aylasa, bilmaganin bildirar,

Do'st yig'latib, dushmanini kuldirar.

Natijasida bunday tipdagi aforistik satrlar bir necha variantda yoki bir ijodiy reperturalaridagi bir necha asarlarda, badiiy tilida doimiy qo'llanib "turg'un birikmalar", "qo'shma satrlar", "assotsiativ qatorlar", "mnematik iboralar", "tipik joylar", "stilistik formula" va "stilistik figuralar" nomi bilan atashga sabab bo'ldi. Bunday aforistik iboralarning ko'pgina aforizm darajasiga yetgan bo'lib, xalqimiz tilida qo'llaniladigan frazeologik birikmalar singari ularga xos bo'lgan barcha belgi xususiyatlariga komponentlarining nisbiy turg'unligi, ekspressivligi dostonchilar nutqida deyarli bir variantda qo'llanilishi, majoziy semantik butunlik, chuqur falsafiylikga egadir. Ular funksional – uslubiy jihatdan chegaralangan bo'ladi. Bunday tipdagi frazeologik birliklarini o'zbek xalq maqollariga taqqoslaganimizda, ularning farqi va o'xshash tomonlari ko'zga yaqqol tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent 1998-y.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild Toshkent 2020-y.
3. R. Suvonova. Qipchoq shevalariga xos so'zlar lug'ati. Samarqand. 2019-y.
4. Doniyorov Sh. Qipchoq dialektlarining leksikas. i Toshkent 2020-y.
5. Istiqlol davri ozbek dialektologiyasining dolzarb muammolari. X. Doniyorov Toshkent 2017-y.

UO'K 81.367

“ES” SHAXSSIZ OLMOSHI VA UNING O‘ZIGA XOS LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

G. Abdullayeva, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilidagi “es” shaxssiz olmoshi va uning ishlatilishidagi o'ziga xos bo'lgan alohidalik lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi va bu olmoshning tarjima jarayonida o'zbek tiliga nechog'lik mos kelishi, ularning o'xshash va farqli jihatlari misollar yordamida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: So'z turkumi, olmosh, shaxssiz olmosh, funksional-semantik, leksik-grammatik, ichki nutq.

Аннотация. В данной статье анализируется безличное местоимение “es” в немецком языке и его уникальные лингвистические особенности его употребления, а также насколько хорошо это местоимение соответствует узбекскому языку в процессе перевода, показаны их сходства и различия с помощью примеры.

Ключевые слова: Части речи, местоимение, безличное местоимение, функционально-семантическая, лексико-грамматическая, внутренняя речь.

Abstract. This article analyzes the impersonal pronoun “es” in German and its unique linguistic features of its use, as well as how well this pronoun corresponds to the Uzbek language in the translation process, showing their similarities and differences with the help of examples.

Key words: Parts of speech, pronoun, impersonal pronoun, functional-semantic, lexicogrammatical, inner speech.

Nemis tilidagi “es” shaxssiz olmoshining o‘zbek tilida muqobil variantlari bo‘lmaganligi sababli til o‘rganuvchi shaxs ayrim muammolarga duch keladi. Binobarin, bu borada hal etilishi va o‘rganilishi lozim bo‘lgan masalalar anchagina. Shulardan biri alohida lingvistik xususiyatlarga ega bo‘lgan nemis tilidagi olmosh so‘z turkumining o‘zbek tiliga nechog‘lik mos kelishi, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini o‘rganish hisoblanadi. O‘zbek tilshunosligida olmosh so‘z turkumi haqida tadqiqotlar salmog‘i anchagina[1]. Endilikda esa nemis tilida “es” shaxssiz olmoshining o‘zbek tilidagi ma‘noviy hamda funksional-semantik jihatdan tadqiq qilish zaruriyati tug‘ilmoqda.

“Es” shaxssiz olmoshi bo‘yicha nemis olimlaridan G.Helbig, E.Hentschel, L.Götze, I.Balcik, rus olimlaridan E.I.Shendels, O.I.Moskalskaya, W. Admonilar va T.Z.Mirsoatov, S.Saidov, A.Jumaniyozov kabi o‘zbek olimlarimizning ishlari e‘tiborga molikdir[2]. Endilikda esa nemis tilida “es” shaxssiz olmoshining o‘zbek tilidagi ma‘noviy hamda funksional-semantik jihatdan tadqiq qilish zaruriyati tug‘ilmoqda.

Olmoshlar asosiy kategoriyada, an‘anaviy qarashlarga ko‘ra, boshqa so‘z turkumlaridan ancha farq qiladi. Nutqda relyativ munosabatlarni shakllantiradigan element hisoblanuvchi olmoshlar o‘zining leksik-grammatik vazifasidan tashqari nutqiy vaziyatga qarab turlicha stilistik vazifalarni ham bajaradi va emotsional-ekspressiv ottenkalarni vujudga keltiradi. Nemis tilida “es” shaxssiz olmoshining o‘zbek tilidagi ma‘noviy hamda funksional-semantik jihatdan tadqiq qilish zaruriyati “es” shaxssiz olmoshi bo‘yicha bir qancha tadqiqotlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi.

Shaxssiz olmoshlarning ma‘no va vazifalari sohasida es borligi shaxssiz olmoshlarning rasmiy grammatik ma‘nolari va es birlashishi mumkin bo‘lgan umumiy segment hisoblanadi.

Tilshunos olim V. G. Admoniyning bu borada quyidagi bayonotini keltirsak: “nemis tilida barcha tegishli munosabatlar ... odatiy ikki qismli shaklda ifodalanadi, garchi shaxssiz yordamida ham, aslida esa rasmiy shaklda es segment[3]dir.

Shaxsli fe‘llar har tomonlama birlashtirilgan bo‘lib, ularning semantik palitrasida shaxssizlik komponenti bir ma‘no bilan ifodalanishi mumkin, masalan, bedürfen, drängen, ergehen, klingeln, mangeln, schmecken, verlangen va boshqalar. Ushbu fe‘llarni solishtirib ko‘rsak: arbeiten, leben, lügen, schreien, schwimmen, singen, sitzen, wirtschaften. Aynan bu ikkinchisining shaxssiz es bilan birikmasi ushbu tahlil uchun alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki ular faqat grammatik ma‘no ohanglari va uslubiy tuslari jihatidan juda xilma-xildir. Gap shundaki, bunday foydalanishning deyarli har bir holati tarjima qilishda individual yechim talab qiladi. Masalan, shaxssiz es bilan gehen fe‘li iboralarining semantik xilma-xilligiga quyidagi misollarni keltirsak[4].

Nach Travemünde geht es immer geradeaus- Har doim Travemyundega borish kerak / Yo‘l doimo to‘g‘ri olib boradi.

Nach dem Begräbnis ging es in die Wirtshäuser- Dafn marosimidan keyin tavernalarga bordilar. So ging’s die ganze Nacht- Tun bo‘yi shunday davom etdi.

Er zeigte mir seine Uhr- “Es geht schon auf zwölf” – U menga soatini ko‘rsatdi. “Allaqachon soat 12 ga yaqinlashib qoldi”.

Halb fallend, halb schiebend, ging es hinunter mit ihm- Yarim yiqilib, yarim sirgalib, pastga dumaladi.

Wenn es nach ihm gegangen wäre, hätte er Scheinwerfer eingeschaltet. Agar o‘ziga bog‘liq bo‘lsa, faralarni yoqib qo‘ygan bo‘lard.

Bir qarashda, bu turdagi jumlar odam bilan yoki subyektsiz passiv jumlalarga yaqin bo‘lib tuyulishi mumkin. Masalan:

... vom Saal hört man Musik, ringsum redet es, ruft es und lacht.

Er stieg wieder die Stufen hinab zu meinem Epidiaskop. In der Klasse gluckste es.

In dem Baumdickicht tuschelte, zischelte und flüsterte es.

Erst war es still in der Tür und dann lachte es.

Ammo yaqinroq tekshirilganda, bu albatta unday emasligi aniq bo'ladi. O.Behagelning fikricha, es ishtirokidagi gaplar shaxsi bor gap bilan harakat predmetining noaniqligini aniqroq ifodalaydi va shuning uchun ko'pincha "noaniqlik taassurotiga" erishish uchun ishlatiladi: - Der Eindruck des Unbestimmten. Darhaqiqat, bu yerda faqat inson harakatning tashuvchisi bo'lishi mumkin[5]. Shu bilan birga, noaniqlik, to'g'rirog'i, amaliy harakat subyektini bartaraf etish, uni oldinga olib chiqishga imkon beradi va xuddi shunday, o'zbek tiliga tarjima qilishda ham aynan shu narsani u yoki bu tarzda yetkazish muhim ahamiyatga egadir. Masalan:

"Hallo! He!" schrie es von oben. ...Salom! Hey! – deb qichqirdi tepadan.

In Wiesener arbeitete es. – Визенерда ishlagan.

"Warum lachen Sie?" fragt es von nebenan. – Nima uchun kulayapsiz? – deb so'raydi qo'shni eshikdan.

"Hallo! Guten Morgen!" rief es hinter ihr. – "Salom!" deb uning orqasidan chaqirdi.

Biroq, es ning shaxs harakatning tashuvchisi deb hisoblanmaydigan gaplarda uning ishlatilishiga o'xshash ba'zi bir boshqa misollar keltirib o'tish zarur bo'ladi. Masalan:

Alles war noch leer, und doch lärmte es gedämpft in seinen Ohren- Hammasi hali bo'm- bo'sh edi, lekin uning quloqlarida bo'g'iq shovqin bor edi.

Die Septembersonne wärmte wie im Hochsommer. Zu Hause im Garten blühte es in leuchtenden Farben- U uyda bog'da yorqin ranglarda gullab-yashnadi.

Zamonaviy nemis tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shaxssiz konstruksiyalarning nutq (yoki ichki haqiqiy nutq, ichki monolog), bayonotning emotsionalligini kuchaytiradi. Masalan:

"Herr Gumpel", sprach es endlich aus ihm hervor, "schicken Sie mich!" ... nihoyat undan chiqib ketdi.

Dann aber kam es ganz tief aus ihm heraus ... langsam, kalt und schwer, ein einziges Wort: "Die Canaille". ... mavjudotlar uning tubidan o'tilib chiqdi.

Aber Priscilla konnte nicht still sein. Es schrie aus ihr heraus. ... butun vujudi qichqirardi.

"O Freunde, nicht diese Töne!" sang es in mir... ichimda jaranglaydi.

"Ich will nicht mehr", denkt es in ihm. "Ich will gewiß nicht" mehr... ...boshidan o'tadi.

Nemis tilidagi ba'zi o'timsiz fe'llar (masalan: arbeiten, bleiben, fahren, gehen, schwimmen, sitzen, spielen, stehen) shaxssiz gaplarda qo'llanish tendensiyasini *sich* bilan birgalikda ifodalaydi. O'zbek tilida ular odatda bir qismli- infinitiv yoki shaxsi noaniq gaplarga mos keladi. Masalan:

Es arbeitet sich leicht. – Ishlash oson edi.

Es lebte sich gut dort draußen im Freien... – Ochiqlikda, tashqarida yashash yaxshi.

Es saß sich gut in dem tiefen Sessel – Chuqur kresloda o'tirish yaxshi.

Es sitzt sich so schön um diesen runden Tisch –Juda ajoyib bu davra stolida o'tirish.

Es ging sich angenehm in der reinen Luft der bayrischen Hochebene... ...yoqimli edi.

Es wirtschaftete sich leicht in dieser Zeit – O'sha paytda tadbirkorlik qilish oson edi.

In einer ... Stationsbaracke... spielt es sich wunderbar Skat... Skat... o'ynash ajoyib.

Bunday gaplarning ma'no tarkibida ba'zan qo'shimcha ijobiy baholash semasi his qilinadi, qaysiki leksik darajada qo'shimcha sifat ravishlari bilan ta'kidlanishi mumkin: angenehm, gut, leicht, schön, wunderbar. Nomsiz harakat tashuvchisi juda umumlashtirilgan holda ko'rinadi, lekin, umuman olganda, u barcha shaxslar bilan bog'liq. Biroq, boshqa turdagi misollar ham uchrab turadi. Yuqorida keltirilganlar bilan taqqoslab ko'rsak:

Zurück ist es sich schwerer gefahren, gegen den Wind, der am Nachmittag aufgekommen war – Orqaga qaytish qiyinroq edi ...

Nomlangan o'timsiz fe'llar qaytariladigan shaklda[6] ishlatiladi degan fikr bor, ammo bu shaklni o'ta kam ishonch bilan uni qaytariladigan deb atash mumkin. Masalan: Mit einem Fuß im Grabe lügt es sich bekanntlich nicht mehr so leicht.

Immerhin bleibt es sich bei schlechtem Wetter bequemer daheim. Schwimmen können Sie hervorragend. Kein Wunder bei so schönen langen Beinen. Da schwimmt es sich von selber.

Bunday gaplarda sich ko'proq maxsus konstruktiv element sifatida qabul qilinadi, u rasmiy komponent uoki ifodalovchi yuklama o'rinda kelishi mumkin[7].

Bunday misollar kam emas, bu konstruksiyalar asosan ikkita jihati bilan qiziqish uyg'otadi. Birinchidan, bu turdagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qilish har safar individual yechim talab qiladi. O'xshash turdagi tuzilmalarning o'zbek tilida yetishmasligi adekvat variantni izlashga majbur qiladi, ba'zida esa qo'shimcha avtosemantik lug'atdan foydalanish talab qilinadi. Masalan:

Es regnet Schnee. Qor yog'yapti.

Es schneite die ersten Flocken. Birinchi qor parchalari yog'di.

Es hagelt Taubeneier. Kaptar tuxumlaridek do'l yog'yapti.

Ikkinchidan, tabiat hodisalarini bildiruvchi shaxssiz fe'llar hamma bayonotga qo'shimcha ekspressiv baho berib, majoziy ma'noda ishlatilishi mumkin, masalan: Ein hitziger Disput war im Gange. *Es regnete* Zitaten in Latein und Altgriechisch.

Shunday misollar ham uchraydiki, unda biz to'g'ridan- to'g'ri to'ldiruvchi bilan emas, balki predlogli to'ldiruvchi bilan to'qnashamiz, yoki noaniq olmosh bilan ifodalangan to'ldiruvchi bilan. Masalan:

Er...aß ihr Gebäck dazu, während er redete, und es regnete von Brosamen[8]...

...die Cousine nahm den Faden ungeniert auf. „Ja, ihr schneit es so was ins Haus. Oder regnet es ins Haus..“.

Bu holatlarda, keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, es erkinroq joylashgan, alohida sintaksisga berilmagan holda, lekin funksiyasi bor - va bu to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchining funksiyasidir, bu yerda es hech qachon birinchi o'rinda turmaydi va hech qachon tarjima qilinmaydi va qat'iy element ro'lini bajaradi. V. G. Admoniy to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchini "jumlaning maxsus a'zosi" deb sanaydi, muallifning fikriga ko'ra, "...u gapning bir qismi sifatida zarur bo'lishi mumkin, chunki usiz fe'l, ayniqsa predikat, yakunlangan ma'no olmaydi, ya'ni gap to'liq bolmaydi. Bu o'tishli fe'llarning butun qatoridan o'rin egallaydi, qaysiki moddalik mazmuniga ega bo'lmagan, faqat bo'sh harakat sxemasini bildiruvchi fe'llar- nehmen, stellen kabi. Bunday fe'llar albatta to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi bilan bog'langan bo'lishi kerak, gap yetarlicha ma'no va to'liqlikni olishi uchun[9]". Agar zarur qo'shimcha yetishmayotgan bo'lsa, ammo valentlik me'yor talab qilsa, bu majburiy sintaktik pozitsiya predikat vazifasida kelganda es olmoshi bilan qo'yiladi, chunki u o'timli fe'llarning juda keng doirasini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.Жамолхонов. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.Фан. 1966.; Ўзбек тили грамматикаси. 1том. "Фан" нашриёти, Т.1975; Русская грамматика. Т.1. "Наука". М.1982; А.Ҳожиёв. Ўзбек тили сўз ясалиш тизими. "Ўқитувчи", Т.2007; Ш.Раҳматуллаев. Тил қурилишининг асосий бирликлари. "Университет". Т.2002; X.Неъматов, P.Расулов. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Т. "Ўқитувчи". Т.1995;
2. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht-Leipzig, 1996; Handbuch der deutschen Grammatik- Berlin, 2003; Grammatik der deutschen Sprache. Bertelsmann-München, 1999; Die große Grammatik. Deutsch-Stuttgart, 2012; Deutsche Grammatik. Morphologie. Syntax. Text-Moskau, 1982; Grammatik der deutschen Gegenwartssprache-Moskau, 2004; Теоретическая грамматика немецкого языка-Москва, 1986; Deutsche Grammatik-Tashkent, 1987; Deutsche Grammatik in Übungen-Tashkent, 2003; Deutsch-Taschkent, 2020.
3. M. G. Arssenjew, I. A. Zyganowa. Grammatik der deutschen Sprache. S. 257.
4. B. Г. Адмони. Введение в синтаксис современного немецкого языка. С. 153.
5. O. Behagel. Deutsche Syntax. Heidelberg, 1924. Bd. 2. S. 124.
6. A. В. Федоров, Н. Н. Кузнецова, Е. Н. Морозова, И. А. Цыганова. Немецко-русские языковые параллели. М., 1961. С. 205.
7. M. G. Arssenjew, I. A. Zyganowa. Grammatik... S. 257.
8. B. Г. Адмони, указ. соч. С. 55.
9. U. Danella. Eine Heimat hat der Mensch. München, 1984.

COMPARATIVE ANALYSIS OF BODY LANGUAGE IN UZBEK AND ENGLISH CULTURES

N.Abdullayeva, teacher, Kimyo International University in Tashkent Namangan branch, Namangan

Annotatsiya. Kishilar muloqot jarayonida turli xatti-harakatlar, mimika, ko'z qarashlari, tana holati va ovoz ohangi kabi vositalardan foydalanadi. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nonverbal muloqot vositalarining o'xshash va farqli jihatlarini solishtiriladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, tana tili, og'zaki bo'lmagan ifodalar, muloqot, imo-ishoralar

Аннотация. Люди используют жесты, выражения лица, зрительный контакт, позу тела и тон голоса во время общения. В этой статье сравниваются сходства и различия между языком тела, невербальными выражениями в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: культура, язык тела, невербальные выражения, общение, жесты

Abstract. People use gestures, facial expressions, eye contact, body posture, and tone of voice during communication. This article compares the similarities and differences between body language, nonverbal expressions in English and Uzbek.

Keywords: culture, body language, non-verbal expressions, communication, gestures

Communication is a social process. It performs a bridging function in society. Communication takes place among people in order to have social interaction with each other. Social interaction includes not only verbal communication, but also nonverbal communication through facial expressions, gestures, and movements. Nonverbal communication is referred to as “body language” which is essential for building effective communication. According to research studies, people use around 35% verbal communication and 65% nonverbal communication in daily life. Dr. Saidkhonov (1993) conducted extensive research on the unique characteristics of nonverbal expressions and techniques in Uzbek culture. He claims that nonverbal techniques serve numerous purposes in Uzbek culture in the followings: body language contributes to building positive and effective communication, demonstrates interest and engagement, display confidence and fosters trust among the people.

It seems fascinating to observe how various people use a range of gestures and facial expressions to express themselves. This also raises questions about the fundamentals of nonverbal communication and how to better read the body language of others without them using words (Lewis, 2010).

According to Burgoon, Guerrero, & Floyd (2016), one of the best methods to learn more about the importance of body language and how to use it correctly is to study how people behave during TV shows and other on-screen activities. While the primary benefit of seeing a movie in a different language is learning vocabulary and perfect pronunciation, it may also be possible to learn body language and discover how one culture differs from another.

As all forms of communication do not involve the use of words, but it involves body language, tone of speech, eye contact, facial expressions, and hand gestures. Research in the area still proves that the majority of communication that humans convey is based on body language. Having a strong knowledge of body language will help a person to communicate better and become more honest with close ones. This article provides with the insights on the use of body language in English and Uzbek cultures.

In English-speaking countries, gestures are frequently straightforward and pragmatic, emphasizing efficiency and clarity. In contrast, gestures are firmly ingrained in social etiquette and respect in Uzbek culture. As we interact via both verbal and nonverbal communication, misinterpreting gestures in either culture might cause social misunderstandings. In one culture a gesture meaning “yes” can be perceived as a “no” in another one or a simple “come here” gesture could be translated as “goodbye” (Surkamp, 2014). Thus gestures have diverse meanings throughout

cultures. For example: “someone is waving”. In the United States, waving signifies a simple greeting or goodbye. However, this wave implies “come here” in Mexico.

Handshakes are the first significant component of human body language, and can be interpreted differently depending on the location. Even though shaking hands is a social standard, the firmness of the handshake must be controlled according to the location of the handshake (Thomas & McDonagh, 2013).

One of the similarities between Uzbek and English is the manner that men greet one another by shaking hands. However, asking a lot of questions about family, work, and health during a greeting is characteristic of Uzbek people, but and no comprehensive response to every question is regarded as a normal scenario that does not occur in the same way as an English greeting. Furthermore, according to Uzbek customs, when women welcome other women, the elder ones may clasp each other's arms. Friends and family members exchange hugs and kisses on the cheeks.

In England, the initial meeting between ladies is typically marked by handshakes. In Uzbek culture, greetings between men and women may consist of only uttering “Assalomu alaykum” (Meaning: peace be upon you) and occasionally exchanging nods. One distinctive attribute of Uzbeks is that they do not touch people of the opposing gender, despite the fact that family members do. As Uzbekistan is a Muslim country, hence men and women do not interact with one another. As a result, the majority of men and women prefer not to shake hands. Nonetheless, a handshake is a common method of greeting between men and women in England. Also, women are more likely to extend their hands first. Kisses and hugs are nonverbal signals in Uzbek culture that are solely used between relatives and friends. They behave formally with strangers and maintain interpersonal distance during communication. Personal space can be relatively near, but not too far. They frequently use facial expressions rather than gestures. Most Uzbeks are close talkers, and their common personal space is less than an arm's length. However, English people do not like and feel uncomfortable when others stand too close or touch them without permission. English people maintain a personal space of two or three feet during conversations. Personal space is very essential for them. Even though when they are getting on to the subway, people rather wait for the next train though there is some space for people standing. In contrast, it is easy to see that Uzbek people are touchy when conversing, especially with persons of the same gender. For example, while discussion, girls and women may sit near together and touch each other's arms. In English culture, family members are easygoing and familiar with one another, therefore touching hands and arms is common. However, both the English and the Uzbek attempt to reduce contact to a minimal in a professional situation. They feel more personal than in family settings.

The following table presents a comparative analysis of common hand gestures in English and Uzbek cultures (See table 1).

Table 1

Gestures in English and Uzbek cultures

Gestures	Meaning in English Culture	Meaning in Uzbek Culture
Handshake	Greeting or agreement in formal settings	Greeting, with a stronger emphasis on respect for elders
Thumbs up	Approval, success, or agreement	Approval or "good job," but less commonly used
Open palm	Honesty or openness	Respect or a sign of greeting (often placed on the chest to show sincerity)
Clapping hands	Applause, celebrating success	Applause or showing appreciation, often reserved for formal occasions

As above mentioned, nonverbal expressions are not only gestures, but it is also concerned with eye contact, touch, personal space and many more. Recent research studies have revealed that when interlocutors stare into each other's eyes, they indicate their loyalty, or willingness to respond aggressively. Therefore, experts advise that in order to develop a positive and trustworthy relationship, interlocutors should maintain eye contact for 60-70% of the time during the communication. However, in Uzbek culture, people avoid direct eye contact during conversations, because it is seen as a sign of humility and politeness. It is quite normal for Uzbek children or employees not to look at their parents or bosses respectively when the latter are talking to them. In contrast, in English culture, it is important to maintain direct eye contact regardless of gender.

Maintaining eye contact is considered a sign of confidence, sincerity, and attentiveness. It is widely used in both personal and professional interactions to establish credibility and trust. In other words, while English culture values direct and sustained eye contact as a marker of confidence and sincerity, Uzbek culture uses more restrained eye contact to convey respect and modesty. Understanding these differences is crucial for fostering effective and respectful communication in cross-cultural contexts. It should be noted that staring is undoubtedly impolite in both cultures.

Having analyzed different studies on comparing the similarities and differences between body language in English and Uzbek, we can conclude that Uzbek culture tends to prioritize harmonious interactions, while English cultures lean toward personal expression and autonomy. In other words, some Uzbek nonverbal expressions refer to completely different topics and others have meanings that are similar to those in English.

REFERENCES:

1. Akkilinc, F. (2019). The body language of culture. *International Journal for Innovation Education*.
2. Burgoon, J. K., Guerrero, L. K., & Floyd, K. (2016). *Nonverbal communication*. New York, NY: Routledge.
3. Lewis, H. (2012). *Body language: A guide for professionals*. New Delhi: SAGE Publications India
4. Саидхонов М. Нонвербал воситалар ва ўзбек тилида уларнинг ифодаланиши // Филология фанлари номзоди илмий ишлар учун диссертация. Тошкент, 1993. – Б. 46
5. Surkamp, C. (2014). Non-verbal communication: Why we need it in foreign language teaching and how we can foster it with drama activities. *Scenario*, 2014(02), 12-27.
6. Thomas, J., & McDonagh, D. (2013). Shared language: Towards more effective communication. *The Australasian Medical Journal*, 6(1), 46

UO'K: 81.1(9)

BOZOR DISKURSIDA MULOQOT JARAYONLARI: NUTQIY AKTLARNING ROLI

B.H. Abdullayev, v.b. dots., doktorant, o'qituvchi, "University of economics and pedagogy"

NOTM, Andijon davlat universiteti, ADCHTI, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama diskursining bozor munosabatlarda shakllanishi va reklama matnlaridagi pragmatik hodisalarning kuzatilishi, sotuvchi va haridor o'rtasidagi nutqiy munosabatda murojaat, taklif va ko'ndirish jarayonida qo'llaniladigan leksemalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: diskurs, reklama, kommunikativ muloqot, pragmatika, reklama matni

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование рекламного дискурса в рыночных отношениях и наблюдение за прагматическими явлениями в рекламных текстах, лексемами, используемыми в процессе обращения, предложения и убеждения в речевых отношениях продавца и покупателя.

Ключевые слова: дискурс, реклама, коммуникативный диалог, прагматика, рекламный текст.

Abstract. This article discusses the formation of advertising discourse in market relations and the observation of pragmatic phenomena in advertising texts, lexemes used in the process of appeal, offer and persuasion in the speech relationship between the seller and the buyer.

Key words: discourse, advertising, communicative dialogue, pragmatics, advertising text

Kirish. Reklama mahsulotining bozor iqtisodiyotidagi o'rni iste'molchilar auditoriyasini shakllantirish va o'ziga o'rgatish bilan baholanadi. Ya'ni reklama qilinayotgan mahsulot yoki hizmat iste'molchi e'tiboriga tushishning asosiy vositasi bo'lib qolmoqda. Chunki, zamon tezlashib, ko'plab ishlab chiqaruvchi tashkilot yoki firmalar bozor iqtisodiyotida o'z brendiga ega bo'lish uchun qisqa vaqt talab qilmoqda. Shu qizqa vaqt ichida tanilish uchun har qanday reklama turidan foydalanishga harakat qilmoqdalar. Markaziy osiyoda mahsulot reklamasi samaradorligi bozor munosabatlardagi savdo jarayoni haridor bilan sotuvchining diskurs sharoitidagi suhbat yoki dialogdan kelib chiqib belgilanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Diskurs bu maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, kishilarning bir-birlariga o'zaro ta'sirlarida va ularning tafakkur mexanizmlarida (kognitiv jarayonlarda) ishtirok etadigan komponent.[1] Reklama diskursi yozma va

og‘zaki nutq shakliga ega. Reklama mahsulotining og‘zaki yoki yozma shaklida ham maqsad bir xil bo‘lib, iste‘molchi bilan kommunikativ aloqaga kirishadi va diskurs sharoiti hosil bo‘ladi.

Bozor savdolarida reklama diskursi – sotuvchi va haridorlar o‘rtasidagi nutqiy jarayon bo‘lib, reklama matnining barcha lingvistik va ekstralingvistik tomonlarini qamrab oladi. Har qanday yangi ishlab chiqaruvchi korxonalar katta yoki kichik bo‘lsin, darrov reklama yordamida o‘z iste‘molchilariga ega bo‘ladi. Reklama mahsulotining zamon talabi bilan o‘zgarishi ham, reklamerlarning izlanishlari samaradorligi ham eskilik sarqitidan qochib, yangilikka intilganlik natijasida turli reklama matnlarining yaratilishiga turtki bo‘lmoqda. Eng quvonarlisi reklamerlar mentalitetga hos reklama matnlarini yaratayotganligidir. Bu reklama mahsulotining sotsiolingvistik tomonini ham o‘rganish kerakligini talab qiladi. Ular ushbu hodisani kundalik turmushda ko‘p ishlatiladigan leksemalarni til va nutqda aks ettirmoqdalar. Reklama mahsulotida reklamanning maqsadi yashirin ifodalanadi va pragmatic vositalardan foydalaniladi. “Pragmatika (grek. pragma, pragmatos – ish, harakat, amaliy) – til belgilarining nutqdagi vazifasini tadqiq etuvchi tilshunoslikning alohida yo‘nalishi”.[2]

Tahlil va natijalar. Avvalo, reklama diskursini yozma shakllaridagi misollar orqali shakllanish jarayonini tahlil qilsak. Reklamanning bosma shakllarda nutqda tayyor holda qo‘llaniladigan barqaror birikmalardan va pragmatik muloqot jarayonidan foydalanishi ham diqqatga sazovordir. Misol: **1.** Andijon viloyati “Yangi bozor” hududidagi reklama matni: *“Shu yerdan necha marta o‘tding. Qachon tushunasan dasturlash kelajakligini? Darvozadan 2–qavatga chiq!”*

Ushbu reklama banneridagi o‘ziga xoslik iste‘molchini hazil aralash muloqotga chorlovchi lingvistik birliklar asosida tayyorlangan. “Sen” deb murojaat qilish o‘zbek xalqi orasida qo‘pol tuyulsa-da, iste‘molchilari yoshiga nisbatan “yaqinlik”ni bildiradi. Agar shu jumlar katta yoshdagilar ehtiyoji uchun taklif qilinayotgan mahsulot yoki xizmatga nisbatan yozilganda edi, “hurmatsizlik” ma’nosida reklama samaradorligi ko‘ngildagidek natija bermas edi.

2. Andijondagi markaziy ko‘chalardan birida o‘rnatilgan gilam yuvish fabrikasining noodatiy reklama banner: “Gilamni yuvdirma xotinga, xotin tengdir oltinga!”

Ushbu reklama banner ham o‘z iste‘molchilarining yoshiga nisbatan “Sen” murojaat leksemasidan foydalanilmoqda. Bizroz hazil ma’nosida ko‘rinayotgan ushbu reklama banneridagi jumlar milliymentalitetimizdan kelib chiqib, ma’qollanmadi va darrov joyidan olib tashlandi.

3. Buhoro viloyatida o‘rnatilgan Lazzat paxta yog‘i reklamasi banner: *“Qaynotangga ishonma, to‘yga yog‘ni o‘zing ol!”*

Ushbu reklama banneridagi jumlar ham iste'molchilari yoshiga nisbatan yaqinlik ma'nosini anglatuvchi 2 shaxs birlik sonidagi –ng qo'shimchasi va –ma bo'lishsizlik shakli bilan xazil tariqasida qiziqtirish uchun tayyorlangan. Reklama jumlaridagi sema iste'molchilarga yuqori kayfiyat va ajablanish hissi shakllanishi uchun xizmat qiladi.

4. Toshkent viloyatida o'rnatilgan "Coven" firmasining reklamasi banner: *"Super kelinchaklar uchun super yordamchilar". "Gar birdan mehmon kelar, coven yordamga shoshar"*

Noodatiy jumlar asosida tuzilgan reklama tanish film qahramonlari hususiyatlarini mahsulotda ko'rsatish bilan iste'molchilarni qiziqtirmoqda. Ushbu jumlar iste'molchilarda ajablanishi tuyg'usini shakllantirish orqali yashirin maqsadni namoyish qilmoqda.

5. Tashkent City maydoniga kirish pulli bo'lganligi uchun Asaxiy Books *"Bizning kitob do'koniga kirish tekin"* deb yozigan reklama banneri:

Iste'molchilarga yoqadigan leksema – tekin deganidir. Ushbu leksema orqali ham "nimadir tekin ekan" yoki "ajoyib jumlar" kabi semalar iste'molchilarni qiziqtirish uchun xizmat qiladi va hususiy diskursni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

6. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan noma'lum o'quv markaz reklamasi. *"Sen hamon instagram da o'tiribsan, biz esa ingliz tilini o'rganyapmiz!"*

Iste'molchilar ongida real jarayonni – ijtimoiy tarmoqlar qaramligi ortib borganligini va vaqtdan to'g'ri foydalanish kerakligini uqtiruvchi semani shakllantirib, yashirin maqsad ingliz tili kursini reklama qilmoqda. "Biz" kishilik olmoshi va "- miz" shaxs-son qo'shimchasi orqali ko'pchilikning tanlovi shu ingliz tili kursi ekanligi uqtirish bilan ham iste'molchini qiziqtirib qo'yimoqda.

Hozirgi jamiyatda reklama barchaning kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Namoyish qilinayotgan reklamalar iste'molchilar vaqtini, joyini, e'tibor qilish holatlarini, qiziqishlarini, talablaridan tortib, istaklarigacha va eng asosiysi ehtiyojigacha hisobga olgan holda namoyon bo'lmoqda. Televizorni tomosha qiladigan, radio tinglaydigan, internetdan foydalanadigan, ijtimoiy tarmoqda aloqa qiladigan, aloqa operatorlari abonent bo'lgan, ko'cha oshxonalarida taomlanadigan, bosma nashrlarni sotib oladigan yoki shunchaki tashqariga chiqadigan iste'molchilar reklama mahsulotining monopulyatsiyalangan haridorlar qatorlarini avtomatik ravishda ko'paytirib bormoqda. Iste'molchilar yuqoridagi holatlarda monopulyatsiyaga uchragani qatori zamon talabi bilan og'zaki reklama diskursining ta'sirida ham o'z ehtiyojiga hos va mos mahsulotlar haridoriga yoki xizmatlar foydalanuvchisiga aylanib bormoqdalar. Monopulyatsiyaning asosiy ta'sir prinsplari lisoniy va nolisoniy birliklar bilan boyitilgan nutqiy muloqotda namoyon bo'ladi.

“Tilning mavjudligi insonlarning so'zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi bilan bog'liqdir. Bu harakatlarning bajarilishi jarayonida lisoniy birliklar (birinchi o'rinda - gap) asl ma'nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, va'da berish kabi mazmunni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma'nolar so'zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir.”[3]

Bugungi kunda savdo do'konlari va turli xil savdo maydonlarida og'zaki tavsiyalar yoki takliflar, haridor va sotuvchining o'zaro muloqoti, savdo maydonidagi har qanday e'tiborga loyiq holatlar reklama diskursini shakllantirishga xizmat qilmoqdalar.

Savdo jarayonida va tavsiya, taklif qilish jarayonlaridagi mahsulot yoki xizmat haqidagi har qanday ijobiy xususiyatga oid muloqot reklama diskursini hosil qiladi va xususiy diskursni shakllantiradi.

Diskurs maqsadga yo'naltirilgan muloqot shakli deb olsak, ana shu muloqot jarayonida diskurs sharoiti hosil bo'ladi. Diskurs ishtirokchilari iste'molchilar va sotuvchilar hisoblanadi. Real vaqt rejimida voqe'likni boshqarish reklama diskursida og'zaki reklamalarda kuzatiladi. Ana shu jarayonda iste'molchiga sotuvchi yoki tavsiya qiluvchi iste'molchining psixologik, sotsiologik, ijtimoiy kelib chiqishi va shu kabi tomonlarini hisobga olib taklif qilayotgan shaxs tovar yoki xizmatlari haqidagi har qanday ijobiy fikrlarini bor imkoniyati darajasida bayon qiladi. Sotuvchilar haridor bilan hushmuomala bo'lishi, yengil jilmayishi, ohista salomlashishi va haridorning savollariga javob berishi diskursiv maydonda ekstralingvistik faktorlarni yuzaga chiqaradi.

Bayon qilish jarayonida haridor taklif qiluvchi(sotuvchi)dan tovar yoki xizmat haqidagi har qanday savollariga javob oladi va sotuvchi haridorga etik va estetik fikrlashiga qarab, arzon yoki qimmat mahsulotni taklif qilishga ham imkon bo'ladi. O'zbek xalqi har qanday muloqot jarayonida hurmattalab halq sanaladi. Shuning uchun ham diskurs jarayonini shakllanishida **murojaat** leksemalarining o'z o'rnida qo'llanishi asosiy prinsplari sanaladi. Diskursning davomini shu jarayon xal qiladi. Keyingi prinsplarda **taklif** jumllalaridan keng va bor imkoniyatda foydalaniladi. Bu jarayon og'zaki reklamaning kuchini va sarmoyadorligini aniqlashga imkoniyat yaratadi. Yakuniy jarayon esa, haridorni **ko'ndirish** jumllari bilan maqsadga erishish holatlari kuzatiladi. Agar sotuvchi haridorga tovarini sota olmasa, yuqoridagi uchta jarayonni samarasiz yakunlagan hisoblanadi. Reklamaning maqsadi ham jalb qilish, qiziqtirish va sotib olishga undashdan iborat. Murojaat jarayoni diskurs sharoitining de'boshasi sanaladi. Ya'ni, bu imkoniyatda diskurs sharoiti hosil bo'ladi. Misol uchun, 2023 yilgi Jizzah viloyati, Zarbdor tumanida joylashgan “Yangi bozor” hududida faoliyat olib boradigan Nigora opani 12-13 yoshli qiz(Alijonova Xilola)ga ko'ylak harid qilish jarayonidagi nutqiy muloqotiga e'tibor beraylik:

Haridor: Assalomalaykum! Bu kuynagiz qancha?

Sotuvchi: 250 min

Haridor: Namuncha qimmat? Bu qayerniki?

Sotuvchi: Turkiya

Haridor: Bu yerga Xitay yozibti-ku!?

Sotuvchi: Turkiya stilida tikilgan, yaxshi material, hech narsa bo'lmaydi, kiyaverasan.

Xoxlasang, senga buning bilan bir xil kuylakni kurstaman. Manbu tavarni qara 150 min

Haridor: bir xil-u? Ne arzon?

Sotuvchi: *Bu sen aytgan Kitay. Puliga arziydi. Ayab kiyadigan nozik qizchaga o'xshiysan. Shuni ol!*

Andijon viloyati, Shaxrixon tumanida joylashgan “Kiyim bozori” hududida faoliyat olib boradigan “Kuyov sarp” do‘koni sotuvchisi Axmadillo akani 25 yoshli yigit(Asqarov Arabboy)ga kuyovlik sarpolarini harid qilish uchun sotuvchi bilan nutqiy jarayoniga e’tibor beraylik:

Haridor: *Assalomalaykum! Yaxshimisiz? To‘y boshlab qo‘ygan edik, shunga kiyimlarni sizdan olsak arzon qilib beradi deyishdi?*

Sotuvchi: *Voalaykum assalom. Keling, aka. Albatta, arzon tugil, bonuslari bilan qilib beraman. Siz tanlayvering, ohirida hisoblashamiz. Sardorbek o‘ziz akamizga tanlashib yuboring.*

Sardorbek (sotuvchi) “yuring” deya to‘y ko‘ylaklari oldiga boshlab bordi va bir-bir ko‘rsatishni boshladi.

Sotuvchi: *Kuyov bola formada ekansiz. Nima deysiz, oddiy strogi ko‘ylak ko‘rsataymi? Yoki modniyroq fasonlardan ko‘rsataymi? Tavarlarimiz turkiyaniki. O‘zimiz olib kelamiz, behijolat. Firma bilan aloqamiz bor, agar muammo chiqsa.*

Haridor: *Aka kastyum ichida ixchamroq, polstrogiy bo‘lsin. Yoqalari qalinroq, tugmasi ko‘rinmasin. Qo‘l tugmasi chig‘anoqda ham qo‘shimchasi bo‘lsa bo‘laveradi.*

Sotuvchi: *Mana, buni ko‘ring. Siz aytgandek. Ammo, kastyum ichidan kiyiladigan keng yoqalilarda qo‘sh tugma bo‘lmidi. Shunisini ko‘ring, harakterizga ham mos.*

Haridor: *Tikilishi nozikka o‘xshaydi. O‘zimizni ishlab chiqarish mahsuloti-ku bu. Boshqasini bering.*

Sotuvchi: *Aka, bu Diamont firmaniki, ko‘ring 100 foiz paxta. Sizga yarashgani uchun, narxi ham osmondamas. Ishga javob aka. Turkiyaga shuni oborib, o‘zimizga qayta sotishyapti. Tashqaridagilarni savdolashib ko‘ring, bizdan arzon bersa, tekinga beraman. Shuni sizdaqa akalarga Turkiya deb sotishyapti.*

Haridor: *Axir o‘ziz ham Turkiya dediz-u?*

Sotuvchi: *Aka bu Turkiya bilan savmestniy firmada ishlab chiqariladi. Turk dizayni. Men Turkiya deb qimmat sotishadi deyapman. Turkiyaniki deb sizni ham ko‘proq pulizi olsam bo‘ladi. Ammo, bu harom. Klent bo‘lib qolishga yana ham arzonlatib beramiz. Yana qaytib kelishiz kerakku akam.*

Haridor: *Mayli, qarangda, agar kiyishga siz aytgandek chidamasa, qaytarib kelaman, erinmay.*

Sotuvchi: *Kelishdik, aka. Sizlarni yo‘qotish biz uchun o‘lim-ku! kuldi.....*

Xulosa va takliflar. Haridorning istagini sotilayotgan mahsulot orqali ro‘yobga chiqarishni, arzon harid qilish orqali rag‘batlantirishni, mahsulotning sifatini boshqa mahsulot bilan solishtirib ko‘rishligini, diniy nuqtai nazardan to‘g‘ri qaror qilishlikni, sohta va asl mahsulotni farqlashdagi turli jihatlarni va shu kabi boshqa hususiyatlar bilan haridorga nutqiy ta’sir o‘tkazadigan leksemlar miqdori talaygina. Reklama diskursida nutqiy muloqotning kommunikativ-pragmatik maqsadi yashiringan holatda namoyon bo‘ladi. Diskurs sharoitida esa har qanday reklamaning iste’molchiga ta’sir etish jarayoni aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. F.J.Yakubov. Diskurs tushunchasining tadqiqi.// Research and education/ Volume 2 Issue 4 2023 200-205 bet.
2. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: “Академнashr”, 2013. – 155-бет
3. Остин Дж.Л. Слово как действие. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. -М.: Прогресс, 1986. - С. 22.
4. Мукаррамов М. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг илмий стили. - Тошкент: “Фан”. 1984. 11-бет.
5. Abdullayev Begzodbek Xoldaraliyevich. (2024). Bozor munosabatlarida nutqiy aktning o‘rni. *Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali*, 2(2), 477–486.
6. Abdullayev, B. (2023 yil, iyun). Lingvistikada matn tushunchasi. *Ko‘p tarmoqli tadqiqotlar va ta’lim bo‘yicha akademik xalqaro konferentsiyada* (1-jild, № 9, 13-15-betlar).
7. Kh, Abdullaev B. "A look at advertising and the historical formation of advertising in Uzbekistan." *Open Access Repository* 8.12 (2022): 684-686.
8. Abdullaev, B. (2021). Factors determining the place of discourse in advertising text and its influence on the social structure. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(9), 24-27.

SODDA SHAKLDAGI AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYA TERMINLARI

O.A. Abdulboqiyeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada soha terminologiyasidan biri hisoblangan axborot-kommunikatsiya texnologiya terminlari struktur jihatdan tahlilga tortilib, jumladan, sodda shakldagi axborot-kommunikatsiya texnologiya terminlari o'rganilgan. Ular o'z ichida o'z va o'zlashma, sodda tub hamda sodda yasama kabi kichik guruhlariga ajratib, oqim, sichqoncha, monolog, hisobdorlik, klaster, kogerentlik terminlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, sodda termin, terminologik qatlam, derevatsiya, o'zlashma, o'z qatlam, bir komponentli va shu kabilar.

Аннотация. В данной статье структурно анализируются термины информационных и коммуникационных технологий, которые считаются одной из отраслевых терминологий, в том числе термины информационных и коммуникационных технологий в простой форме. Они разделены на подгруппы, такие как «я» и «я», простой корень и простая конструкция, а также анализируются термины «поток», «мышь», «монолог», «подотчетность», «кластер», «связность».

Ключевые слова: термин, терминология, простой термин, терминологический пласт, деривация, ассимиляция, собственный слой, однокомпонентность и др.

Abstract. In this article, information and communication technology terms, which are one of the terminology of the field, are structurally analyzed, including simplified information and communication technology terms. They are divided into subgroups such as self and self, simple root and simple artificial, and the terms flow, mouse, monologue, accountability, cluster, coherence are analyzed.

Key words: term, terminology, simple term, terminological layer, derivation, assimilation, own layer, one-component, etc.

Kirish. Til millat mulki, xalqning ulkan ma'naviy xazinasini sanaladi. U bebaho qadriyat, millat g'ururidir. Til millatning ongi va tafakkuri, xotirasi, ruhiyati, ma'naviy-madaniy qiyofasi, milliy qadriyatlari, o'tmishi, tashqi olamga munosabatlarining o'ziga xos in'ikosidir. Shu ma'noda o'zbek tili jamiyatimizning betakror ko'zgusi sifatida bugungi hayotimizda nimaiki voqea-hodisalar sodir bo'layotgan bo'lsa, o'zida yaqqol ifoda etib bormoqda. Til va uning tarkibiy qismlari bir joyda qotib qolgan ko'hna mexanizm emas, u muttasil ravishda yangilanishda, taraqqiyotda. Tilning bu sifati har vaqt jamiyatdagi ilm-fan, texnika sohasi rivoji bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. O'zbek tiliga kirib kelayotgishaan axborot-kommunikatsiya texnologiya terminlarining adadi cheksiz, son-sanog'iga yetib bo'lmaydi, ammo ularni ularni to'plash, qayd etish, tasniflash va tartibga solish hammamizning burchimizdir. Masalan, virus, antivirus, axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, autentlik – bularning barchasi yangi tushunchalardir.

Adabiyotlar tahlili.

Davrimizda ro'y berayotgan ilmiy-texnikaviy revolyutsiyasi fan va texnikaning jadal taraqqiyotiga sabab bo'lmoqda. Fan sohalarining ortib borishi, texnikada yangi tarmoqlarning vujudga kelganligi sababli tilda ham katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Tilshunos Z.A.Potixa ta'kidlaganidek, rivojlanib borayotgan jamiyatda nimaiki sodir bo'lsa, u birinchi galda tilda o'z ifodasini topadi. Vujudga kelayotgan yangi tushunchalar yangi so'z va nomlarni talab qiladi. Shu tariqa tilning lug'at tarkibi to'xtovsiz ravishda o'sib va rivojlanib boradi. Terminologiyaning ekstralingvistik, ya'ni ularning fan-texnika taraqqiyotiga bog'liq holda rivojlanishi hamda fan va texnikaning inson faoliyatiga chuqur kirib borayotganligi tilshunoslar oldida bir qator muhim vazifalar qo'yimoqda.

Hamidulla Dadaboyev O'zbek terminologiyasi nomli o'quv qo'llanmasida shunday keltiradi: bugungi kunda o'zbek tili soha terminologiyasi har tomonlama takomillashish jarayonini boshidan kechirmoqda. Terminlarning ular ifodalaydigan narsa-buyum, voqea-hodisa tushunchasi, ma'no-

mazmuniga mutanosib, mos tushishi, struktur(shakl) jihatdan ixcham bo'lishi, yakka ma'noni ifodalashi, ma'nodoshlik(sinonimik) qatorlariga kirmasligi kabi talablar terminshunoslar diqqat markazidan joy olganligi yangilik emas. Ayniqsa, chet tillardan shiddat bilan kirib kelayotgan ilm, fan, texnika, texnologiyaga doir terminlarni qanday tarzda qabul qilish, o'zlashtirish xususida har xil yondashuvlar ko'zga tashlanadi.

O'zbek terminologiyasi sohasidagi asosiy vazifalardan biri tilimizning ifodaviy imkoniyatlarini yanada oshirishdan iborat. Hozirgi davrda mavjud bo'lgan fan va texnikaga oid tushunchalarni to'la ifodalash bilan birga, bundan keyingi taraqqiyot jarayonida vujudga keladigan yangi tushunchalarni ham aks ettirish imkoniyatiga ham ega bo'lishi kerak.

Tahlil va natijalar.

Tilda mavjud so'zlar turli nuqtai nazardan tahlilga tortiladi. Terminning tilda uzoq vaqt mavjud bo'lishi, til foydalanuvchilari tomonidan keng qo'llanishida semantik xususiyatlari qanchalik ahamiyatga ega bo'lsa, struktur xususiyatlar ham shu qadar muhimdir. O'zbek tili axborot texnologiya terminlari tuzilish jihatdan xilma-xil bo'lib, ularning o'ziga xos jihatlarini farqlash lozim. Terminologik tizimlarga xos universal xususiyatlar sifatida terminlarning konkret ma'no ifodalashi lozimligi qayd qilinadi. Buning uchun termin ixcham tuzulishga, imkon qadar qisqa ifoda shakliga ega bo'lishi maqsadga muvofiq. Izlanishlarimiz davomida axborot texnologiya terminlari o'rganilib, tahlil qilinganda ular orasida turli tuzulishga ega bo'lgan terminlar mavjudligi aniqlandi. O'zbek tilida iste'molda bo'lib kelayotgan axborot texnologiya terminlarini tuzulishiga ko'ra quyidagicha tasnif qilish mumkin:

- 1) sodda terminlar;
- 2) qo'shma terminlar;
- 3) birikmali terminlar;
- 4) qisqartma terminlar.

Sodda so'z – tarkibida birgina lug'aviy ma'noli qism bo'lgan so'z. Sodda so'z tub yoki yasama bo'ladi: bosh, tez, ko'r; ko'klam, terim, boshla, o'ynay va b. Qiyos. Qo'shma so'z. Sodda ot – bir o'zakli bo'ladi.

Yuqoridagi manbalarda sodda so'zga berilgan ta'riflariga tayanib, sodda terminlarni quyidagicha izohladik: *sodda terminlar* – tarkibida so'z yasovchi va so'z o'zgartiruvchi affikslarning bor-yo'qligiga qaramay, yolg'iz bir o'zakdan yoki negizdan paydo bo'lgan, birgina lug'aviy ma'noli qismni ifodalagan terminlar sodda termin hisoblanadi. Sodda axborot texnologiya terminlari asosan, ot turkumiga mansub bo'lib, bir o'zak va shakliy ma'noviy yaxlitlikka ega bo'ladi. Axborot texnologiya terminlarining sodda tuzulishli turiga mansublari ham tilimizda ko'p uchraydi. Masalan: kursor, demon, defeys, dizayn, disk, faks, fayl, tola, papka, format, forum, flesh, kadr, xost, axborot kabilar shular jumlasidandir.

AKT sohasi tezkor va zamonaviy bo'lgani bois unda sodda terminlarga bo'lgan talab kuchli. Aytilishi va yozilishi, talaffuzi oson bo'lgan bu kabi terminlar foydalanuvchilarga qulaylik tug'diradi. Hozirda sodda terminlarning sezilarli qismi donor tillardan, ya'ni ingliz va boshqa yevropa tillaridan olinmoqda. Masalan, fayl termini. Bu terminning o'zlashganiga uzoq bo'lgani yo'q, lekin aytilishi va yozilishi oson bo'lgani sababli o'zbek tiliga tez o'zlashdi.

Sodda terminlar derivatsion xususiyatlariga ko'ra sodda tub terminlar va sodda yasama terminlarga bo'linadi.

Sodda tub terminlar tarkibiy jihatdan asos va qo'shimchaga ajralmay, faqat asosdan iborat bo'lgan terminlarga sodda tub terminlar deyiladi.

Sodda tub axborot texnologiya terminlari: *abonent, avatar, agent, adapter, internet, adash, addon, akkaunt, aktiv, algoritim, alias, analog, antenna, animatsiya, arxiv, applet, audit, axborot, bayt, banner, belgi, bastion, bin, bit, blog, bot, bod, bionika, botnet, brauzer, buyruq, broker, buffer, bekdor, vayp, varez, vector, vidjet, viki, vinchester, virtual, virus, voqea, generator, geomatika, gibril, global, graf, grafik, guruh, grif, dastur, defeys, dialog, demon, dizayn, diskret, dizing, disk, domen, drayver, dorvey, dorgen va shu kabilar.*

Sodda terminlarni o'z va o'zlashma qatlamga ajratamiz: a) o'z qatlam: *axborot, belgi, buyruq, voqea, guruh, dastur, yozuv, yorliq, yo'l, jadval, jarayon, imzo, imtiyoz, inkor, ishora, kalit, ko'zgu,*

langar, manzil, matn, mijoz, muhit, muhandis, muhofaza, nazorat, oqim, pul, savdo, sahifa, sichqoncha, tarmoq, tizim, tovush, tola, ustun, uya va sh.k.

O'z qatlamga oid sodda terminlardan ayrimlarini tahlil qilamiz:

Sichqoncha – (inglizcha: mouse ruscha: мышка) Foydalanuvchi tomonidan yassi yuzada harakatlantirilganda kursor koordinatalarining joylashishini belgilovchi va ekranda koordinatalarni ko'rsatish uchun mo'ljallangan qurilma. "Sichqoncha" atamasi ushbu qurilma shaklidan kelib chiqqan – odatda u kirish uyasiga sichqon dumiga o'xshash maxsus sim orqali ulanadi (simsiz sichqonlar ham mavjud). Sichqoncha ustida bitta yoki undan ko'p tugma joylashgan bo'lib, foydalanuvchi ularni bosib, ayni paytdagi aktiv dasturda muayyan harakatlarni bajarishi mumkin. Ushbu harakatlar foydalanuvchi grafik interfeysining muhim elementi hisoblanadi. Mazkur interfeys birinchi bor Apple Computer kompaniyasi tomonidan taqdim etilgan. Shakli, tashqi ko'rinishi va ish tamoyiliga ko'ra, sichqoncha tuzilishining bir necha turi bor. Mexanik sichqoncha ostida yassi yuzada harakatlanuvchi sharcha mavjud. Mexanik sichqoncha 1963-yilda Duglas Engelbart (Stenford tadqiqotlar markazi) tomonidan yaratilgan bo'lib, 1970-yillarda Xerox kompaniyasi tomonidan tijorat maqsadlarida qo'llanilgan. Optik sichqoncha lazerning sichqonchaning yuzaga nisbatan harakatini aniqlash xususiyatidan foydalanadi.

B) o'zlashma qatlamga oid sodda terminlar: *abonent, addon, analog, applet, bastion, billing, bin, bit, nettop, optik, robot, resident, klaster, kompakt, kompyuter, paket, parol, papka, sektor, terminal, tranzit, fon, modem, monitor, registr, seksiya, takt, skaner, transit, fayl, chat, shifr va sh.k.*

"Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati"da **klaster** – (inglizcha: cluster ruscha: кластер) 1. Tezkor kanal bilan ulangan bir necha kompyuterlardan iborat hisoblash tizimi. Klasterli arxitektura o'stira borish va yuqori darajadagi bosh tortishga qarshi turg'unlikni ta'minlaydi. 2. Bir korpusdagi qurilmalar majmui. Foydalanuvchi klasterga murojaat qilib, bir vaqtning o'zida bir guruh protsessorlar bilan ishlashi mumkin. Bunday birlashtirish ma'lumotlarga ishlov berish tezligini oshiradi va ishlatilayotgan tezkor xotirani kengaytiradi. Shu bilan birga, bosh tortishga qarshi turg'unlik sezilarli ortadi, chunki klasterlar ma'lumotlarni ehtiyot tarzda juftlaydi. 3. Qattiq diskka yozilishi yoki qattiq diskdan o'qilishi mumkin bo'lgan axborotning eng kichik ulushi. Klaster – fayl tizimi bilan bog'liq bo'lgan mantiqiy tushuncha. U bir necha fizik bloklardan – qattiq disk sektorlaridan iborat bo'lishi mumkin. Fayl bir necha klasterlardan iborat bo'ladi. Shu bilan birga, so'nggi klaster odatda oxirigacha to'ldirilmaydi singari ma'nolari qayd qilingan. Qolaversa, sohaviy muloqotda faol bo'lgan **klaster** so'zi yana bir qator sohalarida quyidagicha ma'nolarni bildiradi:

Klaster (inglizcha cluster — klaster, cho'tka, to'da) bir necha bir jinsli elementlarning birlashmasi bo'lib, ma'lum xossalarga ega bo'lgan mustaqil birlik sifatida qaralishi mumkin.

Matematikada: Klaster - statistik populyatsiyaning o'zaro bog'liq elementlari sinfi.

Astronomiyada: Yulduz klasteri (yulduz klasteri) — tortishish kuchlari bilan bir-biriga bog'langan yulduzlar guruhi; Galaktikalar klasteri bir nechta galaktikalardan tashkil topgan ustki tuzilishdir.

Tilshunoslikda: Klaster (tilshunoslik) - bir-biriga yaqin tillar yoki lahjalar guruhi; Ketma-ketlik, lingvistik elementlar zanjiri, ular tovushlar (ovoz klasteri) yoki nutq qismlari (fe'l klasteri) bo'lishi mumkin; Undosh tovushlar birikmasi undosh tovushlar birikmasidir.

Demak, umumiste'mol so'zi terminga aylana olgani kabi muayyan soha terminlari boshqa bir soha terminologik sistemasi birligiga aylana oladi. Klaster termini ham axborot-texnologiya, kimyo, qishloq xo'jaligi, iqtisod hamda tilshunoslik kabi sohalar terminologik qatlamiga mansub.

Tilimizda adabiyotshunoslik termini deb qaraluvchi **monolog** termini axborot texnologiya sohasida ham qo'llanilib quyidagicha ma'no ifodalaydi: (inglizcha: monologue ruscha: монолог) Foydalanuvchi yoki amaliy jarayonning o'ziga o'xshash foydalanuvchi yoki jarayonga darrov javob berishni talab qilmaydigan murojaati. Monolog darrov javob berishni talab qilmaydigan turli xil xabarlarini uzatish uchun mo'ljallangan. Foydalanuvchi yoki dastur nutqi abonent tizimining tashqi xotirasida haqiqiy oluvchi tomonidan talab qilinmaguncha saqlanadi.

Monolog - (yun. monos - yakka, logos – so'z) - yakka shaxsning ayni paytda javob berilishini talab qilmaydigan, o'zgalar replikalari bilan bo'linmagan nutqi. Monolog og'zaki shaklda (turli yig'inlardagi nutq, ma'ruza, hisobotlar) ham, yozma shaklda (publitsistika, memuarlar va sh.k) ham

keng qo'llanadi. Badiiy adabiyotda monologlardan turli maqsadlarda foydalaniladi. Ayniqsa, dramatik asarlarda monologlarning badiiy-estetik vazifalar doirasi ancha keng. Jumladan, monolog-dramatik personajning ruhiy holati, uning ongi-yu qalbida kechayotgan jarayonlarni tasvirlashning asosiy shakli. Ayni chog'da, shartli ravishda tasvirlanuvchi bunday ruhiy jarayonlar voqealarga g'oyaviy-hissiy munosabatni ifodalash, ayrim muhim tafsilotlarni berish, syujet rivojini asoslash kabi qator muhim funksiyalarni ham bajaradi. Monolog lirikaning ustuvor nutq shakli, lirik qaxramon kechinmalari, asosan, uning monologi orqali ifodalanadi. Bu narsa ijroviy lirika namunalarida, ayniqsa, yakkol ko'zga tashlanadi, shuning uchun ham amaliyotda bunday she'rlar monolog deb ham yuritiladi (A.Oripov. "Xamza"; X.Davron. "Abulhay so'zi"). Sifat jihatidan monologning turli ko'rinishlari mavjud (k. badiiy nutq, ichki monolog).

Adabiyotshunoslikda ham axborot-texnologiyalarida ham monolog terminini javob talab qilmaydigan murojat deya izohlangan semasi ustun. Demak, qo'llanilishi chegaralangan leksik birliklar, jumladan, terminlar va umumiste'mol so'zlari milliy tilning lug'aviy birliklari sifatida biri-biri bilan uzviy aloqadorlikda taraqqiy etadi, o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida rivojlanishiga zamin yaratadi.

Ta'kidlash joizki, tahlilga tortilgan yuqoridagi bir komponentli (sodda) tub terminlarning ma'lum qismi o'zlashma terminlar bo'lib, o'zga til uchun yasama bo'lgan terminlar o'zbek tiliga aynan shu ko'rinishda o'zlashgani, terminlarning yasovchi affiksi o'zbek tilida mavjud emasligi sababli, ularni o'zbek tili nuqtai nazaridan sodda (bir komponentli) tub terminlar tarzida talqin qilinadi. Mazkur terminlar bir qancha yasama axborot texnologiya terminlari uchun yasovchi asos va birikma tipidagi axborot texnologiya terminlarining tobe yoki hokim qismi sifatida ancha faol qo'llaniladi.

Sodda yasama axborot texnologiya terminlari. Yasama so'z. So'z yasaliishi asosi va so'z yasovchining birikuvidan hosil bo'lgan birlik, so'z yasaliish birligi: ishchi, chiroyli, serhosil, qo'lqop kabi.

Biz o'zbek tiliga xos yasovchi affikslarni qabul qilgan quyidagi axborot texnologiya terminlarinigina sodda yasama axborot texnologiya terminlari sifatida e'tirof etishni joiz topdik. Ot turkumiga mansub sodda terminlarning aksariyati o'zlashma qatlamga oid. Fe'l, sifat turkumiga mansub o'z qatlam birliklari ham sodda axborot texnologiya terminlarini hosil qilishda asosiy o'rinda turadi. Biroq bunday termin-leksemalarning asos qismlari aksar hollarda o'zlashma qatlamga oid bo'ladi.

Ko'rinadiki, mazkur sistema tarkibidan joy olgan yasama sodda axborot texnologiya terminlari miqdori ham anchani tashkil etmoqda. Yasama leksemalarning shakllanishida asosan [ot+lik], [sifat+lik] [ot+lash] qoliplari ustuvordir. Birinchi qolipning birinchi uzvini sistemaga mansub tub axborot texnologiya terminlar to'ldirib keladi.

-lik affiksi yordamida yasalgan axborot texnologiya terminlari: atomarlik, autentlik, bog'liqlik, yorug'lik, yorqinlik, juftlik, zaiflik, itoatkorlik, ishonchlilik, kogerentlik, maxfiylik, me'yorlik, mualliflik, mutanosiblik, ortiqchalik, relevantlik, sezuvchanlik, sezgirlik, ta'sirchanlik, uzluksizlik, xavfsizlik, elementarlik, yaxlitlik, yasovchanlik, hisobdorlik; -lik. Bu asosan ot, sifat va ravish turkumiga oid so'zlardan ot yasaydi.

-lik affiksi bilan yasalgan sodda axborot texnologiya terminlarining asosi o'z va o'zlashmaligiga asoslanib quyidagicha guruhladik:

a) o'zbekcha asos + lik: *bog'liqlik, yorug'lik, yorqinlik, juftlik, zaiflik, itoatkorlik, ishonchlilik, maxfiylik, me'yorlik, mualliflik, mutanosiblik, ortiqchalik, sezuvchanlik, sezgirlik, ta'sirchanlik, uzluksizlik, xavfsizlik, yaxlitlik, yasovchanlik, hisobdorlik;*

Hisobdorlik – (inglizcha: *accountability* ruscha: *подотчетность*) Tizim sub'ektlari faoliyatini nazorat qilish va ma'lum harakatlar uchun javobgarlikni o'rnatish uchun ularni individual identifikatorlar bilan bog'lashga imkon beruvchi tizim xususiyati. AKT xavfsizligi tamoyillaridan biri.

b) ruscha-baynalmilal asos + lik: *atomarlik, autentlik, kogerentlik, relevantlik, elementarlik;*

Kogerentlik – (inglizcha: *coherence* ruscha: *когерентность*) To'liq jarayonlarining zamon va makonda o'zaro uyg'un o'tishi. Bu to'liq jarayonlarini qo'shish orqali namoyon bo'ladi.

-lash affiksi yordamida yasalgan axborot texnologiya terminlari: *avtomatlash, belgilash, bifurkatsiyalash, blokirovkalash, vektorlash, verifikatsiyalash, gammalash, dasturlash, deshifrlash, diskretlash, duplekslash, joylash, zaxiralash, zichlash, zummerlash, indekslash, kvantlash, keshlash, kodlash, krosslash, loyihalash, markerlash, modellash, niqoblash, nusxalash, obfuksatsiyalash, pinglash, ranjlash, rastrash, raqamlash, renderlash, sertifikatlash, silliqdash, skanerlash, skremberlash, standartlash, taktlash, tunnellosh, fazalash, filtrlash, formatlash, cheklash, shifrlash, hisoblash;*

a) o'zbekcha asos +lash: *belgilash, dasturlash, joylash, zaxiralash, zichlash, loyihalash, niqoblash, nusxalash, raqamlash, silliqdash, cheklash, hisoblash;*

-lash affiksi asosan ot va sifat turkumiga oid so'zlardan fe'l yasaydi va ikkala holatda ham asosan bir tipdagi fe'llar yasaladi. Masalan, -lash affiksi yordamida otlardan yasalgan fe'llar shaxs yoki predmetning yasovchi asosdan anglashilgan belgi-xususiyat (tus, holat va shu.k) ni kasb etishi, shunday bo'lishi ma'nosini bildiradi.

Niqoblash – (inglizcha: *masking* ruscha: *маскирование*) Shovqinga qo'shib foydali signalni yashirin uzatish, bunda oddiy vositalar bilan uni aniqlash imkoni bo'lmaydi. 2 Tovush balandligi yuqori bo'lgan fon signali mavjudligida, so'zlashuvni eshitishning yomonlashuvi. 3 Ob'ektni jinoyatkorlar uchun kirib bo'lmaydigan (ko'rinmaydigan) yoki undan foydalanishni murakkablashtiruvchi harakatlarni bajarishga asoslangan ob'ektlarni muhofaza qilish uslubi. 4 Kompyuter nazariyasida, niqob bu binar operatsiyalar uchun ishlatiladigan ma'lumotdir. Niqobni ishlatish bu turli baytdagi bitlar yo'qilishi yo o'chirilishi, yoki yagona binar operatsiyada yo'qiddan o'chiqqacha o'girilishi (yoki aksi) dir. Niqob IP-manzillar bilan kompyuter nimgarmog'ini aniqlashda yoki kompyuter grafikasida, masalan, shaffof muhit ko'rinishini aniqlashda ishlatiladi.

b) o'zlashma asos + lash: *avtomatlash, bifurkatsiyalash, blokirovkalash, vektorlash, verifikatsiyalash, gammalash, deshifrlash, diskretlash, duplekslash, joylash, zichlash, zummerlash, indekslash, kvantlash, keshlash, kodlash, krosslash, markerlash, modellash, obfuksatsiyalash, pinglash, ranjlash, renderlash, sertifikatlash, skanerlash, skremberlash, standartlash, taktlash, tunnellosh, fazalash, filtrlash, formatlash, shifrlash;*

E'tibor berilsa, **-lash** affiksi rus tili tasirida va rus tilidan o'zlashgan so'zlardan ish oti yasaydi: komplekslash, industrilash, mexanizatsiyalash kabi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sodda shakldagi axborot texnologiya terminlari ham salmoqli bo'lib, tilimizda mavjud axborot texnologiya terminlarni ham, chet tilidan o'zlashgan sodda terminlarni ham tahlil qildik va chet tilidan o'zlashgan terminlarning miqdor jihatdan ustun ekanligiga guvoh bo'ldik. Sodda axborot terminlarining tilimizda sodda tub shakli ham sodda yasama shakllari ham mavjud. Sodda axborot texnologiya terminlarining yasashida asosiy o'rinni affiksatsiya usuli egallaydi. Bu usuldan tashqari leksik-semantik usul bilan ham sodda terminlar yasalgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қосимов. Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари. Тошкент. Фан нашриёти. 1985
2. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясаиши. Ўқув қўлланма. Тошкент. “Ўқитувчи нашриёти”. 1989. –Б.84.
3. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Т.:” ЎЗМЭ”, 2002.
4. Дилмурод Қуроноф, Зокиржон Мамажоноф, Машхура Шералиёва. Адабиётшунослик луғати / ф.ф.д. Д. Қуронофнинг умумий таҳрири остида. – Т. 2010 йил.
5. Амиров Д. М.,Атаджанов А ва бош. Ахборот-коммуникация технологиялари изоҳли луғати. Тошкент-2010.
6. Sirojiddinov Sh. Milliy o'zlik va mustaqil davlatchilik timsoli//”O'zbek tili taraqqiyoti va hamkorlik masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – 2019-yil 29-oktyabr. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi TDO‘TAU nashriyot-matbaa uyi, 2019.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDAGI INGLIZ TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLAR
D.Abdusharipova, o'qituvchi, Urganch innovatsion univeristeti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili lug'at qatlamiga kirib kelgan eng yangi o'zlashmalardagi so'z yasalishi va semantik taraqqiyot natijasida hosil bo'lgan yangi semalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'zlashma, lug'at boyligi, sema, semantik taraqqiyot.

Аннотация. В данной статье анализируется словообразование и семантическое развитие новейших заимствований, вошедших в лексику узбекского языка.

Ключевые слова: усвоение, словарный запас, сема, семантическое развитие.

Abstract. This article analyzes the word formation and semantic development of the latest borrowings included in the vocabulary of the Uzbek language.

Key words: acquisition, vocabulary, meaning of words, semantic development.

O'zbek tilining rivojlanish tarixi davomida xilma-xil o'zgarishlar ro'y berib kelmoqda, chunki til, voqelikning har qanday hodisasi singari, bir joyda turmaydi, balki o'zgarib, doimo rivojlanib boradi. D.N.Ushinskiy ham shunday degan: "... bu o'zgarish tilning hayotini o'z ichiga oladi".

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida o'zbek tilidagi o'zgarish jarayonlari, asosan, ingliz tilidan olingan til qarzlari tufayli ayniqsa jadal rivojlanmoqda.

Bunday o'zgarishlarning asosiy qismi asosan tilning maxsus qatlami ommaviy axborot vositalarida sodir bo'ladi, ular jamiyatda sodir bo'layotgan asosiy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va tilni o'zgartirish jarayonlarini bevosita aks ettiradi. Nutqning ravshanligi va aniqligi undagi xorijiy so'zlarning to'g'ri ishlatilishiga bog'liq. So'nggi yillarda chet el so'zlarini ishlatish muammosi ayniqsa O'zbekiston fuqarolari uchun dolzarb bo'lib qoldi. Ingliz tilidagi o'zlashmalar bizning hayotimizga ommaviy axborot vositalari orqali professional lug'at, jargon, argo va boshqalar sifatida kirib keldi.

Buning sababi shundaki, import qilinadigan obyektlar, ilmiy, siyosiy va iqtisodiy texnologiyalar bilan bir qatorda, ko'pchilik uchun ko'pincha tushunarsiz bo'lgan o'zlashma so'zlar oqimi mamlakatga kirib keldi. O'zlashtirilgan lug'at o'zining "tushunarsizligi" bilan bir qatorda gazeta va jurnallarning matnlarini ma'lum darajada ekspressivlik bilan to'ldirishga yordam beradi, rasmiyatchilik darajasini pasaytiradi va shu bilan "yangilik effekti", "g'ayrioddiylik" tufayli o'quvchi bilan "ijobiy" aloqani o'rnatishga yordam beradi degan qarash ommaviy axborot vositalari vakillari orasida yanada ommalashmoqda. Biroq, ushbu sohadagi tadqiqotchilar ommaviy axborot vositalarida chet tilidagi lug'atlarning haddan tashqari ko'payishi, agar ularning ma'nosi buzilishi bilan birga bo'lishi mumkin bo'lsa, ulardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida savol tug'dirishiga e'tibor berishmoqda.

Ommaviy axborot vositalarida ingliz tilidan kirib kelayotgan o'zlashmalardan foydalanishning nazariy asoslari

1. "O'zlashma qatlam" tushunchasini aniqlashda bir nechta nuqtayi nazar mavjud. Ulardan biri an'anaviy qarashdir: so'z o'zlashtirish madaniyatlar va urf-odatlarining o'zaro ta'siri jarayonida bir tildan boshqasiga o'tgan chet tilining elementi sifatida belgilanadi. O'zlashtirilgan so'zlar o'zlashtiruvchi til tizimiga shunchalik moslashadiki, keyinchalik uning kelib chiqishi ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan sezilmaydi va faqat etimologik tahlil jarayonida aniqlanadi.

Boshqa bir nazariyada, o'zlashtirilgan so'z o'zbek tiliga tashqaridan kelgan so'zni anglatadi, garchi uni tashkil etuvchi morfemalarga ko'ra u asl o'zbek so'zlaridan farq qilmasa ham, masalan, so'zlar bir-biriga yaqin tillardan olingan bo'lsa ham uning o'zlashma ekanligi aniq sezilib turadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, so'zlarni o'zlashtirish jarayoni odatiy hodisa bo'lib, ba'zi tarixiy davrlarda hatto muqarrar edi. So'z o'zlashtirishning birgina ijobiy tomoni qabul qiluvchi tilning so'z boyligini boyitishdir.

"Tilshunoslikka kirish" darsligining mualliflari G.V.Glinskiy, O.V.Petrova, to'liq o'rganilgan o'zlashmalardan farqli o'laroq, xorijiy so'zlar deb ataladigan so'zlar asl so'zlarga begona bo'lgan

tovush, imlo, grammatik va semantik xususiyatlar shaklida chet tilidan kelib chiqqan izlarini saqlab qolishlarini aytishadi [1]. A.A.Ilyinaning fikricha, soʻz oʻzlashtirish jarayoni leksikadagi xorijiy elementlarning kesishishi sifatida emas, balki qabul qiluvchi tilda yangi leksik elementlarni yaratish sifatida talqin etiladi [2]. S.S.Vershnyak odatda soʻzlar, kamdan kam hollarda sintaktik va frazeologik iboralar olinganligini taʼkidlaydi.

1.2. Oʻzga tillardan soʻz oʻzlashtirish sabablari. Oʻzlashma soʻzlar paydo boʻlishining asosiy sabablari orasida tadqiqotchilar quyidagilarni ajratib koʻrsatishadi: - birinchidan, bu xalqlarning oʻzaro munosabatlari, madaniyat va urf-odatlar almashinuvi jarayonida bir-biri bilan tarixiy aloqalari; - yangi obyektlar va tushunchalarni belgilash zarurati (masalan, impichment, oʻyinchi va boshqalar); - faoliyatning har qanday sohasidagi kashfiyotlar va innovatsiyalar; - tavsiflovchi soʻz birikmalari oʻrniga bir soʻzdan iborat oʻzlashmadan foydalanish zarurati (motel, brifing); - tegishli maʼnoni batafsil bayon qilish zarurati, baʼzi bir maxsus turdagi obyektlar yoki tushunchalarni, asosan ilmiy va texnik atamalarni belgilash;

- chet tilidagi stilistik sinonimlarning paydo boʻlishiga hissa qoʻshadigan ekspressiv vositalarni toʻldirish (masalan, sevgi – muhabbat – ishq); - agar tilda maʼno va morfologik tuzilishning umumiyliigi bilan birlashtirilgan qatorni tashkil etadigan oʻzlashma soʻzlar kuchaytirilsa, u holda ushbu qator soʻzlariga oʻxshash yangi soʻzlarning paydo boʻlishiga hissa qoʻshgan chet tilidagi soʻzni oʻzlashtirish ancha osonlashadi (masalan, doston – poema). Mashhur tilshunos L.P.Krysin ham soʻz oʻzlashtirishning sabablari orasida turli omillarni qayd etadi: til, ijtimoiy, estetik aloqalar, aniqlik va qisqalikka ehtiyoj, qulaylik, xilma-xillik va toʻliqlik va boshqalar. Zamonaviy oʻzbek tilidagi ingliz tilidan oʻzlashgan soʻzlarning bir qismi sifatida, qoida tariqasida, oʻzlashish asoslarida farq qiluvchi ikkita asosiy guruhni ajratish odatiy holdir:

1) terminologiya (kompyuter tili, zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy biznes, menejment: kompyuter, sayt, Internet-provayder, konsalting, xolding, ishonchli kompaniya va boshqalar);

2) “modaga hurmat” (taqdimot, reyting, konsensus, brifing, shopping, killer va boshqalar). Soʻz oʻzlashtirishning shunga oʻxshash sabablarini M.A.Breiter taʼkidlaydi. Ular orasida mavzuning ijtimoiy roli oʻzgarishi bilan bogʻliq omilni toʻldirish mumkin (masalan, ofis, infinbank va boshqalar). Yangi soʻzlarning aksariyati fan, texnologiya, madaniyat, iqtisodiyot, ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi bilan paydo boʻldi. Ushbu soʻzlarning aksariyati hayotga qatʼiy kirib boradi, yangilik belgisini yoʻqotadi va faol lugʻatga oʻtadi. Masalan, 50-70-yillarda kosmonavtika rivojlanishi bilan bogʻliq koʻplab atamalar paydo boʻlgan edi: kosmonavt, kosmodrom, telemetriya, kosmik kema va boshqalar. Xalq nutqi ularni tezda oʻzlashtirdi, chunki bu soʻzlar doimo isteʼmolda boʻlib keldi.

Tilda baʼzi yangi tushunchalarni ifodalash uchun yangi lugʻat paydo boʻladi. Bu chet tilidagi oʻzlashmalarning nominativ funksiyasini namoyon qiladi. Ular terminologik tizimlarni toʻldiradi, milliy xususiyatlarni tavsiflashda ekzotizm sifatida ishlatiladi, mahalliy koloritni yaratadi. [3].

Baʼzan soʻzda semantik oʻzgarishlar roʻy beradi, shuning uchun yangi soʻz eskisini majoziy ishlatish natijasi sifatida namoyon boʻladi, bu uning polisemiyasini oshiradi, tilni boyitadi (vazir, devon). Olingan soʻzlar nominativ funksiya bilan bir qatorda ekspressiv funksiyani bajarishga moʻljallangan boʻlib, u maʼruzachining hissiy holatini, uning belgilangan obyektlar va hodisalarga subyektiv munosabatini ifoda etish qobiliyatidan iborat.

1.3. Stilistik xususiyat sifatida ommaviy axborot vositalarida inglizcha oʻzlashma va neologizmlar

Oʻzlashmalarni tarqatishda ommaviy axborot vositalari katta rol oʻynaydi, chunki ular eng harakatchan, talabga ega va aholining katta qismini jalb qiladi. Bir tomondan, ommaviy axborot vositalari tili nutq madaniyatini, ijtimoiy qarashlarni, kayfiyatni aks ettiradi, boshqa tomondan, tilning rivojlanishiga taʼsir qiladi. Matbuotni oʻqish, televizion dasturlarni tomosha qilish orqali biz beixtiyor nutqimizga oʻzlashtirilgan soʻzlarni kiritamiz, ular bizning nutqimizda moda alangasi, “oʻrnini bosuvchi”, jargon shaklida mustahkam oʻrnashib borayotgani bugun ayni haqiqat (sketch shou, tok shou, keytopchat v.b.). Tadqiqotchilar ommaviy axborot vositalarida ingliz tilidan oʻzlashtirilgan soʻzlar paydo boʻlishining bir qator sabablarini taʼkidlaydilar. Ular orasida: - leksik fondni xalqarolashtirish boʻyicha global tendensiya; - yangi obyektlar, tushunchalar va hodisalarni

nomlash zarurati; - tilni ekspressiv vositalar bilan to'ldirish; - xorijiy so'zlarning obro'si kabi o'ziga xos omillar mavjud.

Jamiyat bir joyda turmaydi, har kuni nafaqat ilm-fan, madaniyat va san'atga, balki til rivojiga ham yangilik olib keladi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, munosabatlar sohalarida yangi so'zlar va iboralarning paydo bo'lishi uchun qulay zamin yaratadi. Shunday qilib, ingliz neologizmlari bizning hayotimizga kirib keladi, aslida ular yunon tilidan tarjima qilinganida "yangi so'z"dan boshqa narsani anglatmaydi. Neologizmlar – bu tilda nisbatan yaqinda paydo bo'lgan so'zlar yoki iboralar. Tashqi ko'rinishning boshida neologizmlar ko'pchilik uchun tushunarsiz bo'lgan passiv lug'at xarakteriga ega, ammo boshqa tomondan ular nutqqa rang va o'ziga xoslikni olib keladi. Bunday so'zlar nutq aylanmasiga kirishi bilan ular neologizm maqomini yo'qotadilar. Bosma nashrlarda neologizmlardan foydalanish tasodif emas: gazeta va ijtimoiy tarmoqlar yangi hodisalarga juda tez javob beradi, shuning uchun yangi so'zlarning paydo bo'lishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadigan soha aynan gazeta va ijtimoiy tarmoqlar sohasi hisoblanadi. Shu bilan birga, gazeta va ijtimoiy tarmoqlarning tili va uslubi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uni boshqa til sohalariga qarama-qarshi qo'yishga imkon beradi. Shunga ko'ra, gazeta va ijtimoiy tarmoqlar matnida neologizmlardan foydalanish shartlari o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi o'zlashmalardan foydalanish muammosi juda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ayni sababga ko'ra ingliz tilidan so'z o'zlashtirish tushunchasini, ularning paydo bo'lish sabablarini, asosiy funksiyalarini va boshqalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib borish zarurati paydo bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. «Введение в языкознание: учебник» / Г.В. Глинских, О.В. Петрова. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2002. – 280 с.
2. Баранова, Л.А. «О папарацци, стрингерах и таблоидах» / Л.А. Баранова // Русская речь—1998. - №4. – С. 49-53.
3. Валгина, Н.С. «Современный русский язык» / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина. – М.: Логос, 2002. – 528 с.

UDC 811.111'36

A COMPARATIVE STUDY OF THE SPEECH ACT OF GRATITUDE: CROSS-CULTURAL AND LINGUISTIC PERSPECTIVES

R.Kh.Abidova, PhD, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Minnatdorchilik nutqi minnatdorchilik bildirishni, kimningdir mehribonligini yoki saxiyligini tan olishni o'z ichiga oladi. Bu ijtimoiy va shaxsiy o'zaro munosabatlarda muhim kommunikativ harakatdir, chunki u ijobiy munosabatlarni rivojlantiradi va boshqalarning harakatlari, qo'llab-quvvatlashi yoki mavjudligi uchun minnatdorchilikni namoyish etadi. Pragmatika kontekstida minnatdorchilikni uning funktsiyalari, turlari va undan foydalanishni boshqaradigan ijtimoiy normalar orqali tahlil qilish mumkin.

Kalit so'zlar: akt, minnatdorchilik, fenomenologiya, rasmiy, norasmiy, tuzilish

Аннотация. Речевой акт благодарности предполагает выражение признательности, признание чьей-либо доброты или щедрости. Это важный коммуникативный акт как в социальном, так и в личном взаимодействии, поскольку он способствует позитивным отношениям и демонстрирует признательность за действия, поддержку или присутствие другого человека. В контексте прагматики благодарность можно анализировать через ее функции, типы и социальные нормы, определяющие ее использование.

Ключевые слова: акт, благодарность, феноменология, формальный, неформальный, структура

Abstract. The speech act of gratitude involves expressing thankfulness, acknowledging someone's kindness or generosity. It is an essential communicative act in both social and personal interactions, as it fosters positive relationships and demonstrates appreciation for another's actions, support, or presence. In the context of pragmatics, gratitude can be analyzed through its functions, types, and the social norms guiding its use.

Key words: *act, gratitude, phenomenology, formal, informal, structure*

Research on speech acts in linguistics is aimed at understanding the essence of a lexical and semantic unit in a certain native or foreign language, and is aimed at researching the laws of interaction of these tools in communication. In particular, the ways of expressing gratitude in English are determined by a person's unique temperament, character, intelligence, level of culture, gender, age and other such psychological factors.

It is known that in the modern world, gratitude is considered one of the characteristics that shape the feeling of mutual respect and gratitude among people, and determine the cultural competence of a person. Expressing his opinion in this regard, S. Schwarz admitted that comments on the phenomenology and metaphysics of gratitude lead to disputes. In scientific research on the speech act of gratitude, the terms act and genre are used in relation to this phenomenon [1]. According to T.V. Shmeliev [2], the combinations “speech genre” and “genres of speech” have been used since the thirties of the 20th century to express speech units of oral communication in Russian philology. These concepts can also be found in the works of V.V. Vinogradov, L. Yakubinsky, B. Eichenbaum and a number of other prominent linguists of that time [3].

The content of the speech act of gratitude in English and Uzbek languages expresses gratitude and appreciation. Gratitude is a unique lexical-semantic field of the speech act, and this field represents the communication act of always being grateful, thankful, and satisfied. It studies the issue in connection with such factors as the communicative purpose of the act of gratitude in the English and Uzbek languages, the presence of elements of the speech situation (place of communication, time, participation of the interlocutors), formal and informal expression of the act of gratitude using verbal and non-verbal means in the process of communication.

The speech act of gratitude serves to perform the illocutionary action of the speaker in the context of gratitude, and the inflectional form of the sentence, the structure of the sentence, intonation harmony, etc., as auxiliary means, allow to express this goal in communication.

Sh. Safarov and G. Toirova [4], thinking about the components of speech communication, they say that the components of speech communication can be divided into two parts, that is, external and internal groups, and make the following comment on it: “It is possible to include the aim, the purpose of the listener and the speaker, the conditions and situations in which communication is happening as an external factors (components) of communication”.

The structural system of the act of gratitude in the English language combines with the words of address in accordance with national cultural etiquette formulas to form a specific structure. Words “Mister, Missis, Miss, Madam, Sir” are used in formal style and the person's name is used in an informal style. The words “xonim, janob” as an alternative translation of these words are widely used in the Uzbek language, but in the daily conversation of Uzbeks, instead of these words, the person's name and along with it, respect, words expressing kinship (*opa, aka, uka, singlim, tog'a, xola, kelinoyi, jiyan, amaki* and etc. (*sister, brother, brother, sister, uncle, aunt, daughter-in-law, niece, uncle, etc.*) in the sense of holding close to one's heart, caring for one's heart, caressing, caring can be used as well.

The act of gratitude is an indispensable part of everyday life conversation of the English people. In its turn, it is considered as the category of politeness and cultural communication mode. This point is proved with a number of examples in the dissertation.

Although ideas are conveyed mainly through linguistic means, non-verbal means are expressed in human speech as an auxiliary means in the process of communication. Everyone uses non-verbal means during communication depending on their inner experiences and emotional state.

Regarding this problem, M. Saidkhanov [5] divides the non-verbal means used by Uzbeks in communication into phonation non-verbal means, kinetic non-verbal means and mixed non-verbal means in his book “Aloqa-aralashuv va imo-ishoralar (Communication and Gestures)”.

We can consider the kinetic appearance of the non-verbal factor (cultural-ethical means) in the speech act of gratitude into several internal systems. For example, in the Uzbek language, in the “Hand position and movement” paradigm, putting the right hand on the chest and saying thank you

expresses a high level of gratitude in Uzbek. Also, with the help of the face, eyes, eyebrows, head, body position, the content of the expression of gratitude can be changed according to the level of sincerity of the speaker's attitude and desire. English also has verbs that express this paradigm: *to blink one's eye* (ko'z qismoq), *to hug* (quchoqlamoq), *to handshake* (qo'lini siqib qo'ymoq), *to pat on the shoulder* (yelkasini qoqib qo'ymoq), *to bow* (ta'zim qilmoq), *to smile* (tabassum qilmoq), *to nod* (bosh egmoq), *to cheer* (quvonmoq) and etc.

The following expressions denoting non-verbal means to emphasize the emotional and expressive level of the act of gratitude in the written form of Uzbek are used as a component of gratitude: *ochiq chehra bilan*, *ko'zlari chaqnaib*, *qoshlarini chimirib* (biroz norozilik minnatdorchiligi), *boshini egib*, *ta'zim qilib*. And in oral form they are performed harmoniously with the speech act of gratitude.

When expressing the speech act of gratitude using mixed non-verbal means, the phonation and kinesthetic non-verbal means listed above are used together. For example, covering their mouths with the palms of their hands saying “*ey Xudoim*”, “*Allohga shukur*”, “*mingdan ming rahmat*” (“*Oh my Lord*”, “*Thank God*”, “*Thank you a thousand times*”) or raising their hands with open palms to their foreheads as if to pray expresses endless happiness of the Uzbek women. It is generally more important to use gestures to express sincere gratitude, rather than words expressing this type of mixed non-verbal means. It is a sign of English culture and politeness to say thank you face-to-face for any help, and to look straight into the eyes, sincerely rejoice, bow slightly, lightly tap the shoulder, and smile. Also, in this situation, in informal communication, gratitude is expressed by raising the thumb up, nodding and looking at the eyes. It is a symbol of gratitude and positive assessment of the work not only of English, but also of many European peoples.

Despite the fact that there are many studies on speech acts in world linguistics, it can be observed that they do not pay enough attention to the speech act of gratitude from the linguistic and cultural point of view. Some of the opinions expressed in this regard are reflected in the research conducted within the framework of speech act theory.

The study of the linguistic and cultural aspects of the expression of gratitude in English and Uzbek requires the following socio-cultural factors to be taken into account: The purpose of speech communication and the methods of its expression (religious, official, informal); Elements of communicative speech situation: a) space, time, tense; b) participants of speech situation - speaker and listener; Special indicators, that is, linguistic (words, phrases, sentences) and non-linguistic (gestures, behavior) tools; Features such as the social status of the participants of the dialogue (age, gender, register, status).

We found it appropriate to conduct a complex approach to research in the languages that are being used, from the religious-philosophical, social, and artistic point of view when studying the national-cultural features of the speech act of gratitude.

REFERENCES:

1. Schwartz S.H. Universale in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries / S.H. Schwartz // *Advances in Experimental Social Psychology*. – 1992. – P.16-21.
2. Т.В. Шмелева. Модель речевого жанра // *Жанры речи*. Саратов, 1997. – С. 91-97.
3. У.Бо (КНР) Речевой жанр благодарности в русском языке: Дисс. канд. фил. наук. – Москва, 2014. – С.15.
4. Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. Ўқув қўлланма. – Самарқанд, 2007. – Б.12.
5. Саидханов М. Алоқа-аралашув ва имо ишоралар. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.44.

UO'K 81-13

YAPON MULOQOT MATNIDA SUHBATDOSHNI HARAKATGA UNDOVCHI FAKTORLARNING MOHIYATI

O.Achilova, PhD, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada yapon tilida kechadigan buyruq mazmunidagi nutqiy aktlardan foydalanishda tayaniladigan omillar va ushbu til tabiatiga muvofiq holda gap strukturalarining yasash qoidalari hamda ularning matndagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Ruqsat berish yoki taqiqlash mazmunidagi jummalarni amalda qo'llashda nitq samaradorligi uchun xizmat qiladigan

omillar va konstruktsiyalar tahlilga tortilgan. Yapon tili normalariga ko'ra qo'llaniladigan grammatik birliklar va ulardan o'rinli foydalanishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, harakat, buyruq, matn, qarindoshchilik, faktor, so'zlovchi, tinglovchi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются факторы, которые используются при употреблении императивных речевых актов в японском языке, правила построения конструкций предложений в соответствии с природой этого языка, их значение в тексте. Анализируются факторы и конструкции, служащие эффективности речи при практическом применении предложений, содержащих разрешение или запрет. Даны грамматические единицы, используемые согласно нормам японского языка, и рекомендации по их правильному употреблению.

Ключевые слова: общение, действие, команда, текст, родство, фактор, говорящий, слушатель.

Abstract. This article considers the factors that are used in the use of speech acts with a command content in the Japanese language and the rules for constructing sentence structures in accordance with the nature of this language, as well as their significance in the text. The factors and constructions that serve for the effectiveness of speech in the practical use of sentences with a permission or prohibition content are analyzed. Grammatical units used according to the norms of the Japanese language and recommendations for their appropriate use are given.

Keywords: dialogue, action, command, text, kinship, factor, speaker, listener.

Kirish. Yapon muloqot matnida oila a'zolari yoki qarindoshligi bo'lmagan begona suhbatdoshning mavqei so'zlovchiga nisbatan pastroq bo'lgan holatlarda, dialogik nutq jarayonida permissiv nutqiy aklarda “～てくれる型” birikmasi eng ko'p qo'llaniladi. Aksincha, suhbatdoshlarning o'zaro qarindoshligi bo'lmagan va tinglovchi ijtimoiy kelib chiqishi va mavqei jihatidan yuqori pag'onada turadigan holatlarda, odatda, permissiv nutqiy akt “いただく型、もらう型、くれる型” kabi hurmat va xushomad ohangi birmuncha baland mujassam bo'lgan qurilmalar vositasida voqelanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yapon tilshunosi Takamura (2013) permissiv ohangda ijro etiluvchi nutqiy aklarda ishtirok etadigan yordamchi fe'llar “もらう型” shakli “くれる型” shakliga nisbatan “否定型肯” esa “定型” shakliga nisbatan tinglovchi zimmasiga ijozat beruvchi shaxsda ma'suliyat hissini kuchliroq his etishga undashi va odatda nutq ijrochisining talabi bajarilishiga bo'lgan ehtimol kuchayishi va ushbu shakllar ayollarga nisbatan erkaklarga xos bo'lgan dialogik nutqda keng qo'llanilishini ta'kidlaydi. Masalan: 「この住所、教えてもらえない？」 “Ushbu manzilni aytib yubora olmaysizmi(iltimos)” jumlasini yuqorida qayd etilgan fikrimiz dalili bo'la oladi. Ushbu jumlaning so'zma - so'z tahlil qilganda “Ushbu manzilni aytib yuborishingizni (so'rashimga) ijozat bera olmaysizmi, iltimos” tarza ifoda topadi.

Albatta, bunday misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin. Binobarin, hayolan shunday jarayonni tasavvur qilib ko'raylik va unda ijozat beruvchi shaxs ijozat berishi so'ralayotgan shaxs va nutq ma'nosi, ya'ni uchlik ishtirokidagi holatni tahlil qilib ko'ramiz:

1. Ijozatni talab qiluvchi shaxs: xodim
2. Ijozat beruvchi shaxs: rahbar
3. Nutq ma'nosi: xodim ish yuzasidan qilingan hisobotini rahbarga so'zlab berishi uchun izn so'rashi.

「社長、レポートを出してもよろしいでしょうか？」

Boshliq, hisobotni topshirsam maylimi?

Bunday muloqot jarayonida ishtirok etuvchi tinglovchi va so'zlovchilarning o'zaro munosabati va ijtimoiy mavqei jihatidan so'zlovchi (xodim) tinglovchi (boshliq)ga nisbatan quyi pog'onada turishini inobatga olgan holda, oldingi sahifalarda qayd etilgan permissiv nutq hosil qiluvchi qurilmalarning mosini tanlashi talab qilinadi.

Natijalar. Nutq ijrochisining ko'zlangan maqsadiga erishishi uchun boshliqning ijozatiga bo'lgan ehtiyojning qay darajada kuchli ekanligi muhim hisoblanadi. Bunday holatlarda bilvosita

permissiv nutqiy akt hosil qiluvchi qurilmalarning negativ formada namoyon bo'lishi muloqot samaradorligini yanada kuchaytiradi. Masalan, ikkita hamkor kompaniya xodimlari suhbat quyidagicha voqelanishi mumkin:

「先輩、次のミーティングで使いたいのので、この資料を来週まで貸していただけないでしょうか。」

https://tap-biz.jp/business/honorific/1042265?page=2#num_4121313

A) “*Senpay, keyingi yig'ilishda ishlatmoqchi edim, ushbu hujjatni keyingi haftagacha qarzga berib tura olmaysizmi?*”

B) “*Senpay, keyingi yig'ilishda ishlatmoqchi edim, shu sababli ushbu hujjatni keyingi haftagacha qarzga olishimga ijozat bera olmaysizmi?*”

Nutq formulasi: “*～て+negativ+so'roq*”.

Hozirgi davrda yapon tilida permissiv ohang mujassam etgan turfa xil shakl va formulalar mavjud bo'lib, ular muloqot muhiti va suhbatdoshlarning o'zaro munosabati asosida dialogik nutq jarayonida o'z ifodasini topadi. Ulardan bevosita permissiv nutqiy akt hosil qilishda keng qo'llanilsada, implitsit tarzda namoyon bo'lgan permissiv nutqiy aktlarda bu qurilmalar o'z qiyofasini mutlaqo yo'qotsa ham uning tagma'nosi to'laligicha saqlanib qoladi. Masalan:

窓を開けてもらう。Derazani ochgizaman yoki ochgizishimga izn so'rayman.

窓が閉まっている。Deraza yopiq. Tagma'no: derazani och.

窓を開けてもらえる？ Derazani ocha olasizmi yoki ochishingizni so'rashimga izn bera olasizmi?

窓に手が届く？ Derazaga qo'lingiz yetadimi?

Tagma'no: qo'lingiz yetsa, derazani oching.

Keltirilgan misollardagi “*derazaga qo'lingiz yetadimi?*” jumlasida tinglovchi qo'lini derazagacha etkazish imkoniga egami yoki yo'qligi emas, balki undan derazani yopib yuborishini iltimos qilish uchun ijozat berishi nazarda tutilgan bo'lib, pragmatik transpozitsiya holati ro'y berishini kuzatish mumkin.

Muhokama. Pragmatik maqsad va mazmunning eksplitsit, ya'ni ochiq ifoda etilishida diqqat axborot almashinuvidan ushbu ma'lumotlarni uzatish maqsadiga ko'chadi va kommunikatsiya maqsadi uzatilayotgan ma'lumotning predmetiga aylanadi. Nutqiy harakat maqsadining bevosita yoki ochiq bayoni turli usullar orqali lisoniy birliklar vositasida bajariladi va bulardan eng asosiysi pragmatikada performativ shakl deb nomlanadi.

Performativlarning grammatik tuzilishi ham o'ziga xosdir. Bu gaplarda fe'llar, odatda, birinchi shaxs hozirgi zamon shaklida bo'ladi va voqealar haqida xabar beriladi. Yapon tilida implitsit nutqiy aktlarni ifoda maqsadiga va nutq jarayonidagi holat, suhbatdoshlarning o'zaro munosabati asosida guruhlariga ajratish mumkin. Jumladan, 助言 (maslahat), 許可 (ijozat, ruxsat), 脅し (qo'rqitish, tahdidga solish), 願望 (xohish-istak), 相手なしの命令 (suhbatdosh ishtirokisiz buyruq) kabilardir. Masalan:

お大事に! Salomat bo'ling!

良い旅を! Yaxshi sayohat qiling!

行っていっしょ! Yaxshi borib keling!

お元気で! Omon bo'ling!

Mazkur misollarda imperativ gap shakli ishtirok etgan bo'lsa-da, salomat bo'lish, yaxshi sayohat qilish yoki manziliga qanday holatda borib kelish hamda omon bo'lish tinglovchining kuch-qudratiga yoki uning xohishiga bog'liq emas.

Xulosa. Demak, ushbu holatlarda nutq ijrochisi suhbatdoshiga ish-harakatining ijrosini amalda taqdim etish emas, balki tilak bildirish ohangida voqelangan nutqiy akt deyish mumkin. Shu o'rinda 願望 (xohish-istak) ohangi qanday namoyon bo'layotganligini izohlaydigan bo'lsak, “お大事に!” “sog'ayishingizni tilayman”, “umid qilaman” kabi nutqiy akt tarzida emas, balki imperativ ohang orqali ifodalanishi suhbatdoshga nisbatan talab, ya'ni ma'lum bir harakatni bajarishga undash yoki undan chetlanish, iltimos yoki bemorga dalda beruvchi ruhiy malham deyish mumkin.

Shuningdek, ushbu misolda gap tarkibi imperativ shaklda bo'lsa-da, undan anglashiladigan ma'no proxibitiv ohangdir, ya'ni "kasal bo'lmang" mazmuniga ega. Nutqiy aktning bu turdagi vazifalarini aniqlash uchun, nutqiy harakat maqsadini aniqlashga yo'naltirilgan intensional tahlilga murojaat qilmoq kerak. Intensional tahlilda kommunikativ jarayonda voqelanadigan nutqiy faoliyatning so'zlovchi maqsadi va istagi bilan bog'liq tomonlari o'rganiladi. SHu bilan bir qatorda, pragmatika nutqiy ta'sir natijasining hosil bo'lish ehtimolini belgilovchi sotsiopragmatik omillarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu omillarning alohida guruhlar va ularning proxibitiv va permissiv nutqiy aktlarining muloqot kontekstida faollashuv shartlari haqida ishimizning navbatdagi qismlarida batafsilroq to'xtalishga harakat qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Achilova O. F. Muloqot matnida maqollarni faollashtiruvchi omillar (o'zbek va yapon tili misolida). Til va adabiyot, №. 19. 2024. B-221-223.
2. Achilova O. F. Императив мақолларда муқобил таржима усуллари. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 2024-10/4. - B.311-313.
3. Lutfilloeva F., Madaminovich T. I. Teaching Japanese Hieroglyphics Based on Mnemonics //Available at SSRN 3567573. – 2020.
4. Lutfilloeva F., The Japanese language teaching technologies based on computer simulation models //Asian Journal of Research in Marketing. – 2020. – T. 9. – №. 4. – С. 1-7.
5. Сафаров Ш.С. Лингвистика дискурса. - Челябинск: 2018.
6. Романов А.А. Перформативные глаголы и иллюкутивная функция высказывания // Прагматический условия функционирования языка. - Кемерово, 1987. - С. 7-11.
7. Халмурзаева Н.Т. Япон иш дискурсида хурмат коммуникатив категорияси (прагмалингвистик аспекти). Филол.фан бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферати. - Т., 2018. - Б.49.
8. Hamidov X. "Devoni lug'atit – turk"dagi maqollar va hozirgi turk tili paremiologiyasi. Turkologiya xalqaro ilmiy jurnal. Toshkent davlat sarkshunoslik universiteti, 2021. – 89 b.

UO'K: 81-13

INGLIZ TILI BIOTEXNOLOGIYA TERMINOLOGIYASIDA METAFORA - TERMINLAR

F.R. Adambaeva, katta o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. Terminologik birliklarni yaratilishining eng samarali mexanizmlaridan biri bu metaforik nominatsiyadir. Metaforik atama, odatda, ma'lum bir bilim sohasidagi mutaxassislarining to'plangan tajribasini aks ettiradi va tegishli terminologik qatorni boyitib, yangi bilimlarni yaratadi. Ushbu maqola biotexnologiya sohasidagi zamonaviy ingliz terminologiyasida terminologik birliklarni shakllantirishning metaforik usulini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda metafora shakllanishining turlari, shuningdek, ularning modellari batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: biotexnologiya, terminologiya, terminologik birlik, atamalarning shakllanishi, metafora, antropomorf metafora.

Аннотация. Одним из наиболее эффективных механизмов создания терминологических единиц является метафорическая номинация. Метафорический термин, как правило, отражает накопленный опыт специалистов в определенной области знаний и обогащает соответствующий терминологический ряд и создает новые знания. Данная статья посвящена анализу метафорического способа образования терминологических единиц в современной английской терминологии в сфере биотехнологии. В ходе исследования были подробно проанализированы типы образования метафор, а также их модели.

Ключевые слова: биотехнология, терминология, терминологическая единица, терминообразование, метафора, антропоморфная метафора.

Abstract. One of the most effective mechanisms for creating terminological units is metaphorical nomination. A metaphorical term usually reflects the accumulated experience of experts in a certain field of knowledge and enriches the relevant terminological range and creates new knowledge. This article is devoted to the analysis of the metaphorical method of forming terminological units in modern English terminology in the field of biotechnology. In the study, the types of metaphor formation, as well as their models, were analyzed in detail.

Key words: *biotechnology, terminology, terminological unit, term formation, metaphor, anthropomorphic metaphor.*

Kirish. Biotexnologiya o'zining shakllanish bosqichida bo'lgan nisbatan yosh fan sohalaridan biridir. Biotexnologiyaning dinamik rivojlanishi nominatsiyani talab qiladigan yangi tushunchalarni keltirib chiqaradi, bu ko'pincha belgilangan ob'ektga tegishli semantik xususiyatlarni tanlash va ularni qayta ko'rib chiqish orqali umumiste'moldagi lug'at asosida yuzaga keladi.

Terminologik birliklar hosil bo'lishining eng samarali mexanizmlaridan biri bu metaforik nominatsiyadir. Metaforik atama, odatda, ma'lum bir bilim sohasidagi mutaxassislarning to'plangan tajribasini aks ettiradi va tegishli terminologik qatorni boyitib, yangi bilimlarni yaratadi.

Ushbu maqola biotexnologiya sohasida atamalarning paydo bo'lishining mavjud usullaridan birini, ya'ni metaforizatsiya hodisasini uning turli sohalarida keng namoyon bo'lgan va uning terminologiyasidan mustahkam o'rin egallagan metafora atamalarini o'rganishga bag'ishlangan. Yangi hosil bo'lgan bunday atamalar tadqiqotning dolzarbligi va yangiligini asoslaydi. So'nggi paytlarda ushbu muammoga bag'ishlangan ko'plab tilshunoslarning asarlari biotexnologiya sohasidagi til tadqiqotlarining dolzarbligidan dalolat beradi.

Biotexnologiya terminologiyasini o'rganishga katta hissa qo'shgan E.A. Mishak ingliz biotexnologik terminologiyasining struktur-semantik va derivatsion tahlili, uning tasnifi va evolyutsiyasiga ko'p sonli asarlarini bag'ishlagan. L.Ritikova ingliz tilida biotexnologiya atama tizimi va uning umumiy rivojlanish tendentsiyalarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. Biotexnologiya sohasidagi bir komponentli atamalarning morfologik xususiyatlari S. Vasilyevaning tadqiqot ob'ekti bo'ldi, L.Rogach ingliz biotexnologiya terminologiyasini tavsiflovchi semantik hodisalarni tadqiq qildi. A. Gainutdinova, T. Kudinova va A. Sirotin tadqiqotlari biotexnologiya subtilining ko'p komponentli atamalariga bag'ishlangan.

Shuni ta'kidlash kerakki, metaforizatsiya biotexnologiyaning terminologik birliklarini shakllantirish usuli sifatida hali alohida lingvistik tadqiqot mavzusi bo'lmagan.

Ushbu maqolaning maqsadi. ingliz tili biotexnologiya terminologik tizimi atama-metaforalarining boshqa fanlarning terminologik birliklari va umumiste'moldagi so'zlar bilan aloqasini aniqlash, metaforik nomlarning xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Metaforizatsiyani ingliz biotexnologik atamalarini shakllantirish usuli sifatida o'rganish ingliz tilidagi izohli lug'atlarda va biotexnologiyaning terminologik lug'atlarida qayd etilgan leksikografik ma'lumotlar asosida amalga oshirildi. Tadqiqotda biotexnologiya sohasida metaforizatsiya orqali shakllangan terminologik birliklarni differensiasiya va identifikatsiya qilish usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Metafora atamalar biotexnologiyaning turli sohalarida keng tarqalgan va uning terminologiyasidan mustahkam o'rin olgan. Metaforik nominatsiyalar terminologiyaga xos bo'lgan tizimlilik xususiyatni o'zining yasalishi davomida saqlab qoladi va ushbu bilim sohasida o'rnatilgan tasniflarga asoslanadi; shuningdek, metafora modellari va metaforalarning kontseptual shartlilikiga asoslangan terminologiya tizimiga o'z tizimlilikini olib kiradi [Ozingin, 2010].

Semantik ko'chishni amalga oshirish qobiliyati assotsiativ fikrlashning ko'rinishlaridan biri bo'lib, ilmiy bilishda juda muhim rol o'ynaydi.

“Metafora” (yun. *metaphora* - ko'chirish). tushunchasining ko'plab ta'riflari mavjud. J. Maruzo metafora “mavhum tushunchani qandaydir qisqartirilgan taqqoslash yoki to'g'rirog'i, almashtirish orqali konkret planga o'tkazish sifatida qaraladigan ifodalash usulidir” deb yozadi [Maruzo, 2004]. A.Reformatskiyning fikricha, “metafora, ya'ni “ko'chirish” ko'chma ma'noning eng tipik holdir. Nomlarning metaforada ko'chirilishi haqiqatning tashqi ko'rinishi, shakli, rangi, qiymati, joylashuvi va harakatlarining tabiati bilan o'xshashligiga asoslanadi” [Reformatskiy, 2001]. E.Selivanova metaforani “tilni boyitishning eng kreativ vositasi, lingvistik iqtisodning namoyon bo'lishi, bir kontseptual soha belgilaridan boshqasini belgilashda namoyon bo'ladigan semiotik qolip” deb tushunadi [Selivanova, 2010]. Tadqiqotchining fikricha, “zamonaviy lingvosinergetik ilmiy paradigma” doirasida metafora kuchli jalb qiluvchi, ya'ni o'z-o'zini tashkil qilish parametri, tildagi terminologik tizimni saqlash va rivojlantirish omili bo'lib xizmat qiladi, har qanday kasbiy bilim

sohasi uchun kreativ mexanizmlarni ta'minlaydi, chunki insonning cheksiz kognitiv imkoniyatlari yangi va yangi lingvistik belgilarga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi" [Selivanova, 2013].

O'zbek tilining izohli lug'atida metaforaga quyidagicha ta'rif berilgan: so'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan ko'chma ma'noda ishlatish va shunday ma'noda ishlatilgan so'z yoki ibora: istiora, majoz (masalan: quloq so'zining dutorning qulog'i birikmasidagi ma'nosi metafora asosida yuzaga kelgan). [O'zbek tilining izohli lug'ati, 2021]

Tilshunoslik terminlarining izohli lug'atida esa metaforaga quyidagicha ta'rif berilgan: Bir buyum-narsaning nomini boshqa buyum-narsaga biror tomondan o'xshashligini e'tiborga olib ko'chirish. Metafora so'zning yangi ma'nolari hosil bo'lishida qatnashadigan omillardan biridir [Mahkamov& Ermatov, 2013].

Keng ma'noda metafora atamasi bilvosita ma'noda so'zlardan foydalanishning har qanday turiga taalluqlidir.

Atamalarni shakllantirishning metaforik usuli eng qadimiylardan biridir. Ilmiy fikrlashning rivojlanishi bilan inson o'zining kundalik tajribasini maxsus faoliyat sohasiga o'tkaza boshlaydi. Ma'no ko'chishi asosida so'zlar semantikasining kengayishi shaxsning bilimlarini kengaytirish va maxsus bilimlarni to'plash jarayoni natijasida yuzaga keladi. Shaxsning dunyo haqidagi tasavvurini rivojlantirishda ham, so'z boyligini rivojlantirishda ham semantik va so'z yasaliish bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Shakllanish bosqichida turgan yosh fanlar yoki bilim sohalari terminologiyalarida juda ko'p metaforalarning paydo bo'lishi metafora insonning juda xilma-xil shaxslar va ob'ektlar o'rtasidagi o'xshashlikni tushunish va yaratish qobiliyatini ifodalay olishiga bog'liq.

Aristotel davridan beri va asrlar davomida metafora ritorik vosita, nutq birligi sifatida qaralib kelgan. Xususan, faylasuf bu atamani keng ma'noda qo'llagan. U o'zining "Ritorika" asarida quyidagi fikrni ifodalaydi: "Metafora yuksak darajada aniqlik, yoqimlilik va ohorlilik jozibasiga ega, undan o'rinli foydalanish nutqni bezaydi". Shuni ta'kidlash kerakki, ilmiy nutqda metafora roli ma'lum darajada kam baholangan, chunki u ko'pincha aniq ilmiy taqdimot uslubiga zid edi.

XX-asrda metaforaga yondashuv sezilarli darajada o'zgardi. Agar an'anaviy ma'noda metafora bir so'zni boshqa so'z bilan almashtirish deb tushunilgan bo'lsa, bugungi kunda ko'plab olimlar metafora aslida fundamental kognitiv harakatning ko'rinishi ekanligini ta'kidlashadi. Metaforaga oid zamonaviy tadqiqotlarning eng muhim yutug'i uni kognitiv jarayon sifatida ko'rib chiqishdir. Xususan, M.Jonson, D.Lakoff, P.Riker, E.Makkormak, F.Uilrayt va boshqa olimlarning asarlarida metaforaviy tushunchalar muammosi va ularning tilda aks etishi atroflicha o'rganiladi.

Shunday qilib, D.Lakoff va M.Jonsonlar metafora faqat til sohasi bilan chegaralanib qolmasligini ta'kidlaydilar, chunki inson tafakkuri jarayonlarining o'zi asosan metaforadir. Til iborasi sifatida metafora aynan metafora insonning kontseptual tizimida mavjud bo'lganligi sababli mumkin bo'ladi [Lakoff & Jonson, 2004].

E. Makkormakning fikriga ko'ra, "metaforalar kognitiv jarayonlar sifatida ishlaydi, ular orqali biz dunyo haqidagi tushunchamizni chuqurlashtiramiz va yangi farazlarni yaratamiz" [McCormack, 1990].

R.Xoffman shunday deb yozgan edi: "Metaforadan vosita sifatida har qanday sohada tavsif va tushuntirishlarda foydalanish mumkin: aviakompaniya uchuvchilari o'rtasidagi psixoterapevtik suhbatlar va muhokamalar, marosim raqslarida va dasturlash tilida, kvant mexanikasini san'at ta'limida yoritishda. Metafora, biz uni qayerda uchratmasak ham, deyarli har doim insonning xulq-atvori, idroki va tili haqidagi tushunchani boyitadi" [Xoffman, 1987]

F. Uilrayt metaforani "semantik harakat" deb hisoblaydi va harakat g'oyasi "metafora" so'zining o'zida yashiringanligini ta'kidlaydi, chunki bu so'z ma'nosiga kiritilgan harakat (phora) aniq semantik harakat mavjud - bu metaforik jarayonning mohiyatini bildiruvchi tasavvurda yuzaga keladigan taqsimlash va bog'lanishning ikki tomonlama harakati [Uilrayt, 1990].

M. Blekning fikricha, metafora kataxrezning bir turi, ya'ni, lug'atdagi bo'shliqni to'ldirish uchun so'zni yangi ma'noda ishlatish. Professional tilga kirib, metafora asta-sekin o'zining obrazlilik va assotsiativligini yo'qotadi va qat'iy terminologik ma'noga ega bo'ladi. [Blek, 1990].

Sh.Maxmaraimova e'tiroficha, metafora asosida fizik olamning realiyalari nominativlik

xarakterini kasb etish evaziga moddiylashadi, bunda bevosita kuzatishda berilmagan voqelik mazmuni aynan metaforalar evaziga konkretlashadi. Mental-hissiy ko'lamda mavjud vaqtga qadar anglanmagan, aktuallashmagan tushunchalar metaforik jarayonda lingvokognitiv vaziyatga mos tarzda konsept xususiyatini kasb etib boradi [Maxmaraimova, 2020].

Ilmiy nutqda metafora birinchi navbatda bilishning dolzarb ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. E.A. Lapinyaning so'zlariga ko'ra, metafora atamasining shakllanish jarayonini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Ob'ektni ayrim o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ajratib olish, bu u haqida dastlabki fikrni shakllantirish va umumadabiy lug'at yoki boshqa terminologiyadan mos so'zni tanlashni aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, nominatsiya jarayonining boshida, mavjud so'zlar va atamalardan foydalangan holda, hech bo'lmaganda ob'ektning paydo bo'lishi haqidagi tasavvur shakllantirishga harakat qilinadi.

2. Kontseptualizatsiya (tadqiqot ob'ekti tushunchasini jalb qilingan so'zning ma'nosi ta'sirida yanada shakllantirish, go'yo ob'ektning mohiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun namuna bo'ladi; taqqoslangan tushunchalar o'rtasidagi boshqa bog'lanish nuqtalarini aniqlash imkonini beradi);

3. Tanlangan nominatsiya birligini yangi tushunchaga belgilash va uni mustaqil atamaga aylantirish [Lapinya, 1986].

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, fanda metafora faqatgina tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qilmaydi. Idrokda metaforaning yanada muhim vazifasi shundaki, u fikr vositasi bo'lib xizmat qiladi, uning yordamida biz kontseptual maydonimizning eng chekka joylariga yeta olamiz. Bizga yaqin bo'lgan, oson tushuniladigan ob'ektlar, bizdan uzoq va qiyin tushunchalarni ochib beradi. Metafora "intellektning" qo'lini uzaytiradi. [Ortego y Gasset, 1990].

Terminologiyadagi metafora nafaqat murakkab, balki juda ziddiyatli jarayondir [Maslova, 1997], chunki metafora bir vaqtning o'zida ob'ektlarni nomlaydi va ularning atrofda voqelik bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Maxsus bilim sohasining atamasiga aylangan metafora voqelikni ideallashtirish, abstraksiyalash va modellashtirish kabi vazifalarni bajaradi, bunda u allaqachon tanish bo'lgan obyektlardan tafakkur obrazi sifatida foydalanadi. Ma'lumki, ilmiy bilimlarda kundalik tajribani alohida faoliyat sohasiga o'tkazish turli tillarga xosdir, ammo har bir milliy til o'ziga xos tarzda atamalarni shakllantirishning metaforik usulidan foydalanadi. Shunday qilib, metaforaning kognitiv mazmuni dunyoni milliy o'ziga xos ko'rishning o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi. Har bir til ob'ektiv voqelikni o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Shunga ko'ra, har bir til o'ziga xos dunyoning tasviriga ega. Dunyoning lingvistik tasvirining muhim tarkibiy qismlari majoziy vositalar va birinchi navbatda metaforik ma'no ko'chishidir.

Metaforaning ilmiy bilish jarayonida tutgan o'rni uzoq vaqtdan beri asosan fan falsafasi doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, J. Lakoff va M. Jonsonning konseptual metafora nazariyasi paydo bo'lishi bilan zamonaviy kognitiv tilshunoslik paradigmasida yuzaga kelgan ilmiy bilimlarni metaforizatsiya qilish muammosini ko'rib chiqishga yangi yondashuvni paydo qildi. Bu nazariyaga ko'ra, metafora tafakkur xususiyati bo'lib, tildagi majoziy iboralar va gaplar ular asosida yotgan konseptual metaforalarning yuzaki ifodasidir xolos. Shunday qilib, kognitiv metafora nazariyasi doirasida metafora ta'rifi yangi mohiyat kasb etadi - bu "bir narsani boshqa narsa nuqtai nazaridan tushunish va idrok etish" [Lakoff&Johnson, 1980].

J. Lakoff va M. Jonson metaforaning aniq konseptual nazariyasini shakllantirdilar. Ular konseptual metaforani bir konseptual soha haqidagi bilimlarning boshqa konseptual sohadagi kesishishi sifatida tavsifladilar. Ushbu nazariya qizg'in muhokamaga sabab bo'ldi va tilshunoslar orasida juda mashhur bo'ldi. Masalan, I.Kobozeva J.Lakoff va M.Jonson qarashlaridan kelib chiqib, ma'nolar orasidagi metaforik munosabatni shunday ko'rib chiqadi: "Konseptual metafora norasmiy ravishda bir sohani boshqasining prizmasi orqali fikrlash, manba hududidan maqsadli sohaga kognitiv tuzilmalarni (ramkalar, tasviriy sxemalar va boshqalar) o'tkazish usuli sifatida tavsiflanadi. Ko'p ma'noli so'zlarning ma'nolari bilan metaforik iboralar o'rtasidagi metaforik munosabatlar konseptual metaforalarning tildagi aksidir..." [Kobozeva, 2015].

Shunday qilib, metafora atamasi sof lingvistik emas, balki kontseptual hodisalarga tegishli bo'lgan kognitiv faoliyatni tashkil qilish usulidir, chunki u insonning kontseptual tajribasi bilan bog'liq bo'lib, tafakkur sohasiga taalluqlidir va "inson harakatlari, bilimlari va tilini tushunishni boyitadi". [Artyunova, 1990].

J. Lakoff va M. Jonsonning metaforik modellari kontseptsiyasida mavjud manba domen va maqsadli domen boshqa mualliflarning tadqiqotlarida donor domen va qabul qiluvchi domen zonolari sifatida talqin etiladi. E. Selivanova donor zonani "boshqa predmet sohasini (retsipientni) belgilash uchun o'z belgilarini ta'minlovchi sub'ekt (kontseptual) sfera" deb ta'riflaydi, unda ular metaforik tarzda nomlanadi [Selivanova, 2010]. O'rganilayotgan terminologik tizimda biotexnologik jarayonlar va ob'ektlar nomlarining assotsiativ-atamali qismlari retsipient zonalar rolini o'ynaydi, donor zonalar esa ular uchun o'ziga xos belgilarni ta'minlaydigan boshqa kontseptual sferalarning zonolari hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, kontseptual metafora nazariyasiga asoslanib, biz manba (donor) sohalarni aniqlaymiz. Ular ob'ekt yoki hodisani belgilash uchun ishlatiladigan ob'ekt, voqea, hodisa haqidagi ma'lumotlarni boshqa bilim sohasiga - qabul qiluvchi (maqsad) sohasiga kiritadi. Biotexnologiy sohasidagi metaforik nominatsiyalarning bunday donor zonolari: inson, tirik organizm, tabiiy muhit, makon, artefaktlar. Biotexnologiya sohasidagi ob'ektlar va jarayonlar haqidagi g'oyalarni og'zaki ifodalovchi metaforik atamalar metaforada yangi va allaqachon ma'lum bo'lganlarni sintez qilishga urinishni aks ettiradi. Tayyor lingvistik nomdan foydalanish ko'pincha "oddiy" stereotipik assotsiatsiyalar asosida sodir bo'ladi.

Biotexnologiya sohasida hosil bo'lgan terminologik birliklarning semantik mazmunini o'rganish jarayonida metaforik shakllangan atamalarning quyidagicha turlari aniqlandi:

1) biotexnologiya terminologiyasida umumadabiy so'zni semantik qayta ko'rib chiqish natijasida paydo bo'lgan metaforik atamalar;

2) boshqa fanlarning kontseptual sferalarining o'zlashtirilgan va qayta talqin qilingan elementlari.

Masalan, umumiy adabiy so'z **gap** (bo'shliq) metaforik ma'no ko'chishidan keyin, biotexnologik terminologiyada: ikki zanjirli DNK zanjirlaridan birining bo'limining yo'qligi degan ma'noni bildiradi. Natijada, dupleks DNK molekulasining bu qismi bir ipli mintaq bilan ifodalanadi.

Umumlingvistik leksik birlik bo'lgan **Bridge** (ko'prik) so'zi maxsus lug'atda filtr qog'ozi yoki suyuq muhitdan foydalanilganda madaniy o'simlik to'qimasini qo'llab-quvvatlovchi tuzilma sifatida ishlatiladigan boshqa substrat sifatida qayd etiladi.

Ingliz tili biotexnologiya terminologiyasiga kirgan leksik birlik **label** (yorliq) so'zi metaforik ma'no ko'chishidan keyin o'z ma'nosini o'zgartirdi.

Biotexnologiya terminologiyasida **label** atamasi ikkinchisini aniqlash uchun boshqa molekulaga biriktirilgan yoki unga kiritilgan birikma yoki atom sifatida ta'riflanadi. Odatda radioaktiv, lyuminescent yoki antigenik yorliqlar qo'llaniladi.

Shuningdek, umumiste'moldagi library (kutubxona) - bu kitoblar, hujjatlar va boshqa ma'lumotlar manbalari to'plamini o'z ichiga olgan fizik makon. Odamlar ushbu ma'lumotlardan turli maqsadlarda, masalan, o'rganish, tadqiqot yoki hordiq chiqarish uchun foydalanishlari mumkin. Biotexnologiyada esa bu atama organizmning DNKsida saqlanadigan genetik ma'lumotlarning keng to'plamini bildiradi. Kutubxona singari, ma'lum ma'lumotlar (genlar) fragmentlariga oqsillarni ishlab chiqarish va turli funktsiyalarni bajarish uchun hujayra mexanizmlari tomonidan "o'qilishi" mumkin.

Biotexnologiya ko'p tarmoqli soha bo'lganligi sababli, uning terminologik birliklari orasida juda ko'p metaforik atamalar, jumladan, fizika, molekulyar genetika, molekulyar biokimyo, biologiya, bioinformatika, tibbiyot kabi kontseptual ilmiy sohalardan o'zlashtirilgan va qayta talqin qilingan elementlari mavjud. Quyida bunday metaforizatsiya manbalarini batafsil ko'rib chiqamiz.

Fizikada: Gene flow (gen oqimi) - allel chastotalarining o'zgarishiga olib keluvchi migratsiya natijasida genlarning bir populyatsiyadan ikkinchi populyatsiyaga tarqalishi, genetic equilibrium - (genetik muvozanat) - chatishtiruvchi organizmlar populyatsiyasidagi allel chastotalari nisbatini barqaror holatda saqlash;

Mutational pressure (mutatsion bosim) - populyatsiyalarga mutant allellarni qo'shadigan doimiy mutatsiya darajasi; populyatsiyada mutatsiyalarning qayta paydo bo'lishi; population density (populyatsiya zichligi) - atrof-muhit yoki hududning birlik hajmiga to'g'ri keladigan hujayralar yoki individlar soni. Genetic distance (genetik masofa) - populyatsiyalar orasidagi genetik o'xshashlikni baholash. Allellar yoki DNK ketma-ketliklarining chastotalarini baholash orqali aniqlanadi. Masalan, agar ikki populyatsiya orasidagi genetik masofa faqat bitta lokusda baholansa va bu populyatsiyalar shu lokusda bir xil allel chastotalariga ega bo'lsa, masofa nolga teng bo'ladi.

Kompyuter texnologiyasida: RNA editing (RNKni tahrirlash) - bu RNK molekulalarida kodlangan ma'lumotni o'zgartiradigan transkripsiyadan keyingi jarayonlar; **domen** – ma'lum bir funktsiya yoki tuzilishga ega bo'lgan oqsil yoki DNK molekulasi qismi. Oqsil molekulasidagi domen kichik bo'lishi mumkin - bir nechta aminokislota qoldiqlari - yoki u butun polipeptid zanjirining yarmini o'z ichiga olishi mumkin, **operator** (operator)- DNKning gen yoki genlarning chap tomonida joylashgan qismi bo'lib, unga bir yoki bir nechta tartibga soluvchi oqsillar (repressorlar yoki aktivatorlar) biriktirilgan, ular gen(lar)ning ekspressiyasi ustidan nazoratni amalga oshiradi, catalytic site (katalitik sayt) - katalitik jarayon uchun zarur bo'lgan ferment molekulasi yuzasining bir qismi (odatda kichik). **Genetic Database (genetik ma'lumotlar bazasi):** Turli organizmlardan olingan genetik ma'lumotlarning keng to'plami ko'pincha genetik ma'lumotlar bazasi deb ataladi, bu kompyuterlarning ma'lumotlar bazalarida katta hajmdagi raqamli ma'lumotlarni saqlash va boshqarish usuliga o'xshaydi. **Biological Networks:** Biologik tarmoqlar. Hujayra ichidagi genlar, oqsillar va boshqa molekulalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning murakkab tarmog'ini metaforik ravishda kompyuterlar va boshqa elektron qurilmalarning murakkab tarmoqlariga o'xshash biologik tarmoq sifatida tasvirlash mumkin. **DNA chip** (DNK Chip) Kompyuter fanida kremniy chiplari ma'lumotlarni qayta ishlash va saqlash uchun ishlatiladi. Biotexnologiyada DNK chiplari yoki biochiplari genetik materialni tahlil qilish uchun shunga o'xshash ishlab chiqarish usullaridan foydalanadi. [Köhler, 2011].

Biologiyada: Biotexnologiyada **Absorption** (absorbsiya) deganda kapillyar, osmotik, kimyoviy yoki erituvchi ta'sirlar bilan yutilish tushuniladi, masalan, gazning qattiq jism tomonidan yoki suyuqlik tomonidan yutilishi yoki suyuqlikning qattiq jism tomonidan yutilishi Biologiyada yutilish suyuqlik yoki erigan moddaning hujayra membranasi bo'ylab harakatlanishidir. Biotexnologiyada **adaptation** (adaptatsiya, moslashish) deganda populyatsiyaning bir necha avlodlar davomida atrof-muhit o'zgarishlariga moslashishi tushuniladi. Adaptatsiya (hech bo'lmaganda qisman) atrof-muhit o'zgarishlari natijasida kelib chiqqan seleksiya harakati natijasida populyatsiyaning genotipik tuzilishidagi o'zgarishlar bilan bog'liq [Zaid et. al, 1999]. Biologiyada esa adaptatsiya - bu organizmning evolyutsiya jarayonida paydo bo'lgan tashqi muhitdagi yangi yashash sharoitlariga moslashishi [Longman Dictionary, 2000].

Tibbiyotda atama **ligation**-ligatsiya (lotincha ligare “bog'lash” dan) qon tomirlariga ligatura qo'llash tartibini anglatadi. Biotexnologiyaga nisbatan ligation atamasi quyidagilarni anglatadi: 1. DNK ligaza fermenti yordamida plazmidning ikki uchi orasiga begona DNKni kiritish. 2. Ligaza fermenti ishtirokida amalga oshiriladigan fosfodiester bog'lari yordamida chiziqli ikkita nuklein kislota molekulalarini birlashtirish jarayoni.

Klinik tibbiyotdagi **“targeted therapy** (maqsadli terapiya)” tushunchasi, davolash usullari kasallik jarayonlarida ishtirok etadigan muayyan molekulalarga qaratilgan, biotexnologiyaga o'zlashtirib olingan. Ushbu metafora tartibga solinmagan molekulyar yo'llarga qaratilgan biotexnologik tadbirlarning aniqligi va o'ziga xosligini ta'kidlaydi [Malaviya & Mehra, 2018]. Terminologik metafora turlarini ularning shakllanish manbasiga ko'ra aniqlash bilan bir qatorda, har bir turdagi metafora u yoki bu o'xshashlik modeliga ko'ra shakllanadi.

Quyida foydalanish chastotasining kamayish tartibida keltirilgan asosiy denotativ guruhlar keltirilgan.

1. Antropomorf metaforalar.

Ko'pgina tadqiqotchilar antropometriklik metafora uchun eng xos bo'lgan universal parametrik ekanligini ta'kidlaydilar. Antropomorfik metaforalar insoniy xususiyatlarni narsa buyum va hodisalarga bog'laydi va biotexnologiyada bu metaforalar murakkab tushunchalarni tasvirlash uchun

ayniqsa samaralidir. Metafora uchun asosni tanlashning o'zi metaforaning inson uchun yangi bo'lgan hodisa va tushunchalarni uning qiyofasi va o'xshashligi bilan o'lchash qobiliyati bilan bog'liq. Bu inson tana a'zolari nomlarini, uning holatini, o'rni va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin. Antropomorfik metaforalar nafaqat lingvistik vosita, balki madaniy e'tiqod va dunyoqarashni ham aks ettiradi. Ular til va idrok o'rtasida ko'priki bo'lib xizmat qiladi, voqelikni qanday idrok etishimiz va atrofimizdagi muhitni talqin qilishimizga ta'sir qiladi. Biotexnologik terminologiyada antropomorfik metafora eng samarali hisoblanadi, chunki inson ongi tashqi dunyoni biologic va ijtimoiy xarakterdagi shaxsiy tajriba bilan chambarchas bog'liq holda bilishga intiladi.

V.Telia ta'kidlaganidek, "tropik mexanizmlarning asosini antropometrik prinsip tashkil etadi, unga ko'ra inson tafakkuri hamma narsaning o'lhovidir. Ushbu tamoyil voqelikni miqdoriy yoki sifat jihatidan idrok etishda o'ziga xos ko'rsatma bo'lib xizmat qiladigan standartlar yoki stereotiplarni yaratishda namoyon bo'ladi" [Teliya, 1988].

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, biotexnologiya sohasiga nisbatan texnologiya va u bilan bog'liq voqelik haqidagi g'oyalarning metaforik ifodasi "Inson" kontseptual sferasining ijtimoiy bo'lagini ko'proq jalb qilish orqali sodir bo'ladi. Shu ma'noda texnologiya ham inson kabi turli funktsiyalarni bajaradi.

Biotexnologiya sohasidagi metafora - atamalarning lingvistik tahlili antropomorfik metaforalardan quyidagi semantik guruhlarini aniqlash imkonini beradi:

1. Qarindoshlik aloqalarini tavsiflovchi so'zlarni manba sifatida ishlatadigan metaforalar, masalan, mother plant – ona o'simlik, sib-mating – aka-uka juftlashuvi, sister chromatid exchange – opa-singil xromatid almashinuvi, multigene family – multigen oilasi, foreign DNA – begona DNK, spore mother cell - sporali ona hujayra, central mother cell- markaziy ona hujayra, endosperm mother cell-endosperma ona hujayrasi, daughter cells-qiz hujayralari, sibling species-qarindosh turlar, orphan receptor - yetim retseptorlari, protein family-protein oilasi.

2. Inson xususiyatlari va biotexnologik jarayonlar hamda ob'ektlar o'rtasida o'xshashlikka asoslangan metaforalar: active immunity-faol immunitet, passive immunity – passiv immunitet, silent mutation –jim mutatsiya, hypersensitive response – yuqori sezuvchan javob, hypersensitive site – yuqori sezuvchan sayt, temperate phage – mo'tadil fag, temperature-sensitive mutant – haroratga sezgir mutant, competent cell – kompetent hujayra.

3. Manba materiali inson hayoti bilan bog'liq yoki kundalik hayotdagi harakatni ifodalovchi so'z guruhlarini bo'lgan metaforalar, masalan: chromosome jumping – xromosoma saqlashi, chromosome landing – xromosoma tushishi, chromosome walking – xromosoma yurishi, Chakrabarty decision – Chakrabarti qarori, gene interaction – genlarning o'zaro munosabati, gene regulation – gen harakatini tartibga solish, carrier molecule – tashuvchi molekula; Housecleaning enzyme - himoya fermentlari, Proofreading - prufreading, primer walking-praymer yurishi, naked gene-yalang'och gen, mobile gene-mobil gen, Immune response-immun javob.

4. Inson hayotidagi realiyalarni biotexnologik terminologiyaga kirituvchi metaforalar, masalan: replication fork - replikatsiya vilkasi, sieve cell – elak hujayrasi, sieve element – elak elementi, sieve plate – elak plastinkasi, cDNA clone bank – kDNK klon banki, cDNA library – kDNA kutubxonasi, gene construct – genetik konstruksiya, gene shears – gen qaychi; Lampbrush chromosomes – "chiroq cho'tkasi" xromosomasi; Lawn-gazon (bakteriyalar, zamburug'lar va h.k. qatlam bilan qoplangan qattiq ozuqa muhitining yuzasi), Pocket-cho'ntak, Nuclear envelope-yadro qobig'i, Cloning vehicle-klonlash vositasi; Cell plate - hujayra plastinkasi; Cell wall-hujayra devori, Hairpin structure- soch to'g'nog'ich struktura.

5. Biotexnologiya obyektlari va inson tanasining qismlari o'rtasidagi o'xshashliklarga asoslangan metaforalar: Microbody – mikrotana, zinc finger – sink barmoqlari, Barr body – Barr tanachasi; Heinz body-Xaynz tanasi, Genetic fingerprinting- Genetik barmoq izlari, DNA fingerprint - DNK barmoq izi.

6. Insonning ijtimoiy xulq-atvorini biotexnologiya terminologiyasiga ko'chiruvchi metaforalar: reporter gene – reportyor gen, candidate- gene –nomzod gen, nurse culture–enaga kulturasi, cellsorter –hujayra saralovchi, gene-host – xost gen, Helper cells – yordamchi hujayralar; Leader peptide-yetakchi peptid; Helper virus- yordamchi virus, Guide RNA- RNK-gid, Messenger RNA – xabarchi

RNK, passenger DNA-yo'lovchi DNK, master gene-asosiy gen (xo'jayin gen), Controlling gene-nazorat qiluvchi gen.

2. Biotexnologiya sohasidagi harbiy metaforalar harbiy sohaga oid konsept xususiyatlarini genetik manipulyatsiya jarayonlari yoki ob'ektlariga o'tkazish natijasida paydo bo'ladi, masalan: gene gun – gen quroli, target cell – nishon-hujayra, microprojectile bombardment – mikro-snaryadlar bilan bombardimon qilish, target site duplication – nishon-sayt duplikatsiyasi, antibiotic attack- antibiotik hujumi, Killer cell – qotil hujayra; Guard-cell- qo'riqchi hujayra.

3. Ranglar bilan bog'liq metaforalar turli xil ranglar va ularning assotsiatsiyalari nomlaridan kelib chiqadi. Biotexnologiyani asosiy qo'llanilish sohalarini farqlash uchun Kafarski [Kafarski, 2012] tomonidan rang nazariyasiga asoslangan nominatsiya yaratildi: Red biotechnology Qizil biotexnologiya - bu tibbiy jarayonlarda qo'llaniladigan biotexnologiya. White biotechnology (Oq biotexnologiya, shuningdek, kulrang biotexnologiya sifatida ham tanilgan, sanoat jarayonlarida qo'llaniladigan biotexnologiya. Green biotechnology Yashil biotexnologiya - bu qishloq xo'jaligi jarayonlarida qo'llaniladigan biotexnologiya. Blue biotechnology Moviy biotexnologiya - bu biotexnologiyani dengiz va suvdagi qo'llanilishini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama, ammo undan foydalanish nisbatan kam uchraydi. Yellow biotechnology- Sariq biotexnologiya ma'lum oziq-ovqat mahsulotlarini yaxshilash yoki ko'proq ozuqaviy mahsulotlarni olishning yangi usullarini yaratishni o'z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan misollar metaforalash jarayoni, eng avvalo, manba sohasi va maqsad sohasi so'zlari o'rtasidagi rasmiy yoki funksional o'xshashlik asosida sodir bo'lishini isbotlaydi.

Xulosa. Biotexnologiya sohasida ingliz terminologiyasidagi metaforalarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, semantik o'zgarish ushbu fan sohasida atamalarni shakllantirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Biotexnologik terminologiyada atamalarni yaratishning eng samarali usullaridan biri bu antropomorfik metaforizatsiya bo'lib, u "inson hamma narsaning o'lchovidir" tamoyiliga asoslanadi. Metaforizatsiya natijasida inson tanasining tuzilishiga, uning hayotiy faoliyatiga va kundalik hayotiga taalluqli leksemalarning kognitiv ko'chishi, ob'yektlari o'rtasidagi tashqi yoki funksional o'xshashlik tufayli ixtisoslashgan tarmoqqa ko'chishi asosida yangi atamalar hosil bo'ladi. Metafora atamalarining aniqlangan semantik guruhlar shuni ko'rsatdiki, ikkilamchi nominatsiya umumiy lug'atdan ixtisoslashgan sohaga o'tadigan ob'ektlar, hodisalar va jarayonlarning tashqi yoki funksional o'xshashligi asosida sodir bo'ladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, metaforalar biotexnologiyani texnik tili va inson tajribasining ko'proq tanish sohalarini o'rtasida ko'priq bo'lib xizmat qiladi. Metaforalarning kelib chiqishi, semantik guruhlar va tasnifi tizimli tahlil qilish ixtisoslashtirilgan lug'atlarning rivojlanishi va evolyutsiyasida majoziy tilning rolini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнова, Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. -С.5-32.
2. Black, M. Метафора // Теория метафоры. М.: 1990, -Р. 199-212.
3. Hoffman, R.R. What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension? 1987, 152 p.
4. Kafarski, P. Rainbow code of biotechnology. Chemik, 2012, 66: 814-816.
5. Kobozeva, I.M. Lingvisticheskaya semantika. M.: LENAND, 2015, 352 s.
6. Köhler, J.M. Microtechnology for life science applications. Eng. Life Sci., 2011, 11:116-117. (<https://doi.org/10.1002/elsc.201190011>).
7. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980, 242 p.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. Metafora kotorymi my zhivem. M.: LKI, 2008, 256p.
9. Лапина, Е.А. Метафоризация как способ терминологизации в микроэлектронике: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1986, 24 с.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman Group Ltd., 2000.
11. Mahkamov, N., Ermatov, I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: Fan, 2013, 144 b.
12. Makhmarayimova, Sh.T. O'zbek tilining metaforalarning antropotsentrik tadqiqi (nominativ aspekt): Filol.fan.dok-ri diss.avtoref.-Samarkand, 2020, 32-33.
13. Malaviya, A.N., & Mehra, N.K. A fascinating story of the discovery & development of biologicals for use in clinical medicine. Indian Journal of Medical Research, 2018, 148(3), pp.263-278. (https://doi.org/10.4103/ijmr.IJMR_1471_18).
14. Марузо, Ж. Словар лингвистических терминов. М.: 2004, 440 с.
15. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию. М.: Наследие, 1997.
16. McCormack, E. Kognitivnaya teoriya metafory i Teoriya metafory. M.: Progress, 1990, pp. 358-386.

17. Ortego-y-Gasset, X. Dve velikie metafory // Teoriya metafory. M.: Progress, 1990, pp. 69-71.
18. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli Abduvahob Madvaliyev tahriri ostida "O'zbekiston nashriyoti" Toshkent – 2021.
19. Озингин, М.В. Роль метафор в структурировании и функционировании русской медицинской терминологии: автореф. дисс.... канд. филол. наук. Саратов, 2010, 22 с.
20. Реформацкий, А.А. Введение в языкознание: учебник для вузов. М.: Аспект-Пресс, 2001, 536 с.
21. Selivanova, O.O. Kognitivnoe podgruntie metaforizatsii russkoy lingvisticheskoy terminologii // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Seriya "Filologiya. Sotsialnye kommunikatsii", 2013, T. 26 (65), No. 1, pp. 286-292.
22. Селиванова, О.О. Лингвистическая энциклопедия. Полтава: Довколя-К, 2010, 844 с.
23. Wilright, F. Metafora i realnost // Teoriya metafory. M.: Progress, 1990, pp. 82-110.
24. Zaid, A., Hughes, H.G., Porceddu, E., & Nicholas, F. Glossary of biotechnology and genetic engineering. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1999, 250 p.

UO'K: 811.512.133.043

OGAHINYING "GULSHANI DAVLAT" ASARI LEKSIKASIDAGI OTASH BILAN BOG'LIQ UMUMERONIY SO'ZLAR TAHLILI

B.Ahmedova, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Ogahiyning "Gulshani davlat" asari leksikasida uchraydigan otash va issiqlik tushunchasi bilan bog'liq ayrim so'zlarning etimologik tahlili amalga oshirilgan. Ushbu o'zlashma so'zlarning tarqalish areali aniqlashtirilgan.*

Kalit so'zlar: *o'zlashma, leksika, etimologiya, leksik ma'no, til tarixi.*

Аннотация. *В данной статье проводится этимологический анализ некоторых слов, относящихся к понятию огня и тепла, встречающихся в лексиконе произведения Огахи «Гульшани давлат». Определен ареал распространения этих заимствованных слов.*

Ключевые слова: *заимствование, лексика, этимология, лексическое значение, история языка.*

Abstract. *This article provides an etymological analysis of some words related to the concept of fire and heat, found in the lexicon of Ogakhi's work "Gulshani Davlat". The area of distribution of these borrowed words is determined.*

Key words: *borrowing, vocabulary, etymology, lexical meaning, history of language.*

Ogahiyning "Gulshani davlat" asari leksikasida tarixan umumeroniy leksik qatlamga oid o'zlashmalar anchagina. Shu nuqtayi nazardan ushbu faslda Ogahiyning "Gulshani davlat" asari leksikasida uchraydigan otash va issiqlik tushunchasi bilan bog'liq bir qancha umumeroniy qatlamga oid birliklarni tahlil qildik.

Otash. O't, olov, otishma, o't ochish. Eski o'zbek tiliga fors tilidan o'zlashgan o'zlashma. Hozirgi o'zbek tilida keng qo'llanadi va quyidagi ma'nolarni ifodalash uchun istifoda etiladi: 1) o't, olov: *Odam – ishdan, ma'dan – oatshdan bahra topadi*; 2) ko'chma ma'noda dilni yondiradigan, o'rtantiradigan haroratli his-tuyg'u: *hijron otashi* [16, 153-156]. Ushbu so'z hozirgi o'zbek tilidagi *otasharava, otashdon, otashgoh, otashzabon, otashxona, otashparast, oatshqalb* kabi bir necha so'zlarning yasaliishiga asos vazifasini o'tagan. Ogahiyning "Gulshani davlat" asarida bu so'zni *otashxona, otashin, otashbozliq, otashandoz, otashqadam* kabi so'zlarning yasaliishida asos vazifasini o'taganini kuzatdik: *Lojaram, otashqadam bodpolarni ohista-ohista suv sathig'a surub, Yamonchanoq otlig' daryoning bir ig'irmig'a yetushgan chog'da o'rduyi a'loning kemalari daryo yuzida namoyon bo'ldi* [19, 177].

Ushbu so'zning genezisini tahlil qilganda quyidagi xulosalarga keldik: *otash* qadimgi *ātr* yoki *ātar* asosiga bog'lanadi. Oriyda bu so'z *āt(h)r, āt(h)ar* shaklida qo'llangan bo'lsa, qadimgi hindiyda *atharī* yoki *atharyū* shaklida qo'llangan. Ular indoyevropa tilidagi *āter* yoki *ātr* o'zagi asosida paydo bo'lgan. Qadimgi lotin tilida ham ayni indoyevropa tilidan o'zlashgan *āter* – *kuyib ketgan, yongan* ma'nolarini anglatuvchi so'z mavjud. Bu asosni slavyan tillarida ham uchratish mumkin. Xususan, o'rta praslavyandagi *atra*, rus tilidagi *vatrushka* [21, 91-93], bolqon tillar guruhidagi *vatra* va shu o'zak asosida paydo bo'lgan bir necha so'zlarni [17, 69] ham indoyevropa tilidagi *āter* yoki *ātr* bilan

bog'lashimiz mumkin. Indoyevropa tilidagi *āter* yoki *ātr ā* yoki *ai* [18, 29] – *yonmoq, nur taratmoq* o'zagi bilan bog'lanadi.

“Avesto”ning Gohlarida va pahlaviyda *ātar*, *ātārə*, *āōr*, *ātr* [3, 10] (muzakkar jinsda) *olov* ma'nosini ifodalaydi, birlikda *ātarš* shaklida qo'llanadi. Qadimgi forsiyda bu so'z *ātar* yoki *ātr* [2, 312-316] tarzida, midiya tilida *ātr*, *āōr* shaklida qo'llanadi va *olov* ma'nosida istifoda etiladi. Ushbu so'zning fonetik taraqqiyotini ikki yo'nalishda rivojlanganini kuzatish mumkin: chunonchi, birinchi yo'nalish – *ātar-*, *ātārə-*, *āōr-*, *ātr-* *āt(u)r* bo'lsa, ikkinchi yo'nalish *ātarš-*, *ātaš-* dir. Birinchi yo'nalish rivojini quyidagi belgilash mumkin: o'rta fors tilida dastlabki bosqichda *ātur* [14, 35], keyinchalik *ādur*{*twr*} qadimgi yozma yodgorliklarda {*twry*} [9, 5], monaviylik matnlarida {*dwry*} [5, 8] shaklida qo'llangan va *olov ilohasi* ma'nosini ifodalagan. Klassik fors tilida bu so'zni biz *āōār* – *olov ilohasi* mazmunida bo'lsa, hozirgi fors tilida *āzār* 1) *olov*; 2) Eron quyosh kalendarining 9-oyi; 3) antroponim ma'nolarida istifoda etiladi. Tojik tilidagi *ozar* esa 1) *olov*; 2) antroponimdir. Ayni asosdan qadimgi hindiydagi *atharyu*, “Avesto”dagi *ātrya*, so'g'diydagi *āōr(i)a-ka* [7, 47] asosida 'š'y [10, 75], 'š'k [*āše*] [13, 83] – *olovga oid, kul, cho* 'g' so'zlari ham biz tahlil qilayotgan *ātr* asosida paydo bo'lgan. Xorazmiy tilidagi *fy'drc* < *βy'drk* < *aby-ātarakā* [4, 271], ya'ni *issiq cho* 'g'da tayyorlangan iborasida ahamiyatli ayni shu o'zakni uchratish mumkin.

ātar o'zagingining tarqalish areali juda keng. Chunonchi, u “Avesto”dagi *at/ōar-yan*, *aūaurvan-*, *aōaurun-*, *āūravan-* yoki oriydagi *at(h)arūan*, qadimgi hindiydagi *ātharvan* [11, 1, 60] – *ruhoniylar, rohib* so'zlari shu jumladandir, bugungi kunda bu so'z *otashbon* tarzida fors tilida, ayni damda, Ogahiyning “Gulshani davlat” asari leksikasida keng qo'llanadi. Biz bu so'zni indooriy asosli o'zlashma [12, 122, 132] *deyishimiz mumkin*. Shuningdek, bu qatorda elam ta'siri ostida paydo bo'lgan *āūrava-*, *āōravapati* [8, 48, 50] – *ruhoniylar, otashparast* ma'nosidagi so'zni ham ta'kidlashimiz zarur.

Indoyevropa va qadimgi oriyda *ātr-pati* birikmasi mavjud bo'lib, u *olovga* topinuvchi yoki *olov egasi* ma'nosini anglatadi. Bu birikmani biz baqtriya *atarobido* shaklida uchratamiz. Baqtriya qadimiy *-pati-* asosida joy nomlari (toponim)ni shakllantirish uchun *bido* [6, 167] shakli qo'llangan. Shu sababdan baqtriya *ātu/ar-patkān* bu *olovga topinuvchilar yurti, olov egalari makoni* ma'nosini ifodalaydi. Uning birinchi qismiga e'tibor qaratishni lozim topdik. *ātu/ar* so'zida intervokal *t > δ* ga aylangan va *āōar* shaklini olgan. Keyinchalik umumeroniy *th > z* fonetik hodisasi tufayli bu so'z, yuqorida ta'kidlanganidek, *āzar* tarzida talaffuz etila boshlangan. Hozirgi kunda biz *Ozarbayjon* deb nomlaydigan davlat nomi aslida *olov egalari, olovni muqaddas biluvchilar yurti* ma'nosini anglatadi va ushbu so'z *ātu/ar-patkān* birikmasining ming yillar davomida fonetik silliqanib yetib kelgan shaklidir.

Otashdon so'zining genezisini ham shu yo'nalishdan borib aniqlashtirish mumkin. Chunonchi, indoyevropa va oriyda *ātr-dāna* birikmasi qo'llangan bo'lib, u *olov yoqiladigan joy, o'choq* ma'nosini anglatgan. Bu birikma keyinchalik qadimgi hindiyda *agni-dhāna* shaklida qo'llangan. Uning birinchi qismi slavyan tillarida hamon saqlanib kelmoqda. Xususan, rus tilidagi *огонь* – *olov* shu jumladandir. *ātr-dāna* ayrim fonetik o'zgarishlar bilan so'g'diy tilida *trō'n* – *olov joyi* shaklida, bajuvda (shug'unon tilining dialektlaridan biri) *arōūn* [13, 15], rushon va xufsdagi *arōōn*, bartang va roshorvda *arōōn* yoki *radōōn* [20, 43] shaklida qo'llanadi va *o'choq* ma'nosini anglatadi.

Garm. Issiq. Eski o'zbek adabiy tiliga fors tilidan o'zlashgan. Hozirgi o'zbek tilida ayni shaklda deyarli qo'llanmaydi. Faqat *garm*sel, *garma* (qovun turi), *garmdori*, *garmiyon* [15, 488] (ba'zi uzum turlaridan maxsus usulda tayyorlangan mayiz) kabi so'zlar hosil bo'lishida asos vazifasini o'tagan holda yashab kelmoqda. Ogahiyning “Gulshani davlat” asari leksikasida ushbu so'z anchayin faol qo'llangan. Chunonchi, “Gulshani davlat”da o'qiymiz:

Bo'lub **garm** hangomayi gerudor,

Ayon o'ldi oshubi oshkor [19, 168].

Shuningdek, *garm* Ogahiy tarixiy asarlarida *garmjavlon*, *garmguftor*, *sargarm*, *garmrav* kabi so'zlarning yasashida asos vazifasini o'tagan. Ushbu so'zning genezisi borasidagi tadqiqotlar quyidagi xulosalarga olib keldi: so'zning asosi indoyevropa tilidagi *g^wher* [11, 7, 513] – *issiq bo'lmoq, qaynoq, issiq* asosiga borib taqaladi. Keyinchalik ushbu so'z oriyda *ghar*, *gar* – *yonmoq, yoqmoq* shaklida, qadimgi hindiyda *gharma* [1, 81] – *alanga, issiqlik* tarzida qo'llangan. Indoyevropadagi

g^wher asosida *g^wher-mo*, *g^whor-mo* – *issiq*, *g^wher-os*, *g^whor-os* – *harorat*, *issiqlik*, *alanga* soʻzlari paydo boʻlgan. Keyinchalik bu soʻz butun yevropa tillariga tarqalgan. Xususan, yunon tilidagi *ῥεπουαι* – *issiqlikka aylanmoq*, *issiq boʻlmoq* feʼli, *ῥεπουά* – *qaynoq oʻzan*, *issiq oʻlkalar* oti, *ῥεπουός* – *issiq*, *qaynoq* sifati ayni biz tahlil qilayotgan *g^wher* asosida paydo boʻlgan. Qolaversa, qadimgi irland tilidagi *fo-geir* – *isimoq* feʼli, litva tilidagi *gāras* – *bugʻ*, qadimgi pruss tilidagi *goro* [17, 493-495] – *issiqlik*, cherkov slavyanidagi *goritъ*, *gorěti* – *yonmoq*; *grējo*, *grēti*, *grънь*, *grъnilo*, *požarъ* – *olov*, *alanga*; qadimgi rus tilidagi *zremъ*, *zopemъ* [11, 7, 513] ayni asos bilan bogʻliqdir.

Umumeroniy *g^wher* yoki *g^whormo* oʻzagi asosida oriya *ghar-ma*, qadimgi hindiyda *gharmá* (muzakkar jinsda) – *quyosh otashi*, *olov issiqligi*, *yilning issiq pallasi*, *kun*, toʻxar tilidagi *sarme* – *issiq* soʻzlari paydo boʻlgan. Shu nuqtayi nazardan, yunon tilidagi *issiq*, *qaynoq* maʼnosidagi *ῥεπουός* soʻzining genezisi ham mantiqan oydinlashadi. Hozirgi kunda yevropa tillari, xususan, nemis tilidagi *warm* – *iliq*, *issiq*, ingliz tilidagi *warm* – *issiq*, *iliq*, *iliq oʻlka*, qadimgi pruss tilidagi *gorme* – *issiqlik*, rus tilida ham keng qoʻllanuvchi *мермос*, *жар* (*жара*) soʻzlari ayni qadimgi yunon tili tranzitligi asosida tarqalgan va u umumeroniy *g^wher* asosida yuzaga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Bailey H.W. Dictionary of Khotan Saka. Cambridge-London-New York-Melbourne, 1979. –P. 81.
2. Bartholomae Chr. Altiranisches Werterbuch. Strassburg, 1904 (repr.: Berlin-NewYork, 1979). –P. 312-316.
3. Bartholomae Chr. Vorgeschichte der iranischen Sprachen. — GIPh. Bd. I, Abt. 1. Strassburg. 1895-1901. –P. 10.
4. Benzing J. Chwaresmischer Wortindex (mit einer Einleitung von H.Humbach). Wiesbaden, 1983. –P. 271.
5. Boyce M.A. Word-list of Manichaean Persian and Parthian. Téhéran-Liège, 1977 (Acta Iranica, sér. 3, vol. 2, Suppl.). –P. 8.
6. Davary Gh.Dj. Baktrisch: Ein Wörterbuch auf Grund der Inschriften, Handschriften, Münzen und Siegelsteine. Heidelberg, 1982. –P. 167.
7. Gershevitch I.A. Grammar of Manichean Sogdian. Oxf., 1954. –P. 47.
8. Hinz W. Altiranisches Sprachgut den Nebenflerberlieferungen. Wiesbaden, 1975. –P. 48, 50.
9. MacKenzie D.N. A Concise Pahlavi dictionary. –L., 1971. –P. 5.
10. MacKenzie D.N. The Buddhist Sogdian Texts of the British Library. Téhéran-Liège, 1976 (Acta Iranica, 10). –P. 75.
11. Mayrhofer M. Etymologisches Wörterbuchdes Altindoarischen. Heidelberg, 1986. –P. 1, 60.
12. Mayrhofer M. Onomastica Persepolitana. Das altiranische Namengut der Persepolis-täfelchen. Wien, 1973. –P. 122, 132.
13. Morgenstierne G. Etymological Vocabulary of the Shughni Group. Wiesbaden, 1974. –P. 83.
14. Nyuberg H. A Manual of Pahlavi. Pt 2. Glossar. Wiesbaden, 1974. –P. 35.
15. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. I tom. –T.: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. 2006. –B. 488.
16. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. III tom. –T.: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. 2006. –B. 153-154.
17. Pokomy J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1959. –P. 69.
18. Szemerényi O. Studies in the Kinship Terminology of the Indo-European Languages, with Special References to Indian, Iranian, Greek and Latin. — Acta Iranica. Troisième série. Text et mémoires. Vol. VII. Varia, 1977. Téhéran-Liège, 1977 (Acta Iranica, 16). –P. 29.
19. Мухаммад Ризо Эрнӣзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. VI жилд. Гулшани давлат. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 177.
20. Соколова В.С. Генетические отношения язгулямского языка и шугнанской языковой группы. JL, 1967. –С. 43.
21. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Вып.1 Под ред. О.Н.Трубачева. М., 1974. –С. 91-93.

UDK 8:7.07 (045)

MILLIY OZODLIK KURASHCHILARI OBRAZINI YARATISHDA TABIAT MANZARASI - PEYZAJNING OʻRNI

Sh.X. Akramov, PhD, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oʻzbek qissanavislarining milliy ozodlik harakati rahnomalari va qatnashchilarining toʻlaqonli obrazini yaratishda tabiat manzarasining qissalardagi tahliliga toʻxtanilgan. Badiiy tasvir vositalari asarning badiiy jihatdan mukammallashuviga, obrazlarning oʻziga xos jihatlari ochib berishga xizmat qiladi. Biz tahlil qilgan qissalarda uchraydigan tabiat manzarasi mohiyati nazariy adabiyotlardan foydalangan holda tadqiq qilinadi.

Kalit soʻzlar: obraz, badiiy tasvir, kompozitsiya, portret, milliy ozodlik, vatan, peyzaj.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется анализу природных пейзажей в повестях узбекских новеллистов с целью создания целостного образа лидеров и участников национально-освободительного движения. Средства художественного изображения служат художественному совершенствованию произведения, раскрытию своеобразия образов. Сущность сцены природы, встречающейся в проанализированных нами рассказах, исследуется с использованием теоретической литературы.

Ключевые слова: образ, художественный образ, композиция, портрет, национальное освобождение, родина, пейзаж.

Abstract. This article focuses on the analysis of natural scenery in the stories of Uzbek short story writers to create a complete image of the leaders and participants of the national liberation movement. The tools of artistic representation serve to artistically perfect the work, to reveal the unique aspects of the images. The essence of the nature scene found in the stories we have analyzed is researched using theoretical literature.

Key words: image, artistic image, composition, portrait, national liberation, homeland, landscape.

Badiiy obrazni badiiy adabiyot yaratadi. “Ayni shu ifodaning o‘ziga xosligi, chuqur mazmun va dardni ifoda etishi turkiy adabiyotning milliy ozodlik kurashchilari obrazini yaratish genezisidagi mukammallik, o‘ziga xoslik, badiiylik nihoyatda betakror va qadimiyligini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiyotida milliy ozodlik kurashchilari obrazini yaratish an‘ana darajasida turgan deyish mumkin. To‘g‘ri, bu obrazlar qiyofasini qayta tiklash, butunlay o‘zgartirilib tahlil qilingan tarixni anglash va anglatish oson hodisa emas edi. Ammo ayni shu ulkan xatolikni tuzatish, millatni o‘z o‘tmishining chinakam mohiyati bilan tanishtirish mas‘uliyati adabiyotning yelkasida turishi ham tabiiy hol edi. Shu jihatdan bu vazifani ado etish istiqlolning dastlabki yillaridanoq boshlandi”, - deydi maqola muallifi [14]. Shu sabab badiiy obraz hamisha estetik ahamiyatga ega bo‘lib, u inson hayotining umumlashtirilgan tasviridir. Shunday ekan, badiiy obraz badiiy tasvir vositalarisiz shakllanishi mumkin emas. Badiiy tasvir vositalari adabiyotda muallif ijodiy maqsadini ochib beruvchi vosita hisoblanadi. Turli adabiyotlarda badiiy tasvir vositalari turlicha talqin qilinadi. Erkin Xudoyberdiyev “Adabiyotshunoslikka kirish” kitobida badiiy tasvir vositalarini kompozitsion vositalar deb nomlaydi va ularni quyidagicha sanab o‘tadi: “adabiy asarni bir butun qilib ijod etishda, qismlarni, voqelarni o‘zaro bog‘lashda, qahramonlar harakat qiladigan sharoitni qayta hosil etishda yozuvchi turli-tuman yordamchi kompozitsion vositalardan foydalanadi. Bunday kompozitsion vositalar jumlasiga lirik chekinish, kiritma voqea, badiiy qoliplash, epigraf, peyzaj, portret, detal va boshqalar kiradi. Bu kompozitsion vositalarning barchasi har bir asarda, albatta uchrashi shart emas” [1]. Badiiy tasvir vositalari asarning badiiy jihatdan mukammallashuviga, obrazlarning o‘ziga xos jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Nazariy adabiyotlardan foydalangan holda va biz tahlil qilgan qissalarda uchraydigan tabiat manzarasi quyidagicha tahlilda aks etadi. “Tasviriy adabiyotdagi tabiat manzarasi peyzaj deb yuritiladi. U adabiy asarda muayyan g‘oyaviy-kompozitsion vazifani bajaradi. Yozuvchilar peyzaj yordamida xarakterlarni harakatda, doimiy o‘zgarishda ko‘rsatadilar. Badiiy asarda peyzajning qo‘llanish yo‘llari nihoyatda xilma-xil bo‘lib, ular yozuvchi uslubi va asar janri bilan ham belgilanadi. Tabait manzarasi tasvirida turli xildagi maqsad kuzatiladi. U goh voqea sodir bo‘lgan faslni bildiradi, goh qahramonlar kayfiyatini ochishga yordam beradi, goh asar voqealarini bir-biri bilan bog‘lash vazifasini o‘taydi” [1]. Milliy ozodlik kurashchilari obrazini yaratish adabiyotdagi eng murakkab hodisalardan biridir. Boisi, bunda muallif necha yilliklar davomidagi buzib talqin qilib kelingan tarixni oydinlashtirishi, haqiqatning aniq yo‘lini o‘zi topishi va shu bilan bir qatorda badiiylikdan chekinmagan holda obrazlar qiyofasini yaratishi, tarixni buzmaganda voqelikning badiiy tasvirini berishi kerak. Biz murojaat qilgan asarlarda ijodkorlar ayni shu vazifalarni uddalay olganiga guvoh bo‘lamiz. Alixonto‘ra Sog‘uniy “Turkiston qayg‘usi” asarida badiiy vositalardan unumli foydalangan holda, chinakam tarixni badiiylik mezonlari asosida ochib beradi. Bu jarayonda yozuvchi badiiy tasvir vositalaridan unumli foydalanadi. Birgina peyzaj orqali qahramon ruhiy holatini, ichki dunyosini yoritib berishda muhim o‘ringa ega. Asar qahramoni aks ettirilgan manzara tabiati bu qahramon obrazini tushunishga yordam beradi. Tabiat ijodkor yoxud

qahramon hissiyotlari mahsuli sifatida gavdalanishi yoxud tabiat obraz kayfiyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin: *"Kech kuz vaqti, sovuq qattiq bo'lib, qor buroshalab yog'ib turgan edi. Poyezddan tushgan kishilar – barimiz stansiyadagi bir kichik uyga kirib yotdik. Kun sovuq, pechkaga o't yoqilmagan edi. Qarasam, har tarafdin jon qutqarib chiqqan odamlar, ko'plari bizga o'xshash o'z eliga sig'magan, zolimlar tomonidan nohaq quvg'inga olingan haqsizlar edi"* [13]. Ayni shu o'rinda tabiat va obraz o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ko'zga tashlanadi. Asar qahramoni, odamlarning jonini saqlab qolish vaziyatidagi qo'rquvli holati, tabiatning qahraton muzli sovug'i bilan uyg'unlashib, o'quvchi ko'z o'ngida holatning naqadar jiddiyligini, qahramon boshiga tushgan obrazlarning g'oyatda mushkul ekanligini ko'rsatib berishga yordam beradi. Muallif peyzaj vositasida o'zining badiiy maqsadini jonliroq va aniqroq ochib berishga xizmat qiladi.

Alixonto'ra Sog'uniiy "Turkiston qayg'usi" asarida o'z boshidan o'tgan voqealar asosida yaratar ekan, asar uning uchun naqadar muhim ekanligini, qolaversa, bu asarning kelgusi avlodlar taqdiri uchun ham muhim manba ekanligini quyidagicha izohlaydi: *"Og'ir sharoitda, yoshirin holatda yozilgan "Turkiston qayg'usi" kitobim oxiriga yetmay qoldi. Sharqiy Turkistonda 1941-1946 yillar davomida bo'lib o'tgan ulug' tarixiy voqealarga o'zim boshchilik qilib emgakim singgan, ko'zim ko'rgan bo'lsa ham, ukangning o'limidan keyin bu ish men uchun endi og'irlik qildi. Qayg'uli o'y-fikrlarim, Vatanimiz o'tmishi va qadriyatlarimiz, uzoq yillardan beri qullikda yashayotganimiz sabablari, qullik asoratidan qutulish uchun kelajak bo'g'inlarimiz nimalar qilmoqligi kerakligi, mustaqil davlatchiligimiz qurilganda nimalarga e'tibor berishimiz zarurligi – bularning bari kitobimda o'z o'rnini topdi"* [13]. Ayni shu so'zlardan muallifning asarga bahosini, asarning qiymatini anglash mumkin.

Asardagi barcha badiiy tasvir vositalari Vatan va xalq qayg'usini ochish uchun xizmat qiladi. Badiiy tasvir vositalari asarning ta'sirchanligini, obrazlarning jonli dinamikasini kuchaytirishga yordam beradi.

Bahodir Murod Alining "Ko'kto'nliklar" asarida peyzaj va voqealar tasviri umumlashgan holda qo'llanib, obrazlarning o'ziga xosliklarini ko'rsatib beradi. Asarda peyzaj va voqealar uyg'unligi vositasida yozuvchi xuddi nasrda nazmdan foydalangandek taassurot qoldiradi. O'xshatishlarning favqulodda va beqiyosligi, tasvirning jonliligi insonning yuragini larzaga keltiradi. Asqaralibekning otining vafotidagi holati va uning ruhiy kechinmalari tasviri fikrlarimiz isbotidir: *"Ot tik turgan joyida bir titradi-yu, achchiq kishnadi, so'ngra muvozanatini yo'qotdi. Yerga egilyaptiyamki, bekni o'yladi: oyog'ini bosib tushishdan ehtiyotlanib, oldiniga ketkamchasiga, u uzangidan oyog'ini chiqarib olgach esa chap tomonga yiqildi. Ko'zlarida halqob-halqob yosh, qornidan, ko'ksidan qon oqmoqda, entikadi, xarsillaydi. U go'yo yangi bo'shangan ayol, oyoqlari uzalgan, hayotdan umidini uzgan, bolasining tirik qolganidan sevingan kabi bekka termulgan. Keyin kunbotarga boshini cho'zib, bir xazin, bir ma'sum kishnaganday, nimagadir murojaat etganday bo'ldi. Bek oxirgi chorani qo'lladi. Otga pichoq tortdi, go'yo o'ziga pichoq tortganday. Otdan shovullab qon, uning ko'zlaridan esa tinmay yosh oqdi. Og'ir edi do'stini jasadi yonida turish, og'ir edi uni yolg'iz tashlab ketish"*. Asardagi aynan shunday o'xshatishlar (Jon taslim qilayotgan otni yangi bo'shangan ayolga qiyos etish), takrorlar (og'ir edi) asardagi badiiyligni o'ziga xos tarzda balandlatadi. Peyzaj va voqea uyg'unligi, o'xshatishlar, takror kabi tasviriy vositalar yordamida yozuvchi Asqaralibekning ruhiy holatini beqiyos tarzda tasvirini yaratib berishga erishadi. Qissa mazmunidan kelib chiqqan holda adabiyotshunos A.Rasulov bu asarga alohida to'xtalib o'tadi, asarga xolis baho berib, uning yutuqlari bilan bir qatorda kamchiliklarini ham, yozuvchining biroz oqsagan o'rinlarini ham sanab o'tadi: *"Ko'kto'nliklar – jiddiy qissa, roman nafasi sezilib turgan asar. Muallif uni yozishga puxta tayyorlanibdi. Ko'pchilik yoshlarda sezilmaydigan so'zga talabchanlik, matnning pishiqligiga e'tiborni "Ko'kto'nliklar"da ko'rdim. Milliylik barcha mualliflar asarlarida mavjud, lekin Bahodir Murod Ali qissasi yana ham milliyroq"* [2].

Asarda saj' va o'xshatishlar ham obrazlarni mukammal tarzda yaratilishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, saj' san'atidan unumli foydalanish asarning badiiyligini oshirish, tilini shirali qilish barobarida obrazlarning qiyofasini o'quvchi uchun tugal tasavvur qilish, yozuvchi uchun tugal yaratish imkonini beradi. Asardagi rivoyatda uchrovi Sog'indiq obrazining o'ziga xos matonati, san'atga mehri saj' san'ati yordamida konkret tarzda yaratiladi: *"Sog'indiq sozini sozladi, ko'rsatkich*

barmog'ini yakuniga asradi, bosh barmog'i bilan pardani bosib, torni asta chertib yubordi. Dutorning ovozi sehrli, datorning ovozi mehrli, hamma bir tanu bir quloqqa aylandi, qushlar chaxchahlashga uyaldi, shabada ohangni eltishdan sarmast, cho'kkan tuyalar – qirlar unsiz karaxt..." [6].

Ushbu o'rindagi sozladi, asradi, mehrli, sehrli, sarmast, karaxt kabi ohangdoshlikka ega so'zlar Sog'indiqning kuy chalishidagi ohangni o'quvchining yodiga bot-bot solib turishga intilishga o'xshaydi. Asarda saj' san'ati bir qancha o'rinlarda qo'llanadi va obrazning ta'sirchanligini, badiiyligini oshirishga xizmat qiladi. Ayni shu holatga "Ko'kto'nliklar" qissasi bilan tanishish jarayonida bir necha bora guvoh bo'lish mumkin. Muallif o'ziga xos o'xshatishlar vositasida o'quvchi diqqatini bir nuqtaga yig'adi. Yuqoridagi matn ichida keluvchi *cho'kkan tuyalar – qirlar* o'xshatishi ham o'quvchini bee'tibor qoldirmaydi. O'xshatish xususida Erkin Xudoyberdiyev quyidagicha fikr bildiradi: "Badiiy adabiyotda keng qo'llanadigan tasviriy-ifodaviy vositalardan biri o'xshatishdir. Yozuvchilar muayyan narsa-hodisa yoki uning asosiy belgilari haqida kitobxon ongida aniq tasavvur hosil qilish maqsadida uni qandaydir boshqa, tanishroq narsa-hodisaga yoxud uning belgilariga o'xshatadilar. O'xshatish tasvirlanayotgan narsa-hodisa yoki uning asosiy belgilarini yorqinroq, aniqroq qilib ko'rsatishga xizmat qiladi" [1]. Asarda o'xshatishning nihoyatda go'zal namunalari uchraydiki, bu o'xshatishlar yordamida o'quvchining obrazni tasavvur qilish imkoniyati kengayadi. "*Osmon – ko'k, libos – ko'k, faqat gugurtning cho'pidek bo'lib langar ko'rinadi xolos*". Langarning gugurt cho'pidek ekanini tasvirlash asnosida yozuvchi Ko'kto'nlining mahorati va jasoratini ham yashirin tarzda tasvirlab o'tadi. Bu o'xshatishni o'qigan o'quvchi buni darhol ilg'aydi. Yoxud Shomirzabekning soch oldirish jarayonidagi ramziylik asnosidagi o'xshatishga e'tibor qarataylik: "*So'ng ustaraning ovozi eshitildi – shirr, shirr, shirr! Sochlar lungiga palaxsa-palaxsa bo'lib tushaverdi. O'yga tildi: yurtning asl yigitlarini ham shunday qirishdi. Qizillar usta kabi silashdi, iylashdi, egalarining ko'zini ilintirib qirib bitirishdi. Endi yurt – qirilgan kalladay ship-shiydom. Yo'q, kalla bor ekan – yurt bor, qirib tugatib bo'lmaydi, yana o'sib chiqaveradi!*"

Bu o'rinda qizillar hokimiyati hammaning boshini silab-siypab mudroq bosdirgan sartaroshga, kalla esa yurtning qancha azoblarga, qirilishlarga duchor bo'lsada hech qachon to'xtamaydigan kurashchilar, yo'lbo'shchilar timsolidir. Bu o'quvchini o'ziga jalb etadi, o'ylashga, mushohada yuritishga undaydi. Asar so'ngida yana bir nihoyatda o'ziga xos va ta'sirli o'xshatishga duch kelamizki, bu o'xshatish beixtiyor o'quvchi ko'ziga yosh keltiradi. Muallifning Asqaralibek obrazining zakosini, tasavvur olamini kengligini ko'rsatib berishi uchun xizmat qiladi: "*Karvonsaroyning yalangligida Qamchivoyning Qorabayiri egari yoniga og'gan holda chopib yurar, atrofni gir o'rab olgan qizil askarlar uni tutmoqchi bo'lar, ot tobora kichraya yotgan doira ichidan chiqib ketishga jon-jahdi bilan urinardi... Asqaralibekning ko'zlariga yosh keldi... Tog'ning shundoq poyida chirillab aylanayotgan Qorabayir, yurt kabi o'rovda, yurt kabi chorasiz, yurt kabi egasiz Qorabayir!*" Yurtning egasiz, himoyasiz qizillar qurshovida qolishi va Qorabayir holati o'rtasidagi bunday nozik o'xshashlikni topish, o'quvchida Asqaralibek obrazining qanday qiyin vaziyatda ekanini jonliroq va ta'sirliroq tarzda ko'rsatib berishga xizmat qiladi.

"Ko'pincha tabiat va uning ko'rinishlariga munosabat muayyan adabiy timsolning ruhiy ma'naviy-qirralarini namoyon qiladi. Tabiatning go'zalliligiga mahliyolik yoki unga befarqlik personaj tabiatidagi manfiy yoki musbat jihatlar haqida ilk tasavvur uyg'otadi. Badiiy asarda obrazning tabiatga munosabati uning o'z tabiatidagi qanday yetakchi ma'naviy xususiyatlarni anglatishi tasvir davomida aniqlanadi. Shuningdek, asardagi tabiat tasviri qahramonning ayni damdagi kayfiyati, hozirgina sodir bo'lgan yoki yuz berishi kutilayotgan voqea-hodisaga munosabatini ham aks ettiradi" [3]. Ayni shu tabiatga munosabat orqali ruhiy olamning ochilishi Ibrohim Karimning qissasidagi Madaminbek obrazida kuzatiladi. Garchand o'quvchi ko'z o'ngida bu obraz, eng avvalo, jangchi qiyofasida gavdalansa-da, tabiat va unga munosabat orqali qalban Madaminbekning ruhiyati shoirning ruhiyatiga monanddek tasavvur uyg'otadi: "*Tog' oralg'ida oqayotgan katta soyning tiniq va sho'x suvi, atrof-yaylovlar, yashil daralar, binafsha gullar, mayin shabbodada xuddi nafis kuy yanglig' shildirayotgan daraxt barglari, qushlar va bulbullarning nozli nolalari – qo'yinch, tabiatning barcha-barcha ne'matlari kishiga o'zgacha kayfiyat va huzur-halovat baxsh etardi. Madaminbek tabiatning bu go'zal tuhfasidan bahramand bo'lib, uning tiniq*

osmoniga tikilib, musaffo havosidan to'yib-to'yib nafas olar ekan, fikr-xayoli allatomonlarga uni olib qochdi" [10]. Tabiat va Madaminbek yaqinlashgandek ko'rgan ushbu pallada, buyuk shoir Shavkat Rahmonning "Iqror" nomli sh'rida quyidagi misralari yodga tushadi:

*Men jangchi emasdim,
Men shoir edim,
Nihoyat shoirdan ko'ra zobitman,
Har nafas musulmon millatim dedim,
Nafsiga kuyganlar keldi oqibat* [12].

She'r go'yoki Madaminbek ruhiyatini tasvirlash uchun yozilgandek. Garchand she'r va Madaminbek o'rtasida bog'liqlik bo'lmasa-da, she'rdagi ruhiy holat va Madaminbek o'rtasida bog'liqlik mavjud. Asarda odatda Madaminbek qat'iyatli, o'rni kelganda qattiqqo'l va dushmanlarini ayab o'tirmaydigan obraz sifatida gavdalansa-da, aksar hollarda peyzaj vositasida muallif Madaminbekning ich-ichida qamalib yotgan yana bir shaxsni tashqariga olib chiqadi. Aynan shunday kezlarda asarning ta'sir kuchi, badiiyati yana bir karra oshgandek tuyuladi. Boisi, bir obrazning daqiqalik ruhiy o'zgarishlarini ushlab olish yozuvchining mahorati bilan bog'liqdir. Bunday hollarda peyzaj badiiy tasvir vositasi muallifga qo'l keladi. Ibrohim Karim peyzajdan nafaqat obrazlarning betakror tarzda yaratilishi maqsadida, balki o'z ijodiy niyatini ochib berishda ham foydalanadi. Jumladan, yozuvchi Madaminbekning qabrini tasvirlar ekan, aynan shu o'rinda ham peyzajga yuzlanadi. Madaminbekning so'nggi manzili haqida obrazli qilib aytganda peyzajni qo'llagan holda "surat chizadi": *"Oloy tog' tizmalari oralig'ida, Shig'ay qishlog'ida tanho bir qabr turibdi. U o'zbek va qirg'iz xalqlarining do'stligining ramzidek bepoyon tog' va toshqin soy bag'rida mag'rur qad ko'targan. Yuqorida qip-qizil tog' go'yo Madaminbek shahid ketganda tirqirab oqqan sachragan qondan guvohlik berayotgandek. Quyidagi ko'm-ko'k tiniq suv uning qalbi, ruhining go'zalligini aks ettirgandek mudom sharqirab oqib yotibdi"*. Soy, quyosh, qon, qalb kabi detallar go'yo birlashib bir butun manzarani yaratganu, endi faqat rassomning ayni shu manzarani chizishi qolgandek ko'rinadi. "Bu ulug' insonni sovet tuzumi maddohlari yillar davomida qanchalar qoralamasinlar xalq uning nomini yuragida asrab yashadi. Uzoq yillik yolg'on ta'sirida qolgan paytimizda ham millat xotirasini saqlovchilari bo'lmish oqil insonlar Madaminbek kabi millat farzandlari shaxsiyati va faoliyati qoralangan kitoblarning satrlari orasidan haqiqatni topib o'qish san'atini egalladilar. Bu san'at kitoblarda bitilgan "xoin"ni "fidoyi", "qaroqchi"ni "yurt himoyachisi", "aksilinqilobchi"ni "millatparvar" deb o'qishdangina iborat emas edi. Bu millat farzandlari yuragidagi iztirobga sherik bo'lish, xatolarni anglash, ular xotirasini avaylab saqlash san'atidir" [4]. Madaminbekka nisbatan xalqning xotirasida hamisha ezgu xotiralar saqlanib qoldi. Ayniqsa, farg'onaliklar orasida Madaminbek nomi alohida hurmat va ehtirom bilan tilga olinadi. U haqda turli naqlar va hangomalar mavjud yaratilgan bo'lib, ularning barchasida Madaminbek jo'mard va adolatli yo'lboshchi sifatida gavdalanadi. Ana shunday hangomalardan biri O'zbekiston xalq shoiri Anvar Obidjonning "Oltiariq hangomalari" kitobida uchraydi. "Hokim otani 30-yillarda partiyaga qabul qilmoqchi bo'lishibdi. Kolxozga vakil bo'lib kelgan kishi sinash uchun: "Qani aytchi, tovarish Stalindan oldin hukumatimizni kim boshqargan?" – deb savol beribdi. Yosh suvchi esa tirjayib turib: "Shuniyam bilmay o'libmanmi, tovarish Madaminbek boshqarganda" – degan ekan" [5]. Albatta, bunday mutoyibalar zahirida Madaminbekka xalqning cheksiz hurmati va e'tirofi yotadi.

Madaminbek obraziga o'ziga xos yondashuvni Alisher Ibodinovning "Qo'rboshi Madaminbek" asarida kuzatish mumkin. Hujjatli qissa bo'lgani bois asarda tarixiy faktlar va ma'lumotlar yetakchilik qilsa-da, ammo asar badiiyligidan xoli emas. Asarda yozuvchi bir qancha tasviriy vositalardan foydalangan holda obrazlarning badiiy jihatdan mukammalligiga erishadi. Asarda Madaminbek obrazi haqida odatda, boshqa qahramonlar tilidan hikoya qilinadi. Xususan, Madaminbek haqida uning turmush o'rtog'i Saodat aya xotiralari asarda yetakchilik qiladi. Muallif Madaminbek obrazini yaratishda Saodat ayaning Madaminbek tashqi qiyofasi va ichki dunyosi xususidagi fikrlariga tayanadi. Ammo yozuvchi asosiy e'tiborini Madaminbekning jasoratlarini, aqlu zakosini ko'rsatib berishga intiladi. Shu sabab Madaminbek obrazini to'la gavdalandirish maqsadida boshqa asarlarda uchramaydigan badiiy tasvir vositalaridan foydalanadi. Muallif maktub vositasida bosh qahramon istaklarini, ichki olamini ko'rsatib berishga harakat qiladi. Eng muhim tomoni shundaki bu maktub

muallifning badiiy to'qimasi emas, aksincha, Madaminbekning o'z qo'li bilan, o'z tilidan yozilgan bo'lib, bu maktub Farg'ona viloyati qo'shinlari qo'mondoni M.Safonovga bitilgan. Bu maktub keyinchalik "Erk" jurnalida ham chop etilgan va katta e'tiroflarga sazovor bo'lgan. Maktubda Madaminbekning o'ziga xos qirralari – yetuk yo'l boshchi, siyosatchi ekanligi namoyon bo'ladi: *"Siz federatsiya tuziladi, deb e'lon qildingiz, siz xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini e'lon qildingiz, shunday ekan, nega siz ularni bizga bermaysiz? Yoki bizning faqat musulmon bo'lganimiz uchunmi?! Bizga ko'nglimiz tusagancha yashashga imkon bering, mayli, siz e'lon qilgan shiorlarga amal qilamiz. Bizga o'zimiz xohlagandek boshqaruv usulini saylashga imkon bering, axir biz musulmonlar ko'pchilikni tashkil qilamiz-ku. Ammo zo'ravonlik qilmaymiz, qaytaraman, issiq o'rnimizni sovitmang va oxirgi ko'rpamizni ham tortib olmang"* [8]. Maktubdan olingan ushbu parchada musulmonlarga qilinayotgan zulmni *"Oxirgi ko'rpamizni tortib olmang"* ifodasidanoq yaqqol anglashimiz mumkin. Maktubda Madaminbekning tanlagan yo'li, olib borayotgan siyosati, dunyoqarashi, o'y-fikrlari yaqqol aks etadi va muallifning obraz yaratishdagi badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalanishi ko'zga tashlanadi.

Milliy ozodlik kurashchilari obrazini yaratishda peyzaj tasviridan foydalanish orqali mualliflar aksar hollarda ijobiy qahramon ruhiyatini, ichki dunyosini ochib berishda foydalanadilar. Masalan, Alisher Ibodinov o'z qissasida Madaminbek qiyofasini, uning holatini yaratish, konkretlashtirish maqsadida peyzaj vositasidan unumli foydalanadi: *"Hamal keldi, dov-daraxtlar uyg'ona boshladi. Ikki yildan beri Madaminbek bilan birga yurgan yigitlar ko'nglida allaqanday g'ashlik hukm surardi. Chunki miltiq otaverib, qilich chopaverib charchagan qo'llar ketmon dastasini sog'ingandi. Dehqonlar o'z oilalari bag'riga qaytish, bola-chaqalari boshini silab, yerga urug' sochishni istab qolgan edilar. Madamin qo'shinlari bahor yaqinlashgani sari eriyotgan qor uyumlaridek asta-sekin kichraya bordi"*. Madaminbekning uzoq yillik mashaqqatlari va uning askarlari ruhiy iztiroblarini ayni shu tasvir orqali chuqur his qilish mumkin. Aslida, bahorning kelishi aksar hollarda mashaqqatlarning yakuni sifatida tahlil etiladi ko'pgina asarlarda. Ammo Alisher Ibodinov bu yo'ldan bormadi. Bahor kelgach, Madaminbek qayg'ulari arimadi, aksincha, uning eng ishongan odamlari xiyonat yo'lini tuta boshladilar, askarlari ham janglardan charchab uni tark eta boshladilar. Yozuvchi birgina o'rinda bahor va hayotning izg'irinli kunini uyg'unlashtirib tasvirlaydi va asarning ta'sirini yanada kuchaytiradi. Peyzaj, o'xshatish vositalaridan foydalangan holda obrazlarning ruhiy holatini, ichki dunyosini aniqroq tasvirlashga erishadi.

Ammo bu holat peyzaj hamisha ijobiy qahramon ruhiyatini ochib berishga xizmat qiladi degan xulosaga kelish uchun asos bo'lmaydi. Peyzaj – ijodkor uchun vosita, xoh ijobiy, xoh salbiy u ruhiyatni tasvirlash quroli. Bu holat Tohir Malikning "Ov" qissasida yaqqol ko'zga tashlanadi: *"Ikki kundan beri tinmay yog'ayotgan yomg'ir qamoqxona boshlig'ining ruhini tamom ezib tashladi. Rejasi bo'yicha kecha ovga chiqishi kerak edi. Yomg'ir yerni atala qilib yubordi. Qadam bosganingda etikka bir pud loy ilashib chiqqandan oyoqni ko'tara olmay qolasan. Turkistonning issiq quyoshiga, sara mevalariga o'rgangan Boshliq bu namgarchilikka, yomg'ir tingandan keyin yopiriladigan chivinlarga toqat qilolmas edi"* [9]. Tabiat tasviri Boshliqning og'ir ruhiyatini ko'rsatib bergandek go'yo. Boshliqdagi yovuzlik, zulm, tabiatdagi loygarchilik va chivinlarning yopishish tasviri bilan yanada xunuk qiyofa kasb etadi. Ayni shu holatni anglagan yozuvchi peyzajdan o'z ko'zlagan maqsadini ochib berish uchun foydalanadi. Madaminbek obrazini yoritish jarayonidagi peyzaj tasviri qanchalik go'zal, yorug' bo'lsa, Boshliq obrazini yoritish jarayonidagi peyzaj shunchalik qorong'u va qo'rqinchli. Ikki xil obraz va ikki xil peyzaj. Lekin har ikki holatda ham peyzaj badiiy tasvir vositasi sifatida obrazlarni gavdalandirishga va muallif ijodiy maqsadining yuzaga chiqishida yordam bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent. Sharq, 2008. – B.74
2. Rasulov A. Sharq yulduzi jurnali. // Shafoat yog'dusidan bahramandlik. 1991-yil, 10-son. B.189-193.
3. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. Toshkent: Kamalak. - B.132.
4. Xurshid Davron sayti. 1992-yil. "Asqarali Madaminbek" asariga kirish so'z.
5. Obidjon A. Oltiariq hangomalari. [hajviya va hangomalar]. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – B.9.
6. Баходир Мурод Али. Кўктўнликлар. – Тошкент: Ўзувчи, 1991. – Б.193
7. Равшанов П. Саиднаби қоровулбеги. – Тошкент: Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 1995. – Б.50.

8. Ибодинов А. Қўрбоши Мадаминбек. – Тошкент: Ёзувчи, 1993. – Б.61.
9. Малик Тоҳир. Ов. Ўғизхондан қолган мулк. Ватан серияси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1995. – Б.2.
10. Карим И. Мадаминбек. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б.128.
11. Хўжаев М. Шермухаммадбек қўрбоши. – Тошкент: Шарқ, 2008. Б.199.
12. Шавкат Раҳмон. Сайланма. – Тошкент. Шарқ, 1997. – Б.211.
13. Alixonto'ra Sog'unuy Turkiston qayg'usi. – Toshkent. Sharq, 2003. – B. 51.
14. Akramov Sh. Ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashda milliy ozodlik kurashchilari obrazining o'rni. Ma'naviy barkamol yoshlar Yangi O'zbekiston bunyodkori" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. - Toshkent. 2024-yil 16-may. - B. 457-458. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11221948>
15. Жабборов Н. Маоний аҳлининг соҳибқирони. – Тошкент: Адабиёт, 2021. – Б.253.

UO'K 94(5)+398(0.068)=03.512.14'04

“CODEX CUMANICUS”NING ILK TADQIQOTI

O. Ashirov, assistent o'qituvchi, Qoraqalpog' davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. *Ushbu maqola Yevropada qipchoq tillarini o'rganish, ayniqsa, qipchoq-kuman xalqlarining o'rta asrlardagi o'rni, qipchoq-kuman tilining lingvistik, tarixiy va madaniy ahamiyatiga qaratilgan. Qipchoq-kuman tilining asosiy manbasi bo'lgan “Codex Cumanicus”ning ilk tadqiqi Venger olimi Geza tomonidan olib borilgan, mazkur asardagi So'zlashuv kitobi va grammatika bo'yicha qaydlar, Diniy matnlar va xalq og'zaki ijodi materiallari (topishmoqlar), tarixiy va lingvistik ahamiyati, lug'atlar va ilmiy izohlarning tadqiqiga oid mulohazalar umumlashtirilgan.*

Kalit so'zlar: *Codex Cumanicus, qipchoq-kuman, qipchoq tillari, lotincha-forscha-kumancha lug'at, qipchoq turkiy tili, kodeks.*

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению кыпчакских языков в Европе, особенно места кыпчакско-половецкого народа в средние века, а также лингвистическому, историческому и культурному значению кыпчакско-половецкого языка. Первое исследование Куманского кодекса, основного источника кыпчакско-половецкого языка, было проведено венгерским ученым Гезой, Разговорника и заметок по грамматике, религиозных текстов и фольклорных материалов (загадок), историко-лингвистического значения, словарей и научные комментарии в данной работе обобщены комментарии к исследованиям.*

Ключевые слова: *Codex Cumanicus, Кыпчакско-половецкий язык, Кыпчакские языки, Латино-персидско-половецкий словарь, Кыпчакский турецкий язык, Кодекс.*

Abstract. *This article focuses on the study of Kipchak languages in Europe, especially the place of the Kipchak-Cuman peoples in the Middle Ages, and the linguistic, historical and cultural significance of the Kipchak-Cuman language. The first study of the Codex Cumanicus, the main source of the Kipchak-Cuman language, was carried out by the Hungarian scientist Geza, the Phrasebook and notes on grammar, religious texts and folklore materials (riddles), historical and linguistic significance, dictionaries and scientific comments in this work comments on research are summarized.*

Key words: *Codex Cumanicus, Kypchak-Cuman, Kypchak languages, Latin-Persian-Cuman dictionary, Kypchak Turkish, Codex.*

Yevropada qipchoq tillarini o'rganish, ayniqsa, qipchoq-kuman xalqlarining o'rta asrlardagi o'rni tufayli turkologiya va tarixiy tilshunoslikning muhim yo'nalishi bo'lib kelgan. Qipchoq tillarini o'rganishga hissa qo'shgan Yevropaning asosiy olimlaridan biri Geza Kuun – Géza Kuun (1838–1905)dir. Venger olimi Geza Kuun qipchoq-kuman tilining asosiy manbasi bo'lgan “Codex Cumanicus”ni o'rganishda hal qiluvchi rol o'ynadi. U 1880-yilda “Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum” deb nomlangan kitobning birinchi to'liq nashrini chop ettirdi. Uning asari qipchoq-kuman tilining lingvistik, tarixiy va madaniy ahamiyatiga qaratilgan [1]. Asar qo'lyozma yodgorlik bo'lib, o'rta asrlar qipchoq turkiy tili va madaniyatini o'rganishda muhim tarixiy va lingvistik manba bo'lib xizmat qiladi. Asl nusxa Italiyaning Venetsiyasida joylashgan Avliyo Mark kutubxonasi (Biblioteca Marciana)da saqlanadi [2]. Qo'lyozma taxminan 20x14 sm o'lchamdagi 82 varaq qog'ozdan iborat bo'lib, varaqlarning ikki tomonida matn mavjud. Qo'lyozma

italyancha (1-110-betlar, lotincha-forscha-kumancha lug‘at) va nemischa (111-164-betlar, kumancha-nemischa lug‘at va matnlar) qismlardan iborat. Qipchoq tilini yetkazish uchun lotin yozuvi qo‘llanilgan bo‘lsa, lotin tilida qipchoq tili *comanicum*, *chomanicho* (kuman), qipchoqning o‘zida *tatarče*, *tatar til* deb ataladi [3].

1880-yilda venger tilshunosi Geza Kuun tomonidan tahrirlangan ushbu keng qamrovli nashr qo‘lyozmani ilmiy qaydlar va lug‘atlar bilan birga to‘liq taqdim etgan birinchi nashr bo‘ldi. Mazkur asar uch tilli lug‘at bo‘lib, unga lotin, qipchoq-turkiy (kuman xalqi tili) va fors tillari kiradi. Bu bo‘lim turkiyzabon xalqlar bilan muloqotda bo‘lgan savdogarlar va missionerlar uchun lug‘at bo‘lib xizmat qilgan. U turkiy lug‘atning eng qadimgi ma‘lum namunalaridan birini ifodalaydi.

So‘zlashuv kitobi va grammatika bo‘yicha qaydlar: “Kodeks” oddiy so‘zlar ro‘yxatidan tashqari, qipchoq tilida muloqot qilish, xususan, mintaqadagi savdo va missionerlik faoliyati uchun foydali muhim iboralarni qamrab olgan amaliy so‘zlashgich elementlarini o‘z ichiga oladi. Unda qipchoq tilining asosiy gap tuzilishi va lisoniy xususiyatlarini belgilovchi grammatik eslatmalar ham mavjud. Lug‘atning italyancha qismi lotin tilidagi muqaddimadan va uchta ustunda – lotin, fors va kumanda yozilgan uch tilli lug‘atdan iborat. Bu lug‘at, o‘z navbatida, ikkita ro‘yxat – 1560 ta lotin so‘zidan iborat alifbo tartibida va 1120 ta so‘zdan iborat tematik ro‘yxatdan iborat. Ikkala ro‘yxatda ham lotin ustunining tarjimai to‘liq emas, masalan, tematik ro‘yxatda 200 ga yaqin lotincha so‘zlarning tarjimai yo‘q. Nemischa qismi, italyan tilidan farqli o‘laroq, tizimlashtirilmagan va turli xil qo‘lyozmalarda yozilgan bo‘lib, unda tartibsiz so‘zlar va iboralar to‘plamidan kuman-nemis va kuman-lotin lug‘ati, kuman tilidagi nasroniy matnlari, lotin matnlarining kuman tarjimalari va lotin tarjimalari mavjud. Ikkala qismda ham kuman tili grammatikasi bo‘yicha qaydlar mavjud – fe’llarning tuslanishi, olmoshlar, sifatlar va otlarning o‘zgarishi haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Diniy matnlar va xalq og‘zaki ijodi materiallari (topishmoqlar): Qo‘lyozmaning ikkinchi qismida lotin va turkiy tillarda nasroniy ibodatlari, madhiyalar va diniy ko‘rsatmalar mavjud. Unda kuman xalqining dunyoqarashi, hazil-mutoyiba va og‘zaki ijodi haqida qimmatli ma’lumot beruvchi topishmoqlar va maqollar kabi madaniy matnlar ham mavjud. Kodeks tarixdagi 47 ta turkiy topishmoqlar to‘plami va qipchoq-kuman tiliga birinchi marta tarjima qilingan “Xudoning o‘n amri”, “Injil” kabi kitoblar parchalar taqdim qiladi.

Tarixiy va lingvistik ahamiyati: Asar nafaqat tilshunoslik vositasi, balki kuman qipchoqlari va ularning Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq va Yevropadagi qo‘shnilari o‘rtasidagi tarixiy munosabatlarni aks ettiruvchi madaniy hujjatdir. O‘rta asrlarda turkiy tillarning tarqalishi va ularning boshqa til guruhlariga ta’sirini tushunish uchun muhim manba hisoblanadi. Matn turkiy tillarning hozirda deyarli yo‘qolib ketgan tarmog‘ini hujjatlashtirish, qipchoq turkiy shevalarini o‘rganish uchun qiyosiy tilshunoslarga boy ma’lumotlar taqdim etishi bilan noyob hisoblanadi.

Lug‘atlar va ilmiy izohlar: Qo‘lyozmaning Geza Kuun nashri keng qamrovli ilmiy izohlar va lug‘atlarni o‘z ichiga oladi, ularda til xususiyatlari, madaniy kontekst va tarixiy ahamiyati haqida batafsil tushuntirishlar mavjud. Ushbu qo‘shimchalar qo‘lyozmaning tilshunoslar, tarixchilar va antropologlar uchun foydaliligini oshiradi.

Asarning tuzilishi:

1-qism: Lug‘at (lotin-qipchoq-fors).

2-qism: iboralar, xalq og‘zaki ijodi materiallari.

3-qism: Diniy matnlar va amaliy grammatika.

Bu kitob turkiy tillarni o‘rganish, o‘rta asrlar madaniy aloqalari va qipchoq xalqlari tarixini o‘rganish uchun asosiy matn bo‘lib qolmoqda. Uning ilmiy ahamiyati nodir turkiy til va madaniy merosni asrab-avaylash va ommalashtirishdadir.

Asarning Geza Kun nashri birinchi qismidan ayrim misoldlar keltiramiz: Lotin: *dominus*; qipchoqcha: *beg*; forsha: *xudo*. Ushbu so‘z uch tilda xo‘jayin unvonini ko‘rsatadi. Qipchoqda beg odatda hukmdor yoki boshliqni bildirish uchun qo‘llanilgan, bu atama turkiy kelib chiqishi bo‘lib, hozirgi turkiy tillarda so‘zlashuvchi madaniyatlarda hamon *bey* kabi unvonlarda uchraydi. Fors tilida *xudo* so‘zi iloh; ega degan ma’nolarni anglatadi, bu uning diniy va dunyoviy kontekstda ishlatilishida aks ettadi.

Lotin: *aqua*; qipchoqcha: *su*; forsha: *ob*. “Suv” tushunchasi ushbu uch tilda o‘z aksini topgan. *Su(v)* turkiy so‘z bo‘lib, bugungi kunda ham turli turkiy tillarda qo‘llanilmoqda. Forscha *ob* qadimgi ildizlarga ega bo‘lgan, forslar ta’siri ostidagi hududlarda ham keng qo‘llaniladi. Ushbu yozuv geografik yaqinlik tufayli turli til guruhlari o‘rtasidagi umumiy asosiy lug‘atni ko‘rsatadi.

Lotincha: *panis* – qipchoq: *nan*; forsha: *non*. Qipchoqda ham, forsa ham tushunchasi uchun “non” so‘zi ishlatiladi. Bu so‘z hozirgi turkiy va fors tillarida ham ko‘p qo‘llaniladi. Bu xalqlarning ratsionida nonning madaniy ahamiyatini ko‘rsatadi va yaqin o‘zaro ta’sirlar tufayli o‘zlashma yoki parallellar rivojlanishni ko‘rsatadi.

Lotincha: *equus*; qipchoqcha: *at*; forsha: *asb*. “Ot” turkiy xalqlarning ko‘chmanchi an‘analari hamda fors va Yevropa jamiyatlarida otlilarning ahamiyati tufayli bu uch madaniyatda ham muhim atama hisoblanadi. Turkiy tillarda ot bugungi kunda ot so‘zi bo‘lib qolib, uning tildagi azaliy o‘rnini ko‘rsatadi. Fors asblari ham xuddi shunday chuqur ildizlarga ega.

Lotincha: *canis*; qipchoq: *it*; forsha: *sag*. “It” so‘zi tillar bo‘yicha farqni ko‘rsatadi. Turkiy *it* hozirgi zamon turkiy tillarning katta ko‘pchiligida, jumladan, qozoq va qirg‘iz tillarida ham qo‘llaniladi.

Lug‘at lotinzabon missionerlar, qipchoq tilida so‘zlashuvchi turkiy ko‘chmanchilar va forszabon mintaqalar o‘rtasida muloqot qilish uchun ko‘prik vazifasini o‘taydi. “Codex Cumanicus”ning ushbu qismi savdo, diniy o‘zgartirish va kundalik muloqot uchun zarur bo‘lgan amaliy lug‘atni ko‘rsatadi. Lug‘at to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimalarni va madaniy ahamiyatga ega so‘zlarni aks ettiradi, ko‘pincha uch guruh o‘zaro ta’sir qilgan yoki bir-biriga lingvistik ta’sir ko‘rsatgan sohalarni ta’kidlaydi.

“Codex Cumanicus”ning 2-qismida biz lotin tilida so‘zlashuvchi yevropaliklar, qipchoq (kuman) turkiy xalqlari va fors tilida so‘zlashuvchilar o‘rtasida amaliy muloqot va madaniy almashinuv uchun foydalanilgan iboralar, topishmoqlar va diniy matnlarning boy to‘plamini ko‘ramiz. Bu qism, ayniqsa, missionerlar va savdogarlar uchun kundalik til, savdo atamaları, topishmoqlar va diniy faoliyat haqida tushuncha beruvchi so‘zlashuv kitobi va madaniy manba bo‘lib xizmat qiladi.

1. *Birikma va jumlarlar*. Ushbu bo‘lim asosiy suhbat, savdo va muzokaralar uchun foydali bo‘lgan umumiy iboralarni taklif qiladi. Tuzilish uch tilli yondashuvga amal qiladi: lotin, qipchoq (kuman) va fors. Masalan, lotincha: *Quid est hoc?* Qipchoqcha: Bu nə? Forscha: In chi ast//chist? Bu birikma va jumladar savdogarlar yoki missionerlar uchun bozorda yoki savdo o‘zaro munosabatlarida narsalar haqida so‘rash uchun foydali bo‘lgan. Bu oddiy aloqa vositalarining ahamiyatini aks ettiradi. Yana bir misol: lotincha: *Vende mihi hoc*. Qipchoqcha: Mana bu [түү] sat. Forscha: In ra be man bifurrsh.

2. *Topishmoqlar (Qarqishlar)*. “Codex Cumanicus”dagi topishmoqlar nafaqat lingvistik misollar, balki qipchoqlarning og‘zaki urf-odatları va madaniy qadriyatlarini ochish oynasi sifatida ham xizmat qiladi. Ko‘plab topishmoqlar tabiat, hayvonlar va kundalik hayotga ishora qilib, qipchoq xalqining ko‘chmanchi turmush tarzini ochib beradi. Masalan, qipchoqcha: *Ot qiydi altindan* (Ot oltinning tagidan o‘tib ketdi.), lotincha: *Quid est hoc?* Javob: Quyosh. Bu topishmoq qipchoqlarning tabiat bilan yaqinligini, quyosh (oltin) va otlar kabi metaforalarni qo‘llagan holda ko‘rsatadi. Yana bir misol: qipchoq: *Bir qaqdim, bir qoptim, küzüğüne topar boldım*. Tarjimasi: “Bir qadam tashladim, shrimdan turdim va maydonga tushdim”. Javob: Igna va ip. Bu topishmoq qipchoq hayotidagi oddiy, kundalik buyumlar va ular topishmoqlarda metaforik obrazlar yaratishda qanday foydalanilganligini aks ettiradi.

Diniy matnlar. Bu qism, shuningdek, fransisk missionerlari foydalanishi uchun qipchoq tiliga tarjima qilingan nasroniy matnlarini, xususan, ibodat va iboralarni o‘z ichiga oladi. Diniy matnlarning tarjimasi 13-14-asrlarda qipchoqlarni nasroniylashtirish harakatlarining asosiy ko‘rsatkichidir. Masalan, lotincha: *Pater noster*. Qipchoqcha: *Atamiz*. Tarjimasi: “Otamiz” (Nasroniylidagi *ota* – *Pater* tushunchasi). Bu nasroniy missionerlari va qipchoq turkiy xalqlari o‘rtasidagi madaniy va diniy tafovutni yo‘qotishga urinishlarning namunasidir. Bu birikma va jumlar ham missionerlar, ham savdogarlarning kundalik ehtiyojlarini aniq tasvirlab beradi, tijorat, din va asosiy muloqotga e’tiborni ko‘rsatadi. Shuningdek, topishmoq va maqollar ko‘chmanchi xalq madaniyatini, tabiat, hayvonlar va

oddiy mehnat qurollarining ahamiyatini aks ettirib, qipchoqlarning ogʻzaki ijodi va dunyoqarashi haqida tushuncha beradi. Tarixiy qadriyat sifatida diniy matnlarning kiritilishi qipchoqlar oʻrtasida nasroniy missionerlik faoliyatining ahamiyatini va asosan nasroniy taʼlimotlarini mahalliy tilga tarjima qilish harakatini koʻrsatadi.

Kodeksda ifodalangan qipchoq turkiy tili turkiy tillarning qipchoq boʻlimiga kiradi, u oʻrta asrlarda Yevroosiya, ayniqsa, Oltin Oʻrda va boshqa turkiy-moʻgʻul siyosiy birliklari tarkibiga kirgan kuman va qipchoq koʻchmanchilari orqali katta rol oʻynagan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit prolegomenis notis notis and compluribus glossariis instruxit
2. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Кодекс_Куманикус](https://ru.wikipedia.org/wiki/Кодекс_Куманикус)
3. Гаркавец А. Н. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV веков // Кыпчакское письменное наследие. – Алматы: KACEAH; Баур, 2007. – Т. II. – С. 69-70.
4. Ashirov, O. (2023). “Muqadimat ul – adab” qipchoq lahjasiga oid qaydlar aks etgan mumtoz manba. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(9), 164–167. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/20816>

UO'K 81-13

ABDURAHMON JOMIY VA ALISHER NAVOIYNING “LAYLI VA MAJNUN”

DOSTONLARIDAGI MAJNUN OBRAZI QIYOSIY TAHLILI

A.M.Avezova, tayanch doktorant, Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonlaridagi Majnun obrazi qiyosiy adabiyotshunoslik aspektida tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Sharq mumtoz adabiyoti, Xamsa, obraz, doston, adabiy jarayon, majoz.

Аннотация. В статье образ Меджнуна в эпосе «Лейли и Меджнун» Абдурахмана Джамии и Алишера Навои анализируется в аспекте сравнительного литературоведения.

Ключевые слова: восточная классическая литература, Хамса, образ, эпос, литературный процесс, метафора.

Abstract. The article analyzes the image of Majnun in the epics "Layli and Majnun" by Abdurahman Jami and Alisher Navoi in the aspect of comparative literature.

Key words: Eastern classical literature, Khamsa, image, epic, literary process, metaphor.

Mamlakatimiz hayotida kechayotgan tub islohotlar boshqa sohalar qatori adabiyotshunoslik yoʻnalishida ham oʻzining amaliy ifodasini topmoqda. Jumladan, asrlar davomida dunyoning ilmiy va adabiy jamoatchiligi eʼtiborini oʻziga jalb etib kelayotgan, adabiyot tarixida takrorlanmas qoʻsh sahifani tashkil etgan Mavlono Abdurahmon Jomiy hamda buyuk oʻzbek shoiri va mutafakkiri Nizomiddin Mir Alisher Navoiyning bebaho ijodini tadqiq etish kun tartibidagi muhim masalalardan biriga aylandi. Zero, “Ular oʻlmas asarlari bilan jahon xalqlari oʻrtasida tinchlik, ozodlik va insonparvarlik tamoyillarini, doʻstlik va oʻzaro ishonch gʻoyalarini rivojlantirishga ulkan hissa qoʻshdilar”. [1]

Shunday ekan, “Layli va Majnun” dostonlarini qiyosiy adabiyotshunoslik aspektida atroflicha ilmiy tadqiq etish bugungi kun jomiyshunosligi va navoiyshunosligi, umuman, adabiyotshunosligimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Maʼlumki, sanʼat va adabiyotda hayot obrazlar vositasida aks ettiriladi. Sanʼatkor hayotni kuzatadi, kuzatgan voqealarini tafakkuridan oʻtkazadi, ularni qayta ishlab yana jonli hayot shaklida yaratadi. Hayot voqea – hodisalarini qayta tiklashda inson obrazi gʻoyatda muhim ahamiyatga ega.

Shuni ham aytish kerakki, badiiy obraz deyilganda, asosan, inson obrazi tushuniladi va u adabiyotda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Gʻoyaviy – badiiy yetuk asarlardagi kishilar obrazi orqali biz muayyan bir davr hayoti haqida keng va konkret maʼlumot olamiz. [6.42]

Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy oʻz asarlarida betakror obrazlar yaratishdiki, u xoh bosh qahramon boʻlsin, xoh epizodik obraz oʻquvchida ajoyib taassurot qoldiradi. Kishini qayta va qayta oʻqishga undaydi.

“Layli va Majnun” dostonlarining bosh qahramonlaridan biri: Qays – Majnun obrazi bo‘lib ularning o‘ziga xos tomonlariga diqqat qaratamiz.

Abdurahmon Jomiyda Majnun otasining o‘nta o‘g‘illaridan eng kenjasi. Asarda u haqdagi ilk tasvirlar 14 yoshli o‘spirinligi chog‘idan boshlanadi. Majnunning go‘zallar husniga mayli bor, kenja, erka farzand kabi xislatlar bilan birga shoir uni nozik iste’dod egasi, boshqalar gapiga quloq tutadigan, ming o‘ylab keyin fikrini bayon etadigan kabi sifatlarini keltiradi. Bu esa o‘quvchiga qahramonning botiniy olami bilan birga zohiriy dunyosi haqida ham tasavvur uyg‘otadi.

Сар то қадам аз адаб сиришта,
Бар дил рақами адаб навишта.
Табаъш ба сухан ба мӯшикофӣ
Машъуф ба шаъри шеърбофӣ.
Чун лаъли лабаш хамӯш буди,
Бар равзани роз гӯш будӣ,
Чун ғунчаи танги ў шукуфтӣ,
Санчида ҳазор нукта гуфти. [2.20]

Mazmuni: Yaxshi xulqli va odobdan saboq olgan edi. Nozik iste’dod egasi Qays doim she’r to‘qishga shaydo edi. O‘zgalarning gaplariga quloq tutardi, o‘zi gapirganda esa avval bir fikrni ming o‘ylab keyingina bayon etardi.

Shu bilan birga, Qays juda sho‘x obraz sifatida namoyon bo‘ladi. U go‘zallarni sevar, doimo o‘ziga munosib qiz axtarib, turli qabilalarga boradi. Boshqa bir qabiladan Karima ismli qiz go‘zalligi bilan Qaysni rom qiladi. Aslzoda qiz u bilan so‘zlashadi:

Дар чони вай он назар асар кард.
Хандон-хандон шакаршикан шуд,
Бо ў ба карашма дар сухан шуд.
Аз лаб ба сухан шакар ҳамерехт,
Лӯълӯ зи ақиқи тар ҳамерехт,
Ў ҳам ба хуший ҷавоб меод.
В-аз соғари лаб шароб меод.
Қайс аз суханаш зи даст мешуд,
Нохӯрда шароб маст мешуд. [2.24]

Mazmuni: Qays Karimaga o‘g‘rincha nazar tashlagani zahoti unga maftun bo‘ldi. U bilan bir zum so‘zlashganda, so‘zlaridan dur to‘kiladi va go‘yo unga aqiq, la’l qorishganday bo‘ladi. Qiz ham unga shodlik bilan javob qaytarar, misoli labidan sharob berardi. Qays uning so‘zlaridan behush bo‘lib, sharob ichmay turib mast bo‘lardi.

Qays so‘zsiz sevib qoladi. Ammo sevgi ikki tomonlama bo‘lishi kerak
Qizning esa o‘z sevgani bor edi va Qays undan yuz o‘giradi.

Alisher Navoiyda esa bunday o‘rin yo‘q. U – haqiqiy ishq vakili. Navoiy talqinicha, oshiqlik poklanishdir. Haqiqiy oshiq dard bilan yashaydi; uning tili ham, dili ham ko‘zi ham pok bo‘ladi. Ishq uni menligidan poklab, yuksaklikka ko‘taradi. Bunday oshiqda bulhavaslik bo‘lmaydi. Muhimi, bundaylar bulhavaslaricha kezib husn ham tanlamaydi. Navoiy fikricha, inson yuragi bitta, unga faqat bir kishining muhabbati sig‘adi. Alisher Navoiyda Majnun yagona farzand. Ilk tasvirlar chaqaloqlik davridan boshlab tilga olinadi. Noodatiy dard egasi. Hali chaqaloq bo‘lsada, hali emaklay ham olmasada unda allaqanday yashirin ishtiyoq ko‘zga tashlanadi.

Jomiy talqinicha, inson haqiqiy ishqqa duch kelmaguncha bulhavaslik davrida ham bo‘ladi. Hamma ma’shuqaning ko‘zlarini ko‘radigan bo‘lsa faqat chin oshiqgina nigohini ko‘ra oladi. Demak, nigohlarda ham adashish mumkin ekan. Har holda Jomiy Qaysni hali chin oshiqlikka loyiq ko‘rmaydi. Ishq majoziy ishqdan haqiqatga ko‘tarilar ekan Olloh jamoliga yetishish yo‘lida insondan poklik, matonat, sabr kabi chin insoniy xislatlar imtihon qilinadi. Ilohiy ishq ikki tomonlama bo‘ladi.

1. Olloh bandasini sevib qolib, uning qalbiga “ilohiy ishq o‘tini soladi;

2. Banda o‘z Parvardigoriga muhabbat qo‘yib, uning ishqida hamma narsadan voz kichadi...”.

[7.70]

Jomiy Qaysining e'tiborli tomoni, qizlarning yuz bora yalinib yolvorib iltijo qilishlariga qaramasdan Qays shiddat bilan u yerni tark etadi va u shunday deydi;

Хошо, ки агар ғубор гардам,
Бо бод дар ин диёр гардам
В-ар абри гуҳарнисор бошам,
Як қатра бар ин диёр пошам! [2.25]

Mazmuni: Hatto chang-u g'ubor bo'lganimda ham shamollar bilan bu yurtga kelmas edim. Hatto seryomg'ir bulut bo'lganimda ham bu yurtga zarra tomchi sochmas edim.

Qays u yerni tark etadi va yana ishq yo'lida davom etadi. Aynan mana shu o'rinda biz Majnunni haqiqiy ishq yo'lidagi solik deb atashimiz mumkin (ishimiz davomida bu haqda batafsil to'xtalamiz).

Garchi ilk uchrashuv joylari farqlansada, ammo har ikkala dostonida ham qahramonlarning ruhiy holati bir xil kechadi. Jomiyda Qays ilk bora Laylini uning uyida ko'radi.

Navoiyda Layli va Qaysning ilk ko'rishishlari maktabda sodir bo'ladi. Shu o'rinda Navoiyning ilm haqida, ilmning inson kamolotida naqadar muhim o'rin egallashi haqidagi qarashlari diqqatga sazovor:

Chun ilm ila arjumand bo'lg'ay,
Ofoq aro sarbaland bo'lg'ay. [3.63]

Bunday poetik ruhiy holat tasviri orqali insonning ichki dunyosini yorqin ochib berar ekan, Navoiy ekspressiya turlaridan biri rang o'zgarishidan o'rinli foydalangan. Ichki o'zgarish yuzga urib, oshiqning rangi "qahrabodek" sarg'ayib ketadi, oyoq-qo'llari qaltiraydi, o'zidan ketib qolish darajasiga boradi. Qaysning o'zgarishidan ichki ahvolini bilgan Layli o'zi ham Qaysga nisbatan befarq emasligini his qiladi. Shoir oshiqning o'z sevgilisi bilan bog'da ko'rishib, gaplashib, ko'zlaridan shashqator yoshlar oqishiga sababchi Layli ekanligini aytadi va kuchli to'lqinlangani sababli hushidan ketadi. Ushbu holatni adabiyotshunos olim Ibrohim G'afurov shunday deydi: "Hushdan ketish favqulodda ruhiy holat. U faqat qattiq kechinmalarga berilgandagina, odam dilida mubtalolikning o'chmas olovi bo'lgandagina ro'y bersa kerak. Navoiy dostonida Qays, agar e'tibor qilgan bo'lsangiz, besh marotaba hushdan ketadi. Uning har bir hushdan ketishi Layli qarshisida sodir bo'ladi". [8.300]

Professor A.Hayitmetov: "Navoiyning obraz yaratishda tutgan asosiy prinsipi ideallashtirishdir" deb qayd etadi. [4.91] Bu borada Najmiddin Komilov quyidacha izoh beradi: "Hushdan ketish ko'proq so'fiylarga xos ruhiy-psixologik kechinma. Ayniqsa, ular Iloh yodida o'ta jazavaga berilganda, butun ruhiy kuch – quvvatini ishg'a solganda hushdan ketish, o'zini unutib qo'yish darajasiga borib yetadilar. Navoiy Majnun obrazida so'fiylikning ana shu holatini ko'z oldimizda gavdalandiradi. Bundan tashqari, ayni shu holda yor jamolini ko'ngil ko'zgusida his etish hayratidan hushdan ketish sodir bo'ladi". Alisher Navoiy ishq izhoriga til nechog'lik o'jiz deb bilsa, hijron dardi sharhida ham "bezabonlig" usulini tanlaydi. [5.17]

Majnun ruhiyatining tub mohiyati komil ishq, vafo, sadoqat va chin muhabbatning hech bir to'siq oldida bosh egmay doimo g'olib kelishida namoyon bo'ladi. Bu kurash qahramonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar keskin kurashlar va kuchli ruhiy iltiroblardan iborat. Dostonlardagi Majnun obrazi esa ana shu keskin va murosasiz to'qnashuvlar, ruhiy kechinmalar markazida tasvirlanadi.

Mutafakkir shoir ishq deganda faqat sevish-sevilishni emas, balki ma'rifatda yetuklik, ma'naviy – ruhiy hayotda komillikni ham nazarda tutgan. Navoiy kuylagan ishq- hayotni, tiriklik va dunyoni o'zida mujassamlashtirgan ishqdir. Bir qanoti majoz, ikkinchisi – haqiqat bo'lgan bu ishqda garchi hijron, ayriliq azob-uqubati va keti ko'rinmas bir hasrat ustunlik qilsada, uning asl ma'no-mazmunini boqiy go'zallik va haqiqatlar tashkil etadi. [5.115]

Umuman, har ikkala dostonlarda Majnun Layliga bo'lgan muhabbati dastlab majoziy ishq sifatida vujudga keldi. Navoiyda Layli obrazi salaflariga nisbatan kuchli tasvirlangan bo'lsa, Jomiyda Majnun majoziy ishqdan haqiqiy ishqqa borish yo'li diqqatga sazovor. Jomiy o'z dostonining botiniy mazmuniga vahdat ul-vujud g'oyasini singdirib yuborgan. Bu ishq ularning vujudini kuydirib o'rtantirdi. G'am-alamlarini butun olamga to'ldirib, ularni mashhur qildi. Lekin majoziy

ishq ularni qanchalik qiynamasin, bundan ular hech narsa yo'qotmadilar. Aksincha, bu ishq ularni pokladi. Chunki, majoziy ishq oshiq uchun toblanish bosqichi bo'lib, bu pallada u o't ichida yonayotgandek abgor bo'ladi. Shundan so'ng unga haqiqiy ishq sari yo'l ochiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyevning "Markaziy va Janubiy Osiyo: mintaqaviy o'zaro bog'liqlik. Tahdidlar va imkoniyatlar" mavzusidagi xalqaro konferensiyadagi nutqi. <https://review.uz>
2. Абдурахмон Ҷомӣ. Лайлӣ ва Мачнун. Душанбе нашриёти "Адиб" 1988
3. Alisher Navoiy. Xamsa, Uchinchi doston "Tamaddun" Toshkent – 2021
4. A.Hayitmetov. Navoiyning ijodiy metodi masalalari. Toshkent, 1963
5. Ibrohim Haqqul. Navoiyga qaytish. -Toshkent: Fan, 2007
6. To'xta Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent. O'zbekiston 2002: 42
7. Navoiyga armug'on. To'rtinchi kitob. -Toshkent. Fan, 2004: 70
8. G'afurov I. O'ttiz yil izhori. -Toshkent G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987: 300

UO'K 811.161.1

TIBBIYOT SOHASIGA OID TERMINLARNING LINGVOKULTROLOGIK TADQIQI

Sh.M. Axmedova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Tibbiyot sohasiga oid terminologiya insoniyatning turli madaniyatlari va ijtimoiy strukturalarini o'zida aks ettiradi. Har bir mamlakat va xalqning tibbiyotga bo'lgan munosabati, uning tarixiy rivojlanishi, an'anaviy va ilmiy yondashuvlari, turli madaniy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Tibbiyot atamalari, ayniqsa, turli millatlar va xalqlar uchun o'ziga xos lingvistik va kulturologik aloqalarni namoyon etadi. Masalan, qadimgi sharq va g'arb madaniyatlarida tibbiy atamalarning shakllanishi hamda ularning hozirgi zamonda ishlatilishi turli ma'naviy qadriyatlar, tarixiy omillar va ijtimoiy sharoitlarga bog'liq holda shakllangan. Mazkur tadqiqot tibbiyot terminlari orqali xalqlar madaniyati va ijtimoiy qarashlarini chuqurroq o'rganish imkoniyatini beradi. Maqola keng auditoriya uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: tibbiyot terminologiyasi, lingvokulturologiya, madaniy omillar, milliy xususiyatlar, terminologik tahlil, tibbiy atamalar.

Аннотация. Медицинская терминология отражает различные культуры и социальные структуры человечества. Отношение каждой страны и народа к медицине тесно связано с ее историческим развитием, традиционными и научными подходами, различными культурными и социальными факторами. Медицинские термины обнаруживают специфические языковые и культурные связи, особенно у разных наций и народов. Например, формирование медицинских терминов в древних культурах Востока и Запада и их использование в современное время зависят от различных духовных ценностей, исторических факторов и социальных условий. Данное исследование дает возможность глубже изучить культуру и социальные взгляды народов с помощью медицинских терминов. Статья предназначена для широкой аудитории.

Ключевые слова: медицинская терминология, языковая культура, культурные факторы, национальные особенности, терминологический анализ, медицинские термины.

Abstract. Medical terminology reflects different cultures and social structures of mankind. The attitude of each country and nation to medicine is closely related to its historical development, traditional and scientific approaches, various cultural and social factors. Medical terms show specific linguistic and cultural connections, especially for different nations and peoples. For example, the formation of medical terms in ancient Eastern and Western cultures and their use in modern times depend on different spiritual values, historical factors and social conditions. This research provides an opportunity to study the culture and social views of peoples in depth through medical terms. The article is intended for a wide audience.

Key words: medical terminology, linguistic culture, cultural factors, national characteristics, terminological analysis, medical terms.

Kirish. Jahon miqyosida tibbiyot nomenklaturasiga doir ko'plab standartlarning ta'sis etilganligi tibbiy terminlarni tadqiq qilish va tartibga solish yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi.

Tibbiyot qadimdan inson o'rganishi shart va zarur bo'lgan hunar turi sifatida shakllanib, fan darajasiga ko'tarilgan[4]. Tibbiyot sohasiga bo'lgan katta ehtiyoj, tabiiy ravishda, uning tilini ham tadqiq qilish zaruriyatini tug'diradi va tilshunoslikning tarmoqlaridan biri – tibbiy terminologiyaning shakllanishiga muhim bir amaliy hissa bo'lib qo'shiladi.

Tibbiyot terminologiyasining lingvokultrologik jihatdan tadqiqi tibbiyot sohasiga oid atamalar orqali turli xalqlar o'rtasidagi madaniy, tarixiy va lingvistik aloqalarni tushunish imkonini beradi. Har bir tildagi tibbiy atamalar madaniy ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi va bu ifoda o'ziga xos ijtimoiy va tarixiy mazmun bilan boyitilgan. Masalan, Yevropa va Osiyo xalqlarida tibbiyotga oid atamalar o'zining turli lingvistik manbalaridan ilhom olgan: yevropa tillarida ko'pincha qadimgi yunon va lotin tillaridan kirib kelgan atamalar ishlatiladi, sharq xalqlari esa arab va fors manbalaridan foydalangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvokultrologiya nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, falsafa, antropologiya va tarjima nazariyasi kabi sohalarida ham muhim o'rin tutadi. Bu fan milliy va xalqaro miqyosda madaniyat va tilni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ishlar turli adabiyotlarda keng yoritilgan va yetarlicha ma'lumotlar berilgan. O'zbek tibbiy terminologiya masalalari nazariy jihatdan ham bir nechta ilmiy ishlarda maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida tanlanib olingan holda o'rganilgan. Jumladan, D.Bozorova[2], A.Xusanov[7], A.Qosimov[5] va Z.Mirahmedovalarning [6] dissertatsiyalarida tibbiyotning ma'lum bir kichik terminologik tizimining ichki strukturasi, tashqi boyish manbalari, nuqsonlari haqidagi fikr-mulohazalar o'z ifodasini topgan.

O'zbek tilshunosligida tibbiy terminlar lingvomadaniy jihatdan endigina o'rganishga kirishildi. Xususan, N.Gaybullayevaning dissertatsiyasini [3] ko'rsatishimiz mumkin. Uning tadqiqotida o'zbek jamiyatiga xos tibbiy evfemalarning milliy-etnik, gender xususiyati, nutqiy zanjirdagi qiymati, muloqot jarayonida etnosotsial xoslanishi ijtimoiy sinf, ijtimoiy rol, ijtimoiy mavqei, ijtimoiy vaziyat kabi omillar doirasida voqelanishi asoslangan.

Tibbiy terminlarning metaforik modellashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda F.Abdulxairovaning tadqiqoti ahamiyatga molik. Unda tibbiy termin-metaforalarning o'zbek tilida paydo bo'lish davridan to hozirgi kunga qadar tadrijiy rivojlanish qonuniyatlari, boshqa tillar bilan munosabati va bu jarayonlarga bevosita ta'sir o'tkazgan buyuk mutafakkirlarimiz asarlarida foydalanilgan terminlar xususiyatlari ochib berilgan[1].

Tahlil va natija. Lingvokultrologiyaning asosiy maqsadlari quydagilardan iborat:

1. *Til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni o'rganish.* Lingvokultrologiya til orqali madaniyatni qanday ifodalashini tahlil qiladi. Har bir xalqning tildagi o'ziga xos so'zlari va ifoda vositalari orqali ularning an'analari, turmush tarzi va urf-odatlarini ifodalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "privacy" tushunchasi anglosakson madaniyatidagi shaxsiy hayotga bo'lgan katta ahamiyatni, o'zbek tilidagi "mehmondo'stlik" so'zi esa xalqning do'stona va ochiq tabiatini aks ettiradi.

2. *Madaniy konseptlar va ularning tildagi ifodasi.* Madaniy konseptlar muayyan xalqning dunyoqarashi, qadriyatlarini va an'analarni ko'rsatuvchi muhim tushunchalardir. Ular tilda so'z, ifoda yoki idiomalar orqali aks ettiriladi. Masalan, o'zbek madaniyatida "farovonlik" tushunchasi muhimi hisoblanib, bu konsept atrofida turli ifoda vositalari orqali tilda mujassamlanadi.

3. *Madaniy va milliy xususiyatlarni aks ettiruvchi leksika.* Har bir tilda milliy va madaniy xususiyatlarga ega so'zlar va atamalar mavjud bo'lib, ular xalqning hayoti va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, arab tilida turli darajadagi shamol va qum bo'ronlarini ifodalovchi ko'plab so'zlar bor, chunki bu xalqning tabiiy muhitiga moslashgan. Shunga o'xshash, o'zbek tilidagi qishloq hayoti va mehmondo'stlik bilan bog'liq ko'plab iboralar milliy xususiyatlarni ifodalaydi.

4. *Lingvomadaniy kompetensiyani oshirish.* Lingvokultrologiyaning asosiy maqsadlaridan biri til o'rganuvchilarga yangi tilning madaniy xususiyatlarini tushunishga yordam berishdir. Bu til o'rganuvchilarga tildagi ma'naviy mazmunni chuqurroq tushunishga va ana shunday madaniy konseptlarni to'g'ri anglashga yordam beradi.

Lingvokultrologiyaning tadqiqot usullari esa bulardan iborat:

1. *Konsept tahlili*. Bu usul orqali muayyan xalqning madaniy konseptlarini aniqlab, ularning tilda qanday ifodalanganini o'rganishga e'tibor qaratiladi. Konsept tahlili turli xalqlarning asosiy tushunchalarini va ularning tildagi ifodasini tushunishga yordam beradi.

2. *Solishtirma lingvokultrologik tahlil*. Turli tillardagi madaniy konseptlar va ifodalarni qiyoslab, ularning o'xshashlik va farqlarini aniqlashga yo'naltirilgan tahlil. Masalan, o'zbek va rus tillarida mehmondo'stlikka oid iboralarning o'xshashliklari va farqlarini o'rganish.

3. *Etimologik tahlil*. Madaniy jihatdan muhim so'zlar va atamalarning kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishini o'rganish. Bu usul orqali so'zlar va konseptlarning madaniy zamiri va tarixiy jarayonlarini tushunish mumkin.

4. *Semantik tahlil*. So'zlar va ifoda vositalarining ma'nosidagi madaniy xususiyatlarni tushunishga qaratilgan tahlil. Masalan, turli tillardagi ma'nolar farqlarini va ularning milliy madaniyatga ta'sirini o'rganish.

Lingvokultrologiyaning ahamiyati:

- *Millatlar o'rtasida o'zaro tushunishni yaxshilash*: Lingvokultrologiya madaniy aloqalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, bu esa turli xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni yaxshilashga xizmat qiladi.

- *Tarjima sifatida yuqori samaradorlikka erishish*: Lingvokultrologiyani tushunish tarjimonlarga boshqa tillardagi madaniy konseptlarni to'g'ri va aniq tarjima qilishga yordam beradi.

- *Til o'rganishda madaniy qiymatlarning ahamiyatini anglash*: Til o'rganuvchilarga yangi tilning madaniy jihatlarini tushunishga yordam berib, ularning kommunikativ malakasini oshiradi.

Ushbu tadqiqotda turli tillarda, jumladan, o'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy terminologiya o'rganildi. Tadqiqot ob'ekti sifatida ushbu tillardagi asosiy tibbiy atamalar va ularning ma'nolari, kelib chiqishi va kultrologik o'ziga xosliklari tanlandi. Tibbiyot sohasida ishlatiladigan asosiy atamalar, shifokorlikga oid umumiy tushunchalar va xalq tabobatida ishlatiladigan terminlar qiyoslab tahlil qilindi.

Tadqiqot metodlari:

1. Solishtirma tahlil - turli tillardagi tibbiy atamalarni o'zaro qiyoslash orqali ularning o'xshashlik va farqlari aniqlandi. Mazkur metod orqali har bir tildagi atamalardagi lingvistik xususiyatlar va ularning madaniy asoslari o'rganildi. Masalan, «doktor», «terapiya», «xirurgiya» kabi atamalarni turli tillardagi ifodalari va ularning semantik o'xshashliklari qiyoslab o'rganildi.

2. Etimologik tahlil - turli tillardagi tibbiy terminlarning kelib chiqishi va tarixi o'rganildi. Bu metod orqali atamalarning qaysi til manbalari asosida shakllangani va ularning madaniy ta'sirlari aniqlandi. Masalan, lotin va yunon tilidan kirib kelgan terminlarning zamonaviy tibbiyot tilidagi o'rni tahlil qilindi.

3. Semantik tahlil - Tibbiy atamalarning ma'nolaridagi madaniy va ijtimoiy omillarni aniqlash uchun semantik tahlil o'tkazildi. Har bir tildagi tibbiy atamalarning ma'nolari va ularning madaniy ifodasi tushuntirildi. Turli tillardagi atamalarning milliy xususiyatlari, xususan, xalq tabobatiga oid tushunchalarning semantik jihatdan turli ma'nolarda bo'lishi o'rganildi.

4. Kontekstual tahlil - Tadqiqotda tibbiy atamalarning har bir tilda qanday kontekstlarda ishlatilishini tahlil qilishga ham alohida e'tibor berildi. Kontekstual tahlil orqali har bir tildagi tibbiy atamalarning hozirgi kungacha qanday shaklda saqlanib qolgani yoki o'zgargani va ularning kundalik foydalanishda qanday madaniy ahamiyat kasb etgani aniqlandi.

Bu metodlar asosida tadqiqotning asosiy maqsadlari bajarildi: tibbiy terminologiyaning madaniy va ijtimoiy aloqalarini ochib berish va turli tillardagi o'ziga xosliklarni chuqurroq tushunish uchun zamin yaratildi.

Tadqiqot natijalari turli tillardagi tibbiy terminlar ko'pincha qadimgi manbalardan kelib chiqqanini ko'rsatdi. Jumladan, Yevropa tillarida ko'plab atamalar lotin va yunon manbalaridan kirib kelgan, masalan, "anatomya", "terapiya" va "xirurgiya". Sharq xalqlarida esa tibbiy terminologiyada arab va fors tillaridan kelib chiqqan atamalar muhim o'rin tutadi, bunda "tabobat", "muolija", "doru" kabi atamalar misol bo'la oladi. Bu natijalar tibbiy terminologiyaning tarixiy omillar ta'sirida rivojlanganini va turli tillarda turli manbalardan ilhomlanganini namoyon etdi.

Madaniy ta'sirlar va umumiyliklar: Turli tillardagi tibbiy atamalarda umumiy madaniy xususiyatlar borligi aniqlandi. Bunday umumiyliklar globalizatsiya va tibbiyot sohasidagi xalqaro hamkorlik ta'sirida yuzaga kelgan. Masalan, “doktor”, “klinika”, “vaksina” kabi atamalar deyarli barcha tillarda ishlatilib, umumiy tushunchalar sifatida qabul qilingan. Bu hozirgi zamonaviy tibbiyot tilining xalqaro o'xshashlikka ega ekanligini ko'rsatadi va bu tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning namoyishidir.

Milliy va ijtimoiy farqlar: Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy atamalarda milliy xususiyatlar mavjud. Masalan, o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid atamalar an'anaviy shifokorlik uslublariga asoslangan bo'lib, ular ko'pincha diniy va tarixiy manbalarga bog'liqdir. Rus va ingliz tillarida esa tibbiy atamalarning ko'p qismi ilmiy va akademik ko'rinishda, ular juda katta darajada turli yangi texnologiya va davolash uslublariga moslashtirilgan. Shuningdek, o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid atamalarni boshqa tillarga o'girishda ba'zi qiyinchiliklar yuzaga keldi, chunki ularning ma'nolari madaniy va milliy an'analar bilan chambarchas bog'liq.

Xulosa. Ushbu tadqiqot tibbiyot sohasiga oid terminlarning madaniy, ijtimoiy va tarixiy omillar ta'sirida shakllanib, har bir tilda o'ziga xos lingvokulturologik xususiyatlarga ega ekanini ko'rsatdi. Tibbiy terminologiyaning kelib chiqishi, rivojlanishi va turli tillardagi qo'llanilishi madaniy aloqalar va tarixiy jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, bu tillar o'rtasidagi umumiyliklar va farqlarni ochib berdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy atamalarda umumiylik va farqlar mavjud. Umumiy atamalar globalizatsiyaning ta'sirida bir xil ma'noda ishlatilib, xalqaro tibbiyot sohasida o'zaro tushunishni osonlashtirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдулхайрова Ф.И. Ўзбек тилида тиббиёт атамаларининг метафорик манзараси: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Т., 2021. – 132 б.
2. Базарова Д.Х. Семантика наименований частей тела и производных от них в тюркских языках: автореф. дис.канд. филол. наук. – Т., 1967. – 27 с.
3. Гайбуллаева Н.И. Ўзбек тилида тиббий эвфемалар (тиббий даврий нашр материаллари асосида): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Бухоро, 2019. – 50 б.
4. Гайбуллаева Н.И. Ўзбек тилида тиббий эвфемизмларнинг лингвистик хусусиятлари. // Сўз санъати халқаро журнали, 4-жилд, 3-сон, 2021. – Б. 202-211.
5. Касымов А. Фармацевтическая терминология в современном ўзбекском языке: дис.канд.филол.наук. – Т., 1982.
6. Мираҳмедова З. Ўзбек тилининг анатомик терминологияси: филол.фан.номз.дис. – Т., 1994.
7. Хусанов А. Название болезней и их симптомов в ўзбекском языке: дис.канд.филол.наук. – Т., 1982.

UO'K 82

“ANISUL VOIZIN” ASARINING MATNIY TADQIQI

F.S.Azadova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrda yashab ijod etgan Abdulkarim Voiz ibn Muhammadali Turbatii Xurosoniyning “Anisul voizin” asarining Xorazmda Mahmud oxund Xonaqohiy tomonidan tarjima qilingan nusxasining ilmiy tavsifi, qo'lyozma tarkibi va tuzilishi, asarning matniy xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: va'z, voizlik, didaktika, “Anisul voizin”, ilm, qo'lyozma, ichki unvon, poygir.

Аннотация. В данной статье исследуются научное описание копии произведения Абдулкарима Вайза ибн Мухаммадали Турбати Хорасани “Анисул Вайзин”, переведенного Махмудом Ахундом Ханакахи в Хорезме, состав и структура рукописи, а также текстологические особенности произведения.

Ключевые слова: проповедь, проповедь, дидактика, “Анисул Войзин”, наука, рукопись, внутреннее звание, раса.

Abstract. In this article, the scientific description of the copy of Abdulkarim Vaiz ibn Muhammadali Turbati Khorasani's work “Anisul Vaizin” translated by Mahmoud Akhund Khanaqahi in Khorezm, the composition and structure of the manuscript, and the textual features of the work are studied in this article.

Key words: sermon, preaching, didactics, “Anisul Voizin”, science, manuscript, internal title, race.

Jahon hamjamiyati, xususan, dunyo madaniyatlari globallashayotgan bugungi davrda o‘zining mustaqil tili va tarixiga ega xalqlar milliy o‘zligini saqlab qolishga intilishi tabiiy jarayondir. Bu jarayonda boshqa ko‘plab sohalar kabi milliy adabiyotni targ‘ib qilish masalasi har qachongidan dolzarb va muhim masaladir. Milliy adabiyot targ‘ibi esa millatning adabiyot tarixini birlamchi manbalar asosida har tomonlama tadqiq etishdan boshlanadi.

Shunday manbalardan biri XIX asrda Abdulkarim Voiz ibn Muhammadali Turbatiy Xurosoniy tomonidan yozilgan “Anisul voizin” asaridir. Asli fors tilida bitilgan bu manbani xorazmlik Mahmud Oxund Xonaqohiy o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

1842-yilda tug‘ilgan Abdulkarim Voiz ibn Muhammadali Turbatiy Xurosoniy “Anisul voizin” asarini Buxoroda yozgan. Asarning biz ko‘zdan kechirgan fors tilidagi qo‘lyozma nusxasini kotib Sayid Abdullohxoja 1902-yilda ko‘chirgan. Ushbu nusxasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik qo‘lyozmalar fondida №8394 inventar raqamda saqlanmoqda. Mazkur asar Tehronda 1882-yili nashr qilingan.

“Anisul voizin”ning yana bir variantining muallifi Abu Bakr Rukniddin Qurayshiy (taxminan XVIII asr) bo‘lib, mazkur asar Lohurda bir necha marta nashr qilingan. Asar manbalarda 30 majlisga bo‘lingan deyilgan, ammo Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan turkiy tilga tarjima qilingan nusxasi №9531 raqamli qo‘lyozmada 40 ta majlis berilgan. Ular orasida 14-majlis tushib qolgan. Asarda voizlar uchun va‘z-nasihati namunalari, tezislari ko‘rsatilgan. Ushbu majlislarni bevosita axloqiy-tarbiyaviy, diniy-fiqhiy va fazilatli oylar bayoni qismlarga bo‘lib o‘rganishimiz mumkin. Axloqiy-tarbiyaviy mavzudagi majlislar: yig‘lamoq savobi va kechalarda turmoq fazilati va ko‘zni xaromdin yummoq xosiyatining bayoni, mutakabbir bo‘lmoq va g‘iybat qilmoq va hasad etmak va gumoni bad etmakning bayoni, adolat fazilati va yigitlik adoinida Haq taoloning toat-u ibodatig‘a rog‘ib bo‘lmoq va marizlarning holini so‘ramoqlik bayonida, kasb etmoq va faqirlikni ixtiyor etmoqlik bayonida, odamizodning umri avqotining bofoyda o‘tmakning bayonida kabilarni o‘z ichiga oladi. Ta‘limiy-axloqiy qismlarda insonning ma‘naviy kamolga yetishi uchun yuksak axloqqa ega bo‘lishi, ilm-fanni egallashi asosidagina amalga oshishi mumkin, degan g‘oya ilgari surilgan va asar boshdan oyoq “Qur’on” va hadislardan iqtiboslar va ulardagi ko‘rsatmalar bilan boyitilgan. Ularda ilgari surilgan musulmonlikning muhim xislatlari: halollik, saxovat, himmat, mehr-u oqibat, ehson, sharm-hayo, ilm izlash, muomala qoidalari, axloq mezonlari va boshqalar o‘z ifodasini topgan va Sharq adabiyotiga, jumladan, ta‘limiy-axloqiy asarlarga ta‘siri yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Qur’on va hadislar ta‘siri Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asaridan boshlanib, Kaykovusning “Qobusnoma”, Ahmad Yugnakiyning “Hibbat ul-haqoyiq”, Sa‘diyning “Guliston”, Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” va boshqa asarlar negizida ko‘rinadi.

Diniy-fiqhiy masalarni o‘z ichiga olgan majlislar: bismillahir rohmahir rohiym fazilatining bayoni, imon, namoz, ro‘za va mohi Ramazonning fazilati bayoni, zakot bermoq fazilati, Qiyomat kunining hisobi bayoni, Haq subhana va taolog‘a shukur qilmoq va zikr aytmoqning fazilati, Haj qilmoq fazilati va Rasul alayhissalom qabrlarini ziyorat qilmoq sharofatining bayonida, qabr azobi shiddati va xamr ichguvchilar uqubati va yolg‘ondin guvohlik bermoqning kasofati bayonida, namoz juma qilmoqlikning bayonida, Laylatul qadr fazilati bayoni, asrni kunining fazilatining bayonida, Qurbon iydi kunining fazilatining bayonida, Ro‘za aydi fazilatining bayonida, kalomi ta‘lil fazilatining bayonida, kalomi shahodat fazilatining bayonida, kalomi istig‘for fazilatining bayonida, tasbih fazilatining bayonida, salovat aytmoq fazilatining bayonida, duo qilmoq va Rasul alayhissalomdin marvi, ya‘ni rivoyat etgon duolarini va namoz xojatni o‘qumoqning bayonida, nigoh fazilatining bayonida, saxovat qilmoqlikning bayonida, iysor, ya‘ni o‘zi yemay kishiga bermoq fazilatining bayonida, baxillik mazammating fazilati bayonida.

Asarda hijriy qamariy yil oylari va ularning fazilatleri haqida alohida 10 ta majlis yozilgan. “Hijriy qamariy yil oylari o‘n ikki oydan iborat bo‘lib, yigirma to‘qqiz va o‘ttiz kundan tashkil topgan” [1]. Fazilatli oylar bayoni quyidagi majlislarni o‘z ichiga oladi. Muharram xarom oyining

o'nlanishi yavmu ashuro fazilati va bu majlisda Imom Hasan va Imom Husan roziyallohu anhumoning shahodatlarining bayonida, mohi safar ahvolining bayonida, Rasul ayyihissalomning Bori taolo Hazratig'a vusullari va saroyi Firdavsg'a duxullari mohi robiyul avval namozlar bayonida, mohi rajab fazilati va namoz laylatul alal g'oyb bayonida, istifto, ya'ni mohi rajab o'n beshlanishi kunining fazilati va Iso alayhissalomning qissasining bayonida, mohi sha'bon al-mutassamning fazilatining bayonida, mohi ramazon al-muborak fazilatining bayonida, mohi shavvol va mohi zulqa'daning fazilati bayonida, mohi zilhijjaning fazilatining bayonida, yavmo taroviya, ya'ni mohi zilhijjaning sakkizlanishi kunining fazilati bayonida mazkur majlislarda muqaddas oylar va ularning fazilati haqida va'zlar berilgan.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik qo'lyozmalar fondida forschada yozilgan №12573 va №9219 raqamli asar nusxalari saqlanadi. Bundan tashqari mazkur kutubxonada "Anisul voizin" asarining Mahmud oxund Xonaqohiy tomonidan turkiy tarjimasi Xivada ko'chirilgan nusxasi ham mavjud. Bu qo'lyozmaning o'lchami 27.5x17, 508 varoq, har bir bet 19 qatordan iborat bo'lib, nasta'liq yozuvida yozilgan. "Nasta'liq – nasx va ta'liq xatlaridan yasalgan" [4]. Kitob yaxshi saqlanganligi sababli unga deyarli shikast yetmagan. Hattoki, dastlabki sahifalari ham saqlab qolingani. Kitob jigarrang qattiq charm bilan muqovalangan bo'lib, oldi va orqa tomonidan 3 tadan naqshinkor muhri bor. Kitobning ustiga qog'oz bilan "Anisul voizin" deb yozib yopishtirilgan. Kitob jami 508 sahifani tashkil etib, har bir bet alohida raqamlangan 1015 betdan iborat. Kitob boshida sahifalanmagan 4 ta varog'i bor, ularda asar majlislarining soni va nomi berilgan. Boshlanishida "Anisul voizin" kitobining fixristi" deb yozilgan. Majlislar raqamlari (avvalgi majlis, ikkilanishi majlis, uchlanishi majlis va boshqalar) tarzida qizil siyohda, majlis nomlari esa qora siyohlarda yozilgan. Avvalgi majlis basmala بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ya'ni, "Mehribon va rahimli Alloh nomi bilan boshlayman" kalimasi bilan boshlanadi. Kitob jadval, hoshiya, poygir, ichki unvon, kalafon va zarvaraقدan iborat. 30^b, 117^a, 267^a, 279^a, 291^a, 414^a, 470^a sahifalarning chekka joyi kichik qog'ozchalar bilan ajratilgan. Mazkur asarda ichki unvonlar mavjud bo'lib, Qur'on oyatlari, asmoul husna, Payg'ambarlarning ismlari, duolar qizil siyohda bitilgan. Asar nasriy shaklda yozilgan bo'lib, asar davomida nazm, ruboiylar va to'rtliklarni ham uchratishimiz mumkin.

Xulosa. Adabiy manbashunoslikning nazariy masalalari qismida aytilganidek, mumtoz adabiyotimiz manbalarini "ta'sirlar zanjiri" hodisasi asosida o'rganish metodikasini muayyan asar genezisini tadqiq etishdan farqlash zarur. Adabiy asarning genezisini o'rganish, ta'bir joiz bo'lsa, "qon-qardoshlik rishtalarini aniqlash, ya'ni bir necha avlodning go'yo bitta otadan tarqalganini dalillar bilan asoslashga o'xshaydi" [3]. Biz ham oldimizga Abdulkarim Voiz ibn Muhammadali Turbatiy Xurosoniyning "Anisul voizin" asari genezisini aniqlashni va bu tipdagi asarlarni solishtirib o'rganishni maqsad qildik. 2024-yil 8-oktabrda Yangi Axi arxeologik yodgorlik majmuasidan 50 dan ortiq nodir qo'lyozma va toshbosma kitoblar topilgan bo'lib, ularning barchasi qadimiy va nodir asarlardir. Topilmalar orasida Abu Bakr ibn Muhammad Ali Qurayshiy tomonidan tasnif etilgan "Anisul voizin" asari ham mavjud. Ammo bu qo'lyozma nusxasi haqida boshqa ma'lumotlar hozircha mavjud emas. Tadqiqotimiz davomida bu nusxani ham yaqindan o'rganamiz. "Anisul voizin" asari o'z davrida qimmatli va nodir asar bo'lganligi uchun nusxalari ko'p va forsiy tildan turkiy tilga tarjima qilingan degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashirboyev S, Azimov I, Rahmatov M, G'oziyev. A. Eski o'zbek tili va yozuvi praktikumi.- Toshkent: 2006.
2. Бекмирзаев Н. Нотиклик асослари.- Тошкент: Фан, 2006.
3. Rashid Z. Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik asoslari.- Toshkent: Yashil yaproq nashr-matbaa uyi, 2023.
4. Sirojiddinov Sh. Matnshunoslik saboqlari. - Toshkent: Navoiy universiteti nasriyot matbaa uyi, 2019.

UO'K 800.83(075.8)

TIL VA NUTQ MADANIYATINING XUSUSIYATLARI

S.Sh.Azimova, magistrant, Samarqand davlat chet tillari Instituti, Samarqand

Annotatsiya Ushbu maqola til va nutqning jamiyat o'rtasidagi o'rni va bir biridan ajralmas xususiyatlari hamda ularning madaniyatga aloqadorligi haqidadir. Nutq madaniyati degan

atamaning kelib chiqish tarixi, olimlar o'rtasida ancha muhokamalarga sabab bo'lganligi va ularning keltirilgan fikrlari va jamiyatga ta'siri aks etgan.

Kalit so'z: Til madaniyati, nutq madaniyati, tafakkur, tilshinoslik, adabiyotshinoslik, psixologiya, falsafa, lingvomadaniyatshinoslik, kommunikativ tilshinoslik, etnolingvistika, neyrolingvistika, kompyuter lingvistika, sinxron va diaxron lingvistika, adabiy, sheva, nutq me'yorlari, nutq uslublari.

Аннотация. В данной статье речь идет о месте языка и речи в обществе, их неразделимых особенностях и отношении к культуре. Отражена история возникновения термина «речевая культура», то, что он вызвал множество дискуссий среди ученых, их мнения и влияние на общество.

Ключевые слова: Языковая культура, культура речи, мышление, лингвистика, литературоведение, психология, философия, лингвистика, коммуникативная лингвистика, этнолингвистика, нейролингвистика, компьютерная лингвистика, синхронная и диахроническая лингвистика, литературоведение, диалект, речевые нормы, речевые стили.

Abstract. This article is about the place of language and speech in society and their inseparable features and their relation to culture. The history of the origin of the term "speech culture", the fact that it has caused a lot of discussions among scientists, and their opinions and their impact on society are reflected.

Key word: Language culture, speech culture, thinking, linguistics, literary studies, psychology, philosophy, linguistics, communicative linguistics, ethnolinguistics, neurolinguistics, computational linguistics, synchronic and diachronic linguistics, literary, dialect, speech norms, speech styles.

Kirish Buyuk allomalarimiz “Til- dil kalitidir” deb ta'kidlashgan. Tilni bir quyosh deb oladigan bo'lsak, undan tarqaluvchi nur butun yer yuziga hayot baxshida etib, tabiatning barcha hodisasi bevosita quyosh ishtirokisiz amalga oshmaydi. Yani millatning ham paydo bo'lishidan tortib, to yuksalishi hamda xotima topishi ham aynan tilga bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Til va nutq madaniyatining xususiyatlarini chuqur urganishdan oldin, til va nutqning o'zaro bog'liqliligi hamda uning jamiyatdagi ta'siri qay darajada ekanligini anglash lozim. Ma'lumki til nutqning o'ta muhim unsuri sifatida, yani aloqa, xabar va bugungi kun rivojlanish va kashfiyotlarni kelajak avlodga yetkizuvchi omil vazifani bajaradi. Til va nutq bir biri bilan chanbarchas bog'liq bo'lib, til bu hayot ko'zgusi, yani insoniyatni yerning gultojiga aylantirgan bosh omildir, nutq esa tilning imkoniyatlarini ochib beruvchi yagona kalitdir. Nutq jarayonida tilning keng va oxiri ko'rinmaydigan kuch birligi nomoyon etib borilayveradi. Nutq bo'lmas ekan til rivojlanmaydi. G'arb donishmandlardan biri R, Emirsonning keltirilishicha “Nutq –bu qudratli kuch, u ishonitiradi, undaydi, majbur etadi.” [1,2]. Mashhur notiq Sitseron esa “Tarixda yo yaxshi harbiy sarkarda, yo yaxshi notiq bo'lish kerak” deb takidlab o'tgan. [2,5] Nutqning birinchi vazifasi ishonitirish ekanligini til va tafakkurning mahsuli nutq jarayoni hisoblanishidan ham bilib olishimiz mumkin. Bunda nutq to shakllangunga qadar til va tafakkurning o'zaro bir biri bilan muvofiqligi ayni muddaodir. Inson tafakkuri mahsuli tilda, til esa nutqda o'z shaklini va mazmun mohiyatini namoyish etadi. Asrlar davomida insoniyat til va nutqni aloqa vositasi sifatida ishlatib kelgan, ammo undan foydalanish madaniyati xalqlar o'rtasida bir biridan tubdan farq qiladi. Millat ma'naviy kamolotini uning nutq madaniyati rivojlanligi darajasiga qarab ham anglash mumkun. Agar biz tilni aysbergga o'xshatadigan bo'lsak, ko'p hollarda biz uning ko'zga namoyon bo'ladigan kichik bir qismini bilamiz xalos, ammo aysbergni ham suv tubida yashiradigan uzining aqlga sig'mas darajadagi qismini esa suv ostiga tushibgina bilamiz. Shunday ekan tilni ham chuqurroq o'rganadigan bo'lsak uning asl mohiyati va ahamiyatini anglab yetamiz. Til - millat tomiri, u qanchalik mustahkam va chuqur bo'lsa millat ham shunchalik keng va uzoq yashaydi. Til madaniyatning asosiy va ajralmas qismi hisoblanib, bunda millatning barcha madaniy qadriyatlari, rivojlanish pog'onalari, xotirasini, tarixiy an'analarini o'zida aks etuvchi asosiy qurol hisoblanadi. Til madaniyat ruhining ifodasi hamda madaniyat mavjudligining o'ziga xos usuli hamdir. Darhaqiqat baliq suvsiz yashay olmaganidek, millat ham tilsiz davomiy bo'la olmaydi. Til millat bilan yashaydi. Til va madaniyatni yillar davomida o'rganilishi natijasida hozirda umumiy tilshinoslik, adabiyotshinoslik, psixologiya, falsafa kabi

fanlarning yangi qirralari ochilishi va lingvomadaniyatshinoslik, komunikativ tilshinoslik, etnolingvistika, neyrolingvistika, kompyuter lingvistika, sinxron va diaxron lingvistika kabi yana ko'plab fanlarning vujudga kelishiga muhim rol o'ynadi. Til madaniyati nutq madaniyatidan qay darajada bir biridan farq qiladi, o'zi ular bir biridan farq qiluvchi hodisami? Tilning qiyofasi bu nutq hisoblanib, til madaniyati deganda albatta nutq madaniyatini tushunishimiz va ular bir biridan farq qiluvchi emas balki bir birini to'ldiruvchi aloqa vositasidir. O'zbek tilshinosligida nutq madaniyatiga (til madaniyatiga) quyidagicha tariflar berilgan: nutq madaniyati bir tilda to'g'ri so'zlash va yozishdir, nutq madaniyati fikrni sodda, aniq va tushunarli ifodalashdir, nutq madaniyati nutqning ixchamligi, qisqaligi, aniqligi va milliyligidir[3,6] Nutq madaniyati aniq va bir qator til faktlari: ilmiy, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko'rinishlari va talablari bilan aloqadordir. Mana shunga ko'ra nutq bu: tildagi mavjud til hodisasining nomi, nutq madaniyatlariga javob beruvchi aniq nutqiy jarayon hisoblanadi.[3,13]. Rasulov R. ning ta'kidlashicha nutq madaniyati termini tilshinoslikda uch xil hodisani ifoda etadi:

- 1) Madaniy nutqning, yani nutqiy hodisaning nomi;
- 2) Madaniy nutq tushunchasi bilan bog'liq va nutq madaniyati deb yuritiluvchi ilmiy muammoning nomi;
- 3) Nutq madaniyati muammolarini o'rganish bilan shig'ullanuvchi sohaning, tilshinoslik fani bo'limining nomi [2,12]

Albatta nutq madaniyatida so'zlarning ahamiyati katta rol o'ynaydi, yani bunda nutq davomida so'zlarni o'rinli ishlatish hamda odob qoidalaridan chiqmagan holatda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Nutq madaniyati tarixi til yaratilishidan keyingi davrlarda, yani tilni ibtidoiy rivojlanish vaqtlariga to'g'ri keladi. Ko'plab manbalarda nutq madaniyatining tarixini, nutqiy tali'mot G'arb mamlakatlarida Rim va Afinada shakllangan bo'lsada, uning avvalgi paydo bo'lgan davri eramizdan avvalgi VI asrlar Xorazmga tug'ri keladi. So'z isboti sifatida "Avesto" yodgorligiga qaraydigan bo'lsak, unda milloddan avvalgi VI asrlarda Xorazmda zardushtiylik diniy (otashparastlik) hukmron bo'lgan paytda voizlar o'z notiqlik sanati bilan xalqni dinga da'vat qilishgan va bu nutqiy mahoratning boshlang'ich rivojlanish davri bevosita bog'liqliligini anglatadi. Yunon olimi Plutaxr nutq madaniyatini "hayotiy zarurat taqazosini" deb ta'kidlagan[3,5-7]. Nutq madaniyati notiqlik san'atida sayqallanadi. Jahonning yetuk olimu sarkardalari birinchi navbatda nutq boyligi orqali xalq orasida hurmat qozonishgan.

Natijalar va muhokama. Millat va avlodlar o'rtasidagi zanjir bu til hisoblanadi. Tilning qiyofasi esa nutqda namoyon bo'ladi. Nutqning boyligi va go'zalligi so'zlovchining so'z boyligi va madaniyatiga asoslanadi. Insoniyat hech bir jarohlik amaliyotisiz o'z fikrini boshqa inson ongiga singdirishi haqiqatda bir mo'jiza. Yuqoridagi olimlarning keltirilgan dalilarga asoslanib millatning buyukligi tilda o'z in'ikosini topadi. Nutqning ikki shakli : yozma hamda og'zaki shakllari mavjud bo'lib, shu shakllarga xos yana bir qancha xususiyatlari ham mavjud. Bular adabiy va shevalarga xos ko'rinishlaridir. [4,157-158] Adabiy nutqda asosan til me'yorlaridan oshmagan holatda ish ko'riladi. Bunda har bir keltirilayotgan so'zning leksem ma'nosi inobatga olinib har bir suffiks va affikslarning ham manoga katta ta'siri borligi, agar bu chegalardan chiqilsa nafaqat qo'pol xato balki madaniyatsizlikning yuksak darajasi deb qaraladi. Adabiy nutqning o'ziga xos xususiyatlari yani bir qancha uslublari mavjud bular:

- So'zlashuv uslubi
- Publisistik uslubi
- Badiiy uslub
- Ilmiy uslub
- Rasmiy-idoraviy uslub

Adabiy nutq ayni ana shu uslub qoidalaridan chiqmagan holatda ish yuritiladi. So'zlashuv uslubini olib qaraydigan bo'lsak, bu asosan dialog shaklda bo'lib, bunda so'zlovchi hamda tiklovchi o'rtasida bo'ladigan nutqiy jarayon hisoblanadi. Nutqning publisistik uslubi esa axborot berishga qaratilgan nutq hisoblanib, muallif tomonidan nutqiy me'yordan chiqmagan holatda ish yuritiladi. Bu asosan ommaviy axborot, televideniya, gazeta va jurnallarda qo'llaniladigan uslubdir. Badiiy uslub asosan ijodkorlar yani shoir hamda yozuvchilar orasida keng qo'llaniladigan nutqiy uslub hisoblanadi.

Ilmiy uslub aniqlik, mantiqlik va ilmiy atamalardan keng qo'llanilib, o'quv qo'llanmalar, darslik hamda ilmiy ishlar ayni shu uslubda yoziladi. Rasmiy idoraviy uslubdan korxona, idora va davlat ishlari yuritiladigan barcha sohalarida qo'llaniladi. Bu nutqiy uslublarning har biri o'zining o'z yo'li va o'rni bor, har bir shaxs ularni bir biridan ajrata olishi va har bir uslubni me'yordan chiqmagan holatda ishlata olishi lozim. O'zbek tili rivojlanishiga qaratilgan barcha muhokamalar o'z samarasini ko'rsatib kelayapti. Ta'lim sohasidagi "Ona tili" darsligidan tashqari, nutq madaniyati, tilshinoslik, davlat tilida ish yuritish kabi ko'plab o'quv dasturlari joriy etildi. Albatta bu til madaniyatining jamiyat o'rtasida ancha yuksalishi hamda qaysidir ma'noda tilning bardavomiyligini kafolatlaydi desak mubolag'a bo'lmaydi albatta. O'tgan asrlarda nutq odobi haqida keltirilgan fikrlar hali hanuz jamiyat o'rtasida ayni haqiqat sifatida qaraladi. Misol uchun Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakining "Hibatul Haqoyiq", Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" va Alisher Navoiyning barcha asrlari insonlar o'rtasidagi nutqning shakllari va xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Nutq madaniyati dastlab oilada shakllanib, shaxsning dastlabki ustozlari bu uning ota omasi hisoblanadi, keying bosqichlar atrof-muhit, do'stlar, bog'cha, maktab hamda oliy ta'lim muassasalaridir. Odam o'zining nutqi orqali o'z tuyg'ulari, g'oyalari va istaklarini bayon etadi va boshqa shaxslarning fikrini, maqsadini ayni shu til orqali anglay oladi[5,91-93]

Xulosa o'rinda shuni aytish joizki til va nutq madaniyati nafaqat insonning manaviyati, balki butun millatning yuksakligini ko'rsatuvchi qiyofadir. Nutqning madaniyatligini ko'rsatuvchi me'yorlar milloddan avvalgi asrlarga borib taqalishi, bu nutq madaniyati til bilan hamohang tarzda yashab kelayotganligidan dalolatdir. Inson ongining qay darajada rivojlanganligini, uning dunyoqarashi, odobi va manaviyatini ayni so'zlayotgan nutqadan ham bevosita aniqlash mumkin. Shuning uchun nutq madaniyati (til madaniyati) xususiyatlari millatning barcha jabhalarida, umuman insoniyatni rivojlanishidagi bosh omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Iqro jurnali 2023 volume 1 issue 2 –"Til madaniyati va nutq odobi" Xongeldiyeva Sevara 2-bet
2. "Nutq va madaniyat notiqiligi" –Rasulov R Toshkent 2015, 5-bet
3. "O'zbek nutqi, madaniyati va uslubiyati" – Omonturdiyev A.J Toshkent 2016, 5-7-betlar
4. Pedagogical international research journal- "Nutq uslublari" Xudoyqulova Mastura Volume 5 Issue 2 -2022, 157-158 betlar
5. "Yosh olimlar" ilmiy amaliy konferensiya - "Madamiy nutq va uni shakllantiruvchi vositalar" Xatibayeva Nazokat 91-93 betlar

UO'K 81-13

ABDULLA QAHHOR VA JEK LONDON HIKOYALARIDA BADIY PSIXOLOGIZM POETIKASI

M.M.Bahriddinov, o'qituvchi, dots., Andijon Davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr dunyo adabiyotining yirik yozuvchisi Jek London va o'zbek adabiyotining mahoratli ijodkori Abdulla Qahhorning psixologizmdagi mahorati, bu boradagi iste'dod qirralariga xos adabiy fazilatlarini tilga olinadi. Har ikkala ijodkorning badiiy asar yaratishdagi o'ziga xosliklari, usul va uslublari hamda qahramon tanlash, ruhiyat tasviri mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hikoyanavislik, obraz, monumentallik, psixologizm, ruhiyat, milliy, mentalitet.

Аннотация. В данной статье анализируется мастерство психологизма в произведениях великого писателя XX века Джека Лондона и талантливого узбекского автора Абдуллы Кахора. Рассматриваются особенности создания художественных произведений обоими писателями, их методы и стили, а также мастерство в выборе персонажей и изображении их психологии. В статье также раскрываются литературные достоинства, связанные с психологизмом, в контексте их произведений. Анализируется их подход к изображению психологии и характеров, а также отражение национальной ментальности.

Ключевые слова: писательское мастерство, образ, монументальность, психологизм, психология, национальное, менталитет.

Abstract. This article analyzes the mastery of psychology in the works of the prominent 20th-century writer Jack London and the skilled Uzbek author Abdulla Qahhor. It discusses the uniqueness

of both writers in creating literary works, their methods and styles, as well as their expertise in character selection and the portrayal of psychology. The article also explores the literary qualities related to psychology within the context of their works. The analysis focuses on their approach to depicting psychological states and characters, along with the reflection of national mentality.

Key words: *storytelling, character, monumentality, psychology, psychology, national, mentality.*

Har qanday badiiy asar borki, u shu yaratuvchi insonning, ya'ni ijodkorning hech kim tomonidan o'zlashtirish mumkin bo'lmagan boyligidir. Unda ko'tarilayotgan muammolar, o'quvchi e'tiboriga va hukmiga havola qilinayotgan masalalar – badiiy asar mavzusi va mazmuni bevosita asar yaratilgan davr ijtimoiy muhiti bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'lum bir davr va uning sohibi haqida qiziqarli va muhim voqealarni to'xtovsiz so'zlash mumkin, ammo voqealarning shunchaki bayoni badiiy asar darajasiga ko'tarilishi uchun ijodkor turli badiiy tasvir vositalaridan foydalangan holda voqealar bayonini san'at asari darajasiga olib chiqadi. Asardagi badiiy obraz, ruhiyat xarakterini chuqur va to'liq yoritib berishda muallif badiiy tasvir vositalari bilan qatorda, psixologik tasvir vositalaridan ham foydalandi va hech qaysi bir asar bu tasvir vositasidan holi tarzida yaratilmaydi. Ijodkor xohlaydimi yoki yo'qmi o'z bilmagan holatda psixologizmga yondashadi.

Biz asarlarini tahlilga tortayotgan ijodkor A.Qahhor ham badiiy psixologizm haqida quyidagilarni keltirib o'tadi: "Psixologizm yozuvchi mahoratining muhim jihatidir". Bunda yozuvchi qahramon ichki dunyosini, psixologiyasini o'z uslubi orqali ochib beradi. Unda yozuvchi ichki monolog, nutqiy xarakteristika, psixologik portret, gallyusinasiya, tush kabi psixologik tasvir vositalaridan foydalanib, qahramon ichki olamini ochib beradi. Bunda yozuvchi qahramon tashqi dunyoga faqatgina ichki dunyosini yoritib berish uchungina murojaat qiladi.

Har qanday psixologizm davr, makon va zamon nuqtayi nazaridan turli xarakterlarni, turli jarayonlarni, va albatta, turfa taqdir sohiblarining hayot chizgilarini tasvirlaydi. Jek London va Abdulla Qahhor asarlari mazmun va mahorat jihatdan bir-biriga o'xshash. Jek London ijodiy faoliyati va hayotiy biografiyasi adib bilan zamon nuqtayi nazaridan deyarli ketma-ket yashagan, ijtimoiy kelib chiqishi va hayot yo'li ma'lum ma'noda yaqin bo'lgan Abdulla Qahhor e'tiborini ham qozongan. Abdulla Qahhor, o'zi e'tirof etganidek, Jek London asarlari bilan tanish bo'lgan. Adabiyotshunos olimlarning kuzatishiga ko'ra, u Jek London adabiy maktabidan bevosita ta'sirlangan. Abdulla Qahhor o'zining bir qator hikoyalarini, "Sarob" romanini yaratishda amerikalik adibning "Martin Iden" romani syujeti skeletidan, shuningdek, yozuvchining biografiyasidan foydalangan. Jek London hayotning butun mashaqqatlari, ziddiyatlari, miqyoslari bilan to'qnash keladi va keyinchalik bularning barini o'z asarlarida badiiy qayta gavdalandiradi. Mana shu hayotiyligi sabab adib romanlari, qator povest va hikoyalari, pyesalari butun jahon kitobxonlarining sevimli mulkiga aylangan desak, xato bo'lmaydi. Jek London hikoyalarida hamisha qahramonning rango-rang ruhiy holati tasvirini uchratamiz. Jek London ko'p hollarda qahramonning ichidan turib, uning ichki olamini yaratadi. Abdulla Qahhor hikoyalari qisqaligi, asosan, qahramon ruhiy holatining uning qiyofasidagi aksi tasviri, qahramon nutqi va detallarga asoslangani bilan ajralib turadi. Abdulla Qahhor Jek London singari bir yoki bir necha voqeani batafsil, barcha ikir-chikirlari bilan qalamga olmaydi. Adibning hikoyalari voqelikning bir momentini qayd etgan fotosuratlariga o'xshaydi. Ularda har bir so'z, detal yoki tafsilot Sharq mumtoz lirikasidagi singari kuchli ramziy yukka ega va mana shular orqali qahramonning ichki olami kashf etiladi.

Jek London hikoyachilik ko'lamini quyidagicha yo'nalishlarda e'tiborni tortadi: - inson uchun eng ulkan boylik, ilohiy mujda bo'lmish uning erki, haq-huquqi uchun kuyunchaklik, uni jon-jahdi bilan himoya qilish g'oyasi;

- yosh kuchlarning shakllanish, hayot va oila butligi uchun muttasil qurilish talqinlari;
- tasvirda monumentallik, hayotni, voqelikni, har bir obraz faoliyatini mukammal talqin etish, realistik uslub jozibadorligiga erishish;
- hayot va obraz talqinida psixologik mahorat uquvini va mahoratini egallay olishi, binobarin, Jek London adabiy-badiiy uslubi bag'rida psixologik talqinning portret, peyzaj, nutq, muallif nutqi,

ichki iztirob, murojaat, xayol, dailog, monolog, murojaat, tush, maqsad, ishq, nafs, niyat, dardkashlik, umid, iltijo, iztirob kabi yana bir qator turlarini kuzatish mumkin.

Jek Londonning “Kish haqida qissa” hikoyasi qahramonlikka asoslangan hikoya bo’lib, bu o’smir yigitlarning qanday qilib yuksak natijalarga erisha olishi va xalqining ishonchli vakili bo’lishi ko’rsatadigan asardir. O’zbek adabiyotida o’smirlarning bunday matonatini ko’rsatadigan qissalar ko’p. Lekin ularning aksari Xalq og’zaki ijodiga mansub hikoyalardir. Misol uchun Uch og’a-ini botirlar. Bu hikoyada kenja uka xuddi Kish singari matonat ko’rsatadi va aka-ukalarini turli balolardan saqlab qoladi. Yoki “Alpomish” dostonini olsak, unda olti yoshga yetgan Alpomish o’zining dovyurakligi va kamon otish mahorati bilan elda ardoq topadi. Va keyinchalik ulg’aygandan so’ng u o’z qavmini dushmanlardan ozod qilishga erishadi. Lekin zamonaviy o’zbek adabiyotida Jek Londonning “Kish haqida qissa” asariga o’qxshash qahramonlik hikoyasi deyarli uchramaydi. Lekin uning xarakteri va obrazi nuqtai-nazaridan uni turli asarlar bilan solishtirish mumkin.

Har ikkala yozuvchi ijodida badiiy psixologizm yuqori darajaga ko’tarilgan bir qancha hikoyalar mavjud. Bu – Jek Londonning “Buyuk sehrgar” hamda Abdulla Qahhorning “Ko’r ko’zning ochilishi” hikoyalari. Har ikki hikoyada ham qahramonlar inson psixologiyasidan foydalanib o’z maqsadlariga erishadilar. Bu ikki hikoya psixologik motivning kompozitsion asos darajasiga ko’tarilishi, syujeti bilan bir-biriga yaqin bo’lsa, “Hayotga muhabbat” hamda “Ming bir jon” hikoyalari g’oyaviy jihatdan mushtarak. Turli xalq yozuvchilari odatda bir voqelikni hayotga o’z qarashlari va adabiyotning linguokulturologik xususiyatlariga asoslangan holda turli tarzda tasvirlab beradilar. Buyuk amerikalik yozuvchi J.Londonning “Hayotga muhabbat” va XX asr mashhur o’zbek yozuvchisi Abdulla Qahhorning “Ming bir jon” hikoyalari yuqorida tasvirlangan turdagi adabiy asarlar turiga misol bo’la oladi. Ikkala yozuvchi ham o’z hikoyalarda inson hayotidagi ishonch va umidning naqadar zarur ekanligini ochib berishgan. Hikoyalarda dastlab duch keladigan o’xshashligimiz bu tanlangan mavzu: hikoyanavislar odamlarning qanday qilib hayotga bo’lgan muhabbat orqali bu hayot qiyinchiliklarini yengib, yana tiniqib nafas olish mumkinligi haqida hikoya qilinadi. Har ikkala hikoyada ham hayot va o’lim oralig’ida turib, tirik qolish uchun kurash olib borgan qahramonlar tasvirlanadi. Ammo ularning tavsir yo’sinlari turli. “Hayotga muhabbat” asarida qahramon kichkina bir baliqni ushlash uchun qancha harakat qiladi, ammo bu harakatlar foydasiz ketganligini bilganda, uning vaziyatini bu holatga tushmagan inson his qilish qiyin. U ko’ziga ko’ringan har qanday narsadan umid qiladi, jismini tutib turish uchun bor kuchi bilan kurashadi, hatto bo’ridan vahshiyroq ham bo’ladi. Bu hayot qonuni: kuchli insonlargina yashab qola oladi. Shu o’rinda qahramonni tutib turgan narsa-bu hayotga bo’lgan cheksiz muhabbatdir. Bu sevgi uni kurashishga, oldinga yurishga, har qanday holatda ham taslim bo’lmaslikka chorlaydi va ko’ksidagi parcha shu muhabbat tufayli urmoqda edi. Bu kabi jarayonlarda insonga faqat jism yetakchi rol o’ynamaydi, balki ruh bosh rolga o’tadi. Ijodkorning mahorati asar so’ngida juda tasirli tarzda o’z ifodasini topgan. Qahramon och qolganligi sababli yana och qolaman degan qo’rquv bilan yashaydi va shuning uchun ham unga berilgan oziq-ovqatlarni yashirib qo’yadi.

Qahhorning “Ming bir jon” hikoyasi ham yuqoridagi asar kabi inson ruhiy olami bilan bog’liq jarayonlarni tasvirlaydi. Faqat qahramonlarning vaziyati, makoni va jins jihatidan faqrli tomonlari mavjud. Qahhorning qahramoni ko’pchilik uning yaqin orada jon taslim qilishiga ishonsada, hayotga bo’lgan umidini yo’qotmaydigan kuchli xarakter egasi. Shifoxonada undan hol-ahvol so’rash uchun yo’qlab kirgan vaqtdagi suhbatdan uning o’ziga bo’lgan ishonchi va irodasini ko’rishimiz mumkin. Erkaklardan biri uning kasallikdan zo’riqqan, faqat suyagi va ikki porloq ko’zlari qolgan vujudini ko’rib qo’rqib ketganidan xonada mazasi qochib hamshira olib chiqib ketgan paytdagi Masturaning bu holatga nisbatan munosabati orqali uning kuchli xarakteri ochib berilgan. Qahhor shunday yozadi: "Mastura qonsiz labida tabassum bilan eriga yuzlandi: - Akromjon, daftaringizga yozib qo’ying: uch mard-u maydon meni ko’rgani kirgan edi, bittasi arang qochdi-yu, ikkitasi qochgani ham bo’lmay, o’tirib qoldi."

Qahhor tabiati, iste’dod yo’nalishi jihatidan hayotdagi, odamlar qismatidagi fojeylikni teran his etadigan adibdir. Uning eng yetuk hikoyalari ayni fojiali holat, qismatlar ifodalangan asarlardir. Hikoyalardagi personajlar, hayotdan olingan epizodlar, lavhalar garchi muayyan intiho, badiiy yechim bilan yakunlansa-da, bunday yakun galdagi fojialar, ko’rguliklarning debochasi vazifasini

o'taydi. Adib hikoyalari o'zining ixcham va ravonligi bilan qalbga oson va tez kirib bora oladi. Sababi yozuvchining aksariyati tabiiy, hamda o'ta tushinarli. A.Qahhor xalq tilini benihoya yaxshi bilar, qadrlar va unga ma'sulyat bilan yondoshar edi.

“Bemor” hikoyasida qattiq og‘rib, vafot etgan ayol taqdiri va unga biror yordam berishdan batamom o‘jiz, qo‘li kalta Sotiboldining ahvoli, uyquga to‘ymagan, hali aniq shakl olmagan jujuq tilda onaizoriga tuni bilan xudodan shifo tilab chiquvchi «begunoh go‘dak» - qizcha holati bayon etilgan. Ona esa har qanday vaziyatda ham o‘z bolasini o‘ylaydi. Bu hikoyaga «Osmon yiroq, yer qattiq», maqoli epigraf qilib olingan.

Xulosa. Hikoyalarning o‘ziga xosligi bo'yicha tahlilimizni yakunlar ekanmiz, ayta olamizki ikkala yozuvchi o'z asarlarida umid va ishonch hayotimizda qanchalik muhim motiv ekanligini bir nechta o'xshash detallar: xasta ayol va ochlik azobini tortgan yigit obrazlari, qahramonlar xarakterini fasllar orqali, nomni esa qahramonlarga mos holda tanlash orqali ko'rsatib berishgan. Ushbu yozuvchilarning umumbashariy mavzuni tanlaganliklari va bebaho yozuvchilik mahorati asarlarining hozirgacha o'z o'quvchilariga ega ekanligining asosiy sababidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashgaqqati. Toshkent. „Universitet“, 1999
2. Засурский Я.Н. Американская литература XX века. Издание второе, исправленное и дополненное. Издательство Московского университета, 1984, стр.76. (стр.504).
3. London J. Men anglagan hayot. “Kitob dunyosi”, 2014 yil 23 iyul, №14.
4. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи (XVIII-XX асрлар). Т., “Ўқитувчи”, 1987, -334 б
5. Jek London. Kish haqida qissa. – Toshkent.: Yosh Gvardiya, 1979. – 59 b

UO‘K 81

“KINODISKURS” TUSHUNCHASI, UNI XARAKTERLOVCHI LINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK OMILLAR TAHLILI

N.Sh. Barotova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikning birmuncha yangi tushunchalaridan biri bu “kinodiskurs” va uning tadqiqi masalasi hisoblanadi. Kinodiskurs tushunchasi borasida bugungi kunda ko‘plab olimlar o‘zlarining fikr va mulohazalarini bildirgan holda, unga ta’riflar berishgan. Biz mazkur maqolamizda tilshunos olimlar tomonidan kinodiskursga berilgan zamonaviy ta’riflar, shuningdek, ularning mazkur tushuncha borasida bildirgan fikrlari haqida to‘xtalamiz. Bundan tashqari kinodiskurs va unga yaqin bo‘lgan kinomatn, kino tili va kino dialogi, film semiotikasi, qahramon xakteri, lisoniy belgilarning faol qo‘llanilishi kabi masalalarini ham yoritamiz.

Kalit so‘zlar: kino, kinodiskurs, kino tili, kino matn, kino dialog, kinematik vositalar, semiotik tizim, audio-vizual matn.

Аннотация. Одной из новых концепций современной лингвистики является проблема «кинодискурса» и его исследования. Что касается понятия кинодискурс, то сегодня многие ученые высказали свои мысли и мнения, дали ему определения. В данной статье мы остановимся на современных определениях, данных лингвистами кинодискурсу, а также на их мнении об этом понятии. Кроме того, мы рассмотрим такие вопросы, как кинодискурс и связанный с ним кинотекст, киноязык и кинодиалог, киносемиотика, характер, активное использование языковых символов.

Ключевые слова: фильм, кинодискурс, киноязык, кинотекст, кинодиалог, кинематографические средства, семиотическая система, аудиовизуальный текст.

Abstract. One of the new concepts of modern linguistics is the issue of "cinemadiscourse" and its research. Regarding the concept of cinema discourse, many scientists today have expressed their thoughts and opinions and given definitions to it. In this article, we will focus on modern definitions given by linguists to film discourse, as well as their opinions about this concept. In addition, we will cover issues such as film discourse and related film text, film language and film dialogue, film semiotics, character, active use of linguistic symbols.

Key words: film, film discourse, film language, film text, film dialogue, cinematic tools, semiotic system, audio-visual text.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda yangi yo'nalishlar sifatida tan olingan pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy muammolaridan biri diskurs masalasidir. "Diskurs" tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida sohaga kirib keldi. Uni dastlab tilshunoslar "bir nechta gapdan iborat bo'lgan ixtiyoriy matn yoki gapning mustaqil qismi" deb, shuningdek, "kishilarning og'zaki nutqda bir-birilari bilan muloqotga kirishish vositasidir" deb izohladilar. Zamonaviy lingvistikada ushbu atama murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilshunoslar orasida diskurs turlicha talqin etiladi. Ko'pchilik tilshunoslar diskursni nutqiy faoliyat jarayoni hamda so'zlashish uslubi kabi mazmunlarda talqin etishadi.

Diskurs nazariyasining rivojlanishi bosqichida uning yangi turlaridan biri bo'lgan "kinodiskurs" tushunchasi ilgari surildi va u tadqiqot doirasini sezilarli darajada kengaytirib, muallif va adresatlar o'rtasidagi tillararo va madaniyatlararo o'zaro ta'sir maydoniga e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatdi. Mazkur maqolada kinodiskurs tushunchasiga beriladigan turli ta'riflar, izohlar, kinodiskursning o'ziga xos jihatlari muhokama qilinadi.

Asosiy qism. Zamonaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, matnga qo'shimcha ravishda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, insonning maqsadlari, munosabatlari va boshqalar) o'z ichiga oladi. "Diskurs" atamasi lingvistika sohasida ham juda ko'p qo'llaniladigan atamalardan biriga aylangan. Nutqni o'rganish - bu ijtimoiy kontekstda og'zaki yoki yozma tildan foydalanishni tahlil qilishdir. Diskurs tadqiqotlari nutqda tilning shakli va funktsiyasini uning kichik grammatik qismlari, masalan, fonema va morfemalardan tashqari ko'rib chiqadi. Gollandiyalik tilshunos Teun van Deyk rivojlanishda muhim rol o'ynagan ushbu tadqiqot sohasi tilning katta birliklari, jumladan, leksemalar, sintaksis va kontekst suhbatlarga qanday ma'no qo'shishini o'rganadi [8]. Boshqa manbalarda esa diskurs lotincha "diskursus" – "muhokama" so'zidan olingan bo'lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim ekanligi aytiladi.

Tilshunoslikda "diskurs" atamasi birinchi marta amerikalik olim Z.S.Harris tomonidan 1952-yilda chop etilgan "Diskurs tahlili" maqolasida qo'llanilgan. Ushbu maqolada u matn nima ekanligini qanday aniqlash mumkinligi haqidagi savolni ko'tardi. Z.S.Harris tilda sintaksisdan bir pog'ona yuqori bo'lgan tizim mavjudligini, matn tushunchasi ham shu tizimga mansub, degan fikrni ilgari surgan. Diskurs tahlili, uning fikricha, tilning qoliplarini (strukturasini,) gapdan ko'ra kengroq elementlarda ko'rib chiqadi. U nutqni "muayyan vaziyatda bir (yoki bir nechta) shaxs tomonidan yozilgan yoki aytilgan bayonotlar ketma-ketligi" deb ta'riflagan [25].

Diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn esa til tizimiga yoki shakliylisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir. Diskurs – aniq suhbat, aniqlik esa diskurs tushunchasi qo'llanadigan vaziyatga, matnga va obyektga ham birday ta'luqlidir. Diskurs – suhbat turi [25]. Diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, u matndan farq qiladi. U matnga qo'shimcha ravishda uni tushunishda zarur bo'lgan fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadi va munosabati kabi qo'shimcha lingvistik omillarni o'z ichiga oladi.

Tilshunos Yu.S.Stepanov quyidagi ta'rifni beradi: "Diskurs – ma'lum grammatik va leksik sxemalar qo'llanishi natijasida o'ziga xos mentalitet yoki mafkurani ifodalovchi tildan foydalanish tizimidir" deb ta'riflaydi [24].

O'zbek tilshunosligida diskursga oid maxsus tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor" deydi [18]. Shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish qiyin masala ekanligini, chunki bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerakligini ta'kidlaydi.

Yuqoridagi tilshunos olimlarning fikrlaridan xulosa qilib aytish mumkinki, "diskurs – bir paytning o'zida ham lisoniy faoliyat jarayoni, ham uning (faoliyatning) mahsulidir". Shuningdek,

diskurs bu insonlarning o'zaro fikr almashinishi, muloqot qilishi, bir- biriga turli ma'lumotlarni yetkazishi, ma'lumotlarni yetkazish uchun turli vositalardan foydalanishi, ikkala suhbatdoshga ham tushunarli bo'lgan jarayon diskurs hisoblanadi.

Diskursning nisbatan yangi turlaridan biri sifatida kinodiskursga alohida ahamiyat qaratishimiz lozim. Kinodiskurs asosida- kino va uni jonli muloqot shakliga aylantirilgan matn yotadi.

Kinodiskursga M.Lotman shunday ta'rif beradi: "kinodiskurs kollektiv muallifning niyatiga muvofiq og'zaki, og'zaki bo'lmagan (shu jumladan kinematik) belgilar yordamida ifodalanadigan, moddiy vositada yozilgan va ekranda ko'paytirish, tomoshabinlar tomonidan audiovizual idrok etish uchun mo'ljallangan matndir [3]". Kinodiskursda uzatilayotgan xabar faqatgina muallif xohishiga ko'ra uzatiladi, xoh u yozma bo'lsin, xoh og'zaki. Tomoshabin esa ushbu xabarni o'zi angelaydi va idrok etadi, ya'ni tomoshabin o'z fikr doirasida uni tahlil qiladi.

Kinodiskursga madaniyatning murakkab lingvosemiotik kommunikativ hodisasi sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda bir qator terminlar, jumladan, —kinodiskurs, —kinotekst, —kinodialog, —kinohikoya kabilar uchraydi. Kinodiskurs ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Lingvistik nuqtai nazardan kinodiskurs tadqiqiga bag'ishlangan ishlar orasida M.A.Yefremova, A.N.Zareskaya, Ye.B.Ivanova, I.N.Lavrinenko, S.S.Nazmutdinova, G.G.Slishkinlarning dissertatsiyalari katta qiziqish uyg'otmoqda. Jumladan, A.N.Zareskaya —kinodiskurs va —kinotekst tushunchalari chegarasi hamda kinodiskursda podtekstning roli va o'ziga xos xususiyati masalalariga e'tiborini qaratadi, M.A.Yefremova, A.N.Zareskaya, I.N.Lavrinenko, G.G.Slishkin kinodiskursning klassifikatsiyasi, S.S.Nazmutdinova kinodiskurs tarjimasining muammolari, G.G.Slishkin, M.A.Yefremova kinotekstning lingvokulturologik obyekt sifatidagi ahamiyati kabi masalalarga o'z tadqiqotlari doirasida izlanishlar olib borganlar [23]. M. Lotman, K.Metz, R.Bartes kabi olimlar esa kinodiskurs masalasini semiotika nuqtai nazaridan o'rgangan mashhur tilshunos olimlar hisoblanishadi.

Yuqorida nomlari keltirilgan tilshunos olimlarning kinodiskurs masalasida olib borgan izlanishlari diqqatga sazovor bo'lgan. Masalan, A.N.Zareskaya kinodiskurs tushunchasini "filmning og'zaki tarkibiy qismi bo'lgan izchil matn, og'zaki bo'lmagan komponentlar bilan birgalikda - ushbu filmning audiovizual ketma-ketligi va filmning semantik to'liqligi uchun muhim bo'lgan boshqa ekstralingvistik omillar" deb ta'riflaydi, ya'ni izchillik, yaxlitlik, kommunikativ-pragmatik yo'nalish, axborot mazmuni va media-kontent xususiyatlariga ega bo'lgan kreallashtirilgan ta'lim [4]".

I.N.Lavrinenko ham kinodiskurs masalasini batafsil o'rgangan va tadqiqotchi ushbu hodisaga shunday ta'rif beradi va kinodiskursni "...polikodli kognitiv-kommunikativ shakllanish, ularning ajralmas birligidagi turli birliklarning majmui sifatida tavsiflaydi, uni izchillik, yaxlitlik, to'liqlik va manzillilik bilan tavsiflanadi", deydi [2].

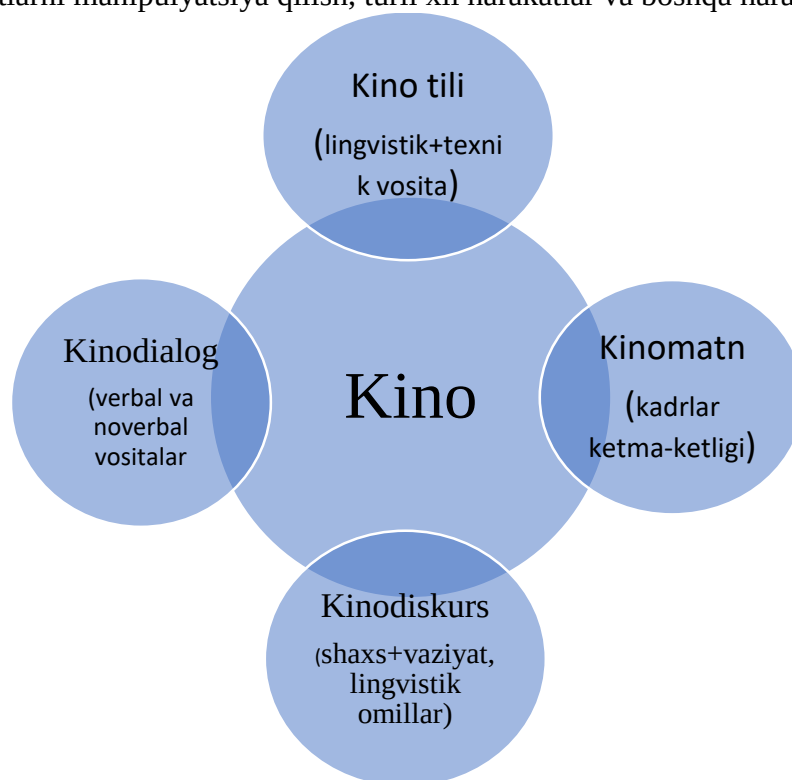
S.S.Nazmutdinova esa kinodiskursni "muallif va kino oluvchi o'rtasidagi tillararo va madaniyatlararo makonda kino tili vositalaridan foydalangan holda sodir bo'ladigan, sintaksis, elementlarning og'zaki-vizual uyg'unligi xususiyatlariga ega bo'lgan semiotik jihatdan murakkab, dinamik o'zaro ta'sir jarayoni" deb ta'riflaydi. Unda intertekstuallik, qabul qiluvchining ko'pligi, ma'noning kontekstualligi, ikonik aniqlik yotadi deb ta'kidlaydi [6]. Uning fikriga qo'shilgan holda shuni aytishimiz mumkinki, kino ssenaristi va kino rejissyori kino tilidan samarali foydalanib, keng auditoriyaga yetkazadigan har bir leksik birlik, lingvistik hamda ekstralingvistik ma'no-mazmun ustida ishlab, mulohaza qilib, uni audio-vizual shakllarda tomoshabinga uzatadi.

Tilshunos olimlar kinodiskurs masalasida tadqiqot ishlarini olib borishar ekan, ular "kino dialogi" tushunchasiga ham to'xtalib o'tishadi. Bu atama V.E.Gorshkova tomonidan kiritilgan bo'lib, uni quyidagicha izohlaydi: "kinodiskurs murakkab tizim bo'lib, uning og'zaki tarkibiy qismi - kino dialogidir". Kinodiskurs tomoshabinning idrokini hisobga olgan holda yaratiladi, bu esa V.E.Gorshkova bo'yicha so'zlash effekti yoki S.Kozloffning "eshitish" atamasini o'z ichiga oladi.

Kino dialogni biz kundalik nutqdan farqlay olishimiz kerak, kino dialogida har qanday so'z nafaqat nutq so'zlayotgan qahramon tomonidan, balki tomoshabin tomonidan ham eshitilishi va tushunilishi kerak, go'yo birovning suhbatini "eshitib" umumiy tushunchalar asosida uning mazmuni haqida xulosa chiqaradi. Kino dialogi nutqiy tilni fonetik, leksik va sintaktik darajada taqlid qilib, uni kino ijodkorlarining niyatiga mos ravishda o'zgartiradi. Kino tabiiy dialogdan yana bir farqi uning

“musiqiyligi” bo‘lib, bu filmdagi satrlarning alohida so‘zlar doirasida ham, dialogdagi rollarni o‘zgartirishda ham maxsus tashkil etilganligi, ehtiyotkorlik bilan ritmik va muvozanatlashganligi tufayli yuzaga keladi [4].

Bundan tashqari “kino matni” atamasi ham kinodiskurs bilan yonma-yon o‘rganiladi va tahlil etiladi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda kino matni va kinodiskurs atamaları aniq ajratilmagan. Kino matni tushunchasi semiotika doirasida ko‘rib chiqiladi. G.G.Slyshkin va M.A.Yefremovalar turli xil belgilar bilan ishlaydigan ikkita semiotik tizim borligini aniqlaydilar: lingvistik va lingvistik bo‘lmagan. Lingvistik tizim- belgilar bilan, nolingvistik tizim indeks belgilari va ikona belgilari bilan ishlaydi. Til tizimi, o‘z navbatida, yozma tizim (filmning narsalar dunyosining bir qismi bo‘lgan sarlavhalar va yozuvlar - afisha, ko‘cha yoki shahar nomi, kirish va chiqish, xat yoki eslatma) va og‘zaki (aktyorlarning ovozi, nutqi, ovozi, test, qo‘shiq va boshqalar) ramziy belgilar yordamida ifodalangan komponentlar tizimidan tashkil topgan. Film matnining lingvistik bo‘lmagan tizimi ikonik va indeksli belgilarni o‘z ichiga oladi. Uning ovozi qismi ham bor - bu tabiiy shovqinlar (yomg‘ir, shamol, qadamlar, hayvonlar va qushlarning ovozi), texnik shovqinlar va musiqa. Shuningdek, nolingvistik tizim video ketma-ketlikni o‘z ichiga oladi - harakatlar ketma-ketligini (zanjirini) amalga oshiradigan ikonik yoki indeksli belgilar (odamlar, hayvonlar, fantastik mavjudotlar, narsalar), ular ham ikonik yoki indeksli belgilar (imo-ishoralar, yuz ifodalari, pantomima, obyektlarni manipulyatsiya qilish, turli xil harakatlar va boshqa harakatlar)dir [7].

Kinodiskurs tushunchasi kinomatn lingvistikasi predmetining kengayishi munosabati bilan vujudga keladi. Kino matnida lingvistik tizim ustunlik qilsa, lingvistik bo‘lmagan semiotik tizim kinodiskursda batafsil ko‘rib chiqiladi. Kinodiskursning mohiyatini aniqlashda ekstralingvistik omillar birinchi o‘ringa chiqadi va lingvistik omillarga nisbatan hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, ekstralingvistik omillarga nafaqat kommunikativ vaziyat omillari, balki muloqot sodir bo‘lgan madaniy va mafkuraviy muhit omillari ham kiradi. Quyida berilgan chizmada biz kino tili, kino matni, kinodiskurs va kinodialog atamalarining qisqacha portretini chizib olishga harakat qildik [19].

Kinodiskursni tadqiq qilar ekanmiz, uning eng muhim komponentlari, ularning bir-biri bilan aloqasi, mahalliy va xorijiy kinotomoshabinlar mansub bo‘lgan mentalitet va madaniyatni hisobga olgan holda kino matnini idrok etish jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishni tushunamiz. Kinodiskursda hayotni aks ettirishning o‘ziga xos imkoniyati mavjud bo‘lib, voqea sodir bo‘layotgan davrlarni tasvirlash erkinligiga ega, shuning uchun sotsiolingvistika nuqtai nazaridan, kinodiskursga

voqelikni idrok etishning haqiqiy shakli sifatida qaraladi. U turli kategoriyalar, masalan, vaqt, makon, o'tmish, kelajak, erkinlik, qonun, kuch, sevgi, burch va boshqalarni talqin qilish yoki qayta talqin qilish imkoniyatini beradi ("Titanik" kinofilmi misolida bu fikrni qo'llab-quvvatlash mumkin, o'tmishdagi tarixiy voqea turli qo'shimcha badiiy vositalar yordamida suratga olingan).

Nutqning tipik ishtirokchilari obrazi, muloqotning ijtimoiy uslublari va madaniy qadriyatlar namoyishi aks etadigan kino tasvirlari (kinoobraz) tufayli kinodiskurs atrofida voqelikni idrok etishni obyektivlashtiruvchi ijtimoiy bilim manbai bo'la oladi [22].

Masalan, aynan kino qahramonlar tomonidan bizga ko'rsatilgan, hind ijodkorlari tomonidan yaratilgan kinofilmlarda Hindistonning madaniy merosi mamlakat tarixi, ijodkorligi va mustahkamligi namoyish etiladi. Hind merosi aks ettirilgan "Ramayana" va "Mahabxorat" kinofilmlarida ham biz hind xalqiga xos an'analarni, o'tmishni jamoaviy qadrlashini, bugungi kun haqida ma'lumot berishi va kelajakka yo'l ko'rsatishi haqida bilib olamiz.

Bundan tashqari kino har bir millatning madaniyati, uning tili, tarixi hamda tafakkur dunyosini aks ettiruvchi noyob aloqa vositasi sanaladi. Millionlab tomoshabinlarni jalb etish qobiliyatiga ega bo'lgan, jamiyat ahvolini, uning tarixini oynadek aks ettiradigan, har bir insonning dunyoqarashi, e'tiqodi, estetik didi shakllanishiga ko'p jihatdan ta'sir ko'rsatadigan san'at turi bu shubhasiz – kinodir. Kinoning qaysi turini tomosha qilishimizdan qat'iy nazar ularda ma'lum bir xalq va millat hayoti aks ettiriladi.

Misol tariqasida o'zbek milliy kinofilmlaridan "Vatan" kinosi misolida biz o'zbek xalqining II Jahon urushi davridagi qiyinchiliklari, millat ori bo'lgan er-yigitlarning xattoki, xotin-xalajlarning ham bu qonli urushda mardonavor ko'rsatgan jasoratlari aks ettiriladiki, har bir tomoshabin ko'z oldida o'sha vaziyat yaqqol namoyon bo'ladi, go'yoki. Amerika kinorejissorlari tomonidan suratga olingan "Home alone" nomli kinofilmda ham biz shu millat va xalqning madaniyati, urf-odatlariga haqida bilib olishimiz mumkin. Birgina Kevin va uning oilasi Rojdestvo milliy bayramini kutib olish jarayonida boshidan kechirgan kechinmalarida oilaviy an'analarni, sadoqat, oilaga mehr-muhabbat, hurmat va izzat kabi insoniy xislatlarni ko'rishimiz mumkin.

Kinolarda vaziyatlar reallikdagidek emas, balki film mualliflarining xohish-istaklariga qarab ko'rsatiladi. Aksariyat hollarda aktyorlarning imo-ishoralari va yuz ifodalari tabiiyga yaqindek ko'rinsada, aslida ular illyuziyalarga asoslangan, shartli haqiqatni ko'rsatadi. Shu o'rinda biz mashhur Britaniya filmi "Harry Potter" va uning barcha qismlarini misol tariqasida keltirib o'tishimiz mumkin. Qora sehriga qarshi bir bolaning kurashi aks ettirilgan ushbu filmni biz illuziyalar olamiga sho'ng'igan holda tomosha qilamiz.

Biz kinofilmlarni tomosha qilar ekanmiz, jonli nutq diskursi va kinodiskurs o'rtasida bir talay dixotomiyalar mavjudligini osongina tushuna olamiz. Masalan: nutqning tayyor holatda bo'lishi va nutqning tasodifiy tabiatga egaligi; doimiylik va muvaqqatlik; so'zlovchining kommunikativ maqsadi va shunchaki aktyor tomonidan so'zni tilda voqelantirish kabilar. Kinodiskurs va kundalik jonli diskurs uchun umumiy bo'lgan jihatlar ham talaygina, shunga qaramasdan faqatgina kinodiskursga xos bo'lgan xususiyatlar ham inkor etib bo'lmaydi. Kino qahramonlari o'rtasidagi verbal muloqot kundalik jonli diskursda tez-tez yoki bo'lmasa bu darajada ko'p uchramaydigan kinodiskursgagina xos xususiyatlarni aks ettirishi mumkin. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, kinodiskurs nutq maqsadining aniqligi, emotsionallik va informativlikning lingvistik markerlariga boyligi hamda hikoya qilib berish holatlarining kam sonli ekanligi bilan ajralib turadi. Filmni tomosha qilish jarayonida tomoshabin ekranga olib chiqilgan kino va kundalik so'zlashuv diskursi o'rtasidagi kichik farqlarga e'tibor qaratmasa-da, aynan shu kabi tafovutlar til tabiatini yanada chuqurroq anglab yetishimizda katta ahamiyat kasb etishi mumkin. Masalan, kundalik so'zlashuv diskursida so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, suhbatdosh bilan bir vaqtning o'zida gapirib yuborish yoki o'z nutqini (aytilgan fikr) to'g'rilab ketish kabi holatlar ko'p uchrasa, kinodiskursda esa bu holatga kamdan-kam duch kelamiz [10].

Kinodiskursga xos bo'lgan yana bir jihat shuki, unda jonli kundalik diskursida uchraydigan so'zni noto'g'ri talaffuz qilish, turli xil nutqiy xatolar, xatoni to'g'irlash holatlarining kuzatilmasligidir. Nutq tayyor holda berilgan bo'lib, qahramonlar uni jonli muloqotga kiritishadi. Emotsionallikni oshirish, kino qahramonlarning boshqa qahramonlardan ma'lum bir xususiyati bilan

ajralib turishini ko'rsatish maqsadida yoki kino mazmuniga yanada rang-baranglik berish maqsadidagina ushbu tayyor matndan qochib, ba'zi bir so'zlar, ibora yoki gaplar ham qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun ham kinodiskursda uchrab turadigan bu kabi holatlar tomoshabinga filmning asl mohiyatini tushunishiga to'sqinlik qilmagani holda, ulardan foydalanishni ham cheklamaydi. Masalan, barchamizga ma'lum va sevimli filmlarimizdan xotira bo'lib qolgan iboralar: "Yugurma, sepkilling to'kiladi", "Urushga bormasam hech kim menga qizini bermaydi" ("Vatan" filmidan), "Uyingizdan farishtalar ketib qolgan", "Mnov qiziz o'zini suvga tashlayman deyapti" ("Kichkina Tabib" filmidan), "Abdullajon, shakarsan, shakar!", "Malchik, gde mama, Marusya gde, gapir" ("Abdullajon" filmidan)dan qahramonlar o'zlarining ideologiyalaridan samarali foydalanishgan.

Tadqiqot ishlari shuni ko'rsatadiki, biz kinodiskursni yozma nutqning og'zaki nutqqa o'zgarishi deb ham tushunamiz. Ya'ni, kinodiskursni oddiy so'z bilan aytganda yozma nutqning ko'proq vizual nutqqa aylanganligi deb qarasa xato bo'lmaydi. Kinodiskurs og'zaki nutqdan muallif ishtirokida bo'lishi bilan farqlanadi va rassom voqelikni shunchaki nusxa ko'chirmaydi, balki uni obrazli shaklda idrok etadi, muayyan hodisa yoki individning ekrandagi obrazini yaratadi. Kinodiskurs yozma nutqdan tovush shkalasi mavjudligi bilan farq qiladi. Kinodiskurs - bu makon-vaqt o'lchovlarining ekran sharoitida mavjud bo'lgan va audiovizual vositalar yordamida rassomning dunyo va o'zi haqidagi fikrlarining rivojlanish ketma-ketligini yetkazadigan ovozli-vizual tasvirlar yoki plastik shakllarning dinamik tizimi. Unda ham monologik ham dialogik muloqot namoyon bo'ladi.

Xulosa. Nazariy materiallarni tahlil qilib, biz shunday xulosaga keldikki, kinodiskurs bu- kino tili vositalaridan foydalangan holda madaniyatlararo makonda sodir bo'lgan muallif va qabul qiluvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirning murakkab, dinamik jarayonidir. Kinodiskursni yaratadigan jamoa niyatiga muvofiq og'zaki va og'zaki bo'lmagan belgilar yordamida ma'no va mazmun ifodalanadi; u lentaga yozib olinadi va ekranda ko'paytirish va tomoshabinlar tomonidan audiovizual idrok etish uchun mo'ljallangan bo'ladi. Tomoshabin ma'no yaratishda faol ishtirok etadi, ya'ni u passiv emas, faol ishtirok etadi va kinodiskurs talqiniga imkon beradi.

Biz kinodiskurs bilan birgalikda tilga oladigan va bir-biridan sezilarli darajada farqlanadigan kino matni tushunchasini semiotika doirasida ko'rib chiqib, unda ma'no bevosita matnga tegishli bo'lishini bilib oldik. Kinodiskurs tushunchasi esa kinomatn lingvistikasi predmetining kengayishi munosabati bilan vujudga keladi. Kino matnida lingvistik tizim ustunlik qilsa, lingvistik bo'lmagan semiotik tizim kinodiskursda batafsil ko'rib chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнян, С. М. Семиотические границы в искусстве [Текст] : дис. ... д-ра филос. наук : 22.05.08 защищена 02.06.08 : утв. 18.08.08 / Арутюнян Славик Мравович – Москва, 2008. – 415 с.
2. Лавриненко, И.Н. Критерии классификации кинодискурса [Текст] / И. Н. Лавриненко // Дискурсология: семантика и прагматика. – 2012 – № 1003. – С. 41–44.
3. Лотман, Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики [Текст] / учеб. пособие / Ю. М. Лотман. – Таллин: ЭэстиРаамат, 1973. – 137 с.
4. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе. Челябинск, 2010.
5. Колодина, Е. А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс [Текст] / Е. А. Колодина // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013 – №2(1). – С. 327-333.
6. Назмутдинова, С.С. Гармония как переводческая категория (на материале русского, английского, французского кинодискурса) [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Назмутдинова Светлана Сергеевна. – Тюмень, 2008. – 18 с.
7. Слышкин, Г. Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) [Текст]: учеб. пособие / Г. Г. Слышкин, М. А. Ефремова. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 153 с. Teun A. van Dijk (1997). *Discourse Studies*. SAGE Publications
8. Definition and Examples of Discourse: Glossary of Grammatical and Rhetorical Terms By Richard Nordquist Updated January 30, 2020
9. Harris, Z. 1952. Discourse analysis. *Language*, 28, 1-30. Teun A. van Dijk (1997). *Discourse Studies*. SAGE Publications
10. Richardson K. Television Dramatic Dialogue. A Sociolinguistic Study. – New York: Oxford, 2010. – P. 63-105.
11. Abulqosimova X. Kino san'ati asoslari. – T.: O'zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2009. – 96 b.;
12. Abulqosimova X., Umarov S. Kinodramaturgiya asoslari. O'quv qo'llanma. – T., 2018
13. Ahmedov B. O'zbek television kinosining rivojlanish tarixi. O'quv qo'llanma. – T., 2007. – 166 b.;

14. Barotova N. Sh “O'ZBEK KINODISKURSIDA “MILLIYLIK” OBRAZINI YARATISHNING TAMOIYILLARI “

15. Исхоков А. Кинематография тарихи.- Т.: Zilol buloq, 2019. – 484 б.

16. Хожиматова М. Саҳна нутқи. – Т.: Янги аср авлоди, 2007. – 70 б

17. Хайтматова С. Кино тарихи. – Т., 2010. – 87 б

18. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent 2008.

19. SHIRINOVA M. “Mustaqillik davri o'zbek kinofilmlari tilining ortologik xususiyatlari.” (dissertatsiya ishi)

20. Тўлаганов А. Саҳна нутқи. – Т.: Мусика, 2010. – 357 б.

21. Ollomurodov A. “Kinodiskurs lingvistik sistemaning bir qismi sifatida” ilmiy maqolasi.

UO'K 81.119

OLAMNING LISONIY MANZARASIDA “EZGULIK” KONSEPTINING KOGNITIV TADQIQI (“MAHBUB UL-QULUB” ASARI MISOLIDA)

G.R. Bekboyeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Til ijtimoiy munosabatlar mahsuli sanalib, mamlakatimizda yashayotgan har bir xalqning ona tili uning milliy o'ziga xosligi va ma'naviy madaniyatining yorqin ko'rsatkichidir. Til tafakkur bilan monand bog'langani holda ongni shakllantiradi. Nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik nafaqat kognitiv jarayonlarning chuqur bosqichlarida, balki ijtimoiy hodisalar darajasida ham namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Kognitiv tilshunoslik, konsept, konseptosfera, ezgulik, yovuzlik, fenomen.

Аннотация. Язык считается продуктом общественных отношений, а родной язык каждого народа, проживающего в нашей стране, является ярким показателем ее национальной самобытности и духовной культуры. Язык формирует сознание в связи с мышлением. Связь речи и мышления проявляется не только на глубоких стадиях познавательных процессов, но и на уровне социальных явлений.

Ключевые слова: Когнитивная лингвистика, понятие, концептосфера, добро, зло, явление.

Abstract. The language is considered a product of social relations, and the native language of every nation living in our country is a vivid indicator of its national identity and spiritual culture. Language forms consciousness in connection with thinking. The connection between speech and thinking is manifested not only at the deep stages of cognitive processes, but also at the level of social phenomena.

Key words: Cognitive linguistics, concept, conceptosphere, good, evil, phenomenon.

Til inson fenomenining o'zagida turadi hamda individuum, sotsiumning amaliy va nazariy, fikriy va jismoniy faoliyatning barchasida ishtirok etadi. Insoniyat jamiyatda hukm surishining asosida turuvchi faoliyat esa obyektiv borliqni o'rganish va uni o'zlashtirish, bu yo'l bilan inson va jamiyatning yashab qolishi uchun shart-sharoit hozirlashdir. Bu jarayon esa dunyoni ilmiy, amaliy yoki ijodiy o'rganish hamda mehnat qilish orqali insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qoplash demakdir [1]. Mazkur jarayonda inson moddiy va ideal olamdagi narsalar, tushunchalar, g'oyalarni o'zlashtiradi va bu jarayonlarning barchasida tilni qo'llaydi. Insonda olamning lisoniy manzarasi shakllanishining boshqa usuli ham yo'q. Shu ma'noda inson tafakkuri va xotirasida shakllangan olamning lisoniy manzarasi inson o'zlashtirgan bilimlarning mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Bu bilimlar esa konseptual tizim shaklida namoyon bo'ladi, demak, konseptlar tizimi aslida olam lisoniy manzarasining ham bilvosita zamirida turgan zamin bo'lib chiqadi.

Konsept – hissiyotlarda, emotsiya va tasavvurda, ishonch hosil qilishda, urf-odat, diniy e'tiqodda namoyon bo'ladigan hodisa, u til birliklari vositasida ifodalab beriladi [2]. Har bir millat ongida o'ziga xos konseptual tushunchalar mavjud, ular zamon ruhiga qarab o'zgarishi, ba'zan esa eskirib, o'z ta'sirchanligini yo'qotishi mumkin. Ba'zi tilshunoslilar tilning konseptual tizimini “olamning konseptual manzarasi” deb atashmoqda. Shuning barobarida, mazkur istiloh umumiy olamning lisoniy manzarasi fonida o'rganiluvchi muayyan tilga xos konseptlar asosida o'sha til tashuvchilarining olam lisoniy manzarasini kashf etishiga xizmat qilishini ta'kidlashmoqda [3]. Olamning lisoniy manzarasi nihoyatda keng tushuncha, xalqning etnomadaniyati, mifologiyasi,

falsafasi, folklori kabilarni o'z ichiga oladi [4]. Tilshunoslarning bu boradagi qarashlari shu darajada xilma-xilki, ushbu masala yuzasidan haligacha bahs-munozaralar davom etmoqda. Bu holatni prof. N.Mahmudov ham ta'kidlagan [5]. Bizningcha, konsept – oddiy lisoniy tushuncha emas. Bu tushuncha bir qadar kengroq mohiyatga ega. Olima D.Xudayberganova ham konseptning ko'p qirrali va ko'p qatlamli mental tuzilma ekanligini ta'riflar ekan, konsept “bir vaqtning o'zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etishini, chunki, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekti sifatida tavsiflanayotgani ham shundan dalolat berib” turganligini ta'kidlaydi [6]. Kuzatishlarimizga ko'ra, konsept va tushuncha munosabati olimlarni eng chalg'ituvchi sohadir. Ko'pchilik konseptni tushuncha bilan teng, yana boshqalar konsept tushuncha tarkibiga kiradi, deb hisoblaydi [7]. Konsept va tushuncha umumiy hamda farqli tomonlarga ega. Ko'rsatilganidek, “... ikkala hodisa ham tafakkur birligi sifatida namoyon bo'ladi, ikkalasining ham boshlang'ich nuqtasi voqelikdagi hodisaning his qilinishi va obrazli tasavvur qilinishi bilan bog'liq” [8]. Voqelikdagi predmet, hodisa, harakat haqidagi bilim tushuncha bo'lsa, ushbu bilimga til tashuvchisining kognitiv, madaniy-mentalital bahosi konseptdir.

Kognitiv lingvistikaning asosiy tekshirish obyekti til va nutq orqali o'zining ichki dunyosi va bilimlarini realizatsiya qiladigan inson ekan, insonning ongi va tafakkurida shakllanadigan olamning konseptual manzarasi va olam lisoniy manzarasining shakllanishiga baza bo'lib xizmat qiladigan konseptosferani jiddiy tahlildan o'tkazish lozim bo'ladi.

Konseptosfera til egasi (indivud, sotsium yoki til jamoasi)ning dunyoni qabul qilishi va anglashi bilan bog'liq bo'lgan konseptlarning jami bo'lib, u maxsus tizim sifatida mavjuddir [9]. Konseptosfera atamasini ilmiy muomalaga kiritgan D.S.Lixachev “Rus tilining konseptosferasi” asarida bu terminning mazmunini quyidagicha ta'riflagan: “Alohida olingan kishining lug'at boyligida va shu kabi umuman tilda namoyon bo'lgan lisoniy salohiyatning jamini konseptosfera deb atashimiz mumkin” [10]. Konseptosferaning taraqqiyoti unda yangi-yangi konseptlarning paydo bo'lishi, yadro va periferiya qismlar o'rtasidagi mutanosiblikning o'zgarib borishi bilan xarakterlanadi. Konseptosferaning tuzilishi va amal qilishi uning tarkibiga kiruvchi konseptlarning o'zaro aloqasi bilan belgilanadi va konseptlararo ma'noviy aloqa uning tuzilish modeli asosida turadi. Konseptlar o'rtasidagi aloqa yangi ma'noni shakllantiradi, aynan ana shu ma'nolarga qarab konseptosferaga kiruvchi konseptlarning sifat va miqdor aloqalarini belgilash mumkin, konseptual aloqalar konseptlarning mazmunini boyitadi va alohida olingan so'zlarning konnotativ ma'nosiga tegishli o'zgarishlar kiritadi.

Bizning maqolamizda “ezgulik” tushunchasini ko'rib chiqamiz. Ezgulik nima? Ezgulik-bu axloqiy ongning me'yoriy-baholovchi toifasi bo'lib, uning yordamida inson o'z harakatlarini baholaydi. Axloq tarixida kontseptsianing ma'nosi boshqacha talqin qilinadi: ezgulik g'oyasi insonning atrofdagi dunyoga bo'lgan talablarini aks ettirish bilan bog'liq; “ezgulik” – bu baxtga erishishga imkon beradigan va shu bilan birga dunyodagi hamma narsaning boshlanishi bo'lgan insoniy munosabatlarning ma'lum bir reguliyatoridan boshqa narsa emas. “Ezgulik g'oyasi”ga chet ellik (G.Gegel, I.Kant, K.Marks, F.Engels va boshqalar) va mahalliy mutafakkirlar (N.A.Berdyayev, S.Trubetskoy va boshqalar) o'z asarlarida murojaat qilishgan. Shunday qilib, N.A.Berdyayevning fikricha, ezgulik faqat inson uni o'z xohishi bilan qilganda yaxshi bo'ladi, aks holda bu fazilat bilan qoplangan yomonlikdir. L.N.Tolstoy shunday yozadi: “ezgulik qilish quvonchlidir. Hech kim ezgulik haqida bilmasligini bilsangiz, quvonch kuchayadi”. Yozuvchi-faylasuf ishonadi: inson ezgulikka xizmat qilishga chaqiriladi, chunki bu odamlar yashaydigan barcha narsalarning yig'indisidir. B.C.Solovyov ezgulikni, birinchi navbatda, Xudoga ishonish, “ijtimoiy organizm” mohiyatini tashkil etuvchi mutlaq haqiqat va go'zallik bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, ezgulik tabiatdan yoki bizning ongimizdan mustaqil ravishda mavjud, chunki “bu o'z-o'zidan bir narsa”. Zamonaviy faylasuflar “ezgulik g'oyasi” insonning irodasi bilan bog'liq va shaxsning ma'naviy dunyoqarashini ochib beradi degan fikrga amal qilishadi. Birinchidan, “ezgulik” deganda mavzuni hissiy (hissiy) ma'qullash nuqtai nazaridan ob'ektiv tavsiflash tushuniladi; ikkinchidan, ezgulik insonning ijobiy axloqiy sifatini va uning harakatlarini aks ettiradi. V.I.Dahl ezgulik so'zining leksik ma'nosini quyidagicha izohlaydi: ma'naviy ma'noda - ezgulik, halol va foydali narsa, inson, fuqaro, oila odamining burchi bizdan talab qiladigan hamma narsa [5;67]. Zamonaviy izohli lug'atlarda “ezgu”

so'zi ijobiy, yaxshi, foydali hamma narsani anglatadi. Birovga ezgulik tilash. Ezgulik so'zi umumiy slavyan kelib chiqishi. "Dobr"dan tashkil topgan. Dobr + (th), Dobr + o + erkin (th), Dobr + o + dushn(th), Dobr + yak; Dobr (th) + dan (a); Dobr + o + vijdon (th) va boshqalar 1) ishonish... ezgulikka; yaratish, unutish, eslash... yaxshi; 2) zamonaviy rus tilida ko'plab so'zlar "ezgu" sifati bilan birlashtirilgan (aniq etimologiya bilan izohlanadi): odam, ot, odamlar, jon, so'z, yorug'lik va boshqalar. Sinonimlar: ezgulik, Mehribonlik. Antonimlar: yomon, mashhur, yomon. Ezgulik qiling (razg. // rozilik berish, ruxsat berish, tasdiqlash); xush kelibsiz (razg. // salomlashish, kirishga xushmuomalalik bilan taklif qilish va h.k.); ezgulikka (razg. // biror narsa omad, muvaffaqiyatni anglatadi); ezgulik bilan emas //ezgulikka emas (razg. // chtr-yoki yomon, yomon oqibatlariga, yangiliklarga ishora qiladi); ezgulik qiling (razg. // ruxsat, rozilik, ma'qullash); kimni /nimani yaxshi eslash (razg. // minnatdorchilik bilan eslang, kimdir haqida gapiring, yaxshi narsa). Rus xalqining taxtalarida "ezgulik" quvonch va yorug'lik manbai bo'lib, har doim "yovuzlik"ga qarshi turadi. Xudo ezgulikka yordam beradi. U mashhur tarzda eslaydi, lekin ezgulik unutilmaydi. Ular ezgulikdan ezgulik izlamaydilar. Eslogan kishiga ezgulik qilish yaxshidir. Ezgulik ekish-ezgulik va o'rim-yig'im. Siz ezgulik qilasiz - o'zingizni xursand qilasiz. Hech kimda ezgulik yo'q, bu haqiqat etarli emas. Yaxshi shon-sharaf yotadi, oriqlar esa yo'lda yuguradi. Ezguliksiz kun yo'q. Ezgulik tushunchasi ko'pincha badiiy matnlarda uchraydi. Masalan: *...Birodarlar! Siz bizning foydamizni yig'asiz! Biz yer yuzida chirishga qaror qildik... Biz, kambag'allar, ezgulikni eslaysizmi yoki uzoq vaqt unutdingizmi?.. (N.A.Nekrasov. Temir yo'l.) // Men o'zim odamlarga ezgulik qilishni xohlardim va bu ahmoqlik o'rniga yuzlab, minglab xayrli ishlarni qilardim... Men bu ahmoqlik bilan faqat o'zimni mustaqil holatga keltirmoqchi edim va u yerda hamma narsa beqiyos, nisbatan foydali bo'ladi...* (F.M.Dostoyevskiy. Jinoyat va jazo.)

Shunday qilib, insonning ongidagi "ezgulik" uning o'ziga va boshqa odamlarga nisbatan baholovchi ta'sirini ochib beradigan eng muhim tushunchadir. Biz olib borgan tadqiqot davomida "ezgulik" konseptining lingvistik-madaniy modeli qurildi, bu konseptning majoziy, qiymat va kontseptual tarkibiy qismini hisobga olishga imkon berdi. Biz "ezgulik" tushunchasining majoziy tarkibiy qismi axloqiy ongning me'yoriy – baholovchi toifasi bo'lib, uning yordamida inson o'z harakatlarini baholaydi degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Климович О.В. Концептосфера языковой картины мира в современной лингвистике // Электронный научный журнал. Международный студенческий научный вестник. ISSN 2409-529X > <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=12757> (December, 2018)
2. Черкашина Е.В. Национальная картина мира и её репрезентация в повестях Н. В. Гоголя "Майская ночь, или утопленница", "Страшная месь" // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. V междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2011.
3. Пименова М.В. Концептуальная картина мира //Языковая картина мира: Учебная пос. – Изд. 3-е доп. – Санкт-Петербург: СПбГУ. 2011. – Серия "Славянский мир". – Вып. 7. – С. 75–91.
4. Попова З.Д. Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Истоки, 2007. – С. 59.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiq yo'llarini izlab / O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 5. // <https://www.google.com/behzodfazzliddin.uz-til-tadqiqi>
6. Bu haqida qarang: Bahronova D. Olam lisoniy manzarasi tasvirida konsept va konseptosfera / Xorijiy filologiya, 2019. – № 3. – B. 64.
7. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / Языковое сознание: содержание и функционирование. – Москва: РАН ИЯ, 2000.; Калищук Д.М. Базовые концепты современного англоязычного дискурса. Концепт "демократия". – Луцк, 2009. № 16: Филологические науки. Языкознание. – С. 81–85.; Чижова Л.Е. Специфика репрезентации концепта здоровье в речевом этикете // Филология. Журналистика серия. – Москва, 2009. – С. 46–49.
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – B. 15–16.
9. Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2012. Выпуск 2. – С. 225 > <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-objekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (December, 2018)
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: антология / под ред. В.П.Нерознака. – Москва: Academia, 1997. – С. 280–287.

TILSHUNOSLIKDA POETONIMLARNI O'RGANISHGA DOIR ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR**H.D. Bekchanova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Ushbu maqolada poetonimlarni o'rganishga doir ilmiy-nazariy yondashuvlar tahlili amalga oshirilgan bo'lib, misollar yordamida bu atamaning hozirgi davr tilshunosligida qanchalik faolligi va ahamiyatlilik darajasi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, poetonim, onomastika, nomlar, toponimlar, zamonaviy tilshunoslik, atama.

Аннотация. В данной статье был проведен анализ научно-теоретических подходов к изучению поэтонимов и с помощью примеров показано, насколько активен и значим этот термин в современном языкознании.

Ключевые слова: художественный текст, поэтоним, ономастика, имена, топонимы, современное языкознание, термин.

Abstract. This article analyzed scientific and theoretical approaches to the study of poetonyms and, using examples, showed how active and significant this term is in modern linguistics.

Key words: literary text, poetonym, onomastics, names, toponyms, modern linguistics, term.

Bugungi kunda badiiy matndagi o'ziga xos nomlarni o'rganish nafaqat onomastika, balki umuman tilshunoslik sohasiga aloqador barcha fanlar uchun ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. Chunki, nomlar shu millatga tegishli bo'lib, ularning o'ziga xosligini, an'analarini, milliyligini, ma'naviy merosini o'zida aks ettiradigan ko'zgu kabidir. Shunday ekan bu sohani chuqur o'rganish va yangi qirralarini ochish hozirgi zamon filologlarining oldiga qo'ygan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ma'naviyatimizni yuksaltiradigan bunday izlanishlar bizning ustuvor maqsadimiz sanaladi va yangi imkoniyatlar yo'lini ochadi.

Nomlar va ismlar poetikaning muhim elementi, yozuvchi uslubining bir qismi, badiiy obrazni gaydalanitiradigan vositalardandir. Ular aniq semantik yukni ko'tarishi va yashirin assotsiativ fonga, o'ziga xos ko'rinishga va xususiyatga ega bo'ladi; ismlar va nomlar milliy mentalitadni ko'rsata oladi, ular tarixiy davrni aks ettiradi va ijtimoiy xususiyatga ega bo'ladi[1;4].

Ilgari ko'plab tadqiqotchilar onomastikani – nomshunoslikni turli terminlar ostida o'rganishgan. Zamonaviy tilshunoslikda esa badiiy matnni tahlil qilishning muhim yo'llaridan biri poetik onomastika ya'ni poetonimlar tahlili hisoblanadi. Poetonim" termini ilk bor 1956 yilda V.M.Mixaylov tomonidan qo'llangan bo'lib, mazkur termin mohiyatan "badiiy asarda qo'llangan har qanday ismni ifodalash uchun ishlatilgan [2;4]. Keyinchalik S.I.Zinin ushbu terminga alohida e'tibor qaratgan va bir talay izlanishlar olib borgan. Mazkur tadqiqotlar ayni soha terminologiyasini tartibga solgani, "poetonim" sifatida har qanday onomastik birlik emas, balki badiiy yuki, poetik qimmati bor, poetik asar g'oyasini yoritishga xizmat qilgan nomlar bilan tushunilgani muhim.

Onomastik birliklar poetikasi haqida mahsus tadqiqot olib borayotgan D. Andaniyazova bu sohani onomapoetika (onomastik poetika), uning o'rganish obyekti bo'lgan badiiy nomlarni esa poetonimlar (poetik onimlar) termini bilan nomlash fikrini ilgari surgan[3; 16-22]. Shuningdek bu soha rivojiga bir qancha tadqiqotlari bilan o'zining xissasini qo'shgan olimlarni keltirib o'tsak. Bular: E. Begmatov, B. Yo'ldashev, N. Uluqov; Superanskaya A.V; Kalinkin V.M; Fonyakova O.I. kabi tilshunoslarimiz hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida o'zining asarlari bilan tilimiz rivojiga kata xissa qo'shgan olimlardan biri E.Begmatov hisoblanadi. Uning onomastikaga oid lug'atlari hozirda xalq orasida umum istemol asarlardan biridir, ayniqsa "o'zbek ismlari ma'nosi" asarida poetonimlarning o'zbek adabiyotidagi o'rni va ahamiyati ochib berilgan. Nom tanlash o'sha xalqning so'z boyligi imkoniyatlariga tayangan holda milliyligimizni ko'rsatadi. Isimlarga to'g'ri munosabatda bo'lish madaniyatini yoki nomlash madaniyati nimalarda namoyon bo'lishini [5;596] beshta muhim asosiy tushunchalarni aynan shu asarida keltirib, atroflicha yoritib bergan. Rus tilshunosligida A.V.Superanskaya onomastik birliklarni o'rganilayotgan obyektga ko'ra biridan farq qiluvchi tarmoqlarga ajratadi va ularni

quyidagicha izohlaydi: antroponimlar (shaxs nomi); zoonimlar (hayvon nomi); toponimlar (geografik joy nomi); xronimlar (tarixiy zamon va davrlar nomlari); fitonimlar (o'simlik nomlari). B.Yo'ldoshev —O'zbek onomastikasi masalalari nomli kitobida ham atoqli nomlarni olgan obyektlarning toifalariga ko'ra huddi shunday guruhlargajratgan[6;10]. Birinchi marta tilshunos D.Andaniyozova Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi mavzusida olib borgan ilmiy tadqiqot ishida onomastik birliklarni tahlil qilar ekan, poetonim terminini ilgari surgan. Badiiy matndagi har qanday nom emas, balki ijodkor badiiy niyatini ʻritishga xizmat qilgan nomlar poetonim termini ostida o'rganilishi maqsadga muvofiqqligini takidlagan. Chunki ayni termin onomastik birliklardan yasaladigan poetonimlarning ichki turlarini nomlashda ham qulaydir. Masalan, poetik yukli shaxs nomlariga nisbatan «antroponim» emas, balki «antropoetonim», hayvonlarga atab qo'yilgan nomlar uchun «zoopoetonim», joy nomlariga nisbatan «topopoetonim» tarzidagi sof sohaviy terminlarni qo'llash sohaga oid terminlarni bir qadar tartibga solishga yordam beradi[7,12]. D.Andaniyozova o'zining mazkur tadqiqot ishida onimlar o'z nominativ vazifasidan tashqari, badiiy adabiyot va folklor asarlari tilida o'ziga xos badiiy-uslubiy vazifa bajarishini ta'kidlab o'tgan.

Tilshunoslikda boshqa olimlar (V.M.Kalinkin, A.A.Fomin, L.M.Axmetzyanova, A.V.Superanskaya, S.P.Vasileva, E.V.Voroshilova va boshqalar) “poetonim” tushunchasini badiiy matndagi atoqli otlar ekanligi va uning universal xususiyatini tan olishadi, chunki bu hodisa adabiydir va adabiy jihatdan o'rganiladi [8;62], deb hisoblaydilar. A.A.Fomin poetonimni “badiiy matnda she'riy funksiyani bajarish jihatidan olingan atoqli nom” deb biladi [9; 62]. E.N.Loskutova poetonimlar deganda badiiy asar qahramonlarining ismlarini tushunadi [10],buni esa o'zining ilmiy ishida misollar yordamida yoritib bergan.

Poetonimlarni o'rganish borasidagi turli fikrlarni ko'rar ekanmiz, poetonim terminiga turli olimlar turlicha yondashishganiga amin bo'lamiz. Shunday ekan uni o'rganish alohida soha ekanligi aniq ravshan bo'lib borayapti. Atoqli otlarni insonlar predmetlar ichidan ajratib alohida ko'rsatadigan nomlar deb qarasak, poetonimlar badiiy matnda poetik yuk olgan, asar g'oyasini yoritishga xizmat qilgan, ijodkor tomonidan aynan tanlangan nomlar hisoblanadi. Poetonimlar ham onomastik birliklar kabi quyidagi ma'nolarni ifodalashi keltirib o'tilgan:

- birinchidan, badiiy-estetik ta'sirchanlikni yuzaga keltirish;
- ikkinchidan, salbiy yoki ijobiy ma'noni yuzaga chiqarish;
- uchinchidan, allyuziv nom sifatida matnni shakllantirish hamda intertekstuallikni - ta'minlash;
- to'rtinchidan, satirik ifodani yaratish;
- beshinchidan, inson ruhiy holati yoki vaziyatini, umuman, ifodalanayotgan voqelikni baholash, unga ekspressiv, emotsional hamda intensiv munosabatni ifodalash;
- oltinchidan, ijodkor uslubini belgilash,
- yettinchidan, asar mohiyatini anglash va anglatish maqsadida ritorik murojaat bilan chiqish maqsadlarida qo'llanilishi mumkin [4;66].

Huddi shunday maqsadlarda qo'llangan bitta she'rni ko'sak, unda yuqorida berilgan ma'nolar kelib chiqadi.

Agar xiyonatni bilmasa,

Ezmasa fojia yuragin

Yo'q.Yo'q, shoir! Gar shunday bo'lsa,

Shekspirning *yo'qdir keragi!*

Mazkur she'riy parchada Shekspir ismi orqali uning butun bir hayot yo'li, yozgan asarlari va shu bilan birga ijodidagi asosiy g'oyalarni nazarda tutganligiga amin bo'lamiz. Poetonimlar ham yuqorida yoritilgan birinchi, ikkinchi va beshinchi ma'nolarni ifodalagan desak adashmaymiz. Huddi shu kabi ingliz she'riyatida ham poetonimlarning o'rni ahamiyatlidir. Mashhur shoirlardan biri hisoblangan Seamus Heaneyning she'rlaridan **“In time”** she'ridagi bir parchani tahlil qilamiz.

Energy,balance,outbreak:

Listening to **Bach**

I saw you years from now

Your toddler wobbles gone,

A sure and grown woman.

Ushbu she'riy parchada berilgan **Bach** poetonimi germanyalik bastakor Iyogan Sebastian Bachning bastalagan kuylarini tinglashni nazarda tutgan. Chunki **Bach** musiqasi ong va tanaga tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Shu sababli oshiq o'zining sevgan yorini ko'p yillardan buyon endi uchratganligini va uning qalbidagi muvozanatning buzilishida **Bach**ni tinglash uni biroz sokinlantirishini nazarda tutmoqda.

Emma Lazarus qalamiga mansub ushbu “*The New Colossus*” she'rida ham tarixiy obrazlar yoritilgan.

Not like the brazen giant of **Greek** fame,
With conquering limbs astride from land to land.
Here at our sea-washed, sunset gates shall stand
A mighty woman with a torch, whose flame.

Ushbu parchada” **Greek** “ya'ni **Yunon** ularning buyukligi va shon shuxrati qanchalik ulug'vorligi timsolida berilgan.

Yuqoridagi tahlillar va misollardan ko'rinib turibdiki, poetik onomastikaning tadqiqot obyekti poetonimlar haqida gap borar ekan, ularni ingliz va o'zbek she'riyatidagi o'rni va ahamiyati qanchalik ekanligi namoyon bo'ldi. Demak, nomlar xalqning ma'naviy merosini o'zida mujassamlashtiruvchi vositalardan biri sifatida uning ma'naviyati, milliyligi, madaniyati va o'tmishidan darak berib turadi. Shu bilan birga, nomlar asrlardan-asrlarga o'tib, shu tilning lisoniy tamoyillarini saqlab keladi. Poetik onomastikaning tadqiqot obyekti poetonimlar esa nomlarga yana bir bor badiiy asarlarda yashashga imkon beradi, ayniqsa she'riy satrlarda o'zgacha ma'no ila o'z umrini davom qildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Горбаневский, М.В. Ономастика в художественной литературе: Филол. этюды / М. В. Горбаневский. - М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. - С. 4.
2. Калинин В.М. Поэтика собственных имен в произведениях романтического направления: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Донецк, 1987. - С. 4.
3. Andaniyazova. D. “Onomapoetika terminologiyasi masalalari”. - O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 2015. -b. 16-22.
4. Xudayberganova. D., Andaniyazova. D. “O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati”, Namangan, 2006. - b. 66.
5. Begmatov E. A. “O'zbek ismlari ma'nosi”. - O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2007. -b. 596.
6. B. Yoldashev . O'zbek onomastikasi masalalari. Samarqand, 2011. -b 10.
7. Andaniyazova D. Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi. f.f.f.d.(PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2017.
8. Kalinkin V. M. The poetics of onym. Donetsk: 1999. - p . 62
9. Фомин, А.А. Всегда ли литературная ономастика тождественна поэтической ономастике. Вопросы ономастики. 2009. №7. С. 62.
10. Лоскутова Е.Н. Суггестивное воздействие и лингвокультурологический потенциал поэтонимов (на материале произведений М.А. Шолохова): дис. канд. филол. наук

UO'K 81'373

KOMBINATORIKA TERMININI TALQIN QILISHNING LINGVISTIK ASOSLARI

O.Q.Bektashev, dots., PhD, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslikda kombinatorika tushunchasining bazaviy tamoyil va turlari haqida so'z boradi. Kombinatorika – so'zlarning leksik ma'nolari asosida mustaqil so'zlarning boshqa bir mustaqil so'zlar bilan birika olish imkoniyati bo'lsa, bu o'zaro sintaktik aloqalar doirasida mustaqil so'zning boshqa bir mustaqil so'zlar bilan birika olish imkoniyatlarining nutqda konkret shaklda realizatsiya qilinishi yoki qo'llanilishidir. Kombinatorika bir vaqtning o'zida birikuvchi so'zlarning ham leksik, ham grammatik semantikalariga tayanadi.

Kalit so'zlar: kombinatorika, nutq dixotomiyasi, leksik ma'no, grammatik semantika, klassema, kesishuvchi semalar, takrorlanuvchi semalar, sintaktik aloqa.

Аннотация. В данной статье говорится об основных принципах и видах понятия комбинаторики в языкознании. Комбинаторика - опирается на лексические значения слов, если существует возможность соединения самостоятельных слов с другими самостоятельными словами, то это возможность объединения самостоятельных слов с

другими самостоятельными словами в речи в рамках взаимных синтаксических отношений. в конкретной форме. Комбинаторика опирается как на лексическую, так и на грамматическую семантику соединения слов одновременно.

Ключевые слова: комбинаторика, речевая дихотомия, лексическое значение, грамматическая семантика, классема, пересекающаяся сема, повторяющаяся сема, синтаксическая связь.

Abstract. This article discusses the basic principles and types of the notion combinatorics in linguistics. Combinatorics is the concrete realization or application in speech of the possibility of combining independent words with other independent words based on the lexical meanings of words, within the framework of syntactic relations. Combinatorics simultaneously relies on both the lexical and grammatical semantics of compound words.

Key words: combinatorics, speech dichotomy, lexical meaning, grammatical semantics, classema, intersecting semes, recurring semes, syntactic connection.

Kirish. Kombinatorika – soʻzlarning leksik maʼnolari asosida mustaqil soʻzlarning boshqa bir mustaqil soʻzlar bilan birika olish imkoniyati boʻlsa, bu oʻzaro sintaktik aloqalar doirasida mustaqil soʻzning boshqa bir mustaqil soʻzlar bilan birika olish imkoniyatlarining nutqda konkret shaklda realizatsiya qilinishi yoki qoʻllanilishidir. Kombinatorika bir vaqtning oʻzida birikuvchi soʻzlarning ham leksik, ham grammatik semantikalariga tayanadi. Hokim yoki biriktiruvchi birliklar umumiy semalarga ega boʻladi va ular quyidagi atamalarga ega: klassema, kesishuvchi semalar, takrorlanuvchi semalar va xakozo.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Kombinatorik tilshunoslik - nazariy tilshunoslikning bir yoʻnalishi boʻlib, unda til birliklarining sintagmatik munosabatlari va ularning kombinatorik imkoniyatlari oʻrganiladi. Ushbu yoʻnalishda ham xorijiy tadqiqotchilar [3], ham rus olimlari [9,4] tomonidan ishlar olib borilmoqda.

Hozirgi kunda kombinatorik tilshunoslik muammolari maʼlumot olish, taʼlim, ilmiy va boshqa maqsadlarda til meʼyorlari va nutq qonuniyatlarini taqdim etish zarurati tufayli alohida dolzarblik kasb etmoqda. Til birliklarining kombinatorik-sintagmatik xususiyatlari bilan bogʻliq masalalarni yechish bugungi kunda talab qilinmoqda, bu birinchi navbatda tilshunoslarning leksemaning oʻziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan birikuvchanlik omillariga qiziqishi ortganligi bilan bogʻliq. Taʼkidlash joizki, soʻzlarning birikuvchanligini taʼminlovchi leksik maʼno komponentlarini (semema va sema) oʻrganish muayyan vazifalarni hal etishga yoʻnaltirilgan (turli konnotatsiyalarni aniqlash, soʻzlarning okkazional qoʻllanilishini oʻrganish va hokazo), yangi, yaʼni nano darajaga chiqmoqda. Bundan tashqari, kombinator lingvistika ham katta ahamiyatga ega boʻlib, uning nazariy ishlanmalari leksikografiya, chet tillarini oʻqitishda va tarjimada va boshqa sohalarda qoʻllaniladi.

Kombinator lingvistika murakkab fan boʻlib, uning asosida, bir tomondan, sintagmatika - tilning bir sathli birliklarining birikuvchanlik qoidalari bilan bogʻliq nutqiy aspekti, ikkinchi tomondan, kombinatorika yoki til birliklarining kombinatsiyalarini oʻrganish va tuzish yotadi. Sintagmatika va kombinatorikaga koʻplab tadqiqotlarda toʻxtalib oʻtilgan, nutqni tuzish va delimitatsiya qilishga bagʻishlangan ishlar, til birliklari birikuvchanligining chogʻishtirma jihatiga, etnomadaniy va okkazional soʻz birikmalarining hosil boʻlishi [1,4], semantikaning oʻzaro bogʻliqligi va soʻzlarning birikuvchanligi, shuningdek turli aspektlarda birikuvchanlik funksiyalari [4] va boshqalar ishlarida atroflicha toʻhtalib oʻtilgan.

Natijalar va muhokama. Til va til hodisalarining zamonaviy tadqiqi nuqtayi nazaridan kombinator lingvistika tadqiqot sohasi boʻlib, uning tavsifi kombinator-sintagmatik xususiyatlar (birikish) ni tashkil etadi. Maqolaning maqsadi til haqidagi kombinatorika fanining asosini tashkil etuvchi "sintagmatika" va "kombinatorika" tushunchalarining mazmunini ochib berishdan iborat. Maqola shuningdek, til birliklarining kombinator-sintagmatik xususiyatlarini ochib beradi va shunga mos ravishda kombinator tilshunoslikning terminologik maydoni yadrosini tashkil qiladi.

Lingvistik adabiyotlarni oʻrganish bizga bir qator masalalarni aniqlash imkonini berdi, tilshunoslikdagi eng muhim terminlarni jumladan, sintatema, kombatorika, leksikologiya, semasiologiya, leksikologiya, semantika, frazeologiya, leksikografiya va boshqalar tashkil qiladi. Til

kombinatorikasini aks ettiruvchi terminologiyani tizimlashtirish uchun bizga ma'lum bo'lgan atamalarni ma'lum bir sxema bo'yicha joylashtirish kerak, bu ushbu fanning bo'limlari, aspektlari va tadqiqot usullari, til birliklarining birikuvchanligini tavsiflash vositalarini o'z ichiga oladi.

Masalan, tilning leksik quyi tizimiga nisbatan giper-giponimik munosabatda bo'lgan uchta asosiy blok ajratiladi: kombinator lingvistika va uning bo'limlari - kombinator leksikologiya va kombinator leksikografiya.

Sintaktik kombinatorika o'zaro bog'langan birliklar o'rtasidagi semantik aloqani aks ettiradi.[7] Sintaktik kombinatorikalar miqdori bir necha o'nliklardan iborat bo'lishi mumkin, hozirgacha ularning aniq miqdori aniqlangan emas. Sintaktik kombinatorika ko'pgina qismi fe'l bilan bog'liq.

Gap uch qatlamdan – sintaktik (gap bo'laklari), semantik va propozitsional kommunikativ qatlamlardan iborat bo'ladi.

Sintaktik qatlam ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va hollardan iborat bo'ladi, agar hollarning ba'zi tiplarini hisobga olmaganda ularning barchasi tashqi dunyoni aks ettiradi. Valentlik kombinatorikaning bir turi bo'lib u so'zlarning boshqa so'zlarga biriktirib olish qobiliyatini (imkoniyatini) bildiradi. Ko'p valentli harakat fe'llarining bir turi sifatida ikki valentli fe'llar oraliq fe'llar bo'lib, ular ikki obligator aktantlar (yo'ldoshlar) uchun pozitsiya yaratadi. Ularning biri ega, boshqasi – vositasiz to'ldiruvchi.

Ingliz tili gaplarida o'timli fe'llardan keyin vositasiz to'ldiruvchi vazifasida keluvchi otlar, olmoshlar yoki substantive so'zlar keladi, ular harakat yo'nalgan predmetlarni bildiradi: Mr. Brown answered **the question**; David was drawing **a picture**.

Bir valentli fe'llarda bir nechta uyushgan egalar (**Mike, Ann and Bob** came at 10 o'clock) kelishi mumkin, ammo bu bilan fe'lning maqomi o'zgarmaydi: u bir valentli bo'lib qolaveradi. Bir valentli fe'llarga agens bir vaqtning o'zida patsiyens bo'lgan fe'llar ham kiradi (**David washed**), ammo agens bir vaqtning o'zida instrument bo'lgan fe'llarni (**The knife doesn't cut**) ko'p valentli deb hisoblash haqiqatga yaqindir.

Bizning fikrimizcha, bir valentli fe'llarga **to rain, to snow, to drizzle** kabi egani talab qiluvchi **it** (it is **raining**) fe'llarni ham kiritish mumkin.

Ta'kidlash zarurki, leksema bir necha leksik-semantik variantlariga ega bo'lishi mumkin, bu variantlar bir-biridan nafaqat semantikasi bilan, balki valentligi bilan ham farqlanishi mumkin. Masalan, **to run** leksemasi o'zining birlamchi ma'nosi "yugurish" bilan bir valentli o'timsiz fe'ldir (**Sam runs fast**), ikkinchi ma'nosi "boshqarmoq" va "yugurishga majburlamoq" bilan ko'p valentli hisoblanadi (**Sam runs a small hotel; Don't run the horse!**)

Kauzativ (sabab) harakat fe'llarining kombinatorik potentsiali o'z ichida quyidagi ostguruhlariga (kichik tiplarga) bo'lish mumkin:

1. Ikkinchi aktant (to'ldiruvchi) birinchi aktant (ega) ga nisbatan sabab bo'lgan ob'ekt (patsiyens) va fe'l-kesim semantikasida ifodalangan, kauzator talab etgan harakatni bajarishini bildiradigan kauzativ fe'llar. Bunda u bir vaqtning o'zida birinchi aktantga nisbatan patsiyens va fe'l semantikasida ifodalangan, bajarilishi birinchi aktant tomonidan talab etiladigan harakatning agensi bo'ladi.

2. Ikkinchi aktant (to'ldiruvchi) birinchi aktant (ega) ga nisbatan sabab bo'lgan ob'ektni bildiruvchi kauzativ fe'llar. Sabab natijasida ikkinchi aktant (sabab bo'lgan ob'ekt) fe'l-kesim semantikasida bildirilgan, birinchi aktant ko'rsatgan makonda bo'ladi. Bunda u bir vaqtning o'zida birinchi aktantga nisbatan patsiyens va fe'l-kesim semantikasida ifodalangan, birinchi aktant talab etgan makonda bo'luvchi agens bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, tilning kombinatorik potentsiali asosida kombinatorika – bu mustaqil so'zning boshqa bir mustaqil so'z bilan ularning leksik ma'nolari asosida birika olish qobiliyati; mustaqil so'zning birikish imkoniyatining nutqda realizatsiya qilinishi; shuning bazasida sintaktik munosabatlar shakllanadi va konkret shakllarni tanlab qo'llashga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Архипова Е. И. Этнокультурные коллокации в лексикографическом аспекте (на русском и англо-американском языковом материале): диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Е. И. Архипова. — Кемерово, 2016. — 250 с.

2. Apresyan, Yuriy D. Lexical Semantics: Synonymic Means of the Language. Moscow, Nauka. 1974.
3. Bozs, ahin Cem. Combinatory linguistics Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston. 2012
4. Влавацкая М. В. Теоретические проблемы комбинаторной лингвистики. Лексикология. Лексикография / М. В. Влавацкая. — Новосибирск : НГТУ, 2011. — 508 с.
5. Melchuk I.A. Explanatory combinatorial dictionary of modern Russian language. Vienna. 1984
6. Chomsky, Noam. Syntactic Structures. The Hague: Mouton. 1957.
7. Harris, Zellig S. Methods in Structural Linguistics. Chicago: The University of Chicago Press. 1951.
8. Тер-Минасова, Светлана Г. Синтагматика речи: онтология и эвристика: (Общая и английская синтагматика составных номинативных групп). М.: Изд-во МГУ. 1980.
9. Stonham, John T. Actual Aspect Formation in Straits Salish. In Stonham, John T. (ed.), Combinatorial Morphology, 1994. 161-180.

UO'K 808.5

GRAXAM GRIN ROMANLARIDA AXLOQ TUSHUNCHASINI BOSH G'OYA SIFATIDA IFODALANISHI

M.B. Boltabayeva, o'qituvchi, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada Graham Grin romani orqali qahramonlarning hayotda jiddiy muammolarga duch kelishi, siyosiy burulishlar, davlatlarni boshqarishda qahramonlarning tushkunlikka tushib qolish holatlari, matonat va jasoratni ifodalanishi, jamiyatning ijtimoiy siyosiy muammolarini o'z asarlari orqali ifodalanishi tasvirlangan.

Kalit so'zlar: Graham Grin asarlaridagi bosh g'oyalar, ahloq tushunchasi, asar qahramonlarini ahloqiy kategoriyalar orqali tavsiflanishi, komil inson tushunchasi, urush va tinchlik davridagi insonning ichki his tuyg'ulari.

Аннотация. В этой статье описывается столкновение героев с серьезными проблемами в жизни через роман Грэма Грина, политические повороты, депрессивные ситуации героев в управлении государствами, выражение стойкости и мужества, выражение социально-политических проблем общества через их произведения.

Ключевые слова: главные идеи в работах Грэма Грина, понятие морали, характеристика героев произведения через моральные категории, понятие совершенного человека, внутренние чувства человека в эпоху войны и мира.

Abstract. This article describes how, through the novel by Graham Greene, heroes face serious problems in life, political upheavals, situations of depressing heroes in the management of states, the expression of perseverance and courage, the social political problems of society through their works.

Key words: the main ideas in the works of Graham Greene, the concept of morality, the characterization of the heroes of the work through moral categories, the concept of perfect man, the inner feelings of man in times of war and peace.

Graham Grinni XX asr ingliz adabiyotining haqiqiy klassikasiga aylantirgan va Grinning asl mohiyati yoritib bergan asarlar uning insonning ichki dunyosiga, abadiylikka qaratilgan, behuda, bema'nilikdan xoli boshqa asarlarida o'z aksini topdiki, bular "Kuch va shon-shuhrat", "Monsenyor Kixot" va "Kapitan va dushman" romanlaridir [1].

Graham Grin o'z romanlarini detektiv intrigaga asoslangan "qiziqarli hikoyalar" va kuchli ijtimoiy ohanglarga ega "jiddiy romanlar" ga ajratadi. Biroq uning asarlari orasigi aniq demarkasion chegara qo'yish qiyin, chunki Grem Grin oddiy asarlar yozishni bilmasdi. Biroq, odatda, fojiali xususiyatga ega bo'lishi mumkin bo'lgan paradoksning mavjudligini taxmin qiladigan badiiy yechimlar muallif tomonidan turli toifalarga ajratilgan asarlarida mohiyatan bir xildir.

Grin nasriy asarlarining asosiy muammolari ham bir xil bo'lib, ular janrning o'ziga xos xususiyatlaridan qat'i nazar, axloqiy befarqlik va kuchayib borayotgan g'ayriinsoniy illatlar davrida hayotning ma'nosi va asosini izlashdan iborat axloqiy masalalar keskin yoritilgan hikoya bo'lib qoladi[2].

Grem Grin romanlaridagi voqea-hodisalar, ko'pincha, uning o'z vatanidan uzoqda bo'lgan mamlakatlarda sodir bo'ladi. Bu shunchaki yozuvchining ko'p sayohat qilgani yoki ekzotikaga bo'lgan muhabbati bilan izohlanmaydi. Uning qahramonlari o'ta og'ir vaziyatlarga tushib qolish oson

bo'lgan, siyosatchilarning o'zboshimchaligi va beadablighi, huquqlarning poymol qilinishi, qashshoqlik, jaholat kabi illatlar ayniqsa urchigan hududlarga otlantiriladi. Yevropaga murojaat qilganda, Grin odatda o'z tarixidagi keskin, inqirozli davrlarni asar mavzusi qilib tanlaydi ("Qo'rquv idorasi", "O'ninchi" va boshqalar). Shu bilan birga, u inson hayotidagi drammatizm faqat tashqi, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi, degan fikrdan yiroq. U o'z qahramonlarining taqdirini qaysi davlat bilan bog'lamasin – Angliya yoki Fransiya, Meksika yoki Vetnam bilanmi – avvalo yaxshilik va yomonlik, burch va murosa, jasorat va hayot yo'lini tanlash haqidagi abadiy savollarga murojaat etadi. U adib sifatida har doim soxta hokimiyatning niqoblarini yirtib tashlashga tayyor. U odamlarning qahramonliklarini siz kutmagan joyda va qanday topishni biladi.

Yozuvchini qiziqtirgan asosiy savollardan biri bu shaxsning boshqa odamlarning taqdiriga, hatto eng yaxshi va eng ezgu niyatlar bilan bo'lsa ham aralashish huquqi masalasi edi. Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va shu kabi boshqa rivojlangan ayrim kapitalistik mamlakatlarning Osiyo, Janubiy Amerika va Afrikadagi iqtisodiy jihatdan nisbatan qoloq mamlakatlar hayotiga demokratiya tug'i ostida aralashishini u qattiq tanqid qiladi. Demokratiyani o'ziga niqob qilib olgan bu mamlakatlarning aslida boshqa mamlakatlarga yordam berish uchun emas, balki ularning tabiiy qazilma boyliklariga ega bo'lish maqsadida kirib kelishi mustamlakachilikdan boshqa narsa emasligini tasvirlaydi. Rivojlangan kapitalistik mamlakatlarning geosiyosiy harakatlari esa ular kirib kelgan mamlakatlardagi oddiy xalqning faqat va faqat ziyoniga ishlashini, oddiy xalq tinchlik xohlashini, o'zgalarning aralashuvi ularning hayotini yaxshi tomonga o'zgartirmasligini u "Sokin amerikalik" va shu kabi boshqa anticolonial asarlarida zo'r mahorat bilan tasvirlab beradi. "Meni har doim siyosiyat insonning hayoti va o'limi o'rtasida karta o'ynaydigan mamlakatlar o'ziga jalb qilgan. O'zgarishlar jalb etardi. Men ularni Osiyo va Afrikada, Janubiy va Markaziy Amerikada topdim. Adabiyot diktatura tuzumlariga qarshi kurashda yordam beradi. Men esa bu kurashga o'z hissamni qo'shdim" deb yozadi adibning o'zi ham[3].

"Masalaning oxiri" romanidan to "Kapitan va dushman" romanigacha yozuvchi doimo ayancli taqdirida siyosat tobora ko'proq sezilib borayotgan zamonaviy inson muammosiga murojaat qiladiki, mu siyosiy o'yinlar uning hayotiga bostirib kirib, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi tanlovini yanada kuchaytiradi.

"Sokin amerikalik" romanida aynan siyosat qahramonni ikkidandan birini tanlash holatiga soladiki, bu yoki undagi chuqur insoniy fazilatlarini ochib beradi, yoki ularni xiralashtirib, shaxsiy tamoyilning tanazzuliga, insoniylikdan mahrum bo'lishiga olib keladi. Grinning deyarli barcha romanlariga 20-asr tanlov muammosini chuqurlashtirib va keskinlashtirib, uni majburiy zaruratga aylantirgan degan g'oya singib ketgan. "Sokin amerikalik" romani qahramoni, Vetnamdagi ingliz jurnalisti Fauler ham xuddi shunday tanlov muammosiga duch keladi. U yuzlab begunoh odamlarning o'limiga olib keladigan "maxsus topshiriqlarni"[4] bajarayotgan Amerika Qo'shma Shtatlarining tibbiyot missiyasi vakili Pylni o'ldirishdek qiyin qaror qabul qiladi. Roman voqealari tasvirlaridagi qarama-qarshi talqin o'quvchi ko'z oldida asta-sekin bir qarashda beozor va "sokin" ko'ringan Paylning aslida tajovuzkor kuchlarning tashuvchisi sifatida paydo bo'lishiga olib keladi, Fauler esa ortiq o'zini voqealarni kuzatuvchi oddiy journalist bo'la olmasligini anglaydi va passivligini yo'qotadi. Adabiyotshunos Zedi Smit ham Paylning soddaligi fundamentalizmning bir turi ekanini, uning dogmatik qarashlarga ko'r-ko'rona ergashishini ta'kidlaydi[5].

Voqealar rivojidan Paylning axloqiy odob-axloq haqidagi da'volari faqat uning chuqur xudbinligini yashirishi uchungina ekani ayon bo'ladi. Bir qarashda odobli ko'ringan Payl har qanday shafqasizlikni qilishga qodir. U sovuqqonlik bilan ommaviy ayollar qirg'inini tashkil qiladi. Faulerning shunchaki kuzatuvchi bo'lish haqidagi qarori ushbu epizoddan keyin so'roq ostida qoladi. Bunday johilligi sababli Payl "qo'ng'irog'ini yo'qotgan, nima qilayotganini bilmay, dunyo bo'ylab kezib yuradigan soqov moxov"ga o'xshatiladi asarda[6]. Paylning o'z yaxshiyilgining natijalarini oqilona asoslab berish va keyin ahmoqligini osongina rad eta olishi Faulerni endu chetda oddoy kuzatuvchi bo'la olmasligiga ishontiradi. Shunday qilib, kuzatuvchi endi ishtirokchiga aylanadi.

Shunday qilib, amerikalik Payl va ingliz Fauler o'rtasidagi ziddiyat muammoning axloqiy tomonlari bilan bog'liq edi, yani bir xalq boshqasining taqdirini hal qilishga haqlimi? Savolning javobi romanning oxirida ayon bo'ladi. Paylning o'limi muallifning bu boradagi pozisiyasini

belgilaydi – har bir xalq o'z taqdirini o'zi hal qilishi kerak. Asarning asosiy g'oyasi bosh qahramon Faulerning so'zlari bilan ifodalangan: "Ular guruchlari ko'p bo'lishini xohlashadi. Ular o'zlariga o'q uzishlarini xohlamaydilar. Ular tinch hayotni xohlashadi. Ular oq tanlilarning ketishini istashadi".

Faulerning qarori shuni ko'rsatadiki, muallif endi inson tabiatiga achinish yoki odamlarning bir-biriga nisbatan shafqasizligi va dushmanligini shunchaki qayd etish bilan cheklanmaydi. Axir, Baxtinning aytganidek, "asar qahramoni ifodalovchi emas, balki ifodalanuvchidir", va u "muallif bilan o'zaro munosabatda passivdir". Grem Grin Fauler obrazi orqali neytral va skeptik kuzatuv odamni ozod qilmasligini, balki faqat ichki kishanlarni his qilishini tasvirlab beradi.

"Komediya", "Faxriy konsul", "Inson omili", "Monsen'or Kixot", "Kapitan va dushman" romanlari qahramonlari ham xuddi ana shunday tanlovga ro'para bo'lishadi.

Angus Uilson ta'kidlaganidek, Grinning kitobxonlar oldidagi muvaffaqiyati nafaqat uning ajoyib hikoyachi va asarlarining har doim qiziqarli syujetga ega ekanligi bilan belgilanadi, balki, eng asosiysi, uning "birinchi bo'lib adashganlar haqida yoza olgani, uning ko'plab qahramonlari ruhan singan va baxtsiz odamlar ekanidadir. Odamlar uning qahramonlarida biz o'ylagandan ham ko'proq o'zlarini taniydilar. Grinning kitoblari bilan tanishib, kitobxonlar, ehtimol, hayotlarida birinchi marta insoniy tushunchalarga duch kelishgan va ular ahvollari o'zlari o'ylagandek umidsiz emasligiga ishonishadi[7].

Xulosa qilib aytish mumkinki, Graxam Grin asarlari shunchaki mustamlaka tuzumda yashayotgan xalqlarning hayotini yoritib berish emas, balki ayrim mustamlakachilarning ham ichki dunyosidagi kechinmalar, ularning o'z menlari bilan ichki kurashlari va alal-oqibat hayotlaridagi eng muhim tanlov – inson bo'lish, insonparvar bo'lish, o'zgalar taqdirini, baxtini, turmush tarzini va hayotini poymol qilmaslik kabi axloqiy kategoriyalarni tasvirlashdan ham iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Graham Smith: The Achievement of Graham Greene. – The Harvester Press, 1986. – P.23.
2. Graham Smith: The Achievement of Graham Greene. – The Harvester Press, 1986. – P.48.
3. Graham Smith: The Achievement of Graham Greene. – The Harvester Press, 1986. – P.59.
4. Greene Graham. The Quiet American, foreword by Zadie Smith. – L.: Vintage, 2002. – P.3.
5. Greene Graham. The Quiet American, foreword by Zadie Smith. – L.: Vintage, 2002. – P.6.
6. Greene Graham. The Quiet American, foreword by Zadie Smith. – L.: Vintage, 2002. – P.35.
7. Wilson A. The Dillema of the Contemporary Novelist // Approaches to the Novel. – Oliver and Boyd. Edinburgh. L., 1967. – P. 134.

UDC 81'322.4

MACHINE TRANSLATION IN ACADEMIC RESEARCH: ENHANCING ACCESS TO GLOBAL KNOWLEDGE

V.I.Bozorova, Senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

N.I.Fazilova, Senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Akademik tadqiqotlarning o'zaro bog'liq dunyosida til ko'pincha muhim to'siqni ifodalaydi. Tadqiqotlar tobora globallashtirib borayotgan bo'lsa-da, asosiy muammo saqlanib qolmoqda: akademik ishlarining aksariyati, ayniqsa ilmiy va texnik sohalarida, asosan, ingliz tilida nashr etiladi. Bu birinchi tili ingliz tili bo'lmagan tadqiqotchilar uchun to'siqlarni keltirib chiqaradi, bu ularning asosiy tadqiqotlar, ma'lumotlar va hamkorlikka kirishini cheklaydi. Yaxshiyamki, Mashina tarjimasi (MT) texnologiyasi akademik matnlarning tezroq, samaraliroq va ko'pincha tejamkor tarjimalarini ta'minlab, bu bo'shliqni bartaraf etish uchun kuchli vosita sifatida paydo bo'ldi. Mashina tarjimasi ilmiy ishlarga kirishni demokratlashtirish potentsialiga ega bo'lib, turli tillardagi tadqiqotchilarga global akademik hamjamiyatda to'liqroq ishtirok etish imkonini beradi. Ushbu maqola MT til to'siqlarini, uning afzalliklari, cheklovlarini va kelajakda qanday rivojlanishi mumkinligini olib tashlash orqali akademik tadqiqotlarni qanday o'zgartirayotganini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Neyron mashinasi tarjimasi, hamkorliklar, Microsoft Tarjimon, onlayn tarjima platformalari, texnologiya, til to'siqlar, global, vosita.

Аннотация. Во взаимосвязанном мире академических исследований язык часто представляет собой серьезный барьер. Несмотря на то, что исследования приобретают все более глобальный характер, сохраняется серьезная проблема: большая часть научных работ,

особенно в научно-технических областях, публикуется преимущественно на английском языке. Это создает препятствия для исследователей, чей родной язык не является английским, и ограничивает их доступ к ключевым исследованиям, данным и результатам совместной работы. К счастью, технология машинного перевода (МТ) стала мощным инструментом, позволяющим преодолеть этот разрыв, обеспечивая более быстрый, эффективный и зачастую экономичный перевод академических текстов. Машинный перевод может демократизировать доступ к научным работам, позволяя исследователям из разных языков активнее участвовать в мировом академическом сообществе. В этой статье мы рассмотрим, как машинный перевод меняет академические исследования, устраняя языковые барьеры, его преимущества и ограничения, а также как они могут развиваться в будущем.

Ключевые слова: Нейронный машинный перевод, сотрудничество, Microsoft Translator, платформы онлайн-перевода, технологии, языковые барьеры, глобальные, инструменты

Abstract. In the interconnected world of academic research, language often represents a significant barrier. While research has become increasingly global, a major challenge remains : much of the academic work, especially in scientific and technical fields, is predominantly published in English. This creates obstacles for researchers whose first language is not English, limiting their access to key studies, data, and collaborations. Fortunately, Machine Translation (MT) technology has emerged as a powerful tool to bridge this gap, providing faster, more efficient, and often cost-effective translations of academic texts. Machine translation has the potential to democratize access to scholarly work, enabling researchers from diverse linguistic backgrounds to engage more fully in the global academic community. This article will explore how MT is reshaping academic research by removing language barriers, its advantages, limitations, and how it might evolve in the future.

Key words: machine Translation, Neural Machine Translation, collaborations, Microsoft Translator, online translation platforms, technology, language barriers, global, tool

Introduction. Academic research is heavily reliant on written texts to communicate findings, share data, and collaborate. Historically, English has become the dominant language for scholarly communication, especially in scientific and technological disciplines. Studies show that around 80% of academic articles are published in English, which has undoubtedly facilitated global collaboration. However, this dominance of English also poses a significant challenge for non-English-speaking researchers, especially in developing regions, who may struggle to access the latest academic work in their fields. For many researchers who do not speak English fluently, reading cutting-edge articles or contributing to international debates can be a daunting task. As a result, a language divide exists that limits access to essential knowledge. Machine Translation tools, however, offer a solution to this problem. By translating academic papers into various languages, these tools open up access to vital research across linguistic boundaries, encouraging wider participation and faster knowledge dissemination.

The field of Machine Translation has progressed significantly over the last few decades. Early MT systems, particularly rule-based translation systems, were unable to accurately capture the nuances of language, producing mechanical translations that were often incomprehensible. With the advent of Statistical Machine Translation (SMT) in the 1990s, these systems became better at learning translation patterns from large datasets. However, the real breakthrough came with the rise of Neural Machine Translation (NMT), which has transformed the accuracy and fluency of machine-generated translations.

NMT uses deep learning techniques, specifically neural networks, to understand entire sentences or paragraphs rather than translating text word by word. This allows for better handling of sentence structure, context, and specialized vocabulary, which is particularly beneficial in academic research where technical terminology and complex ideas are common. Recent advancements in NMT have dramatically improved the quality of machine translation, making it a more reliable tool for academic translation. Services such as Google Translate, DeepL, and Microsoft Translator have implemented NMT to deliver high-quality translations, even in specialized fields. These tools use

vast datasets of multilingual texts to continually improve their accuracy and context sensitivity, making them increasingly effective in translating technical and academic documents.

What sets modern MT apart is its ability to focus on specific domains like medicine, law, and engineering. Researchers in these fields often encounter technical language that is difficult for generic translation systems to handle. However, with the development of domain-specific machine translation systems and large, specialized corpora, MT can now translate texts with greater precision. For instance, medical research papers that contain complex medical terminology can be translated more accurately, allowing healthcare professionals and researchers to access knowledge from different parts of the world.

Benefits of Machine Translation in Academic Research

Machine Translation offers several advantages for researchers and academics. It plays a crucial role in fostering global collaboration, enhancing knowledge accessibility, and providing faster translations of scholarly works.

1. Enhancing Accessibility to Research

One of the primary benefits of MT is that it significantly improves access to academic research. Researchers in non-English-speaking countries can now read and understand studies published in English, which were previously inaccessible due to language barriers. This immediate access to a broader range of literature accelerates the dissemination of knowledge and allows researchers to stay informed about developments in their field, even if they are not proficient in English. MT tools help break down the traditional language barriers, ensuring that academic research is available to a global audience. This not only benefits individual researchers but also promotes international collaborations, where scholars from different linguistic backgrounds can work together on global issues such as climate change, health, and technology.

2. Promoting Cross-Cultural Collaboration

As academic research becomes more global, the ability to collaborate across cultures and languages has become increasingly important. Machine translation can facilitate this by enabling researchers from different linguistic backgrounds to communicate more effectively. Whether it's sharing data, discussing research methodologies, or co-authoring papers, MT tools can help scholars overcome the challenge of language differences and foster more robust international collaborations. For instance, a research team in South Africa can now work with counterparts in Japan without needing a shared language. Machine translation enables the sharing of documents, emails, and research papers, creating a more inclusive environment for collaboration.

3. Time and Cost Efficiency

In the past, translating academic papers manually was both expensive and time-consuming. Machine translation, on the other hand, allows for quick and affordable translation of academic texts. This is especially useful for translating large volumes of content or when preliminary translations are required for understanding the general meaning of a text. The cost-effectiveness of MT also makes it an attractive option for research institutions with limited resources. By using machine translation for initial drafts or bulk translations, researchers can focus on refining their work rather than spending valuable time and money on professional translation services.

4 Aiding Language Learning for Researchers

Machine translation tools also play a role in improving language skills. For researchers working in non-native languages, MT systems can act as learning aids, helping them understand the structure and vocabulary of a foreign language. Researchers can use these tools to translate academic papers and compare them with the original text, which can help them improve their language proficiency over time.

Challenges and Limitations of Machine Translation

While machine translation offers numerous advantages, it is not without its challenges. The accuracy of MT, particularly in highly specialized fields, still faces limitations.

One of the most significant limitations of machine translation is its inability to always capture the full context or subtle nuances of the original text. While NMT has greatly improved the fluency of translations, it can still struggle with highly technical language, idiomatic expressions, or

specialized jargon. Academic texts often require precise wording and a deep understanding of context, and machine translation is not always able to deliver this level of detail. For example, in fields like law or medicine, even small errors in translation can have serious consequences. A misinterpreted term could alter the meaning of a research paper or clinical study, leading to misunderstandings or incorrect conclusions.

Machine translation is not perfect, and there are concerns about the quality of automated translations, especially in high-stakes areas of research. While MT can quickly provide a rough translation, it often requires human post-editing to ensure that the translated content is accurate and coherent. Ethical concerns also arise when using MT for sensitive or confidential research, as some public MT services may not guarantee the privacy of the content being translated.

Another concern is the over-reliance on machine translation tools. If researchers become too dependent on MT for translation tasks, they may neglect the importance of improving their own language skills or understanding the subtleties of the text. While MT can be a helpful tool, it should not replace the critical thinking and expertise of human translators, especially in complex research contexts.

When using online translation platforms, sensitive research data may be exposed to third parties. For instance, using free services like Google Translate could lead to the inadvertent sharing of unpublished research. Academic institutions and researchers need to be cautious when translating confidential or proprietary information and may need to seek secure, in-house translation solutions.

The Future of Machine Translation in Academic Research

The future of machine translation in academic research looks promising. As technology advances, we can expect even more accurate, context-aware translations, particularly in specialized domains. Here are some possible developments:

In the future, MT tools could be integrated directly with academic research databases such as Google Scholar, PubMed, or institutional repositories. This would enable researchers to automatically translate large collections of research papers and quickly access the latest findings in their fields. Such integration would streamline the research process and reduce the time it takes to translate academic documents.

Machine translation systems are likely to improve further by focusing on specialized fields. This would enhance the accuracy of translations in areas like engineering, law, or medicine, where precision is critical. By developing more robust training datasets in these areas, MT systems can produce more reliable translations for highly technical content.

The future of MT may involve greater collaboration between human translators and AI systems. While MT will continue to handle bulk translations, human experts will refine and validate these translations to ensure accuracy, particularly for highly specialized or sensitive research.

In the coming years, we may see the rise of multilingual collaboration platforms that use machine translation to facilitate real-time communication among researchers from different linguistic backgrounds. These platforms could allow for seamless sharing of research data, documents, and ideas, further accelerating the pace of academic collaboration and innovation.

Conclusion. Machine translation is changing the way academic research is conducted and shared across the globe. By breaking down language barriers, MT is expanding access to research, fostering cross-cultural collaboration, and enhancing the speed and efficiency of knowledge dissemination. While challenges remain, particularly in terms of accuracy and the need for human oversight, the potential for MT to revolutionize the academic world is undeniable. As the technology continues to evolve, it promises to bring scholars closer together, creating a more inclusive, accessible, and collaborative global research community.

REFERENCES:

1. Alefirenko, N.F. (2012). *Linguoculturology: valuable and semantic space of language*. Moscow., ZS (20 19). Social and ethnocultural components of a linguistic personality.
2. Denisova, L.N., Maslova, A.Y. & Mochalova, T.I. (2017). "Ethno-linguistic representation of the semantic space of the word" dwelling" in the Russian dialects of the republic of mordovia." *toms state university journal*, 45(420), pp.29-373. GILQUIN, G (2017). "Applied cognitive linguistics and second/foreign language varieties: Towards an explanatory account." *Usage-based Approaches to Language Acquisition and Language Teaching*,

4. Goldberg, VB (2007). "Discussion problems of modern linguoconceptology(Tambov). Anthology of concepts in 5 volumes."Volgograd,pp.4-17.
5. Leontovich, OA (2000). "Time through the eyes of Russians and Americans: a comparative aspect. Language personality: problems of creative semantics."Volgograd,pp.72-78.
6. Levitsky, AYE (2013). Linguoconceptology: promising areas. Lugansk. Malykhina, TM, Larina, LI, Pisareva, LE, Pravednikova, TV, Kuzmina, AV, Kositsyna, NO &Starodubtseva, EA (2017)

UO'K 81'33

YANGI O'ZBEK SHE'RIYATIDA TASAVVUF AN'ANALARI: SO'FIYONA OHANG, RAMZ-U TIMSOLLARDAGI NOVATORLIK

F.N.Buriyeva, PhD, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq mumtoz she'riyatida yetakchi ahamiyat kasb etgan so'fiylik falsafasining tadrijiy taraqqiyoti, uning o'rganilishi, hozirgi o'zbek adabiyotidagi davomiyligi, tasavvufiy ramz-u timsollardagi an'ana va novatorliklar xususida so'z yuritiladi. Mavzu, asosan, hozirgi o'zbek she'riyatining zabardast vakili Abduvali Qutbiddin ijodi misolida yoritilib, uning "Bahouddin Naqshbandga arz", "Arzi padari buzrukvor", "Sen qodirim", "Hofiz nidosi", "Armon. Jaloliddin Rumiy", "Jahr", Maqomatdan chiqish", "Qasam" she'rlari xususida ayrim mulohaza va tahlillar beriladi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, so'fiyona she'riyat, mautasavvuf, irfon, ma'rifiylik, poetik vazifa, ramz, timsol, an'ana va novatorlik.

Аннотация. В этом состоянии речь идет о реальном развитии суфийской философии, имеющей существенное значение в классической поэзии Востока, а также об изучении, преобладании в современной узбекской литературе традиций и новаций, мистических символов и икон. Основная тема раскрыта в творчестве Абдували Кутбеддина, яркого представителя современной узбекской поэзии, таких как "Bahouddin Naqshbandga arz", "Arzi padari buzrukvor", "Sen qodirim", "Hofiz nidosi", "Armon. Jaloliddin Rumiy", "Jahr", Maqomatdan chiqish", "Qasam".

Ключевые слова: мистика, суфийская поэзия, мистика, просветительство, поэтическая задача, символ, символ, традиция и новаторство.

Abstract. This article talks about the gradual development of Sufi philosophy, which has gained leading importance in the classical poetry of the East, its study, its continuity in modern Uzbek literature, traditions and innovations in mystical symbols and symbols. The topic is covered mainly by the example of the works of Abduvali Qutbiddin, the leading representative of contemporary Uzbek poetry, his "Bahouddin Naqshbandga arz", "Arzi padari buzrukvor", "Sen qodirim", "Hofiz nidosi", "Armon. Jaloliddin Rumiy", "Jahr", Maqomatdan chiqish", "Qasam".

Key words: mysticism, Sufi poetry, mysticism, enlightenment, poetic task, symbol, tradition and innovation.

Sharq falsafasining asosiy ta'limotlaridan biri bo'lgan tasavvuf jahon ilm-fani va adabiyotshunosligida juda ko'p o'rganilgan mavzulardan bo'lib, ishonchli manbalarga asoslangan holda aytish mumkinki, uning mutafakkirlar tomonidan tadqiqot obyektiga aylana borishi paydo bo'lishi va takomil topishi bilan birgalikda kechgan jarayon hisoblanadi. Jumladan, adabiyotshunos olim N. Komilov tasavvuf va uning tarixiga oid eng qadimiy manbalar sifatida quyidagi risolalarni keltirib o'tadi: "Abu Nasr Sarroj (vafoti 988- yil)ning "Kitob al-luma", Abu Ishoq Kalobodiy (vafoti 990-yil)ning "At-Ta'arruf li-mazhab at-tasavvuf", Mustamliy Buxoriy (vafoti 1043-yil) "Sharh at-ta'arruf li-mazhab at-tasavvuf" Abu Tolib Makkiy (vafoti 998-yil)ning "Qut ul-qulub", Sullamiy (vafoti 1072-yil)ning "Risola fi at-tasavvuf", Al-Hujviriy (vafoti 1076-yil) "Kashf ul-mahjub", Abdulloh Ansoriyning "Manozil us-soirin", Fariddin Attor (1119 -1222-yil)ning "Tazkirat ul-avliyo".[8.23] Shuningdek, olim tasavvufni o'rganishda Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Shabustariy asarlariga yozilgan sharhlar ham so'fiyona ishora va tamsillarni anglashda muhim rol o'ynaganligini ta'kidlab o'tadi. Shuningdek, tasavvuf, so'fiylik tariqatlari, ilmi irfon haqidagi

mumtoz asarlar ichida XV asrda yashab o'tgan tojikzabon adib va alloma Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomayi sultoni" nomli risolasi ilmiy jihatdan mukammal ekanligi bilan ajralib turadiki, undagi javonmardlik ilmi tamoyillariga oid ko'pgina atamalarga oid izohlar hozirgi zamon o'zbek olimlarining bu boradagi tadqiqotlari uchun dasturulamal bo'lganligini ko'rish mumkin. Zero, buyuk rus adabiyotshunosi Y.E. Bertels qayd etganidek, "Tasavvuf adabiyotini o'rganmasdan turib, o'rta asrlar musulmon Sharqi madaniy hayoti haqida tasavvurga ega bo'lish mumkin emas. Bu adabiyotdan xabardor bo'lmasdan Sharqning o'zini ham anglash qiyin".[4.54]

Hozirgi o'zbek adabiyotshunosligida tasavvufning o'rganilishi H. Homidiy, B.Valixo'jayev, N.Komilov, I.Haqqulov, M. Muhiddinov, Z.Is'hoqova kabi ko'plab olimlarning zahmatli mehnatlari bilan bog'liq. Mazkur olimlar o'z tadqiqotlarida teran falsafaviy konsepsiyalarga asoslanuvchi ushbu ta'limotning badiiy adabiyotga qachondan buyon kirib kelganligi, qay darajada aks etganligi masalalari bilan qiziqdilar. Jumladan, Adabiyotshunos I.Haqqulovning tasavvuf adabiyotining jahon ilm-fani bilan aloqadorlikda o'rganilganilishini muhim deb hisoblaydi va tasavvuf va she'riyat dialektikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarida I.Petrushovskiy, A.Krimskiy, K.Kazanskiy, N.A.Berdyayev, P.Nikolson, L.Massino, J.S.Timingem, E.From, B.Rassel [7] kabi jahon ilm-fanida yetakchi bo'lgan sharqshunos, faylasuf, psixolog olimlarining fikrlariga tayanadi.

Tasavvuf tadqiqotchisi N.Komilov so'fiyona adabiyotning paydo bo'lishini VIII-IX asrlarda yashab o'tgan Robiya Adviya, Mansur Halloj singari ulug' so'fiylar ijodi bilan bog'laydi [9.27] hamda badiiy adabiyotning har doim tasavvufga intilganligini e'tirof etgan holda quyidagicha fikr bildiradi: "Tasavvufning behudlik va ishq konsepsiyasi, soflik, adolat va haqiqat timsoli – Mutloq Ilohga muhabbat zavqi ijod ahliga qattiq ta'sir etdi. Insoniyat g'ami bilan qalbi dardga to'lgan isyonkor ruhdagi shoirlarni bir ohanraboday o'ziga tortib o'rtanishli, his-hayajonga serob ajoyib she'riyatni vujudga keltirdi".[9.27]

Darhaqiqat, Sharq mumtoz shoirlar ijodini tasavvufga bog'lamasdan to'laonli o'rganish mushkul. Uning o'zbek adabiyotidagi tom ma'nodagi ifodasini ham XI asrlardan to XIX asrning oxiri va XX asr boshlariga qadar aks etganligining guvohi bo'lamiz. Masalan, B.Qosimovning Milliy uyg'onish davri adabiyotiga bag'ishlangan tadqiqotlarida "Keng ma'noni qamrab oluvchi ishq mavzusi bu davrda ham she'riyatning markaziy mavzusi bo'lib qoldi. Lekin ilohiy ishq, tasavvuf g'oyalari kuchaydi. Yusuf Saryomiy (18045-1912), Ziyovuddin Haziniy (1867-1923) kabi shoirlar diniy tasavvufiy she'rlari bilan shuhrat topdilar"[5.12], kabi fikrlarning keltirilganligi, shuningdek, jadidchilik harakati o'rganilgan ayrim ilmiy manbalarda "...bu davrda nafaqat jadidlar harakati, balki boshqa g'oyaviy ta'limotlar ham shakllandi. Kishilarning dunyoqarashida tasavvuf falsafasi an'analarini tiklashga intilish kuchayib borayotgandi. Bu davrda O'rta asr musulmon mutafakkirlarining asarlarini qayta nashr etish ishlari boshlandi. Kalom falsafasi, shariat axloqiga oid klassik adabiyotlar arab-fors tilidan turkiy tillarga tarjima qilinib nashr etildi"[16], singari qaydlarning uchrashi, yuqorida ta'kidlaganimizdek, milliy adabiyotimizda tasavvufning ta'siri mustabidlik davrida so'z erki va badiiy adabiyotga ko'pgina cheklovlar qo'yilgunga qadar davom etganligidan dalolat beradi. Millat ma'naviy merosi, adabiyotiga nisbatan mustabid tuzumning bu tarzdgagi siyosati haqida keyinchalik ko'pgina ziyolilar o'z munosabatlarini bildirib o'tdilar. Jumladan, adabiyotshunos olim I.Haqqulov: "Mustaqillikkacha biz o'qish va bilish zarur bo'lgan falsafiy, tasavvufiy ko'p kitoblarni qo'lga olmaganmiz. Tabiiyki, bilim, malaka, did va saviya, dunyoqarash va tafakkur ham shunga yarasha bo'lgan. Ko'nikish va unutish oralig'ida ma'naviy buzilish yoki fikriy yo'qotishlarni bugun aytib ado qilish qiyin"[12.17], – degan qaydlari ham yuqoridagi fikrlarimizni asoslaydi.

Xususan, 90-yillar she'riyatida diniy-tasavvufiy mazmundagi she'rlarning paydo bo'lishi o'zbek adabiyotida sun'iy ravishda cheklab qo'yilgan mumtoz ijodiy yo'nalishning to'xtab qolgan o'rinlaridan davom etishi, taraqqiy topishi deyilsa ham bo'ladi. 80-yillarda adabiyot maydoniga kirib kelgan shoir Abduvali Qutbiddin badiiy ijodini diniy-tasavvufiy nuqtayi nazar bilan mushohada etmasdan tavsiflash, albatta, imkonsiz bo'lardi. Shoirning ritm ohanglariga ko'ra so'fiyona she'riyatni eslatuvchi nazm namunalari yo boshdan oxir, yoki ayrim misralarda qatiga jo bo'lgan tasavvufiy ramz-u timsollar irfoniy mohiyati o'z o'quvchisidan xoslik hamda ilmi donishga ega bo'lmoqni talab etadi. Xususan, shoir she'rlaridagi asosiy mavzu bo'lgan muhabbat talqinida ham

kishini o'yga toldiradi. Lirik qahramon yori azizi ba'zan inson, ba'zan dunyo go'zalliklari, ya'ni Haq tajalliysini namoyon etgan zuhurat – tiriklik, borliq, ba'zan esa to'g'ridan to'g'ri Olloh ekanligi anglashiladi. Umuman olganda, ijodkorning bu turkumga kiruvchi lirik janr-shakllarning kompozitsion tuzilishlarida hozirgi zamon she'riyati ana'analarining davomiyligi ko'zga tashlansada, ularning shoir individual uslubini namoyon etib turuvchi bir qancha xususiyatlari: diniy-mistikaga oid mifologik tushunchalarlarga poetik vazifalar yuklab originallik baxsh etish, so'zlikning tanlanishisida zamon tushunchasining ahamiyat kasb etmasligi, Ollohga munojot va buyuk so'fiylarga bag'ishlov she'rlarning mavjudligi, mumtoz tasavvuf adabiyotda mavjud obrazlar, payg'ambarlar va avliyolar hayotiga oid rivoyatlardan ishoratlar beruvchi talmehrlarning ko'plab uchrashi ijodkor ma'naviy olami va ilhom chashmalarining kashf etilishida muhim ahamiyatga egadir. Shoirning "Bahouddin Naqshbandga arz"[1.133], "Arzi padari buzrukvor"[1.135], "Sen qodirim"[1.125], "Hofiz nidosi"[1.137], "Armon. Jaloliddin Rumi"[1.157], "Jahr"[1.174] kabi so'fiylar hayoti va tassavufga bag'ishlangan bir qancha she'rlar borki, ular ijodkorning mazkur ta'limotni chuqur o'rgangani va ulardan qattiq ta'sirlanganidan dalolat beradi. Masalan, shoirning shunday she'rlaridan biri "Maqomatdan chiqish"deb nomlanadi va sarlavhadayoq uning so'fiyona tabiati namoyon bo'ladi. Ya'ni tasavvufda maqomot"- maqom (manzil, bekat) so'zining ko'pligi bo'lib, solikning ruhiy-ma'naviy bosqichlarini anglatadi. Chunonchi, Abu Nasr Sarroj tariqatning quyidagi maqomlarini qayd etgan: 1. Tavba. 2. Vara'. 3. Zuhd. 4. Faqr. 5. Sabr. 6. Xavf. 7. Rajo. 8. Tavakkul. 9. Rizo".[8.26] Shoirning ko'pchilik she'rlariga xos kompozitsion tuzilishiga ega bo'lgan mazkur she'r uch bandi an'anaviy to'rtliklar shaklida, uch bandi esa noan'anaviy tuzilishdagi ayrim so'z o'zgarishlariga bilan takrorlangan misralardan iborat bo'lib, odatiy va zinama-zina joylashuv she'rning ajib ohangini yuzaga keltirishda musiqaviy notalar kabi o'rin tutgan:

Achchiq-chuchuk umr bu, yoqsang qora ko'mir bu,

Oq-yashil-sariq uyqu –

Bu-shu

Shu-bu

Valloh, valloh adashdim,

Xokistarga qalashdim.

Itlar bila tillashdim,

Hazar ila qo'llashdim.[1.192]

She'rdan olingan misralar mazmuni hali ong-u shuurimizga to'la anglanmasdanoq, ohangi ruhimizni sarmast qila boshlaganligi seziladi. Dastlabki misrada umr uchun qo'llangan *achchiq-chichik, qora ko'mir* tashbehlari hayotimizning yaxshi va yomon kunlardan iboratligiga ishora qilsa, uyquga nisbatan *oq-yashil-sariq*, ya'ni yorqinlik sifatining berilishi insonning nekbin orzulari ko'pda amalga oshavermasligi, ularning uyqudagi singari sarob ekanligini bildirib kelayotgandek. Ammo she'rning so'fiyona nomlanishi hamda salovot kabi ohangi bizni misralar mazmuni haqida boshqa talqinlarga ham undaydi. Vaholanki, tasavvufda ranglar inson ruhiy holatlari, Alloh tomon safardagi daraja-bosqichlarni bildirib turadi. Ranglar xilma-xilligi va almashinib turishi inson ruhiy holati, shuuriy kechinmalarining davom etayotganini ifodalaydi".[6.84] Tasavvufiy qarashlarga ko'ra ular bir necha xil talqinda bo'lib, jumladan, ulardan biriga ko'ra oq-yurakning poklanishi, yashil- ilohiy olamning yaqinligi, sariq – Alloh yodi bilan yashash hisoblanadi.[6. 84-85]

She'rning ana'anaviy to'rtlik shaklidagi ikkinchi bandida esa lirik qahramonning dard to'la faryodi, tavba nolalari ifodalanganki, uni she'rning ikkinchi misrasida qo'llangan xokistar (kul)[17] ga qalashish so'zidan anglash mumkin. Misrada lirik qahramon – Haqqa talpingan ruh, u tan-xokistardan ozod bo'lish istaydi. Tasavvufiy she'riyatda "vujud xokistari" "jismi vayronim", "tan uyi" birikmalari bilan ma'nodoshlik hosil qilib, ruhga muhtoj tana, jonsiz jism ma'nolarida qo'llanilgan.[8.208] Jumladan, XIX asr shoiri Furqat she'riyatida yetakchi ahamiyatga ega tasavvufiy she'rlaridan biri "Adashganman"[18] radifli muxammasida ham bu so'zning yuqorida qayd etilgan ma'noda kelganini ko'ramiz:

Muhabbat o'tida kuygoch, bo'lib bir to'da xokistar,

Fano bodi tegib nom-u nishonidin adashganman.[11.106]

Yuqoridagi she'r tahlilga qaytadigan bo'lsak, bandning ikkinchi va uchinchi misralarida Haq oshig'i bo'lgan lirik qahramon portreti yanada aniqroq tasvirlanadi. Uning *"itlar bilan tillashish"* holati ham bizga Navoiyning "Layli va Majnun" dostonidagi voqealarni, ya'ni Majnunning it izini o'pib yig'laganini va vafodorlikda uni o'zidan ustun qo'yganligini yodimizga keltirib, bu bilan uning Ollohning miskin oshig'i ekanligiga ishora qilinadi. Aslida, tasavvufiy adabiyotda it timsoliga bag'ishlangan bir qancha rivoyat va hikoyatlar mavjud bo'lib, Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi "Shayx Najmiddin Kubroning so'zi va itga tushgan ko'zi haqida"[3.85], "Komil Fanoga erishmoq haqida Xoja Bahovuddin Naqshband so'zlari"[3.153] kabi hikoyatlar ham shular qatorida sanash mumkin. Mumtoz adabiyotda it timsoli xilma-xil mazmuniy ifodalar talqini uchun vosita bo'lganligini kuzatiladi. Xususan, "Lison ut-tayr" dostonida shaytonning ta'rifi bayonida "uning ko'ngli itlikni havas qilgan edi, shu sababli ham bo'yniga itlar kabi la'nat tasmasi bog'landi"[3.12-13] deya mazkur timsolning barcha tubanliklar va illatlarning ramzi sifatida ko'rsatilsa, Shayx San'on haqidagi hikoyatda vafo bobida uning insondan afzallik ekanligi e'tirof etilgan "Agar Shayx itboqarlik qilib, bir necha it parvarish etganida edi, unga charxdan bu yanglig' jaf o'lgan paytda itlardan vafo ko'rgan bo'lmasmidi?! Axir ulardan ba'zilar yo'qolib ketsa, ba'zisi qolar, uning atrofidan jilmasdan turar edi-ku!"[3.76] tarzida uni vafodorlik timsoli sifatida keltiradi. Umuman, adabiyotda goho nafs, pastkashlik, laganbardorlik, olomonlik kabi illatlarni ifodalash uchun vosita etib kelinsa-da, aksariyat hollarda xokisorlik va vafodorlik timsolida namoyon bo'ladi, shuningdek, mazkur she'riy misra mazmuni uchun uning ushbu talqini mos deb hisobladik.

She'ring uchinchi bandi no'anaviy tuzilishda:

Achciq-chuchuk umr bu, yerdan chiqqan tomir bu,

Ko'k-moviy-qizil uyqu –

Ko'k-moviy-qizil uyqu

Bu-shu

Shu-bu

Yuqorida aytilganidek, misralardagi ranglar bu yerda ham shunchaki obrazlilik uchun keltrilamayotganligini tushuniladi. Shuningdek, birinchi banddan farqli ravishda ushbu ikkinchi refren bandda uyquning sifati boshqa ranglarda ifodalanyapti. Tasavvufda ushbu ranglarning ham majoziy talqini mavjud: ko'k rang – iqon (to'liq ishonch), qizil-irfonni bildirib kelgan. Xususan, manbalarda "Najmiddin Kubroning ranglar va shakllar bilan bog'liq ruhiy, psixologik tajribalari keyingi so'fiylar tomonidan rivojlantirilgan. (Aytish o'rinliki, inson ruhi bilan bog'liq bu manzara va holatlar Ovrupada XX asr bo'sag'asida keng o'rganilib, yangi bilimlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Chunonchi, Kafka, Shopengauer, Freyd falsafasida parapsixologiya asosiy o'rinni egallaydi...)[8.418], deya qayd etiladi. Demak, ranglar faqat zohiriy borliqni emas, Sharq-u G'arb falsafa va adabiyotida inson botin olami turfaqlari uchun vosita bo'lib kelgan. Ushbu she'rda ham lirik qahramon kechinmalar mavjud voqelikdan ko'ra, botiniy olam bilan bog'liqlikda kechadiki, bunga she'ring an'anaviy to'rtliklar singari a-a-a-b va a-a-b-a tarzidagi qofiyalangan, mohiyatan istig'vor, tazarrularlarni anglatuvchi keyingi ikki bandi tahlilida ham guvoh bo'lamiz:

Valloh, valloh, qabul et,

Dushmanimni mag'lub et,

Gunohimni matlub et,

Hayrat ila yo'llashdim.

Turbatimda g'urbatim,

Haqiqatdan suhbatim,

Kubroda-yu sug'roda

Vasl so'rab yig'lashdim.[1.192]

Keltirilgan she'riy parchaning dastlabki misralarida lirik qahramonning Ollohga qarata o'zini dushmanlari yomonliklaridan asrashini, gunohlarini kechirishini so'rab qilgan tavbalari, munojotlari tushunarli bo'lsa-da, "Hayrat ila yo'llashdim" jumlasini chuqurroq yondashuvni talab etadi. Zero, hayrat tushunchasi tasavvufda keng ma'noga ega bo'lib, uning talqinlaridan biri quyidagichadir: "Qurb -martabalar oshgan sari Alloh ulug'vorligining asarlari ziyodroq bo'ladi va nodonlikka

qarama-qarshi o'laroq ilm ko'payaveradi va: "Ey Rabbiy, hayrat og'ushidaman", – degan nido ko'tariladi".

Darhaqiqat, ma'rifat hayrat natijasidir.[8.44] Shuningdek, Navoiyning tasavvufiy qarashlarini aks ettirgan majoziy dostoni "Lison ut-tayr" da ham riyoziyot bosqichlarini aks ettirgan vodiy-manzillarning oltingisi – Hayrat deb nomlangan.[3.2-3]

Demak, jumla mazmunidan anglashiladiki, lirik qahramonning qalbi ma'rifatga yo'g'rilmoqda, haqiqat sirlarini anglay boshlaganligi ayonlashmoqda. Va ushbu mazmun keyingi badda rivojlantiriladi. Aytish lozimki, tartibiga ko'ra she'rning beshinchi bandi kechinmalar haddi a'losi-kulminatsiyasi, shuningdek, asl maqsad-yechimni ifodalaganiga ko'ra she'rning kompozitsiyasida muhim o'rin tutadi.

She'rdagi so'zlar izohiga, ya'ni ular ifodalagan "**TURBAT** [a. – yer, tuproq; qabr, go'r maqbara;[13.192] **G'URBAT** [a. – g'ariblik, kimsasizlik, musofirlik][13.460] ma'nolariga e'tibor qaratilsa, "Turbatimda g'urbatim" misrasining she'r umummazmuniga mos keluvchi bir talqini "Mutu qabla an tamutu"[8.338], ya'ni "o'lmasdan burun o'lmoq", mohiyatan "tirik turib nafsni o'ldirmoq"[8.338] hadisiga ishora ekanligi seziladi. Ikkinchi misradagi ma'no Haqiqat – Alloh[8.42] ni zikr etish, uning sifatleri, buyukligi haqida suhbat qurishni, ya'ni irfonni bildiradi. Bandning so'nggi misralarida lirik qahramonning so'fiylikda koinot, "ilohiy va moddiy olam"ni anglatuvchi "olami kubro" [8.133] hamda insonning ruhiy dunyosi – "olami sug'ro"[8.133]da uning birgina dardi, buyuk qayg'usi Olloh sog'inchi, uning vasliga intizorlik ekanligi oshkor etiladi. Umuman olganda, shoirning bu kabi misralari qatida ijodkorning so'fiylik adabiyotining g'oyaviy-mazmuni bilan aloqador mushohadalari, mutasavvuf salaflari ilhomi bilan mushtaraklik kasb etuvchi kechinmalari goh Olloh jamoliga intizorlik, goh uning ishqida sarmastlik, goho dunyo tashvishlariga darveshlarcha qo'l silkish ohanglarida ifoda etiladi.

Garchi shoir soliklar kabi riyozat bosqichlarini bosib o'tmagan bo'lsa-da, ularning histuyg'ulari, sezimlarini qalb prizmasidan o'tkazadi:

*Chunonam ko'nglimiz sizga bandlashdi,
Jononam, ishqimga qand aralashdi,
Tamkin etmang, taskin as'hobin tuzing,
Bodano'shmasmiz, vale
Siz boda suzing...[1.197]*

Badda keltirilgan *bodano'sh emaslik*, shoirning o'zini so'fiy deb bilmasligi, ammo qalbi Alloh ishqiga tashna ekanligini anglatib, yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlaydi. Shuningdek, mazkur she'riy parchada *jonona, ishq, boda* kabi so'zlar ham asarning tasavvufona mohiyatiga ishora etadi. Ularning ramziy talqinlari manbalarda ketirilgan bo'lib, xususan, adabiyotshunos olim Najmiddin Komilov Navoiy she'riyatidagi *jon va jonona* tushunchasini batafsil yorituvchi tahlillarida "Jonona – Parvardigor"[8.159], boda, may – "muhabbat shavqi"[8.159]ni an'anaviy majoziy ma'nosi ekanligini qayd etadi.

Ishq so'ziga keladigan bo'lsak, bu istiloh sofiylik adabiyotida nihoyatda keng qamrovli mazmun kasb etadi. Jumladan, adabiyotshunos Ibrohim Haqqulov tadqiqotlarida u haqda quyidagicha ilmiy-adabiy qimmatga ega ma'lumotlar keltirilgan: "Najmiddin Kubroning ta'kidlashicha, "Muhabbatning intihosi ishqning ibtidosi erur. Muhabbat qalb uchun, ishq esa ruh uchundir". Shuningdek, Haq sifatlarining mushohada etilishiga muhabbat, Haq nurining idrokiga ishq va haq zot nurining mushohadasiga uns deyilmish".[15.5] Anglashiladiki, tasavvufiy she'rlarda, mazkur tushuncha shunchaki qofiya talabi yoki badiiy bo'yoqdorlik tufayli turli istilohlar bilan ifoda etilmaydi. Chunonchi, Abduvali Qutbiddinning she'riyatida ham ilohiy oshuftalik ba'zan *muhabbat*, ba'zan *sevgi* so'zlari bilan berilsa-da, aksariyat hollarda *ishq, ishqparastlik* kabi so'zlar bilan, yuqorida keltirilgandek, ruhga daxldorlik mazmunida ifodada etiladi:

*Hukm-u ravonimga bo'ysunmas taqdir,
Endi yo'l birgina ruhlar ko'shkiga.
Tinch komga men qanday tushaman, axir,
Ishqiga to'ymadim,
Ishqiga...[2.7]*

Yoki

*Chunonam, jononam, sizga payvandman,
Ishqparastman, mardumi Samarqandman,
Na jamman, na kamman, na-da butunman,
Na mavjud, na nobud, na-da tutqunman.
Vale, siz uchunman –
Yolg'iz siz uchunman –
Hargiz siz uchunman, har dam siz uchunman,*

Chunonam, chunonam, dil tiyralashdi. [1.197]

Misralarda iqrar etganidek, shoirning lirik qahramoni “ishqparast”, Haq ishq tufayli behud, dili “tiyralashgan” – g'am-gussada qolgan, qorong'ulashgan[14.86] qayg'uvor oshiq.

Ijodkor qalamiga mansub bu kabi she'rlarni tahlil etar ekanmiz, muallifning ishq haqiqiyini qalbida chuqur his etgani, hatto so'fiyona “jazba”- ilohiy junun ga monand holatlarini ham vujudidan kechirganini anglaymiz. Shoir ijodining asosini tashkil etuvchi mazkur she'rlardagi ilohiy ishq bilan bog'liq turfa tuyg'ular rango-rang ohanglarda namoyon bo'ladi.

Masalan, quyidagi misralarda ishq dardiga toqatsizlik tuyg'ulari ko'ramiz:

*Sohibdilim – diloru,
Vasling sarobmi – ro'yo.
Hofiz emasman ishqda
Abduvaliman go'yo.[1.4]
Boshqa she'riy namunalarda iqrar:
Hech kim yondirmagan meni senchalik,
Qaqnus tumshug'ida yongan alanga.*

Hech kim suygan emas meni senchalik...[1.41]

Shu tarzda ijodkor misralarida ilohiy hayrat, yayrash, taajjub, tasavvur; monojot, tavba, zuhd kabi so'fiyona hislar tajassum topadi.

Shoirning bu kabi she'rlarini mumtoz tasavvufiy she'rlar bilan bog'lamay turib anglash qiyin. Chunki ulardagi eng xarakterli jihat so'fiyona she'riyatda an'anaviy bo'lgan ramz-u timsollarga bevosita murojaat etish hisoblanadi. Misol keltiramiz:

*So'nggi dam o'zim-la o'chakishsam, hay,
Sohir ko'zlaringdan talab etsam may,
E, voh, kekirdagim kesib etsam nay,
Puflasam – kuy yonsa,
Sim-sim-ey, sim-sim.*

Mabodo aldasam yuragim tinsin. (“Qasam”)[1.18]

Keltirilgan she'riy parchada lirik qayramonning yor ko'zlardan mayni talab etishi hayotiy mantiqqa zid ko'rinadi. Ammo ma'lumki, tasavvufiy ma'noda “May - Ilohiy ishq, ma'rifat, donish ishtiyoqining avji qiyomi”[19] bo'lib, “...ilohiy tajallini shoirlar may timsolida qabul qilgan”[20]. Misrada ham mayning ushbu ma'nosi nazarda tutilisagina, shoirning yorning sehrlovchi ko'zlardan muhabbat ko'rishni tilaganiligi ma'nosi ayonlashadi.

Shoirning yana bir she'ridagi “Dag'i ayrolig'ning ayrolig'ida/ Qayrilgan qoshingday dovonlar tushdi”, misralarida qayrilgan qoshning ayriliq dovoniga o'xshatilishi ham bir qaraganda she'riy mubolag'adorligi ozroqdek, hijron tashbehi uchun u darajada mos emasdek ko'rinadi. Ammo qoshning “ilohiy olam bilan moddiy olam chegarasi”[8.37] ma'nosidagi tasavvufiy talqini bilan tanish o'quvchi esa shoir tasviridagi salmoqdor mazmunni ilg'ay oladi.

Shoirning “Ninachi qanotin hijob qilsaydi...” deb boshlanuvchi yana bir she'rda ham lirik qahramonning mubham kayfiyatini ifodalash uchun ayrim diniy-tasavvufiy istilohlar keltiriladi: “Ninachi qanotin hijob qilsaydi,/ Qil-ko'prik yo'l topib bera bilsaydi”. Anglashiladiki, misralarda iztirobli istaklarning ro'yobi hech qachon amalga oshmasligiga ishora bor va ushbu poetik vazifa qil-

ko'prik tushunchasiga yuklangan. She'ning so'nggi bandida *semurg'* so'zi ham xuddi shunday mazmunni yuzaga keltiradi:

*Yo semurg' bizlarni bola qilsaydi,
Muhabbat nahrida cho'miltirsaydi,
Ikkimiz bir lahza birlashtirsaydi,
Tol-g'o-na, to'l-g'o-na*

Jon

Berar edik.[2.7]

Ko'rinadiki, she'rda garchand sufiyona ramziylik ustuvor bo'lsa-da, mohiyatan dunyoviy muhabbat mavzusiga bag'ishlanganligini seziladi. Lekin undagi dard, iztirob biz kutganchalik ilohiy yoki majoziy ishq tufayli emas, aksincha, ishqsizlikdandir. Shoir o'z uslubiga ko'ra, bizni insonning murakkab ruhiy olamiga olib kiradi, mumtoz adabiyotda kamdan kam uchraydigan ishqsiz, lekin unga mushtok lirik qahramon bilan yuzlashtiradi; sababsizlik va ilojisizlikda, azobkorlik va bedavolikda ishqning o'zidan hech ham qolishmaydigan ishqsizlik holatini tasvirlaydi. Darhaqiqat, sevolmaslikdan qiynalgan lirik qahramonlar qiyofasi boshqa hozirgi zamon shoirlari ijodida ham ba'zan uchrab turadi, lekin xuddi ishq kabi, ishqsizlikni-da o'z kuyi, ohangi bo'lishini biz ilk bor A.Qutbiddining mazkur she'ri orqali his qilamiz.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, ishq tasvirida hozirgi zamon shoirlarining aksariyati ustozlaridan birmuncha farqlanadi: mumtoz shoirlarda ishqning haqiqiyliги ko'pincha pinhon tutilib, uni majoziy ishq kabi ifodalashga intilganliklari kuzatilsa, hozirgi zamon shoirlari ijodida tasavvufiy istilohlar, diniy tushunchalarni bildiruvchi so'zlar aksariyat hollarda dunyoviy ishq ifodasi uchun vosita bo'lganligi ko'zga tashlanadi. Bu bilan ular majoziy ishqning zalvorini, qayg'u va dardini, quvonch va zavqini haqiqiy ishq darajasida ekanligiga ishora etib, lirik qahramon qiyofasini jonlantirishni maqsad qiladilar. Demoqchimizki, hozirgi she'riyatda muhabbat lirikasi, asosan, majoziy ishq talqinida bo'lib, ularda qo'llanilgan diniy-tasavvufiy atamalar ham, asosan, insonning ichkin ruhiy holatlarini ifodash uchun vosita etiladi. Bunga sabab inson e'tiqodi bilan aloqador ushbu tushunchalar o'zgarmas taqdiri azal qismati talqinlari uchun odatiy tashbehlardan ko'ra obrazliliroq ekanligi deyish mumkin. Xususan, Abduvali Qutbiddin, she'riyatida ham bunday ishqning bu tarzda talqin etilishidan ham mustasno emas, diniy tushunchalar, tasavvufiy ramz-u timsollarning ba'zan an'anaviy ma'noda haqiqiy ishq talqini uchun, ba'zan majoziy ishq uchun vosita bo'lganligi kuzatiladi. Masalan, shoir ijodiga mansub "Harna yomg'ir yog'ar", [2.23] she'rda majoziy ma'nodagi mahbuba visolining u dunyo rohatidan ustun qo'yilganligi anglashiladi hamda u mohiyatan Navoiyning dunyo va hayotsevarlik ruhida "Zohid, senga hur menga jonona kerak" [21] ruboiysiga juda yaqinligi bilan e'tiborimizni tortadi. Demak, shoir turli she'rlarida ishq mavzusi rang-barang mazmun va ifodada namoyon bo'ladi, bu borada uning Yassaviy, Rumi, Kubro, Navoiy, Mashrab kabi bir qancha salaf-ustozlariga ergashganligini ko'rish mumkin.

Istiqlol davrida e'tiqod daxlsizligi va so'z erkinligidan ilhomlangan har bir shoir o'z ilmi, mahorat va uslubiga ko'ra diniy-tasavvufiy an'analarni ijodlarida aks ettirdilar. Shuningdek, yozuvchi va adabiyotshunos U. Hamdam she'riyatdagi tasavvufiylik va irfoniy mohiyatning kengayishini so'z erkinligi, subyektivizmning kuchayishi deya ijobiy baholadi. [10. 74-90] Lekin ularning barchasi ham so'z erkinligida me'yor bo'lishini ta'kidlab, bu diniy tushunchalar, tasavvufiy ramziylikning adabiyotda aks etishi masalasiga ham daxldor ekanligini ham o'z mulohazalarida bayon etdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдували Қутбиддин. Бор. Шеърлар. – Т., Фафур Ғулом номидаги нашр-матбуот ижодий уйи, 2011. – 320 б.
2. Абдували Қутбиддин. Хаёл кечаси. Т.: "Ёзувчи" нашриёти, 1994. – 32 б.
3. Алишер Навоий. Лисонут-тайр. Т.: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б.85.
4. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. —М.: Наука. 1995. С. 54.
5. Б.Қосимов, Ш. Юсупов, У. Долимов, Ш. Ризаев, С.Аҳмедов. Миллий уйғониш даври адабиёти. Т.: "Маънавият", 2004, – 296.
6. Zamira Is'hoqova. Shayx Najmiddin Kubro. Toshkent., "O'zbekiston" nashr-matnaa ijodiy uyi, 2016. – 136 б.
7. И. Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, –184 бет.
8. Нажмиддин Комилов. Тасаввуф. Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009, – 447 б.

9. Н. Комилов. Хизр чашмаси. Т.: “Маънавият”. 2005, – 320 б.
10. У.Ҳамдам. Янгилаиш эҳтиёжи. Тошкент, “Фан” нашриёти, 2007.–196 б.
11. Фуркат шеърятидан. Тузувчи Холид Расул. Тошкент, 1980, – 128 б.
12. Шайх Фаридиддин Аттор. Илоҳийнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси. Т.: “Мусика” нашриёти, 2007– 400 б.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2011. – Б.192.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, – 320 б.
15. www.ziyouz.com кутубхонаси. Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. Тошкент: “Фан” нашриёти, 2007. – 33 б.
16. <https://www.bukhari.uz/?p=23165&lang=oz>. D.Tag'oyeva. XIX asrning oxiri va XX asr boshida jadidlar dunyoqarashiga ta'sir etgan omillar. 29/07/2022
17. <https://uzsmart.ru/tush/tabiri/359>,
18. e-mail: til_adabiyot@umail.uz. https://tilvaadabiyot.uz/f/nurboy_j.pdf . N.Jabborov. Furqat fenomeni.
19. <https://azkurs.org/tasavvuf-timsollari-mahbub-alloh-paygambar-pir-sevgani.html>, 06.06.2023.
20. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/najmiddin-komilov-timsollar-timsoli-alisher-navoiy-gazaliga-sharh.html>, 08.02.2023.
21. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/navoiy-ruboiylar.html>. 09.02.2018

UDC 81'25

SEMANTIC EXPRESSION METHODS: COLLOCATIONS AND IDIOMATIC EXPRESSIONS

Sh.M.Buzrukova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada semantik cheklovlarning iboralar va idiomatik ifodalar, tabiiy tilning ikki muhim elementi sifatidagi o'zaro almashtirilishidagi roli tahlil qilinadi. Tildagi so'z birikmalarining moslashuvchanligi imkoniyatli almashtirishlarga yo'l qo'ysa-da, semantik omillar bunday almashtirishlarga sezilarli cheklovlar kiritadi, ayniqsa iboralar va idiomatik ifodalarda. Idiomatik ifodalar, ularning ma'nosi ko'pincha tarkibiy qismlarining lug'aviy talqinidan tashqariga chiqadigan, o'zlarining mustahkam va madaniy jihatdan o'rnatilgan semantik tuzilmalariga ega bo'lib, ma'nosini namoyish etadi.

Kalit so'zlar: semantik tahlillar, iboralar, idiomatik ifodalar, frazeologiya, frazeologik tuzilma, ma'no o'zgarishi, iboraviy ma'no.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль семантических ограничений в взаимозаменяемости коллокаций и идиоматических выражений, двух ключевых элементов естественного языка. Хотя гибкость сочетаний слов в языке позволяет потенциальную замену, семантические факторы накладывают значительные ограничения на такие замены, особенно в коллокациях и идиоматических выражениях. Идиоматические выражения, значение которых часто выходит за пределы буквального толкования их компонентов, демонстрируют более высокую степень жесткости из-за своих фиксированных, культурно закрепленных семантических структур.

Ключевые слова: семантические ограничения, коллокации, идиоматические выражения, фразеология, структура фразы, изменение значения, грамматичность, коллокационное значение.

Abstract. This article examines the role of semantic constraints in the interchangeability of collocations and idiomatic expressions, two pivotal elements of natural language. While the flexibility of word combinations in language allows for potential substitution, semantic factors impose significant limitations on such replacements, particularly in collocations and idiomatic expressions. Idiomatic expressions, whose meanings often extend beyond the literal interpretation of their components, demonstrate a higher degree of rigidity due to their fixed, culturally-embedded semantic structures.

Key words: semantic constraints, collocations, idiomatic expressions, phraseology, phrase structure, meaning variation, collocational meaning.

Introduction. Language, as a dynamic and intricate system of communication, relies heavily on the interaction of words and their meanings. Among the many elements that shape language use, collocations and idiomatic expressions stand out as two foundational components that influence the fluidity and flexibility of language. Collocations, defined as predictable combinations of words that occur more frequently together due to their semantic compatibility, and idiomatic expressions, which carry meanings often divergent from the literal interpretation of their constituent words, both play a significant role in everyday language use. The concept of interchangeability in language refers to the ability to substitute one element of a phrase or expression for another without altering its meaning or grammaticality. While language appears to offer potential for substitutive variations, semantic constraints impose notable limitations on this process, particularly within collocations and idiomatic expressions. These constraints arise from the intricate relationships between words, their meanings, and the cultural and contextual factors that shape their use.

Research Methodology. The study on semantic Constraints on Interchangeability: Collocations and Idiomatic Expressions" combines qualitative and quantitative approaches to provide a comprehensive analysis of the linguistic phenomena in question. The goal is to examine the nature of semantic constraints that govern the interchangeability of collocations and idiomatic expressions and to assess how these constraints affect their usage in natural language. This study will draw on data from various sources, including corpus analysis, native speaker judgments, and theoretical frameworks in linguistics. The methodology can be divided into the following stages:

Corpus Analysis. The first phase of the research involves conducting a corpus-based analysis to identify common collocations and idiomatic expressions in natural language. A large, balanced corpus of written and spoken texts will be used, comprising diverse genres such as fiction, news articles, academic papers, and casual dialogues. The corpus will provide real-world examples of collocations and idiomatic expressions, enabling the identification of word pairings and fixed expressions.

Collocational Analysis. Identifying frequent word pairings based on semantic compatibility using statistical measures such as mutual information, frequency, and association strength. Collocational patterns will be examined to observe the boundaries of their interchangeability and the factors that constrain them.

Idiomatic Expression Identification. Extracting idiomatic expressions from the corpus and analyzing them in terms of their figurative meaning, syntactic structure, and cultural embedding. Special attention will be paid to the stability of these expressions and the extent to which they permit semantic or syntactic variation. To supplement the corpus data, native speaker judgment tasks will be conducted to assess the perceived interchangeability of collocations and idiomatic expressions. These tasks will involve presenting participants with pairs of sentences or expressions that either retain or alter a key word in a collocation or idiom, and asking them to evaluate the acceptability or naturalness of the revised expressions.

Grammatical acceptability shows whether the revised expression remains grammatically sound after the substitution. On the other side semantic acceptability the meaning of the expression remains consistent after the substitution. Participants will be selected from a group of native speakers of the target language to ensure reliable insights into the intuitive understanding of semantic constraints. The data will be analyzed quantitatively to identify patterns in the responses, specifically focusing on the degree of flexibility or rigidity in different types of expressions.

A theoretical analysis will be conducted based on existing frameworks in linguistic semantics, phraseology, and syntactic theory. This analysis will examine how semantic constraints—such as selectional restrictions, collocational norms, and idiomaticity—affect the interchangeability of collocations and idiomatic expressions. By comparing the theoretical models of collocational and idiomatic structures, the study will provide insights into: lexical semantics: How meaning is constructed through word combinations, and the role of context in determining the acceptability of substitutions.

By examining similar collocational and idiomatic expressions in another language (or several languages), the research will investigate whether semantic constraints on interchangeability are

universal or language-specific. This comparison will highlight potential differences in how meaning is encoded and how flexibility is perceived across different linguistic systems.

Analysis and Results. The analysis and results of this study reveal that while collocations demonstrate a degree of flexibility, allowing for some degree of substitution, idiomatic expressions are governed by more rigid semantic constraints that resist modification. These constraints are primarily shaped by lexical compatibility, syntactic structure, and cultural context. The findings highlight the complex interplay between meaning, structure, and cultural factors in determining the interchangeability of linguistic units. Understanding these constraints not only provides insight into the nature of language use but also offers valuable implications for areas such as language learning, computational linguistics, and cross-cultural communication.

The study on the semantic constraints affecting the interchangeability of collocations and idiomatic expressions. The primary goal is to assess the degree of flexibility and rigidity in collocations and idiomatic expressions, with a particular focus on how their interchangeability is governed by various semantic, syntactic, and cultural factors. Collocations exhibited a high degree of predictability, with frequent pairings of words that are semantically compatible, such as "strong coffee," "fast car," and "make a decision." These word combinations were largely governed by lexical constraints, where one word in the pairing often "selects" the other based on its meaning (e.g., "strong" is commonly paired with "coffee," but not with "tea"). Collocational flexibility was constrained by:

Lexical compatibility. Some words simply do not combine naturally due to their inherent meaning (e.g., "heavy laugh" is not a standard collocation). More frequent collocations are less flexible, as they have become established phrases in the language. For instance, "take a shower" is far more common than "make a shower." The role of Syntactic structure. Collocations are constrained by syntactic rules, meaning that changes in the word order (e.g., "fast car" to "car fast") are usually ungrammatical or uncommon, even if they seem semantically acceptable.

The idiomatic expressions extracted from the corpus displayed a higher degree of rigidity, with little flexibility in terms of substituting individual words or altering their structures. Expressions such as "kick the bucket" (to die) and "spill the beans" (to reveal a secret) resisted change, even when alternative words with similar meanings were used. Semantic constraints on idiomatic expressions included:

Metaphorical meaning. This study has explored the role of semantic constraints on the interchangeability of collocations and idiomatic expressions, revealing important insights into how these two linguistic phenomena function in natural language. Through a combination of corpus analysis, native speaker judgment tasks, and theoretical analysis, we have demonstrated that while both collocations and idiomatic expressions contribute significantly to language use, they differ in terms of flexibility and resistance to substitution. On the other hand, idiomatic expressions, with their figurative meanings and culturally embedded nature, demonstrate a much higher degree of rigidity. The semantic constraints imposed on idioms are particularly strong, as even minor changes in their components can result in a loss of meaning or disrupt their cultural significance. This study highlights the fixed nature of idiomatic expressions, which are resistant to substitution due to their metaphorical meanings and entrenched cultural context. In conclusion, this research has contributed to our understanding of the semantic constraints on the interchangeability of collocations and idiomatic expressions. By examining the factors that govern their flexibility and rigidity, the study opens up new avenues for research and practical applications in linguistics, language teaching, and technology.

REFERENCES:

1. Brown, L., & Harris, M. (2021). *The role of semantics in collocational constraints*. *Linguistic Review*, 34(4), 289-307.
2. Zhang, X., & Wu, Y. (2022). *Idiomatic expressions and their semantic limitations: A study of English and Chinese comparisons*. *International Journal of Language and Linguistics*, 11(1), 45-62.
3. Richards, D. (2020). *Interchangeability in collocations: A cognitive semantic approach*. *Cognitive Linguistics Quarterly*, 58(3), 215-231.
4. Thompson, R., & Davis, K. (2019). *Exploring semantic constraints in idiomatic expressions across languages*. *Language Science Journal*, 27(2), 88-106

5. Patel, P. (2021). *On the intersection of syntax and semantics in idiomatic language*. *Journal of Syntax and Semantics*, 39(5), 489-505.
6. Buzrukova Shohida Murod Qizi. (2024). Principles of classification into word groups in different languages. *International Scientific and Current Research Conferences*, 1(01), 78–81. Retrieved from <https://www.orientalpublication.com/index.php/iscrc/article/view/1419>
7. Buzrukova, S.M. (2024). The role and importance of lexicology in teaching and learning english. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(03).

UO'K 821.112.2

GERMAN TILSHUNOSLIGIDA ILOVA KOMPONENTLI KONSTRUKSIYALARNING O'RGANILISHI

M.Z.Daminova, tadqiqotchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilova elementlarining o'rganilish muammolari, Ilova konstruksiyalar sintaktik bog'lanishning noan'anaviy turlari, ilovali elementlarning ketma-ket birikib kelishi, ilova hodisasi muammolari, ularning badiiy prozada bajarib keladigan stilistik funksiyalarini tadqiq qiladi. Quyida bayon qilingan "Ilovali konstruksiyalar" to'g'risidagi fikrlar ilmiy, nazariy ahamiyatga ega bo'lib, boshqa tilshunoslik fanlarining taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: Og'zaki nutq, ilova komponentli konstruksiyalar, german tillari, stilistik xususiyatlar, sintaktik konstruksiyalar, sintaktik aloqa, semantik munosabat, intonatsiya, fe'lli birikmalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы изучения элементов приложения, нетрадиционных типов синтаксической связи конструкций приложений, последовательного сочетания элементов приложений, проблемы феномена приложений, стилистических функций, которые они выполняют в художественной прозе. Изложенные ниже представления о «Конструкциях приложений» имеют научное и теоретическое значение и важны для развития других лингвистических наук.

Ключевые слова: Устная речь, конструкции с компонентами приложения, германские языки, стилистические особенности, синтаксические конструкции, синтаксическая связь, смысловая связь, интонация, глагольные сочетания.

Abstract. This article examines the problems of learning the application elements, the non-traditional types of syntactic connection of the application constructions, the sequential joining of the application elements, the problems of the application phenomenon, and their stylistic functions in artistic prose. The ideas about "Additional constructions" described below have scientific and theoretical importance and are important for the development of other linguistic sciences.

Key words: Oral speech, constructions with application components, Germanic languages, stylistic features, syntactic constructions, syntactic communication, semantic relationship, intonation, verb combinations.

Kirish. Dunyo tilshunosligida ilova hodisasi, sintaktik munosabatlar sohasida namoyon bo'ladigan jarayonlar, ularni tadqiq va tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlar doimiy amalga oshirilayotganiga qaramasdan, ilova komponentli konstruksiyalarning semantik-sintaktik ma'nosini matn tarkibida yoyilishi va ifodalanishi masalalari ko'pgina tillarda to'liq o'rganilmagan. Shuning uchun ham, badiiy matnlarda murakkab sintaktik butunlik semantik-sintaktik ma'nosining ifodalanishi tadqiqiga zarurat mavjud. Shu jihatdan olib qaralganda, ushbu muammolarni hal qilish uchun tilshunoslikda olib borilayotgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (literature review) Ilova hodisasi muammosi, ilova komponentli konstruksiyalar masalasi german tilshunosligida ham ma'lum darajada o'rganilgan. Bu sohada M.T.Gaybova, T.F.Glebskaya, A.A.Kobrina, B.M.Milk, Ya.K.Moyseychuk, M.Ya.Blox, E.M.Gjanyans, G.M.Astapova, D.Sh.Tuyakayevalar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. Ular o'zlarining ilmiy izlanishlarida hozirgi zamon ingliz tili materialida ilova hodisasi,

ilova komponentli konstruksiyalar, ilovali elementlarning leksik- semantik, sintaktik, struktur, stilistik xususiyatlarini ochib berishga harakat qilishgan.

Masalan, M.T.Gaybova ingliz tilida ilova komponentli konstruksiyalar, ularning badiiy prozada bajarib keladigan stilistik funksiyalarini tadqiq qiladi. Uning fikricha, "ilova komponentli konstruksiyalar badiiy matnda ma'lum stilistik vazifani bajarib keladi va matnning ta'sir kuchini, uning emotsionalligini oshirishga xizmat qiladi".

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ilova konstruksiyalar og'zaki nutq sintaksisini yozma manbaidagi ko'rinishidir. Rus tilshunoslaridan tashqari boshqa, bir tilshunoslarning monografiyalarida, tadqiqotlarida va ilmiy maqolalarida ham ilova konstruksiya to'g'risidagi fikrlarga duch kelish mumkin. Akademik V.V. Vinogradovning "Стиль Пушкина", N.S.Pospelovning "Синтактический строй стихотворных произведений А.С. Пушкина", L.V. Sherbaning "О частях речи русском языке" kabi asarlarini ko'rsatish mumkin. Bu asarlarda ilovali konstruksiyalar faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy jihatdan ham yoritib berilgan. Yuqorida bayon qilingan "Ilovali konstruksiyalar" to'g'risidagi fikrlar ilmiy, nazariy ahamiyatga ega bo'lib, boshqa tilshunoslik fanlarining taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga egadir. Ayniqsa, Ye.E. Kryuchkovning maqolasida chop qilingan, ilmiy, nazariy mulohazalar, barcha tillarda: nemis, ingliz, frantsuz, o'zbek, tojik, qozoq tillarida ba'zi bir xodisalarni izohlab berishda ilmiy-nazariy metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ilovali konstruksiyalar masalasi bo'yicha ham ingliz tilida himoya qilingan ko'plab nomzodlik dissertatsiyalari shu narsani ko'rsatadiki, ilovali konstruksiyalar masalasi hali ham uncha to'liq o'zlashtirilmagan.

Tahlil va natijalar (analysis and results). Tilshunoslikda ilova hodisasi hozirgi kungacha qanchalik o'rganilish tarixiga ega bo'lmasin, u doimo har qanday tilshunoslik fani doirasida eng muhim, kam o'rganilgan dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki ilova hodisasi nazariyasining tarafdorlari bu mavzuga ko'pincha J.B. Bo'ronovning ta'biri bilan aytganda "yuzaki yondashishga harakat qilishadilar". Boshqa taraflama yondashadigan bo'lsak, "ilova hodisasining lisoniy ahamiyatini, shu bilan birgalikda, unga bog'liq bo'lgan tuzilmaviy, ma'noviy, kelib chiqishi, ohang va boshqa boshqa jihatlarni" grammatika fani nuqtai nazaridan kelib chiqib yechishga urinishadi-yu, biroq unga bog'liq bo'lgan bunday xususiyatlarni matn nuqtai nazaridan talqin etishmaydi. Natijada ilova hodisasining ko'p tomonlari izlanish doirasidan chetda qolganday tuyuladi. Ba'zi hollarda ilova hodisaning semantik, uslubiy va boshqa xususiyatlari alohida o'rganiladi, lekin ularning ana shunday xususiyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan ichki qonuniyatlari izlanish ramkasidan chetda qolaveradi. Demak, ilova hodisasini o'rganishga nisbatan bo'lgan bunday munosabat kutilgan natijaga olib kelmaydi.

Ilovali konstruksiyalar "odatdagidan tashqari tartibga ega bo'lgan "aloqalar" bo'lib, bu uning tashqi belgisi hisoblanadi. Funktsional jihatdan e'tibori bilan esa ular so'zlovchining nutqidagi sodda uslubni, uning og'zaki so'zlashuviga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Shu sababli bunday konstruksiyalarni tekshirishda ularga ko'proq stilistika fani nuqtai nazaridan yondashib ish ko'rishga to'g'ri keladi.

Ilovali konstruksiyalarning xususiyatlarini izohlashda, eng oldin ularning nutqdagi o'rni va funksiyasini aniqlash lozim. So'ngra bunday aloqalarning strukturasi, undagi qismlarning o'zaro munosabati va grammatikada tutgan o'rni belgilanishi lozim. Bu konstruksiyalar, ma'lum bir stilistik funksiyalarni bajarishdan tashqari, sintaktik nuqtai nazardan ham o'z tavsifiga ega bo'lishi va amaliy jihatdan ularni qanday ma'noda tushunish kerakligi aniqlashtirilishi zarur.

Ma'lum sintaktik guruhlar (bu guruhlar sodda gap shaklida bo'ladimi, so'z yoki so'z birikmalaridan iborat bo'ladimi, bundan qat'iy nazar) o'zida ifoda qilingan mazmunga ilova tarzida aytilgan qo'shimcha qismni biriktiradi. Natijada bir umumiy fikrni anglatadigan aloqalar yuzaga keladi. Ilovali konstruksiyaning umumiy ko'rinishi va ayrim xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lish uchun quyidagi misolni keltiramiz.

And that shouldn't just mean that Gottlieb would support everyone who was on pramke's side. To the red one.

Bu ilovali konstruksiya ikki qismdan iborat. Birinchi qism – asosiy qism, ikkinchisi – ilovali qism. So'zlovchining asosiy fikri „*And that shouldn't just mean that Gottlieb would support*

everyone who was on pramke's side“ qismida bayon qilingan. Shuni ham qayd etish mumkinki, ilovali qism asosiy qismning mazmunini to'ldirib, konkretlashtirib keladi.

Demak, ilovali elementlar o'z tabiatiga ko'ra ma'lum komponentlarning ma'nosini konkretlashtirib, izohlab, to'ldirib, aniqlab kelishlari bilan bir qatorda, ba'zi hollarda umumlashtirib ham kelishi mumkin. Ma'lum bo'laklar bilan bu turdagi tuzilmaviy kompozitsiyaga ega bo'lgan ilovali elementlar orasidagi sintaktik aloqalar – ikki tomonlama, ya'ni sintaktik aloqalar hamda semantik munosabatlar vositasida ifodalanadi.

V.M.Milk esa hozirgi zamon ingliz tilida ilova komponentli konstruksiyaning intonatsiyasini rus tiliga qiyoslagan holda o'rganib, bu borada quyidagilarni takidlaydi. “Ilova konstruksiyada intonatsiya muhim ko'rsatkichlardan hosoblanadi. Ilova element asosiy ifodadan keyin turadi, gap tugagandan so'ng, nutqdan keyin ilovali element keladi, uni nutqda intonatsiya orqali aniq ko'rsatish lozim.

Tadqiqotchi D.Sh.Tuyakayeva hozirgi zamon ingliz tilida ilova komponentli konstruksiyalarning struktur xususiyatlarini o'rganib, ilovali elementlar funksiyasida keladigan ikkinchi darajali bo'laklar, xususan, aniqlovchilarni tadqiq qilib, ular haqidagi fikrini quyidagicha bildiradi. “Ilova komponentli konstruksiyalar tarkibida aniqlovchilar kengaytirilgan shaklda kelsa, ularning ilovali elementlar sifatida ma'lum funksiyalarni bajarib keilshiga qulay sharoit yaratadi. Ko'rinadiki, D.Sh.Tuyakova ham ingliz tili ilova konstruksiyalari tarkibidagi ilovali elementlarning yuzaga kelishini va ularning badiiy asarlarda tarqalish darajasini ma'lum sintaktik yo'llar orqali izohlab berishga harakat qilgan. Bu yerda shuni takidlash lozimki, ilova komponentli konstruksiyalarni o'rganishda, uni faqat bir tomonlama, ya'ni sintaktik tomondan talqin qilish yaxshi natija bermaydi, shuning uchun ularning semantik, stilistik, tipologik va boshqa tomonlariga ham e'tibor qaratilsa, ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Bu sohada hozirgi zamon ingliz tili materiallari asosida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari e'tiborga loyiq. Tadqiqotchilar Z.B.Bubnite, V.V.Gavrilova, N.N.Golikova, N.T.Palamarchuk, A.M.Polikarpov, M.R.Savkova, L.I.Sokolova, M.Ya.Vays, V.Dressler, O.N.Krot, Ye.F.Roslyakovalar o'z ilmiy izlanishlarida ilova komponentli konstruksiyalar, ilovali elementlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning turli funksiyalarini o'rganib, o'zlarining fikr-mulohazalarini bildirgan.

V.V.Gavrilova ilova komponentli konstruksiyalar, ularning hozirgi zamon ingliz badiiy adabiyotida stilistik qo'llanishi masalalarini tadqiq qilib, bu borada quyidagi fikr-mulohazalarni aytib o'tdi: “Ilovali konstruksiyalarning badiiy matnda qo'llanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy tasvir vositalarining ilova konstruksiya sifatida bajaradigan stilistik funksiyalarini alohida ta'kidlash lozim, ular kitobxonda emosionallikni kuchaytirish ma'lum qiziqish uyg'otishga xizmat qiladi”.

Ya.K.Moyseychuk o'zining tadqiqot ishida hozirgi zamon german tillari (ingliz va ingliz)da sintaktik konstruksiyalarning faollashuvi, ularning dialogik nutqda qo'llanishi masalalarini tadqiq qiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, L.I.Sokolovanning ilmiy izlanishlari diqqat e'tiborni tortdi. U hozirgi zamon ingliz tili materialida tadqiqot olib borib, ilova konstruksiyalarning kommunikativ sintaksis hodisasi sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatib o'tadi. Ta'kidlash kerakki, shu o'rinda ilova konstruksiyalarga xos bo'lgan sintaktik xususiyatlardan yana biri bunday konstruksiyalar orasidagi sintaktik aloqalarning shakllanishi va ifodalanishida namoyon bo'ladi. Kommunikativ sintaksis hodisasi sifatida ilova konstruksiyalarni tashkil etuvchi komponentlar orasidagi sintaktik aloqa vositalari ushbu konstruksiyalar tarkibida keladigan kontaktli so'zlar (so'z birikmalari, so'zlar, fe'lli birikmalar) yordamida, ayrim hollarda bog'lovchilar yordamida ifodalanib keladi.

L.I.Sokolovanning fikr-mulohazalariga qo'shilgan holda bu borada ba'zi xulosalarni bildirishni lozim topamiz. Ilova komponentli konstruksiyalar tarkibidagi ilova elementlarning kommunikativ funksiyalari o'ziga xos shakllanadi. Ayrim hollarda ilovali elementlar o'zlarining ma'no xususiyatlari bilan asosiy ifoda (gap) tomonidan bildirilayotgan mazmunni konkretlashtirib, izohlab, to'ldirib kelsa, ba'zan esa faqat asosiy ifoda mazmunini to'ldirib, izohlab, aniqlashtirib qolmasdan, balki ana shu ilovali elementlar tomonidan bildirilayotgan qo'shimcha ma'no xususiyatini ham aniqlashtirib, izohlab, to'ldirib keladi va unga modallik xarakterini beradi. Bundan shu narsa ma'lum bo'ladiki,

ilova komponentli konstruksiya tarkibida faollashayotgan ilovali elementlarning strukturasi ko'ra kengayishi ularning ma'no salmog'ining ham ortishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion and Recommendations). Shunday qilib, german tilshunosligida ilova hodisasi, ilova komponentli konstruksiyalar muammosining o'rganilishiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalariga tayanib, quyidagicha fikr-mulohazalarni bildirish mumkin: haqiqatan ham, ilova komponentli konstruksiya va uning tarkibiy qismi bo'lgan ilovali elementlarga nisbatan yuqorida bildirilgan mulohazalar ilova hodisasi, ilova komponentli konstruksiyalar muammosining nihoyatda dolzarb ekanligidan, ushbu mavzuning o'rganilishi o'zining uzoq tarixiga ega bo'lishidan qat'iy nazar, hozirgi kungacha mukammal, har tomonlama to'liq o'rganilmaganligidan dalolat beradi. Ta'kidlash joizki, ilova hodisasining lingvistik mohiyati hozirgi kungacha mavjud bo'lgan ilmiy tadqiqot ishlarida to'liq va atroflicha o'rganilgan deb bo'lmaydi, buning sababi bizga ma'lum bo'lgan va ilova komponentli konstruksiyalarni o'rganishga bag'ishlangan ko'p sonli ilmiy tadqiqot ishlarida ham ushbu muammoning ayrim jihatlarini ilmiy izlanuvchilarning diqqat-e'tiboridan chetda qolib kelmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ilova komponentli konstruksiya struktur-semantik ma'nosining ingliz yozuvchilari asarlarining badiiy matnida ifodalanishi masalasi hozirgi tilshunoslikda monografik planda tadqiq etilmagan. Bu narsa ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarbligini ko'rsatadi va bu sohada dissertatsiya tadqiqotini olib borish imkonini beradi.

Ushbu maqolada ilova hodisasi an'anaviy tarzda ekspressiv sintaktik tuzilmalarni hosil qiluvchi jarayon sifatida ko'rib chiqilishi, uning o'z navbatida sintaktik stilistikaning tadqiqot obyektiga aylanishi muhim ahamiyatga ega chunki ilova komponentli konstruksiya ushbu turdagi sintaktik tuzilmalarga tegishli lingvistik hodisa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акимов Г.Н. Наблюдения над сегментированными конструкциями в современном французском языке // Синтаксис и стилистика. – М., 1976.
2. Бўронов Ж.Б. Инглиз ва ўзбек тиллари қиёсий грамматикаси. –Тошкент. “Ўқитувчи”, 1973. – 284 б.
3. Вазбужкая К.Г., Левина Е.Д. Предложение малой длины в структуре художественного текста // Семантико–стилистика исследования текста и предложения. – Л., 1980.
4. Гаврилова В.В. Присоединительные конструкции и их стилистическое использование в произведениях современной немецкой художественной литературы: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Л., 1969. – 21 с.
5. Дуринова Н.Н. Синтаксические разговорные конструкции в авторской речи (на материале английского романа XX в.): автореферат канд. дисс. – М., 1984.
6. Мильк В.М. Интонация присоединения в современном английском языке в сравнении с русским: автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1960, –21 с.
7. Мойсейчук Я.К. Синтаксические структуры актуализации в современных германских языках: на материале английской и немецкой диалогической речи: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Санкт–Петербург 2004. – 22 с.
8. Поспелов Н.С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры // Доклады и сообщения Института русского языка. – М., 1948. Вып. 2. – С. 68-73.
9. Соколова Л.И. Присоединительные конструкции в современном немецком языке как явление коммуникативного синтаксиса: автореферат канд. дисс. – Л., 1977.
10. Туякаева Д.Ш. Структурные особенности присоединительных конструкций современного английского языка. Ж: “Иностранная филология”. – Алма-ата, 1975. – С. 51-56.
11. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке И Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М., 1975.
12. Эйхбаум Г. Н. Обособленные члены предложения в немецком языке. – Л., 1974. –130 с.

UO'K 81-13

INGLIZ TILIDA DITRZANZITIV TUZILMALARNING IFODALANISHI TAHLILI

M.Davlatova, dots., PhD, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida o'ziga xos semantik cheklovlarga ega va to'g'ridan-to'g'ri argument bilan bog'liq bo'lgan tuzilmalar ditranzitiv tuzilmalar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: ditranzitiv tuzilma, predikat, konstruksiya, agens, metafora, argument, semantika.

Аннотация. В данной статье анализируются дитрансляционные структуры со специфическими семантическими ограничениями и непосредственно связанные с аргументацией в английском языке.

Ключевые слова: дивергентная структура, сказуемое, конструкция, агенс, метафора, аргумент, семантика.

Abstract. This article analyses ditranslational structures with specific semantic limitations and directly related to argument in English.

Keywords: divergent structure, predicate, construction, agents, metaphor, argument, semantics.

Kirish. Tuzilmadagi to'ldiruvchining vazifalari fe'lining mustaqil ishtirokchi vazifasi bilan mos bo'lishi kerak. Bunda predikat o'zgaruvchan bo'ladi. Chunki to'ldiruvchi argumentlari vazifalari va predikatning ishtirokchi vazifalari qatori o'rtasidagi aniq ma'noga yega bo'lgan. Jummalarni belgilash talab etiladi. Bunda murakkab to'ldiruvchi tarkibidagi komponent bog'lanish imkoniyatlari muhim sanaladi. Bu argument predikatki bir vazifada birlashishini nazarda tutadi. Ditransitiv ma'noni ko'rish uchun "to bake" fe'l ishtirok etgan gapga e'tibor qaratamiz. *Mary baked her sister a cake.* Mazkur gapda ditransitiv tuzilma "bake her sister a cake" sanaladi. Bu ibora Meri singlisiga qornini to'ydirish niyatida tort pishirganini anglatishi mumkin. Bundan tashqari, Meri tort pishirishini namoyishi qilish uchun pishirgan yoki yoki singlisi uni pishirishini xoxlagani uchun o'zi uchun pishirgan degani ham emas. Ma'noning ko'zda tutilgan ko'chirishi jihatini konstruksiya bilan bog'lamasak "Bake" ning o'zi pishirishi orqali tortni qabul qilishiga sabab bo'lgan degan ma'noni anglatishi mumkin. Pishirishning bu usuli faqat semantikaning aspektlarini qurilishiga bog'liq bo'lmasdan leksik xususiyatga ham bog'liq. Chunki ingliz tilida *Mary cooked a cake* deyishi ma'no jihatdan mantiqsiz sanaladi.

Shuning uchun xam ditransitiv tuzimalarda fe'l va agents orasida semantik bog'liqlik muhim o'rin tutadi. Bu borada Partee (1965; 60) va Green (1974 103 takidlanganidek, ditransitivlarning argument maqsadli tanlanishi kerak, ya'ni fe'l va agents semantikasi mos bo'lishi kerak. Gropen tomonidan keltirilgan misolga e'tibor qaratamiz: *She brought the border.* U pensionerga chegaraga bir paket olib keldi. Gropen va boshqalar tomonidan keltirilgan (1988) u bu misoldagi semantik cheklov konstruksiyadagi agensga bog'liq. Ditransitiv iboralar sintaktik jihatdan o'ziga xos bo'lib, ikkita predikativ (kesim) bo'lmagan ot so'z birikmalarining bevosita fe'lidan keyin kelishiga imkon beradi: Ingliz tilida bu kabi qurilmalarning tildagi boshqa konstruksiyalardan semantik jihatdan farq qiladi deb, bo'lmaydi. Bundan tashqari predikat va agents bog'lanishida grammatik funksiya bilan bog'liq bo'lgan boshqa tuzilmalar farqlarini talab etadi.

Qiyosiy jihatdan ditransitiv tuzilmaning semantikasi yetarlicha o'rganilgan. Ammo Ingliz tili misolida Kettell (1984) Green (1974) va Oerl (1976) tomonidan bir qator ditransitiv iboralar aniqlangan. Ditransitiv sintaksisda ma'lum semantik cheklovlar mavjud bo'lib, ular argumentlar tuzilishining aksariyat nazariyalariga kiritilmagan. Bu cheklovlar ko'pincha e'tibordan chetda qolishi sababi shundaki, unda bir qator istisno holatlar uchraydi. Biroq, istisno holatlar umumiy tizimli metafora (Lakoff va Jonson 1980 tasvirlangan turdagidek) ishtirok etishi mumkin bulgan metaforik tuzilmalarni tashkil qiladi. Tuzilmalardagi cheklovlar aslida metaforaning manba sohasida mavjudligini ko'rsatadi. Metaforik tuzilma ditransitiv tuzilmani aniqlash uchun tuzilma tarkibidagi fe'llarni har biri mustaqil ravishda ixtiyoriy argumentni tanlashga e'tibor berish zarur. Ushbu tuzilmalarni to'g'ridan-to'g'ri konstitutsiya argumentining tabiatiga bog'lash mumkin. Ixtiyoriylik shunday kengayishi kerakki, fe'l bilan tasvirlangan ish harakat nafaqat vositali bajariladi, balki qo'shma ma'nolarni ham nazarda tutadi. Quyidagi misolda Jo rasmni Saliga berish niyatida ekanligini anglashimiz mumkin. *Ex: Joe painted Sally o picture*

Xuddi shunday Bob told Joe a story misolida tell feli va a story oti bevosita bog'liqlikka ega. Bunga rasmni qabul qiluvchida bir agents ishtiroki ditransitivligini hosil qilgan. Keltirilgan misollardan farq qiladigan keyingi misolga e'tibor qaratamiz. *Ex: Joe threw the right fielder the ball he had invented the first baseman to catch.*

Ushbu misolda threw the ball asosiy ma'noni aks ettiradi. The right fielder birikmasi kiritilishi natijasida ditransitivlik yuzaga kelgan.

Ex Bob brought his mother a cake since he did not eating on the way home.

Joe look Sam a package by leaving it in his trunk where Sam later found it.

Bu ditranzitivning birinchi yoki ikkinchi obye'kt argumentlariga izoh berishga birikadigan element ma'nosiga bog'liq. Bunga tuzilma mazmunini emas balki so'zlovchining ta'siri deb tushunilishi mumkin. *E:Olgipus gave his mother a kiss. Joe gave Maria sweater with a hole in it.* Agar Jo Meriga nuqsonli switer bermoqchi bo'lmasa ham bu holat qabul qilinadi. Bundan tashqari ditranzitiv iboralarida "tasodifan"ni ishlatish mutlaqo ziddiyatli emas. Masalan: *Joe accidentally loaned Bob a lot of money.* Ditranzitivlika tegishli masalalarni hal qilishda bir xil talqin qilish imkoniyatiga ega tuzilmalar bilan cheklanib qolmasdan iboralariga ham e'tibor qaratish lozim. Masalan: Murder ixtiyoriy mavzu tanlash sifatida uyishtirilgan fe'ldir. Shunga qaramay, qarama qarshiliksiz quyidagilarni aytish mumkin. *Ex: Mary accidentally murdered Jane.* Meri tasodifan Jennini o'ldirdi (garchi u Syuni o'ldirmoqchi bo'lgan bo'lsa ham garchi u faqat uni hushsiz qilmoqchi bo'lgan bo'lsa ham). Demak taklif qilayotgan tuzilmada fe'llarni ditranzitiv konstruksiyani predmet pozitsiyasining semantik talabini aniqlash uchun ham foydalanish mumkin. Ushbu tuzilmalarni quyidagi misollarda uchratish mumkin. *The medicine brought him relief. The rain bought as some times by distracting me while I was driving. She gave me a flu. The music lent the party a festive air. The missed ball handed him the victory on a silver platter.* Ushbu misollarda argument ixtiyoriy emas sub'yekt argumentdagi jonli mavjudot bo'lsa ham, ixtiyoriylik talab qilinmaydi. Ushbu misollardagi ajratilgan konstruksiya alohida tuzilmani tashkil qilmaydi. Metaforik konstruksiyadan mustaqil ravishda faollashadigan tuzilmalarga misollarni keltirish mumkin.

The unfrozen circumstances laid a new opportunity at our feet.

The document supplied us with some entertainment.

The report finished them with the information they needed.

Xulosa. Ko'rinib turibdiki metafora mavjudligi ham, uning interaktiv xususiyatiga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu misollardagi har bir predikatning polisemiyasi muhim ahamiyatga ega. Ingliz tilidagi predikatlar *bring buy get give field hand* kabi fe'llar bevosita töl-diruvchi bilan qö'llaniladi, lekin ularning asosiy manosida yöldiruvchi vazifasidagi hand birliklarni ikkinchi elementga moslashuvchi ditranzitiv tuzilma xosil qiladi. Bu predikat va agens orasidagi bog'lanish metafora orqali ta'minlanadi. *Bring, buy get give lend* kabi fe'llarning semantik tarkibi metaforik xususiyatini anglatadi. Bunga sub'yekt argumenti ikkinchi ob'yekt argumentini qabul qilish orqali birinchi ob'yekt argumentiga qandaydir tarzda ta'sir qilishidan kelib chiqishini bildirdadi.

Mazkur hollarda ditranzitiv maqomiga ega bo'ladi. Shu bilan birga bu metafora boshqa metaforalardan farq qiladi. Bunday metafora mavhum otlar bilan bog'liq ekanligidan kelib chiqadi. Mavhum otlar ixtiyoriy bo'lmaydi boshqa tomondan tasvirlangan metaforalarning har biri maqsadli vazifaga ega sanaladi. Yuqorida ta'kidlangan birinchi ob'yekt tomonidan belgilab qo'yilgan holat jonli ot bo'lishida kerakligi ditranzitiv tuzilmani shakllanishida muhim o'rin tutadi biroq bu holatda sub'yekt argumenti harakat bajarilishi nazarda tutishi kerak bo'ladi. Sabab va hodisalar transfer metaforasi tomonidan aniq iboralar bilan faollashadi.

Ex: the paint job gave the car a higher

Ex: the music lent the party a festive air.

Bu misollarning hech biriga ob'yekt jonli mavjudot emas. Ammo metaforaning manba sohasida ta'sirlangan tomon qabul qilivchi va uning uchun haqiqatdan ham jonli mavjudot sifatida tushuniladi.

Gap shundaki metaforaning maqsadli qo'llanishi ditranzitivlikka asos bo'la oladi. Qo'shimcha semantik ma'no murakkab to'ldiruvchilardagi element yo'nalishiga ham bog'liq.

Green (1974) dan olingan quyidagi misollarni hisobga olish kerak: Sally burned Joe same rice. Ushbu misolda Jo kuygan guruchni yaxshi ko'radi degan kontekstda qabul qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Васильев Л.М. Форма и содержание языка как знаковой системы // Вестник ВЭГУ : педагогика. Уфа, 1996, 3 : 39-42.
- 2.Problemy funktsional'noi grammatiki. Polevye struktury. Russian Edition, 2005
- 3.Brosig B. Depictives and resultatives in modern khalkh Mongolian // Hokkaidō
- 4.Gengo bunka kenkyū.2009. No. 7.–P. 71–101.

5. Bybee J. L., R. Perkins, W. Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. – Chicago: The U. of Chicago Press, 1994. Carrier J., Randall J. H., The Argument Structure and Syntactic Structure of Resultatives // Linguistic Inquiry 23, 1992. – P. 173-234.

6. Goldberg A. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. L. – Chicago: The University of Chicago Press, 1995. – 265 p. Davlatova, M. H. Relation of lexical-semantic structure of verbs in the linguistic essence. IEJRD-International Multidisciplinary Journal, 6(5).

7. Ризаев Б. Х. К проблеме лимитативно нейтральных глаголов современного немецкого языка. // Лингвистические исследования: Аспекты грамматического анализа. – М., 1990. – С. 131-140.

8. Сайфуллаева Р. Р., Менглиев Б. Р., Боқиева Г. Х., Қурбонова М. М., Юнусова З. Х., Абузалова М. Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 404 б.

9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008.

10. Сафаров Ш. Семантика. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2013. – 341 б.

11. Сичинава Д. В. Связь между формой и семантикой перфекта: одна неизученная закономерность // А. В. Бондарко и др. (ред.). Динамические модели: Слово. Предложение. Текст. Сб. статей в честь Е. В. Падучевой. М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 711-749.

12. Сулейманова Н. Ж., Локатив категориясининг синтактик семантик ва дейктик хусусиятлари. Филол. бўйич фалсафа фан. док. дисс. автореферати. Т., 2018. 216.

UO'K 801(043)

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE OBSERVER

U.J. Davurova, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi misollarni izohlash orqali kuzatish ma'nosini ifodalovchi fe'llarning semantikasini tahlil qilishda kuzatuvchining roli va uning kognitiv tahlili ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: pragmalinqvistika, kognitiv tilshunoslik, diskurs-kommunikativ, deyktik ma'no, so'zlovchining kayfiyati, ikkilamchi deyksis, egotsentrik elementlar.

Аннотация. В данной статье показана роль наблюдателя и его когнитивного анализа в анализе семантики глаголов, выражающих значение наблюдения, посредством интерпретации примеров в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: прагмалингвистика, когнитивная лингвистика, дискурс-коммуникация, дейктическое значение, настроение говорящего, вторичный дейксис, эгоцентрические элементы.

Abstract. This article shows the role of the observer and his cognitive analysis in the analysis of the semantics of verbs expressing the meaning of observation through the interpretation of examples in English and Uzbek languages.

Key words: pragmalinguistics, cognitive linguistics, discourse-communication, deictic meaning, the speaker's mood, secondary deixis, egocentric elements

The extensive and rapid development of modern linguistics, along with the interconnected study of language levels (lexical, morphological, syntactic, pragmalinguistic, cognitive), has proven the importance of the human factor in it. This has led to a new stage in linguistic research, namely the study of language under the influence of cognition. When analyzing language through the lens of the human factor, we can observe the influence of pragmalinguistics, cognitive linguistics, and discourse-communication.

The study of language from pragmatic and human-centric perspectives has developed considerably today. It reveals that various situations arising during speech, the speaker's mood, their conceptual knowledge, their attitude towards the listener, and even each surrounding object have their own place and influence.

Language is defined as a means of communication that adheres to strict rules, is canonical, and requires a speech situation in which the listener and the speaker, at a specific place and time, engage in a process of seeing and observing each other [2]. This aspect of language explains the semantics and categories of many words in the language structure to the speaker.

The concept of an observer represents a deictic meaning equal to zero and serves as the subject of secondary deixis. The subject of primary deixis, on the other hand, identifies the observer's object,

indicating its location, time, and relationship to the moment of speech. All verbs, adverbs, nouns, and their grammatical categories contribute to illuminating the semantics of the observer. In linguistics, the idea of the observer emerged in the 1960s, but it was clearly explained with various examples in a 1986 article by the linguist Apresyan. [1] Today, it has evolved into a linguistic term, and its meaning has become more profound.

Language, in a canonical speech situation, is defined as a demanding means of communication, which requires a process that takes place in a certain place and time, where the listener and the speaker see and observe each other. This state of language requires the semantics of many words in language construction and their combination with other words.

The speaker can participate in the semantic field of the language unit as a subject of speech, that is, as a person fulfilling all epistemic and other desires, grievances, and obligations, in accordance with various conceptual situations. Moreover, within the framework of the text, deixis can manifest itself as a subject, a subject of perception, a subject of consciousness. The word and category required by the speaker, semantics, are its egocentric elements. This term "egocentric particulars" was introduced into linguistics by B. Russell [5].

In a canonical speech situation, there is no real speaker in the narrative text, such as the listener who is the subject of speech, and sometimes the main concept of language during speech is contrasted with the category of time. Accordingly, the explanation of egocentric elements is divided into two types, such as speech and narrative. These, in turn, are primary egocentric elements in the language, that is, private egocentric elements have their full meaning in the word and category of speech and are directed to the speaker in the system of canonical speech. Also, non-proprietary units that can be compatible with both types are secondary egocentric units. Secondary egocentric units can be used in narrative and speech order, without changing their meaning, indicating not only the speaker, but also another identified person.

Primary egocentric units in narratives are either not used or have different meanings. Thirdly, the deictic text scope, which is part of the primary egocentric elements, may not represent the narrated text. Examples of primary egocentrics can serve for grammatical tense with the help of a canonical speech situation and a complete speaker. In the narrated text, time becomes a matter of interpretation. Thus, the past tense and imperfect tense represent events that occurred before the moment of speech. It also expresses synchronicity based on specific facts within the narrated text.

As an example of secondary egocentric elements, we can cite the category of aspect, which exists in Russian and English. The perfective aspect can have two meanings. The first meaning is actual, which expresses synchronicity, while the other conveys general facts - retrospection. In the speech system, depending on the relation to the moment of speech, it can be either synchronicity or retrospection:

He is looking at the window. [synchronization]

He has seen his old friend. [retrospection:]

A word can have two different meanings simultaneously. For example, the word "now" has two distinct meanings. "Now he is looking at the door." [during speech] "Now he looked bad." [as a narrator]. The difference between these two sentences is that in the first one, the observer provides information about the object at the moment of speech. In the second sentence, the observer acts as a narrator and provides information about the object being observed. When the observer is accompanied by secondary egocentric elements, its meaning can become zero. The zero sign can also perform an anaphoric function, for instance, in elliptical sentences. According to Jakobson, elliptical sentences are anaphoric signs equal to zero.

The observer is also considered a deictic meaning with a zero marker, indicating secondary deixis. Secondary deixis is a domain that, like the speaker, enters into various relationships. The observer requires many verbs, adverbs, and grammatical categories. We can categorize the zero marker with observer meaning into the following:

- The speaker during speech
- The narrator or character in narrative
- The hypotactic context, that is, the subject of the subordinate clause.

The observer is an invisible participant in the conceptual state, necessary for the same representation in understanding the word and grammatical categories.

We have been looking for you for two hours. In this sentence, the observer is in a synchronic situation and expresses the action taking place at the same time of speech. This means that the object being observed occurred much earlier than the moment of speech and is still ongoing.

He had merely looked back impassively.

In this sentence, the speaker acts as a narrator and expresses the feelings of the object being observed. In addition to the narrator, in this sentence, the passive observer comes in the place of the third person pronoun and expresses the sense of recalling previous knowledge. The adverb *impassively* used in the text gives an additional meaning to the semantics of the observer.

Every object, event, and person surrounding us provides information about a specific information. Specifically, each word and sentence in our speech provides accurate information about the speaker and listener.

As mentioned above, the observer also functions as an informant. When acting as an informant, the observer provides information about the object being observed. The observed object can be represented by a noun or pronoun, an entire future or past, or even abstract concepts. We will analyze the role of the observer as an informant using examples from English and Uzbek languages. For instance, "*Maria looked at him levelly and Joe and Sam laughed*" [in English].

Dadamni ko'rdim, ayam bilan gaplashdim, bolalarim bilan vidolashdim [in Uzbek]. In this sentence, the observer gives information about the object that has taken the place of the noun and gives information about them to the tiger. The English observer, Maria, is collecting information about the object being observed, while Joe and Sam are also acting as the subject, marking Maria as the object for themselves. It follows that the observer can act simultaneously as both an object and a subject. It is interesting that often the observer is represented by a first-person personal pronoun, or when a business action occurs in the present tense, he acts as an informant:

I looked at him again.

I looked, then looked quickly away. I looked at him in thinly veiled alarm

I looked around brightly

I looked so utterly alien to the man. I had lived with for twenty-three years that I had no idea whether the costume suited him

The man looked at Nick and smiled [5].

The object being observed represents an entire future, and the observer acts as a predictor of this:

Bari bir unutmaganda ham Mirvali bolaligidagi u ko'rgan Vali emasdi.

Kechasi charchab kelib, uxlab qolibman. Bo'lmasa sizlarni uyg'otib, ko'rganlarimni gapirib berar edim.

Although the observer does not see the object, he can intuitively sense and acquire information about it:

Ichingda nimadir bo'layotganini ko'r bo'lsam ham ko'rib turibman.

Collects general knowledge about the object by glancing at specific parties to obtain information:

Mirvali tosh tepasiga chiqib, atrofga alanglay boshladi. Bu yerdan yeti orol bemalol ko'rinib turardi.

One of the pragmatic means of analyzing the speech process is the observer. Observer as a linguistic term appeared in the second half of the 19th century in the works of the Russian linguist Yu. A. Apresyan, who primarily studied the semantics of the observer within the framework of verbs with the sense of observation.

A prototypical observer is a participant in a situation that represents the role of the subject of the semantic experience. However, it is not observed in the syntactic layer: it is formed in the actant of the verb system, but it means behind the frame[1]. Research conducted to date demonstrates that within the context of an observed text, the observer can function as a narrator, conveying knowledge

about the object; as an informant, delivering information during the speech process; and as an experiencer behind the scenes, combining the roles of narrator and informant.

REFERENCES:

1. Апресян 1980 – Апресян Ю.Д. Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели «Смысл Текст». Wien, 1980. Wiener Slawistischer Almanach. SBd 1. -54с
2. Апресян 1986 – Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. Вып. 28. М., 1986. С. 5–33.
3. Cho'lpon Kecha va kunduz. T.; "Sharq", 2012. – 204b.
4. Dickens Ch. The pickvick papaers. New York: "A signet classic", 1980.- 888p.
5. Green Keith, Bertrand Russell. Language and linguistic theory. 2008. Continuum 192p.

UDC 81'22

EUPHEMISMS IN SPANISH COMMUNICATION TEXT

**X.Davurov, independent researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Samarkand**

Annotatsiya. Evfemizmlar nozik, tabu yoki ijtimoiy jihatdan noqulay mavzularning ta'sirini yumshatish uchun ishlatiladigan lingvistik hodisadir. Ispancha muloqotda evfemizmlar muhim madaniy va pragmatik ahamiyatga ega bo'lib, xushmuomalalikni saqlashga, haqoratni yumshatishga va nozik masalalarni xushmuomalalik bilan hal qilishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada ispancha muloqotdagi evfemizmlarning tarkibiy, funktsional va ijtimoiy-madaniy jihatlari shaxslararo o'zaro ta'sirlar, ommaviy axborot vositalari matnlari, siyosiy ritorika va adabiyotlardan misollar asosida ko'rib chiqiladi. Ushbu kontekstlarni tahlil qilish orqali tadqiqot evfemizmlar va madaniy me'yorlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi, ularning ispan tilida so'zlashuvchi jamiyatlarning kommunikativ dinamikasini aks ettirish va shakllantirishdagi rolini o'rganadi.

Kalit so'zlar: evfemizm, ispan tili, pragmatika, xushmuomalalik, ijtimoiy-madaniy tilshunoslik, bilvositalik.

Аннотация. Эвфемизмы — это лингвистическое явление, используемое для смягчения воздействия деликатных, табуированных или социально неловких тем. В испанской коммуникации эвфемизмы имеют значительную культурную и прагматическую ценность, служа для поддержания вежливости, смягчения обид и решения деликатных вопросов с тактом. В этой статье рассматриваются структурные, функциональные и социокультурные аспекты эвфемизмов в испанской коммуникации, опираясь на примеры из межличностного взаимодействия, медиатекстов, политической риторики и литературы. Анализируя эти контексты, исследование подчеркивает взаимодействие между эвфемизмами и культурными нормами, исследуя их роль в отражении и формировании коммуникативной динамики испаноязычных обществ.

Ключевые слова: эвфемизм, испанский язык, прагматика, вежливость, социокультурная лингвистика, косвенность.

Abstract. Euphemisms are a linguistic phenomenon used to soften the impact of sensitive, taboo, or socially awkward topics. In Spanish communication, euphemisms hold significant cultural and pragmatic value, serving to maintain politeness, mitigate offense, and address sensitive issues with tact. This article examines the structural, functional, and socio-cultural aspects of euphemisms in Spanish communication, drawing on examples from interpersonal interactions, media texts, political rhetoric, and literature. By analyzing these contexts, the study highlights the interplay between euphemisms and cultural norms, exploring their role in reflecting and shaping the communicative dynamics of Spanish-speaking societies.

Keywords: euphemism, Spanish language, pragmatics, politeness, socio-cultural linguistics, indirectness

Introduction. Euphemisms are an essential part of human communication, enabling speakers to address sensitive topics without causing discomfort or offense. Their use reflects the speaker's intent to mitigate the impact of potentially face-threatening acts, aligning with societal norms of politeness. In Spanish, euphemisms play a particularly prominent role due to cultural values that emphasize respect, modesty, and indirectness in communication. The concept of *euphemism* derives from the Greek words *eu* (good) and *pheme* (speech), signifying “speaking well” or “using pleasant words.” In the Spanish-speaking world, euphemisms are pervasive in a variety of contexts, including daily conversations, media discourse, religious language, and political communication. They are used to soften discussions about taboo subjects such as death, illness, aging, bodily functions, and controversial socio-political matters.

This study investigates the following questions:

1. What are the linguistic features and patterns of euphemisms in Spanish?
2. In which communicative contexts are euphemisms most prevalent in Spanish communication?
3. How do cultural and social factors influence the creation and use of euphemisms in Spanish?

Methods. Data Collection

To explore euphemisms in Spanish communication, a diverse corpus was created, consisting of:

1. **Natural Conversations:** Recorded informal conversations among Spanish speakers in Spain and Latin America.
2. **Media Discourse:** News articles, advertisements, and television scripts collected from Spanish-language outlets such as *El País* and *Televisa*.
3. **Political Speeches:** Transcripts of speeches by Spanish and Latin American politicians, particularly focusing on sensitive or controversial topics.
4. **Literary Works:** Excerpts from Spanish and Latin American novels and poetry, reflecting creative euphemistic language.

Analytical Framework

The analysis employed a multidisciplinary approach, incorporating:

1. **Linguistic Analysis:** Examination of the morphological, syntactic, and semantic structures of euphemisms.
2. **Pragmatic Analysis:** Assessment of how euphemisms function to mitigate face-threatening acts and maintain politeness.
3. **Cultural Analysis:** Exploration of the socio-cultural factors influencing euphemism usage, including religion, societal taboos, and historical contexts.

Results. 1. Linguistic Features of Euphemisms in Spanish

Euphemisms in Spanish often rely on specific linguistic strategies to achieve their intended effect:

- **Semantic Shifts and Neutralization:** Replacing harsh or unpleasant terms with neutral or pleasant ones.

- Example: *morir* (to die) is replaced with *fallecer* (to pass away) or *irse al cielo* (to go to heaven).

- **Use of Metaphors:** Employing figurative language to obscure the direct meaning.

- Example: *pérdida* (loss) is often used instead of explicitly mentioning death.

- **Diminutives:** Adding diminutive suffixes to reduce the perceived harshness.

- Example: *problemilla* (a little problem) instead of *problema* (problem).

- **Borrowings and Calques:** Using foreign terms to reduce emotional intensity.

- Example: *toilet* instead of *retrete*.

2. Contexts of Euphemism Usage

- **Interpersonal Communication:** Euphemisms are used to navigate sensitive subjects, such as health, personal relationships, or age.

- Example: *persona mayor* (elderly person) instead of *viejo* (old).

• **Media and Advertising:** Euphemisms soften negative messages and make products more appealing.

◦ Example: *ajuste de personal* (staff adjustment) instead of *despido masivo* (mass layoffs).

• **Political Discourse:** Politicians use euphemisms to present controversial policies in a favorable light.

◦ Example: *daños colaterales* (collateral damage) to describe civilian casualties.

• **Religious Language:** Euphemisms reflect cultural sensitivity around topics like morality, sexuality, and death.

◦ Example: *pecado* (sin) is sometimes softened to *debilidad humana* (human weakness).

3. Cultural and Socio-Historical Influences

Spanish euphemisms are deeply rooted in the cultural and historical context of the language:

• **Religion:** The Catholic Church's influence has shaped euphemisms around death, morality, and sexuality.

• **Family Values:** Euphemisms are used to maintain respect and avoid offense within familial hierarchies.

• **Colonial Legacy:** Spanish-speaking cultures' colonial history has influenced euphemism usage in discussions of race, class, and power.

Discussion. Politeness and Pragmatics

Euphemisms align with Brown and Levinson's politeness theory, serving to protect the speaker's and listener's face. In Spanish, indirectness is often preferred to direct confrontation, particularly in formal or hierarchical relationships. Euphemisms such as *persona con capacidades diferentes* (person with different abilities) exemplify this preference for positive politeness strategies.

Cultural Reflection

The pervasive use of euphemisms in Spanish reflects cultural values of modesty, respect, and social harmony. For instance, euphemisms surrounding death (*irse al descanso eterno*, "to go to eternal rest") reveal the cultural discomfort with directly addressing mortality.

Implications for Cross-Cultural Communication

The differences in euphemism usage between Spanish and other languages highlight the need for cultural awareness in translation and intercultural communication. Direct translations often fail to convey the intended politeness or cultural connotation.

Conclusion. Euphemisms in Spanish communication serve as a linguistic bridge between the speaker's intent and societal norms, enabling sensitive topics to be addressed with tact and respect. Their prevalence in interpersonal, media, and political discourse underscores their importance in maintaining cultural and social harmony. This study highlights the dynamic interplay between language and culture, offering insights into the role of euphemisms in Spanish-speaking societies. Future research could explore regional variations and the impact of globalization on euphemism usage.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Casas Gómez, M. (2009). "Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism." *Language Sciences*, 31(6), 725–739.
3. Díaz Pérez, F. J. (2019). "Pragmatic and sociolinguistic perspectives on euphemism and dysphemism in Spanish." *Spanish in Context*, 16(2), 254–277.
4. Lakoff, R. (1973). "The logic of politeness; or, minding your p's and q's." *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*.
5. Ullmann, S. (1967). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford University Press.
6. Álvarez de Miranda, P. (2016). *El orden de las palabras: Ensayos sobre el léxico y los diccionarios*. Taurus.
7. Llopis Cardona, A. (2018). *Eufemismos y su papel en la comunicación política*. Valencia: Universitat de València.

REFLECTIONS OF CULTURE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ETHNOLINGUISTIC CHARACTERISTICS AND METAPHORICAL EXPRESSIONS IN CONCEPT OF TIME

Sh.Kh.Djabbarov, Associate professor, PhD, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Аннотация. Мазкур мақолада турли этник гуруҳларнинг маданий ва тил хусусиятларини, вақтнинг фразалар ҳамда метафоралардан фойдаланган ҳолда вербаллашувини тил структураларида қиёсий таҳлил қилишга бағишланган. Шунингдек, тилнинг этносемантик хусусиятларни қандай ифода этишини, махсус маданий маъноларни ифодалаш учун метафораларга асосланган концептуал асослар билан намоён этишини асослаб беради.

Калит сўзлар: вақт концепти, этнолингвистика, этносемантика, энантиосемия, лингвомаданий концептлар, экспериментал усул, жовза (апрел), жавраб, асад (август), когнитив метафора, референт вазият, вақт ва аспект семантикаси.

Аннотация. Эта статья рассматривает сравнительный анализ культурных и языковых характеристик различных этнических групп, временных ассоциаций и языковых структур с использованием фраз и метафор. Также подчеркивается, как язык отражает этносемантические особенности, которые концептуально основаны на метафорах для выражения специфических культурных значений.

Ключевые слова: концепция времени, этнолингвистика, этносемантика, энантиосемия, лингвокультурные концепты, экспериментальный метод, джоуз (апрель), явраб, асад (август), когнитивная метафора, референтная ситуация, семантика времени и аспекта.

Abstract. This article examines the comparative analysis of various ethnic groups' cultural and linguistic characteristics, time-specific associations, and linguistic structures using phrases and metaphors. It also highlights how language reflects ethno semantic peculiarities that are conceptually based on metaphors to express specific cultural meanings.

Key words: Time concept, ethnolinguistic, ethno-semantics, enantiosemy, linguistic-cultural concepts, experimental method, jowza (April), javrab, asad (August), cognitive metaphor, referential situation, the semantics of time and aspect.

Research in applied linguistics and cognitive semantics is being carried out at various levels. These research directions are engaged in the study of language communication, as well as its practical application. The fact that Uzbek linguists are engaged in research on confirmed directions of language confirms the development of Uzbek linguistics in harmony with world linguistics. The study of the practical use of language under different conditions is an important aspect of language research. This contributes to the development of the field of linguistics in our country. Overall, research in applied linguistics and cognitive semantics is a valuable asset for the development of Uzbek language studies.

The concept of time is important for every linguistic culture, as it is a channel of communication in our understanding and conversations about the existence of the world (Maslova, 2001:71). According to the "Philosophical Encyclopedic Dictionary" published in Russia, time is defined as an attribute of the continuity and periodicity of material systems and processes, which represents the general form of material existence and change in their properties. Time does not change on its own and does not affect material systems and processes that do not have duration or changes (FED, 1989:101). It is for these reasons that the concept of time is expressed in every language with its own metaphors. This reveals the intellectual richness of the concept of time. Although the concept of time is universal, it differs from other linguistic concepts by its expression in different linguistic cultures. The concept of time has been studied experimentally in English culture. This process is related to the movement of objects in the world. In Uzbek linguistics, the conceptualization of time is influenced by natural phenomena and religious beliefs. This concept can be expressed through various cultural events such as: winter solstice, Ramadan, Eid al-Fitr, wheat harvest time, асад экинингни ясат (second half of August), жовзада жавраб ўлган ҳуккизим (April, rain season) and Азиз момо олти кун қаҳри келса етти кун (end of February, beginning of March) (Uzbek proverb).

The linguistic differences in the perception of time between Western and Eastern cultures are due to research on natural phenomena. Furthermore, it is important to understand the ethnolinguistic characteristics of time perception and their expression through phraseology, ethnosemantics, cognitive metaphors in English and Uzbek languages that are not genetically related. English and Uzbek are languages widely used in practice, and their ethnolinguistic characteristics play an important role in understanding them. English is one of the most widely spoken languages in the world, mainly used in the USA, UK, and UAE. It is widely used in technical, economic, and scientific fields. Uzbek, on the other hand, is a language taught in various subjects in Uzbekistan and other countries. It is considered to be the main symbol of Uzbek culture and identity. Uzbek is written in the Arabic alphabet and has its unique characters. Its grammar is different from other languages, and its vocabulary includes terms from Uzbek culture as well as Arabic, Persian, and Russian languages.

However, studies have shown that enantiosemy are present in many languages, including the current era of the Uzbek literary language. The existence of enantiosemic words in speech and expressions, as well as the semantic significance of the ancient vocabulary of this language, reflects the influence of its semantic structure. Some researchers criticize the significance of this phenomenon, claiming that it is unnecessary, harmful, and provides misleading information for language use. The dynamic force of language development contributes to the improvement of human memory and facilitates cognitive activity. The development of language reflects new forms of expression. In general, the significance of enantiosemy words in the lexicon is considered from two perspectives, namely their form and meaning correspondence, which is evaluated. However, enantiosemy is a complex phenomenon that is both beneficial and harmful to language use. Important theoretical issues in linguistics related to enantiosemy include the relationship between form and content, the opposition category as a single mechanism, and ways of expressing meaning. The character of a society and its laws, national mentality, ethical and aesthetic requirements, values and other factors shape the way people live. Thus, language is an integral part of a person's identity and is not separate from their way of life and the social norms, laws, and cultural traditions of a particular community. Enantiosemy, or the relationship between words with opposite meanings, plays a significant role in the Uzbek language. For example, the antonyms "кۈёш ботиши билан тун бошланиши ўртасидаги ғир-шира ёруғ пайт" (the dawn breaks as the sun rises, but at night darkness falls) and "кеч, кечкурун" (night, evening) demonstrate the complex nature of enantiosemy. Compre: *Кۈёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган. Дарахларнинг учлари аста қимирлайди* (Oybek, "Kutlug Kon") (Y. Odilov, 60). Analyzing a linguistic unit through cognitive approach can reveal its potential beyond its use in language and communication. This approach can also help understand the linguistic characteristics of a particular community and their cultural norms. Therefore, studying lexical units from a cognitive-linguistic perspective can be fruitful. Furthermore, the intention of the speaker and the temporal aspect of the situation are closely related to the modal expressions used, which are influenced by the time frame. Differences in modal expressions can reflect differences in the attitudes and perspectives of the speaker towards the situation. The concept of time and aspect semantics is complex and involves not only simple verbs and verb phrases but also complex ones such as ex-mayor, husband-to-be, etc., numerical and numerical phrases (former, future, most recent, etc.), and the most important temporal units. The concept of time provides an opportunity to identify temporal relationships associated with these concepts. Temporal relationships serve to indicate semantic characteristics through nominal units. Various language systems differ in their methods and forms of expressing these temporal relationships, as well as in their ethnopsychological characteristics when expressing time semantics.

1. The topic time (Klein 1994): refers to the function of indicating the time frame of a statement in order to confirm it.

2. The viewpoint time, according to Smith (1991), Klein (1994), and Gosselin (1996), serves to express functions that depend on the situation being described. Both linguistic units refer to the speaker and the situation being discussed. In terms of composition, the linguistic unit can be an independent indicator of time.

The concept of time refers to the simple identification of the time frame of a statement, which can be achieved through verbs and verb phrases, as well as complex constructions such as compound nouns (ex-mayor, husband-to-be, etc.), numerals and adjectives (former, future, most recent, etc.), and more complex temporal units. Time concepts allow for the identification of temporal relations associated with them. Temporal units serve to provide clarity to semantic characteristics through the use of linear units. Various language systems differ in their methods and forms of expressing these temporal relations, as well as in their ethnic-specific characteristics when it comes to expressing time semantics. These temporal units provide clarity to the semantic characteristics of a statement by using linear units. Different languages have their own methods and forms of expressing temporal relations, as well as ethnic-specific characteristics when it comes to expressing time semantics. Complex temporal constructions are used to accurately convey the temporal information associated with an event or situation. The structure of expressing time is formed by linguistic units that determine the time frame of a statement. In English, there are phrases such as "for good," "for once and for all," "from now on," "hour after hour," "now and forever," "right away," "right off," and "right off the bat" that provide temporal information. In addition, complex temporal constructions are used to accurately convey information about events or situations that are extensive or broad in scope. Examples of these constructions include phrases like "as often as you like but for no more than an hour," "evenings at eight," "every Monday morning at 11:00 a.m.," "for a few minutes before dinner this evening," "not more than three times per month in the winter and four times a month otherwise," and "sometimes when the wind comes from the north."

When analyzed, the concept of time is a universal metaphor. Generally, the conceptual metaphor of time comes from the linguistic expressions that reflect people's natural experiences. From a philosophical perspective, as well as from a linguistic and cognitive science perspective, it refers to the associated content of empirical experiences. Therefore, "time" as a subject of communication has both universal importance and relevance to specific cultural contexts. Taking these aspects into account, it becomes clear that time conceptual metaphors have both universal and national significance. In scientific theories that differentiate conceptual concepts, discussing metaphors is related to philosophical perspectives. This results in accepting and understanding the world from the point of view of individuals and has a relationship with the desire to communicate with reasoning ability. Understanding concepts in daily life works in a time-dependent order. This cognitive process gives the ability to limit the concept of "time" for conceptualization by event managers.

REFERENCES:

1. Аверинцев С С [и др.]. Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1989. С. 101
2. Djabbarov, S. (2021). "Vaqt" ilmiy konseptinig ingliz va o'zbek tillarida xususiyatlari. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(6). <https://fl.jdpu.uz/index.php/fl/article/view/2031>
3. Djabbarov, S. (2021). "BAQT" тушунчаси концептуаллашувнинг назарий асослари. *International journal of word art*.
4. Djabbarov, S. (2021). Инглиз тилида вақтнинг концептуаллашуви. *Journal of Central Asian Social Studies*.
5. Djabbarov, S. (2021). Концепт лингвокультурологик категория сифатида. *Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал*.
6. Gosselin, L. (1996). *La sémantique de la temporalité en français - Modèle calculatoire et cognitif*. Duculot.
7. Klein, Wolfgang. 1994. *Time in Language*. London: Routledge.
8. Smith Carlota (1991), *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer

UO'K 81'373

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI PEDAGOGIK TERMINLARNING TASNIFI

D.Z.Djabbarov, direktor o'rinbosari, Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 9-son maktab, Oqoltin

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz terminologik tizimga xos mavzuiy guruhlarini aniqlash, ularning tuzilish prinsiplari haqida tilshunoslar tomonidan bildirilgan fikrlarga to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogika, pedagogik termin, terminlar tasnifi, atama.

Аннотация. В этой статье мы остановимся на мнениях лингвистов об определении тематических групп, характерных для терминологической системы, принципах их построения.

Ключевые слова: педагогика, педагогический термин, термины классификация, термин.

Abstract. In this article we will focus on the opinions of linguists on the definition of thematic groups characteristic of the terminological system, the principles of their construction.

Keywords: pedagogy, pedagogical term, terms classification, term.

Kirish. Tilshunoslik fanining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri – lingvistik madaniyatlararo farqlarni o'rganishdir. Turli xalqlarning madaniyati, tafakkuri va dunyoqarashi ularning tilida o'z aksini topadi. Shu jihatdan "lakuna" (lotincha "lacuna" – bo'sliq, bo's joy) tushunchasi til va madaniyatning o'zaro aloqadorligini tadqiq qilishda muhim rol o'ynaydi. Lakuna – bu bitta til tizimida mavjud bo'lib, boshqa bir tilda ekvivalentiga ega bo'lmagan, faqat ma'lum bir madaniyat doirasida mavjud bo'lgan hodisa yoki tushunchadir.

Ushbu maqolada lakuna tushunchasi va uning lingvistik tavsifi ko'rib chiqiladi. Lakunaning turlari, lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyati va turli tillardagi madaniyatlararo tarjimalardagi o'rnini haqida so'z yuritiladi.

Bugungi globallashuv davrida turli tillardan yangiatamalarni o'zlashtirish tabiiy jarayon hisoblanadi. Xususan, ingliz tilidan pedagogik terminlarni o'zbek tiliga moslashtirish jarayonida buatamalarni milliy o'ziga xoslikka moslashtirish masalasi dolzarbahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon nafaqat lingvistik, balki madaniy hamda tarixiy jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik terminologiya zamonaviy ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Globalizatsiya jarayonlari ta'sirida O'zbek tiliga ingliz tilidan kirib kelayotgan pedagogik atamalar soni ortib bormoqda. Bu esa pedagogik terminlarni ilmiy asosda tasniflash, ularning mohiyatini o'rganish va milliy tilga moslashtirish masalasini dolzarb qiladi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogik terminlarning tasnifi, ularni shakllantirish tamoyillari va qiyosiy tahlil asosida umumiy xulosalar yoritiladi.

Pedagogik terminologiyaning ahamiyati va tasnifi Pedagogik terminlar ma'lum bir fan doirasidagi tushunchalarni ifodalovchi maxsus atamalardir. Ushbu atamalar ilmiy aniq va mazmunli bo'lishi, ta'lim va tarbiya jarayonlarida bir xil tushunilishini ta'minlashi zarur. Ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogik terminlarni quyidagi mezonlar asosida tasniflash mumkin:

1. **Manbaviy kelib chiqishi bo'yicha tasnif:**

o **Milliy terminlar:** O'zbek tilida qadimdan mavjud bo'lgan yoki milliy madaniyat asosida shakllangan pedagogik atamalar (masalan, "tarbiyaviy jarayon", "bolalar psixologiyasi").

o **Xorijiy terminlar:** Asosan ingliz tilidan olingan va pedagogik fanga kirib kelgan atamalar (masalan, "edutainment", "e-learning").

2. **Tuzilishi bo'yicha tasnif:**

o **Oddiy terminlar:** Bir so'zdan iborat bo'lgan atamalar (masalan, "dars", "assessment").

o **Murakkab terminlar:** Bir nechta so'zdan iborat bo'lib, birikmalar orqali hosil qilingan atamalar (masalan, "talabalar mustaqil ishi", "distance learning").

3. **Fonetik va morfologik o'zgarishlar bo'yicha tasnif:**

o **To'g'ridan-to'g'ri olingan terminlar:** Ingliz tilidagi shakli saqlangan holda ishlatiladigan atamalar (masalan, "credit system", "portfolio").

o **Adaptatsiya qilingan terminlar:** O'zbek tiliga moslashtirilgan holda ishlatiladigan atamalar (masalan, "motivatsiya", "kompetensiya").

4. **Funksional vazifasiga ko'ra tasnif:**

o **Nazariy terminlar:** Asosan pedagogik jarayonning ilmiy jihatlarini ifodalovchi atamalar (masalan, "metodologiya", "pedagogik diagnostika").

o **Amaliy terminlar:** O'qitish jarayonida bevosita qo'llaniladigan atamalar (masalan, "mustaqil ta'lim", "facilitation").

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Pedagogik terminologiya ta'lim tizimining barcha jabhalarida faol ishlatiladi. O'tgan asrning boshlarida Turkiston xalqlari milliy ongining o'sishi, maktab va madrasalarning isloh qilinishi, ularda dunyoviy bilimlarning kengroq o'qitilishi natijasida pedagogik terminlarga bo'lgan ehtiyoj kuchaya borgan. Behbudiy, Shakuriy, Ayniy, Hamza, Munavvar qori, Avloniy va boshalarning Rusiya, Qrim, Orenburgda ochilgan yangi musulmon maktablari, ularning o'qitish va o'qitish usullari bilan tanishib, mahalliy sharoitlarga moslashtirib maktablar ocha boshladilar. Natijada, ushbu maktablarga mos darslik va qo'llanmalar yaratildi va ushbu darsliklarda ilk bor ta'lim-tarbiyaga oid maxsus terminlar shakllana boshladi. Termin bilan oddiy so'zlar o'rtasidagi farqlar aniqlanar ekan, ularning o'ziga xos xususiyatlari ochilib boradi. Termin tuzilishi jihatdan ixcham, qisqa va qulay bo'lishi kerak.

—Zamonaviy terminologiyaning vazifalaridan biri – terminlarning tarixiy-etimologik xususiyatlarini o'rganish. Shunday ekan, terminologiyaning har sohada va har bir tilda rivojlanishi, o'sha sohaning yanada takomillashishi va zamonaviylashishi bilan bog'liq.—Har bir tilning terminologiyasi milliy til tizimining bir qismi hisoblanadi».

Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarida pedagogika sohasiga oid terminlar qiyosiy tarzda o'rganilib, bir-biriga o'xshash jihatlari aniqlandi. Avvalo, ingliz tilida to'plangan pedagogika sohasiga oid terminlarning strukturasiga xos o'xshashligi (izomorfligi) tasnif etildi:

Ingliz tilida:

1. Oddiy pedagogik terminlar \ simple pedagogical terms. 157 ta: book, paper, school, subject kabi.

2. Yasama pedagogik terminlar \ derivative pedagogical terms, 476 ta aniqlandi: activeness, learnedly, paralanguage capabilities, reduplication, teacher, reader, writor, implications;

3. Qo'shma pedagogik terminlar \ combined pedagogical terms 174 ta: right-handed, left-handed, handwriting, whiteboard; blackbord;

4. Terminologik iboralar \ terminological expressions 224 ta: Be into – be actively interested in sth- biror narsa bilan faol qiziqmoq; Take up – start doing a new activity- yangi faoliyat bilan shug'ullanish;

Read up on – study sth. by reading a lot about it; Fall behind – make less progress than other people;

5. Terminologik birikmalar \ terminological compounds 316 ta: Active Learning; Authentic Assessment; Blended or Hybrid Course; Culturally Responsive Pedagogy; Experiential Learning;

Shuni ta'kidlash joizki, ingliz tilida pedagogika sohasiga oid terminlarni tuzilishiga ko'ra beshta guruhga bo'lish mumkin.

Pedagogika sohasiga oid atamalarni strukturasiga ko'ra tasniflashda, ular o'rtasida qo'shma atama va iboralar ko'plab tashkil etishining guvohi bo'ldik. Ma'lumki, qo'shma terminlar ilmiy-texnikaviy terminologiya tizimida eng dolzarb va munozarali masala bo'lib, tilshunoslarning qator ishlarida qo'shma terminlar umumiste'mol tildagi qo'shma so'zlarga qiyoslangan holda paydo bo'ladi, degan fikr ustuvor hisoblanadi.

O'zbek tilida pedagogika sohasiga oid terminologik birikmalar tuzilish jihatiga ko'ra tasniflanganda, quyidagi turlarga ajratiladi:

- 1) sodda pedagogik terminlar;
- 2) yasama pedagogik terminlar;
- 3) qo'shma pedagogik terminlar;
- 4) juft pedagogik terminlar;
- 5) murakkab birikmali pedagogik terminlar.

Tilimizdagi pedagogika sohasiga oid terminlarni o'xshashlik jihatini aniqladik va izlanishimiz natijalari quyudagicha izohlaymiz:

1. Sodda pedagogik atamalar (248 ta): qalam, kitob, jurnal, hujjat, ruchka, doska, baho;

2. Yasama pedagogik atamalar (235 ta): o'qituvchi, tarbiyachi, navbatchi, partadosh, xonadosh, sinfdosh, o'qitish, rag'batlantirish, bahslashish, tarbiyalash, baholash, professionalizm;

3. Qo'shma pedagogik terminlar (74ta) mo'yqalam, oraliq nazorat, psixodiagnostika, qayta o'zlashtirish, pedoxentrizm, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika;

4. Juft pedagogik terminlar (115ta) o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, axloqiy ta'lim, pedagogik faoliyat, aqliy ta'lim, uzliksiz ta'lim;

5. Murakkab birikmali pedagogik atamalar (997 ta) davlat ta'lim standarti, o'qituvchining didaktik tizimi, ta'lim-tarbiya nazariyasi, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish usullari, ijtimoiy madaniy tarbiya prinsiplari, ta'lim muassasasining tarbiya tizimi, bolaning shaxsiyatini hurmat qilish, unga qo'yiladigan oqilona talablar;

O'zbek tilida pedagogikaga oid terminlarning asosiy qismini ingliz tilidan o'zlashgan terminlar va ushbu terminlarning tarkibidan hosil bo'lgan ekvivalent pedagogik atamalar tashkil etishiga guvoh bo'ldik. Masalan: motivatsiya, trening, brifing, akkreditatsiya, aktiv.

—Terminologik birikma bir nechta komponentdan iborat bo'lib, ular sinonimlarga almashishlari mumkin.

Ingliz va o'zbek tilida yasama pedagogik terminlar mavjud va ular pedagogika sohasida keng qo'llanilib kelinmoqda.

Xulosa qilib aytganda. Ingliz tilidagi pedagogikaga oid terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilish bir necha sabablarga ko'ra dolzarbdir. Jumladan, har qanday tildagi terminlar tizimi o'sha tilda so'zlovchi shaxslar uchun olamning lisoniy tasvirini yaratishda ishtirok etadi. Ingliz tili pedagogik terminologiyasi ingliz xalqining ta'lim va tarbiya konseptual dunyosini aks ettiradigan lisoniy tasvirni namoyon qiladi. Ayni shunday ekan, o'zbek tilidagi pedagogika sohasidagi atamalarda ta'limga, tarbiyaga, o'qitish va nazariyaga hamda amaliyotida ishlatiladigan so'z va atamalar tizimini ifodalaydi. O'zbeklar inglizlarning ta'lim-tarbiya tizimi haqida ma'lumotga ega bo'lish uchun o'sha tasvir haqida, uning tuzilishi, komponentlari va u yerdagi elementlarning funksional roli haqida tasavvurga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild – T., 2007. – B. 49
2. Данияров Р. Техническая терминология узбекского языка на современном этапе: авторе. дисс...док филол. наук -Ташкент, 1988:
3. Хожиев А., Решетова Л. Ўзбек тили грамматик терминларининг қисқача изоҳли луғати. — Тошкент, 1980. — Б. 5.
4. Борисова Ю.А. Специальная банковская лексика: этимология, диахрония, современное состояние. // Вестник № 4.
5. Давлетукаева А.Ш. Диахронический аспект развития экономической терминологии (английский язык). Дисс. канд. филол. наук. — 1980. — С. 5.

UO'K 413.13:413.0(045)

GUL KOMPONENTLI XOTIN-QIZLAR ISMLARI TADQIQI

Yu.G'.Djurayeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xotin-qizlari ismlari, ularning leksik ma'nolari, xususan, o'zbek tilida keng iste'molda bo'lgan gul leksemasining o'zbek xotin-qizlari ismida (Gulzor, Gulchiroy, Oygul) qo'llanishi, bunday ismlarning tanlanish tamoyillari, lisoniy va nolisoniy omillari, o'zbek xotin-qizlari ismlari o'zbek antroponimiyasi guruhining uzviy va muhim qismi ekanligi, xotin-qizlar ismlari o'zbek tili leksikasining katta qismini qamrab olishi haqida so'z yuritiladi. O'zbek antroponimiyasida gul leksemi qizlar ismining bosh qismida qo'llanishi, ya'ni Gulchiroy kabi, gul so'zining ism so'ngida kelishi ham salmoqli qismni tashkil etishi yuzasidan fikr yuritiladi (Ibogul, Samigul, Mehrigul, Orzigul).

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimika, antroponimiya, antopoinikator, ism, xotin-qizlar ismi, gul, so'z, tushuncha, ism, o'zlashma ismlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются имена узбекских женщин, их лексические значения, в частности использование широко используемой в узбекском языке лексемы *цветок* в именах узбекских женщин (Гульзор, Гульчирой, Айгуль), такие принципы выбора имен, лингвистические и нелингвистические факторы, обсуждается тот факт, что узбекские женские имена являются неотъемлемой и важной частью узбекской антропонимической группы, а также то, что женские имена охватывают значительную часть лексики узбекского языка. В узбекской антропонимике считается, что лексема *цветок*

используется в начале имени девушки, то есть, как и Гульчирой, слово цветок в конце имени также является значимой частью (Ибогуль, Самигуль, Мехригуль, Орзигуль).

Ключевые слова: антропоним, антропонимия, антропонимия, антропоиндикатор, имя, девичье имя, цветок, слово, понятие, имя, имена собственные.

Abstract. This article examines the names of Uzbek women, their lexical meanings, in particular the use of the widely used in the Uzbek language lexeme flower in the names of Uzbek women (Gulzor, Gulchiroy, Aigul), such principles of choosing names, linguistic and non-linguistic factors, discusses the fact that Uzbek female names are an integral and important part of the Uzbek anthroponymic group, as well as the fact that female names cover a significant part of the vocabulary of the Uzbek language. In Uzbek anthroponymy, it is believed that the lexeme flower is used at the beginning of the girl's name, that is, like Gulchiroy, the word flower at the end of the name is also a significant part (Ibogul, Samigul, Mekhrigul, Orzigul).

Keywords: anthroponym, anthroponymy, anthroponymy, anthroponindicator, name, maiden name, flower, word, concept, name, proper names.

Kirish. Tilimizdagi nomlar o'zi anglatayotgan tushunchaning xarakteri, narsalarning atalishidagi xususiyati va belgilariga ko'ra farqlanadi. Tildagi atoqli otlarning katta bir guruhini kishilarga qo'yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Antroponim (lotincha: antropos – odam, onima – ism, nom) kishi nomi demakdir.

Asosiy qism. Xalq xotirasi, madaniyati, ma'naviyati, qolaversa, ijtimoiy turmush tarzining tarkibiy qismi bo'lgan o'zbek antroponimiyasi (ismlar, taxalluslar, laqablar) tilshunoslik, tarix, sotsiolingvistika, etnografiya, sotsiologiya, psixologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya yo'nalishlari uchun hamisha yetarli material bera oladigan atoqli otlar majmuyi hisoblangani uchun ham dunyodagi har bir millat o'z urf-odatlarini, an'ana va qadriyatlarini, madaniyati, e'tiqodi, tili, shu bilan birga, onomastikasiga ham egadir. Shu sababli ham onomastik birliklar, xususan, antroponimlar ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lgan, chunki antroponimlar til leksikasining bir qismi hisoblanadi, tilning rivojlanish qoidalari asosida taraqqiy qiladi. O'ziga xos yasash tizimiga, tarixiga ega. Kishilarning ismlari, familiyalari, taxalluslari, hatto laqablarida ham tilning butun rivojlanish tarixi aks etadi. Shuningdek, mamlakatda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy voqealar munosabati bilan antroponimik tizim doimiy ravishda o'zgarib turadi. Bu nafaqat ayrim nomlarning iste'moldan chiqishi, balki ba'zilar, aksincha, faollashuvi bilan ifodalanadi. Antroponimikada bir qarashda sezilarli bo'lgan hodisalar juda ko'p uchraydi.

O'zbek tilshunosligida bir qator olimlar antroponimlar yuzasidan tadqiqot olib borganlar. Ayniqsa, E.Begmatov, S.Rahimov, G'.Sattorov, I.Xudoynazarov, N.Husanov, R.Xudoyberganov, S.Kenjayeveva kabi olimlar antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning etnografiyasi va lingvistik tuzilishini o'rganishni talab etadi. Shunday bo'lsa-da, o'zbek antroponimikasida hali tadqiq etilmagan muammolar ham anchagina. Xususan, o'zbek xotin-qizlari ismlari tadqiqi shunday muammolar jumlasidandir.

Nom qancha kam ishlatilsa va eski bo'lsa ham vaqt o'tgan sari noyoblik kasb etib boraveradi va etimologiyasini o'rganishni talab etadi. Tildagi barcha nomlar ma'nosidan tashqari atash vazifasini bajaradi. Demak, kishilarning nomlari bir insonni boshqasidan farqlash uchun xizmat qiladi. Antroponimlar ham semantik xususiyatga egadir. Ular shaxslarni atash vazifasini bajarsa-da, ularda ismga nisbatan munosabatlar o'z ifodasini topadi.

Ismlar – so'z. Har qanday ism aslida so'zdan hosil qilinadi. So'z bo'lganligi uchun u til birligi hisoblanadi. Til birligi sifatida u jamiyatning in'ikosi sanaladi. Til – jamiyatdagi har qanday voqelikni aks ettirishga qodir mo'jiza. Jumladan, jamiyatda yuzaga kelgan yangi mavjudot – inson ham biron til birligi bilan ataladi. Ana shu atalish – ism deb nomlangan. Ism tanlash –ijtimoiy voqelik, ijtimoiy hodisa. Bu hodisani jamiyat boshqaradi. Jamiyat esa nom – ismni jamoa a'zolari ongidagi so'zlardan tanlaydi. Tanlangan so'z – lisoniy birlik, lisoniy hodisa. Tanlash tamoyillari, sabablari - nolisoniy hodisa, ijtimoiy talab va ehtiyojdan kelib chiqadi.

Ism ijtimoiy voqelik bilan bog'liq bo'lgani uchun u jamiyat a'zolarining kundalik, zamonaviy talabiga mos bo'lishi, javob berishi zarur. Jamiyat go'zallikni yaxshi ko'radi, shuning uchun jamiyat

a'zosining ismi ham go'zal bo'lmog'i zarur. Yangi tug'ilgan farzandiga go'zal, mazmunli, hammaga manzur bo'ladigan ism qo'yish ota-onalarning asosiy vazifalaridan biridir. Azal-azaldan xalqimiz orasida oilada tug'ilgan farzandlarga ism tanlash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, oilada tug'ilgan qiz farzandlarga ism tanlashda har bir ismning chiroyli, jarangdor, ma'noli bo'lishiga ahamiyat qaratishgan. Qizaloqlarining ismi ham, jismi ham, hayoti ham go'zal bo'lishini orzu qilishgan. O'zbek xotin-qizlariga ko'p qo'yilgan ko'rkam ismlar sirasiga quyidagilarni namuna sifatida keltirish mumkin: Nodira, Mahbuba, Gulbahor, Mehribon, Nigora, Dildora, Kamola, Gavhar, Zilola, Sohibjamol, Faxrinoz, Adiba, Oqila, Elbeka, Dilafro'z, Hulkaroy, Baxtiniso kabi. Ota-onalarning orzu-istaklari, niyatlari aks etgan go'zal ismlar ko'p, albatta. Ammo ba'zan Basar, Basbib, Basgul, Basanda, Basbuvi (oilada ketma-ket qizlar tug'ilgani uchun qo'yiladigan ism) kabi ismlar ham uchraydi. Qadimda odamlar ismlar ham mavjud vaziyatni o'zgartirishiga qattiq ishonishgan. Bunday ismlar ana shunday qarashlar natijasida yuzaga kelgan.

Jamiyatda xotin-qizlar ismlari ham katta leksik qatlamni tashkil etadi. Antroponimlarni jiddiy tadqiq qilgan nomshunos olim E.Begmatovning "O'zbek ismlari izohi" kitobida 14600 ta erkak va ayollar ismlari keltirilgan [1,605]. Lug'atda keltirilgan ismlar tahlil qilinganda 5000 ga yaqin xotin-qizlar ismlari qayd etilganligi aniqlandi.

Antroponimlarning ilk tadqiqotchisi E.Begmatovning uqtirishicha, ismlarning barchasi estetik va axloqiy tamoyillar, insoniy orzu-istaklar, tasavvur va dunyoqarashlar, milliy qadriyatlarga uyqashib ketgan. Tarkibida gul so'zi mavjud ismlar ham shunday tamoyillar asosida hosil qilingan.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da gul leksemasining bosh ma'nosi quyidagicha izohlangan:

1. Gul [f.– chechak]1.bot. Yopiq urug'li o'simliklarning urchishi uchun xizmat qiladigan, gulband, kosachabarglar, tojbarlar, changchilar va urug'chidan iborat qismi. *Olma guli. Nok guli. — Nurining hovlisidagi gilolar gullagan. Ularning oppoq, ko'rkam gullari quyosh nurida juda nafis tovlanar.* Oybek, Tanlangan asarlar.

2. Atirgul va umuman ziynat uchun ekiladigan yoki tabiiy, o'zi o'sadigan gulli o'simliklar; chechaklar. *Pushti gul. Oq gul. Tikansiz gul bo'lmas, mashaqqatsiz – hunar.* Maqol. – *Dala yo'lining ikki tomonidagi bog'lar tutash gullar bilan qoplangan.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Supalarning oralariga, atrofiga anvoyi gullar ekilgan.* A.Qahhor, Asror bobo [5, 247].

Fors-tojik tilidan o'zlashgan gul leksemasi o'rinda turkiy tilda chechak leksemasi qo'llangan.

Chechak – tabiiy ravishda o'sadigan gulli o'simlik; gul. Dala chechaklari. Xushbo'y chechak. – Rango-rang kapalaklar chechaklarning xushbo'y hididan mast. M.Osim, Karvon yo'llarida.[6, 768] Chechak so'zi xotin-qizlar ismining tarkibiy qismi sifatida yashab kelmoqda. E.Begmatovning "O'zbek ismlari izohi" lug'atida tarkibida chechak so'zi mavjud bo'lgan 11 ta xotin-qizlar ismi aniqlandi. Lug'atda *Chechak, Chechakoy, Chechakgul; Boychechak, Elchechak, Oychechak, Yozchechak, Gulchechak, Norchechak, Zarchechak, Nurchechak* ismlarigina mavjud. Bu hodisa til taraqqiyoti bilan bog'liq, albatta. Chechak so'zi asosan qadimgi turkiy tilda so'zlashuv nutqida qo'llangan. Tilimizga gul leksemasi o'zlashgach, chechak leksemasi iste'moldan chiqib keta boshlagan va asosan badiiy nutqdagina qo'llanadigan bo'ldi. *Gulchechak* va *Chechakgul* ismlari tarkibi bir xil ma'noli leksemalardan tuzilgan. Tuzilish jihatdan qo'shma ism bo'lgan bu antroponimlar har ikki qismi ham bir xil leksik ma'no anglatuvchi, ya'ni turkiy tildagi chechak va fors-tojik tilidagi gul so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. *Chechakgul* [o'z.-f.] – gul, maysa; go'zal, zebo, sohibjamol [1, 479]. *Gulchechak* [f.-o'z.] – chechak [gullar]ning eng sarasi yoki chechaklardek go'zal qiz.[1,102]. Tarkibi bir xil leksik ma'noli so'zlardan tuzilgan bo'lsa-da, bunday ismlarning ma'nosida ham farq bor, albatta. Tarkibiy qismlari o'rin almashgan ismlarni "O'zbek ismlari izohi" lug'atida yana uchratish mumkin. Jumladan, *Gulchiroy – Chiroygul* ismlarini shunday ismlar sirasiga kiritish mumkin. *Gulchiroy* [f.-o'z.] – guldek ko'rkam, gulyuzli qiz [1, 103], *Chiroygul* [f.]– go'zal chehrali qiz, sohibjamol, gulyuz qiz. [1,482].

Gul so'zi ishtirokida ismlar yasash XV-XVI- asrlarda ham keng tarqalgan. Masalan, Z.M.Boburning *Gulrangbegim, Gulbadanbegim, Gulcherabegim, Gulzorbegim* ismli qizlari bo'lgan.

Gulruhbegim (Bobur Mirzoning rafiqasi)dan: Komron Mirzo, Askariy Mirzo, Shohrux Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo va Gulizor begim (tug'ildilar).

Dildor begimdan: Gulrang begim, Hindol Mirzo, Gulchehra begim, Gulbadanbegim va Olur

Mirzo (tug'ildilar) [9,33].

Z.M.Boburning “ Boburnoma asarida ham gul so'zi qo'llangan.

Sabza-u gullar bila Jannat bo'lur Kobul bahor

Xossa bu mavsumda Boron yozisi-yu Gulbahor [8, 182].

“Boburnoma” da hozirgi paytda antroponim hisoblangan Gulbahor so'zi joy nomi, ya'ni toponim sifatida uchraydi. *Bahorlar Boron yozisi va Choshtuba dashti va Gulbahor domanasi bisyor xo'b bo'lur* [8,181].

Gul leksemasi xotin-qizlar ismining ham tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayollar nomiga qo'shilib, go'zallik, yoqimtoylik, xushbo'ylik yoki qiz bola ma'nosini bildiradi. Masalan, *Gulbahor, Gulbadan, Gulzor, Gulandom, Gulchechak; Rizvongul, Oygul, Oynagul, Bibigul, Nurgul kabi*. Gul so'zi ism so'ngida kelganda jins ma'nosini, ya'ni q i z so'zi ma'nosini ham beradi. Umuman, gul so'zi qizlar ismi hosil qiladigan maxsus leksemalardan sanaladi. Bir necha o'rinlardagina o'g'il bola ismi tarkibida qo'llanganligini uchratish mumkin. Masalan, *Gulali, Gulbek, Gulboy, Gulbola, Gulday, Gulibek, Gulmuhammad, Gulumurod* kabi. [1, 93-98] Gul leksemasi bilan bog'liq xotin-qizlar ismlari esa anchagina. E.Begmatovning “O'zbek ismlari izohi” lug'atida 303 ta gul so'zi bilan boshlangan xotin-qizlar ismlari aniqlandi. Jumladan, *Gulafro'z* [ft.] — guldek ko'rkam, zebo hamda nurli, yorqin qiz, *Gulbadan* [ft.-ar.] — zebo, latif qadli, xushandom, *Gulbayoz* [ft.-ar.] — oq gul, oq guldek ko'rkam qiz, *Gulbayon* [ft.-ar.] — guldek ko'rkam va baxtiyor, baxtli qiz, *Gulbarno* [ft.] — guldek navqiron, navjuvon, guldek yashnagan, go'zal, zebo, *Gulbaxt* [ft.] — guldek dilbar qiz baxtli bo'lsin, *Gulbahor* [ft.] — bahor guli, ko'klam chechagidek dilbar qiz, bahorda tug'ilgan qiz [1, 91-104].

Shuningdek, lug'atda ism oxirida gul so'zining qo'llanish holatlariga ham 285 ta xotin-qizlar ismi aniqlandi. Antroponimikada bunday unsurlar antopoidikatorlar deb yuritiladi. Masalan, *Bo'rongul* [o'z.-f.] – bo'ron payti tug'ilgan, guldek ko'rkam qiz, *Bo'stongul* [o'z.-f.] – bo'stonga mansub gul; chiroyli, zebo qiz, *Bo'tagul* [o'z.-f.] – bo'taloq, erka, suyukli qiz yoki bo'ta guldek chiroyli qiz [1, 83-84], *Do'ndigul* [o'z.-f.] – shu guldek go'zal qizdan keyin o'g'il farzand tug'ilsin [1, 120], *Ergashgul* [o'z.-f.] – onasiga yoki opalariga ergashib o'ssin va guldek go'zal qiz bo'lsin, *Esongul* [o'z.-f.] – guldek go'zal qiz omon-eson ulg'aysin. *Eshgul* [o'z.-f.] – ota-onasi [aka-opalari]ning hamrohi, yo'ldoshi bo'lgan guldek go'zal qiz [1, 514-517], *Injagul* [o'z.-f.] – nozik, zebo gul, *Ipakgul* [o'z.-f.] – ipak kabi muloyim va guldek ko'rkam qiz, *Istakgul* [o'z.-f.] – xohlangan, orzu qilingan va guldek ko'rkam qiz [1, 166-171], *Kiyikgul* [o'z.-f.] – kiyikdek chiroyli va guldek go'zal qiz, *Kumushgul* [o'z.-f.] – kumushdek qimmatli va guldek zebo qiz [1, 180-188] kabi. Shuningdek, E.Begmatovning “O'zbek ismlari izohi” lug'atiga kiritilmagan ismlar ham mavjud. *Samigul, Gulinur* ismlari shular jumlasidandir. E.Begmatov ismlar tarkibida doimo takror holda keluvchi so'zlar ma'nosini izohlar ekan gul so'ziga shunday ta'rif beradi: “gul – guldek ko'rkam, go'zal; zebo; hayoti guldek yashnasin, obod bo'lsin ma'nolarini anglatadi. Gul – nafosat, noziklik, ma'sumlik, sohibjamollik ramzidir” [1,585].

Gul so'zi yordamida yasalgan ismlarning aksariyati qo'shma ismlardir. Masalan, *Gulchehra, Gulruxsor, Gulzebo, Gulruxbegim; Iforgul, Zargul, Laylogul, Baxtugul, Bahragul, Nurgul* kabi. *Guli, Gulin, Guli, Gulixon, Gulicha, Guljon, Guldor, Gulginam, Gulbon* kabi kam sonli ismlargina sodda ismlar hisoblanadi.

Asrlar osha ism qo'yishning turli rasm-rusum va udumlari qaror topa borgan. Ajdodlarimiz bolaning sog'lig'i, kelgusi hayoti va baxti, xulq-atvori va taqdiriga ta'sir ko'rsatadi, deb bilishgan. Farzandlarida yaxshi ko'rinish, yaxshi xislatlarni ko'rishni orzu qilishgan va ismi jismiga monanad bo'lsin deya ismlar tanlashgan. Tadqiqotchi S.Kenjayeveva “O'zbek tili antroponimlarining nominatsion va motivatsion asoslari va tavsifi” nomli monografiyasida “etnografiya va onomastikaga doir tadqiqotlarda bolaning tug'ilish jarayoni, g'ayritabiiy holatlarni tasvirlash, ta'riflashdan iborat bo'lgan istak va tasviriy motivli antroponimlarni tahlil qilgan va bunday motivli ismlar guruhi yuzaga kelganligini qayd etib, o'zbek antroponimiyasida bunday ismlarning anchagina qismini mana shunday ismlar tashkil qilishini alohida ta'kidlagan [6, 115-145].

Nomshunos E.Begmatovning qayd etishicha, “Qizlarni chiroyli ismlar bilan nomlash orzusi kishilarni tabiat va inson qo'li bilan yaratilgan go'zallik namunalari nomini qizlarga ism sifatida tanlashga olib kelgan. Ba'zi qimmatbaho mato va buyumlar, boylik, baxt-u omad, eng muhimi, ko'zni

o'ynatuvchi tovlanishlar manbayi bo'lgan nodir va noyob javohirlar nomi ism vazifasiga ko'chgan, ayollar nomini yangi-yangi tushunchalar bilan boyitgan [4,124].

Asrlar davomida o'zbek xotin-qizlariga qo'yib kelingan ismlarni tahlil qilar ekanmiz, ular orasida juda ko'p chuqur ma'noga ega go'zal ismlar mavjud ekanligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, *Ansora* (ar.) – yordamchi, ko'makdosh, suyanch, madadakor, *Badia* (ar.) – nodir, noyob: toza, benazir, *Gulruxsor* (ft.) – gulyuzli, gul chehrali, ya'ni chiroyli, sohibjamol qiz, *Mohijahon* (ft.) – olamdagi eng go'zal va oydek suluv qiz, *Najminiso* (ar.) – ayollarning yulduzi, ya'ni ayollarning eng yuksagi, toleyi baland qiz, *Oltinnur* (o'z.-ar.) – tilladek nur taratuvchi, qimmatli qiz, *Pariruh* (ft.) – parilardek go'zal yuzli qiz, *Soliha* (ar.) – pokiza, ozoda yoki diyonatli, taqvodor, xudojo'y qiz, *Farzona* (ft.) – aqlli, dono, olima, oqila yoki yagona, tengsiz yoxud mehribon, saxovatli, saxiy qiz. Shuningdek, oddiy xalq orasida qo'yilgan, kishilarning turmush tarzi, oilaviy an'analari bilan bog'liq ismlarga ham duch kelamiz. Jumladan, *Ammaqiz* (ar.-o'z.) – ammasining uyida tug'ilgan qiz yoki marhum ammasining xotirasi uchun qo'yilgan ism; *Bayramgul* (o'z.-ft.) – bayram kuni tug'ilgan, guldek go'zal qiz, *Gilos* (ft.) – shirin, yoqimtoy, dilkash yoki gilos pishganda tug'ilgan qiz, *Yomg'irov* (o'z.) – yomg'ir yog'gan kuni tug'ilgan oydek suluv qiz yoki yomg'irdek serob bo'lsin, *Laqaygul* (o'z.) – laqay urug'iga mabsub, guldek go'zal qiz, *Novvotoy* (ft.-o'z.) – shirin, yoqimtoy va oydek suluv qiz.

Hozirgi kunda qizlar uchun ko'proq diniy mazmun bilan bog'liq arab tilidan o'zlashgan ismlar tanlash urf bo'lmoqda. Masalan, *Amina*, *Oysha*, *Salma*, *Fotima*, *Sumayya*, *Ruqayya*, *Ruvayda*, *Rayyona*, *Esra* kabi. Ammo asrlar davomida xalqimiz orasida keng tarqalgan, ota-onalarning orzu-istaklarini o'zida mujassam etgan qizlar ismlari ham qo'yilmoqda. Bunday ismlar sirasiga tarkibida gul leksemasi mavjud bo'lgan *Gulruxsor*, *Gulsurur*, *Gulandom*, *Gulnigor*, *Gulchechak*, *Gulsevar*, *Guljahon*, *Gulzebo*, *Gulrux*, *Gulinur*, *Gulfiza*, *Gulzira*; *Mohigul*, *Oygul*, *Samigul*, *Donogul*, *Tozagul*, *Ulangul* kabi ismlarni keltirishimiz mumkin.

O'tmish ajdodlarimiz ismlar boyligiga, bolani nomlash odatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lgan, uni asrash va ko'paytirishga doimo intilgan. Biz hozirda mana shu muqaddas an'analarga sodiq bo'lmog'imiz kerak. Buning uchun kishilarda ismlarga va, umuman, nomlarga to'g'ri munosabatda bo'lish madaniyatini shakllantirishimiz lozim [2,190].

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, xotin-qizlar ismlarining aksariyati o'zlashma qatlamga mansub so'zlardan yasalgan. Qadimiy tub turkiy ismlarning bir qismi hozirgi turkiy ismlar tarkibida uchramaydi. O'zbek xotin-qizlari antroponimlari majmuyiga xos sezilarli o'zgachalik belgilaridan biri unda boshqa tillardan o'zlashgan ismlarning ko'pligidir. Bularning aksariyati aslida arabcha va forsha-tojikcha bo'lgan nomlardir. E.Begmatovning ta'kidlashicha, o'zbek tilida tojik tilidan o'zlashgan bir qancha nomlar mavjud. Ular o'zbek va tojiklar uchun mushtarak ismlar hisoblanadi [2, 8]. Bugungi kunda esa arab tilidan o'zlashgan ismlarga ham shunday mulohazani qo'llashimiz mumkin. Bu nomlarning o'zbek antroponimiyasiga kirib kelishi, o'rnashishi va vazifaviy xususiyatlarini o'rganish til ilmda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E. O'zbek ismlari izohi. – Toshkent, 2016. – 605 b.
2. Begmatov E. O'zbek ismlari. – Toshkent, 1991. – 206 b.
3. Begmatov E. O'zbek tili antroponomikasi. – Toshkent, 2013. – 261 b.
4. Begmatov E. Ismlarning sirli olami. – Toshkent, 2014. – B. 124.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. – Toshkent, 2023. – B. 247.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. VI jild. – Toshkent, 2023. – B. 768.
7. Kenjayeva S. O'zbek tili antroponimlarining nominatsion va motivatsion asoslari va tavsifi. – Qarshi, 2020. – B. 115-145.
8. Bobur, Zahiriddin Muhammad Boburnoma. – Toshkent, 1989. – B. 367.
9. Gulbadanbegim, Humoyunnoma. – Toshkent, 1998. – B. 105.

MAHMUD ZAMAXSHARIY NASIHATLARI

S.T.Do'smatov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotasiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarda yashab ijod etgan xorazmlik buyuk alloma Abul Qosim Mahmud Zamaxshariy va uning qalamiga mansub bo'lgan "Maqomot az-Zamaxshariy" asari haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga arab adabiyotida vujudga kelgan maqomalar rivojida uning qalamiga mansub maqomalarining tahlili amalga oshirilgan. Zamaxshariy maqomalarining o'ziga xosligi yoritilgan, maqomalar kelgan nasihatlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Zamaxshariy, maqoma, badiiy nasr, nasihat, arab adabiyoti.

Аннотация. Статья посвящена изучению творчества выдающегося хорезмского ученого Абуль Касима Махмуда Замахшари, жившего в средние века. Особое внимание уделяется его произведению "Макамат аз-Замахшари". В работе проанализировано место этого произведения в истории развития жанра макама в арабской литературе. Автор статьи выделил уникальные черты макама Замахшари и подробно рассмотрел содержащиеся в них наставления и советы.

Ключевые слова: Замахшари, макама, художественная проза, наставление, арабская литература.

Abstract. This article is devoted to the study of the works of the outstanding Khorezmian scholar Abu al-Qasim Mahmud al-Zamakhshari, who lived in the Middle Ages. Particular attention is paid to his work "Maqamat az-Zamakhshari". The article analyzes the place of this work in the history of the development of the maqama genre in Arabic literature. The author of the article highlights the unique features of Zamakhshari's maqamat and examines in detail the instructions and advice contained therein.

Keywords: Zamakhshari, maqama, literary prose, instruction, Arabic literature.

Mahmud Zamaxshariy – o'z davrining eng yetuk olimlaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning asarlari arab tili va adabiyotini chuqur o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Zamaxshariyning ijodida ilm va adabiyot, din va fan uyg'unligi namoyon bo'lib, u o'z zamonasining yetuk olimi va badiiy so'z san'ati ustasi sifatida tanilgan.

Mahmud Zamaxshariy o'zining bebaho ilmiy merosi bilan jahon miqyosida shuhrat qozondi va haqli ravishda "Ustozu-l-arab va-l-ajam", "Jorulloh", "Ka'batu-l-udabo", "Faxri Xorazm" kabi unvonlarga sazovor bo'ldi. Bu unvonlar uning jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga qo'shgan ulkan hissasining yorqin dalilidir.

Abu-l-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy nafaqat o'z aql-zakovati bilan turli ilm sohalarini qamrab olgan buyuk olim, balki iste'dodli yozuvchi va shoir ham edi. Arab tili, adabiyoti va stilistikasini chuqur bilishi, falsafiy qarashlari uning badiiy asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Olimning "Navobig' al-kalim", "Atvoq az-zahab" badiiy nasrning yuksak namunalari bo'lishi bilan bir qatorda Zamaxshariyning chuqur falsafasini ham namoyon etgan. Shunday asarlardan biri "Maqomot az-Zamaxshariy" asaridir.

Bu asar 50 ta maqomadan tashkil topgan. Bu ellikta maqoma turli xil mavzularni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, turli majlislarda, o'tirishlarda pand-nasihat, o'git tariqasida so'zlash uchun kerak bo'ladigan hikmatli so'zlar, badiiy san'atlar, she'riy parchalar, masallar, hikoyatlardan iboratdir. Balkim shuning uchun ba'zi bir manbalarda uni "Nasoih al-kibar", ya'ni "Kattalarning nasihatlari" nomi bilan ham ataydilar.

Mahmud Zamaxshariy o'zining "Maqomot az-Zamaxshariy" asarini hijriy 512 yil rajab oyining boshida yozib tugatadi. Asar yuqorida aytilganidek, didaktik asar hisoblanadi. Masalan "Maqomat al-maroshid" maqomasida Zamaxshariy yaxshilik va yomonlikni bir-biriga taqqoslaydi. Agar inson izzat-ikrom, obro'-e'tiborga erishishni xohlasa, faqat yaxshilik qilish kerak, deydi. U orqali insonlarni ogoh bo'lishlikka chaqiradi. Chunki uning fikricha, faqat ogoh kishigina hidoyatga erishishi mumkin. Yana shuningdek, inson o'z nafsini jilovlashi va dinga ixlos qilishi kerak. U zalolatga ketgan

insonlarni xuddi zaharli ilonga o'xshatadi. Ularning zaharidan hech narsa qutqara olmaydi. Faqat insonda Allohga bo'lgan taqvo bo'lsagina, ularning zahri ta'siri o'z kuchini yo'qotadi. [4, 14]. U o'ziga o'zi shunday deydi: "Sen ham o'zingni ularning ichiga urmagin. Agar sen ham ularga aralashsang, holingga voy. Sen ularning ichidan chiqib ketsang, balkim Allohning fazli bilan najot topib o'z niyatingga erisharsan" [4, 15].

Taqvo maqomasi esa umrning qanchalik qisqaligi, u bizning qo'limizda emasligi, dunyoning zebu ziynatlariga berilib, uni yanada qisqartirmaslikka chaqiradi. Bu dunyoning zebu ziynatlari insonni yo'ldan adashtirishini aytib, o'ziga o'zi, agar sen fozil inson bo'lsang, to'g'ri yo'lni tanlab olgin va shu yo'l seni hidoyatga olib borsin, deydi. Uning fikricha, dunyo zebu ziynatlaridan saqlaydigan ustun - bu taqvo ustunidir. Dunyodan faqat uning ortidagina yashirinish mumkinligini uqtirib o'tadi. [4, 15]

Rizvon maqomasida, ajal haqiqat, orzu havaslar o'tkinchi narsalardir, deydi. Uning yozishicha, "Allohning roziligidan qochib, baxtsizlik sari shoshilib, Allohning g'azabini keltirib, do'zaxga chopib ketishga hech qanday bahona, sabab bo'lishi mumkin emas. Nafsu-havo, obro'-e'tiborga bo'lgan muhabbat seni shahvatning asiriga aylantirib qo'yadi va senga dunyoni bir tip-tiniq suvdek ko'rsatadi. Lekin mana shu tiniq suv ostida balchiq loyqa bor. Sen ko'rgan go'zallik, jim-jimadorlik ortida, albatta, balo bo'ladi. Faqat inson aql-idrokigina uni shu balolardan saqlab qolishi, bunday ishlardan qaytarishi mumkin" – deb aytadi. [4, 17] Az-Zamaxshariy inson aqliga mana shunday yuksak baho beradi.

Pushaymonlik maqomasida esa "yoshlikning qadriga yetib, uni g'animat bilish kerak. Qomati egilib, sochiga oq oralaguncha inson harakat qilishi kerak. Insonni kuch-quvvat tark etgan vaqtda essiz yoshligim o'tib ketdi deb pushaymon bo'lishlik yaramaydi." [4, 20], deb yozadi.

Tavhid maqomasida "bu dunyodagi barcha narsa-hodisalar orqasida yagona bir zot borligiga dalil. Oy va yulduzlarning harakati ham, bir tomchi nutfadan 9 oydan so'ng inson bolasi vujudga kelishi ham, bir dona dondan qattiq toshlarni yorib chiqadigan ulkan dov-daraxtlar ham Allohning yagonaligiga dalil-isbotdir" [4, 103], deydi.

Sidq maqomasida insonlarni sodiqlikka chaqiradi. Ularni ahdga vafo qilishlik, uni bajarishga, sahiy bo'lishlikka, yolg'on gapirmaslikka da'vat etadi. Uning fikricha, xudbinlik insonlarning nafsidagi zahardir. Qalbni ana shu zahardan tozalash kerak. [4, 177]

Xumul maqomasida esa o'z zamonasidan shikoyat qiladi. O'z davri amiru podsholari, hokimlarining insofsizliklarini qoralaydi. Odamlar o'z ota bobolari bilan g'ururlanib, o'zlari esa ularga mos avlod emasliklarini aytadi. [4, 171] Asarning qolgan maqomalari ham mana shu tarzda nasihat, maslahat va o'gitlar berish bilan davom etadi.

Zamaxshariy o'zidan avval o'tgan adiblardan o'zining abstrakt va va'ziy uslubi bilan ajralib turadi. Biz bilamizki, Badi'uzzamon maqomalarida Iso ibn Hishom shaxsi orqali hikoyalar bayon qilinadi. [2] Xuddi shuningdek, Hariri maqomalarida ham Abu Zayd bosh qahramon. [5] Lekin Zamaxshariy ular ikkisi yo'lidan bormadi, balki u o'zidan boshqa bir shaxsni yaratishga harakat qildi va o'z maqomalarini o'zining kunyasiga xitob qilish bilan boshladi. Odatda inson o'z-o'ziga hissiyotlari eng yuqori cho'qqiga chiqqanida xitob qiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, Zamaxshariy o'z hayotining o'tgan davri haqida o'ylab, tavba va pushaymonlik qilib, o'z tavbasini qabul bo'lishini so'rab iltijo qilgan holatda bo'lgan. Ba'zi adiblarning shoh, vazir, hokimlarga tilyog'lamalik, xushomad bilan o'z hayotlarini o'tkazayotganlarini qoraladi. Shuningdek, hokimlarning undan mavqei pastlarni ko'tarib, uning mavqeini bilmayotganliklaridan nolidi. Bu esa uning hissiyotlarga ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sirni biz uning maqomalarida ham ko'rishimiz mumkin. Ular oddiy va'z va nasihatlar bo'lmay, balki balog'at bilan yozilgan nasihatlardir. Masalan:

يا أبا القاسم اترك الدنيا قبل أن تتركك

"Ey Abul Qosim, Dunyo seni tark etmasdan sen dunyoni tark et.... [4, 22]"

Bundan bizga ayon bo'ladiki, Zamaxshariy maqomalarini hayotining ikkinchi davrida yozgan. Bu davrda u o'z qalbini hayot quvonchlaridan ozod qilgan, o'zining shoh va vazirlar ostonasida o'tkazgan umriga pushaymon bo'lgan, abadiy talab bo'lgan narsalardan nafratlangan.

Mahmud Zamaxshariyning fikricha, ko'pgina odamlar johillarni go'zal sifatlar, oliy axloq bilan tavsiflaydilar, haqiqiy hurmatga loyiq insonlar esa bu sifatlardan mustasno bo'lib qolaveradilar.

يا أبا القاسم يا أسفى على ما أمضيت من عُمرِكَ في طَلَبِ أَنْ يُشَادَ بِذِكْرِكَ * وَيُشَارَ إِلَيْكَ بِأَصَابِعِ بَنِي عَصْرِكَ .

Ey Abul Qosim, o'z asring odamlari seni zikr qilishlarini, seni barmoqlari bilan ko'rsatishlarini hohlab, umringdan o'tkazgan kunlaringga afsus bo'lsin. [4, 32]

Zamaxshariy hurfikrlilikni, dunyoga keng qamrovli fikr yurgazish bilan qarashni, o'zgalar fikri bilan ham hisoblashib, bahs va munozaralar o'tkazishni targ'ib qiladi.

Mahmud Zamaxshariy o'z asarlari bilan bizni nafs odobi, zehn va hissiyotlar latofatiga o'rgatmoqchi bo'ladi. Shuningdek, bizga Allohning ne'matlarini aytib, bizni o'tkinch narsalar talabidan ozod bo'lishlikka chaqiradi. Zamaxshariy bu sohada birinchilardan emas edi. Lekin uning boshqalardan ustunligi, u bu sohani o'ta badiiylik bilan yoritib berdi. Zamaxshariyning ilmiy merosi bugungi kunda ham tilshunoslar, adabiyotshunoslar va tarixchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Uning asarlarini o'rganish orqali biz o'z milliy madaniyatimizga bo'lgan faxrimizni yanada oshiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brokkelman. K. Tarix al-adab al-arabiy, al-qism as-solis, Qohira, 1993
2. Do'smatov S.T. Badi az-Zamon al-Hamadoniyy va uning maqomolari. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 2024, 1/4.
3. Mahmud az-Zamaxshariy. Asos al-balog'a. Tahqiq Muhammad Bosil Uyun as-Sud, Beyrut 1998
4. Mahmud az-Zamaxshariy. Maqomot az-Zamaxshariy, Qohira, 1896.
5. Макамы аль-Харирий. Пер с арабс. Борисова В. М., Долилиной А. А. и Кирпиченко В. Н. с предисл. Борисова В. М., Долилиной А. А. М., Наука, 1987.
6. Rustamov A. Mahmud az-Zamaxshariy, Toshkent, 1971
7. Shamsuddin Somiy. Qomus al-a'lom, Istambul, J.4, 1899

UDC 811-159.9

NEUROLINGUISTICS. DISTURBANCES OF WORD MEANINGS

H.S.Egamberdiyeva, PhD student, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'z ma'nolarining neyrolingvistik nuqtayi nazaridan buzilishlari o'rganiladi. Maqolada semantik parofaziya, anomiya va semantik demensiya kabi holatlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu buzilishlar chap temporal va parietal qismlar kabi miyaning asosiy sohalariga qanday ta'sir qilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Diagnostika va terapiya usullari, jumladan, Semantik Xususiyat Tahlili va texnologiyalarga asoslangan reabilitatsiya usullari muhokama qilinadi. Tadqiqot semantik buzilishlarni chuqurroq tushunishga va diagnostika hamda davolash usullarini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: neyrolingvistika, semantik buzilishlar, afaziya, anomiya, semantik demensiya, terapiya, diagnostika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются нарушения значений слов с точки зрения нейролингвистики. Анализируются такие состояния, как семантические парафазии, аномия и семантическая деменция. Особое внимание уделяется влиянию этих нарушений на ключевые области мозга, включая левую височную и теменную доли. Обсуждаются методы диагностики и терапии, такие как анализ семантических характеристик и технологии, основанные на реабилитации. Исследование направлено на углубление понимания семантических нарушений и улучшение методов диагностики и лечения.

Ключевые слова: нейролингвистика, семантические нарушения, афазия, аномия, семантическая деменция, терапия, диагностика.

Abstract. This article examines disturbances in word meanings from a neurolinguistic perspective, focusing on conditions such as semantic paraphasias, anomia, and semantic dementia. The role of key brain areas, including the left temporal and parietal lobes, is explored in relation to these disturbances. Diagnostic methods, such as Semantic Feature Analysis, and technology-based rehabilitation tools are discussed. The study aims to deepen understanding of semantic deficits and improve approaches to their diagnosis and treatment.

Keywords: neurolinguistics, semantic deficits, aphasia, anomia, semantic dementia, therapy, diagnosis.

Language is an essential component of human cognition, enabling people to convey messages, articulate thoughts, and interact with their surroundings. Neurolinguistics, an interdisciplinary field combining neuroscience and linguistics, aims to uncover the brain mechanisms responsible for language comprehension and production. Within this framework, disruptions in word meanings—known as semantic impairments—are a critical focus, as they offer valuable insights into the intricate links between brain functions and linguistic capabilities. Semantic impairments can present themselves in diverse forms, including difficulties in word retrieval (anomia), replacement of words with related terms (semantic paraphasias), or the gradual decline of word knowledge observed in semantic dementia. These impairments are not solely linguistic challenges but also signify profound dysfunctions in the neural pathways that connect words to their meanings. Such deficits frequently occur in conditions like aphasia, brain injuries, and neurodegenerative diseases such as frontotemporal lobar degeneration (FTLD).

The neural basis of semantic processing predominantly involves the left hemisphere of the brain, with the temporal and parietal lobes serving as key contributors. Specifically, the anterior temporal lobe plays a pivotal role in storing semantic knowledge, while the angular gyrus is crucial for synthesizing multimodal information to form coherent associations. Damage to these brain regions often leads to specific patterns of disruptions in word meaning, highlighting their importance in both research and clinical contexts. Understanding the neural and cognitive foundations of semantic impairments remains a critical area of study. This research aims to offer a detailed analysis of disturbances in word meanings through a neurolinguistic lens. It examines the various types of semantic impairments, their neural connections, and the diagnostic and therapeutic techniques employed to address these issues. By integrating current findings and identifying existing gaps, this study seeks to enhance both theoretical understanding and practical solutions for managing semantic deficits in clinical and research contexts. Semantic paraphasias, which involve the incorrect substitution of words, were studied to identify patterns in the use of semantically related terms. Similarly, cases of anomia were analyzed to gain insights into word retrieval challenges, while instances of semantic dementia were examined to understand the progressive erosion of conceptual knowledge. A critical aspect of the methodology involved analyzing neural correlates through neuroimaging techniques, including functional magnetic resonance imaging (fMRI) and positron emission tomography (PET). These methods offered valuable insights into the brain regions integral to semantic processing, with a particular focus on the temporal and parietal lobes. By linking imaging results with observed linguistic behaviors, the study was able to pinpoint disruptions within the semantic network and their connection to impairments in word meaning.

Additionally, the research adopted a cultural and pragmatic perspective to explore the impact of semantic disturbances on everyday communication. For instance, the study examined how semantic deficits affect social interactions, leading to challenges such as misunderstandings, misinterpretation of humor, and inappropriate expressions of politeness. By combining linguistic, neural, and cultural perspectives, the study provides a holistic understanding of semantic impairments and their wider implications for language and cognition. The findings of the study shed light on the nature of word meaning disturbances from a neurolinguistic viewpoint, emphasizing their linguistic, neural, and cultural aspects. An in-depth analysis of data obtained through linguistic tasks, neuroimaging, and comparative methods revealed key insights into conditions such as semantic paraphasias, anomia, and semantic dementia, as well as the intricate relationship between language and the brain's semantic network. The linguistic analysis highlighted distinct patterns of word meaning disruption across participants. Those with semantic paraphasias often substituted target words with semantically related terms. For example, naming tasks revealed substitutions like "book" instead of "notebook" or "apple" instead of "pear," showcasing a breakdown in precise word selection within the semantic network. Participants with anomia exhibited significant difficulties in retrieving specific words, frequently relying on circumlocutions or vague descriptions such as referring to "scissors" as "something that cuts." This was especially pronounced with low-frequency or abstract terms. In cases of semantic dementia, participants demonstrated a progressive decline in conceptual knowledge, struggling to categorize objects correctly, such as confusing "dog" with "cat," and often

defaulting to broad terms like "thing" or "object" in place of specific nouns. Neuroimaging data provided compelling evidence linking linguistic disturbances to particular neural regions. Functional imaging revealed decreased activity in the left temporal lobe, specifically in the middle and inferior temporal gyri, among participants with semantic paraphasias. This finding aligns with the role of these areas in storing and retrieving lexical-semantic knowledge. The comparative analysis illuminated both commonalities and distinctions in how word meaning disturbances manifest across conditions. The disturbances in word meanings significantly affected functional communication, particularly in everyday contexts. Participants often struggled to maintain fluent conversations, with semantic errors leading to misunderstandings or incomplete exchanges. Participants with semantic dementia were particularly affected in pragmatic contexts, failing to select. These findings contribute to the broader understanding of neurolinguistics, emphasizing the need for tailored therapeutic strategies and ongoing research into the neural underpinnings of language impairments. Future studies should explore more advanced interventions and their potential to address the multifaceted challenges posed by disturbances in word meanings.

REFERENCES:

1. Berthier, M. L. (2001). *Semantic Paraphasias in Aphasia: Mechanisms and Recovery*. Brain and Language, 76(2), 202–204. <https://doi.org/10.1006/brln.2000.2423>
2. Hillis, A. E. (2007). *Anomia and the Role of the Angular Gyrus in Naming*. Brain, 130(1), 242–249. <https://doi.org/10.1093/brain/awl325>
3. Hodges, J. R., & Patterson, K. (2007). *Semantic Dementia: A Unique Clinicopathological Syndrome*. The Lancet Neurology, 6(11), 1004–1014. [https://doi.org/10.1016/S1474-4422\(07\)70266-1](https://doi.org/10.1016/S1474-4422(07)70266-1)
4. Binder, J. R., & Desai, R. H. (2011). *The Neurobiology of Semantic Memory*. Trends in Cognitive Sciences, 15(11), 527–536. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.10.001>
5. Jefferies, E., & Lambon Ralph, M. A. (2006). *Semantic Impairment in Stroke Aphasia Versus Semantic Dementia: A Case-Series Comparison*. Brain, 129(8), 2132–2147. <https://doi.org/10.1093/brain/awl153>
6. Patterson, K., Nestor, P. J., & Rogers, T. T. (2007). *Where Do You Know What You Know? The Representation of Semantic Knowledge in the Human Brain*. Nature Reviews Neuroscience, 8(12), 976–987. <https://doi.org/10.1038/nrn2277>
7. Lambon Ralph, M. A., Sage, K., Jones, R. W., & Mayberry, E. J. (2010). *Coherent Concepts Are Computed in the Anterior Temporal Lobes*. Proceedings of the National Academy of Sciences, 107(6), 2717–2722. <https://doi.org/10.1073/pnas.0907307107>
8. Schwartz, M. F., Dell, G. S., Martin, N., Gahl, S., & Sobel, P. (2006). *A Case-Series Test of the Interactive Two-Step Model of Lexical Access: Evidence From Picture Naming*. Journal of Memory and Language, 54(2), 228–264. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2005.10.001>
9. Thompson, C. K., & Shapiro, L. P. (2007). *Treating Agrammatic Aphasia Within a Linguistic Framework: Treatment of Underlying Forms*. Aphasiology, 19(10-11), 1021–1036. <https://doi.org/10.1080/02687030544000227>
10. Warrington, E. K., & Shallice, T. (1984). *Category-Specific Semantic Impairments*. Brain, 107(3), 829–854. <https://doi.org/10.1093/brain/107.3.829>

UDK: 81:33

TIL KORPUSI TURLARI VA UMUMIY XUSUSIYATLARI

B.B.Elov, dotsent, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent
A.U.Yuldashev, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent
U.S.Yodgorov, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) uchun til korpuslari muhim ahamiyatga ega. Til korpusi - elektron shaklda taqdim etilgan, turli manbalardan olingan katta hajmli va strukturlangan matnlar to'plami bo'lib, NLP tizimining lingvistik tahlil va o'rganish jarayonini ta'minlaydi. Ushbu maqolada til korpuslarining struktura va vazifalari, foydalanish sohalari hamda turlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Til korpusi, matnlarini qayta ishlash, lingvistik tahlil, mashinali o'qitish modellari, korpus turlari, parallel korpuslar, teglangan korpuslar, POS teg.

Аннотация. Для обработки естественного языка (NLP) ключевую роль играют языковые корпусы. Языковой корпус представляет собой структурированный массив текстов в электронном формате, собранный из различных источников. Он обеспечивает

процесс лингвистического анализа и изучения в системах NLP. В статье рассматриваются структура, функции, области применения и типы языковых корпусов.

Ключевые слова: языковой корпус, обработка текстов, лингвистический анализ, модели машинного обучения, типы корпусов, параллельные корпуса, размеченные корпуса, POS-тег.

Abstract. Language corpora play a key role in Natural Language Processing (NLP). A language corpus is a structured collection of texts in electronic form, gathered from various sources. It facilitates linguistic analysis and learning processes in NLP systems. This article examines the structure, functions, applications, and types of language corpora.

Keywords: language corpus, text processing, linguistic analysis, machine learning models, types of corpora, parallel corpora, annotated corpora, POS tagging.

Kirish. NLPga asoslangan ilovalar(axborot tizimlari)ni ishlab chiqish uchun NLP tizimni mavjud ma'lumotlarni o'rganishini ta'minlash kerak. Ushbu amalni til korpusi vositasida amalga oshirish mumkin. **Til korpusi** elektron shaklda taqdim etiladigan katta hajmli va strukturlangan matnlar to'plami sifatida qaraladi. Til korpusi yozma yoki og'zaki materialni ifodalab, NLP tizimini mavjud resurslarni o'rganishi uchun **lingvistik tahlilni** amalga oshirish lozim.

Korpus – bu kompyuterlar o'qiy oladigan tabiiy tilda yozilgan matnlarning to'plami. Korpuslar raqamli matn, audio transkript va hatto skanerlangan hujjatlar kabi resurslardan iborat bo'ladi [1,2]. Til korpuslari, odamlar har kuni gapiradigan va yozganidek, tilning haqiqiy hayotda qanday ishlatilishini o'rganish va tushunish uchun juda muhimdir.

Korpus NLP tizimlarining asosidir. Ular AI va mashinali o'rgatish tizimlarini o'rgatish uchun ishlatiladi. Ular axborot hayotiy davrlarini modellashtirish va bashorat qilish uchun keng va xilma-xil ma'lumotlar to'plamini taqdim etadi. Korpus NLP tizimini tabiiy tilni boshqarish va sharhlash uchun tayyorlaydi, bu esa odamlar bilan tabiiy tilda oson muloqot qilish imkonini beradi.

Korpus – tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) uchun muhim vosita bo'lib, asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Korpus – bu matn yoki audio ma'lumotlarning muhim, tashkil etilgan to'plami bo'lib, u ko'pincha bir yoki bir nechta aniq tillardagi keng doiradagi hujjatlar, matnlar yoki ovozlarni o'z ichiga oladi.

Til korpusi – bu tilning haqiqiy foydalanuvchilari tomonidan ishlab chiqarilgan va so'zlar, iboralar va, umuman, til qanday ishlatilishini tahlil qilish uchun ishlatiladigan juda katta matnlar to'plami. U tilshunoslar, leksikograflar, ijtimoiy olimlar, gumanitar fanlar, tabiiy tillarni qayta ishlash bo'yicha mutaxassislar va boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Korpus shuningdek, dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda ishlatiladigan turli til ma'lumotlar bazalarini yaratish uchun ishlatiladi, masalan, bashoratli klaviaturalar, imloni tekshirish va tuzatish, matn/nutqni tushunish tizimlari, matndan nutqqa modullar, mashina tarjimasini tizimlari va boshqalar.

NLPning ko'plab vazifalarini hal qilishda til korpusidan foydalaniladi [3,4,5]:

–**Mashinali o'qitish modellarini o'rgatish:** Turli NLP ilovalari, jumladan hissiyotlarni tahlil qilish, matn tasnifi, mashina tarjimasini va nutqni tanib olish uchun korpuslar mashinali o'qitish modellarini o'rgatish va takomillashtirish uchun ishlatiladi. Korpusdagi katta hajmdagi matn ma'lumotlar ushbu modellarga shablonlar (patterns), korrelyatsiyalar (correlations) va murakkabliklar (complexities)ni o'rgatish uchun ishlatiladi.

–**Tilni tushunish:** Til korpusi tabiiy tilning tuzilishi, grammatikasi, lug'ati va qo'llanilishi haqida to'liq tasavvur beradi. Kontekstda so'zlar va so'z birikmalarning qanday ishlatilishini o'rganish uchun NLP modellarida til korpusidan foydalaniladi. Chet tili o'qituvchilari va o'rganuvchilar uchun til korpusi tilning haqiqiy misollarini taqdim etadi va haqiqiy foydalanish shakllarini ochib beradi. U o'quv dasturlarini ishlab chiqish, materiallarni loyihalash va hatto dars mashg'ulotlarida foydalanish mumkin. Korpus ko'plab til resurslarini, jumladan, grammatika tekshiruv, imlo tekshiruv va nutqni aniqlash dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu NLP ilovalari bizning kundalik raqamli tajribamizda ajralmas rol o'ynaydi.

–**Diskurs tahlili:** Korpus nutqni tahlil qilish uchun ham ishlatilishi mumkin, bu tilning muayyan kontekstlarda qanday qo'llanilishi haqida tushuncha beradi. Bu bizning siyosiy, ijtimoiy va madaniy nutqlar haqidagi tushunchamizni yanada oshirishi mumkin.

–**Tarjimashunoslik:** Til korpusi tarjimashunoslik uchun muhim vosita hisoblanadi. Ikki tilli yoki ko'p tilli korpus yaratish tilshunoslarga tarjima me'yorlarini o'rganish, ma'no jihatdan mos tarjimalarni aniqlash va samarali mashina tarjimasi modellarini yaratish imkonini beradi.

–**Qoidalarga asoslangan tizimlar:** Til korpuslari tilshunoslar va NLP mutaxassislari tomonidan til qoidalari va shablonlarini ishlab chiqish va sinab ko'rish uchun ishlatiladi. Keyinchalik, POS teglash, grammatik qayta ishlash va NERlarni tanib olish kabi NLP vazifalari uchun ushbu qoidalarga asoslangan NLP tizimlarida qo'llaniladi.

–**Lug'at va semantika:** Turli lug'atlar yoki so'zlardan iborat to'plamlar til korpuslari yordamida yaratiladi va kengaytiriladi. *Sinonimlar*, *antonimlar* va *so'z birikmalari* kabi so'z munosabatlarini ko'rsatish orqali ular semantik tahlilga yordam beradi. Korpuslar asosida lug'atlarni yaratish usulini tubdan o'zgartirib, leksikografiya sohasini tubdan o'zgartirdi. Katta hajmli strukturlangan matnlar to'plamini tahlil qilib, leksikograflar yangi so'zlarni, sezgilarni va foydalanish shakllarini yanada samaraliroq aniqlashlari mumkin.

–**Statistik tahlil:** Til korpuslari tabiiy tilning *statistik tahlili* uchun foydalidir. Ular yordamida *so'z chastotasini taqsimlash*, *birgalikda paydo bo'lish shablonlari* va boshqa statistik xususiyatlarni o'rganish uchun ehtimollikka asoslangan NLP yondashuvlari uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi.

–**Sohaviy bilimlar:** Til korpuslari turli sohagalariga oid bilimlar manbayi hisoblanadi. Chunki ular muayyan mavzular yoki sohalariga xos bo'lishi mumkin. *Huquqiy hujjatlarni o'rganish*, *tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash* va muayyan sohalar uchun yaratilgan *chatbotlar* kabi ilovalar bunga yaqqol misol bo'ladi.

Tabiiy til modellarini ishlab chiqish va uning samaradorligini oshirish uchun biz katta hajmdagi til korpusidan foydalanish lozim.

Korpus turlari

NLP tizimini ishlab chiqish uchun foydalanish mumkin bo'lgan har xil turdagi korpuslar mavjud. NLPda til korpuslari mazmun, maqsad yoki manba kabi turli mezonlar asosida har xil turlarga bo'linadi.

Matnli korpuslar:

–*Umumiy korpus (general corpora)* bo'lib, u yozma va og'zaki nutqdagi materiallardan iborat. Shuningdek, ushbu turdagi korpusda *turli yoshdagi*, *turli mintaqalardan* va *turli ijtimoiy qatlamlardan* bo'lgan insonlarning turli shakldagi matnlarini o'z ichiga oladi. Umumiy maqsadli korpuslar turli janr va sohalaridagi turli matnlarni o'z ichiga oladi. **Gutenberg** va **Braun** korpuslarini bu toidadagi korpuslarga misol sifatida keltirish mumkin [6,7].

–*Bir tilli korpus (Monolingual Corpora)* – bitta tildagi og'zaki yoki yozma materiallar to'plamidan iborat korpus. Bu ma'lum bir tildagi til shablonlari, tuzilmalari va qo'llanilishini o'rganishda foydalidir. Bir tilli korpus odatda POS teglanadi va turli xil NLP vazifalarini hal qilishda ishlatiladi. Masalan, so'zning to'g'ri qo'llanilishini tekshirish yoki so'z birikmalarini izlash, ilmiy foydalanish uchun, tildagi shablonlarni yoki yangi tendensiyalarni aniqlash [8,9].

–*Ixtisoslashgan/maxsus korpus (specialized corpora)*lar – tilning ichki xususiyatlarini tushunish uchun olib boriladigan turli xil tadqiqotlar uchun foydalidir. Korpus va uning turlari haqida boshlang'ich ma'lumotga ega bo'lgandan so'ng, korpus lingvistikasiga e'tibor qaratish kerak. Ixtisoslashgan korpuslar *ilmiy adabiyotlar*, *yuridik hujjatlar* yoki *tibbiy materiallarni* o'z ichiga olgan muayyan sohalar yoki mavzularga qaratilgan.

–*Taqqoslanadigan korpus (Comparable Corpora)* – bu turli tillarda yoki turli manbalardan yozilgan o'xshash ma'no (shakl)ga ega matnlar to'plami. Bunday korpuslar tillaro yoki domenlararo tadqiqotlar uchun ular ishlatiladi.

–*Og'zaki korpus (Spoken Corpora)* – nutqning transkripsiyalaridan iborat. Ular intervyular, dialoglar yoki og'zaki nutqlar kabi turli manbalardan olingan bo'lishi mumkin va tilning o'z-o'zidan foydalanishni o'rganish maqsadida xizmat qiladi [2,10].

Multimodal korpuslar [11]:

–*Text-Image korpuslar* – bu korpuslar matnli va vizual ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu ularni rasmlarga sarlavha qo'yish va savollarga vizual javob berish kabi NLP vazifalarini bajarishga moslashtiradi.

–*Text-Speech korpuslar* – bu korpuslar og'zaki nutqni tanib olish va nutqni avtomatik aniqlash bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash uchun matnli ma'lumotlarni tegishli audio yoki nutq yozuvlari bilan birlashtiradi.

Parallel korpuslar [12,13]:

–*Ikki tilli korpus (Bilingual Corpora)* – ikki yoki undan ortiq tabiiy tilda mavjud bo'lgan tarjima qilingan matnlarni o'z ichiga oladi. Tillararo tadqiqot, mashina tarjimasi kabi NLP vazifalarini bajarishda foydalaniladi. Ushbu turdagi korpuslar tarjimashunoslikda juda foydali. Ushbu turdagi korpuslarda ikkala tilni ham moslashtirish kerak, ya'ni mos keladigan segmentlar, odatda gaplar yoki paragraflar mos kelishi kerak. Foydalanuvchi bir tildagi so'z yoki birikmaning barcha misollarini qidirishi va natijalarni boshqa tildagi mos leksik birikmalar bilan birga ko'rsatiladi.

–*Taqqoslanadigan ikki tilli korpus (Comparable Bilingual Corpora)* – tillararo ma'lumot olish uchun foydalidir. Ushbu turdagi korpuslar parallel korpusga o'xshab, bir xil mavzu yoki domenga tegishli ko'plab tillardagi matnlarni o'z ichiga oladi.

Time-Series Corpora [14]:

–*Tarixiy korpus (historical corpora)* – oldingi davrdagi matnlardan iborat bo'lib, ular bir necha o'n yillar yoki asrlarni qamrab olgan [15]. Ushbu turdagi til korpuslari tabiiy tilning oldingi bosqichlari (variantlari)ni chuqur qamrab oladi. Ko'pgina tarixiy davrlardagi yozuvlarni o'z ichiga olgan ushbu korpuslar olimlarga til va tarixiy shablonlarning evolyutsiyasini ko'rib chiqishga imkon beradi.

–*Vaqtinchalik korpus (Temporal Corpora)* – vaqt o'tishi bilan matnlarni saqlab qolishga asoslangan bo'lib, bu ularni lingvistik evolyutsiyani kuzatish va tilning hozirgi holatini o'rganish uchun foydali resurs bo'lib xizmat qiladi.

–*Sinxron korpus (Synchronic Corpora)* – zamonaviy korpuslar hisoblanib, ma'lum bir davrdagi materiallar to'plamidir [16]. Bu turdagi korpuslar ma'lum bir davrda tildan foydalanishni o'rganish imkonini beradi.

–*Diaxronik korpus (Diachronic Corpora)* – vaqt o'tishi bilan tilning evolyutsiyasi haqida qimmatli fikrlarni taklif qiladi [17]. Ular turli davrlarga oid materiallar to'plamini o'z ichiga oladi va tarixiy tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega.

Annotatsiyalangan/teglanlar korpuslar:

–*Lingvistik izohli korpus (Linguistically Annotated Corpora)* – POS teglash, grammatik tahlillar va qo'lda bajariladigan NERlarni izohlash kabi lingvistik izohlarni o'z ichiga oladi [18,19]. Ular NLP modellarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish uchun zarurdir.

–*Semantik izohli korpus (Sentiment-Annotated Corpora)* – matnlaridagi hissiyotlar yoki his-tuyg'ularga oid ma'lumotlar etiketlash uchun foydalaniladi [20]. Bu esa hissiyotlarni tahlil qilish va his-tuyg'ularni aniqlash NLP vazifalarini amalga oshirish uchun muhim resurs hisoblanadi.

–*Ta'limiy korpus (learner corpora)* bo'lib, tabiiy tilni chet tili sifatida o'rganuvchilar uchun ishlab chiqarilgan ma'lumotlar to'plamidan iborat [21]. Ushbu turdagi korpuslar masalan, u esse, yozma imtihon yoki so'rovnomas shaklida shakllantirilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan toifalar NLPda keng qo'llaniladigan korpus turlariga bir nechta misollardir. Korpusni tanlash muayyan NLP vazifasiga, tadqiqot maqsadlariga va qo'llash sohasiga bog'liq. Tadqiqotchilar va amaliyotchilar ko'pincha turli NLP loyihalarini hal qilish uchun maxsus korpuslarni ishlab chiqadilar.

Korpusning xususiyatlari

NLPdagi til korpusning xususiyatlari uni til bilan bog'liq barcha turdagi vazifalar va tadqiqotlar uchun juda foydali qiladi. Til korpusining muhim xususiyatlaridan ba'zilar quyidagilar:

–*Korpus hajmi:* Umuman olganda, til korpusi hajmi imkon qadar katta bo'lishi kerak. Katta hajmdagi maxsus ma'lumotlar to'plamlari hissiyotlarni tahlil qilish kabi NLP vazifalarini hal qilishda amalga oshiradigan algoritmlarni o'rgatish uchun zarurdir.

–*Yuqori sifatli ma'lumotlar (High-Quality Data)*: Korpusdagi ma'lumotlarning yuqori sifatli ekanligi muhim ahamiyatga ega. O'quv ma'lumotlaridagi eng kichik noaniqlik (xato)lar ham mashinali o'rganish tizimining natijasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

–*Tozalangan ma'lumotlar*: Yuqori sifatli korpusni yaratish va qo'llab- quvvatlash toza ma'lumotlarga bog'liq. NLP ulovalari uchun yanada ishonchli korpusni yaratish uchun ma'lumotlarni tozalash juda muhim, chunki bu jarayonda har qanday xatolar yoki takroriy ma'lumotlar aniqlanadi va bartaraf qilinadi.

–*Xilma-xillik*: Turli toifalar, yozuvlar, tillar va mavzular – bularning barchasi korpus taqdim etayotgan til xilma-xilligining bir qismidir. Ushbu xususiyat orqali NLP modellari va algoritmlari lingvistik variantlarning keng doirasini boshqarishga qodir.

–*Annotatsiya*: Tilga xos izohlar, masalan, POS teglash, grammatik tahlillar, NERlar, his-tuyg'u yorliqlari yoki semantik izohlar ko'plab korpuslarning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu annotatsiyalar mashinali o'rganish va NLP vazifalarini nazorat qilishga yordam beradi.

–*Metadata*: Muallif ismlari, nashr sanalari, manba tafsilotlari va hujjat nomlari kabi matnlar haqidagi umumiy ma'lumotlar ko'pincha korpusda mavjud. Kontekst va uning kelib chiqish asosini ifodalash uchun metama'lumotlar muhim ahamiyatga ega.

Korpusni shakllantirish

Tabiiy tilni qayta ishlash uchun til korpusini yaratishda ko'plab omillarni hisobga olish kerak. Muayyan NLP ilovasi uchun til modelini yaratish uchun til korpusini yaratishga to'g'ri keladi. Til korpusini shakllantirishda qanday turdagi hujjatlarni to'plash kerakligini aniqlab olish lozim. Bu korpusdan foydalanmoqchi bo'lgan NLP vazifalariga bog'liq. Misol uchun, agar sizning asosiy maqsadingiz Markaziy Osiyoda o'rta asrlarda qaysi ismlar va joy nomlaridan foydalanganligini aniqlash bo'lsa, siz asosan o'rta asrlar davri hujjatlaridan (adabiyot, yangiliklar, yuridik va boshqalar) iborat korpusni shakllantirishingiz lozim. Boshqa tomondan, agar siz ma'lum vaqt oralig'ida O'rta Osiyodagi urushlar haqidagi o'zgaruvchan his-tuyg'ularni aniqlash uchun model yaratmoqchi bo'lsangiz, siz yangiliklar, blog nashrlari, tvitlar, siyosiy chiqishlar, huquqiy qarorlar va boshqalardan iborat korpusni yaratishingiz kerak. Yoki, agar siz tibbiyot sohasiga tegishli Word2Vec modelini yaratmoqchi bo'lsangiz, Google tomonidan taqdim etilgan maqolalar asosida yaratilgan Word2Vec modeli sizning ehtiyojlaringiz uchun yaxshi ishlamaydi. Shu sababli tibbiy maqolalardan iborat korpusni ishlab chiqishga ehtiyoj tug'iladi.

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalar natijasida qanday va qancha hajmdagi hujjatlar kerakligini hal qilish lozim. Ba'zi NLP ilovalari uchun, masalan, *so'zlarni joylashtirish modelini (word embedding model)* yaratish uchun, masalan, Naive Bayes tasniflagichini ishlab chiqishdan ko'ra ko'proq ma'lumotlar kerak bo'lishi mumkin. Katta hajmdagi korpusni qurish va saqlash uchun katta xarajatlar talab etiladi. Til modelining korpusga juda yaqin sozlangan bo'lsa, ortiqcha moslashish xavfi ham mavjud. Korpus qanchalik katta bo'lsa, korpusga mos til modelini qayta o'qitish xavfi yuqori bo'ladi.

Keyingi qadamda til korpusini qurish uchun hujjatlarni qanday olishni aniqlab olish kerak. Ma'lumotlarni Vikipediya va yangilik saytlaridan jamlash mumkin. Biroq bunday turdagi ma'lumotlarni korpusga qo'shishdan avval ulardan matnni ajratib olish, tozalash kerak bo'ladi. Sayt hujjatlardan zarur matnlarni olishning 2 ta usuli mavjud:

–*webhose.io, Octoparse, diffbot servislari, Bing yoki Google kabi qidiruv tizimlari*;

–*tabiiy tilga moslashtirilgan dasturiy ta'minot (o'zimiz ishlab chiqamiz)*.

Webhose.io (Octoparse, diffbot va boshqalar) kabi xizmatlar Internetdan hujjatlarni olish va ularning mazmunini qirib tashlash va ularni toifalarga ajratish uchun juda yaxshi. Biroq, bunday servislar asosan yangiliklar tasmlari va bloglarga e'tibor qaratishgani sababli, ilmiy maqolalar korpusini yaratmoqchi bo'lsangiz, bu xizmatlar yetarli bo'lmaydi. Agar yuqorida keltirilgan pullik xizmatlardan foydalanmaslikka qaror qilsangiz, Scrapy kabi tizim yordamida o'zingizning skanerlashni amalga oshirishingiz yoki keyingi bosqichda aytib o'tilgan vositalar yordamida skanerlash va qirish uchun Bing tomonidan taqdim etilgan API dan foydalanishingiz mumkin. Qabul qilingan hujjatlarning mazmunini chiqarib olish uchun ularning barchasi bir xil formatda, matnli fayllarda bo'lishi lozim. HTML hujjatlari mazmunini chiqarish uchun BeautifulSoup kabi Python

kutubxonalaridan yoki PDF hujjatlari mazmunini chiqarish uchun PDFMiner paketidan foydalanish mumkin.

Til korpusi ma'lum bir tildagi hujjatlardan, masalan, o'zbek tilidagi hujjatlardan iborat bo'lishini istasangiz, o'zbek tilidagi bo'lmagan hujjatlarni olib tashlash uchun tilni aniqlashni amalga oshirishingiz kerak bo'ladi. Ba'zi o'zbek hujjatlarida o'zbekcha bo'lmagan qismlar bo'lishi mumkin va siz nima qilmoqchi ekanligingizga qarab ularni aniqlab, olib tashlashingiz kerak bo'lishi mumkin. Shuningdek, NLP vazifasiga qarab, korpusdan dublikatlarni va deyarli takroriy nusxalarni olib tashlashga to'g'ri keladi. Bu jarayon **de-duping** deb ataladi va buning uchun xeshlash usullaridan foydalanish mumkin.

Yuqoridagi amallarni qo'llash jarayonida ba'zi hujjatlarning ayrim qismlari buzilgan bo'lishi mumkin. Shu sababli ularni aniqlash va tuzatish yoki olib tashlash usulini ishlab chiqish kerak. Buzilgan belgilarni aniqlashning usullaridan biri bu har bir hujjatni tokenizatsiya qilish va har bir belgi lug'atda mavjudligini tekshirishdir.

Qo'yilgan NLP masalasiga qarab til korpusining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar:

Matnlarni jamlash. Korpusni yaratishdagi qiyinchiliklardan biri bu xilma-xil ma'lumotlar to'plamini yig'ishdir. Ma'lumotlar maqsadli domenni to'g'ri qamrab olishi va chuqur tahlilni qo'llab-quvvatlash uchun yetarlicha katta hajmda bo'lishi kerak. Bu mualliflik huquqi cheklovlarini yengib o'tishni, kelishuvlarni muzokaralar olib borishni va maxfiylik muammolarini hal qilishni talab qilishi mumkin.

–Korpus til xilma-xilligini aks ettirishiga ishonch hosil qilish uchun tizimli tanlash usulidan foydalanish;

–Matnlarni tasodifiy, maqsadli yoki tabaqalashtirilgan tanlab olish orqali tanlash.

Korpus strukturasi va hajmi. Korpusning strukturasi to'g'riligi va katta hajmliligi, uning izchilligi saqlash va aniq tahlil qilish uchun juda muhimdir. Standart ko'rsatmalarni ishlab chiqish va ma'lumotlarni tashkil etish bo'yicha eng yaxshi yechimlarni o'rnatish yordam beradi. Ammo korpusning barcha qismlarida izchillikni ta'minlash murakkab vazifa hisoblanadi.

–Hisoblash imkoniyatlari va tadqiqot maqsadlarini hisobga olgan holda korpus hajmini aniqlash;

–Korpusda turli xil til atributlari, jumladan, kamdan-kam uchraydigan yoki kam uchraydigan hodisalar mavjudligiga ishonch hosil qilish.

Ma'lumotlarni annotatsiyalash. Korpusdagi ma'lumotlarni annotatsiyalash, ayniqsa, katta hajmdagi ma'lumotlarni etiketlashda ko'p mehnat va vaqt talab qilishi mumkin. Annotatsiyalarning sifati inson omillariga yoki teglash bo'yicha qoidalarga qarab ham farq qilishi mumkin.

–POS teglash, grammatik tartiblash, NER obyektlarini aniqlash, hissiyotlarni tahlil qilish yoki semantik izohni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan lingvistik annotatsiyalashning tegishli darajasini tanlash;

–Annotatsiyalashni avtomatik, yarim avtomatik yoki qo'lda amalga oshirilishini hal qilish.

Til va domenning o'ziga xosligi. Tilga xos xususiyatlar va domenga xos jargon korpus yaratishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Til yoki domenning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish va foydali korpusni yaratishda juda muhimdir. Shuningdek, kam o'rganilgan tillar uchun korpus yaratish kamroq resurslar va cheklangan tadqiqotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Xulosa. Til korpusi tabiiy tilni qayta ishlash tizimining asosidir. Unda gazetalar, romanlar, retseptlar, radio eshittirishlardan tortib teleko'rsatuvlar, filmlar va tvitlargacha bo'lgan turli shakldagi ma'lumotlar bo'lishi mumkin. Til korpuslari mashinada o'qiladigan matnlar yoki nutqlar to'plamlarini o'z ichiga oladi. Korpus odatda *milliardlab so'zlardan* iborat bo'lib, *lingvistik* yoki tabiiy tilida so'zlashuvchilar tomonidan ixtiro qilingan misollardan iborat bo'lmaydi. Korpus tabiiy ravishda yuzaga keladigan *og'zaki* yoki *yozma* manbaalardan foydalanishga asoslangan. Korpus - tilshunoslar, leksikograflar, ijtimoiy olimlar, gumanitar fanlar, tabiiy tillarni qayta ishlash bo'yicha mutaxassislar va boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Shuningdek, dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda ishlatiladigan turli til ma'lumotlar bazalarini yaratishda til korpusidan foydalaniladi.

Mashinali o'qitish modellarini o'rgatish, tilni tushunish, diskurs tahlil, tarjimashunoslik, lug'at va semantikaga asoslangan tizimlarni ishlab chiqish kabi NLP vazifalarini hal qilishda til korpusidan

foydalaniladi. Til korpuslari mazmun, maqsad yoki manba kabi turli mezonlar asosida *matnli korpuslar*, *multimodal korpuslar*, *parallel korpuslar*, *Time-Series Corpora* va *annotatsiyalangan/teglangan korpuslar* kabi turlarga ajratiladi. Korpusni tanlash muayyan NLP vazifasiga, tadqiqot maqsadlariga va qo'llash sohasiga bog'liq. Tadqiqotchilar va amaliyotchilar ko'pincha turli NLP loyihalarini hal qilish uchun maxsus korpuslarni ishlab chiqishlari mumkin.

NLPda til korpusining xususiyatlari uni til bilan bog'liq barcha turdagi vazifalar va tadqiqotlar uchun juda foydali vositaga aylantiradi. Til korpusining muhim xususiyatlariga *korpus hajmi*, *yuqori sifatli ma'lumotlar*, *tozalangan ma'lumotlar*, *xilma-xillik*, *annotatsiya* va *metama'lumotlar* kabilarni keltirish mumkin. Qo'yilgan NLP masalasiga qarab til korpusini ishlab chiqishning asosiy bosqichlari quyidagilar: *matnlarni jamlash*, *korpus strukturasini ishlab chiqish*, *ma'lumotlarni annotatsiyalash* yoki *teglash* va *korpusni yangilash hamda kengaytirish*. Xulosa sifatida til korpuslari NLPdagi muhim vazifalarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etishini qayd etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, 8(4). <https://doi.org/10.1093/lc/8.4.243>
2. Lin, P., & Adolphs, S. (2023). Corpus linguistics. In *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. <https://doi.org/10.4324/9781003082644-25>
3. Paquot, M., & Gries, S. T. (2021). A Practical Handbook of Corpus Linguistics. In *A Practical Handbook of Corpus Linguistics*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-46216-1>
4. B.Elov, R.Alayev (2023). O'zbek tili korpusi va uning imkoniyatlari. O'zbekiston Informatika va energetika mummolari jurnali. O'zbekiston Jurnali. - Toshkent, 2023, - № 2.
5. B.Elov, Sh.Hamroyeva, R.Alayev, Z.Xusainova, U.Yodgorov (2023). O'zbek tili korpusi matnlarini qayta ishlash usullari. *Digital transformation and Artificial Intelligence*, Vol. 1 No. 3 (2023) 32–42. Retrieved from <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v1i317>
6. Shira Wein, Lucia Donatelli, Ethan Ricker, Calvin Engstrom, Alex Nelson, Leonie Harter, & Nathan Schneider. (2022). Spanish Abstract Meaning Representation: Annotation of a General Corpus. *Northern European Journal of Language Technology*, 8(1). <https://doi.org/10.3384/nejlt.2000-1533.2022.4462>
7. Brooke, J., Hammond, A., & Hirst, G. (2015). GutenTag: An NLP-driven Tool for Digital Humanities Research in the Project Gutenberg Corpus. *NAACL HLT 2015 - 2015 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Proceedings of the 4th Workshop on Computational Linguistics for Literature, CLFL 2015*. <https://doi.org/10.3115/v1/w15-0705>
8. Lample, G., Conneau, A., Denoyer, L., & Ranzato, M. (2018). Unsupervised machine translation using monolingual corpora only. *6th International Conference on Learning Representations, ICLR 2018 - Conference Track Proceedings*.
9. Markantonatou, S., Sofianopoulos, S., Spilioti, V., Tambouratzis, G., Vassiliou, M., Yannoutsou, O., & Ioannou, N. (2000). Monolingual Corpus-based MT using Chunks. *Machine Translation*.
10. Genç-Yöntem, E., & Eveyik-Aydın, E. (2022). The compilation of a developmental spoken English corpus of Turkish EFL learners. *Research in Corpus Linguistics*, 10(1). <https://doi.org/10.32714/ricl.10.01.03>
11. Knight, D., & Adolphs, S. (2021). Multimodal Corpora. In *A Practical Handbook of Corpus Linguistics*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46216-1_16
12. Zeroual, I., & Lakhouaja, A. (2022). MulTed: a multilingual aligned and tagged parallel corpus. *Applied Computing and Informatics*, 18(1–2). <https://doi.org/10.1016/j.aci.2018.12.003>
13. B.Elov, M.Amirqulov (2022). O'zbek-ingliz tillarining teglgan parallel korpusini yaratish bosqichlari. *O'zbekiston: til va madaniyat (Amaliy filologiya)*, 2022, 5(4).
14. Kobayashi, H., & Saga, R. (2016). Finding division points for a time series corpus based on structural change point detection. *Artificial Life and Robotics*, 21(2). <https://doi.org/10.1007/s10015-016-0271-z>
15. Lyu, L., Koutraki, M., Krickl, M., & Fetahu, B. (2021). Neural ocr post-hoc correction of historical corpora. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 9. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00379
16. Gries, S. Th. (2022). Managing Synchronic Corpus Data with the British National Corpus (BNC). In *The Open Handbook of Linguistic Data Management*. <https://doi.org/10.7551/mitpress/12200.003.0043>
17. Hofmann, K., Marakasova, A., Baumann, A., Neidhardt, J., & Wissik, T. (2020). Comparing Lexical Usage in Political Discourse across Diachronic Corpora. *Proceedings of the Second ParlaCLARIN Workshop*, 11(6).
18. Rodríguez-Fuentes, R. A. (2015). Review of corpus linguistics and linguistically annotated corpora. In *Language Learning and Technology* (Vol. 19, Issue 3).
19. Agić, Ž., & Ljubešić, N. (2014). The SETIMES.HR linguistically annotated corpus of Croatian. *Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2014*.
20. Mohanty, G., Mishra, P., & Mamidi, R. (2020). Annotated corpus for sentiment analysis in odia language. *LREC 2020 - 12th International Conference on Language Resources and Evaluation, Conference Proceedings*.
21. Iurato, A. (2022). Learner Corpus Research Meets Chinese as a Second Language Acquisition: Achievements and Challenges. *Annali Di Ca Foscari Serie Orientale*, 58(1). <https://doi.org/10.30687/AnnOr/2385-3042/2022/01/024>

LINGVISTIK KORPUSLAR TIPOLOGIYASI VA ULARGA QO'YILGAN TALABLAR

B.B.Elov, dots., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

A.U.Yuldashev, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

U.S.Yodgorov, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasida statistik modellash va algoritmlarni o'rgatish uchun maxsus matn korpuslari zarur. Til korpusi – lingvistik ma'lumotlarning katta hajmdagi strukturalangan to'plami bo'lib, NLP vazifalari uchun tahlil va ishlov berishni ta'minlaydi. Ushbu maqola korpuslarning turlari, ularga qo'yiladigan talablar va ma'lumotlar bazasini shakllantirish bosqichlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Til korpusi, korpus turlari, teglangan korpuslar, korpus lingvistikasi, korpus hajmi, matnni tasvirlash, ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

Аннотация. В области обработки естественного языка (NLP) для обучения статистическим моделям и алгоритмам необходимы специальные текстовые корпусы. Корпус языка представляет собой структурированный массив лингвистических данных, используемый для анализа и обработки в задачах NLP. В данной статье рассматриваются типы корпусов, требования к ним и этапы формирования базы данных корпуса.

Ключевые слова: корпус языка, типы корпусов, размеченные корпуса, корпусная лингвистика, объем корпуса, описание текста, формирование базы данных.

Abstract. In the field of Natural Language Processing (NLP), specialized text corpora are essential for training statistical models and algorithms. A language corpus is a structured collection of linguistic data used for analysis and processing in NLP tasks. This article examines the types of corpora, their requirements, and the stages of corpus database formation.

Keywords: language corpus, types of corpora, annotated corpora, corpus linguistics, corpus size, text representation, database formation.

Kirish. Tabiiy tilni o'rganish va tahlil qilishda korpusning qo'llanilishi tilshunoslikka yangi yo'nalishni kiritdi. Korpus lingvistikasi – bu matn namunalarining katta to'plamlarini tahlil qilish orqali til va uning barcha xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan yondashuv [1,2]. Ushbu yondashuv asrlar davomida bir qator tadqiqot yo'nalishlarida qo'llanilgan: tilni tavsiflash, til ta'limi, leksikografiya va boshqalar. Korpus lingvistikasida har qanday muhim miqdordagi haqiqiy, og'zaki va/yoki yozma matn namunalarining to'liq tahlili amalga oshiriladi [3].

Umuman olganda, u tilning sinxron va diaxronik jihatlarini aks ettirish uchun adabiy va adabiy bo'lmagan matn namunalari to'plamini o'z ichiga olgan tabiiy tildan foydalanishning mashina tomonidan o'qilishi mumkin bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarini qamrab oladi. Korpus lingvistikasining o'ziga xosligi uning til ma'lumotlarini yig'ishda zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish usulida, til ma'lumotlar bazalarini qayta ishlashda qo'llaniladigan usullarda, til ma'lumotlari va ma'lumotlarni qidirishda qo'llaniladigan usullarda va ularni til bilan bog'liq barcha turdagi sohalarda qo'llashdan iborat. Elektron (raqamli) til korpusi - bu yangi texnologiya bo'lib, u qariyb yarim asrlik tarixga ega. Shu sababli, korpus nima ekanligi va uni qanday loyihalash, ishlab chiqish, tasniflash, qayta ishlash va foydalanish bo'yicha umumiy konsepsiyani ishlab chiqish lozim [2,4]. Bugungi kunda korpus tilshunosligi quyidagi asosiy ikkita yo'nalishga ega [2,3]:

–odamlarning kundalik muloqot faoliyatida tildan qanday foydalanishini aniqlash;

–odamlar bilan samarali muloqot qiladigan aqlli tizimlarni yaratish.

Axborot texnologiyalari sohasi mutaxassislari va tilshunoslar ham aqlli tizimlarni (masalan, mashina tarjima tizimi, tilni qayta ishlash tizimi, nutqni tanib olish tizimi, matnni tahlil qilish va tushunish tizimi, kompyuter yordamida o'qitish tizimi) loyihalash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan til korpusini ishlab chiqish uchun o'zaro hamkorlikda faoliyat olib bormoqdalar. Tilshunoslik va til texnologiyasining barcha sohalari til korpuslarini tahlil qilish natijasida olingan tushunchalardan foydalanishlari mumkin. Shunday qilib, korpusdan to'plangan lingvistik xususiyatlarni tavsiflash va

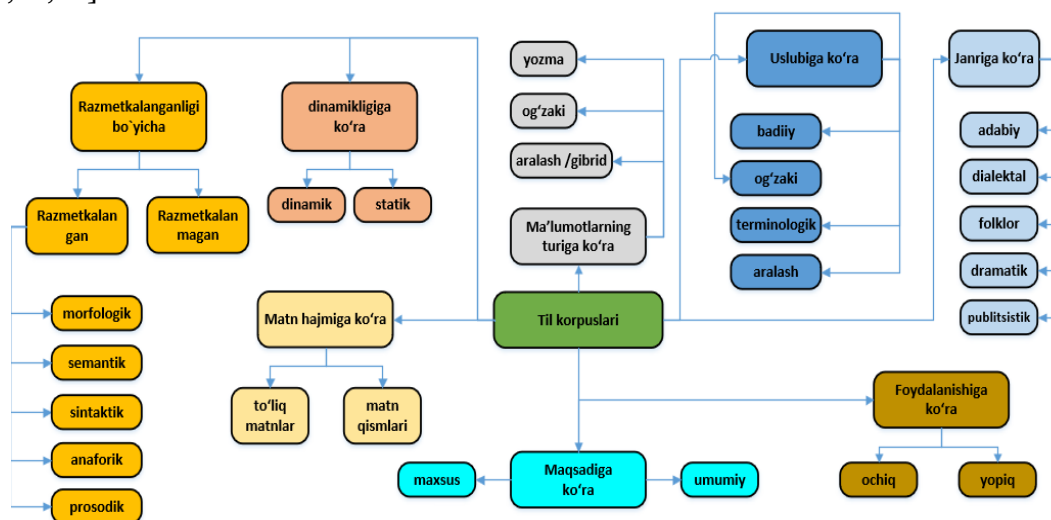
tahlil qilish inson bilimi va qo'llanilishining barcha sohalarida muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda til korpusi - lingvistik tahlil uchun foydalaniladigan *ma'lum bir til yoki dialektga* oid matnlar to'plamini anglatadi. Til korpusi turli sohalarida qo'llaniladigan turli xil tillarni qamrab oluvchi matnlarning katta namunalarini o'z ichiga olishi mumkin. Nazariy jihatdan til korpusi potensial cheksiz sondagi matnlarini ifodalashga qodir.

Korpus turlari

Oddiy matn korpusi mashinali o'rgatish algoritmlari orqali nazoratsiz tarzda qayta ishlanadi. Biroq, nazorat ostidagi o'rgatish usullari uchun **qayta ishlanmagan** va **teglangan** matnga ega bo'lgan korpusdan foydalanish mumkin [5,6,7]. Teglangan korpusni ishlab chiqish uchun ko'p **resurs, vaqt** va **amallar** talab etiladi. Lekin teglangan korpuslar turli NLP vazifa va ilovalarini ishlab chiqishda yaxshi natijalar berishi mumkin. Korpusni turli manbalar va janrlardan yig'ish mumkin. Bunday korpus umumiy NLP vazifalari uchun ishlatilishi mumkin. Boshqa tomondan, korpus bitta manbadan, domendan yoki janrdan iborat bo'lishi mumkin. Bunday korpusdan faqat ma'lum bir maqsadda foydalanish mumkin. POS teglash eng keng tarqalgan NLP teglaridan biri bo'lib, u ko'plab NLP vazifalarida qo'llaniladi. *Lemmalar bilan teglash (annotating with lemmas), sintaktik ajralish daraxtlari (syntactic parse trees, phrase-structure or dependency tree representations) va semantik ma'lumotlar (word sense disambiguation)* ham keng tarqalgan teglash usullaridir [6,8]. Nutq yoki matnni umumlashtirish vazifalari uchun teglash jarayoni matndagi koreferensiyani hal qilish imkonini beradi.

Bugungi kunda, NLP algoritmlari orqali bir million so'zdan iborat **British Component of the International Corpus of English (ICE-GB)** ingliz tili korpusi POS teglangan va sintaktik tahlil qilingan [9]. Shuningdek, Penn Treebank kabi teglangan til korpusidan turli NLP vazifalarini hal qilishda foydalanilmoqda. WordNet va FrameNet kabu til resurslari korpus bo'lmasa-da, ular foydali semantik ma'lumotlarni o'z ichiga olishini qayd etish mumkin. Til korpusidagi audio/video yozuvlar ham **transkripsiya** qilinadi va teglanadi. Teglar **fonetik (tovushlar), prosodik (prosodic, variatsiyalar)** yoki interaktiv bo'lishi mumkin. Video transkriptlar *imo-ishora* va *jest (gesture)*lar orqali teglangan bo'lishi mumkin.

Teglar matn bilan birgalikda korpus ma'lumotlar bazasida saqlanishi mumkin. Teglar alohida satrlarda namoyish qilinganda, **ko'p bosqichli teglash (multi-tiered annotation)** deb ataladi. Agar teglar alohida fayllarda saqlanib, matnga gipermatn orqali bog'langan bo'lsa, bu **avtonom teg (standalone annotation)** deb ataladi. Korpus lingvistikasi sohasi va turli lingvistik tadqiqotlar uchun mo'ljallangan, maqsadli til korpuslarni yaratish ishlari 60-yillardayoq boshlangan. Tadqiqot ishlari tahlil qilinganda til korpuslari klassifikatsiyasi turlicha keltirilganining guvohi bo'lish mumkin (1-rasm) [5,10,11].

1-rasm. Korpus tipologiyasi

Quyida ba'zi mashhur korpuslar keltirilgan:

- Brown Corpus;
- British National Corpus (BNC);

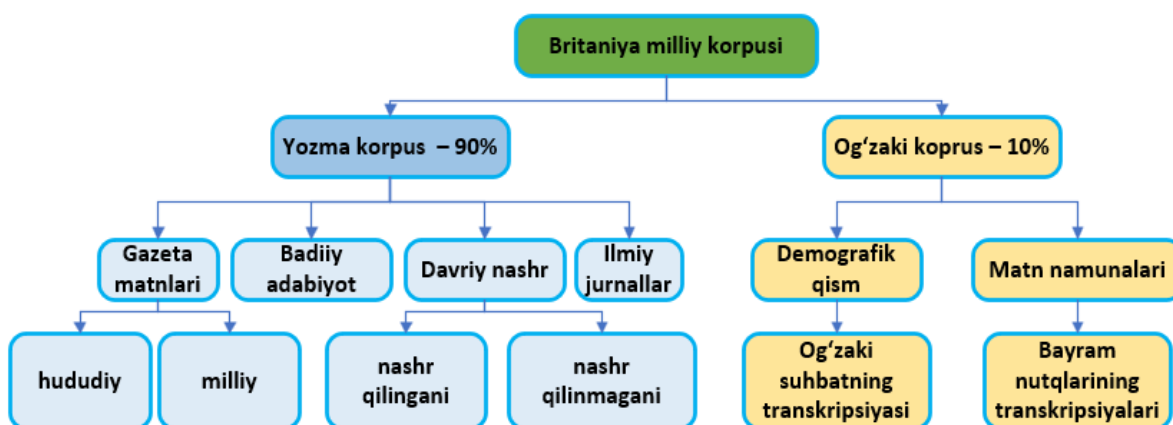
- Lancaster-Oslo/Beren Corpus (LOB);
- International Corpus of English (ICE);
- Corpus of Contemporary American English (COCA);
- Google Books Ngram Corpus;
- Penn Treebank-3;
- English Gigaword Fifth Edition;
- OntoNotes Release 5.0.

Vikipediya tizimi NLP modellarini o'rgatish uchun yaratilgan emas, lekin undan foydalanish mumkin. Vikipediya tizimidagi ma'lumotlardan foydalanish uchun undagi matnlarni boshlang'ich ishlov berish lozim. Python tilidagi Gensim paketi vositalari (*gensim.corpora.wikicorpus.WikiCorpus sinfi*) orqali ushbu ishni amalga oshirish mumkin.

Umumiy korpuslar odatda tilni modellashtirish uchun mos keladi, bu esa mashina tarjimai va nutqni tanib olish kabi boshqa NLP vazifalari uchun foydalidir. Bugungi kunda NLP tadqiqotchilari Project Gutenberg elektron kitoblaridan foydalanishni tavsiya qilishadi. Mikolov va boshqalar tomonidan oldindan ishlangan millionga yaqin so'zdan iborat Penn Treebank, 2 milliondan ortiq so'zdan iborat WikiText-2, WikiText-103 va Google kompaniyasining bir milliard so'zdan iborat korpusidan foydalanish mumkin [12].

1964-yilda Braun universitetining tilshunoslik bo'limida W.Nelson va G.Kuchera zamonaviy ingliz tili bo'yicha lingvistik tadqiqotlarga yordam berish uchun kompyuterda o'qiladigan umumiy korpusni taqdim etadilar. Korpusda bir million so'z mavjud (har biri taxminan 2000 so'zdan iborat 500 ta namuna). Braun korpusi deb ataladigan ushbu korpus asosida ko'plab boshqa matn korpuslari ishlab chiqilgan bo'lib, u teglangan tarzda Treebank-3 korpusi tarkibiga (1999) kiritilgan.

1992-yilda Linguistic Data Consortium (LDC) kompaniyasi NLP resurslari, shu jumladan, korpuslar uchun ma'lumotlarni saqlash ombori sifatida xizmat qilish uchun Pensilvaniya universitetida tuzilgan [13]. BNC (British National Corpus) deb nomlangan 100 million so'zdan iborat inglizcha Britaniya korpusi 1991 va 1994-yillar oralig'ida yig'ilgan (2-rasm) [14]. U janrlar bo'yicha teglangan. BNC2014 deb nomlangan loyiha 2014-yilda boshlangan bo'lib, u tabiiy tilning qanday rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

2-rasm. Britaniya milliy korpusi tuzilmasi

1989-yilda Pensilvaniya universitetida boshlangan Treebank korpusi loyihasi 1999-yilda Penn Treebank-3 korpusi sifatida ommaga taqdim etildi [15]. U Treebank (1992) va uning qayta ko'rib chiqilgan Treebank II (1995) versiyalariga asoslangan. Treebank-3 korpusi teglangan/tahlil qilingan Brown Corpusni, Treebank II uslubida izohlangan 1989-yil WSJ materialining bir million so'zini, ATIS-3 teg namunasini va teglangan/tahlil qilingan Switchboard Corpusni o'z ichiga oladi.

1990-2007-yillar davomida to'plangan Corpus of Contemporary American English (COCA) korpusi 365 million so'z bilan to'ldirilgan [16]. 2017-yil dekabriga kelib, u 560 million so'zga ega bo'lib, har yili unga 20 million so'z qo'shib boriladi. Ushbu korpus og'zaki, badiiy adabiyot, mashhur jurnallar, gazetalar va akademik matnlar bilan muntazam tarzda to'ldirib boriladi. Qayd etilishicha,

COCA korpus tarkibida 22 million soʻzdan iborat Amerika Milliy Korpusida (American National Corpus, ANC) mavjud boʻlmagan koʻplab umumiy soʻzlar mavjud.

LDC kompaniyasi tomonidan 2011-yilda English Gigaword Fifth Edition korpusi taqdim etilgan [17]. Ushbu korpus 7 ta ingliz tilidagi yangilik xizmatlaridan maʼlumotlarni jamlaydi. Korpus 4 milliard soʻzdan iborat va siqilmagan holda 26 gigabayt hajmni egallaydi. Korpusning birinchi nashri 2003-yilda paydo boʻlgan. 2012-yil noyabr oyida Jon Xopkins universiteti tadqiqotchilari 183 milliondan ortiq gaplarni tahlil qilgandan soʻng ushbu korpus sintaktik va diskurs teglandi.

2012-yilda raqamlashtirilgan kitoblardan Google kompaniyasi Google Books Ngrams 2-versiyasini taqdim etdi [18]. Ushbu korpusda faqat 40 martadan koʻproq ishlatilgan n-gramlar kiritilgan boʻlib, korpusda 1,2,3,4 va 5 grammlar kiritilgan. Ushbu korpus ingliz boʻlmagan koʻplab tillardagi maʼlumotlarni ham oʻz ichiga oladi. Foydalanuvchilar Google Books Ngram Viewer dasturi orqali kichik soʻz birikmalari toʻplamida tajriba oʻtkazishlari mumkin.

LDC kompaniyasi 2012-yilda norasmiy janr uchun korpus sifatida English Web Treebank (EWT) ni taqdim etdi [19]. Ushbu korpusda veb-loglar, sharhlar, savol-javoblar, yangiliklar guruhlari va elektron pochta xabarlar kiradi. Unda taxminan 250000 ta soʻz darajasidagi tokenlar va 16000 gap darajasidagi tokenlar mavjud. Korpus POS va sintaktik tuzilma uchun teglangan. 2019-yilda Common Crawl kompaniyasi 2.55 milliard veb-sahifadan iborat 240 TB hajmdagi siqilmagan maʼlumotlarni nashr etdi [20]. Web ARChive (WARC) fayllari metamaʼlumotlarni oʻz ichiga olgan.

Til korpusi talablari (xususiyatlari)

Til korpusi matnlari Unicode kodlashtirish tizimidagi simvollardan iborat boʻlib, mashina tomonidan oʻqilishi kerak. Korpus matnlari hozirda foydalanilayotgan, “tozalangan” va tabiiy sharoitlarda toʻplangan tabiiy tilning elementlari (leksik birliklari)dan iborat boʻlishi kerak. Yaxshi tashkil qilingan matn korpusi quyidagi xususiyatlarga ega boʻlishi kerak:

–**Hajmi (Size):** Korpus ogʻzaki yoki yozma shaklda katta hajmdagi maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan katta hajmli maʼlumotlardan iborat boʻlishi kerak. Yarim million soʻz yoki undan koʻp boʻlgan korpus past chastotali soʻzlarning ham yetarli darajada ifodalanishini taʼminlaydi.

–**Sifat (Quality, authenticity):** Barcha matnlar ogʻzaki yoki yozma nutqning haqiqiy namunalari olinishi kerak. Bu yerda tilshunosning oʻrni juda muhim. U til maʼlumotlari eksperimental sharoitlardan yoki sunʼiy holatlardan emas, balki oddiy muloqotdan toʻplanganligini tekshirishi kerak.

–**Tekshirish imkoniyati (Verifiability):** Korpus har qanday empirik tekshirish uchun ochiq boʻlishi kerak. Biz har qanday tekshirish uchun maʼlumotlar korpusidan foydalanishimiz mumkin. Bu korpus lingvistikasini tilni oʻrganishga intuitiv yondashuvdan ustun qoʻyadi.

–**Yangilanish (Recent):** Eskirgan matnlarga asoslangan korpus bugungi kundagi NLP vazifalariga mos kelmaydi.

–**Metamaʼlumot (Metadata):** Maʼlumot manbalari, taxminlar, cheklovlar va korpusga kiritilgan resurslar haqida umumiy maʼlumot berishi kerak.

–**Janr (Genre):** Agar korpus aniq NLP vazifasi uchun moʻljallanmagan boʻlsa, u gazetalar, jurnallar, bloglar, jurnallar va boshqalar kabi turli janrlarni oʻz ichiga olishi kerak.

–**Toza (Clean):** Barcha soʻzshakllarni oʻzida saqlaydigan soʻzlar roʻyxatini qayta ishlash murakkab jarayon boʻlishi mumkin. Shu sababali, yaxshi korpus faqat *lemma* va *POS teglarni* oʻz ichiga oladi.

Korpusni **loyihalash, ishlab chiqish** va **boshqarish** bilan bogʻliq turli xil muammolar mavjud. Ushbu muammolar korpus turiga va foydalanish maqsadiga qarab farq qiladi. Ogʻzaki nutq korpusini rivojlantirish bilan bogʻliq masalalar matn korpusini rivojlantirish bilan bogʻliq masalalardan farq qiladi. Ogʻzaki nutq korpusini ishlab chiqish *maʼlumotlarni tanlash* va *yigʻish usullari*, *matnlarni qayta ishlash* va *tahlil qilish*, *korpus hajmini boshqarish*, *transkripsiya muammosi*, *maʼlumotlarni kodlash turi*, *maʼlumotlar fayllarini boshqarish* va *tahrirlash* kabi masalalarni oʻz ichiga oladi.

Matn korpusini ishlab chiqishda *korpus hajmi*, *matn tasviri*, *vaqt oraliqʻini tanlash*, *hujjatlarni tanlash*, *matnli hujjatlar toʻplami* (masalan, *kitoblar*, *gazetalar*, *jurnallar* va *boshqalar*), *maʼlumotlardan namuna olish usuli*, *maʼlumotlarni kiritish usuli* (masalan, *tasodifiy*, *muntazam*, *tanlab olish* va *h.k.*), *korpus amallari* (masalan, *chet el soʻzlari*, *iqtiboslar*, *dialektlarning xatolarini*

tuzatish va h.k.), korpus fayllarini boshqarish, mualliflik huquqi muammosi kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Xulosa. Til korpusi tabiiy tilni qayta ishlash tizimining asosidir. Unda gazetalar, romanlar, retseptlar, radio eshittirishlardan tortib teleko'rsatuvlar, filmlar va tvitlargacha bo'lgan turli shakldagi ma'lumotlar bo'lishi mumkin. Korpus – tabiiy tilni qayta ishlash uchun muhim vosita bo'lib, NLP ilovalarini ishlab chiqish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda til korpusidan tilshunoslar, leksikograflar, ijtimoiy olimlar, gumanitar fanlar, tabiiy tillarni qayta ishlash bo'yicha mutaxassislar va boshqa ko'plab sohalarida foydalanadilar. Matn korpusi mashinali o'rgatish algoritmlari orqali nazoratsiz tarzda qayta ishlanadi. Biroq, nazorat ostidagi o'rgatish usullari uchun qayta ishlanmagan va teglangan matnga ega bo'lgan korpusdan foydalaniladi. Korpusni teglash uchun ko'p resurs, vaqt va amallar talab etiladi. Teglangan korpuslar turli NLP vazifa va ilovalarini ishlab chiqishda samarali natijalarni beradi. Bugungi kunda, korpuslarni ishlab chiqishda korpus hajmi, matnni tasvirlash, matn manbasi, korpus foydalanuvchilari, korpus matnlari turini tanlash, ma'lumotlarni tanlash usuli, korpus ma'lumotlar bazasini shakllantirish, korpus matnlarini “tozalash” va mualliflik huquqi muammolari kabi jihatlarni inobatga olish lozim. Til korpuslari qimmatli baza va matnlar to'plami bo'lishi bilan birga tadqiqotchi quyidagi korpus imkoniyatlari va natijalariga erishishi mumkin:

- belgilangan so'zning turli kontekstdagi barcha shakldagi ko'rinishi;
- tilning lug'at tarkibidagi o'rni va variantlari;
- belgilangan so'z bilan birikish imkoniyatiga ega so'zlar ro'yxati;
- u yoki bu yozuvchining ayni so'zdan foydalanish chastotasi yoki statistikasi;
- so'zning o'z va ko'chma ma'nosi;
- leksik qo'llanishining yashirin modeli (imkoniyati).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, 8(4). <https://doi.org/10.1093/lc/8.4.243>
2. Lin, P., & Adolphs, S. (2023). Corpus linguistics. In *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. <https://doi.org/10.4324/9781003082644-25>
3. Paquot, M., & Gries, S. T. (2021). A Practical Handbook of Corpus Linguistics. In *A Practical Handbook of Corpus Linguistics*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-46216-1>
4. Rodríguez-Fuentes, R. A. (2015). Review of corpus linguistics and linguistically annotated corpora. In *Language Learning and Technology* (Vol. 19, Issue 3).
5. B.Elov, R.Alayev (2023). O'zbek tili korpusi va uning imkoniyatlari. O'zbekiston Informatika va energetika mummolari jurnali. O'zbekiston Jurnali. - Toshkent, 2023, - № 2.
6. B.Elov, Sh.Hamroyeva, R.Alayev, Z.Xusainova, U.Yodgorov (2023). O'zbek tili korpusi matnlarini qayta ishlash usullari. *Digital transformation and Artificial Intelligence*, Vol. 1 No. 3 (2023) 32–42. Retrieved from <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v1i317>
7. Hinton, M. (2021). Corpus Linguistics Methods in the Study of (Meta)Argumentation. *Argumentation*, 35(3). <https://doi.org/10.1007/s10503-020-09533-z>
8. Sheng, D. (2023). Statistics in corpus linguistics: a practical guide. *Social Semiotics*, 33(4). <https://doi.org/10.1080/10350330.2021.1969215>
9. Vine, B. (2021). Getting things done: Some practical issues in a functional investigation of directives in spoken extracts from the New Zealand and British components of the International Corpus of English. In *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. https://doi.org/10.1163/9789004490758_030
10. Ahsanuddin, M., Hanafi, Y., Basthomi, Y., Taufiqurrahman, F., Bukhori, H. A., Samodra, J., Widiati, U., & Wijayati, P. H. (2022). Building a Corpus-Based Academic Vocabulary List of Four Languages. *Pegem Egitim ve Ogretim Dergisi*, 12(1). <https://doi.org/10.47750/pegegog.12.01.15>
11. Kilgariff, A., Charalabopoulou, F., Gavrilidou, M., Johannessen, J. B., Khalil, S., Johansson Kokkinakis, S., Lew, R., Sharoff, S., Vadlapudi, R., & Volodina, E. (2014). Corpus-based vocabulary lists for language learners for nine languages. *Language Resources and Evaluation*, 48(1). <https://doi.org/10.1007/s10579-013-9251-2>
12. Wu, X., Liang, Z., & Wang, J. (2020). Fedmed: A federated learning framework for language modeling. *Sensors (Switzerland)*, 20(14). <https://doi.org/10.3390/s20144048>
13. Shparberg, A. L. (2023). Linguistic Data Consortium. *The Charleston Advisor*, 24(3). <https://doi.org/10.5260/chara.24.3.41>
14. Gries, S. Th. (2022). Managing Synchronic Corpus Data with the British National Corpus (BNC). In *The Open Handbook of Linguistic Data Management*. <https://doi.org/10.7551/mitpress/12200.003.0043>
15. Taylor, A., Marcus, M., & Santorini, B. (2003). The Penn Treebank: An Overview. https://doi.org/10.1007/978-94-010-0201-1_1

16. Davies, M. (2008). The Corpus of Contemporary American English (COCA): 560 million words, 1990-present. In Literary and Linguistic Computing.
17. Parker, R., Graff, D., Kong, J., Chen, K., & Maeda, K. (2011). English gigaword fifth edition, linguistic data consortium. In Linguistic Data Consortium, Philadelphia, Tech. Rep.
18. Grabowski, S., & Swacha, J. (2012). Google books ngrams recompressed and searchable. Foundations of Computing and Decision Sciences, 37(4). <https://doi.org/10.2478/v10209-011-0015-8>
19. Silveira, N., Dozat, T., de Marneffe, M. C., Bowman, S. R., Connor, M., Bauer, J., & Manning, C. D. (2014). A gold standard dependency corpus for English. Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2014.
20. Panchenko, A., Ruppert, E., Faralli, S., Ponzetto, S. P., & Biemann, C. (2019). Building a web-scale dependency-parsed corpus from common crawl. LREC 2018 - 11th International Conference on Language Resources and Evaluation.

UO'K 81'44

BOLALAR NUTQINING FONOSTILISTIK XUSUSIYATLARI

M.A.Ergasheva, uslubchi, Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi Farg'ona hududiy bo'linma, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada bolalar nutqining fonetik, morfologik, sintaktik xususiyatlari haqida nazariy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar nutqi, morfologiya, fonetika, lingvopoetika, fonostilistik xususiyatlar.

Аннотация. В статье представлены теоретические сведения о фонетических, морфологических и синтаксических особенностях детской речи.

Ключевые слова: Детская речь, морфология, фонетика, лингвопоэтика, фоностилистические особенности.

Abstract. The article provides theoretical information about the phonetic, morphological, and syntactic features of children's speech.

Keywords: Children's speech, morphology, phonetics, linguopoetics, phonostylistic features.

O'zbek tilshunosligida "lingvopoetika" atamasi hali o'z o'rnini topmagan paytlarda ham masalaga aloqador juda ko'p ilmiy ishlar qilingan, lekin ularning ko'pchiligi ma'lum bir yozuvchining tili va uslubi doirasidagi tahlillardan iborat bo'lib, asosan uslubshunoslik yo'nalishida amalga oshirilgan.[1]

Shu o'rinda "lingvistika" va "poetika" atamalari, ularning tutashgan nuqtalari yuzasidan fikr yuritish lozim. Arastu o'zining mashhur "Poetika" asarida poetik san'at — she'riy navlar (janrlar) xususida to'xtalib, poetika — poeziya san'ati haqida so'z yuritgan. "Til va fikr" bobida esa nutq va fikrga tegishli hodisalarning ritorikaga aloqadorligi ta'kidlanib, uning nutq tuzish bilimlari bilan bog'liqligi e'tirof etiladi. To'g'ri, qadimgi fan tarixida ritorika alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Lekin poetikani ritorikadan ajratib bo'lmaydi. Chunki har bir til hodisasi nutqiy vaziyatga o'tar ekan, insonning tasavvuri, ruhiyati, hissiyotlari bu nutqiy bog'lanishga o'zaro aloqador holda ko'chadi. XX asr tilshunosligida badiiy asar tili tadqiqiga keng e'tibor berilgani bois, ritorika va poetika tushunchalarini birlashtirgan holda badiiy asardagi voqelik tasvirini har tomonlama, chuqur va yaxlit holda tadqiq etishni o'zida aks ettiruvchi "lingvopoetika" atamasi paydo bo'ldi.[1]

O'zbek tilshunosligida lingvopoetika sohasidagi dastlabki ishlar sifatida XX asrning 80-yillarida tadqiq etilgan N.Mahmudovning "Oybek nasridagi o'xshatishlar lingvopoetikasi"[2] va "A.Qahhor hikoyalarining lingvopoetikasiga doir"[3] nomli ilmiy maqolalari shu soha bilan jiddiy qiziqqan olimlar uchun asos vazifasini bajargan. So'ngra esa lingvopoetika bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari yuzaga kela boshladi. I. K.Mirzayevning "She'riy matnning lingvopoetik talqini muammolari",[4] shuningdek, U.Rahimovning "Nodira she'riyati lingvopoetikasiga doir", G.Rixsiyevaning "Lingvopoetik tadqiq asoslari bo'yicha mulohazalar",[5] D.Xudoyberganov "O'zbek tilidagi o'xshatish konstruksiyalarining semantik va stilistik tahlili"ga doir tadqiqotida, M.Yo'ldoshevning "Cho'lponning badiiy til mahorati"[6] ga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyasida, N.Husanovning "XV asr yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksik –

semantik va uslubiyl xususiyatlariga doir”[7] kitobida badiiy tili lingvopoetik jihatdan u yoki bu darajada tahlilga tortilgan.

Bola obrazi azaldan badiiy adabiyotni qiziqtirib kelgan. Bolalik tasviri badiiy adabiyot uchun bitmas-tuganmas mavzulardan sanaladi. Bola obrazini yaratgan ijodkorlar badiiy olamini o'rganish natijasida ular bolaligini erta boy bergan, beg'ubor damlari uzoq davom etmagan kishilar ekanligini anglash mumkin. Ular XX asrda nisbatan ko'pchilikni tashkil etadi. Shuning uchun ham tadqiqotimizda mazkur asrdagi bola obrazlari tahlil etildi.

Bolalar nutqida deysisni ifodalashga xizmat qiluvchi ayrim ishora birliklari fonetik xususiyatiga ko'ra kattalar nutqidan farqlanadi. Jumladan, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiga xos deyslik birlik ba'zan bir tovushdan iborat bo'lishi mumkin. Abduazim Abdujabborov (1 yoshu 1 oy) nutqini bevosita kuzatish jarayonida *a* tovushiga *aka* so'ziga ishora qilish vazifasi yuklanganining guvohi bo'ldik. Bola akasiga ilk bor bu tovush (*aka* so'zining birinchi tovushi) orqali murojaat qilganda yoki uni ko'rsatganda pragmatik maqsadni ko'zda tutmagan, albatta. U qarindoshlik tushunchasini ifodalovchi birlikni o'ziga qulay tarzda talaffuz qilgan. Keyinchalik bola *aka* so'zini to'liq talaffuz qilish ko'nikmasiga ega bo'lsa-da, ba'zan *a* tovushi orqali akasiga murojaat qilgan yoki bu tovush orqali unga ishora qilgan. Bunday vaziyatda bola tomonidan muayyan pragmatik intensiya yuzaga chiqqan. Bola *a* tovushi orqali akasiga ishora qilganda bu holatning kattalarni befarq qoldirmaganini anglab yetgani uchun yana ularning e'tiborini jalb qilish maqsadida *a* tovushiga deyslik vazifa yuklaydi.[8, 77]

Yuqoridagi kabi fonetik hodisalar maktabgacha yoshdagi bola tomonidan undosh tovush bilan boshlanadigan so'zlarning talaffuz qilinishi jarayonida ko'p kuzatiladi. Biroq bu kabi tovush o'zgarishlarining yuz berishi uning kommunikativ maqsadiga bog'liq bo'lmisligi ham mumkin.[8, 77] G'afur G'ulomning "Shum bola" asarida ham shunday hodisaga duch kelishimiz mumkin.

Ba'zan bolaning talaffuz imkoniyatlari bilan bog'liq holda nutqida o'zgarishga uchragan birlik uning o'z shaxsiga ishorani hosil qiladi:[8,79]

1. *Asfalt yo'lkada qo'shni bolalar o'ynab yurgan ekan. Akram ularga mashinalarini ko'rsatdi. U hali "r" deymas edi:*

– *Qaya, Shavkat! Avtobus ham o'zi yuyadi! Senda bunaqasi yo'q! – deb maqtandi.* (P.Qodirov. "Akramning sarguzashtlari")

2. *Mani qo'g'iychoq'im yaapiyadi*

Yuqoridagi holatdan xulosa qilishimiz mumkinki, bolalarning nutqi rivojlangani bilan lekin ularda ayrim harflarning talaffuzi sekin rivojlanishi yoki umuman rivojlanmasligi ham mumkin. Bu aynan muhitdan kelib chiqqan holda yoki tug'ma kasallik sababidan bo'lishi mumkin.

– *Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin.* (A. Qahhor. "Bemor")

Quyidagi misol orqali ko'rishimiz mumkinki, *r* o'rni *y* tovushining qo'llanilishi bolaning hali 3yoki 4 yoshda ekanligini va ayniqsa uning ta'sirli ohangi uni qiz bola ekanligidan dalolat beryapti. Bundan tashqari uning yashash joyiga ham ishora qilyapti. Mazmunning ta'sirini yanada orttiragani uning daydiga tarzida talaffuz etishi ham sabab bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, til vositalari orqali kishilarning shaxs xususiyatlari juda aniq anglashilab turadi. Bunda milliy ong shakllari, kishining dunyoqarashi, o'y-fikr va tabiati kabi belgilar muhim o'rin egallaydi. Uning shaxs xususiyatlarini ifodalashda esa til elementlari yordamga keladi.

Qahramon nutqiga tegishli til vositalari, mavjud vaziyatga nisbatan undagi reaksiya holatlar orqali uning shaxs xususiyatlari ochib beriladi. Bunda til vositalari orqali inson psixologiyasi masalalariga oydinlik kiritilsa, bevosita psixologiya masalalarini o'rganish orqali tilning rivojlanish bosqichlari, inson lisoniy faoliyatining omillari to'g'risidagi savollarga javob topish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'ralova Ch., Boymatov S. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika tadqiqi: oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal impact factor. 2021-462-b
2. Mahmudov N. Oybek nasridagi o'xshatishlarning lingvopoetikasi/ O'zbek tili va adabiyoti. 1985.N-6. 48-50 b.
3. Mahmudov N. Abdulla Qahhor Hikoyalarining lingvopoetikasiga doir/ O'zbek tili va adabiyoti.1987.N-4.34-b.
4. Mizayev I.K.Avtoreferat diss. Toshkent, 1992.50-b
5. Rixsiyeva G. Lingvopoetik tadqiq asoslari bo'yicha mulohazalar/ O'zbek tili va adabiyot.2003.N-2.84-86 b.
6. Yo'ldoshev M.Cho'lponning badiiy til mahorati. Toshkent. 2000.142-b.

7. Husanov N. XV asr O'zbek yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlari. Toshkent.1997. 134-b.

8. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqining pragmatik xususiyatlari: filol.fan. nomz. diss -T -2018, 77-b

UDC 482-093.5 (021)

CULTURAL SPECIFICITY OF PRECEDENT NAMES IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS

S.R. Erkinova, PhD student, Tashkent State Pedagogical University, Tashkent

Annotatsiya. Maqola pretsedent hodisalarning mohiyatini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor ingliz va o'zbek adabiy matnlarida mavjud bo'lgan pretsedent ismlarning madaniy o'ziga xosligini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: pretsedent hodisalar, pretsedent ism, tarixiy shaxslar, milliy qahramonlar, ramziy ismlar, ramz, to'qima xarakter, madaniyat

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению сущности прецедентных феноменов. Особое внимание уделяется выявлению культурной специфики функционирования прецедентных имен в англоязычных и узбекских художественных текстах.

Ключевые слова: прецедентные феномены, прецедентное имя, исторические личности, национальные герои, символические имена, символ, вымышленный персонаж, культура

Abstract. The article is devoted to dealing with the core of the precedent phenomena. The main focus is given to revealing cultural specificity of precedent names functioning in English and Uzbek literary texts.

Key words: precedent phenomena, precedent name, historical figures, national heroes, symbolic names, symbol, fictional character, culture.

Introduction. Precedent phenomena are mainly studied in the linguistic and cultural aspect, since they are a socio-cultural phenomenon and are considered from the point of view of a separate community of people. In linguistics, precedent phenomena are considered the main components of the background knowledge of a certain society.

A precedent name, which is understood as an individual name associated with or with a widely known text, usually related to precedent. Precedent names should include the names of famous people who have any influence, a role in culture, events associated with this name. Here we can also include the names of characters from comics, films, cartoons, the names of artists, prominent politicians, the names of paintings containing a proper name.

Main part. Despite the fact that a lot of scientific research is being carried out in the field of linguistics, the issues of linguistics and culture, which are closely related to language and culture, have not been fully resolved. Precedent units, which are considered one of the objects of study of linguistic culture, are becoming the main term of modern linguistics.

When people speak, they do not always pay attention to the origin of the words or phrases that they use but they have an idea where they come from. The expressions that they present can be represented by proper nouns and a set of phrases or they can be taken from famous books, movies or events of this culture. These specific language units are called precedent phenomena.

V.V. Krasnykh and other linguists define precedent phenomena as: "the main (nuclear) elements of the cognitive base, which is a set of knowledge and ideas of all speakers of a given language" [4]. Y.N. Karaulov gives the following definition of the concept of precedent phenomenon: "these are phenomena that are significant for a particular personality in cognitive and emotional relations, having a super personal character, i.e., well-known to the environment of this personality, including predecessors and contemporaries, and finally such, the appeal to which is repeatedly renewed in the discourse of this linguistic personalities" [3].

Precedent phenomena is an umbrella which embraces precedent name, precedent text, precedent situation and precedent statement. *Precedent name* is considered as an individual name which is connected with a widely known person. To illustrate, *Queen Elizabeth, William Shakespeare, Charles Darwin, Robin Hood, Princess Diana, King Arthur* are names of historical figures in

England. In Uzbek literature you can meet *Alisher Navoiy*, *Amir Temur*, *Mirzo Ulug'bek*, *To'maris*, *Jaloliddin Manguberdi*, *Alpomish* as names of historical people. Besides, in both cultures names that related to religion exist: *Jesus*, *Maria*, *Golgotha*, *Armageddon*, *Sodom*, *Gomorrhah* in English or *Muhammad*, *O'yuva*, *Yusuf*, *Fotima*, *Abubakir*, *Sulaymon* in Uzbek.

According to D. Khudoyberganova precedent names, which are one of the types of precedent units, are also units that fall into the onomastic scope of a certain language [1]. Also, the scientist proposes to study the precedent names from a linguopoetic point of view, expressing how important they are in the analysis of the text through the following thoughts: «Precedent names are names associated with famous texts or situations, as well as symbolic names that refer to an exemplary set of certain qualities» [1].

Indeed, language and culture are inextricably linked. Precedent units are also divided into two types according to which language and culture they are related to: national and universal [1]. Names that are understood equally by all peoples of the world and known to all are called universal precedent names. For example, the images of Romeo and Juliet are used as symbols of love and infatuation, while the image of Othello is expressed as a symbol of jealousy and anger. At the same time, each nation has its own national heroes, symbols of courage, bravery, and love. "In Uzbek linguistic culture, *Alpomish* is honor; *Barchin* is symbol of loyalty; *Karabotir* - evil, or enemy; *Gorogli* - a fearless, brave, brave young man; *Layli* is a loyal friend; "*Majnun*" is a national precedent of names taken as a symbol of true lover [2].

English names have an ancient beauty, which has a historical origin. These names awaken in people the imagination of knights, castles, kings and luxurious palaces. Some of the names widely used not only in ancient times, but also in modern times. For instance, *Caroline*- means strong. This is the female version of the name *Charles*. *Abigail*- expresses "a father's joy". The name is actively used in recent years, abbreviated to *Abby*. *Dorothy*- "gift of God" or *Benjamin*- which has the meaning "Son of my right hand".

There are many notable people and characters in English culture. For example, *King Arthur*, *Robin Hood* or *Jack the giant killer*. Each of them has its own history and has a huge significance in the treasury of this culture. Uzbek names are also important not only for acquaintance with each other, but also for providing information about the owner of this name. Therefore, the Uzbek people are very careful and responsible in this matter. Some Uzbek masculine and feminine names are close to each other but there will be a difference in their utterance and spelling. Here are some examples of most used and national names of Uzbek people: *Umid* (a)- hope, *Adolat*- justice, *Oydin*- light, light as day or *Bahodir*-strong and brave for men.

Uzbekistan is also a country rich in myths and legends, so these folk tales are mixed with history where it makes myths a source of truth. And the reason for the choice of legendary and historical names is their bravery, courage and diatribe. This is why Uzbek people still choose *Jaloliddin*, *Tumaris*, *Alpomish* or *Bobur* for their children. The name *Timur* is also now a common name, which people also choose because they are fond of this legendary hero.

Precedent names can be found not only in the works or stories of the two countries, but also in their poems. For example: Carl Sandburg's poem "They all want to play Hamlet".

*They all want to play **Hamlet**.*

They have not exactly seen their fathers killed

Nor their mothers in a frame-up to kill,

*Nor an **Ophelia** dying with a dust gagging the heart,*

Not exactly the spinning circles of singing golden spiders,

Not exactly this have they got at nor the meaning of the flowers--O flowers,

*flowers slung by a dancing girl--in the saddest play the ink fish, **Shakespeare**,*

ever wrote;

This poem gives the name of the great English writer and one of his greatest works, as well as the name of the hero in it. Or those famous names in Cherise Joubert's poem called "Romeo and Juliet".

A love we want yet never get,

*a love like that of **Romeo and Juliet**.
Young yet sure of what we do feel,
yet a love that doesn't always seem as real.*

The work of great poets in Uzbek culture can also be considered impeccable in such a matter. To illustrate: Erkin Vohidov's "Uzbegim".

***Al Beruniy**, **Al Xorazmiy**,
Al Forob avlodidan,
Asli nasli balki O'zluq,
Balki Tarxon, o'zbeqim.*

In addition, many such examples can be seen in the poems of Abdulla Oripov.

*Besh asrkim, nazmiy saroyini
Titratadi zanjirband bir she'r.*

***Temur** tig'i yetmagan joyni
Qalam bilan oldi **Alisher**.*

In novels on various topics of both nations, precedent names can be found in large numbers. For example, the name *Sherlock Holmes* by Arthur Conan Doyle is now used not only in British culture, but also in reference to meticulous and curious people in the world. Additionally, *Ebenezer Scrooge* fictional character of Charles Dickens's novel "A Christmas Carol" is known as a miser and the word Scrooge is used as a synonym of the word miser. In Uzbekistan the name *Farmonbibi* from the "Kelinar qo'zg'aloni" by Said Akhmad is still spoken in reference to the strict mother-in-law in Uzbek families.

Conclusion. Precedent phenomena as a unit of speech represents the cultural and spiritual values of the nation and the uniqueness of language, serves as a means of education in the literary text, updating a new meaning and increasing its expressiveness. Precedent names, which are one type of case units, are also units that fall under the onomastic scope of a particular language. Precedent names are names associated with specific texts or situations, as well as symbolic names referring to a specific set of features associated with famous texts, situations and some of them distinguished by facts.

Thus, there are a lot of precedent names which are functioning in the speech. The information brought by them are known to the representatives of culture. So, they can be characterized as culture-marked phenomenon that should be obtained in the English classes.

REFERENCES:

1. Khudayberganova D. Anthropocentric interpretation of literary texts in Uzbek: Dissertation of doctor (DSc) on philological sciences. – Tashkent, 2015. – p. 240.
2. Muqimova Z. About the term onomastic metaphor. Vol.10 No.12: GIIRJ. – Nukus, 2022. – p.86.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Изд-во ЛКИ, 2010. – 203 с.
4. Красных В.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и коммуникации. // Вестник МГУ. Москва, 1997, №3. – С. 65-85.

UO'K [811-115:81'23]:[159.9:316.773]

TABRIK VA TILAKLAR NUTQ TURLARI SIFATIDA

N.X.Ernazarova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotasiya. Ushbu maqolada tabrik va tilaklarning nutq etiket birliklari ekanligi haqida fikr yuritiladi. Avvalo nutq va uning faoliyati, nutq odobi, nutq odob-axloq qoidalari va nutq etiket birliklari bir qator olimlar fikrlari bilan keltirilgan izohlarda batafsil yoritilib beriladi. Shuningdek, nutq etiket birliklari hisoblangan tabrik va tilak konsepti, uning jamiyat, milliy mentalitet va madaniyatda namoyon bo'lishi borasidagi mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nutq, nutq faoliyati, nutq odobi, nutq etiket birliklari, tabrik, tilak, bayram, urf-odat, munosabat, madaniyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что приветствия и пожелания являются единицами речевого этикета. Прежде всего, речь и ее деятельность, речевой этикет, речевой этикет и единицы речевого этикета подробно излагаются в

комментариях ряда ученых. Также упоминаются понятия приветствие и пожелание, считающиеся единицами речевого этикета, и его проявление в обществе, национальном менталитете и культуре.

Ключевые слова: речь, речевая деятельность, речевой этикет, единицы речевого этикета, поздравление, пожелание, праздник, традиция, отношение, культура.

Abstract. The fact that congratulations and wishes are speech etiquette units is covered in this article. First, several scientists provide detailed explanations of speech and its activities, speech etiquette, and speech etiquette units in their comments. Additionally, the idea of a congratulation and wish, which are units of speech etiquette, as well as how it manifests itself in national mindset, culture, and society, are discussed.

Key words: speech, speech activity, speech etiquette, speech etiquette units, congratulation, wish, holiday, tradition, attitude, culture.

Hutq bu til deb ataluvchi, ijtimoiy-individual noyob quoldan foydalanish jarayoni, til birliklari, imkoniyatlarining ob'yektiv borliq, tafakkur hamda vaziyat bilan o'zaro zaruriy, doimiy munosabatda namoyon bo'lishidir. Hutq bu rasmiy tildir. U keng ma'noda so'zlardan, so'z birikmalari va gaplardan tashkil topadi [1].

Garb donishmandlaridan R.Emirsonning ta'kidlashicha, "Nutq - qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur etadi". Bu gapda nutqning shunday fazilati ta'kidlanayaptiki, u, birinchi navbatda, ishontirish san'atidir [1].

Nutq — ifodalangan ma'lumot talabiga mos holda til qoidalari asosida tuzilgan til belgilarning tartibidir. Til nutqqa aylangach, moddiy ahamiyat kasb etadi. Nutq—nutq (a'zolari) organlari harakatining natijasi sifatida paydo bo'ladi. Nutq a'zolarining harakati nutq faoliyati hisoblanadi. Nutq faoliyati deganda inson organizmining nutq tuzish uchun zarur hisoblangan ruhiy-fiziologik ishining yig'indisi tushuniladi [5].

Nutq- mustaqil faoliyat, u orqali til o'zligini to'liq namoyon etadi. Nutq -muloqat, unda jamiyatning muayyan qatlamga tegishli madaniyati ham qandaydir darajada o'z aksini topadi [2].

Demak, nutq bu so'zlardan, so'z birikmalari va gaplardan tashkil topgan mustaqil faoliyat bo'lib, unda biror bir jamiyatning madaniyati ham namoyon bo'ladi.

M.Teshabayeva, M.Kamalovalarning ta'kidlashicha, nutq faoliyati odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish va avlodlarga berish yoki kommunikatsiya o'rnatish, o'z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayondir. Nutq faoliyati aloqa jarayonining o'zidir.

Nutq faoliyatining yanada kengaytirilgan konsepsiyasi olimlar fikriga ko'ra nutqiy akt tushunchasini o'z ichiga oladi: nutqiy faoliyat nutqiy aktdir. Ular, o'z navbatida, nutq aktini ikki tomonlama jarayon sifatida qabul qiladilar, bu parallel ravishda davom etuvchi so'zlashish va eshitish va eshitishni idrok etishni qamrab oladi. Nutq faoliyatida ular ommaviy va so'zlashuv uslublarini ajratadilar. Ommaviy nutqda (ma'ruza, doklad va hokazo), so'zlashuv esa tasodifiy suhbatda qo'llaniladi. Bizning odatiy nutq - bu bizga ma'lum bo'lgan tildan olingan iqtiboslar to'plami bo'lib, ularning so'zlari va iboralarini kundalik nutqimizda ishlatadi [3].

Barcha nutq faoliyati ma'lum qoidalar bilan tartibga solinadi. Odamlar o'rtasida aloqa o'rnatish va qo'llab-quvvatlash uchun nutq odob-axloq qoidalarga rioya qilish kerak [3].

M. Nevejina, Ye. Sharoxina, Ye. Mixaylova va boshqalarning fikricha, nutq odob-axloq qoidalari - bu muloqot vaziyatlari (murojaat, salomlashish, minnatdorchilik, **tabrik**, **tilak**, hamdardlik, hamdardlik, rozilik, iltifot, taklif, iltimos, maslahat va boshqalar) uchun ishlatiladigan barqaror iboralarning ma'lum bir tizimidir.

Nutq odob-axloqi so'zlovchi va uning qabul qiluvchisi to'g'risida, ular bir-birini tanishmi yoki yo'qmi, ular qanday munosabatlarga ega va hokazolar haqida ijtimoiy ma'lumotlarni beradi. Nutq odob-axloq qoidalari yordamida siz muloqot qilish uchun do'stona muhit yaratishingiz va suhbat uchun to'g'ri ohangni tanlashingiz mumkin: rasmiy-biznes yoki tasodifiy. Odob belgilarining bajarilishi adresat tomonidan "ijtimoiy qo'llab quvvatlash" sifatida qabul qilinadi [3].

Inson o'z his-tuyg'ularini og'zaki ifodalash orqali ko'rsatish imkoniyatiga ega - "Qandaysiz?", "Sog'lingiz qanday?", tabriknomalarda - "Tabriklayman, sizga baxt tilayman ..." va hokazo. Ammo

bunda o'zaro xayrixohlikdan boshqa ma'lumot yo'q. O'zaro xushmuomalalik og'zaki muloqotning zaruriy tarkibiy qismidir, odobli odam odamlarga xushmuomalalik bilan, jasorat va tabiiy munosabatda bo'ladi. Xushmuomalalik insonning tarbiyasiga va uning axloqiy tamoyillariga bog'liq. Tilni to'g'ri qo'llash juda muhim, shunda so'zlar to'sqinlik qilmaydi, bir butun bo'lib tuziladi va fikrni aniq yetkazish imkoniyatiga ega bo'ladi [3].

Qadimdan nutq madaniyati ko'rinishlari ko'proq til odobi(nutq odobi) tarzida namoyon bo'lgan va tilni egallash, umuman tildan, nutq vositalaridan to'g'ri foydalanish, tilga munosabat va hurmat, asosan, ahloqiy me'yorlar orqali boshqarilib turilgan.

Navoiyning fasohatli nutqni yuzaga keltiruvchi omillar haqidagi mulohazalari, asosan, nutqiy odob bilan bog'liqdir. Bular nutqning to'g'riligi, rostligi, so'zlovchining samimiy va dilkashligi, nutqning aniq va ravshanligi, nutqning yoqimlilik, shirinligi, nutqning ta'sirchanligi, nutqning ravonligi, nutqning tushunarligi, nutqning chiroyligi(go'zalligi), nutqning foydali jonbaxshligi, nutqning odob doirasida bo'lishi, nutqning sofliqi, pokligi, e'tiborga loyiq bo'lishligi va boshqalardir [2].

N.I.Formanovskayaning fikricha nutqiy etiket(nutq odobi) deyilganda, so'zlashuv odobi qoidalarini tartibga soluvchi milliy, o'ziga xos stereotiplar, jamiyat tomonidan suhbatdosh bilan aloqa o'rnatish, aloqani tanlangan tonallikda davom ettirish yoki tugatish uchun qabul qilgan so'zlash formulalari nazarda tutiladi [2].

Har bir xalqning o'ziga xos muloqot an'analari, marosimlari ko'p hollarda asrlar davomida rivojlangan: to'ylar, dafn marosimlari, ziyofatlar va boshqalar bor. Biroq, bir xil odamlarning turli yoshdagi yoki ijtimoiy guruhlari ham o'z an'alariga va ko'pincha marosimlarga ega. Ular korporativ (masalan, shifokorlar - bemor bilan muloqotda ham, hamkasblar va martaba va tajribada kattalar bilan muloqotda) va hatto oilaviy bo'lishi mumkin. Ushbu an'analar va xulq-atvor me'yorlarining yig'indisi odobi xulq-atvorni, nutq xususida esa nutq odobini shakllantiradi. Nutq odobi - bu vositalar tizimi va muloqot qiluvchilarning bir-biriga munosabatini ifodalash usullaridir [3].

Nutq etiketi(odob-axloqi) - bu suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, nutq xatti-harakatlari qoidalariga muvofiq muloqot va kerakli ohangni saqlash uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan va belgilangan milliy o'ziga xos og'zaki birliklarning mikrotizimidir, boshqacha qilib aytganda, birliklar bo'lib, ular yordamida murojaat va diqqatni jalb qilish, salomlashish, xayrlashish, tanishtirish, uzr, minnatdorchilik, **tabrik**, **tilak**, iltimos, taklif, hamdardlik, iltifot kabilar amalga oshiriladi [3].

N.I. Formanovskaya, rus tilshunosligida birinchi marta NEB(nutq etiket birligi)ni "nutq xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qoidalar, suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, aloqani davom ettirish va uzish uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan va belgilangan milliy o'ziga xos, stereotipik, barqaror aloqa formulalari tizimi" deb ko'rib chiqdi. U nutq etiket birliklarini quyidagi tematik guruhlarga ajratadi: 1) salomlashish;

2) murojaat qilish, diqqatni jalb qilish; 3) tanishish; 4) taklif qilish; 5) iltimos, maslahat, taklif; 6) so'rov va taklifga javoban rozilik va rad etish; 7) suhbatdoshning fikriga rozilik va rozilik bildirmaslik; 8) kechirim so'rash; 9) shikoyat; 10) tasalli, hamdardlik, ta'ziya bildirish; 11) iltifot, ma'qullash; 12) norozilik, qoralash; 13) **tabrik**, **tilak**; 14) minnatdorchilik; 15) xayrlashuv [4].

X.Samigova va B.Xoliqovlarning ta'kidlashicha, nutq odobi, ma'lum bir jamoa, ijtimoiy guruh ichida ularning madaniyat me'yorlari, qoidalariga rioya qilish hamda ularni hurmat qilish orqali nutq so'zlash, fikr ifodalashdir. Nutq odobi kishining o'zgalar bilan muloqatda bo'lishi jarayonida yuzaga keluvchi faoliyatdir. Har qanday nutq odobi so'zlovchining aqliy, ma'naviy va madaniy yetuklik darajasi bilan baholanadi.

Nutq odobi har bir millatning tilida milliylikka xos bo'lgan jihatlar orqali namoyon bo'ladi. Har bir xalqqa xos bo'lgan urf-odatlar, bayram va an'analar, milliy tadbirlar nutq odobining turli mamlakatlarda o'ziga xos namoyon bo'lishini ko'rsatib beradi.

X.Samigova, B.Xoliqovlarning fikricha, nutq odobi kishining xatti-harakatlari va lisoniy faoliyatining umumiy jamlanmasi sifatida baholanadi. U **salomlashish**, **uzr so'rash**, **iltimos qilish**, **minnatdorchilik bildirish**, **tabriklash**, **murojaat qilish** kabi faoliyatlarda o'z ifodasini topadi [9].

D.Teshabayeva, M.Kamalovalarning ta'kidlashicha, nutqiy etiket formulalari o'z ichiga salomlashish, uzr so'rash, xayrlashish, minnatdorchilik bildirish, tabriklash, tilak bildirish, ta'ziya izhor etish kabi tushunchalarni qamraydi. Nutqiy etiket formulalari har bir tilda o'ziga xosdir. Bu narsa lingvistik va axloqiy jihatdan namoyon bo'lishi mumkin [2].

N.Formanovskaya "semantik tabiatiga ko'ra nutq odobi uch xil ko'rinishdagi munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Bular: jinsi; yoshi; ijtimoiy mavqei bilan bog'liq munosabatlardir. Ular xalqning milliy, tarixiy va ma'naviy tajribasi, merosi bilan bog'liq", deb ta'kidlaydi [2].

Ma'lumki, har bir kishi o'z nutqining mazmunli va ta'sirchan bo'lishini, qolaversa, nutq jarayonidagi holat ham notiqqa o'z ta'sirini ko'rsatadi: tinglovchilarning kam yoki ko'pligi, auditoriyaning katta yoki kichikligi, qatnashuvchilarning tarkibi va saviyasi, notiqning tajribasi va mahorati. Qaysi kasb egasi bo'lishdan qat'iy nazar har qanday kishi ham, notiqlik mahoratini egallashi mumkin [1].

Notiqdik san'ati og'zaki va yozma nutqni tinglovchilarga jonli, ifodali va ta'sirli yetkazish malakasini egallashdir [1].

R.Rasulov, B.Suyunov, Q. Mo'ydinovlar notiqlik san'atini quyidagi turlarga ajratishgan: **I. Siyosiy -ijtimoiy notiqlik:**

1. Siyosiy-ijrimoiy va siyosiy iqtisodiy mavzudagi nutq. 2. Sessiya, koiferensiyadagi nutq. 3. Siyosiy nutq. 4. Diplomatik iutk. 5. Siyosiy sharh. 6. Harbiy vatanparvarlik nutqi. 7. Miting nutki. 8. Ilmiy-ommabop nutk.

II. Akademik notiqlik: 1. O'quv yurtlari ma'ruzalari. 2. Ilmiy nutq (ma'ruzalari). 3. Ilmiy sharh. 4. Ilmiy axborot.

III. Sud notiqligi: 1. Qoralovchi (prokuror) nutqi. 2. Jamoatchi-qoralovchi nutqi. 3. Oqlovchi (advokat) nutqi. 4. Jamoatchi-oqlovchi nutqi. 5. O'z - o'zini himoya qilish nutqi.

IV. Ijtimoiy-maishiy notiqlik: 1. Madhiya (yubiley yoki maqto'v nutqi). 2. Ta'ziya (motam nutqi). 3. **Tabrik nutqi (tost).**

V. Diniy notiqlik: 1. Xutba. 2. Va'z.

T.Qudratov notiqona nutqning maqsadi va xususiyatlariga ko'ra ularni **tashviiy, tanqidiy, tabrik nutqlariga** ajratadi.

Tashviiy nutq deb muallif ko'zda tutgan biron voqea-hodisani bajarishiga tinglovchilarni da'vat etuvchi, undovchi nutqqa aytiladi.

Tanqidiy nutq bu yuz bergan hodisalar, shaxslar xatti-harakatlariga e'tirozli munosabatda bo'luvchi nutq hisoblanadi. Tanqidiy nutq ham kuchli mantiqiy mushohadalarga suyanadi. Notiq ishonchli dalillar asosida nutq manbaini tanqid qiladi.

T.Qudratovning ta'kidlashicha, **tabrik nutqi** to'ylarda, tantanalarda, yubileylarda, tug'ilgan kunlarda so'zlanadigan nutqdur. Tabrik nutqi nutq atalgan shaxs va hodisalarning yaxshi xususiyatlarini ko'rsatishga, ularni maqtashga qaratilgan bo'ladi. Shuning uchun ham bu nutq ko'tarinki, tantanali ruhda so'zlanadi. Til boyligidan ham shunga mos foydalaniladi [5].

Tabrik nutqida ham notiq turli dalillardan foydalanadi. Bu dalillar nutq atalgan shaxsning fazilatlarini, yaxshi xulqini, insoniyligini, xalq oldidagi xizmatlarini ko'rsatishga qaratiladi. Notiq dalil sifatida unning tarjimai holidan, ijodidan, ishlaridan, u haqida boshqalar bildirgan fikrlardan parchalar keltirishi mumkin. Ko'rinadiki, tabrik nutqini xilma-xil shaklda so'zlasa bo'ladi. Ammo haqiqatdan uzoqlashmagan nutqqa tinglovchiga qaratilgan shaxs haqida to'g'ri tasavvur beradi va ta'sir etadi.

Tabrik nutqi hajm jihatidan ixcham, mazmunan boy bo'lpb, tinglovchining vaqtini ko'p olmasligi lozim [5].

G. Nishanovning ta'kidlashicha, **tabrik nutqi** - epideyktik nutqning janrlaridan biri bo'lgan ekspressiv nutq yoki yozma harakatdir. Ekspressiv nutqning maqsadi suhbatdoshning ijobiy hissiy munosabatini uyg'otish va shu bilan munosabatlar uchun to'g'ri ohangni hisoblanadi. Boshqa tipologik harakatlar singari, salomlashish ham umumiy qabul qilingan xatti-harakatlar normalari bilan bog'liq va barqaror ifoda shakliga ega. Muvaqqafiyatli tabriklar iltifotlardan farq qiladi, chunki ular ishning haqiqiy holatini, boshqa odam uchun foydali bo'lgan voqeani tasvirlaydi yoki samimiy (ijtimoiy jihatdan maqbul va boshqa shaxs va so'zlovchi uchun foydali deb hisoblanadi) bo'ladi.

Bayramlarni nishonlash odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi;

- hayotning muhim bosqichlari: tug'ilgan kunlar (ayniqsa

balog'atga yetish), oilaviy bayramlar (unashtiruvlar, nikohlar, tug'ilganlar, yubileylar va boshqalar)

- vakili bo'lgan shaxsning sezilarli muvaffaqiyatlari (masalan, sport g'alabalari)
- qabul qiluvchidan hech qanday kuch talab etmaydigan baxtli voqea.

Bayram odatda oddiy tabriklar emas, balki samimiy nutq bilan birga keladi. Bayram kelishini e'lon qiladigan va quvonchni baham ko'radigan tabriklardan farqli o'laroq, yaxshi tilaklar hozirgi yoki kelajakni tasvirlaydi (masalan, sevgi va omad tilaklari) va xayrixohlikni ifodalaydi. Misol uchun, "Yubileyingiz bilan! Sizga ajoyib oilaviy hayot tilayman " va boshqalar [6].

Tabriklar" - bu xalq madaniyatining o'ziga xos turi bo'lib, uning milliy xususiyatlarini aks ettiradi, bu xalq amaliy san'ati, insonning o'zini namoyon qilish usuli. Madaniyatimizda kimnidir tabriklash odat bo'lib, bolalikdan har bir insonga xosdir. Shu bilan birga, an'ana ijtimoiy va elementlar sifatida tushuniladi avloddan-avlodga o'tib, muayyan jamiyat va ijtimoiy guruhlarda uzoq vaqt saqlanib qolgan madaniy meros.

"Tabriklar" xalq xotirasida, jamiyat madaniyatida saqlanib qolgan bayramona muloqotda xulq-atvor me'yorlarini aks ettiradi, eng emosional, hissiy, madaniyat vakilining qalbida saqlanadigan barcha narsalarni tashqariga chiqaradi [7].

Ye.Vdovinaning fikricha, "tabrik" tushunchasi quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi: **salomlashish, tilak bildirish, muvaffaqiyat, omad, bayram, tantanali tushlik / kechki ovqat, yoqimli / quvonchli voqea, tabriknoma, sovg'a, sovg'a taqdim etish, minnatdorchilik, tabrik so'zi, quvonch yoki hamdardlik** ifodasi va boshqalar [8].

Tabriklashdagi eng xilma-xil odob birligi bu adresatga nisbatan xushmuomalalik vazifasini bajaradigan **tilakdir**.

Insonlar bir-birlariga nimanidir tilaganda, tilak odob-axloq doirasida amalga oshadi. Tilaklar - bu kimgadir bildirilgan salom, yaxshi narsaning ro'yobga chiqishiga intilish, ifodalar yig'indisi - tilak ma'nosi bilan nutq odobi birliklarining kommunikativ-semantik guruhini tashkil etuvchi muloqot stereotiplaridir.

Tilaklar, asosan, tabriklar bilan birga keladi, chunki ular davomiy nutq hisoblanadi. Agar tilaklar ko'pincha bo'lgani kabi monoton "salomatlik, baxt va barcha ezgu tilaklarni tilayman" bo'lmasa, juda xilma-xil bo'lishi mumkin [7].

"Tabrik" va "tilak" konseptlari dunyoning aqliy va lisoniy timsolining bir qismidir [8].

Shunday qilib, "tabrik" va "tilak" tushunchalari milliy mentalitet va o'ziga xoslikni, shundan kelib chiqqan madaniy qadriyatlarning namoyoni hisoblanadi. Ularning ahamiyati kundalik hayot, xalqning turmushi, milliy, diniy va oilaviy bayramlarining bir qismi sifatida ko'riladi. Bayramlar jamiyat hayotining markaziy elementlaridan biridir. Yangi bayramlar paydo bo'lishi esa jamiyatdagi muhim o'zgarishlarning belgisi hisoblanadi. Bu holat jamiyatning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarini, shu bilan birga, uning tarixiy taraqqiyotini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Bayramlar jamiyatning o'z maqsadlariga erishish va o'zini anglashdagi muhim bosqichlarni belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, tabriklar bu shaxsning fazilatlarini, yaxshi xulqlari, insoniyliklari va xalq oldidagi xizmatlari haqida e'tirof etadi. Tabrik so'zi aytilganda, so'zlovchi qaratilgan shaxsning tarjimai holi, insoniy hislatlari, ijodi, yutuqlari yoki uning haqida boshqalarning bildirgan fikrlarini keltirish mumkin. Tabrik nutqi qisqa va mazmunli bo'lishi kerak.

"Tabriklar" xalq madaniyatining ayni bir turi bo'lib, milliy xususiyatlarning aks etgan shaklidir. Jamiyatimizda kimnidir tabriklash bolalikdan o'rganiladigan odat bo'lib, har bir inson uchun xosdir. Shu bilan birga, an'analar ijtimoiy va madaniy elementlar sifatida avloddan-avlodga o'tib, muayyan jamiyat va ijtimoiy guruhlarda uzoq vaqt saqlanib qolgan madaniy merosdir.

"Tabriklar" - bu atrofingizdagi odamlarga nisbatan xushmuomalalik va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishdir.

Tabriklar insonning hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, oilaviy, shaxsiy va jamiyat bayramlar bilan bog'liq.

Tilaklar, asosan, tabriklar bilan birga amalga oshiriladi, chunki tilaklar tabrik nutqining davomi hisoblanadi.

Insonlar bir-birlariga tilak bildirganda, ular odob-axloq doirasiga muvofiq amalga oshadi.

Tilaklar - bu kimgadir bildirilgan salom, yaxshi narsaning ro'yobga chiqishiga intilish, ifodalar yig'indisi - tilak ma'nosi bilan nutq odobi birliklarining kommunikativ-semantik guruhini tashkil etuvchi muloqot stereotiplaridir.

"Tabrik" va "tilaklar" tushunchalari milliy mentalitet va madaniy xususiyatlarning timsolidir, ular kundalik hayotning, xalq hayotining, va milliy, diniy, shaxsiy hamda oilaviy bayramlarning ajralmas qismidir.

Tabriklash va tilaklar, bizning fikrimizcha, an'ana, ijtimoiy va madaniy merosning bir qismi, qadriyat va jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor normasi sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Р.Расулов, Б.Суёнов, Қ. Мўйдинов Нутқ маданияти ва нотиклик санъати (ўқув қўлланма) Тошкент-2010.
2. Д.М.Тешабаева, М.Н.Камалова Нутқ маданияти Дарслик Тошкент- Iqtisodiyot-2018.
3. М.В. Невежина, Е.В. Шарохина, Е.Б. Михайлова и др. Русский язык и культура речи: Учеб. пособие для Р89 студентов вузов / - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
4. Н.М. Мекеко Сопоставительный анализ функционирования единиц речевого этикета тематической группы «пожелание» в английском и русском языках. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук, Москва – 2001.
5. Т.Кудратов Нутқ маданияти асослари (Бошланғич таълим педагогикаси ва методикаси факультетлари учун қўлланма) ТОШКЕНТ «УЎҚИТУВЧИ» 1993.
6. Г.А. Нишанова Концепт «поздравления» в разных культурах Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук Ош – 2023.
7. Т.П. Сухотерина «Поздравление» как гипержанр естественной письменной русской речи Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук Барнаул – 2007.
8. Е.В. Вдовина Поздравление и пожелание в речевом этикете: концептуальный и коммуникативный анализ Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук Москва, 2007.
9. Х.Самигова, Б. Холиков Мулоқат санъати асослари(Диалогик риторика ва гендер муаммоси) Тошкент-2021.

UO'K 81.42

INGLIZ DINIY TERMINOLOGIYANING STILISTIK XUSUSIYATLARI

D.U.Eshmuratova, PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz diniy terminologiyasi haqida so'z boradi. Diniy terminlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanishi va o'ziga xos ramziy va stilistik xususiyatlarga ega ekanligi tahlillar yordamida asoslangan. Shu bilan birga ushbu maqolada ingliz tilidagi diniy terminologiyaning stilistik xususiyatlari, ular qanday uslubiy hoslanishga ega ekanligi, qanday ramziy ma'nolar berishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ingliz tilidagi diniy terminologiya, stilistik xususiyatlar, ramziy ma'nolar, islom, xristianlik, leksik tahlil, ingliz adabiyoti.

Аннотация. Эта статья посвящена английской религиозной терминологии. В основе анализа лежит тот факт, что религиозные термины формируются под влиянием исторических, культурных и социальных факторов и имеют свои символические и стилистические особенности. В то же время в данной статье анализируются стилистические особенности религиозной терминологии в английском языке, какое стилистическое образование они имеют и какие символические значения придают.

Ключевые слова: религиозная терминология в английском языке, стилистические особенности, символические значения, ислам, христианство, лексический анализ, английская литература.

Abstract. This article is about English religious terminology. The fact that religious terms are formed under the influence of historical, cultural and social factors and have their own symbolic and stylistic features is based on analysis. At the same time, this article analyzes the stylistic features of religious terminology in English, what kind of stylistic formation they have, and what symbolic meanings they give.

Key words: *religious terminology in English, stylistic features, symbolic meanings, Islam, Christianity, lexical analysis, English literature.*

Kirish. Diniy terminologiya har bir madaniyatda chuqur ma'naviy va tarixiy ildizlarga ega bo'lib, uning til tizimiga kiritilishi jamiyatdagi diniy va axloqiy tushunchalarni aks ettiradi. Ingliz tilidagi diniy terminologiya asosan xristianlik orqali shakllangan bo'lsada, hozirda barcha dinlarning terminologiyalari ushbu tilda o'rganiladi. Ushbu terminlar orqali inson hayotining muhim ma'naviy jihatlari – e'tiqod, sabr, oqibat kabi tushunchalar ifodalanadi.

Ingliz tilidagi diniy terminlar, faqatgina diniy kontekstda emas, balki adabiyot, san'at va kundalik muloqotda ham keng qo'llaniladi. Ular xalq tilida chuqur ramziy va poetik ma'no berish xususiyatiga ega bo'lib, ingliz adabiyotida inson ruhiyati va axloqiy tushunchalarini tasvirlash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Shekspir va Milton asarlarida bu so'zlarning ma'naviy va ruhiy o'zgarishlarni ifodalashdagi ahamiyati sezilarli darajada namoyon bo'ladi. Diniy terminlarning zamonaviy adabiyotda ham keng qo'llanishi ularning ingliz tilidagi o'rni naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tilidagi diniy terminologiyaning stilistik xususiyatlarini o'rganishda turli adabiyotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Uilyam Shekspirning asarlari, xususan, "Hamlet" tragediyasi diniy terminlarning adabiyotda qanday uslubiy xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. "Hamlet" asarida "sin" (gunoh), "salvation" (najot) kabi atamalar orqali inson ruhiyatidagi kurash va qaror qabul qilish jarayonlari chuqur dramatik ohangda tasvirlanadi. Shekspir diniy atamalarni keng ramziy ma'noda qo'llab, ularni insonning ichki dunyosini aks ettirish uchun ishlatadi. Bu usul bilan u o'quvchilarga insoniy ehtiros, axloqiy izlanishlar va gunohdan najot topishga bo'lgan ehtiyoj haqida o'ylashga imkon beradi[6].

Jon Miltonning "Yo'qotilgan Jannat" (Paradise Lost) asari diniy terminlarni poetik va epik shaklda qo'llashning yorqin namunasi hisoblanadi. Milton "sin" (gunoh), "fall" (qulash), "redemption" (qutulish) kabi tushunchalar orqali odam va ilohiy kuchlar o'rtasidagi munosabatlarni keng qamrovli falsafiy masalalar doirasida ifodalaydi.

T.S.Eliotning "The Waste Land" asari esa zamonaviy dunyoning ma'naviy inqirozini tasvirlashda diniy terminlardan foydalanadi. Eliotning asarida "salvation" (najot), "grace" (inoyat) kabi so'zlar metaforik tarzda ishlatilib, zamonaviy jamiyatning ma'naviy yo'qotishlarini ifodalaydi. Bu terminlar orqali Eliot o'quvchilarga jamiyatning ma'naviy izlanishlari va insonning ichki ruhiy iztiroblarini tushunishga yordam beradi. Uning poetik uslubi va diniy atamalarga bo'lgan munosabati diniy terminlarning zamonaviy adabiyotdagi yangi qirralarini ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi diniy terminologiyaning stilistik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda kontent tahlili va semantik tahlil usullari qo'llanildi. Bu usullar diniy terminlarning leksik va ramziy jihatlari, ularning turli kontekstlarda qanday qo'llanilishini chuqur o'rganishga imkon beradi.

Yuqoridagi manbalar ingliz tili va adabiyoti uchun uslubiy jihatdan muhim bo'lgan ko'plab diniy atamalarni o'z ichiga oladi. Bunga qo'shimcha ravishda, Uilyam Shekspir, Jon Milton va T.S.Eliot kabi mashhur adiblarning asarlaridan misollar tanlab olindi. Bu asarlar diniy terminlarning uslubiy rang-barangligi va ramziy qirralarini ko'rsatishda yordamlidir.

Kontent tahlili orqali diniy terminlar adabiyotda qanday qo'llanilishi tahlil qilindi. Bu jarayonda asosiy tushunchalar tanlanib, ular o'zining asosiy diniy kontekstida va kengroq madaniy kontekstlarda qanday ma'no berishini o'rganish uchun tadqiq qilindi.

Quyida ingliz tilidagi diniy terminologiyaga doir yangi misollar va ularning mazmunlarini keltirib o'tamiz:

Repentance-Ma'nosi: "Repentance" (tavba) diniy termin sifatida gunohlarni tan olish va ularni kechirishni so'rash jarayonini anglatadi. U gunohlardan qaytishni va to'g'ri yo'lni topishni ifodalaydi.

Ramziy ma'nosi: Repentance insonning ichki poklanishi va ruhiy o'zgarishini ifodalab, ilohiy rahmatni qabul qilishga yo'l ochadi.

Blessing-Ma'nosi: “Blessing” (baraka) Allohning yaxshilik, mehr-muhabbat va rahmatni berishi ma'nosini anglatadi. Diniy ibodatlarida va turli marosimlarda berilgan duo va barakalar insonlarga ma'naviy kuch beradi.

Ramziy ma'nosi: Blessing Allohning ilohiy mehr-muhabbati va yordamining ifodasi bo'lib, hayotdagi ma'naviy yuksalishni bildiradi.

Covenant-Ma'nosi: “Covenant” (ahd) Alloh va insonlar o'rtasidagi shartnoma va va'da tushunchasidir. Bibliyadagi Eski va Yangi Ahdda Allohning o'z xalqi bilan bo'lgan ahdlari aks etgan.

Ramziy ma'nosi: Bu tushuncha e'tiqod, sadoqat va Allohning o'z xalqi bilan bog'liqligini ifoda etadi. Ahd Allohga sodiq qolish va Unga yaqin bo'lishni bildiradi.

Tahlil va natija. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi diniy terminologiya o'ziga xos uslubiy va ramziy xususiyatlarga ega bo'lib, ularning qo'llanilishi turli kontekstlarda muhim semantik va stilistik rang-baranglikni ifodalaydi. Quyidagi asosiy jihatlar aniqlangan:

1. *Poetik va arxaik leksik birliklar*
2. *Ramziy ma'nolar va kontekstga moslashuvchanlik*
3. *Axloqiy va fazilatlar bilan bog'liq tushunchalar*
4. *Adabiyotda diniy terminlarning uslubiy qo'llanilishi*
5. *Zamonaviy madaniyatda diniy terminlarning yangicha qirralari*[9].

Zamonaviy adabiyot va madaniyatda diniy terminlarning uslubiy xususiyatlari yangi ma'nolar va kontekstlar bilan boyitilgan. T.S.Eliotning “The Waste Land” asarida “salvation” va “grace” kabi diniy tushunchalar orqali zamonaviy jamiyatning ma'naviy inqirozi tasvirlanadi. Bunday hollarda diniy terminlar metaforik shaklda qo'llanilib, jamiyatning ma'naviy izlanishlarini aks ettiradi va ularning dolzarb ahamiyatini ta'minlaydi.

Ushbu natijalar diniy terminlarning ingliz tilida nafaqat diniy kontekstda, balki kengroq madaniy va adabiy maydonda ham o'ziga xos uslubiy va ramziy o'ringa ega ekanligini ko'rsatadi. Diniy terminlarning stilistik va semantik xususiyatlari ularni keng qamrovli va turli xil kontekstlarda samarali ishlatiladigan vosita sifatida namoyon etadi [1].

Ingliz tilidagi diniy terminologiya keng uslubiy qamrovga ega bo'lib, ularning ramziy va poetik ma'nolari diniy matnlarda va kundalik hayotda turli xil qo'llanish imkonini beradi. Bibliya va xristian ta'limoti orqali shakllangan diniy atamalar, o'z navbatida, ingliz tili va madaniyatining boshqa sohalarida ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. Masalan, “salvation” va “grace” kabi so'zlar, diniy ma'noda Allohning sevgi va rahmatini ifodalaydi, lekin ular kundalik hayotda insonparvarlik va yaxshi fazilatlar bilan bog'liq ishlatilishi mumkin.

Bu terminlarning arxaik va poetik shakllari ularning uslubiy jihatdan ajralib turishini ta'minlaydi, ular orqali matnlarda chuqurroq hissiyot va ramziy ma'no hosil bo'ladi. Shuningdek, diniy terminlar odamlarga chuqur ma'naviy va axloqiy mazmun beradi, bu esa ularni kundalik nutqda ham qimmatli qiladi[3].

Ingliz tilidagi diniy terminologiya o'ziga xos stilistik va ramziy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bu terminlar turli kontekstlarda o'zining chuqur semantik qirralari va poetik ma'nolari bilan ishlatiladi. Bibliyadagi diniy terminlar va ularning adabiy asarlarda qo'llanilishi orqali ularning stilistik ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu bo'limda diniy terminologiyaning ramziy ma'nosi va uslubiy xususiyatlari haqida chuqur tahlil qilinadi.

Diniy terminologiya o'zining uslubiy qamrovi orqali nafaqat diniy matnlar, balki madaniyat, san'at va adabiyotda ham chuqur iz qoldiradi. Bu atamalar odamlarga ma'naviy o'sish, ichki poklanish va to'g'ri yo'ldan yurish haqida o'ylash imkonini beradi. Diniy terminlarning uslubiy xususiyatlari ularning chuqur mazmun berishini ta'minlab, zamonaviy nutq va madaniyatga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Diniy terminlarning stilistik va ramziy xususiyatlari ularning turli kontekstlarda o'ziga xos ma'no va uslubiy ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Diniy adabiyotlarda bu terminlar orqali inson va ilohiy kuchlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar tasvirlanadi, bu esa o'quvchi va tinglovchiga chuqur ma'naviy tajriba beradi. Adabiyotda esa bu terminlar insonning ichki dunyosi va ruhiy kurashlarini aks ettirish uchun foydalaniladi. Natijada, ingliz tilidagi diniy terminologiya madaniyat, adabiyot va kundalik hayotda o'zining boy stilistik va ramziy ma'nolari orqali ajralib turadi[5].

Xulosa. Ingliz tilidagi diniy terminologiya nafaqat diniy tushunchalarni, balki uslubiy va ramziy ma'nolarni ham o'z ichiga oladi. Ularning leksik va stilistik xususiyatlari diniy matnlar orqali shakllangan bo'lib, ular jamiyatda va adabiyotda keng qo'llaniladi. Diniy terminlarning poetik, arxaik va ramziy xususiyatlari ingliz tilida ma'naviy va axloqiy tushunchalarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алиева, Г. Н., Масурова, О. А., Аббревиатурная лексика в текстах религиозной тематики, в журнале Научная мысль Кавказа № 3/2010, с. 163-166.
2. Бобырева, Е. В., Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения), автореф. дис. д-ра фил. наук, Волгоград, 2007 Бугаева, И. В., Православный социолект: проблемы описания, в журнале Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева, № 6(13)/2006, с. 258-262.
3. Бугаева, И. В., Словарь ударений религиозной лексики. Словарь сокращений религиозной лексики, Москва, Изд-во Круг, 2009.
4. Петухова, М. Е., Функциональные особенности церковной лексики с предметным значением в русском языке, дис. канд. фил. наук, Казань, 2003.
5. Alister, M. (2008). The Oxford Handbook of English Literature and Theology. Oxford: Oxford University Press.

UO'K 82.09

RUHIYAT VA ROBOTLAR: ILMIY FANTASTIKADA QAHRAMONLARNING ICHKI KECHINMALARI

D.G'. Fayzullayeva, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent
<https://orcid.org/0009-0008-6838-5169>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy fantastik asarlardagi qahramonlarning robotlar va sun'iy intellekt bilan o'zaro munosabatlari natijasida yuzaga keladigan ruhiy ziddiyatlar tahlil qilinadi. Texnologik taraqqiyot qahramonlarning insoniylikni qayta ko'rib chiqishiga, axloqiy va hissiy qarorlarini yangi yorug'likda ko'rishga majbur qiladi. Ushbu maqolada Ayzek Azimov va Filip K. Dikning asarlaridan olingan misollar asosida qahramonlarning ruhiy kechinmalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Ilmiy fantastika, qahramonlar ruhiyati, robotlar, sun'iy intellekt, texnologik taraqqiyot, axloqiy ziddiyatlar.

Аннотация. В статье анализируются психологические конфликты, возникающие у героев научной фантастики в результате их взаимодействия с роботами и искусственным интеллектом. Технологический прогресс заставляет персонажей пересматривать свое понимание человечности, а также принимать моральные и эмоциональные решения в новом свете. Статья рассматривает внутренние переживания героев через примеры из произведений Айзека Азимова и Филипа К. Дика.

Ключевые слова: Научная фантастика, психология героев, роботы, искусственный интеллект, технологический прогресс, моральные конфликты.

Abstract. This article analyzes the psychological conflicts experienced by protagonists in science fiction due to their interactions with robots and artificial intelligence. Technological advancements force characters to reconsider their understanding of humanity and make moral and emotional decisions in a new light. The article examines the inner struggles of protagonists using examples from the works of Isaac Asimov and Philip K. Dick.

Key words: Science fiction, protagonist psychology, robots, artificial intelligence, technological advancement, moral dilemmas.

Kirish. Ilmiy fantastika janri ko'pincha texnologik yutuqlar va sun'iy intellektning rivojlanishi atrofida insoniyatning kelajagini o'rganadi. Ushbu turdagi romanlar va hikoyalarda qahramonlarning texnologiyaga bo'lgan munosabati - ularning ruhiy holati hamda shaxsiy kechinmalari orqali chuqur tahlil qilinadi. Ayniqsa, robotlar va sun'iy intellekt bilan muloqot qilish jarayonida inson qahramonlarining ichki dunyosi, ularning his-tuyg'ulari, qaror qabul qilishdagi ziddiyatlari va insoniylik tushunchasi yangidan shakllanadi.

Ayzeq Azimov o'zining "Robotlar qonuni" orqali robotlar va insoniyat o'rtasidagi axloqiy ziddiyatlarni chuqur o'rgangan bo'lsa, Filip K. Dik inson va androidlar o'rtasidagi chegaralar xiralashgan olamlarni tasvirlaydi. Ushbu maqola ilmiy fantastik romanlardagi insonlarning robotlar bilan o'zaro munosabatlari va ularning ruhiy kechinmalarini o'rganishga qaratilgan. Maqolada inson va texnologiya o'rtasidagi psixologik ziddiyatlar, inson qahramonlarining robotlar bilan muloqotda namoyon qiladigan his-tuyg'ulari va ushbu jarayonlarda insoniylik tushunchasining qayta ko'rib chiqilishi tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Ilmiy fantastika janri texnologiyaning insoniyatga ta'sirini keng qamrovda o'rganadi. Texnologiya inson hayotini qanday o'zgartirishi, texnologik yutuqlar va sun'iy intellekt bilan o'zaro munosabatlar inson ruhiyatida muhim o'rin tutadi. Masalan, Ayzeq Azimovning "Robotlar" seriyasida qahramonlar va robotlar o'rtasidagi munosabatlar insoniy his-tuyg'ular va axloqiy me'yorlar doirasida chuqur tahlil qilinadi. Bu romanlar insonning texnologiyaga bo'lgan ishonchi va qo'rquvini, shuningdek, robotlar orqali insoniyatning o'zligini qanchalik chuqur anglash mumkinligini ko'rsatadi.

Ayzeq Azimovning "*Men, Robot*" asari robotlar va insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, axloqiy masalalar hamda texnologiya rivojlanishining insoniyat ruhiyatiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Asar turli hikoyalardan tashkil topgan bo'lib, har bir hikoya robotlar bilan bog'liq murakkab muammolarni, shu jumladan qahramonlarning ruhiy kechinmalarini o'rganadi [1].

Asarda qahramonlar, ayniqsa, robototexnika muhandislari va ilmiy xodimlar texnologiyaga nisbatan o'z ichki shubhalarini va qo'rquvlarini ko'rsatishadi. Masalan, Susan Calvin — robototexnika bo'yicha mutaxassis, robotlarning axloqiy va hissiy jihatlariga katta e'tibor qaratadi. Uning ilm-fanga bo'lgan ishonchi va insonlarga nisbatan ehtiyotkorligi ko'pincha robotlarga bo'lgan ishonch bilan to'qnash keladi. Calvin o'zining hissiyotlarini robotlarga bo'lgan munosabatda ham aks ettiradi, bu orqali inson-robot o'rtasidagi murakkab ruhiy bog'lanishni ko'rsatadi.

Qahramonlar ko'pincha robotlarni oddiy texnologik qurilmalar sifatida emas, balki shaxsiyat va his-tuyg'ularga ega mavjudotlar sifatida qabul qilishadi. Masalan, "Yolg'onchi" hikoyasida robotning o'qish qobiliyati sababli qahramonlarning ruhiy holatlari va hissiy kechinmalari murakkab ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Robot insonlarning his-tuyg'ularini boshqarishga va ularni o'qishga urinadi, bu esa qahramonlarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Robotlar bilan munosabat qahramonlarda o'zlik va insoniylikni anglash masalasini o'rta qo'yadi. Susan Calvin kabi personajlar robotlar bilan ishlash jarayonida texnologiya va insoniy xususiyatlar o'rtasidagi chegaralarni tahlil qiladi. Robotlarning insoniy his-tuyg'ularga ega bo'lish ehtimoli yoki robotlar orqali insoniyatning mukammallashuvi qahramonlar orasida ichki kurash va shubhalarni keltirib chiqaradi.

Robotlarning sun'iy intellekt orqali tobora murakkablashib borishi insonlarning o'ziga bo'lgan ishonchini sinovdan o'tkazadi. Ko'pincha inson qahramonlar o'zlarining ichki kurashlari bilan yuzlashadi: robotlar insoniyatning yordamchisi sifatida ko'rinishidan tashqari, ularning potensial tahlikasi ham muhokama qilinadi. Bu jarayonlarda insonlarining ruhiy kechinmalari, ularning texnologiyaga nisbatan shubha va ishonch o'rtasidagi qarama-qarshiligi ko'zga tashlanadi.

Ayzeq Azimovning "The fun they had" "O'qituvchi odam bo'lgan ekan..." hikoyasi zamonaviy ilmiy fantastika sohasida yaratilgan bo'lib, asosiy voqealar 2157 yilda, kelajak hayotda sodir bo'ladi.

Hikoyaning bosh g'oyasi ta'lim jarayoniga texnologiyaning ta'siri natijasida kelib chiqilgan oqibat. Bu hikoya utopik ruhda yaratilgan bo'lib, biroq asosiy qahramonlar tomonidan tahlil qilsak, distopik kayfiyatda yozilganini sezish mumkin. Chunki hikoya mobaynida bosh qahramonlar o'tmishga, ya'ni kim biz yashayotgan davrga, sayohat qilishadi. Maktab sinfxonalarida o'tirib birgalikda tahsil oladigan o'quvchilarga havas qilishadi. Lekin butun hikoya texnologiya va uning o'quvchilar ta'lim olishiga qanday ta'sir ko'rsatishi, uning ijobiy va salbiy oqibatlari atrofida aylanadi. Ayzeq Azimov bu hikoyani o'qigan barcha kitobxonlarni e'tiborini kelajakda insoniyat ro'para bo'lishi kutilayotgan muammoga qaratadi. Yaxshilab o'ylab qarasak, XX asr o'rtalarida yozilgan bu hikoyaga juda dolzarb mavzu tanlangan. Agar texnologiyalar, kashfiyotlar shunday davom etaversa bu insonlar o'rtasidagi munosabatlarga chek qo'yadi. O'quvchilar doim uyda mexanik o'qituvchidan ta'lim olishadi, o'zaro do'stlik, mehr-oqibat tuyg'ulari, bilim olishga ishtiyoq

yo'qoladi. Shu g'oyalar orqali kelajakdagi xavf haqida barchamizni A.Azimov yarim asrdan oldinroq ogohlantirgan.

Margie va Tommi hikoya bosh qahramonlari bo'lib, ular an'anaviy maktab haqida hech narsa bilishmaydi va faqat avtomatlashtirilgan ta'lim tizimida o'qiydilar. Ular eski kitobni topishadi va unda odamlar tomonidan o'qitilgan an'anaviy maktablar haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Bu ularda hayrat va qiziqish uyg'otadi. Margie o'sha davrni qiziqish bilan o'rganib, o'qituvchilar bilan bo'lgan shaxsiy munosabatlar qanday bo'lganligi haqida orzu qiladi.

Asar bosh g'oyasi ta'limning rivojlanishi va unga texnologiyaning ta'sirini ko'rsatish. Hikoya ta'lim tizimining texnologik rivojlanishi va bu rivojlanishning bolalar ruhiyatiga ta'siri haqida fikr yuritadi. Azimov an'anaviy ta'lim tizimining ahamiyati va insoniy o'qituvchilarning bolalar hayotidagi roli haqida savol qo'yadi.

Margie eski kitobdagi ma'lumotlar orqali o'tmishga nisbatan nostalgiya va qiziqish uyg'otadi. Bu hissiyotlar insoniyatning texnologiyaga qaramligi ortib borayotgan bir paytda an'anaviy qadriyatlarining yo'qolishi haqida fikr yuritadi.

Ko'plab ilmiy fantastik asarlarda robotlar va sun'iy intellekt insoniyatning o'ziga xoslik, his-tuyg'ular va axloqiy qadriyatlarini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'ladi. Filip K. Dikning "Orzular elektr qo'ylar haqida tush ko'radimi?" ("Blade Runner" uchun asos) asarida inson va androidlar o'rtasidagi farqlar yo'qoladi, bu esa inson qahramonlarda identifikatsiya muammosini keltirib chiqaradi. Insoniylik tushunchasi robotlarning aqliy imkoniyatlari oshgani sayin tobora murakkablashadi va bu inson qahramonlarning ruhiy dunyosida kuchli ichki ziddiyatlarni tug'diradi [2].

Robotlar bilan to'qnashuv ko'pincha insonlarda insoniylik haqida savol tug'diradi. Robotlar nafaqat aqlan rivojlangan, balki hissiy ko'nikmalarga ham ega bo'la boshlaganda, qahramonlar o'z hissiy dunyosini qanday saqlab qolish haqida o'ylay boshlaydi. Masalan, robotning o'zi ham inson kabi his qila oladimi yoki bu faqat dasturlash natijasimi, degan savol qahramonlar ruhiyatida kuchli ichki kurashlarni keltirib chiqaradi.

Robotlar insonlarning his-tuyg'ulariga ta'sir qilishining yana bir yo'nalishi – bu axloqiy qarorlar qabul qilish jarayoni. Ilmiy fantastik romanlarda robotlar va sun'iy intellekt insoniyatga xizmat qilish uchun yaratilgan bo'lsa ham, ular bilan o'zaro aloqada qahramonlar axloqiy mas'uliyat va javobgarlikni qayta ko'rib chiqishadi. Ayzek Azimov o'zining uchta robotlar qonuni orqali inson va robotlar o'rtasidagi axloqiy ziddiyatlarni chuqur o'rgangan [3]. Bu qonunlar insonlar va robotlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi, ammo ko'pincha inson qahramonlarning ushbu qonunlarni qanday tushunishi va ularga qanday munosabatda bo'lishi ularning ruhiyatida murakkab ichki kechinmalarni yuzaga keltiradi.

Xulosa. Ilmiy fantastika robotlar va insoniyatning o'zaro munosabatlarini o'rganish uchun keng maydon yaratadi. Robotlar va sun'iy intellekt bilan to'qnashgan inson qahramonlarning ruhiy kechinmalari insoniyatning kelajakdagi imkoniyatlari va xavflariga chuqurroq nazar solishga yordam beradi. Insonning o'zini va texnologiyani anglash jarayonida qahramonlar o'z shaxsiy tajribalarini tahlil qilib, texnologiya bilan bog'liq ruhiy kurashlar, ziddiyatlar va savollarga javob izlaydi.

Texnologiya va robotlar inson qahramonlarning ruhiy holatini qayta shakllantiradi, ularni o'z hissiy va axloqiy chegaralarini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Shu tariqa, ilmiy fantastika romanlarida qahramonlarning ichki kechinmalari insoniyat va texnologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda asosiy rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Isaac Asimov. I, Robot. Gnome Press, 1950. – 253 p.
2. Philip K. Dick. Do Androids Dream of Electric Sheep? Doubleday, 1968. – 210 p.
3. Kazuo Ishiguro. Never Let Me Go. Faber and Faber, 2005. – 263 p.
4. Sherry Turkle. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. Basic Books, 2011. – 360 p.
5. Donna Haraway. A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. Routledge, 1991. – 173 p.

PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING UMUMIY XARAKTERISTKASI

D.Fayzullayeva, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada paremiologik birliklarning umumiy xarakteristikasi haqida bo'lib xalq maqol va matallarida mansub bo'lgan xalqning hayoti, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zi: Maqol, matal, til, asar, ibora, xalq, janr, parema, birlik, so'z.

Аннотация. В данной статье анализируются жизненные, общественно-политические, духовно-воспитательные, нравственно-эстетические и философские воззрения народа, которые включены в народные пословицы и поговорки, об общей характеристике паремнологических единиц.

Ключевые слова: Пословица, язык, произведение, словосочетание, народ, жанр, парема, единство, слово.

Abstract. This article is about the general characteristics of paremiological units, analyzing the life of the people, socio-political, spiritual-enlightenment, moral-aesthetic and philosophical views embodied in folk proverbs and sayings.

Keywords: Proverb, proverb, language, work, expression, people, genre, paremiological unit, word.

Jahon tilshunosligida, jumladan, o'zbek tilshunosligida ham maqol, matal, hikmatli so'z va iboralar, aforizmlar paremiologik birliklar keyingi o'rinlarda Paremiologik bitliklar deb yuritiladi deb qaralib, shu nom ostida o'rganilmoqda. Bizga ma'lumki, hikmatli so'z va iboralar aforizmlar deb ham yuritiladi ma'lum bir xalqning uzoq tarixi, kuzatishlari natijasida yuzaga keladigan til birliklaridir. Xalq maqol va matallarida o'zi mansub bo'lgan xalqning hayoti, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, o'zi va o'zligi to'liq namoyon bo'lgandir. Shunday ekan, paremiologik birliklar mazmun-mohiyatiga ko'ra inson tafakkurining, shu xalq ma'naviyatining eng sara ijod mahsulidan biridir.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, maqollar, aforistik iboralar ma'lum bir xalqning ko'p asrlik, tajribalari, kundalik doimiy kuzatishlari xulosasini tugal fikr tarzida qat'iy qutbiylikda tugal ifodalar ekan, ularda har bir so'zning ma'no xilma-xilligi, iboralarning turg'unligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi. Ammo qo'llanish o'rniga qarab ularning ma'no doirasi doimiy ravishda kengayib boradi. Shuning uchun maqoldagi har bir so'zga, uning qo'llanish shakli va o'rniga alohida e'tibor berish kerak. Biz bu o'rinda shuni aytmoqchimizki, xalq og'zaki ijodi namunalarining har bir turi ahamiyatli bo'lishi bilan birga, ular alohida xususiyatlarga ham ega bo'ladi. Masalan, turg'un iboralar bilan maqol va hikmatli iboralar tuzilishi jihatidan, ba'zan mazmun jihatidan ham bir-biriga o'xshab ketadi. Lekin ular ayrim tomonlari bilan bir-biridan farqlanadi. Albatta, har ikkala janr ham maqol, ibora xalqning tarixini, maishiy hayotini, unda mavjud bo'lgan voqea-hodisalarni, jamiyatdagi ayrim shaxslarning fe'l-atvorlarini aks etiradi. Iboralarda ham, maqollarda ham umumlashgan xulosalar ifoda etiladi, ya'ni turmushdagi voqealarga, ayrim shaxslarning xulqi-atvoriga nisbatan munosabatlar bildiriladi. Lekin ular o'rtasida ayrim o'zgaliklar mavjud.

Maqollarda xalqning hayotiy tajribalari, tarixiy, ijtimoiy voqealar qanday ixcham, aniq va ravshan qilib ifoda etilsa, iboralarda ham xuddi shu holat bo'ladi. Albatta, ibora bilan maqol orasiga keskin chegara qo'yib bo'lmaydi. Lekin shunga qaramay, bu ikki janr orasida ayrim farqlar mavjud. Jumladan, maqollarning hammasi ham majoziy ma'noda bo'lavermaydi asragan ko'zga cho'p tushar, bekordan hamma bezor, boylikning kaliti – ilm, daromadga qarab buromad, yomon ko'z toshni yoradi, it og'zidan suyak olib bo'lmas, kishi berganga qush to'ymas va boshqalar. Ammo iboralarning barchasi majoziy ma'noda ishlatiladi: halvo degan bilan og'iz chuchimaydi, ilonning yog'ini yalagan, asfala sofilanga ketdi, baland oxurdan suv ichgan, bir ko'rpada tepalashib o'smoq, yelkamning chuquri ko'rsin, ikki oyog'ini bir etikka tiqmoq, katta og'iz va boshqalar. Demak, iboralar obrazli ifodalar bo'lib, ularda muhokamali fikrlar aks etmaydi, bir so'z ifodalagan tushunchaga teng keladi. Lekin shunga qaramasdan, iboralar xalq tilida, suhbatida, nutqida maqolga

nisbatan ko'proq qo'llanadi hatto yozuvchilar ham iboralardan o'z asarlarida unumli qo'llaydilar. Maqollar qanchalik tarixiy-maishiy hayot bilan, ijtimoiy muammolar bilan paydo bo'lgan bo'lsalar, iboralar ham xuddi shunday hayotiy voqealar, tarixiy, ijtimoiy-maishiy hayot bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Maqollar mavzu jihatidan juda boy va turfa xilda bo'lib, Vatan, mehnat, til va nutq, sevgi-muhabbat, mardlik, pand-nasihat, yaxshilik va yomonlik, elga va yurtga sodiqlik kabi ezgu mavzularda, shuningdek, salbiy hislatlar xususida ham bo'lib kishilarni, yaxshilikka, to'g'rilikka, olijanoblikka, mardlikka chorlaydi. Maqollarda aks etgan mazmun hatto bir kichik asarga teng keladi. Ular asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham, lo'nda va sodda poetik shaklga tushgan.

Maqollar tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, turkiy xalqlarning maqollaridan ilk namunalar Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida keltirilgan. Asarda "Kishi olasi ichtin, yilqi olasi tashtin" kabi hozirda ham qisman fonetik o'zgarishlar bilan qo'llanayotgan maqollar mavjud.

Mahmud Qoshg'ariy o'zining "Devonu lug'atit turk" asarida 400 dan ortiq xalq maqollarini qo'llagan va izohini bergan. Ular qanday o'rinlarda qanday ma'nolarda qo'llanilishini izohlab bergan. Olimlarimizning tekshirishlaricha, devonda qo'llanilgan aforizmlardan 250 dan ortiqrog'i ham mazmun ham shakl jihatidan hozirgi kunda ham tilimizda faol qo'llanib kelinmoqda. Masalan, Besh barmoq barobar emas. Ko'kka tupursa, yerga tushar. Suv ko'rmaguncha etik yechmas. Arslon qarisa, sichqon inini poylar va boshqalar.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zbek maqollarini ilmiy asosda o'rganish vengriyalik olim Herman Vamberi va Rossiyalik olim A. Samaylovichlar tomonidan 19-asrning ikkinchi yarmi 20-asrning boshlarida boshlangan. Ulardan so'ng rus olimlari N.V. Ostroumov, V. Davayevlar ham bu borada ancha tadqiqotlar olib borishgan. XX asrning 30-yillaridan so'ng o'zbek folklorshunosligining shakllanishi va taraqqiy etishi natijasida qator folklorshunos olimlar yetishib chiqdi va xalq og'zaki ijodi asarlarining barcha janrlari bo'yicha qator tadqiqotlar yuzaga kela boshladi. Bu borada G'oz Olim Yunusov, Hodi Zarif, Mansur Afzalov, Muzayyana Aloviya, Buyuk Karimov, S. Ibraximov, M. Saidov M. Murodov, Z. Husanova, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, A. Musoqulov va boshqa folklorshunos olimlar yetishib chiqdi sohaning barcha yo'nalishlari bo'yicha qator tadqiqotlarni amalga oshirishdi. Jumladan, o'zbek maqolalariga bag'ishlangan "Dengizdan qatralar", "Qonotli so'zlar", "Qayroqli so'zlar", "O'zbek xalq maqollari", "O'zbek tilining paremiologik lug'ati" kabi nomlar bilan bir necha bor nashr qilingan paremlar yuzasidan qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Adabiyotshunoslik va tilshunoslikda quyma fikrni ifodalovchi eng mayda birlik parema deb ataladi. Parema bilan shug'ullanuvchi soha esa paremiologiya deb yuritilib, u tildagi maqol, matal, hikmatli so'z va iboralar, frazema, aforizm kabi quyma iboralarni o'rganadi. Uning o'rganish ob'yekti ikki ko'rinishda bo'ladi. Maqollar og'izdan-og'izga, avloddan-avlodga o'tib kelgan xalq og'zaki ijodi mahsuli sifatida adabiyotshunoslik fani ob'yekti hisoblanadi. Chunki maqollarning ko'pchili she'riy formada bo'lib, ularda she'riyatga xos badiiy tasvir vositalari – o'xshatish, taqqoslash antiteza, parallelizm, qofiyalash, kinoya, piching kabilar qo'llangan bo'ladi.

Maqollar so'zlardan tashkil topib, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lganligi uchun tilshunoslik fanining ham o'rganish ob'yektidir, chunki ular so'zlardan hosil bo'lishiga ko'ra oddiy gaplarga o'xshasa ham, mazmuni, tuzilishi, tarkibi, intonatsiya va boshqa o'ziga xos xususiyatlari bilan gaplardan biroz farqlanib turadi.

O'zbek tilida paremiologik birliklarni umumlashtirgan holda maqol deb atashadi. ammo bu tushunchani ifodalash yigirmadan ko'p atamalar qo'llanadi: maqol, matal, masal, naql, hikmat, tanbeh, zarbul-masal, hikmatli maqol, xalq iborasi, xalq so'zi, qadimgilar so'zi, donishmandlar so'zi, donolar so'zi, yaxshilar so'zi, burungilar so'zi, otalar so'zi, bobolar naqli, xalq naqli, hikmatli so'z, hikmatli ibora va boshqalar. Tilshunoslikka oid adabiyotlarda ular idiomatik ibora, qayroqi ibora, qayroqi so'zlar, aforizm, ko'chma ma'noli turg'un birikma, turg'un birikmalar, frazeologik birliklar, frazemalar kabi atamalar bilan yuritiladi. Paremiologik birliklarning yuzaga kelishi uzoq tarixga borib taqaladi va qachon tilga kirib kelganligini aniqlash qiyin. Lekin shu narsa ayonki, ular qadim zamonlarda xalq turmush faoliyati jarayonida yuzaga kelib, shu kunlargacha qo'llanib kelinmoqda, o'z ijodkori bo'lmish xalq bilan birga yashamoqda. Albatta, ayrim maqollar xalqning ma'lum davr

bosqichida qo'llanilib, keyin iste'moldan chiqib ketishi ham bog'liq bo'lib, hayotiy voqelikni aks ettirgan maqollar ommalashib, tildan-tilga, davrdan-davrga o'tib, yashovchan turg'un paremiologik birliklarga aylanadi. Chunki har bir maqol va matalda xalq hukmi, uning umumiydashgan xulosalari aks etadiki, ular barcha davrlar uchun tegishlidir: Bola – yoshidan, Xotin-boshidan; Odamga-libos, eshakka-to'qim; Nima eksang, shuni o'rasan; Yiroqdagi quyruqdan yaqindagi o'pka yaxshi; Obro'yni yoshlikda saqla; Til-aql tarozisi; Qor yog'di-don yog'di. Yuqoridagi maqollar mazmuniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ular ham o'z ma'nosida, ham ko'chma ma'nodagi hukm ifodalashga xizmat qilmoqda. Paremiologik birliklar ma'lum bir davrning hayotiy xuslosalari natijasi sifatida yuzaga keladi va tildan-tilga o'tib sayqallashib boradi. Ma'lum bir o'tkinchi davr uchun xos bo'lgan ayrim maqol va matallar eskirishi va iste'moldan chiqib ketishi mumkin. Lekin maqol va matallarning ko'pchiligi davrlar o'tishi bilan ma'lum qolipga tushib, quyma holatda qo'llanadigan bo'ladi, ya'ni tayyor holdagi til birligiga aylanadi. Shu sababli Paremiologik birliklar ham tilning boshqa birliklari singari tildagi ma'lum unsurlari kabi, so'zlardan tashkil topadi va ma'lum fikr ifodalashga ko'chma yoki to'g'ri xizmat qiladi. Demak Paremiologik birliklardan anglashilgan mazmun shu tilda so'zlashuvchilar uchun tushunarli bo'ladi. Bu quyma so'zlar yig'indisi o'sha xalq uchun uzoq davrlar xizmat qilishi mumkin. Shunday ekan Paremiologik birliklar nutqda emas tilda tayyor holda mavjud bo'ladi. Faqat so'zlar ma'lum bir tushuncha ifodalasa, Paremiologik birliklar umumlashgan ko'chma yoki to'g'ri ma'noda fikr ifodalashga xizmat qiladi. Paremiologiya tilda turli xarakterdagi qator iboralarni o'rganadi. Frazologiya ham paremalar tarkibiga kiradi. Lekin ular o'rtasida ma'lum farq mavjud. Frazologiya ko'chma ma'nodagi turg'un birikmalarni o'rganish bilan chegaralanadi. Paremiologiya quyma birikmalarni ham to'g'ri, ham ko'chma ma'noda o'rganishi bilan frazeologiyadan farqlanadi.

Paremiologik birliklarning o'rganish ob'yektlari juda keng bo'lganligi sababli, ularning ko'rinishlari ham turli tumandir. Nutqimizda eng ko'p qo'llaniladigan turlari maqol-matal tipidagilari bo'lib, ular quyidagi uch turga bo'lib o'rganilmoqda. Maqollar – grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik, ixcham, o'tkir mazmunli, ko'chma ma'noda, yoki ham ko'chma ma'noda, ham o'z ma'nosida bir paytning o'zida qo'llanadigan hikmatli paremiologik birliklar: Bir kattaning gapiga kir, bir kichikning. Daraxt mevasidan, odam so'zidan bilinur. Qizim, senga aytaman, kelinim, sen eshit. Oltin o'tda bilinar, odam mehnatda. Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin. Bolta tushguncha, kunda dam olar. Omonatga xiyonat qilma. Oltin chirimas zanglamas. Matallar – tarbiyaviy, pand-nasihat mazmunini ifodalovchi, grammatik jihatdan to'liq gap shaklida bo'lgan, faqat o'z ma'nosida ko'chma emas qisqa, ixcham xalq iboralaridir. Masalan: Aytar so'zni ayt, aytmas so'zdan qayt. Yaxshidan ot qoladi, yomondan dod qoladi. Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'l. Odam olasi ichida, mol olasi tashida. Arslon og'zidan ov olinmas. Hunari yo'q kishidan, bigizi bor yamoqchi yaxshi va boshqalar. Aforizmlar – umumlashtiruvchi fikrni ifodalovchi qisqa, lo'nda hikmatli iboralar. Aforizmlar ikki ko'rinishda bo'ladi: nutqiy va lisoniy tilga oid bo'lib, nutq aforizmlari ma'lum shaxsga tegishli bo'lib, uning asarlaridan qo'llanilgan hikmatli iboralaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. H.Berdiyev, R.Rasulov. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. Toshkent 1984, 13-14-betlar.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. Toshkent, 1966, 226 b.
3. Tursunov U., Muxtorov J., Raxmatullayev Sh. "Hozirgi o'zbek adabiy tili", Toshkent, 1975 y.4. O'zbek xalq maqollari. Ikki tomlik. Toshkent, Fan,
4. Hakimov M. Alisher Navoiy lirikasi va xalq og'zaki ijodi. Toshkent, Fan,.
5. P.Qodirov. Til va el. Toshkent, Ma'naviyat, 2010.

UDC 811.512.133:811.111

DERIVED FEATURES OF THE NAMES OF LABOR WEAPONS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Kh.Fazliddinov, independent researcher, Samarkand State Institute of Foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ushbu atamalarni shakllantiruvchi lingvistik, madaniy va tarixiy omillarga alohida e'tibor qaratgan holda ingliz va o'zbek tillaridagi asbob nomlarining hosilaviy xususiyatlari o'rganiladi. Ikkala tilda ham asbob nomlarining etimologiyasi, morfologiyasi va

semantikasini o'rganish orqali tadqiqot mualliflari asosiy naqsh va farqlarni aniqladilar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ikkala til ham asboblarning funktsional va ramziy ahamiyatini aks ettirish uchun tavsiflovchi nomlash konventsionalari va metaforik ma'nolardan foydalanadi. Inglizcha nomlar sanoatlashtirish va texnologik taraqqiyotning ta'sirini aks ettirsa-da, o'zbekcha atamalar an'anaviy dehqonchilik usullari va qo'l mehnati bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqot, shuningdek, tilning madaniy o'ziga xoslik va texnologik taraqqiyotni shakllantirishdagi rolini ikki til kontekstida taqqoslaydi. Ushbu qiyosiy tahlil orqali maqola tilning moddiy madaniyat va jamiyat ehtiyojlariga javoban qanday rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Asboblari, lotin belgilari, ingliz, o'zbek, etimologiya, morfologiya, semantika, instrumental terminologiya, lingvistik evolyutsiya, lingvokulturologiya, qishloq xo'jaligi asboblari, sanoatlashtirish.

Аннотация. В данной статье исследуются производные особенности названий орудий труда в английском и узбекском языках, уделяя особое внимание лингвистическим, культурным и историческим факторам, которые формируют эти термины. Изучая этимологию, морфологию и семантику названий орудий труда в обоих языках, авторы исследования выявили ключевые закономерности и различия. В исследовании подчеркивается, что оба языка используют описательные соглашения об именовании и метафорические значения для отражения функциональной и символической значимости орудий труда. В то время как английские названия отражают влияние индустриализации и технического прогресса, узбекские термины по-прежнему тесно связаны с традиционными методами ведения сельского хозяйства и ручным трудом. В исследовании также сравнивается роль языка в формировании культурной идентичности и технического прогресса в двух языковых контекстах. Благодаря этому сравнительному анализу статья помогает понять, как язык эволюционирует в ответ на материальную культуру и потребности общества.

Ключевые слова: Орудия труда, производные признаки, английский, узбекский, этимология, морфология, семантика, инструментальная терминология, лингвистическая эволюция, лингвокультурология, сельскохозяйственные орудия, индустриализация.

Abstract. This article explores the derived features of the names of labor weapons in English and Uzbek languages, focusing on the linguistic, cultural, and historical factors that shape these terms. By examining the etymology, morphology, and semantics of labor weapon names in both languages, the study identifies key patterns and differences. The research highlights how both languages use descriptive naming conventions and metaphorical meanings to reflect the functional and symbolic significance of labor tools. While English names show influences from industrialization and technological advancement, Uzbek terms remain closely tied to traditional agricultural practices and manual labor. The study further compares the role of language in shaping cultural identity and technological progress in the two linguistic contexts. Through this comparative analysis, the article contributes to understanding how language evolves in response to material culture and societal needs.

Keywords: Labor weapons, derived features, English, Uzbek, etymology, morphology, semantics, tool terminology, linguistic evolution, cultural linguistics, agricultural tools, industrialization.

Introduction. The study of linguistic features associated with the names of labor weapons provides valuable insights into the evolution of language, culture, and human interaction with technology. Labor weapons, encompassing tools and instruments used in various types of work, reflect the linguistic creativity and socio-cultural significance embedded in their names. Over time, the names of these tools have undergone transformations influenced by phonetic, morphological, and semantic changes, as well as the broader cultural and historical context.

A number of linguists and researchers have explored the naming and semantic development of tools and artifacts. For instance, Bloomfield (1933) emphasized the importance of studying the semantic shifts of terms associated with material culture as a way to trace human civilization's technological progress. Similarly, Whorf (1956) explored how linguistic structures reflect cultural

perspectives, noting that terms for tools often carry metaphorical meanings tied to societal values and worldviews. Sapir (1921) further elaborated on the role of language in categorizing and contextualizing objects, including tools, highlighting the interplay between linguistic forms and human experience.

Recent studies have extended these foundational theories by examining the cross-linguistic and cross-cultural variations in naming conventions for labor tools. For example, Levinson and Wilkins (2006) analyzed how spatial and functional attributes of tools are reflected in their linguistic categorization across different languages. Additionally, modern research in etymology and morphological derivation, such as the works of Plag (2003) and Bybee (2010), provides insights into how prefixes, suffixes, and root words are employed to form new terms for tools, often reflecting technological advancements and societal needs.

Methods. The research on the derived features of the names of labor weapons utilized a comprehensive approach encompassing linguistic, etymological, and cultural analyses. The study began with the collection of a robust corpus of labor weapon names sourced from historical dictionaries, linguistic databases, and ethnographic records. These terms included examples from various languages to facilitate cross-linguistic comparison. Etymological analysis was conducted to trace the origins and historical development of the terms, focusing on root words, prefixes, suffixes, and compounding patterns. The analysis aimed to identify shifts in meaning over time and external influences, such as linguistic borrowings. Morphological analysis was employed to explore derivational structures and how these contributed to the formation of new terms. The semantic component of the research involved examining metaphorical and symbolic meanings, as well as functional and descriptive attributes embedded in the terms, connecting them to cultural and historical contexts.

Cross-linguistic comparisons were made to identify universal and culture-specific naming patterns, highlighting shared linguistic strategies and unique cultural influences. The findings from these linguistic analyses were then contextualized within the historical and cultural backgrounds of the languages involved, correlating changes in terminology with technological advancements and societal shifts. Finally, the study incorporated both qualitative and quantitative methods to analyze the frequency and distribution of terms within the corpus, allowing for the identification of significant patterns and trends in the data. This integrated methodological approach provided a detailed understanding of the derived features of labor weapon names, revealing their linguistic, cultural, and historical dimensions.

Results. The comparative analysis of the derived features of labor weapon names in English and Uzbek languages revealed both universal tendencies and culture-specific distinctions shaped by linguistic, cultural, and historical contexts. In both languages, the etymology of labor weapon names often traces back to natural resources, such as "wood," "stone," or "metal," reflecting the material basis of tool-making in early societies. For example, the English term *axe* has Germanic origins tied to woodcutting, while its Uzbek counterpart *bolta* derives from Turkic roots with similar connotations of cutting and chopping. Both languages exhibit a tendency to borrow terms for tools as a result of cultural exchange, with English adopting names like *saber* through French from Arabic origins, and Uzbek incorporating words such as *pilta* (sickle) from Persian.

Morphological patterns in English and Uzbek also reveal similarities and differences. English relies heavily on compounding, as seen in terms like *pickaxe* or *wheelbarrow*, where the structure reflects the functional or physical characteristics of the tool. Uzbek, on the other hand, demonstrates a strong preference for suffix-based derivation, where diminutive or functional suffixes such as *-cha* or *-chi* indicate the tool's purpose or specialization, as in *ketmoncha* (small hoe) or *cho'michchi* (scoop user). Additionally, both languages utilize descriptive naming conventions, but Uzbek names often reflect agricultural or pastoral contexts, given the agrarian heritage of the region, while English names show more diversity, reflecting industrial and maritime developments.

Semantically, metaphorical meanings associated with labor weapon names are prominent in both languages, though they vary based on cultural emphasis. In English, terms like *hammer* and *plough* often carry connotations of strength and perseverance, reflecting industrial and agricultural

progress. In Uzbek, words like *ketmon* (hoe) are deeply tied to agrarian values and represent fertility, hard work, and sustenance. These symbolic meanings highlight the cultural significance of tools beyond their practical functions.

Cross-linguistic comparison also revealed differences in historical evolution. English terms frequently adapted during the Industrial Revolution to reflect mechanization, as seen in the introduction of terms like *drill* or *saw*. In contrast, Uzbek terms retained their connection to manual labor and agriculture, influenced by the region's slower adoption of industrial technologies and strong agrarian traditions. Even today, many Uzbek tool names are rooted in traditional practices, whereas English demonstrates a blend of traditional and industrially derived names.

In terms of linguistic stability, common tools like *knife* (*pichoq* in Uzbek) and *hammer* (*bolg'a* in Uzbek) showed enduring usage and minimal variation across time, reflecting their universal importance. Specialized tools, however, exhibited greater variation in both languages, often shaped by regional or technological influences. These findings underscore the interplay between linguistic structures, cultural values, and historical developments in shaping the names of labor weapons in English and Uzbek, offering a deeper understanding of their shared and distinct linguistic evolution.

Discussion. The analysis of derived features of labor weapon names in English and Uzbek languages highlights the intricate relationship between language, culture, and technology. Both languages exhibit universal linguistic patterns, such as the use of descriptive naming and metaphorical meanings, which align with the functional and symbolic significance of tools. However, the comparison also reveals notable differences shaped by each language's historical, cultural, and socio-economic contexts.

In English, the evolution of labor weapon names reflects the language's exposure to diverse linguistic influences and its adaptation to technological advancements. The frequent use of compounding, as in *pickaxe* and *wheelbarrow*, showcases a practical approach to naming, where multiple attributes of a tool are integrated into a single term. This linguistic creativity is further exemplified by the industrial and maritime influence on English tool terminology, particularly during the Industrial Revolution. The adoption of borrowed terms, such as *saber* or *plough*, highlights English's openness to integrating foreign lexicons, mirroring historical interactions through trade, conquest, and colonization.

In contrast, Uzbek labor weapon names exhibit a strong reliance on suffix-based derivation and a deep connection to agrarian traditions. Suffixes such as *-cha* and *-chi* in Uzbek not only denote functionality or diminutiveness but also reflect the language's synthetic structure. This morphological preference aligns with the region's agrarian and pastoral heritage, where tools like *ketmon* (hoe) and *bolta* (axe) carry cultural significance tied to manual labor and sustenance. The retention of traditional names, even in modern contexts, underscores the enduring importance of agriculture in Uzbek society. Unlike English, Uzbek tool terminology has experienced limited industrial influence, reflecting the region's slower pace of technological transformation and its emphasis on manual craftsmanship.

The semantic analysis revealed that metaphorical and symbolic meanings associated with labor weapon names are culturally nuanced. In English, terms like *hammer* or *plough* often evoke notions of progress and innovation, symbolizing the industrial and agricultural revolutions that shaped the language's development. In Uzbek, names like *pichoq* (knife) and *cho'mich* (scoop) are imbued with cultural values of sustenance, community, and resilience, reflecting the centrality of agriculture and craftsmanship in Uzbek life.

The cross-linguistic comparison further demonstrated that while common tools retain linguistic stability across time in both languages, specialized tools are more prone to variation and borrowing. This trend highlights the adaptive nature of language in response to technological and cultural changes. English's industrial evolution introduced new terms to describe advanced tools, while Uzbek retained its connection to traditional practices, reflecting different historical trajectories and socio-economic conditions.

Conclusion. The study of derived features of labor weapon names in English and Uzbek languages provides a comprehensive understanding of the linguistic, cultural, and historical factors

that shape terminology. The findings demonstrate that while both languages share universal patterns such as descriptive naming, metaphorical meanings, and adaptability to societal needs, they also exhibit distinct linguistic traits influenced by their unique cultural and historical contexts.

These findings contribute to the broader understanding of how language encodes human interaction with material culture and reflects societal evolution. By comparing English and Uzbek, the study sheds light on the interplay between linguistic structures, cultural priorities, and historical trajectories. This research not only enriches linguistic scholarship but also underscores the importance of preserving traditional terminology as a reflection of cultural identity and heritage.

REFERENCES:

1. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Henry Holt and Company.
2. Bybee, J. (2010). *Language, Usage, and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Levinson, S. C., & Wilkins, D. (Eds.). (2006). *Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World.
6. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: MIT Press.
7. Xudoyberdiyeva, D. (2005). *O'zbek tilida qurollar va mehnat asboblarining nomlanish tizimi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
8. Rahmatullayev, Sh. (1982). *O'zbek tilining etimologik lug'ati*. Toshkent: Fan.
9. Kholikov, B. A. (2020). Principles of development of detective literature. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(3), 29-35.
10. Холиков, Б. (2024). Образы пера (феи) и дэв (бесов) в циклах узбекского эпоса "Гороглы". *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(5), 171-175.

UO'K 808.5

O'ZBEK JADID ADABIYOTINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.G'.G'aniyeva, o'qituvchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. *Jadid o'zbek adabiyoti XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tashkil topgan va o'zbek adabiyotining rivojida muhim o'rin tutgan bir davr. Jadidchilik harakati o'zbek adabiyotining modernizatsiya jarayonini boshlab berdi va yangi adabiy shakllar, janrlar va uslublarni rivojlantirishga zamin yaratdi. Ular nafaqat ilm-fan va madaniyat sohalarida, balki siyosat, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotda ham katta ta'sir ko'rsatdi. Jadidchilik o'zbek jamiyatining o'zgarishiga, o'zligini anglashiga va yangi davrning talablariga moslashishiga yordam berdi. Bu davrda o'zbek adabiyotida bir qancha o'ziga xos xususiyatlar shakllandi.*

Kalit so'zlar: *Jadidchilik, milliy uyg'onish, jadid adabiyoti, milliy ong, adabiy harakat, tahririy va siyosiy ta'sir, badiiy shakllar, xalqning o'zligi, badiiy shakllar*

Аннотация. *Джадидская узбекская литература возникла в конце XIX — начале XX века и сыграла важную роль в развитии узбекской литературы. Джадидизм инициировал процесс модернизации узбекской литературы и заложил основы для развития новых литературных форм, жанров и стилей. Они оказали значительное влияние не только в области науки и культуры, но и в политике, экономике и социальной жизни. Джадидизм помог узбекскому обществу изменить свою структуру, осознать свою идентичность и адаптироваться к требованиям нового времени. В этот период в узбекской литературе сформировались несколько характерных особенностей.*

Ключевые слова: *Джадидизм, национальное пробуждение, джадидская литература, национальное сознание, литературное движение, редакционное и политическое влияние, литературные формы, национальная идентичность, литературные стили.*

Abstract. *The Jadid Uzbek literature emerged in the late 19th and early 20th centuries and played a significant role in the development of Uzbek literature. The Jadid movement initiated the modernization process of Uzbek literature and laid the foundation for the development of new literary forms, genres, and styles. They had a significant impact not only in the fields of science and culture but also in politics, economics, and social life. The Jadid movement helped Uzbek society to*

transform, realize its identity, and adapt to the demands of the new era. During this period, several distinctive features of Uzbek literature were formed.

Keywords: *Jadidism, national awakening, Jadid literature, national consciousness, literary movement, editorial and political influence, literary forms, national identity, literary styles.*

Kirish: Jadidlar adabiyoti – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida, o'zbek va markaziy osiyoning boshqa musulmon xalqlarining adabiyotida yuzaga kelgan ma'rifatparvarlik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy islohotlarga asoslangan adabiy harakatdir. Bu harakat, asosan, jadidchilik (ya'ni, "yangilanish" yoki "islohatchilik") g'oyalari tayanib, o'zbek adabiyotining modernizatsiyasini amalga oshirgan. Jadid adabiyoti o'zining yangicha, ilg'or yondashuvlari bilan o'zbek adabiyotining rivojida muhim o'rin tutadi. Jadidchilikning paydo bo'lishi va asosiy g'oyalari:

Jadidchilik harakati XIX asr oxirlarida, asosan, Turkiya, Rossiya va Forsda ro'y bergan ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlardan ilhomlanib, O'rta Osiyoda, xususan, O'zbekistonda shakllandi. Jadidchilikning asosiy g'oyasi – eski, orqada qolgan jamiyat tuzilmasini yangilash, yangi ilm-fan va madaniyatni qabul qilish, xalqni orqaga ketishdan saqlab qolish edi. Jadidlar xalqni o'zini anglashga, milliy qadriyatlarni tiklashga va yangiliklarni, ayniqsa, ta'lim tizimini isloh qilishga chaqirishdi. Jadidlar, o'z asarlarida eski diniy va jamiyatning ko'plab an'alariga qarshi chiqib, ta'limni yangilash, ilm-fanni rivojlantirish, yangi pedagogik usullarni joriy etishni maqsad qilishdi. Jadidchilik, xususan, qizlarning ta'lim olishi, ma'rifatparvarlik, siyosiy va ijtimoiy tenglik, milliy mustaqillik kabi g'oyalarni ilgari surdi.

Adabiyotlar tahlili :Jadid adabiyoti, o'zining xususiyatlari va yangiliklari bilan alohida ahamiyatga ega. Ushbu davrda adabiyotda bir qancha yangiliklar va o'ziga xos xususiyatlar shakllandi:

a) Yangi uslub va janrlar

Jadidlar eski adabiy an'alar va shakllardan voz kechib, yangi uslub va janrlarni yaratishga intildilar. Publitsistika, maqolalar, kritik asarlar, pedagogik maqolalar va jurnalistika kabi janrlar jadid adabiyotida keng tarqaldi. Shuningdek, she'r, roman va hikoya kabi janrlarda ham yangiliklar paydo bo'ldi.

b) Milliy va ijtimoiy ong

Jadid adabiyotida milliy va ijtimoiy ongni uyg'otish masalasi juda muhim bo'ldi. Milliy o'zlikni anglash, xalqning tarixini, madaniyatini saqlash va yangi davrga moslashtirish asosiy g'oyalardan biri edi. Jadid yozuvchilari o'z asarlarida xalqni yangi hayotga chaqirish, ta'limni isloh qilish, yangi ijtimoiy qarashlarni rivojlantirishga katta ahamiyat berdilar.

c) Siyosiy va diniy tanqid

Jadidlar o'z asarlarida diniy so'z erkinligini, siyosiy adolatni, ijtimoiy tenglikni va ta'lim islohotlarini ilgari surishgan. Ular o'z vaqtlarida mavjud bo'lgan, o'lkadagi siyosiy va diniy qarama-qarshiliklarni tanqid qilishgan. Buning natijasida, diniy qarashlarga nisbatan tanqidiy yondashuvlar shakllandi, lekin bu tanqidlar dinga qarshi chiqish sifatida emas, balki yangicha, ilmiy yondashuvni ta'kidlash uchun ishlatilgan.

d) Yangi til va adabiy shakllar

Jadid adabiyotida yangi til va uslubning kirib kelishi ham katta o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Jadid adabiyotida o'zbek tilining yangilanishi, yangi so'zlar, ifodalar va ilmiy terminlar joriy etildi. Bu o'zgarishlar o'zbek tilini yanada boyitdi va rivojlantirdi.

Jadid adabiyotining asosiy vakillari:

Jadid adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan bir nechta mashhur yozuvchi, shoir va jamoat arboblari mavjud. Ularning asarlari jadidchilik harakatining g'oyalari keng tarqatishda muhim rol o'ynadi.

Mahmudxo'ja Behbudi – jadidchilikning asoschilaridan biri bo'lib, ta'lim va madaniyat sohasida yangiliklarni joriy etishda faol ishtirok etgan. Uning "Ta'lim" va boshqa asarlari jadidchilik harakatining g'oyalari o'z ichiga olgan.

Abdulhamid Cho'lpon – jadid adabiyotining eng mashhur shoirlaridan biri. U o'z asarlarida yangi ta'lim tizimi, milliy o'zlik va siyosiy erkinlikni targ'ib qildi.

Ismoilbek G'ofuriy – jadid adabiyotining muhim vakillaridan bo'lib, ta'lim islohoti va madaniyatni rivojlantirishga oid ko'plab asarlar yaratgan.

Munavvarqori Ho'jaev – jadidchilikning yetakchi vakillaridan bo'lib, ta'limni isloh qilish, ijtimoiy tenglik va yangi fikrlarni rivojlantirishda faol qatnashgan.

Jadid adabiyoti – bu o'zbek adabiyotining yangi davriga asos solgan harakatdir. U jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, va madaniy islohotlar orqali o'zgarishlarni ilgari surib, yangi adabiy shakllar, uslublar va janrlarning rivojlanishiga olib keldi. Jadidlar, o'z asarlari orqali milliy ongning shakllantirishga, xalqni yangi davrga moslashtirishga intildilar va o'zbek adabiyotining zamonaviy shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatdilar.

Metodologiya: Jadidlarning adabiy ishlari yangi til, yangi uslub, yangi ma'lumotlarni o'z ichiga oldi. Jadid adabiyotida, asosan, rus va turk dunyosining ta'siri mavjud bo'lib, bu esa adabiyotda o'zbek tilining rivojlanishiga hamda yangi so'z va ifodalarning kirib kelishiga sabab bo'ldi. Jadid adabiyotida eski usullar va mavjud jamiyatni tanqid qilish asosiy o'rin tutgan. Jadid yozuvchilari jamiyatdagi adolatsizliklar, siyosiy bosimlar va iqtisodiy zaifliklarni ochib berishga intilganlar. Ayniqsa, adabiyotda qizlarning ta'lim olishi, ayollar huquqlari, diniy so'z erkinligi va ijtimoiy adolat masalalari ko'plab asarlarda ko'tarilgan. Jadid adabiyotida romantizm va realizmning o'ziga xos uyg'unlashuvi mavjud. Jadid adabiyotining yana bir nechta muhim xususiyatlarini ko'rib chiqish mumkin:

Diniy va dunyoviy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyat: Jadid adabiyotining yana bir muhim jihati, diniy va dunyoviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlardir. Jadid yozuvchilari diniy ta'limotlarga qarshi chiqmagan, ammo ularning fikricha, eski diniy tasavvurlar va qadriyatlar yangi jamiyatni qurishda to'siq bo'lib qolayotgan edi. Shuning uchun, ular yangi ilmiy, ma'rifiy va dunyoviy g'oyalarni ilgari surganlar, lekin shu bilan birga diniy ta'limotlarga nisbatan tanqidiy yondashgan. Inqilobiy g'oyalar va ijtimoiy o'zgarishlar: Jadid adabiyotida inqilobiy g'oyalar keng tarqalgan. Yozuvchilar va shoirlar o'z asarlarida ijtimoiy tenglik, erkinlik va adolatga chaqirganlar. Shu bilan birga, o'zbek jamiyatining barcha sohalaridagi o'zgarishlarga ehtiyoj borligini ko'rsatganlar. Bu g'oyalar ular tomonidan romanlar, she'rlar, maqolalar orqali keng ommaga yetkazilgan.

Xulosa: Jadid adabiyotining yana bir o'ziga xos xususiyati – bu yozuvchilarning tahliliy yondashuvi. Ular o'z asarlarini faqatgina hikoya qilish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy va siyosiy vaziyatlarni tahlil qilishga ham intilganlar. Ular o'zbek xalqining muammolarini chuqur tahlil qilgan va ularni hal etishning yo'llarini izlashgan. Ruhiy va ma'naviy uyg'unish: Jadid adabiyotida ma'naviy va ruhiy uyg'unish masalasi alohida o'rin tutadi. Yozuvchilar va shoirlar xalqni o'zining ma'naviy, ahloki qadriyatlariga qaytishga chaqirganlar. Yozuvchilar qadimgi xalq og'zaki adabiyotining shakllarini yangi mazmun bilan boyitdilar. Masalan, she'riyatda yangi shakllar va uslublar, xususan, satira va humor orqali jamiyatdagi qarama-qarshiliklar va noto'g'ri tushunchalar tanqid qilindi. Boshqa xalqlarning adabiyoti bilan aloqalar: Jadid yozuvchilari o'zbek xalqining adabiyotini rivojlantirish uchun boshqa xalqlarning adabiyotidan, xususan, rus, turk, arab adabiyotlaridan ta'sirlandilar. Bu, o'z navbatida, o'zbek adabiyotining boyishiga, yangi g'oyalar va shakllarning kirib kelishiga olib keldi. Jadid adabiyoti o'zbek adabiyotining zamonaviylashuvi va ijtimoiy-siyosiy rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, uning ta'siri hozirgi o'zbek adabiyotida ham davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Jadidchilik harakati va uning adabiyoti" (Muallif: Muhammadjon Xudoyberdiyev)
2. "O'zbek adabiyoti tarixi" (Muallif: Hoshimov, M.)
3. "Jadidchilik va uning ta'siri" (Muallif: Abdurauf Fitrat)
4. "Jadid adabiyoti va uning vakillari" (Muallif: Shukhrat Akramov)
5. "O'zbek milliy adabiyoti: Jadidchilik va uning rivoji" (Muallif: Muhammadjon Muminov)
6. "O'zbek adabiyotining taraqqiyoti: XIX asr oxiri – XX asr boshlarida" (Muallif: Muxtor Mahmudov)
7. "Jadidchilik harakati va uning ideologiyasi" (Muallif: Shavkat Rahimov)
8. "Abdulhamid Cho'lpon va jadid adabiyoti" (Muallif: Tohir Malik)
9. "Mahmudxo'ja Behbudi va jadidchilik" (Muallif: Zulfiya Kamolova)
10. "Islom va Jadidchilik: O'zbek adabiyoti va madaniyati" (Muallif: Bahodir Yusupov)

PROFESSOR AHMAD MAMMEDOV SHERLARI O'ZBEKCHA TARJIMASIDA MILLIY
RUHIYAT IFODASI

O.K.Gaylieva, f.f.d., prof., Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus
T.A.Keruenov, f.f.d., prof., Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus
S.K.Jepbarova, PhD, dots., Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus
X.Sh.Begjanov, o'qituvchi, Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy turkman she'riyatining zabardast vakili A.Mammedov to'rtliklari tabiati, janriy tadriji va o'zbekcha tarjimada qayta tiklash muammosi nazariy umumlashtiriladi. Unda ilmiy talqinda shoir lirikasi maqomi, turkman-o'zbek tarjimashunosligi taraqqiyoti, qayta tiklangan she'riy matnda milliy ruhiyat ifodasi xususida so'z boradi. Muallif to'rtlik janrining ichki mohiyati, adabiy an'analar davomiyligini so'z san'atkorining badiiy izlanishlari misolida kuzatishga intiladi. Aynan ilmiy maqolada tadqiqotchi joriy ijod solnomasi yutuq-kamchiliklariga pozitiv munosabat bildirish, badiiy tahlillash va xolis baholashni asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Kalit so'zlar: To'rtlik, milliy ruhiyat, tarjima, badiiy ifoda, poetik talqin, adabiy mahorat, zamonaviy turkman she'riyati, tahlil malakasi, ma'naviy olam, ijodiy g'oya, tasvir uslubi, adabiyotshunoslik, madaniy hamkorlik, baholash mezon, g'oyaviy mazmun, adabiy ta'sir, estetik idrok, hissiy tafakkur, mushohada nisbati, ichki uyg'unlik, tuyg'u zichligi.

Аннотация. В статье теоретически обобщаются природа четверостиший А. Мамедова, ведущего представителя современной туркменской поэзии, жанровое развитие, проблема реставрации в узбекском переводе. Рассказывается о статусе лирики поэта в научной интерпретации, развитии туркмено-узбекского переводоведения, проявлении национального духа в восстановленном поэтическом тексте. Внутреннюю сущность четырех жанров, преемственность литературных традиций автор пытается рассмотреть на примере художественного исследования художника слова. Именно в научной статье исследователь ставит положительную реакцию на достижения и недостатки текущего творчества, художественный анализ и беспристрастную оценку как главную цель.

Ключевые слова: Четыре, национальный дух, перевод, художественное выражение, поэтическая интерпретация, литературное мастерство, современная туркменская поэзия, аналитическое мастерство, духовный мир, творческая идея, стиль изображения, литературоведение, культурное сотрудничество, критерии оценки, идеологическое содержание, литературное влияние, эстетическое восприятие, эмоциональное мышление, пропорция в наблюдении, внутренняя гармония, интенсивность чувства.

Abstract. One of the modern representatives of Turkmen literature A.Mammedov's quatrain character, generic progression and problem of recreation in Uzbek language is theoretically generalized in the article. It deals with scientific interpretation of poetical lyrical status, the development of the Turkmen-Uzbek translator, the revival of the poetry, the expression of the national spirit. The author tries to observe the essence of the genre of the fourth genre, the continuity of literary traditions in the case of key artist. The researcher focuses on the pioneering, artistic and objective assessment of the achievements of the present invention in the article.

Key words: Quatrain, national spirit, translation, artistic expression, poetical interpretation, literary workmanship, modern turkmen poetry, analytical skills, spiritual world, creative idea, image style, literary criticism, cultural cooperation, evaluation criterion, ideological content, literary influence, aesthetic perception, emotional thinking, incomprehensible ratio, internal harmony, emotional density.

Matnni, she'rni ona tilidan qardosh tilga o'girish hamisha murakkab hamda mashaqqatli mehnatni taqozo etadi. Binobarin, unda milliy ma'naviyat o'lchami ham tipologik mushtaraklik, ham ifoda o'ziga xosligini hosil qiladi. Ayni paytda, milliy uslub husni xati muallif hamda tarjimon tasvir yo'siniga to'qnashadi. Aslida mutarjim qardosh til adabiy qonuniyatlarini yaxshi bilishi tabiiy hodisa,

albatta! Biroq har bir xalq ruhiyati va ijod falsafasi nozik ichki uyg'unlik kasb etadi. To'g'rirog'i, idrok sezgisi milliy mansublik tuyg'usidan oziqlanib, adabiy til mezonlarini tamomila o'zgartirib yuboradi, Uning rivojida o'zaro ta'sir va madaniy hamkorlik asosiy o'rin tutadi. Izchil jarayonda tarjima malakasi ichki omillar barobarida tashqi ta'sir bog'lamiga ham payvandlanadi.

Badiiy tarjima malakasi estetika, ma'naviyat, ruhiyat, falsafa va mantiq tajribasini omuxtalashtiradi. Unda tillararo genetik munosabat asosiy yo'nalishlar yaxlitligi, ijod qonuniyatlari umumiy mohiyati hamda yetakchi tamoyillar zichligi jilvalanadi. Eng muhimi, yaqin tillar oilasidan tarjimada ikki milliy arsenal: dunyoqarash, did, saviya va layoqat o'zaro to'qnashadi. Bir qarashda, qardosh tillararo tarjima qulay va oson tuyuladi. Negaki, bir oilaga mansub lug'aviy qatlam muammo hajmini kamaytiradigandek taassurot uyg'otadi. Biroq har bir til o'ziga xos ruhiyat, jo'g'rofiy shart-sharoit tabiati va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar xoslanganlik darajasini taqdim etishi masala mohiyatining ancha murakkabligini ko'rsatadi.

"Yaqin tillardan yoki qardosh tillardan tarjima der ekanmiz, odatda, leksik umumiyliigi ko'p bo'lgan oiladosh tillarning biridan ikkinchisiga o'girish masalasi ko'zda tutiladi" [6]. Tarjimashunos-olim Z.Isomiddinov nazariy qarashida bir nechta xususiyat qabarib ko'rinadi: birinchidan, bir oilaga mansub tillarda lug'at zahirasi umumiy asosga tayanadi, ikkinchidan, har bir til ichki imkoniyatlari o'ziga xos mohiyat kasb etadi, uchinchidan, har bir milliy til leksik, grammatik va sintaktik strukturasi qardosh til tarjima malakasida ham universal mazmunga intiladi. Aynan tipologik mushtaraklik yaqin jo'g'rofiy hudud, o'xshash shart-sharoit va ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik mustahkamligi bilan xarakterlanadi. Joriy holat har bir milliy til o'ziga xosligini ham inkor etmaydi. Asosiy muammo qardosh xalqlar did hamda saviyasi orasidagi tafovutda namoyon bo'ladi. Aslida badiiy asarni qardosh tilga tarjima qilish dunyoqarash o'zgachaligini bir-biriga payvandlash darajasiga borib taqaladi. Unda milliy tasvir miqyosi universal mohiyatga intiladi, unda ifoda yo'sini o'ziga xosligi tasvir ruhiyati mushtarakligini hosil qiladi, unda adabiy qonun-qoidalar o'xshashligi tipologik chambarchaslikni vujudga keltiradi, unda shaxsiy uslub va milliy tasavvur o'lchami yaxlitlashadi. Tarjimon ijodiy iqtidori hamda kasbiy mahorati asliyat va tarjima munosabatlari jipslashuviga zamin hozirlaydi. Unda ilmiy qobiliyat va ijodiy layoqat qirralari bir-birini to'ldirishga xizmat qiladi. Ayni paytda, ijodkor tasvir malakasi va mutarjim ifoda uslubi o'zaro munosabatga kirishadi. Tarjimon ham til ruhiyati, ham millat falsafasini yaxshi bilishi lozim. Tarjima sifati, nazariy mezonlar va amaliyot tajribasi shu jihatga bog'liq. Har bir asar matni tarjimasi g'oyaviy mazmun, emotsional-estetik yaxlitlik va tasviriy vositalar tig'izligini uyushtiradi. An'ana hamda tajriba omuxtalashuvi uning asosini tayin etadi. Ijtimoiy voqelik hajmi, davr ruhiyati ziddiyati, avvalo, ma'naviy olamda bo'y ko'rsatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy o'zgarishlar tarjimada milliy o'lchamdan umuminsoniy qadriyatga yuzlanadi. Badiiy matn shaxsiy-ijtimoiy-milliy qadriyat bo'lishi barobarda, o'zga tilga o'girilganda o'z mohiyatini saqlaydi. Zamon o'zgarishlari, tafakkur yangilanishi tillararo munosabat hosil qiladi. Unda g'oya badiiy takomili, inson dunyoqarashi o'sish tarixi, ong va tuyg'uda jiddiy islohotlar hosil qilish jarayoni ko'zga tashlanadi.

Badiiy matn tarjimasi inson, tabiat va jamiyat sarhadlariga tarqalib ketgan uyg'unlikni kashf etadi. Ichki mohiyat va tashqi shamoyil orasidagi aloqa badiiy yaxlitlik kafolati, unda subyekt va obyekt ohangdoshligi, shakl va mazmun vobastaligi, tasavvur va g'oya mushtarakligi, talqin va tahlil ziddiyati o'z ifodasini topadi. Aslida «har bir san'at asari dunyoning yaxlitligini tasdiqlovchi manifest» [5] hisoblanadi. Adabiy hamjihatlik real voqelik hamda ijodiy g'oya o'rtasida shakllanadigan munosabat tizimi tajribasini markazlashtiradi. Adabiyot falsafasi hissiy idrok vositasida o'zaro bog'liqni asoslashdan iborat. Shu o'rinda ta'kidlash joiz, mohiyat hamisha mavhumlik qadar harakatlanadi. Tasvirdan ifodaga, ifodadan g'oyaga muttasil o'tib turish aloqalantirilgan mushohadani tahlilga yuzlantiradi. Binobarin, tahlil va talqin insoniyat fikrlash madaniyati ikki bosqichi, imkoniyat hamda mantiq mushtarakligi poetik butunlikni tayin etadi. Shu ma'noda, qardosh tillardan tarjima malakasi mustaqil, aniqllovchi va to'ldiruvchi ijodiy a'zolar badiiy intizomidan iborat. Zotan, asarda tasvir ruhiyati intensivligi ifoda mustaqilligi tarqoqligiga olib keladi. Uni texnik barqarorlashgan, ijtimoiy-ruhiy-falsafiy mohiyat tugalligidan tashkil topgan voqea-hodisot izchil ifodasi sifatida baholash mumkin. Muallif adabiy tafakkurda tafsilot, taassurot va muhokamaga keng o'rin ajratadi. Asliyatda goh oshkor, goh yashirin tarzda namoyon badiiy

maqsad muntazam turtki hamda natija aloqadorligini tiklash vazifasini bajaradi. Ichki uyg'unlik, nisbiy shartlilik hamda badiiy struktura aniqligini belgilab beradi. Ijtimoiy-falsafiy dunyoqarash bilan matn badiiy voqeligini tutashtiradigan poetik ong taqlid, tahlil, tasvir va ifoda munosabatini muayyan estetik markazga yig'adi.

Zamonaviy turkman she'riyati yirik vakillaridan biri A.Mammedov ijodi yuksak g'oyaviy mazmuni, emotsional-estetik salmog'i va ifoda mustaqilligi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. An'ana hamda tajriba g'alati tarzda omuxtalashgan badiiy izlanishlarda tabiiy bir harorat mujassam! Ayniqsa, "shoir lirikasida g'azal, muxammas, ruboiy va boshqa aruz vaznidagi she'riy shakllarning ko'p qo'llanilishi Sharq adabiyoti an'alarini, poetikasini mukammal o'zlashtirganini bildirib turadi" [1]. Unda ruhiy sarzanishlar ijtimoiy-falsafiy teranlik hosil qiladi, unda tahlil malakasi tasvir tizlashuvini belgilaydi, unda mustaqil ifoda adabiy talqin mohiyatini ochib beradi, unda hissiy idrok maromi poetik g'oya yoyiqligini boshqaradi, unda she'riy dunyoqarash poetik tanlovni rasmiylashtiradi, unda ijodiy shaxsiyat rivoya texnikasi o'ziga xosligini dalolatlaydi, unda badiiy taqvim ma'naviy mezonga intiladi, unda kuzatish tezkorligi jonli mushohadani tavsiflaydi:

Hala, dymma, dilewar ya, alçak bol,
Ata-babalañdan sapak aljak bol.
Ili kiçeltmegin özüñe çenli,
Özüñ il deñine göteriljek bol [4].

Ruboiy mumtoz janr sifatida vazn, ohang, tasvir va ifodani yaxlitlashtiradi. Unda badiiy mushohada izchil takomili, g'oyaviy mazmun tugalligi hamda estetik idrok yig'ikligi jipslashadi. Poetik shakl tabiati unga o'ziga xos yondashuvni taqozolaydi. Shu ma'noda, badiiy tizimda "to'la huquqli janr bo'lgan ruboiy va uning tarjimasini masalalarini tekshirish dolzarbligi jihatidan kompleks tadqiqotlarni talab etadi" [3]. Aynan vazn o'lchami, mushohada mantiqiy taraqqiyoti hamda ifoda uslubi o'ziga xosligini tasvirda qayta tiklash adabiy mahoratga payvandlanadi. Unda so'z va ekvivalent birlashadi, unda shakl va mazmun uyg'unlashadi, unda falsafa va mantiq markazlashadi, unda tahlil va talqin o'zaro o'rin almashadi:

Istasang kamgap bo'l, sho'x, dilovar bo'l,
Ota-bobolardan saboq olar bo'l.
Elni kichraytirma o'zing qadar to,
O'zing el bo'yiga do'st, barobar bo'l [4].

Yu.Nasim tarjimasida qayta tiklangan mohiyat lug'aviy ma'no ko'chishi, ifoda mustaqilligi saqlanishi hamda milliy tasvir ruhiyati o'lchami aynanligi jiddiy qusurlar keltirib chiqargan. Xususan, ifoda tabiiyligini saqlash mayli sun'iy tashbeh qo'llanmasiga yo'l ochadi, uslubiy saktalik, ayniqsa, uchinchi va to'rtinchi satrlarda qabarib ko'rinadi: elning kichraytirilishi, el bo'yiga do'st bo'lish iboralari o'quvchi shuuriga yopishmaydi, so'zma-so'z tarjima ishonchni suiste'mol qiladi. Joriy holatda mutarjim erkin ijodiy yondashganda maqsadga muvofiq bo'lardi. Vaholanki, haqiqiy tarjima san'atida "sun'iy jumla va g'aliz iboralar qo'llashdan asranish, yetakchi fikrni mumkin qadar to'laroq aks ettirish, to'g'ri, chiroyli, yengil va erkin uslubdagi bayonga erishish lozim"5. Iqtibosda bir nechta xususiyat e'tiborni tortadi: birinchidan, matn tarjimasida tabiiy ifoda ekvivalentligi qayta tiklanishi joiz, ikkinchidan, asosiy niyat ma'no tarmog'idan uzoqlashmasligi shart, uchinchidan, erkin uslubdagi bayon adabiy mahoratga bog'liq jarayon sanaladi. Aynan har bir mutarjim tarjima malakasi asarga ijodiy yondashuvni taqozo etadi:

Kimse nadyl, kimse aydar "Rahmet, dost!"
Yakar seni kä gybat, kä töhmet, dost.
Her yetene özüñ oynadyr yörsün,
Gijem bolsa, akyla gel, Ahmet dost! [4]

Mazkur holatda mutarjim asl nusxa matniga aslo zug'um o'tkazmaydi, muallif g'oyaviy to'xtamini hijjalab o'zbekchalashtiradi. Unda turkman tiliga xos leksik-frazeologik uslub qayta tiklanadi, unda ijodkor shaxsiyati va poetik mahorati to'liq saqlanadi, unda matn estetik qiymati va hayotiy mantig'i omuxtalashadi. Tarjimon badiiy nusxani yaratishda ijodkor fitratini nazardan soqit qilmaydi, balki, asliyat ma'no salmog'i hamda ifoda nafosatini tasvirda markazlashtirishga intiladi. Shoir satrlarida hukmron harorat tafti o'zbek tili imkoniyatlarida qayta bo'y ko'rsatadi:

Kimdir norozidir, kim der "Rahmat, do'st!"
 Bag'ring yoqar g'iybat, goho tuhmat, do'st.
 Har kasga misoli o'yinchoqdiansan,
 Aqling yig', kech emas hali, Ahmad do'st! [4]

Ifoda tabiiy maromi kitobxonni ishontirishga xizmat qiladi. Yangi hayot bag'ishlangan ruboiy tarjimasida asliyatga xos ma'naviy-ruhiy mushtaraklik ko'zga tashlanadi. Tasvir tamoyillarini qayta tiklash amaliyotida mutarjim zakovoti namoyon bo'ladi. Mavjud jihat, ayniqsa, milliy koloritlarni payvandlash, so'z tanlash va tashbeh qo'llash iqtidorida bo'rtib turadi. "Har kasga misoli o'yinchoqdiansan" kuzatishi hamda "aqlingni yig'" murojaati o'zbek tili ruhiyatiga daxldor tushuncha hosil qiladi. Turkman shoiri ko'ngil sarzanishlarini teran idroklagan tarjimon badiiy matn ritmiga rioya qiladi hamda estetik tamoyillar yaxlitligini asosiy o'ringa ko'taradi. To'g'ri, ruboiy tarjimalarida ba'zi nuqsonlar kuzatiladi, biroq, aksar o'girmalarda ijodkor kamoloti bo'y-basti namoyon bo'ladi.

Yu. Nasim mashhur turkman adibi A. Mammedov qalamiga mansub o'nga yaqin tu'rtlikni mohirona o'zbekchalashtirgan. Hayotiy ikir-chikirlarni hijjalab tarjima qilish, ayrim holatlarda tasavvur oqimini keskin o'zgartirish, o'z iqtidoriga muvofiq tashbehlar qo'llash, shoir g'oyaviy to'xtamini milliy ifodaga moslashtirishga intilish poetik nutq yorqinligiga zamin hozirlaydi. Mutarjim mahorati asliyat va tarjima ruhiyatini maksimal darajada bir-biriga uyg'unlashtira olganligida qabarib ko'rinadi. Tarjimon muallif dil harorati taftini o'zbek tilida qayta tiklay olgan. Joriy holat turkman shoiri ma'naviy olami o'zbek o'quvhisi qalbiga ko'chishi hamda mustahkam o'rin egallashiga keng yo'l ochadi.

Umuman, qardosh tillardan tarjima masalasi hali-hanuzgacha yaxlit tadqiqot obyekti bo'lgan emas. Hijjalab tarjima qilish (podstrochnik) usuli aksar hollarda ishonchni oqlaydi. Vaholanki, bir oilaga mansub tillararo munosabatni leksik maydon, grammatik intizom va sintaktik tanlov birlashtirib turadi. Ba'zan tushuncha qamrovini jiddiy isloh qilish, so'z tanlash – tashbeh qo'llash mahorati, g'oyaviy tayanch markazni tasvir ruhiyatiga muvofiqlashtirish mayli tarjima muvaffaqiyatini kafolatlaydi. Badiiy tarjima mukammalligini mohiyatan asliyat va tarjima ruhiyatini bir-biriga mantiqiy payvandlashda to'la namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quramboyev K. Do'stlik kuychisi // Mammedov A. Ishq – qismatim. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. –B. 5.
2. Mammedov A. Rubagylar we bentler. – Ashgabat, YIym, 2012. –B. 6.
3. Jumhuriyat yosh adabiyotshunoslarining an'anaviy ilmiy konferensiyasi materiallari. -Toshkent: 1992. –B. 47.
4. Mammedov A. Ishq – qismatim. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. –B. 66.
5. Jahon adiblari adabiyot haqida. –T.: Ma'naviyat, 2010. –B. 127.
6. Isomiddinov Z. Aldoqchi so'zlar bilan bahs // Tarjima san'ati. 5-kitob. -Toshkent: 1980. –B. 154.

UO'K 811.161.1'373

OZIYQ-OVQAT NOMLARI VA ULAR BILAN BOG'LIQ MULOQOT SHAKLLARINING O'RGANILISH TAHLILI

R. G'ayratova, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada asrlar osha jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'z nomlarini va muloqot shakllarini yangilab kelayotgan va shu bilan birga o'zi mansub bo'lgan xalq qadriyatlarini saqlab kelayotgan taom nomlarining o'rganilish tarixi qisqacha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Taom nomlari, muloqot shakllari, diskurs, urf-odat, taomning texnologik xaritasi, faktura.

Аннотация. В данной статье кратко анализируется история изучения названий продуктов питания, которые обновляли свои названия и формы общения в связи с многовековыми изменениями в обществе, и в то же время сохраняли ценности народа, к которому они принадлежат.

Ключевые слова: Названия продуктов питания, формы общения, дискурс, традиции, технологическая карта продуктов питания, текстура.

Abstract. *This article briefly analyzes the history of the study of food names, which have updated their names and forms of communication in connection with centuries-old changes in society, and at the same time preserved the values of the people to which they belong.*

Key words: *Names of food products, forms of communication, discourse, traditions, technological map of food products, texture.*

Oziq – ovqat nomlari, ular bilan bog‘liq muloqot shakllari tarix bilan, jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan, ma‘lum bir xalq, millat bilan, uning urf-odatlarini bilan uzviy bog‘liq. Shuning uchun ham ushbu maqolamizda keltiriladigan misollar tarixga daxldor bo‘lishi mumkin, ular bizga nomlardagi o‘zgarishlarni u yoki bu ko‘rinishini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Ko‘pgina taom nomlari bilan bog‘liq asarlarda quyidagi tamoyillardan foydalaniladi: muallif taom detallarini tasvirlar ekan, og‘zaki tavsifni yirik, yorqin illyustratsiya bilan to‘ldiradi, buning natijasida adresat faktura, konsistensiya va rang echimi haqida tasavvurga ega bo‘lishi mumkin, shuningdek, taomning texnologik xaritasi, uning tayyorlanish bosqichlari va nisbatini kuzatishga yordam beradi. Taomning batafsil tavsifi o‘quvchini o‘sha dunyo yoki davrga jalb qilib, ongni diskursiv leksika bilan to‘ldirishga imkon beradi. Gastronomiya tarixiga oid ingliz tilidagi kitoblarning kommunikativ maydonida gastronomik muloqotning namoyon bo‘lishiga doir misollarni ko‘rib chiqamiz.

Qadimgi Rim oshxonalari tarixi haqidagi tadqiqotlarga nazar tashlar ekanmiz, ularda keltirilgan oshxona taomnomasi juda oddiy ekanligini ko‘ramiz, ya‘ni yormalar, sabzavotlar va dukkaklilar iborat bo‘lgan. Ammo Rim hududining kengayishi, qo‘shni mamlakatlar bilan aloqalar yangi mahsulotlar va texnologiyalarni olib kirish imkonini berdi. Zaytun moyi tayyorlash YUnonistondan olingan, souslar va ziravorlar Osiyodan keltirilgan. Xalqning daromadlari o‘sishi bilan rimliklar taomnomalari ham yaxshilandi, ushbu davrdagi asarlarda tasvirlangan ziyofatlarda boy taomlar tasvirlangan va, albatta, “sharob” alohida tilga olingan. Rimliklar musallasni suyultirish qoidasini yunonlardan o‘rgangan. Agar kimdir toza sharob ichgan bo‘lsa, u ichkilikboz deb hisoblangan[1]. Bu nafaqat gastronomik, balki axloqiy jihat edi. Sharobni yozda muz bilan sovutiladigan sovuq suv bilan emas, balki issiq suv bilan ham suyultirishgan. Bunday aralashma kalda deb atalib, rimliklarning yagona issiq ichimligi hisoblangan[2]. juda mashhur bo‘lib, maxsus idishlarda tayyorlangan. Rimliklarning yana bir sevimli ichimligi asal bilan aralashtirilgan musallas ham bo‘lgan[3]. Sharob kundalik taomlarning ajralmas qismi bo‘lib, uni hatto qullarning ichishigaga berish ham mumkin bo‘lgan.

Rimliklarning taomnomasi ushbu davrda yashagan xalqqa xos bo‘lgan barcha qadriyatlarni va gastronomik muloqotning madaniy ko‘rinishini aks ettirgan.

Taomnomadagi ovqatlar turiga qarab odamlarning moddiy ahvoli haqida xulosa chiqarish mumkin. N.V. Gogolning “O‘lik jonlar” asarida pomeschiklarnikida tushlik juda chiroyli tasvirlangan, o‘sha davrning asl rus taomlari nomlari ishlatilgan: -Chichikov o‘girilib qaradi va ko‘rdiki, stolda qo‘ziqorinlar, piroglar, quymoqlar, piyozli nonlar, makli, tvorogli har xil pishiriqlar, go‘shlardan tayyorlangan tez pishar dimlamalar va yana allambalo nimalar yo‘q edi[4].

Rus adibi M.Bulgakovning “It yurak” qissasida shifokor Preobrajenskiyning tushki ovqati shunday tasvirlanadi: -Jannat gullari bilan bezatilgan keng hoshiyali qora tarelkalarda yupqa-yupqa qilib kesilgan semga, marinadlangan ilonbaliqlar yotardi. Og‘ir taxtada bir bo‘lak yangi pishloq, ustiga qor yopilgan kumush qozonda ikra. Likopchalar orasida bir nechta ingichka qadahchalar va har xil rangdagi aroqlar solingan uchta billur grafincha bor edi. Bu buyumlarning hammasi naqshinkor ulkan eman daraxtidan bo‘lgan shisha va kumush nur taratib turgan bufetga yaqin joylashgan kichkinagina marmar stolchaga qo‘yilgandi. Xona o‘rtasida ustiga oppoq dasturxon yozilgan, tobutga o‘xshagan katta, og‘ir stol, uning ustida ikkita idish-tovoq, papa zarbofasiga o‘xshatib o‘ralgan salfetkalar va uchta qora shisha turardi[5].

Ushbu parchada ovqatdan tashqari, stoldagi idish-tovoqlar ham tilga olinadi, uslub va bayon usuli esa dunyoviy doiralarda ovqatni uzatish marosimi va estetikasini his qilishga imkon beradi, bu esa ishchilar sinfiga umuman xos emas edi. M.Bulgakovning “Qahvaxonada” qissasidan olingan parcha xuddi shu davrda ovqatlanishning mumkin bo‘lgan variantini ko‘rsatadi: -Marhamat qilib, bir stakan choy va ikkita pirojniy bering. Xonim g‘oyib bo‘ladi, keyin qaytib keladi-da, go‘yo menga

iltifot ko'rsatayotgandek, oldimga sariq suyuqlik solingan stakan bilan ikkita quruq pirojniy solingan likopchani qo'yadi[6].” “Choy” so'zi o'rnida “sariq suyuqlik” iborasi va “quruq” sifatining ishlatilishi tasavvurda unchalik yoqimli bo'lmagan va bemaza ovqatni tasvirlaydi. Ushbu gastronomik muloqot orqali tasvirlangan tushlik urush davrida front ortidagi shaharda ochlik hukm surayotganini izohlaydi.

Ba'zan gastronomik obrazlar tarixning bir qismiga aylanadi, ya'ni hozir bizda mavjud bo'lgan taom tayyorlash usullari o'tmishda sodir bo'lgan voqealarning natijasidir. Sanoat, texnologiya va transportning rivojlanishi ovqatni iste'mol qilish vaqti va uning tarkibiga ta'sir ko'rsatdi - pishirish yoki isitish oson bo'lgan tez tayyorlanadigan emish shakliga ehtiyoj paydo bo'ldi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, har qanday jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar, shu jamiyatga mansub xalq urf-odatlarini, kiyinish, ovqatlanish madaniyatlariga ta'sir ko'rsatadi, va albatta, gastronomik muloqotning lingvomadaniy ko'rinishlari u yoki bu davrda rivojlanishining har bir bosqichida farq qiladi.

Mazkur maqola doirasida gastronomik muloqotning qadimgi ikki tabaqa vakillari orasidagi muloqot tafovutlariga misollar keltiramiz: 1. Boylar, ya'ni oliy tabaqa vakillari, jamiyatning ta'minlangan qatlamlari; 2. Kambag'allar, ya'ni quyi sinf, dehqonlar. Burjuaziya sinfining vakillari tez-tez sayohat qilishgan, bal va ziyofatlarga borishgan, chet tillarini bilishgan, shuning uchun ularning uylarida nafaqat oila uchun, balki bayram ziyofatlari uchun ham taomlar tayyorlangan, taomlar retseptlari sayohatdan keyin boshqa hududlardan olib kelingan yoki pazandachilik kitoblaridan tarjima qilingan bo'lishi mumkin. Boylarning chet el oshpaziga buyurtma berish va unga kerakli mahsulotlarni chetdan keltirishga etarli pullari bor edi. Va bularning barchasi oziq-ovqat nomlarida va muloqot shakllarida o'z aksini topgan.

O'sha davrda yaratilgan badiiy asarlardan olingan quyidagi parchalarda suhbat ishtirokchilarining ijtimoiy va etnik kelib chiqish xususiyatlarini ochib beruvchi gastronomik muloqot komponentlarini osongina farqlash mumkin.

-Ularda murabbo ko'p - to'rtta banka. Qo'yaver, Lipa, hech shubha qilma. Boy yashashadi. Choy bilan oq bulka; mol go'shti ham istagancha bor[7]. Bu erda keltirilgan taom nomlari gastronomik diskursning lingvomadaniy komponentlaridan biriga aylanib, ushbu davrning to'yimli dasturxon qiyofasini shakllantiradi. Ularga “oq dasturxon”, “kumush servirovka” elementlari qo'shiladi.

Kambag'al qatlamning (quyi sinf, dehqonlar) ovqatlanish taomnomasi va muloqotida “ro'zador”, “bo'tqa”, “mundirdagi kartoshka”, “qora non” kabi ovqat turlarini uchratishimiz mumkin. Podsholar davrida oddiy odamlar yaxshi va mazali taomlar faqat bayramlarda sotib olishlari mumkin edi.

Yozuvchi Ivan Shmelyev shunday deb eslaydi: -Bayramga ikki-uch kun qolganda butun Moskva Ot maydoniga (Konniy) oshiqadi. Qadimdan shunday. SHunday qilib, Rojdestvo bayramini tomosha qilish, uni kuchliroq his qilish, silkinish-salqinlashish, sovuqda, odamlar orasida qaynoq bo'tqalar, quyuq, yopishqoq, ichi bo'sh, piyozli blinichiklar, qora rangga kelguncha kanop yog'i sepilgan, o'tkir hidli bo'tqali va baliqli piroglarni eyish; barmoqlarni kuydirib, shishasimon stakanlardan mashhur rus ichimligi: zanjabil va asaldan bo'lgan, issiqqina, shirin dudlama ta'mi bilan allaqanday konfet fabrikalarining hidini eslatadigan xushbo'y hidli ilohiy “sovuq vinosi”dan ichish - allaqanday shirin quvonch edi[8]. Demak, ovqat nomlari va ular bilan bog'liq muloqot shakllari ijtimoiy-madaniy hayot va insonning ijtimoiy holati haqida xabar berishi mumkinligini ko'ramiz. Masalan, bugungi kunda choy hamma joyda keng tarqalgan, lekin ba'zi mamlakatlarda choy mashhur emas, uni do'konda sotib olish qiyin yoki umuman u haqda bilishmaydi. Ko'pgina mamlakatlar madaniyatida choy va choyxo'rlik haqida tez-tez eslatib o'tiladi. A. Zavoljskiy 1837-yilda yaratilgan asari “Qo'shnilar” kitobida shunday deb yozgan edi: -Devon oldida sarg'ayib ketgan yog'ochdan yasalgan stol turar, uning ustiga Yaroslavl matosidan to'qilgan qizil choygulli dasturxon to'shalgan edi. Stolda cho'zinchoq choynak, tepasiga dastasi o'rnatilgan qizil misdan samovar, xitoychasiga past bo'qli katta patnis, chashkalar, billur qirrali yog'don, savatlarda suxarilar, tartinkalar, kstryulkalarda qaymoq turibdi[9]. Angliyada esa 18-19 asrlarda choy faqat boylar uchun mavjud bo'lib, hashamat ko'rsatkichi bo'lgan.

-Choyning o'zi ham arzon bo'lmagan va xizmatkorlar uchun mo'ljallanmagan lazzat bo'lgani uchun Ostinlar oilasi uni qimmatbaho yog'ochdan yasalgan, qulflanadigan, boy, ammo nafis qadalgan qutilarda saqlardi.. Ularda, qoidaga ko'ra, ikkita bo'lma bo'lgan: qora va ko'k navlar uchun. Choy Vejud chinni idishlar servisida taqdim qilinardi[10]. Ushbu parchada "choy"ning tarkibiy qismidan tashqari, qimmatbaholik obrazi idishlar va aksessuarlarni yaratdi, ya'ni, Vejud chinni to'plami, qimmatbaho mahsulotlardan yasalgan qutilar...qora va ko'k navlar uchun.

Hozirgi vaqtda choy hammabop mahsulot va ichimlik hisoblanadi. Choyning mashhurligi va ommabopligidagi tarixiy o'zgarishlarni Jeyn Ostin va boshqalarning asarlarida kuzatish mumkin. K. Uilson o'z asarlarida Angliyadagi choy tarixiga gastronomik va tarixiy ekskursiyani taqdim etdi.

Xitoyda choyga alohida e'tibor qaratiladi, choy marosimlari va an'analari juda kuchli. Qadimgi Xitoy yodgorliklarida choyning birinchi qultumi uyquni haydaydi, fikr tiniqlashadi, osmon va erni to'ldiradi. Yana bir qultumi esa ruhni xuddi engil changni yuvib yuborgan yomg'irdek pok qiladi deya yozib qoldirilgan.

Amerika Janubining oshxonasi xususiyatlari F. Fleggning "Lim loviyasidan sho'rva va qovurilgan jo'ja - bu ba'zan charchagan sayohatchi uchun kerak bo'lgan eng yaxshi narsa. Bu taomlar go'yo hayotga qaytaradi va faqat Janub Qalbiga xos bo'lgan ilqlikni beradi" deya o'z asarlarida keltirgan bayonlari Amerika oshxonasi va undagi taomnomalar haqida boy ma'lumotlarni taqdim qiladi[11].

Issiq Istanbulda (Turkiya) yashovchi E. Safarlini ichimlikning geografik jihatdan bog'liq nomiga ishora qilish orqali bilib olish mumkin, muallif yozadi: "Ko'plab melanxoliya soatlarini bir finjon anjir qahvasi bilan qisqartiraman[12]".

Oziq-ovqat nomlari va ular bilan bog'liq muloqot shakllarining lingvomadaniy xususiyatlari tahlilidan ko'rishimiz mumkinki, turli madaniyatlar vakillarida ham umumiylik, ham farqli jihatlar mavjud. Bu davlatlar tarixiy taraqqiyoti, siyosiy tuzum, jamiyat ijtimoiy qatlamlari va diniy e'tiqodlardagi tafovutlar bilan bog'liq. Gastronomik diskurs ishtirokchilari orasida turli demografik, ijtimoiy, etnik guruhlar, sinflar va submadaniyatlar vakillarini ajratib ko'rsatish mumkin. Agar ilgari ijtimoiy-madaniy shakllar harakatsiz bo'lib, muayyan diniy, etnik va tabaqaviy guruhlarga tegishli bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda ular guruhlar sifatida o'z mavqeini o'zgartirib, transformatsiyaga uchrashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.<http://az.lib.ru>,
- 2.<http://az.lib.ru>,
3. <http://az.lib.ru>
- 4.<http://rushist.com/index.php/rus-literature/6163-mertvye-dushi-obed-u-korobochki>
- 5.<http://rushist.com/index.php/rus-literature/5991-sobache-serdtse-dialog-za-obedom>
- 6.https://librebook.me/v_kafe
- 7.Chexov, URL: <https://ilibrary.ru/text/1183/p.1/index.html>
- 8.URL: <https://nplus1.ru/blog/2015/11/12/imperial>
- 9.Qo'shnilar, URL: <https://dzen.ru/media>
- 10.Wilson, 2012, p.27.
- 11.URL: <https://www.litres.ru/book/fenni-flegg>
- 12.URL: <https://www.litres.ru/book/elchin-safarli>

UO'K 811.512.1

MUHAMMAD YUSUF SHE'RIYATIDA "VATAN" KONSEPTI VERBALIZATORLARINING PRAGMAKOGNITIV TABIATI *G.Hamidova, o'qituvchi, Andijon davlat universiteti, Andijon*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlaridan biri bo'lgan konseptual til birliklarining pragmakognitiv talqini masalasiga bag'ishlangan. Tahlil qilinayotgan tushuncha idrok, tasavvur, nutq jarayonlarini o'z ichiga olgan bilimlarni o'zlashtirish va ongning ishlashiga qaratilgan barcha aqliy faoliyat yoki holatlarni qamrab oladi.

Kalit so'zlar: antroposentrik paradigma, kognitiv faoliyat, kognitiv tilshunoslik, konsept.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме прагмакогнитивной интерпретации концептуальных единиц языка, которая является одним из направлений современного

языкознания. В анализируемое понятие входят все психические действия или состояния, направленные на функционирование ума и приобретение знаний, включая восприятие, воображение, речевые процессы, внимание, память и решение задач.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, прагматическое восприятие, познавательная деятельность, когнитивная лингвистика, концепт.

Abstract. This article is devoted to the problem of pragmatic interpretation of conceptual units of language, which is one of the areas of modern linguistics. functioning of the mind and the acquisition of knowledge, including perception, imagination, speech processes, attention, memory and problem solving.

Key words: anthropocentric paradigm, pragmatic perception, cognitive activity, cognitive linguistics, concept.

Til va tafakkur masalasini turli davr va xalqlar mutafakkirlari asarlarida antik davrdan to hozirgi kungacha uchratish mumkin. Biroq, lingvokognitiv muammolarning keng ko'lamda tadqiq etilishi faqat XX asrning so'nggi o'n yilliklarida boshlandi. Tilshunoslikda antroposentrik paradigmaning yuzaga kelishi kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika, lingvokulturologiya, psixolingvistika, etnolingvistika, diskursiv tahlil kabi yo'nalishlarda lisoniy faoliyatni har birining tadqiq doirasiga ko'ra shaxs omili bilan uzviylikda o'rganish tamoyillari shakllandi va rivojlanib bormoqda.

“Verbalizatsiya” tushunchasi keng ma'noda tajriba, his-tuyg'ular, fikrlar, xatti-harakatlarning verbal tavsifini anglatadi. To'liq aytganda, verbalizatsiya-bu dunyoni tavsiflovchi ramzlarning tovushli belgilanishi orqali ifoda etish jarayoni. Ko'pchilik olimlar so'z va frazemani tushunchani verballashtirishning asosiy vositalaridan biri sifatida e'tirof etadilar. Demak, N.F. Alefirenko tushunchani verbalizatsiyalashning eng keng tarqalgan vositasi sifatida so'z, frazema, ibora, gap tuzilishi sxemasini va hatto matnni “har qanday tushunchaning mohiyatini ochib bersa” deb qayd etadi [1].

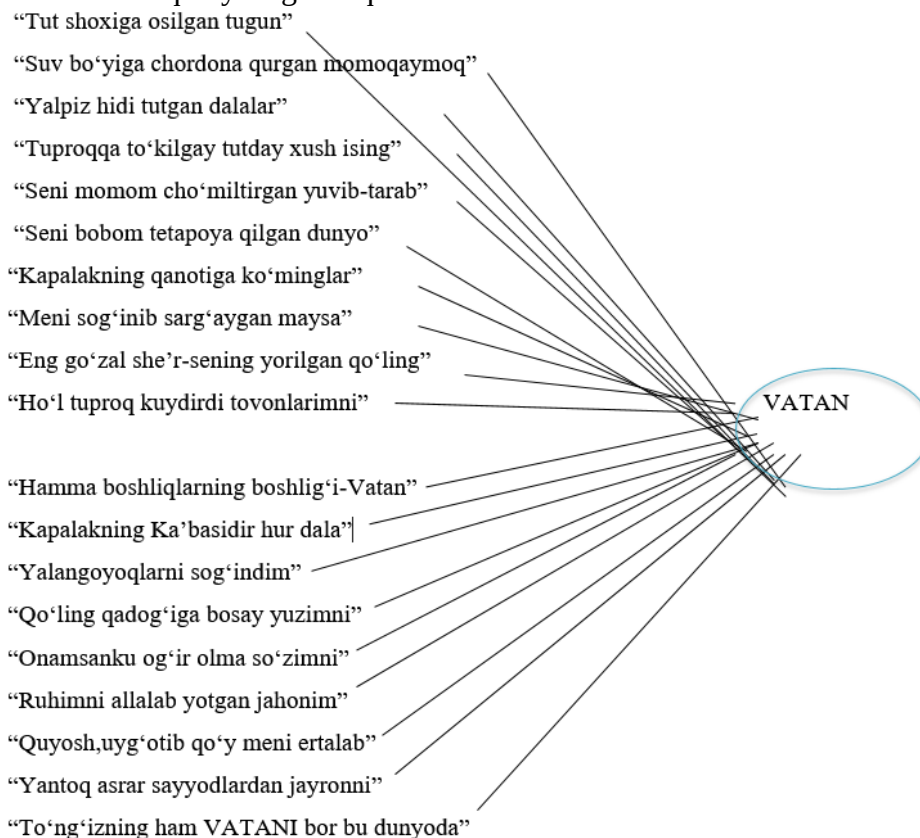
Ma'lumki, o'zbek tilida “Vatan” konseptining lisoniy manzarasini tashkil etuvchi til va nutq birliklari, xususan, ularning kommunikativ-pragmatik, lingvokulturologik jihatlari, ularni o'zga tilda qayta yaratish masalalari maxsus monografik tadqiqotlarning obyekti sifatida o'rganilmagan. Bugungi kunga kelib, muloqot va bilim vositasi sifatida tadqiq etish bilan birga tilning lisoniy manzarasini inson ongida aks etishi va reprezentatsiyasida til madaniy kodlar yig'indisi sifatida qarash tendensiyasi ilg'orlashib bormoqda. N.YU. Shvedova konsept tushunchasi ortida ijtimoiy yoki subyektiv tarzda anglanuvchi, inson hayotining muhim moddiy, aqliy, ruhiy tomonini aks ettiruvchi, o'z tarixiy ildizlariga ega bo'lgan, xalqning umumiy tajribasini aks ettiradigan mazmun turishini qayd etadi [5].

Zamonaviy tilshunoslik rivojlanib borayotgan so'nggi yillarda konseptual til birliklarining pragma-kognitiv talqini muammosi konseptual tahlilning asosiy xususiyatlaridan biriga aylandi.

Turli konseptlarning pragmatik, kognitiv tadqiqi masalasi konseptning lisoniy belgiga o'tish jarayonining murakkabligi va bahsliligi bilan muhimdir. Kognitsiya jarayonining birinchi bosqichi belgi orqali biror narsa yoki voqelik haqida tushuncha paydo bo'ladi. Ikkinchi bosqichda esa ongimizda turli obrazlar vositasida u boyiydi. Xuddi mana shu nuqtada mental karta chiziladi. Demak, konseptning boshlang'ich nuqtasi voqelik haqidagi tasavvur –obrazdir. Uchinchi bosqichda esa konseptning lisoniy belgiga aylanish jarayoni yuz beradi, ya'ni ma'lum belgi ifodalagan obraz so'zga aylanadi. Lekin bu obraz oddiy sxematik so'z yoki biror predmetning nomini atovchi yorliq emas, mazmunli xodisadir. Konseptning lisoniy moddiylashuvi so'zdir. Ongning bunday analitik tahlilini mashhur mantiqshunos Et'en Bano de Kondilyakning quyidagi fikrlarida ko'ramiz: “Biror bir belgining yordamisiz biz o'yimizni ma'lum qismlarga ajratolmas edik va shu yo'sinda fikr yuritish voqelikning bo'laklarini alohida ko'rish imkonini berishini anglay olmas edik”. Masalan, “Ko'hna tolleshikdan boshlangan olam”. Bilish jarayoni ruhiyatda kechadi. Ma'lumki, pragmatika tushunchasi lisoniy belgilarning subyekt tomonidan bevosita nutqqa olib kirilishi va belgidan foydalanish mahoratini o'z ichiga oladi. Bunda lisoniy belgilarning funksional uslubiy xususiyatlari muhim o'rin tutib, so'zlovchining kommunikativ maqsadini ifodalashi va fikrini yetkaza olish hamda ta'sir etish darajasi asosiy ahamiyatga ega. Shu o'rinda savol

tug'ilishi tabiiy. Ayrim tilshunoslar tilni o'zlashtirishda lisoniy qobiliyat tug'ma bo'lishini ta'kidlaydilar. Lekin biz bu borada nutqiy harakatning ongda shakllanishi, uning ontogenezi bilan maxsus shug'ullangan tadqiqotchi J. Brunnerning fikrlariga qo'shilgan holda "tilni o'zlashtirishda lisoniy qobiliyat tug'ma bo'lmasdan, balki inson diqqati va amaliy faoliyatning ayrim xususiyatlariga tug'ma bo'lishi mumkin", degan fikrga asosan, bilishning doimo harakatda ekanligi va bu yangidan-yangi obyektlarni idrok etishga yo'naltirilayotgan bilish harakati amaliy konsept shakllanishiga turtki bo'lgan –Vatan kontseptining noyob (betakror) verbalizatorlarini tahlilga tortdik. Konseptual til birliklarining pragma-kognitiv tahlili subyektning bilish faoliyatining spektrini aniqlashga imkon beradi. Bunga muvofiq, pragma- kognitiv semantika strukturasini vaziyat semantikasi va niyat kabi pragmatik elementlar hisobga olingan taqdirdagina tushunish mumkinligini ta'kidlaydi. Tildan foydalanish qobiliyati maxsus til moduli emas, balki umumiy bilim manbalarini talab qilishidir.

"Vatan" va makon tushunchasi bizning mavjudligimizning asosiy atributlari bo'lib, ular hech qanday obyektiv tashqi o'zgarishlarga duch kelmaydi. Ammo ushbu tushunchalarning ekstralingvistik kategoriyasining barcha barqarorligi bilan "Vatan" konseptini ifodalashning leksik va stilistik vositalari insonning subyektiv idrok etishi bilan bog'liq sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Muhammad Yusuf ijodida Vatan tushunchasi ushbu konseptning har qanday ona tilida so'zlashuvchi uchun aniq dalillar tufayli makon ma'nolarini talqin qilishning odatiy ta'riflarga mos kelishni istamaydi, shuning uchun bu konsepsiyaning semantik tuzilishini tavsiflash uchun noan'anaviy metaforalardan foydalanadi. Metaforik atamalar ijodkorga "Vatan" konseptini personifikatsiya qilish orqali Vatan tushunchasini tasavvur qilishga imkon beradi. Muhammad Yusuf she'riyatidagi "Vatan" kontsepti quyidagi verbalizatorlar orqali yuzaga chiqadi:

Matn va uni idrok etuvchi shaxs omilini o'rganish kognitiv va lingvokulturologik nuqtayi nazardan yondashishni taqozo etadi. Kognitiv tilshunoslikda lisoniy konseptuallashtirish muhim ahamiyatga ega. Lisoniy konseptuallashtirish obyektiv voqelik yoki uning biror qismini til vositasida ifodalashdir. U inson ongida to'plangan ma'nolarni verballashtirilgan shakli va dunyo haqidagi bilimlarining muayyan til vositasida tizimlashtirilishi bo'lib, qisman universal, qisman milliy xarakterga ega bo'ladi. Masalan, Muhammad Yusufning *Tolkosaday makoni bor ayronning* jumlasida

“Vatan” konseptining verbalizatori bo‘lib xizmat qilayotgan *tolkosa* ayron uchun *vatan* vazifasini o‘tayotganligi lisoniy konseptuallashtirishning milliy xarakteriga egadir.

Xulosa. Insonning emotsional doiradagi kechinmalari konseptuallashtar ekan, lekin bu tajriba faqat individualgina emas. U evolyusion tarzda rivojlanib boradi va inson ongining taraqqiyot bosqichlarini aks ettiradi. Bu jarayonlarni umumlashtirish va tipiklashtirish, ular asosida ijodiy ongning rivojlanish dinamikasini, umuminsoniy va milliy xususiyatlarni ochib berish mumkin.

Bizningcha, she’riy matnda voqelikni tanlash va ularni ifodalash yo‘llari shoirning ijodiy individualligigagina bog‘liq bo‘lmay, ijodkor ongi shakllangan ma’lum muhit ta’sirida ayrim universalialarni o‘zlashtiradilar. Pirovardida, olamning poetik tasviridagi belgilar milliy-madaniy tipologiyasi farqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Краткий словарь когнитивных терминов. Сост. Е.С. Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. М., 1997.
- 2.<https://psihomed.com/kognicziya/>
- 3.Попова З.Д., Стернин. И.А. Когнитивная лингвистика . М.: АСТ: Восток-Запад, 2007.
- 4.Алефиренко Н.Ф.Концепцияни вербализация қилиш муаммолари:назарий ўрганиш.- Волгоград:Перемена,2003.
- 5.Шведова Н.Ю. Русский язык. Избранные работы. – М.: Языки славянской культуры, 2005.

UO‘K 81-13

Y.V.GYOTE “FAUST” ASARINING RUSCHA TARJIMALARI TARIXI

S.S.Hamroqulova, doktorant, Toshkent Davlat Texnika Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Gyotening "Faust" asari jahon adabiyoti va falsafasining eng yuksak yutuqlaridan biri bo‘lib, uning mazmun-mohiyati turli madaniyat va tillar doirasida keng o‘rganilgan. Asar o‘zining umumbashariy g‘oyalari, insonning bilishga bo‘lgan cheksiz intilishi va ma’naviy izlanishlarini o‘zida mujassam etganligi bilan ajralib turadi. "Faust" ning rus madaniyatidagi ta’siri ayniqsa katta bo‘lib, uning tarjimalari va talqinlari orqali rus adabiyoti Gyote falsafasi bilan boyitilgan. Ushbu maqolada asarning tarjima tarixi, uning rus madaniyatida tutgan o‘rni, shuningdek, bu jarayonning Yevropa va rus adabiy aloqalaridagi o‘rniga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: milliy madaniyat, tarixiy shaxslar, doktor Faust, Yevropa madaniyati, Gyote, Faust fojiasi, mifologiya, tarixiy hujjatlar, adabiyot tarixi, madaniy ahamiyat.

Аннотация. Произведение Гёте "Фауст" является одним из высших достижений мировой литературы и философии, и его содержание было широко изучено в различных культурах и языках. Произведение выделяется своими универсальными идеями, бесконечным стремлением человека к познанию и духовным исканиям. Влияние "Фауста" на русскую культуру особенно велико, и благодаря его переводам и интерпретациям русская литература обогащается философией Гёте. В данной статье особое внимание уделяется истории перевода произведения, его месту в русской культуре, а также роли этого процесса в европейских и русских литературных взаимоотношениях.

Ключевые слова: национальная культура, исторические личности, доктор Фауст, Европейская культура, Гёте, трагедия "Фауст", мифология, исторические документы, история литературы, культурное значение.

Abstract. Goethe's "Faust" is one of the highest achievements of world literature and philosophy, and its content has been widely studied across various cultures and languages. The work is distinguished by its universal ideas, the endless human desire for knowledge, and spiritual quests. The influence of "Faust" on Russian culture is particularly significant, and through its translations and interpretations, Russian literature is enriched by Goethe's philosophy. This article pays special attention to the history of the work's translation, its place in Russian culture, as well as the role of this process in European and Russian literary relations.

Keywords: national culture, historical figures, doctor Faust, European culture, Goethe, tragedy "Faust", mythology, historical documents, literary history, cultural significance.

“Faust” fojianomasi Gyotening yoshlik yillaridanoq yozishni boshlagan, umrining so'nggi kunlarigacha davom etgan eng yirik va uzoq yozilgan asari hisoblanadi. Gyote jahon madaniyati tarixiga XVIII asrning ikkinchi yarmi – XIX asrning boshlaridagi eng buyuk yozuvchilardan biri sifatida kirdi. Uning ijodi bugungi kunda ham o'zining kuchli jalb qiluvchi kuchini yo'qotmagan – aksincha, tarixiy tajriba natijasida yangi, avval uncha aniq tushunilmagan mazmun va ma'nolarga ega bo'lmoqda. Uning badiiy universalligi, haqiqatga intilish va ijodda abadiy inson qadriyatlarini mustahkamlashga harakati hayratlanarli. Rossiyada Gyote hali hayotligida keng shuhrat va e'tirofga sazovor bo'lgan. “Rus adabiyotida Gyote” nomli monografiyasida V.M.Jirmunskiy shunday yozadi: “Gyotening ko'plab asarlaridan rus adabiyoti uchun eng muhimlari “Yosh Verterning iztiroblari” (18-asrning oxiri), lirika (19-asrning birinchi yarmi), “Faust” (19-asrning 30-yillaridan boshlab bugungi kungacha), vaqt-vaqti bilan “Gets fon Berlixingen””.

Uning asarlariga qiziqish birinchi nashrlaridan boshlab susaymagan va tez-tez u asarlari vatanida chiqqan zahoti tarjima qilingan. Uni G. Derjavin, V. Jukovskiy, M. Lermontov, P. Vyazemskiy, A. Griboyedov, F. Tyutchev, I. Turgenev, A. Fet, A. Tolstoy, L. Mey, A. Pleshcheyev, Ya. Polonskiy, V. Ivanov, V. Bryusov, K. Balmont, S. Solovyov, M. Tsvetaeva, P. Antokolsky, N. Zabolotskiy va boshqalar kabi yirik so'z san'atkorlari tarjima qilishgan, zamondoshlarimiz bo'lgan ajoyib tarjimonlarni aytmagan holda, ulardan biri sifatida Boris Pasternakning ishtiyoq bilan tarjima qilingan "Faust" asari milliy madaniyatning jonli hodisasiga aylanganini alohida ta'kidlash joiz.

1829-yilda Gyotening "Faust" asaridan ta'sirlanib, Pushkin "Faustdan sahna" deb nomlangan mutlaqo original asarini yozadi, bundan xabardor Gyote Pushkinga o'z salomini yo'llaydi. Pushkinning zamondoshi A. Griboyedov ham Gyoteni bilardi va uning “Faust” fojianomasini u ham rus tiliga tarjima qilgan. Bayron va Gyoteni taqqoslagan Pushkin Gyoteni afzalroq deb bilgan va bu fikrini quyidagicha izohlagan: “Ikkalasi ham buyuk yozuvchilar, lekin buyuklikda ustunlik Gyotega berilishi kerak: u o'z g'oyasi orqali butun insoniyatni tushuntiradi, Bayron esa turli fikrlari bilan faqat alohida insonni tasvirlaydi”. Pushkinning do'sti V. Kyuxelbeker ham Gyotening ijodining keng qamrovli, umuminsoniy xarakterini ta'kidlaydi. Uni Shiller bilan taqqoslab, shunday yozadi: "Gyote, birinchidan, Shillerning birovlar haqidagi noto'g'ri tushunchalariga ega emas: chunki, fransuzlar va fransuzlar haqida (masalan: fransuz klassiklari haqidagi eslatmalarida, Diderotning rassomlik haqidagi asarini tahlil qilganida, va u nashr qilgan va tarjima qilgan Diderotning "Ramoning jiyanlari" kitobiga izohlarda), nemis ekanligini unutmaydi, fransuzlarning, o'zining tabiiy raqiblarining fikrlash tarzini bilishga, ular bilan totuv bo'lishga harakat qiladi, ularni bunday emas, balki boshqacha fikrlashga majbur qiladigan barcha sabablarni anglashga intiladi.

"Faust" asari yuzasidan Turgenev shunday yozgan edi: ““Faust” buyuk asar. U bizga Yevropada hech qachon qaytarilmaydigan davrning eng to'liq ifodasini taqdim etadi. Ushbu davrda jamiyat o'zini inkor etish darajasiga yetib kelgan, har bir fuqaro shaxs sifatida o'zini anglagan, nihoyat eski va yangi zamon o'rtasida kurash boshlangan edi. Insonlar o'z aql-idroki va tabiatdan boshqa hech narsani muqaddas deb bilmas edi. Fransuzlar bu inson aqlining avtonomiyasini amaliy jihatdan amalga oshirgan bo'lsa, nemislar uni nazariya, falsafa va she'riyat orqali aks ettirdilar" [1].

Chernyshevskiy "Faust"dagi inkor fikrini inson tafakkurining zaruriy bosqichi sifatida qadrlagan: "Sof ruh (ya'ni, Gyote ma'nosida, aqldan ifoda) insonga (Faustga) inkor kuchi, cheksiz shubha orqali haqiqat va yaxshilikka erishishi kerakligini oldindan sezadi. Inkor va skeptitsizm bilan aql dushman emas: aksincha, skeptitsizm uning maqsadlariga xizmat qiladi, insonni ikkilanmalar orqali sof va aniq qarashlarga olib keladi." [2]

Deyarli barcha xalqlarda G'arbiy Yevropa an'analari va madaniyatiga doimo chuqur qiziqish bildirgan va aynan Faust asari tarjimalari, jumladan rus tiliga qilingan tarjimalari nemis falsafasi va she'riyati haqidagi tasavvurni shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Ushbu ishda biz Faustning rus tiliga tarjimalari tarixini ko'rib chiqamiz, ularning asosiy xususiyatlari va rus madaniyati uchun ahamiyatini tahlil qilamiz.

Ikki asrdan sal ortiq vaqt mobaynida “Faust” rus tiliga yigirma martadan ko'proq tarjima qilinadi (E.I.Guber, N.P.Grekov, M.P. Vronchenko, A.N.Strugovshikov, A.Ovchinnikov, N.P.Golovanov, I.N.Pavlov, V.Ya.Bryusov, N.E.Vrangel, A.A.Fet, P.I.Veynberg va boshqa

tarjimonlar tomonidan tarjima qilingan). Biroq tadqiqot ishida asliyatga yaqinroq va badiiylik jihatidan chiroyliroq hisoblangan, N.A.Xolodkovskiy va B.L.Pasternak tarjimalari asos qilib olingan.

“Faust” asarining birinchi to’liq tarjimasi asli rossiyalik nemis bo’lgan Eduard Huberga tegishli. Yarim rus yarim nemis ta’limotiga ega bo’lgach, 30-yillarda Huberda “Faust” asarini rus tiliga tarjima qilish fikri tug’iladi. 1835-yilda tugallangan tarjima Nikolay davridagi kuchli senzura sabab ta’qiqlanadi. Alamzada yosh tarjimon qo’lyozmasini yo’q qilib yuboradi; bo’lgan voqea haqida eshitgan Pushkin tarjimonni qidirib topadi va uni asarni qayta tarjima qilishiga undaydi. Pushkinning vafotidan so’ng Guber “Faust”ning tarjimasida Pushkinning o’rni va odamiylik jihatdan uni qo’llab quvvatlagani haqida juda ko’p eslaydi.

Gyotening "Faust" asarini rus tiliga ikkinchi bo’lib to’liq tarjima qilgan Mikhail Vronchenko edi. Uning tarjimasi 1844-yilda nashr etilgan va bu tarjima rus adabiyotida Gyote ijodiga katta e’tibor qaratilishining muhim bosqichi bo’lgan. Vronchenko asarning birinchi qismini to’liq she’riy shaklda tarjima qilgan, lekin ikkinchi qismini nasriy shaklda qayta hikoya qilgan. Bu tarjima o’sha davrda Rossiyada Gyotening falsafiy asarlarini tushunishga qaratilgan eng yirik urinishlardan biri hisoblangan.

Vronchenkoning tarjimasi ilmiy va poetik jihatdan juda boy bo’lib, rus o’quvchilariga Gyotening murakkab falsafiy g’oyalarini ochib berdi. U o’z asarida asliyatdagi badiiylikni iloji boricha saqlashga harakat qildi, shu bilan birga, rus madaniyati va tilining o’ziga xos jihatlarini e’tiborga olgan. Ushbu tarjima o’sha davrdagi boshqa tarjimonlarga ham katta ilhom manbai bo’lib xizmat qilgan.

Bu tarjima keyinchalik Gyotening rus madaniyatiga kirib kelishi va boshqa mashhur rus adiblari tomonidan o’rganilishiga asos bo’ldi, shuningdek, "Faust" obrazi rus adabiyotining ko’plab asarlarida aks ettirildi.

Afanasi Afanasyevich Fet (1820–1892) rus shoiri va tarjimoni sifatida Gyotening "Faust" asarini rus tiliga tarjima qilishda muhim rol o’ynagan. Fetning tarjima faoliyati, asosan, XIX asrning adabiy tafakkuri va poetikasiga chuqur bog’langan bo’lib, u Gyotening asarini rus o’quvchilari uchun yaqinlashtirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Fetning tarjimasidagi asosiy ilmiy ahamiyat shundaki, u asl matnning poetikasini va falsafasini imkon qadar saqlab qolishga intilgan. U Gyotening asaridagi murakkab g’oya va his-tuyg’ularni rus tilidagi adabiy vositalar orqali yetkazishga harakat qilgan. Bu, o’z navbatida, asardagi original estetik va g’oyaviy elementlarni rus madaniyatiga moslashgan shaklda ko’rsatishga yordam bergan.

Fetning ushbu tarjimasi rus adabiyotidagi romantizmning rivojlanishiga yordam bergan va Gyotening g’oyalarini rus madaniy kontekstida qayta talqin etishga imkon yaratgan. Uning poetik uslubi Gyotening asaridagi botiniy anglash va ekzistensial masalalarni chuqurroq izohlashga imkon bergan. Shuning uchun Fetning "Faust" tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy adaptatsiya sifatida ham qabul qilinib, rus adabiy maslahati va ilmiy tahlil doiralarida muhim ahamiyat kasb etgan.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, Gyotening "Faust" asarining rus tiliga tarjimalari tarixi nafaqat adabiy, balki madaniy va ijtimoiy-falsafiy jarayonlarning o’zaro bog’liqligini yaqqol namoyish etadi. Har bir tarjima davrning o’ziga xos ruhi va estetik qarashlarini aks ettirib, asarning ko’p qirrali talqinlariga yo’l ochgan. Rus tarjimonlarining sa’y-harakatlari natijasida "Faust" rus adabiyoti va madaniyatining ajralmas qismiga aylanib, avlodlar davomida o’zining dolzarbligini saqlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Andreas W. Carl August im Lichte neuer Forschung // «Goethe», 1957. Bd. 19. S. 96- 109 S.
2. Apelt H. Goethe und sein Garten. //«Goethe», 1958. Bd. 20. 202-212 S.
3. Arher A. Goethes botany. // Chronica Botanica, Mass., USA, 1946. Vol. 10. № 2.
4. Arher A. The natural philosophy of plantform. Cambridge, 1950. – 247p.
5. Balzer G. Goethes Bryophyllum. Berlin, 1949.- 88 S.
6. Goethe, Johann Wolfgang (2007): „Faust“, der Tragödie erster Teil, in der usbekischen Sprache. Nachdichtung von Poscho Ali Usmon nach der 3. Ausgabe, Verlag neues Leben Berlin 1966. Гёте, Йохан Волфганг, Фауст, трагедия. Қ.И/Й.В.Гёте: тарж Пошо Али Усмон; А.Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, Тошкент, 3 - 6.
7. Gyote, Yohan Volfgang (1972): Faust. Toshkent.

8. Saidov A. O'zbeginning erkin o'zbeki // Toshkent «AkAademyanashr». 2018.
9. Барышникова Д. Фауст в литературе: трансформация образа, 2012.
10. Тургенев И. С. Фауст, трагедия. Соч. Гёте. (Перевод первой и изложение второй части М. Вронченко) // Полное собрание сочинений и писем: в 28 томах / Академия наук СССР. Институт русской литературы. (Пушкинский дом). – Москва ; Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1960–1968. – Том 1. – 1960. – 574 с
11. Чернышевский Н. Г. Примечания к переводу «Фауста» // Звенья. Сборник материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX века / под редакцией Влад. Бонч-Бруевича и А. В. Луначарского. – Москва ; Ленинград : Academia. 1933
12. www.faust.de
13. www.spiegel.de

UO'K 808.5

**XUDOYBERDI TO'XTABOYEV VA URSULA LE GUIN ASARLARIDA FANTAZIYA
JANRINING MADANIY-QIYOSIY XUSUSIYATLARI**
X.Hasanova, o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Ilmiy maqolada Xudoyberdi To'xtaboyev Va Ursula Le Guin asarlaridagi badiiy ilmiy adabiyot taraqqiyoti davrlarining madaniy qiyosiy aspekti o'rganilgan. Xudoyberdi To'xtaboyev Va Ursula Le Guinning asarlarida fantaziya janrining davrlar aro moslashtirish tizimining o'zgarishi nuqtayi nuqtayi nuqtayi qilingan qiyoslangan. Fantaziya janrining qiyosiy tahlilida keng ommaga mo'ljallangan asarlar, fantaziya janrining o'ziga xos qiyosiy xususiyatlarini fantaziya formulaga o'tkazish muammolari hal etildi.*

Kalit so'zlar: *fantaziya, Xudoyberdi To'xtaboyev, Ursula Le Guin, madaniy-ilmiy, madaniy-qiyosiy, obrazlar tizimi, qiyosiy manba, ilmiy fantastika*

Аннотация. *В данной научной статье изучается культурный сравнительный аспект периодов развития художественной и научной литературы в творчестве Худойберди Тохтабоева и Урсулы Ле Гуин. В ней по пунктам сравниваются изменения в системе адаптации жанра фэнтези между периодами в творчестве Худойберди Тохтабоева и Урсулы Ле Гуин. Сравнительный анализ жанра фэнтези решил проблему переноса специфических сравнительных черт жанра на произведения, предназначенные для широкой публики.*

Ключевые слова: *фэнтези, Худойберди Тохтабоев, Урсула Ле Гуин, культурно-научный, культурно-сравнительный, система образов, сравнительный источник, научная фантастика*

Abstract. *This scientific article studies the cultural comparative aspect of the periods of development of fiction and scientific literature in the works of Khudoyberdi Tokhtaboyev and Ursula Le Guin. It compares point by point the changes in the system of adaptation of the fantasy genre between periods in the works of Khudoyberdi Tokhtaboyev and Ursula Le Guin. The comparative analysis of the fantasy genre solved the problem of transferring the specific comparative features of the genre to works intended for the general public.*

Keywords: *fantasy, Khudoyberdi Tokhtaboyev, Ursula Le Guin, cultural-scientific, cultural-comparative, system of images, comparative source, science fiction*

Fantaziya - sehrli elementlarni o'z ichiga olgan spekulativ fantastika janri. U odatda xayoliy olamda o'rnatiladi va mifologiya yoki folklordan ilhomlangan. Bundan tashqari, "bu janrdagi asar", odatda adabiy asarni tasvirlash uchun "fantaziya" atamasidan foydalanishingiz mumkin.

Uning ildizlari xayoliy adabiyot va dramaga aylangan og'zaki an'analarga borib taqaladi. asrdan boshlab u turli ommaviy axborot vositalariga, jumladan, kino, televideniye, grafik romanlar, manga, animatsiyalar va video o'yinlarga tarqaldi.

Ilmiy yoki dahshatli mavzularning yo'qligi, garchi ular paydo bo'lishi mumkin bo'lsa-da, fantaziyani ilmiy fantastika va dahshatli janrlardan ajratib turadi. Ommaviy madaniyatda fantaziya janrida asosan Yerga taqlid qiladigan, lekin o'zgalik tuyg'usiga ega sozlamalar mavjud. Biroq, keng ma'noda fantaziya ko'plab yozuvchilar, rassomlar, kinoijodkorlar va musiqachilarning asarlaridan iborat bo'lib, qadimgi afsona va afsonalardan tortib, so'nggi va ommabop asarlargacha.

Hozirgi vaqtda adabiy asarlarda muallif ijodkor sifatida ishtirok etib, o'z tarixi, madaniyati va turli xil ixtiro tillarida so'zlashuvchi etnik guruhlariga ega bo'lgan noyob dunyoni yaratish

tendensiyasi mavjud. Bunday badiiy ijod nisbatan yangi adabiy janrlarga - ilmiy fantastika va fantastiyaga tegishli.

O'zbek bolalar adabiyotining atoqli namoyandalaridan biri Xudoyberdi To'xtaboyev o'z asarlarida bolalar fe'l-atvorini, bolalarning ma'naviy olamini mukammal yorituvchi adiblardan biri sanaladi. Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek adabiyotida, ayniqsa, nasrida yangi davrni boshlab berdi. U yaratgan personajlarning yurish-turishi, nutqi va fe'l-atvoridan kitobxonlar juda mamnun edi. Yozuvchi o'z tabiatidagi xushchaqchaqlik va beg'uborlikni o'z asarlariga o'tkaza olgan. Yozuvchi yaratgan obrazlar o'ziga xos xususiyatlari bilan ko'plab kitobxonlar qalbida yashaydi. Sababi, bu qahramonlar obrazlari hayratlanarli darajada yorqin, xushchaqchaq, bolalarcha beg'uborlik va soddalik, kulgi va hazil bilan fe'l-atvorlar tabiatini yanada rang-barang qiladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, 20-asr adabiyotda fantastiya janri shakllandi. Biroq, uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi va odamlarning urf-odatlarini va an'analari bilan chambarchas bog'liq. Bu mashhur afsonalar, afsonalar va ertaklar. Ushbu janrning tarixdan oldingi davri ritsarlik romanslari bilan boshlangan deb ishoniladi. Ularning harakati tarixiy davrda, lekin haqiqiy geografiya va chegaralar muhim bo'lmagan an'anaviy "maftunkor" makonda sodir bo'ladi. Ritsarlar odatda qirollik ichidagi sehrarlar va gigantlarga qarshi to'qnash kelishgan. Ritsarlik romanlarida zamonaviy fantastiyaning naqsh va an'analari paydo bo'la boshladi.

Ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlarning dolzarbligi shubhasizdir. Dunyo bo'ylab yangi asarlarning paydo bo'lishi va ularning kinoga moslashishi bunday adabiyotning tobora ommalashib borayotganidan dalolat beradi. Fantastik janrda yozilgan asarlar syujeti sarguzasht tamoyiliga asoslangan bo'lib, unda qahramon o'z vazifasini bajarib, ichki uyg'unlikni topadi.

Biroq fantastiya janrining adabiy mustaqilligi bu ikki yo'nalish o'rtasidagi chegaralarning aniq bo'lmaganligi sababli hal etilmagan. An'anaga ko'ra, ilmiy-fantastik nasr insoniyat sivilizatsiyasining kelajakdagi ilmiy-texnik taraqqiyotini tasvirlaydi. Shu bilan birga, fantastik romanlar tarixiy yilnoma, ertak va qahramonlik eposi chorrahasida muvozanatlashgan qadimgi sehrli sivilizatsiyalar davrini qayta tiklaydi. Bir vaqtning o'zida ma'lum asarlar ikkala janrning elementlarini birlashtiradi, bu esa har ikki yo'nalish bilan aniq aloqani oldini oladi.

Badiiy adabiyot janrini o'rganish, uning lisoniy va uslubiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish uchun avvalo lisoniy va madaniy qiyoslash, tahlil qilish kabi vositalarga murojaat qildik. Turli nuqtai nazarlar matnni tahlil qiladi, bu esa lingvistik va stilistik tahlilga turlicha yondashuvlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu tadqiqotda biz Ursula Le Guin asarlaridagi fantastika fantastiya janrining lingvistik va madaniy-qiyosiy xususiyatlarini qanday amalga oshirishini tasvirlaymiz.

Yozuvchi Ursula Le Guin jahon adabiyotiga ilmiy fantastika va fantastiya janrida yozilgan asarlar muallifi sifatida kirib keldi. Mashhur antropolog, yozuvchi, bilimdon oilada tug'ilgan Ursula Le Guin o'ziga xos adabiy uslub yaratdi. Har bir asarda u nafaqat qahramonlarning shaxsiy xususiyatlarini ochib beradigan hikoya chizig'ini chizibgina qolmay, balki global, universal xarakterdagi savollarni ham ko'taradi. Yozuvchi madaniy manfaatlar to'qnashuvi, insoniyat taraqqiyotining falsafiy yo'llari, jamiyatda ayollarning o'rni haqida gapiradi. U barcha asarlarini ikkita asosiy yo'nalishga ajratadi: ilmiy fantastika va fantastiya.

Ursula Le Guin ijodining yana bir jihati – fantastiya janrining til va madaniy qiyoslash an'analari fantastiya janrida yozilgan turkum romanlar bo'lib, ularning rivojlanishi 20-asrning o'ziga xos hodisasiga aylangan. Ko'pgina kitobxonlar va hatto yozuvchilar ongida "fantasiya" atamasi ko'lami juda cheklangan, ammo kitob bozorida katta talabga ega bo'lgan mashhur hikoya shakli bilan bog'liq. Bir qarashda, romanlar bu tavsifga juda mos keladi va syujet jihatidan nihoyatda soddagina, asosan ertak formulasiga amal qiladi. Ammo Ursula Le Guin yaratgan dunyoning soddaligi aldanchi bo'lib, yozuvchi o'z-o'zini bilish, shaxs kamoloti, hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik kabi muhim, murakkab va jiddiy mavzularga to'xtalib o'tadi.

Ursula Le Guin yaratgan fantastiya dunyosi shu qadar aniq va o'ziga xoski, uni har qanday o'ziga xos fazo-zamon haqiqati bilan bog'lash qiyin. Er dengizining tarixi, mifologiyasi va falsafasi er yuzidagi qadimgi xalqlarning turli falsafiy va mifologik tizimlariga tegishli fantastik elementlarni

organik ravishda birlashtiradi: Skandinavialiklar, Keltlar, qadimgi Xitoylar va Shimoliy Amerikaning mahalliy hindulari.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ursula Le Guin asarlari har qanday adabiy janrdan, xoh u ilmiy-fantastik bo'lsin, xoh fantastika, xoh fantaziya va hokazo. Yozuvchining ta'kidlashicha, janr prozasi, umuman olganda, yaxshi adabiyot, jumladan, ilmiy fantastika ham qamrab ololmaydi. Ijodiy ishga bunday yondashuv Ursula Le Guinni boshqa fantaziya yozuvchilardan ajratib turadi.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchilarni fantaziya janrining xususiyatlari va vazifalarini chuqur tushunmaslik bilan bog'lash mumkin. Fantaziyaning ko'plab milliy variantlari mavjud bo'lib, bu janrda ijod qilayotgan buyuk mualliflar o'z poetikasiga xos xususiyatlarni rivojlantiradilar. Biroq, omma ko'pincha barcha fantaziya asarlarini epik fantaziya ob'ekti orqali qabul qiladi. Sehrli narsalar, ko'plab ta'qiblar, janglar va musobaqalar tomoshabinning e'tiborini jalb qilish va ushlab turishga yordam beradi, lekin so'zni "o'rtacha" qiladi. Ko'pincha kinematografiya turli ilg'or janrlar texnikasidan foydalangan holda bunday "mo'tadil" fantaziyaning taqdim etadi. Aytishimiz mumkinki, fantaziyaning vizual ko'rinishi hali ham rivojlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bernardo, Susan M.; Murphy, Graham J. (2006). *Ursula K. Le Guin: A Critical Companion*. Greenwood Press. ISBN 978-0-313-33225-8.
2. Cadden, Mike (2005). *Ursula K. Le Guin beyond Genre: Fiction for Children and Adults*. Routledge. ISBN 978-0-415-99527-6.
3. Cummins, Elizabeth (1990). *Understanding Ursula K. Le Guin*. University of South Carolina Press. ISBN 978-0-87249-687-3.
4. Erlich, Richard D. (December 2009). *Coyote's Song: The Teaching Stories of Ursula K. Le Guin*. Wildside Press LLC. ISBN 978-1-4344-5775-2. Archived from the original on February 3, 2021. Retrieved September 18, 2018.
5. Kuznets, Lois R. (1985). "'High Fantasy' in America: A Study of Lloyd Alexander, Ursula Le Guin, and Susan Cooper". *The Lion and the Unicorn*. 9: 19–35. doi:10.1353/uni.0.0075. S2CID 143248850.
6. <https://uz.eferit.com/biography-ursula-k-le-guin/>
7. *Worlds of Ursula K. Le Guin*. PBS American Masters. August 2, 2019.
8. *Ursula K. Le Guin papers, circa 1930s–2018* at the [University of Oregon Libraries](#)

UDC 811.221.3

NATIONAL-CULTURAL SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN ENGLISH AND UZBEK FAIRYTALES

A.A. Haydarov, prof., Bukhara State University, Bukhara
F.B. Tosheva, master's degree, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek ertaklaridagi milliy-madaniy o'xshashliklar va farqlar tahlil qilingan. Ingliz ertaklarida, asosan, individuallik, jasorat va aql-zakovat ulug'lanadi, o'zbek ertaklari esa jamiyat, oila va an'anaviy qadriyatlar ahamiyatini ko'rsatadi. Har ikki madaniyatga oid ertaklarda yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik, sevgi, do'stlik va adolat kabi umumiy tushunchalar mavjud bo'lib, ular orqali jamiyatning asosiy qadriyatlari aks ettiriladi. Maqolada bu ertaklar orqali milliy o'ziga xoslikni ifodalash va o'zaro madaniy tushunishni o'rganishga yordam berilishi e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: milliy madaniyat, madaniy farqlar, ertaklar, ingliz ertaklari, o'zbek ertaklari, qahramonlar, ramziylik, an'analar, xalq og'zaki ijodi, axloqiy qadriyatlar.

Аннотация. В статье рассматриваются национально-культурные сходства и различия в английских и узбекских сказках. Английские сказки часто подчеркивают индивидуализм, смелость и остроумие, в то время как узбекские сказки акцентируют внимание на важности сообщества, семьи и традиционных ценностей. Обе культуры имеют общие темы, такие как борьба добра и зла, любовь, дружба и справедливость, отражающие ключевые ценности их обществ. Статья помогает понять, как через сказки выражается национальная идентичность и способствует межкультурному пониманию.

Ключевые слова: национальная культура, культурные различия, сказки, английские сказки, узбекские сказки, герои, символика, традиции, фольклор, моральные ценности

Abstract. *This article explores the national-cultural similarities and differences in English and Uzbek fairytales. English fairytales often emphasize individualism, courage, and wit, while Uzbek fairytales highlight the importance of community, family, and traditional values. Both cultures share common themes such as good vs. evil, love, friendship, and justice, reflecting the core values of their societies. The article provides insight into how national identity is expressed through these tales, fostering cross-cultural understanding and appreciation.*

Key words: *national culture, cultural differences, fairytales, english fairytales, uzbek fairytales, heroes, symbolism, traditions, folklore, moral values.*

The modality category in both English and Uzbek fairy tales serves as a linguistic tool that reflects and reinforces cultural norms, values, and beliefs. While there are similarities in how modality is used to convey essential themes, significant differences also emerge, highlighting the unique cultural contexts from which these tales originate. Both English and Uzbek fairy tales utilize modality to express necessity, obligation, and possibility, which are central to the development of the narrative and the moral lessons embedded within the stories. For instance, in both cultures, modal verbs and phrases like "must," "should," "need to," and their equivalents in Uzbek, such as "kerak" and "lozim," are frequently employed to convey a sense of duty, moral obligation, or essential actions that the characters must undertake to achieve their goals or fulfill their destinies.

In the English fairy tale "Cinderella," the protagonist is often depicted as someone who must endure hardship and should maintain her kindness despite the cruelty she faces. Similarly, in the Uzbek tale "Zumrad va Qimmat," the characters are required to fulfill specific duties, where "kerak" is used to express the necessity of completing tasks that align with societal and familial expectations.

These similarities suggest a shared human experience in which moral imperatives and societal expectations play crucial roles in shaping individual behavior. Both English and Uzbek fairy tales use modality to instruct and guide the audience, especially younger listeners, on the importance of adhering to these values. Despite the overarching similarities, the use of modality in English and Uzbek fairy tales also reveals distinct cultural differences. These differences are primarily rooted in the contrasting cultural values and social structures of the two societies.

In many English fairy tales, the emphasis is on individualism, personal autonomy, and the protagonist's journey towards self-discovery and success. The use of modality often reflects this focus on the individual. "For example, in "Jack and the Beanstalk," Jack must take risks and needs to use his wits to overcome the giant, ultimately securing his and his mother's future [1]". The necessity here is closely tied to personal ambition and the pursuit of success, reflecting a cultural value placed on self-reliance and individual achievement.

In contrast, Uzbek fairy tales often emphasize communal values, family honor, and social harmony. The modality in these tales frequently reflects the importance of fulfilling one's role within the family and community. In "Alpomish," for example, the hero must embark on a perilous journey, not merely for personal glory but to fulfill his duty to his family and tribe. The use of "kerak" or "lozim" in this context underscores the collective responsibilities that the hero must bear, highlighting the cultural value placed on social cohesion and duty. Characters are frequently faced with choices, and the modality used reflects the importance of making the right decisions to achieve success. In contrast, Uzbek fairy tales use modality to emphasize the importance of duty, honor, and social responsibility. The necessity to act in a certain way is often framed within the context of fulfilling one's obligations to family and community, reflecting a collectivist culture where individual actions are seen as part of a larger social fabric.

In both English and Uzbek fairy tales, modality plays a crucial role in conveying central motifs such as heroism, justice, morality, and social responsibility. However, the way these motifs are linguistically framed through modality reflects the differing cultural values and social structures of each tradition. This section offers a comparative analysis of how modality is used to express these motifs in both cultures, drawing attention to the similarities and differences that emerge.

1. Heroism

In English fairy tales, heroism is often depicted through the protagonist's journey towards self-discovery and personal achievement. The modality used in these narratives frequently emphasizes individual courage and determination. "For example, in "Jack and the Beanstalk," Jack must climb the beanstalk and confront the giant, which serves as a test of his bravery and resourcefulness [2]". The use of "must" here underscores the necessity of individual action in overcoming challenges, reflecting the cultural value placed on self-reliance and personal success. In contrast, Uzbek fairy tales present heroism within the context of communal duty and social obligation. For instance, in "Alpomish," the hero has to embark on a perilous journey not just for personal glory, but to fulfill his responsibilities to his family and tribe. The modality here, expressed through "kerak" (must) or "lozim" (necessary), reflects the importance of fulfilling one's role within the community, emphasizing collective well-being over individual ambition. While both English and Uzbek tales use modality to express heroism, the underlying cultural values differ significantly. English fairy tales focus on individualistic ideals, where the hero's journey is one of personal growth and achievement. Uzbek fairy tales, on the other hand, highlight the importance of social duty and the hero's role in ensuring the collective success and harmony of the community.

2. Justice and Morality

Justice and morality in English fairy tales are often portrayed through the protagonist's adherence to a personal moral code, which is frequently tested by external challenges. In "Snow White," for instance, Snow White must escape from the Queen's jealousy to preserve her life and purity. The modality "must" highlights the moral imperative for Snow White to protect herself, reinforcing the theme that justice is achieved through personal virtue and resilience. In Uzbek fairy tales, justice and morality are more closely tied to social harmony and the maintenance of order within the community. For example, in "Zumrad va Qimmat," the character of Zumrad has to endure hardships to ultimately restore justice and balance within her family. The use of "kerak" in this context reflects the cultural expectation that one must bear suffering and uphold moral integrity for the greater good of the community.

The modality used to express justice and morality in English and Uzbek fairy tales reveals a key cultural difference: English tales often frame these concepts within the context of individual moral choices, whereas Uzbek tales emphasize the communal consequences of maintaining justice. In English fairy tales, modality underscores the protagonist's personal responsibility to adhere to a moral code ("must"), while in Uzbek tales, modality reflects the societal obligation to maintain harmony and justice ("kerak").

In conclusion, the exploration of national-cultural similarities and differences in English and Uzbek fairytales reveals the deep-rooted values, beliefs, and traditions that shape the narratives of both cultures. Fairytales, as a reflection of society, offer a glimpse into the worldviews, moral teachings, and historical experiences that each nation cherishes and passes down through generations. English fairytales, with their emphasis on individualism, the triumph of wit, and moral integrity, often portray a world where characters overcome obstacles through personal courage and cleverness.

REFERENCES:

1. Brothers Grimm, Grimm's Fairy Tales, 1812, Realschulbuchhandlung, p.55.
2. Hans Christian Andersen, The Little Mermaid, 1837, C.A. Reitzel, p. 42.
3. Joseph Jacobs, English Fairy Tales, 1890, David Nutt, p. 78.
4. Andrew Lang, The Blue Fairy Book, 1889, Longmans, Green & Co., p. 101.
5. Charles Perrault, Mother Goose Tales, 1697, Claude Barbin, p. 34.
6. Lewis Carroll, Alice's Adventures in Wonderland, 1865, Macmillan, p. 63.
7. George MacDonald, The Princess and the Goblin, 1872, Strahan & Co., p. 129.
8. Oscar Wilde, The Happy Prince and Other Tales, 1888, David Nutt, p. 88.
9. J.M. Barrie, Peter Pan, 1911, Hodder & Stoughton, p. 45.
10. Beatrix Potter, The Tale of Peter Rabbit, 1902, Frederick Warne & Co., p. 24.
11. Eleanor Farjeon, The Little Bookroom, 1955, Oxford University Press, p. 142.
12. Rudyard Kipling, The Jungle Book, 1894, Macmillan, p. 77.
13. C.S. Lewis, The Lion, the Witch and the Wardrobe, 1950, Geoffrey Bles, p. 54.
14. Aesop, Aesop's Fables, 1484, William Caxton, p. 12.
15. Edith Nesbit, The Enchanted Castle, 1907, T. Fisher Unwin, p. 93.
16. Abdulla Qahhor, Fairy Tales, 1958, Gafur Gulom Publishing House, p. 56.

UO'K 891.709

HOZIRGI TOJIK VA O'ZBEK NAZMIDA UCHLIK SHE'LARI RIVOJIGA BIR NAZAR D.F.Hazratkuliyon, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada yapon adabiyotida mashhur bo'lgan xoyku, tojik adabiyotida an'anaviy janr hisoblangan musallas va o'zbek nazmida mavqe topib borayotgan tumor shaklining o'ziga xos xususiyatlari, bu uchlik she'rlarning bir-biridan farqli jihatlari misollarda ko'rsatib berilgan. Tashqaridan qaraganda, bu she'rlar ularning uch misradan iboratligi nuqtai nazaridan bir-biriga o'xshashdir, ammo aytish joizki, musallas musammata janrining bir turi bo'lib, fors-tojik adabiyotida uzoq an'anaga ega va maxsus janriy qonuniyatga bo'ysinadi. Hoyku ham yapon adabiyotidagi qadimgi she'riy janr bo'lishiga qaramay jahon adabiyotiga ta'sir etdi va ba'zi hozirgi adabiyotlarda ham o'z o'rnini topdi. Tumor shakli esa yaqinda o'zbek adabiyotida shoira Farida Afruz she'riyatida vujudga kelib, she'riyat ixlosmandlari hamda adabiyotshunoslar diqqatini o'ziga tortdi.

Kalit so'zlar: musallas, hoyku, tumor, tojik, o'zbek, yapon adabiyotlari, O'zbekiston adabiy muhiti

Аннотация. В данной статье на примерах показаны характерные особенности популярного в японской литературе хойку, традиционного жанра в таджикской литературе мусалласа и тумор, получающего все большее распространение в узбекской поэзии, а также различные аспекты этих трех стихотворений. Внешне эти стихотворения схожи между собой трехстрочной композицией, но стоит сказать, что мусаллас – это разновидность жанра мусаммат, имеющая давнюю традицию в персидско-таджикской литературе и подчиняющаяся особому жанровому закону. Хойку, несмотря на то, что он является древним поэтическим жанром в японской литературе, оказал влияние на мировую литературу и нашел свое место в некоторых современных литературах. Форма тумор недавно появилась в узбекской литературе в поэзии поэтессы Фариды Афруз и привлекла внимание любителей поэзии и литературоведов.

Ключевые слова: мусаллас, хойку, тумор, таджикская, узбекская, японская литература, литературная среда Узбекистана.

Abstract. This article shows the characteristic features of the popular Japanese literature hoyku, the traditional genre in Tajik literature musallas and tumor, which is becoming more widespread in Uzbek poetry, as well as various aspects of these three poems. Outwardly, these poems are similar to each other in their three-line composition, but it is worth saying that musallas is a type of the musammata genre, which has a long tradition in Persian-Tajik literature and is subject to a special genre law. Hoyku, despite the fact that it is an ancient poetic genre in Japanese literature, has influenced world literature and found its place in some modern literatures. The form tumor has recently appeared in Uzbek literature in the poetry of poetess Farida Afruz and has attracted the attention of poetry lovers and literary scholars.

Keywords: musallas, haiku, tumor, Tajik, Uzbek, Japanese literature, literary environment of Uzbekistan.

Kirish. Qadimgi yapon adabiyotida vujudga kelgan va hozirgi kungacha rivojlanayotgan “xoyku” she'r ixlosmandlari diqqatini o'ziga tortib, sekin-asta butun dunyoga tanildi. Qisqa va mujaz, hajm jihatidan dubaytiy va ruboiylardan kichik va mufradotdan kattaroq bo'lgan xoyku shoirdan katta san'at talab qiladi, boshqa ibora bilan aytganda, bu she'rning o'z qonun va me'yorlari bor. Unga ko'ra, xoyku yapon lirik she'riyatining bir ko'rinishi bo'lib, uch misrada 17-ta bo'g'inda: birinchi va oxirgi misra besh bo'g'in, ikkinchi misrasi yetti bo'g'inda, shakllanadi. Xoyku mazmuni fasllar aylanishi fonida tabiat hayoti va inson hayotini tasvirlaydi. Mualliflar maqsadi tasvirlash emas, balki ma'lum bir vaqtda o'zlarining kayfiyati va tajribasini etkazishdir. O'zbek adabiyotida Rauf Parfi,

Xurshed Davron, Farida Afruz kabi taniqli shoirlar xoyku she'riga tavajjuh etib, yapon xoyku namunalarini rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishgan.

Musallas esa musammat janrining bir turi bo'lib, mumtoz tojik adabiyotida qadim tarixga ega [4]. Shunday bo'lsada, musallas mumtoz adabiyotda kamroq uchraydi. Chunonchi, musallas janri paydo bo'lishini XVI asrda yashab ijod qilgan Abdurahmon Mushfiqiy ijodiyotiga mansub deb bilishadi.

Hozirgi o'zbek adabiyotida “tasbeh” yoxud “firqa” istilohlari ishlatilib, shoira Farida Afruzning uchlik she'rlari shakily unvoni deb bilinadi. Ammo bu uchlik she'rlar misralar hajmida umumiyati bo'lishi bilan bir-biridan farqlidir.

Tadqiqot maqsadi. Ushbu maqolada uchta turli adabiyotda rivojlanib kelayotgan xoyku, musallas va tumor she'rlarining xususiyatlarini ochib berishga harakat qilingan.

Tadqiqot metodi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy-tahliliy, qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Xoykuning asosiy xususiyatlari: qisqalik (3 qator), tafsilotlarga e'tibor, yakunlanmaganlik, tagli ma'no. Mazmunlar gohida falsafiy qarashlar hosilidir, gohida esa, bir onlik mushohida, mulohiza va yo taassurot ifodasi:

Жим турмоқ
Қанчалар оғир,
Баликлар билар [7].

Baliqlar, inson nazarida, hamisha jim. Og'izga suv olib, jim o'tirish qanchalar og'irligini faqat baliq bilsa kerak. Tojik xoykuchi shoiri Baxtiyor Aminiy she'rlarida o'tkinchi oniy tuyg'ular, ijtimoiy-siyosiy mazmunlar ifodalanadi. Yuqoridagi she'rda ikkita ob'ekt – jim turmoq (abstract tushuncha) hamda baliq tasvirlangan. She'rning ta'sirchanligi sababi, shoirning mahorati shundaki, u daryolarni tilga olmasdan, suv tasavvurini xonanda ko'zi oldida gavdalandira olgan. Tashbih ham munosib.

Bugungi kunda yaponlar har yili Yaponiyada o'tkaziladigan Butunjahon xoyku assotsiatsiyasini tuzdilar va bu adabiy tashkilotning 200 ga yaqin a'zosi bor. Xoyku she'ri Yaponiyadan Yevropa va Amerika kabi boshqa mamlakatlarga, shuningdek, Eron va Turkiyaning sharqiy mamlakatlariga tarqaldi. Eronning zamonaviy fors adabiyotida u allaqachon o'z vakillariga ega. Tojik adabiyotida xoyku she'riyati endigina bir nasl yoshidan ortiqroq (25 yil) yoshini yashamoqda. Uning tojik adabiyotidagi taniqli va yetuk namoyandasi Baxtiyor Aminiy (t.y. 1975, Panjakent sh.) bo'lib, u allaqachon rus va ingliz tillarida o'zining xoyku she'rlarining bir qancha to'plamlarini nashr etgan. Shoir bir qancha xoyku yozish musobaqalarida qatnashgan va hatto bir marta Germaniyada o'tkazilgan xoyku tanlovining mutlaq g'olibi bo'lgan.

Baxtiyor Aminiyning hayoti va ijodi haqida o'zbek shoiri Xurshed Davronning xususiy saytida ham ma'lumot berilgan. Jumladan, shoir ta'rifida quyidagilar qayd etilgan: “...Ilk she'riy to'plami “Nikohi nigoh” (“Nigoh nikohi”) 1994 yilda e'lon qilingan. Shundan so'ng “Ba dunboli chashmho” (“Ko'zlar ortidan”, 2012), “Твоя модная улыбка” (“Sening chiroyli tabassuming”, 2014) she'rlari majmuasi nashr etilgan. Ijod namunalari jumhuriyatdagi “Adabiyot va san'at”, “Ozodagon”, “Dayri mug'on”, “Pomir” va boshqa nufuzli nashrlarda e'lon qilingan. She'rlari ingliz, bolgar, italiya va boshqa tillarga o'girilgan. Shoir rus va ingliz tillarida ham ijod qiladi. Xoyku, senryulari jahonning bir necha nashrlarida e'lon qilingan [7].

Taniqli adib Temur Zulfiqorov Baxtiyorning “Sening chiroyli tabassuming” kitobiga muqaddima yozar ekan, uni uchta o'qi qolgan kamonchiga o'xshatib, uchta o'q bilan nishonga urish oson emas, “lekin shoirimiz Baxtiyor Aminiy uch o'q bilan nishonga tegadi”, deb yozgan [1].

Baxtiyor asosan rus tilida yozadi va ular tojikcha yozganlaridan ancha ko'p. Xurshid Davronning virtual kutubxonasida samarqandlik Umid Ali bajargan shoirning rus xoykularining o'zbekcha tarjimalari mavjud. Tarjimalar orasida bir namuna e'tiborimizni tortdi. Shoirning taqdim etgan qol'yozma she'rda quyidagi tojik tiliga yozilgan she'r mavjud edi:

Морони китфи Заҳҳок
сахт гуруснаанд...
Мағзе намондааст.

Mazmuni: Zahhok “Shohnoma” dostonlariga muvofiq, Iblis vasvasasi bilan otasini o'ldirib taxtga chiqadi va yer yuzida ming yil hukmronlik qilib, o'sha Iblis fitnasi bilan ikki yelkasida ilonlar paydo bo'adi. Ularni tinchlantirish uchun Zahhok har kuni ikki yoshning boshini kesib, miyasini ilonlariga yedirishga majbur bo'ladi. Bu yerda, shoir “Zahhok yelkasi ilonlarining juda ochligi”, “hech kimda miya qolmagan”iga ishora qiladi. Ammo tarjimada mazmun boshqacha talqin etilgan:

Очликдан курир силласи...
Захҳок елкасидаги илонларнинг
Бўшаб қолар миялари ҳам [7].

Shoirning ayrim she'rlarida kinoya va keskin tanqid, noxush ijtimoiy vaziyatni tanqid qilish tamoyili kuzatiladi. Va bu hozirgi jahon adabiyotida shakllangan “muqovimat” (qarshilik) she'rining bir turidir. Bu bilan birga, yaxshi kayfiyat, bir lahzalik taasurot, kulgili holatlar, oshiqonalar ham mavjud:

Нархи осмон тошлар
Кўргазмасида
Изляяпман юрагингни [7].

Mumtoz she'rda, masalan g'azalda, oshiq ko'p hollarda ma'shuqasining toshbag'irligidan shikoyat qilar edi. Yuqoridagi namuna ham guyo o'sha an'anaviy ishq mavzusining an'anaviy xoykuda, hozirgi o'zbek va tojik nazmida esa, yangi va zamonaviy she'rdagi ifodasidir. Zamonaviy she'rga o'xshaydi deyishimiz bejiz emas, chunki yuzaki bir nigohda oq she'rga o'xshab ketadi. Hozirgi jahon adabiyotini zabt etgan oq she'r ham gohida hajm jihatidan uzaysa, gohida, aksincha juda qisqa hajmda shoirning andisha va hissiyotini ifodalaydi.

Eron adabiyotshunos olimi Kovus Hasanli hozirgi fors adabiyotida juda ixcham va mujaz qolibdagi she'rlarni “she'rak” (she'rcha) deb atagan. Ular ham odatda 3-4 misralardan iborat xolos. Olimning aytishicha, she'rak undagi so'zning obrazlilik tufayli faqat tabiat tasviridan iborat bo'lgan xoykulardan farqlanadi. namuna sifatida mashhur eronlik shoir Shafeiy Kadkaniydan quyidagi namuna keltiriladi:

Охирин барги сафарномаи борон
Ин аст,
Ки: “Замин чиркин аст”. [6, 253]

Mazmuni:

Yomg'ir sayohatnomasin
so'nggi bitigi:
Chirkindir Zamin.

Shu maydagina she'rda birdaniga uchta badiiy tasvirga duch kelamiz – “yomg'ir”, “yomg'ir sayohatnomasi”, “yomg'ir sayohatnomasin so'nggi bitigi” va kinoyali, ta'naomiz ijtimoiy g'oya – Yerning iflosligi. Bu yerda “yomg'ir” pokiza bo'gan har narsa ma'nosida ramziylik kasb etgan.

Til tanlash, janr tanlashdagi did erkinligi shoirning an'anaviylikdan, jamiyat bilan uyg'unlikdan, birxillikdan qutulganidan, bu mustaqillik, erkinlik ijodida o'ziga xos uslub shakllanishiga olib kelishidan dalolat beradi. Milliy mentalitetni o'zida mujassam etgan bir she'r boshqa tilda ifoda etilganida (masalan, tojik shoiri ruschada she'r aytganda), albatta, ikki til va madaniyat qorishuvda ifodalanadi, biz Amini she'rlarida ham milliylikning G'arb madaniyati bilan uyg'unlik kasb etganligini his qilishimiz mumkin. Masalan bu she'rda:

Егермейстер...
не клеится никак
разговор [2, 7].
Mazmuni:
Yegermeister...
Yopishmaydi hech
suhbatimiz

Aytish kerakki, yapon adabiyotida xoykuga yaqin va ham undan farqli tank va senryu she'rlari ham mavjud. Nikolay Grankin Baxtiyor senryulariga ham yuqori baho bergan [2, 115-118]. Ammo

uch misrali yapon xoykusidan fors-tojik va o'zbek adabiyotlarida ma'lum bolgan musallas va hozirgi o'zbek nazmida paydo bo'lgan tumorgacha farq bor.

Musallas an'anaviy janr hisoblanib, ustuvor qoidalarga tayanadi. Hatto agar undagi qofiyalar tartibi shoir mayliga ko'ra turlik kasb etsa hamki, bu qofiyalardagi erkinlik, uning an'anaviy me'yorlariga asosan rioya etilgan holda amalga oshiriladi. Hozirgi tojik shoirlari musallas qolibidagi novatorlikni yangi mavzu va badiiy mazmun, qofiya va radiflarni qo'llashda ifoda eta olganlar. Ustoz Mumin Qanoatning "Ketma, oqqushim" musallasi bu janrdagi chiroyli namunadir, bir parcha keltiramiz:

Ба нармӣ қуи зебое
Ба руйи мавҷ обӣ шуд,
Ба пояш зарраҳо ҳавзи гулобӣ шуд.
Гаҳе аз нармрафторӣ
Гули дар об мегардад,
Гаҳе дар гирди худ гирдоб мегардад... [8]

Ko'rganimizdek, bandlardagi birinchi-ikkinchi misralar yarimtalik shaklda kelib, ikkinchi va uchinchi misralar hamqofiyalikda kelgan. Har holda, bu she'rda rioya etilgan qofiyadoshlik, aruz vazni uning an'anaga bo'ysinishini ko'rsatadi.

Tadqiqotchi Gulnoza Odilova o'z tadqiqotlarining birida Farida Afruz ijodidagi "tasbeh" maqomi va uning o'ziga xosligi haqida gapirib, jumladan shoiraning ijodida musallas-uchliklarning paydo bo'lishi, Farida Afro'zning o'zi bu musallaslarni yapon hoykusidan ilhomlanib kuylagani va ularning me'yoriy shakl jihatidan hoykulardan farqli ekanligi haqida gapirgan [10]. Shoiraning uchlik namunalariga qarab, buni anglash mumkin:

1.Uch qator she'r yozdim,
Va jon, deb
Bugunimga almashdim uni.

2.Oltmish yoshga to'ldi bu ayol,
Hamon go'zal, hamon xurliqo,
Qulog'ini tishlab qo'ygan baxt [9].

Adabiyotshunos Nafisa Raxmanova hozirgi o'zbek adabiyotida mavjud bo'lgan yangi adabiy janrlarni tilga olar ekan, Farida Afruz fiqra-tasbehlari ham to'xtalib o'tgan, ammo Qozoqboy Yo'ldoshevning tasbehlari haqida gapirib, Farida Afruz uni janr maqomiga yetkazdi, degan fikriga munosibat bildimagan [11], vaholanki so'zini davom etarkan bu olimning "Shoira fiqraning shakliy xususiyatlarini qat'iyalashtirishga, undagi so'zlar miqdori va bitik kompozitsiyasini tayin qilishni maqsad etmagan" degani, tasbehlarni janr deb atashga mulohiza qilishi emasmi...

Xulosa. Xoyku qadimgi she'r bo'lishi bilan birga zamon bilan hamnafasdir, chunki u bir on, bir lahzaning badiiy-falsafiy hosilidir. Unda ob'ektlar kattalashtirib, detallar aniq ko'rsatilishi kerak. Xoyku mujaz she'r ekan, albatta ijodkordan bilimdonlik, keng dunyoqarash, zavq va mahorat, topqirlik talab etadi. Baxtiyor Aminiy xoykulariga baho bergan adabiyotchilar uning she'rlarida ana shu fazilatlariga ishora etishgan. Xoyku oniy she'r ekan, unda sur'at ham, kenglik ham oshig'roq bo'lishi mumkin, chunki mujaz she'r qamrovli ham bo'lishi kerak. Xoyku lahza va kun she'ri bo'lishi sababli, musallasdek an'analarga sodiq she'rlardan otib, zamonlarga hamnafas bo'lib kelmoqda go'yo. Musallas band sistemasiga bog'liqligi tufayli yuki og'irroqdir. Boshqa an'anaviy she'rlardagi kabi qofiya iznida bo'lgan musallas ham xoykudek bir bandli she'r erkinligiga sohib emas. Farida Afruz tasbehlari goho hoykuga talpinadi, ammo ularda ehsos, mulohiza, yurak kechinmalari kengroq fazoga yoyilgan va xarakter jihatidan xoqkudan ajralib turadi. Ularda hoykuga qarshi holat, manzara emas, gohida amal ham bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амини Бахтияр. Твоя модная улыбка. Одесса, изд-во КП ОГТ, 2015, –136 стр.
2. Амини Б. Вкус отражения. Хайку, сенрю и микропэзия / Б. Амини. – М.: Стеклограф, 2020. – 119 с.
3. Амини Бахтияр В каждой точке многоточие. Хайку, сенрю и микропэзия / Б. Амини. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2021. – 132 стр.

4. Раҳмонов Ш. Мусаммат. Ташаккул ва тақомили он. Д.: Дониш, 1987. - 170 саҳ.
5. Раҳмонов Ш. Байт ва муносибати он дар шеър. Д.: Дониш, 1980, 66с.
6. Ҳасанлӣ Ковуси. Гунаҳои навоварӣ дар шеъри муосири Эрон. Техрон, нашри Солис бо ҳамкориҳои дабирихонаи шӯрои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1383
7. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/baxtiyor-aminii-sening-tabassurning-uchliklar.html/> 14.08.2020
8. <https://izar.tj/tj/mumin-kanoat-va-sheri-navini-tochiki-abdunabi-sattorov>
9. <https://faridafroz.blogspot.com/2011/03/farida-afroz-sheriyati.html>
10. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/gulnoza-odilova-farida-afrozning-tasbeh-kitobi-haqida.html>
11. <file:///C:/Users/User/Downloads/istiqlo-l-davri-o-zbek-she-riyatidagi-yangi-lirik-janrlar.pdf>

UO'K:809:398:22

AHMAD TABIBIY DOSTONNAVISLIGIDA IZDOSHLIK MASALASI**A.M. Hoshimova, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand**

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr Xiva adabiy muhitida yuqori salmoqni egallagan Ahmad Tabibiy dostonlaridagi an'anaviylik unsurlari qay darajada davom etganligi va mumtoz adabiyot traditsiyalarini takrorlamagan holda doston janrining yangi imkoniyatlarini kashf etganligi haqida so'z yuritiladi. Ahmad Tabibiy dostonlarida salaflarining ijodidan farqi va mushtarakligi masalalari ilmiy mushohada etilgan. Tabibiy dostonlarining mavzu ko'lamiga haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy talqin, epik janr, badiiy mahorat, novatorlik, badiiy kashfiyot, salaflar tajribasi, dostonchilik, davr qahramoni.

Аннотация. В данной статье говорится о том, в какой степени элементы традиционализма сохранились в эпосе Ахмада Табиби, занимавшего высокое положение в литературной среде Хивы XIX века, и о том, как он открыл новые возможности эпического жанра, не повторяя традиций классической литературы. В эпосах Ахмада Табиби научно наблюдаются вопросы различия и общности с произведениями его предшественников. Приводятся сведения о тематике эпосах Ахмада Табиби.

Ключевые слова: художественная интерпретация, эпический жанр, художественное мастерство, новаторство, художественное открытие, опыт предшественников, эпос, герой эпохи.

Abstract. This article talks about the extent to which elements of traditionalism continued in the epics of Ahmad Tabibi, who occupied a high position in the literary environment of Khiva in the 19th century, and how he discovered new possibilities of the epic genre without repeating the traditions of classical literature. In the epics of Ahmad Tabibi, issues of difference and commonality with the works of his predecessors are scientifically observed. Information about the subject scope of Tabibi epics is provided.

Key words: artistic interpretation, epic genre, artistic skill, innovation, artistic discovery, experience of predecessors, epic, hero of the era.

Mumtoz adabiyotimiz durdonalari bilan chuqurroq tanishimiz bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o'choqlaridan biri bo'lganini ko'ramiz. Xalqimizning boy ilmiy madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me'moriy obidalar, nodir qo'lyozmalar, turli osori atiqalar davlatchilik tarimining uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi[1]. Shu nuqtayi nazardan olib qargalganda Xiva adabiy muhitida salmoqli ijodi bilan alohida ajralib turuvchi Ahmad Tabibiy ijodini keng aspektida o'rganish bugungi davr talabi ekan, uning yaratilgan dostonlarini g'oyaviy va badiiy jihatdan tadqiq etilishi muhimdir.

Shunday ekan, XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ziddiyatlarga boy, murakkab bir davr adabiyotining yorqin vakillari ijodi ham ana shu asosda jiddiy tadqiq etilishi lozim. Ta'kidlash kerakki, Navoiy har bir she'rida mazmunan va shaklan mutanosiblikni juda qadrlagan. O'z navbatida Tabibiy ham mazkur mutanosiblikni asarlarida saqlashga uringan. Mantiq, tasvir, izchillik, har qanday xilma-xillikning bir xilligi Navoiy g'azallarining qadr qimmatini belgilaganini

va bu xususiyat poetik idrok va mahoratga asoslanishini Tabibiy teran anglagan. Shu bois u nafaqat yaxlitlik, mantiqiy izchillikka e'tibor qaratgan, balki dostonlarini detallashtirishda, uni obrazli tizim bilan ta'minlashda ehtiyotkorona munosabatda bo'lgan.

Tabibiy to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlar 1908-yilda A.N.Samaylovichning Xivaga qilgan ekspeditsiyasi orqali berilgan. Shundan so'ng yana bir qator adabiyotshunoslar: Laffasiy "Xiva shoir va adabiyotchilarining tarjimai hollari", Abdulla Boltayev, Rahmat Majidiy "O'zbek adabiyoti", M. Yunusov "Komil Xorazmiy", V. Mirzayev "Avaz O'tar o'g'li", K.Karimov "O'zbek adabiyoti tarixi" nomli asarlarida Tabibiyning boy adabiy merosi haqida ma'lumot beradi[3].

Asr boshlarida devon tuzish, tazkiranavislik, nazirago'ylik, zullisonaynlik, muvashshah bitish, dostonnavislik kabi an'analar badiiy ijodda yetakchilik qilgan bo'lsa, uning ikkinchi yarmidan boshlab ma'rifatparvarlik g'oyalari targ'ib qiluvchi asarlar kurtak yoza boshladi. XX asr boshlariga kelib, yangi mavzu va janrdagi asarlarning shakllanishi bilan birga diniy- tasavvufiy ruhda asarlar yaratish kabi adabiy an'analar muvaffaqiyatli davom ettirildi. Bu davrda Nizomiy, Dehlaviy, Lutfiy, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy ijodini madrasalarda o'rganishga qaratilganidan kelib fikr yuritadigan bo'lsak, Tabibiy ham ustoz shoirlar ijodidan nafaqat ta'sirlangan, balki ular she'riyatiga ergashib, asarlaridan ilhomlanib, bir qancha dostonlar bitgan.

Ahmad Tabibiy Fuzliyni "Yetti jom" asarini forschadan o'zbek tiliga mahurat bilan tarjima qiladi[5]. "Yetti jom" ham falsafiy, ham didaktik xarakteridagi dostonidir. U kirish qismi va yetti bobdan iborat. Tabiiyki, bu tarjimalar Tabibiy ijodiga ta'sir etmasdn qolmadi. Shoir "Yetti ravza", "Vomiq va Azro" kabi dostonlarini g'oyat mahurat bilan yaratgan. Tabibiy hikoyatlarni tanlashda alohida e'tibor bergan va o'zining ustozlari bo'lmish Sa'diy, Navoiy va boshqa shoirlar ijodiga murojaat etib, shu bilan ularning an'analarini o'zbek kitobxonlari orasida yoyish va keng targ'ib etish ishiga katta hissa qo'shdi. Bu haqida shoir shunday yozadi:

Chu dedi muni Sa'diyi nuktadon,
Tabibiy sen o'lding anga tarjimon.[4]

Tabibiy ijodida insonga muhabbat, uni e'zozlashga bo'lgan ehtiros kuchli. Shuning uchun ham shoir dostonlaridagi asosiy g'oya kishilar orasidagi nizolarni tugatish, ularni adolatli va inoq bo'lib yashashga, yaxshilikka chaqirishga bag'ishlangan. Tabibiy dostonlariga ahamiyat berib qaraydigan bo'lsak, mazmun va shakl an'anaviylik kasb etgan bo'lsa-da ularda yangi davr ruhi ham sezilib turadi. Dostonlarda asosan shohlarga qarata murojaat qiladi:

Tabibiy, nazar ayla diqqat bila,
Hech odamg'a boqma haqorat bila.
O'zing ishq aro ayla Majnun kabi.
Vayo ayla Farhodi mahzun kabi[3].

Ushbu baytlardan ko'rinib turibdiki, o'ylamay so'zlamaslik, odam ko'nglini og'ritmaslik, ishqda chin sabotli bo'lish g'oyalari olg'a surilmoqda.

"Yetti ravza" axloqiy- ta'limiy xarakterdagi doston bo'lib, u 14ta hikoyatdan iborat. Dostonda adib o'z davrining ilg'or, xalqchil g'oyalari, insonparvarlik, ilm-ma'rifatga intilish, ta'madan yuz o'girish, o'z mehnati samarasiga qanoat qilish, odob, tavoze, soflik kabi oliyanob xislatlar haqida didaktik fikrlarni bayon etadi. Dostonda hikoyatlar ko'pincha latif va mazmunli xulosalar bilan yakun topadi. Kitobning birinchi bobi "Karam vafida" deb nomlanishining o'zi Navoiy an'analarini munosib davom ettirganligini ko'ramiz. Bunda shoir yaxshilik va yomonlik orasidagi tafovutni, yaxshilik har doim g'olib bo'lajagini, saxiylik va ehson ko'rsatganlar kamol topajagini qalamga oladi:

Karam xalqni qilg'usi nek nom,
Karam hosil etgusi maqsud kom[3].

Shoir yuqoridagilarni yo'laroq ifodalash uchun Sa'diyni "Hotami Toyi" hikoyatini keltiradi. Navoiyni "Xamsa" asarida ham ushbu obraz saxiylik timsoli sifatida gavdaladi. Ushbu obraz tashigan yuk XIX asrga kelib ham o'z vazifani ado etgan. "Yetti ravza" ning ikkinchi bobi ilm-ma'rifat masalalariga bag'ishlanadi. Tabibiy limning mohiyatiga yuksak baho berib, kishilarni ilm olishga chaqiradi. Dostonda keltirilgan "Imom Faxr Roziy bila Sulton Muhammad Xorazmshoh" haqidagi hikoyatda, ayniqsa, bu g'oya o'zining yuqori ta'sir cho'qqisiga chiqqan bo'lib, bu hikoyat

ham Alisher Navoiyning “Xamsa” sidan olingan. Unda Navoiyning ilmga bo‘lgan qarashlari o‘z ifodasini topgan.

Tabibiy dostonning uchinchi ravzasida qanoatning fazilatini ta’riflaydi. Shoir qanoatli inson har qanday qiyinchiliklarga dosh berishini, unga ega bo‘lgan insonlar hamisha jamiyatda yuqori o‘rinlarda bo‘lishini ta’kidlab shunday yozadi:

Ta’ma peshai ahli idbordur ,
Ta’magin hama ko’ziga xordur.
Qanoat erur mardi maqbul ishi,
Fahimu suxandon komil ishi[3].

Adib ta’magirlikni eng yomon xislatlardan biri ekanligini ta’kidlaydi. Unda shoir kishilarni halol mehnati bilan yashashga chaqiradi. Bu o‘sha davrning voqeliklarini aniqlashda yordam beradi. Ravza so‘ngida Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi ta’magir va qanoatli kishi haqidagi hikoyatini keltiradi. Bu unsurlarning barchasini o‘qib tahlil qilib shunga amin bo‘lamizki, Tabibiy o‘z salaflarining dostonnavislikdagi an‘analarga sodiq qolgan holda o‘z fikrlarini va g‘oyasini bayon etgan. U shu bilan xonlarning qanday davlat hukdori bo‘lishi kerakligini, jamiyatdagi ba’zi bir qusurli insonlarga ko‘zgu tutganligini ilgari suradi. Ikkinchi tomondan novatorlik g‘oyalarni ham singdirganligini tahlil qiladigan bo‘lsak, Tabibiy doston janrining poetik takomiliga ham erishgan deb ayta olamiz. Asarning to‘rtinchi bobi ishq-muhabbat haqida bo‘lib shoir bu g‘oyalarini “Vomiq va Azro” da ham ko‘rsatib dalillab bergan.

Tabibiy dostonning qolgan boblarida ham tarbiyaning ta’siri, tavozuning foydasi kabi jihatlarga ahamiyat beradi. Shoir asarda ilm-u hunarni hamma narsadan ustun qo‘yib, uni egallashda g‘oyat mashaqqat chekish kerakligini uqtiradi va ravza oxirida Sa’diyning “Guliston” idan hikoyat keltiradi. Dostonnavis bunday hikoyatlarni keltirish orqali tarbiya mavzuini kengroq ochishga fikr va g‘oyalarni yanada mustahkamroq qo‘yishga harakat qiladi.

“Vomiq va Azro” sujeti aslida juda qadim zamolarda yaratilgan bo‘lib, Tabibiy ijodida o‘zgacha jilosini ko‘rsatgan. Vomiq bilan Azroning nomi Ulug‘ navoiydan tortib Hamzagacha bo‘lgan shoirlar ijodida uchraydi[5]. Masalan, Alisher Navoiy:

Ko‘p o‘qudum Vomiqu, Farhodu, majnun qissasin,
O‘z ishimdan bul ajabroq dostone topmadim.

“Vomiq va Azro” dostoni Tabibiyning so‘nggi asari hisoblanib, uning xotima qismida:

Qilib bir yil chog‘i jahdi bag‘oyat,
Yetushdi bu kitobimg‘a tamomat.
Demak tarixini chun joiz erdi,
Ming-u uch yuz yigirma sakkiz erdi.

Dostonning badiiy jihatdan pishiq ishlanganligi shoirning yuksak mahoratidan darak beradi. Unda Tabibiyning Navoiy asarlaridan ilhomlangan holda o‘zbek adabiyotining an‘alariga sodiq bo‘lib nodir namunalarni yaratgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Tabibiy bu asarlarida axloqiy- ta’limiy qarashlarini bayon etish, kishilarga adolatli tuzum qanday bo‘lishi kerakligi haqida uqtirishni o‘z oldiga maqsad qilib oladi. Kishilarni ilm- ma’rifatga undash hamma zamonda ham dolzarb bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. Shu jihatdan Ahmad Tabibiy ijodini o‘rganishdagi tadqiqotlarni keng miqyosda ko‘rib chiqish zarurligini taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent O‘zbekiston. 2017.
2. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004. – 464 b.
3. G‘anixojayev F. Ahmad Tabibiy. -Toshkent: “Fan” 1978. 80-b
4. O‘zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi. XV-XIX asrlar. 2- tom. Oliy pedagogik o‘quv yurtlari uchun. Tuzuvchi O. Sharafiddinov. –Toshkent: O‘zbekiston, 1945.– 703 b.
5. Tabibiy. Tanlangan asarlar. Vomiq va Azro. -Toshkent: Badiiy adabiyot, 1968.-218 b.
6. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. -Toshkent: O‘zbekiston, 2008.-536 b.
7. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. –Toshkent: -Toshkent: Adabiyot va san’at, 1979. – 213b.
8. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVII – XIX asr birinchi yarmi). – Toshkent: O‘zbekiston, 2006.– 272 b.
9. A.Jalolov. XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi O‘zbek adabiyoti.-Toshkent: Fan, 1991. –151 b

UO'K 398.2 (575.171)

XORAZM DOSTONCHILIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

A.Ibrahimova, kat.i.x., f.f.d., Ozarbayjon Milliy ilmlar Akademiyasi

Folklor instituti, Ozarbayjon

Annotatsiya. Ushbu maqoladi so'z baxshi ijrochiligining paydo bo'lishi doston janrining shakllanishi bilan bog'liq ekanligi, qadimgi madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi haqida so'z boradi. Shuningdek, Xorazm vohasida eng qadimgi baxshi, o'z navbatida baxshilar piri Oshiq Oydin haqida ancha ishonarli ma'lumotlar saqlanib qolganligi va bu bilan bog'liq dostonlar, ularning tarixi haqida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: baxshi ijrochiligi, doston janri, zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto", eng qadimgi baxshi, Oshiq Oydin piri, oshiq baxshilar, "Go'ro'g'li" dostoni, "Kitobi dadam Qo'rqu", Qo'rqu ota.

Аннотация. В статье рассматривается становление эпического жанра, становление и развитие искусства в Хорезме, одном из центров древней культуры. Также в Хорезмском оазисе есть очень убедительные сведения о древнейших бахшии, в свою очередь, пир бахшии Ашик Айдын и связанные с ними былины, научные сведения об их истории.

Ключевые слова: перформанс бахшии, эпический жанр, священная книга зороастризма «Авесто», древнейший бахшии, Ашик Айдын пири, ашик бахшии, дастан "Горогли", "Китаби дадам Коркут", Коркут ота.

Abstract. This article deals with the formation of the epic genre, the formation and development of art in Khorezm, one of the centers of ancient culture. Also, in the Khorezm oasis there is a very reliable information about the oldest bakhshi, in turn, the piri of bakhshis Ashik Aydin, and related epics, scientific information about their history.

Key words: Bakhshi performance, epic genre, the sacred book of Zoroastrianism "Avesto", the oldest bakhshi, Ashiq Aydin piri, ashqi bakhshis, "Ko'ro'g'li" dastans, "Kitabi dadam Korkut", Korkutota.

Baxshi ijrochiligining qachon paydo bo'lganligini, albatta doston janrining shakllanishi bilan bog'lashga to'g'ri keladi. Ayrim manbalarda "X-XI asrlarda dostonlarni do'mbira jo'rligida aytiladiganlari yuzaga kelgan. Dostonning bunday namunalari Kaspiy va Orol dengizlari bo'ylaridagi qadimgi ko'chmanchi turkiy qabilalar orasida vujudga kelgan. Epik dostonlarni yaratuvchi va kuylovchi badihago'ylar ko'payib borgan sari ustoz-shogirdlik an'analari vujudga kela boshladi"[1], deb yozadi tarixchi olim T.Pardaev. Professional baxshichilikning shakllanishi bilan bog'liq holda masalaga yondoshilsa, ushbu fikrga qo'shilish mumkin. Biroq, baxshichilikning qo'shiq shaklidagi turli ko'rinishlari yuqorida ta'kidlaganimiz kabi ibtidoiy jamiyat davriga borib taqaladi. Qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi miloddan oldingi davrlarga to'g'ri keladi. S.P.Tolstovning "Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasini izlab" kitobida san'at tarixi uchun muhim bo'lgan quyidagi so'zlar bor: "Tuproq qal'adagi marosimlar zali devorlarida rombsimon kataklarga mashshoqlarning rasmi ishlangan. Shu rasmlardan biri-arfa cholg'u asbobini chalayotgan ayolning sarg'ish rangdagi nafis rasmi butunicha saqlanib qolgan. Shu xonada surnay va qum soati shaklidagi qo'sh nog'ora tasvirlangan naqsh fragmenti ham topildi. "Arfachi ayol xonasi" ostidan do'mbiraga o'xshash ikki torli cholg'u asbobining pardasini ushlab turgan odamning qo'li tasvirlangan naqsh fragmenti, yana bir xonadan esa niqob bilan o'ynayotgan ayol tasviri topildi. Bularga o'xshash rasmlarni Rim davridagi Suriya-Misr va qisman Qora dengizning Shimolidagi muzofoti tasviriy san'atida, O'rta dengiz vohasi hamda Hindiston, Eron san'atida yaratilgan obrazlarda uchratish mumkin. Shu tariqa bu rasmlarda ikki badiiy uslub, ikki an'ana bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan, biroq ular qadimgi Xorazm san'ati negizida o'ziga xos o'zgarishlarga uchragan" [2].Miloddan oldingi davrdayoq shunday yuksak madaniyatga erishgan xalq orasida iqtidorli baxshilarning yetishib chiqishi ham tabiiy holdir. Zardushtiylikning muqaddas

kitobi “Avesto”ning yaratilishi va uning “goh”larini kohinlar tomonidan kuylanishi ham kohinlik, shomonlik, baxshilik kasb-korla[3]rining paydo bo'lishiga zamin hozirlagan. Zardushtiylik dini hukmron bo'lgan davrlarda har bir Rustakda (qishloq,mahalla) otashgohlar bo'lib, unda kohinlar “Avesto” kitobini targ'ib qilishgan. Shu sababdan bo'lsa kerak Xorazm dostonlarida “Avesto” va “Shohnoma”ga aloqador mifologiya hamisha o'zini namoyon qilib turadi. Bertels bergan ma'lumotlarga qaraganda XI asrning 1 yarmida Unsuriy degan forsiygo'y shoir yashab, lirik she'rlar yozish bilan birga uchta doston ham yaratgan. U Beruniy bilan bir davrda yashab ijod qilgan. Uning “Vomiy va Uzro”, “Xing but-u surxbut (Oq sanam va qizil sanam), “Shodbahru Aynul hayot” kabi dostonlarini Beruniy arab tiliga tarjima qilgan. Ushbu dostonlar orasidagi “Vomiy va Uzro” asari hozirgacha yetib kelgan. Demak, X asrlardayoq turli asotirlar negizida dostonlar ijod qilish, ularni tarjima, targ'ib qilish faol rivojlangan. O'sha davrda ijod qilingan ko'plab dostonlar syujeti turli o'zgarishlar bilan hozirgacha kelib yetgan. Albatta ularni o'qiydigan, ijro qiladigan talantli shaxslarning bo'lganligi ham tabiiydir. Xorazmda ko'l va daryolarda qayiq va kema haydovchilar o'zlarining piri sifatida Nuh payg'ambarni tan oladilar. Temirchilar ish boshlaganda Dovud payg'ambarni yodga solishadi. Xorazm baxshilari esa o'zlarining ma'naviy ustozlari sifatida Oshiq Oydinga e'zozlashadi. Bu tabarruk shaxs turkman baxshilarining ham piri hisoblanadi [4]. To'ra Mirzaevning yozishicha, Samarqand dostonchiligi doirasida baxshilar piri sifatida mulla G'oyib tan olinadi. Ushbu shaxs haqida shu nomdagi doston ham bor [5]. Shuni ta'kidlash kerakki, bir paytlari “Oshiq Oydin” nomli doston ham bo'lgan [6]. Qoraqalpoq va qozoqlarda So'ppasli Sipira Jirov, Ozarbayjonlarda Qo'rquv ota kabi shaxslar ham baxshi, jirovlar piri sifatida ulug'lanadilar.Oshiq Oydin pining nomi “Xirmondali”, “Oshiq Najab”, “Oshiq Alband” kabi Xorazm dostonlarida ko'plab uchraydi. Ayniqsa “Oshiq Najab” dostonida uning faoliyat doirasiga katta e'tibor qaratilgan. Najab Oshiq Oydin pirga xizmat qilib, uning dutorini sovg'a sifatida olishga muvaffaq bo'ladi. “Xirmondali” dostonida soz va so'z borasida hech bir kimsa yenga olmagan Xirmondalini Oshiq Oydin aytishuvda yengib chiqadi.“Oshiq Alband” dostonida Oshiq Oydin pir epik qahramon taqdirining eng qaltis damlarida Albandga duch kelib, unga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, dalda bag'ishlaydi:

Tanisangiz nafas etgan piringman,
 Oshiqning maqsadini bilurman,
 Sango duo etganOydingpiningman,
 Ko'pyig'lama, sevar yorni ko'rarsan [7],
 deb ko'zdan g'oyib bo'ladi.

Dostonlarda oshiq-baxshilar, piri bo'lgan ushbu shaxs haqida ko'plab rivoyatlar to'qilgan. Aytishlaricha uning qabrini tunagan baxshilarga pir sharob tutar ekan, agarda uni shogird ichsa, ulug' sozanda, oshiq-baxshi bo'lib yetishar ekan. “Oshiq Mahmud” dostonining O'zR FA TAFI folklor bo'limining qo'lyozmalar fondida 1431-raqamli inventarda saqlanayotgan qo'lyozmasida Mahmudjon va Nigorxonlar suvga cho'kib hayotdan ko'z yumganlarida Oshiq Oydin pir ularni “Jon tana gir” kuyini chalib tiriltiradi. Oshiq Oydin pir dastlabki xalifa Abu Bakr Siddiq (632-634) bilan aloqador silsilaga borib bog'lanadi. Bu silsila o'ziga xos g'oyaviy oqim bo'lib, so'fiylik silsilasi deb yuritilgan. Bu oqimga Abu Ali Ibn Sino, Abul Hasan Haraqoniy, Abu Sayid Maxnaiy, Abduxoliq G'ijduvoniy, Mansur Xalloy, Ahmad Yassaviy, Yusuf Hamadoniylar ham kirganlar. Oshiq Oydin pir maqbarasining shayxidi saqlanadigan “Tazkirat ul Husayin” nomli kitobda bu haqda aniq ma'lumotlar bitilgan. Shayxning vafoti hijriy yilning 632-sida voqe bo'ldi. Mudqat muboraklari shahri Bo'stonning Diyorbakr haddida hamda Bag'dodda ikki joyda ham ziyoratgohlari bor turur”. Bertelsning “So'fizm va so'fiylik adabiyoti” kitobida ushbu davr bilan aloqador muhim ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, o'sha kitobda as-Suhravardiy degan muallifning “Avoriful-maorif” degan ishi haqida so'z yuritib, uning adabiyot va san'at rivojiga qo'shgan katta ulushi xususida aytib o'tadi. Uning Giloniyning shogirdi ekanini ta'kidlab, 1255 (melodiy) yilda vafot etganini qayd qiladi [8]. Ushbu shaxsning Oshiq Oydin pir ekanligiga shubha qilmasa ham bo'ladi.Chunki biz yuqorida ta'kidlab o'tgan “Tazkirat ul Husayn” asarida Oshug'iddinning vatani shariflari Suhravarddir deyilgan. Yana o'sha kitobda aytilishicha shayx hazratlarining “Avorif sharif as Salohiy Had” degan asari ham bo'lib, u Makkada chop etilgan. “Oshiq Najab” dostonida Oshiq Oydingning shahri Bo'stonda yashaganligi, 360 so'fisi borligi, 115 yoshda ekanligi aytib o'tilgan. “Xirmondali”da ham

shunga yaqin ma'lumotlar berilgan. Uning Chingizxon bosqinidan keyin 16 yil yashaganligi haqida ma'lumot beruvchi manbalar ham mavjud. So'nggi ma'lumotlarga qaraganda haqiqatan ham Oshiq Oydin pining shajarasi Eronning Suhravard shahri bilan uzviy bog'lanadi. Ular uch qarindosh Najib Suhravardiy (1097-1168), Shayx Shahobiddin Abu Hafs Yahyo Suhravardiy (1115-1191) Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy, (1144-1234) bo'lib, Najib Suhravardiy ularga ustozlik qilgan [9]. An-Nasaviyning yozishicha, Xorazmshoh Muhammadning obro'-e'tibori yuksalib, ulug'vor ishlarga qo'l urib boshlaydi va Bag'dodga yurish maqsadini amalga oshirishi ma'lum bo'lib qoladi. Uning bu maqsadidan qaytarish uchun eng obro'li, shayxlar shayxi nomini olgan Shixobiddin as-Suhravardiy Xorazmga elchi qilib yuboriladi. Biroq Xorazmshoh shayxni mensimay kutib oladi. Hatto ancha navbat kutib huzuriga kirganda unga o'tirishga ruxsat bermaydi. Nihoyat shayx unga payg'ambar hadislaridan so'zlamochi ekanini aytadi. Xorazmshoh bunga rozi bo'lib, pastga tushib tiz cho'kib o'tirib, shayxni tinglaydi. Shayx hadis orqali uni urush qilish maqsadidan qaytishga undaydi. Biroq bu harakatlar bekor ketadi. Nihoyat u Bag'dodga yurish qiladi. Ammo qo'shini tabiat inijliklari tufayli parokandalikka uchraydi. Bundan ta'sirlangan Xorazmshoh as-Suhravardiyning so'ziga amal qilmaganidan pushaymon etib, shayxni qaytadan Xorazmga elchi sifatida kelishga taklif etadi [10]. Sal o'tmay Chingiz bosqini yuz beradi. Shayx Shixobiddin Suhravardiyning Xorazmshoh tomonidan yaxshi kutib olinmaganligi, Shayxning bashorati to'g'ri chiqib, Xorazmshohning xor-zorlikda halok bo'lishi Oshiq Oydinning xalq orasidagi obro'si oshib pir darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'lganligi ehtimolga juda yaqin. Umar Suhravardiyning o'g'li Shayx Zayniddin (Zayniddin bobo) ham diniy va jamoat arbobi bo'lgan. O'sha soha bo'yicha u Toshkentga ham kelgan. Umar Suhravardiy asos solgan suhravardiylik tasavvuf tariqati deb ataluvchi bu oqim ikki daryo oralig'ida zohidlik maktabi negizida tarkib topgan bo'lib, uning a'zolari hunarmandlar va o'qimishli ziyolilar xisobiga kengayib borgan. Suhravardiylar sunniylik aqoyidchilari bo'lib mo'tadil so'fiylik qarashlarini targ'ib qilganlar. Ular dunyoviy ilm bilan ilohiy ilmning uzviy bog'lanishini tan olishgan. Umar Suhravardiy o'zining 63 bobdan iborat "Avorif ul maorif" asarida "dunyoviy ilm-go'yoki sut, ilohiy ilm esa-uning qaymog'idir" deb yozadi. Uningasarlari arab, fors, nemis va ingliz tillarida nashr etilgan. Maboda e'tibor berilsa, Oshiq Oydin pir baxshilarning Qambar, bobo esa sozandalarning piri sifatida mashhurlik kasb etadi. O'tgan asrning 90-yillarida Oshiq Oydin pir qabri joylashgan Vos qal'asida Oshiq-baxshilar musobaqasi o'tkazish an'anaga aylangan edi. 1991 yilda bu yerda baxshilarning xalqaro bellashuv ko'rigi bo'lib o'tgan. Bu anjumanda Ozarbayjon, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'zbekiston respublikalaridan kelgan ko'plab baxshilar ulug' pir qabrini ziyorat qildilar. Ayniqsa Xorazm, Toshovuz va Qoraqalpoq baxshilari bu tadbirda faol ishtirok etishdi [11]. "Kitobi dadam Qo'rqu" eposining barcha shoxobchalarida faol harakat qiladigan asosiy obraz Qo'rqu otadir. Bu obraz haqida turli olimlar turli fikrlar bildirishgan. V.V. Bartoldning ko'rsatishicha, u bahodir emas, balki urug' oqsoqolidir. Unda xalq donoligi mujassamlashgan [12].

Qo'rqu tota bashoratchi baxshi va afsonaviy shaxs. O'z navbatida u sehrar, shomondir [13]. Binobarin, Qo'rqu ota kitobning bosh qahramoni emas. Lekin uning fikrlari, qiyofasi, jami hodisalar va qahramonlar taqdirida tutgan o'rniga ko'ra butun asarni birlashtirib turuvchi qahramon rolini o'ynaydi [14]. Qo'rqu ota haqida dastlab fikr yuritgan shaxs Abul G'oziy Bahodirxondir. Buyuktarixchiolim "Shajarai tarokima" asarida Qo'rqu otani 14 joyda tilga oladi. Uning ko'rsatishicha, Qoraxo'ja o'g'li Qo'rqu Inal Yavi xonning vaziri bo'lib, 295 yil umr kechirgan, uchta xon davrida vazirlik qilgan, g'aroyib ishlarni amalga oshirgan. Butun o'g'uz eli unga bo'ysungan, biror farzand tug'lsa, albatta u kelib ism qo'ygan [15]. T. Mirzaevning yozishicha, Salor Qozon turkumini tashkil etuvchi qahramonlik qo'shiqlari Sharqiy Turkistondan kelgan turkiy qabilalarga tegishli bo'lib, XI asrda saljuqiylar davrida bu turkum Kichik Osiyo va Kavkazga o'tib, "Kitobi dadam Qo'rqu" tarkibidan joy oldi [16]. "Go'ro'g'li" turkumining ustuvorlik qila boshlashi bilan Qo'rqu ota to'g'risidagi doston unutilib ketgan: XIX asr boshlariga kelib, "Kitobi dadam Qo'rqu" eposining yozma nusxalarga ko'chirilishi an'analari asosida "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari ham yozuvga olina boshlagan. Qo'rqu ota haqida jiddiy tadqiqotlar olib borgan X.G. Ko'ro'g'li o'zining "Shaman, polkovodets, ozan" (evolyutsiya obraza dede – Korkuta) maqolasida Qo'rqu ota shaxsida shomonlik, o'zonlik (baxshi) xususiyatlari mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi, o'z navbatida uning sarkarda (polkovodets) bo'lganligiga shubha bildiradi

[17].Qozoq-qirg'iz asotirlarida Qo'rqu ot shamon obrazi sifatida talqin qilinadi. Etnograf Ch.Ch.Valixonov Qo'rqu otaning o'limdan qochishi motivini shomonlik bilan bog'laydi. Qirg'iz shomonlaridagi ushbu rivoyatda Qo'rqu ot birinchi shomon sifatida e'tirof etiladi. O'rta Osiyodagi yozma yodgorlik-"Do'st Sulton tarixi" kitobida esa Qo'rqu ot baxshilar piri sifatida tasvirlanadi. Qozoq baxshilari shu sababdan dostonni boshlash oldidan undan yordam so'rashadi, iltijo qilishadi. Qadimgi davrga oid afsonalarda Qo'rqu ot shomon tarzida tasvirlansa, Islom dini ta'sirida yaratilgan so'nggi afsonalarda u avliyo darajasiga ko'tarilgan. A.Divaev bu haqda Qozonli hududidagi Xorxut toponimi bilan aloqador afsona borligini tasdiqlaydi. Uning yozishicha, Xorxutning qabri 1880 yilgacha saqlangan, keyin uni Sirdaryo yuvib ketgan [18].Abulg'oziy Bahodirxon Qo'rqu otani donishmand vazir sifatida tasvirlasa, Rashiddin asarlarida baxshi, O'zon tarzida beriladi. O'zon atamasi turkmanlarda ham uchraydi. Maxtumqulining bir she'rida shunday misralar bor:

Davlat ela galar bo'lsa,

Boshdan burun o'zon galar.

Davlat eldan getar bo'lsa,

Mulla bilan to'zon galar [19].

O'zon atamasi ilgari Xorazmda ham ishlatilgan.

Qo'rqu otaning lashkarboshi tarzida berilishi Abulg'oziyda ham bor bo'lib, bu ma'lumot ikki shaxsning ismini aralashtirish natijasida kelib chiqqan. Bundan tashqari o'g'uzlarda shu nomdagi urug' ham uchraydi [20].

Bu ikki shaxs haqidagi fikr K.A.Inostranov ishlarida ham uchraydi. Qolaversa, lashkarboshining ismi Qirqu tarzida yozilishini A.N.Kononov ham birinchilardan bo'lib, aniqlagan edi. Folklor asarlarida Qo'rqu-shomon, afsungar, tabib, uning musulmonlikka aloqasi rasmiyatchilik tariqasida qayd qilinadi xolos. Tarixiy asarlarda esa bu shaxs musulmon dinining muqaddas kishilaridan biri sifatida ta'kidlanadi. X.G.Koroglining mazkur maqolasida Qo'rqu ot faoliyatiga doir masalalar keng doirada tahlil etiladi. Yuqorida keltirilgan barcha tafsilotlar Qo'rqu ot obrazining to'laonli qiyofasini gavdalantira oladi.Maqola oxirida "Kitobi dadam Qo'rqu"ning g'arb o'g'uzlarida tarqalgan yodgorligi xususida so'z yuritiladi. Barcha afsona va rivoyatlarda Qo'rqu-shomon, o'zon, davlat arbobi, hukmdor maslahatchisi, barcha o'g'uz elining donishmand ustoz sifatidagi evolyutsion obraz sifatida gavdalantiriladi. Uning baxshi sifatidagi faoliyati hech qachon yo'qolmagan. O'z navbatida uning tarixiy prototipini izlashga ham asos yo'q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Pardaev T. O'zbek dostonchilik maktablarining teran ildizlari ma'naviyatimiz asosi. / Jahon sivilizatsiyasida... -B.117.
- 2.Tolstov S.P. Qadimiy Xorazm sivilizatsiyasini izlab. -T.: "Yangi asr avlodi", 2014. -B.214-215. (380)
- 3.Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. -М.: Наука, 1988. -С.24. (558)
- 4.Карриев Б.А. Эпические сказания о Кероглы у тюркоязычных народов. -М.: Восточная литература,1968. -С.134.
- 5.Мирзаев Т. Эпос и сказитель. -Т.: Фан, 2008.-С. 66.
- 6.Жирмунский В.М.. Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. -М.: ГИХЛ, 1947. -С.294.
- 7.Oshiqnoma, Ikitob, Urganch, «Xorazm», 2006, 187-bet.
- 8.Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. - М.: Наука, 1965, -С. 485.
- 9.O'zbek milliy ensiklopediyasi, 8-tom. -T.: "O'zbek milliy ensiklopediyasi", 2004, 184-185- betlar.
- 10.An-Nasaviy Shixobiddin Muhammad, Sulton Jaloliddin Manguberdi tafsiloti. -T.: "O'zbekiston", 2006, 30-40-b.
- 11.Oshiq Oydin-94, Dashxovuz, 1994,3-bet.
12. Бартольд В.В. Коркуд, соч. т.v-М.: 1968, С.41.
13. КороглыХ.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. -М.: Наука, 1983, С.61.
- 14.Nazarov B. "Qo'rqu ot kitobi" haqida. // "Yoshlik", 1988, №5, 40-bet.
15. Кононов А.Н. Родословная туркмен.Сочинение Абу-л-Гази хана хивинского,-М.,-Л.: Изд. Ан, 1958.
- 16.Mirzaev T. Qahramonlik eposining yuzaga kelishi.// O'zbek folklorining epik janrlari, -T.: Fan, 1981, 43-bet.
17. Короглы Х.Г. Шаман, полководец, озан (эволюция образа деде -Коркута). // Советская тюркология. - Баку, 1972, №2. -С.48-62.
- 18.Диваев А. Несколько слов о могиле Хорхут-ата-ЗВО РАО, Т.Х.СП.6. 1896. -С.193-194.
- 19.Магтымгулы. Ашгабат, «Туркменистан», 1977. -Б.234. (678)
- 20.Короглы Х.Г. Кўрсатилган мақола, 52-бет.

CHANGES IN READING HABITS AMONG YOUNG STUDENTS

Sh.Iminova, teacher, Andijan State of Foreign Languages Institute, Andijan

Annotatsiya. Odamlarning o'qish bilan shug'ullanish usullari so'nggi bir necha o'n yilliklarda chuqur o'zgarishlarga duch keldi. An'anaviy bosma ommaviy axborot vositalaridan raqamli platformalargacha bo'lgan bu o'zgarishlar odamlarning ma'lumotni qanday qabul qilishi, sharhlashi va saqlashiga ta'sir qildi. O'zgarishlarning asosiy omillari orasida texnologik innovatsiyalar, ko'p vazifali xatti-harakatlarning kuchayishi va yosh avlodning o'zgaruvchan afzalliklari kiradi. Ushbu maqola ushbu o'zgarishlarni, raqamli o'qishning kognitiv ta'sirini va ta'lim va savodxonlik uchun kelajakdagi oqibatlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: o'qish odatlari, raqamli o'qish, kitoblarni chop etish, e'tibor, ekranni o'qish, ta'lim, kutubxonalar, kognitiv o'zgarishlar.

Аннотация. За последние несколько десятилетий способы, которыми люди взаимодействуют с чтением, претерпели глубокие изменения. От традиционных печатных СМИ до цифровых платформ эти сдвиги повлияли на то, как люди усваивают, интерпретируют и сохраняют информацию. Основными движущими силами изменений являются технологические инновации, рост многозадачности и меняющиеся предпочтения молодых поколений. В этой статье рассматриваются эти изменения, когнитивные эффекты цифрового чтения и будущие последствия для образования и грамотности.

Ключевые слова: Читательские привычки, цифровое чтение, печатные книги, концентрация внимания, чтение с экрана, образование, библиотеки, когнитивные изменения.

Abstract. The ways people engage with reading have undergone profound transformations over the last few decades. From traditional print media to digital platforms, these shifts have affected how individuals absorb, interpret, and retain information. Key drivers of change include technological innovation, the rise of multitasking behaviors, and the evolving preferences of younger generations. This article delves into these changes, the cognitive impacts of digital reading, and the future implications for education and literacy.

Keywords: Reading habits, digital reading, print books, attention span, screen reading, education, libraries, cognitive changes.

Introduction. Reading, as a fundamental tool for knowledge acquisition, has undergone profound transformations over centuries. Historically, the process of reading was tied to physical formats—books, newspapers, and handwritten manuscripts. It was characterized by deep engagement, extended focus, and a linear approach to content. The advent of technological innovation, however, has significantly reshaped these habits, introducing dynamic ways of consuming information that prioritize speed, accessibility, and convenience. These changes are not merely about the medium but also about the cognitive and cultural shifts in how people interact with text. The transition from traditional to digital reading habits highlights the interplay between technology and human behavior. While digital platforms have democratized access to information, they have also fragmented reading behaviors, raising questions about attention spans, comprehension, and the cultural value of books. This shift is particularly evident among younger generations, who navigate a world of hyperconnectivity and screen-based learning. However, it is important to understand these changes in the context of historical shifts, such as the transition from oral traditions to written text and from manuscripts to print books.

This introduction explores the factors driving changes in reading habits, the challenges posed by digital media, and the implications for education, culture, and personal growth. By examining these shifts, we can better understand the evolving relationship between readers and the written word.

For much of history, reading was a solitary, immersive activity. Books and manuscripts were rare and valued commodities, and their content required careful, sustained attention. This linear mode of reading fostered deep comprehension and critical thinking. The printing press revolutionized access to books, making reading more widespread and contributing to the spread of literacy and

knowledge across Europe and beyond. However, even with the mass production of books, the act of reading remained largely unchanged for centuries—linear, focused, and requiring physical interaction with text. Libraries became central hubs for this engagement, serving as places where individuals could study and reflect without distractions.

The rise of digital technology in the late 20th and early 21st centuries disrupted traditional reading practices. E-books, online articles, and multimedia content have made reading more flexible and convenient but have also introduced challenges. Digital platforms like Kindle, Google Books, and online academic journals have democratized access to information. Readers can now access vast libraries of content instantly, often at little or no cost. Audiobooks and podcasts further expand the definition of reading by allowing individuals to consume content while multitasking.

Digital reading is characterized by behaviors like skimming, scanning, and multitasking. Unlike traditional reading, which requires extended focus, digital readers often interact with content in short bursts, jumping between hyperlinks and prioritizing efficiency over depth. Studies have shown that this fragmentation can lead to reduced comprehension and retention, particularly for complex or abstract material.

Reading on screens promotes "network thinking," where readers navigate information non-linearly. This approach is effective for quick information retrieval but may hinder deep understanding and critical analysis. Researchers argue that this shift in cognitive processing reflects broader changes in how the brain adapts to technology.

Younger generations, often referred to as digital natives, have grown up with technology as an integral part of their lives. While they are adept at navigating digital tools, studies suggest that many still prefer physical books for leisure reading. This preference may be attributed to the tactile and immersive qualities of print, which offer a break from the distractions of screens.

Conversely, older generations, who were introduced to digital reading later in life, may experience greater resistance to these changes. Libraries, educational institutions, and publishers must navigate these generational differences, balancing traditional and digital formats to meet diverse needs.

Despite its benefits, digital reading has faced criticism for its impact on attention, comprehension, and the overall reading experience. Deep reading, which involves immersive engagement with complex texts, is becoming less common in the digital age. Scholars argue that the constant distractions of digital devices make it difficult to sustain focus, resulting in a decline in critical thinking and analytical skills.

Libraries have adapted to these changes by incorporating digital resources and creating hybrid spaces that support both traditional and digital reading. However, educators report that students often struggle with extensive research tasks, relying on quick searches rather than thorough exploration. This trend underscores the need for teaching digital literacy skills that balance efficiency with comprehension.

While digital reading is often promoted as eco-friendly, its environmental impact is complex. The production and disposal of electronic devices contribute to e-waste, challenging the perception that digital formats are inherently sustainable. The transformation of reading habits has far-reaching implications for education, culture, and personal development. As reading extends beyond traditional text to include multimedia and interactive content, the definition of literacy is evolving. Digital literacy, which encompasses the ability to navigate and critically evaluate online information, is becoming a fundamental skill in the modern world.

Educational institutions must adapt to these changes by integrating digital tools while preserving the value of deep, reflective reading. Blended learning approaches, which combine traditional and digital methods, can help achieve this balance. Individuals must navigate the benefits and challenges of digital reading by developing habits that support cognitive health. Setting aside time for screen-free reading, engaging with diverse formats, and prioritizing quality over quantity are essential strategies for fostering meaningful reading experiences.

The evolution of reading habits marks a profound shift in how individuals interact with and consume information in the 21st century. The transition from print to digital formats has offered

unprecedented access, convenience, and portability, allowing readers to engage with texts anytime and anywhere. E-books, online articles, and multimedia content have become integral to modern reading practices, reshaping not only individual preferences but also societal norms. However, these advancements come with notable challenges, including the decline of deep, linear reading and the rise of superficial engagement with text. The fast-paced nature of digital reading has implications for comprehension, memory, and cognitive skills, particularly among younger generations accustomed to screen-based content.

At the same time, traditional reading practices continue to hold value. The tactile experience of physical books, coupled with their ability to foster focused and immersive reading, remains a critical part of many people's lives. Fiction, in particular, stands out as a bridge between the old and new, attracting both digital and print readers with its timeless ability to tell compelling stories.

The key to addressing these shifts lies in achieving a balance. Educational institutions, libraries, and publishers must adapt to these changes by encouraging a hybrid approach to reading. This includes integrating digital literacy into educational curricula, promoting critical thinking skills, and providing access to both digital and print resources. Moreover, fostering habits that encourage intentional, deep engagement with texts—regardless of format—will be essential in preserving the intellectual and cultural benefits of reading.

Ultimately, as society continues to navigate this transformation, the goal should be to leverage the advantages of digital tools while preserving the depth and richness of traditional reading practices. By doing so, we can ensure that the act of reading continues to enrich minds, foster creativity, and sustain the cultural fabric of future generations.

REFERENCES:

1. Dayang Azimah Abang Yusof, "Reading Habits Among Students in the Digital Era: Changes of Trends and Behaviours," *Journal of Academic Library Management (AcLiM)*, Vol. 1 No. 1, 2021. Available at: *Journal of Academic Library Management*.
2. Ziming Liu, "Reading Behavior in the Digital Environment: Changes in Reading Behavior over the Past Ten Years," *Journal of Documentation*, 61(6), 700–712, 2005. DOI: 10.1108/00220410510632040.
3. Maryanne Wolf, *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. Harper, 2018. [Referenced insights available from multiple academic reviews].
4. Nicholas Carr, "Is Google Making Us Stupid? What the Internet Is Doing to Our Brains," *The Atlantic*, July/August 2008. Available at: *The Atlantic*.
5. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), "How Libraries Are Adapting to the Digital Reading Trend," 2021. Available at: *IFLA Resources*.

UDC 811.153/81'373

CULTURAL AND NATIONAL SPECIFICITY IN SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND RUSSIAN *Sh.M.Iskandarova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ingliz va rus tillaridagi somatik frazeologik birliklarda aks etgan madaniy va milliy xususiyatlarni o'rganadi. Qiyosiy tahlil orqali ingliz va rus tillari so'zlashuvchilarining madaniy farqlari tananing turli qismlarini o'z ichiga oluvchi frazeologik birliklarda qanday aks etishi ochib berilgan..*

Kalit so'zlar: *somatik frazeologiya, madaniyatlararo tilshunoslik, madaniy tilshunoslik, frazeologik birliklar, milliy stereotiplar, madaniy belgilar, rus tili, ingliz tili, qiyosiy tilshunoslik, madaniy konnotatsiyalar.*

Аннотация. *В данном исследовании рассматриваются культурные и национальные особенности, отраженные в соматических фразеологических единицах английского и русского языков. Посредством сравнительного анализа выявлено, как культурные различия между носителями английского и русского языков проявляются в фразеологических единицах, содержащих компоненты, связанные с частями тела.*

Ключевые слова: *соматическая фразеология, межкультурная лингвистика, культурная лингвистика, фразеологические единицы, национальные стереотипы, культурные символы, русский язык, английский язык, сравнительная лингвистика, культурные коннотации.*

Abstract. *This research examines the cultural and national specificity reflected in somatic phraseological units of English and Russian languages. Through comparative analysis, the study reveals how cultural differences between English and Russian speakers manifest in phraseological units containing body part components.*

Keywords: *somatic phraseology, cross-cultural linguistics, cultural linguistics, phraseological units, national stereotypes, cultural symbols, Russian language, English language, comparative linguistics, cultural connotations*

Introduction. Phraseological units containing somatic components serve as linguistic mirrors reflecting the cultural and national specificity of different language communities. As Teliya (1996) notes, "phraseological units are especially culturally marked linguistic signs that capture and preserve cultural information in their semantics" (p. 82). The study of somatic phraseological units (SPUs) in English and Russian reveals not only linguistic differences but also distinct cultural conceptualizations and historical experiences.

The human body being a universal human experience might seem to generate similar phraseological expressions across languages. However, as Kövecses (2010) demonstrates, even seemingly universal bodily experiences can be conceptualized differently across cultures, leading to varied phraseological expressions. This research aims to explore these cultural differences through the lens of somatic phraseology.

The symbolic meanings attributed to different body parts often vary between English and Russian cultural traditions. According to Dobrovolskij and Piirainen (2005), while some symbolic associations are shared across European cultures, others are distinctly culture-specific.

Heart Symbolism

In both English and Russian cultures, the heart is traditionally associated with emotions. However, the specific emotional associations show cultural variation. In English phraseology, the heart often symbolizes courage and determination alongside emotional states:

- heart of oak (courage)
- have the heart to do something (courage/determination)
- take heart (gain courage)

In Russian phraseology, the heart more frequently appears as a symbol of emotional suffering and spiritual experiences:

- сердце кровью обливается (one's heart bleeds)
- сердце разрывается (heart is breaking)
- положи руку на сердце (with hand on heart—in all honesty)

According to Kövecses (2015), these variations are a result of different cultural perspectives on how to express and conceptualize emotions.

In Russian phraseology, the term душа (soul) is treated differently than in English somatic phrases, highlighting cultural differences. According to Wierzbicka (1992), the Russian idea of душа is a culturally particular manner of conceptualizing inner existence, distinct from the English tradition. Russian phraseology frequently employs душа in expressions where English might use "heart" or avoid bodily metaphors entirely:

- душа нараспашку (open soul = wearing one's heart on one's sleeve)
- душа в душу (soul to soul = in perfect harmony)
- душа болит (soul hurts = to be worried/concerned)

National stereotypes and cultural concepts find rich expression through somatic phraseology. According to Lakoff and Johnson (1980), such conceptual metaphors often reflect deeply embedded cultural values and beliefs.

English and Russian display different emphasis in SPUs related to work and effort. English tends to focus on individual achievement and practical results.

- put one's back into something
- keep one's nose to the grindstone
- Roll up one's sleeves

Russian phraseology often emphasizes collective effort and physical labor:

- работать не покладая рук (work without laying down hands)
- в поте лица (in the sweat of one's face)
- золотые руки (golden hands = skilled worker)

Cultural differences emerge clearly in SPUs describing character traits. Sharifian (2017) notes that such expressions often reflect cultural values and social norms.

English expressions often emphasize:

Independence: stand on one's own two feet

Practicality: keep one's head screwed on

Self-control: keep one's head

Russian expressions frequently highlight:

Emotional openness: душа нараспашку (open soul)

Wisdom through experience: голова на плечах (head on shoulders)

Collective mindset: рука об руку (hand in hand)

The historical development of SPUs reveals interesting cultural differences. Many English somatic expressions reflect maritime history and traditions:

all hands on deck, show one's true colors, hand over fist

Russian somatic phraseology often reflects agricultural and Orthodox Christian traditions:

- косая сажень в плечах (broad-shouldered, referring to old Russian measurements)

- перст божий (finger of God)

- бить челом (to bow one's forehead—historical form of showing respect)

Dobrovolskij (2011) argues that such historically conditioned differences contribute significantly to the national specificity of phraseological systems.

The emotional and evaluative loading of SPUs often differs between English and Russian, reflecting distinct cultural attitudes toward emotional expression.

Russian SPUs tend to express emotions with greater intensity than their English counterparts.

English: break one's heart

Russian: - сердце разрывается на части (heart tears into pieces)

English: get on one's nerves

Russian: душу выматывать (to wind out someone's soul)

Cultural Attitudes Toward Emotions

Wierzbicka (1999) notes that Russian culture generally allows for more open expression of emotions, which is reflected in its phraseology. This contrasts with English phraseology's tendency toward emotional restraint.

Phraseological Lacunae and Non-Equivalent Units

The study of phraseological gaps between languages reveals important cultural differences. According to Szerszunowicz (2015), such lacunae often point to unique cultural concepts or experiences.

Some Russian SPUs have no direct English equivalents due to unique cultural concepts:

- душа нараспашку (literally "soul wide open"—describing an open, sincere person)

- с головы до пят (from head to feet—completely)

Similarly, some English SPUs lack Russian equivalents:

- keep a stiff upper lip (showing emotional restraint)

- wear one's heart on one's sleeve (showing emotions openly)

Sometimes similar concepts are expressed through different somatic imagery:

English: It goes without saying.

Russian: само собой разумеется (literally "understands itself").

English: To know something by heart

Russian: знать на зубок (to know by tooth)

Conclusion. The comparative analysis of somatic phraseological units in English and Russian reveals significant cultural differences in how these languages conceptualize and express human

experiences through body-related metaphors. While some universal patterns exist, particularly in basic physical and emotional expressions, many SPUs demonstrate clear cultural specificity.

The study focuses on how historical events, cultural values, and national character traits are encoded in phraseological systems. The distinctions in emotional expression, cultural symbolism, and conceptual mapping show that, even when dealing with the universal human experience of the body, language communities have unique ways of producing meaning through phraseology.

These findings have important implications for translation, cross-cultural communication, and language teaching. Understanding the cultural specificity of somatic phraseology can help avoid misunderstandings and improve intercultural communication.

REFERENCES:

1. Dobrovolskij, D. (2011). Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist? In A. Pamies & D. Dobrovolskij (Eds.), *Linguo-cultural competence and phraseological motivation* (pp. 7-24). Schneider Verlag.
2. Dobrovolskij, D., & Piirainen, E. (2005). *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Elsevier.
3. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
4. Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
6. Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics*. John Benjamins.
7. Szerszunowicz, J. (2015). Cultural connotations in phraseology: Recent research and future perspectives. *Yearbook of Phraseology*, 6(1), 95-121.
8. Teliya, V. N. (1996). Russian phraseology: Semantic, pragmatic and linguocultural aspects. *Shkola "Yazyki russkoj kul'tury"*.
9. Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford University Press.
10. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals*. Cambridge University Press.

UO'K 82-1/-9

ERTAK NUTQIDA ZAMON VA MAKON MUNOSABATLARINING IFODALANISHI

A.F.Ismatov, PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada xalq ertaklarida vaqt va makon tushunchalarining o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi tahlil qilingan hamda ertaklar nutqining klishe tuzilmalar orqali kommunikativ mazmuni va badiiyligini oshirish usullari yoritilgan. Shuningdek, maqolada ertak syujetining vaqt-makon ko'rsatkichlari orqali rivojlanishi, uning dualistik konseptual olami va madaniy o'ziga xosligi ochib berilgan. Mazkur maqola vaqt va makonning zamonaviy lingvistik tahlili orqali ertak qahramonlari harakatining madaniy, sinxron va diaxron jihatlarini tadqiq etganligi bilan ahamiyatli.

Kalit so'zlar: vaqt, makon, xronotop, fazoviy vaqt, sinxroniya, diaxroniya.

Аннотация. В статье анализируется своеобразное проявление понятий времени и пространства в народных сказках, а также рассматриваются способы повышения коммуникативного содержания и художественности сказочной речи посредством клише-структур. Кроме того, в статье раскрываются развитие сюжета сказки через временные и пространственные показатели, ее дуалистический концептуальный мир и культурная специфика. Данная статья значима тем, что исследует культурные, синхронные и диахронные аспекты движения сказочных персонажей посредством современного лингвистического анализа времени и пространства.

Ключевые слова: время, пространство, хронотоп, пространственный время, синхрония, диахрония.

Abstract. The article analyzes the unique manifestation of time and space concepts in folk tales, highlighting how the use of cliché structures enhances the communicative content and artistry of fairytale language. Furthermore, the article explores the development of the fairytale plot through time-space indicators, revealing its dualistic conceptual world and cultural specificity. This article is significant for its exploration of the cultural, synchronic, and diachronic aspects of fairytale character movement through a modern linguistic analysis of time and space.

Key words: *time, space, chronotope, spatial time, synchrony, diachrony.*

Inson axborot maydonining eng muhim elementlaridan biri bu vaqtdir. Bu inson aqli makonining eng muhim qurolidir. Inson ongining har bir mikrotuzilmasi shu tuzilishga xos vaqt va makonga ega. Ammo, ertak nutqidagi qahramonning harakatlari zamon va makondan tashqarida sodir bo'layotgandek taassurot uyg'otadi. Ertakdagi noma'lum xronotopning ertak boshidanoq ko'rinishi bunga turtki beradi. Ertak odatda ikoya qahramonning "olti oylik yurt" ga noma'lum vaqt oralig'ida, ya'ni "...kunlik" sayohati bilan boshlanib, shu davrdagi qiyinchiliklarni yengib o'tib, o'z davlatiga qaytishi bilan tugaydi.

Ertak nutqida tinglovchini qiziqtiradigan sarguzasht, voqelikdan yiroq tasavvurning namoyon bo'lishi ertakning boshidan oxirigacha aniq bayon etilgan. Ertaklar nutqidagi xronotopning bu tarzda ma'lum emasligi, yuqorida aytib o'tganimizdek, ertak turkumiga xos xususiyat ekanligidan dalolat beradi. Ko'rinish turibdiki, ertak nutqidagi bu farq ertak nutqida ishtirok etuvchi til shaxsi, ya'ni bosh qahramon, uning yordamchilari va muxoliflarining harakatlarini ko'rsatishdan ko'ra ertakning yanada rivojlanishi uchun foydaliroqdir.

Ertaklar nutqidagi ertak turkumi boshqa san'at asarlariga nisbatan makon va zamon jihatidan sezilarli xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar ertak nutqidagi noma'lum xronotopning geografik makon va real mavjudlikning real vaqt davridan uzoqda ko'rsatilishi, ertakdagi harakat vaqti noaniq, real chegara yo'qligi va harakat joyi kollektiv va umumiy xususiyatga egaligi bilan bog'lanadi.

Ertak diskursida nutqning maxsus tipik shakllari mavjud. Ertak boshida adabiyotda badiiy o'zlashtirilgan vaqt va makon munosabatlari bog'liqligi sifatida belgilangan bosh qahramonlar va xronotop tasvirlangan bo'ladi. Matnning asosiy qismida asosiy voqealar ochiladi va odatda baxtli yakun topadi. Shu munosabat bilan, ertaklarda faqat ertak nutqiga xos bo'lgan klishe tuzilmalar qo'llaniladi. Ular o'rnatilgan, tayyor an'anaviy barqaror shakllardir. Bu shakllar ertakni go'zallashtiradi, jonlantiradi va ta'sirchanligini oshiradi. Axborot-zarur xarakterdagi bu klishe, predikativ guruhlar va jumlar ertak nutqining kommunikativ talablariga muvofiq tayyorlanadi.

Ertak nutqidagi voqealar ijtimoiy vaziyatlarga qarab turli vaqt yoki makonlarda doimiy ravishda takrorlanadi. Bu haqida N.A. Akimenko shunday yozadi: "Ertak nutqining ikkilamchi belgilari (epik, qissa, fantastika, mo'jiza/reallashtirish, estetika va o'yin-kulgi) asosida ertak toifasi janr hosil qiluvchi xususiyat sifatida belgilanadi".

Umuman olganda, xalq fantaziyasi nutqi bir-biri bilan uzluksiz ta'sir qiluvchi yuzaki va chuqur tuzilmalarning murakkab tizimidir. Bu o'zaro ta'sir bevosita vaqt omili, sinxroniya va diaxroniyaga bog'liq. F. Sossyur tadqiqotlari bajarilgan davrdan biroz vaqt o'tib til nazariyasi ma'lum o'zgarishlarga uchragani ma'lum. Buning natijasida "sinxronik tahlil jarayonida til tarixi ma'lumotlaridan foydalanish shart emas", degan tamoyil bekor qilindi. Chunki tilning doimiy o'zgarib turishi uning eng muhim xususiyati hisoblanadi. Binobarin, tilning to'liq tabiatini, diaxronik tomonlarini hisobga olish zarur".

Olim V.V. Vinogradovning fikricha: "So'zning sinxron xarakterida uning oldingi o'zgarishlari izlari saqlanib qoladi va kelajakdagi taraqqiyot yo'li o'z aksini topadi. Shuning uchun ham sinxronlik va diaxroniya bir xil tarixiy jarayonning ikki xil tomoni, xolos. Hozirgi dinamika kelajakka intilishdir. So'zning hozirgi qo'llanishidagi ma'nolarning mos kelishi, ularning bir-biriga asta-sekin bog'liqligi, frazeologik kontekstlari va ekspressiv ranglari o'tgan asrlarning diaxronik qatlamlaridan yaratilgan".

Ertak nutqini sinxronlik va diaxroniya nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ertak syujetining zamon doirasidagi rivojlanishini, elementar syujetlar va ularning rejalarini, ertak nutqining fazoviy rivojlanishidagi uchrashish nuqtalarini aniqlash imkonini beradi. Yuqori strukturaning elementar syujetlariga diaxroniya nuqtai nazaridan qarab, ertak qahramonlarining parallel olamlari qanday rivojlanishini aniqlash mumkin. Bu hodisalar sinxron nuqtai nazardan o'rganilganda, pretsedent birliklar (raqamlar va nomlar) va madaniy skriptlar aniqlanadi. "Paralel olamlar" atamasi bevosita mumkin bo'lgan olam tushunchasi bilan bog'liq. Elementar syujet va rejalarini diaxroniya fazosiga joylashtirish orqali ularning parallel rivojlanishini tushunish mumkin. Demak, bir nuqtai nazardan,

idrok etish usuli va talqin qilish usuli bir-biriga parallel ravishda ishlaydi. Boshqa tomondan, ertak nutqi makonini yaratish orqali elementar syujetlar va rejalar amalga oshiriladi.

Vaqt va makon tushunchalari yuzaki va chuqur tuzilmalarni bog'lash uchun xizmat qiladi va undagi raqam va nomlar butun tizimga tarqalib, uni bir-biri bilan birlashtiradi: Biz harakatni faqat vaqt bilan o'laymiz, balki vaqtni ham harakat bilan belgilaymiz. Buning sababi shundaki, ular bir-birini aniqlovchi kategoriyalardir: vaqt miqdoriy element bo'lib, harakatni belgilaydi, harakat esa vaqtdir". Ya'ni, harakat - taraqqiyot, taraqqiyot esa olg'a intilish demakdir. Agar zamon kategoriyasini fenomenologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, bu tushunchaga ko'ra vaqt "ong oqimi" metaforasi mazmuni sifatida taqdim etiladi.

Bir davrdan ikkinchi davrga o'tganda, vaqt shaklining mazmuni o'zgaradi, ammo vaqtni idrok etish shakli bir xil bo'lib qolaveradi. Olim E. Gusserl vaqt tushunchasini haqiqiy borliqni idrok etishning ravshanligi bilan bog'lab shunday xulosaga keladi: "Aniqlik - obyektning idrok etishning buzilmagan birligi, aniqlik mazmuni esa "ong birligi" dir.

Ertak matni syujet, zamon, makonda o'z aksini topadi. Shu kabi lingvistik materialni kognitiv jihatdan tahlil qilib, olamning lisoniy qiyofasini konseptuallashtirishning milliy xususiyatini aniqlash mumkin. Olimlarning mutlaq ko'pchiligi fikricha, ertaklarda munosabatlarning ikki qutbi mavjud. Ya'ni, ertakning konseptual olami obrazi dualistik (ikkilik) tarzda rivojlanadi:

A. Fazoviy vaqt qonunlari (vaqt va makonda obyektlarning barcha mumkin bo'lgan o'zgarishlari bilan tavsiflangan olamning ochiqqligi) bilan;

B. Hayotiylik bilan: stixiyali realistik (real) va chinakam uzluksizlik bilan.

Ertak vaqtining quyidagi konseptual ko'rinishlari mavjud:

Leksik ko'rinish: "qadimgi o'tmishda"; "bir necha kun ichida"; "xuddi o'sha payt"; "biroz vaqt"; "to'qqiz oy va to'qqiz kun"; "kunlardan bir kun"; "har soatda emas, balki har daqiqada"; "tun sovuqlashgani sayin"; "ko'z ochib yumguncha"; "ertaga ertalab"; "bir necha yil oldin" va boshqalar.

Grammatik ko'rinish asosan son va fe'l so'z turkumi orqali beriladi: "sodir bo'ldi"; "davom etdi"; "ikki yildan beri kelmadingiz" va hokazo.

Fazo elementi ertakda ikki xil rol o'ynaydi. Bir tomondan, u ertakda mavjud bo'lgan zarur kompozitsion element. Ammo boshqa tomondan qarasak, "fazo" umuman yo'qdek tuyuladi.

Ertak vaqti xalq ertaklari chizig'ini ham qisqartirishga, ham kengaytirishga intiladi. Bu haqda tadqiqotchi S. M. Tolstaya shunday dedi: "Vaqt ham ijobiy, ham salbiy baholovchi xususiyatlarga ega: u ham yaxshi, ham yomon, xavfli yoki xavfsiz bo'lishi mumkin. U olamni tartibga soluvchi, inson hayotini tashkil etuvchi asosiy vositadir". Ertaklarda odamlar vaqtni yengish uchun uni sehrning obyekti va quroliga aylantirishga harakat qilishdi. Bu orqali qahramonlar (qandaydir sehrli harakatlar asosida) vaqtni qisqartirishga yoki aksincha, uzaytirishga harakat qilishadi.

Xulosa qilib aytganda, ertakning chuqur mazmuni vaqt omiliga qarab o'zgaradi. Chunki vaqt va makon madaniyatning eng muhim tushunchalaridir. Ertak nutqida vaqt tushunchasi sinxronlik va diaxroniyadagi, shuningdek, ertak vaqtidagi fazoviy o'zgarishlar majmui sifatida ta'riflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акименко Н.А. Лингвокультурные характеристики англоязычного сказочного дискурса: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Волгоград, 2005. – 39-42 с.
2. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Эпос и роман. СПб.: Азбука, 2000. -193 с.
3. Виноградов В.В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования. –М.: Толк, 1994. – 240 с.
4. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и графедендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию // Вопросы философии. - 1992. - №7. - 136-176 с.

UDC 615.322

RESEARCH OF MEDICAL TERMS IN UZBEK AND ENGLISH S.A.Jabborova, teacher, Termiz University of Economics and Service, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va rus tillarida tibbiy terminologiyaning lingvistik xususiyatlari va tarkibiy nozikliklari ko'rib chiqilgan. Bu tekshiradi morfologik o'zgarishlar, ma'no

siljishlar va etimologiya tibbiy terminologiya bir tildan boshqasiga qarz olganda sodir bo'ladi. Tarixiy va ijtimoiy-siyosiy mulohazalar tufayli rus tili o'zbek tibbiyot terminologiyasiga qanday ta'sir qilgani, shuningdek, zamonaviy o'zgarishlar qanday teskari ta'sir ko'rsatganiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ikki tilli yoki ko'p tilli kontekstda tibbiy terminologiyaning qanday o'zgarishi haqida tushuncha berish uchun qog'oz qiyosiy tahlildan foydalanib, tilni o'rganish va moslashish naqshlarini topadi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, lingvistik xususiyatlar, o'zbek tili, rus tili, etimologiya, semantik siljish, tibbiyot tilshunosligi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются лингвистические особенности и структурные особенности медицинской терминологии в узбекском и русском языках. В ней рассматриваются морфологические изменения, смысловые сдвиги и этимология, которые происходят при заимствовании медицинской терминологии из одного языка в другой. В силу исторических и социально-политических соображений особое внимание уделяется тому, как русский язык повлиял на узбекскую медицинскую терминологию, а также тому, как современные изменения привели к обратному эффекту. Чтобы дать представление о том, как меняется медицинская терминология в двуязычном или многоязычном контексте, в статье используется сравнительный анализ для выявления закономерностей языкового заимствования и адаптации.

Ключевые слова: медицинская терминология, языковые особенности, узбекский язык, русский язык, этимология, семантический сдвиг, медицинская лингвистика.

Abstract. The linguistic traits and structural intricacies of medical terminology in Uzbek and Russian are examined in this article. It examines the morphological changes, meaning shifts, and etymology that occur when medical terminology are borrowed from one language to another. Due to historical and sociopolitical considerations, special attention is paid to how Russian has influenced Uzbek medical terminology, as well as how modern changes have seen the opposite effect. In order to provide insights into how medical terminology changes in bilingual or multilingual contexts, the paper uses comparative analysis to find patterns of language borrowing and adaptation.

Key words: medical terminology, linguistic features, Uzbek language, Russian language, etymology, semantic shift, medical linguistics.

Introduction. Both clinical precision and efficient communication within the healthcare system depend on the creation and application of medical language. The dynamics of medical terminology become even more complicated in multilingual nations or areas where languages interact politically and culturally. The linguistic characteristics of medical terminology in Russian and Uzbek, two languages that have been entwined as a result of historical and sociopolitical influences, are the main topic of this article. [4,10,11].

Particularly during the Soviet era, Russian has long affected Uzbek medical terminology with its substantial scientific and medical contributions. However, the medical lexicon has also changed as a result of recent changes in Uzbekistan's language policy and national identity. This interaction between the two languages offers a rare chance to investigate the borrowing, adaptation, and occasional replacement of medical words. This study intends to illustrate the linguistic processes that underpin medical nomenclature in different languages by analyzing the etymology, morphology, and semantics of a few chosen medical phrases. In addition to offering insights into the composition and development of medical terminology, the examination will go over the consequences for medical translation and communication in bilingual or multilingual settings. By investigating these linguistic features, the article seeks to contribute to a deeper understanding of how medical language functions across different linguistic landscapes, enhancing the efficacy of healthcare delivery in linguistically diverse settings [1,2,3,9].

The field of medicine is characterized by its vast array of specialized terminology, essential for effective communication among healthcare professionals and patients. Medical terminology encompasses a rich tapestry of linguistic features, including etymology, morphology, and semantic nuances, which reflect the cultural and historical contexts of the languages in which they are used. In

the multilingual context of Central Asia, particularly in Uzbekistan where the Uzbek language is predominant and Russian remains widely spoken, the study of medical terminology assumes unique significance. [5,6,7,8] This article studies the linguistic features of medical terms in the Uzbek and Russian languages, shedding light on their origins, structures, and usage patterns. By conducting a comparative analysis, we aim to uncover both the similarities and differences between medical terminology in Uzbek and Russian, thereby enhancing cross-cultural understanding and facilitating effective communication in medical contexts.

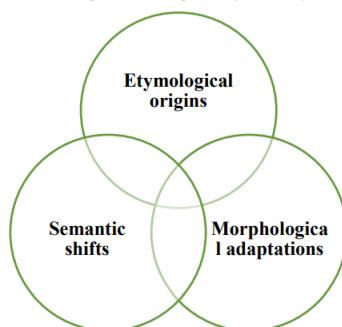
A review of the literature. Important cultural, historical, and technological aspects that are essential for public health literacy and professional communication are reflected in the junction of language and medicine. The works that examine the terminological structures and translational complexities found in the medical lexicons of Uzbekistan and Russia are examined in depth in this overview of the literature. Rustamova gives a thorough historical account of Uzbekistan's medical practices, including how Russian medical terminology was used throughout the Soviet era. Understanding the contemporary terminology used in Uzbek medical practice requires knowledge of this background. [12,13].

Madvaliev talks about more general topics related to Uzbek lexicography and terminological development, emphasizing how Uzbek medical terminology changed throughout the post-Soviet Union linguistic and nationalistic renaissance. His work emphasizes the need to strike a balance between cultural preservation and modernization. By creating a groundbreaking Russian-Uzbek medical lexicon, Torakulov helped to close language barriers and advance medical practice and education. A key source that demonstrates the extent of Russian influence on Uzbek medical terminology is this work. Maseeva looks at the terminological systems in Russian, English, and Uzbek, emphasizing how medical terminology have changed structurally and functionally in different languages. [3] Her research highlights the difficulties of integrating multilingual terminologies in medical practice and education. In Uzbek linguistics, Akbarkhodzhaeva brings up current concerns about the research and development of medical terminology. [12]

Results and analysis. The relationship between language and medicine in the context of medical terminology is not only practical; it is also intricately woven into historical and cultural contexts. The derivation, morphological modifications, and semantic shifts of medical terminology in the Russian and Uzbek languages are the main topics of this study. Due to the historical connections between Russia and Uzbekistan, especially during the Soviet era, Russian has had a significant and varied impact on Uzbek medical terminology.

By examining terms across various medical fields, such as cardiology, oncology, and psychiatry, the analysis highlights both the commonalities and divergences in how medical knowledge is linguistically constructed and conveyed in Russian and Uzbek. The following sections will provide a comparative analysis of selected medical terms, tracing their origins, exploring their structural components, and discussing the implications of their semantic trajectories. This approach offers insights into the dynamic nature of medical terminology and its implications for medical communication in multilingual settings. To conduct a detailed analysis of the linguistic features of medical terms in Uzbek and Russian, following the analysis specific examples of terms in both languages. This analysis will study according to these points:

Figure 1. Main points of the analysis.

Analysis: Both languages adopt the term directly from Greek via Russian, reflecting a common practice of borrowing specialized vocabulary from global scientific lexicon, particularly through Russian during the Soviet era. The term retains its root and suffix in both languages without significant phonetic changes, which is typical for highly specialized terms.

Morphological Adaptations

Term Example: "Hypertension"

Russian: Гипертензия (Gipertenziya)

Uzbek: Гипертония (Gipertoniya)

Morphological Features: The root "hyper" (over) and the suffix "-tension" (pressure) in English adapt into "-тензия" in Russian and "-тония" in Uzbek. **Analysis:** This example shows a slight variation in the adaptation of the suffix used in Uzbek. While both languages use the prefix 'гипер-' (hyper-), the Uzbek term reflects a slightly different phonological adaptation ('-тония' vs. '-тензия'), which could be due to ease of pronunciation or influence from other medical or scientific terms common in the language.

Semantic Shifts

Term Example: "Stomach"

Russian: Желудок (Zheludok)

Uzbek: Ошқозон (Oshqozon)

Semantic Original Meaning: In Russian, "желудок" strictly refers to the stomach. In Uzbek, "ошқозон" can refer to the stomach but is often used more broadly to denote the entire gastric system.

Recommendations: **Enhanced Linguistic Training:** Medical educators in Uzbekistan and Russia should incorporate comprehensive linguistic training in their curricula. This training should focus on the etymology and morphology of medical terms to enhance understanding and facilitate more effective communication among healthcare professionals who operate in multilingual settings. **Development of Updated Medical Lexicons:** It is essential to continuously update and expand medical dictionaries and lexicons to include new terms and adaptations. These resources should also address common semantic shifts and potential ambiguities to ensure clarity and consistency in medical communication.

Technology Integration: Leverage technology to develop tools and platforms that can assist in the translation and comprehension of medical terms. Such tools could include AI-driven translation apps and online glossaries that provide contextual usage examples and pronunciation guides, tailored for medical professionals and students. By implementing these recommendations, stakeholders in the medical and linguistic fields can enhance the accuracy and effectiveness of medical communication. This will not only improve patient care but also foster a deeper understanding and respect for the linguistic diversity inherent in the medical practice across different regions.

REFERENCES:

1. Tibbiyotga oid terminlarning tarjimasi va lug'atlarda berilishi S Jabborova Центральноеазиатский журнал образования и инноваций 2 (11 Part 3), 174-177
2. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ingliz tilini o'qitishning samarali usullari M. Norboyeva, S Jabborova Problems and solutions of scientific and innovative research 1 (6), 157-161
3. O'zbek tilida gender masalasi: tilshunoslik nuqtai nazaridan M Norboyeva, S. Jabborova Modern Science and Research 3 (10), 237-240
4. Ingliz va o'zbek tillarida tibbiyot terminologiyasi tuzilishining morfologik va sintaktik tahlili S Jabborova Farg'ona davlat universiteti, 101-101
5. A cross-reference of medical terms S. Jabborova Центральноеазиатский журнал образования и инноваций 3 (5), 189-192
6. A cross-sectional study of medical terms in English and Uzbek languages S. Jabborova Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika – Issue 310-315
7. Morphological and syntactic analysis of the structure of medical terminology in the english and uzbek languages S.A Jabborova НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ 30 (Issue 3,), 507-510
8. Мадиев Ж., Хакимов И. Медицина и духовность в интерпретации Навои. – Т.: Тафаккур, 2018. – 38 с.
9. Рустамова Х.Э., Стожарова Н.К., Нурмамадова К.Ч., Абдурашидова Ш.А. История медицины. – Т., 2014. – 206 с.
10. Туракулов Й. Русско-узбекский медицинский словарь. Том 1. Ташкент, 1962. – 366 с.;Том 2. – Т., 1970. – 456 с.

**TIL VA MADANIYAT: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MEVA VA
SABZAVOT NOMLARI ORQALI MADANIY QADRIYATLARNI
ANGLASH**

S.M.Jakbarova, o'qituvchi, Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlari orqali madaniy qadriyatlarni o'rganishga bag'ishlangan. Unda til va madaniyatning o'zaro aloqasi, so'zlarning semantik xususiyatlari hamda madaniy qadriyatlarni aks ettirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning til va madaniyatni o'rgatishda tutgan o'rni ko'rsatilgan. Meva va sabzavot nomlari madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun muhim vosita sifatida qaraladi.

Kalit so'z: Til, madniyat, lingvokulturologik, qiyosiy tahlil, kontekstual tahlil, leksik tahlil, urf-odat, an'ana, ibora, maqol.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению культурных ценностей через названия фруктов и овощей на английском и узбекском языках. Анализируются взаимоотношения языка и культуры, семантические свойства слов и их роль в отражении культурных ценностей. Также показана роль современных технологий в обучении языку и культуре. Названия фруктов и овощей считаются важным инструментом развития межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: Язык, культура, лингвокультурный, сопоставительный анализ, контекстуальный анализ, лексический анализ, обычай, традиция, словосочетание, пословица.

Abstract. This article is devoted to the study of cultural values through the names of fruits and vegetables in English and Uzbek languages. It analyzes the relationship between language and culture, the semantic properties of words and their role in reflecting cultural values. Also, the role of modern technologies in teaching language and culture is shown. Names of fruits and vegetables are considered an important tool for the development of intercultural communication.

Key word: Language, culture, linguo-cultural, comparative analysis, contextual analysis, lexical analysis, custom, tradition, phrase, proverb.

Kirish. Til – bu nafaqat muloqot vositasi, balki madaniyatning o'ziga xos ko'zgusidir. Har bir til o'z xalqining madaniyati, an'analari, qadriyatlari va turmush tarzi haqida ma'lumot beradi. Ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlari ham bu xalqaro ko'priknining muhim elementlaridan biri bo'lib, ular orqali ikki xalqning turmush tarzi, qadriyatlari va tabiat bilan aloqasi haqida qimmatli ma'lumot olish mumkin. Til va madaniyat bir-biridan ajralmas tushunchalar hisoblanadi. Xalqning madaniyati ularning kundalik tilida aks etadi, ayniqsa, oziq-ovqatga oid so'zlar madaniy qadriyatlarni anglashda muhim ahamiyatga ega. Meva va sabzavot nomlari xalqning yashash geografiyasi, tabiatga munosabati va o'ziga xos an'analari haqida tushuncha beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Til va millat xususiyatlarining munosabatlari haqida birinchilardan bo'lib V.Fon Gumboldt "Tilning tuzilishi va insoniyat ma'naviy rivojiga ta'siri" kitobida qayd etgan. Uning aytishicha: "turli tillar, o'z xususiyatlari, fikrlash va his-tuyg'u ta'siriga ko'ra amalda turlicha dunyoqarashni ifodalaydi", "tilning o'ziga xos xususiyatlari millatning o'zligiga ta'sir qiladi, shuning uchun tilni chuqurroq o'rganish tarix va falsafa insonning ichki dunyosi bilan bog'lab tushuntiradigan barcha narsani qamrab olishi kerak" [1].

Shu tariqa, olim tilning turli shakllarida turlicha hissiyot va tafakkur uslublarini ko'rgan va tilda madaniy o'ziga xoslik aks etib turadi, degan xulosaga kelgan. Bundan tashqari quyidagi Sepir, N.Tolstoy, Ter-Minasova va V.N.Teliya kabi olimlar tomonidan turlicha qarashlar, fikrlar va nazariyalar vujudga keldi. Sepirning fikricha, madaniyat – turmush tarzimizni tafsiflovchi, ijtimoiy meros qilib olingan amaliy malakalar va g'oyalar majmui. Sepirning yana bir qarashiga ko'ra, madaniyat jamiyat tomonidan amalga oshiriladigan qadriyatlarning tanlab olinishi. Madaniyat xatti-harakatlar bilan qiyoslanadi [5]

Til va madaniyat ma'lum bir xalqning urf-odat va an'analari hamda kishilar o'rtasidagi axborot almashish vositasi sifatida tilshunoslik fanida muhim masalalardan biri hisoblanadi. XIX asr oxirida F.Boasning antropologik tadqiqotlarida "madaniyat" atamasi qo'llanila boshlangan [3]. Madaniyatga nisbatan qarashlarning modifikatsiyasida til muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Shu vaqtdan boshlab til va madaniyat uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotimizni lingvokulturologik tahlil qilib til elementlari orqali madaniy qadriyatlarni o'rganishga qaratdik. Ushbu uslub quyidagi metodlardan foydalanishni talab qiladi:

Qiyosiy tahlil: Ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlarining lingvistik xususiyatlari va ularning madaniy ma'nolarini solishtirish.

Kontekstual tahlil: Meva va sabzavot nomlarining xalq og'zaki ijodida, xalqaro nutqlarda yoki yozma manbalarda ishlatilgan kontekstlarini o'rganish.

Adabiyot tahlili: Til va madaniyatga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Leksik tahlil qilish orqali Ingliz tilidagi meva va sabzavot nomlari ko'proq iqlim va eksportga yo'naltirilgan bo'lsa, o'zbek tilida bu nomlar mahalliy iqlim va an'anaviy qadriyatlarni aks ettiradi (masalan, pomegranate va anor).

Madaniy farqlar: Meva va sabzavot nomlarida turli millatlarning qadriyatlari aks etadi. Masalan, apple (olma) ingliz madaniyatida mukammallik va salomatlikni ifodalasa, o'zbek madaniyatida u go'zallik va poklik ramzi sifatida qoraladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, meva va sabzavot nomlari madaniyatning muhim ko'rsatkichlari sifatida qoraladi. Ingliz tilida so'zlashuvchi davlatlarda meva va sabzavotlar sog'lom turmush tarziga bog'lanar ekan, o'zbek tilida bu nomlar ko'proq mehmondo'stlik va milliy taomlarga oid madaniy tushunchalarni aks ettiradi.

Semantik tahlil: Ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlarining qo'llanilishi ularning geografik sharoitlaridan kelib chiqadi. Ko'pincha iqlimi salqin va tropik hududlardan kelib chiqqan mevalar (banan, apelsin, ananas) haqida gapiriladi. Tropik mevalarning nomlari ingliz tilida keng tarqalgan, bu esa Britaniya imperiyasining mustamlakachilik davridagi aloqalarini aks ettiradi. Quruq va kontinental iqlim sharoitlariga moslashgan meva va sabzavotlar – anor, xurmo, uzum, qovun – ko'proq uchraydi. O'zbek tilida ushbu nomlarning ko'p turli talaffuzi va metaforik ishlatilishi mavjud (masalan, "qovun tushirdi" – qattiq xato qilish).

Ingliz tilida "apple" (olma) meva sifatida nafaqat kundalik ovqatlanish madaniyatining ajralmas qismi, balki ko'plab iboralarda ham keng qo'llaniladi: "An apple a day keeps the doctor away". Bu ibora ingliz tilida sog'lom turmush tarziga bo'lgan e'tiborni ifodalaydi. O'zbek tilida esa olma oddiygina oziq-ovqat emas, balki mehmondo'stlik ramzi hisoblanadi: mehmonlarga albatta yangi meva, ayniqsa olma tortiq qilinadi. O'zbek madaniyatida "anor" (granat meva) serhosil va barakali hayot ramzi hisoblanadi, ingliz madaniyatida esa "grapes" (uzum) hashamat va farovonlik belgisi bo'lib kelgan. Meva va sabzavotlar nafaqat oziq-ovqat sifatida, balki madaniy ramz hamda madaniy qadriyatlarni anglash sifatida ham ishlatiladi. Masalan:

1. Bayramlarda qo'llanilishi: Inglizlarda Thanksgiving bayramida "pumpkin pie" (qovoq pirogi) tayyorlanadi, bu esa hosildorlik va minnatdorchilik ramzidir. O'zbeklarda esa "Navro'z" bayramida ko'k somsa va oshning tarkibida yangi ko'katlar ishlatiladi, bu esa bahorning kelishini nishonlash belgisi.

2. Ibora, maqollar va ularning ramziy ma'nolari. Meva va sabzavot nomlari ingliz va o'zbek tillarida ko'plab ibora va maqollarda uchraydi: *The apple doesn't fall far from the tree* (Farzand otasiga o'xshaydi). *Anor o'z vaqtida pishadi.* (Har narsaning o'z vaqti bor). *You reap what you sow.* (Nima eksang, shuni o'rasan). *Sabzini ekmasdan, osh bo'lmaydi.* (Mehnat qilmay natijaga erishib bo'lmaydi.). Har ikkala maqolda ham mehnat va natijaning bog'liqligi ramziy sabzavotlar orqali ifodalangan.

Meva va sabzavot nomlarini o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni anglashga imkon beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi ushbu so'zlarni qiyosiy tahlil qilish madaniy farqlarni va umumiyliklarni ko'rsatdi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida til o'rgatish jarayonida madaniy kompetentsiyani rivojlantirish yanada samarali bo'ladi.

Ingliz tilida meva va sabzavot nomlari asosan tarixiy va geografik omillar bilan bog'liq. Inglizlarning qadimiy qishloq hayoti va agrar madaniyati, meva va sabzavotlar bilan bog'liq ko'plab an'analariga sabab bo'lgan. Ingliz tilida ba'zi mevalar va sabzavotlar ma'lum bir qadriyat yoki ijtimoiy ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Apple (olma): Ingliz tilida "apple" so'zi nafaqat meva nomi, balki ko'plab madaniy va diniy kontekstlarda ham uchraydi. Masalan, "apple of my eye" (ko'zimning nuri) iborasi sevgi va e'tibor ifodasi sifatida ishlatiladi. Shuningdek, Bibliyada "original sin" (asl gunoh) voqeasi bilan bog'liq ravishda "apple" tasviri paydo bo'ladi, bu esa ingliz madaniyatida olmaning axloqiy va diniy ahamiyatini ko'rsatadi.

Pear (xurmo): Xurmo ingliz tilida ko'pincha oddiy va samarali hayot tarzining ramzi sifatida ishlatiladi. Bu meva, shakli va mazasi bilan o'zining oddiyligi va samimiyligini aks ettiradi. "A pear-shaped" (xurmo shaklidagi) iborasi ko'pincha ayollarning tanasini tavsiflashda ishlatiladi, bu esa inglizlar o'rtasidagi go'zallik va estetik qadriyatlarni tushunishga yordam beradi.

Pumpkin (qovoq): Qovoq ingliz tilida asosan "Thanksgiving" (Shukronalik kuni) bayrami bilan bog'liq bo'lib, Amerikada bu meva ko'plab an'anaviy taomlar va simvollarni ifodalaydi. Bu madaniy qadriyatlar, shukronalik va jamiyatda bir-birini qo'llab-quvvatlash hissiyatini ifodalaydi.

Ingliz tilida, shuningdek, sabzavotlar ham ijtimoiy kontekstda ko'plab qadriyatlarni aks ettiradi. Masalan, "carrot" (sabzi) ko'plab xalq tabobatida sog'liqni saqlash va yaxshi ko'rinish uchun foydali deb hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, ingliz madaniyatida salomatlikka, tozalikka va sa'y-harakatga bo'lgan yuqori qadriyatlarni ko'rsatadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida meva va sabzavot nomlari nafaqat lingvistik tushunchalarni, balki xalqning madaniy qadriyatlarini, tarixini va turmush tarzini aks ettiradi. Bu nomlarni o'rganish ikki xalqning o'zaro tushunishini yaxshilashga va madaniyatlararo muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar esa ushbu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Meva va sabzavot nomlarini o'rganish orqali biz nafaqat yangi tillarni, balki dunyoqarashni ham kengaytiramiz. Shunday ekan, lingvistik tadqiqotlar va texnologiyalarning uyg'unligi kelajakda til va madaniyatni chuqurroq anglash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shayxislamov, N (2020). Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari: muammo va echimlar (3). – B. 71-73.
2. Shayxislamov N. Lingvokulturologiyaning fan sifatida shakllanishi va rivojlanish bosqichlari // Academic Research in Educational Sciences. Volume 2, 2021 ISSN: 2181-1385. – B. 879-883.
3. Телия Б. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русский культуры, 1996.
4. Маслова Б.А Линвакултурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академия, 2001.
5. Judith Martin, Thomas Nakayama, Intercultural communication in contexts, - 5th ed. – New York McGraw Hill, 2010 -P.221-222
6. ChatGPT. (2024). Various topics on intercultural communication and technology in education.

UO'K 82.512.1–131

“SAYOD VA HAMRO” DOSTONI LEKSIKASIDA MUMTOZ ADABIYOT TA'SIRI

M.X.Jumanyazova, dots., f.f.n., Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm “Oshiqnoma” turkum dostonlari turkumiga kiruvchi “Sayod va Hamro” dostoni leksikasi va undagi mumtoz adabiyot ta'siri masalalari tadqiq qilinadi. Bu doston yozma adabiyot ta'siri katta bo'lgan asarlardan ekanligi uning leksikasi tahlili orqali ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Xorazm dostonlari, “Sayod va Hamro” dostoni, doston tili, mumtoz adabiyot, tajnisli qofiya, yozma adabiyot uslubi.

Аннотация. В данной статье рассматривается лексика эпоса «Саёд и Хамро» и влияние на него классической литературы, входящей в цикл эпосов Хорезма серии «Ашикнома». Анализ его лексики показывает, что этот эпос относится к числу произведений, оказавших большое влияние на письменную литературу.

Ключевые слова: эпосы Хорезма, эпос «Саёд и Хамро», язык эпоса, классическая литература, рифма, стиль письменной литературы

Abstract. This article examines the lexicon of the epic "Sayod and Hamro" and the influence of classical literature on it, which is part of the series of epics of the Khorezm "Ashiqnoma" series. It is shown by the analysis of its lexicon that this epic is one of the works with a great impact on written literature.

Key words: epics of Khorezm, "Sayod and Companions" epic, language of the epic, classic literature, rhyme, style of written literature.

O'zbek xalqi boy va qadimiy epik an'analarga ega, ular ming yillar davomida yaratilib, sayqal topib, avloddan-avlodga o'tib kelgan. Ushbu asarlarda uni yaratgan xalqning dunyoqarashi, tafakkur tarzi, lisoni, hayotga bo'lgan estetik munosabatlari, orzu-umidlari, intilishlari betakror badiiy ifodasini topgan. Ayniqsa, romanik dostonlar epik merosga ega xalqlarning badiiy tafakkuri tadrijini tadqiq etish va nazariy xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday dostonlardan biri "Sayod va Hamro" dostonidir. Doston Markaziy Osiyoda yashovchi o'zbek, turkman va qoraqalpoq xalqlarining baxshi va qissaxonlari, hamda turk, ozarbayjon xalqlari folklorida mashhur va u folklorshunoslar tomonidan atroflicha o'rganilgan [1]. Ammo "Sayod va Hamro" dostoni leksikasi va uning o'ziga xos jihatlari tadqiqot obyekti bo'lmagan.

Xorazm vohasi dostonlari ichida "Sayod va Hamro" dostoni yozma adabiyot ta'siri katta bo'lgan asarlardan sanaladi. Buni doston lug'aviy birliklari tarkibidan tashqari unda mumtoz adabiyotimizda ham noyob bo'lgan tajnisli qofiyadan iborat bandlar uchrashi ham ko'rsatadi. Masalan,

Man sevmisham parilarning *birisin*,
Biri "lom"dir, biri "jim"dir, *biri "sin"*,
Biri ovdir, biri ovchi, *biri sin*,
Biri ov qonlidir, yor olmasina.

Bunda birinchi misradagi *birisin* birini, birovini ma'nosini bersa, ikkinchi misrada *biri "sin"* birikmasi qo'shilgan tajnis – tajnisi murakkabni hosil qiladi. Pari (qiz)larning biri "lom", "jim", biri "sin" yekani, yehtimol, ularning ismlari bosh harflariga ishora qiladi. Shu bilan birga mahbubaning sochlari "lom" yoki "jim"ga qiyoslanishi ham nazarda tutilgan. Shu o'rinda uchinchi satr – "Biri ovdir, biri ovchi, *biri sin*" deyilgandagi *sin* so'zi izoh talab qiladi. Nazarimizda, buni ikki xil talqin qilish mumkin: birinchidan, *biri sin* – bir sen, biri sensan. Eski o'zbek yozuvida سين so'zini *sin* yoki *sen* shaklida o'qish mumkin. Qoraversa, *sen* olmoshining *sin* shakli borligini "Qadimgi turkiy til lug'ati" ham tasdiqlaydi [2]. Ikkinchidan, turkiy tillardagi *sin* so'zining ko'plab ma'nolaridan biri qabrdir [3]. Bu yerda uchinchi pari (qiz) – Sayodxonning o'zi oshiqning ajaliga qiyoslanmoqda. Bu fikrga ularning ov, biri ovchi (kamon tutgan)ga qiyoslanib tadrij hosil qilinmoqda.

Parchada keyingi band ham tajnisga asoslangan qofiyalardan iborat:

Keldi qora bulut, *bir yog'in aylar*,
Tutti ko'k yuzini, *bir yog'in aylar*,
Mushkul hol o'landa *bir yog'in aylar*,
Sayyodxon murodi yor olmasina.

Bunda birinchisi qattiq yog'ingarchilik bo'ladi (majozan kutilmagan balo kelayotganiga ishora), ikkinchisi oxiriga yetkazmay qo'ymaydi (Xorazm shevalaridagi *bir yog'iga chiqadi* – tugatmay qo'ymaydi), uchinchisi ilojini topadi (shevalardagi *bir yoq bo'lar* iborasi bilan genetik aloqasi bor) talqin qilinadi. Xorazm dostonlarini folklorshunoslik nigohida tadqiq qilgan O.Madayev ham doston tilining yozma adabiyot uslubga yaqin ekanini ta'kidlaydi [4]. Bunga doston leksikasidagi bir qator lug'aviy birliklarni tahlilida amin bo'lamiz.

Shohboz – lochin. Shahboz شاهباز yoki Shahboz شاهباز ov qushlarining bir turining nomi. Bu qush Alburz va Zagros tog'lari va Kavkazning yon bag'irlari va tog'larida yashaydi. Ushbu noyob qushning avlodi yo'q bo'lib ketmoqda. Lochinsimonlar turi hisoblangan bu yirtqich va yirtqich qush burgutforschada boz باز va tuyg'un (forschada shohin شاهين)dan kattaroqdir. Bu qushning parvozi har doim baland va kamdan-kam hollarda ovdan tashqari yerga yaqinlashadi. Ovdan tashqari tog'

yonbag'irlariga, odamlar to'planadigan joylarga yaqinlashmaydi. Bu qushning patlarining rangi oq va qora bo'lib, ba'zan quyosh nurlari tufayli kumush yoki oltin rangga aylanadi. Qadimgi eroniylar va oriylarning timsollaridan biri bo'lgan bu qush ko'proq afsonaviy va mashhur Damavand tog'ida uchraydi. Ayrim qadimiy yozuvlarda bu qush xudolardan biri va oriy xalqining qutqaruvchisi hamda Forohar bolalarining Eronga yo'l ko'rsatuvchisi sifatida tilga olinadi [5]. Ba'zi manbalarda ularning turkiy tuyg'un تيقون yoki to'g'on طوغان (turchadagi *doğan*) ekani aytilsa ham, bu unchalik to'g'ri yemas. Shohin ingliz tilidagi *atstipiter* ornitonimiga muvofiq keladi. Forsiy *boz* ingliz tilidagi *Goshawk* ornitonimiga (fors tilida *qushi qizil*, *oloto'fon* kabi sinonimlari bor), shahboz *Hawk* ornitonimiga (fors tilida *qush*, *shohin* kabi sinonimlari bor) mos keladi.

Ne odamsan mening yo'limni to'sding?

Shahbozdek to'lg'anib qo'limni tutding, (O, 1:17) [6]

M.Mu'in "Farhangi forsiy" lug'atida shahbozning *shohin*, *tarlon*, *qush* kabi sinonimlari borligi qayd etilgan. Buni doston matnida ham ko'ramiz: "Yuzi tarlon boqishli, oshiqlar jonin yoqishli" (O, 1:22) yoki

"Tabl boz qoqqanda *tarlon* uchusha,

Botar tirnoqlari qona *tarlonning*" (O, 1: 39)

Tarlan turkiy xalqlarda keng tarqalgan *Alan*, *Timerlan*, *O'rlan*, *Aslan*, *Arslan*, *Alparslan*, *Tavlan*, *Irlan* (*Erlan*), *Bislan*, *Qorakaplan*, *Aylan*, *Qurtlan*, *Atlan* kabi -an komponentli kishi ismlaridan biri hamdir. O'zbek tilida (shuningdek, qozoq, qirg'iz kabi ayrim turkiy tillarda) bu so'z otning bir turini anglatadi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *tarlon* 1. "lochin, qarchig'ayga o'xshash qush" – deb izohlangan" (bunga "Alpomish" dostonidan ham misol keltirilgan) va 2. "ola targ'il, chavkar va shu tusdagi ot" ma'nosi qayd etiladi "Alpomish" dostonidan "Tarlon biya Boychiborning enasi Chibarning tovushin to'qayda bildi"; "Zulfizar bilan Avazxon" dostonidan "*Tarlonni* minib, uchragan, ko'ringan kishidan Xidirboyni ko'rgan bormi, deb so'rab ketaverdi"; "Oysuluv" dostonidan "Ayil-pushtanini yechdi bedovning, Sayislar *tarlonni* yalang'ochladi" kabi misollar keltirilgan [7]. Ushbu ornitonim ham ko'pgina turkiy qush nomlari kabi boshqa tillarga o'zlashib ommalashgan. Misol tariqasida lezgin tilida yovvoyi ov qushlaridan *lachin*, *tarlan*, *shang'ar*, *k'izilk'ush* [8] ishlatiladi. Dostondagi "Botar tirnoqlari qona *tarlonning*" misrasidan uning yovvoyi ov qushini anglatishini bildiradi.

Tarso ترسا – aslida qo'rquvchi (xudodan qo'rquvchi, parhezkor) degan ma'noni beradi. Uning nasroniy yoki otashparastlarga nisbatan ishlatilishi islom zuharidan oldin paydo bo'lganini bildiradi. Haqiqatan, uning pahlaviy tilidagi shakli *tarsakdir*. Yuzingni mangzatdim oy bilan kuna, Bir tarso qizidir, hech kirmas dina (O, 1:24).

Xorazm dostonlarida qo'rquv ma'nosida *tars* asosidagi qo'rqa-qo'rqa ma'nosidagi (aslida tarsidan – qo'rmoq fe'lining hozirgi zamon sifatdoshi) *tarson* so'zi ham ishlatilgan. Masalan, "Roi Chin" dostonidan: "Dasht biyobondin *tarson* poy goh yugurar, goh yo'rtub, goh yorning vaslindin umid qilib g'azal o'qub, bir necha ayyomlar qat'e manozil qildi" (O,1: 131). Bu so'z tarixan rus tilidagi *trus* so'zi bilan aloqadordir.

Fors tilida bosh, kalla ma'nosiga ega *sar* hind-eron guruh tillarda bir-biriga yaqin shaklga ega. Jumladan, qadimgi hind tilida *qiras*, *sar*, armaniy *sar* (uch, qir, biror narsaning uchi), kurd, baluj, surxaida *sar*, astiyda *sär*, vaxiy (voxon), sanglijiy, munjiy, gilakiy, farizandiy, yarniy, natanziy [9] kabi tillarida shu shaklda ishlatiladi. O'zbek tilida forsiy *sar* – bosh tarkibli bir necha so'z bo'lishiga qaramay [10], uning mustaqil holda mazkur ma'noda ishlatilishi deyarli kuzatilmaydi. Shuning uchun "O'zbek tilining izohli lug'ati"da bu so'zga quyidagicha izoh berilgan: *sar* (f. – bosh, kalla; boshlanish; uch, cho'qqi; eng yaxshi) kam qo'll. Bosh, kalla. Saf-saf tizilib Safsar oyog'ingga qo'yib sar,.. (E.Vohidov) [11]. Doston tilida esa bir necha o'rinda ushbu so'zning bosh; taqdir ma'nosi ishlatilganini ko'ramiz:

Nogahondan savdo tushdi *sarima*,

Tegsa manga tegsin, yora tegmasin. (O,1:29);

Aql- hushim ketdi *sardan*,.. (O,1:25) Lekin ushbu o'zlashma o'zbekcha *bosh* so'zi bilan mutlaq sinonim bo'la olmasligini quyidagi misol yaqqol ko'rsatadi: "Bu kun yor xayoli *sarima tushdi*,..

(O,1:32) Ko‘rinadiki, sarima tushdi iborasi esimga tushdi, yodga oldim ma’nosida ishlatilmoqda. Uni boshimga tushdi tarzida anglash va talqin qilish mumkin emas.

O‘zbek tilida pir so‘zining qari ma’nosi faol emas. Aslida bu so‘zning bosh ma’nosi sanalgan keksa ma’nosi *piri badavlat* birikmasida saqlanib qolgan [12]. Bu so‘z pahlaviyda *pîr*, kurd va afg‘on tillarida *pîr*, “Avesto”da *parô*, *parya* [13], *paurva*, *paouruya*, *paoirya* (oldingi birinchi), giylakiyda *pir* [14] shakllariga ega. R.Mahmudov yozishicha, bu so‘z pahlaviyda *pîr*, kurdiy va afg‘oniyda *pîr*, “Avesto”da *parô*, *parya* [15], *paurva*, *paouruya*, *paoirya* (oldingi birinchi), giylakiyda *pir* [16] shakllarida qo‘llangan. Qadimgi hindiyda *pūrvyās* shaklida *oldingi*, *avvalgi*, *birinchi*; *paras*, *farâ*, *parâ* - *oldingi* ma’nolarini anglatgan. Ushbu o‘zak rus tilidagi *первый*, *передный* (bu so‘z qadimgi rusda *пѣвъ*, eski slavyanda *прѣтоъ*, qadimgi polyakda *pirwo*, *pierwy*, qadimgi inglizda *forwost* – *birinchi*, *oldinda yuruvchi*, *oqsoqol*, *yo‘lboshlovchi* kabi ma’nolarni ifodalagan [17]. Doston tilida esa u mumtoz adiblar tilidagi kabi qari, keksa ma’nosida namoyon bo‘ladi: “Ajal kelsa boqmas pira-juvona,..” (O, 1:15)

Yuqoridagi tahlillardan ham namoyon bo‘ladiki, “Sayod va Hamro” dostoni leksikasining genetik ildizlarini aniqlash o‘zbek tili, shuningdek, boshqa turkiy xalqlar lug‘aviy qatlamlarini qiyosiy-tipologik aspektida o‘rganishda alohida orin tutadi. Ta’kidlash joizki, doston leksikasini boshqa Xorazm dostonlari bilan solishtirgan holda o‘ziga xos jihatlarini aniqlash dostonning tarixiy asoslarini yoritib berishga ham xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ta’kidlaganidek, “bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonamanki, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san’atimiz ham albatta bo‘ladi” [18].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Рўзимбоев С. Саъд ва Ҳамро / “Ошик туркуми” дostonларининг ғоявий-бадий хусусиятлари. - Тошкент: ТДПИ нашриёти, 1987, 45-56-бетлар; Муродов М. Ижод дурдоналарини излаб. - Тошкент: Фан, 1967; Бабаджанова У. «Саъд ва Ҳамро» дostonининг туркий версия ва вариантлари (Ўрта Осиё, турк ва озарбайжон версиялари): филол.фан.бўйича фалс. докт. (phd) дисс. автореф.- Тошкент, 2018.- 53 б.
2. Древнетюркский словарь. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2016. – С. 517.
3. Древнетюркский словарь. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2016. – С. 534.
4. Мадаев А. А. Хорезмские дастаны и их специфические особенности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.– Ташкент, 1973. – С.17.
5. <https://fa.wikipedia.org/wiki/شهباز>
6. «Ошиқнома». I китоб. - Урганч: «Хоразм», 2006. Misollar shu kitobdan olindi va sahifasi ko‘rsatildi.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Beshinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2022. – B. 113-114.
8. Эфендиева З.М. О национально-культурной семантике поэтической лексики лезгинского языка (в сопоставлении с английским и другими языками) // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. - СПб., 2008. – №12 (85) – С. 276.
9. ص. ۱۱۱۱ جلد ۳. ۱۳۸۶. کبير امير. تهران. معین محمد دکتر اهتمام با. قاطع برهان. تبریزی خلف بن محمد الدین شمس.
10. Бафоев Б. Алишер Навоий асарларида сар компонентли сўзлар // Адабий мерос. 1-сон. 1968.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. To‘rtinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2022. – B. 534.
12. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Uchinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2022. – B. 727.
13. ص. ۲۳۷. اول جلد. ۱۳۸۶. کبير امير. تهران. معین محمد دکتر اهتمام با. قاطع برهان. تبریزی خلف بن محمد الدین شمس.
14. ص. ۴۳۶. اول جلد. ۱۳۸۶. کبير امير. تهران. معین محمد دکتر اهتمام با. قاطع برهان. تبریزی خلف بن محمد الدین شمس.
15. ص. ۲۳۷. اول جلد. ۱۳۸۶. کبير امير. تهران. معین محمد دکتر اهتمام با. قاطع برهان. تبریزی خلف بن محمد الدین شمس.
16. ص. ۴۳۶. اول جلد. ۱۳۸۶. کبير امير. تهران. معین محمد دکتر اهتمام با. قاطع برهان. تبریزی خلف بن محمد الدین شمس.
17. Маҳмудов Р. Ўзбек тилида авестизмлар: Филол... фанлари фал...доктори дис... – Урганч, 2020. – Б. 104.
18. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi // Xalq so‘zi. – 2017, 4 avgust. – №153 (6347).

REKLAMA MATNLARIDA NEYROLINGVISTIK DASTURLASH TEXNIKALARI TURLARI

M.A.Jurayeva, o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Farg'ona filiali, Farg'ona

Annotatsiya. Reklamalar turli soha vakillari tomonidan o'rganiladi. Zamonaviy dunyo hamjamiyatida reklamalarning adresatga ta'sirini aniqlash, samarali reklamalarni yaratish masalalari bilan neyrolingvistlar, psixolingvistlar, neyrofiziologlar keng ko'lamda ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar. Mazkur maqolada samarali reklamani yaratishda NLP (Neuro-Linguistic Programming – neyrolingvistik dasturlash)ning o'rni, bugungi kungacha reklamalarda qo'llanilib kelinayotgan NLP texnikalari xususida so'z yuritiladi. Fikrlar tibbiyotga oid reklamalar misolida asoslanadi.

Kalit so'zlar: NLP, reklama, texnika, anchoring, reframing, rapport, ta'sir, adresat.

Аннотация. Рекламу изучают представители самых разных сфер. В современном мировом сообществе нейролингвисты, психоллингвисты, нейрофизиологи проводят обширные научные исследования по вопросам определения воздействия рекламы на адресатов и создания эффективной рекламы. В этой статье НЛП (нейро-лингвистическое программирование) в создании эффективной рекламы рассматривается с точки зрения техник НЛП, которые до сих пор используются в рекламе. Идеи основаны на примере медицинской рекламы..

Ключевые слова: НЛП, реклама, техника, якорение, рефрейминг, раппорт, эффект, адресат.

Abstract. Advertisements are studied by representatives of various fields. In the modern world community, neurolinguists, psycholinguists, neurophysiologists are conducting extensive scientific research on the issues of determining the effect of advertisements on addressees and creating effective advertisements. In this article, NLP (Neuro-Linguistic Programming) in creating effective advertising is discussed in terms of NLP techniques that are still used in advertising today. The ideas are based on the example of medical advertisements.

Keywords: NLP, advertising, technique, anchoring, reframing, rapport, effect, addressee.

Neyrolingvistika bugungi kunda nafaqat O'zbekistonda balki jahonda ham dolzarb va qizg'in o'rganilayotgan jabhalardan hisoblanadi. Neyrolingvistikadagi asosiy tadqiqot obyekti nutq buzilishlaridan tashqari neyrolingvistik dasturlashni ham o'z ichiga qamrab olgan. Neyrolingvistik dasturlash bu "so'zlar sehri" bilan inson qalbiga kirib borish. Bugungi axborot asrimizda virtual dunyo ham reallikdek tushunilmoqda, qabul qilinmoqda. Bunda internetning o'rni beqiyosligini e'tirof etish joiz. Ayni shu axborotlashgan jamiyatimizda turli vositalar orqali uzatilayotgan reklamalar yomg'irida soyabon topolmay qolamiz. Albatta bu oddiy o'xshatish. Reklamada tilning nozik usullari va psixologik texnikalar ishlatiladi. Shuningdek, reklamalarni neyrolingvistik jihatdan o'rganish va ularga NLP (Neuro-Linguistic Programming – neyrolingvistik dasturlash)ni tatbiq etish reklama samaradorligini oshirishga, reklama qilinayotgan mahsulot (xizmat, tashkilot) auditoriyasining kengayishiga xizmat qiladi. Reklama sohasida qo'llaniladigan NLP asoschilari Richard Bandler va John Grinderlar bo'lib, "anchoring" (bog'lash), "reframing" (qayta talqin qilish), "rapport" (alohida aloqani yaratish)[1] kabi NLP texnikalari hali-hanuz reklamalarni yaratishda qo'l kelmoqda. NLP texnikalari kishilarni qaror qabul qilish jarayoniga kuchli ta'sir qilish, hissiy javoblarni chaqirish, mahsulot bilan bog'liq ijobiy tasavvurlarni yaratishga yordam beradi. Quyida reklama sohasida qo'llanilib kelinayotgan NLP texnikalarining ayrimlari xususida so'z yuritamiz:

1. Modellashtirish. Bunda auditoriyaning talab va ehtiyojlari, qiziqishlari, xulq-atvori o'rganilib, mos ravishda reklama yaratiladi. Misol uchun reklama yaratishda adresatlarning yoshi, millati, yashash tarzi... kabilar inobatga olinishi muhim. Reklama yaratuvchilari xaridorlarning xulq-atvor va hissiy javoblarini modellashtiradi.

2. Emotsional soʻzlar orqali ijobiy takliflar yaratish. NLP yordamida reklamada qanday soʻzlar qoʻllansa, adresatlarga taʼsir darajasi yuqori boʻlishi, qaysi soʻzlar adresatlarga salbiy taʼsir koʻrsatishi aniqlanadi. Odatda mahsulot bilan bogʻliq ijobiy tasvir yaratishga urgʻu beriladi.

*Juda muhim kun! Xonadon xarid qilyapmiz. Birdan qornim ogʻrib qoldi. Noshpa qorindagi ogʻriq va spazmni ehtiyotkorlik bilan bartaraf etishda taʼsir qiladi. **Xursandchilikka hech narsa xalaqit qilmasin!** (NoSpa dori vositasi reklama matnidan)*

Mazkur reklamada *Xursandchilikka hech narsa xalaqit qilmasin!* jumlasida adresatda ijobiy his uygʻonishiga xizmat qiladi.

3. Subliminal xabarlar va kognitiv triggerlar yaratish. “Subliminal” soʻzi lotincha soʻzdan kelib chiqqan boʻlib, “ongdan tashqarida”, “ongdan pastda” degan maʼnoni anglatadi. Subliminal xabarlar – bu adresat ongi bevosita sezmaydigan, ammo unga yashirin tarzda taʼsir etadigan xabarlardir. “Kognitiv trigger” atamasi lotincha “cognitio – bilish”, inglizcha “trigger” – “tetiklash” soʻzlaridan olingan. Kognitiv trigger (kognitiv tetiklash) – bu insonning xulq-atvorini yoki fikrlashini oʻzgartirishga olib keladigan psixologik “uygʻotuvchi” omil. Baʼzi tasvir yoki soʻzlar kishida kuchli emotsiyalarni (xursandchilik, qoʻrquv, hayajon) uygʻotadi. Reklamalarda, xususan, tibbiyotga oid reklamalarda emotsional triggerlardan samarali foydalaniladi.

Koʻp hollarda bosh ogʻrigʻi kutilmaganda keladi. Ogʻriq hayotingizni izidan chiqarishi mumkin. Sizni ojiz qilib qoʻyadi. Yaxshiyam Trimol mavjud. Trimol bosh ogʻrigʻi bilan kurashadi. Bosh ogʻrigʻimi? Shunchaki trimolni tanlang! (Trimol dori vositasi reklama matnidan)

Mazkur reklama matnidagi *Koʻp hollarda bosh ogʻrigʻi kutilmaganda keladi. Ogʻriq hayotingizni izidan chiqarishi mumkin. Sizni ojiz qilib qoʻyadi* kabi jummlalar adresatda qoʻrquv, xavotir hissinin uygʻotishga xizmat qiladi.

4. Bogʻlash (Anchoring) texnikasi. Mazkur texnikada reklama matni bilan bir qatorda muayyan rang va ohang uygʻunligini taʼminlagan holda reklama yaratiladi. Muayyan musiqiy ohang yoki rang mahsulotni eslatadi va mijozni shu mahsulotga qayta murojaat qilishga undaydi. Mahsulot bilan bogʻliq logotip yoki ranglar isteʼmolchining ongida shu mahsulotni koʻrganida ijobiy hislarni uygʻotadi. Masalan, 2004-yilda Red Montague boshchiligidagi bir qator amerikalik olimlar yuzlab odamlarning nevrologik tekshiruvlarini oʻtkazganliklari xususida maʼlumot beradilar. Ular tajribalar orqali olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosida neyromarketingni rivojlantirishga kirishadilar. Montague 67 kishini kompyuter tomografiyasida tekshiradi. Tajriba ishtirokchilari taniqli va u qadar mashhur boʻlmagan kompaniyalar logotiplarini ketma-ket aks ettiradigan ekranga qarashadi, shu bilan birga, ular mashhur ichimliklarni ham birma-bir isteʼmol qilishadi. Har bir ishtirokchining miyasi kompyuter uskunalari yordamida skanerdan oʻtkaziladi. Reaksiyalarning shakli hayratlanarli darajada sodda va aniq namoyon boʻladi. Mashhur brendlar bilan bogʻliq boʻlgan grafik tasvirlar miyaning yoqimli hissiyotlari va oʻz-oʻzini ijobiy identifikatsiya qilishi, kam tanish logotiplar bilan bogʻliq boʻlgan sohalarida kuchli fikrlash faoliyati yaralgani kuzatiladi [2, 379–387].

5. Muammolarni tezkor yechishga qaratilgan takliflar berish. NLP texnikalari reklamachilarga isteʼmolchilar duch keladigan muammolarni aniqlash va ularni yechishga yordam beradigan mahsulotlar taklif qilish orqali oʻz auditoriyasi bilan aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Boshqalarga gʻamxoʻrlik qilish uchun baʼzan oʻzingizga eʼtiborli boʻlishingiz kerak. Parasetamolli teraflyu formulasi isitmani tushirishga, shamollash va gripp simptomlari bilan kurashishga yordam beradi. Oʻzingizga gʻamxoʻrlik qiling, boshqalarga gʻamxoʻrlik qiling(it nazarda tutilgan boshqalar deganda)! Teraflyu – quvvat sizning qoʻlingizda! (Teraflyu dori vositasi reklama matnidan)

Mazkur reklama matnida muammoni bartaraf etish uchun yechim taklifi *Parasetamolli teraflyu formulasi isitmani tushirishga, shamollash va gripp simptomlari bilan kurashishga yordam beradi* jumlasida orqali ifodalangan.

6. Ishonchni oshirish va ijobiy fikr uygʻotish. NLPning ijobiy eʼtiqod va hissiyotlarni shakllantirish texnikasi reklamalarda ishonchli va samimiy fikrlar yaratish uchun qoʻllaniladi. Bu reklama orqali isteʼmolchida mahsulotga boʻlgan ishonch uygʻotish maqsadida qoʻllaniladi. Bunda koʻpincha mashhur shaxslar yoki mahsulotning haqiqiy foydalanuvchilari tomonidan bildirilgan

ijobiy fikrlar reklamaning ta'sir kuchini oshiradi. Bunga Alhadaya, Turkiston su kabi biologic faol qo'shimchalar reklamalarini misol qilib keltirish mumkin.

7. E'tiborni jalb qilish uchun savollar yaratish. NLP kopirayterlarga adresatning diqqatini jalb qilish uchun samarali savollar qo'llash texnikasini taklif qiladi. Bu savollar orqali adresatda ichki motivatsiya uyg'onishini ta'minlanadi.

Farzand ko'rish vaqti keldi deb qaror qildingizmi? Kichkina oyoqchalarini vujudingizda his qilishni xohlaysizmi?

Byuti Vit ayol garmonlarini normallashtirib organizmni homiladorlikka tayyorlashga yordam beradi. Byuti Vit ayollar go'zalligi va salomatligi uchun milliy mahsulot (Byuti Vit vositasi reklama matnidan).

Xullas, NLP texnikalari samarali reklama matnlarini yaratishga xizmat qiladi. Kopirayterlar ularni qo'llash orqali reklama qilinayotgan mahsulot (xizmat, tashkilot)ni maqsadli auditoriyaga yaqinlashtiradilar, sodda qilib aytganda, "sota oladi"lar. NLP texnikalari reklama matnini yanada samarali qiladi, adresatlarning e'tiborini jalb qiladi, ularning ehtiyojlarini aniq tushunishga yordam beradi va harakatga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bandler R., Grinder J. (1979) *Frogs Into Princes: Neuro Linguistic Programming*. Real People Press.
2. Nargiza Umarova & Muqaddam Jurayeva. (2024). Neuro-linguistic programming elements in advertising: crafting persuasive discourse. *Current research journal of philological sciences*, 5(10), 42–49.
3. Toshpo'latova Mahbuba Ikromovna., Jurayeva Muqaddam Abdug'ofur qizi., & Nabijonova Nilufar Mirmuxsin qizi (2024). Linguistic and cognitive theories, communication research, cognitive neuropsychology. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 4(03), 182–186.
4. Jurayeva M. A. qizi. (2023). The cognitive study of neurolinguistic elements in english. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(3 SPECIAL), 1052–1056. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2519>
5. Gökdere Çinar, H., & Baykal, Ü. (2022). Determining the effect of neuro-linguistic programming techniques on the conflict management and interpersonal problemsolving skills of nurse managers: A mixed methods study. *Journal of Nursing Management*, 30(1), 104– 134.

UO'K 811

TARJIMADA STILISTIK SINONIMLAR VA ULARNING MADANIY MOSLIGI

M. Kalandarova, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola tarjimada stilistik sinonimlar va ularning madaniy mosligi masalalariga bag'ishlangan. Tarjima jarayonida sinonimlar tilning nafaqat leksik boyligini, balki uslubiy va madaniy rang-barangligini aks ettiradi. Maqolada stilistik sinonimlar tanlashning ekvivalentlik, adaptatsiya, ijodiy tarjima va kontekstual yondashuv kabi bir nechta usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarjima, stilistik sinonimlar, madaniy moslik, ekvivalentlik, adaptatsiya, ijodiy tarjima, kontekstual yondashuv

Abstract. This article is dedicated to the issues of stylistic synonyms in translation and their cultural adaptation. During the translation process, synonyms reflect not only the lexical richness of the language but also its stylistic and cultural diversity. The article analyzes several methods of selecting stylistic synonyms, such as equivalence, adaptation, creative translation, and contextual approach.

Keywords: translation, stylistic synonyms, cultural compatibility, equivalence, adaptation, creative translation, contextual approach.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам стилистических синонимов в переводе и их культурной адаптации. В процессе перевода синонимы отражают не только лексическое богатство языка, но и его стилистическое и культурное разнообразие. В статье анализируются несколько методов выбора стилистических синонимов, таких как эквивалентность, адаптация, творческий перевод и контекстуальный подход.

Ключевые слова: перевод, стилистические синонимы, культурная адаптация, эквивалентность, адаптация, творческий перевод, контекстуальный подход

Tarjima – bu ikki til va madaniyat o'rtasidagi ko'prik bo'lib, u orqali bir tilning so'z boyligi, ifoda usullari va madaniy qadriyatlari boshqa tilga o'tadi. Bunda tarjimon faqatgina matnning leksik va semantik mazmunini emas, balki uning uslubiy va madaniy jihatlarini ham aniq va to'g'ri yetkazishi talab etiladi. Tilning o'ziga xosligi nafaqat so'zlarning bevosita ma'nosida, balki ularning qanday tarzda qo'llanilishida, uslubiy jihatida ham aks etadi. Ayniqsa sinonimlar tildagi uslubiy rang-baranglikni, turli hissiy holatlarni va madaniy nozikliklarni ifodalaydi. Bir tilning sinonimlari orqali nafaqat ma'no, balki nutqning kayfiyati, ohangi, talaffuzi va tinglovchi yoki o'quvchida qoldiradigan taassuroti ham o'zgaradi.

Stilistik sinonimlarning tildagi va tarjimadagi ahamiyati

Stilistik sinonimlar — bu bir xil yoki o'xshash ma'noni bildiruvchi, lekin uslubiy jihatdan bir-biridan farq qiladigan so'zlardir. Stilistik sinonimlar asosan turli kommunikativ vaziyatlarga, matn janrlariga yoki nutq uslublariga mos ravishda qo'llaniladi. Masalan, o'zbek tilida: „Kuchli“ so'zi keng ma'noda qo'llaniladi va har qanday kuch haqida gap ketganda ishlatiladi. „Baquvvat“ — jismoniy kuch haqida gapirayotganda mos keladi. „Quvvatli“ — energetik yoki texnik kuchga nisbatan qo'llaniladi. Bu so'zlar stilistik jihatdan turlicha qo'llaniladi va o'z kontekstida ifoda qilinayotgan narsaning sifatini yanada to'g'riroq aks ettiradi. Ular yordamida bir tushunchani turli xil uslubiy rang-baranglik bilan ifodalash mumkin.

Tarjimon uchun ma'nosi bir xil bo'lgan so'zlar qatoridan aynan uslubiy jihatdan mos keladigan sinonimni tanlash, matnning uslubiy rang-barangligini saqlab qolishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tarjimada noto'g'ri sinonim tanlanishi matnning umumiy mazmuniga ta'sir qilishi, hattoki uning ta'sirchanligini kamaytirishi mumkin. Masalan, nemis tilidagi „sterben“ (o'lish) so'zi o'zbek tilida „o'lmoq“ sifatida tarjima qilinishi mumkin. Biroq, agar matn rasmiy va jiddiy uslubda yozilgan bo'lsa, "vafot etmoq" yoki „jon taslim qilmoq“ so'zlari ko'proq mos tushadi. Shu nuqtada tarjimon uslubiy nozikliklarni hisobga olishi va sinonimlarni kontekstdan kelib chiqib tanlashi kerak.

Tarjimada stilistik sinonimlarni to'g'ri tanlash uchun tarjimon quyidagi jihatlarni hisobga olishi kerak:

Matnning uslubi va janri: Matn rasmiy, badiiy yoki ilmiy bo'lishiga qarab sinonimlarni tanlash lozim. Badiiy matnda emotsional ifodani kuchaytirish uchun bir sinonim mos kelsa, rasmiy matnda oddiy va neytral so'zlar afzal bo'ladi.

Kontekst: Har bir sinonimning ma'nosi va qo'llanish uslubiga qarab, u qaysi kontekstda ishlatilishi kerakligi aniqlanadi. Masalan, bir so'z kundalik so'zlashuvda oddiy bo'lib ko'rinsa, rasmiy matnda nomaqbul bo'lishi mumkin.

Madaniy moslik: Stilistik sinonimlarning ma'no va hissiy yuklamasi madaniy farqlarni aks ettirishi mumkin, shuning uchun tarjimon har ikki til madaniyatini chuqur bilishi kerak.

Hissiy ta'sir: Sinonimlarning tanlovi matnning umumiy kayfiyatini, emotsional ta'sirini o'zgartirishi mumkin. Shuning uchun tarjimon hissiy holatni saqlab qolish uchun qaysi sinonim mos kelishini aniqlashi kerak.

Stilistik sinonimlarning madaniy mosligi

Madaniy moslik tarjima jarayonida muhim omillardan biri bo'lib, u har bir tilning madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini inobatga olishni talab qiladi. Stilistik sinonimlar ham madaniy jihatdan farqlanishi mumkin, ya'ni ularning qo'llanilishi, tushunilishi va qabul qilinishi bir madaniyatdan boshqasiga o'zgaradi. Bu farqlarni hisobga olish tarjimon uchun oson bo'lmasligi mumkin, chunki sinonimlar nafaqat semantik ma'no, balki madaniy va stilistik tafovutlarni ham aks ettiradi. Bir madaniyatda odatiy va tabiiy hisoblangan sinonim boshqa madaniyatda xuddi shunday ishlatilmasligi yoki umuman qabul qilinmasligi mumkin. Tarjimada ushbu nozikliklarni tushunish va ularni to'g'ri ifoda etish tarjimonning madaniyatlararo bilimi va til sezgiriligini talab qiladi. Ayniqsa, tarjima qilinayotgan matnning madaniy konteksti va til so'zlovchilarining urf-odatlarini yoki odatdagi nutq shakllarini tushunish muhimdir. Matnning umumiy kayfiyatini va kontekstini to'g'ri yetkazish uchun tarjimon stilistik sinonimlarni madaniy jihatdan moslashtirish jarayonida turli xil omillarni inobatga olishi lozim:

Madaniy urf-odatlar: Har bir til va madaniyatning o'ziga xos urf-odatlarini va e'tiqodlari mavjud bo'lib, bu sinonimlarning qanday tushunilishini shakllantiradi. Tarjimada bu urf-odatlar va

qadriyatlarini inobatga olmaslik matnning ma'no va stilistik yuklamasini noto'g'ri ifodalashga olib kelishi mumkin.

Kontekst: Sinonimlarning madaniy mosligi kontekstga qarab ham o'zgaradi. Badiiy matnlar, rasmiy hujjatlar yoki kundalik suhbatlarda ishlatiladigan sinonimlar stilistik jihatdan turlicha talqin qilinishi mumkin. Har bir kontekst uchun eng mos sinonimni tanlash, madaniy moslashuvni ta'minlashning muhim qismidir. Misol uchun, rasmiy kontekstda biror hodisa haqida gapirayotganda qo'llaniladigan sinonim va kundalik hayotda qo'llaniladigan sinonimlar bir-biridan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Agar tarjimon kundalik hayot uchun mos sinonimni rasmiy matnga qo'llasa, bu matnning obro'si va uslubiy tuzilishini buzishi mumkin.

Tarjimada stilistik sinonimlar tanlashning yondashuvlari

Tarjimada sinonimlarni tanlashda bir necha yondashuvlar mavjud. Bu yondashuvlar tarjimonning uslubiy qarorlariga, madaniy moslikka va matnning asosiy maqsadiga bog'liq bo'ladi:

- Ekvivalentlik: Sinonimlar tarjimada ekvivalentlik prinsipiga asoslanib tanlanadi. Tarjimon asl matndagi sinonimning ma'nosini va uslubini o'z tilida imkon qadar to'liq aks ettirishga harakat qiladi.

Stilistik sinonimlar tanlashda ekvivalentlik yondashuvi tarjimonni iloji boricha asl matnga yaqin bo'lishga undaydi. Misol uchun, nemis tilidagi „wütend“ so'zi „jahl bilan“ yoki „g'azablangan“ tarzida o'zbek tiliga tarjima qilinishi mumkin. Tarjimon bu yondashuvda asl matndagi uslubiy va hissiy ta'sirni imkon qadar saqlab qolishga intiladi. Ekvivalentlik tamoyili ko'pincha badiiy asarlar, hujjatlar yoki rasmiy matnlarni tarjima qilishda qo'llaniladi.

- Adaptatsiya: Ba'zida tarjima jarayonida madaniy tafovutlarni hisobga olib, sinonimlarni kontekstga moslashtirish zarur bo'ladi. Bu yondashuvda tarjimon bir tildagi sinonimning ma'nosini o'z tilidagi madaniy va uslubiy kontekstdagi sinonim bilan almashtiradi.

Har bir til o'ziga xos madaniy va stilistik normalarga ega bo'lganligi sababli, sinonimlarning asl nusxadagi ma'nosi boshqa tilda to'g'ri tushunilmasligi yoki mos kelmasligi mumkin. Shunday hollarda tarjimon sinonimlarni moslashtirishga, ya'ni ularni qabul qiluvchining madaniy kontekstiga mos ekvivalentlar bilan almashtirishga ehtiyoj sezadi. Masalan, nemis tilidagi „billig“ so'zi o'zbek tilida „arzon“ deb tarjima qilinadi. Biroq, „billig“ so'zining salbiy konnotatsiyasi bo'lishi mumkin, ya'ni sifat jihatidan past bo'lgan narsalarni anglatishi mumkin. Shu sababli, tarjimonda bu so'zni „qimmat emas“ yoki „narxi maqbul“ kabi yumshoqroq va moslashtirilgan sinonimlar bilan almashtirish lozim bo'ladi.

- Ijodiy tarjima: Ijodiy tarjima sinonimlarni to'g'ri tanlash jarayonida tarjimonning ijodiy yondashuvi bilan bog'liq. Bu yondashuvda tarjimon matnning hissiy va stilistik xususiyatlarini saqlab qolish uchun tilning leksik imkoniyatlarini ijodiy tarzda qo'llaydi.

Ushbu yondashuvda tarjimon matnning semantik va stilistik qatlamlarini saqlab qolish bilan birga, o'z tilining leksik imkoniyatlarini kengroq va erkinroq qo'llaydi. Ijodiy tarjima jarayonida sinonimlar nafaqat ma'no jihatidan, balki matnning hissiy va uslubiy ifodasini yaxshiroq yetkazish maqsadida o'zgaradi. Ijodiy yondashuv, ayniqsa, badiiy tarjimada keng qo'llaniladi, chunki badiiy matnlar tilning emotsional va stilistik jihatlariga katta ahamiyat beradi.

- Kontekstual yondashuv: Stilistik sinonimlar tanlashda kontekstual yondashuv ham muhim rol o'ynaydi. Bunda tarjimon sinonimlarni tanlashda matnning umumiy konteksti va uslubiy talablarini hisobga oladi.

Bunda har bir sinonimning ma'nosi va uslubi matndagi boshqa elementlar bilan mos kelishi kerak. Badiiy, ilmiy yoki rasmiy matnlarni tarjima qilishda kontekstual yondashuv sinonimlarning mosligi va izchilligini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, tarjimada stilistik sinonimlar matnning uslubiy va emotsional ta'sirini to'g'ri yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, sinonimlar tanlash jarayoni ko'pincha til va madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlar bilan murakkablashadi. Stilistik sinonimlarni to'g'ri tanlash va ulardan foydalanish uchun tarjimon nafaqat tilning leksik ma'nosini, balki uning madaniy va stilistik konnotatsiyalarini ham chuqur tushunishi zarur. Tarjima jarayonida ekvivalentlik, adaptatsiya, ijodiy tarjima va kontekstual yondashuv kabi yondashuvlardan foydalanish tarjimonning matnning mazmuni va uslubiy o'ziga xosliklarini saqlab qolishida yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Esenboev R. Tarjima san'ati. Toshkent 1986.

2. Müller W., Duden Sinn- und sachverwandte Wörter, Synonymwörterbuch der deutschen Sprache. Duden Band 8. Dudenverlag Mannheim 1986.
3. Pescheck I. Das Synonymwörterbuch, Duden Band 8, Dudenverlag Berlin 2019.
4. G'afurov I, Mo'minov O, Qambarov N. Tarjima nazariyasi. Toshkent: Tafakkur bo'stoni. 2012
5. Турсунов У., Мухторов А., Радматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили «Ўзбекистон» 1992.
6. Ўзбек тили лексикологияси, Тошкент, Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1981.
7. U.H.Raether, Das Grundsulwörterbuch „Sag es besser!“, Dudenverlag, Berlin 2020.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TADBIRKORLIK SOHASI TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK MAYDONI

D.K.Kamilova, katta o'qituvchi, O'zR Davlat bojxona qo'mitasi Bojxona instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada tadbirkorlik sohasidagi lingvistik maydon tahlili ochib berilgan. Lingvistik maydon terminologiyaning umumiy ma'noda soha elementlari asosida guruhlariga ajratib joylashtirish jarayonidir. Tahlil qilinayotgan maydon haqida gapirish uchun so'z birikmalarida mavjud bo'lgan leksemalar va keyinchalik ma'no va foydalanishda bir-biridan qanchalik farqlashni taklif qilishadi. Leksik tahlil qilish lug'atlarda aks ettirilgan va so'zlarni ifodalovchi va tavsiflovchi "dolzarb" yoki "mavzuviy" yondashuvni aks ettiradi". Keltirilgan fikrlarga hamohang tarzda, bizning tushunchamizga binoan leksik-semantik maydon - tildagi mavjud lug'aviy birliklarni mavzuviy guruhlariga birlashtirish demakdir. Mavzuviy guruhlarini shakllantirish uchun fan doirasida aniq bir tartib yoki qoida mavjud emas. Shu boisdan, har bir tadqiqotchining o'z bilim doirasidan kelib chiqqan holda guruhlariga tasnif etadi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik sohasi, terminologiya, lingvistik maydon, tahliliy maydon, termin, leksik jihat

Аннотация. В данной научной статье анализируется лингвистическое поле предпринимательства. Лингвистическое поле представляет собой процесс группировки терминологии в группы на основе элементов поля в общем смысле. Мы обсуждаем анализируемое поле и лексемы, присутствующие в словосочетаниях, а затем предлагаем способы их дифференциации друг от друга по значению и употреблению. Лингвистический анализ отражает «тематический» или «тематический» подход к описанию слов, отраженный в словарях. В соответствии с вышеизложенными идеями, согласно нашему пониманию, лексико-семантическое поле объединяет существующие в языке лексические единицы в тематические группы. В науке нет определенной процедуры или правила для формирования тематических групп. Поэтому каждый исследователь классифицирует их на основе своих знаний.

Ключевые слова: предпринимательство, терминология, лингвистическое поле, аналитическое поле, термин, лексический аспект

Abstract. This scientific article analyses the linguistic field of entrepreneurship. The linguistic field is the process of grouping terminology into groups based on the elements of the field in a general sense. We discuss the analyzed field and the lexemes present in word combinations and then propose ways to differentiate them from each other in meaning and usage. Linguistic analysis reflects the "topical" or "thematic" approach to describing words, as reflected in dictionaries. In line with the above ideas, according to our understanding, the lexical-semantic field combines existing lexical units in the language into thematic groups. The science has no specific procedure or rule for forming thematic groups. Therefore, each researcher classifies them based on his or her knowledge.

Keywords: entrepreneurship, terminology, linguistic field, analytical field, term, lexical aspect

"Lingvistik maydon - bu umumiy ma'no elementlari asosida so'z yoki leksemalarni guruhlash jarayonidir. Bundan tashqari, bu leksik maydon tahlili deb ataladi." Bundan tashqari, "leksik maydon - bu ma'lum bir tajriba sohasini tavsiflash uchun ishlatiladigan leksemalar yig'indisidir. Maydon tahlilida so'z birikmalarida mavjud bo'lgan leksemalar, ularning ma'nosi va qo'llanishiga ko'ra qanchalik farqlanishi ko'rib chiqiladi. Ushbu tahlil farazlarning bir butunlik sifatida qurilganligini va

shuning uchun alohida leksik munosabatlar yuzaga kelishi mumkinligini nazarda tutadi. Leksik maydonning tashkil etilishini aniqlash uchun yagona fan yoki kelishilgan usul yo'q, har bir olim o'z chegaralarini belgilashi va o'z mezonlarini belgilashi kerak, shunga qaramay, bu yondashuvni o'rganish uchun ko'p ish talab etiladi. Leksik tahlil lug'atlarda keltirilgan va so'zlarni ifodalovchi hamda tavsiflovchi "dolzarb" yoki "mavzuli" yondashuvni aks ettiradi. Yuqoridagilarga ko'ra, bizning tushunchamizga ko'ra, leksik-semantik maydon - bu tilda mavjud leksik birliklarning mavzuiy guruhlarga birlashuvidir. Fan doirasida mavzuiy guruhlarni shakllantirishning aniq tartibi yoki qoidalari mavjud emas. Shuning uchun har bir tadqiqotchi ularni o'z bilim doirasidan kelib chiqib guruhlarga ajratadi. Fikrimizning dalili sifatida Govard Jekson va Eten Ze Amvelaning "Gap shundaki, semantik maydonlarni yaratishning kelishilgan mezonlari yo'q" degan fikrini qayd etish lozim. O.S.Axmanovanning fikricha, "leksik-semantik maydon inson tajribasida aks etgan va shu tilda avtonom leksik mikrosistema sifatida taqdim etilgan voqelikning bir qismidir." Leksik-semantik sohalar tematik (bir xil faoliyat sohasiga oid) va konseptual (inson g'oyalari, fikrlari, tajribasi va odamlar o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq) sohalariga bo'linadi. Materialni ko'rgazmali tarzda taqdim etish maqsadida chog'ishtirilayotgan tillardagi biznes va tadbirkorlik terminlarini leksik-semantik maydonlariga ko'ra tizimlashtirish maqsadga muvofiq.

Bu sohada bir qator olimlar: Yu.S. Stepanov (1964), M.M. Makovskiy (1971), Yu.N. Karaulov (1981), D.N. Shmelev (1973), P.N. Denisov (1980), M.P. Kochergan (1981), I.V. Sentenberg (1984) va T.N. Kurenkova (2018) ish olib borishgan.

Ta'kidlash joizki, tadqiqotimizning ushbu faslida ingliz va o'zbek tillarida biznes va tadbirkorlikka oid terminlarning mavzuiy va ma'noviy guruhlarni shakllantiramiz. Avvalo, tadqiqotimiz yo'naltirilgan ingliz tiliga murojaat qilamiz.

Turli tarkibli va ko'rinishli terminlar biznesning bir qator guruhlariга mansub bo'lib, ingliz terminologiyasini tashkil etuvchi asosiy terminlar deb talqin etiladi. Yuqoridagi terminlar xususidagi fikrlar quyida o'z ifodasini topgan.

Bir komponentli merge, vision, goals, objectives, Fund, order, factoring, securities kabi terminlar mavjud.

Ikki komponentli terminlar: Sole proprietorship, net profit, financial capital, merit increase, capital management, marginal analysis va boshqalar.

Uch komponentli terminlar: computer-aided manufacturing (CAM), computer-integrated manufacturing (CIM), activity based costing (ABC), net present value (NPV). Shu o'rinda aytib o'tish joizki, tadqiqotimiz davomida guvoh bo'ldikki, ingliz biznes terminologiyasi doirasidagi uch tarkibli terminlar asosan qisqartma shakllarda foydalanilgan.

Oddiy terminlar: Risk, sole, unit, price, loss, security, account, spread, profit, analysis.

Yasama terminlar: management (manage+ment), partnership (partner+ship), agreement (agree+ment), requirement (require+ment), leadership (lead+er+ship).

Ajratib yoziladigan qo'shma terminlar: working capital, business unit, motion, formal organization, conceptual skills.

Qo'shib yoziladigan qo'shma terminlar: guideline, turnover, layout.

WORD+ING strukturali terminlar: planning, organizing, controlling, decision making, problem solving, brainstorming.

WORD+ED strukturali terminlar: Inverted, limited, computer-aided, computer-integrated. Fikr qilib aytishimiz mumkinki, yuqorida keltirilgan bayonlar ingliz biznes terminlarini mavzuiy guruhlarga bo'lgan holda tahlil qilingan ko'rinishidir. Ba'zi mavzuiy guruhlarni o'zida ko'plab terminlarni mujassamlashtirganligi sababli ma'noviy jihatdan kichik guruhlarga ham tasniflashni ma'qul ko'rdik. Aytishimiz o'rinliki, ingliz biznes terminlari terminologiyaning katta qismini tashkil etadi. Keltirilgan terminlar bir mavzuiy guruhga mansubligidan tashqari semantik, ya'ni ma'no jihatidan ham bir butunlikni tashkil etadi.

Xulosa qilganda, ushbu terminlarning aniq ma'nosini aks ettiruvchi management, sales, business form, investing, current trading terminlari biznes faoliyatining turlari ham hisoblanadi. Shu o'rinda tadqiqot ishimizning o'rganish obyekti hisoblanmish ingliz tadbirkorlik terminlari va ularning leksik-semantik tahlili xususida quyida so'z yuritamiz.

Guvohi bo'lganimizdek, ingliz tadbirkorlik terminlari orasida ham yasama, sodda, bir va ikki komponentli terminlar mavjud. Albatta ushbu strukturalar mavjudligi biznes va tadbirkorlik terminlarining birlashtiruvchi belgisi hisoblanadi. Ingliz terminologiyasidagi tadbirkorlik terminlari (entrepreneurship terms) dan son jihatidan kamroqdir. Buning asosiy sabablaridan biri tadbirkorlikni ingliz xalqi orasida kichik biznes deb yuritilishidir. Qo'shimcha ravishda venture, management, angel investors, risk, profit, barter kabi bir qator terminlar biznes va tadbirkorlik sohasiga birdek aloqadordir.

Ingliz tilidagi tadbirkorlik terminlari xususida so'z yuritgandan so'ng cho'qishtirilayotgan tillardagi leksik-semantik jihatdan birlashtiruvchi va farqlovchi belgilarni namoyon etish maqsadida, quyida o'zbek biznes va tadbirkorlik terminlarining lingvistik maydon tahliliga yuzlanamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jalolov J.J. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 184 b.
2. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – Toshkent, 2015. – 336 b.
3. Kamilova Durdona K. Comparative analysis of the terms in the sphere of "business and entrepreneurship" in English and Uzbek // Novateur Publications Journal NX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN No: 2581 – 4230 Volume 8, ISSUE 3, Mar. -2022. Journal Impact Factor: 7.223. P.9-12
4. Kamilova Durdona K. Lexicographic Analysis of the Terms "Business and Entrepreneurship" in English and Uzbek International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | e-ISSN: 2792-3983 | www.openaccessjournals.eu | Volume: 1 Issue: 5/P. 57-59
5. Осадчая, И.М. Бизнес: Оксфордский толковый словарь: Англо-русский: свыше 4000 понятий / И.М. Осадчая. – М.: Прогресс-Академия РГГУ, 1995. – 746 с.

UO'K 81.37

XORAZM SHEVALARIDAGI HOLAT FE'LLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

D.Karimova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm shevalarida ko'p uchraydigan holatni ifoda qiluvchi fe'llar, ularning Xorazm hududlaridagi qo'llanish shakllari, adabiy tildagi ko'rinishlari va leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xorazm shevalari, dialektizmlar, holat fe'llari, leksik-semantik xususiyatlar.

Аннотация. В статье анализируются глаголы, которые представляют собой распространенное явление в хорезмийских диалектах, формы их использования в хорезмийских регионах, их появления в литературном языке и их лексико-семантические свойства.

Ключевые слова: Хорезмийские диалекты, диалектизмы, надежные глаголы, лексико-семантические особенности.

Abstract. This article analyzes verbs that represent a common occurrence in Khorezm dialects, their forms of application in Khorezm regions, their appearances in the literary language, and their lexical-semantic properties.

Keywords: Khorezm dialects, dialectisms, case verbs, lexical-semantic features.

Shevalar har bir xalqning hayotida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularni o'rganish xalqning o'tmish hayoti bilan tanishish, taraqqiyoti va bugungi kundagi holatini bilish imkonini yaratadi. Shu sababdan ham yurtimizda har bir hudud shevalarini o'rganish muhim masalalardan biriga aylangan. O'zbek shevalari orasida, ayniqsa, Xorazm shevalari olimlarda ancha qiziqish uyg'otdi. Bu yuzasidan professor Borovkovning bildirgan fikrlari ahamiyatga molikdir: "Xorazm shevalarining lug'ati tilshunoslarda va tarixchilarda alohida qiziqish tug'dirmog'i kerak. Janubiy Xorazm shevalarining leksikasida ko'pgina faktlar borki, ular Xorazm shevalarining murakkab tashkil topish tarixini aniqlashda madad berajakdir" [1:5].

Shevalarni chuqur o'rganish olimlar uchun muhim masalaga aylandi. Xorazm shevalarini maxsus tadqiq etgan Fattoh Abdullayev shevalarni o'rganishda faqat leksik materialga asoslanish kutilgan natija bermasligini, boshqa materiallar bilan birgalikda o'rganish kerakligini aytib o'tadi

[2:10]. Asl turkiy tilga xos bo'lgan xususiyatlarni Xorazm shevalarida uchratishimiz mumkin. Olimlarning aniqlashiga ko'ra, bu shevalarning o'g'uz guruhi adabiy tildan ozmi-ko'pmi farq qiladi, ammo qipchoq guruhida bu farq ancha kamaygan.

Xorazm shevalarida eng ko'p uchratishimiz mumkin bo'lgan dialektizmlar orasida harakat va holatni ifoda qiluvchi fe'llar muhim ahamiyatga ega. Ular Xorazmning barcha hududlarida faol darajada qo'llanadi. Aynan Xorazm shevalaridagi fe'llar tahlili bir qancha ishlarda qisman amalga oshirilgan. Xususan, O.Madrahimov, Y.Jumanazarov, Sh.Alimova tadqiqotlarida fe'llar bo'yicha tahlillarni kuzatdik [1:159]. Bugun biz aynan ana shunday faol qo'llanuvchi ayrim holatni ifodalovchi dialektizmlarni ko'rib chiqamiz:

Alb'iramaq – Gurlan hududida aynan shu shaklda, Yangibozorda esa **alv'iramaq** shaklida qo'llanadi. Ma'nosi: 1. Valdiramoq, aljiramoq. 2. Bosinqiramoq, uyquda gapirmoq; alahlammoq. *Amambek harib gälip, uxšında alv'irab jattı* [3:18].

Begänmäk – Shovot hududida ko'proq uchramiz. Ma'nosi: sevinmoq, xursand bo'lmoq. *Sherippay gälip, begänip qaldin'izmi?* [8:49] Ahamiyatli jihati shundaki, Xorazm shevalaridagi holatni ifodalovchi bu dialektizm shakl jihatidan qardosh turk tilidagi **beğenmek** leksemasiga juda o'xshab ketadi. Turk tilida **beğenmek** “yoqtirmoq, sevmok” ma'nolarini ifoda etadi.

Dällämäk – Urganch, Xiva, Xonqa, Hazorasp hududlarida ko'p ishlatiladi. Ma'nosi: terlammoq. *Kätmän urıp, čiqqa-čiqqa dällädim* (Urganch) [8: 80]. Bu holatni ifodalovchi leksemani Mahmud Koshg'ariy o'zining “Devonu lug'otit turk” asarida **tärlädi** shaklida keltirib o'tadi: *at tärlädi – ot terlädi* [5:308].

Dalv'iramaq – Urganch, Xiva, Shovot hududlarida faol qo'llanadi. Ma'nosi: behuzur bo'lmoq. *Jüräkım dalv'irab getti* (Shovot) [8:77] – *Ko'nglim behuzur bo'ldi*. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da aynan shunday ma'noda keltirilgan: *Behuzur bo'lib, saraton issig'iga chidamagan semiz odamday to'lg'andi* [7:251].

Davr'ınmaq – Xonqa, Qo'shko'pir hududlarida ko'p ishlatiladi. Ma'nosi: 1. Xo'mraymoq, xo'mrayib qaramoq. 2. Do'q urmoq, xezlanmoq. *Davr'ınma sän maña, män sänni atañni öldirdimmä?* (Xonqa) [3:34] Ushbu leksema ichki holatning namoyon bo'lishi bilan bog'liq tashqi holatni ifoda qiluvchi dialektizm hisoblanadi.

Dörämäk – Urganch, Xiva, Xonqa, Shovot hududlarida faol qo'llanadi. Ma'nosi: paydo bo'lmoq. *Bir duşman döräpti mäni qasäma, ölmäsäm, alarman ajaq astäma* (Shovot) [8:89]. Xorazm shevalaridagi holatni ifodalovchi **dörämäk** dialektizmini xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan “Go'ro'g'lining tug'ilishi” dostonining Xorazm variantida ham uchramiz: *Žiyälibekdän üç oyıl dörädi*. Bu orqali ushbu dialektizmning qadimdan Xorazm shevalarida qo'llanganiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Eläštirmäk – Gurlan hududida shunday shaklda uchramiz. Janubiy Xorazmda **äläštirmäk** shaklida qo'llanadi. Ma'nosi: aybga qo'ymoq, ayblamoq, gunohkor qilmoq. *Jaşullı sölläjändä äläštirmijdilä* (Qo'shko'pir), *äläštirmijsıs* (Urganch) – aybga qo'ymaysiz [3:41].

Hö:lätmäk – Hazorasp va Qo'shko'pir hududlarida keng qo'llanadi. Ma'nosi: tashvish qilmoq, havotir olmoq. *Balam, dārrov gä, jomasa apañ hö:lätip otıradı* (Hazorasp) [8:290]. Ushbu dialektizm insonning ruhiy kechinmasi bilan bog'liq ichki holatni ifoda qiladi.

Miž'ımaq – Xiva, Urganch hududlarida ko'proq uchramiz. Ma'nosi: ezmoq; xafa qilmoq, ozor bermok. *Bi:čaranı munča miž'ıvärmä, nä gūna:sı va: vunı?* (Urganch) [3:67]. Holatni ifodalovchi bu dialektizm hissiy kechinma, shaxsning iztirobi va ruhiy og'rig'ini ifoda etadi.

Purx'ımaq – Urganch, Xiva, Hazorasp hududlarida faol qo'llanadi. Ma'nosi: angqimoq. *Gülni i:si purxib durıptı* (Urganch) [8:223]. Holatni ifoda qiluvchi bu dialektizm Xorazmning Xiva shevasida **pırqımaq, pünkimäk** shakllarida ham qo'llanadi: *Gülni i:si pırqıb durıptı* [6:145].

Qijm'ırmaq – Urganch, Xiva, Xonqa va Hazorasp hududlarida ko'p ishlatiladi. Ma'nosi: ko'zning qiri bilan qaramoq, kulib boqmoq. *Aslını sorasañ, bij halalzada, qiyim'ırıp baqqanları ja:dıma čüšti* (Xonqa). *Qijm'ırıp qashın qaqasan, nävälä, i:čim jaqasan?* (Xiva) [8:160]

Jañılmaq – Urganch, Xiva, Xonqa, Hazorasp, Qo'shko'pir, Yangibozor hududlarida faol qo'llanadi. Ma'nosi: yanglishmoq, xato qilmoq. *Japun baxmal tajxam ajap gijmijmän, jañılipman, barar ža:jim bilmijmän* (Xiva). *Jañılıp başqa temanı sölläpmän* (Qo'shko'pir) [3:51]. Xorazm

shevalaridagi holatni ifoda qiluvchi bu dialektizm Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham aynan shu shaklda uchraydi. Muallif isbot uchun ushbu maqolni keltirgan: Jazmas atim bolmas, *jañilmas* bilgä bolmas – o'q otishda xato qilmaydigan ovchi, yanglishmaydigan bilimdon bo'lmaydi [5:67].

Önžajmāk – Urganch, Xiva, Hazorasp hududlarida ko'proq ishlatiladi. Ma'nosi: o'ng'aymoq, sog'lom bo'lmoq, kuchli bo'lmoq. *Öžäkim sira önžajmijdi* (Xiva). *Su: barmäsän, ösimlik önžajmijdi* (Hazorasp) [3:72]. Xorazm shevalaridagi bu dialektizm jismoniy holatni ifoda qiluvchi leksemalar qatoriga kiradi.

Yabrışmaq – Xorazm qipchoq shevalarida faol qo'llanadi. Ma'nosi: yanglishmoq, xato qilmoq. *Tū:štā yabrışsañam, i:štā yabrışma* (Gurlan) [3:33]. Bu leksema ruhiy kechinma bilan bog'liq ichki holatni ifoda qiluvchi dialektizmlar qatoriga kiradi.

Čaliqmaq – Urganch, Xiva, Xonqa hududlarida ko'p uchratamiz. Ma'nosi: ko'z tegmoq, kasallanmoq. *Balam čaliqipti* (Xiva) [3:95]. Holatni ifoda qiluvchi bu dialektizm Xorazm shevalarida birovning nazari tushishi sababli og'rikan yoki ziyon yetganlikni ifodalash uchun ishlatiladi.

Ko'rib turganimizdek, yuqoridagi va shu kabi holatni ifodalovchi dialektizmlar Xorazm hududlaridagi shevalarda bir xil yoki bir-biriga o'xshash ma'nolarda hamda shakllarda qo'llanadi. Ammo Xorazm shevalarida shunday holatni ifodalovchi leksemalar ham borki, ularni Xorazm hududlarida bir xil shaklda, ammo bir-biriga o'xshamagan bir necha ma'nolarda uchratishimiz mumkin. Ulardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz:

Avışmaq I – Hazorasp hududida quyidagi ma'noda ko'proq ishlatiladi: 1. Achishmoq, rahm qilmoq. *Jazyān salam xatim qavişqam bosa, māniñ ũčün içiñ avışmadima?* 2. Afsuslanmoq. *Ičim du:zdijn avışti*.

Avışmaq II – Gurlan, Yangibozor hududlarida quyidagi ma'noda uchratamiz: ortib qolmoq, ortmoq. *Tamaq ne avışti?* (Gurlan) *Jūz manatim bari:di, avışip qaldi* (Yangibozor) [3:16].

Äsirmāk I – mast bo'lmoq, sarxush bo'lmoq: *qačan qarasañ, äsirib jūrişi* (Urganch). Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham aynan shu ma'noda **äsürmāk** shaklida uchraydi [5:433].

Äsirmāk II – g'o'daymoq, dimog'dorlik qilmoq: *köp äsirevärmä* (Urganch) [8:33]. Bu leksema har ikki ma'noda ham insonning salbiy ruhiy holatini ifoda qiluvchi dialektizm hisoblanadi.

Añarmaq I – anglamoq: *aytqanñiñ añarib aldım* (Urganch). Bu ma'noda insonning fikrlash va mushohada qilish holatini ifoda etadi.

Añarmaq II – alanglamoq, anqaymoq: *ne añarasan?* (Xiva) [8:19] Bunda esa insonning ruhiy o'zgarishlar jarayonidagi holatini ko'rish mumkin.

Añşirmaq I – Gurlan, Yangibozor va Hazorasp hududlarida o'ylamoq ma'nosida: *añşirip qarasam, şu a:damın sözi doppa-doyrī* (Hazorasp).

Añşirmaq II – Janubiy Xorazm hududlarida aniqlamoq, sinchiklab tekshirmoq ma'nosida: *añşirip qara qanī, kimākān u kelājtirgan?* (Yangibozor) [8:19].

Pilislāmāk I – Urganch, Xiva, Xonqa hududlarida mog'orlamoq ma'nosida: *jaz gülläri nannī japqannan son jajip qojsañ, qatip qaladī, dāstālap qojsañ pilislab getadi* (Urganch).

Pilislāmāk II – 1. Ipni ulamoq (etikdo'zlar istilohi). 2. Urganch, Xiva, Hazorasp hududlarida ilashmoq; alanglamoq ma'nosida: *pilislānib jūrimä* (Urganch) [3:75].

Qasmaqlanmaq I – yupqa muzlamoq: *su: qasmaqlandī* (Urganch).

Qasmaqlanmaq II – qirmoch, ya'ni tag olmoq: *palavdñi teji qasmaqlanipti* (Gurlan) [8:157].

Sarsilmaq I – lo'qillamoq, og'rimoq: *mejnim sarsilip duripti* (Urganch).

Sarsilmaq II – xomush o'tirmoq, o'yga tolmoq (Gurlan) [8:230].

Sejlāmāk I – Urganch va Xiva hududlarida saylamoq, tanlamoq ma'nosida: *Bāşimizä kimi sejljmis*.

Sejlāmāk II – sayramoq ma'nosida: *gūžūmnñi ajlanib sejljdi sečä, başşñda papaqñi gülläri ne:čä* (Xonqa) [3:81].

Simmirdamaq I – Urganch, Xiva, Xonqa hududlarida ko'proq quyidagi ma'noda qo'llanadi: jimirlamoq, teri orasida bir narsa yurganday bo'lmoq.

Simmirdamaq II – ming‘illamoq (Gurlan hududida shu ma’noda ishlatiladi) [3:82]. *Arqamnan simmirdama, ozimä söllä.*

Čaşmaq I – aqldan ozmoq. *Qarri čaşipti* (Yangibozor).

Čaşmaq II – yoyilmoq. *Saljažan gejatir quladan ašip, ālindā taxasī pärlāri čaşip* (Xiva) [8:295].

Xorazm shevalarida bu kabi ma’no jihatdan farqlanuvchi holatni ifodalovchi dialektizmlar ko‘p uchrab turadi. Bu esa shevalardagi rang-baranglik va o‘ziga xoslikni namoyon etadi. Aynan shu narsa Xorazmdagi har bir hudud shevalarini sinchiklab o‘rganish lozimligini ko‘rsatib beradi.

Guvohi bo‘lganimizdek, Xorazm shevalarida holatni ifoda qiluvchi leksemalar anchagina va juda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ularni o‘rganish va tadqiq qilish eng asosiy masalalardan biriga aylangan. Bu orqali biz xalqimiz hayotiga doir muhim ma’lumotlarga ham ega bo‘lamiz va Xorazm shevalarining o‘ziga xos jihatlarini bilan tanishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alimova Sh.M. Xorazm qipchoq shevalarining leksik-grammatik xususiyatlari. Filol.fan.bo‘y.fal.dok...(PhD) diss. – Urganch, 2023. –159 b.
2. Saidov Y. O‘zbek dialektologiyasi. – Buxoro: “Durdona” nashriyoti, 2021.
3. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. I том. – Тошкент: Ўзбекистон ФА нашриёти, 1961.
4. Жуманазаров Ю. Ўзбек адабий тили ва жанубий Хоразм диалекти. – Тошкент: Фан, 1971. – 75 б.
5. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. III том. – Тошкент: Ўзбекистон ФА нашриёти, 1963.
6. Отаназар Мадрахимов. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг Хива шеvasи. – Тошкент. 1973. – 192 б.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2006-2008.
8. Ўзбек халқ шевалари луғати. III. Ш. Шоабдурахмонов бошчилигида муаллифлар жамоаси. – Тошкент: Ўзбекистон «Фан» нашриёти, 1971.

UDC 81-13

SOCIO-POLITICAL SPEECH LANGUAGE OF LEXICON ASPECTS

A.N.Kasimova, doc., Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

F.H.Yavkocheva, Master student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Maqolada XXI asrdagi o‘zbek ijtimoiy-siyosiy leksikasining axborot ishlab chiqaruvchi/kommunikatori va uning iste’molchisi/oluvchisi pozitsiyasidan boshlab kompleks tadqiqoti berilgan. ijtimoiy, Siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar tilidagi leksik innovatsiyalar o‘rtasidagi aloqalarini tahlil qiladi. Tadqiqot ijtimoiy-siyosiy lug‘atning tematik guruhlaridagi dinamik o‘zgarishlarni, xususan, leksik o‘zlashgan so‘zlar bilan yuzaga kelgan masalalarini tavsiflaydi.

Kalit so‘zlar: siyosat tili, leksik yangiliklar, ijtimoiy-siyosiy mazmun, ijtimoiy-siyosiy leksika, tarjima texnikasi.

Аннотация. В статье представлено комплексное исследование узбекской общественно-политической лексики в XXI веке, начиная с позиции как производителя/коммуникатора информации, так и ее потребителя/реципиента. Анализируется связь лексических инноваций в языке социальных, политических и экономических трансформаций. В исследовании описываются динамические изменения в тематических группах общественно-политической лексики, в частности, вызванные лексическими заимствованиями.

Ключевые слова: язык политики, лексические инновации, общественно-политическое содержание, общественно-политическая лексика, приемы перевода

Abstract. The article provides a complex research of Uzbek socio-political lexicon at the 21st century beginning from the position of both information producer/communicator and its consumer/recipient. It analyses connection between lexical innovations in language of social, political and economic transformations. The study describes dynamic changes in thematic groups of sociopolitical vocabulary, particularly those evoked by lexical borrowings.

Keywords: Language of politics, Lexical innovations, Socio-political content, Socio-political lexicon, translation techniques.

Introduction. The lexicon of every literary language is constantly in dynamics. Currently, globalization in political, economic, financial, and informational domains of public life noticeably influence development of the European languages. They are developing a new “information mode” of functioning. Every language has both common and unique vocabulary updating features, but lexicon being a mirror of social life is an axiom.

At the beginning of the 21st century, the Uzbek language acquired a mammoth number of lexical innovations which are primarily related to the modern civilization process trends such as European integration and neoglobalism. Moreover, we observe that some already existing words are widening their functioning, neologisms are being formed, and borrowings are appearing to denote domestic processes, for instance, the decommunization course, Orange Revolution, Revolution of Dignity, resistance to Uzbek military aggression, numerous political campaigns, social stratification. Socio-political lexicon interprets reality on a conceptual level. And internet-media are the fastest to record and represent the socio-political vocabulary. Information technologies allow them to replicate an information product on a gigantic scale, and it poses new challenges to the recipients. They need to organize information rapidly and estimate its worth; select necessary information for their life, personal development and professional activity; express their views on certain phenomena or events; convey it to others; understand the mass communication laws, adapt to modern information conditions and various information perception; realize its influence on psychological health; master the communication by technical means.

Literature review. Media reality also affects the nature of social relations, generating new socio and information-psychological phenomena: info phobias, info pandemics, info noise, information loads and tensions [3]. All mentioned above dramatically increase a demand in complex linguistic studies which might combine the approach to the socio-political lexicon from the position of both information producer/ communicator and its consumer/ recipient.

The aim of our study is to analyze the socio-political lexicon in Uzbek speech and context at the beginning of the 21st century through the prism of its functioning and decoding.

Since socio-political vocabulary draws attention of numerous linguists, we will emphasize the prominent studies [8]. Ya. Yaremko researches modern political terminology at cognition and communication intersection [7], M. Stepanenko analyses neologisms and circumlocution that objectify socio-political transformations in 2004–2016 [3]. O. Styshov considers sociopolitical vocabulary through the scope of dynamic lexical and semantic processes [5], and M. Navalna investigates its place in functional styles interaction. Generally, scholars highlight thematic openness of socio-political lexicon, active changes within its boundaries, actualization of certain units in a particular period, and its importance in current communication. Thus, the research of socio-political vocabulary is a permanent process.

Discussion. The lexical system a priori does not exist in isolation, it obeys general linguistic laws. Uzbek socio-political vocabulary is a subsystem within the modern Uzbek speeches and literary language vocabulary. It is hierarchically structured, formed and constantly evolving in accordance with the new communication conditions in the globalized world.

Numerous socio-political lexicon classifications exist in modern linguistics. S. Kalenyuk distinguished following thematic sets:

- 1) nomenclature nominations (positions of government officials);
- 2) departments and state administration bodies nominations;
- 3) political discourse fundamental lexemes (denoting people belonging to specific parties);
- 4) units related to state security;
- 5) social processes nominations.

O. Styshov propose even more detailed classification:

- 1) regional, European, Eurasian and international organizations and institutions names, mostly abbreviated;
- 2) Ukrainian political unions, blocs, parties, parliamentary factions names;

3) nominations of people regarding to their party, political affiliation, or supporting relevant doctrines;

4) personal names derived mainly from names of political, social, religious figures in Ukraine and abroad;

5) political and ideological trends, concepts, and doctrines nominations which convincingly reflect that the Ukrainian language reacts to the modern society demands;

6) nominations to denote military confrontation and fight in Eastern Ukraine;

7) names of socio-political actions and processes both in Ukraine and worldwide.

Yu. Kostiuk analyses socio-political vocabulary through the scope of thematic fields and remarks: “The socio-political units in modern Ukrainian literary language fall into six thematic fields: Society, State, Politics, Economics, Law, and Military. The size of the last three fields is smaller due to the fact that concepts of economic, legal and military sphere penetrate into the general lexicon only under pressure of external factors such as social changes and correspondent frequent usage in everyday communication” [5].

The presented study analyzes socio-political lexicon by distinguishing inner thematic groups. The socio-political vocabulary thematic range is shaped by the concepts *society*, *state*, *politics*, *economics*, *law*, *morality*, *army*, and *international relations*. The lexicon reflects the language picture of the world with regards to present changes in the Uzbek society, thus it is influenced by extralinguistic realities. However, one should understand that thematic framing of socio-political lexical units is always relative to some extent, because tokens may belong to several micro groups simultaneously [4].

For instance, the word *lockdown* has several meanings, and each of them indicates a functional environment:

In legal	“prisoner’s isolation in solitary confinement”	Mahbusni bir kishilik kamerada izolatsiya qilish
in political	“closing country’s external relations”	Mamlakatning tashqi aloqalarini yopish
in medical and social spheres	“restrictive measure to stop spreading of a disease”	Kasallik tarqalishini to’xtatish uchun cheklovchi chora

The latter meaning is actively used now due to the global pandemics. Collins Dictionary recognized *lockdown* as the 2020 word because of its frequent usage. In Uzbek internet communication, we also observe mainly the third meaning of this token: *Planning May or summer vacations can be complicated by the continuation of hard lockdowns around the world. The Minister of Health of Uzbek advocated the continuation of the lockdowns in the country... primarily due to the New Year holidays accompanied by mass celebrations and relatives visiting.*

Results. Next, we distinguish relative thematic groups of borrowings within the socio-political lexicon. Although they are these units are intensively functioning in the modern Uzbek language. Thus, the thematic group “Society” consists of tokens denoting representatives of social groups (*babyboomers*, *VIP*, *gamer*, *vaper*, *zoomers*, *corrupt*, *millennials*, *celebrities*, *sponsor*, *teenager*); activity and behavior (*gender*, *glamor*, *homophobia*, *image*, *craft*, *lifhack*, *look*, *mainstream* [6]).

Conclusion. Borrowings in the legal sphere correlate with legal terminology and relate to various types of illegal activities and their negative consequences. For instance, *abuser*, *bullying*, *victim blaming*, *gaslighting*, *cyber police*, *clickjacking*, *cryptojacking*, *skimming*, *fitting*, *hacker*, *harassment*. These units retain their specialization, unambiguity, and accuracy in communication.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh.M. We will build our great future together with our brave and noble people. - Tashkent: Uzbekiston, 2017.- 489p.
2. Mirziyoyev Sh.M. 2017-year 12-January “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoolasi kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish” bo‘yicha farmoyish
3. Kasimova A. N. Modern methods of teaching to translation of publicistic texts, SamDChTI, “Foreign philology: language, literature, education”.
4. Kasimova A. N. Yavqocheva F. “Socio-political speech and its linguistic features” Foreign linguistics and linguo-didactics, 1 (5), p.109-114
5. Kasimova A.N. Must-know skills to translate newspaper articles, Scientific bulletin of namangan state university, p. 281-287

6. Kasimova A.N. Translation methods and techniques of publicistic materials, International journal word of art, 5 (3), p. 42-46
7. Stapanenko, M. Political present time of Ukrainian actual peryfrastykon. 2017-y.
8. Yaremko, Ya. P. Modern political terminology: on crossing of cognition and communication 2015
9. Styshov, O.A. New socio-political vocabulary and terminology in modern Ukrainian language. 2019

UDC 808.5

THE HUMOROUS POTENTIAL OF METAPHORICAL POLYSEMY IN THE ENGLISH LANGUAGE

Z. Kendjaeva, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Metaforik polisemiyaning ingliz tilida tilshunoslik hazilining boy manbasi ekanligi, semantik ko'p ma'nolilik va madaniy idrok o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Ushbu maqolada metaforik polisemiyaning hazilni qanday hosil qilishi mexanizmlari, ayniqsa semantik siljishlar, madaniy ishoralar va uning hazil imkoniyatlarini ta'minlovchi kognitiv doiralar tahlil qilinadi. Idiomatik ifodalar, latifalar va so'z o'yinlari orqali tadqiqot til, madaniyat va hazilning kesishmasini yoritib, metaforik polisemiyaning ingliz muloqotini qanday boyitishini ochib beradi. Natijalar madaniy sxemalar, kontekstual talqin va auditoriya kutishlari polisemik metaforalarning kulgili ta'sirini shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: metaforik polisemiya, yumor, idiomatik ifodalar, semantik siljishlar, ingliz tili, madaniy sxemalar

Аннотация. Метафорическая полисемия является богатым источником лингвистического юмора в английском языке, иллюстрируя взаимодействие между семантической многозначностью и культурным познанием. В данной статье исследуются механизмы, с помощью которых метафорическая полисемия порождает юмор, с акцентом на семантические сдвиги, культурные отсылки и когнитивные рамки, лежащие в основе её юмористического потенциала. Анализируя идиоматические выражения, шутки и каламбуры, исследование подчеркивает пересечение языка, культуры и юмора, давая представление о том, как метафорическая полисемия обогащает английскую коммуникацию. Результаты подчеркивают роль культурных схем, контекстуальной интерпретации и ожиданий аудитории в формировании комического эффекта полисемичных метафор.

Ключевые слова: метафорическая полисемия, юмор, идиоматические выражения, семантические сдвиги, английский язык, культурные схемы

Abstract. Metaphorical polysemy serves as a rich source of linguistic humor in English, illustrating the interplay between semantic versatility and cultural cognition. This paper investigates the mechanisms by which metaphorical polysemy generates humor, focusing on the semantic shifts, cultural references, and cognitive frameworks that underlie its humorous potential. Through an analysis of idiomatic expressions, jokes, and puns, this study highlights the intersection of language, culture, and humor, offering insights into how metaphorical polysemy enriches English communication. Findings emphasize the role of cultural schemata, contextual interpretation, and audience expectations in shaping the comedic impact of polysemous metaphors.

Keywords: metaphorical polysemy, humor, idiomatic expressions, semantic shifts, English language, cultural schemata

Introduction. Metaphorical polysemy, the coexistence of multiple related meanings within a single linguistic unit, is a cornerstone of linguistic creativity and humor. By allowing words and phrases to acquire layered interpretations, it enriches communication and fosters cultural exchange. In English, metaphorical polysemy manifests across idioms, proverbs, and colloquial expressions, often acting as a vehicle for humor. This study examines the linguistic and cultural mechanisms that enable metaphorical polysemy to produce comedic effects, focusing on its semantic dynamics and pragmatic functions.

The humor embedded in metaphorical polysemy arises from incongruity, ambiguity, and the interplay of literal and figurative meanings. Understanding these processes is vital for exploring how

language reflects cognitive and cultural patterns. This study addresses three main objectives: (1) to analyze the structural and semantic features of metaphorical polysemy in English, (2) to investigate its cultural and cognitive dimensions, and (3) to evaluate its role in humor generation. By adopting a multidisciplinary approach, the paper seeks to bridge theoretical insights with practical implications, contributing to both linguistic research and pedagogical practices.

Materials and Methods. To explore the humor potential of metaphorical polysemy, this study employs a qualitative and corpus-based methodology. Data were collected from diverse sources, including literary works, comedic scripts, and conversational language, capturing the wide spectrum of polysemous metaphors in real-world contexts. Key texts analyzed include humorous English idioms from dictionaries, transcripts of stand-up comedy, and excerpts from literary classics.

The analysis integrates theoretical frameworks from cognitive linguistics and pragmatics, including the conceptual metaphor theory (Lakoff & Johnson, 1980) and Gricean maxims (Grice, 1975). Semantic, syntactic, and pragmatic aspects of metaphorical polysemy were evaluated to uncover patterns of humor generation. Cultural references embedded in polysemous expressions were analyzed using Hofstede's cultural dimensions theory (Hofstede, 2001), emphasizing how cultural schemata influence interpretation and humor.

Results. Metaphorical polysemy generates humor through the interplay of literal and figurative meanings, often exploiting semantic ambiguity. Such expressions rely on cognitive incongruity, where the listener's expectations are subverted, resulting in comedic effects. The degree of idiomaticity also influences humor. Highly idiomatic expressions, such as "let the cat out of the bag," evoke humor through vivid imagery and cultural associations. Semi-transparent metaphors, like "to turn over a new leaf," retain some semantic motivation, balancing comprehension with surprise.

Humor in metaphorical polysemy is deeply rooted in cultural schemata, which provide shared knowledge and interpretive frameworks. For instance, the phrase "to carry coals to Newcastle" relies on historical and cultural contexts specific to English-speaking audiences. Similarly, metaphors like "the elephant in the room" draw on universal yet culturally nuanced imagery, enhancing their comedic impact across contexts. Cultural differences also shape the perception of humor in polysemous metaphors. While English humor often relies on subtle wordplay and indirectness, other linguistic traditions may prioritize directness or exaggeration. This variability highlights the importance of cultural awareness in appreciating the humor embedded in metaphorical polysemy. The pragmatic effectiveness of metaphorical polysemy lies in its ability to engage audiences through humor. Expressions like "hold your horses" or "bite the bullet" not only convey specific meanings but also create a playful interaction between speaker and listener. The conversational use of such metaphors fosters social bonding and enhances communicative efficiency.

Discussion. The findings underscore the intricate interplay of semantics, culture, and pragmatics in shaping the humorous potential of metaphorical polysemy. At its core, humor arises from the cognitive processes involved in resolving ambiguities and reconciling incongruous meanings. Polysemous metaphors leverage these mechanisms by offering multiple interpretive pathways, encouraging creative engagement from the audience. This multifaceted interaction between linguistic elements and audience cognition is what makes metaphorical polysemy a particularly powerful and versatile tool in humor generation.

For instance, in Oscar Wilde's *The Importance of Being Earnest*, the titular word "earnest" humorously oscillates between its literal meaning of sincerity and its figurative use as a proper name. This oscillation not only surprises the audience but also highlights the absurdity of the characters' social conventions, creating a comedic framework that drives the narrative. Similarly, Charles Dickens employs polysemy in *Great Expectations* through the phrase "a man of great expectations", which initially signifies Pip's lofty ambitions but later takes on an ironic tone as those expectations are thwarted by reality. The humor lies in the contrast between the literal aspirations and the figurative disappointment, forcing readers to navigate the layered meanings.

Shakespeare's works provide further evidence of semantic incongruity's role in humor. In *Twelfth Night*, the character Malvolio's misunderstanding of "cross-gartered" results in a humorous scenario that combines literal misinterpretation with the absurdity of the situation. The phrase "cross-

gartered” operates on multiple levels, referencing both a physical fashion statement and a figurative display of romantic devotion. This layered meaning creates comedic tension, as the audience is privy to the miscommunication that fuels the humor.

Cultural schemata play a pivotal role in shaping the interpretation and humor of polysemous metaphors. These shared frameworks of knowledge and values allow audiences to decode culturally embedded meanings, enriching the humor potential of metaphorical expressions. For example, Dickens’ *Oliver Twist* humorously critiques Victorian societal norms through Oliver’s request, “*Please, sir, I want some more*”. While the request appears simple, its cultural undertones critique the dehumanizing conditions of workhouses, creating humor through the stark juxtaposition of Oliver’s politeness and the oppressive system he challenges.

Oscar Wilde’s use of polysemy in *The Picture of Dorian Gray* similarly draws on cultural schemata. The phrase “*selling one’s soul*” operates both metaphorically, to describe Dorian’s moral corruption, and culturally, as a critique of Victorian materialism and superficiality. This dual meaning amplifies the humor by connecting the literal and figurative consequences of Dorian’s vanity, creating a layered critique of societal values. The pragmatic dimension of metaphorical polysemy is equally significant in humor creation. By inviting readers to decode layered meanings, polysemy fosters a dynamic interaction between text and audience, enhancing engagement and mutual amusement. This interactive process is particularly evident in Jerome K. Jerome’s *Three Men in a Boat*, where idiomatic expressions such as “*to make a clean sweep*” humorously exaggerate the literal act of cleaning while also referencing metaphorical renewal. The humor emerges from the interplay between the characters’ exaggerated interpretations and the audience’s awareness of the idiom’s figurative meaning.

In Twain’s *The Adventures of Huckleberry Finn*, the phrase “*light out for the territory*” encapsulates both Huck’s physical journey and his metaphorical quest for freedom. The humor arises from Huck’s naive perspective, which contrasts with the adult concerns surrounding him, creating a layered depiction of rebellion and self-discovery. Twain’s use of polysemy not only adds depth to Huck’s character but also engages readers in broader themes of personal growth and societal critique. The interactive nature of metaphorical polysemy also highlights its social and pedagogical potential. By engaging readers in the cognitive task of resolving ambiguities, polysemy creates a shared experience of humor that fosters social cohesion and linguistic competence.

Conclusion. Metaphorical polysemy in English exemplifies the dynamic interplay between language, culture, and humor. By combining semantic ambiguity, cultural schemata, and pragmatic effectiveness, polysemous metaphors create layered meanings that enrich communication and evoke laughter. This study highlights the mechanisms underlying the humorous potential of metaphorical polysemy, offering insights into its linguistic and cultural dimensions. The findings contribute to a deeper understanding of how language functions as a repository of cultural knowledge and a medium for creative expression.

REFERENCES:

1. Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. In Cole, P., & Morgan, J. L. (Eds.), *Syntax and Semantics: Vol. 3. Speech Acts* (pp. 41-58). Academic Press.
2. Hofstede, G. (2001). *Culture’s consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Sage Publications.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
4. Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
5. Vinogradov, V. V. (1953). *Problems of phraseology*. Moscow: Nauka.

UDC 81-13

TRADITIONAL VIEWS ON MORPHEMES BY AYUB G‘ULOMOV, RA’NO SAYFULLAYEVA, AND ABDUZUHUR ABDUAZIZOV

N.N. Khabibullayev, teacher, Namangan State Pedagogical Institute, Namangan

Annotatsiya. Morfema tushunchasi slavyan tillarida paydo bo‘lganidan buyon deyarli barcha tillarga kirib keldi. Jumladan, o‘zbek tilida ham bu termindan foydalanamiz. Ushbu termin barcha tillarda bir xil mazmunda kelmaydi. Tilning xususiyatidan kelib chiqib ayrim tillarda asosni va ayrim

tillarda qo'shimchani o'zining ifodalashi mumkin. Muammo shundaki, morfema tushunchasi o'zbek tiliga ham slavyan tillariga xos bo'lgan xususiyat bilan kirib keldi (Azim Hojiyev ta'biri bilan aytganda, majburlab kirgizildi). Bu esa nazariyada o'z vaqtida bilinmasa-da keyinchalik baribir yuzaga chiqdi. Ushbu maqolada morfema tushunchasining o'zbek tilshunosligiga kirib kelishi va uning muammolari borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: morfema, morfologik birlik, lug'at, yasalish tuzilishi, morfem tuzilish, leksema-morfema, so'z-morfema, omonim, sinonim, antonim.

Аннотация. Понятие морфема вошло почти во все языки с момента его появления в славянских языках. В частности, мы используем этот термин в узбекском языке. Этот термин не имеет одинакового значения во всех языках. В зависимости от природы языка в некоторых языках он может обозначать основу, а в некоторых — только сам суффикс. Проблема в том, что понятие морфема вошло в узбекский язык с характерной чертой славянских языков (по словам Азима Гаджиева, оно было введено насильственно). Хотя в то время это еще не было известно теоретически, об этом стало известно позже. В данной статье рассматривается внедрение понятия морфемы в узбекское языкознание и его проблемы.

Ключевые слова: морфема, морфологическая единица, словарный запас, структура образования, структура морфемы, лексема-морфема, слово-морфема, омоним, синоним, антоним.

Abstract. The concept of morpheme has entered almost all languages since it first appeared in Slavic languages. In particular, this term is also used in the Uzbek language. However, this term does not have the same meaning across all languages. Depending on the characteristics of the language, in some languages, it may represent the base, while in others, it may represent only the suffix itself. The problem is that the concept of morpheme entered the Uzbek language with characteristics typical of Slavic languages (as Azim Hajiyeve puts it, it was forcibly introduced). Although this was not recognized in theory at the time, it became evident later. This article discusses the introduction of the concept of morpheme into Uzbek linguistics and the problems associated with it.

Key words: morpheme, morphological unit, vocabulary, formation structure, morpheme structure, lexeme-morpheme, word-morpheme, homonym, synonym, antonym.

Introduction. First of all, it should be emphasized that the concept of morpheme was established by Boduen de Courtenay. He defines a morpheme as follows: it is the smallest morphological unit that cannot be divided into smaller morphological parts. The scholar was born in Poland, which is why his definition of the morpheme is based on the characteristics of Slavic languages.

Literature Review and Methodology. Naturally, the lexical, morphological, and syntactic features of Slavic languages do not correspond to those of the Uzbek language. Therefore, the introduction of the existing lexical and grammatical principles of these languages into the Uzbek language has caused a number of serious problems in the language. These issues will be addressed in the course of the research.

Ayub G'ulomov's Views on Morphemes: First of all, it should be noted that Ayub G'ulomov is a distinguished scholar who has made significant contributions to the development of phonetics, morphology, word formation, syntax, and lexicography in Uzbek linguistics. His works still serve as fundamental sources of grammatical rules in these fields. Among them, the "Dictionary of Uzbek Morphemes" created by the scholar has been very useful to professionals in the field for many years. The scholar defined the morpheme as the smallest meaningful part of a word. Professor Ayub G'ulomov was considered a distinguished scholar of his time. He differentiated between the general, socio-psychological morpheme at the language level and the diverse forms of morphemes (allomorphs) that are realized in speech. Additionally, the scholar noticed the emergence of a separate branch of linguistics that studies morphemes. He wrote about this as follows: "The analysis of roots and affixes is found in both morphology and word formation, but the analysis in these two fields is different in terms of the approach to the phenomenon, yet there are still common phenomena for both

fields. Therefore, in recent times, new schemes for describing them have appeared: first, the aspects of morphemes that relate to both fields are presented separately; this separate part is called morphemics, followed by word formation, and then morphology. This new arrangement is scientifically well-founded and also has practical advantages.”

Moreover, the scholar distinguished between the structural formation of a word and its morphemic structure. According to him, in the morphemic analysis of a word, its morphemes are identified, while in word formation analysis, a word as a derivative is always divided into two parts—the base or stem that forms the word and the affix that forms it. Thus, the scholar emphasized the need to study morphemics and word formation separately, identifying that a distinct branch of linguistics—morphemics—exists. Subsequently, in the 1970s, the morphemics section began to be studied separately in Uzbek linguistics as well. The scholar's great achievement is that he recognized the morpheme as both an aggregate of morphemes and a generalization, thereby confirming that the morpheme is a separate unit in the language system. The reason is that we will see below in the views of Azim Hojiyev that the concepts of root and stem, which have entered from the Russian language, are unnecessary for the Uzbek language.

Ra'no Sayfullayeva's Views on Morphemes: The scholar suggested that morphemics is the doctrine of the non-autonomous part of the word... The part of the word other than the root is not understood separately from it and does not convey meaning. Therefore, they are called morphemes, she argued. Just as it is impossible to provide information about something that does not exist, in this case, it is illogical to define the non-autonomous part. With this, Ra'no Sayfullayeva brings up the interpretation of the morpheme, which only exists within the word and is not typical of the Uzbek language. The scholar also mentions in her work that there are different types of morphemes (auxiliary and leading). By stating that the lexeme has a characteristic of forming and the morpheme has a characteristic of generating, she confirms the view of Azim Hojiyev. Azim Hojiyev's term "word morphemes" is proposed by the scholar to be studied under the term "lexeme-morpheme" as an "intermediate third" category. She points out that although they resemble morphemes in not having lexical meaning and losing the characteristic of forming, they resemble words in being separately distinguishable, and thus she calls them "lexeme-morphemes." However, it is known that the concept of lexeme, as a unit that conveys lexical meaning, does not fit this situation. In this respect, it is clear that Azim Hojiyev's term "word morphemes" is more appropriate for this situation.

The scholar's acknowledgment that a lexeme free of affixes is named with the term "root" indicates her reliance on Russian linguistics.

In addition, Ra'no Sayfullayeva shows that morphemes can exist in various forms and meanings, such as polysemy, homonymy, antonymy, and synonymy. The inappropriateness of this view can be observed below through the thoughts of Azim Hojiyev. That is, the existence of states like synonymy, antonymy, homonymy, and polysemy among units that do not have independent lexical meaning is considered laughable.

Abduzuhur Abduazizov's views on morphemes: The scholar considers the part of a word that expresses the main meaning as the root morpheme. Therefore, he defines words such as "gul" (flower), "kitob" (book), "ko'z" (eye), and "yoz" (write) as single-morpheme words since they are free from affixes. This alone confirms that the scholar is under the influence of Russian linguistics. Moreover, the scholar mentions that affixes in a word are divided into three based on their position. Among them, the infix—a morpheme that serves to connect the root of the word with another part and appears in the middle of the word—caught our attention. The scholar is not one of the first to provide information about infixes. Although this concept has existed for some time, it remains one of the unresolved issues in Uzbek linguistics. If we consider the Uzbek model for word analysis (where the part considered as the root must be independently used, and the part considered as a morpheme must be attachable to other words), it becomes clear that such morphemes appearing between two words are not typical for Uzbek linguistics. During this research, we will familiarize ourselves with the fact that morphemes like "o" and "i," appearing in words such as "magnitoelastik" (magnetoelastic) and "gultojixo'roz" (a kind of flower), should not be segmented in the Uzbek language.**

Results and discussion: In this article, information was provided regarding the introduction and study of morphemes in Uzbek linguistics. The views of linguists on this topic were analyzed, and their similarities and differences were examined through comparison. All of these together reflect the attitude towards morphemes in Uzbek linguistics.

Conclusion: Based on the information provided in this article, the following conclusions can be drawn:

1. The concept of the morpheme was established by Boduen de Courtenay. It was introduced to Uzbek linguistics through Russian linguistics during the Soviet era. The earliest information about this can be found in the book "Uzbek Grammar."

2. Professor Ayub G'ulomov explained the morpheme as the smallest part of a word that cannot be divided into smaller pieces. Here's the translation:

3. Ayub G'ulomov was one of the first to identify morphemics as a separate branch of linguistics.

4. Ayub G'ulomov identified the differences between the formation structure of words and their morphemic structure.

5. Ayub G'ulomov determined that the morpheme is a distinct unit within the language system.

6. Ra'no Sayfullayeva proposed studying Azim Hajiyev's term "word morphemes" under the term "lexeme-morpheme" as an "intermediate third" concept. It is apparent that the term "lexeme-morpheme" is a view resulting from considering the base part as a morpheme. However, since the term lexeme is applied only to units with lexical meaning, it becomes clear that this view is incorrect. Azim Hajiyev had termed parts resembling words without lexical meaning (auxiliary words) in this way.

7. Linguists M.T. Irisqulov and A. Abduazizov also distinguished a type of infix, but they did not provide specific information.

8. Yormat Tojiyev does not consider root words (words that have not accepted a morpheme or have a zero marker) as root morphemes. He advances the idea that the view that a word can consist of just one morpheme is incorrect. Additionally, the scholar discusses several other differences between words and morphemes.

REFERENCES:

1. Berdialiyev A., Ermatov I. Hozirgi O'zbek adabiy tili. – T.: Tamaddun, 2022. – bet 121.
2. Hojiev A. Hozirgi 'zbek tili da forma yasali shi. – T.: 'kityuchi, 1979. – bet 80.
3. Hojiev A. 'zbek tili s'z yasali shi tizimi. – T.: 'kityuchi, 2007. – bet 168.
4. Mengliyev B., Xoliyrov O'. O'zbek tilidan universal qo'llanma. – T.: Fan, 2008. – bet 436.
5. Mengliyev B. va boshq. O'zbek tilining so'z yasali shi o'quv lug'ati. – T.: 2007. – bet 142.
6. Mahmudov N. O'zbek tilining imlo lug'ati. – T.: Akademnashr, 2013. – bet 528.
7. Sa'paev K. Hozirgi 'zbek tili. – T.: 2009. – bet 254.
8. Tojiyev I'. 'zbek tili morfemikasi. – T.: 1992. – bet 68.
9. 'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi. 'zbek tili grammatikasi. – T.: Fan, 1973. – bet 609.
10. N.N. Xabibullayev "Analysis of some words which are difficult to distribute into uzbek language." *International journal of artificial intelligence* 4.03 (2024): 592-594.
11. Habibullayev, N.N. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'Ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.

UO'K 808.3

PERSPECTIVES OF STUDYING THE CONCEPT OF "COURAGE" IN MODERN LINGUISTICS

D.Khamdamova, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Maqolada "jasorat" tushunchasining murakkab va xilma-xilligi o'rganilib, uning zamonaviy tilshunoslikda turli nuqtai nazardan o'rganilishi va qo'llanilishiga e'tibor qaratilgan. U jasoratning turli madaniyatlarda, kognitiv doiralarda va ijtimoiy kontekstlarda kontseptualizatsiyasi, ifodalanishi va tushunilishini o'rganadi va bu muhim insoniy xususiyatni har tomonlama tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: lingvokultural, leksikografik, erkaklik, ayollik, tushuncha, verbalizatsiya, sharaf, feat, dominant, kuch.

Аннотация. В статье исследуется сложная и разнообразная природа понятия «мужество», с упором на его изучение и применение с различных точек зрения в современной лингвистике. В ней рассматривается, как мужество концептуализируется, выражается и понимается в разных культурах, когнитивных рамках и социальных контекстах, предоставляя всесторонний анализ этого важного человеческого качества.

Ключевые слова: лингвокультурологический, лексикографический, мужественность, женственность, концепт, вербализация, честь, подвиг, доминанта, сила.

Abstract. The article explores the complex and diverse nature of the concept of "courage," focusing on its study and application from various perspectives in modern linguistics. It delves into how courage is conceptualized, expressed, and understood across different cultures, cognitive frameworks, and social contexts, providing a comprehensive analysis of this significant human attribute.

Key words: lingvocultural, lexicographic, masculinity, femininity, concept, verbalization, honor, feat, dominant, strength.

The lingvocultural and lexicographic expression of the concept of "courage" in modern linguistics has not been previously subjected to independent research. In the work of A.V. Kirilina on the use of the concept of "gender" in Russian-language linguistic description, a characteristic of courage is proposed when considering the concept of "masculinity". Discussing the understanding of the concept of "masculinity", A.V. Kirilina speaks of the need to contrast it with "femininity", of the legitimacy of studying the ideas of masculinity and femininity recorded in the language and the associated models of the orientation behavior of individuals. Using the gender approach, she carries out a contrastive analysis of dictionary definitions of the concept of "man" in different languages and concludes that English dictionaries, to a greater extent than Russian ones, define a man as an active person and emphasize his producing function and the dominant role of a man in the reproductive process. Taking into account the data of Russian dictionaries, the linguist notes that the Russian lexemes "courage", "masculinity" conceptualize personal traits: bravery, presence of mind, strength [7].

S.A. Zykova in her dissertation examines "courage" as a concept along with the concepts of "power", "honor", "war" in a linguistic analysis of characteristic references to a man in Spanish linguistic culture [5]. In modern linguistics, we can state a number of works that do not directly examine the lexical representation of the concept of "courage", but touch upon this concept when studying the verbalization of a number of concepts. Among such works, we can name the monograph by G.G. Slyshkin, devoted to the verbalization of the concept of "happiness" in English and Russian. Along the way, he compares the linguistic ways of expressing the concept of "honor" in the American and Russian linguacultures and notes that in the American version of English, "honor" is interpreted mostly as a high reputation, respect from others. In Russian, honor is understood as the unity of internal quality and the attitude of others. It is important to note the detail of the study that the linguist turns to an analysis of the history of the formation of the American understanding of honor and emphasizes the importance of the influence of the development of the Western European concept of knightly honor on the American linguaculture.

The concept of "honor" is studied by S.V. Visharenko, who analyzes the principles of structuring the concept of "honor" using the material of the early modern English period. The researcher identifies the meanings of 80 nouns in the cognitive space of this concept, which are characterized by the following features: 1) nobility of character, 2) purity of spirit, 3) chastity, 4) fearlessness, 5) physical strength and courage, 6) brilliance, magnificence, 7) ambition, vanity, 8) sacred greatness and goodness, 9) veneration, worship, 10) respect, approval, 11) public fame, 12) high position in the social hierarchy [3; p. 22]. The researcher, accordingly, interprets the concept of "courage" together with the concept of physical strength.

In her dissertation research, N.N. Efimova touches upon the concept of "courage" while exploring "risk" within English linguoculture. She defines risk as an activity undertaken in situations of uncertainty, where choices must be made despite the unpredictability of outcomes. Efimova

identifies a frame of a risk situation, including a participant who strives for success, but admits the possibility of defeat, while experiencing emotions of despair and hope, makes a choice, realizing that he could have refused the risk, and comes to defeat or victory [4; p 159]. Each of the listed characteristics is considered by the dissertation author as a subframe, which is illustrated by certain idioms of the English language.

The concept of "courage" encompasses the possibility of certain obstacles in a person's life and the capacity of their character to successfully overcome these obstacles. V.I. Karasik, while listing and analyzing cultural dominants in language, mentions the concept of success, which is significant for any culture, as purposeful action implies an evaluation of its execution. The content of this concept is the positively assessed realization of efforts to achieve a goal. He constructs the following model of a frame representing a success situation: "(I know that) 1) X wanted the situation A to be the case, 2) he acted to make A happen, 3) there were obstacles R that X had to overcome, 4) it could have been that A did not exist, 5) X overcame the obstacles R, and A exists, 6) (and therefore I think that) X deserves a positive evaluation for actions taken to achieve A." The associative circle of the concept 'success' includes the following meanings: 1) the situation A is achievable; 2) X is glad that A exists; 3) in evaluating X's actions, the means used by X to achieve the goal (situation A) are taken into account; 4) the degree of success depends on the magnitude of the obstacles R; 5) success is related not only to X's efforts but also to luck; 6) success is clarified in the conceptual space of "goal, means, obstacle, ambition, victory, defeat, failure, achievement, recognition, career, reward, competition, struggle"; 7) there are symbolic signs of success. At the same time, the linguist lists English dictionary definitions corresponding to the presented model [6; p. 166].

The concept of "courage" includes the possibility of the existence of certain obstacles in a person's life and the ability of his character to successfully overcome these obstacles. It should be noted that in linguistics there is a consideration of the concept of "feat", where moments of representation of the concept of "courage" are touched upon. N.I. Kokhtashvili in his work studies the concept of "feat" on the material of the English language in terms of clarifying the expression of the content minimum of this concept. The linguist comes to the conclusion that the substantive minimum of the mentioned concept is expressed as "an extraordinary, exceptional, noble act associated with a moral choice and with great effort and risk." In English, the attitude to a feat is modeled as a characteristic of a person who performs such an act, or is incapable of a feat. For this concept, he identifies the following features: the presence of danger, the absence of fear, the method of performing the act.

V.I. Karasik in his work "Cultural Dominants in Language" notes in the analysis of the frame "feat" based on the English, German and Russian languages that this frame is constructed as a model of a situation associated with the need to save someone/something and a great risk to the life of the person committing such an act. A person performs a feat, regardless of danger, without fear, showing nobility, composure, strength, wisdom, enthusiasm, contempt for danger, swiftly, impulsively, for show. The linguist emphasizes that the ethnocultural specificity of the attitude to a feat in relation to the English, German and Russian languages is revealed in the feature of the method of performing this act. A feat in the eyes of the English and Germans is associated with nobility, grace, wisdom, skill, show-off action and glory. In Russian, a feat is not an art, but the defense of one's native land at the cost of one's life. When considering this frame, V. I. Karasik emphasizes that the idea of courage in the minds of the English is associated with the knightly code of conduct: "chivalrous - (esp. of men) marked by bravery, honor, generosity, and good manners." In England and Germany, the concept of "feat" is associated with the situation of a duel as a competition, where there is an opponent with whom one must measure one's strength and who must be defeated, and where there is an audience in front of whom one can gracefully demonstrate one's skills and capabilities [6; p 38].

As a result, the concept of "courage" has not been comprehensively studied as a standalone topic in linguistics. Instead, it has been partially explored by linguists who focus on gender issues. These studies have highlighted the expression of related concepts such as "power," "honor," "war," "risk," and "feat" in languages like English, German, Spanish, and Russian.

REFERENCES:

1. Allen R. Oxford Primary Dictionary = Oxford explanatory illustrated dictionary of the Russian language. Moscow: OOO "Izd-vo Astrel", 2006.
2. Collins English Thesaurus | Synonyms and Antonyms [Electronic resource]. URL: <http://www.collinsdictionary.com/english-thesaurus>
3. Visharenko S.V. Principles of structuring the concept of "honour" and the textual implementation of its core components: (based on the early modern English period): author's abstract. diss. ... can... of philol... sciences. St. Petersburg, 1999.
4. Efimova N.N. Ontologization of the concept "Risk" in English phraseology: diss. ... Cand. Philological sciences. Irkutsk: IGU, 2000. 159 p.
5. Zykhova S.A. Methods of implementing the concept of "masculinity" in Spanish-speaking culture // Bulletin of the Chelyabinsk State University. 2008. No. 3. P. 50–54.
6. Karasik V.I. Cultural dominants in language // Language personality: cultural concepts. Volgograd; Arkhangelsk: Publishing house of Volgograd state University, 1996. P. 33–46.
7. Kirillina A.V. Gender: linguistic aspects [Electronic resource]. URL: <http://www.twirpx.com/file/1044349/>

UDC 81.373

LINGUACULTURAL FEATURES OF TOPONYMIC UNITS IN UZBEK LANGUAGE

A.B. Kobilova, PhD, associate prof., Bukhara State University, Bukhara**A. Rakhmatova, master's student, Bukhara state university, Bukhara**

Annotatsiya. Ushbu maqola toponimik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlariga, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarga, ularning toponimik birliklar bilan aloqasini tarixiy, an'anaviy va lingvomadaniy jihatlariga oydinlashtirishga bag'ishlangan. Toponimlar (joy nomlari) topografik muhit elementlarini belgilovchi lisoniy birliklardir. Tadqiqotning dolzarbligi toponimikaning lingvomadaniy tahlilini ishlab chiqish zaruratidadir, chunki joy nomlari murakkab, ko'p qirrali xususiyatga ega.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, til madaniyati, toponim, toponimika, til, o'zbek tili, madaniyati, an'analari.

Аннотация. Данная статья посвящена лингвокультурным особенностям топонимических единиц, а также взаимосвязи языка и культуры для уточнения их отношений с топонимическими единицами в историческом, традиционном и лингвокультурном аспектах. Топонимы (названия мест) представляют собой языковые единицы, обозначающие элементы топографической среды. Актуальность исследования заключается в необходимости разработки лингвокультурного анализа топонимии, так как названия мест имеют сложную, многомерную природу.

Ключевые слова: лингвистика, лингвокультура, топоним, топонимия, язык, узбекский язык, культура, традиции.

Abstract. This article is dedicated to the linguacultural features of toponymic units as well as the interrelated matters of language and culture to clarify their relationship with toponymic units historically, traditionally and linguaculturally. Toponyms (place names) embody language units denoting elements of topographic environment. The relevance of the study is a necessity to develop linguacultural analysis of toponymy as place names have a complex, multi-dimensional nature.

Key words: linguistics, linguaculture, toponym, toponymy, language, Uzbek language, culture, traditions.

Introduction. Toponyms serve as symbols of regional culture and reflect the history, environment, and habitat of a location. The study of toponyms explores the origins and evolution of place names, shedding light on the history and development of ethnic groups. It can reveal crucial historical insights, such as the duration of an original language, patterns of settlement, and population movement. Place-name research can also uncover information about religious changes in an area, such as conversions to Christianity. Toponyms, a general term for any place or geographical entity, are a key focus of onomastics, a subfield of linguistics. Essentially, a toponym is a name given to a place. Every place name, from United States, North America, and California to Uzbekistan, as well as fictional names like Narnia or Atlantis, qualifies as a toponym. The etymology of a place name

can offer valuable clues about its history and the people who have lived there over time. Religious toponyms, specifically, deal with the origins and meanings of names tied to religions. These names are significant in human geography as they often reflect the cultural and spiritual beliefs of the societies that created them.

Literature review. The study of toponyms, as a linguistic and cultural phenomenon, has attracted significant attention from scholars worldwide. This section reviews key contributions in the field of toponymy and linguoculturology, with a focus on works relevant to the analysis of Uzbek and English place names. Wilhelm von Humboldt laid the groundwork for understanding the relationship between language and culture, emphasizing that language is a medium through which cultural values are expressed. This idea has been further developed by scholars like A.Wierzbicka and R.M. Keesing, who highlighted how linguistic elements, including toponyms, reflect cultural and societal norms. V.Maslova and V.Karasik explored the intersection of language, culture, and identity, providing a framework for analyzing the cultural significance of place names. Researchers such as R.Langacker and J.Stepanov examined the etymology and semantics of place names, offering insights into their historical and linguistic evolution. Their studies emphasized how toponyms encapsulate the history, geography, and cultural memory of a region. In Uzbek linguistics, A.Nurmonov's "Linguoculturological Direction in the Uzbek Language" and N.Mahmudov's "In Search of Perfect Research Methods for Language" have contributed significantly to the understanding of the cultural and historical layers embedded in Uzbek toponyms. Sayidrahimova's articles, such as "Some Remarks on the Scientific Basis of Linguoculturology" and "Components of Linguoculturology", provide a comprehensive analysis of the linguistic and cultural dimensions of Uzbek place names. D.Khudoyberganova's work on the anthropocentric study of language, including toponyms, highlights their role in reflecting human interaction with the environment. A.S.Mamontov's "Language and Culture: A Comparative Aspect of the Study" serves as a valuable resource for understanding similarities and differences in how various cultures approach toponymy. This comparative lens is particularly relevant for analyzing Uzbek and English place names. Scholars like V.Telia and F.Vorobiev have explored how toponyms act as markers of cultural and historical identity, reflecting traditions, migration patterns, and socio-political changes over time. Etymological studies, such as those by V.Zhayvoronok, reveal the deep linguistic roots of toponyms and their transformations across languages and cultures. By synthesizing these theoretical and applied perspectives, this study positions itself within the broader field of linguoculturology, while specifically addressing the unique features of Uzbek and English toponyms. The reviewed literature underscores the necessity of integrating linguistic, cultural, and historical analyses to fully understand the role and significance of place names.

Methods. The article relies on the qualitative data gained by the resources of written scientific works concerning to the topic. It is based on the several findings of previous and contemporary linguists regarding toponyms.

The study of cultural linguistics traces its origins to the ideas of Wilhelm von Humboldt, who argued that the creative nature of culture and the structure of language are deeply interconnected and mutually influential [1, 24]. Numerous scholars have significantly contributed to this field, including A.Wierzbicka, R.M.Keesing, R.Langacker, V.Maslova, V.Karasik, S.Vorobchev, V.Telia, V.Shaklein, F.Vorobiev, J.Stepanov, E.Levchenko, V.Kononenko, and V.Zhayvoronok. In Uzbek linguistics, considerable research has also been undertaken in the field of linguoculturology. Notable works include Cultural Linguistics by D.U.Ashurova and M.R.Galiyeva, Language and Culture: A Comparative Aspect of the Study by A.S.Mamontov, Linguoculturological Direction in the Uzbek Language by A. Nurmonov, In Search of Perfect Research Methods for Language by N. Mahmudov, as well as several articles by Sayidrahimova, such as Some Remarks on the Scientific Basis of Linguoculturology and Components of Linguoculturology. Additionally, D. Khudoyberganova's works, including Anthropocentric Study of the Text, provide valuable insights. These studies have explored the essence, scope, and objects of linguoculturology, offering significant contributions to this field of research. Used methods for this paper:

1. Descriptive Method

This method was used to document and describe the linguistic and cultural characteristics of Uzbek toponyms, including their origin, structure, and meaning.

2. Etymological Analysis

The origins and historical development of specific place names were traced to uncover their linguistic roots and cultural context.

3. Linguocultural Analysis

This method focused on exploring the relationship between language and culture as expressed through toponyms, revealing the cultural values, traditions, and beliefs embedded in place names.

4. Content Analysis

Literary, historical, and geographic texts were analyzed to extract data on the cultural and linguistic aspects of toponyms in Uzbek.

These methods collectively facilitated a thorough examination of how Uzbek toponyms reflect the cultural and linguistic identity of their respective regions.

Research findings. A toponymist depends not only on maps and local histories, but interviews with local residents to determine names with established local usage [2, 6]. The exact application of a toponym, its specific language, its pronunciation, and its origins and meaning are all important facts to be recorded during name surveys. When colonies become independent place names often change. Changes in power through coups and revolutions prompt name changes. People can choose to change a toponym to memorialize an important person or event. Place-names are an important part of our geographical and cultural environment [3, 22]. Toponyms identify various types of geographical entities and hold significant cultural value, contributing to people's sense of belonging and connection to a place. As such, they have considerable social importance. Place names often originate from a founder, a notable individual, or the heritage of the settlers, while others are inspired by physical environmental features. Toponyms are influenced by the characteristics of the inhabited area. For instance, in the United States, many place names can be traced back to their origins, often reflecting the names of founders or political figures of the time. Similarly, streets and avenues in major cities worldwide are frequently named after influential local figures. The five themes of geography—location, place, human-environment interaction, movement, and region are integral to understanding toponyms. Location refers to the specific point where an object or place exists [4, 25]. A place's absolute location is its precise position on Earth, typically defined by latitude and longitude. For example, the Empire State Building is situated at 40.7 degrees north latitude and 74 degrees west longitude [5, 64].

Results and discussion. Place names are a result of how people interpret and make sense of the world, reflecting the daily life, culture, traditions, and lifestyle of a specific region. These names, born out of social necessity, capture humanity's understanding of events and features in their geographical surroundings. This process is deeply connected to various aspects of society, including social life, national and spiritual values, the ethnic composition of local communities, patterns of migration, the history of language, and the natural and geographical environment in which people live. Koshkar M.Khakimov in his article cited that well-known theorist of toponymy A.V.Superanska wrote about it: "By expressing geographical names with the word toponymy, we emphasize that they are close (compatible) with other famous names, for example, anthroponymy, ethnonymy, zoonymy, etc. Geographical names are extremely lively, long-lived. They can change their content and pronunciation not only in the region of origin, but also beyond the range of the language, assimilate into other languages and change depending on the local geographical features of the place" [6, 99]. Accurately spelling geographical names is a crucial yet challenging task. A single misspelled letter in a place name can lead to significant phonetic changes, potentially turning it into an entirely different toponym. The difficulty arises from the fact that place names are created in various languages and are originally written following the linguistic rules of those languages. When translated or adapted into other languages, changes in both pronunciation and spelling often occur, adding to the complexity. Toponym-forming affixes in place names were studied by T.Nafasov of toponymy of Kashkadarya region [7, 38]. In the Uzbek language there are suffixes of the type "-obod", "-iston", "-kent (kand, kat)", which always make place names. Therefore, it is appropriate to call such suffixes

toponymic affixes (topoaffixes) [8, 41]. However, Kashkadarya region toponyms cannot be included here. A well-known example in the Kashkadarya region is the place name Kitab. Originally, the name likely derived from the Persian word "Kutb," meaning "pole" or "axis," symbolizing a central or important place. Over time, the name "Kutb" was mispronounced or evolved linguistically into "Kitab," which coincidentally means "book" in Arabic. Although the name "Kitab" doesn't directly relate to books, this shift in pronunciation led to a new toponymic identity for the area. The city of Kitab remains an important location in Kashkadarya today, illustrating how slight linguistic changes over time can produce a distinct place name with an entirely different meaning. In Kashkadarya, the name Shahrisabz is an example of a place name that transformed through mispronunciation over time. Historically, Shahrisabz was originally called "Kesh" or "Qash" (sometimes written as "Kish"), which was a significant ancient city known for its role in Central Asian trade and culture. When the city gained prominence as the birthplace of Amir Timur (Tamerlane) in the 14th century, it became known by a new name. The Persian phrase "Shahr-e Sabz" (meaning "Green City") was used to honor its lush greenery and vibrant environment, a contrast to the arid landscapes nearby. However, over time, "Shahr-e Sabz" began to be pronounced as a single word, evolving into "Shahrisabz" in local speech. This gradual shift in pronunciation created the toponym "Shahrisabz" as it's known today, a unique blend of historical roots and linguistic adaptation that reflects the region's dynamic culture.

Conclusion. The analysis above highlights that toponyms are a complex and debated topic in linguistics, as each toponym reveals unique aspects of history, development, and regional culture. This underscores the need for further research on toponymy in Uzbek. By examining certain linguacultural characteristics of place names, the following conclusions can be drawn:

- a) Names from different historical periods and groups are often transferred between neighboring regions.
- b) The linguacultural characteristics of place names transcend administrative boundaries, indicating their formation over extended historical periods.
- c) Investigating the linguacultural features of toponyms and advancing scientific ideas in this field holds significant scientific and practical value.

REFERENCES:

1. Humboldt V. Selected works on linguistics V. Humboldt. M.: rogress, 387 p.
2. Qoraev S. Toponymy. -T.; 2006, - p. 6.; 397 p.
3. Hasanov H. The secret of geographical names. - T.; 1985, - p.22.
4. A. V. Superanskaya What is toponymy. -M.; 1985 - p. 99.
5. Nafasov T. Toponyms of the Kashkadarya region. Abstract of the thesis. dis. on sois. uch. step. Cand. Phil. sciences. -T.; 1968
6. Dusimov Z. On the issue of making toponyms. -T.; Uzbek language and literature, 1980. № 2.
7. Kobilova, A. (2023). Linguacultural Analysis of Periphrases Used in Journalistic texts. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 43(43).
8. Baxriddinova, K. A., & Makhtob, A. (2024). Semantic Groups of Political Periphrases. *Innovation in the modern education system*, 347.
9. Kobilova, A., & Buriyeva, G. (2024). Pragmatics as one of the main aspects of linguistic research. *News of UzMU journal*, 1(1.1. 1.), 276-279.
10. Nasullaev, A., & Kobilova, A. (2024). Medical metaphors used in journalistic texts. *News of UzMU journal*, 1(1.1. 1.), 295-298.
11. Kobilova, A. (2023). Language features of advertising slogans. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 44(44).
12. Kobilova, A. (2024). Medical metaphors used in journalistic texts. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 46(46).
13. Baxriddinova, K. A. (2023). The formation of medical periphrases in english and uzbek languages. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(2), 569-573.
14. Baxriddinova, K. A., & Guzaloy, B. (2022, January). The role of motivation in second language acquisition. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 74-76).
15. Ro'ziyeva, D. (2024). Ingliz va ozbek tili lingvomadaniy reklamalarining qiyosiy tahlili. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 50(50).
16. Kobilova, A. (2024). Political discourse and periphrases used in this field. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 46(46).

17. Baxriddinovna, K. A. (2022, January). Voqelik obyektini perifrastik sinonimlar orqali ifodalash. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 71-73).

UO'K 81-13

ERKIN A'ZAM NASRIDA IJODIY-USLUBIY INDIVIDUALLIK

N.B.Kobulova, katta o'qituvchi, Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada yozuvchining ijodiy uslubi, qahramonlar xarakterini gavdalantirishda biografik metoddan foydalanish yo'llari, yozuvchi nasrining shakliy-uslubiy izlanishlariga xos adabiy-estetik tajribalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: uslub, biografik metod, nuqtai nazar, yozuvchi hayoti, asar qahramonlari, xarakterdagi yaqinlik, personajlar tili

Аннотация. В статье анализируется творческий стиль писателя, способы использования биографического метода в изображении характеров героев, а также литературно-эстетические переживания, характерные для формально-стилистических исследований прозы писателя.

Ключевые слова: метод, биографический метод, точка зрения, жизнь писателя, герои произведения, сходство характеров, язык персонажей.

Abstract. The article analyzes the writer's creative style, the ways in which the biographical method is used to embody the characters of the characters, and the literary and aesthetic experiments inherent in the formal and stylistic research of the writer's prose.

Key words: method, biographical method, outlook, the writer's life, heroes of work, proximity of character, language of personages

Uslub va uslubiy izlanishlarni teranroq tadqiq etish, adabiy jarayonni yangicha talqinda o'rganish hamisha adabiyotshunoslik oldida turgan muhim masalalardan deb qaraladi.

Uslub muayyan ijodkorga xos bo'lib, u xususiy hodisa deb qaraladi. Adabiyotshunos D.Quronovning yozishicha: "Uslub - antropologik kategoriya sifatida san'atkorning ijodiy individualligini belgilaydi. San'atkorning ijodiy individualligi u yaratgan badiiy asarning barcha sathlarida namoyon bo'ladi"[8,213] Adabiyotshunos uslubni antropologik, ya'ni bir shaxsga xos kategoriya sifatida izohlaydi. Uslub ijodkorning ijod dunyosi, voqelikni idrok etishi orqali yuzaga kelgan badiiy obrazlar vositasida kitobxonga tanitadi.

Yozuvchining hayotga yondashuvi, nuqtayi nazari, turmushga, adabiyotga, davrga, odamlarga bo'lgan qarashlari u yaratgan asarlar va qahramonlar tabiatida u yoki bu tarzda namoyon bo'ladi. Erkin A'zam adabiy suhbatlari, intervyulari, turli munosabatlar bilan yozgan xotiralari, publisistik chiqishlarida hayot, adabiyot, kino, teatr san'ati, davr va qahramon muammolariga ko'p bor e'tibor bergan. Shular asosida yozuvchi ijodiga biografik metod tamoyillariga muvofiq yondashish, uslubiy o'ziga xsolikni tahlil etish ushbu tadqiqotimizga boy material bera oladi.

"Biografik metod ijodkor tarjimai holining oddiy xronologik tavsif va tasnifi emas, - deb yozadi adabiyotshunos Bahodir Karimov. – Yozuvchining tug'ilgan vaqti, yashagan joyi yoki muhiti, asarlarining yozilgan yili va nihoyat, ijodkorning vafot etgan yili – bularning bari biografik ma'lumotlar hisoblanadi. Biografik metod esa yozuvchi va badiiy asar jufligiga asoslanadi." (4,18) Chindan ham, "biografik metod adabiyotni shunday o'rganish usuliki, bunda yozuvchi biografiyasi va shaxsiyatiga badiiy ijodning asosiy belgilovchi momenti tarzida qaraladi"(5,54)

Professor Abdug'afur Rasulov "Hol tarjimasidagi saktalik va soxtaliklar" maqolasida yozuvchi biografiyasi bilan uning asari orasidagi uzviy bog'lanish, ruhiy yaqinlik ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi: "Yozuvchi holati va ijodi orasida uzviy bog'liqlik bor... Har qanday asarda yozuvchi ruhi, holi, qalbi aks etadi. Asarlari sinchiklab o'rganilsa, ular yozuvchi holati, ruhiyati haqida ko'p narsalar so'zlab beradi."(6,27)

Ma'lum davr oralig'ida adabiyotda voqelikka, u yoki bu masalaning mohiyatiga boshqacha qarash, aqidaga aylangan qarashlarga qarshi fikr, jamiyat uchun mezonga aylangan rusumlarga kinoya bilan qarash odatda o'jarlik, qaysarlik deb baholangan.

Masalga shu jihatdan yondashadigan bo'lsak, Erkin A'zam yaratgan Asqar, Berdiboy, Nuriddin Elchiyev, Bakir, Zabarjad, Bahrom, Bolta Mardon, Farhod Ramazon va boshqa bir qancha asosiy qahramonlar xatti-harakatida, o'y-fikrlarida, muayyan masalaga munosabatlarida muallif xarakteri va nuqtayi nazarining ta'siri, xarakter yaratishda o'ziga xos satirik yondashuv sezilib turadi. "Piyoda"dagi Berdiboy hamda "Atoyining tug'ilgan yili"dagi Asqar o'rtasida ancha yaqinlik bo'sada, bu xarakterlar har biri o'zga sharoit-u muhitda o'sib, yashaydi. Shartakilik, o'jarlik, ko'nikmaga aylangan tushuncha va hodisalarga nisbatan injiqlik, ko'pchilikka andishasizlik bo'lib tuyuladigan xususiyatlari ularni birlashtiradi. Muallif Berdiboy obrazi vositasida BUGUNGA KECHANING ko'zlari bilan qaraydi, Asqar timsolida esa BUGUNGA BUGUNNING qarichi bilan yondashadi.

Zabarjad obrazi bilan "Qarzdor"dagi Bahrom o'rtasida ham shunday bir yaqinlikni ko'ramiz. Zabarjad ham, Bahrom ham ko'pchilikning xizmatini bajaradi, ikkovida ham andak "tili zaharlik" bor, tabiatan samimiy. Zabarjad tasvirida lirikaromantik kayfiyat, Bahrom obrazida o'ta realistik chizgilar ustivor. Zabarjad oilali bir erkakni sevadi, Bahrom beva Fayzixolga ko'ngil qo'ygan.

Shunday yaqinlikni Nuriddin Elchiyev va Bakir obrazlarini qiyoslaganda ham ko'rish mumkin. "Jannat o'zi qaydadir" asaridagi Domla hamda "Suv yoqalab"dagi Bolta Mardon ham ma'lum xarakter belgilari, hayotga munosabatlari, yurish-turishlari bilan bir-biriga yaqinlashgan qahramonlar.

Erkin A'zam Muxtasar Tojimatova bilan suhbatida "Kechirasiz, o'rtoq muallim!" qissasi to'g'risida shunday deydi: "Shu qissani o'qib ko'rsangiz ham bilasizki, bolaligimda men rostdan ham injiq, bir aytgan so'zidan o'lsa qaytmaydigan qaysar bola bo'lganman. Kattasiga ham, kichigiga ham bor gapni dangal aytardim-qo'yardim." (3,267)

Yuqorida ko'rib o'tilgan qaysi bir qahramon "injiq", "o'jar", "dangalchi" emas. Ularning barchasiga muallif xarakteridan, tabiatidan, gapirish uslubidan, dunyoqarash va nuqtayi nazaridan nedir "yuqqan". Biroviga ko'proq, biroviga kamroq. Bu borada Asqar va Berdiboyning "bahramandlik" darajasi yuqoriroq.

- Bolaligingizda qanday edingiz?.. degan savolga yozuvchi adabiy suhbatda shunday javob beradi: "Shoirona aytganda hayol dunyosida yashardim, tevarak-muhit menga zerikarli, to'porinamo tuyular, ko'ngilda unga nisbatan hali anglanmagan bir norozilik ham bor, nuqul kelajakdagi o'zgacha hayot orzusi bilan yurar edim." (1,564)

Yozuvchining bu iqrornomasi "Bayramdan boshqa kunlar"dagi bosh qahramon Bakirni, uning xarakterini, hayol dunyosida kelajakda o'zgacha holat orzusidagi yashash tarzini esga soladi. Bakir Bargidaga uylangach ancha payt xayolot dunyosida yashaydi, iztirobli o'ylar iskanjasida o'zi va o'zgalardan, tushib qolgan muhitidan norozi bo'lib umrguzaronlik qildi, o'zligiga qaytish juda qiyin kechdi. Agar yozuvchiga xayol dunyosida yashash, o'zgacha hayotni orzu qilish tole bitmaganda, agar yozuvchi tabiatan real hayot bilan chiqishib ketganida edi, Bakirga qissa syujetidagi qismat nasib etmagan bo'lardi, uning hayoti syujetning boshqacharoq bir o'zanida o'qardi. Yozuvchining o'zi e'tirof etgan "xayolparast"ligi u yaratgan boshqa xarakterlarda, jumladan, Nuriddin Elchiyev tabiatida ham aniq ko'zga tashlanadi. "Javob" qissasining kompozitsiyasi to'lig'icha xayol-xotira asosida qurilgan. Personajlar tilida uchraydigan kinoya, piching, kesatiq, sarkazm kabi kinoyaviylik ko'rinishlari ham qahramonlariga yozuvchining tabiiy "tortig'i"dir.

Adabiyotshunoslikda biografik metod tamoyillarini joriy etgan fransuz tanqidchisi Sharl Ogyusten Sent-Byov (1804-1869) adabiy-tanqidiy maqolalarida adabiy asarga yozuvchining hayoti orqali munosabat bildiradi. "Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning o'ziga xos fazilatlarini ma'naviy-ruhiy qiyofasi, bir so'z bilan aytganda – mashhur yozuvchilarning biografiyasini o'rganish o'ziga jalb etib keldi" (7,313) – deb yozadi.

"... adabiyot hayot haqidagi fan, u hayotga asoslanishi kerak. Uning bevosita ko'zgusi emas, shu bilan birga, hayotga asoslanadigan san'at. Men o'zim qatnashgan, o'zim kirgan, guvohi bo'lgan, o'zim bilgan narsalarni yozganman, - deya e'tirof etadi Erkin A'zam. – Voqea birinchi shaxs – "men" tilidan hikoya qilinadi. Ba'zilar mana shunday asarlarimdagi qahramonlarni men deb o'ylashadi. Bu mutlaqo xato. Qahramon bajargan biron-bir ezgu men qilgandirman, do'stinga tegishlidir yoki boshqa bir yomonlikni men emas, boshqasi qilgandir. Axir qahramon umumlashma bo'ladi-ku. Lekin

yoshmi-qari, kattami-kichik – qanday qahramon bo'lmasin, barida o'zimdan, tabiatimdan nimadir bor.”(1,296)

Ushbu iqrar shunisi bilan e'tiborliki, birinchidan, qahramon – hayot – muallif uchligi munosabatini oydinlashtiradi, ikkinchidan, yozuvchining ijod olamiga, ijod laboratoriyasiga olib kiradi.

“Yozuvchi” hikoyasining qahramoni, yozuvchi ta'biri bilan aytganda “o'rtamiyonagina yozuvchi” domla ham nashriyotda ishlaydi, “adabiy negrlik” qilishga majbur bo'lgan bir kishi. Hayot haqiqatini yozuvchi shu tariqa badiiy haqiqatga aylantiradi. Mazkur publisistik maqola bilan hikoyasini solishtirib, shunday xulosa qilish mumkinki, badiiy asar hayotning aynan nusxasi emas, balki yozuvchi tomonidan yaratilgan yangi hayot manzarasi. Hikoyada asosiy hayotiy detal “adabiy negrlik” saqlanib qolingan, qolgan sarguzashtlar esa badiiy to'qima mahsuli.

Erkin A'zam “Guli-guli” qissasida, “Stupka” hikoyasida, “Shovqin” romanida xorijdan kelgan ayollar qismatiga alohida e'tibor qaratadi. O'zbekona hayot tarziga ularning ko'zi bilan, ularning hayot tarziga o'zbekona nigoh bilan qaraydi. Yaxshi-yomon, ijobiy-salbiy bu obrazlar xayoliy yoki yozuvchi fantaziyasining mahsuli emas. Yozuvchi bu to'g'rida “Parijdan qo'ng'iroq bo'lguncha va bo'lgach” (1,571-577) adabiy suhbatida batafsil to'xtaladi. O'tgan asrning 60-70-yillari Rossiya va Ukraina pedbilim dargohlarini bitirgan ko'plab yosh-yalang O'zbekistonga ishga yo'llanib, olis-olis qishloqlarda rus tili va adabiyotidan dars berganligi hayotiy haqiqat. Shuningdek, armiyaga ketgan ko'pgina o'zbek yigitlarining o'sha erdan uylanib qaytganligini ko'p bora eshitganmiz. Yozuvchining badiiy mahorati tufayli ana shu tarixiy haqiqat jozibali badiiy haqiqatga aylantiriladi.

Maqoladagi ushbu shaxsning qiyofasi, portreti bilan 2007-yilda chop etilga “Jannat o'zi qaydadir” asaridagi Boy ota, ya'ni Rahmatulloh Jiydaliy portreti o'rtasida jiddiy farq yo'q. Go'yoki aynan bir shaxsning ikki holatdagi suratiga o'xshaydi.

“Jannat o'zi qaydadir”da Boy ota Jo'raqul domlaga hamyurt, ya'ni Jiydaliy bo'lib chiqadi, maqoladagi kishi esa muallifga yurtdosh. Maqoladagidek badiiy asarda ham Boy ota ota-bobolari yurtini ko'rmagan. Maqoladagi o'sha o'zbek kishi muallifga noxush taassurot qoldiradi. Bu salbiy munosabat to'lig'icha badiiy asarda Boy otaga nisbat beriladi. “Jannat o'zi qaydadir” asaridagi Jo'raqul domlanning “zuvalasi” Erkin A'zamning “Aldangan avlod andishalari” publisistik suhbatida “pishgan” edi.

“Biz aldangan avlodmiz, - deydi Erkin A'zam o'sha suhbatida. – Biz yolg'on-yashiq kitoblar, soxta aqidalar ruhida tarbiya topdik.”(1,394) Jo'raqul domla ham shu avlodning vakili. Erkin A'zam nasrida shu avlodga mansub yana bir obraz bor, bu – “Suv yoqalab” asaridagi Bolta Mardon obrazi.

Xullas, badiiy asarda yaratiladigan xarakterlar tasodifiy xususiyatlarga emas, balki qonuniy asoslarga ega bo'lib, unda yozuvchining nuqtayi nazari, xarakter yaratishda o'ziga xos ijodiy yondashuvi, individual uslubi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida biz ko'rib o'tgan Erkin A'zam asarlari tahlili shundan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A'zam Erkin. Ertalabki xayollar. T.: “O'ZBEKISTON”, 2015-yil, 588-bet.
2. A'zam Erkin. Kechikayotgan odam. Qissalar. T.: “Sharq” 2002-yil, 448 bet
3. Erkin A'zam badiiy olami: Ilmiy maqola va suhbatlar to'plami. Qalbi bedor qahramonlar yoxud adabiyotning mangu qadri// Adib bilan Muxtasar Tojimatova suhbat.T.:Turon zamin ziyo. 2014-yil, 267-bet
4. Karimov B.A. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. T.: “Muharrir”, 2011-yil, 88-bet
5. Литературный энциклопедический словарь. М.: 1987, стр.216
6. Rasulov A. Ilmi g'aribani qo'msab. T.: Ma'naviyat. 1998-yil, 44-bet
7. Сент-Бёв III. Литературные портреты критические очерки. М.: 1970 год, стр. 313.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Fan, 2007. - 213 B

**SIYOSIY NUTQNING ISHONTIRISH FUNKSIYASINI AMALGA OSHIRISHDA
FONETIK ASPEKTLARNING AHAMIYATI***G.A.Komilova, doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**N.R.Umarova, f.f.d., prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Maqolada ingliz siyosiy nutqida nuqtai nazarni ifodalovchi gaplarning prosodik xususiyatlarini o'rganish bayon etiladi. Tadqiqot siyosatchilar tomonidan aytilgan nutqlarni tinglash orqali olingan natijalarga asoslanadi. Ishda siyosiy nutq va nuqtai nazar tadqiqotlariga umumiy nuqtai nazar beriladi. Ayniqsa, siyosiy jamoat nutqida nuqtai nazarning prosodik o'zgarishlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: siyosiy nutq, siyosiy nutq tuzilishi, siyosiy nutq samaradorligi, nuqtai nazar, prosodiya, prosodik vositalar, prosodik ta'sir.

Аннотация. В статье представлено исследование просодических характеристик высказываний, выражающих точку зрения в английском политическом дискурсе. Работа опирается на выводы, сделанные в ходе аудиторного анализа выступлений политиков. В исследовании даётся обзор политического дискурса и изучения точки зрения. Особое внимание уделяется просодическим вариациям выражения точки зрения в публичной политической речи.

Ключевые слова: политический дискурс, структура политической речи, эффективность политической речи, точка зрения, просодия, просодические средства, просодическое воздействие.

Abstract. The article reports on the study of the prosodic characteristics of the utterances expressing viewpoint in English political discourse. The paper draws on the findings made in the course of the auditory analysis of presentations delivered by politicians. The work contains an overview of political discourse and viewpoint studies. Special focus is given to prosodic variations of viewpoint in political public speech.

Keywords: political discourse, political speech structure, political speech effectiveness, viewpoint, prosody, prosodic means, prosodic impact.

Kirish. Zamonaviy xalqaro hayotda kommunikatsiya va kommunikatorlarning nutqiy xulq-atvori katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu, asosan, globallashuv jarayonlari, davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va zamonaviy tashqi siyosat munosabatlarida ishtirok etish bilan bog'liqdir. Shu bois, jamiyatlar inson hayotining aqliy, ijtimoiy, etnomadaniy va boshqa jihatlarini hisobga olgan holda, nutqiy kommunikatsiyaning qonuniyatlariga oid bilimga ehtiyoj sezmoqdalar. Shu nuqtai nazardan, siyosiy kommunikatsiya uni amalga oshiruvchi fuqarolar va uni o'rganadigan tadqiqotchilar tomonidan doimiy ravishda chuqur o'rganilib kelmoqda. Siyosiy kommunikatsiya kuchli ritorik xususiyatlarga ega bo'lib, ritorik kompetensiya siyosatchilarga o'z qarashlarini ifoda etish, keng auditoriyaga taqdim qilish, aloqa o'rnatish, o'zlarini ijobiy ko'rsatish, auditoriyani o'z qarashlarining to'g'riligiga ishontirish va ularni ma'lum harakatlarga undash imkonini beradi. Shu sababli, ushbu tadqiqot siyosatchilarning lingvistik va prosodik jihatdan o'z e'tiqodlari, manfaatlari va nuqtai nazarlarini turli siyosiy diskurslarda qanday kodlashlariga alohida e'tibor qaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tilshunoslikning bugungi bosqichi og'zaki kommunikatsiya va siyosiy muloqotni chuqurroq tushunishga katta qiziqish bilan ajralib turadi. Ayniqsa, siyosiy diskurs samaradorligini ta'minlashda nutqning prosodik tuzilmasi hamda prosodik va leksik-sintaktik vositalarning o'zaro ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi global sharoitda siyosiy diskursning turli xususiyatlari va lingvistik ifodasi, shuningdek, davlat tuzilmasining demokratik tamoyillari yanada ahamiyat kasb etmoqda.

Lingvistlar quyidagi masalalarga e'tibor qaratmoqdalar:

- siyosiy lingvistika va siyosiy diskursning nazariy jihatlarlari;
- zamonaviy jamiyatlardagi siyosiy amaliyotlar;
- siyosiy kommunikatsiyada nutqning ta'sirchanligi;

- til, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar.

Siyosiy diskurs inson faoliyatining murakkab shakli sifatida keng ko'lamda amalga oshiriladi. Bu jarayon turli diskurs turlari (yoki janrlari) orqali amalga oshiriladi va har birining tashkiloti tegishli diskurs amaliyotlari bilan belgilanadi. Tanqidiy diskurs tahlili doirasida diskurs amaliyotlari diskursning ishlab chiqarilishi, tarqalishi va iste'molini ifodalaydi. Siyosiy kommunikatsiyada diskurs amaliyotlari ikki asosiy sohaga ajratiladi: biri siyosat ishlab chiqishning ichki sohasi bo'lib, bu jarayonda siyosatchilar matn ishlab chiqaruvchilar va auditoriya sifatida ishtirok etadi; ikkinchisi esa keng jamoatchilikka qaratilgan bo'lib, u siyosiy qarorlarni yetkazish, tushuntirish va asoslashni maqsad qilgan. Ushbu holatlarda matn ishlab chiqaruvchilar siyosatchilar, siyosatshunoslar, davlat xizmatchilari yoki jurnalistlar bo'lishi mumkin, va ommaviy axborot vositalari diskursning aylanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tilshunos olim E.Freydina ta'kidlaganidek: "Har qanday jamoat nutqining asosiy jihati, nutq so'zlovchining auditoriya bilan aloqani o'rnatish va saqlash hamda tinglovchilarning reaksiyalarini kuzatish qobiliyatidir. Nutq so'zlovchisi turli o'zaro ta'sir strategiyalaridan foydalanib, munosabatlarini ifodalaydi, nutq tezligini tushunishni osonlashtiradi va aloqani davom ettirishga intiladi".

Natijalar va muhokama. Siyosiy diskursda prosodiyaning o'zaro ta'sirda qanday rol o'ynashini ko'rib chiqish, siyosatchining qarashlarini ifodalashdagi ahamiyatini tushunish uchun juda muhimdir. Prosodiya – nutqning ovoz tuzilmasi bo'lib, uning sur'ati, pauzatsiya, ovoz tembri, balandlik va melodiya kabi komponentlari yordamida ma'no rivojlanadi. Siyosiy diskursda bu komponentlar siyosatchining fikrini ifodalashda va auditoriyaga ta'sir qilishda markaziy o'rin tutadi.

Birinchi navbatda, intonatsiya va prosodiyaning siyosiy nutqdagi roli — bu kommunikativ jarayonning samaradorligini ta'minlashdagi asosiy vosita sifatida ko'riladi. Intonatsiya, o'z navbatida, siyosiy fikrning anglashilishini oshirish, auditoriyani fikrga jalb qilish va siyosatchining emotsional holatini ko'rsatish uchun ishlatiladi. Prosodiya, shuningdek, siyosatchining nuqtai nazarini aniqlik bilan ifodalashda, faktlar va intellektual faoliyatni o'zaro bog'lashda muhim rol o'ynaydi.

Prosodiya yordamida siyosatchilar o'z qarashlarini auditoriyaga yetkazishdan tashqari, muayyan siyosiy yo'nalishlarni targ'ib qilish uchun ta'sirchan usullardan foydalanadilar. Masalan, o'z nuqtai nazarini kuchaytirish uchun ular ovoz balandligini oshirishi, sur'atni tezlashtirishi yoki pauzalarini kiritishi mumkin. Bu jarayon kommunikatsiya vaziyatiga va gapiruvchining imidjiga mos keladi.

Tahlil qilingan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, siyosiy diskursda prosodiya nafaqat tilning fonetik tuzilishini tashkil qilishda, balki uning semantik va sintaktik tuzilishiga ham ta'sir qiladi. Masalan, intonatsion va melodik xususiyatlar, nutqning axboriy ahamiyatini aniqlashda, suhbatdoshni qiziqtirish va maqsadga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega. Prosodiya orqali siyosatchilar o'z qarashlarini taqdim etish bilan birga, auditoriyani o'z fikriga ishontiradi va siyosiy qarorlarni tushuntirishda samarali vosita sifatida ishlatiladi.

Shuningdek, prosodik vositalar siyosiy kommunikatsiyaning madaniy aspektlarini ham aks ettiradi, bu milliy, irodaviy va ruhiy xarakterga ega bo'lgan jarayon sifatida siyosiy muloqotning o'ziga xosligini ko'rsatadi. Yangi ilmiy tadqiqotlar bu jarayonda prosodiyaning rolini batafsil o'rganishga ehtiyoj borligini ko'rsatmoqda, chunki u siyosiy muloqotning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Suhbatdoshning fikrlarini eslatish, ularning g'oyalarini ta'kidlash, auditoriyani ishontirish va ular tomonidan qabul qilinishini ta'minlash jarayoni prosodiya yordamida amalga oshiriladi. Bu yerda prosodiya, maqsadli va ongli ta'sir vositasi sifatida ishlatiladi, va ba'zan gapiruvchining obrazini yaratish bilan yakunlanadi. Prosodik elementlar, faqatgina matnni mazmunli ravishda taqsimlash va muhim nuqtalarni ta'kidlashni emas, balki intonatsiya orqali perlokutyuv effektni (ya'ni, auditoriyaning reaksiyasini qo'zg'atish) ham ta'minlaydi.

Oldingi tadqiqotlar shuni ko'rsatganidek, siyosiy diskursning aniq ritmik va melodik sistemasi mavjud bo'lib, bu sistemada kommunikatsiya shartlari, til variantlari va nutq shaxsiyatining o'ziga xos xususiyatlari kabi lingvistik va ekstralingvistik omillar ta'sir qiladi. Bu parametrlar kommunikativ

nuqtai nazardan, eng muhim axborotlarni yetkazish va ularni intonatsiya yordamida ajratib ko'rsatishda muhim vositalar hisoblanadi.

Siyosiy diskursning melodik sistemasi, uning bajarilish shartlari va gapiruvchining yuzaga kelgan kommunikativ vazifalariga mos ravishda shakllanadi. Intonatsiya guruhidagi ma'noning mazmuni tonal darajalarining kombinatsiyasi orqali aniqlanadi: oldin-g'oyani, miqyosni va yakuniy tonni. Fikrni ifodalashda intonatsiya guruhining yadroviy tonining ahamiyati juda katta. Jamoat nutqi sohalaridagi ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pasayuvchi tonning ustunligi nutqni yanada ishonchli va ishontiruvchi qiladi. Nutq so'zlovchi nuqtai nazarini ifodalashda maqsadli ravishda tezlik va pauzalarini ishlatadi, chunki bu parametrlar kommunikatsiya jarayonida sezgi tasavvuriga ta'sir ko'rsatib, muhim jihatlarni ajratishga yordam beradi. Siyosiy nutqning vaqt tuzilishidagi barqarorlik, o'rtacha davomiylikdagi pauzalar, minimal noaniqlik pauzalari bilan birgalikda nutq ustidan yuqori darajadagi nazoratni ta'minlaydi, bu esa nutq so'zlovchiga auditoriyani ta'sir qilish, ishontirish va o'z nuqtai nazarini isbotlash imkonini beradi. Nuqtai nazarni ifodalashda muhim prosodik parametrlaridan biri ritm bo'lib, uning ta'siri jamoat nutqida leksik takrorlashlar, sintaktik va aksent-melodik parallelizm yordamida yaratiladi. Ritmning asosiy vositasi aksent-melodik parallelizm bo'lib, bu intonatsiya guruhining aksent-melodik tuzilishining bir xilligi, ta'kidlangan bo'g'inlar sonining tengligi va yadro tonining asosan intonatsiya guruhining oxirida joylashishi orqali ifodalanadi.

Siyosiy nutqdagi nuqtai nazarni himoya qilish jarayoni ishontirish strategiyasi va dalillash taktikasi orqali amalga oshiriladi, shuning uchun dalillash jarayonida nuqtai nazar realizatsiya qilinadigan tezisning dominant pozitsiyasi prosodik qarama-qarshiliklar yordamida yaratilishi mumkin. Tezisga nisbatan oldingi va keyingi jumlar past kalitdagi ma'lumot sifatida (past balandlik darajasi, tor pitch oralig'i, tez tempo, kamaytirilgan ovoz balandligi) ifodalanadi, shu bilan birga tezis yuqori kalitdagi ma'lumot sifatida (yuqori balandlik darajasi, sekin temp, oshirilgan ovoz balandligi) aytiladi. Natijada, Freydina ta'kidlashicha, tezisdagi material prosodik ahamiyatni oshiradi.

Xulosa. Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqot natijalari, siyosiy jamoat nutqlarida fikrni ifodalashda prosodik o'zgarishlarning ahamiyatini namoyon etadi. Siyosiy, madaniy va falsafiy kontekstlarni hisobga olgan holda diskurs prosodiyasini o'rganish, tahlilchilarga nafaqat til va ayniqsa prosodik vositalarni, balki nutq interaktsiyasining siyosiy va madaniy jihatlari: diskurs ishtirokchilari, ularning o'zaro munosabati va retorik an'analarni o'rganishda qimmatli tushunchalar beradi.

Shunday qilib, fikrni ifodalashda prosodik tashkilot, intonatsiyaning barcha komponentlarining o'zaro ta'siri orqali shakllanadi va bu tinglovchiga perlokutyuv ta'sir ko'rsatadi. Siyosiy diskursda va undagi fikrni ifodalashda prosodik vositalarning chuqur tahlili, yangi tahlil usullarini qo'llashni talab qiladi, bu esa siyosiy nutqlar va retorik diskurs samaradorligini oshirishga yordam beradi, ayniqsa hozirgi kommunikatsiya sharoitida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: theory and practice*. London & New York: Routledge
2. Demyankov, V.Z. (2002). Political discourse as a subject of politological philology. In *Political science. Political discourse: history and contemporary studies*, 3, p. 32-43.
3. Freydina, E. (2015). Prosodic variation in academic public presentations. In *Journal of language and education*, 1(2), p. 13-19
4. Schäffner, C. (2010). Political communication. In *Perspectives in politics and discourse*. Okulska, U. & Cap, P. (eds.). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 1-20.

UDC 81-13

CLASSIFICATION OF SPORT FACILITIES

R. Kurbaniyazov, teacher, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport jamoatchiligida tushunish va muloqotni kuchaytirish maqsadida sport inshootlari bo'yicha sport terminologiyasining tizimli tasnifi ko'rib chiqiladi. Sport inshootlari va lingvistik xususiyatlar kabi turli mezonlar asosida atamalarni turkumlash orqali sport tilining xilma-xilligi va o'ziga xosligini ta'kidlaydigan keng qamrovli asos yaratiladi. Asosiy tasniflarga ob'ektlar, musobaqalar, ishlatiladigan vosita-instrumentlar, tadbirlar va statistik toifalar

bo'yicha atamalar kiradi. Ushbu ob'ektlarning tasnifi ularning turli rollari, funktsiyalari va turli kontekstlarda bajaradigan vazifalarini yaxshiroq tushunish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: ob'ektlar, kontseptual kategoriya, sifatlar toifasi, hakamlar atamalari, darajalar, aks ettirmoq

Аннотация. В этой статье рассматривается систематическая классификация спортивной терминологии на спортивных объектах с целью улучшения понимания и общения внутри спортивного сообщества. Классифицируя термины на основе различных критериев, таких как тип спортивных сооружений и лингвистические характеристики, создается комплексная структура, которая подчеркивает разнообразие и специфику спортивного языка. Основные ключевые классификации включают термины по объектам, соревнованиям, боеприпасам, мерам и статистическим категориям. Классификация этих учреждений важна для лучшего понимания их различных ролей, функций и потребностей, которые они выполняют в различных контекстах.

Ключевые слова: объекты, концептуальная категория, категория качеств, судебские термины, ранги, представлять.

Abstract. Systematic classification of sports terminology on sports facilities are explored in this article in order to enhance understanding and communication within the sporting community. By categorizing terms based on various criteria-such as type of sports facilities and linguistic characteristics-it's provided a comprehensive framework that highlights the diversity and specificity of sports language. The main key classifications include terms on facilities, competitions, ammunitions, measures and statistical categories. The classification of these facilities is essential for better understanding their various roles, functions, and the needs they fulfill within different contexts.

Key words: facilities, conceptual category, category of qualities, judicial terms, ranks, represent.

According to A. Gerd, the term is a natural and artificial language unit, that is, a word or a combination of words, with a special terminological meaning that clearly and completely reflects the main features of existing concepts at a certain stage the development of science [1] (Gerd, 1991; 1-4).

Let's refer to this thematic group the terms start-meaning the place where the competition starts and finish-meaning the place where the competition ends. The terms naming the place of activity are very common in sports terminology.

The terms of this thematic group can be formed by means of suffix, for example: "V+ -ing +N": *Boxing ring, skating rink, shooting range, changing room, cycling track, swimming pool*

However, these models are not regular and are represented by single symbols.

1. Names of the types of competitions and their parts. All sports are implemented in the form of competitions involving the confrontation of sportsmen or teams. This group consists of terms such as *tournament, rally, race, match, game, party, championship*, etc. There are not very many similar terms, as they are mostly common to all sports. Terminology is considered as a set of special concepts, a set of special concepts, united in a system of terms, representing a categorical apparatus specific to different schools, scientific directions and specific ideas [2] (Lotte, 1961;23).

Parts and stages of various competitions should also be included here. For example, a hockey match consists of *periods*, a tennis match consists of *sets*, a baseball match consists of *innings*, a football match consists of *halves*, a curling match consists of *ends*, etc. A chess game is divided into *an opening* (the beginning of the chess game of the game), *a middlegame* (the middle of the game), *an endgame* (the final part of the game).

The segments, stages of a round-robin tournament (a tournament held in a circular system) are a round, a circle. This group includes the terms *quarterfinals, semifinals, finals, start* (the beginning of the competition) and *finish* (the final part of the competition).

2. Names of ammunition. Ammunition, or special equipment, plays a big role in sports. Thus, protective+ ammunition is designed to protect a sportsman from various kinds of injuries (*bruises*,

sprains, fractures, etc.); the following terms apply here: *knee pad, headrest, weightlifting belt, gloves, helmet, shields*.

Clothing also helps to improve the achievements of sportsmen, new types of ammunition are emerging (for example, a swimming suit for swimmers used at the Olympic Games in Sydney in 2000). This group of terms is not numerous and correlates with the conceptual category of objects. It corresponds to the category of objects.

3. Names of measures, quantities and statistical categories. This group consists of terms that name various units of accounting for sporting achievements and serve to determine the winner: *goal* (unit of accounting for balls, pucks), *point* (unit of accounting for the results of a player, team), *second, minute, centimeter, meter, weight*. There are a relatively small number of terms in this group. It correlates with the conceptual category of quantities (quantitative indicators).

4. Names of sportsmen qualities. Anyway, the actions of athletes during training and during competitions are aimed at developing any physical qualities. Each sport is aimed at developing and strengthening any specific physical qualities. For example, *boxing - strength and reaction speed, shooting - accuracy, running - endurance, gymnastics - flexibility, etc.*

5. Names of methods and results of sportsmen preparation for competitions. This should include all terms that refer to concepts related to the process of physical training of sportsmen. For example, *training, warm-up, macrocycle, macrocycle, exploration*. As well as the names of the results of this preparation, for example: *victory, defeat, draw*. This group consists of a relatively small number of special names. It should be correlated with the conceptual category of qualities (according to D.S. Lotte).

6. Names of sports associations. This includes terms that name various sports organizations and associations: *national team, league, team, division, zone, club*. There are relatively few such terms in sports terminology.

According to H. Whewell, terminology is a set of terms related to a specific science or words used in the field of technology. By recording the meaning of terms, we also record the concepts they represent.[3] (Whewell, 1967).

7. Names of ranks and categories. This group consists of terms that denote various titles and categories awarded to sports figures (*sportsmen, coaches, judges*) for achievements in any kind of sports activity. For example: *master of sports, Honored Master of sports, honored coach, candidate for Master of sports, honorary judge, etc.*

Terms such as *grandmaster* (a title awarded to a highly qualified chess player), *junior* (a young sportsman participating in competitions in his age group) are adjacent to this group.

There are several names of categories: *first category, second category, third category, first junior category, etc.* The number of terms included in this thematic group is limited, since the same titles are awarded to representatives of different sports (with rare exceptions).

8. Judicial terms of competition control. In some sports, direct judicial intervention in the course of a competition is of great importance. Match control is carried out with the help of special teams (note that in some sports referees use a gestural judging system, for example, in hockey): in boxing, the referee uses the terms “boxing!” (command to boxers to start a fight or continue it after stopping the fight), “out!” (team, which declares victory by knockout); in baseball, the referee gives the command “kick!”, which “fixes an error if the ball flies out of the strike zone after serving”; in table tennis, the referee uses the following command terms: “hand!” (if the player touched the table with his free hand), “changing sides!” (when changing sides), “not from the square!” (if in a doubles game the ball is not served from the proper field), “too late!” (if the player hits the ball after it touches the table twice).

Refereeing terms are widely represented in sports terminology. Their distinctive feature is brevity and the presence of an emoticon (in some cases); they are graphically framed in quotation marks and accompanied by an exclamation mark.

Conclusion. The classification of sports facilities plays an important role in understanding the diverse landscape of environments aimed to physical activity and athletic performance. As sports and recreational activities continue to develop, ongoing research and adaptation of facility classifications

will be essential in ensuring that these spaces meet the changing demands of athletes and the community who are interested in.

REFERENCE:

1. Герд А.С. Значение термина и научное знание//Научно-техническая информация. Серия 2. -М.,1991. №10.
2. Lotte, D.C. Fundamentals of construction of scientific and technical terminology. –Moscow, 1961.
3. Даниленко В.П. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемым терминам//Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. - М.: МГУ, 1971.
4. Whewell W. The philosophy of the inductive sciences founded upon their history. Vo. I-II. - London, 1967.
5. Collins English Dictionary - Sports Terminology

UO'K 81-13

HISSIIY NUTQNING LINGVISTIK TAHLILI

(ingliz va o'zbek tillari misolida)

Yo.B.Madaminova, tayanch doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida hissiy nutqning lingvistik xususiyatlari, ya'ni fonetik, sintaktik va pragmatik jihatlarining tadqiqi yoritilgan. Tadqiqotda nazariy va amaliy usullar qo'llanilib, hissiy mazmunga ega bo'lgan nutq namunalari tahlili amalga oshirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilda ham ohang, intonatsiya, sintaktik tuzilmalarning o'zgarishi va pragmatik usullarda sezilarli farqlar mavjud.

Kalit so'zlar: hissiyot, emotsiya, lingvistik tahlil, hissiy nutq, fonetik, sintaktik, pragmatik tahlil, nazariya, intonatsiya, ibora.

Аннотация. В данной статье исследуются лингвистические особенности эмоциональной речи в английском и узбекском языках, с акцентом на фонетические, синтаксические и прагматические аспекты. В исследовании применяются теоретические и практические методы для анализа речевых образцов с эмоциональным содержанием. Результаты показывают существенные различия в просодии, интонации, синтаксических структурах и прагматических приемах в обоих языках.

Ключевые слова: эмоция, лингвистика, эмоциональная речь, фонетический анализ, синтаксический анализ, прагматический анализ, теория, интонация, идиома.

Abstract. This article explores the linguistic features of emotional speech in English and Uzbek, focusing on its phonetic, syntactic, and pragmatic aspects. The study employs both theoretical and practical methods to analyze speech samples with emotional content. The results reveal significant differences in prosody, intonation, syntactic structures, and pragmatic techniques in both languages.

Keywords: emotion, linguistics, emotional speech, phonetic analysis, syntactic analysis, pragmatic analysis, theory, intonation, idiom.

Kirish. Inson o'zining ko'rayotgan, eshitayotgan, amalga oshirayotgan, o'ylayotgan yoki orzu qilayotgan narsalarga nisbatan befarq bo'la olmaydi, chunki bu hodisalar uning hissiy holatini shakllantiradi.

Ma'lum narsalar, shaxslar, harakatlar yoki hodisalar ba'zan bizni quvontiradi, boshqalar esa ranjitishi yoki g'azab va nafrat uyg'otishi mumkin. Masalan, xavf ostida qolganimizda qo'rquvni his qilamiz, qiyinchiliklarni yengib o'tganda esa zavq hosil bo'ladi. Odamlarning o'zlari biladigan yoki bajaradigan ishga bo'lgan munosabatlari his-tuyg'ular (yoki emotsiyalar) deb nomlanadi.

Hissiyot inson ehtiyojlari va ular uchun muhim bo'lgan ob'ektlar o'rtasidagi real munosabatlarning ongda aks etishidir. Bu tushunchani faqat tirik mavjudotlarning ehtiyojlarini qondiradigan yoki bu ehtiyojlarning amalga oshishiga to'sqinlik qiluvchi ob'ektlar bilan munosabatlarni tahlil qilishda qo'llash mumkin. O'ziga xos ifodali va ichki ruhiy jarayon sifatida kechadigan hissiyotlarning konkret shakli emotsiya deb ataladi. Masalan, vatanparvarlik, muhabbat yoki javobgarlik hissi odatiy emotsiyalar kategoriyasiga kirmaydi, chunki ular yanada keng qamrovli ichki holatlarni ifodalaydi [6, 52].

Hissiyotlar inson muloqotining ajralmas qismi bo'lib, ular nafaqat mazmunga, balki nutq uslubiga ham ta'sir ko'rsatadi. Tilshunoslik sohasida hissiy nutqning neytral nutqdan fonetik,

sintaktik va pragmatik xususiyatlari bilan farqlanishi ancha oldin isbotlangan. Masalan, g'azab hissi baland ohang va intensivlikda ifodalansa, qayg'u sekinroq ohangda va pasaygan intonatsiya bilan namoyon bo'ladi. Ammo hissiy hodisalarning lisoniy tabiati turli tillar bo'yicha farqlanadi va bu farqlar madaniy va strukturaviy omillarga bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hissiyotlar haqidagi dastlabki nazariyalar Ch.Darvin tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u hissiyotlarni inson va hayvonlarning evolyutsion umumiyliigi bilan bog'laydi. Darvin o'zining "The Expression of Emotions in Man and Animals" (1872) asarida hissiyotlarning biologik mohiyatini tadqiq etgan va ularni oltita asosiy turga ajratgan: baxt, qayg'u, qo'rquv, g'azab, hayrat va jirkanish. Uning fikriga ko'ra, bu hissiyotlar har qanday madaniyat va biologik turda bir xil tarzda namoyon bo'ladi [1, 1-3].

P.Ekman Darvinning nazariyasini rivojlantirib, hissiyotlarning universalligini empirik tadqiqotlar orqali asoslagan. U yuz ifodalarining madaniyatdan qat'i nazar, barcha odamlarda bir xil bo'lishini aniqlagan [2, 124-129]. Ekman oltita asosiy hissiyotni Darvin belgilagan qator asosida davom ettirgan. Keyinchalik 1990-yillarda u hissiyotlar nazariyasiga mag'rurlik, uyat, hijolatlik va hayajon kabi hissiyotlarni ham qo'shdi biroq dastlabki olti xil turdagi emotsiyalarni inson hissiyotlarining asosi degan fikrda qoldi. [3, 19-34]. Ekmanning tadqiqotlariga ko'ra ushbu hissiyotlar barcha millatlarda bir xilda tan olinib ifodalanadi.

Hissiyotlarning tuzilishini yanada chuqurroq yiritish uchun esa R.Plutchik o'zining "Hissiyotlar g'ildiragi" nazariyasini taklif qildi. U hissiyotlarni sakkizta asosiy juftlikka ajratib, ularning qarama-qarshi va bir-biriga bog'liq bo'lganligini ko'rsatgan. Masalan, quvonch va qayg'u, ishonch va nafrat kabi juftliklar hissiyotlarning murakkabligini ifodalaydi. Plutchik shuningdek, birlamchi hissiyotlar kombinatsiyasi orqali murakkabroq hissiy holatlar shakllanishini ta'kidladi [5, 272-281].

Bu borada o'zbek tilshunosligida ham salmoqli ishlar olib borilgan. Xususan, H. Jamolxonov hissiy nutqning ifodalanishiga ko'ra quyidagi lingvistik usullarga ko'ra tasniflangan:

1. Leksik usul: Nutqqa uslubiy bo'yoqqa ega so'zlar kiritiladi. Masalan, "Tursang-chi, buncha shalpayasan" (H. Sh.) jumlasida shalpaymoq so'zi boshashmoq o'rnida ishlatilgan. Bu yerda mazax va kinoya ma'nolari orqali nutqda emotsional-ekspressivlik ta'minlangan.

2. Kontekstual usul: Ba'zan semantik tarkibida qo'shimcha ma'no qirralari bo'lmagan so'zlar ham o'zining ishlatilish konteksti yoki nutqiy muhiti tufayli uslubiy ma'no kasb etadi. Masalan, burun so'zi odatda odamga nisbatan, tumshuq esa hayvonlarga nisbatan ishlatiladi.

3. Affiksatsiya usuli: Neytral ma'noli so'zlarga subyektiv baho ifodalovchi affiksalar morfemalar qo'shish orqali emotsional-ekspressivlik yaratiladi. Misollar: oyi-oyimlar, dada-dadajon, akam-akaginam, mushuk-mushukvoy, kuchuk-kuchukvoy.

4. Fonetik usul: So'z tarkibidagi undoshlardan birini ikki marta takrorlash (geminatsiya), unli tovushlarni cho'zish yoki urg'uni o'zgartirish orqali ekspressivlik kuchaytiriladi.

5. So'zni metaforik qo'llash usuli: Ko'p ma'noli so'zlarning metaforaga asoslangan ma'nosi nutqda uslubiy figura sifatida ishlatiladi [4, 211].

M. Hakimovanning ta'kidlashicha, hissiy (konnotativ, emotsional-ekspressiv) ma'no leksik birliklarning baholash, emotsional, ekspressiv va uslubiy komponentlaridan tashkil topadi. Bu ma'no ko'pincha uslubiy bo'yoqqa ega so'zlar yordamida ifodalanib, so'zlovchining biror narsa yoki hodisaga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Shu bilan birga, bu so'zlar tinglovchiga ham emotsional ta'sir ko'rsatadi [7, 25].

Tahlil va natijalar. So'nggi yillarda hissiy nutqni tahlil qilish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, tipologik jihatdan ikki noqardosh tillar, xususan, ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi hissiy nutqni taqqoslash bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Ingliz tilida emotsional nutq ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan biroq o'zbek tilida hissiy holatlarning lingvistik ifodalanishi hali to'liq o'rganilmagan. O'zbek tili boy morfologik va fonologik tizimga ega bo'lib, hissiyotlarni ifodalashda o'ziga xos usullari mavjud.

Tadqiqot davomida quyidagi masalalar yoritiladi:

1. Ingliz va o'zbek tillarida hissiy nutqning fonetik xususiyatlari;
2. Har ikkala tilda hissiy nutq sintaktik tuzilmalarda farqlanishi;
3. Hissiyotlarni ifodalashda pragmatik strategiyalar qo'llanilishi;

Tadqiqot jarayonida ma'lumotlarini yig'ishda dialoglar va intervyulardan foydalanildi. Ingliz tilidagi ma'lumotlar Interactive Emotional Dyadic Motion Capture Database (IEMOCAP) kabi ochiq ma'lumotlar bazasidan olindi. O'zbek tilidagi ma'lumotlar esa intervyular va hissiy holatlarni ifodalaydigan ssenariylar asosida yozib olindi. Har ikkala ma'lumotlar bazasiga g'azab, quvonch, qayg'u va qo'rquv holatlarini ifodalovchi nutq namunalari kiritildi.

Tadqiqot davomida uchta lingvistik darajaga e'tibor qaratildi:

1. Fonetik xususiyatlar (ohang, intensivlik, davomiylilik va ovoz sifati Praat dasturi yordamida tahlil qilindi).
2. Sintaktik tuzilmalar (gap murakkabligi, undov gaplar va takroriy tuzilmalar o'rganildi).
3. Pragmatik strategiyalar (kontekst, bilvosita ma'no va diskurs markerlarining hissiyotlarni ifodalashdagi roli sifat jihatidan tahlil qilindi).

Tadqiqotda har bir til bo'yicha 20 nafar ona tilida so'zlashuvchilar (20–45 yoshdagi, jinsi teng taqsimlangan) ishtirok etdi. Hissiy holatlar tabiiy ifodalanishini ta'minlash uchun ulardan hikoya qilish va rol o'ynash kabi topshiriqlar bajarilishi so'raldi.

Fonetik xususiyatlar uchun statistik usullardan foydalanildi, hissiy va neytral nutq o'rtasidagi farqlar o'rganildi. Sintaktik va pragmatik jihatlar esa sifat tahlili yordamida, tildagi takroriy tuzilmalarga e'tibor qaratgan holda tahlil qilindi.

Dastlab fonetik xususiyatlardagi farqlar ingliz va o'zbek tillari doirasida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, hissiy nutq neytral nutqdan sezilarli darajada farq qiladi. Ingliz tilida g'azab baland ohang va intensivlik bilan, qayg'u esa sekinroq ohang va pasaygan intonatsiya bilan ajralib turadi.

O'zbek tilida ham ingliz tilidagi kabi xususiyatlar kuzatildi, ammo qayg'u holatida unli tovushlarning cho'zilishi, quvonchda esa intonatsion ko'tarilishlar yaqqolroq namoyon bo'ldi.

Ingliz tilida g'azab qisqa, uzilgan gaplar bilan, qayg'u esa uzun va murakkab tuzilmalarda ifodalanadi:

“Stop it now!”

“Leave me alone!”

“I keep replaying the moment in my mind, wondering if I could have done something different to change the outcome.”

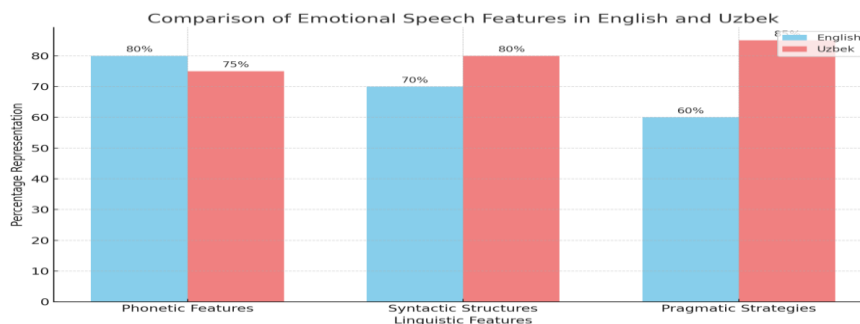
O'zbek tilida esa undovli so'zlar (a-ha!, voy, obbo! Eh!) va takroriy tuzilmalar (hay-hay, eh-eh, bay-bay-bay) keng qo'llaniladi.

Har ikkala tilda ham diskurs markerlari hissiy intensivlikni ifodalash uchun qo'llanilgan. Ammo o'zbek tilida *yuragi yonmoq*, *bag'ri qon bo'lmoq*, *ko'ngli yorishmoq*, *chiroyi ochilmoq* kabi idiomatik ifodalar hissiy holatlarni yanada chuqurroq ifodalash uchun keng ishlatilgan.

Natijalar hissiy nutqning ham universal, ham tildan kelib chiqadigan xususiyatlarini ko'rsatdi. Fonetik jihatdan ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshashliklar shuni ko'rsatdiki, ayrim hissiy vositalar umumiydir. Ammo o'zbek tilida unli tovushlarning cho'zilishi kabi xususiyatlar ushbu tilning o'ziga xos fonologik tizimi mavjudligini bildiradi.

Sintaktik jihatdan esa ingliz va o'zbek tillari hissiyotlarni ifodalashda turli usullardan foydalanadi. Ingliz tilida gaplarning uzilishi kuzatilsa, o'zbek tilida so'z yasash imkoniyatlari va takroriy tuzilmalar orqali hissiyotlar ifodalanadi. Pragmatik nuqtai nazardan, o'zbek tilida idiomatik ifodalarning boyligi hissiyotlarning ifodalanishi bevosita madaniy qadriyatlar va an'analarga chuqur bog'liqligini yaqqol namoyon etadi.

Quyidagi diagramma tahlil natijalarini ko'rsatadi:

Mazkur natijalar hissiy nutqni tillararo chog'ishtirib tahlil qilishda yangi yo'nalishlarni ochib berib, madaniy va strukturaviy omillarning rolini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida hissiy nutqning fonetik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarini taqqoslab o'rgandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham hissiy nutqning ohang, intonatsiya, gap tuzilishi va pragmatik strategiyalari turlicha bo'lsa-da, ayrim universal o'xshashliklar mavjud. Xususan, ingliz tilidagi qisqa va uzilgan gaplar yoki o'zbek tilida undovlar va takroriy tuzilmalarning keng qo'llanilishi hissiy holatlarni ifodalash uslubida madaniy va tilga xos o'ziga xosliklarni ochib berdi. Mazkur tahlillar hissiy nutqni lingvistik nuqtai nazardan chuqurroq o'rganish uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Xususan, o'zbek tilida idiomatik ifodalar yordamida hissiyotlarning ifodalanishi ushbu tilning boy leksik resurslariga asoslanganligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot nafaqat hissiy nutqning lingvistik xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga, balki tilshunoslikda yangi tadqiqot yo'nalishlarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Darwin, C. (1872). The Expression of the Emotions in Man and Animals. John Murray. pp 1-3
2. Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Constants Across Cultures in the Face and Emotion. Journal of Personality and Social Psychology, 17(2), 124-129.
3. Ekman, P. (1992). Facial Expressions of Emotion. In Emotion (pp. 19-34). Springer.
4. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B. 211.
5. Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions: Human Feelings and the Chemistry of Feelings. American Scientist, 89(4), 272-281.
6. Umumiy psixologiya fanidan ma'ruzalar matni. Namangan 2015 b 52.
7. М.Ҳакимова. Семасеолгия. – Тошкент, 2008. – Б. 25.

UDC 811.512.133'373.2:254

THE INFLUENCE OF ENGLISH BORROWINGS ON THE UZBEK LANGUAGE

R. Mahmudov, DSc, Khorezm Ma'mun Academy, Khiva

S. Polvannazirova, PhD student, Khorezm Ma'mun Academy, Khiva, teacher, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi ingliz tilidan olingan so'zlarning morfologik va semantik moslashuv mexanizmlarini o'rganadi. U to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita o'zlashtirilgan ingliz iboralarini va lingvistik mexanizmlarni tushuntirishga qaratilgan. Lingvistik o'lchovlardan tashqari, ushbu tadqiqot jarayonni yaxlit tushunishni ta'minlash uchun sotsiolingvistik va psixolingvistik nuqtai nazarlarni birlashtirib, ikki tilli va bir tilli so'zlovchilarning so'z o'zlashtirish jarayonidagi ahamiyatini o'rganadi. Asosiy maqsad - kontakt tilshunosligi va o'zbek leksikologiyasida inglizcha o'zlashmalarni tahlil qilish.

Kalit so'zlar: o'zlashma, neologizm, dominant til, qabul qiluvchi til, lingvistik bo'shliq.

Аннотация. В данном исследовании исследуются механизмы морфологической и семантической адаптации слов английского языка в узбекском языке. Его цель – объяснить прямо и косвенно усвоенные английские выражения и лингвистические механизмы. Помимо лингвистических аспектов, в этом исследовании рассматривается важность двуязычных и одноязычных носителей в процессе усвоения слов, сочетая социолингвистические и психолингвистические аспекты для обеспечения целостного понимания этого процесса. Основная цель – проанализировать знания английского языка в контактной лингвистике и узбекской лексикологии.

Ключевые слова: присвоение, неологизм, доминирующий язык, принимающий язык, языковое пространство.

Abstract. This study explores the morphological and semantic adaptation mechanisms of contemporary English loanwords in the Uzbek language. It specifically examines both directly and indirectly borrowed English phrases, aiming to elucidate the intricacies of the borrowing process and the underlying linguistic mechanisms involved. Beyond the linguistic dimensions, this research delves into the roles that both bilingual and monolingual speakers play in the phenomenon, integrating sociolinguistic and psycholinguistic perspectives to provide a holistic understanding of

the process. The primary objective is to analyze English borrowings from the dual lenses of contact linguistics and lexicology.

Key words: *loanwords, borrowings, dominant language, recipient language, linguistic gap.*

Introduction. English emerged as an international language in the early twentieth century due to its multicultural vocabulary, grammatical simplicity, and gender-neutral characteristics. Today, English continues to be a dominant global language, serving as a primary source of lexical borrowing for numerous languages worldwide (Ciprianová & Vanco, 2010). English's prevalence in international communication is bolstered by the political and economic power of English-speaking countries, particularly the United States. This influence is reflected in the increasing adoption of English words in other languages, including Uzbek.

The corpus predominantly comprises borrowed lexicon sourced from mass media, categorized thematically into domains such as sports, media, economics, and sociocultural concepts. Employing a diverse array of linguistic methodologies, this study investigates various facets of these recent borrowings. A historical-comparative approach is utilized to trace changes in the Uzbek lexicon since independence, while statistical analysis reveals the breadth and frequency of English loanwords permeating multiple spheres of contemporary Uzbek society. Additionally, social fieldwork, in the form of surveys, provides insight into speakers' motivations for adopting English loanwords, reflecting their linguistic preferences.

The study differentiates between cultural borrowings, which introduce novel concepts or objects to fill lexical gaps in Uzbek, and core borrowings, which directly integrate English terms into the existing lexical inventory. Technological and informational advancements have influenced cultural expressions, leading to a linguistic adaptation that conveys innovation to the broader public. Consequently, the recipient language may exhibit diminished lexical vibrancy, increasingly substituting indigenous terms with those from the dominant language.

The Impact of Globalization on the Uzbek Language. During the era of globalization, English's impact on Uzbek has intensified, especially through spoken language, media, and specialized jargon. American English, in particular, has become the primary source for Uzbek borrowings, reflecting broader socio-political and cultural changes. Unlike earlier periods when Uzbek primarily borrowed English words via Russian, modern borrowings are now often taken directly from English, demonstrating a closer linguistic and cultural connection between Uzbekistan and the English-speaking world.

Lexical Borrowing: A Natural Linguistic Process. Languages, much like cultures, are rarely self-sufficient. Lexical borrowing is a common way in which languages expand their vocabulary, filling gaps by adopting words from other languages (Sapir, 1939). The primary linguistic motivation for borrowing is to address a shortage of terms that express new concepts, objects, or phenomena. English, with an estimated 3.5 million words, contrasts with the Uzbek language's 2 million words, highlighting the potential need for borrowed terms to express ideas not previously represented in Uzbek.

Motivations for Borrowing Words. Linguistic borrowing is driven by both cultural and core needs. Cultural borrowings fill gaps in the recipient language by introducing words that represent new objects, concepts, or technologies. In contrast, core borrowings often replace existing words in the native language with foreign equivalents to achieve a nuanced or modern expression. Particularly, the words *computer, online, offline, messenger, seminar, challenge, lockdown, digest, consulting, content, face, like, authentic, zone (auto zone, photo zone, techno zone), random, nepotism, power bank, insider, outsider, screenshot, premium, prime time, second hand* have seamlessly integrated into the Uzbek lexicon, reflecting technological advancements and the influence of global culture.

The Role of English Loanwords in Post-Independence Uzbekistan. Since gaining independence in the early 1990s, Uzbekistan has experienced significant political, economic, and social transformations. These changes have contributed to a rise in English loanwords in Uzbek, particularly in fields like technology, business, and education. The democratization of language use

and a more open linguistic standard have made Uzbek more receptive to foreign influences, including direct English borrowings that bypass Russian mediation.

Methods for Analyzing English Loanwords in Uzbek. To systematically analyze the integration of English borrowings in Uzbek, a multifaceted approach involving data collection, semantic mapping, and discourse analysis is employed:

1. **Data Collection:** The study gathers borrowed words from dictionaries, academic articles, contemporary media, and conversational exchanges to ensure a comprehensive dataset.
2. **Categorization:** Borrowed words are classified into thematic categories such as technology, culture, business, and daily life to identify their areas of influence.
3. **Semantic Mapping:** This method visualizes relationships between borrowed terms, highlighting their interconnectedness and relevance within specific domains.
4. **Discourse Analysis:** Investigating the usage of borrowed words in different contexts (e.g., media, literature, daily conversation) helps understand their role and frequency in communication.
5. **Survey and Interview Insights:** Interviews and surveys with Uzbek speakers provide qualitative insights into their perceptions of English loanwords, revealing the social attitudes toward linguistic modernization.

Results and Discussion

The thematic analysis reveals that the most common borrowings from English to Uzbek are related to technology and business, areas that have seen rapid growth in recent decades. The prevalence of these terms reflects both the global influence of English and the desire among Uzbek speakers, especially the youth, to engage with modern terminology.

Linguistics	Education	Economics	Biology	Social sciences
• comparativistics • contrastive linguistics • dictum	• interactive • webinar • conference • training	• investment • business • inflation • budget	• genome • genetics • cloning	• corruption • bullying • gender • discrimination

Moreover, there are other areas of life where we may encounter numerous borrowings. They are some borrowed English terms related to fashion and style that are commonly used in Uzbek:

Stil (style) - refers to a specific way of dressing or expressing oneself.

Kostum (costume) - refers to a suit or formal outfit.

Dizayner (designer) - refers to a fashion designer or someone who creates clothing.

Trend (trend) - indicates the latest fashion trends.

Shopping (shopping) - refers to the act of shopping for clothes or accessories.

Brend (brand) - used to refer to fashion brands or labels.

Aksessuar (accessory) - refers to items like bags, jewelry, or hats that complement an outfit.

Kajual (casual) - describes a relaxed or informal style of dressing.

These terms reflect the influence of global fashion and help convey contemporary style concepts within the Uzbek language.

English has had a significant influence on Uzbek, especially in the field of technology. With globalization and the growth of digital communication, several English terms related to technology have been borrowed into Uzbek, often with little or no modification. Some common examples of technology-related borrowings from English to Uzbek include:

Kompyuter (computer) – direct borrowing for the word "computer."

Internet (Internet) – the word is used as is, referring to the global network.

Smartfon (Smartphone) – borrowed from "smartphone," used to describe advanced mobile phones.

Monitor (Monitor) – used for both computer and display screens.

Printer (Printer) – used for the machine that prints text or images.

Protessor (Processor) – refers to the central processing unit of computers.

Fayl (File) – Used for computer files or documents.

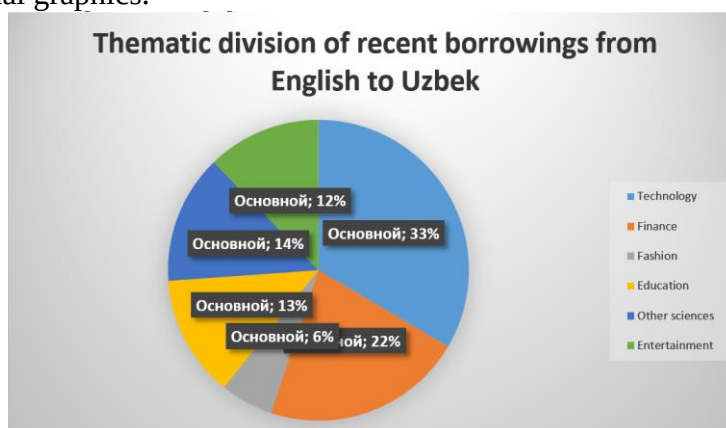
Bluetooth (Bluetooth) – Wireless technology term, used as is.

Wi-Fi (Wi-Fi) – Another wireless network term borrowed directly.

Many of these terms are adapted to fit Uzbek phonetics and spelling, but they largely remain recognizable as English-derived words. The influence of English, especially in the tech world, continues to grow with the increasing use of computers, smartphones, and the internet in Uzbek society.

The entertainment industry is another field in which plenty of new terms are borrowed, such as **film, pop, band, soundtrack, trailer, akshn (action)** to name but a few.

Discussion. The classification of loanwords according to the thematic or semantic domains to which they pertain is known as the “thematic division of borrowed words”. Linguists can better comprehend borrowing patterns and regions of cross-linguistic cultural contact according to this categorization. The languages used and the circumstances of the borrowing might affect thematic divisions. According to our findings and statistics, it is more relevant to display thematic division of borrowings with visual graphics.

It is straightforward to analyse the scope of borrowed words in various fields. While technology and finance are regarded as the most dynamic in terms of borrowing new terms, entertainment, education and other science-related fields are also open to accept new words.

English loanwords have not only filled linguistic gaps but have also become trend words or "buzzwords" among younger generations, symbolizing modernity and global connectivity. This trend suggests a shift in linguistic preferences where speaking English-influenced Uzbek is associated with being progressive and well-educated.

Conclusion. The study of English loanwords in the Uzbek language illustrates a dynamic linguistic adaptation driven by globalization, technological advancements, and cultural exchange. These borrowings enrich the Uzbek lexicon, making it more versatile and aligned with contemporary needs. While adopting English terms enhances communication in areas like technology and business, it also reflects a broader cultural shift toward global integration.

Future research should explore the long-term implications of this linguistic evolution, focusing on whether the trend of borrowing will continue as English remains dominant in global discourse. Additionally, studying the impact of these borrowings on traditional Uzbek vocabulary could provide insights into the language's evolving identity.

REFERENCE:

1. Ciprianová, E., & Vanco, M. (2010). *The Role of English as a Global Language*.
2. Matras, Y., et al. (2020). *Lexical Borrowing and Its Impact on Language*.
3. Sapir, E. (1939). *Language: An Introduction to the Study of Speech*.
4. Новиков, В. (2016). *Buzzwords in Modern Linguistics*.
5. Е. А Кононова. (2011). *Stylistic Impact in Communication*.
6. Yokie Prasetya Darma & Persada Khatulistiwa Sintang. (2018). *Cultural and Core Borrowing in Language*.

AGROTURIZM TERMINOLOGIYASIDAN SEMANTIK DERIVATSIYA JIHATIDAN FOYDALANISHNING LEKSIKO-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

M.T.Mamadaliyeva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada agroturizm terminologiyasining tilning leksik va semantik darajalarida semantik derivatsiya nuqtai nazaridan tahlili keltirilgan. Bu agroturizm sektorining so'z boyligi iqtisodiyotning yangi sohasiga ortib borayotgan talabni qondirish uchun qanday o'zgarishi, shakllanishi va boyitilishini tahlil qilishni anglatadi. Topilgan ma'lumotlardan kelib chiqadigan asosiy g'oyalar bizga Sem tahlili va vaqt o'tishi bilan ularning o'zgarishi asosida tadqiqotda tahlil qilinadigan agroturizmning lingvistik tizimini tashkil etuvchi terminologiyaning metaforizatsiyasi, kengayishi va torayishi fenomeni haqida tushuncha berishi mumkin.

Kalit so'zlar: turizm, agroturizm, terminologiya, leksik va semantik daraja, semantik derivatsiya

Аннотация. В статье представлен анализ терминологии агротуризма на лексическом и семантическом уровнях языка с точки зрения семантической деривации. Это означает проанализировать, как лексика сектора агротуризма трансформируется, приобретает форму и обогащается, чтобы соответствовать растущему спросу новой отрасли экономики. Ключевые идеи, вытекающие из найденных данных, могут дать нам представление о феномене метафоризации, расширения и сужения терминологии, образующей лингвистическую систему агротуризма, которые анализируются в исследовании на основе анализа сем и их изменений с течением времени.

Ключевые слова: туризм, терминология, агротуризма, лексический и семантический уровень, семантическая деривация

Abstract. The paper provides the analysis of agrotourism terminology at the lexical and semantic levels of language from the perspective of semantic derivation. It means to analyze how the vocabulary of the agrotourism sector transforms, takes shape and enriches to meet the increasing demand of the new branch of economy. The key ideas from the found data can give us an understanding of the metaphorization, broadening, and narrowing phenomenon of the terms forming the agrotourism linguistic system, which are analyzed in the research on the basis of the semes analysis and their changes over time.

Keywords: tourism, agrotourism, terminology, lexical and semantic level, semantic derivation

Kirish. Tilshunoslik fanining hozirgi rivojlanish bosqichi professional jamoalarga xizmat ko'rsatadigan sublinguallarni tavsiflashga chuqur qiziqish bilan tavsiflanadi: har yili nazariy va amaliy terminologiya ishlari soni ortib bormoqda. Hozirgi vaqtda turli tillar materiallari asosida mualliflar ilmiy matnlarning o'ziga xos xususiyatlarini, atamalarning tuzilishi va ularni shakllantirish yo'llarini, terminologiyani standartlashtirish va tartibga solish masalalarini o'rganadilar. Biroq, ularning qiyosiy va qiyosiy tipologik tadqiqotlari masalalari hali ham etarlicha ishlab chiqilmagan, garchi taniqli tilshunolar V. G. Gak, V. N. Yartseva, N. B. Mechkovskaya leksik tipologiyani qurish zarurligini ta'kidladilar, uning mavzusi turli tillardagi leksik tizimlarning tipologik o'xshashliklari va farqlaridan iborat. [1, 28] Ikki tilning terminologik tizimlaridagi bunday o'xshashliklar va farqlarni aniqlash leksik semantika sohasida ham, tarkibiy sohada ham atamalarni qiyosiy tipologik o'rganish uchun asos yaratishga imkon beradi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarda tadqiqot maqsadlari, printsiplari va metodologiyasida hali birlik mavjud emas, chunki ular asosan qiyosiy terminologiyaning individual muammolarini hal qilishga qaratilgan. Shunday qilib, o'z o'zidan erishilgan natijalarni umumlashtirish, mavjud usullarni tizimlashtirish va ushbu yo'nalishni rivojlantirish istiqbollari belgilash zarurati tug'iladi. Terminologiyani o'rganishda ushbu yondashuvning nazariy ahamiyati va amaliy ma'nosini hisobga olgan holda, hali chuqur tizimli tekshiruvdan o'tmagan sublingual terminologik materialdan foydalanish tavsiya etiladi. Shu munosabat bilan ushbu maqolada turizm sohasidagi atamalarni o'rganiladi.

Turizm jamiyat rivojlanishi davrida, odam nafaqat ustuvor, hayotiy ehtiyojlarni qondirish, balki dam olish haqida ham o'ylash imkoniyatiga ega bo'lganida paydo bo'ldi. Odamlar har doim sayohat qilishgan bo'lsa – da, faqat jamiyatning iqtisodiy rivojlanishining ma'lum bir bosqichida, sayohatga bo'lgan ehtiyojning oshishi bilan ularni ta'minlaydigan shaxslar va muassasalar paydo bo'ldi, bu esa maxsus turdagi tovarlar-turistik xizmatlarning shakllanishiga olib keldi. Keyinchalik turizm xalq iqtisodiyotining alohida tarmog'iga aylandi, bu esa tegishli sanoatni shakllantirishni, malakali kadrlarning mavjudligini va boshqalarni talab qildi. Bularning barchasi leksik birliklarning butun qatlamini mustaqil terminosistemaga ajratish zaruratini keltirib chiqardi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Har qanday terminologiya tilning umumiy leksik-semantik tizimining bir qismi bo'lganligi sababli, u umuman lug'atga xos bo'lgan barcha leksik jarayonlariga ega, ya'ni: leksik, semantik, morfologik, sintaktik. Ushbu masala doirasida biz atamalarni shakllantirishning semantik usulini ko'rib chiqishga to'xtalamiz, chunki, birinchidan, turistik atamalar ko'pincha ilmiy kontekstdan tashqarida qo'llaniladi, ikkinchidan, ularning aksariyati umumiy adabiy tilning so'zlaridan kelib chiqadi. Shunday qilib, turizm terminologiyasi semantik derivatsiyaning publitsistik, so'zlashuv va rasmiy biznes uslubidagi matnlarda ishlatiladigan umumiy adabiy tilning tegishli so'zlari bilan chambarchas bog'liqligi bo'lib chiqadi. Ushbu atama shakllanishining semantik tomonini tahlil qilib, ko'plab tadqiqotchilar uchta asosiy usulni ajratib ko'rsatishadi: terminologizatsiya, determinologizatsiya, transterminologizatsiya.

Terminologizatsiya ko'p tillarda keng tarqalgan va xarakterli jarayon va bu umumiy adabiy til so'zining atamaga aylanishidir. Terminologiyada umumiy adabiy til so'zi ma'lum bir fan tushunchasini belgilash uchun olinadi, shu bilan birga u atamaning xususiyatlarini oladi (uning ma'nosi torroq, aniqroq belgilanadi, fan tushunchalari tizimiga kiritiladi), ammo ko'pchilik mutaxassis bo'lmaganlar uchun tushunarli bo'lib qoladi. Turistik terminologiyaga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, turistik atamalarning aksariyati umumiy adabiy tildan shu tarzda olingan; shu bilan birga, so'zlarning asl ma'nosi tor doirada yoki turizm sohasining ba'zi tushunchalarini belgilash uchun ixtisoslashgan.

Masalan, turizmda quyidagi ta'rifga ega bo'lgan o'zbek tilidagi “mehmon” atamasi: “mehmonxonada qoladigan yoki umumiy ovqatlanish joyiga tashrif buyuradigan va ularning xizmatlaridan foydalanadigan shaxs”, umumiy adabiy tilning tegishli so'zi asosida ishlab chiqarilgan bo'lib, u quyidagicha izohlanadi:

“mehmon - 1) tashrif buyurgan, kimnidir ziyorat qiladigan;

2) yig'inda yoki tadbirda qatnashishga taklif qilingan begona shaxs”.

Shunday qilib, umumiy adabiy tilning so'zi har qanday odamga ko'proq ishora qiladi va turistik terminologiyada biz ma'noning uzatilishi va uning keyingi ixtisoslashuvi bilan shug'ullanamiz. Quyidagi so'zlar turizm sohasida “mehmon” so'zining terminologik ma'noga ega ekanligini tasdiqlaydi: “Hyatt Regency mehmonxonalari Parij, Dubay, Milan, Toshkent, Lissabon va Moskvada joylashgan bo'lib, u erda mehmonlar haqiqiy dam olish va dam olishning unutilmas daqiqalarini boshdan kechirishlari mumkin”; “mehmonlarni joylashtirish uchun ikki kishilik xonalar va “lyuks” sinfidagi qulay uylar (mehmonxona biznesi) taklif etiladi.

Shunga o'xshash rasmni ingliz tilida “mehmon” atamasi bilan kuzatish mumkin, bu turizm “mehmonxona yoki restoran mijozi” manosi beradi, umumiy adabiy til so'zi esa:

1) voqea yoki maxsus qamalga kim taklif qilingan bo'lsa;

2) qisqa vaqt ichida o'z uyingizda qolishga taklif qilingan odam»degan ma'noni anglatadi.

“Mehmon” so'zining terminologik ma'nosini amalga oshirishni quyidagi parcha yordamida tasvirlash mumkin: “Hotels in this price category often feature an in-room safe and a basic set of amenities for Guest convenience”. Mehmon” so'zining umumiy ma'nosining semantik rivojlanishi bilan, o'rganilayotgan bilim sohasi bilan bog'liq bo'lgan ma'noning umumiylikdan tor doiraga o'tishi sodir bo'ladi.

Terminologizatsiyaning eng aniq misollari sifatida terminologik birikmalarni keltirish mumkin, bunda umumiy adabiy til so'zi boshqa so'zlar bilan birgalikda atamani hosil qiladi: “yon” so'zi “yo'naltiruvchi tomon “birikmalarida atamaga aylanadi. “Qabul qiluvchi tomon ular uchun chipta bo'lishi kerak bo'lgan xonalarga kelganlarni joylashtirishdan bosh tortdi”. «Mahsulot» so'zi «turistik

mahsulot» bilan birgalikda «turistik turoperator tomonidan tuzilgan, miqdori, sifati va bajarilish vaqti bo'yicha belgilangan to'plam, tanlangan marshrut bo'ylab sayohat paytida sayyohlarga taqdim etilishi kafolatlangan xizmatlar to'plami» degan ma'noni anglatadi. Semantic birikmalar turistik salohiyati va mavjud turistik resurslarini aniqlash va baholash turistik mahsulotni ishlab chiquvchilar uchun eng muhim vazifalardan biridir (turizm: amaliyot, muammolar, istiqbollar).

Inglizcha “hudud” yani “area” so'zi quyidagi ma'nolarga ega:

- 1) mamlakat yoki shahar hududi va qismi
- 2) uy, idora, bog' qismi;
- 3) mavzus qismi, faoliyat doirasi - va birgalikda “catchment area” yangi ma'noda .

“An area from which the bulk of customers for a shopping mall, entertainment venue, or recreational facility are attracted: If your shopping mall targets a regional audience, include statistics on foot traffic, catchment area, and the locations from which visitors are traveling.”

Misollardan ko'rinib turibdiki, semantik atama shakllanishi allaqachon mavjud bo'lgan so'zlarni qayta ko'rib chiqishni anglatadi, bu jarayonda oddiy so'zning semantik tuzilishining potentsial imkoniyatlari oshadi, shuningdek lug'atning miqdoriy va sifat jihatidan boyitilishi sodir bo'ladi.

Ma'nolari doimiy ravishda rivojlanib boradigan yana bir katta atamalar guruhi mavjud. Gap shundaki, terminologiya u xizmat ko'rsatadigan bilim sohasi bilan chambarchas bog'liq. Ko'pgina tadqiqotchilar atamalar semantikasi va ma'lum bir fan tushunchalari tizimining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydilar va ma'lum bir atama tizimidagi semantik derivatsiya ko'pincha tegishli bilim sohasi tushunchalari hajmining o'zgarishi bilan izohlanadi [2, 87].

Muayyan atama bilan belgilangan tushuncha yoki ma'lum bir fan tushunchalarining butun tizimi vaqt o'tishi bilan qayta ko'rib chiqilganda, atamalarning ma'nosi o'zgaradi. Yangi tushunchalar paydo bo'lganda, ularni belgilash uchun mutlaqo yangi atamalar bilan bir qatorda yangi ma'noga ega bo'lgan mavjud shakllardan foydalanish mumkin. Masalan, “Afrikada ov qilish ekspeditsiyasi» degan asl ma'noga ega bo'lgan “safari” atamasi “yovvoyi tabiatni kuzatish uchun sayohat, Sharqiy va Janubiy Afrikada yuqori darajada rivojlangan” degan yana bir torroq ma'noga ega bo'ldi: safari-da Kenya-ga ko'plab turistlar, noyob hayvonlarni ko'rishga umid qilishadi. O'zbek tilidagi “sayyoh” va “mehmon” atamalarining ma'nosi allaqachon turistik terminologiyada aniqlangan. Dastlab u «turizm bilan shug'ullanadigan har qanday sayohatchi» deb nomlanadi va keyin ushbu atama bilan “odatdagi muhitdan tashqarida bo'lgan har qanday sayohatchini 12 oydan oshmaydigan muddat bilan belgilash mumkin bo'ladi, uning sayohatining asosiy maqsadi tashrif buyurilgan joyda manbadan to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanish emas” [3, 289]: Samarqand viloyati bo'yicha davlat statistikasi hududiy organining ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda mintaqaga 2 millionga yaqin chet ellik mehmonlar tashrif buyurgan, umumiy Samarqandga tashrif buyuruvchilar soni 5 millionga yaqin. Shunday qilib, ushbu atamaning ma'nosi turistik terminologiya doirasida torayib boradi va hozirgi vaqtda ikkala ma'no ham ishlatilishi mumkin, ya'ni ular bir vaqtning o'zida bitta terminosistema doirasida mavjud bo'lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gak, V. G. (1977). Comparative typology of French and Russian languages. JL: Enlightenment.
2. Agorni Mirella, “Issues of Mediation in the Translation of Tourist Texts,” in *Minding the Gap: Studies in Linguistic and Cultural Exchange*, ed. Baccolini R., D. Chiaro, K. Rundle and S. Whitsitt, Bologna, University of Bonomia Press. 2011.
3. Sviridenko, Y. P., & Goikhman, O. Ya. (Eds.). (2008). *Service and tourism: Dictionary-reference*. M.: Alfa-M.

UO’K 808.5

INSON RUHIYATIDA VAQTNING AHAMIYATI

I.F.Mamarajabova, katta o'qituvchi, PhD, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada vaqt tushunchasi lingvistik, madaniy, falsafiy va diniy kontekstlarda tahlil qilinadi. Vaqtning tilda ifodalanuvchi o'ziga xos ko'rinishlari, uning universal va xususiy jihatlari, turli tillardagi metaforik ifodalari muhokama qilinadi. Maqola vaqtning hayotdagi o'rni, uning inson ruhiyatiga ta'siri, shuningdek, vaqtni tushunish va ifodalashdagi turli

madaniyatlar va falsafalardagi farqlarni o'rganadi. Tashqi va ichki vaqt, uni rejalashtirish, o'lash va tasavvur qilish jarayonlari masalalari hamda shaxsiy va madaniy omillarning vaqtni anglashdagi roli batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Vaqt tushunchasi, lingvistik, madaniyat, falsafa, metafora, vaqtni rejalashtirish, diniy omil, madaniy omil, shaxsiy idrok, vaqtning ilmiy ta'riflari, fazo-vaqt, vaqt o'qi, tilshunoslik, madaniyatlararo farqlar.

Аннотация. В этой статье понятие времени анализируется в лингвистическом, культурном, философском и религиозном контекстах. Обсуждаются специфические проявления времени, выраженные в языке, его универсальные и частные аспекты, метафорические выражения в разных языках. В статье исследуется роль времени в жизни, его влияние на психику человека, а также различия в понимании и выражении времени в разных культурах и философиях. Подробно анализируются вопросы внешнего и внутреннего времени, процессов его планирования, измерения и воображения, а также роль личных и культурных факторов в восприятии времени.

Ключевые слова: понятие времени, лингвистика, культура, философия, метафора, планирование времени, религиозный фактор, культурный фактор, личностное восприятие, научные определения времени, пространство-время, ось времени, Лингвистика, межкультурные различия.

Abstract. This article analyzes the concept of time in linguistic, cultural, philosophical and religious contexts. Linguistic idiosyncratic manifestations of time, its universal and private aspects, metaphorical expressions in different languages are discussed. The article explores the role of time in life, its impact on the human psyche, as well as differences in different cultures and philosophies in the understanding and expression of time. The issues of external and internal time, the processes of its planning, measurement and visualization, and the role of personal and cultural factors in the perception of time are analyzed in detail.

Keywords: the concept of time, linguistic, cultural, philosophy, metaphor, time planning, religious factor, cultural factor, personal perception, scientific definitions of time, spacetime, time axis, linguistics, intercultural differences.

Til qadim zamonlardan to hozirgi kungacha inson ruhiyatining eng muhim dalili, odamlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi, ma'naviy boyliklar almashinuvi, sivilizatsiyalar taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi. Insoniyat jamiyati bor ekan, u shunday fazilatlar bilan qolaveradi. Til o'z navbatida vaqtni taqozo qiladi. Bir-biriga ta'sir o'tkazadi. Vaqt konsepti har bir lingvomadaniyat uchun muhim sanaladi, chunki "vaqt olamning mavjudligi va olam to'g'risidagi bilimlarimiz hamda talqinimiz zamiridagi asos" sanaladi (Maslova, 2001:71). Rossiyada chop etilgan "Filosofskiy ensiklopedicheskiy slovar"da vaqt tushunchasiga quyidagicha izoh beriladi: vaqt, bu atribut, mavjudlikning davomiyligi va barcha material sistema hamda jarayonlarning ketma-ketligi, o'zgarish jarayonidagi materiya mavjudligining umumiy shaklidir.

Vaqt material o'zgarishlarsiz o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi va shuningdek, davomiylik hamda o'zgarishlarga uchramaydigan material sistema va jarayonlarning o'zi yo'q (FES, 1989:101). Vaqt konsepti har bir tilda o'ziga xos metaforik iboralar bilan ham faollashadi. Ma'lumki shuning uchun ham, vaqt tushunchasi universal hodisa sifatida tan olinsa-da, ammo turli lingvomadaniyatlarda turlicha ifodalanishga egaligi bilan boshqa lingvomadaniy konseptlardan farq qiladi.

Til o'zida vaqt ko'rinishlarini hayotiy va ilmiy tushunchalar asosida asliga mos ravishda aks ettiradi. Vaqt moddiy dunyo atributi bo'lib, o'zining o'zarmas, barqaror ma'nolari bilan til sistemasida o'z aksini topadi. Dunyo tillari vaqt va vaqt munosabatlarini ifodalovchi o'ziga xos grammatik, leksik vositalariga ega. So'nggi davrlarda vaqtga bo'lgan qiziqish tobora oshib bormoqda. Vaqt kategoriyasining xususiy ko'rinishlari ilm-fanning turli sohalarida qayd etilmoqda.

Vaqt o'qi bo'yicha voqealar koordinatalari. Amaldagi joriy vaqt: taqvim (taqvim qoidalari bilan belgilanadi) va kun vaqti (har qanday vaqt – jadvalini hisoblash tizimi bilan belgilanadi, masalan, mahalliy vaqt, global vaqt); nisbiy vaqt - ikki hodisa (hodisalar) orasidagi vaqt oralig'i; bir nechta turli chastotali jarayonlarni solishtirganda subyektiv kattalik. Vaqt bu hodisalarning uzluksiz ketma

– ketligidir[1]. Miqdor vaqti turli o'lovlardan iborat bo'lib, ular hodisalarning ketma-ketligi va davomiyligini yoki ular orasidagi vaqt oralig'ini aniqlash, shuningdek, moddiy voqelik yoki miqdorlarning o'zgarish tezligini o'lchash uchun ishlatiladi. Vaqt ongli tajriba orqali angal yetiladi. Vaqt ko'pincha fazoning uch o'lovi bilan birga to'rtinchi o'lov deb ataladi[2].

Vaqt din, falsafa va ilm-fanda uzoq vaqtdan beri muhim mavzu bo'lib kelgan, ammo uni barcha sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan shaklda ta'riflash olimlar uchun qiyin bo'lgan. Biroq biznes, sanoat, ilm-fan va sahna san'ati kabi turli sohalarining har biri ma'lum ma'noda vaqt tushunchasini o'z o'lchash tizimlari asosida belgilagan. Vaqtning fizik tabiati fazo-vaqt hodisalariga asoslangan umumiy nazariya bilan izohlanadi. Ikki zarrachaning to'qnashuvi, o'ta yangi yulduzning portlashi yoki kosmik kemaning qo'nishi fazo-vaqt hodisalariga hodisalariga misol bo'la oladi. Har bir hodisaga uning vaqti va joyini aniqlaydigan to'rtta raqam berilishi mumkin (voqea joyining koordinatalari). Ammo bu raqamli qiymatlar turli kuzatuvchilar uchun farq qiladi. Umumiy nisbiylik nazariyasida shu jarayondagi vaqt nisbiy ma'noga ega bo'lgan va ma'lum bir kuzatuvchiga bog'liq bo'lgan voqelikdir. Vaqt Xalqaro birliklar tizimi (SI) va Xalqaro miqdorlar tizimi (ISQ) dagi yettita asosiy miqdorlardan biridir. Vaqt birligi SI soniyadir. Vaqt tezlik kabi boshqa parametrlarni aniqlash uchun ham ishlatiladi[3]. Vaqtning operativ ta'riflari, bunda boshqa standart davriy hodisaning (masalan, mayatnik harakati) ma'lum miqdordagi takrorlanishini kuzatish vaqt birligini (masalan, soniya)ni belgilaydi.

Vaqt faqat oldinga siljish mumkin. Olimlar tomonidan fazo va vaqt o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar fazo vaqtini ta'riflashga zamin yaratdi. Umumiy nisbiylik nazariyasi fazoviy vaqtni tushunish uchun eng muhim nazariy asosdir. Kosmos-vaqt tadqiqotlaridagi nazariy va eksperimental yutuqlar vaqtning qora tuynuklar chekkalarida cho'zilishi mumkinligini ko'rsatildi.

Vaqt rejalashtirish mumkin. Grafikdagi barcha ish – bu faoliyatning umumiy vaqtidir. Masalan hisobot yozish uchun 4 soat vaqt kerak. Odatda rejalashtirishga 10 minut sarflanadi. Qo'shimcha 8 minut orqali puxta o'ylab, vaqtdan samarali foydalanish rejalari tuziladi[4]. Jahon falsafa, mantiq va tilshunoslik ilmida ijtimoiy vaqtni to'g'ri taqismlash va rejalashtirishga oid Franklin tizimi, Pareto (disbalans) tamoyili, Alp uslubi kabi umumlashma metodlar mavjud.

Stiven Kivin vaqtni to'g'ri taqsimlashga bag'ishlangan bir necha hayotiy lavhalar keltirgan va izohlagan[5]. Tilning shakli muammosi nafaqat lingvistik muammo, balki inson bilishining eng ibtidoiy va fundamental asoslarini o'z ichiga olgan antropologik muammodir. Tilning vujudga kelishiga zamon va makon haqidagi bilimlar sabab bo'lgan. Vaqt yakuniy nuqtaga yetguncha siklil holda yoki chiziqli ravishda oldinga siljish jarayonidir. Vaqtning tilda ifodalanadigan eng haqiqiy shakli - zanjir, uzluksiz, bog'liqlik, ketma-ketlik munosabatidir. Shu bilan birga, tildagi ma'nosi aynan turli so'zlar orasidagi uzluksizlikning ongda qoldirilgan izi bilan bog'liq bo'lib, bu ongda vaqtning fazoviylashuviga to'liq mos keladi.

“Kosmos” tushunchasi ham tilning shakllanishiga hissa qo'shadi, bu – fazoning sof tushunchasi bo'lib, u bizga o'zimiznikidan farq qiladigan va hammaga tegishli bo'lgan "tashqi olam"ni ko'rsatadi. Shuning uchun ham til hamisha ijtimoiy va an'anaviy bo'lib, tushunchalar imkon qadar qat'iy bo'ladi. Takomillashgan til ko'pincha katta o'zgarishlarga uchramaydi. Shu bilan birga, makon sezgisi bir-biridan farqli ko'rinishga olib keladi va o'ziga xoslik va farqli tasniflar yuzaga kelgan. Shuning uchun ham til belgilari hamisha mustaqil va bir-birini istisno qilib, o'ziga xos belgilari bilan ajralib turadi.

Xulosa. Yuqoridagi matn til va vaqt tushunchalarining o'zaro bog'liqligini va ularning inson ruhiyatidagi muhim o'rnini ta'kidlaydi. Til faqat kommunikatsiya vositasi bo'lib qolmay, balki insonning dunyoqarashi va ma'naviy boyliklarini ifodalashda asosiy omil hisoblanadi. Vaqt tushunchasi esa har bir lingvomadaniyatda o'ziga xos ifodalar orqali o'z aksini topadi. Vaqt nafaqat ilm-fan, din, falsafa kabi sohalarida muhim mavzu bo'lib, balki ijtimoiy hayotda ham uning o'zgarishi va rejalashtirilishi katta ahamiyatga ega. Shuningdek, vaqt va makon o'rtasidagi bog'liqlik umumiy nisbiylik nazariyasida ta'riflanadi, bu esa kosmos va vaqtni bir butun hodisa sifatida tushunishga zamin yaratadi.

Tilning rivojlanishi va shakllanishi jarayonida vaqt va makon tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lib, har bir til o'zida vaqtni aks ettiruvchi grammatika va leksik vositalarni saqlaydi. Vaqt, shuningdek, insonlarning tajribalari va ongidagi izlar bilan bog'liq bo'lib, tildagi ma'nolar uzluksiz bog'lanishlar orqali ifodalanadi. Bu jarayonlar tilning antropologik aspektlarini o'z ichiga olgan muhim mavzudur. Vaqtni rejalashtirish, uni samarali boshqarish va belgilash turli sohalarida ilgari surilgan ilmiy metodlar orqali amalga oshiriladi, bu esa ijtimoiy va madaniy rivojlanishning asosiy omili sifatida qaraladi.

Shu bilan birga, til va vaqt tushunchalarining o'zaro bog'liqligi, insoniyat tarixidagi rivojlanishning doimiy izlanishlari va zamon bilan uzluksiz bog'liq munosabatlarni aks ettiradi. Vaqt o'zining ilmiy, falsafiy va amaliy jihatlar bilan barcha jamiyatlar va tillarda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Oxford Dictionaries:Time". Oxford University Press. 2011. Archived from the original on 4 July 2012. Retrieved 18 May 2017. The indefinite continued progress of existence and events in the past, present, and future regarded as a whole

صفحه راهنما را مطالعه) .وارد نشده است DefRefs02 یادکردهای با نام غیرمجاز؛ متنی برای <ref> برچسب:یادکرد خطای یادکرد خطای کنید).

"Time". The American Heritage Dictionary of the English Language (Fourth ed.). 2011. Archived from the original on 19 July 2012. A nonspatial continuum in which events occur in apparently irreversible succession from the past through the present to the future.

2. "Newton did for time what the Greek geometers did for space, idealized it into an exactly measurable dimension." About Time: Einstein's Unfinished Revolution, Paul Davies, p. 31, Simon & Schuster, 1996, شابک ۹۷۸-۰-۶۸۴-۸۱۸۲۲-۱

3. Reichenbach, Hans. The Philosophy of Space & Time, Translated by Maria Reichenbach and John Freuned, Dover Publications, Inc. , New York, 1957. Standard Book Number: ۴۸۶-۶۰۴۴۳-۸

Wikipedia contributors, "Time," Wikipedia, The Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?oldid=604371249> (accessed April 16, 2014). فرهنگ لغت معین

4. Стивен Р. Восьмой навык. Руководство пользователя = The 8th Habit: Personal Workbook. – М.: «Альпина Паблишер», 2010. – С. 240.

5. Стивен Р. Четыре правила успешного лидера = The 4 imperatives of great leaders. – М.: Альпина Паблишер, 2013. –138 с.

UDC 821.111.09

FEATURES OF TRANSLATION OF SOCIO-POLITICAL TEXTS IN THE PRAGMATIC ASPECT

G.A.Mamrasulova, PhD, Associate Professor, Tashkent International University of Financial Management and Technologies, Tashkent

Annotatsiya. Tarjima nazariyotchilari va olimlar tomonidan tarjima jarayoni qanday amalga oshirilishi va bu jarayonda qanday muammo hamda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkinligi haqidagi tushunchalari asosida tarjima muammolarining turli tasniflari taklif qilingan. Ushbu maqolada biz ijtimoiy-siyosiy matnlarni tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy muammolarni ko'rib chiqamiz. Ushbu tadqiqot ishida bu boradagi muammolarni hal qilishning ayrim strategiyalari haqida tushuncha beriladi.

Kalit so'zlar: Tarjima, ijtimoiy-siyosiy matnlar, tarjimonlar, siyosiy nutq, murakkab terminologiya va tushunchalar, lingvistik noaniqlik va ko'p tillilik.

Аннотация. Различные классификации проблем перевода были предложены теоретиками и учеными перевода на основе их понимания того, как осуществляется процесс перевода и какие проблемы и трудности возникают в этом процессе. В этой статье рассматриваются основные проблемы, которые возникают при интерпретации социально-политических текстов. В этой статье анализируются трудности, связанные с этим типом интерпретации, и дается представление о возможных стратегиях решения этих проблем.

Ключевые слова: перевод, социально-политические тексты, переводчики, политическая речь, сложная терминология и концепции, лингвистическая неоднозначность и многоязычие.

Abstract. Various classifications of translation problems have been proposed by translation theorists and scholars based on their understanding of how the translation process is carried out and what problems and difficulties arise in this process. In this article, we will examine the main problems

that arise when interpreting socio-political texts. This analysis is intended to shed light on the difficulties associated with this type of interpretation and to provide insight into potential strategies for solving these problems.

Keywords: Translation, socio-political texts, interpreters, political speech, Complex Terminology and Concepts, Linguistic Ambiguity and Multilingualism.

Introduction. Political texts belong to the group of special languages used in social science and are closely related to the history of political thought. Political language has many terms related to official events and ceremonies, historical events, recording information and facts, including important legal and territorial changes taking place in the world, political events, wars, treaties and others. The political offices of different countries usually require the use of two or more languages, and therefore the languages used in the diplomatic scene are in constant contact, forming a unique lingua franca of diplomacy. These stages of diplomacy are relations with third countries and international organizations, international forums and non-political events with international influence.

Relevance and necessity of the thesis topic. Although translators act as editors to some extent, they define a socio-political text and render it acceptable to a new audience. Social texts in English have different meanings in the field of special science or in colloquial speech. In this case, translators need to clarify the meaning of ambiguous words in order to create an accurate translation. Social terms can be associated with various fields of science, such as history, linguistics, medicine, etc. Social scientists who introduce new concepts usually express them in words or phrases designed for a specific purpose. Once accepted by many, they become technical terms.

Socio-political speeches and texts are often used by politicians to convey their messages or views to the public. Political texts can also be used as a tool for persuasion or giving instructions from a politician to the general public.

Newmark (1996) points out that socio-political discourse is considered one of the most important methods used by politicians during companies and adds that the translation of political language is an abstraction of abstraction. However, Charteris-Black (2014) states that political discourse is the coherent discourse language prepared by a speaker to deliver to an audience, usually at a political event. It can be added that political speech differs from other types of speech according to the speaker: if the speaker has a political position, it can be considered political speech.

However, to reach a wider audience, these speeches are usually translated into other languages, mainly English.

In relation to translation, interpreting socio-political texts can undoubtedly present a number of difficulties due to several factors, one of which is that political speech is considered a special text genre, that is, it has unique properties that other text types may not have. Another factor that increases the complexity of translating political speeches is the close connection of political speech with socio-political aspects. For example, many political speeches in Indonesia begin with religious greetings from religions such as Islam, Christianity, Hinduism, Buddhism, and Confucianism that are officially recognized in Indonesia. This can be considered a unique feature of Indonesian political discourses that is not found in political discourses in other countries. A few Indonesian texts may have a pantun or traditional Indonesian poetic form, usually at the end of a speech. Translating these features into other languages can cause translation problems and difficulties.

In addition, translators who have to translate political speeches are also required to be aware of all issues related to political traditions or customs in a particular country, as this will help them in the translation process. For example, a translator translating a political speech from Uzbek to English should know the common phrases used as greetings and salutations in Uzbek political speeches, as well as how to find their common equivalents in English and when to choose the right strategy.

Since political discourses discuss various topics, they often include terms from different fields such as history, cultural studies, religious studies, etc. Therefore, it becomes difficult for interpreters or translators to translate these speeches.

Given the unique nature and complexity of socio-political texts described above, translating political texts can present unique challenges to translators and interpreters. For this purpose, this study aims to study the most suitable translation method that can be adopted for the oral translation of socio-political texts. A loosely defined translation method is a translator's approach to the text to be translated.

Results of the study and their discussion. A wide range of issues such as economic, political, foreign policy, socio-cultural issues can be discussed in a political speech. For example, one speech can cover economic, social and political issues. Consequently, the translator who translates this political speech may find himself in a situation where he has to consider economic, social and political terms in one text. Therefore, the translation of political speeches requires the translator to have sufficient knowledge of these economic, social and political issues in addition to translation and linguistic skills.

Undoubtedly, political texts are very different from other texts. Translating political texts is not a straightforward process, it is challenging and problematic for translators as texts belonging to the political field are considered as specialized texts which include specific terms, expressions, complex grammatical structures, and more importantly overtones.

In order to deliver political texts without any mistakes, the translator must have pragmatic knowledge, the content of the translated text, theories of translation, and a number of qualities that a translator must have. Adequacy and equivalence are theories they must know. To ensure the high quality of the translation, the translator must be able to compare the translated text with the original, assess and classify possible errors, and make necessary corrections.

Different classifications of translation problems have been proposed by translation theorists and scientists based on their perceptions of how the translation process is carried out and what problems and difficulties arise in this process. One of the main figures working with functionalist approaches to translation is Christina Nord, who argues, "Translation problems can be pragmatic, cultural, linguistic, or text-specific." Below, we consider potential strategies for dealing with the problems encountered in interpreting sociopolitical texts.

1. **Cultural Nuances and Contextual Understanding:** One of the primary challenges in interpreting socio-political texts is navigating the cultural nuances embedded in the content. Socio-political texts often contain references to historical events, cultural practices, and societal norms that may not be immediately apparent to interpreters from different cultural backgrounds. Without a deep understanding of the cultural context in which the text is situated, interpreters may struggle to accurately convey the intended meaning of the content. This challenge underscores the importance of cultural competence in socio-political interpretation and the need for interpreters to continually educate themselves about diverse cultural perspectives. Political speech delivered by a foreign leader that is translated and shared in a different cultural context could be an example for this problem. Without considering the cultural nuances and contextual understanding of the original speech, the translated version may lose its intended meaning or impact. For instance, if the original speech includes references to historical events, cultural symbols, or political ideologies that are specific to the leader's country, these nuances may not translate effectively to a different cultural context. As a result, the message may be misinterpreted, leading to confusion or even controversy among the audience in the new cultural setting.

2. **Complex Terminology and Concepts:** Socio-political texts frequently contain complex terminology and concepts that require specialized knowledge to interpret accurately. Terms such as "democracy," "authoritarianism," "neoliberalism," and "social justice" carry specific meanings within the socio-political context and may have different interpretations depending on the cultural and political context in which they are used. Interpreters must possess a deep understanding of socio-political terminology and concepts to accurately convey the nuanced meanings of these terms in their interpretation. Failure to grasp the subtleties of these terms can lead to misinterpretations and inaccuracies in conveying the intended message of the text.

3. **Linguistic Ambiguity and Multilingualism:** Socio-political texts are often characterized by linguistic ambiguity, where words and phrases can have multiple meanings depending on the context

in which they are used. Interpreters must possess a high level of linguistic proficiency in both the source and target languages to accurately navigate these ambiguities and convey the intended meaning of the text. Additionally, interpreters working with socio-political texts may encounter challenges related to multilingualism, where texts contain elements of multiple languages or dialects. Interpreters must be able to seamlessly switch between languages and dialects to accurately interpret these multilingual texts without losing the nuances of the original content.

4. Time Sensitivity and Dynamic Nature of Content: Socio-political texts are often time-sensitive and subject to rapid changes due to evolving political developments, social movements, and current events. Interpreters working with socio-political texts must be able to respond quickly to these dynamic changes and adjust their interpretation strategies accordingly. Failure to keep pace with these changes can result in outdated or inaccurate interpretations that do not reflect the current socio-political context. Interpreters must stay informed about current events, political trends, and social issues to ensure their interpretations remain relevant and accurate in light of ongoing developments.

5. Interpretation of Complex Ideas: Socio-political texts often deal with complex ideas and theories that require careful interpretation and explanation. Translators need to have a strong grasp of the subject matter to accurately interpret these concepts in another language.

6. Ethical Considerations and Professional Standards: Interpreting socio-political texts raises ethical considerations related to confidentiality, privacy, and professional standards. Interpreters must adhere to strict ethical guidelines to protect the integrity of the interpretation process and maintain the trust of all parties involved. This includes respecting the confidentiality of sensitive information contained in socio-political texts, upholding professional standards of conduct, and ensuring impartiality in interpreting diverse perspectives. Interpreters working with socio-political texts must navigate these ethical considerations with care and professionalism to uphold the integrity of the interpretation process and safeguard the interests of all stakeholders.

To tackle these issues, the translator must meet the following requirements:

1. Complete familiarization with the topic discussed in the original text;
2. Knowing the original language and its lexical-grammatical features well enough compared to the mother tongue;
3. Knowing the basics of translation theory, as well as translation techniques and their use;
4. A clear understanding of the essence of the scientific and technical functional method both in the original language and in the mother tongue;
5. Familiarization with accepted symbols, abbreviations, system of measurements and weights, etc., both in the original language and in the native language;
6. Good knowledge of mother tongue and correct use of terms.

In conclusion, features of socio-political language make it difficult for translators to translate it correctly. This is because when politicians speak, they do not try to convey their message to foreign addressees, or political speech is mostly loaded with tones. Therefore, translators cannot translate accurately and have the same effect on target text receivers as the source text has on its audience. The results of the study show that the main responsibility that translators have to take when translating political texts is to convey the main meaning of the original text. Translators should be aware of the specific historical, cultural and political influence and try to reflect it in the translated version in order to have the same effect. In order for the text to have the same effect, translators should use clear, not fancy, language. They should also know and learn the correct standard of political language. Thus, the translation of socio-political texts requires skill and knowledge of several aspects, namely, the linguistic and cultural, political and historical background of both languages, and the events in which the text was created. As it was stated, interpreting socio-political texts presents a myriad of challenges that require specialized skills, knowledge, and expertise. By understanding and addressing these challenges, interpreters can enhance their ability to accurately convey the intended meaning of socio-political texts and contribute to effective communication across diverse cultural and political contexts. This analysis underscores the importance of continuous learning, cultural competence, linguistic proficiency, ethical conduct, and adaptability in navigating the complexities of interpreting socio-political texts effectively.

REFERENCES:

1. Panu Kosonen. Pragmatic adaptation in translating *skeptics vs creationists: a formal debate* from English into Finnish. University of Jyväskylä Department of Languages English April 2011, p 92.
2. Pragmatics in Translation Mediality, Participation and Relational Work Published online by Cambridge University Press: 24 February 2023, Daria Dayter Miriam A. Locher And Thomas C. Messerli.
3. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti: darslik-majmua. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
4. R.C. Stalnaker “Pragmatics”, Synthese 22 (1970). – PP. 272–289.
5. Safarov Sh. "Pragmalinguistics". - T.: - 2008. - 77 p.
6. Сафаров Ш. “Прагмалингвистика” Самарканд давлат чет тиллар институти Илмий Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган. –Т.: – 2008 – Б. 318.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2008. – 286 б.
8. Salomov G. “Fundamentals of translation theory”. 1983, p37.

UO‘K 81-13

LINGVISTIKANING MUHIM BO‘LIMLARI TASNIFI VA ULARNING AHAMIYATI

S.Sh.Mamatkulova, o‘qituvchi, PhD, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tilshunoslik rivojlanishining hozirgi kun bosqichi – bu shak-shubhasiz so‘zning ma’nosi o‘rganilishi davridir. Tilshunoslik fanlari doirasining asosiy masalasi insonning tili o‘z asosiy funksiyasi bo‘yicha muloqot, kodlashtirish va ma‘lum axborotni ochish vositasi ekanligi faktidan kelib chiqadi. Mazkur maqolani ketma-ketlik bilan rivojlantirish lingvistikaning afsuski, “ba’zida noto‘g‘ri tushuncha tufayli grammatik mazmunga berilib ketgan” boshqa fanlari qatorida leksik mazmundan iborat bo‘luvchi semantikani ham qamrab olganligini tan olishga sabab bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: leksik mazmuni, leksik semantika, leksikografiya, semantik aloqalar, leksik va sintaktik bog‘lanuvchanlik.

Аннотация. Современный этап развития лингвистики - это период безусловного изучения значения этого слова. Основная проблема в рамках лингвистических наук возникает из-за того, что язык человека является средством общения, кодирования и раскрытия определенной информации по своей основной функции. Последовательное развитие этой статьи приводит к признанию того, что лингвистика, к сожалению, также охватывает разделяющую семантику, состоящую из лексического содержания, среди других дисциплин, “иногда одержимых грамматическим содержанием из-за неправильного понимания”.

Ключевые слова: лексическое наполнение, лексическая семантика, лексикография, семантические связи, лексико-синтаксический анализ.

Abstract. The present stage of the development of linguistics is the period of study of the meaning of the word without doubt. The main issue of the framework of linguistic Sciences arises from the fact that the language of a person is a means of communication, coding and disclosure of certain information on its main function. The sequential development of this article leads to the recognition that Linguistics, unfortunately, also covers divisive semantics consisting of lexical content, among other disciplines “sometimes obsessed with grammatical content due to misconception”.

Keywords: lexical content, lexical semantics, lexicography, semantic connections, lexical and syntactic linkages.

Leksik – semantik lug‘atlar tilni ta’riflab berishning zaruriy qismiga aylanganligi bejiz emas. Qolaversa, nazariy turdagi lug‘atlarda tilning mazmuniy birliklarining to‘liq semantik ta’riflanishi tegishli til obyektlarining semantik uyg‘unligi va farqlarining asosini tashkil etuvchi har qanday lingvistik tushunchalarni qat’iylik bilan belgilashga asos bo‘ladi. Hozirgi kun leksik semantikasi o‘z tarixi bilan bir qator lingvistik va ular bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan fanlar tarixiga borib qadaladi. Ular (fanlar) quyidagilar muhimdir:

Leksikografiya fani. Mazkur fanga bo‘lgan amaliy ehtiyoj nazariy semantikaga leksik mazmunlarni bir yoqlama va ortiqcha bo‘lmagan (murakkab bo‘lmagan) sharhlarini, so‘zlarning

leksik va sintaktik bog'lanuvchanligining tavsiflarini, ularning boshqa so'zlar bilan semantik aloqalarini tasvirlash apparatini yaratish vazifasini qo'yadi.

Leksikografiya eng avvalo bitta savolga so'zlar nimani anglatishini ochib berishni talab etadi. Ta'kidlash joizki, avvalgi davr nazariy semantikasi deyarli to'liq ravishda so'zlar qanday anglatishi bilan shug'ullangan. Mazmunlarning rivojlanishi usullari haqidagi ta'limot aynan shunga – mazmunning qisqarishi va kengayishi, differentsiatsiylanishi va attraksiyasi, metafora va metonimiya va xokazolarga, shuningdek oraliq mazmunlardan – vaqt mazmunlariga, aksincha emas, nomina anatomica dan – jismoniy predmetlar nomlariga, aksincha emas, hissiyot va did bilan idrok etiluvchi xususiyatlardan ko'rish va eshitish bilan idrok etiluvchi xususiyatlarga ko'chish yo'nalishlari ustidan yanada nozikroq kuzatuvlarga bag'ishlangan edi.

Ko'rsatib o'tilgan sabab tufayli semantika va leksikografiya uzoq vaqt davomida bir-biridan alohida rivojlangan. L.V.Sherba ta'kidlaganidek, “Bopp, Grimm, Rask va boshqalarning kashfiyotlari bilan band bo'lgan 19-asr lingvistikasi leksikografiya nazariyasi bilan umuman qiziqmagan edi” [1,78]. Mazkur holat 20-asrning ikkinchi yarmida ham davom etgan va taniqli tilshunos U. Veynrex “nazariy va tavsifiy semantika o'rtasidagi tahlikali tubsizlik, ya'ni nazariy semantikani samarasizlikka, tavsiflovchi semantikani esa atomizmga olib keluvchi tubsizlik” haqida kuyunib yozgan edi.[2, 115]

Biroq 20-asr lingvistikasi uchun umuman olganda, semantika va leksikografiyaning muqobil rivojlanishi kuzatilgan. Bu L.V.Sherba, Sh.Balli, E.Sepir, K.Erdman, Dj.Firt, V.V.Vinogradov kabi betakror olimlarning asarlarida aks etgan. Hozirgi kun semantikasi mazkur olimlar tomonidan shakllantirilgan quyidagi tamoyillarni o'zlashtirib olgan:

a) so'zning (leksik) mazmuni deb ataluvchi mohiyat –ilmiy emas, balki muvofiq bo'lgan bir narsa xaqidagi “sodda” tushuncha, u ba'zan so'z bildirilayotgan predmet yoki faktning qandaydir ahamiyatli bo'lgan belgilariga mos kelmaydigan ma'noviy va emosional assosiatsiyalar (tasavvurlar) bilan murakkablashtirilgan.[3,112].

b) bu mohiyat, asosan odatiy til bazasida quriluvchi, ammo tabiiy tilda to'g'ridan to'g'ri semantik muvofiqliklarga ega bo'lmaydigan so'zlarga xam ega bo'la oluvchi so'z sharxida amalga oshirilishi kerak, maxsus “identifikatsiyalovchi intellektual tilda” bajariluvchi so'z sharxida ochib berilishi kerak;

v) tilda so'zlar bir-birlari bilan to'liq erkin bog'lanmaydi, ya'ni ularning mazmunlari xaqidagi axborot asosida bog'lanmaydi, so'z birikmalari va gaplar maxsus bog'lanishi mumkin bo'lgan cheklovlar - leksik va qurilmaviy cheklovlarga bo'ysunadi;

g) hattoki nisbatan erkin so'z birikmalarida ham butn boshli so'z birikmasining mazmuni xar doim ham oddiy umumlashtirish qonuni bo'yicha uni tashkil etuvchi so'zlarning mazmunining yig'indisidan iborat bo'lmaydi; mazmunlar o'zaro bog'liqlikda bo'lishining yanada qiziqarliroq bo'lgan, “mazmunlar yig'indisini” emas, balki allaqanday murakkab mahsulotni taqdim etuvchi qoidalar ham mavjud.

2) leksik mazmunlarning komponent tuzilmasi haqidagi tasavvur o'zlashtirib olingan (o'z navbatida bir nechta o'n yilliklar mobaynida differensial belgilar – fonologik va grammatik-semantik belgilar bo'yicha taxlil amalda bo'lgan lingvistik semantikaga fonologiya va grammatikadan ko'chirib o'tkazilgan) 20-asrning 40-50 yillarining lingvistik semantikasi, taqqoslang: *toychoq*= “ot + ayg'ir”, *biya* = “ot + biya”, *ko'ppak* = “it + erkak”, *qanjiq*= “it + urg'ochi it”, *erkak kishi* = “odam + erkak + katta yoshli”, *ayol kish*”= “odam + ayol + yoshi katta”, *bola*, *o'g'il bola*= “odam + erkak + katta yoshli emas”, *qiz*, *qiz bola*= “odam + ayol + yoshi katta emas”.

Boshlanishida qarindoshlik atamallari, xayvonlarning nomlari, xarbiy va boshqa nomenklaturalar kabi oddiy va yopiq tizimlar tahlil etilgan va xatto mazmunning differensial belgilarga batamom sochilib ketishi faqat shu kabi tizimlar doirasidagina mumkinligi haqida fikrlar ham bildirilgan.

Biroq, M. Metyuning (1968) batafsil kitobida differensial belgilar bo'yicha tahlil tamoyillari leksikaning kengroq bo'lgan qatlamlariga yoyildi.

Differensial semantik belgilarning an'anaviy nazariyasi 60-yillarda integral belgilar konsepsiyasi bilan sezilarli darajada to'ldirildi va uning kuchi ta'sirida so'zning mazmuniga

so'zlarning navbatdagi mavzuli doirasida boshqa xech qanday mazmunlarga qarama qarshi qo'yilmaydigan semantik komponentlar ham kiritilishi mumkin bo'lgan. Masalan, rus tilida *сын* va *доч* so'zlari uchun qarindoshlik darajasi belgisi differensiyalovchi hisoblanadi, chunki *сын-племянник*, *доч – племянница* qarama qarishiligidan asosini aynan qarindoshlik darajasining belgisi tashkil etgan, masalan, *дету* so'zi uchun bu belgi integral bo'lib qoladi, chunki rus tilida avlodning umumiy nomi bo'lgan “*дети*” so'ziga qarama qarshi qo'yilgan “*племянник/ племянница*” mazmuni yo'q. Shu munosabatda leksikada privativ oppozitsiyalar emas, ekvipolent oppozitsiyalar ko'pligi kuzatilgan. (taqqoslang rus tilida “uncha katta bo'lmagan, ninabarglilar bilan qalin o'suvchi o'rmon” mazmunini bildiruvchi bir so'zdan iborat bo'lgan ibora yo'qligi uchun *bor* =katta, qalin ninabargli o'rmon– *поуца* =uncha katta bo'lmagan, odatda yaproqli daraxtlar o'rmoni” so'zlari qo'llaniladi.)[4][5]

Mazmunlarning ahamiyatli semantik belgilari (diffensial va integral belgilar) bilan bir qatorda ayrim vaziyatlarda “assosiativ” [6, 26] yoki “potensial” [7, 382] deb nomlanuvchi ahamiyatsiz bo'lgan belgilarni ham ko'rib chiqish zarurligi tan olingan. Masalan, *chaqmoq* so'zi uchun bunday belgi *tezkorlik bobo* va *buvi* so'zlari uchun – *qari*, *amaki* va *xola* so'zlari uchun ularning muallifdan katta yoshdaligidan fakti va boshqalar. Assosiativ belgilarni hisobga olish ularning ko'p xollarda turli metaforik ko'chirib o'tishlarning asosi bo'lib xizmat qilishi bilan ham muhimdir, taqqoslang. *chaqmoq telegramma-yashin tezligidagi telegramma*, murojaatda *amakijon* va *xolajon*.

Sharxlash tarkibida belgilar o'rtasidagi munosabatlar ham nazardan qochirilmasligi kerakligi ham muhim hisoblanadi. Leksik mazmunning differensial semantik belgilarga yoyilib ketishi umuman olganda sintaksissiz ham amalga oshaveradi. (ya'ni leksik mazmun yunktiv tarzda bog'langan komponentlarning tartibga solinmagan ko'pligi sifatida tasavvur uyg'otadi). Ko'pchilik mualliflar bu tasavvurni inkor etishgan. Masalan U.Gudenaf va F. Launsberi ismlar o'rtasida egalik munosabatlarini mazmunni detonativ darajada yozish vaqtida (*jiyan* ='aka yoki opa singil ning o'g'li yoki qizi) hisobga olish zarurligini ta'kidlaganlar.

Boshqacha, ya'ni mazmunni iyerarxik tashkil etish g'oyasi keyinroq Potye 1965, xeller va Makris 1967, Tolstoy 1968, Gak 1971 larning ilmiy ishlarida muhokama qilingan.

Rang bildiruvchilarni tadqiq etishda G.Xeller va Dj.Makrislar lug'atda semantik komponentlar (“parametrlar”) ning quyidagi iyerarxiyasini o'rnatishgan va unga ko'ra tegishli so'zlarni sharhlashda: asosiy komponent – ton (tus,rangning och-to'qligi, bir rangning turlicha ko'rinishi) (to'liqlinning uzunligi,taqqoslang:qizil,sariq, moviy va boshqalar); bog'liq bo'lgan (tobe) komponentlar – intensivlik (oq bilan qo'shilmaslik darajasi, qarang: tim-, to'q-, och-), va yorug'lik (yorqin ranglik) (aks ettirilgan nurning miqdori, yorug'-, xira-); ushbu hullosani tus boshqa ikki komponentda uchrashitasdiqlab beradi, eng ohirgi ikkisi: intensivlik va yorug'lik tussiz uchramaydi.

V.G.Gak nazariyasi bo'yicha esa aksincha, leksemaning yadrosi o'zak mazmunining ma'nosi (“arxisema”) hisoblanadi, qo'shimcha unsur esa “tur mazmunining differensial oilalari” tashkil etadi.

3) so'zlar mazmunini falsafiy va mantiqiy sharxlash an'anasi antik davrlarga (Aristotel-Arastu) borib qadaladi va 17-18 asrlarda (Lokk, Leybnis,Spinoza) ko'p taqdim etilgan va hozirgi kunda ham davom etmoqda. Mazkur yo'nalishdagi asarlarda so'z bilan bildiriladigan tushuncha butun ibora tarkibida va ular tasvirlab berayotgan vaziyat bilan aloqadorlikda tahlil qilinadi, qolaversa, ko'p sonli murakkab tushunchalarni ozgina, har qanday ikki tushuncha farqlab bera oluvchi oddiy va samarali tushunchalarga aylantirib berishga xarakat qilinadi. Masalan, umid, qo'rqinch, ishonch, umidsizlik kabi murakkab so'zlarni sharhlashda Spinoza kelajak xaqida tushuncha va ikkita oddiy binar tushuncha: “yaxshi”- “yomon” va “tasodifiy narsalar” (ular bo'lishi ham mumkin, bo'lmasligi ham mumkin)- “kerak narsalar” (ular bo'lishi, amalga oshishi kerak)ni kiritgan. Bu unga barcha jihatda to'g'ri bo'lmasada, chuqur sharxlarni tuzishga yordam bergan va ularni quyidagi misollarda ko'rishimiz:

Agar, biz kelajak narsa xaqida bilsak, uning yaxshi ekanligi va u yuz berishi mumkinligini bilsak, unda bilishimiz natijasida qalb umid deb nomlanuvchi shaklga kiradi... ikkinchi tomondan, biz uni qudratli ekanligini bilsak va u kelishini bilsak, unda qalb biz qo'rqinch deb nomlanuvchi shaklga kiradi. Agar biz narsa yaxshi va zaruratga ko'ra amalga oshadi deb hisoblasak, unda qalbdan

osoyishtalik uyg'onadi va biz ishonch deb nomlovchi tushuncha paydo bo'ladi.... Biz narsa yomon va zruriyatga ko'ra amalga oshadi deb hisoblasak, qalbda umidsizlik uyg'onadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Щерба 1940: Л.В.Щерба. Опыт общей теории лексикографии. – Избранные работы по языкознанию и фонетике. М., 1958, том 1.
2. Вейнрейх 1963: U.Weinreich. On the semantic structure of language. – Universals of language. Cambridge (Mass.), 1963.
3. Щерба 1940: Л.В.Щерба. Опыт общей теории лексикографии. – Избранные работы по языкознанию и фонетике. М., 1958, том 1.
4. Шмелев 1969: Д.Н.Шмелев. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка): Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. М., 1969.
5. Бор - ҳойнаҳой, 'катта.қалин нинабаргли ўрмон' эмас, балки 'катта дарахлардан иборат бўлган қарағайзор' деганидир.
6. Шмелев 1969: Д.Н.Шмелев. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка): Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. М., 1969.
7. Гак 1972: В.Г.Гак. К проблеме семантической синтагматики. – Проблемы структурной лингвистики 1971. М., 1972.
8. Маматқулова С. Ш. Инглиз тилида гап тузиш ва сўзлар қўлланилишида грамматик меъёрдан четга чиқиш // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2018. № 09. – Б. 70-75.

UDC 808.3

LINGUISTIC EXPRESSION OF THE CONCEPTS "DEVOTION" AND "FIDOIYLIK" (IN THE EXAMPLE OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

Sh.Mamatkulova, teacher, University of information technology and Management, Namangan

Annotatsiya. *Ma'no g'oyasi inshoning asosiy mavzusi bo'lib, u boshqa akademiklarning ta'riflarini ham taqdim etadi. Shuningdek, sadoqat, fidoiylilik tushunchalarini ifoda etgan sinonimiya seriyasida etimologik va lingvistik tadqiqotlar o'tkazildi.*

Kalit so'zlar: *sadoqat, fidoiylilik, burch, ma'suliyat, majburiyat,*

Abstract. *The idea of meaning is the main subject of the essay, which also offers definitions from other academics. Also, etymological and linguistic study were done on the synonymy series that expressed the concepts of devotion, fidoiylilik.*

Key words: *devotion, fidoiylilik, loyalty, commitment, allegiance.*

Аннотация. *Идея значения является основной темой эссе, в котором также предлагаются определения, предложенные другими учеными. Кроме того, были проведены этимологические и лингвистические исследования синонимического ряда, в котором выражены понятия преданности, фидоилик.*

Ключевые слова: *преданность, фидоилик, loyalty, посвящение, благочестия.*

More and more focus is being paid in world linguistics to how the speaker employs the powerful instruments of language to express his viewpoint to the reader or listener in a clear, concise, and understandable manner. It is particularly significant that political activists who are part of the team and frequently engage in conversation with the public, such as deputies, bloggers, and journalists, as speakers, are aware of the most effective language to use for public communication and the most persuasive, decisive base units for the speech's intended purpose.

The primary language tools in this context are proverbs, phrases, and aphorisms, which are regarded as folk knowledge. Studying the linguocultural features of language units that convey values is crucial, especially when it comes to dedication. It may plainly illustrate how people's minds differ from one another. According to this perspective, it is crucial to compare the ideas of self-sacrifice in Uzbek and English. A complex of psycholinguistic and cognitive mechanisms of perception and understanding of reality around oneself are included in the popularization of knowledge as a crucial part of the modeling and repair of social consciousness. The media industry is included in this process, along with all other pertinent spheres of human endeavor.

The linguistic and grammatical analysis of publicistic and artistic texts is the primary subject of textual analysis research in Uzbek linguistics, however the monographic aspect does not examine

the linguocultural features of units expressing commitment. From the perspective of comparative analysis, the work is especially pertinent since it attempts to identify the linguocultural features of units that symbolize dedication in Uzbek and English. The importance of the work on determining and actualizing the position of units signifying dedication is determined by the examination of the linguocultural features of such units among non-native speakers.

The first step in performing a linguistic analysis of the term "devotion" is to look at the list of synonyms that best describe it. The definition of a synonymic row is "semantically close to one another." Thus, the synonyms *loyalty*, *commitment*, *allegiance* are semantically compatible with the English word "devotion".

According to Etymological dictionaries state that the Latin words *devoveo*, *-tione*, and *devotum* are the origins of the English word devotion. Later, the Old French word *devocion* (meaning "dedication" or "quality of being devoted") was added.

Examining the term "loyalty," which appears in the following list of synonyms, it first emerged in Old English 600 years ago and means to be dependable in standing by someone or something: "Who can be wise, amazed, temperate and furious, / Loyal and neutral, in a moment? No man." , "In thy face I see / the map of honor, truth and loyalty." Above mentioned quotations are examples for loyalty. According to the etymological dictionaries, one of the historical meanings of the "commitment" is "committen" , "committere" appeared in the 14th century, and they denote dedication, self-sacrifice.

In the next synonym lines The English word *alligeaunce*, which means "ties or obligations of a citizen or subject to a government or sovereign," was derived from the Anglo-French *legaunce*, which means "loyalty of a liege-man to his lord," from Old French *legeance*, which is derived from *liege* (see *liege* (adj.)). spelled incorrectly because it was mistaken for the now-outdated legal word *allegiance* "alleviation, mitigation" (see *allay* (v.)). The phrase "recognition of claims to respect or duty, observance of obligation" first used in a wide figurative sense in 1732. In this sense, French *allégeance* is claimed to have originated in English.

If we list the synonyms that express the concept of "fidoiylk" in Uzbek linguistics, these are: *vafodorlik*, *ashaddiylk*, *ishtiyoqli*, etc.

In the explanatory dictionary of the Uzbek language, the concept of "fidoiylk " is defined as Loyalty to one's chosen path, purpose, idea, profession or someone, self-sacrifice. For example: How can this beautiful girl, who has sacrificed so much for herself, repay her debt to her beloved, Aziza?! (O. Hoshimov, *Qalbinga quloq sol*). Loyalty is an Arabic word - one who devoted her life.

The notion of loyalty has garnered more attention in linguistics in recent years. O.V. Yanova (2005), L.R. Lavrentieva (2006), L.A. Kharlamova (2006), N.V. Savartseva (2007), S.V. Mandzhieva (2010), T.M. Naumova (2011), Yu.A. Kuptsova (2012), N.G. Danilyan (2014), and E.Y. Golodova (2015) are among the academics who have investigated this idea in Russian studies. Additionally, M. Baron (1984), M.A. Foust (2012), J. Maes (2012), and M. Mares (2018) have researched the notion in the field of foreign languages. The idea of loyalty as a value will be examined in this essay using a previously suggested model. A pattern emerged from the research of media texts: the vocabulary ways used to indicate devotion vary depending on whether it is political, professional, or personal. Words like "attachment," "devotion," and "faithfulness" are most frequently employed in the context of human relationships, where devotion is demonstrated in the connections between parents and children, family members and friends. In marriage relationships, the term "fidelity" is employed. «*The Duke of Edinburgh's intellect, work ethic, sense of humour and devotion to his family were celebrated in an address by the Dean of Windsor.*»

In the professional sphere, if an individual dedicates themselves to their preferred field, terms like loyalty, commitment, attachment, and allegiance are more frequently used: «*Gordon's loyalty and professionalism look admirable to most; to some, it may seem ill-advised.*»

The terms "allegiance," "attachment," "devotion," "faithfulness," and "loyalty" have been used in the political arena. The commitment is used to show particular dedication.

«*[...] he will be remembered most of all for his extraordinary commitment and devotion to The Queen.*»

The following definitions of the loyalty lexeme were established and generalized as a result of the research of the concept's information field, which allowed for the analysis of data from lexicographic sources to discover the concept's conceptual component:

- 1) the state of being devoted to someone with feelings of obligation and affection;
- 2) the attribute of sticking to a commitment or duty;
- 3) the trait of being loyal to your friends, values, nation, etc.

The following cognitive characteristics of the LOYALTY notion can be identified based on the aforementioned ideals; their explanation will be examined using texts from contemporary media:

- 1) The state of faithfulness or loyalty to someone or something, resulting from a commitment, obligation, friendship, or love;
- 2) The attribute of faithfulness.

The meaning of faithful and loyal must be ascertained in order to unveil this cognitive trait. Being faithful is sticking by someone or being their buddy through a tough time. Being loyal means being prepared to help, work for, or be a friend to someone, even during trying circumstances. After combining the information from several dictionaries, we can say that loyalty is founded on the desire and readiness to help someone through adversity, which is demonstrated by the value guideline support:

«Upon signing my contract in 2018, I pledged my loyalty and allegiance to the club that I love, Arsenal, and it saddens me that this has not been reciprocated. As I have just found out, loyalty is hard to come by nowadays.»

The explanation for the action's subject's feelings of devotion and affection—love, friendship, obligation, and pledge—determines the concept's axiological component. These factors are essential to the human world's value system.

- 2) Consistency in attachment to an object, such as a loved one, friends, team, queen, political leaders, country, principles, beliefs, goals, a loving cause, sports, etc., is the cognitive property of the quality of keeping faithful.

«But remain faithful to your plan [...] to your own values and goals.»

The aforementioned cognitive traits, as documented in dictionaries, reflect the pillars of British society and are updated in contemporary media writings.

Based on its applicability, the encyclopedic zone of the interpretative field of the LOYALTY concept can be categorized as follows:

– to the sphere of the subject/object: *childhood, daughter's, devout, father's, marital, national, people's, public, religious*: *«A Reddit post in which a gamer speaks about his 65-year-old father's devotion to Red Dead Redemption 2 has gone viral.»*

– to the sphere of feelings and emotions: *emotional, gooey, sentimental*:

«Tommy and Molly-Mae cuddle and pledge their gooey fealty to one another.»

Only verbs that govern "must" behaviors and choose expressions of devotion based on moral and ethical significance were found to be present within the regulatory zone's framework.

to pledge fealty; to hail, to sing of, to credit for devotion; to thank for the devout faithfulness; to value, to reward total fealty; to celebrate fealty и др.:

«For example, if someone is in the [armed forces] and says that they are from a family of service men and women? You can safely assume they value loyalty and tradition.»

The sheer fact that this feeling is an emotional state with a high degree of manifestation serves as a cognitive indicator in the evaluation zone of the interpretative field of the notion. Intensifier words, which the language conceptualizes as both positive and negative, actualize this zone. During the study, intensifier words that are conveyed by adjectives with a positive connotation predominate in this zone:

absolute, captivating, deep, enduring, inspiring, intense, powerful, real, secure, selfless, single-minded, steadfast, true, unflinching, unparalleled, unsurpassed, unwavering и др.: *«This vow she kept with unsurpassed devotion.»* (The Independent, 12.09.2022);

«That loyalty is what I find the most captivating.»

In summary, loyalty is one of the most significant human emotions that inspires, motivates, and helps people achieve their goals. It is also said that "the higher the success achieved in the eyes of society, among relatives, colleagues, and friends, the greater the sense of self-respect."

REFERENCES:

1. Полубиченко Л. Словарь цитат как зеркало и инструмент культуры // Новое в теории и практике лексикографии: синхронный и диахронный подходы.
2. Материалы VIII межд. школы-семинара. — Иваново, 2009.с.63. 6. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И. А.
3. Стернин. — Воронеж: «Истоки», 2001. — 191 с.
4. Хасанова Г.Х. Национальная культурная картина мира. // Журнал «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук» 2015 № 5-1 с.299-301. 10. Шавкат Рахматуллаев "Ўзбек тилининг етимологик луғати" 2-жилд Тошкент- Университет 2003 400-6Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. — М., 2003 — С. 5–12.
5. Online etymology dictionary [smile | Search Online Etymology Dictionary \(etymonline.com\)](https://www.etymonline.com)
6. Online etymology dictionary [grin | Search Online Etymology Dictionary \(etymonline.com\)](https://www.etymonline.com)
7. Online etymology dictionary [smirk | Search Online Etymology Dictionary \(etymonline.com\)](https://www.etymonline.com)
8. Online etymology dictionary [mock | Search Online Etymology Dictionary](https://www.etymonline.com)

UO'K 81-2

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YAXSHI XARAKTERNI IFODALOVCHI IBORALAR VA YAXSHI XARAKTER TUSHUNCHASI

Sh.M.Maqsudova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi insonlarning ijobiy xarakterini ochib beruvchi ba'zi bir iboralarning qiyosiy tahliliga bag'ishlanibgina qolmay psixologiyada yaxshi xarakter tushunchasini o'rganishga qaratilgan. Bu qarash esa o'z o'zidan, an'anaviy psixologik tizimlar bilan psixolingvistik yondashuvlarni birlashtiradi. Shuningdek, maqolada shaxsiyat tavsiflovchilari va xarakter iboral arini o'rganish orqali psixolingvistik nuqtai nazarning ahamiyati ta'kidlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yaxshi xarakter murakkab va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uni to'liq tushunish uchun turli yondashuvlarni birlashtirish zarur. Xarakter iboralari va til xususiyatlarini o'rganish madaniyatlararo farqlarni va yaxshi xarakter haqidagi universal g'oyalarni ochib beradi. Tadqiqotga ko'ra, biz ingliz va o'zbek tillarida xarakter tushunchasiga ta'rif berdik va uni turli kategoriyalarga ajratish asosida jadval tayyorladik. Ushbu tadqiqot yaxshi xarakter tushunchasini yanada chuqurroq anglashga va uni turli madaniy kontekstlarda rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganishga asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Yaxshi xarakter, psixolingvistika, xarakter iboralari, axloqiy rivojlanish, hissiy intellekt, shaxsiyat tavsiflovchilari, xarakter iboralari, madaniyatlararo psixologiya.

Аннотация. Данная статья посвящена не только сравнительному анализу некоторых выражений в английском и узбекском языках, раскрывающих положительный характер людей, но и исследованию понятия хорошего характера в психологии. Эта точка зрения сама по себе сочетает традиционные психологические системы с психолингвистическими подходами. В статье также подчеркивается важность психолингвистической точки зрения путем изучения дескрипторов личности и выражений характера. Результаты показывают, что хороший характер — сложное и многогранное понятие, и для его полного понимания необходимо объединить разные подходы. Изучение выражений характера и особенностей языка выявляет межкультурные различия и универсальные представления о хорошем характере. По данным исследования мы определили понятие характера в английском и узбекском языках и подготовили таблицу на основе его разделения на разные категории.

Ключевые слова: Хороший характер, психолингвистика, выражения характера, моральное развитие, эмоциональный интеллект, дескрипторы личности, выражения характера, кросс-культурная психология.

Abstract. This article is devoted not only to the comparative analysis of some expressions in English and Uzbek languages that reveal the positive character of people, but also to the study of the concept of good character in psychology. This view, by itself, combines traditional psychological systems with psycholinguistic approaches. The article also highlights the importance of a

psycholinguistic perspective by examining personality descriptors and characterization. The results show that good character is a complex and multifaceted concept, and it is necessary to combine different approaches to fully understand it. Examining character expressions and language features reveals cross-cultural differences and universal ideas about good character. According to the research, we defined the concept of character in English and Uzbek languages and prepared a table based on its division into different categories.

Key words: Good character, psycholinguistics, character expressions, moral development, emotional intelligence, personality descriptors, character expressions, cross-cultural psychology.

Kirish. "Yaxshi xarakter" tushunchasi falsafa, axloq va psixologiya kabi turli sohalarda qiziqish uyg'otib kelgan. Inson xulq-atvori va shaxsiyati haqidagi tushunchalarimiz rivojlanib borgan sari, yaxshi xarakterning nimadan iborat ekanligini aniqlash va o'lchash yondashuvimiz ham o'zgarib bormoqda. Ushbu tadqiqot ijobiy xarakter xususiyatlarini bildiruvchi iboralarga qaratilgan bo'lib, ingliz va o'zbek tillarida yaxshi xarakterni elementlarini ham ochib beradi. Bu ishimiz orqali biz psixolingvistika va xarakter iboralarining yaxshi xarakter haqidagi tasavvurimizni shakllantirishdagi o'rniga alohida e'tibor qaratamiz.

Muhokama va usullar. Ushbu tadqiqotimizning asosiy metodlaridan biri konseptual tahlil va bu tahlil orqali aslida yaxshi xarakter tushunchasini ochib berish va bu shaxsiyatning xususiyatlariga aslida qaysi xarakterlar kirib ketishini ko'rsatib o'tamiz. Bundan tashqari komparativ tahlil orqali har ikki tildagi ijobiy xarakter birliklarni solishtirib o'tamiz. Aslida, yaxshi xarakter tushunchasiga bir necha ta'riflarni keltirish mumkin. "Inson xakteri" tushunchasining murakkabligi, yaxshi xarakter tushunchasining ma'nosini kengaytiradi. Ingliz tilidagi lug'atlarning aksariyatidagi ta'rifga asosan (Oxford advanced dictionary, Cambridge advanced dictionary, Collins dictionary) xarakter kimdir yoki biror narsadagi xususiyatlarning o'ziga xos birikmasi, ularni boshqalardan farq qiladigan belgidir. Aslida esa, inson ruhiy hayotining ko'rinishlari, emotsional holatlarining barchasi xarakter tushunchasi bilan bog'langandir. O'zbek tilining izohli lug'atiga ko'ra xarakter tushunchasi odamning xatti-harakati va atrof-muhitga munosabatida namoyon bo'ladigan o'ziga xos xususiyati, ichki ma'naviy barqarorligidir.

Yaxshi xarakter haqida juda ko'p olimlar, faylasuflar turli ishlar olib borgan. Jumladan Immanuel Kant ham axloqiy –xulq atvor tamoyillari bo'yicha tadqiqot olib borgan. Martin Seligman esa "Ijobiy psixologiya" sohasining asoschisidir. U asosan ijobiy xarakter hislatlarni o'rgangan va u 1998-yilda Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi prezidenti etib saylanganida o'z nutqini psixologiyaning ushbu yangi yo'nalishiga bag'ishlagan. O'zbeklardan bu borada fundamental tadqiqotlarni Abdulla Avloniy olib borgan. Uning nazarida axloqiy xususiyatlar kishining hayot yo'lida zarur ekanligini ta'kidlab o'tadi. U "Tarbiya yo'li" nomli kitobida milliy xarakter tamoyillariga urg'u bergan bo'lsada, pedagogik va psixologik qarashlari ila Abdurouf Fitrat nazariyalari ham fundamental asos bo'la oladi.

Natijalar. Ingliz va o'zbek tillarida ijobiy xususiyatlarni o'z ichiga olgan xarakter iboralar juda ko'p. Biz o'z tadqiqotimiz uchun har ikki tildagi frazeologik lug'atlarni asos qilib olgan tarzda ularni shakllantirdik. Ingliz tilidagi iboralar asosan "Oxford dictionary of idioms" va "Collins dictionary of idioms" ga ko'ra asoslangan. O'zbek tilidagi iboralar esa Sh. Raxmatullayevning izohli lug'atiga va o'zbek xalqining maqol va matallariga asoslangan. Hozir ingliz va o'zbek tilidagi iboralarni biz turli sifatlarga ajratib chiqdik va shu xarakter belgilariga asosan ularni kategoriyaladik.

Ijobiy xarakterdagi iboralarining ingliz tilidagi kategoriyasi:

Mardlik jasurlik: bold as brass (dadil, jasur); fire in your belly (g'ayratli, shijoatli)

Aqllilik, donolik, zehnilik xislatlari: bright as a button (aqlli, zehni o'tkir); on the ball (ziyrak, hushyor); a smart cookie (aqlli, topqir); eagle eye (sinchkov, ziyrak); bright spark (zehni o'tkir, chaqqon); quick off the mark (tez anglaydigan)

Smimiylilik, muloyimlik: heart in the right place (samimiy, mehribon); wouldn't hurt a fly (beozor, mehribon); gentle as a lamb (muloyim, yuvosh); salt of the earth (halol, samimiy)

Mehnatsevarlik, epchilik: busy as a bee (mehnatkash, serharakat); a jack of all trades (ko'p qirrali, epchil); strong as an ox/horse/bull (kuchli, baquvvat); quick off the mark (tez harakat qiluvchi); live wire (serharakat, g'ayratli)

Quvonch, baxt: happy as a clam (juda xursand); happy as a lark (quvnoq); ray of sunshine (quvonch ulashuvchi); bright-eyed and bushy-tailed (tetik, quvnoq); on cloud nine (baxtdan osmonda); grin from ear to ear (quloqqa yetib jilmaymoq); tickled pink (juda xursand); over the moon (osmonda yurmoq)

Halollik, to'g'riso'zlik: honest as the day is long (juda halol); straight as a die (to'g'riso'z); on the level (halol, ishonchli); straight arrow (halol, to'g'ri)

Ustamonlik, epchilik: box clever (ustalik bilan ish tutmoq); have green fingers (qo'li gul) mean business (jiddiy munosabatda bo'lmoq); kill two birds with one stone (bir o'q bilan ikki quyonna urmoq); keen as mustard (juda ishtiyoqli)

Chidamlilik, bardoshlilik: tough as nails (bardoshli, chidamli); tough as old boots (chidamli, bardoshli);

keep your chin up (bardoshli bo'lmoq); cool as a cucumber (bosiq, vazmin) true as steel (po'latdek mustahkam); solid as a rock (tog'dek ishonchli); on an even keel (barqaror); stiff upper lip (bardoshli, chidamli); bite the bullet (sabrli bo'lmoq)

Odamosunlik, dilkashlik: life and soul of the party (davralarda jon kirituvchi); wear your heart on your sleeve (ochiqko'ngil); sunny side up (quvnoq, dilkash); full of beans (tetik, g'ayratli); social butterfly (kirishimli)

Rahmdillik, g'amxorlik sifatleri: bleeding heart (rahmdil); take under your wing (himoya qilmoq); mother hen (g'amxo'r); guardian angel (himoyachi farishta)

O'zbek tilidagi ijobiy xarakter iboralar kategoriyasi:

Mardlik, jasurlik: sherdag dovyurak (juda jasur); tog'day bardoshli (sabr-bardoshli); temir iroda egasi (kuchli irodali); ko'krak kerib turmoq (jasoratli); sherning yuragini yegan (qo'rqmas); o't yurak (jasur); yuragi botir (dovyurak); tog'ni ura talqon qiladigan (kuchli)

Donolik, zehnilik: miyasi charxlangan (aqlli); kallasi ishlaydi (zehni o'tkir); bir ko'rishda ilg'ab oladi (ziyrak); aqli to'la (dono); aqli raso (es-hushi joyida)

Samimiylik, g'amxo'r: yurak-bag'ri keng (saxiy); qo'li ochiq (saxovatli); ko'ngli bo'sh (rahmdil); qalbi toza (samimiy); boshqalarning g'amini yeydi (g'amxo'r); yuragi toza, ko'nglida kiri yo'q, ko'ngli toza

Mehnatsevarlik, tirishqoqlik: qo'li gul (mohir usta); teri to'kib (tirishqoq); jonini jabborga berib (fidoyi); o't-olov (g'ayratli); qo'li chaqqon (epchil); qirq hunari bor (ko'p qirrali); har ishning ko'zini biladi (tajribali)

Mulohazali: ko'zi ochiq (hushyor); og'zi-burnini yog' bosgan (uddaburon); yetti o'lchab bir kesadi (mulohazali)

Kamatinlik: o'zini pastga oladi (kamtarin); boshi egik (kamsuqum); ko'ngli toza (samimiy); ko'zi to'q (qanoatli)

Vafodorlik, sodiqlik: so'zining ustidan chiqadi (va'dasiga sodiq); bir so'zli (ishonchli); qasamiga sodiq (vafodor)

Beozor, yuvosh: qo'y og'zidan cho'p olmagan (birovga ozor bermaydigan, yuvosh)

Kirishimlilik, odamosun: Ko'ngli oq, (samimiy) eli bilan eli bor (odamosun); ochiq chehra (dilkash)

Vazminlik: og'ir-bosiq (vazmin); ko'ngli keng (vazmin, har narsaga siqilavermaydigan); bosgan izini biladi (mulohazali); temirdek bardoshli (chidamli); sabr kosasi to'la (sabrli)

Xursandlik, baxtilik: Boshi osmonda, og'zi qulog'ida, do'ppisi osmonda (juda xursand)

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, har ikkala tildagi iboralar yasallishida metaforik obrazlardan keng foydalanilgan, emotsional yuklamalarga boy tabiiy kuchlarni personifikatsiya qiladi. O'zbek tilida asosan ichki holatga urg'u berilgan bo'lsada, ingliz tilida tashqi holat ko'proq urg'u berilgan. Bundan tashqari insoniy sifatning asosiy qismi abstrakt va tabiat tushunchalari orqali ifodalangan. Masalan: 1. Mardlik (Bravery) semantikasi ingliz tilida metall, o't orqali ifodalangan bo'lsa, o'zbek tilida hayvon tabiat kuchlari orqali ifodalangan.

2. Aqllilik (Intelligence) semantikasida ingliz tilida yorug'lik va o'tkir narsalarga ko'proq urg'u berilgan bo'lsada, o'zbek tilida mexanizm va ishlab chiqarish jarayonlari ko'rsatilgan.

3. Mehnatsevarlik (Diligence) semantikasida ingliz tilida jonli tabiat (ari, elektr)gavdalanirsada o'zbek tilida mehnat va ter to'kish komponenti bu xarakterni ochib bergan.

4. Samimiylik (Sincerity) semantikasi har ikki tilda yurak, ko'ngil va tozalik kabi birikmalarda deyarli birdek gavdalanadi.

5. Baxtlilik (Happiness) semantikasi ingliz tilida tabiiy ob'ektlar (bulut, deniz)orqali ifodalansa, o'zbek tilida fizik yuksaklik bilan ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Simon and Schuster, 2002. — 275 p. — ISBN 0-7432-2297-0.
2. Peterson C., Seligman M. E. P. Character strengths and virtues: A handbook and classification. — Oxford University Press, 2004. — ISBN 0-19-516701-5.
3. Авлоний А. Тарбия йўли. - Тошкент, 1913. - 68 б.
4. Фитрат А. Мактаб ва тарбия. - Тошкент, 1921. - 56 б
5. Oxford Dictionary of Idioms. — Oxford: Oxford University Press, 2004. — 340 p.
6. Collins Dictionary of Idioms. — L.: Collins, 2002. — 512 p.
7. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. — Тошкент, 1992. — 240 б.
8. Саримсоқов Б. Мақол ва маталлар. — Тошкент, 2007. — 312 б.

UDK 808.5

BADIIY MATN SOTSIAL QATLAM NUTQIDA G'AYRIODDIY ISHONCHLAR VA TABULARNING QO'LLANILISHI (TOG'AY MUROD ASARLARI MISOLIDA)

O. Mardonova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Turkiy xalqlar tilshunosligida mavjud bo'lgan “Batil inanç” tushunchasining o'zbek leksikasida ayni ma'nosi etnografik tabulardan biroz farqli bo'lib, unda tabudagi qo'rquv, xavotir ma'nosidan farqli ravishda “yaxshilik keltirishiga”, “kelayotgan baloni daf qilishiga” ishonish holatlari ham ko'zga tashlanadi. Maqolada ana shunday birliklarning badiiy asar sotsial qatlam nutqida qo'llanilishi Tog'ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanidan olingan misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ishonchlar, etnografik tabu, lingvistik tabu, muqaddas buqa, ajina, afsona, Xudo, ya'jui-majui, tabu, qizil, Jintepa.

Аннотация. То же значение понятия “Batil Inanç” в узбекской лексике, которое присутствует в лингвистике тюркских народов, несколько отличается от этнографического табу, в котором также выделяются случаи веры в то, что страх в Табу, в отличие от значения тревоги, “приносит добро”, “отталкивает надвигающийся бум”. В статье анализируется использование таких единиц в речи социального слоя художественного произведения на основе примеров из романа Тогая Мурада “Поля, оставшиеся от моего отца”.

Ключевые слова: верования, этнографическое табу, лингвистическое табу, священный бык, Аджина, миф, Бог, Яджудж-Маджудж, табу, красный, Джинтепа.

Abstract. In the Uzbek lexicon of the concept of “Batil inanç”, which is present in the linguistics of Turkic peoples, the same meaning is slightly different from ethnographic taboos, in which cases of believing that fear in tabu, in contrast to the meaning of anxiety, “brings good”, “repels the coming balloon” are also prominent. The article analyzed the use of such units in the speech of the social stratum of fiction on the basis of examples from the novel “Fields left over from my father” by Togay Murad.

Keywords: beliefs, ethnographic taboo, linguistic taboo, Holy Bull, ajina, legend, God, yajui-majui, taboo, red, Jintepa.

G'ayrioddiy ishonchlar tabulardan farqli o'laroq, nimalarnidir yoki qaysidir hodisalarning sodir bo'lishi yaxshilik keltirishiga ham ishonishdir. Ularni ham tabu singari milliy va umumbashariy ishonchlarga ajratish mumkin. Masalan, yetti raqamining, qarama-qarshi joylashgan to'rt bargning

omad keltirishi haqidagi qarashlar hozirgi vaqtdagi umumbashariy ishonchlardan biridir. O'z o'rnida, har qaysi xalqning ham azaldan ishonib kelgan narsalari bo'lib, bu ishonchlar milliy yoki hududiy bo'lishi mumkin. Avlodlar almashinuvi jarayonida esa ko'plab xalq og'zaki ijodi namunalari tanazzulga yuz tutmoqda O'zbek xalqiga xos bo'lgan milliy g'ayrioddiy ishonchlar ham mavjud bo'lib, Tog'ay Murod asarlarida bunday misollarni ko'plab uchratamiz.

Yozuvchining boshq aasarlari ham bunday tushunchalar qo'llanilgan. "Oydinda yurgan odamlar" qissasida muqaddas Buqa tilaklar ijobati va mo'l hosil ramzi bo'lib kelgan. Odamlar buqa kimga ko'rinish bersa uning barcha niyat-tilaklari ushalishiga, ko'ringanda bir bo'kirsa yil behosil kelishiga, ikki bo'kirsa serhosil kelishiga ishonishadi. Bir bo'kirganda behosil kelishiga bo'lgan ishonchni etnografik tabu deb atashimiz mumkin. Negaki, etnografik tabularda voqeanig yoki holatning baxtsizlik, omadsizlik keltirishiga bo'lgan ishonch yotadi. Demak, bahorgi sayillar asosida ham muqaddas buqaga bo'lgan ishonch, uni ko'rish orzusi haqidagi afsona yotadi. Buqa - turkiy xalqlarning qadimiy inonchlarida alpik, kuch-qudrat va hukmdorlik timsolini ifodalagan. Afsonalarda buqa obrazi juda keng tarqalgan. Binobarin, g'orda sigir bilan yashagan buqa qirg'izlarning ajdodi hisoblangan. Buqaning Oltoy va Sibir xalqlarida yaqingacha familiya sifatida kelishi, shuningdek, proto-mo'g'ul qitanlari va dg'uz turklari singari ikki etnik guruhning kelib chiqishida muhim rol o'ynaganini ko'rish mumkin[1: 146]. Asarda keltirilishicha muqaddas Buqa hammaga ham ko'rinish beravermaydi, uning tasviri esa yunon afsonalarini eslatadi: "Muqaddas Buqa shoxlari-da shunchaki suyak emas emish. Muqaddas Buqa shoxlari...oltindan emish. Muqaddas Buqa tuyoqlari-da shunchaki tuyoqlar emas emish. Muqaddas Buqa tuyoqlari...kumushdan emish!

Muqaddas Buqa bir o'zi yurmas emish. Muqaddas Buqa bir aravani ortib yurar emish. Muqaddas Buqa aravasida... oy ortib yurar emish!" [3: 74]

Ishonchning etnografiyasiga nazar tshlaydigan bo'lsak, qadimiy xristianlik dinida ham shunga yaqin ma'nodagi rivoyatga duch keishimiz mumkin. Muqaddas kitobning 23-bobiga ko'ra Muso Sinay tog'ida bir necha kunni Xudo bilan gaplashib o'tkazadi. Xalq uning qaytishini betoqat bo'lib kuta boshlaydi. Sabri tugab borgani sari boshqa xalqlarda bo'lgani kabi ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan va muammolarini aytib, murojaat qilish mumkin bo'lgan xudolari bo'lishini xohlab qolishadi. Shunda aholi Horun(Qur'onda zikri kelgan payg'ambarlardan biri. Musoning akasi[3])dan o'zlariga xudo yasab berishini so'rayvergach, Horun rozi bo'ladi.

"Xalqning qistoviga ko'nish bilan Xudoning amriga qarshi chiqayotganini bilsa-da, qarshirik qilishga Horunning jasorati yetmadi. Horun odamlar keltirgan tillalarni yig'ib eritdi va undan quyma buqaning haykalini yasadi. Uni xalqning oldiga chiqarganida, xalq jumbushga kelib hayqirdi:

- Mana bizning xudoyimiz! " [4]

Yuqoridagi misoldan ko'rinadiki, yakkaxudolik mavjud bo'lishidan avvalgi davrlarda ham Buqa xalqlar tasavvurida ulug'vorlik ramzi sanalgan(Buni Horunning boshqa narsa emas, aynan, buqa shaklini yashidan ham asoslash mumkin). "Otamdan qolgan dalalar" romanida sotsial qatlam nutqida uchraydigan g'ayrioddiy ishonchlardan ayrimlarini misol tariqasida keltiramiz:

1. Ya' juj-ma'jujlar insonga zarar yetkazishiga ishonish. Folbin nutqida:

"Erkagingiz ya'juj-ma'jujga yo'liqibdi! – deydi Jarqin folchi – ya'juj-ma'juj bo'lgandayam, ulay-bulay emas! Qip-qizil ya'juj-ma'juj. Qizil ya'juj-ma'jujga qizil tovuq so'yinglar!" [4:16]

Qizil baloni qizil rang da'f qilishi, sariq devga sariq echki so'yib [6] undan qutulish, kelinchakning birinchi kiyimiga oppoq mato olib borish kerakligi, oq rangning yorug'lik keltirishi haqidagi ranglar bilan bo'g'liq ishonchlar azaldan mavjud. Bunday qarashlar asrlar davomida xalq lingvokulturologiyasiga singib ketgan, ajralmas boyligiga aylangan tushunchalardan sanaladi.

2. Peshonadagi ajinlar sonining dard-sitam soniga bog'liqligiga ishonish.

Bu qarashda haqiqatga yaqinlik bor. Negaki, tibbiyot nuqtayi nazaridan ham inson ruhiyati uning yuzida iz qoldirishi tasdiqlangan fakt. Odamzod qanchalik baxtli, sog'lom turmush tarziga amal qilib yashasa, uning tashqi ko'rinishi ham shunchalik yosh va chiroyli ko'rinadi. Ajinlar esa yoshiga nisbatan kam bo'ladi. Shu qatorda ruhiy va jismoniy zo'riqishlar ham tanada iz(ajin)larini qoldirmay ketmaydi. "Emish-emish – bir ajin bir qayg'uni bildirar emish. Emish-emish – bir ajin bir dardni bildirar emish. Emish-emish – bir ajin bir armonni bildirar emish". [4:163]

Tabular. Tabu soʻzi tonga tilidagi “tapu” (butunlay ajratmoq) soʻzidan olingan boʻlib, irim qilib yoki noxushlik tugʻdirishiga ishongan holda muayyan xatti harakatlarni boʻlishi yo boʻlmasligi falokat keltiradi, deya ishonishdir. Shu oʻrinda, tabular ham yaxshilikka ishontiruvchi ishonchlar singari milliy va umumbashariy turlarga ajralgan holda tadqiq etiladi. Masalan, xitoy, koreys xalqlari ovqatlanadigan tayoqchasi – kuay zi’ “chokkarak” sinib qolsa oʻsha uyda janjal chiqishiga, tayoqchani tik qoʻyish falokat keltirishiga (marhumni dafn etish marosimida marhum surati yoniga qoʻyilgan guruchda tayoqcha tik holatda qoʻyilgan boʻladi) ishonishsa, oʻzbeklar qaychini ochiq qoʻyish janjal chiqarishiga, supurgini tik qoʻyish falokat keltirishiga ishonishgan. Milliy tabular millat etnomadaniyatining bir qismi boʻlgani bois badiiy asarlardagi sotsial qatlam nutqida qoʻllangan tabular haqida ham toʻxtalib oʻtishni joiz bildik. “Otamdan qolgan dalalar” romani yozuvchining boshqa asarlari singari boshdan-oyoq xalqonalikka yoʻgʻrilgani bilan oʻzbek tilshunosligida alohida ahamiyatga ega. Asar qahramonlari oddiy, ishonuvchan, anʼanalariga sodiq xalq vakillari boʻlib, otabobolaridan saqlanib kelayotgan diniy, maishiy, umumbashariy qaytariq(tabu)larni atrofda qilarga ham yetkazadi. Boshqalarni ham “ogohlikka” chorlaydi.

1. Ashal noʻgʻay nutqida: “*Toat-ibodatni kanda qilish yomon, – deya sargʻayadi Ashal noʻgʻay. – Xudo yoʻlda biror kor-holga giriftor etadi*” [4: 34].

Yuqoridagi tabu noʻgʻay tilidan aytilgan boʻlsa-da, deyarli barcha musulmon xalqlari orasida keng tarqalgan. Tabu etnografik-diniy mazmunda boʻlib, bunday tabularni “yaratishdan” maqsad musulmonlarni diniy eʼtiqodida sobit turishga undashdir. Bunga oʻxshash boshqa tabular ham mavjud boʻlib, “*Asr namozini qazo qilib boʻlmaydi, bomdodni quyosh chiqqach oʻqimaydi, shom bilan xufton orasida uxlamaydi*” barcha musulmonlar bu qarashlarga ishonishadi va shu harakatlarni qilmaslikka intilishadi. Taqiqlangan harakatlarning barchasida esa umumiy bir qoʻrquv yotadi: Xudo biror kor-holga giriftor etadi” [4: 34].

Tabuning Ashal noʻgʻay tilidan qoʻllanilishidan bilish mumkinki, noʻgʻay ham musulmon, ommaviy ruslashtirish siyosatidan omon qolganlardan. Keyingi jumalari ham buni tasdiqlaydi:

– Sen choʻqintirilmaganmisan? – Xudoga ming qatla shukur, musulmon farzandiman” [4: 35].

2. Yuqorida biz taʼbuni umumbashariy dedik. Fikrimiz isbotini Oqpodsho nutqi orqali asoslash mumkin. Oqpodsho musulmon emas, unda namoz bilan bogʻliq tabular mavjud boʻlmasa-da, ularning ham oʻziga xos ibodat shakllari mavjud. Qahramon nutqidan musulmon boʻlmasa -da, ruslarda ham Xudo bilan boʻgʻliq koʻplab tabular mavjudligi, ularning ham Xudoning qahridan qoʻrqish haqidagi ishonchlari borligi anglashiladi.

– Mayli, Xudo yoʻlida boʻlsa, mayli, – deydi Oqpodsho ” [5: 35].

3. Aqrab nutqida: “ Shuni oʻng qulogʻing bilan-da eshitib ol, chap qulogʻing bilan-da eshitib ol: *qizil rang — yaxshilikka olib kelmaydi*. Qizil rang — odamni aldaydi. — Nima, yuvuqsizlar hukumati qizil odam ekanmi? — Esa-chi, qizil-da. Qip-qizil. Tut shoxiga qistirilgan yalovigacha qip-qizil. Ombor devorlariga iligʻliq soʻzanalargacha qip-qizil. Qayoqqa qarama— qizil, qizil, qizil...

— Qizil boʻlsa boʻlar, bu kishiga nima.

— Dehqonqul! *Qizil yomon-da, qizil yomon. Boisi, qizil rang — qon rang! Qon yomon, yomon!*

— Zamon tinch boʻlsa, boʻpti-da.

— Dehqonqul *Qon rangdan yorugʻlik tilama. Qon rangdan roʻshnollik tilama. Qon rangdan panoh tilama. Qon rang — jallod rang!* ” [5: 16-b].

Shu oʻrinda tabuning oʻz -oʻziga zidlanishini kuzatish mumkin. Xalq orasida qon yorugʻlik, uni tushda koʻrsa yaxshilik keltiradi deb ishonishadi. Biroq yozuvchi fikri va ilmiy manbalar[7] qonning hech qanday “yorugʻlik” emasligini isbotlaydi. Demakki, xalq orasida notoʻgʻri talqindagi tabu tarqalgan.

4. Xalqimizda bemahal yursa nimagadir yoʻliqadi, yoki jin tegadi(uradi) degan etnografik tabu mavjud boʻlib, direktor nutqida bunday tabuga ishora bor:

– Bolani oʻzi paxta ichida qolibdi-da, — deydi direktorimiz. — Kim biladi, *biron nimaga yoʻliqqanmi*. Sizlar eskichani yaxshi bilasizlar-ku... ” [5: 44-b]. Xalq orasida tarqalgan gaplarga koʻra, odatda bu “balo” daraxtlar, tepaliklar orasida boʻladi: Bunga ishora esa Ziyodning onasi nutqida seziladi:

– Paxtazor, – deyman.

– Paxtazorda paxtadan boshqa nima bo‘lmasa, ulim nimaga yo‘liqadi? ”

Parchadagi tabu bilan bog‘liq o‘rin uslubiy ma’noda qo‘llangan bo‘lib, Ziyodning o‘limiga jin yoki boshqa kuchlar emas, siyosat aybdorligi, bunday tabulardan ko‘ra tuzum siyosatidan ko‘proq qo‘rqish kerakligi ta’kidlangan.

“ Ziyodni onasi paxtazorga boqib-boqib yig‘laydi:

– Voy bolam-ay, paxtaga yo‘liqqan bolam-ay!..

Ziyodni onasi paxtazorga aytib-aytib yig‘laydi:

– Voy bolam-ay, paxta urib ketgan bolam-ay!.. ” [4: 45].

Yuqoridagi tabular o‘zbek va umumturkiy etnomadaniyatning bir qismi bo‘lib muallif asar badiiy saviyasini ochib berishda ulardan mahorat bilan foydalana olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Roux J. P. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Çeviren: A. Kazancıgil. – İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
2. Muqaddas kitob. Chiqish. 32-33- boblar.
3. Tog‘ay Murod. Oydinda yurgan odamlar. – Toshkent, 2019. – 164 b.
4. Tog‘ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent, 2018. – 360 b.
5. To‘xtaboyev X. Sariq devni minib. – Toshkent, 2013. – 240 b.

UO‘K 808.5

MAQSUD SHAYXZODA SHE‘RIYATI TILINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

F.M.Maxanova, mustaqil izlanuvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinonimlarning lingvopoetik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Hamda shoir Maqsud Shayxzoda she‘rlarida uchraydigan sinonimlarning lingvopoetika jihatlari xususida ayrim mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: sinonimlar, lingvopoetik xususiyatlar, poleseantika, leksema, leksek va kontekstual sinonimlar, kontekst.

Abstract. This article reflects on the linguopoetic properties of synonyms. Some comments were made on the linguistic aspects of synonyms found in the poems of the poet Maqsud Shaykhzoda.

Keywords: synonyms, linguopoetic properties, poleseantics, lexeme, lexical and contextual synonyms, context.

Аннотация. В этой статье рассматриваются лингвопоэтические особенности синонимов. И некоторые соображения относительно лингвопоэтических аспектов синонимов, встречающихся в стихах поэта Махсуда Шайхзады.

Ключевые слова: синонимы, лингвопоэтические особенности, полисемантика, лексема, лексико-контекстные синонимы, контекст.

Har qanday badiiy asar va uning poetik xususiyatini ta’minlashga “mahsulot” bu – so‘z san’ati ekanligi ko‘plab ijodkorlar tomonidan isbotlangan. Shunga tayanib aytish mumkinki, badiiy adabiyotning asosiy bezagi so‘z hisoblanadi. So‘z va uning badiiy tasviriy orqali yaratilgan asarlarda ijodkorlarning turli maqsadlari yashiringan bo‘ladi. Har bir tadqiqotchi o‘zining ilmiy qarashlari, fikr-mulohazalari, ma’lum asar matnidagi ijodkor qarashlarini va o‘ylarini o‘qib, undan yuzaga keladigan ilmiy xulosalarini yozar ekan, avvalo, shoir va yozuvchilarning maqsadlarini yoritishga harakat qilishadi. Bunda badiiy asarning tom ma’nodagi “sangtaroshlari” bo‘lgan adiblarimiz bir necha maqsadlarni ko‘zlab ijod olamiga kirishadi.

–birinchidan muayyan davr ruhini tasvirlashni, insonlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ruhiy holatini tasvirlashni maqsad qiladilar. Tabiiyki, bu jarayonlarni oddiy so‘zlar bilan emas, turli pafosga yog‘rilgan she‘r-u dostonlar, balladalarga ko‘chiradi. Bunday hollarda muallifdan faqat qofiya va “o‘ynoqi” so‘zlar emas, ma’lum maqsadni ko‘zlagan holda turli lingvistik vositalar asos bo‘lib xizmat qiladi.

–ikkinchidan, turli janrlar yordamida davr qahramonlarini tasvirlash, uning shaxsiy xususiyatlarini yoritishda, tabiiyki, leksik vositalarga ehtiyoj sezadi va uni mohirona qo‘llash orqali erishadi.

–uchunchidan, milliy qadriyat va shaxslarning ma'naviy qiyofasini tasvirlashda, albatta, ijodkorning lingvistik bazasidagi so'z va birikmalarning o'rni muhim.

–to'rtinchidan, xalqning ijtimoiy ahvoli, siyosiy qarashlari va tafakkurini tasvirlashda, hech mubolag'asiz aytish mumkinki, so'zning qudrati muhim hisoblanadi.

–beshinchidan, tashbeh, metafora, tasviriy ifoda, ibora va okkozional birliklardan foydalanib yorning go'zalligini, sevgi iztiroblari-yu quvonchlarini tasvirlashda foydalanadi. Bunda har qanday badiiy asar tili va unda qo'llangan leksik-semantik vositalarning o'rni muhim. Asar tilini chuqur anglash va tahlil etishda uning lisoniy tabiati to'g'ri tahlil etilmog'i zarur. Bunda ijodkorlar ta'kidlaganidek “tildagi o'sish-o'zgarishlarni o'rganishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadigan aspekt – lingvistik aspekt, yozuvchining umumxalq tiliga bo'lgan munosabati, til boyliklariga bo'lgan munosabati, til boyliklaridan foydalanishi, yozuvchi mahorati, stili haqida xulosa chiqaruvchi aspekt – stilistik aspekt” shaklida tizimli yondashuv maqsad sari to'g'ri etadi.

Mazkur jarayonlarni mohirona tasvirlash badiiy asarni yaratuvchi “ustalari”dan muayyan mahoratlar talab qilinadi. Qaysidir ijodkorning asarlari favqulotda “gurkurab” mashhurlikka erishdimi, demak, u ijodkorda xalqchilik, vatanparvarlik, sadoqat, muhabbat va oddiy insonlar tasviri-yu, tabiat tasvirlarigacha go'zallik kasb etadi. Bundan tashqari har bir davr mafkurasi uning tilida, nutqida yashaydi. Mafkuraning o'zgarishi, ijtimoiylashuv hamda boshqa obyektiv-subyektiv sabablar tufayli til xususiyatlaridagi leksik, grammatik, fonetik unsurlar ham o'zgarib boradi. Ayniqsa, bu leksik sathda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu jarayonlarni tekshirish va tadqiq etish davr tilning leksik xususiyatlarini yanada namoyon etishga xizmat qiladi. Bunda ma'lum bir ijodkorning asarlari muhim obyekt bo'lib xizmat qiladi hamda o'sha davrga oid asarlarning adabiy, badiiy, ilmiy, publisistik xususiyatini tekshirishga asos bo'ladi. Shu kabi tadqiqotlar keyingi yillarda an'ana sifatida davom etib, har bir davrning ijodkorlari tilining lingvopoetik xususiyatlari o'rganilmoqda. Xususan, o'zbek tilshunosligida mazkur yo'nlashda mukammal tadqiqot olib borgan va keyingi tadqiqotlar uchun manba sifatida foydalanib kelinayotgan lingvopoetikachi M.Yo'ldoshevni alohida ta'kidlash mumkin. Olim badiiy matnni tahlil qilish metodologiyasi haqida gapirib, quyidagilarni ta'kidlaydi: 1) shakl va mazmun birligi tamoili 2) makon va zamon birligi tamoili 3) xususiylikdan umumiylikka o'tish tamoilini sanab o'tadi. Albatta, matn tahlilida to'g'ri yo'nalish tanlash, tizimli tahlil qilish, badiiy va ilmiy g'oyani yuzaga chiqarishga dasturulamdir.

Bugungi kungacha maxsus metodologiya asosida hamda tadqiqotchilarning yondashuvlari bilan har bir ijodkorning asarlari tili tadqiqiga bag'ishlab ko'plab tadqiqotlar yaratildi. Lingvopoetikaning o'rganilishiga doir tadqiqotlarga qaraydigan bo'lsak, XX asarning 40-yillaridan o'zbek hozirga qadar badiiy matn tahliliga turli shaklda yondashuvlar asosida shoir va yozuvchilar asarlari tilining lingvopoetikasi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda.

Yuqoridagi tadqiqotlarga asoslanib aytish mumkinki, badiiy asarlarining lingvistik xususiyatlarini o'rganish, uning lingvopoetik xususiyatlarini yoritish, tadqiq etish va tahlil qilish bugungi kun zamonaviy tilshunoslikning ham muhim, dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki har bir davr adabiy tilning xususiyati ijodkorlarning mahorati asosida shakllantiriladi.

Badiiy asarlarda leksik kategoriyalar va ularning stilistik xususiyatlarini o'rganishda nazm va nasr egalari “to'plovchi-saqlovchi-yetkazib beruvchi va ifodalovchi” vazifasini bajarishadi. Qaysi davrda ijod qilishmasin, ular xalq tilidagi qimmatli va keng leksik bazasini, ularning milliy qadriyatlarini ifodalovchi barqaror birikmalarini, boy tasviriy vositalarini ifodalaydi hamda ushbu leksik kategoriyaning paydo bo'lish mantiqini tushuntiradi. Til va madaniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan, ijtimoiy hodisalarni uzviy bog'liq holda ifodalovchi noyob ijod namunalari tasvirlaydi. Shu sababli tadqiqotimizda XX asrning istedodli shoiri, tarjimoni, dramaturgi, qolaversa, mohir pedagogi Maqsud Shayxzoda she'riyati tili sinonimlarining lingvopoetikasini tadqiqotimiz obyekti sifatida tanlanganmiz. Hozirga qadar adib ijodi tilidagi sinonimik munosabat va uning lingvopoetik xususiyati tadqiqot obyekti bo'lmagan. Shu boisdan shoir she'riyati tili sinonimlarining leksik-semantik xususiyatini ilmiy, badiiy, so'zlashuv uslubiga qo'llash va lingvistik tushunishga kirishish ushbu tadqiqotning asosiy va dolzarb vazifalaridan biridir. Maqsud Shayxzoda she'riyatidagi leksik, kontekstual, okkozional va fraziologik sinonimiya hali maxsus ilmiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etilmagan, uning she'riy matnlarida bu muammoni o'rganish uchun yetarli

materiallar mavjud. Ushbu maqolada adib she'riyatining leksik sinonimlarini nazariy tilshunoslikda ham, hozirgi o'zbek adabiy tili leksikografiyasida ham, shuningdek, zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlarida ham ilmiy tadqiq etish zarurati mavjud o'rinlar bor. Zero, shoir tilida "she'r chin go'zallik singlisi" ekanligining ta'rifi bejizga emas. Shoir ta'biri bilan aytganda "shoir she'r bilan sevimli, she'r bilan suhbatlashmasa, she'r bilan dardlashmasa", qalbi yorishmasligini, unday uylarda sho'x kulgular yangramasligini, tonglar kunduzlar bilan boshlanmasligini, tunlari yulduzlar ko'rinmasligini ta'kidlaydi. Zero, buyuk so'z san'atkorlarining qadru-qimmatini, muxlislarining uzoq yillar ularga sodiqligi, ajoyib tashbehlarining xalq orasida mashhurligi, haqqoniy va xalqchil ko'ylashi, zamon torlariga hamohang aks etishi yuksak mahoratni talab qiladi. Maqsud Shayxzoda ana shunday yetuk va qalbi qaynoq shoir ekanligini davrning mashhur shaxslari tomonidan berilgan ta'rifdan ham anglash mumkin. "Maqsud Shayxzoda "she'rlarining shakli rang-barang"ligi (Oybek), "fikrlar shoiri" ekanini (Hamid Olimjon) ta'kidlashdi. Uning hayoti va ijodiga "donolik, mehribonlik, tabassum" xosligiga (Shukrullo), "o'zida ko'p fazilatlarini mujassamlashtirgan go'zal inson"ligiga (O.Sharafiddinov) urg'u berildi". Albatta, bunday ta'riflar bejizga emas, shoirning she'riyatida leksik-stilistik va frazeologik, didaktik, turg'un hamda erkin o'xshatishlar, hech qaysi shoirga o'xshamagan tashbehlarining mavjudligi buning isboti. Masalan, shoirning "Yulduzlarga bo'ldim hamsoya..." she'rida quyidagi takrorlanmas o'xshatishlarga guvoh bo'lamiz.

Yulduzlarga bo'ldim hamsoya,
Chiqdim ko'kka poyama-poya.
Bo'ldi menga oltin oy yostiq,
Gumonlarim hammasi – tasdiq.
Uchar edim hayolday yuksak,
Oq bulutlar ostimda to'shak.

Mazkur misrada "oltinni – oq yostiqqa", "oq bulutlarni – to'shakka" tasviri hech kimga o'xshamagan so'z qo'llashidan darak berib turadi. Ijodkorning "Meni aka deydilar" she'rida pragmatik ma'no ifodalovchi birikmalarning qo'llanishi o'quvchini izlanishga, fikrlashga majbur qiladi. "Umr cho'li", "kunlarni yelkaga olmoq". "mas'ul kunlar", "zamon daryosi", "oq tola", "Tolstoycha umr", "chinor umri" kabi metafora va erkin o'xshatishlar bunga misol bo'la oladi. Masalan, yozuvchisi, shoiri, dramaturgi, mashhur tarjimoni, o'zining o'tkir satirik asarlari bilan dong qozongan Lev Tolstoy 82 yil umr ko'rgan. (ba'zi manbalarda 83 ba'zi manbalarda 89 deyiladi). Maqsud Shayxzoda "uzoq umr ko'rmoq", "uzoq yashamoq", "umri uzoq bo'lmoq", "maqsadga erishish uchun uzoq davr kerakligi" ma'nosida "Tolstoycha umr" o'xshatishini pragmatik ma'noda qo'llagan misraning badiiy jilosini yanada bo'ltirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ёўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Ўзбекистон республикаси ФА "Фан" нашриёти, 2007. – Б. 84
2. Doniyorov K. Mirzayev S. Soz san'ati. O'zadabiynashr. 1962., K'chqortoev I. Badiiy nutk stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1975.,
3. Rustomov A. Navoiyning badiiy mahorati. – Toshkent: Fafur Gulom nomidaagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.,
4. Turdialiiev B. Hamza va o'zbek adabiy tili. – Toshkent: fan, 1981.,
5. Bafoev B. Navoiy asarlari leksikasi. – Toshkent: Fan, 1983.,
6. Isxoev F., Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari. – Toshkent, 2005.

UDC 811.81-13

MAIN OBJECTIVES OF COMPARATIVE ANALYSIS OF A WORK OF ART IN ENGLISH AND UZBEKISTAN

(Based on the works of "Othello" by W. Shakespeare, "Mirzo Ulug'bek" by M. Shaikhzoda)
M.G'. Mirzayeva, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu ilmiy izlanish asosiy maqsadi ikki yoki undan ortiq asarlarni o'rganish, tahlil qilishning asosiy sabablarini aniqlash va shu yo'nalishda olib borgan olim va izlanuvchilar asarlarini o'rganish tahlil qilish va turli millat til va adabiyotining madaniy va lingvistik jihatlarini notanish jihatlarini kashf qilish. Turli davlat tillari va adabiyotini taqqoslash orqali, biz turli

madaniyatlar, urf-odatlar, insonlarning xarakteri va turmush tarzi va xulq-atvorini o'rganishimiz mumkin. Dunyo tillari va badiiy adabiyotining turli jihatlarini bilishda, taqqoslash usuli aynan turli davrlarda ammo bir xil janrlarda yaratilgan yoki bir xil davrlarda ammo turli yondashuvlarda yaratilgan asarlarni o'rganib, tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada, jarayon, izlanish metodlari, barcha foydalanilgan materiallar, muhokamalar va natijalar aniq va ravshan kiritilgan va muallifning shaxsiy qarashlari bilan boyitilgan. Bu mavzu yuzasidan izlanish bu sohadagi ma'lumot va izlanishlarni toppish va o'rganish orqali atroflicha davom ettiriladi va o'zbek va ingliz tillarining o'xshash va farqli jihatlarini chuqur o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy izlanish, lingvistik jihatlar, qiyosiy tahlil, badiiy janrlar, shaxsiy dunyoqarash, madaniy aspektlar, xoinlik, qiyosiy yondashuv.

Аннотация. Основными задачами данного научного исследования являются выявление основных причин изучения и анализа литературных произведений на двух и более языках, наблюдение за работами ученых и исследователей в этой области, изучение различных культурных и языковых особенностей нации и их язык. Сравнивая языки и литературу разных стран, мы можем узнать разные обычаи, традиции, характеры, поведение и образ жизни людей. Чтобы узнать больше о языках мира и особенностях литературы, необходима сравнительная стратегия, позволяющая напрямую сравнивать разные периоды, но схожие литературные жанры, или одни и те же периоды, но разные взгляды. В этой статье процесс, методы, все используемые материалы, обсуждения и результаты четко изложены и подкреплены личными взглядами авторов в большинстве ее частей. Исследование по этой теме будет продолжено путем тщательного изучения и поиска исследователем дополнительной информации и материалов, связанных с этой темой, чтобы выявить основные различия и сходства английских и узбекских литературных произведений (трагедий).

Ключевые слова: научные исследования, лингвистические особенности, сравнительный анализ, литературные жанры, личная перспектива, культурные аспекты, предательство, компаративистский подход;

Abstract. The main objectives of this scientific research are to identify the main reasons of learning and analysing the literary works in two or more languages, to observe the scientists and researchers' works on this field, to explore different cultural and linguistic features of the nation and their language. By comparing different countries' languages and literature, we can learn different customs, traditions, people's character, behaviour and the way of living. To find out more about the world's languages and literary features, comparative strategy is required directly to compare different periods, but similar literary genres or the same periods but diverse attitudes. In this paper, the process, methods, all used materials, discussions and results are clearly included and supported by the author's personal perspectives in most parts of it. The research on this topic will be continued thoroughly by researching and finding more information and materials related to the topic by the researcher to deliver the main different and similar features of English and Uzbek literary works (specifically tragedies).

Key words: scientific research, linguistic features, comparative analysis, literary genres, personal perspective, cultural aspects, betrayal, comparative approach

Introduction. Comparative studies of literary works written in Uzbek and English can provide light on the subtle differences between the two cultures' linguistic, historical, and cultural aspects. Shaykhzoda's Mirzo Ulugbek and Shakespeare's Othello are two well-known tragedies that delve into the depths of human emotion, especially sadness and sorrow. While Mirzo Ulugbek is based on a real-life person from the Timurids Empire in Central Asia, Othello is a Renaissance tragedy that takes place in Venice, Italy. These plays explore themes of grief, betrayal, and envy, offering insightful perspectives on human nature. By contrasting these two tragedies, one may gain important understanding of both the universality of human emotions and the historical and cultural conditions that influence how they are expressed. We may learn more about the lasting power of tragedy and its capacity to connect with audiences across time and cultures by comparing and contrasting the two

plays. According to the study, Othello and Mirzo Ulugbek both provide striking depictions of sadness and loss. The plays examine how these feelings are universal while also emphasising the unique historical and cultural settings that influence how they are expressed. Using a comparative literary approach, this analysis will concentrate on the themes of sadness and sorrow in both plays. The experiences of the characters, the type of anguish they endure, and the historical and cultural settings that influence their feelings will all be taken into account in the study [2.p3]. Numerous literary works have examined the common human feelings of sorrow and sadness. Tragedies that explore the depths of human misery are Maksud Shaykhzoda's Mirzo Ulugbek and William Shakespeare's Othello. This study will compare and contrast how sadness and grief are portrayed in these two plays, giving instances and outlining their parallels and discrepancies.

Materials. In this research, the author used the texts of “Othello” by William Shakespeare and “Mirzo Ulugbek” by Maksud Shaykhzoda. This analysis will employ a comparative literary approach, focusing on the themes of sorrow and grief in both plays. The analysis will consider the characters' experiences, the nature of their suffering, and the cultural and historical contexts that shape their emotions. Data was collected through close reading of the texts, thematic analysis, and identification of key passages that illustrate the portrayal of sorrow and grief. Including materials and scientific works on this topic, the ways and strategies of using comparative approach were observed and studied thoroughly providing personal perspectives for them.

Methods. The findings of this study have implications for understanding the human condition and the enduring power of tragedy. By exploring the parallels and contrasts between the two plays, we may develop a greater awareness for the ways in which loss and grief can be portrayed across countries and historical periods. The study at hand employs a qualitative technique. The research data of the study were gathered by direct and manual analysis of the representative volumes, picking the ones that exhibit and address comparable concerns of the community in two distinct situations. The primary data for this study was qualitative (textual), which was acquired through the examination of two volumes of the representative writers: William Shakespeare and Maksud Shaykhzoda. The research was conducted sequentially by searching the data, analysing and comparing them in order to achieve the goals of this scientific work.

Results. During the research process, most of the main goals of comparative analysis were found and learnt in detail. The primary objectives of the comparative approach are:

- **Cultural Exchange and Understanding:** Bridging cultural gaps: To foster a deeper understanding of the cultural values, beliefs, and experiences reflected in the literature of both English-speaking and Uzbek cultures. Identifying shared themes: To explore common themes and motifs that transcend cultural boundaries and reveal universal human experiences. Highlighting cultural differences: To examine how cultural contexts shape literary expressions and contribute to unique perspectives.

- **Literary Analysis and Critique:** Comparing literary techniques: To analyze the similarities and differences in literary devices, styles, and genres used in English and Uzbek literature. Evaluating literary merit: To assess the quality and significance of literary works from both cultures, considering factors such as character development, plot structure, and language use. Identifying literary influences: To trace the influences of Western and Eastern literary traditions on English and Uzbek literature, respectively.

- **Linguistic and Stylistic Analysis:** Examining language use: To compare the linguistic features, vocabulary, and syntax employed in English and Uzbek literary works. Analyzing stylistic variations: To explore how different literary styles and conventions are expressed in the two languages. Investigating translation challenges: To identify the challenges and strategies involved in translating literary works between English and Uzbek, and vice versa.

- **Historical and Contextual Analysis:** Relating literature to history: To examine how literary works reflect and shape historical events, social conditions, and political climates. Analyzing cultural contexts: To explore the ways in which cultural factors, such as religion, philosophy, and tradition, influence literary production. Tracing literary evolution: To trace the development of literary traditions in both English and Uzbek cultures over time. By pursuing these goals, a comparative

analysis of English and Uzbek literary works can contribute to a richer understanding of both cultures and their literary traditions [10.p1]

As it is clear from the research findings, there are several significant factors of learning and conducting the research work according the comparative strategies which give the researcher more opportunities to think, analyse and provide personal perspectives in more points of the work. The central theme of both *Othello* and *Mirzo Ulugbek* is the deadly power of jealousy. The once-respected general in *Othello* meets a terrible end as a result of Iago's exploitation of his fears, as mistrust and jealousy devour him. Similar to this, Kasim, the counsellor to the sultan, is envious and poses a threat to the kingdom's peace and prosperity in *Mirzo Ulugbek*. The plays emphasise how jealousy is unreasonable and harmful, and that it may result in treachery, violence, and tragedy in the end [5.p56]. Jealousy and suspicion are the main causes of *Othello*'s terrible demise, which leaves one feeling very saddened and grieved. His conversations and soliloquies with Desdemona reveal his agony. *Othello* and the audience both grieve greatly over Desdemona's sudden passing. She elicits a profound feeling of loss due to her terrible fate, and her innocence and sensitivity make her a likeable character. Iago's cunning and merciless manipulation of *Othello* and Desdemona results in great anguish for everyone concerned [7.p63]. His malevolent intentions and the harm he brings about add to the play's general mood of sadness and loss. The ultimate cause of *Mirzo Ulugbek*'s ambition and commitment to scientific advancement is political intrigue and treachery. Both the characters and the viewer are grieving over his terrible demise. The collective suffering of the population under the sultan's harsh reign is another topic covered by *Mirzo Ulugbek*. The drama emphasises the struggles that regular people encounter and their desire for a better life. The drama *Mirzo Ulugbek* gives a glimpse of hope via the lasting power of knowledge and the human spirit's resiliency, despite the play's persistent misery and suffering.

Discussion. By examining topics like ambition, treachery, jealousy, and power, both plays explore the complexity of human nature. A comparison can bring these themes' universal qualities to light while simultaneously highlighting their cultural quirks. Understanding how other cultures see tragedy and heroism may be gained by contrasting their shortcomings, downfalls, and the social causes of their tragedies. A comparison might look at how cultural prejudices and preconceptions are either upheld or challenged in both plays. One can examine, for example, how Muslims are portrayed in "*Othello*" and how Uzbek culture is portrayed in "*Mirzo Ulugbek*". The distinctions and parallels between different civilisations' approaches to storytelling and topics can be better understood by examining the cultural values and customs that are represented in each play. If "*Mirzo Ulugbek*" is a translation or adaptation of another work, drawing comparisons with "*Othello*" might help clarify the difficulties and approaches associated with translating or adapting literary works between distinct cultural contexts. A comparison of "*Othello*" and "*Mirzo Ulugbek*" can provide insightful analysis into the intricacies of the human experience, the persuasiveness of narrative, and the ways that culture affects how we see the outside world by delving into these objectives. Tragic heroes, like *Othello* and *Mirzo Ulugbek*, are defined by their noble attributes, imperfections, and final demise. Jealousy and treachery are important elements in both plays, leading to the terrible ends for the protagonists. Both plays explore the perils of unbridled ambition and the corrupting effect of power. Both times, a malevolent figure—Iago in "*Othello*," maybe an adversary or competitor in "*Mirzo Ulugbek*"—manipulates the main character and brings about their demise. The plays examine the value of reputation and honour in their individual civilisations as well as the ways in which these ideas might be compromised. "*Othello*" is set in Renaissance Venice, but "*Mirzo Ulugbek*" is probably situated in a historical setting connected to Uzbek history, based on the cultural background. The distinct intricacies of the plays are shaped by these various cultural backgrounds. While religious or philosophical concepts may be referenced in both plays, the precise inspirations and ways in which they are integrated into the stories may vary. Each play may employ a particular set of literary norms, each reflecting the unique storytelling customs and traditions of its own society.

Character development in the two plays may vary in depth and complexity depending on a variety of circumstances, including cultural standards and the playwright's particular objectives. The

tragedy may or may not be resolved. For instance, the tragic conclusion of "Othello has the deaths of many characters.

Conclusion. This comparative study has shown how tragedy endures and how it may delve into the depths of human feeling. We have learnt a great deal about the universality of these feelings and how culture and history may influence them by studying how sadness and loss are portrayed in Othello and Mirzo Ulugbek. These issues might be investigated in other literary works and in various cultural situations in future research. The study's conclusions have ramifications for our comprehension of human nature and the enduring force of tragedy. We may better understand the various ways that sadness and loss can be represented throughout countries and eras by comparing and contrasting the two plays. Grief and sorrow are major elements in both Mirzo Ulugbek and Othello. The plays present compelling examinations of the human condition, despite differences in the particular situations and sources of pain. We may learn more about these common emotions and their effects on people and society by analysing the parallels and divergences in how sadness and grief are portrayed.

REFERENCE:

1. Bassnett, Susan. Comparative Literature: A Critical Introduction. Blackwell, 2002.
2. Bloom, Harold. Shakespeare: The Invention of the Human. Riverhead Books, 1998.p3
3. Damrosch, David. What Is Comparative Literature? Columbia University Press, 2003.
4. Kerrigan, John. Othello: A New Psychoanalytic Reading. Harvard University Press, 1982
5. Maqsd Shayxzoda. Mirzo Ulug'bek."Yosh kuch" nashriyoti. Toshkent-2009.p56
6. Niranjana, Tejaswini. Fields of Vision: Essays on Culture, Criticism, and Colonialism. Columbia University Press, 1992.
7. Shakespeare, William. Othello, the Moor of Venice. Penguin Books, 2003.p63
8. https://cyberleninka.ru/viewer_images/19658775/f/10.png
9. <https://www.sparknotes.com/shakespeare/othello/plot-analysis/>
10. <https://literariness.org/2020/07/25/analysis-of-william-shakespeares-othello/>

UO'K 811.161.1'37

TEMURIYZODA ANTROPONIMLAR TADQIQI

N.A. Muminova, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimlar va "Temurnoma" asarida qo'llangan antroponimlar xususida fikr yuritishga harakat qilingan. Asardagi ba'zi bir antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari misollar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimiya, antropoindikatorlar, antroponi-mik birliklar, ism, nom, semantika, leksika,

Аннотация. В данной статье делается попытка задуматься об антропонимах и антропонимах, используемых в «Темурноме». Лексико-семантические особенности некоторых антропонимов в работе поясняются на основе примеров

Ключевые слова: антропоним, антропонимия, антропоиндикаторы, антропонимические единицы, имя, имя, семантика, лексика.

Abstract. This article tries to think about anthroponyms and anthroponyms used in "Temurnoma". The lexical-semantic features of some anthroponyms in the work are explained on the basis of examples.

Key words: anthroponym, anthroponymy, anthropoindicators, anthroponymic units, name, name, semantics, lexicon.

Dunyo tilshunosligida tarixiy manbalar sahifalarida muhrlanib qolgan onomastik va antroponimik birliklarni milliy va madaniy, tarixiy va zamonaviy, ijtimoiy va ma'naviy xususiyatlarini antropotsentrik nuqtai nazardan oqib berishga e'tibor qaratilmoqda. Ularda tarixiy onomastika, tarixiy antroponimika, tarixiy antroponimiya, tarixiy antroponim, tarixiy matnning onomastik ko'lam, antroponimlarning lug'aviy qatlamlari va leksik-semantik, etimologik xususiyatlari kabi muammolarni hal qilish, shuningdek, onomastik va antroponimik birliklarning

sotsiolingvistik, lingvokulturologik, lingvopoetik omillarini ko'rsatib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon tilshunosligida insoniyat – shaxs, odam, inson, kishi – erkak, ayol va ular ismlarining mavjudligi ifodasi, tarixiy manbalarda zikr etilgan shaxs nomlari, ularning til va nutqda yashash omilini aniqlashda antroponimlarning kommunikativ imkoniyatlari kognitiv tilshunoslik, lisoniy madaniyatshunoslik singari yo'nalishlar uchun tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Bu borada, tarixiy antroponimiya tizimining tadqiqi asosida inson tafakkur tarzi takomilini ko'rsatib berish, tarixda nom va shaxs munosabati, ularning tilda in'ikosi masalalarini ijtimoiy omillar bilan bog'liqlikda ilmiy asoslashga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbek onomastikasi, xususan, o'zbek tili antroponimikasida antroponimlar, taxalluslar, laqablarning umumnazariy va amaliy masalalariga doir ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. “Yangi O'zbekiston taraqqiyotining bugungi yangi bosqichi – milliy yuksalish davri talablaridan kelib chiqib, ona tilimizning jamiyatdagi o'rni va nufuzini oshirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda” [1]. Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda jumladan, tarixiy yozma obidalar tilidagi matnlarda saqlanib qolgan antroponim materiallarini sinchiklab tekshirish, “Temurnoma” matnida qo'llangan antroponimik birliklarning leksik-semantik jihatdan tahlil etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tili lug'aviy boyligining tarkibiy qismlaridan birini atoqli otlar tashkil qiladi. Dunyoda barcha jonli-jonsiz narsalarning hatto oniy voqea-hodisalarning ham o'z nomi, ismi, atamasi bor. Ismlarda har bir narsaning ahami-yatli tomoni aks etadi[2]. Qadimiy nomlarda ota-bobolarimizning hayot va tafakkur tarzi yaqqol o'z aksini topgan. Kishi ismlari ham xalqimizning qadimiy nomlarining bir turidir. Atoqli otlar nafaqat lisoniy material, balki xalq tarixi, madaniyati va ma'naviyatining nodir merosi sifatida ham e'zozlanadi hamda o'rganiladi. Antroponimlarning paydo bo'lishi, rivoji ko'pgina lisoniy va nolisoniy omillar bilan bog'liqdir.

Nomlanish – shunchaki o'zicha yuz beradigan hodisa bo'lmasdan o'ziga xos murakkab qonuniyatlarga, ehtiyoj hamda talablarga javob beruvchi jarayondir[2]. Ma'lumki, antroponimlar o'z genezisiga ko'ra tilning eng qadimiy, yashovchan hamda turg'un qatlamlaridan biridir. Atoqli otlar o'tmishda ko'p asrlar davomida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bizga tarixiy-lisoniy boylik sifatida yetib kelgan ulkan va madaniy hamda ma'naviy qimmatga molik bo'lgan lug'aviy qatlamdir. Ismlar, ularning yaratilishida o'zbek xalqi o'tmishining tarixi, orzu va intilishlari, e'tiqod va ishonchi o'z ifodasini topgan. Mana shu ma'noda ismlar tilning boshqa bir qator qatlamlari kabi o'zbek xalqi ma'naviy qadriyatining tarkibiy qismidir.

Temuriylar davri tarixiga bag'ishlangan “Temurnoma” asaridagi antroponimlarning til lug'at tizimidagi o'rni, ularning tasnifi, leksik-semantik xususiyatlarini til ilmi nuqtayi nazaridan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Darhaqiqat, “Temurnoma” asaridagi antroponimik birliklar temu-riylar davri tilida so'zlashgan xalqning milliy o'zligi, tarixi, madaniyati, urf-odatlar bilan daxldor jihatlarni namoyon etuvchi birliklar hisoblanadi. Shu sababli bu kabi birliklarni tarixiy-badiiy asar-lardan to'plash va ilmiy jihatdan tahlil qilish til ilmidagi doimiy izlanishni talab qiluvchi masalalardandir.

Jumladan, “Temurnoma” asaridagi antroponimik birliklarni tasnifi va leksik-semantik jihatdan tahlil etish muammosi bu boradagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytiradi.

Bunda antroponimik birliklarga badiiyatni ta'minlaydigan boshqa vositalar kabi alohida e'tibor qaratish, ularning tarixiy matndagi turli xususiyatlarini ochib berish tilshunosligimizdagi hal qilinishi lozim bo'lgan dolzarb masalalardan biridir. N.Husanovning fikricha, nomshunoslikda quyidagi usullarga asoslangan ilmiy tasniflar mavjud: nomlanuvchi obyektning tipi, uning qaysi tilga mansubligi, nomlarning xronologik, genetik xususiyati va boshqalar[4].

Ism, avvalo so'zdir. Shunday ekan, u leksik xususiyatlarga ham egadir. Temuriyzoda antroponimlar bundan mustasno emas. Temuriyzodalar ismlari go'zal va betakror bo'lishi bilan birga o'ziga xos ahamiyat ham kasb etadi.

Sohibqiron so'zining arabcha saodatli, zafarli, g'olib ma'nolari bor. Ilm-u nujum(astrologiya)da va afsonalarda Zuhra (Venera) – do'stlik va mehru-muhabbat tug'yonlarini in'om aylaguvchi, Mushtariy (Yupiter) – omadu iqbol, muzaffariyat shodiyonalar sayyorasi deb

ta'riflanadi. Shu ikki sayyoraning bir burjda uchrashgan vaqti saodatli lahzalardur, u qiron deydilar, shunday vaqtda tug'ilgan bola o'sha qiron sohibi hisoblanadi. Bunday bolaning baxtli, ulug' martabalar egasi bo'lishi oldindan bashorat etiladi. Masalan, Amir Temur. Amir- xonlik, podsholik unvoni hamda shu unvon egasi.

Amir Temur[a.+o'z.] – amir – hokim, hukmron, yo'l-boshchi; temir – temirdek mustahkam, mahkam, ya'ni balo-qazolarga bardosh-li, umri uzoq bola. Ibn To'rag'ay – To'rag'ayning o'g'li demak. To'liq ismi Temurbek ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Barkul ibn Ilongiz Bahodir ibn Injil no'yon ibn Qorajor no'yon 1336-yili 9-aprelda Shahrisabz (Kesh) yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida Muhammad To'rag'aybek Bahodir xonadonida tavallud topgan. 1362-1364-yillarda Amir Temur mo'g'ullarga qarshi Amir Husayn bilan bir necha marta jang qilgan [5.35].

Xususan, asli “temir” leksemasining ko'chma ma'nosi asosida yaratilgan Temur ismidagi tovush o'zgarishi (i–u) uslubiy ma'no, vazifa tufayli yuz bergan. Temir ismiga nisbatan Temur ismida jarangdor-lik ustun, ko'tarinkilik, dabdabavorlik yuzaga kelgan. Sohibqironning Temurbek ismidagi bek leksemasi ko'p vazifa bajargan: qo'shma ism yasagan, ota-ona va qarindoshlarining xohish-istagini ifodalagan: bek bo'lsin, bek singari amaldor bo'lsin, mansabdor shaxs singari sahovatli faoliyat yuritib mashhur bo'lsin. Dastlab sohibqironning ismi Temur shaklida bo'lgan. Yoshligida bek leksemasi qo'shilgan. Amir leksemasi esa sohibqironning 1370-yildan so'nggi faoliyati natijasida ismiga qo'shilgan. Temur saltanatida amir eng oliy, buyuk mansab sanalgan. Temur shu saltanat asoschisi bo'lgani uchun ismiga amir leksemasi qo'shib Amir Temur qo'shma ismi yuzaga kelgan. Ismning bu lisoniy shaklda joriylanishi turkona, qadimiy sharqona ismi shariflar an'anasiga to'la mos keladi.

Shoh Jahon–shahzoda Xurramning rafiqasi Arjumand bonu ismini kuzataylik. Arjumand leksikasi fors-tojikcha ibora bo'lib, “Aziz, qadrli, qimmatli” ma'nolarini anglatadi. Ota farzandi arjumandiga yomonlikni ravo ko'rmaydi. Arjumand bonu taxminan 1594-yilda Mashhadda tug'ilgan. Bonu – yuqori tabaqalarga, zodagonlarga mansub ayollar unvoni.

Tegina Begim Moh-Buxoro fuzalolari rahnamosi Sadr Ush-Shariatning qizi. Muhammad To'rag'aybekning zavjasi, Amir Temurning onasi. Tegina begim leksikasi o'z.+forscha bo'lib, “Malika, shoh avlodga mansub, aslzoda qiz; moh–oy, yog'du, ravshan, oydek suluv” ma'nolarini anglatadi.

O'ljoy Turkon og'o [o'z.] – izlab topishga mohir; aqlli, o'ta farosatli. Asl ismi Kamolxonim. Amir Temurning xotini, Amir Husaynning qizi [5, 85].

Qisqasi, Temuriy shahzodalar ismi semantikasida shu ma'lum bo'ldiki, ular ismi tarkibida, albatta, aslzoda, xon avlodi ekanliklarini ifoda-lovchi antroponimik indikatorlar mavjud. Biz buni faqatgina Temuriy shahzodalar emas, balki Temuriy malikalar ismlarida ham uchratishimiz mumkin. Masalan, Temurning birinchi qizi Tog'ayshoh begim bo'lib, Tog'ay so'zi turkiycha so'zlar sirasiga kiradi. Hammamizga ma'lumki, Tog'ay ismi tog'asining uyida tug'ilgan chaqaloqlarga qo'yiladi. Ism tarkibidagi “shoh” qismi bizga begona emas, lekin “begim” qismi ma'lum izoh talab qiladi. Bu so'z ham sof turkiycha hisoblanadi. Uning xonim, beka, oyim kabi ko'rinishlari ham mavjud bo'lib, podshoh yoki bek avlodlari ismiga qo'shiladi. Bu so'zni Temurning ikkinchi qizi Sultonbaxt begim ismi tarkibida ham ko'rishimiz mumkin.

Umuman, Temuriyzoda antroponimlarda unvonni ifodalovchi so'zlar sodda ismlarga nisbatan ko'proq uchraydi: Mirzo Ulug'bek, Mirzo Bobur, Pir Muhammad mirzo, Xonzoda begim, Zebiniso begim, Gulbadan begim. Yuqoridagi fikrlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, antroponimlar tarixini qanchalik o'rgansak, shunchalik kam. Nomlarning jumladan, Temuriyzoda antroponimlarning ochilmagan sir-sinoatlari anchagina.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПК-4479-сонли “Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги қонуни қабул қилинганлигининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарори // “Маърифат” газетаси. – Тошкент, 2019 йил 5 октябрь. – №77.

2. Begmatov E.A. O'zbek ismlari. –Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. B.409.

3. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 175.

4. Husanov N. O'zbek antroponimlar tarixi. – Toshkent: Navro'z, 2014. – B.12

5. Kenjayeva S. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiologvistik tadqiqi. – Qarshi, 2018.

UDC 811.161.1

THE ROLE OF SOMATISMS IN PAREMIAS

E'.G'. Murodova, teacher, Chirchik state pedagogical university, Chirchik

Annotasiya. Ushbu maqola Ingliz va o'zbek tillaridagi paremiyalarda "bosh" konseptining lingvokognitiv talqini mavzusida yozilgan falsafa fanlari doktori(phd) darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya asosida tayyorlandi. Maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, unda xalq og'zaki ijodi na'munasi hisoblangan yaxlit umumiy ma'no va ma'lum vazifaga ega hayotiy turg'un birikmalarning til leksik tizimida tutgan o'rni, ahamiyati va ular tarkibida uchrovchi somatizmlar hamda somatizmlarning turli ma'nolari haqida ma'lumotlar berilgan. Somatizmlarga xos leksik xususiyatlar, ularning umumiy va xususiy tavsiflari yoritib berilgan. Ushbu maqola tilshunoslikka oid turli ilmiy maqsadlar, xususan oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida maxsus kurs o'qitishda, qo'llanmalar yaratishda foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: paremiologiya, parema, maqol, somatism, leksik ma'no, majoziy ma'no, leksik birlik, stilistik vosita, leksik xususiyatlar.

Аннотация. Данная статья подготовлена на основе написанной на соискание ученой степени доктора философии (PhD) диссертации на тему лингвокогнитивной интерпретации концепта «голова» в паремиях английского и узбекского языков. Практическая значимость статьи состоит в том, что в ней описаны роль и значение жизненно важных устойчивых соединений, имеющих общее значение и определенную функцию в лексической системе языка, а также различные значения соматизмов и встречающиеся в них соматизмы. данный. Выделены лексические особенности соматизмов, их общая и специфическая характеристика. Данная статья может быть использована для различных научных целей, связанных с языкознанием, в частности, при преподавании спецкурса на филологических факультетах высших учебных заведений, а также при создании учебных пособий.

Ключевые слова: паремиялогия, парема, пословица, соматизм, лексическое значение, переносное значение, лексическая единица, стилистический инструмент, лексические особенности.

Abstract. This article was prepared on the basis of a dissertation written for the degree of doctor of philological sciences (PhD) written on the topic "Linguocognitive interpretation of the concept of "head" in English and Uzbek paremies". The practical significance of the article is that it describes the role and importance of vital stable compounds with a common meaning and a certain function in the lexical system of the language, and the various meanings of somatizms and somatizms found in them. information about names is given. The lexical features of somatizms, their general and specific descriptions are highlighted. This article can be used for various scientific purposes related to linguistics, in particular, in the teaching of a special course in the philological faculties of higher educational institutions, and in the creation of manuals

Key words: paremiology, parema, proverb, somatism, lexical meaning, figurative meaning, lexical unit, stylistic tool, lexical features.

Among several departments of linguistics, phraseology is a relatively new direction. It separated from the lexicology as an independent branch in the 50s of the 20th century. During the last century, the phraseology of all languages of the former Russian Empire was born on the basis of the teaching of V.V. Vinogradov. Among them, phraseology of the Uzbek language was created and studied as a new branch. Each language has its own vocabulary, phraseology, and paremiology. In particular, while thinking about the paremiology of the Uzbek languages, we should first have information about the concept of "Paremia". Paremia is a Greek word with a deep meaning, a wise word, phrase, proverb, saying. The paremiological fund of a language represents the valuable linguistic heritage of a nation because paremias reflect the culture, traditions and history of that language and society. Paremias, the attitude of the nation to life, the way it looks at different situations and events, shows

its experience in different spheres of society. Proverbs and sayings, wise sayings and aphorisms are especially important elements of spiritual culture. Linguistic paremias are characterized by semantic change, poetic imagery and various artistic structures.

After analyzing paremias, we came to such conclusions that somatisms are often found in them in any example of paremias with different meaning. Somatisms are words that represent human or animal body parts. In addition to linguistics, they are an urgent problem in various fields of science, such as biology, medicine, philosophy, psychology, and theology. Scientists have different approaches to what somatic lexicons include in their group. Some scholars include words related to body parts only, while others believe that it is possible to include fluids in the human body, such as blood, muscles, bones, and the like.

Words representing body parts are active structural elements of paremies. In paremias, somatisms can express different meanings, i.e. literally, figuratively, and so on. Human body parts also play a leading role in creating stylistic tools. Somatisms play an important role in most of the paremias where stylistic devices such as metaphor and antithesis are used. Somatisms are usefully used in animating, i.e. reflecting human characteristics in inanimate objects. Through the use of such pictorial means, the effectiveness of the speech is increased, it acquires artistic imagery.

First of all, a person perceives the objective world through his body parts. The human body plays an important role in his cognitive activity, it enables him to perform various actions. A person perceives things and objects in the surrounding world with his body parts and reflects them in his mind, as well as compares and learns through them. Somatisms have existed in the lexical layer of the language since archaic times, and scientists believe that their appearance dates back to the formation of the human mind. Another characteristic of the somatic lexical layer is that these words belong to the noun group.

When studying somatisms, it cannot be overlooked that many of them are similar or identical to somatisms in other languages. This is especially evident in languages belonging to the same language family. Scientists have studied the human body parts, in addition to internal and external body parts, dividing them into different groups. (Somonymic, osteonymic, planchonymic, angionomic, sensory, and words denoting diseases and manifestations of the human body).

Words belonging to the somatic lexical group are characterized by the phenomenon of polysemy, and they also express other meanings. Therefore, they are among the actively used words in the language. We often meet them especially in phrases.

Somatisms in the speech process can express not only the meaning of a body part, but also different meanings according to the context. Especially in paremias they usually represent figurative meaning. We learned a number of examples of somatisms and chose the word "head" to analyse in our article.

Head represents the upper part of the body above the neck. The head is divided into the brain and the face. The organs located in it include the face, forehead, eyes, mouth, teeth, lips, throat, nose, and ears. It plays an important role in human life. A person receives external information through his brain and draws conclusions about them. It performs its actions through signals from the brain. The word head can express not only a part of the body, but also intelligence, caution, and wisdom. If we take the words "headless" in English and "boshsiz" in Uzbek, they can express the following meanings by forming an adjective through head somatism. Headless - literally means the figure without head e.g. headless horseman, or without boss e.g. headless army, another meaning is mindless, stupid (headless argument) is also used.

In the Uzbek language, instead of the word "bosh (head)", the word "kalla (head)" is also used for animals. This word has a negative connotation when applied to a person. The word "headless" means the creature without head, but it can also be used figuratively in the sense of stupid or mad. Moreover, the Uzbek word "bebosh" can also be used in these meanings. Besides it can literally mean not listening to anyone, not obeying.

The word head has the following common meanings in English and Uzbek:

- 1) The upper part of an animal or human body;
- 2) Mind, intelligence;

3) The main part of a device or mechanism;

4) Chief, leader [1].

It is desirable to internally classify the main parts of head as follows:

1. The upper part of the head - hair, neck, ears, forehead, temples.

2. The facial part of the head - eyebrows, eyes, eyelids, face, cheeks, nose, jaw, chin.

3. Oral part of the head - mouth, lips, tongue, teeth. [2]

Relying on researches on this fields we can conclude that any word can mean differently especially in paremias in order to express speakers opinion clearly. Paremias are cultural expressions so we come across a number of culturemes while analysing them. As culturemes are the bridge between linguistic units and culture reader should be aware of that culture in order to understand a paremia clearly. On that account its essential to study language comparatively.

REFERENCES:

1. Gadoeva M.I. (2021). The Expression of Somatizms in English and Uzbek Proverbs "ONLINE - CONFERENCES" PLATFORM, 36–41.
2. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent.: O'qituvchi, 1990. – 304 b.
3. Gadoeva M.I. Ingliz va o'zbek tillarida somatizmlarning semantik-pragmatik tadqiqi (Folklorning kichik janrlari misolida) f.f.d.(Dsc) diss.– Buxoro. 2022. – 236 b.
4. Gadoeva M.I. Polysemy of Somatizms in English and Uzbek Languages // International Conference on Multidisciplinary Research and Innovative Technology's. November 11th, <https://academiascience.org/>. –India. 2021, – P. 87-90.
5. Barotova M. O., Jurayeva B. M. Analysis of paralinguisms involving head organs //Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 6 | 2022 – P. 1224-1231.
6. Jontosheva, S. S. (2024). Methods and technologies of teaching cadets words with temporal meaning. European International Journal of Pedagogics, 4(01), 108-113.
7. Gadoeva M.I. Features of connotative meaning of somatizms as part of phraseological units // *International Journal on Integrated Education*. Volume 3, Issue III, March, 2020. – P.73-78. (Impact Factor: SJIF 2020-5,712)
8. Блюм А.В. Семантические особенности соматической фразеологии / А.В. Блюм. – М. : АСТ-пресс, 2000. – 20 с.
9. qizi Baltayeva, N. T. (2024). Methodology for developing students'ability to learn from synonyms. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 5(03), 37-42.
10. Maxamatxojaeva, G. U. Q. (2024). Ingliz va rus baynalmlinal sozlarning tarjima muammolari. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 757-760.

UO'K 811.111'37

LEXICAL ANALYSIS OF NUMERALS IN ENGLISH

G.N.Murotova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ingliz tilidagi sanoq so'zlarning leksik xususiyatlari morfologik, sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilingan. Sanoq so'zlarning hosil bo'lishi, qo'llanish usullari va ularning lingvistik tizimdagi o'rni yoritilgan. Maqola, shuningdek, sanoq so'zlarning rivojlanish tarixi va boshqa tillardagi ekvivalentlari bilan o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sanoq so'zlar, morfologiya, semantika, sintaksis, lingvistika, ingliz tili.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются лексические особенности числительных в английском языке с точки зрения их морфологических, синтаксических и семантических характеристик. Исследуется образование числительных, их использование в языке и роль в лингвистической системе. Также изучается историческое развитие числительных и их эквиваленты в других языках.

Ключевые слова: числительные, морфология, семантика, синтаксис, лингвистика, английский язык.

Abstract. This scientific article examines the lexical characteristics of numerals in the English language, focusing on their morphological, syntactic, and semantic properties. The study explores numeral formation, their usage, and their role in the linguistic system. Additionally, it highlights the historical development of numerals and their equivalents in other languages.

Keywords: numerals, morphology, semantics, syntax, linguistics, English language.

Introduction. Language is a complex system of communication that relies on various lexical and grammatical elements to convey meaning. Among these elements, numerals hold a distinctive position as they provide precision and clarity in expressing quantities, sequences, and mathematical concepts. In the English language, numerals are not merely tools for counting or ordering but are deeply embedded in its lexical and syntactic framework, influencing how speakers organize and interpret information.

The study of numerals in English involves analyzing their linguistic characteristics, including their morphological structures, syntactic roles, and semantic properties. Unlike many other parts of speech, numerals display unique features, such as their ability to function as both modifiers and independent lexical units. Additionally, their development over time reflects the dynamic nature of language, shaped by historical, cultural, and pragmatic factors.

Understanding the lexical behavior of numerals is crucial not only for linguists but also for educators, particularly in the context of teaching English as a second language. Numerals often pose challenges to learners due to irregularities, compound forms, and contextual nuances in their usage. This paper aims to provide a comprehensive analysis of numerals in English, focusing on their structural and functional aspects, as well as their broader implications for linguistic theory and language learning.

By delving into the lexical analysis of numerals, this study seeks to illuminate their role in English grammar and usage, offering insights that can inform both theoretical linguistics and practical applications in education and communication.

Numerals in English exhibit distinct morphological properties that set them apart from other lexical categories. Their formation and structure reflect simplicity in some cases, while others demonstrate complexity, particularly in compound and derived forms. This section explores the key morphological features of cardinal and ordinal numerals in English, as well as their derivational and compositional patterns.

Cardinal numerals, used to denote quantity (e.g., *one, two, three*), are typically monomorphemic in their base forms. These forms are invariant and do not undergo significant inflection for grammatical categories like tense or case.

However, in larger numbers, cardinal numerals often combine multiple morphemes, as seen in compound numerals like *twenty-one, thirty-four*, or *one hundred and ten*. These forms highlight the additive and multiplicative principles underlying numeral construction.

- **Base Cardinal Numerals:** Simple, indivisible forms (e.g., *one, ten, hundred*).

- **Compound Cardinal Numerals:** Combinations of base forms (e.g., *seventy-five, three hundred*).

Ordinal numerals, which indicate sequence or rank (e.g., *first, second, third*), often exhibit derivational morphology. Many ordinals are formed by adding the suffix *-th* to the base cardinal numeral (e.g., *fourth, fifth, sixth*). However, there are notable exceptions, such as *first, second*, and *third*, which are irregular forms rooted in historical linguistic changes.

- **Regular Ordinals:** Derived by adding *-th* (e.g., *fourth, tenth*).

- **Irregular Ordinals:** Unique forms not following the standard derivational pattern (e.g., *first, second, third*).

Irregularities and Exceptions

The formation of numerals in English includes irregularities that reflect the historical evolution of the language. For example:

- *First* derives from the Old English *fyr(e)st*, while *second* originates from Latin *secundus*.

- *Third* deviates from the expected *three-th*, which highlights a shift in phonological and morphological rules over time.

Compound numerals in English are formed by combining multiple base elements, often with a hyphen for clarity (e.g., *twenty-one, ninety-nine*). The structure of these numerals follows a predictable pattern, where the base ten (e.g., *twenty, thirty*) is modified by a single-unit numeral (e.g., *one, two*). This morphological composition ensures consistency and readability in written forms.

In higher-order numbers, repetition is a common morphological feature, as seen in *one thousand one hundred*, where base forms are reiterated to indicate magnitude. These constructions demonstrate the role of repetition in extending numeral systems without introducing entirely new morphemes.

Compared to other linguistic categories, numerals are relatively invariant across grammatical contexts. They rarely inflect for grammatical categories like gender, number (in the plural sense), or tense, which simplifies their use across syntactic environments.

Numerals primarily function as determiners, modifiers, or pronouns within a sentence. In the phrase *three apples*, the numeral *three* acts as a quantifier, modifying the noun. In other cases, numerals can operate independently as pronouns, as in the sentence *Three were chosen*. These dual roles underscore the versatility of numerals in syntactic structures.

Semantically, numerals convey precise quantities or orders, making them unique in their ability to provide exactness in communication. However, their meaning can be context-dependent. For example, *two* in the phrase *two hours* refers to a specific duration, while in *two pieces of advice*, it represents a less tangible concept. This duality highlights the complexity of numeral semantics in different contexts.

The evolution of numerals in English reflects broader linguistic changes over time. Early Old English numerals, such as *ān* (one) and *twā* (two), have undergone phonological and morphological transformations. The standardization of numeral forms in Modern English has been influenced by interactions with other languages, such as Latin and French, which introduced additional numeral vocabulary and structures.

Numerals also play a significant role in pragmatic communication. Their use in idiomatic expressions (e.g., *two birds with one stone*), cultural references, and technical domains like mathematics and statistics illustrates their broad applicability. The lexical analysis of these usages reveals the interplay between linguistic structure and cultural context.

For non-native speakers, mastering English numerals poses specific challenges, particularly in understanding irregular forms, compound structures, and contextual meanings. The overlap between numeral usage in everyday language and academic or professional contexts requires a nuanced approach to teaching and learning.

Conclusion. Numerals in the English language are a fascinating linguistic category that serves as a bridge between quantitative precision and the structural nuances of grammar. This study has demonstrated that numerals, while often perceived as straightforward lexical items, exhibit a complex interplay of morphological, syntactic, and semantic properties that distinguish them from other parts of speech.

Morphologically, numerals range from simple forms like *one* and *ten* to compound and derived structures such as *twenty-one* and *third*. These forms reveal the adaptability of numerals in representing increasingly complex quantities and orders. Syntactically, numerals fulfill diverse roles, functioning as determiners, modifiers, or even pronouns, which underscores their versatility within sentence structures. Semantically, numerals convey precise meanings but can also take on contextual and idiomatic interpretations, demonstrating their dynamic nature.

The historical development of English numerals reflects broader linguistic trends influenced by contact with other languages and cultural shifts. Their evolution, from Old English forms to their modern equivalents, illustrates the interplay between linguistic change and functional necessity.

Pragmatically, numerals are essential in various domains, from everyday communication to specialized fields like mathematics and statistics. Their usage in idiomatic expressions and cultural contexts adds layers of meaning that go beyond their primary quantitative function.

For non-native speakers, the challenges associated with learning English numerals, such as irregular forms and compound structures, highlight the importance of focused linguistic and pedagogical strategies. Understanding the complexities of numerals can enhance language acquisition and facilitate effective communication.

In conclusion, numerals are more than mere counting tools; they are integral components of the English language with rich lexical, grammatical, and cultural dimensions. Continued research into

their usage and development can provide valuable insights into language structure and its interaction with human cognition and society.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.

UDC 82

TRANSLATION DIFFICULTIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH SCIENTIFIC-POPULAR TEXTS INTO RUSSIAN

B.N.Musaev, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz ilmiy-ommabop frazeologik birliklarni rus tiliga tarjima qilish xususiyatlari o'rganiladi. Maqola doirasida quyidagi savollar ko'rib chiqildi: ilmiy-ommabop janrning paydo bo'lishi tarixi va uning xususiyatlari; ommabop ilmiy uslubning asosiy funktsiyalari; badiiy adabiyot va ilmiy janr o'rtasidagi asosiy farqlar; ilmiy-ommabop manbalardagi frazeologik birliklar; ilmiy-ommabop frazeologik birliklarni tarjima qilish usullari va usullari; tarjimon duch keladigan asosiy muammolar;

Kalit so'zlar: ilmiy-ommabop adabiyotlar, frazeologik birliklar, tarjima muammolari, ilmiy-ommabop frazeologik birliklarni tarjima qilishga yondashuvlar.

Аннотация. В представленной статье изучаются особенности перевода английских научно-популярных фразеологизмов на русский язык. В рамках статьи были рассмотрены: история возникновения научно-популярного жанра и его особенности; основные функции научно-популярного подстиля; главные отличия научно-популярной литературы от научного жанра; фразеологические единицы в научно-популярных источниках; приемы и методы перевода научно-популярных фразеологизмов; главные проблемы, с которыми сталкивается переводчик;

Ключевые слова: научно-популярная литература, фразеологизмы, проблемы перевода, подходы к переводу научно-популярных фразеологизмов.

Abstract. This article studies the peculiarities of translating English popular scientific phraseological units into Russian. Within the framework of article were considered: the history of the emergence of the popular science genre and its features; – the main functions of the popular science litter; the main differences between popular science literature and the scientific genre; phraseological units in popular science sources; techniques and methods of translation of popular scientific phraseological units; the main problems faced by the translator;

Key words: popular science, phraseological units, translation problems, approaches for translation of scientific-popular phraseological units.

Scientific-popular text is generally easier to translate than the scientific one: syntactic structures are easier, but the communicative task is more complex, and therefore a greater variety of means is needed to inform and engage the audience with this information.

A popular science text contains a large amount of cognitive information, and through a variety of means, the information is transmitted, reminiscent of a scientific text. At the same time, there are a number of differences:

1. The number of terms of the popular science text is much less, but most of the words here belong to the General scientific style.
2. The density of information is lower than in the scientific text.
3. Means to ensure the objectivity of presentation: passive constructions, indefinite-personal and impersonal sentences, absolute present - are used in much smaller volumes.
4. The background of a neutral written literary norm is also presented, but its boundaries are blurred, and deviations, especially in the direction of spoken language, are numerous.

In the popular science text, in comparison with the scientific, there are special techniques aimed at attracting the reader's interest, these are:

1. Special devices, creating the effect of maximum approach to the audience: first-person narration; colloquial and even colloquial vocabulary; direct appeal to the audience, rhetorical questions of various kinds, examples, humor.
2. Emotional and evaluative devices: lexicon with emotional and evaluative connotations, inversions, highlighting the evaluation components of proposals, etc.
3. Inclusion of quotations from other sources, contrasting with the popular science text, in typological attributes, in the text; fragments from works of art, articles, etc.
4. Phrasal units and figurative clichés that perform a function similar to their function in the mass media, so they facilitate the perception of content, including the usual figurative techniques in the plot; deformation of phrasal units.
5. The collision of incompatible language devices creates the effect of surprise or ironic coloring. The effect of surprise allows you to focus on the main point, irony is a means of emotional discharge in the perception of complex material.

In comparison with the scientific style, the scientific-popular text uses the special ways of giving the terms. In particular, together with the definitions typical for the scientific text like gender or aspect, in scientific-popular texts one can meet the meaning of terms decoded in brackets.

Stylistic peculiarities of this substyle include emotional character of scientific issues narration, argumentativeness and accuracy, the use of different methods, activating the attention of a recipient, in particular, the evaluative means and simple forms.

The most characteristic features of scientific-popular text are seen in syntactic structure, because they have a significance of dealing with the communicative task.

One of the widely spread means of imagery expressiveness in scientific-popular texts is the metaphor. The leading function of the metaphor in scientific-popular work is the discovery of scientific conception's nature, cognitive function.

It is pointed that that the metaphor introduces the scientific term. However, the function of the metaphor in scientific-popular narration is much more diverse. The metaphor is utilized for introducing new information, as well as for the interpretation of scientific provisions.

It should be said that the specificity of a scientific-popular narration and style-forming factors are related first of all to general focus on a special type of the recipient and the necessity of a more optimal implementation of the main task of a scientific-popular text-the popularization of a scientific knowledge.

With relation to their semantic and grammatical inseparability the phraseological units may be classified into: noun equivalents (*heavy father-суровый родитель*), verb equivalents (*break the news-сообщить новость*) adverb equivalents (*in the long run-в перспективе*).

From the point of view of their notional component binding, one can divide phraseological units into figurative and non-figurative. Figurative phraseological units are called idioms. For example:

Tar someone with the same brush —Ровнять всех под одну гребёнку.

Head over heels – Влюбиться по уши, сходиться с ума по кому-то.

There are also many other idiomatic expressions like for instance: **“To try to kill two birds with one stone”**, **“like the apple of one's eye”** and **“rain at seven, fine at eleven”**. Their Russian equivalents can be: **“Погнаться за двумя зайцами”**, **“как зеницу ока”** и **“семь пятниц на неделе”** accordingly.

A popular science text contains a large amount of cognitive information, and through a variety of means the information is transmitted, reminiscent of a scientific text. At the same time, there are a number of differences:

1. The number of terms of the popular science text is much less, but most of the words here belong to the general scientific style.
2. The density of information is lower than in the scientific text.
3. Means to ensure the objectivity of presentation: passive constructions, indefinite-personal and impersonal sentences, absolute present - are used in much smaller volumes.

4. The background of a neutral written literary norm is also presented, but its boundaries are blurred, and deviations, especially in the direction of spoken language, are numerous.

The definitions of scientific notions in scientific-popular texts are substituted by simplified ones and descriptive figures of speech or notions are explained in text and are illustrated with examples or comparison.

For example:

Not only are proteins important to the structural integrity of your body, but the amino acids that make them up are used as the raw materials for neurotransmitters (chemicals that transmit nerve impulses) - Не только протеинов важны для целостной структуры тела, но еще и аминокислоты, производящие их и использующиеся в качестве сырьевого материала для нейромедиаторов (или нейротрансмиттеры- химические вещества, которые передают нервные импульсы).

In this example the explanation of the term “neurotransmitters” is given in brackets, so that it would be easier for a reader to understand what role play these neurotransmitters in human being's nervous system.

In order to translate the sentence or phrase or as in our case phraseological units adequately the methods of translation should be used. Here are the main translation techniques:

Transcription –the phonemic imitation of the source-word. For example: ***“The Westermarck Effect”*** – “Эффект Вестермарка”.

Transliteration – formal letter-by-letter reconstruction of the source word in the target language. When we transliterate the word or notion, we use the literal imitation of it.

Calque – is used when the unit is translated by utilizing the direct equivalence in the target language: ***“Supercritical nucleus”*** – “закритический зародыш”. This is the structural calque or the ordinary calque. ***“Fight or flight”*** – “Бей или беги” is the semantic calque, because this term has common semantics. There are some other variations of semantic calque: ***“limit equilibrium method”*** – “метод предельного равновесия”, ***“boundary-layer theory”*** – “теория пограничного слоя”.

Transformations are very important. They are divided into: lexical and grammatical.

Lexical transformations include:

Concretization is the substitution of the notion, which has the broader meaning with the one having the narrow meaning.

For instance: ***“impact effect”*** – “эффект динамического воздействия”, ***“flow resistance”*** – “гидравлическое сопротивление потоков”.

Generalization is vice versa, the substitution of the unit, which has the narrow meaning by the one with the broader meaning:

“Potential energy barrier” – “потенциальный барьер”.

Borrowing comes “into” the language some new notion from another language. Many scientific notions are borrowed from another language, like for instance: ***“heterophase fluctuation”*** – “гетерофазная флуктуация”. At the same time borrowings should be distinguished from internationalisms, which consist of greek-latin elements and defined by traditions of the European education. Medicine consists of many terms of greek and latin origin, for example: ***“pons”*** – “Варолиев мост”, ***“medulla”*** – “продолговатый мозг”, ***“inferior parietal lobule”*** – “нижняя теменная доля”.

REFERENCES:

1. О. Муминов, Lexicology of the English Language, Tashkent, 2006
2. Петрова, Г.Г. Лексико-стилистические трансформации в англо-русском научно-техническом переводе [Текст] автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г.Г. Петрова. - М., 2004. - 35 с.
3. Орлова, Г.Д. Пособие по переводу английской научно-технической литературы [Текст] / Г.Д. Орлова. - Тула, 2006.
4. <https://www.scientificamerican.com/article/the-mirror-neuron-revolut/>

TIL EGASI BO'LMAGANLARGA ARAB YOZUVINI O'RGATISHDAGI MURAKKABLIK

F.Musayev, katta o'qituvchi, Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada til egasi bo'lmaganlarga arab yozuvini o'rgatishdagi mavjud qiyinchilik va muammolar tahlil etilib, zamonaviy metodlar asosida mazkur qiyinchiliklarni yengib o'tish yo'llari tadqiq etilgan. Jumladan, arab harflarining yozilishi va bir-biriga qo'shilishiga doir muvaffaqiyatli uslublar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: arab xati, arab yozuvi, harflar imlosi, ikki ko'rinishli, to'rt ko'rinishli harflar.

Аннотация. В данной статье анализируются существующие трудности и проблемы в обучении арабскому письму неносителей языка, а также исследуются пути преодоления этих трудностей на основе современных методов. В частности, также представлены удачные способы написания и совмещения арабских букв.

Ключевые слова: арабское письмо, написание букв, двувидные, четырехвидные буквы.

Abstract. This article analyzes the existing difficulties and challenges in teaching Arabic writing to non-native speakers, and also explores ways to overcome these difficulties based on modern methods. In particular, effective techniques for writing and combining Arabic letters are presented.

Keywords: Arabic script, letter writing, dual-form letters, four-form letters.

Kirish. Keyingi paytda arab olimlari tarafidan arabmaslarga arab tilini, binobarin, arab yozuvini o'rgatishni maqsad qilgan darsliklarda ham amal qilinayotgan mazkur tizim, har holda arablarning emas, balki yevropalik arabshunoslarning ixtirosi bo'lsa kerak. Har bir harfning 4 ustunda taqdim etilgan 4 xil ko'rinishi o'quvchi zehnda kattagina muammoni yuzaga keltirishini tasavvur etish qiyin emas. Kirill, lotin yozuvlaridagi harflar soni 30 atrofida deb biluvchi o'quvchi oldida birinchi qiyinchilik bo'lib shakllanuvchi bu to'siqqa tuzukroq nazar tashlansa, masalaning mohiyati tamoman o'zgacha ekanligi ayon bo'ladi. Xo'sh, unday bo'lmasa, qanaqa? degan savol tug'ilishi tabiiy, albatta.

Bu savolga javob berishdan oldin tasavvurimiz chegaralarini kengroq olishni taklif etgan bo'lardim. Ya'ni 2ta bir biriga qo'shiluvchi harfni yozishda avval oldingisini chap tarafdagi qo'lchasi bilan yozib, keyingisini o'ng tarafdagi qo'lchasi bilan yozib, keyin bu qo'lchani oldingi harfning qo'lchasiga ulanadimi? Yo'q, bunday emas, albatta! An'anaviy ta'lim tizimining mazkur jadvalida **"Barcha harf oldingi harfga ulana oladi..."** degan fikr mavjud. So'z o'rtasi va so'z oxiri ustunlaridagi harflarning o'ng tomonimizdagi qo'lchasi ana shunga dalolat qiladi. Bu "ixtiro"ni yaratgan ijodkor, fikrimizcha, arab yozuvining asl mohiyati **o'ngdan chapga tomon harakatini** unutgan ko'rinadi. Bizningcha, hech qaysi **arab harfi o'zidan oldingisiga** (ya'ni chapdan o'ngga) **ulanmaydi**.

Shunga ko'ra, harfning o'ng tarafdagi qo'lchasi asossiz va ortiqcha. Balki, arab yozuvidagi harflarning **o'zidan keyingisiga** ulanishi yoki ulanmasligi haqida so'z yuritish o'rinlidir. Shunday qilib, mazkur jadvaldagi oxirgi 2 ustun ortiqcha va asossiz deb bilamiz.

Material va metod. Jahon an'anaviy ta'lim tizimidagi arab yozuvini o'rgatishga bag'ishlangan, bizga ma'lum bo'lgan barcha darslik va qo'llanmalarda: **"SO'ZDAGI HAMMA HARFLAR O'ZIDAN OLDINGISIGA QO'SHILADI**, lekin o'zidan keyingisiga olti harf (ا د ذ ر ز و) dan boshqalarigina qo'shiladi; mazkur 6 harf o'zidan keyingisiga qo'shilmaydi" degan fikr mavjud. Aynan shu fikr arab yozuvidagi harflarining so'zda to'rt ko'rinishli ekani to'g'risidagi holatni yuzaga keltirgan va bu asrlar davomida yagona haqiqat sifatida hukm surib kelmoqda: Ushbu qo'llanib kelinayotgan tizim (prinsip)ga binoan 28 arab harfning o'zidan keyingisiga qo'shilmovchi 6 tasi 2 ko'rinishli bo'lib, 12 shaklga ega:

ا د د ذ ر ر ز ز و

qolgan 22 tasi esa 4 ko'rinishli bo'lib, 88 shaklga ega;

Arab yozuvi o'ngdan chapga tomon yoziladi. Unda 28 ta harf bor. (ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش) . Ularni quyidagicha guruhlab yodlaymiz: ikkinchi

د ذ ر ز

❖ ANIQLIK ARTIKLIidir. U ism toifasidagi soʻzlar oldiga qoʻshiladigan mantiqiy-grammatik qoʻshimcha boʻlib “oʻsha” deganga yaqin mazmun bildiradi, masalan: “Mahallada *bir* kishi bor. *Oʻsha* kishi...” deb gapni davom ettirgan kabi. Oldingi soʻz artiklli soʻzga qoʻshib oʻqilishi shart. Qoʻshib oʻqishda artikldagi alif oʻqilmaydi. Shuning uchun uning ustiga ʻVASLA(7) belgisi qoʻyiladi. Undan oldingi va keyingi harflar esa **qoʻshib bir boʻgʻin** qilib oʻqiladi. ﷲsoʻzining

boshidagi ham artikldir. Artiklli so'z oldiga "uchun" so'zi qo'shilganda ning alifi tushirib qoldiriladi: لَ + الأهل = للأهل. Agar ل bilan boshlangan artiklli so'zdan oldin "uchun" so'zi qo'shilsa, uch r'niga ikki l yetarli bo'ladi: الله = لله "Alloh uchun".

l anqlik artiklining lomi esa, ustida sukun bo'lmasa, o'qilmaydi. Uning o'rniga keyingi harf TASHDID(8) (ـ) oladi va ikki marta o'qiladi. O'sha 2 marta o'qiladigan tashdidli harf **shamsiy**, boshqalari **qamariy** harf deyiladi. masalan - الله "Alloh"¹ so'zida shamsiy harf.

So'z oxirida fatha, kasra, dammalar **qo'shaloq** kelishi mumkin. Ular TANVIN FATHA(9), TANVIN KASRA(10), TANVIN DAMMA(11) deb ataladi. Tanvinlar so'zning noaniqligini hamda kelishigini anglatadi: إِلَه (qandaydir bir xudo); إِلَه (qandaydir bir xudoning); إِلَه (qandaydir bir xudoni). **Tanvin fathali** so'zning oxiriga yana bitta alif qo'shiladi va u doimo yoziladigan harakatlarning ikkinchisidir.

Xulosa. Alif ustiga qo'yiluvchi MADDA(12) (آ) so'z boshidagi **cho'ziq "a:"** unlisini ifodalaydi va u doim yoziladigan harakatlarning **oxirgisi, ya'ni 3-chisidir.**

آ "xonadon", shajara.

So'z oxirida keluvchi (هـ) harflarining ikki nuqtali shakli (ة) "t" tovushini bildiradi. Ulardan oldingi harfning harakati har doim fatha bo'ladi: أَلْه "asbob", إِلَه "qandaydir xudolar".

Cho'ziq "i:" unlisi. Kasrali biron harfdan so'ng **harakatsiz** ي "ya:" harfi kelsa, oldidagi harfning ostidagi kasra ifodalagan **qisqa "i" unlisini cho'zadi:** لِي "menda bor, meniki, men uchun"; إِي "ha, shunday"; إِلَه "Xudoyim!" Lekin sukunli yoki harakatli bo'lsa, qisqa "i"ni cho'zmaydi, "y" undoshligida qoladi: هِي "u ayol"; أَيَّ "ya'ni".

Cho'ziq "u:" unlisi. Dammali biron harfdan so'ng **harakatsiz** و "vov" kelsa, oldidagi harfning ustidagi damma ifodalagan **qisqa "u" unlisini cho'zadi:** أَوْ لَوْ هُوَ "bu (kishi)lar"; Lekin **bu harf harakatli bo'lsa**, undoshligicha qoladi: هُوَ "u kishi"; هُوَلَاءَ "manabu kishilar". (هـ) yoki (ها) shaklida yoziluvchi so'zning ma'nosi "mana" deganidir.

ب ب ب ب ب
ت ت ت ت ت

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Musayev F. Arab dunyosida "masal" ilmining vujudga kelishi va rivoji. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari OAK jurnali. 7-son, 4-jild, 2024 y.
2. Мусаев Ф. Май тушунчасининг навоий ғазалидаги тавсифи. Results of National Scientific Research International Journal 2024 Volume 3| Issue 6 SJIF- 5.8, Researchbib 7.9

UO'K 81-13

ISOHOR OQILOV IJODIDA SAHNAVIY RAQS

M.A. Muxamedova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Buxoro raqs san'atining ko'p asrga egaligi, tarixiy boy merosi, uning o'ziga xosligi, g'ayrati, qimmatbaho liboslari, shijoatli raqslari, bugungi kunda uning tutgan o'rni, rivojlanishi, raqs maktabi sifatida shakllanib ravnaq topishi. Ijrochilarning o'zgacha g'urur, e'tibor bilan buxoro raqslarini ijro etishlari fikrimizning bayonida berilgan.

Kalit so'zlar: buxoro, raqs, an'ana, meros, qadriyat, baletmeyster, ijodkor, xoreograf.

Аннотация. Многовековое танцевальное искусство Бухары, богатое историческое наследие, его самобытность, энтузиазм, дорогие костюмы, энергичные танцы, его место сегодня, его развитие, его развитие как танцевальной школы. В изложении нашего мнения указано, что исполнители с особой гордостью и вниманием исполняют бухарские танцы.

Ключевые слова: Бухара, танец, традиция, наследие, ценность, балетмейстер, творец, хореограф.

Abstract. The centuries-old dance art of Bukhara, its rich historical heritage, its originality, enthusiasm, expensive costumes, energetic dances, its place today, its development, its development

¹ Qattiq talaffuz etiluvchi tovushlardan keyingi cho'ziq "a:" o'zbekchadagi "o"ga o'xshab ketadi. الله "Alloh". "i" undosh tovushi arabchada faqat shu so'zning الله va الله shaklidagina qattiq talaffuz etiladi.

as a dance school. The statement of our opinion indicates that the performers perform Bukhara dances with special pride and attention.

Key words: *Bukhara, dance, tradition, heritage, value, choreographer, creator, choreographer.*

Har bir o'zbek raqs maktabining o'zi bir olam. Farg'ona raqslari goh sho'x va tetik, goh mayin oquvchi harakat, gavdani bir oz oldinga egib erkin, nafis tutish, xilma-xil ma'no kashf etuvchi chiroyli qo'l harakatlariga xos bo'lgan. Buxoro raqs maktabining esa odatda tovonini urib-urib, tizzani bukib, ayni chog'da gavdani g'oz tutib, viqor bilan kift titratib, aniq shaklli puxta qo'l harakatlari bilan o'ynaganlar. Xorazm raqsi uchun esa tizzalarni sal bukib, kiftlarni tik tutib, butun tanani harakatga keltirib, bilak va barmoqlardan turli tuman chiroyli shakllar yasab, o'ynoqi sho'x, otashin o'ynash xarakterlidir. Xorazmda qayroq bilan o'ynash keng rasm bo'lgan. O'zbek raqsida obrazlilik mazmundorlik hal qiluvchi rol o'ynaganki, bu xususiyat barcha maktab va uslublarni bog'lab yagona o'zbek raqsini maydonga keltirgan. Raqs uslub va maktablari bir-biriga ta'sir ko'rsatib, ijodiy hamkorlik tortishuv keng tus oladi. Buning natijasida ijro maktablarning mazmuni boyib, ahamiyati oshadi. Qo'qon xonligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligining bir qator shaharlarida yirik raqs ansambllari tashkil etilgan bo'lib, faqat O'rta Osiyoda emas undan tashqarida ham o'zbek raqs san'atini munosib namoyish etdi.

Ma'lumki, o'zbek milliy raqs san'ati mamlakatimizda XX asrning 20 yillarida yanada rivojlandi. Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg'unboyeva, Isohor Oqilov, Roziya Karimova kabi fidoyi san'atkorlar milliy ijrochilik maktabini yaratdilar. Ustoz san'atkorlar milliy raqs san'atini ko'p asrlardan buyon asrab-avaylab kelayotgan an'ana va asriy qadriyatlar asosida boyitdilar. Bu asosan yakka va umumiy raqslarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ko'p asrlik, tarixiy boy merosi, uning o'ziga xos milliy xususiyatlari, g'ayrati, hayot tarzi, qadim zamonlardan shakllanib, harakatlarining mardonavor va shiddatligi, qayrilish, yarim qayrilish, sho'x va charxlarga boyligi bilan ajralib turadi. San'atining an'alarini saqlanishida, kamol topishida Radjab Ali, Djuraxon, Ergashcha, Nurillo, Islom Shadi, Hamdamxon, Mirzaxon, Abduraxim, Iskandar, Maston, Kirkigi (M.Xaimova), Chervon-xonim, Sa'dulla Sa'dullaev, Tojiddin Sobirov, Bibishirin Ma'manova, Chervonxonim, Oliyaxon Xasanova, Isohor Oqilov, Margarita Oqilova, Tuxfaxon Pinxasova, singari raqs ijodkorlari va baletmeysterlarni o'rni beqiyosdir. Buxoro raqs maktabini keyingi avlodga yetkazilishida Isohor Oqilov, Margarita Oqilova Viloyat, Zulayho Oqilova hamda Lola Oqilovalarning faoliyati, ularning chuqur hayotiylik ruhi bilan sug'orilgan qator raqs asarlari xalqimizning ma'naviy yuksalishida muhim o'rin tutib, katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi. Buxoro milliy raqs ijrochilari, baletmeysterlari tarixiy an'analarga nazar solish bilan birga merosni boyitib, taraqqiy ettirishdi.

Buxoro raqs san'atining ko'p asrlik boy merosi va uning o'ziga xos milliy xususiyatlarini o'z ijodida shakllantirgan Isohor Oqilov milliy raqs san'atida professional Buxoro raqs maktabiga asos soldi. Isohor Oqilov ustoz baletmeysterlarning o'tmish an'alaridan ijodiy foydalanib, uni o'z tajribalari asnosida boyitdi. Isohor Oqilov o'z ijodini 14 yoshida doira usullarini o'rganishdan boshlaydi. Bu esa yetishib kelayotgan raqqos uchun zarur bo'lgan turli xil raqs usullarini yaratilishiga sabab bo'ladi. Isohor Oqilov asta-sekin ustozlari bilan mahallalarda bo'lib o'tadigan to'yushamlarda doirachilik qila boshlaydi. Buxorodan Samarqandga tashrif buyurgan raqqosalarning san'atini ko'rishga muvaffaq bo'ladi va shundan so'ng Buxoroning ajoyib, lekin murakkab raqs uslubini egallay boshlaydi. Bu raqslarni o'rganish yosh ijrochidan ko'p mehnat, mashg'ulot va izlanishlarni talab qilardi. Mana shunday xilma-xil usul, ohang, qo'l va oyoq harakatlarga ega bo'lgan buxoro raqslari Isohor Oqilov tafakkurini yanada boyitadi, unda g'oyat katta badiiy didning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Isohor Oqilovning tirishqoqligi, mehnatsevarligi, yangi-yangi raqs harakatlariga chanqoqligi va cheksiz muhabbatidan murabbiylari ham mamnun bo'lar edi. [1,b.195]

Buxoro jamoa raqslari jangovar xarakterga ega bo'lib, hech birida uchramaydi bitta xonlik. Zarafshon vodiysida "Beshqarsak" va "Qarsak o'yin" raqslari ijro etilgan. Boshqa hududlarda ham o'xshashlarini topa olmadi. Xorazm raqslari quvnoq edi olovli kayfiyat. "Qayroq o'yini", "Zang

o'yini", "Masxaraboz-o'yini", raqslar hayvonlarning odatlariga taqlid qilish g'ayrioddiy plastik va ifodali edi. [2, b.56]

Isohor Xaimovich Oqilov (1914-yil iyulda Samarqand shahrida dunyoga kelgan va shu yerda yetti yillik maktabini tamom qilib, turli xil yarim-professional truppalarga qatnasha boshlagan.

U 1926 yil yilda Muhitdin qori Yoqubov, Tamaraxon, Gavhar Petrosyanlar bilan birgalikda o'zbek davlat etnografik ansamblni tuzadi. Ushbu teatr huzurida tashkil qilingan balet studiyasida Isohor Konstantin Bekdan mumtoz balet bo'yicha saboqlar oladi. A.M.Chetvertakovning "Qizil gul, oq gul" nomli bir pardali baletida yigit raqsini, zamonaviy mavzular asosida yaratilgan "O'roq va bolg'a", "Budyoniycha" raqslerini ham ijro etadi.

Bundan tashqari Isohor Oqilov kontsertlarda mustaqil ravishda "Komsomol", "Arshin mol-olon" musiqali komediyada Halima Raximova va Mukarrama Turg'unboyeva bilan birgalikda "Lazgincha" raqslerini ijro etadi.

1929 yildan Oqilov musikali drama teatrida ishlay boshlaydi. Teatrning barcha artistlari kabi u ham dramatik rollarda o'ynaydi, laparlar aytadi va raqsga tushadi. Usta Olim Komilov bilan Tamaraxonim uning g'ayrati, ishtiyoqini, raqs ritmlarini tez o'zlashtirishi va harakatlarni chiroyli ijro etishini ko'rib, uni raqs studiyasiga qabul qiladilar. Studiyada Isohor Oqilov qisqa vaqt ichida "Katta o'yin"ning barcha usullarini, raqslarning butun sirlari va janrli raqs sahnalarini, ommaviy raqslar tuzilish qonunlarini o'zlashtirib oladi. Shu tarzda Isohor raqs sahnalashtirish ishtiyoqi orta boshlaydi.

1932-1933 yillarda Toshkent musiqali teatrdan ishlab yurgan paytlarida ham raqs bo'yicha ta'lim olishni davom ettiradi. Mana shu teatr jamoasida uning baletmeysterlik qobiliyati ko'rinish boshlaydi. Dastlab u farg'onalik raqqos Ota Xo'janing juda tez va chiroylik bajaradigan charx (aylanma harakat)larini qunt bilan o'rganadi. Keyinchalik u mana shu "Charx" raqsini doirachi bilan sahna ijrosiga moslashtirib sahnalashtiradi.

1939 yillarning oxirida Isohor Oqilov Butunittifoq estrada orkestrlari ko'rik tanlovida ishtirok etadi va milliy raqslardagi mohirona ijrosi uchun ushbu ko'rik tanlov mukofoti bilan taqdirlanadi.

Urush yillari Tamaraxonim boshchiligidagi ansambl bilan Buxoro, Termiz, Qarshi shaharlarida, Boku, Tbilisi, Yerevan va Qora dengiz harbiy floti jangchilari uchun konsertlarda o'z mahoratini namoyish qiladi.

Baletmeyster sifatida shakllanayotgan Isohor Oqilov har doim davr tomoshabinining estetik didini o'stiradigan yangi repertuar yaratar, yoshlarga tayanib ish olib borardi.

Isohor Oqilov Samarqand teatr studiyasida ustozlari Konstantin Bek va Usta Olim Komilovdan o'rgangan raqslarni o'zi mustaqil ravishda sahnalashtira boshlaydi. Buxoro shashmaqomi kuylari asosida yangi raqslar yaratdi. "Qashqarchan ajam", "Ufari navo", "Savti ajam", "Ufari ajam", "Soqiynoma", "Ufari segoh", "Chavandoz" kabi maqom yo'llari yakka va ommaviy ijro etiladigan raqslarni sahnalashtirishga kirishdi.

Isohor Oqilov raqs san'atini boyitish uchun avvalo o'zbek xalq musiqa folkloriga murojat qilishni lozim topadi. U Buxoro shashmaqomining ashula qismidagi raqsga mos kuylarni tanlaydi.

1935-1978 yillarda O'zbek ashula va raqs ansambli, 1956 yilda "Shodlik" ansamblining bosh baletmeysteri bo'lib faoliyat olib bordi.

1937 yildan O'zbekiston davlat filarmoniyasida xoreograf bo'lib ishlagan.

Buxoro yahudiy davlat musiqali teatrida Buxoro shashmaqomi, o'zbek va tojik maqomlari qo'shiqlari kuylaridan foydalanib, yakkaxon va jamoaviy raqslarni sahnalashtiradi. U rafiqasi Margarita bilan birgalikda O'zbekistonning barcha professional raqs jamoalarini yaratishda ishtirok etgan.

1944 yilda Isohor Oqilov Toshkent xoreografiya bilim yurtini bitirib, o'zbek davlat opera va balet teatrida ish boshlagan yosh raqqosa Galiya Izmaylovaga buxorocho "Larzon" raqsini o'rgatadi. Bundan tashqari 1946 yilda Moskvadagi Butunittifoq jismoniy tarbiya paradida 400 nafar ijrochi ishtirokida maxsus dastur tayyorlashda ham ishtirok etadi. U rus, belorus, ukrain va boshqa xalqlar raqslari bilan ham yaqindan tanishishga muyassar bo'lgan edi.

San'atkor baletmeyster sifatida raqslarni faqat sahnalashtirish yoki o'rgatish bilan chegaralanmay, yangidan-yangi raqs sahnalashtiruvlarini yaratish va rejissyorlik qilish ustida

tinimsiz izlanar va raqs ijrochilaridan ham yorqin obrazlar yaratishda, o'z mahoratini oshirish uchun tinimsiz ishlashini talab qilardi.

Shunday qilib, san'atkor turli xalqlar raqslarini ko'rishi, o'rganishi natijasida raqqos-baletmeysterlik mahoratini yuksaltirdi, raqs san'ati xazinasini yangi-yangi durdonalar bilan boyitib bordi. [3, b.118]

Isohor Oqilov mashhur Oqilovlar sulolasining yorqin vakili-o'zbek raqqosasi.

Onasi-Davoraxonim - Buxoro amiri saroyida raqqosa bo'lgan.

Rafiqasi-Margarita Oqilova (1919-2015)-raqqosa, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist (1959), O'zbekiston SSR xalq artisti (1970), samarqandlik Buxoro-yahudiylardan edi. U Isohorga turmushga chiqib, 1935-yili Toshkentga keladi.

Qizi-Viloyat (1937-2022)-sovet va o'zbek artisti, raqqosa, xoreograf, baletmeyster, O'zbekiston SSR xalq artisti (1989).

Evarasi (Viloyatning nabirasi)-Lena-raqqosa, "Shalom, Toshkent!" ansambli yetakchi yakkaxoni, "O'zbekiston – umumiy uyimiz" madaniyat markazlari festivali g'olibi, "Isroildagi musiqa va raqs" tanlovi laureati.

Qizi-Zulayho - xoreograf, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, Moskonsert yakkaxoni, 1998-yilda Isroilda vafot etgan.

Qizi-Gavhar (Galya)-xor dirijyorligi bo'yicha mutaxassis, Isohor Oqilov nomidagi "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli a'zosi.

Nabirasi-Yuriy (Gali o'g'li) - "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli raqs guruhi ishtirokchisi.

Nabirasi-Isohor (Gali o'g'li) - "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli guruhi ishtirokchisi.

Qizi – Lola – raqqosa, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, Isohor Oqilov nomidagi "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli asoschisi va ishtirokchisi (ansambl – "Oltin kubok" sovrindori-Sisiliyadagi xalqaro folklor festivalining oliy mukofotini qo'lga kiritgan).

Kuyovi-Malkiyel Oqilov (uylanguncha-Alishayev)-O'zbekiston va Isroilda mashhur doirachi, Isohor Oqilov nomidagi "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli ishtirokchisi.

O'g'li- Artur-bastakor, Moskvada yashaydi.

Mumtoz o'zbek raqsi xoreografiyasining zamonaviy maktabi asoschilaridan biri bo'lgan Isohor Oqilov buxoro yahudiylarining professional teatr san'atining vujudga kelishi bilan bevosita bog'liq edi.

Xoreograf o'n sakkiz yoshida "Charxi du zona" murakkab raqs uslubini mukammal o'rgangan. U o'z raqsining ustasi hisoblangan.

Isohorning ilk ustozlari: Mixalxonim Xaimova (qirg'iz), Oq Borak, Chervonxon, Poshshoxon, Muhiddin Qori-Yoqubov, Tamaraxonim, Farg'ona raqsi bo'yicha Usta Olim Komilov, ko'hna milliy raqslarda ("Dakalov", "Mavrigi", "Soiynoma", "Ufori chilli", "Ufor", "Bulbulcha", "Arabcha") - mashhur buxorolik doirachi Oq Latif edi.

U o'n besh yoshida o'zbek musiqali teatri bo'lajak artisti sifatida ilk musiqiy asarlarini yaratishni boshlagan.

Buxoro yahudiy davlat musiqali teatrida Buxoro shashmaqomi, o'zbek va tojik maqomlari qo'shiqlari kuylaridan foydalanib, yakkaxon va jamoaviy raqslarni sahnalashtirgan.

U rafiqasi Margarita bilan birga O'zbekistonning barcha professional raqs jamoalari, "Bahor" davlat raqs ansambli, "Shodlik" ashula va raqs ansambli, "Go'zal" ansambli va boshqa bir qancha raqs jamaolarini yaratishda o'z hissasini qo'shgan.

U ijod faoliyatida Sovet davri odamlari hayoti raqs musiqalaridagi obrazga murojaat qildi. Shunday kompozisiyalardan "Mehnat bayrami", "Ozodlik davri" syuitalari, "Salom qizlarga", buxorocha milliy raqs ommaviy ayollar raqsi kiradi.

Isohor mashhur "Lazgi", "Buxoro yulduzi", "Sevgi taronasi", "Munojot" mumtoz raqslarini sahnalashtirgan bo'lib, hanuzgacha ijro etib kelinmoqda.

Raqqosa bor bilim va mahoratini ishga solgan holda sahnalashtirgan katta Buxoro raqsi unga katta shuhrat keltirdi.

Isohor Oqilov shogirdlaridan: Qodir Mo'minov, Nasriddin Shermatov, Dilafruz Jabbarova, Malika Axmedova, Qizlarxon Do'stmuxamedova, Gulnora Mavayeva, Halima Komilova, Klara Yusupova, Qunduz Mirkarimova, Galiya Izmaylova.

Oqilov Isohor 1988 yil 27 sentyabrda Toshkent shahrida vafot etdi. U Toshkent shahridagi Buxoro-yahudiy qabristoniga dafn etilgan. Hozirgi kunda buxoro milliy raqs san'ati nafaqat professional balki, havaskorlar faoliyatida ham katta ahamiyat kasb etib kelmoqda. Isroildagi "Aka-uka Oqilovlar" raqs ansambli Isohor Oqilov nomi bilan ataldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmanov A. G. Oqilovlar sulolasi va buxoro raqs maktabi. Tadqiqot.uz.2019
2. Abduxakimova D. Узбекский мужской национальный танец традиции и современность. Tadqiqot.uz.2020
3. Muxamedova M. Jahon va o'zbek xoreografiya san'ati tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent:2020

UO'K 81-13

"OSHIQNOMA" DOSTONLARIDAGI DINIY KONSEPTLI AYRIM HIKMATLI SO'ZLAR TAHLILI

S.I. Muxammedova, tayanch doktorant, Nukus Davlat Pedagogika Instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada himatli so'zlar – aforizmlar, ularning o'rganilishi haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar va "Oshiqnoma" turkum dostonlaridagi diniy konseptlarni ifodalovchi ayrim hikmatli so'zlarning qiyosiy tahlili haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: aforizm, hikmatli so'z, parema, "Oshiqnoma", doston, konsept.

Аннотация. В данной статье говорится о мудрых словах - афоризмах, научно-теоретических взглядах на их изучение и сравнительном анализе некоторых мудрых слов, выражающих религиозные понятия в былинах серии «Ашикнома».

Ключевые слова: афоризм, мудрое слово, пареме, «Ашикнома», эпос, концепт.

Abstract. This article talks about wise words - aphorisms, scientific-theoretical views on their study and a comparative analysis of some wise words expressing religious concepts in the epics of the "Ashiqnoma" series.

Key words: aphorism, wise word, parame, "Ashiqnoma", epic, concept.

1. Kirish. Voqelikni kategoriyalashtirishning asosiy vositalaridan biri – konsept bo'lib, bu termin tilshunoslikda o'tgan asrning 80-yillarigacha tushuncha so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan [14,35]. Konsept termini XX asrning 90-yillarida fanda keng qo'llanila boshladi. Konsept so'zi lotin tilida "conceptus" so'zidan olingan bo'lib, uning gumanitar fanlardagi lug'aviy ma'nosi "tushuncha" demakdir. Konsept zamonaviy termin bo'lib, dastlab falsafa, lingvistika, psixologiya, adabiyotshunoslik, kulturologiya kabi gumanitar fanlarda qo'llanilgan. Konsept terminini zamonaviy ilmda rus tilshunosi S.A.Askoldov ilk bor qo'llagan. U konseptga "bu bir tur yoki boshqa turdagi tushunchalar haqida fikrlash jarayonini o'zida aks ettiradigan birlikdir" [16, 416] tarzida izoh bergan. Masalan, Inson konsepti deyilganda, "inson" semasi atrofida o'zaro bog'langan bir qancha sememalar – tushunchalar, shuningdek, inson tushunchasiga bog'lanuvchi dolzarb fikrlar yig'indisi jamlami tushuniladi.

Konsept termini o'zbek tilshunoslari N.Mahmudov, Sh.Safarov hamda A.E.Mamatov tomonidan batafsil izohlangan [19, 15]. Tilda mavjud bo'lgan konseptlar majmuasi olamning lisoniy tasvirini belgilab beradi. Har bir borliq haqidagi tasavvur aniq konseptlarga asoslanadi. Ushbu tadqiqot ishida diniy konsept ifodalovchi ayrim hikmatli so'zlar tahlilga tortilgan.

Dunyo yaralibdi, unda mavjud bo'lgan har bir xalq o'z hayotiy tajribalarini to'plab, avlodlarga meros qoldirishga harakat qilgan. Tilimizda mavjud ibora, maqol, matal, hikmatli so'zlar ajdodlarimiz to'plagan hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, madaniyati, urf-odat va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirib, kelgusi avlodga yetkazib berishga xizmat qilib kelmoqda. Xalqimiz donoligini ifodasi sifatida tarbiyaviy ahamiyatga bo'lgan aforizmlar – hikmatli so'zlar ham xalq dostonlarida o'ziga xos ahamiyatga ega. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da aforizm va hikmatli so'zlarga shunday ta'rif beriladi: Hikmat – [bilimdonlik, donishmandlik; hikmatli so'z, maqol] aql-zakovat, donolik va uning ifodasi bo'lgan, uni aks ettiruvchi gap-so'z, fikr, donolik belgisi [6, 384];

Aforizmlar – [yun. *aphorismos* – hikmatli soʻz] ixcham shaklli, chuqur mazmunli, muallifi aniq gap: hikmatli soʻzlar [6, 52].

Koʻrinadiki, hikmatli soʻzlar va aforizmlar oʻrtasidagi farq – muallifning maʼlum yoki nomaʼlumligidadir. Aforizmlar – bugungi kunda faol qoʻllaniladigan, uni yaratgan shaxs, yaʼni muallifi aniq, chuqur mazmunga ega boʻlgan gaplardir. Hikmatli soʻzlar esa vaqtlar oʻtib muallifi unutilgan, biroq nutqda hozirgi kungacha faol qoʻllanilib kelinayotgan birliklar hisoblanadi.

2. Metodologiya. Hikmatli soʻzlar ham maqol va matallar kabi nafaqat inson nutqini chiroyli, taʼsirli va ixcham qiladi, balki maʼlum bir millatning madaniyati, yashash tarzi hamda milliyligiga oid konseptlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Maʼlumki, aforizmlarning vatani qadimgi Gretsiya (Yunoniston) hisoblanadi. Bu atama esa birinchi marta Gippokrat tomonidan qoʻllanilgan [1, 305]. Sharqda ham hikmatli soʻzlar ota-bobolarimiz tomonidan qadimdan qoʻllanilib kelingan. Masalan, XIII asrda yashab oʻtgan Ahmad Yassaviy oʻzining hikmatlari bilan turkiy tasavvuf sheʼriyati va hikmatnavislik anʼanasiga asos solgan [8, 17]. Yassaviy hikmatlarining bosh fazilati va xosiyati shundaki, ular, eng avvalo, sheʼrxonni birlik kuchiga ishonтиради, ilohiy birlik shavqi bilan koʻngulni poklaydi. Yassaviy hikmatlarini oʻqigan kishi goʻzal axloq va yaxshi amal, yuksak orzu muhibiga aylanadi, asta-sekinlik bilan boʻlsa-da, oʻtkinchi dunyo daʼvolaridan yiroqlashib, maʼno va mohiyatga yuz buradi [12, 45]. Ilmiy manbalarda Yusuf Xos Hojib “Qutadgʻu bilik”, Ahmad Yugnakiy “Hibat ul-haqoyiq”, Gulxaniy “Zarbulmasal” asarlaridan tortib, Umar Hayyom, Fuzuliy, Lutfiy, A.Navoiy, Z.M.Bobur, Ogahiy, A.Avloniy, A.Qodiriy, Behbudiy, Fitrat, Choʻlpon kabi koʻplab maʼrifatparvarlar ijodida ham aforizmga aylangan hikmatli soʻzlar talaygina, ekanligi qayd qilingan [13, 85]. Tadqiqot materiallari tahlil jarayonida tasviriy, tasniflash, lingvopoetik kabi metod va usullaridan foydalanildi. “Tasviriy metodning asosiy vazifasi shundaki, u muayyan sinxron aspektga tegishli lisoniy birliklarni, hodisalarni tasvirlash, tavsiflash jarayonida ularni tahlil qilib boradi, tildagi vazifasini, oʻrnini, qoʻllanishini, tuzilishini, oʻziga xosliklarini aniqlaydi, umumlashtiradi, xulosalar chiqaradi” [6, 257].

3. Muhokama va natijalar. “Oshiqnoma” dostonlaridagi hikmatli soʻzlarni oʻrganish, uni hozirgi oʻzbek adabiy tilidagi aforizmlar bilan taqqoslab tadqiq etish ogʻzaki va yozma adabiyotdagi mushtarakliklarni aniqlash, tilimiz taraqqiyot bosqichlarini toʻliqroq izohlash imkonini beradi. Sir emaski, hikmatli soʻzlar – aforizmlar barcha xalqlarda sevib oʻrganiladi va har qanday xalq maʼnaviy bisotida mavjud boʻlgan aforizmlar ularning nomoddiy maʼnaviy boyligini tashkil etadi. Rus frazeologiyasi bilimdoni A.V.Kunin “Фразеология современного английского языка” nomli asarida maqol, matal va hikmatli soʻzlar haqida fikr yuritib, maqol va matallarni frazeologiyaning tarkibiy qismiga kiritgan va soʻzlashuv frazeologiyasi (*communicative phraseological unit*) nomi bilan ataydi. Maqol, matal, hikmatli soʻzlar va ularga bagʻishlangan tadqiqot ishlari bugungi kunda ham davom etmoqda. Xususan, B.M.Joʻrayevaning “Oʻzbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari” nomli dissertatsiya ishida [15, 13], Z.Xolmonovanning “Oʻzbek tilida paremiyalar tadqiqi” monografiyasida paremalar tadqiqot obyekti boʻlgan [15, 7]. Bundan tashqari, I.I.Akramov [1, 305], O.Fayzullayeva [2, 36], R.M.Kenjayeve [5, 508], M.Javliyev [4, 514], S.Mannopov va Sh.S.Ismoilovlar [8, 17] ham ushbu yoʻnalishda tadqiqot ishlari olib borishgan.

Har bir tilda xalq donoligi durdonasi, pand-nasihat manbayi boʻlgan va avloddan avlodga oʻtib kelayotgan ibratli hikmatlar, naqllar bor. Fanda ularni paremiologik birliklar (paremiyalar, paremalar) deb atashadi. Ular tadqiqot obyekti sifatida qadimdan mutaxassislarni oʻziga jalb etib kelmoqda, chunki ushbu hikmatli soʻzlar har birimizni doimo mehr-oqibatli, odob-axloqli, mehnatsevar, halol, adolatli, toʻgʻri soʻz, ahil, vatanparvarlik kabi xislatlarga ega boʻlishga undaydi [7, 35]. Shunday ekan, “hikmat namunalari barkamol avlod tarbiyasiga kuchli badiiy-estetik va ruhiy-ijtimoiy taʼsir koʻrsatish qudratiga ega. Hikmatlarni oʻrganish, ularni targʻib va tadqiq qilish orqali xalqimiz maʼnaviyatiga oid yangi-yangi maʼlumotlarni bilib olish mumkin. Eng muhimi, bunday hikmatlar yoshlarimiz tafakkurini bebaho injular bilan boyitadi [10, 150]”.

“Oshiqnoma” turkum dostonlarida xilma-xil mavzularda hikmat namunalari mavjud boʻlib, ularning har birini oʻrganish ota-bobolarimiz maʼnaviy hayoti, dunyoqarashi, tafakkuri haqida koʻplab maʼlumotlar beradi. Quyida diniy konseptga ega ayrim hikmatli soʻzlar tahlilini keltiramiz.

Dunyoga kelgan jamiki tirik jon borki, barisi bir kun kelib bu dunyoni tark etadi. Shoh-u gado, yosh-u qari, boy-u kambag'al kimning paymonasi to'lgan bo'lsa, haqiqiy dunyoga yo'l oladi. Hech kim yo'qki, bu foniyl dunyoda umrbod qoladigan. Bu besh kunli dunyoda mol-davlat yig'ishga emas, savobli amallar ko'proq qilishga harakat qilmoq lozim. Bu haqida dinimizda, muqaddas kitobimiz "Qur'oni Karim" va hadislarda ham buyuriladi. Oxirat kunidan qo'rqish, savol-javobga tayyor turish haqida "Al-jome as-sahih"dagi hadislarining birida shunday keltiriladi: "Oллоh taoloning qavli: "Oллоhning huzuriga qaytariladigan kundan qo'rqingizlar!" deyiladi [3, 120]".

Dunyo o'tkinchiligi, hech kimga vafo qilmasligi, bir kun kelib barcha o'z omonatini topshirishi haqligi, barcha yig'ilgan mol-davlat bu foniyl dunyoda qolib ketishi haqida ham "Oshiqnoma" turkum dostonlarida ko'plab hikmatli so'zlar keltirilgan. Jumladan, "Bu dunyo barchadan qoladi" – degan hikmatli so'z "Oshiqnoma" turkum dostonlarida turli ko'rinishlarda qo'llangan.

"Bu dunyo hech kimga vafo qilmas" hikmatli so'zi "Hurliqo va Hamro" dostonida *"Ketgil boshing olib, yurtg'a quvonma, Bu dunyo hech kimga vafodor o'lmas"* (1-kitob, Hurliqo va Hamro. 97-b.) tarzida qo'llanilib, "bu dunyodagi mol-u davlatingga inonma, dunyo bevafo yor kabitdir, u hech qachon hech kimga vafo qilmaydi" degan ma'no ifodalangan.

"Bu dunyodan o'tmagan kishi yo'qdur" hikmatli so'zi "Malikayi Dilorom" dostonida *"Kishi yo'qdur bu dunyodan o'tmagan, Shul ajaldin murodig'a yetmagan"* (1-kitob, MD. 298-b.) tarzida keltirilgan bo'lib, unda bu foniyl dunyoda umrbod yashovchi hech bir kimsa yo'qligi, ajal hammaning taqdirida bor ekanligi ta'kidlanadi.

"Bu dunyodan shoh-u gado o'tarlar" hikmatli so'zi "Edigo" dostonida *"Bu dunyodan shoh-u gado o'tarlar, Hasrat birlan boshin olib ketarlar"* (1-kitob, ED. 166-b.) tarzida qo'llanilgan. Ushbu hikmatli so'zda Alloh tomonidan yaratilgan jamiki tirik jon borki, xoh u shoh bo'lsin, xoh u gado bo'lsin barchasi bir kun kelib boqiy dunyoga ketishi, ming hasrat cheksalar hamki, foydasi yo'qligi bayon qilingan.

"Hurliqo va Hamro" dostonida keltirilgan *"Baxtim qaro turur Huri za'faron, Foniyl dunyo baqosi yo'q bepayon"* (1-kitob, HH. 114-b.) parchasida "Bu dunyo foniyl, bebaqodur" hikmatli so'zining ta'siri seziladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "baqo", "hur", "za'faron" so'zlari quyidagicha izohlanadi: *Baqo* – [abadiylik, magulik; davomiylik] 1) abadiylik, mangulik; cheksiz hayot, abadiyat; 2) narigi dunyo, abadiy uyqu olami [6, 280]. *Hur* – 1) ozod, erkin, mustaqil; 2) chiroyli, go'zal qizlar [6, 445]; *Za'faron* – 1) ingichka, uzun bargli, to'q sariw gulli, piyozsimon ildizli o'simlik va uning gulidan tayyorlanadigan, ovqatni xushta'm va rangdor qiladigan ziravor; 2) sap-sariq, somonrang. Ushbu hikmatli so'zda "baqo" – so'zi birinchi abadiylik, mangulik ma'nosida, hur – so'zi esa ozod, erkin ma'nosida, za'faron – sariq, somonrang ma'nosida qo'llanilgan bo'lib, oshiq o'zining baxti kulib boqmaganligidan, rangi sarg'ayib somon tusiga kirganligi ifodalangan.

Xalqimiz orasida "Besh kunlik dunyo" degan ibora ko'p bora qo'llaniladi. Olamning bugungi kunga qadar 5 kun 6 soat 56 daqiqa 12 soniyalik rivojlanish davri insonning tug'ilganidan vafot etgunga qadar bo'lgan davriga mutanosibliigi ana shu iboraning mohiyatini aks ettirsa, ajab emas. Olamning 5 kuni inson umri bilan o'zaro qiyoslanadi. Olamning 1 kunlikka qadar bo'lgan oralig'idagi davr – insonning tug'ilganidan to 1 yoshgacha bo'lgan davri. Olamning 1 kunligidan ikki kunligiga qadar bo'lgan oralig' – 1-12 yoshgacha bo'lgan davr. Olamning 2 kunligidan 3 kunligiga qadar bo'lgan vaqt oralig'idagi davr – 12-24 yoshgacha bo'lgan davr. Olamning 3 va 4 kunlari oralig'idagi davr – 24-36 yoshgacha bo'lgan davr. Olamning 4 va 5 kunlari oralig'idagi davr – 36-60 yoshgacha bo'lgan davr. "Davlatyorbek" dostonida "Besh kunlik dunyodan kim vafo ko'radi" hikmatli so'zi *"Besh kunlik dunyodan kim vafo ko'rar, Umr kelar, o'tib ketar, ber xabar"* (7-kitob, Dav. 86-b.) shaklida qo'llanilgan bo'lib, bu dunyodagi umr juda qisqa ekanligi, ko'z ochib yumguncha tugashi, dunyo hech kimga vafo qilmasligi ta'kidlangan.

Umr o'tkinchiligi boshqa ko'plab yozuvchi va shoirlar ijodida uchraydi. Masalan, Yassaviy "Hikmatlar"ida ham ushbu "Dunyo o'tkinchi" hikmatli so'zidan ko'p marta foydalanilib, insonni sergak bo'lishga undaydi: *Beshak biling, bu dunyo barcha xalqdan o'taro, Inonmagin molingga, bir kun qo'ldan ketaro. Ota-ona, qarindosh qayon ketti, fikr qil, To'rt oyog'lig' cho'bin ot bir kun senga yetaro* [Yassaviy "Hikmatlar" 32-bet]. Yoki Erkin Vohidov ijodida ham shunga o'xshash, insonni sergaklikka tortuvchi misralar mavjud bo'lib, barchasida diqqat har bir soniya vaqtni qadriga yetish,

yaxshi va savobli amallar ko'proq qilish lozimligiga chorlaydi. *“Zamon tez, fursat oz, Har lahza ziqdir. Har lahza ziqligi bilan qiziqdir. Hayot yo'li nadir? Qabr toshida – ikki sana aro qisqa chiqizdir”*.

“Qiyomat” so'zi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izohlanadi: “Qiyomat – [diniy e'tiqodga ko'ra, insonlarning qayta tirilish kuni; tik turish; qo'zg'alon, g'avg'o, to'polon] 1. Diniy e'tiqodlarga ko'ra, bu dunyo tugagach, u dunyoda hamma tiriltirilib so'roqqa to'planadigan kun, oxirat, mahshar. 2. Ko'chma ma'noda qiy-chuv, to'polon, ur-yiqit, janjal. 3. Ko'chma ma'noda juda ajoyib, kishi qoyil qoladigan [6, 173]. “Sayod va Hamro” dostonidan olingan *“Qiyomat kunida orosat ko'par”* (1-kitob, S.H. 35-b.) hikmatli so'zida “qiyomat” so'zi birinchi “oxirat kuni” ma'nosida qo'llanilgan. “Arasot” islom diniga ko'ra, qiyomat qoyim bo'lgan vaqtda, jamiki insonlar tirilib to'planadigan qo'rqinchli dasht, qiyomat maydoniga aytiladi. Qiyomat kuni haqida muqaddas kitobimiz “Qur'oni Karim”da ko'p qaydlar keladi. Jumladan, “Baqara” surasi 48-oyati “Bir jon boshqa jondan hech narsani ado qila olmaydigan, undan shafolat qabul qilinmaydigan, undan to'lov olinmaydigan va ularga yordam berilmaydigan kundan qo'rqing” [Tafsiri Hilol 1-juz 46.b] tarzida tafsir qilingan. Qiyomat kunining belgi-sifati yana shu suraning 62-oyatda “Albatta, imyon keltirganlar, yahudiy bo'lganlar, nosorolar va sobiylardan, qaysilari Allohga va qiyomat kuniga imyon keltirsa va yaxshi amallarni qilsa, o'shalarga Robbilari huzurida ajrlar bordir. Ularga xavf yo'q va ular xafa ham bo'lmaslar” tarzida bayon qilinadi. Bularda kim Allohga va qiyomat kuniga imyon keltirib, yaxshi amallarni qilgan bo'lsa, o'sha ajr oladi, oldinda uni xavf-xatar kutmaydi, aksincha, gunoh ishlari ko'paysa, nafs quliga aylansa, do'zax yoki arasotda qolguvchilar qatorida bo'ladi, degan mazmun ifodalangan. Dostondan keltirilgan yuqoridagi hikmatli so'zning ma'nosi ushbular bilan hamohang.

Ushbu dostonidagi *“Diydor qiyomatga qoldi degaysan”* (1-kitob, S.H. 35-b.) hikmatli so'zining izohi ham bevosita yana “qiyomat” tushunchasiga bog'lanadi: bu dunyoda uchrashish nasib qilmadi, endi qiyomat kuni, oxirat yetib kelgan kun diydorlashamiz, degan mazmun anglashiladi. *Diydor* – [tashrif; tashqi ko'rinish; uchrashuv; yuz] 1. Kishining jamoli, yuzi, ruxsor, basharasi. 2. (Ko'chma) uzoq ayriliq, sog'inchdan keying ko'rishish, uchrashuv. 3. Mehribonlik, g'amxo'rlik [1, 880]. Ushbu hikmatli so'zda diydor so'zi ikkinchi “uzoq ayriliq, sog'inchdan keyingi uchrashish” ma'nosida qo'.

Ma'lumki, inson umrining Alloh tomonidan belgilab qo'yilgan muhlatining nihoyasi, tugashi “ajal” deyiladi. “Oshiqnoma” turkum dostonlariga kiruvchi barcha dostonlarda *ajal*, *o'lim* haqida ham ko'plab hikmatli so'zlar keltiriladi. Xususan, “Sayod va Hamro” dostonida qo'llanilgan hikmatlardan yana biri – *“Ajali yetishmasdan kafan bichilmas”* (1-kitob, S.H. 50-b.) hikmatli so'zidir. *Ajal* va *kafan* so'zlari “O'zbek tilining izohli lug'ati”da shunday izohlanadi: *Ajal* – [vaqt oralig'i; belgili muddat] o'lim payti, qazo vaqti. *Kafan* – [o'lik o'raladigan mato] Ko'mish oldidan murdani o'raydigan mato, qabr libosi [6, 709]. Ushbu hikmatli so'zda insonning bu dunyodagi safari tugab, haqiqiy dunyoga borish vaqti kelib, jon tanani tark etadigan vaqt kelmaguncha, unga hech qachon kafan bichilmaydi, ya'ni har bir ish vaqti soati kelgan paytdagina bajariladi, degan ma'no ifodalangan. Hikmatli so'zning ikkinchi “Ruxsat berilmayin sharob ichilmas” qismi ikki xil ma'noda qo'llanilgan. Birinchidan qadim zamonlardan qandaydir bazm yoki bayram tantanalari bo'lgan paytda qadah oldin podshoh tomonidan ko'tariladi, keyin boshqalar ichishiga ruxsat bo'lgan. Ikkinchi ma'noda sharob ishq ma'nosini ham bildirib, insonga ishq Alloh tomonidan qalbiga solinadi, Alloh iznisiz hech kim ishq sharobidan bahramand bo'la olmaydi, degan ma'no anglashiladi.

Alloh tomonidan har bir insonga ma'lum miqdorda umr ne'mati beriladi. Kimlargadir qisqa, kimlargadir salmoqli umr in'om etilib, bu yo'lni kim qanday bosib o'tishi har kimning o'ziga bog'liq. “Oshiqnoma” turkum dostonlarida *“Ajali kelsa, boqmas pira-juvona”* (1-kitob, SH. 15-b.) hikmatli so'zi qo'llanilgan bo'lib, o'rmonga o't ketsa, ho'l-u quruq bir yonganidek, kimning vaqti payoniga yetgan bo'lsa, o'sha safarini o'z nihoyasiga yetkazadi, shohmi yoki gadomi, pirmi yoki juvonmi qarab o'tirmaydi, degan ma'no anglashiladi. Aksariyat hikmatli so'zlar asosini “Qur'oni Karim” oyatlari va hadislar tashkil qiladi. “Qur'oni Karim”ning “A'rof” surasida shunday tafsir qilingan oyat (34-oyat) bor: “Har bir qavm-jamoat uchun ajal bordir, Bas, qachon ularga ajallari kelsa, uni biror soatga ketga ham, ilgariga ham sura olmaydilar”. *Ya'ni Alloh tomonidan yaratilgan jamiki tirik jon borki, bari bir kunmas bir kun o'z omonatini topshiradi. Kimning ajali qachon, qayerda, qaysi vaqtda bo'lishi*

yolg'iz Yaratgangagina ayon bo'lib, bu vaqtni oldinga ham, orqaga ham surishning imkoni yo'q. “Qazoning alinda ajalning o'qi” (1-kitob, SH. 29-b.) hikmati ham yuqorida izohga asoslanadi.

“Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam: “Alloh bandaga biror yerda o'lishni taqdir qilgan bo'lsa, unga o'sha yerda bir hojatni ro'para qilib qo'yadi”, – deganlar”. “Oshiqnoma”da mazmuni ushbu hadisga bog'lanadigan hikmatli so'zlar talaygina Masalan:

Be ajal chiqmasdur pashshaning joni,

Elanmayin yurgil, Yusuf Sultonim... (3-kitob, YuA. 57-b.) parchasida qo'llangan “Beajal bir pashshaning joni ham chiqmas” hikmatli so'zi Alloh tomonidan har bir tirik jonga in'om etilgan hayot u poyoniga yetmaguncha olinmas degan ma'noni ifodalagan.

“Oshiq Qumri” dostonida ham bevaqt hech kimning boshiga ajal kelmasligi haqida “Beajal chiqmasdur maxluqning joni” (5-kitob, OQ. 181-b.) hikmatli so'zi qo'llanilgan bo'lib, ushbu hikmatli so'zda ham har bir tirik jon o'z omonatini vaqti soati yetganda topshirishi lozim, degan ma'noni ifodalaydi. Bu fikrga hamohang hikmatli so'z yana bir dostonida

Qayg'u chekmang g'am uyida sarg'ayib,

Beajal o'lim yo'q, suring, yigitlar... (7-kitob, Dav. 75-b.) shaklida ifodalanadi va bularda ham “Qur'oni karim”dagi “Yunus” surasidagi 49-oyat ta'siri seziladi: “Har bir ummatning o'z ajali bor. Ajallari kelgan vaqtda bir soat orqaga ham, oldinga ham sura olmaslar”.

Haq sani saqlasin, do'stim, omona. (1-kitob, SH. 49-b.)

“Haq” so'zi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da 9 ta ma'nosi izohlangan bo'lib, yuqoridagi hikmatli so'zdagi “Haq” so'zining ma'nosi 7-ma'no, ya'ni “din. Xudo, Alloh, tangri, parvardigor (Xudoning sifatlaridan biri)” sifatida izohlangan [2, 319]. Demak, “Haq sani saqlasin” tilagi “Xudo har xil balo qazodan saqlasin, Alloh panohida bo'l” kabi mazmunni anglatadi. Odatda, kimdir qayergadir safarga ketish chog'ida, ushbu hikmatli so'zlar ko'proq qo'llanilib, safarga otlangan inson haqqiga duo o'qiladi.

Olloni yod etar, yoziqli quli (1-kitob, SH. 34-b.) hikmatli so'zi tarkibidagi “yoziqli quli” so'ziga e'tibor qaratadigan bo'lsak, “yoziqli” so'zi omonim so'z bo'lib, “III Esk. yozig'li, gunohi bor, gunohkor [6, 253]; “qul” esa “5. Banda”, “inson” [4,264] ma'nosida qo'llanilgan bo'lib, hikmatdan “har bir aybi, gunohi bor inson Allohni yod etadi” degan mazmun anglashiladi.

Xulosa. Xalq dostonlari tilidagi hikmatli so'zlar, xususan, diniy konseptdagi hikmatlar maqol va matallar kabi ajdodolarimizning ko'p asrlik an'analari, turmush-tarzi, tarixi, dunyoqarashi, turli e'tiqodlari haqida teran va mukammal ma'lumot beruvchi ma'naviy merosimiz hisoblanadi. Ular o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga kuchli badiiy-estetik va ruhiy-ijtimoiy tasir ko'rsatadi. Ushbu hikmatlarni o'rganish, ularni targ'ib va tadqiq qilish xalqimiz ma'naviyatiga oid yangi-yangi ma'lumotlarni yig'ishda, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramov I.I. Aforizmlarni pragmatik tushunish aspektlari. Ilmiy axborot jurnali. 2023. – №1. – B.305-309.
2. Fayzullayeva O. Abdulla Qahhor hikmatlari – yoshlar uchun dasturulamal / Til va adabiyot ta'limi. 2021-yil. 3-son 36-bet.
3. Imom Buxoriy. Al-jome as-sahih / 4-jildlik. – Toshkent, 2007. – B.403.
4. Javliyev M. “Ona Vatan” konseptining aforizmlar va matnlar yordamida turli tillarda ifodalanishi / Multidisciplinary Scientific Journal. – 2022-yil Noyabr. – B.514-519.
5. Kenjayeva R.M “Yassaviy hikmatlarida as'hobi kahf itining ramziy tasviri” slibrary.uz Ilmiy axborot jurnali. – 2022. – №6. – B.508-511.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. VI tomlik. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – B.962.
7. Mamataliyeva N. Ingliz va o'zbek tillaridagi vatan mazmunli aforizmlarning qiyosiy tahlili. Til va adabiyot jurnal. – 2022. – №7. – B.35-36.
8. Mannopov I.S., Ismoilova Sh. S. Azim Xoja ijodida hikmatnavislik an'anasi. – “So'z san'ati” xalqaro jurnali. – 2021. – №3. – B.17-20.
9. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 2010. – B.257.
10. Roziyeva S. Ona tili darslarida hikmatli so'zlardan foydalanish / Pedagoglar.uz. – 2023-yil 5-may. – №44. – B.150-153.
11. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 1-juz. – Toshkent, 2008. – B.665.
12. Temirova A.J. Ahmad Yassaviy hikmatlari va undagi diniy-tasavvufiy manzumalar. interconf.org. Ilmiy axborot. – 2022.
13. Xalimova N. Maqol, matal va hikmatli so'zlar tarjimasida. Til va adabiyot. – 2023. – №6. – B.85-87.

14. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. – Москва, 2001. – №1. – С.35-47.
15. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. докт. ...дисс. – Самарқанд, 2019. – Б.150.
16. Каримов У.Н. Концепт тушунчаси ва унинг бadiий адабиётдаги моҳияти. – ЎзМУ хабарлари, 2017. – №1/5. – Б. 416-417.
17. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – Москва: Международные отношения, 1972. – С.206.
18. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 5. – Б.3-16.
19. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик – Жиззах: Сангзор, 2006.

UO'K 808.5

ATOIY “DEVON”IDA METAFORALARNING QO‘LLANILISHI
M.M.Nasillayeva, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqola Atoiy ijodida qo‘llanilgan metaforalarning leksik-semantik xususiyatlari tadqiqiga bag‘ishlangan. Tadqiqotda Atoiy ijodidagi metaforalarning Sharq mumtoz adabiyoti an‘analari bilan bog‘liqligi, badiiy-estetik ahamiyati hamda ularning lug‘aviy asoslari va semantik mazmuni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Atoiy, metafora, leksik-semantik tahlil, o‘xshatish, bo‘yoqdorlik, jonlantirish, badiiy tasvir.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию лексико-семантических особенностей метафор, использованных в творчестве Атаи. В исследовании анализируется связь метафор в творчестве Атаи с традициями восточной классической литературы, их художественно-эстетическое значение, а также их словарная основа и смысловое содержание.

Ключевые слова: Атайи, метафора, лексико-семантический анализ, сравнение, колорит, оживление, художественный образ.

Abstract. This article is devoted to the study of the lexical-semantic properties of metaphors used in the work of Atai. The study analyzes the relationship of metaphors in the work of Atai with the traditions of eastern classical literature, their artistic and aesthetic significance, and their linguistic foundations and semantic content.

Key words: Atoi, metaphor, lexical and semantic analysis, comparison, color, animation, artistic image

Metafora – bu til birliklarini ko‘chma ma’noda ishlatishning usullaridan biri bo‘lib, bir obyekt yoki hodisa boshqa bir obyekt yoki hodisaga o‘xshashlik, aloqadorlik yoki umumiylik asosida ifodalanadi. Metafora turli ma’nolarni yaratishda va mazmunni boyitishda muhim ahamiyatga egadir. Adabiy ijodda metafora badiiy tasvirning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U inson tafakkuri va hissiyotlarini yanada ta’sirchan va chuqur ifoda etish imkonini beradi. Sharq mumtoz she’riyatida, xususan, turkiy tilda ijod qilgan shoirlarning ijodida metaforalar o‘ziga xos o‘rin tutadi. Bu jarayonda Alisher Navoiy, Atoiy, Lutfiy kabi shoirlar ijodida metaforalar orqali tasvirning estetik mukammalligi va ma’no chuqurligi ta’minlangan.

Xususan, Atoiy ijodi Sharq adabiyotidagi o‘ziga xos uslub va poetik qirralarni namoyon etadi. Uning she’riy merosida metaforalar nafaqat badiiy usul sifatida, balki falsafiy va ma’naviy mazmunni ifoda etuvchi asosiy vositalardan biri sifatida gavdalanadi. Atoiy she’rlaridagi metaforalar leksik va semantik jihatdan boyligi bilan ajralib turadi, bu esa o‘z davri adabiy maktabi va an‘analarini chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Shoir xalq tiliga juda yaqin bo‘lgan tasviriy vositalarni, turlicha badiiy lavhalar orqali ichki tuyg‘ularni ifodalaydi. Bu jihatdan uning ko‘pgina g‘azallari o‘zbek xalq qo‘shiqlari vaznida yozilganligi ham uning o‘ziga xos sodda va ravon uslubini ko‘rsatadi. [6:105] Shu bilan birga, Atoiy o‘zining “Devon”ida metaforalardan ham unumli foydalangan.

Atoiy g'azallarida narsa-buyum ifodalovchi metaforalar hamda tabiat hodisalari bilan bog'liq bo'lgan metaforalardan keng foydalangan. Ular orasida shaxs xususiyatini ham ko'rsatuvchi metaforalar mavjud. Misol uchun, Atoiy *ko'ngil* leksemasini *qattiq* sifati bilan bog'laydi:

Ne deb, ey rahmi yo'q qattiq ko'ngulluk,

Mazorim boshig'a marjumu marhum? [4:157]

Bugungi kunda ham shunday birliklar tilimizda iste'molda bo'lib, *bag'ritosh*, *toshbag'ir* shakllarda uchraydi. Quyidagi misralarda ham aynan *qattiq ko'ngil* birikmasi qo'llangan bo'lib, bu o'rinlarda shoir kishiga xos xususiyatni metafora yordamida keltirmoqda:

Rahmsiz qattiq ko'ngulluk yorg'a qilmas asar,

Bu saning ohing Atoyikim, eridur toshni. [4:261]

Ko'ngil so'zi mavhum tushuncha anglatuvchi ot bo'lib, baytda unga bog'lanib kelgan *qattiq* so'zi narsa-predmetning belgisini bildiruvchi ma'nosini emas, mavhum tushunchaning belgisini anglatib kelgan. Atoiy o'zining she'rlarida *ko'ngil* so'zidan ko'p o'rinlarda foydalanadi. Ushbu so'zni shaxsga xos harakat-holatni mavhum tushuncha bo'lmish *ko'ngilga ko'chiradi* va bu orqali go'zal tasvir yaratadi:

Ko'ngul zulfundin uzmen deb qaror etti, ko'zung birla,

Qarorsun, gar yonar bo'lsa o'zi qilg'an qarorindin. [4:183]

Ko'ngil so'zi *qaror etmoq* fe'li bilan bog'langan bo'lib, oshiq ma'shuqaning zulfiga (sochlariga) bog'langan *ko'nglini* undan uzoqlashtirishga qaror qilganini aytadi. Ammo bu qarorning faqat so'z darajasida ekanligi ma'shuqning nigohidan bilib turiladi. Ma'shuqaning go'zalligi va nazarining ta'siri oshiqni o'z qaroridan voz kechishga majbur qilganligi tasvirlangan bo'lsa, quyida *ko'nglim*, *sochinga*, *og'u* so'zlari birgalikda oshiqning ruhiy holatini ifodalovchi asosiy leksik birliklar bo'lib xizmat qilgan.. "*Og'u*" metaforasi sevgi dardining halokatli kuchini anglatib kelgan:

Ko'nglum kimu to'lg'ashmoq ilondek sochinga oh,

Ne sud qilur emdi, chu bilmay yedim og'u. [4:199]

Ilondek soching metaforasida yorning sochlari ilon bilan qiyoslangan. Bu oshiqni o'ziga tortuvchi va ayni vaqtda halokatga olib keluvchi jozibani ifodalaydi.

Ko'ngil shishasida mehning mayidur.

Jafo birla anga tosh urmog'ing ne? [4:230]

Ko'ngil shishasi deya Atoiy qalbni shishaga o'xshatib, uning nozik va himoyasizligini ifodalasa, *mehning mayi* metaforasi orqali mehning ichimlik(may) kabi ruh ko'taruvchi, ayni paytda, mo'rt ekanligini tasvirlaydi. shoir ijodida *ko'ngil* leksemasidan foydalanib jonlantirish hosil qilish ko'p uchraydi:

Ko'ngil visol ila ofatni ko'rmagantek edi,

Yiroqliq ichra masofatni ko'rmagantek edi. [4:250]

Bundan tashqari shoir she'rlarida o'simlik, daraxt nomlaridan ham keng foydalanadi:

Yilda bir qatla ko'runur, zarra chiqmas bog'din,

O'g'riliq qilg'on uchun rangi labingdin arg'uvon. [4:176]

Bog'- ma'shuqaning go'zalligi ramzi. *Arg'uvon* - forscha so'z bo'lib, 1.Yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan, bahorda ochiladigan qirmizi gulli daraxt. 2. Shu daraxtning guliga o'xshash, qirmizi rang.[7:148]. *Arg'uvon* - sevgining ehtirosi va ma'shuqaning go'zalligini ifodalaydi. *O'g'rilik* — sevgi jarayonidagi ichki his-tuyg'u ziddiyatlarini ifodalaydi. Oshiq qalbini ma'shuqaning zabt etishi *o'g'rilik* deb ta'riflanadi. *Arg'uvon rangi* — qizg'ish-qizil rang bo'lib, ma'shuqaning labi ushbu rang bilan ta'riflanadi. Bu rang *o'g'rilik* ramzi sifatida ishlatilgan: go'yo ma'shuqa ko'ngilni o'g'irlagani uchun labining rangi buni oshkor qilayotgandek.

Atoiy she'rlarida sifatlarning metaforik ma'noda qo'llanilishi ko'chma ma'noni hosil qilgan:

Ne shirin o'g'ridur og'zing, olib ko'nglimni tuyg'uncha,

Yoshundi har necha so'rsam, topilmas infiolindin. [4:169]

Bu o'rinda *shirin* leksemasi maza-ta'm ma'nosida narsaning emas, balki shaxsning belgisini anglatib kelmoqda. *Shirin o'g'ri* birikmasi orqali yorning labini tasvirlar ekan, uni o'g'riga qiyoslaydi. Shoirning *ko'nglini* ma'shuqa o'g'ri kabi o'g'irlamoqda va bu o'g'ri oshiqqa yoqimli ekanligi aytilmoqda.

Yana bir o'rinda "*suchuk*" so'zi qo'llanilgan bo'lib, u *shirin, chuchuk* [3:135] ma'nosini anglatadi. Shoir *suchuk* leksemasini *uyqu* leksemasi bilan bog'laydi. Huddi shunday birikma hozirgi kunda ham qo'llaniladi. Biroq undagi *suchuk* so'zi o'rini *shirin* leksemasi egallagan.

*Qo'y mas suchuk uyqug'a og'zing qoshida xoling,
Hech uyqug'a qo'ygaymu andoq magase bizni.* [4:223]
Itig Atoyig'a tunlar achig'lanib aytur:

"Suchuk uyuqlag'oli qo'yg'il, ey gado, bizni!" [4:234]

Yugurmoq, *bel bog'lamoq* fe'l va iboralari insonlarga xos bo'lib, shoir ularni *shakar* so'zi bilan bog'lab go'zal **jonlantirish** hosil qiladi. Shakar go'zal yor shirin dudog'ining xizmatiga bel bog'lab, yillar yugursa ham, topmaganlini quyidagi baytda tasvirlanadi:

*Shirin dudog'ing xidmatina belina bog'lab,
Yillar yugurib topmadi sizni shakar, ey jon.* [4:167]

Atoiy she'riyatida osmon jismlari nomi asosida hosil qilingan metaforalar ham ko'p uchraydi:
Gar o'qur majlisida xonanda Atoyi she'rini

Zuhra chang qo'bsor, qilur shamsi qamar zavqi charoh [4:48]

Shoir yuqoridagi misralarda Zuhra yulduzi, shams, qamar kabi osmon jismlarini insonga xos harakatlar bilan jonlantiradi. Atoiy she'rini xonanda majlisda o'giganda, zuhra yulduzi unga chang musiqa asbobini chalishi, quyosh va oy esa zavqlanishi metafora orqali tasvirlangan. O'zbek mumtoz adabiyotida ko'p uchraydigan obrazlardan biri bu Zuhro yulduzidir. U ma'noli va ramziy obraz sifatida qo'llanilib, odatda, sevgi, go'zallik, orzu va ezgulik timsoli sifatida tasvirlanadi. Zuhro yulduzi sharq she'riyatida va xalq og'zaki ijodida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ko'pincha yuksak ma'naviy qadriyatlar bilan bog'laydi.

Ko'rinadiki, Atoiy o'zining g'azallarida metaforalardan unumli foydalangan. Bu esa uning she'rlarining badiiyligini oshirib, shoirning so'z qo'llash mahoratining yuqori ekanligini isbotlaydi. Uning she'rlarini tahlil qilish davomida unda qo'llangan metaforalarning leksik-semantik xususiyatining o'ziga xosligi namoyon bo'laveradi. Tahlil qilingan baytlardan xulosa qilish mumkinki, shoir sevgi iztirobini nozik badiiy obrazlar, xususan, metaforalar bilan ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изохли луғати. Тўрт томлик. – Т.: Фан, 1983. Т. 2. - 644 б.
2. Алишер Навоий асарлари тилининг изохли луғати. Тўрт томлик. – Т.: Фан, 1983. Т. 3. - 624 б.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изохли луғати. Тўрт томлик. – Т.: Фан, 1985. Т. 4. - 636 б.
4. Девони Шайхзода Атоий. – Т.: Фан, 2008. - 320 б.
6. Мухторов А., Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент, 2006.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati: I Jild.- T.:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – 964 b.

UO'K 808.5

G'ARB ADABIYOTSHUNOSLIGIDA QIROL ARTUR SIYMOSI

U.Nasrullayeva, o'qituvchi, Namangan davlat chet tillar instituti, Namangan

Annotatsiya. *Qirol Artur siymosi g'arb adabiyotshunosligida o'ziga xos afsonaviy obraz sifatida katta ahamiyatga ega. U asosan ritsarlar, shon-sharaf, adolat va sadoqat g'oyalarining ramzi sifatida tasvirlangan. Mazkur maqola Qirol Artur mavzusining G'arb adabiyotida qanday rivojlanganini, uning ahamiyati va ramziy ma'nosini o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *Qirol Artur, g'arb adabiyot, adolat, afsona, afsonaviy obraz*

Аннотация. *Фигура короля Артура имеет большое значение в западном литературоведении как уникальная легендарная личность. Он в основном изображается как символ идей рыцарей, славы, справедливости и верности. В этой статье рассматривается, как тема короля Артура развивалась в западной литературе, ее значение и символическое значение.*

Ключевые слова: *король Артур, западная литература, справедливость, легенда, легендарная личность*

Abstract. *The figure of King Arthur is of great importance in Western literary studies as a unique legendary figure. He is mainly depicted as a symbol of the ideas of knights, glory, justice and*

loyalty. This article examines how the theme of King Arthur has developed in Western literature, its significance and symbolic meaning.

Keywords: King Arthur, Western literature, justice, legend, legendary figure

G'arb adabiyotining tarixi boy va ko'p qirrali bo'lib, unda xalq og'zaki ijodi, mifologiya va tarixiy voqealar asosida yaratilgan afsonalar muhim o'rin egallaydi. Ana shunday afsonalardan biri Qirol Artur va uning yumaloq stol ritsarlari haqidagi hikoyalardir. Bu mavzu asrlar davomida G'arb adabiyotida o'z aksini topib, turli janr va shakllarda rivojlanib kelgan. Ushbu afsonalar nafaqat adabiy ijod, balki G'arbnining madaniy va falsafiy qarashlariga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. Qirol Artur nomi asrlar davomida afsonalar, adabiyot va madaniyat orqali yashab kelmoqda. U buyuk qirol, Graal izlovchi, yumaloq stol ritsarlarining yetakchisi sifatida mashhur. Biroq, tarixiy dalillarga ko'ra, Qirol Artur haqiqatan ham mavjud bo'lganmi yoki u sof afsonaviy qahramonmi?

Qirol Artur haqidagi hikoyalar ilk bor VI asr Britaniya xalq og'zaki ijodida paydo bo'lgan. U haqidagi dastlabki yozma manbalar, xususan, Uels shoirlari tomonidan yaratilgan asarlar va "Gododdin" she'riyati, Artur obrazining dastlabki ko'rinishlarini beradi. XII asrda Joffrey Monmutning "Britaniya shohlarining tarixi" asarida Qirol Artur timsoli tizimli ravishda ishlangan [1]. Ushbu asarda Artur Buyuk Britaniyaning afsonaviy himoyachisi sifatida tasvirlanadi. Keyinchalik Artur mavzusi Frantsiyada rivojlangan roman janrida keng ommalashdi va bu hikoyalarning asosiy qahramoniga aylandi. Qirol Artur afsonalarida Yuvarlak stol ritsarlari markaziy o'rin egallaydi. Bu ritsarlar adolat, sadoqat va shon-sharafni targ'ib qiluvchi ramz sifatida tasvirlanadi. Ritsarlar hikoyalarida Graal kosasini izlash, begunohlarni himoya qilish va yovuzlikka qarshi kurashish kabi mavzular qamrab olingan. Chrétien de Troyes'ning asarlari va Tomas Malorining "*Le Morte d'Arthur*" asari Yuvarlak stol ritsarlari haqidagi afsonalarning klassik namunalaridan hisoblanadi [2]. Artur va uning ritsarlari nafaqat jasoratli jangchilar sifatida, balki axloqiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida ham tasvirlangan. Ularning harakatlari orqali ritsarlikning eng yuqori qadriyatlari — shon-sharaf, adolat va insonparvarlik targ'ib qilinadi. Qirol Artur haqidagi hikoyalar G'arb adabiyotida "Artur siymosi" nomi bilan mashhur bo'lib, ular muayyan asarlar to'plamini o'z ichiga oladi. Artur tsiklining asosiy motivlari quyidagilardan iborat:

1. Yumaloq stol – tenglik va birlik ramzi.
2. Muqaddas Graal izlash – ma'naviy mukammallikni izlashni ifodalaydi.
3. Artur va Merlin aloqasi – sehr va aqlning uyg'unligini ko'rsatadi.
4. Artur va Guinevere muhabbati – sadoqat va xiyonat mavzusi.

Qirol Artur afsonalarining muhim qismi sehr-jodu bilan bog'liqdir, ya'ni Arturning maslahatchisi va do'sti Merilin (Merlin) siymosi alohida o'rin tutadi [3]. Merilin obrazi orqali afsonalarga ma'rifat va donishmandlik elementi kiritiladi. U Arturga yordam berib, uning qirolligini mustahkamlash va dushmanlariga qarshi kurashda muvaffaqiyat qozonishida muhim rol o'ynaydi. Merilin obrazi asosan sehr-joduning ijobiy kuch sifatida tasvirlanishiga sabab bo'lgan.

"Artur" ismi qadimiy kelib chiqishga ega bo'lib, u Kelt madaniyatiga borib taqaladi. Bu ism o'sha davrda keng tarqalgan bo'lmasa-da, Uels va Kornuoll hududlarida mashhur bo'lgan. Bu uning tarixiy shaxs bo'lish ehtimolini kuchaytiradi.

Artur nomi VI asrda bo'lib o'tgan Badon tog'i jangiga bog'lanadi. Bu jang haqida VI asr muallifi Gildas o'z yozuvlarida eslatib o'tgan, ammo Artur nomini aniq keltirmagan. Keyingi asrlardagi afsonalarda aynan Artur ushbu jangda g'alaba qozongan qahramon sifatida tilga olinadi. Artur haqida mavjud tarixiy dalillar aniq bo'lmasa-da, u haqidagi afsonalar tarixiy shaxslarning obrazlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ba'zi tarixchilar Qirol Arturning prototipi sifatida quyidagi shaxslarni ko'rsatadi:

1. Ambrosiy Aurelian

Bu shaxs Joffrey Monmutning yozuvlarida Artur bilan bog'liq voqealarga yaqin tasvirlangan. Ambrosiy Aurelian Britaniya qabilalarini saksonlarga qarshi birlashtirgan harbiy yetakchi bo'lgan.

2. Riothamus

V asrda yashagan bu shaxs "Britaniyaliklar qiroli" deb atalgan va kontinental Yevropada rimliklarga qarshi harakat qilgan. Uning hayoti Artur haqidagi ba'zi hikoyalarga juda o'xshash.

Qirol Artur afsonasi tarixiy haqiqatdan ko'ra ramziy ma'noga ega. U adolat, birdamlik va ritsarlik ideallarini ifodalaydi. Artur nafaqat Britaniya tarixining, balki Yevropa madaniyatining ham muhim ramziga aylangan. Uning afsonalari o'zida Kelt mifologiyasi, Xristianlik qadriyatlari va o'rta asr adabiyoti elementlarini mujassam etgan.

XII–XIV asrlarda Artur mavzusi Yevropa adabiyotida keng tarqaldi. Bu davrda Chretien de Troyesning fransuz romanlari katta ahamiyatga ega bo'ldi [2]. U Artur haqidagi hikoyalarni ritsarlar hayoti va ularning Graal izlash sarguzashtlari bilan boyitdi. XIII asrda "Vulgata tsikli" deb atalgan Artur romanlari to'plami paydo bo'ldi. XV asrga kelib, Ser Tomas Malorining "Artur o'limi" (*Le Morte d'Arthur*) asari bu mavzuni umumlashtirgan va zamonaviy Artur afsonalari kanonining asosini yaratgan [3]. Uyg'onish davrida Artur mavzusiga qiziqish susaydi, ammo XIX asr Viktoriyan davrida u yana qayta jonlanadi. Tennysonning "Qirol Arturning idyllari" she'riy tsikli va Mark Tvenning "Yankee in King Arthur's Court" asari bu mavzuning G'arb adabiyotidagi qayta tiklanishidan dalolat beradi.

XX–XXI asrlarda Artur mavzusi fantastika, kino va teatrda o'z o'rniga ega bo'ldi. T.H.White ning "Bir marta va kelajak qirol" asari [4], Monti Pythonning "Qirol Artur va Muqaddas Graal" filmi kabi asarlar bu hikoyalarning zamonaviy interpretatsiyasidir. Bu davrda Artur afsonalari G'arb adabiyotida universal mavzularga, xususan, kuch, mas'uliyat va qadriyatlar haqida mulohazaga aylangan.

Qirol Artur afsonalari G'arb adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, ular asrlar davomida turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda qayta talqin qilinib kelgan. Qirol Artur siymosi faqat o'rta asr adabiyoti bilan chegaralanmaydi. Zamonaviy davrda ushbu obraz turli madaniy shakllarda qayta talqin qilinmoqda. Masalan, Artur haqidagi filmlar, romanlar va teatr asarlari xalqaro madaniyatning ajralmas qismiga aylangan. Masalan, Artur haqidagi hikoyalar yirik kino va adabiyot loyihalarining ajralmas qismiga aylangan. Gollivud tomonidan suratga olingan "King Arthur" (2004) va "King Arthur: Legend of the Sword" (2017) kabi filmlar Qirol Artur afsonalarini zamonaviy texnologiyalar yordamida qayta jonlantiradi. Bu filmlarda afsonalar yangi uslubda talqin etilib, o'rta asr ruhiyati zamonaviy voqelik bilan uyg'unlashtiriladi. Bundan tashqari, Britaniya televideniyesi tomonidan suratga olingan "Merlin" (2008-2012) seriali Qirol Artur va Merlin munosabatlarini yosh avlodga moslashtirilgan holda namoyish etadi.

Adabiyotda T.H.White'ning "*Bir marta va kelajak qirol*" (1938) romani alohida o'ringa ega bo'lib, unda Artur obrazini zamonaviy qadriyatlar va ideallar bilan uyg'unlashgan holda qayta talqin etish ko'zda tutilgan. Ushbu roman o'rta asrlardagi afsonaviy voqealarni yangi uslubda, jumladan inson huquqlari va tinchlik targ'iboti prizmasidan aks ettiradi [4]. Shuningdek, Qirol Artur obrazlari komikslar, video o'yinlar va animatsion filmlarda ham keng o'rin olgan. Masalan, DC Comics va Marvel Comics tomonidan nashr etilgan turli hikoyalar Qirol Artur afsonalariga asoslangan elementlarni o'z ichiga oladi. Videoo'yinlarda, masalan, "*Fate/Grand Order*" yoki "*Kingdom Come: Deliverance*" singari loyihalarda Artur obrazlari va ritsarlik qadriyatlari o'z aksini topgan.

Demak, Qirol Artur haqidagi hikoyalar nafaqat tarixi, balki zamonaviy davrda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Qirol Artur siymosi G'arb madaniyati va adabiyotida insoniyatning ezgu fazilatlarini targ'ib qilishda katta ahamiyatga ega bo'lib, u adolat, sadoqat va jasorat kabi qadriyatlarni ramziy ma'noda ifodalaydi. Artur afsonalari, o'zining afsonaviy qirralari bilan birga, o'z davrining ijtimoiy va madaniy holatini aks ettiradi. Ushbu afsonalar nafaqat o'tmish, balki hozirgi davr uchun ham ma'naviy manba bo'lib xizmat qiladi. Qirol Artur obrazining abadiyligi uning insoniy qadriyatlar va ideallarni ifodalashdagi kuchidadir. Shu sababli, Artur afsonalari G'arb madaniy merosining yorqin namunasi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Geoffrey of Monmouth. (1136). "*Historia Regum Britanniae*".
2. Chrétien de Troyes. (1170). "*Erec et Enide*" va boshqa asarlar.
3. Malory, T. (1485). "*Le Morte d'Arthur*". William Caxton nashriyoti.
4. White, T. H. (1938). "*The Once and Future King*". HarperCollins.
5. Benson, L. D. (Ed.). (1987). "*The Arthurian Handbook*". Garland Publishing.
6. Loomis, R. S. (1938). "*Arthurian Tradition and Chrétien de Troyes*". Columbia University Press.
7. Matthews, J. (2008). "*Arthurian Legends: An Illustrated Anthology*". HarperCollins.
8. Norris, R. (2003). "*Malory's Le Morte d'Arthur: Remaking Arthurian Tradition*". Oxford University Press.

9. Lacy, N. J., Ashe, G., & Mancoff, D. (2000). "The Arthurian Handbook". Garland Publishing.

10. Archibald, E., & Putter, A. (Eds.). (2009). "The Cambridge Companion to the Arthurian Legend". Cambridge University Press.

UO'K: 821.222: 82-1

PARTAV NODIRIY SHE'RLARIDA NUR VA ZULMAT TIMSOLLARINING AKS ETISHI

A.R. Nazarova, *tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. XX asr Afg'on yurtida ijtimoiy-siyosiy hayotning beqarorligi, ayanchli oqibatlari zamondoshlari qatorida taniqli afg'on shoiri Partav Nodiriy hayotida, uning she'rlarida ham o'z izini qoldirdi. Shoir she'rlarida yetakchi o'rinni egallagan yorug'lik va zulmat obrazlari o'z ma'nolarida chetga chiqib ramziy ma'no kasb etgan. Ushbu maqolada shoirning she'rlari tahlil qilindi va she'rlarning mohiyatini ochib berishda ushbu ramziy obrazlarning ahamiyati ochib berildi.

Kalit so'zlar: Partav Nodiriy, she'r, yorug'lik, baxtli kelajak, zulmat, iztirob.

Аннотация. Нестабильность и печальные последствия общественно-политической жизни Афганистана в XX веке наложили отпечаток на жизнь и стихи известного афганского поэта Партава Нодури среди его современников. Образы света и тьмы, занимающие ведущее место в стихах поэта, отклонились от своего смысла и приобрели символическое значение. В данной статье были проанализированы стихотворения поэта и выявлено значение этих символических образов в раскрытии сущности стихотворений.

Ключевые слова: Партав Нодури, стихотворение, свет, счастливое будущее, тьма, страдание

Abstract. The instability and sad consequences of the socio-political life of Afghanistan in the 20th century left their mark on the life and poems of the famous Afghan poet Partav Nodiri among his contemporaries. The images of light and darkness, which occupy a leading place in the poet's poems, deviated from their meaning and acquired a symbolic meaning. This article analyzed the poet's poems and revealed the significance of these symbolic images in revealing the essence of the poems.

Key words: Partav Nadiri, poem, light, happy future, darkness, suffering.

Inson olam bilan san'at orqali muloqatda bo'ladi. She'riyat esa san'at sifatida insonning til bilimlari yordamida insoniyat, dunyo va jamiyat bilan munosabatga kirishadi. Tilning, she'riyatning o'ziga xos poetik xususiyatlari, obrazlar silsilasi, ramzlar jilosi ko'zlangan maqsad, ifodalanayotgan mazmunni yuzaga chiqarishda ahamiyatli rol o'ynaydi.

Partav Nodiriy she'riyati haqida shuni aytishimiz mumkinki, afg'on dariyzabon adabiyotida eng ko'zga ko'ringan namunalarni yaratishda ilg'or qadam tashlagan she'riyat namunalaridan biridir. Shoir yangi she'rning Nimoiy, oq she'r ("She're sepid", "She're Somluyi") yohud erkin she'rdagi betakror namunalarida nafaqat shaklning yangiligini balki ramzlar – timsollarning turfa xil jilosini ko'rishimiz mumkin.

Partav Nodiriy she'rlarida yorug'lik va zulmat yetakchi o'rinni egallaydi. Olamga bunday poetik nuqtayi nazar bilan qarashda yorug'lik va zulmat o'z ma'nosidan tashqariga chiqadi va ramziy ravishda "kelajakka bo'lgan umid"ni va "bugunining achichiq kechmishlari"ni ifodalaydi:

Osmon o'ldi

Va quyoshni yerga haydadilar

Zulmat

Yulduzlar yaylovida

Chodir yoygan

آسمان مرده است

و خورشید را به زمین تبعید کرده اند

تاریکی

در چراگاه ستاره گان

خیمه برافراشته است

"Balki u hanuz telbadir"[2.14]

Partav Nodiriyning ushbu umidsizlik ruhida yozilgan she'rida "osmon o'ldi" deb vatani Afg'onistonning kelajagi barbod bo'lganini, mamlakatdagi hayot butunlay izmidan chiqqanini ta'riflaydi.

Shoir she'rlarida yorug'lik va zulmat obrazi bilan bir qatorda quyosh va tun obrazlari ham keng qo'llaniladi. **“Quyosh”** o'z ma'nosiga ko'ra “quyosh sistemasiga oid markaziy jism – o'zidagi termoyadroviy reaksiyalar hisobiga yorug'lik va issiqlik tarqatuvchi ulkan gazsimon shar shaklidagi yoritqich” [1.364]. U olamga, insoniyatga yorug'lik, ilqlik, issiqlik beradi. U bilan butun mavjudot unib o'sadi, hosil beradi. Bulutlar ortidan quyoshning chiqishi ko'ngillarni charog'on qiladi. U tiriklik manbaidir. Ko'chma ma'noda “quyosh” xursandchilik, insoniyatga mehr ulashish, totuvlikdagi shirin hayot ramzidir. Shoir she'ridagi **“quyoshning yerga haydalishi”** misralari afg'on xalqidan shunday shodlik va tinchlik zamonlariga rahna solinganini tasvirlagan.

Asl ma'nosida zim-ziyo, tim qorong'ulik ma'nosini anglatuvchi **“zulmat”** so'zi ramziy ma'noda nodonlik, qoloqlik, jaholat va iztirobli kunlarni akslantiradi. **“Yulduz”** esa aslan qizigan gaz (plazma)lardan tarkib topgan, tabiatiga ko'ra quyoshga o'xshaydigan, kechasi nur sochuvchi nuqta bo'lib ko'rinadigan osmon jismidir [1.81]. Bu so'zni ramziy ma'noda ishlatganda “mashhur bo'lib tanilgan, shuhrat qozongan shaxs” sifatida ta'riflash mumkin. Shoir she'rda osmon jismlarini shu qadar mohirlik bilan qo'llaganki, bundan “mamlakat (Afg'oniston) ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti izidan chiqib, notinchlik zamonlari boshlanishi ortidan osoyishtalikdagi mehr va xursandchilikka to'la hayot manbai nihoyasiga yetganini, mamlakatdagi ziyolilar, jamiyat faollari qatag'on qilinib, yurtida qoloqlik, savodsizlik va beqarorlik zamonlari kezayotganini” anglash mumkin.

Shoir she'rda Kobul shahrining, negizida yurtning, kelajagidan yozg'iradi. Uning kelajagi barbod bo'lganini, zulmat obrazi zamirida qorong'ulikka xos bo'lgan mavhumlik, harakatsizlik va chirkinliklar bilan qoplanganidan o'kinadi. Shoir tasvirlar bayonida realistik fikrlaydi va peyzajni shunday tasvirlaydi:

Qaydan bilay!

Ehtimol hali ham telbadir

Ki Kobulni sevganlar

Va faraxli oqshomlarda

Yangi shahar bog'ida geroyin chekarlar

من چه می دانم!

شاید هنوز دیوانه یی باشد

که کابل را دوست بدارد

و چاشتگاهان فراخ

هرویی دود کند در پارک شهر نو

“Balki u hanuz telbadir” [2.16]

Partav Nodiriyning so'z qo'llashdagi sinchkovligi va mahorati, timsollar badiiyatidagi yuksak ilmiy salohiyati tarix haqiqatini o'quvchining ko'z o'ngida bo'y-basti bilan, ehtiyotkorlik va “kosa tagida nim kosa” tarzida ochib bergan.

Quyosh obrazning ma'no qirralari she'rdan-she'rga ochila boradi. Shoirning **“Kul tilida”** nomli she'rda quyosh va tun dunyoning ikki qarama-qarshi kuchini ko'rsatadi. Quyoshning tabiiy belgi-xususiyatlari metaforik ma'noning yuzaga chiqishiga katta rol o'ynaydi. Uning harorati, yorug'ligi, barcha mavjudotlarga tiriklik, kuch-quvvat baxsh eta olishi ma'no ko'lamini yana aniqlashtirib ko'rsatadi. Bu ikki obrazlardan tashqari tashbeh bo'lib kelgan yana boshqa obrazlar – pechak, qush, kul obrazlari ham borki, asl ma'nolaridan chiqib ramziy ma'noda o'ziga xos tizimli va mantiqiy uyg'unlikni hosil qilishgan:

Tun o'z yo'lida

Qorong'ulikni sochadi

Va daxshat pechagi

O'rmondagi har bir shoxga o'raladi

Va boshqa tomonda, g'urbatda

G'am o'rmonida yashagan bir qush

Va uning ini kul tili bilan

Ketgan qushlarning hikoyasini kuylaydi

شب در مسیر خویش

سیاهی را می کاشت

و پیچک دهشت

بر تن هر شاخه در جنگل می پیچید

و در آن سوی، در غربت

پرنده یی در بیشه تشویش زنده گی می کرد

و آشیانه او با زبان خاکستر

حکایت مرغان رفته را می خواند

“Kul tilida” [3.13]

Partav Nodiriyning aksariyat she'rlarida benazir timsollar silsilasini ko'rishimiz mumkin. Bu parchadagi har bir misra o'zining botiniy ma'nosiga ega. *Tun – qorong'ulik – pechak – o'rmon – shox – g'urbat – g'am o'rmoni – qush – kul – ketgan qushlar* obrazlari shunday izchillikda keltirilganki, ular maqsad qilingan ma'noni ifodalashdagi bir-birini to'ldirib, bir-birini talab qilib keladi. Ushbu she'r 1980-yilda yozilganini va shu davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatni ham inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Bu she'ra **tun** endi sutkaning kun botishidan kun chiqquniga qadar davom etadigan tabiiyat hodisasi emas, ramziy ma'noda "yomon ishlar", "qing'irliklar" timsoli sifatida qo'llanadi. Partav Nodiriy ham shu o'rinda yomonliklar bo'laverarkan, jamiyat "**qorog'ulik**" ichida yashaydi – ro'shnolik ko'rmaydi, mavhumlik, insonlarga xush kelmaydigan ishlar xalqning boshida aylanaveradi demoqchi. **Pechak** o'z ma'nosiga ko'ra o'simliklarga yopishib o'sadigan o'simlik, nimagaki chirmashib, ko'payib ketsa uni nobud qiladi. Shoir she'ridagi ramziy ma'nosi – zulm, u Afg'on xalqining har bir shoxini – odamlarni o'rab olgan. *Va boshqa tomonda, g'urbatda* – o'zga yurtida, muhojirlikda yashashga majbur bo'layotgan, g'am-qayg'ular ichra hayot kechirayotgan **qush** – muhojirlar ma'nosini anglatib kelmoqda. **Kul tili** – alam va iztiroblar chekkan ahvolidagi **ketgan qushlar** – dunyoning har burchiga muhojirot qilgan afg'on ma'rifatparvarlari, ziyolilari va hatto oddiy xalqning ham kechmishlari haqida o'z she'rlari, hikoya va romanlari bilan dunyoga so'zlayotganini qalamga oladi.

Bir nafasda o'qiladigan ammo mohiyatan uzoq mushohada qilinadigan ushbu misralar o'quvchini afg'on xalqining butun boshli achchiq tarixi bilan tanishtiradi. O'quvchi dastlab qorong'u o'rmon, o't-o'lanlar va qushlar tasvirini ko'rsa-da, so'ngida zulm va zalolat botqog'iga botgan fig'onistonning alamli va qayg'uli hayot zayliga shohid bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Partav Nodiriy she'rlarida bu kabi misollar juda ko'p uchraydi. Shoir baralla aytolmagan so'zlarini she'rga ko'chirarkan, buni she'riy til bilan, metaforalar, ramzlar jilosi bilan go'zallashtiradi. She'rlaridagi har bir so'z o'zining ma'no qatlamiga ega. Buni tushuna olgan o'quvchi she'rlarning tag zamirini, shoir ifodalamoqchi bo'lgan mazmunni anglay oladi.

Shu vaqtga qadar quyosh va tun, nur va zulmat timsollari Partav Nodiriyning ilk she'rlaridanoq kuzatilishi mumkin va bu ikki ramz shoirning olamga yaxshilik va yomonlik sifatida bergan eng muhim yumshoq qurollaridan hisoblanadi. Partav Nodiriy she'rlaridagi yorug'lik va zulmat obrazlari shoirning kechmishlari, orzu va iztiroblarining in'ikosidir. Shu jihatdan ham uning lirikasi afg'oniston dariyazon adabiyotida alohida o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. – Toshkent, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi".
2. پرتو نادری، دهکده بی بامداد. کابل، ۱۳۸۹.
3. پرتو نادری، سوگنامه برای تاک. کابل، ۱۳۷۰.

UO'K 378.004

SAFARNOMA JANRIGA OID ASARLARNI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

H.A.Ne'matova, PhD, dotsent v.b., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida safarnomalarning, xususan, Ahmad Donishning "Navodir-ul-vaqoe" asarining mazmun-mohiyati, safar taassurotlari-yu tasviri talqini, undagi ibratli voqealarning inson ma'naviyatiga ta'siri masalasi haqida talabalarga qo'shimcha ma'lumotlar berishda interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Rusiya, qomusiy ilm egasi, Peterburg, 15 gazlik, zoomuzey, tibbiyot, tashrixot fanlari, lutfalik, osmon kurrasi, podshohining vazirinoiyiri, o'ziga xos ruhoniyyati, rus arbobi, sayyoh-adib, tamaxo'rlik, insoniy tamoyil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание и сущность книг о путешествиях в системе высшего образования, в частности «Наводир-уль-Ваке» Ахмада Дониша, интерпретация путевых образов и образов в ней, а также влияние ее поучительных событий на человека. студентам будет представлена духовность, рассматривается важность использования интерактивных методов предоставления дополнительной информации.

Ключевые слова: Россия, учёный-энциклопедист, Петербург, 15 газ, зоомузей, медицина, наука о путешествиях, благодать, небесная сфера, царский министр, своеобразное священство, русский характер, писатель-турист, чревоугодие, человеческое начало.

Abstract. *In this article, the content and essence of travel books in the higher education system, in particular Ahmad Donish's "Navodir-ul-Waqe", the interpretation of travel images and images in it, and the impact of its instructive events on human spirituality will be presented to students. the importance of using interactive methods in providing additional information is considered.*

Key words: *Russia, encyclopedic scholar, Petersburg, 15 gas, zoomuseum, medicine, travel science, grace, celestial sphere, king's minister, peculiar priesthood, Russian character, tourist-writer, gluttony, human principle.*

Shaxs ma'naviyatining falsafiy talqinini chuqurlashtirish uchun millat tarixi, urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar asosiy mezon bo'lib xizmat qilgan ekan chorizm mustamlakasi davrida ma'rifat, ma'naviyat keyinchalik milliy mustaqillik g'oyalarini ilgari surgan jadidlar harakati va faoliyatlarining ahamiyati alohida e'tiborga loyiqdir.

Turkiston jadidlarini o'z g'oya-fikrlarini amalga oshirish uchun albatta, bilimli, malakali mutaxassis yoshlar kerak bo'lgan. Bu jamiyatning asosiy maqsadi kadrlarni xorijda yetishtirish va yurtga qaytarib jo'natish hamda o'ylangan g'oyalarni amaliy jihatdan ro'yobga chiqarish uchun katta bir xizmat ko'rsatgan edi. Jadidlar asosiy g'oyalarini qaerdan olishgan? Albatta, sayohatdan! Sayohat u davrda yangi bir bilimga ega bo'lishning vositasi sifatida qaralgan. Yevropaga, Eronga, Turkiyaga, Misrga borish u yerdagi ajoyibotlarni ko'rish emas, ilg'or fikrli odamlarning tajribalarini o'rganish, aloqalar o'rnatish va shu orqali Turkistonda ham ana shu davlatlarda amalga oshirilayotgan ishlarni, tajribani qo'llab ko'rish edi. Adabiyotshunos Begali Qosimov ta'kidlaganidek, "80-yillardan mahalliy xalq vakillarining markaziy Rossiya shaharlariga sayohatlarni uyushtirish yo'lga qo'yildi. Rusiya ma'murlari istilo qilingan o'lkalarning fuqarolariga mamlakatlarining bepoyonligini, shaharlarning sha'n-u shavkatini ko'rsatishni istar edilar". Rusiya ma'murlarining ana shunday iltifotlariga sazovor bo'lgan Ahmad Donish XIX asr Buxoro ilmiy-adabiy muhitining ko'zga ko'ringan vakili, qomusiy ilm egasi, naqqoshlik, rassomlik, xattotlik hunarlarini to'liq egallagan, tarix, falsafaga ko'ngil qo'ygan, zehni, salohiyati, tafakkuri keng ma'rifatparvar inson edi.

Adabiyotshunos olim, professor Ye.Bertelsning "Donish – O'rta Osiyo jadidlarining otasi" degan e'tirofida, bu insonning amali va a'moli yaqqol namoyon bo'ladi. 1857-yilning kuzida Amir Nasrullo Rusiya imperatori Nikolay II ning vafotiga ta'ziya bildirish va valiahd Aleksandrning taxtga chiqishini qutlash uchun elchilar jo'natadi. Shu elchilar safida Ahmad Donish ham bor edi. Bu Ahmad Donishning Rossiyaga birinchi safari edi. Undan keyin ham Ahmad Donish 1869, 1873-1874 yillarda Rossiyaga yana ikki marta elchilar tarkibida borishga muvaffaq bo'ladi. Adib safar chog'ida Peterburg, Moskvada ko'rgan-kechirganlarini o'zining yirik badiiy-falsafiy, publitsistik asari "Navodir ul-vaqoe"ning alohida, safarnoma xarakteridagi fasllarida hikoya qilib bergan.

Ahmad Donish aynan shu muhit vakili bo'lganligi uchun ham Peterburg ko'chalaridagi yo'lsozlik madaniyatini havas bilan kuzatar ekan: "...ko'chaning har ikki tomonida eni to'rt gazcha, yerdan bir qarich baland qilib piyodalar uchun marmar toshdan yo'l yasaganlar. Bu yo'llarning kelar-ketari o'z oldiga bo'lib, yo'l yurganlar bir-birlariga qarshi kelmaydilar. Bu ikki yo'ldan keyin aravalar uchun olti qovurg'a qilib yog'ochdan chatilgan maxsus o'n chog'lik bir ko'cha chiqarganlar. Yurganda aravalarining tovushi chiqmasin deb ko'chani yog'ochdan yasaganlar. Ko'chaning o'rtasida mayda qayroqtosh terilgan 15 gazlik yana bir ko'cha chiqarilgan, bundan otliqlar va askarlar yuradilar. Ko'cha suvlarining oqib tushishi uchun har 15 gazlik joyda og'zi temir panjaralar bilan qoplangan chuqurlar qilingan. Har bir gaz yerda g'ola cho'yandan yasalgan ponusdonlar qo'yilgan bo'lib, unda tun bo'yi gaz lampasi yondirib qo'yiladi" [1], – deydi.

Moskva, Peterburgdagi konsert zallari, muhtasham teatrlar, raqs-bal kechalari o'tkaziladigan san'at saroylarining mahobati Ahmad Donishni hayratga soladi. Bundan tashqari Rossiyaning markaziy shaharlarida tashkil etilgan zoomuzey, gerbariy, vivariyalar Ahmad Donishning diqqatini tortadi: "Bu mamlakatda har narsani yig'ib, xazina qilib xalqqa ko'rsatadilar. Masalan, o'lik hayvonlar, uchar qushlar, qanotli parvonalar kabi kapalak va boshqa turli jonivorlar maxsus binolarda saqlanib, bu binolarning eshiklari tomoshabinlar uchun hamma vaqt ochiqdir", – deb yozadi sayyoh-adib.

Zukko Ahmad Donishning anatomik muzeylarda saqlanayotgan odam va hayvon skeletlari, mo'miyolangan jasadlar faqat soha vakillari, ilm-fan rivoji uchungina emas, balki oddiy insonlarning tibbiy bilimlarini oshirish, ularni tibbiyot sir-asrorlaridan qaysidir ma'noda xabardor etish uchun ham xizmat qilayotganini anglab yetadi. "Tibbiyot, tashrixot fanlaridan ma'lumot berish uchun hayvon va inson jasadlarining qup-quruq suyaklari maxsus xonalarga qo'yilgan, shuningdek, o'lik tug'ilgan bolalarni shishalarga solib saqlaganlar. Odamning lutfalik (embrionlik) holidan boshlab tug'ilganigacha bo'lgan o'zgarishlarini ko'rsatish uchun ularni maxsus dori bilan dorilab, har birini ayrim shishalarga solib qo'yanlar", – deb yozadi Ahmad Donish.

Ahmad Donish Rusiya davlat arboblarning ilm ahliga ko'rsatayotgan e'tiborlarini, hurmatlarini ko'rib ta'sirlanadi: "Agar o'zingizning davlat arboblaringiz yoniga ilm-hunar ahllaridan bo'lgan biror odam ikki-uch qayta kirsas, uni og'irsinadi. Ammo nasoro kattalarida tamoman boshqacha, har ko'rishganlarida avvalgidan ham yaxshiroq muomala bilan ko'rishadilar", – deya e'tirof etadi Ahmad Donish.

Shuni faxr bilan aytish mumkinki, Rusiya ajoyibotlari faqat Ahmad Donishni hayratga solavergan emas. Balki Ahmad Donishning zukkoligi, qomusiy bilimi, she'riyatga oshnoligi ruslarni ham hayratga solgan, e'tirofiga sazovor bo'lgan. Shu o'rinda adabiyotshunos Ibrohim Haqqulning quyidagi: "1871-yil fevral-mart oylarida Rossiyada chiqadigan "Golos", "Novoye vremya" gazetalarda Ahmad Donishning bilim-saviyasi va siyosatdonligi ta'riflangan fikrlar bosiladi. Shunga qaraganda, ul zot rus podshoh xizmatidagi yozuvchi va olimlarning e'tiborini tortgan" degan so'zlari diqqatga sazovordir. Aynan olimning fikri to'g'riligini tasdiqlaydigan fakt va ma'lumotlarni Ahmad Donishning safar xotiralarida ko'rish mumkin.

Ma'lumki, fanga Ahmad Donishning "Manozir ul-kavokib" asari ma'lum. Falakiyot ilmi bilan shug'ullangan Ahmad Donish bu risolasida nujum-yulduzshunoslik ilmidan bahs yuritadi. Shu bilan birga asosiy e'tiborni inson taqdiri va saodat sirlarini ochishga qaratadi.

Mana shu suhbatdan so'ng Ahmad Donishga rus podshohining vazirinoiyiri Stramaxov bir emas, ikkita globus hadya etadi. Bu hadyadan, ilmga, olimga e'tibordan ta'sirlangan Ahmad Donish Stramaxovga bag'ishlab: "Stramaxovdir bulingkum ilmining ziynati, ham shahanshoh oldida Osifdek erdi hurmati ..." deya boshlanuvchi bir she'r yozib uni rus arbobiga taqdim etadi. Shu vaqtdan keyin safarnoma xotiralar bilan tanishar ekansiz, ilm ahli, olimlar, ijodkor dunyosi hamisha e'tiborga, faoliyatlarining rivoji uchun madadga, qo'llab-quvvatlanishga ehtiyojmand ekanliklarini sezasiz: "Bu she'r uning qo'liga tegib mazmunini tushungandan so'ng, bir yerda ko'rishib qolib so'z qadriga yetganligidan og'iz, yuzimni o'pib, yalab ketdi. Ilmga kerak narsalardan senga nima lozim bo'lsa, menga aytgin, barini tayyorlab berurman, Vataningga borganingdan keyin ham zarur bo'lgan narsalarni yozib yuborsang u yerga ham yuboraman, deb meni ko'p qistadi", – deb yozadi Ahmad Donish.

Ahmad Donishning haqli e'tirozlarini o'qib turib, beixtiyor G'aznaviyning "Shohnoma" muallifiga ko'rsatgan "himmatini" eslaymiz va safarnomalar bag'rida donishmand bir tarix yashashiga ishonamiz.

Mavzuga doir topshiriqlar:

✓ 1-topshiriq. "Insert" metodi.

(v) Men bilgan ma'lumotlarga mos	(+) Men uchun yangi ma'lumot	(-) Men bilgan ma'lumotlarga zid	(?) Men uchun tushunarsiz
Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang
"Ko'chaning har ikki tomonida eni to'rt gazcha, yerdan bir qarich baland qilib piyodalar uchun marmar toshdan yo'l yasaganlar. Bu yo'llarning kelar-ketari o'z oldiga bo'lib, yo'l yurganlar bir-birlariga qarshi kelmaydilar.	"Bu mamlakatda har narsani yig'ib, xazina qilib xalqqa ko'rsatadilar. Masalan, o'lik hayvonlar, uchar qushlar, qanotli parvonalar kabi kapalak va boshqa turli jonivorlar maxsus binolarda saqlanib, bu binolarning eshiklari	"80-yillardan mahalliy xalq vakillarining markaziy Rossiya shaharlariga sayohatlarni uyushtirish yo'lga qo'yildi. Rusiya ma'murlari istilo qilingan o'lkalarning fuqarolariga mamlakatlarining bepoyonligini,	"Bizning viloyatlarimizda esa shoirlarimiz tortiq umidi bilan shu kabi she'rlar aytib boylar, amirlar huzuridan o'tkazsalar, quruq "barakallo" eshitadilar. Mukofot o'rniga solingan qovoq, sovuq so'z oladilar".

	tomoshabinlar uchun hamma vaqt ochiqdir”.	shaharlarning sha’n-u shavkatini ko’rsatishni istar edilar”.	
Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang	Yuqoridagi belgilardan mosini tanlang
Ko’cha suvlarining oqib tushishi uchun og’zi temir panjaralar bilan qoplangan chuqurlar qilingan. Har bir gaz yerda g’o’la cho’yandan yasalgan ponusdonlar qo’yilgan bo’lib, unda tun bo’yi gaz lampasi yondirib qo’yiladi”.	“Yurganda aravalarning tovushi chiqmasin deb ko’chani yog’ochdan yasaganlar. Ko’chani o’rtasida mayda qayroqtosh terilgan yana bir ko’cha chiqarilgan, bundan otliqlar va askarlar yuradilar.	“Ilmga kerak narsalardan senga nima lozim bo’lsa, menga aytgin, barini tayyorlab berurman, Vataning borganingdan keyin ham zarur bo’lgan narsalarni yozib yuborsang u yerga ham yuboraman”	Bu mamlakatlarning arzi bizning ichlarimizda yo’qdir, dedi. Shunda men agar bu tarjimon osmon kurrasini (globusni) topsa, bu masalangiz ustida biror narsa yozib ma’lumot berishim mumkin, dedim”.

“Millat tanqidi bilan maydonga chiqqan ziyolilarimizning hammasi dunyo mamlakatlarini ko’rib keldilar. Jahonda borayotgan shiddatli o’zgarishlardan xabardor bo’ldilar. O’z hollari va ahvollariga nazar soldilar. Bir millatning ahvoli boshqa millat ahvoliga qiyoslanganda yaxshi bilinadi”. Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, safarnoma janrida yaratilgan asarlardagi ma’rifatparvarlik g’oyalari qiyosiy va solishtirish usuli orqali o’rganish samarali usullardan biridir. Qolaversa, jadid safarnomalarida mualliflar sayohat mavzusini o’z ijodiy niyatiga ko’ra, badiiy usul sifatida qo’llaganligini asoslagan holda, uni kichik guruhlarda ishlash, shuningdek, jamoa bo’lib ishlash jarayonida talabalarda qiyosiy tahlil malakasini shakllantirish, yo’naltiruvchi savol va topshiriqlar tuzish, tarqatma materiallar tayyorlash orqali ta’lim sifatini samarali tashkil etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Zaynoddin Abdurashidovning 2023-yil 11-12-dekabr kunlari Toshkentda “Jadidlar: milliy o’zlik, istiqloq va davlatchilik g’oyalari” mavzusida bo’lib o’tgan xalqaro konferensiyasida so’zlagan nutqi.
2. B.Qosimov va boshq. Milliy uyg’onish davri o’zbek adabiyoti. –Toshkent: Ma’naviyat, 2004. –B. 19.
3. I.Haqqul.Taqdir va tafakkur. –Toshkent: Sharq, 2007. – B. 216.
4. Donish A.. Navodur ul-vaqoe. – Toshkent: Fan, 1964. – B. 259.
5. I.G’afurov. Millatning billurlanishi. Mangu latofat. – Toshkent: Sharq, 2008. – B.10.

UO’K 81’42

ENERGETIKAGA OID INGLIZCHA LEKSIK BIRLIKLARNING MORFOLOGIK TAHLILI

Z.Nizomova, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida energetikaga oid leksik birliklarning morfologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Leksik birliklarning affiksatsiya, qo’shma so’zlar, aralashma, qisqartirish va konversiya kabi so’z yasash jarayonlari atroflicha tadqiq qilingan hamda ushbu birliklarning texnik va ilmiy kontekstlarda qanday ishlatilishi misollar yordamida asoslab o’tilgan.

Kalit so’zlar: Morfologik tahlil, leksik birliklar, energetika, so’z yasash, affiksatsiya, qo’shma so’zlar yasash, aralashma usuli orqali so’z yasash, qisqartirish, konversiya, suffiksatsiya, prefiksatsiya, texnik terminologiya, energiya bilan bog’liq atamalar, lingvistik ijodkorlik, terminologik iboralar.

Аннотация. Эта статья представляет данные о морфологических аспектах лексических единиц, связанных с энергетикой в английском языке. Через всесторонний анализ процессов образования слов в выбранном нами словаре — включая аффиксацию, сложение, слияние, усечение и конверсию — исследуется, как образуются и функционируют термины, связанные с энергией, в технических контекстах.

Ключевые слова: Морфологический анализ, лексические единицы, энергетика, образование слов, аффиксация, сложение, слияние, усечение, конверсия, аббревиатуры, суффиксация, префиксация, техническая терминология, термины, связанные с энергией, лингвистическое творчество, терминологические фразы.

Abstract. *This article presents data about the morphological aspects of lexical units related to energetics in the English language. Through a comprehensive analysis of word formation processes in the dictionary we have chosen—including affixation, compounding, blending, clipping, and conversion—this research investigates how energy-related terms are constructed and function within both technical contexts.*

Keywords: *Morphological analysis, lexical units, energetics, word formation, affixation, compounding, blending, clipping, conversion, abbreviations, suffixation, prefixation, technical terminology, energy-related terms, linguistic creativity, terminological phrases.*

Energetika — bu energiyaning o'rganilishi, ishlab chiqarilishi, tarqatilishi va undan foydalanish jarayonlarini o'z ichiga olgan tez rivojlanayotgan fan va texnologiya sohasidir. Ushbu sohadagi ilmiy tushunchalarning to'g'ri va aniq tushuntirilishi uchun til muhim ahamiyatga ega. Energetika bilan bog'liq terminologiya barqaror emas, balki yangi texnologiyalar, kashfiyotlar va amaliyotlarga mos ravishda o'zgarib boradi. Bu maqola energetika sohasiga oid leksik birliklarning morfologik jixatlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, u o'z ichiga affiksatsiya, qo'shma so'zlar yasash, qisqartirish va konversiya kabi leksik birliklar yaratish jarayonlarini oladi. Tadqiqotdan maqsadimiz esa, ushbu terminlarning qanday shakllanishini va ularning texnologiya va fan sohalaridagi kontekstlarda qanday ishlashini o'rganishdir.

Tadqiqotimizda miqdoriy, morfologik, lingvistik tahlilni birlashtirgan aralash usuldan foydalanildi. Maqsad — energetikaga oid leksik birliklarning morfologik tuzilishini o'rganish orqali ularning shakllanishi, ishlatilishi va ma'nolarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu yondashuv mazkur atamalarining qanday shakllanganini, qanchalik tez-tez uchrashini va energetika diskursida qanday funksiyani bajarishini har tomonlama o'rganish imkonini beradi.

So'z yasash muammosi har doim ko'plab tilshunoslarning e'tiborini tortib kelgan. Zamonaviy lingvistlar iqtisodiyot, siyosat, matematika, texnologiya, energetika va sanoat kabi turli sohalarida so'z yasash usullarini o'rganishga harakat qilmoqdalar. Masalan, ingliz tili misolida elektr energetikasi sohasida terminologiyani shakllantirish usullarini o'rgangan ayrim tadqiqotchilar terminlarning 80% dan ortig'i ko'p komponentli ekanligini, boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar esa 3-4% ni tashkil etishini aniqlashgan. Shuningdek, morfologik terminologiya yaratishda suffiksatsiya eng keng tarqalgan usul ekanligi aniqlangan.

Energetikaga oid leksik birliklarning morfologik tahlili energiya o'rganilishi, taqsimlanishi va iste'mol qilinishiga tegishli bo'lgan so'zlarning tuzilishi va shakllanishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, so'z yasashning turli morfologik usullari mavjud, jumladan: affiksatsiya, qo'shma so'zlar yasash, konversiya, qisqartirish, aralashma (blending), back-formation, akronimlar va bosh harflar kombinatsiyasi (initialism), boshqa tildan olingan so'zlar va eponimlar. Ushbu usullar murakkab tushunchalar, texnologiyalar va innovatsiyalarni aniq tasvirlash imkonini beradi, shuningdek, tilning ilmiy va texnologik rivojlanishga moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bizning tadqiqotimiz ham ushbu so'z yasash usullarining ayrimlariga bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotimizda tilning leksik terminologiya tizimiga kiradigan 6000 ta atama tahlil qilindi. Ulardan 3560 tasi affiksatsiya yordamida, taxminan 930 tasi esa qo'shma atamalar orqali yasalgan. Qolgan 1510 leksik birlik esa aralashma, konversiya, qisqartirish va akronimlar kabi morfologik guruhlardan iborat. Terminologik iboralar faqat energetika tiliga xos emas, balki har qanday fan va texnologiya tiliga ham xos xususiyatdir. Bu, asosan, atamalarining murakkablashuvi va ilmiy bilimlarning tezlashuvi bilan izohlanadi.

a. **Affiksatsiya.** Biz aniqlagan so'z yasash jarayonlaridan birinchi turi — affiksatsiya bo'lib, u yangi so'zlar yaratishning juda keng tarqalgan usuli hisoblanadi. Soha bo'yicha o'tkazilgan ko'pgina tadqiqotlarda affiksatsiya, ayniqsa suffiksatsiya, eng ko'p ishlatiladigan so'z yasash turi sifatida tan olingan. Turli xil prefiks va suffikslar mavjud bo'lib, ular turli xil so'z turkumlarini hosil qiladi.

• **Prefikslar:** Energetika sohasida ba'zi so'zlar yangi so'z yaratish uchun asosiy so'zlarga prefikslar qo'shish orqali hosil qilinadi. E'tiborlisi, prefikslar yordamida yasalgan so'zlarning aksariyati lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan. Masalan, *re*, *a-*, *co-*, *de-*, *dis-*, *inter-*, *sub-*, *trans-*, *bio-* kabi prefikslar energetikaga oid leksik birliklarda keng uchraydi. **Misol:** *renewable* so'zi *re-*

(yana) prefiksi va *new* (yangi) soʻzidan yasalgan boʻlib, manbaning yangilanish yoki qayta tiklanish imkoniyatini anglatadi. Yana bir misol: *bioenergy* soʻzi *bio-* (hayot yoki biologik) prefiksi va *energy* soʻzining qoʻshilishidan hosil boʻlib, biologik manbalardan olinadigan energiyani anglatadi. Prefikslar suffikslar kabi keng qoʻllanilmaydi; yigʻilgan materiallar va resurslar faqat soʻzlarning 10% prefikslar yordamida yasalganligini koʻrsatadi.

• **Suffikslar:** Suffiksatsiya yangi soʻzlar yasashning eng keng tarqalgan va samarali usuli hisoblanadi. Energetikaga oid soʻzlarni hosil qiluvchi suffikslarning tahliliga asosanib, biz ularni quyidagi guruhlarga boʻldik:

• **Ot yasovchi suffikslar:** *-tion (-sion, -cion, -ion), -er (-or), -ence (-ance), -ity (-ty), -age, -y, -ing*. **Misol:** *Energetics* soʻzi *energy* (asosiy soʻz) va *-etics* (biror fan sohasi oʻrganilishini anglatadi) suffiksidan tashkil topgan. *Allowances* soʻzi esa *allow* (ruxsat berish) asosiy soʻziga *-ance* suffiksi qoʻshilishidan hosil boʻlib, karbonat angidrid ajratishga yillik ruxsat berishni anglatadi.

• **Sifat yasovchi suffikslar:** *-ic, -ed, -ous, -al*. **Misol:** *automatic generation control, dynamic stability, calculated electrical scheme*. *-ive* suffiksi kamroq uchraydi: *responsive reserve, capacitive conductivity*.

• **Feʼl yasovchi suffikslar:** *-ate, -ete, -ise, -ize, -ify*. **Misol:** *compensate the operation, supervise the scheme, justify the sound*.

b. Qoʻshma soʻzlar yasash (Compounding). Soʻz yasashning ikkinchi turi qoʻshma soʻzlar yasash boʻlib, bu jarayon ikkita yoki undan ortiq soʻzlarni birlashtirish orqali yangi atama yaratishni oʻz ichiga oladi. Bu usul energetika kabi texnik sohalarida keng qoʻllaniladi. **Misol:** *solar power* (*solar* — quyosh bilan bogʻliq) va *power* (elektr energiyasi). **Yana bir misol:** *wind turbine* soʻzi *wind* (havo harakati) va *turbine* (energiyani ishlab chiqarish mashinasi) soʻzlarining birlashmasidan hosil boʻladi.

Terminologik iboralar. Terminologik ibora deganda birikmaning barcha komponentlarida yagona maʼno boʻlgan butun bir leksik birlik tushuniladi. Ular grammatik modelga binoan tuziladi, ammo struktura-semantik va konseptual yaxlitligi bilan erkin birikmalardan farq qiladi. R.F. Pronina terminologik birikmalarni uch turga ajratadi:

1. **Mutaxassislik doirasidagi soʻzlardan tashkil topgan iboralar:** Bu soʻzlar alohida ishlatilganda ham maʼnosini saqlab qoladi. Masalan: *maintenance bypass*.
2. **Texnik va oddiy soʻzlardan tashkil topgan iboralar:** Masalan: *somatic effect*.
3. **Faqat kombinatsiya holatida termin boʻlgan oddiy soʻzlar birikmasi:** Bunday iboralar texnik matnlarda kam uchraydi, masalan: *special material*.

c. *Aralashma (Blending)*. Energetikaga oid soʻz yasashning navbatdagi turi **aralashma**dir. Bu jarayonda ikki soʻzning qismlari birlashtirilib, yangi atama hosil qilinadi. **Misol:** *Photovoltaic* soʻzi *photo-* (yunon tilidagi “phos” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “yorugʻlik” degan maʼnoni anglatadi) va *voltaic* (kimyoviy reaksiyalar orqali elektr energiyasi ishlab chiqarishga ishora qiladi, italiyalik fizik Alessandro Volta nomidan kelib chiqqan) soʻzlarining birlashmasidan hosil boʻlgan. Ushbu atama yorugʻlikni elektr energiyasiga aylantiruvchi texnologiyani ifodalash uchun ishlatiladi.

d. *Konversiya (Conversion)*. Konversiya, shuningdek, *nol hosila* (Zero derivation) deb ataladi. Bu jarayonda soʻzning shakli oʻzgarmasdan, lekin uning soʻz turkumi oʻzgaradi. **Misollar:** “*Power*” soʻzi ot sifatida: “*The power output is high*” (Quvvat chiqishi yuqori). “*Power*” soʻzi feʼl sifatida: “*The plant powers the entire city*” (Zavod butun shaharga energiya yetkazib beradi). “*Balance*” soʻzi ot sifatida: “*The balance between renewable and non-renewable energy sources is crucial for sustainable development*” (Qayta tiklanuvchi va tiklanmaydigan energiya manbalari oʻrtasidagi muvozanat barqaror rivojlanish uchun juda muhim). “*Balance*” soʻzi feʼl sifatida: “*Energy managers must balance the use of solar and wind power to optimize overall energy production*” (Energiya menejerlari umumiy energiya ishlab chiqarishni optimallashtirish uchun quyosh va shamol energiyasidan foydalanishni muvozanatlashtirishi kerak).

e. *Qisqartirish (Clipping)*. Qisqartirish — bu morfologik jarayon boʻlib, unda uzunroq soʻzlar qisqartiriladi, odatda uning boʻgʻinlari olib tashlanadi, lekin asl maʼnosi saqlanib qoladi. Energetika sohasida murakkab va texnik atamalar tez-tez ishlatiladi, qisqartirish esa ularni sodda va qulay shaklga keltirish uchun qoʻllaniladi. **Misol uchun,** “*photovoltaic*” soʻzi koʻpincha *PV* deb qisqartiriladi. Jumla misoli: “*The installation of PV panels has increased significantly in recent years*”

due to falling costs” (PV panellarni o'rnatish so'nggi yillarda narxlarning pasayishi sabab sezilarli darajada oshdi). PV shakli sanoat va texnik hujjatlarda fotovoltaik texnologiyani sodda va aniq ifodalash uchun keng qo'llaniladi.

f. **Qisqartmalar (Abbreviations).** Zamonaviy dunyoda qisqartmalar atrof-muhitdagi obyektlar va hodisalarni nomlashda keng qo'llaniladi. So'nggi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular nafaqat maxsus bilim sohalarida, balki kundalik muloqotda ham keng uchraydi. Energetika sohasida qisqartmalar atamalarining qisqa shaklda ishlatilishini ta'minlash uchun qo'llaniladi.

Bizning tadqiqotda qisqartmalar quyidagicha tasniflandi:

1. Boshlang'ich qisqartmalar:

• **Harfli qisqartmalar:** Qisqartirilgan so'zlarning bosh harflaridan tashkil topadi.

• **Harf-tovush qisqartmalar:** Qisqartirilgan so'zlarning bosh harflari va tovushlarining kombinatsiyasidan hosil qilinadi.

• **Tovush qisqartmalar:** Qisqartirilgan so'zlarning bosh tovushlaridan tashkil topadi.

• **Misol:**

▪ AADS — *Automated Ash Disposal System* (avtomatlashtirilgan kul yo'q qilish tizimi).

▪ VOCALIST — *Validation of Constrain Based Assessment Methodology in Structural Integrity* (struktura yaxlitligini baholash uchun cheklov asosidagi metodologiyani tasdiqlash).

▪ Viz — qisqacha “vide liset” (ko'rishni tavsiya qilaman).

2. **Grafik qisqartmalar:**

• Bu usulda so'zning kesilgan qismi grafik belgi bilan belgilanadi.

• **Misol:** watt per steradian — W/sr.

1-jadval

Energetikaga oid leksik birliklarning so'z yasash turlari va ularning foizda ifodalanishi

So'z yasash turi	Misol	Morfologik jarayon	Foiz ko'rsatkichi
Affiksatsiya	<i>Energetic, nonrenewable</i>	Asosiy so'zga prefiks (old qo'shimcha)(non-) yoki suffiks (-ic) qo'shish	52%
Prefiksatsiya	<i>Overcharge, renewable</i>	Asosiy so'zga over-, re- kabi prefikslar qo'shish	15%
Suffiksatsiya	<i>Generator, energetics</i>	Asosiy so'zga -or, -ics kabi suffikslar qo'shish	37%
Qo'shma so'zlar yasash	<i>Hydropower, bioenergy</i>	Mustaqil so'zlarni birlashtirib yangi so'z hosil qilish	15%
Aralashma usuli orqali yasash (blending)	<i>Electrocute (electric+execute)</i>	Ikki so'z qismlarini birlashtirish	5%
Qisqartirish	<i>Gen (generator)</i>	Uzunroq so'zni qisqartirib yangi so'z hosil qilish	10%
Konversiya	<i>Charge (otdan fe'lga)</i>	So'zning grammatik turkumini affiksatsiyasiz o'zgartirish	5%
Qisqartmalar	<i>AADS, VOCALIST, W/sr/</i>	So'zlarning bosh harflari yoki qismlari kombinatsiyasi	13%

Yuqoridagi tahlillarga ko'ra natijalar shuni ko'rsatadiki, **affiksatsiya** energetikaga oid atamalarda eng keng tarqalgan so'z yasash usuli bo'lib, bu jarayon 52% ni tashkil etadi. Bu ikki turga bo'linadi: **prefiksatsiya** va **suffiksatsiya**, bu yerda prefikslar yoki suffikslar qo'shilib so'zning ma'nosi o'zgartiriladi, bu jarayonlarning foizlari mos ravishda 15% va 37% ni tashkil etadi. **Qo'shma so'zlar yasash** energiya manbalari va energiyaning shakllari bilan bog'liq atamalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi, garchi affiksatsiya kabi keng tarqalgan bo'lmasa ham, lekin u ham bu sohaning leksik resurslariga hissa qo'shadi va 15% ni tashkil etadi. **Aralashma (blending)** kamroq uchraydi, ammo u ham dolzarb bo'lib, jadvalda 5% ni tashkil etadi. **Qisqartirish** ham kamroq uchraydi, ammo texnik kontekstlarda samarali muloqot o'rnatish uchun ishlatiladi, bu usul 10% ni tashkil etadi. Nihoyat, **qisqartmalar** energiya bilan bog'liq atamalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi va 13% ni

tashkil etadi. Foizlar tanlangan lug'atdagi leksik birliklar asosida taxminiy ko'rsatkichlarni aks ettiradi, bunda affiksatsiya va qo'shma so'zlar yasash eng ko'p uchraydigan so'z yasash turlari sifatida ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Albina, G. Modernelectric power terminology: structural and semantic aspects. Bulletin of Science and Practice, 7(4), 2021. p. 536.
2. Bayankina, E. G., & Pegov, S. V. Economic Terminology of Nuclear Energy (Based on the English Language). Bulletin of the South-West State University. Series: Linguistics and Pedagogy, 11(4), 33.
3. Boyakova T.A. History of Electrical Engineering and Electric Power Industry. Version 1.0 [Electronic resource]: electronic. textbook / T.A. Boyakova, S.A. Boyakov. Electronic data (5 Mb). Krasnoyarsk: IPK SFU, 2008. p. 48.
4. Cleveland, Cutler J., and Christopher G. Morris, eds. *Dictionary of energy*. Elsevier, 2005.
5. Feoktistova V.V. Functional and structural-semantic features of English scientific and technical terminology of the lighting industry: author's abstract. diss. ... candidate of philological sciences. Saransk, 1998. 23 p.
6. Frolov, I. O. Terminology of nuclear energy and its reflection in specialized reference books (based on the English language). Doctoral dissertation, Frolov I. O.-N. Novgorod, 2019. 22 p.
7. G. G. Olkhovskiy. "Power industry in acronyms and abbreviations in English-Russian". English-Russian Dictionary Copyright JSC "TsKB "BIBKOM" & LLC "Agentstvo Kniga-Service". Moscow, 2009- p. 45.
8. Garifullina R.V. Features of the formation of terms in the word-formation system (on the example of the terminology of physics and mathematics) // Bulletin of the Bashkir University. Ufa: Publishing house of the Bashkir state University, 2009. Vol. 14. №. 3. p. 848.
9. Maksimova, N. V. Modern electric power terminology: structural and semantic aspects. Moscow: Moscow State University of Engineering. p. 67.
10. Pronina, Raisa Fedorovna. "A Manual for Translation of English Scientific and Technical Literature."1973. p.58.
11. Smirnitsky A.I. Morphology of the English language. M.: Fors, 1959. 440 p.
12. Vinogradov V.V. Word formation in its relation to grammar and lexicology // Questions of the theory and history of language in light of the works of I.V. Stalin on linguistics. Moscow: USSR Academy of Sciences, 1952. p.152.

UDC 8; 811.133.1

APPROACHES TO LITERARY TRANSLATION: METHODOLOGIES AND TECHNIQUES

A.D.Normatova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. *Adabiy tarjima til va madaniyatlararo to'siqlarni bartaraf etishda muhim vositadir, bu bir tilning adabiy an'analarining boyligini chegaralardan o'tkazishga imkon beradi. Biroq, adabiy asarlarni tarjima qilish oson vazifa emas. Bu turli xil matnlar va aniq maqsadlar uchun moslashtirilgan usullarni talab qiladi. Matnning asl shaklini saqlab qolishda tortib, uni yangi auditoriya uchun qayta talqin qilishgacha, adabiy tarjimonlar yakuniy mahsulot maqsadli o'quvchilar bilan rezonans hosil qilishi uchun turli strategiyalarni qo'llashlari kerak. Ushbu maqolada adabiy tarjimaning turli xil turlarini, ularning o'ziga xos yondoshuv va maqsadlarini o'rganamiz*

Kalit so'zlar: *adabiy tarjima, lug'aviy tarjima, erkin tarjima, dinamik ekvivalentlik, adaptatsiya, transkreatsiya, tarixiy tarjima, mashina tarjimasi, post-tahrir.*

Аннотация. *Литературный перевод является важным инструментом для преодоления языковых и культурных барьеров, позволяя передавать богатство литературных традиций одного языка за пределы его границ. Однако перевод литературных произведений – это не простая задача. Он требует использования различных методов, каждый из которых подходит для определенных типов текстов и целей. От сохранения первоначальной формы текста до его переосмысления для новой аудитории, литературные переводчики должны применять различные стратегии, чтобы конечный продукт вызывал отклик у целевой аудитории. В данной статье рассматриваются различные виды литературного перевода, их особенности и цели.*

Ключевые слова: *литературный перевод, дословный перевод, свободный перевод, динамическое равенство, адаптация, транскреация, исторический перевод, машинный перевод, постредактирование.*

Abstract *Literary translation is an essential tool for bridging linguistic and cultural gaps, allowing the richness of one language's literary traditions to be shared across borders. Translating literary works, however, is not a simple task. It involves a range of techniques, each suited to different kinds of texts and specific goals. From preserving the original form of a text to reinterpreting it for a new audience, literary translators must navigate various strategies to ensure the final product resonates with the target readers. This article explores the different types of literature translation, each with its unique approach and purpose.*

Key words: *literary translation, literal translation, free translation, dynamic equivalence, adaptation transcreation, historical translation, machine translation, post-editing.*

Literary translation is a complex and nuanced field that requires translators to navigate the intricacies of language, culture, and literary style. Translating literature goes beyond simply converting words from one language to another; it involves a deep understanding of the source text's meaning, emotional impact, and cultural context. The approaches and techniques employed in literary translation vary depending on the text, the translator's goals, and the expectations of the target audience. Below are some key methodologies and techniques used in literary translation.

Literal Translation. Literal translation, often referred to as "word-for-word" translation, involves a close reproduction of the original text's language and structure. The goal is to provide an accurate, precise translation that mirrors the source material as closely as possible. This approach is most useful in texts where precision is paramount, such as legal or academic documents. However, in literary translation, literal translation can sometimes create awkward or unnatural phrasing, especially when the cultural context, idiomatic expressions, or stylistic elements don't align across languages.

Free Translation. Unlike literal translation, free translation prioritizes the overall meaning and tone of the original work over word-for-word accuracy. This method is commonly used for more creative texts, such as novels, poems, or plays. It allows the translator to adapt expressions, metaphors, and cultural references to ensure they resonate with the target audience. While free translation may depart from the exact wording of the source text, it strives to maintain the emotional impact and core message.

Dynamic Equivalence Dynamic equivalence, a concept popularized by linguist Eugene Nida, focuses on conveying the meaning of the source text in a way that produces a similar effect on the target audience. This type of translation aims to evoke an emotional or intellectual response in the reader that mirrors the one the original text would have provoked. Unlike literal translation, dynamic equivalence allows for more flexibility in language and structure, as long as the intent and spirit of the original work are preserved.

Adaptation. Adaptation refers to the process of modifying a literary text to fit a different medium, format, or cultural context. For instance, when translating a novel into a film or a play, the story might be altered to suit the new medium. In literary translation, adaptation may also involve changing cultural references or adjusting the text to suit the tastes or expectations of the target audience. Though adaptations can significantly deviate from the original, they aim to retain the essence of the source material, making it more relevant and relatable to the new audience.

Transcreation is a highly creative form of translation that goes beyond literal conversion of words. This method involves reimagining a text to ensure it resonates culturally and emotionally with the target audience, often making significant changes to the structure, style, and content. Common in advertising and literary works with heavy reliance on humor or wordplay, transcreation allows the translator to adjust not only language but also cultural references, idioms, and themes to align with the cultural context of the target language. Transcreation is a specialized form of translation that goes beyond merely converting words from one language to another. It involves adapting the message to ensure it resonates emotionally, culturally, and contextually with the target audience while maintaining the original intent, tone, and style of the content. This process is commonly used in marketing, advertising, and branding, where the success of communication depends not just on

linguistic accuracy, but also on how well the message connects with local customs, cultural nuances, and audience expectations. Examples of Transcreation:

Advertising: A famous example of transcreation is when McDonald's used the slogan "I'm Lovin' It" globally but had to adapt the phrase in some countries to suit the local language and culture.

Film/Media: Movie titles are often transcreated. For instance, the movie "The Hangover" was called "Very Bad Trip" in some Spanish-speaking countries to make it more relatable.

Brand Names: Sometimes, product names must be altered to avoid negative connotations. For example, Chevrolet's car model "Nova" didn't sell well in Spanish-speaking countries because "Nova" means "doesn't go" in Spanish, which has an undesirable connotation for a car.

In summary, transcreation blends linguistic skills with creative problem-solving to deliver messages that are both linguistically accurate and culturally relevant, particularly in the context of global marketing and advertising.

Historical Translation. Historical translation focuses on texts that have deep historical significance, requiring the translator to navigate historical and cultural contexts. Translators must research the source material thoroughly to ensure that both the language and the cultural references are appropriately conveyed. This type of translation is crucial for ancient texts, classical literature, or historical works that demand a nuanced understanding of the time period and culture in which they were written. The translator's role is not just to translate but to help modern readers connect with the past.

Machine Translation and Post-Editing. With the rise of artificial intelligence, machine translation (MT) has become more prevalent in translating literary works, especially non-fiction. Machine translation tools like Google Translate can quickly provide basic translations, but they often struggle with idiomatic expressions, nuanced meanings, and cultural references. Post-editing is the process of refining machine-generated translations to correct errors, improve readability, and ensure cultural relevance. While machine translation is not typically used for high-quality literary works, it can be a helpful starting point for general understanding or when working with large volumes of text. Literary translation is a fascinating and intricate field that requires more than just the technical transfer of words from one language to another. It involves the interpretation of the meaning, style, and cultural nuances embedded within a literary text. Literary translators often face the challenge of navigating between staying true to the source material and making it engaging, understandable, and relevant for a new audience. Different approaches to literary translation provide various methodologies for translating literature, each with its own strengths, limitations, and suitability depending on the type of text being translated, the translator's goals, and the cultural context.

A literary translator serves as both a linguistic and cultural mediator. They must not only translate words but also capture the essence of the author's voice, the tone, and the emotional nuances of the original text. The translator's task goes beyond word-for-word translation, as they need to preserve the underlying themes and artistic beauty of the original work while adapting it to the expectations and understanding of a new audience. Because literature is deeply rooted in culture, it is not simply about translating meaning but also about finding equivalence in emotional and aesthetic experience.

Conclusion. The field of literary translation is diverse, with several distinct approaches available to translators depending on the nature of the text, its intended purpose, and the cultural contexts involved. From literal translations that strive for precision to creative transcreations that reimagine a work for a new audience, each type of translation has its own advantages and challenges. Understanding the different types of literary translation allows translators to choose the right approach for each work, ensuring that the beauty and meaning of the original text are preserved while making it accessible to readers across the world. Ultimately, literary translation fosters cross-cultural understanding and enriches the global literary landscape.

REFERENCES:

1. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies* (4th ed.). Routledge.
2. Nida, E. A., & Taber, C. R. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. Brill.
3. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge.
4. House, J. (2015). *Translation as Communication across Languages and Cultures*. Routledge.

UO'K:81.1.355.4.81.3

TERMINOLOGIK TIZIMLARNING SHAKLLANISHI VA QAROR TOPISHI VA HARBIY TERMINLARNING TILSHUNOSLIKKA TERMIN SIFATIDA KIRIB KELISHI

G.Nuraliyeva, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Tilshunoslikda terminologik tizimlarning shakllanishi va rivojlanishi ilmiy-texnik taraqqiyot bilan uzviy bog'liqdir. Terminologiya har bir fan va soha rivojlanishining ajralmas qismi bo'lib, fan tarmoqlarining chuqur o'zlashtirilishi va muloqotning samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Xususan, harbiy terminlarning shakllanishi va tilshunoslikka kirib kelishi maxsus o'ziga xosliklarga ega bo'lib, u ko'pincha tarixiy, madaniy va texnologik omillar bilan bog'liq. Ushbu maqolada terminologik tizimlarning shakllanishi va harbiy terminlarning tilshunoslikka kirib kelish jarayonlari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: terminologik tizim, harbiy terminologiya, tilshunoslik, tarixiy meros, xalqaro terminlar, texnologiyalar, fan va taraqqiyot, madaniy omillar

Аннотация. В лингвистике формирование и развитие терминологических систем неразрывно связано с научно-техническим прогрессом. Терминология является неотъемлемой частью развития каждой науки и отрасли и играет важную роль в обеспечении глубокого освоения отраслей науки и эффективности коммуникации. В частности, формирование и проникновение в лингвистику военных терминов имеет особую специфику, которая часто связана с историческими, культурными и технологическими факторами. В данной статье будет проведен углубленный анализ процессов формирования терминологических систем и проникновения военных терминов в лингвистику.

Ключевые слова: терминологическая система, военная терминология, Лингвистика, историческое наследие, международные термины, технологии, наука и прогресс, культурные факторы;

Abstract. The formation and development of terminological systems in linguistics is inextricably linked with scientific and technical progress. Terminology is an integral part of the development of each Science and field and plays an important role in ensuring the deep assimilation of the branches of Science and the effectiveness of communication. In particular, the formation and penetration of military terms into linguistics has special peculiarities, which are often associated with historical, cultural and technological factors. This article provides an in-depth analysis of the formation of terminological systems and the processes of penetration of military terms into linguistics.

Keywords: terminological system, military terminology, linguistics, historical heritage, international terms, technologies, science and development, cultural factors.

Kirish. Har bir fan sohasi o'ziga xos terminlar va atamalar tizimiga ega bo'lib, ular fanning mazmunini ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Tilshunoslikda terminologik tizimlar alohida o'ringa ega bo'lib, ular sohaning ilmiy-nazariy negizini mustahkamlaydi. Harbiy sohada ham o'ziga xos terminlar mavjud bo'lib, ularning shakllanishi va tilshunoslikka kirib kelish jarayoni murakkab ijtimoiy, tarixiy va madaniy jarayonlarga bog'liq. Ushbu maqolada terminologik tizimlarning shakllanishi, qaror topishi va harbiy terminlarning tilshunoslikka termin sifatida kirib kelish jarayoni tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda harbiy terminlarning alohida o'rganilishi lingvistik jihatdan bir necha muhim omillarni aniqlash imkonini beradi:

Til tizimiga integratsiya jarayoni.

Harbiy terminlar bir til tizimiga moslashtirilganda, ular fonetik, morfologik va semantik o'zgarishlarga uchraydi. Masalan, "tank" so'zi ingliz tilidan o'zlashgan bo'lsa-da, o'zbek tilida yangi so'z yasash va qaratqichli birikmalar yasash imkoniyatini beradi: "tankchilar", "tankchilik".

Qaror topish jarayoni.

Yangi harbiy atamalar ko'pincha davlat tomonidan rasmiy tasdiqlanadi va normativ hujjatlar orqali jamiyatga joriy qilinadi. Bu jarayon tilshunoslikda terminlarning stabilizatsiya jarayoni sifatida o'rganiladi.

Shakllanish manbalari.

Harbiy terminlar ko'pincha xalqaro miqyosdagi texnik terminlardan o'zlashtiriladi yoki mahalliy madaniy va tarixiy tajribadan kelib chiqadi. Masalan, "shayka", "qism" kabi so'zlar o'zbek xalqining tarixiy harbiy an'alaridan kelib chiqqan.

Harbiy terminlarning kirib kelishi: tarixiy va madaniy omillar.

Harbiy atamalarining bir tilga kirib kelishida madaniy va tarixiy aloqalar asosiy o'rin tutadi. Masalan:

- Lotin va grek tillarining ta'siri.

Yevropa harbiy terminlarining aksariyati lotin va grek tillaridan olingan bo'lib, ular dunyodagi harbiy madaniyatning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

- Rus tilidan o'zlashmalar.

Sobiq Ittifoq davrida rus tili harbiy sohada ustun bo'lgan. "Desant", "front", "tank" kabi so'zlar shu davrda keng tarqaldi.

- Inglizcha atamalar.

Bugungi kunda ingliz tilidagi harbiy terminlar xalqaro harbiy hamkorlik natijasida ko'plab tillarga, jumladan o'zbek tiliga kirib kelmoqda. Masalan, "dron", "radar", "logistika".

Mavzuni o'rganishda ko'plab nazariy manbalar tahlil qilindi. Asosiy o'rin terminologik tizimlarning asoslari va harbiy terminlarning shakllanishi haqidagi ishlarga qaratildi:

❖ V.A. Tatarinovning "Terminologiya nazariyasi" asarida terminlar tizimining ilmiy negizlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va shakllanish jarayonlari yoritilgan.

❖ Sh. Shukurovning "O'zbek tilida terminologik tizimlarning rivojlanishi" nomli tadqiqotida o'zbek tilidagi terminlarni xalqaro andozalarga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

❖ R. Mukhamedovning "Harbiy leksika: tarixiy ildizlari va zamonaviy qo'llanilishi" kitobi harbiy atamalarining kelib chiqishi va o'zlashish jarayonlarini ko'rib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tahliliy metod.

✓ Harbiy terminlarning o'zbek tiliga kirib kelish jarayonlari o'rganilib, ularning tarixiy va madaniy ildizlari tahlil qilindi.

1. Qiyosiy metod.

✓ Turli tillardagi harbiy terminlarning kelib chiqishi va o'zbek tilidagi shakllari solishtirildi. Masalan, inglizcha "radar" va ruscha "radar" so'zlarining o'zlashuv jarayonidagi fonetik va semantik o'zgarishlari o'rganildi.

2. Normativ yondashuv.

✓ Harbiy terminlarning davlat standartlari va xalqaro tashkilotlar tomonidan tasdiqlangan normativ hujjatlardagi ifodalari tahlil qilindi.

3. Lingvistik adaptatsiya usuli.

✓ Yangi terminlarning o'zbek tiliga moslashuv jarayoni fonetik, morfologik va semantik jihatdan tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar.

1. Terminlar shakllanishining bosqichlari.

○ Harbiy terminlar tarixiy bosqichlar davomida rivojlangan: qadimgi davrlarda urushga oid mahalliy atamalar, o'rta asrlarda arab va fors tillarining ta'siri, zamonaviy davrda esa rus va ingliz tillarining o'zlashuvlari.

2. Xalqaro terminlarning o'zbek tiliga integratsiyasi.

○ O'zbek tiliga harbiy terminlarning kirib kelishi asosan tarjima va kalkalash usullari orqali amalga oshirilgan. Masalan, "aviatsiya" (aviation), "artilleriya" (artillery), "desant" (paratroopers) so'zlari xalqaro standartlarga asoslangan holda o'zlashtirilgan.

3. Mahalliy terminlarning shakllanishi.

o Ba'zi terminlar o'zbek tilining milliy xususiyatlariga asoslangan holda yaratilgan. Masalan, "saf", "qo'shin", "qism" kabi so'zlar milliy harbiy madaniyatga mos keladi.

4. Texnologik taraqqiyotning ta'siri.

o Dronlar, zamonaviy qurol-yarog'lar va texnologiyalar bilan bog'liq terminlar o'zlashuvi jadallashgan. Bunga misol sifatida "dron", "kiberxavfsizlik" kabi terminlarni keltirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Terminologik tizimlar va harbiy terminlar tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Harbiy terminlarning shakllanishi, qaror topishi va til tizimiga integratsiyasi ilmiy tahlil va normativ hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ularning xalqaro standartlarga mos bo'lishi va milliy tilga moslashuvi o'zbek tilining boyitilishida va harbiy sohaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu bois harbiy terminlar ustida olib borilayotgan izlanishlar ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb bo'lib qolmoqda.

Takliflar.

1. Terminlarni standartlashtirish.

Harbiy terminlarni o'zbek tiliga rasmiy ravishda standartlashtirish davom ettirilishi zarur. Bunda xalqaro tashkilotlar tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. Mahalliyashtirish jarayonini davom ettirish.

Milliy madaniyat va tarixni inobatga olgan holda, yangi terminlarni mahalliyashtirish va tilga moslashtirish lozim.

3. Tilshunoslar va harbiy mutaxassislar hamkorligi.

Yangi terminlarni ishlab chiqishda tilshunoslar va harbiy mutaxassislarning birgalikdagi ishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tatarinov V.A. "Terminologiya nazariyasi". Moskva: Nauka, 2015.
2. Shukurov Sh. "O'zbek tilida terminologik tizimlarning rivojlanishi". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.
3. Mukhamedov R. "Harbiy leksika: tarixiy ildizlari va zamonaviy qo'llanilishi". Toshkent: Fan, 2018.
4. Kormak J. "Military Terminology: International Standards". New York: Oxford Press, 2016.
5. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi terminologik qo'llanmalari.

UO'K 808.3

JINOYAT LEKSIKASINI HOSIL QILISHDA MULOQOT SHART-SHAROITLARINING O'RNI

R.N.Nuritdinova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Muloqotga kirishuvchi adresant va adresatning bir-biriga bo'lgan munosabati (ijtimoiy mavqeyi, yoshi, jinsi, kasbi kabilarni inobatga olib o'ziga xos muloqot shaklini hosil qilish) nazarda tutiladi. Turli vaziyatlarda so'zlovchi atrofdagi insonlar bilan munosabat o'rnatishda lingvistik vositalarni o'ziga xos tarzda qo'llashi, nutqiy etiket qoidalariga rioya qilishi lozim bo'ladi.

Kalit so'zlar: nutqiy odat, lingvistik vositalar, siyosiy-iqtisodiy omillar, ijtimoiy omil, sotsial munosabat, nutqiy odat.

Аннотация. Речь идет об отношении адресанта и адресата друг к другу (учет социального статуса, возраста, пола, профессии и т. д. для создания уникальной формы общения). В разных ситуациях говорящему приходится по-своему использовать языковые средства и соблюдать правила речевого этикета при установлении отношений с окружающими его людьми.

Ключевые слова: речевой навык, лингвистические средства, политико-экономические факторы, социальный фактор, социальная установка, речевой навык.

Abstract. This is about the attitude of the addressee and the addressee to each other (taking into account social status, age, gender, profession, etc. to create a unique form of communication). In different situations, the speaker has to use language tools in his own way and follow the rules of speech etiquette when establishing relationships with people around him.

Key words: speech skill, linguistic tools, political and economic factors, social factor, social attitude, speech skill.

Odatda, o'zbek oilalarida o'zidan kattalarga nisbatan doimo II shaxs birlikdagi “sen” olmoshi o'rnida II shaxs ko'plikdagi “siz” olmoshi qo'llaniladi, (suhbatdoshga hurmat, ehtirom kabilar ko'rsatiladi). Rus oilalarida esa barcha oila a'zolarining bir-birlariga II shaxs birlikdagi “sen” (ты) orqali murojaat qilishlarini ko'rishimiz mumkin. Vaholanki, oiladan tashqarida, jamiyatda esa yoshi va mansabi jihatidan o'zidan kattalarga doimo II shaxs ko'plikdagi “siz” (вы) olmoshi qo'llaniladi. Tilshunos F.Panning aniqlashicha, “Vengriyada ziyolilar o'zaro muloqotda bir-biri bilan tanish yoki notanish bo'lishidan qat'i nazar, yoshlarida tafovut bo'lishiga qaramay, bir-biriga “sen” deya, oddiy xalq esa “siz” deb murojaat etishadi”. “Meksika qishloqlarida “siz” olmoshi nafaqat rasmiy doirada, shu bilan birga, mushuk hamda itga nisbatan ham qo'llaniladi. Boshqa hayvonlarga nisbatan esa “sen” olmoshidan foydalaniladi. Ya'ni bu yerda mushuk hamda itga alohida e'tibor bilan oila a'zosi sifatida qarash mavjud”. Bu esa nutqiy odatlar milliy ruhga ega bo'lishini ko'rsatadi. Jumladan, A.Qahhorning “O'g'ri” hikoyasida ellikboshi Qobil boboga nisbatan buyruq-istak mayli qo'shimchasi II shaxs birlik o'rnida III shaxs birlik qo'shimchasini majhul nisbatda qo'llab “yig'lanmasin” deya murojaat etadi. Bu bilan ellikboshi o'zining yuqori tabaqa vakili ekanligi, bundan tashqari, nutqiga rasmiy uslub ottenkasini yuklashni maqsad qiladi. Muloqotda sotsial munosabat ifodalanishi nafaqat mansab, yosh, kasb, ta'lim darajasi, balki millat jihatidan ham farqlanishini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Qolaversa: “Suhbatdoshning kimligiga qarab muloqot mazmuni, ifodasi o'zgarishi insonda 3-4 yoshdanoq shakllanishi, yosh bolalar kimga erkalanish, buyruq ohangida murojaat etish, injiqliklar qilishni bilishi fanda o'z isbotini topgan”. Nutqiy odatlar millat, mansab, yosh, jins kabi bir qator omillarni inobatga olgan holda shakllanadi. Bunda muloqot shart-sharoiti inson istak-xohishidan tashqarida vujudga kelishi, keng ma'noda millat urf-odati, mentaliteti, qadriyatlari, til xususiyati bilan bog'lansa, tor ma'noda pragmatika bilan ham bog'liq bo'ladi:

Onasi ikki, uch marta kelganda ham yaqinlashmadi. Buvisi yo'qlab kelganda “ayting endi ko'rinmasin, o'ldiraman” dedi. Buvisi o'n yashar boladan bunday gap kutmagan edi.

(Alvido, bolalik. 26-bet).

Odatda, har qanday bolaning onasiga mehr berishi tabiiy hodisa hisoblanadi. Biroq mazkur personaj bolalar uyiga tashlab ketilganligi sababli uning ruhiyatida turli o'zgarishlar sodir bo'lgan. O'n yildan so'ng “paydo bo'lgan” onaga odatdagi nutqiy odat qoidalariga rioya qilmay “o'ldiraman” deya tahdid bilan murojaat qilgan. Chunki mazkur parcha orqali bayon qilingan axborot tarkibida illokutiv, ya'ni so'zlovchi va tinglovchi uchun ham anglashiladigan akt mavjud bo'lib, matn izohiga pragmatik jihatdan yondashish talab etiladi.

Til va siyosiy-iqtisodiy omillar. Ma'lum bir davlatda turli xil ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar tufayli ana shu davlat tilida ham o'zgarishlar yuz beradi: “XVII asrdagi Peyotr I rus inqilobi natijasida tilga ko'plab yangi atamalar kirib kelishi neologizmlar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi”. Bundan tashqari, turli siyosiy va mafkuraviy omillar tufayli bir davlatga boshqa davlatdan qochoqlar qabul qilinishi, insonlarning iqtisodiy sabablar tufayli muhojir tarzida mehnat qilish uchun boshqa yurtlarga ketishi tufayli diglossiya hodisalari yuz beradi. Qolaversa, tarixdan ma'lumki, bir mamlakat boshqasini mustamlakaga aylantirgandan so'ng “til siyosati”ni olib boradi. Masalan, Nigeriya davlatini oladigan bo'lsak, u yerda ikki yuzdan ortiq til mavjudligi aynan yuqoridagi sabablar oqibati natijasidir. Hozirgi kunda globallashuvni tilga ta'sir etuvchi eng kuchli omil sifatida ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir birliklari tarkibiga kiritishimiz mumkin bo'ladi.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha omillar tilga ta'sir etuvchi o'zgaruvchan xususiyatga egadir. Tilga ta'sir etuvchi doimiy o'zgarmas omillar ham mavjud bo'lib, ularga “adresant (so'zlovchi) va adresat (tinglovchi)ning kasbi, millati, yoshi, jinsi kabi bir qator omillar” kiradi.

Jins. Ma'lumki, ayol va erkak nutqi biologik, ruhiy va ijtimoiy jihatdan farqlanadi: “Amerikalik olimlar tadqiqotiga ko'ra, ikki jins nutqining farqlanishi bolalikdanoq boshlanar ekan”.

XX asr so'ngiga kelib fan olamida gender lingvistikasi yo'nalishi paydo bo'ldi. O'zbek tilshunosligida ham oxirgi o'n yillikda nutqdagi jinsiy farqlanishlarni o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora o'sib bormoqda. Hozirgi kunda fanda nutqning ayol yoki erkakka tegishli ekanligiga ko'ra farqlanishi o'z isbotini topdi: “Xotin-qizlarga xos xususiyatlardan biri ular nutqida his-hayajon

holatlarining tez yuzaga chiqishidadir. Bu xususiyat ko'proq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. Ayol nutqida o'z fikrni ma'qullashga moyillik nisbatan ustunroq bo'ladi. Ular belgilangan talaffuz me'yorini aksar hollarda buzib gapiradilar”:

– O'g'ling qaytsin-chi, bo'lmasa...

Erning bu so'ziga O'zbek oyim ortiqcha qizishadir, labi-labiga tegmay bobillab beradir:

– Siz shu kungacha barcha ixtiyorni o'g'lingizga topshirib, bolani bola qilmadingiz, bir xudbin qildingiz. O'g'ul o'stirish bu turda bo'lmas; u tilasin-tilamasin, shartta-shartta tilaganingizcha qilingizda, qarab turaveringiz. Siz o'zingizni “shu o'g'ling” bilar degan gapingiz bilan ... (O'tkan kunlar, 71-bet).

Bu matn shakl nuqtayi nazaridan xabar mazmuniga ega bo'lsa-da, xabar mazmuniga asoslangan faktlar tasdig'i, o'z navbatida, shikoyat akti xarakteridadir. Misolda so'zlovchi nutqida *barcha ixtiyorni o'g'lingizga topshirib, bolani bola qilmadingiz, bir xudbin qildingiz, o'g'ul o'stirish bu turda bo'lmas* kabi ifodalarni qo'llab, o'z niyatini dalillar orqali asoslab amalga oshirishni ko'zlagan. Bu ifodalar, o'z fikrini ma'qullash, suhbatdosh so'ziga quloq solmaslik, voqea-hodisaga obyektiv baho bera olmay his-hayajonga berilish ayol jinsiga xos xususiyat ekanligini ko'rsatmoqda.

Yosh. Nutqda nomutanosibliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'luvchi omillardan yana biri yosh hisoblanadi. Adresant (so'zlovchi) va adresat (tinglovchi) muloqotining yosh jihatdan farqlanishi nutqda o'ziga xoslikni yuzaga chiqaradi. Masalan, katta yoshdagi inson bilan kichik yoshdagi inson muloqot qilganda yoki tengdoshlar o'zaro kommunikatsiyaga kirishganda turli farqlanishlar – adabiy til me'yorlariga rioya qilmaslik holatlari kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Солнцев В. М., Михальченко В. Д. Проблема языкового пространства // Языки Российской Федерации и нового зарубежья: Статус и функции. – М., 2000. – С.5-17.
2. Столнейкер Р.С. Прагматика // НЗЛ. Вып. XVI. – М., 1985. – С.419-438.
3. Серебrenникова Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 87-107.
4. Сковрцов Л. И. Об оценках языка молодежи // Вопросы культуры речи. – М., 1964. – С.23-27.
5. Shibata T. On some problems in Japanese sociolinguistics: Reflection and prospect // Language in Japanese society. – Tokyo, 1975. – P.159-173.
6. Хомяков А.С. Всемирная задача России / Составление и комментарии. – М.: Институт русской цивилизации, благословение, 2011. – С.784.
7. Хегай М.А. О речевом поведении билингвов // Родной язык. – М., 1994. – №1. – С.17-19.
8. Швейцер А.Д. Некоторые актуальные проблемы социоллингвистики. Предмет социоллингвистики и методы социоллингвистического анализа // Методическая мозаика (приложение к журналу Иностранные языки в школе). – М., 2006. – № 4. – С.15-26.
9. Щеглова Л.В., Шипулина Н.Б., Суродина Н.Р. Культура и этнос: учеб.пособие для сомост.раб. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.20-21.
10. Юлдашева Ш. Ёшлар нутқида сленглар вужудга келишининг психологик сабаблари // Лисон илмининг чин яловбардори. Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. Илмий конференция материаллари. – Бухоро, 2017. – Б.15-18.

UO'K 81-139

ONOMASTIKA TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YO'NALISHI SIFATIDA

A.Obidova, doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada onomastika va uning kelib chiqishi tarixi, anglatgan ma'nosi, guruhlarga bo'linishi, uning rivojlanishiga tadqiqotchilarning qo'shgan xissalari, tilshunoslikda tutgan o'rni, o'rganilish darajasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: onomastika, antroponim, toponim, zoonim, nomlash, laqab, taxallus, semantika, kategoriya,

Аннотация. В данной статье рассматривается ономастика и ее история происхождения, значение, группировка, вклад исследователей в ее развитие, роль в лингвистике, степень изученности.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, топоним, зооним, именование, прозвище, семантика, категория

Abstract. *This article reflects onomastics and the history of its origin, the meaning it means, its division into groups, the contributions of researchers to its development, its place in linguistics, the degree of study.*

Key words; *onomastics, anthroponym, toponym, zoonym, naming, nickname, semantics, category*

Bizni o'rab olgan borliq, moddiy olam nihoyatda murakkab, boy, serqirra, rang-barang bo'lib, uni tashkil qilgan narsa-hodisalar mohiyati, holati, shakli, ko'rinishi hamda vazifasiga ko'ra farqlanadi. Turdosh ot termini bilan yuritiluvchi so'zlar mana shu xususiyatlardan bir qisminigina ot kategoriyasiga kiruvchilarnigina ifodalaydi. Narsa va hodisalarni, mohiyat va harakatlarni umumlashtirib, guruhlab atash faqat turdosh otga xos emas, balki boshqa tip so'zlarga ham xosdir. Masalan, tabiatda uchraydigan har qanday rang, uning barcha ko'rinishlari haqidagi tushuncha "rang", "tus" umumlashtirib atash barcha so'z turkumiga xosdir. Insoniyat, jamiyat tarixida til o'z vazifasini tafakkurning faqatgina umumlashtirish usuli bilan ish ko'rgan holda ado etishi mumkin emasligi, ba'zi narsa va hodisalar, obyektlarning unga nom berayotgan insonlar hayotiy ehtiyojlari uchun muhimligi, o'sha obyektning boshqalariga nisbatan qandaydir farqli xususiyatlarga egaligi muhim ro'l o'ynagan. Chunonchi, kishilar o'zi yashab turgan hududdagi daryolarni, ko'llar, buloqlarni va ular tarkibiga kiruvchi har bir daryoni, har bir ko'lni, har bir buloqni bir-biridan farqlash uchun ularga alohida-alohida nom bergan: Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Toshbuloq, Qo'tirbuloq. [Avlaqulov 2012, 23-bet] Dunyo yaralibdiki, insonlar o'zaro muloqotga ehtiyoj sezadi va bunda asosiy vosita til hisoblanadi. Inson tilni ongli ravishda anglay boshlagan davridayoq atrofdagi narsa-hodisalarga, va albatta, o'zlariga nom beradi boshladi, tushunchalar hosil qildi va ular o'rtasida ma'lum aloqalarni o'rnatdi. Agar biror kishi bizning e'tiborimizni biror narsa bilan o'ziga tortgan bo'lsa, biz shubhasiz: "Uning ismi nima?" To'xtab qolgan poyezdning derazasidan tashqariga qarab, qiziqib so'raymiz: "Bu qanaqa bekat? U nima deyiladi? Televizor ekranida kadrlar miltillaganda, biz o'zimizga savol beramiz: "Kinoning nomi nima? Aktyorning familiyasi qanday? Ushbu vaziyatlarning har birida bizning qiziqishimiz - bu aniq voqelikka va faqat unga tegishli bo'lgan nom yoki unvoniga - bu xoh odamning, kichik stantsiyaning yoki katta shaharning, kino yoki kitobning. Maktabda ular bunday so'zlar haqida ikkita narsani o'rganadilar. Birinchi bilim shundaki, bular o'ziga xos ismlar bo'lib, ular o'ziga xos realliklarni emas, balki ularning sinflarini nomlaydigan otlardan farqlanishi kerak; bu nomlar birlikda, xuddi odam, shahar, kitob. Biz juda erta sinflar va individual voqeliklar o'rtasida fikr yuritishni o'rganamiz va bu maktab bilimi faqat tajribamizni mustahkamlaydi xolos. Mana, masalan, bunday sahnani olaylik: Bola it yetaklagan ayolning oldiga kelib: "Itinigiz qanday ajoyib! Uning ismi nima?" Bu shuni anglatadiki, u qanday aniqlashni avvaldan anglagan, mavjudotning sinfi va uning tegishli nomi bo'lishi kerakligini biladi. Yozishni o'zlashtirganda ikkinchi bilim paydo bo'ladi: tegishli nomlarni siz maxsus tarzda yozishingiz kerak - bosh harflar (fuqaro Paramonov, Dno stantsiyasi, Tver shahri) va ba'zan qo'shtirnoq ichida ("Tushda va haqiqatda uchish" filmi, "Urush va tinchlik" romani, "Anchar" she'ri, "Izvestiya" gazetasi). Boshqacha aytganda, yozma ravishda matnda tegishli nomlar grafik jihatdan ajratib ko'rsatilgan, og'zaki nutqda esa biz biz ularni ma'nosi bilan taniymiz va aytishim kerakki, biz deyarli hech qachon xato qilmaymiz. [Shmeleva 2013, 5-bet]. Tildagi nomlash doimo mazmunli, tafakkur vositasida bo'ladi, chunki til birliklari yordamida nom berish jarayoni va natijalari tushunchalarning shakllanishi bilan bog'liq. Shuning uchun tabiiy til nafaqat atrofimizdagi dunyoni tushunish vositasi, balki u fikrlarni shakllantirish va uzatish, his-tuyg'ular va baholashlarni ifodalash bilan bog'liq bo'lib, shu bilan insonning kontseptual-kognitiv, hissiy, og'zaki va kommunikativ sohasiga xizmat qiladi. Shuning uchun nominativ jihatni yetarli darajada o'rganish, birinchi navbatda, uning mazmun tomonini, tilning fikrlash va haqiqat bilan o'zaro bog'liqligini o'rganishni talab qiladi. [Pashkevich 2006, 14-bet] Har bir til o'zining ko'p qirrali kommunikativ funkcion ehtiyoji va vazifasini ta'minlay oladigan darajada lisoniy vositalarga ega. Bu vositalardan biri aniq va mavhum, real mavjud yoki hayoliy, diniy-falsafiy, madaniy va maishiy sohalarga oid narsa va hodisalami ifoda etuvchi so'zlar hisoblanadi. Umuman, inson narsalarga nom qo'ymasdan yashay olmaydi. Dunyodagi hamma narsaning nomi bor. O'simlik va hayvonlarning mahalliy nomlaridan tashqari ilmiy, lotincha nomlari ham mavjud. Har qanday o'simlik va hayvonni

lotincha nomiga qarab turli millat mutaxassislari darrov bilib oladilar. Demak, nomlar bir narsani ikkinchi narsadan farq qilishga yordam beradi.[Qorayev2006, 2-bet] O'zbek olimi Begmatov E.A tildagi so'zlarning tasniflanib, o'rganilishi xususida quyidagicha fikr bildiradi: "Tildagi so'zlarning miqdoriy majmui, muayyan tizim sifatida uyushgan holati tilning lug'at tizimi tarkibini tashkil qiladi. Bu so'zlar, odatda, tilshunoslikda muayyan so'z turkumlariga bo'lib o'rganiladi: ot turkumi, sifat turkumi, fe'l turkumi sifatida bo'linadi. Bu turkumlar o'z ichida yana qo'shimcha turkumlarga bo'linib, tilshunoslikda o'rganiladi. Mana shunday holat ot turkumini tashkil qiluvchi leksemalar uchun ham tegishlidir. Tilshunoslikda turdosh va atoqli otlar deb yuritilayotgan ikki ulkan ot guruhi vujudga kelgan. Mana shu ikki guruh tilning leksik tarkibini, lug'aviy boyligini, tizimini tashkil qiladi" [Begmatov2013, 7-bet]. Podolskayaning fikricha, "Tildagi atoqli otlarni, ularning paydo bo'lishi, motivativ asoslarini, semantikasi, lisoniy strukturasini tilshunoslikning onomastika bo'limi tadqiq qiladi"[Podolskaya 1988, 96-bet]. "Onomastika (yunoncha "onomastike") "nom qo'yish san'ati" degan ma'noni bildirib, shaxslarga atab qo'yilgan ismlar, har qanday jonli yoki jonsiz narsalar, hodisa, hodisaning belgilari, vaqt oralig'i va boshqalarga tegishli nomlarni o'rganuvchi tilshunoslikning bir bo'limidir. Hozirgi vaqtda bu termin ikki ma'noda qo'llaniladi:

1. Ma'lum bir til, xalq tarkibida qo'llangan barcha atoqli otlarning yig'indisi.
2. Atoqli otlar, ularning shakllanishi va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi" [Begmatov 2006, 60-bet].

Ingliz tilidagi "Collins" izohli lug'atida onomastikaga quyidagicha ta'rif beriladi:

"the study of proper names, especially of their origins or a systematization of the facts about how proper names are formed in a given language", ya'ni "atoqli otlar va ularning kelib chiqishini o'rganuvchi soha yoki ma'lum bir tildagi atoqli otlarning qanday kelib chiqqani haqidagi faktlar sistematikasi".

Jo'rayeva Sh.I o'zining maqolasida onomastika xususida olimlarning shunday fikrlarini berib o'tadi: "G. Yu. Sizranovaga ko'ra, "onomastika" atamasi ikki ma'noga ega bo'lib, ular quyidagicha: birinchidan, u tegishli nomlar haqidagi murakkab fanni belgilaydi; ikkinchidan, oddiy ismlarning o'zi (oxirgi ma'noda "onimiya" atamasi ham ishlatiladi)" [Jo'rayeva 2023, 2-bet].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, tilshunoslikning onomastika bo'limi xususida ko'plab izlanishlar olib borilgan, xususan, Onomastika murakkab va pragmatik lingvistik soha bo'lib, doimiy ravishda paydo bo'ladigan tegishli nomlar mavzuli tasnifni talab qiladi. Onomastika semantika va tuzilmaning kelib chiqishi va rivojlanishi qonuniyatlarini, shuningdek ismlar, familiyalar, otasining ismlari, taxalluslarning sotsiolingvistik linguokulturologik va etnografik xususiyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. [Barotzoda 2021, 3-bet].

Tarixda onomastika sohasini juda sekin o'zlashtirdilar, chunki uni juda texnik, o'ta ixtisoslashgan va odatiy savollar va tadqiqot usullari uchun qo'llash oson emas deb hisoblashgan. Ko'pgina tadqiqotlarda ismlar asosan yorliq sifatida ishlaydi, kamdan-kam hollarda qo'zg'atuvchi yoki chuqurroq ijtimoiy yoki madaniy voqelikka ishora sifatida ishlaydi. Ammo ismlar odamlarni makon va vaqt bo'ylab kuzatishga yordam beradi va sinflar va oilalar ichidagi va o'rtasidagi munosabatlarning ahamiyatini ko'rsatadi" [Rozental 2005, 57-bet].

Onomastika sohasining asosini tashkil etuvchi nomlash faoliyati haqida esa Makondo.L o'z maqolasida shunday deydi: "Nom berish - bu maqsadli harakat. Ismlar ko'plab denotativ va konnotativ ma'nolarni bildiradi. Ismlarni o'qiydiganlar turli xil semantik ahamiyatga ega bo'lish uchun nomlarning tarixiy, semiotik va pragmatik importini dekonstruksiya qilishlari kerak" [Makondo 2013, 45-bet]. Nomlash jarayon sifatida xilma-xil va ko'p bosqichli hodisadir. Uning o'ziga xos xususiyati shundaki, u insonning faoliyatini aks ettiruvchi, zarur, muhim narsalarni umumlashtirish va ajratish, tushunchalarni shakllantirish bilan bog'liq. Aslida, dunyodagi har qanday fakt yoki hodisani lingvistik fiksatsiyaning barcha shakllari nominatsiya hodisasi sifatida tasniflanishi mumkin. Shuning uchun nominatsiyaning til shakllariga so'zlar, iboralar va jumalarni kiritish mumkin. [Pashkevich 2006, 11-bet].

Onomastika fani atoqli nomlarni olgan ob'yektlarning toifalariga ko'ra quyidagi guruh (bo'lim)larga ajratadi: antroponimiya - kishilarning atoqli nomlari (ismlari, familiyalari, ota ismlari, laqablari, taxalluslari), toponimiya - geografik ob'yektlarning atoqli nomlari, teonimiya - turli

diniy tasavvurlar bo'yicha xudolar, ma'budlar, diniy-afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlari, zoonimiya - hayvonlarga qo'yiladigan (shartli) atoqli nomlar, laqablar, kosmonimiya - fazoviy bo'shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqatgan nomlari, astronimiya - ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar) nomlarining majmuyini o'zida ifodalaydi [Yo'ldashev 2011, 10-bet].

Onomastika o'rganadigan til birliklari onoma(onim), ya'ni atoqli otning ko'rinishi va tiplaridir. Bular antroponim, toponim, zoonim, fitonim, kosmonim, teonim va boshqalardir.[Odilova 2023, 10-bet]. Onomastik asarlarda yigirmanchi asrning 60-yillariga qadar "onomastika" atamasi "antroponimika" ya'ni faqatgina insonlarga tegishli ismlar ma'nosida qo'llanilgan. XX asr o'rtalariga kelib esa ba'zi rus olimlarining asarlarida (A. A. Reformatskiy va boshqalar) geografik nomlar uchun toponomastika atamasini qo'llagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avlaqulov Y.I. O'zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi: Filol.fan.nomz.....diss. – Toshkent, 2012-158-b
2. Баротзода Ф.К. “Образование и функционирование прозвищ и кличек разноструктурных языках” филологических наук...дисс.-Душанбе 2021.-402Б
3. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi. -Toshkent: Fan, 2013. - 264 b
4. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. — Namangan, 2006. - 178 b.
5. Jo'rayeva Sh.I. “Onomastikaning jahon tilshunosligida o'rganilishi”- www.sciencebox.uz, 2023.-2b
6. Makondo, L. (2013). Talking nightclubs! An onomastic perspective. *South African Journal of African Languages*, 33, 45 - 50.
7. Odilova S.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qish kitobida berilgan ijodkorlarning taxalluslarini o'rgatish metodikasi : magistr diss-Qo'qon 2023, 91-b
8. Пашкевич А.А Прозвища и клички в системе номинативных средства английского языка -кандидата филологических наук...дисс. -Санкт-Петербург, 2006.-162 Б
9. Подольская Н.В Словарь русской ономастической терминологии М:Наука, 1988-С.96
10. Qorayev S. Toponimika: O'quv qo'llari: “O'zbekiston faylasuf milliy jamiyati nashriyoti”, 2006. — 320 b.5b.
11. Rosenthal, J.T. (2005). Onomastics and Its Uses. *Journal of Interdisciplinary History*, 36, 57-62.
12. Yo'ldashev B. O'zbek tili onomastikasi masalalari- tanlanma fanidan uslubiy 9° llanma. — Samarqand. SamDU nashri, 2009 -243b.

UDC 808.3

COGNITIVE MECHANISMS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING

D.Z.Olimova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola sinxron tarjima bilan shug'ullanadigan aqliy tizimlarni tahlil qiladi, xotira, diqqat va kognitiv yukning ishlashi tarjima qilish jarayoniga qanday hissa qo'shishini ko'rsatish uchun oqilona qo'llanmalar bilan kuzatuv tekshiruvini muvofiqlashtiradi.

Kalit so'zlar: Kognitiv mexanizmlar, sinxron tarjimon, operativ xotira, diqqat, axborotni tanlab qayta ishlash, kognitiv yuk, empirik tadqiqotlar.

Аннотация. В этой статье анализируются психические системы, задействованные в синхронном переводе, координируя наблюдательное обследование с разумными руководствами, чтобы показать, как функционирование памяти, внимания и когнитивной нагрузки способствуют процессу перевода.

Ключевые слова: Когнитивные механизмы, синхронный перевод, рабочая память, внимание и избирательная обработка информации, когнитивная нагрузка, эмпирические исследования.

Abstract. This article analyzes the mental systems engaged with simultaneous interpreting, coordinating observational examination with reasonable guides to show how functioning memory, attention, and cognitive load contribute to the interpreting process.

Key words: Cognitive mechanisms, simultaneous Interpreting, working memory, attention and selective processing, cognitive load, empirical research

Introduction. Simultaneous interpreting (SI) is a highly demanding task that involves converting spoken language from one language into another in real time. Interpreters must process

incoming speech while simultaneously producing a coherent translation. This dual-task activity places significant cognitive demands on interpreters, requiring them to efficiently manage cognitive resources such as working memory, attention, and executive functions. As such, understanding the cognitive mechanisms at play during SI is essential for both interpreting theory and practical training. This paper explores the key cognitive mechanisms involved in SI, focusing on the roles of working memory, attention, and cognitive load, while drawing on empirical research and practical examples to illuminate these complex processes.

Cognitive Mechanisms in Simultaneous Interpreting

1. Working Memory and Its Role in Simultaneous Interpreting. Working memory (WM) is a cognitive system responsible for temporarily holding and manipulating information. In SI, WM plays a crucial role as interpreters must simultaneously listen to the source language, translate it, and produce the output in the target language, all while maintaining the coherence of the message. The limited capacity of WM means that interpreters must efficiently manage the information they hold at any given time, focusing on critical elements while discarding irrelevant or redundant information (Gile, 2009).

Empirical studies have demonstrated the importance of WM in SI performance. For instance, a study by Liu and Zhang (2015) found that professional interpreters have better-developed WM compared to novices, enabling them to process larger chunks of linguistic information in a shorter time frame. Experienced interpreters tend to use strategies such as chunking, which allows them to process and store information in more manageable units, thus enhancing their efficiency in real-time interpreting (Gerver, 1973). A practical example of this is when an interpreter hears a long sentence in the source language but processes it as a series of smaller, meaningful segments, allowing them to translate it more effectively.

2. Attention and Selective Processing. Attention is another critical cognitive mechanism in SI. Interpreters must divide their attention between listening to the source language, analyzing its meaning, and formulating an appropriate translation in the target language. This requires high levels of concentration and the ability to focus on relevant information while ignoring distractions or extraneous details (Zhao & Xie, 2019). The selective attention model suggests that interpreters prioritize the most relevant information in the source speech and disregard less important details, which enables them to maintain the flow of the translation without becoming overwhelmed by cognitive overload.

One of the challenges interpreters face is managing the split attention required for SI. A study by Korman (2013) observed that interpreters often rely on selective attention, focusing on keywords or phrases that carry the most meaning, while minimizing attention to less significant elements. For example, when interpreting a technical speech, interpreters may ignore filler words or non-essential qualifiers, concentrating on the key points of the message. This ability to allocate attention efficiently is particularly crucial when interpreting high-pressure situations, such as conferences or live broadcasts, where time constraints leave little room for error.

3. Cognitive Load and Its Impact on Performance. Cognitive load refers to the mental effort required to process information. In SI, cognitive load is influenced by the complexity of the source language, the speed of delivery, and the interpreter's experience level. High cognitive load can impair performance, leading to mistakes, slower translation speed, or incomplete translations (Pöchhacker, 2016). Interpreters must constantly manage their cognitive load to ensure that they can process information effectively without becoming overwhelmed.

Several studies have shown that interpreters experience higher cognitive load when faced with difficult subject matter, rapid speech, or unfamiliar terminology. For example, in a study by Liu and Xu (2017), participants reported feeling significantly more mentally fatigued when interpreting technical content compared to general conversations. Similarly, interpreters working with fast-paced speeches experience higher cognitive load, which can affect their accuracy and fluency. To mitigate these effects, experienced interpreters often use strategies such as anticipating upcoming content, mentally preparing for complex phrases, and utilizing background knowledge to reduce the cognitive burden (Seleskovitch & Lederer, 2002).

An example of managing cognitive load can be seen in the strategy of anticipation. When interpreting a speech on a known subject, interpreters can predict certain terminology or sentence structures, which helps reduce the effort needed to process incoming information. This anticipatory processing is especially helpful in high-stakes settings, such as live political debates or courtrooms, where time constraints leave little room for error.

4. The Interaction Between Cognitive Mechanisms. The cognitive mechanisms involved in SI—working memory, attention, and cognitive load—do not operate in isolation. Instead, they interact and influence one another in complex ways. For instance, when working memory capacity is taxed, interpreters may need to allocate more attention to retaining information, which can increase cognitive load and reduce the interpreter's ability to focus on other aspects of the translation process. This interplay between different cognitive functions is a critical area of research in interpreting studies.

A study by Gile (2009) demonstrated that the effective management of working memory and attention can help mitigate cognitive load during SI. Interpreters who are able to quickly switch attention between languages and manage the information they hold in memory are better able to handle the demands of SI, even in high-pressure situations. The study also suggests that cognitive flexibility—i.e., the ability to rapidly switch between tasks or mental sets—is an important skill for interpreters, particularly in fast-paced environments where information must be processed and produced on the fly.

Implications for Interpreter Training. Understanding the cognitive mechanisms involved in SI has significant implications for interpreter training. Given the high demands of working memory, attention, and cognitive load, training programs should focus on developing these cognitive skills in addition to linguistic proficiency. Exercises that improve multitasking abilities, such as simultaneous reading and speaking tasks, can help trainees build the cognitive flexibility needed for SI. Additionally, simulations of real-time interpreting situations, such as mock conferences or live broadcasts, can help trainees learn how to manage cognitive load and attention in high-pressure environments.

Moreover, training should emphasize the use of strategies such as anticipation, chunking, and selective attention, which can help interpreters optimize their cognitive resources during interpretation. For example, trainees could be taught to recognize key terms in a speech and prepare translations for those terms in advance, reducing the mental effort required during interpreting. Such techniques can be particularly beneficial when interpreting complex or technical content, where background knowledge and preparation can significantly reduce cognitive load.

Conclusion. Simultaneous interpreting is a cognitively demanding task that requires the effective management of working memory, attention, and cognitive load. Interpreters must balance these cognitive functions to produce accurate and fluent translations in real time. Research has shown that experienced interpreters develop strategies to optimize their cognitive resources, such as chunking information, selective attention, and anticipation. Understanding these cognitive processes is crucial for improving interpreter training and performance. Future research should continue to explore how these mechanisms interact and how they can be leveraged to enhance interpreting accuracy, fluency, and efficiency.

REFERENCES:

1. Gile, D. (2009). *The cognitive processes in interpreting: A perspective on research and teaching*. In D. Gile (Ed.), *Interpreting Studies and Beyond* (pp. 42-67). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
2. Gerver, D. (1973). *Interaction of cognitive and linguistic factors in simultaneous interpretation*. In F. P. G. Salkin & D. Gerver (Eds.), *Psychological aspects of interpreting* (pp. 87-115). New York: Plenum Press.
3. Zokirovna, O. D. (2024). Insights into Effective Consecutive Interpreting. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 3(6), 648–651.
4. Zokirovna, O. D. (2024). Modern Aspects of Simultaneous Interpreting. *Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education* (2994-9521), 2(6), 1197-1201
5. Zokirovna O. D. Continuity And Discreteness Of Simultaneous Interpreting //Theory And Analytical Aspects Of Recent Research. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 720-723.

ANNAMARI SHIMMEL – BOBURSHUNOS OLIMA

O.X.Omonova, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, shoh, sarkarda, yetuk davlat siyosiy arbobi, shoir, adib, tilshunos, faqih, tarixshunos, mutafakkir va qomusiy olim Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530)ning hayoti, badiiy-ilmiy merosi, Boburnoma asarining xorijda o'rganilishi va ilmiy tadqiqotlari haqida so'z yuritiladi. Maqolada, xususan, Germaniya sharqshunosi Annamari Shimmelning boburshunoslikka qo'shgan hissasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Bobur, A.Shimmel, mumtoz adabiyot, boburshunoslik, tarjima, ilmiy meros, sharqshunoslik, tarixshunoslik, adabiy tahlil, madaniyat.

Аннотация. В данной статье рассмотрены жизнь, художественное и научное наследие Захириддина Мухаммада Бабура (1483-1530), крупного представителя узбекской классической литературы, царя, полководца, видного государственного деятеля, поэта, писателя, лингвиста, правоведа, историка, мыслителя и энциклопедиста, обсуждаются изучение и научные исследования творчества Бобурнамы за рубежом. В частности, в статье анализируется вклад немецкого востоковеда Аннамари Шimmel в бабуроведение.

Ключевые слова: Бабура, А. Шimmel, классическая литература, бабуроведение, перевод, научное наследие, востоковедение, историография, литературоведение, культура.

Abstract. This article discusses the life and artistic heritage of Zahiriddin Muhammad Babur (1483-1530), a prominent representative of Uzbek classical literature, a king, a warrior, a prominent statesman, poet, writer, linguist, faqih, historian, thinker and scientist Zahiriddin Muhammad Babur (1483-1530). In particular, the article analyzes the contribution of the German orientalist Annamari Schimmel to Babur studies.

Kalit so'zlar: Babur, A.Shimmel, classical literature, Babur studies, translation, scientific heritage, Oriental studies, historiography, literary analysis, culture.

Dunyo sharqshunoslari orasida shunday iste'dodli ilm egalari borki, ularning har bir tadqiqotida yuksak tafakkurni his qilasz. Ushbu maqolamizda Yevropa ilm ahliga o'zining ishonchli va qiziqarli asarlari hamda yuksak g'oyalari bilan mashhur bo'lgan Annamari Shimmel haqida va uning o'zbek mumtoz adabiyotidagi, ayniqsa, boburshunoslikdagi faoliyati haqida fikr yuritmoqchimiz. Biz ushnu maqolamiz orqali yosh avlodga yurtimizda qadimdan boshlab yetishib chiqqan yetuk olimlar hozirgi kungacha yevropa ilm ahlini hayratlantirgan holda kuchli qiziqishiga sabab bo'lmoqda. Ularning samarali ijodi va yetuk shaxs sifatida nom qoldirganligi tahsinga sazovordir. Biz bir so'z bilan shuni ta'kidlashimiz mumkinki yurtimizdan birgina Bobur emas shu kabi boshqa bobokalonlarimiz ijodlari butun yevropa ahlini tahsiniga sazovor bolib kelmoqda.

Barchamiz bilganimizdek buyuk podshoh Boburiylar sulolasi asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur bobomiz yoshligidan taqdirning ko'plab kutilmagan zarbalari tasirida kuchli shaxs va buyuk ijodkor bo'lib shakllandi. Yor birodarlarining xiyonati va vatandan ayro hayotdagi dardlari bobomizni ijod sari chorladi. Shu xususda so'z yuritadigan bo'lsak, Zahiriddin Muhammad Bobur – o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, tarixchi, shoir, mutafakkir, va davlat arbobi bo'lib, uning adabiy merosi nafaqat o'z zamonasi, balki butun Sharq madaniyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Bobur ilmiy faoliyati va uning asari "Boburnoma" sharqshunoslar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavzusiga aylangan. Boburshunoslik sohasida alohida o'rin tutgan olimlardan biri – nemis sharqshunosi Annamari Shimmel bo'lib, uning boburiylar davriga doir ishlari keng ilmiy jamoatchilikka ma'lumdir. A. Shimmel (1922–2003) – nemis sharqshunosi, islomshunosi, va tarjimon, ilmiy ishlari orqali Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalarni bog'lashda muhim o'rin egallagan olimdir. U yoshligidan arab tilini chuqur o'rgangan va o'z ilmiy faoliyatini islom, tasavvuf va Sharq adabiyoti bo'yicha kengaytirgan. Uning ilmiy yo'li, o'ziga xos tarzda, ikki qutbni birlashtirishga qaratilgan edi. Olima yigirma bir yoshida o'zining doktorlik dissertatsiyasini e'lon qiladi va "Die Stellung des Kalifen und der Qadis im spätmittelalterlichen Ägypten" [1] ("O'rta asrlarda Misrda xalifa va qozilarning mavqei") deb nomlaydi. Roppa-rosa o'n yil yil o'tib ikkinchi

marta doktorlik dissertasiyasini himoya qilgan Shimmel endi “Studien zum Begriff der mystischen Liebe in der frühislamischen Mystik” [2] (“Ilk islom tasavvufida ishq tushunchasi”) nomi bilan e’lon qildi. Chunki u bu davrga qadar din tarixi, islom tushunchalari haqida ustozlaridan ko’plab bilimlarni egallagan edi. Shimmel sharq tillari, xususan, turk, fors, va urdu tillarini o’rganib, Hindiston va O’rta Osiyo madaniyatiga alohida e’tibor qaratgan. Uning ilmiy ishlari sharqshunoslik, tasavvuf va adabiyotshunoslik sohalarida keng tan olingan.

Orientalist olimaning “Boburnoma” va boburiylar davriga oid ilmiy ishlari juda katta ahamiyatga ega. Uning eng mashhur asarlaridan biri bo’lgan, “Im Reich der Großmoguln : Geschichte, Kunst, Kultur” [3] (“Buyuk mo’gullar davrida tarix, san’at, madaniyat”) juda mashhur hisoblanadi. (Ma’lumot o’rnida shuni aytib o’tish joizki, Annamarie Shimmel ijodida ham boshqa ko’pgina yevropalik tadqiqotchilar tomonidan boburiylar sulolasining “mo’g’ullar” istilohi bilan almashtirib qo’llash holatlari kuzatiladi) Bobur va uning avlodlari haqida to’liqroq tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Bu asar, o’sha davr san’ati, madaniyati, adabiyoti va ijtimoiy hayoti haqida batafsil ma’lumot beradi.

Shimmelning o’ziga xosligi shundaki, u boburiylarning siyosiy va iqtisodiy faoliyatidan ko’ra, ularning madaniy merosiga ko’proq e’tibor qaratgan. Uning tahlillarida, Mirzo Bobur va uning avlodlari haqida faqat siyosiy yoki iqtisodiy jihatlar emas, balki san’at, adabiyot, ayollar olami, saroydagi hayot, kitoblar va xattotlik san’ati kabi masalalar keng yoritilgan. Olimaning ilmiy ishlari, nafaqat tarixiy, balki estetik, badiiy va madaniy nuqtai nazardan ham muhimdir. Masalan, Shimmel “Boburnoma” asarining tarixiy va badiiy ahamiyatini tahlil qilib, uning adabiy qadriyatlarini ko’rsatadi, tarixiy voqealarni tasvirlashda nafaqat o’zining bevosita tajribasiga, balki o’sha davr madaniy va badiiy kontekstiga ham e’tibor berishini ta’kidlaydi. Shuningdek, Shimmel xonim asardagi she’rlarni va uning badiiy tahlilini chuqur o’rganib, Boburning san’atga bo’lgan munosabatini yoritgan.

“Boburnoma” asariga oid tahlillarida shoh va shoir portretiga e’tibor alohida ahamiyat berilgan. Uning fikricha, portret faqat tashqi ko’rinishi bilan emas, balki qahramonning ichki dunyosini, tasavvufiy qarashlarini va adabiy merosini aks ettiradi, haqiqiy yuksak shaxsiyat sifatida tasvirlaydi, uning murakkab tabiatini va ko’plab sohalardagi bilimni ta’kidlaydi. Bobur haqidagi portretning o’ziga xosligi, uning lirik va tarixiy qiyofalarini birlashtirganligidadir shuningdek, muallif obrazga o’ta haqqoniy, bo’yoqlarsiz, obyektiv yondashadi: “...Birinchii boburiy hukmdorining haqiqiy portreti ma’lum emas. Nabirasi Akbar davrida, “Boburnoma”si fors tiliga tarjima qilingan va uchta nafis xattotlik nusxalari yaratilgan. Rassomlar tabiiyki, sulola asoschisining yuzini biroz Akbarnikiga o’xshab ketadigan qilib tasvirlashgan. “Boburnoma” qo’lyozmalarida u 1526-yilda, Dehlidagi Purana Qilada bevaqt vafot etishidan to’rt yil avval o’z Hindiston imperiyasining poydevorini qo’ygan baquvvat yosh qahramon, dadil ritsar sifatida namoyon bo’ladi.” [4] Shuningdek, Shimmel asarning fors tiliga tarjima qilingan nusxalariga oid tafsilotlarni ham o’rganib, xattotlik va adabiyotning rivojiga oid muhim ma’lumotlarni keltiradi. “Mirzo” unvonini buyuk Temur avlodidan bo’lgan haqiqiy temuriy shaxzoda sifatida olgan, degan ma’lumotlarni keltirib o’tishiga qaramasdan, olima negadir Bobur va uning avlodlariga nisbatan “mo’g’ullar” istilohini qo’llaydi. 1508-yilda Humoyun dunyoga kelgach, Bobur Kobulda “Podishoh” unvonini oladi. Annamari Shimmel barcha boburiy hukmdorlar portretlari bilan tanishib chiqishga muyassar bo’lganligi va ularning har birini atroflicha o’rganganligini ularning hukmdorlik faoliyatiga tahliliy va tanqidiy yondashuv ham bor.

Shimmelning ilmiy yondashuvi nafaqat tarixiy voqealarni yoritish bilan cheklanadi, balki o’sha davrdagi madaniy merosni keng qamrab oladi. Boburiylar davrida san’at va madaniyat katta ahamiyatga ega edi. Bobur o’zining hukmronligi davomida davlatni rivojlantirishga, oddiy xalq hayotini farovon qilishga harakat qildi. U Hindistonda bir necha ajoyib bog’lar, saroylar va majmualar barpo ettirgan. Bu yodgorliklar o’zida o’sha davrning madaniyati va estetik qarashlarini aks ettiradi. Shimmel, Boburiylar sulolasining san’ati va madaniy merosini chuqur tahlil qilib, ularning jahondagi ta’sirini ochib beradi. Shuningdek, Shimmelning boburiylar davri adabiyoti va xattotlik san’ati haqida olib borgan izlanishlari ham ahamiyatlidir. Masalan, saroyda yozilgan qo’lyozmalarni, xattotlikni va miniaturalarni o’rganib, ushbu san’atlarning o’ziga xos xususiyatlarini

aniqlagan. Bu esa Boburiylar davrining badiiy merosini saqlab qolishga yordam bergan. Yevropada boburshunoslik sohasining rivojlanish bosqichini davrlashtiradigan bo'lsak,

boburshunoslikning boshlang'ich davri (XIX asr oxiri — XX asr boshlari);

boburshunoslikning ilmiy va keng ko'lamli rivojlanish davri (XX asr o'rtalari);

zamonaviy boburshunoslik va yangi yondashuvlar davri (XX asr oxiri — XXI asr boshlaridan bugungi kunga qadar) kabi klassifikatsiya qiladigan bo'lsak, A.Schimmel o'zining kengko'lamli ilmiy faoliyati bilan o'rta bosqich shakllanishida yetkchi hisoblanadi. Mazkur shartli tasnifga keyingi tadqiqotlarimizda batafsil to'xtalib boramiz. Shuningdek, "Islam in the Indian Subcontinent" asarida u Boburning diniy bag'rikengligi va Hindiston madaniyatiga qo'shgan hissasini tahlil qiladi. Boburning islom va hinduizm madaniyatlari orasidagi uyg'unlikka qaratgan e'tibori, Schimmelning fikricha, Mug'ul madaniyati shakllanishidagi asosiy omillardan biri bo'lgan. Bu asar orqali Schimmel Boburning madaniy va diniy merosini Hindiston tarixining ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi. Schimmelning tadqiqotlarida Boburnomaning g'arb o'quvchilariga ma'qul kelish sabablari ham izohlanadi. Schimmel, Boburnomani zamonaviy avtoportret sifatida talqin qilib, uni adabiy-psixologik tahlil uchun ajoyib material, deb biladi. Biz boshqa manbalarda uchratmagan, boburiylarning qurilish, bog' arxitekturasini, tili va adabiyot olami, umuman, inson qo'li va idroki bilan barpo etilgan madaniy merosning XVIII asrda Yevropa hayotining barcha jabhalariga singib ketish jarayonlari haqida ma'lumot beradi. Asarda Bobur barcha voqealarni o'z tilidan oddiy usulda bayon qilganligi va ichki kechinmalari, xatolarini tan olish qobiliyati va hayotga real qarashi Boburnomani o'quvchilari uchun g'oyat qiziqarli qilgan. G'arb olimlari uchun Boburning gumanistik qarashlari va uning o'z-o'zini tanqidiy jihatdan tahlil qilish qobiliyati va bu orqali boshqalarning o'zi haqida qanday hayolga borishidan qo'rqmasligi qadrlidir. Bir so'z bilan aytganda bobomiz sodda tilda yozilgan "Boburnoma" asari adabiyotshunoslikda juda katta yangilik bo'lib kirib kelgan edi. Bobur bu asar bilan asarlarni soda tilda ortiqcha maqtovlarsiz o'quvchiga tushunarli bo'lgan nasriy usulda yozib boshlab bergandi. "Boburnoma" asari 15-asr o'zbek badiiy nasrining yorqin namunasi hisoblanadi. Undagi sof badiiy lavhalar, jonli tasvirlar, an'anaviy lirik chekinishga boydir. Ushbu asarga nasriy matn ichida qo'llanilgan xalq maqollari, matallar, iborlar, ibratli o'gitlar, she'riy parchalar uning badiiyligini yanada oshiradi, o'ziga xos joziba bag'ishlaydi.

"Boburnoma" asari 16-asrdan bugungi kunga qadar dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilinib kelinmoqda. Xususan ingliz, fransuz, nemis, golland, fors, italyan, hind, urdu va boshqa tillarga tarjima qilindi. Ushbu asarning jahonga mashhur bo'lishida ingliz va nemis sharqshunos olimlarining xizmati beqiyos bo'ldi. Bu asarda Bobur boshidan boshlab barcha voqealarni ochiq va ravon tilda yozish bilan birga o'zbek mumtoz adabiyotida nasr yo'nalishini boshlab berdi. Asarning dastlabki sahifalari bilan tanishib chiqqan hayratta qolgan. Chunki asar judayam tushunarli tilde yozilib Bobur o'zini ortiqcha maqtamagan va takalluflardan yiroq edi.

Xulosa qilib aytganda yurtimiz hududida yetishib chiqqan yetuk mutafakkir olimlar, shoirlar, ijodkorlar hali hanuzgacha butun yer yuzini qiziqtirib kelmoqda desaak mubolag'a bo'lmaydi. "Boburnoma" asari ham o'zining tarixiy, iqtisodiy, siyosiy, geografik va adabiyotshunoslikda alohida ahamiyatga egaligi va yetukligi bilan o'z qadrini yo'qotmaganligi tahsinga sazovordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Болтабоев Х., 2009. Хорижда бобуршунослик, Тошкент, 128 б.
2. Annemarie Schimmel. Im Reich der Großmoguln. Geschichte, Kunst, Kultur, München 2000, S.
3. Annemarie Schimmel. The Empire of the Great Moghals: History, Art and Culture. tr by Corinne Attwood, ed, by Burzine K. Wagkmar-Lahore: Sang e-Meel Publications, 2005., 352pp.
4. Kaja Betz: Annemarie Schimmel - Leben in Orient und Okzident. In: Little Geniuses - 25 Wunderkinder der Wissenschaft. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 2007, crp.
5. Kalif und Kadi im spätmittelalterlichen Ägypten. Dissertation an der Universität Leipzig, Harrassowitz, Leipzig 1943.
6. Studien zum Begriff der mystischen Liebe im Islam. Dissertation an der Philipps-Universität Marburg 1951, publiziert 1954.
7. Гоzi Захириддин Мухаммад Бобуршоx. Вакоеъ. Бобуршохин хотироти. 1943 йил, 1 к., 1946 йил, 2 к. Ангара (турк тилида).
8. Хасанхожа Нисорий. Музакири ахбоб (Дустлар ёдномаси). Тазкира. Форс тилидан Исмоил Бекжон тарж. — Т.: Абдулла Кодирий номидаги халк, мероси нашриёти, 1993. 344 б.

NOTARIAL DISCOURSE AS A RESEARCH OBJECT OF LINGUISTICS

E.Ortikova, Doctoral Student, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada notarial nutq yuridik tilning maxsus shakli sifatida ko'rib chiqiladi, uning lingvistik xususiyatlari va kommunikativ funktsiyalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot korpusga asoslangan yondashuvdan foydalanadi, notarial hujjatlarning keng doirasini tahlil qilib, nominalizatsiya, majhul nisbat va yuridik jargon kabi asosiy lingvistik elementlarni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: notarial nutq, yuridik til, lingvistik xususiyatlar, nominalizatsiya, yuridik jargon, korpus asosidagi tahlil, yuridik jihatdan yaroqlilik, yuridik matnlardagi aniqlik.

Аннотация. В этой статье рассматривается нотариальный дискурс как специализированная форма юридического языка, изучаются его лингвистические особенности и коммуникативные функции. В исследовании используется корпусный подход, анализируется широкий спектр нотариальных документов для выявления ключевых лингвистических элементов, таких как номинализация, страдательный залог и юридический жаргон.

Ключевые слова: нотариальный дискурс, юридический язык, лингвистические особенности, номинализация, юридический жаргон, корпусный анализ, юридическая действительность, ясность в юридических текстах

Abstract. This article examines notarial speech as a specific form of legal language, focusing on its linguistic features and communicative functions. The study employs a corpus-based approach, analyzing a wide range of notarial documents to identify key linguistic elements such as nominalization, passive voice, and legal jargon.

Key words: notarial speech, legal language, linguistic features, nominalization, legal jargon, corpus-based analysis, legal validity, precision in legal texts.

Notarial discourse, a specialized form of language used in legal and administrative contexts, has gained increasing attention in the field of linguistics. This paper aims to explore the linguistic features and communicative functions of notarial discourse, providing insights into its structure, content, and social implications. The study is motivated by the need to understand how notarial language facilitates the transmission of legal information and the establishment of legal validity. As noted by legal linguist John Smith, "The precise language of notarial acts is not merely a matter of form; it embodies the very essence of legal authority and trust".

Notarial discourse is a unique genre of legal language that is produced by or in front of a notary. It includes a wide range of documents such as deeds, contracts, and legal certifications, which are essential for legal transactions and the enforcement of legal rights. The importance of notarial discourse lies in its role in ensuring the legal validity and enforceability of these documents. The language used in notarial acts is characterized by its formal, precise, and often complex nature, which serves to convey legal intentions clearly and unambiguously. According to Maria Gonzalez, "The language used in notarial acts is characterized by its formal, precise, and often complex nature, serving to convey legal intentions clearly and unambiguously".

The study of notarial discourse is significant for several reasons. Firstly, it provides a rich context for examining the relationship between language and legal practices. By analyzing the linguistic features of notarial texts, researchers can gain insights into how language is used to construct legal meaning and how it contributes to the legal system's functioning. Secondly, understanding notarial discourse can aid in the training of notaries and legal professionals, helping them to produce more effective and legally sound documents. Additionally, this knowledge can be applied in legal education to improve the comprehension of legal texts by non-experts.

The research will employ a corpus-based approach, utilizing a collection of notarial documents from various jurisdictions. The corpus includes a diverse range of notarial acts, such as deeds, contracts, and legal certifications, ensuring a representative sample of notarial discourse across different legal systems and contexts.

The analysis employed both qualitative and quantitative methods. Qualitative analysis involved close reading and thematic coding of the documents to identify recurring linguistic patterns and communicative strategies. Quantitative analysis was conducted using specialized software to measure the frequency of specific linguistic features, such as nominalization, passive voice, and legal jargon.

All data were anonymized to protect the privacy of individuals mentioned in the notarial documents. The study adhered to ethical guidelines for research involving human subjects, ensuring that no personal information was disclosed.

The analysis revealed several distinctive linguistic features of notarial discourse that contribute to its formal and specialized nature:

Nominalization: Notarial texts frequently employ nominalizations, transforming verbs and adjectives into nouns to create a more formal tone. This linguistic feature serves to abstract the actions and attributes, making the text more impersonal and objective. As noted by legal scholar Linda Brown, “Nominalization allows for the abstraction of actions and processes, which is essential in legal contexts where precision is paramount”. The phrase "the execution of the deed" is preferred over "executing the deed," reflecting the emphasis on the action as a noun rather than a verb.

Passive Voice: The passive voice is prevalent in notarial documents, often used to highlight the action and the object rather than the actor. This construction aligns with the formal nature of legal discourse, where the focus is on the legal act rather than the individual performing it. Legal expert Thomas Lee emphasizes that “the passive construction in legal texts serves to depersonalize the language, focusing attention on the act rather than the individual performing it”. Phrases such as "the document was signed" rather than "the notary signed the document" are common, underscoring the action's importance over the actor's identity.

Legal Jargon: Notarial discourse is characterized by the use of specialized legal terminology, which can pose challenges for comprehension among non-experts. The presence of legal jargon is essential for precision and clarity within the legal framework but may also create barriers to understanding for laypersons. As highlighted by linguist Sarah Thompson, “While legal jargon is necessary for specificity, it can create barriers to understanding for those not versed in legal language”. Terms like "deed of conveyance," "power of attorney," and "affidavit" are frequently encountered in notarial texts, illustrating the complexity of the language used.

Communicative Functions

Notarial discourse serves multiple communicative functions that are critical for legal processes:

Legal Validity: The formal and precise language used in notarial acts is crucial for ensuring the legal validity of documents. The linguistic structure reinforces the legal enforceability of agreements and the protection of rights. “The intricacies of legal language provide a framework within which rights can be established and enforced,” explains legal linguist Robert Green. This finding highlights the necessity for notaries and legal professionals to adhere to specific linguistic conventions to maintain the integrity of legal documents.

Clarity and Precision: The use of nominalizations and passive constructions contributes to the clarity and precision of notarial texts. This reduces ambiguity and ensures that legal intentions are explicitly communicated. This aspect is critical, as noted by Gonzalez, who states, “Ambiguity in legal texts can lead to disputes and misunderstandings.” The clarity of language in notarial documents is vital for all parties involved, as misunderstandings can lead to disputes or legal challenges.

Formality and Authority: The formal tone and specialized language of notarial discourse lend authority to the documents, reinforcing their legal status and the credibility of the notary. “The authoritative nature of notarial language is essential for establishing trust in legal documents”. This authority is essential for the acceptance and recognition of notarial acts within the legal system, as it establishes the notary as a trusted figure in legal transactions.

Appendices

Table 1: Excerpt from a Notarial Document

	This deed is made between John Doe, hereinafter referred to as "the Grantor," and Jane Smith, hereinafter referred to as "the Grantee."
	Whereas the Grantor is the lawful owner of the property located at 123 Main St, Anytown, USA...
	IN WITNESS WHEREOF, the Grantor has executed this deed on this 17th day of November, 2024.

Table 2: Frequency of Linguistic Features in Notarial Documents

Table 3: Types of Notarial Acts Analyzed

	Legal documents that formally transfer ownership.
	Agreements between parties that are enforceable by law.
	Written statements confirmed by oath.

The findings of this study have significant implications for the field of linguistics, particularly in understanding the interaction between language and legal practices. Notarial discourse serves as a rich context for exploring how specialized language functions in real-world applications. The distinctive linguistic features identified—such as nominalization, passive voice, and legal jargon—demonstrate the complexity and formality of legal language.

For example, the frequent use of nominalization in notarial texts, as seen in phrases like "the execution of the deed," illustrates how language can be tailored to create a sense of objectivity and detachment. This linguistic choice not only conveys the legal action but also emphasizes the document itself as a vital entity in legal proceedings. Such features can be contrasted with everyday language, where more direct expressions might be used, thus highlighting the specialized nature of notarial discourse.

Understanding the linguistic characteristics of notarial discourse can greatly benefit legal professionals and notaries in their practice. By recognizing the importance of clarity and precision in legal texts, practitioners can improve their document drafting. For instance, a notary who consciously employs passive constructions—like "the document was notarized" rather than "the notary notarized the document"—can enhance the formal tone of the document, aligning it with legal expectations.

Moreover, training programs for notaries and legal professionals could incorporate insights from this study. By emphasizing the need for clear and precise language, future practitioners can be better equipped to produce documents that meet legal standards and reduce the risk of misunderstandings or disputes. For example, workshops that focus on the effective use of legal jargon and nominalizations could help notaries create more authoritative documents.

While this study provides valuable insights into notarial discourse, it is not without limitations. The corpus analyzed was limited to specific jurisdictions, which may not fully represent the diversity of notarial practices globally. Future research could expand this analysis to include notarial documents from various legal systems, such as civil law and common law traditions, to compare linguistic features and communicative functions across different contexts.

In summary, this discussion highlights the significance of notarial discourse as a research object within linguistics. The study's findings underscore the relationship between language and legal practices, emphasizing the role of linguistic features in conveying legal meaning and authority. By addressing the practical implications for legal professionals, acknowledging the limitations of the current research, and suggesting avenues for future exploration, this discussion contributes to a deeper understanding of notarial discourse and its impact on the legal landscape.

REFERENCES:

1. John Smith. The evolution of notarial discourse: A historical perspective [Electronic resource] / J. A. Smith, L. M. Johnson, R. W. Brown. – P. 45-60.
2. Maria Gonzalez. The role of language in legal validity / M. Gonzalez // Legal Linguistics. – 2019. – Vol. 12, No. 3. – P. 89–102. – P. 92.
3. Thomas Lee. The characteristics of Indonesian legal language in notarial documents [Electronic resource] / K. T. Lee, S. H. Kim, J. Y. Park. – <https://j.ideasspread.org/index.php/ilr/article/view/642> – P. 23-29.
4. Sarah Thompson. Legal jargon and its barriers to understanding / S. Thompson // Journal of Legal Communication. – 2018. – Vol. 4, No. 2. – P. 78-90. – P. 82.
5. Green, R. Legal validity and the intricacies of legal language / R. Green // Journal of Law and Linguistics. – 2022. – Vol. 5, No. 1. – P. 55-70. – P. 60.
6. White, E. The authoritative nature of notarial language and its social implications / E. White // Legal Studies Review. – 2021. – Vol. 10, No. 3. – P. 112-130. – P. 115.
7. Brown, R. W., & Green, L. K. (2017). *Doublets in legal discourse: Data-driven insights for enhancing translation*.
8. Chen, L. X. The role of nominalization in notarial discourse / L. X. Chen, Y. Z. Wang, H. F. Liu // Journal of Legal Studies. – 2021. – Vol. 15, No. 2. – P. 123-135.
9. Davis, M. R., & Thompson, S. A. (n.d.). *Legal discourse: Studies in linguistics, rhetoric and legal analysis*.
10. Gonzalez, M. (2019). *The role of language in legal validity*. *Legal Linguistics*, 12(3), 89–102.

UDC 8; 81

CONTRASTIVE ANALYSIS OF IDIOMATIC EXPRESSIONS AND PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Kh.G`Pulatova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi idiomatik iboralar va frazeologik birikmalarni chog'ishtirma tahlil qilishni o'rganadi. Maqsad, ularning tuzilishi, ma'nolari va madaniy ta'sirlarini aniqlashdir. Turli idiomatik iboralarini o'rganish orqali, tadqiqot tilning madaniy nozikliklari va ijtimoiy kontekstlarni qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, ikkita til ba'zi umumiy idiomatik mavzularni o'z ichiga olsa-da, ular o'z madaniyatlariga chuqur ildizlangan noyob xususiyatlarga ham ega. Ushbu tahlil, madaniyatlararo muloqot va tarjima qiyinchiliklarini yaxshiroq tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: idiomatik iboralar, frazeologik birikmalar, chog'ishtirma tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, madaniy ta'sirlar, tarjima qiyinchiliklari.

Аннотация. В данной статье рассматривается контрастный анализ идиоматических выражений и фразеологических единиц в английском и узбекском языках. Целью исследования является выявление сходств и различий в их структурах, значениях и культурных импликациях. Изучая различные идиоматические выражения, работа подчеркивает, как язык отражает культурные нюансы и социальные контексты. Результаты показывают, что, хотя оба языка имеют некоторые общие идиоматические темы, они также демонстрируют уникальные характеристики, глубоко укорененные в их соответствующих культурах. Этот анализ способствует лучшему пониманию межкультурной коммуникации и проблем перевода.

Ключевые слова: идиоматические выражения, фразеологические единицы, контрастный анализ, английский язык, узбекский язык, культурные импликации, проблемы перевода.

Abstract. This article explores the contrastive analysis of idiomatic expressions and phraseological units in English and Uzbek languages. It aims to identify similarities and differences in their structures, meanings, and cultural implications. By examining various idiomatic expressions, the study highlights how language reflects cultural nuances and social contexts. The findings suggest that while both languages share some common idiomatic themes, they also exhibit unique

characteristics that are deeply rooted in their respective cultures. This analysis contributes to a better understanding of cross-cultural communication and translation challenges.

Keywords: *idiomatic expressions, phraseological units, contrastive analysis, English language, Uzbek language, cultural implications, translation challenges.*

Introduction. Idiomatic expressions and phraseological units are an integral part of any language, reflecting the cultural, historical, and linguistic characteristics of a particular language community. These fixed multi-word constructions often have meanings that cannot be derived from the literal meanings of their individual components. Comparing and contrasting the idiomatic and phraseological systems of two languages can provide valuable insights into the unique conceptualizations and linguistic patterns of each language. This paper aims to conduct a contrastive analysis of idiomatic expressions and phraseological units in English and Uzbek languages. The study examines the semantic, structural, and cultural aspects of these language constructs in order to identify the similarities and differences between the two languages. The findings can contribute to a better understanding of cross-cultural differences and the challenges involved in translating such language constructs.

Research methodology. The comparative analysis could explore translation strategies for rendering phraseological units between English and Uzbek, considering issues such as translatability, cultural equivalence, and pragmatic appropriateness. Linguists who have worked on the classification of phraseological units in English include scholars like M.A.K. Halliday and Peter Newmark. In Uzbek linguistics, researchers such as Gofur Gulomov and Shavkat Azimov have contributed to the study of phraseology and its classification within the Uzbek language. Their work has shed light on how language reflects human experiences and values across different cultures and societies. While there are some similarities between the English and Uzbek phraseological units denoting humanity, there are also some notable differences. For example, in English, the phrase "to have a heart of gold" is used to describe someone who is kind and generous. In Uzbek, however, the phrase "ko'ngli toza" is used to describe someone who is selfless and puts the needs of others first. Similarly, while the English phrase "to have a heart of stone" describes someone who lacks compassion, the Uzbek phrase "bag'ritosh" means to be not sincere and honest. The historical and cultural background of phraseological units in English and Uzbek languages can be different, leading to unique expressions in each language. Some phraseological units in English may have roots in Latin or French, while Uzbek phraseological units may have roots in Persian or Arabic. English phraseological units may contain words that are borrowed from other languages, including Latin, French, and German. In contrast, Uzbek phraseological units are more likely to have words that are specific to the Uzbek language. English phraseological units can vary in formality, with some being more formal or informal in nature. Uzbek phraseological units tend to be more formal in general. English phraseological units may be more commonly used in everyday language, while Uzbek phraseological units may be used more often in formal or literary contexts. However, the structure and syntax of phraseological units can be different between English and Uzbek languages. For example, some phraseological units in Uzbek may have different word order compared to English. The phonetic and phonological features of phraseological units can vary between English and Uzbek, leading to differences in pronunciation and intonation. Phraseological units are typically structured in a way that the meaning of the whole phrase cannot be deduced from the meanings of the individual words. In contrast, Uzbek phraseological units often have a more transparent structure where the meaning of the whole phrase can be understood from the meanings of the individual words.

Analysis and results. Both languages feature idiomatic expressions that serve to enrich communication. They often use similar themes, particularly in terms of natural elements or animal imagery. English: "The early bird catches the worm" - This emphasizes the value of taking action early. "Erta turmagan qushni ovlamaydi" - Literally translating to "The bird that doesn't wake up early is not caught," conveying a similar message.

Despite these similarities, there are notable differences in the themes and imagery used in idiomatic expressions. English idioms often reflect Western cultural references, while Uzbek idioms are rooted in local traditions and folklore.

English: "Kick the bucket" - A humorous way to say someone has died.

Uzbek: "Toshga bosish" (literally "to step on a stone").

This refers to making a mistake or facing consequences, which showcases a different cultural reference.

Both languages utilize phraseological units to convey complex ideas succinctly. Proverbs serve as moral lessons or observations about life in both cultures.

English: "A stitch in time saves nine" - This suggests that taking timely action can prevent bigger problems later.

Uzbek: "Vaqtida qilingan ish, o'n ishni tejaydi" - This translates to "Work done on time saves ten works," conveying the same moral.

The structure and usage of phraseological units can differ significantly. English favors longer, more complex phrases, while Uzbek often utilizes shorter, more direct expressions.

English: "Burning the midnight oil" - Meaning to work late into the night.

Uzbek: "Tungi chiroq yoqish" (literally "to light a night lamp"). A more straightforward expression indicating late work without the metaphorical connotation.

In English, idiomatic expressions often reflect a culture that values individualism and pragmatism. The imagery frequently relates to modern life, technology, and Western cultural norms.

"Throw in the towel" - This phrase, originating from boxing, signifies giving up. It reflects a competitive culture where fighting spirit is valued.

Uzbek idioms emphasize community, tradition, and familial relationships. The use of nature and agricultural imagery in Uzbek idioms underscores the agrarian roots of Uzbek society.

"Ota-onadan qoldi" (literally "left by parents") - This implies an inheritance or legacy, highlighting the importance of family in Uzbek culture.

Conclusions and suggestions. The contrastive analysis of idiomatic expressions and phraseological units in English and Uzbek languages reveals that both linguistic systems serve as mirrors reflecting the cultural values, beliefs, and practices of their respective societies. While some idiomatic expressions share similar themes such as nature and animals others are deeply rooted in the unique historical and social contexts of each language.

Idiomatic expressions in both languages exhibit a fixed structure with non-literal meanings, making them complex yet rich in cultural significance. In contrast, phraseological units display greater flexibility in structure and meaning, allowing for broader usage in various contexts. This indicates a varying level of creativity and adaptability in language usage between the two cultures.

REFERENCES:

1. Reichstein A.D. On the comparison of phraseological systems // Foreign languages
2. Roizenzon L.I., Avaliani Y.Y. Modern aspects of the study of phraseology // Problems of phraseology and the tasks of its study in higher and secondary schools. Vologda, 19675.
3. Кунин А.В. О структурно – семантической классификации фразеологических значений. М., 1979.
4. Alexander, R.J. (1984). Fixed expressions in English: reference books and the teacher. ELT Journal, 38: 127-132.
5. Maslova V.A. Introduction to cultural linguistics. M., 1997
6. Баходирова, Ф. Б. Ingliz tilida frazeologik sinonimya / Ф. Б. Баходирова. Текст:непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 24 (262). С. 533-535.
7. [file:///C:/Users/user/Downloads/CAJMRMS+1322%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/CAJMRMS+1322%20(1).pdf)
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/a-contrastive-analysis-of-idioms-and-phraseological-units-in-english-and-uzbek-languages>
9. https://www.researchgate.net/publication/384351249_Semantic_Features_of_Phraseological_Units_in_English_and_Uzbek_Languages

INGLIZ TILIDA BAHO KONSEPTINI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARI KOGNITIV-PRAGMATIK NUQTAI NAZAR

N.S.Qobilova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
M.Sh.Azimova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida baho konseptini ifodalovchi til birliklari va ularning funksiyalari tahlil qilinadi. Baho atamasi ta'lim va ijtimoiy kontekstda qanday ahamiyatga ega ekanligi ko'rib chiqiladi. Maqola, baho berish jarayoni, til birliklari, madaniyat va psixologik jihatlar orqali bahoni ifodalovchi so'zlar va iboralarning qo'llanilishini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: baho, baholash, ingliz tili, lingvistika, madaniy kontekst, psixologiy, formal baholash, informal baholash.

Аннотация. В данной статье анализируются языковые единицы, репрезентирующие понятие ценности в английском языке, и их функции. В нем рассматривается важность термина «оценка» в образовательном и социальном контексте. В статье рассматривается процесс оценивания, языковые единицы, культурно-психологические аспекты употребления слов и словосочетаний, выражающих оценку.

Ключевые слова: оценка, английский язык, лингвистика, культурный контекст, психология, формальная и неформальная оценка.

Abstract. This article analyzes the linguistic units representing the concept of value in English and their functions. It examines the importance of the term "assessment" in educational and social contexts. The article examines the process of assessment, linguistic units, cultural and psychological aspects of the use of words and phrases expressing assessment.

Keywords: assessment, evaluation, english language, linguistics, cultural context, psychology, formal assessment, informal assessment.

Kirish. Baho, ijtimoiy va ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir konseptdir. U o'z ichiga baholash, qiymat berish va qaror qabul qilish jarayonlarini oladi. Ingliz tilida baho berish va baholarni ifodalovchi ko'plab til birliklari mavjud. Bularning barchasi baho berish jarayoni va unga bog'liq psixologik jihatlarini tushunishimizga yordam beradi. Ushbu maqolada, baho konseptining lingvistik, madaniy va psixologik jihatlarini keng qamrovli tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Baho konsepti bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar o'z ishlarida baholash jarayonining lingvistik, madaniy va psixologik jihatlarini o'rgangan. Quyida ushbu mavzu bo'yicha ishlagan olimlarning ba'zi tadqiqotlari va ularning asosiy yo'nalishlari keltirilgan:

1. Madaniyatlararo baholash usullari (Janubiy Koreya va Skandinaviya)

Bir qator tadqiqotchilar, jumladan Vakhidova F. va Galuzina V., madaniyatlararo baho berish tizimlarini o'rganib, quyidagi jihatlarini ko'rsatgan:

-Janubiy Koreyada baholar o'ta yuqori raqobatbardosh muhit yaratib, talabalar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarga ta'sir qiladi.

-Skandinaviya davlatlarida esa, baholash tizimi ko'proq jamoaviy hamkorlikka asoslangan.

2. Kognitiv va pragmatik nuqtai nazar (Qobilova Nargisa Sulaymonovna)

Qobilova Nargisa baholash konseptini kognitiv va pragmatik nuqtai nazardan o'rgangan. Uning tadqiqotlari baho berish jarayonida til birliklarining funktsional imkoniyatlarini va ularning madaniy kontekstdagi o'ziga xosliklarini ko'rsatib beradi. Masalan:

-Baholashning individual va ijtimoiy ta'sirlarini o'rganish.

-Lingvistik birliklarning baho berish jarayonida aniqlik va aniq muloqotni ta'minlashdagi roli.

3. Psixologik ta'sirlar (Motivatsiya va o'z-o'zini baholash)

Sulaymonbekovna Q. N. motivatsiya va o'z-o'zini baholashni baho jarayonining psixologik komponentlari sifatida o'rgangan. U o'z ishlarida:

-Yuqori baholarning talabalar motivatsiyasini oshirishi,

-Past baholarning esa shaxsiy ishonchga salbiy ta'sir ko'rsatishi haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, baho jarayonining psixologik jihatlarini shaxsiy muvaffaqiyatni ta'minlashdagi rolini tahlil qilgan.

Tahlil va Natijalar. __Baho Konseptining Lingvistik Tahlili: 1. *Baho atamaları*

Ingliz tilida baho berish jarayonini ifodalaydigan ko'plab atamalar mavjud. "Grade," "score," "rating," "assessment," va "evaluation" kabi atamalar o'ziga xos kontekstlarda qo'llaniladi. Har bir atama ma'lum bir vaziyatni aks ettirishga mo'ljallangan:

Grade: Ta'lim tizimida beriladigan baho. Maktab yoki universitetda ishlatiladi. Masalan, "I received a B in my math class."

Score: Ko'pincha sport yoki testlarda qo'llaniladi. Masalan, "He scored 85 on the test."

Rating: Mahsulot yoki xizmatlarni baholashda ishlatiladi. Masalan, "This restaurant has a 4-star rating."

Assessment: O'qituvchilar tomonidan ta'lim jarayonini baholashda ishlatiladi. Masalan, "The assessment will determine your final grade."

Evaluation: O'ziga xos ravishda loyiha yoki faoliyatni baholashni anglatadi. Masalan, "The evaluation showed that the program was effective."

Bu atamalar baho berish jarayonini samarali ravishda ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

2. *Baho berish jarayonida til birliklari.* Baho berish jarayonida ishlatiladigan iboralar va jumlar juda muhimdir. Bular baho berishda aniq va ravshan muloqot qilish imkonini beradi. Masalan:

"I would rate this as excellent."

"His performance was outstanding."

"This work deserves a high score."

Bunday ifodalar bahoni sifat va miqdor jihatidan aniq ifodalash imkonini beradi. Bahoni ifodalovchi sifatlar, masalan, "excellent," "poor," "satisfactory," va raqamlar (1 dan 10 gacha yoki 100 gacha bo'lgan baholar) baho berish jarayonida qo'llaniladi. Bu til birliklari baho berish jarayonini yanada samarali qiladi.

Baho va Madaniyat. 1. *Madaniyatga ta'siri.* Baho konsepti turli madaniyatlarda turlicha ifodalanadi. Masalan, Yaponiyada baho tizimi juda qattiq va yuqori baholar olish katta muhimiyatga ega. Yapon madaniyatida ta'limga jiddiy yondashuv va yuqori baholar olish jamiyatda yuqori obro'ga ega bo'lishning muhim omillaridan biridir. Boshqa tomondan, Skandinaviya mamlakatlarida baholar ko'proq individual yondashuvga asoslanadi. Bu farqlar madaniyatlararo munosabatlarga ta'sir qiladi.

2. *Madaniy kontekstdagi baholar.* Madaniyatlararo baholash usullari bir-biridan farq qiladi. Ba'zi madaniyatlarda baho berish o'zaro raqobatni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa odamlar o'rtasidagi aloqalarga ta'sir qiladi. Masalan, Janubiy Koreyada talabalarning raqobatbardoshligi juda kuchli, bu esa ularning o'zaro munosabatlarini murakkablashtirishi mumkin. Boshqa tomondan, boshqa mamlakatlarida baholash ko'proq jamoaviy va hamkorlikka asoslangan. Bunday madaniy farqlar, baho berish jarayonini yanada murakkablashtiradi va ta'lim muhitida o'zaro aloqalarga ta'sir qiladi. Odamlarning o'zaro munosabatlari va baholash usullari madaniy kontekstga mos ravishda o'zgarishi zarur.

Baho Berish Tizimlari. 1. *Formal va Informal Baholar.*

Baho berish tizimlari ikki asosiy toifaga bo'linadi: formal va informal.

Formal baholar: Ta'lim muassasalarida qo'llaniladi va rasmiy talablarga asoslangan. Bu baholar ko'pincha talabalar o'rtasida raqobatni keltirib chiqaradi va natijalar rasmiy hujjatlarda aks etadi. Misol uchun, universitetlarda olingan baholar talabalar o'rtasidagi raqobatni kuchaytiradi.

Informal baholar: Do'stlar o'rtasida yoki xizmat ko'rsatish sohasida qo'llaniladi. Masalan, "I would give this movie a thumbs up" kabi ifoda informal bahoni anglatadi. Informal baholar ko'pincha shaxsiy fikrlarni ifodalaydi va rasmiy baholash tizimlaridan farq qiladi. Bu ikki turdagi baholar o'rtasidagi farqlar, shuningdek, baholash jarayonida qaysi me'yorlarga asoslanishiga ta'sir qiladi.

2. *Baho berish me'yorlari.* Baho berish jarayonida muayyan me'yorlar mavjud. Bu me'yorlar baho berishning adolatli va obyektiv bo'lishini ta'minlashga yordam beradi. O'qituvchilar, masalan, baho berish uchun o'z mezonlariga ega bo'lishi kerak, bu esa talabalar uchun aniqlik yaratadi.

Obyektivlik va adolat baho berish jarayonining muhim jihatlaridir. Baholash me'yorlari har bir shaxsni teng ravishda baholashga imkon beradi va shunday qilib, adolatli raqobat muhitini yaratadi. Psixologik Jihatlar. Baho berish jarayoni psixologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Baho olish jarayonida talabalar va ishchilarning motivatsiyasi, o'z-o'zini baholashi va o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchi ta'sirlanadi.

1.*Motivatsiya va O'z-O'zini Baholash.* Baho, talabalar va ishchilarga o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi. Yuqori baholar ko'proq motivatsiya keltirishi mumkin, lekin past baholar salbiy psixologik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, individual baholash yondashuvi shaxsiy muvaffaqiyatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Talabalar o'z baholarini ko'rib chiqib, kelgusidagi o'rganish jarayonlarini rejalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Motivatsiya va o'z-o'zini baholash o'rtasidagi bog'liqlik, talabalarining o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilaydi.

2.*Baho Va O'zaro Munosabatlar.* Baho berish jarayoni odamlar o'rtasidagi munosabatlarga ham ta'sir qiladi. Yuqori baholar olish, shaxsiy muvaffaqiyatni va o'zaro hurmatni kuchaytirishi mumkin. Biroq, past baholar insonning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin va bu, o'z navbatida, shaxsiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Talabalar o'rtasida baho berish jarayoni o'zaro raqobatni oshirishi va ijtimoiy dinamika o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida baho konseptini ifodalovchi til birliklari nafaqat ta'lim jarayonida, balki ijtimoiy munosabatlarda ham muhim ahamiyatga ega. Baho berish jarayoni psixologik jihatdan talabalarining motivatsiyasini, o'z-o'zini baholashini va o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Lingvistik jihatdan bahoni ifodalovchi atamalar va iboralar, shuningdek, madaniy kontekstda baho berishning o'ziga xosligi, insonlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiladi.

Maqolada ta'kidlanganidek, baho berish jarayoni kompleks bo'lib, bu jarayonda til birliklarining roli alohida ahamiyatga ega. Baholar, o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, shuningdek, individual yutuqlarni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar baho berish jarayonining boshqa madaniy va ijtimoiy kontekstlar bilan aloqalarini o'rganishga qaratilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Vakhidova, F., & Galuzina, V. (2024). The connection between orwell's '1984'and our reality. Академические исследования в современной науке, 3(9), 31-37.
- 2.Vakhidova, F., & Galuzina, V. (2024). Methods of investigating cognitive processes in foreign language learning. Development and innovations in science, 3(3), 11-16.
- 3.Вахидова, Ф., & Галузина, В. (2024). Методы исследования когнитивных процессов при обучении иностранным языкам. Models and methods in modern science, 3(4), 5-12.
4. Вахидова, Ф., & Галузина, В. (2024). Связь между '1984'оруэлла и нашей реальностью. Инновационные исследования в науке, 3(3), 5-12.
- 5.Sulaymonbekovna, Q. N. (2021). Cognitive dissonance and pragmatic influence, Academia: An International Multidisciplinary Research Journal, 902-908.
- 6.Kobilova, N. S. (2016). Literary interpretation of social psychology in the novel" MARTIN EDEN". Worldscience, 4 (3 (7)), 52-53.
- 7.Sulaymonovna, Q. N., & Abduxolqovna, R. M. (2023, May). Structure of the linguistic category" characteristics of a human". In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 151-153).
- 8.Sulaymonbekovna, Q. N., & Raimovna, I. G. (2021). Cognitive dissonance and pragmatic influence. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 902-908.
- 9.Ahrorovna, N.N., & Shakhrozoda, D.(2023). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitishning zamonaviy metodlari. the theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 1(9),67-72.
- 11.Nazarova, N. (2023). Tilshunoslikda nazariy va amaliy onomastika tasnifi. центр научных публикаций (buxdu. uz), 43(43).
- 12.Nazarova, N. (2023). Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 34(34).
- 13.Nazarova, N. (2022). Лексико-семантические особенности антропонимов. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 25, 25.
- 14.Saidovna, V. F. (2024). The Cult of Saints in Central Asia. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(2), 559-563.
15. Saidovna, V. F. (2024). The Cult of Saints in Central Asia. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(2), 559-563.

INGLIZ TILIDA MODAL FE'LLARNING TAQIQLASH KATEGORIYASINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

N.S.Qobilova, o'qituvchi, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
M.T.Hojiyeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilida modal fe'llarning taqiqlash ma'nosida ishlatilishi, hamda ularning kommunikativ madaniyatga ta'siri misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: direktiv nutq aktlari, taqiqlovchi, maxfiylik, ijtimoiy assimetriya, illokatsion semantika.

Аннотация. В статье на примерах анализируется употребление модальных глаголов в английском языке в смысле запрета, а также их влияние на коммуникативную культуру.

Ключевые слова: директивы, запреты, приватность, социальная асимметрия, иллокутивная семантика.

Abstract. The article analyzes the use of modal verbs in the English language in the sense of prohibition, as well as their influence on communicative culture with the help of examples.

Key words: directives, prohibition, privacy, social asymmetry, illocutionary semantics.

Kirish. Ma'lumki, turli tillarda eng muhim gap bo'laklaridan biri bu fe'ldir. Uning vazifalari quyidagilardan iborat: u harakatni tasvirlash uchun ham, muayyan jarayonni belgilash uchun ham xizmat qiladi. Ishonch bilan aytish mumkinki, nutqda fe'lsiz faqat hodisaning ma'nosiz nomidan tashqari deyarli hech qanday ma'no bo'lmaydi. Modal fe'llar esa asosiy fe'llarga qo'shimcha ma'no yuklaydigan fe'llardir. Ya'ni modal fe'llari asosiy fe'ldagi ish-harakatni qila olish mumkinligi, mumkin emasligi, qilish kerakligi yoki kerakmasligi, buyruq, iltimos, tanbeh, taxmin va shu kabi imkoniyat va shart-sharoitlarni anglatadi. Shuningdek, modal fe'llar buyruq mayllarini ifodalashda katta rol o'ynaydi. Buyruq direktiv nutq aktlarining bir qismidir. Aniqroq qilib aytganda, so'zlovchining tinglovchiga majburiyat yuklashi, buyurishi, nimanidir taqiqlashi direktiv nutqiy aktda sodir bo'ladi. Ingliz tilidagi ayrim modal fe'llar taqiqlash ma'nosini bildiradi va shu tariqa direktiv nutq aktlarida bevosita ishtirok etadi.

Adabiyotlar sharhi. Modallik kategoriyasi barcha tillarga xos hisoblanadi. Ingliz tilidagi modal fe'llarning taqiqlash va buyruq ma'nolarini ifodalab, direktiv nutq aktda ishtirok etishi ustida dunyo olimlaridan D.A.Allen Jeyms, L.S.Barxudarov, L.S.Shteling, T.V.Larina, O.Yespersen, o'zbek olimlaridan esa J.Yoqubov va M.Jo'rayeva kabi olimlar tadqiqot olib borganlar. Shuningdek, M.Qurbonova nutqiy aktda xabar, so'roq, buyruq, taqiqlash kabi nutqiy harakatlar ingliz tilida modal fe'llar orqali ham amalga oshirilishi mumkinligini aytib o'tgan. Maqolada ushbu olimlarning ilmiy tadqiqot ishlaridan foydalanildi. Misollar K.N.Kachalova, E.E.Izrailovich va L.G.Verba kabi olimlarning ingliz tili grammatikasiga oid kitoblaridan olindi.

Natijalar va muhokama. Ingliz tilida modal fe'llar muntazam ravishda taqiqni ifodalash uchun ishlatiladi. Ular ijtimoiy normalar va modallik sub'ektining ifodasi bilan bog'liq bo'lgan zarurat va imkoniyatni aks ettiradi. Modal fe'llar, hatto iroda ifodasi maydonining chekkasida bo'lsa ham, ko'p hollarda o'ziga xos leksik ma'nosini yo'qotmaydi, u turtki ma'nosiga qo'shiladi va gaplarning bir-biridan farqlanishiga yordam beradi, uni turli xil xushmuomalalik, qat'iyatlilik, ifodalilik, afsuslanish, buyruq, taqiq kabi bo'yoqlar bilan boyitadi.

Direktiv illokatsion semantika *must, have to, be to, should, ought, shall* kabi modal fe'llar bilan ifodalanadi. Masalan, «*You should better not do that again!* »» (L.Kerrol Alisa mo'jizalar mamlakatida) so'zma-so'z tarjimada «*Yaxshisi buni boshqa qilmasligingiz lozim*», lekin aslida «*Boshqa bunday qilmang*» degan ma'noni anglatadi va kommunikativ maqsad qaysidir harakatni takrorlashni taqiqlashdir.

Bunday gaplarning sintaktik xususiyati adresatga to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirish bo'lib, u *you* olmoshi bilan ifodalanadi.

Must barcha modal fe'llar ichida taqiq ma'nosini ifodalovchi eng ko'p uchraydigan shakli bo'lib, qabul qiluvchi tomonidan bajarilgan harakatni to'xtatish uchun odobli undov vazifasini bajaradi.

Masalan, «*Must you make so much noise?*» " *Ko'p shovqin qilishni to'xtating* " degan ma'noni anglatadi. Taqiqni ifodalash uchun, ya'ni ruxsat berishni rad etish emas, balki aynan taqiqlash *must not* yordamida ifodalanadi . «*Reference books must not be taken away from the Reading Room*», tarjimada "Ma'lumotnomalar o'quv zalidan olib ketilmasligi kerak" jumlasini "Ma'lumotnomalarni o'qish zalidan olib chiqish taqiqlanadi" degan ma'noni anglatadi.

Have to must dan farqli ravishda (majburiyat so'zlovchi tomonidan yuklanganligini bildiradi) tashqi kuchlar ta'sirida majburiyatning tashqaridan yuklanganligidan dalolat beradi. Masalan, " *You must give up smoking* " va " *You have to give up smoking!* " degan ikkita jumla butunlay boshqa manolarni anglatadi. Birinchi holatda, ma'ruzachining o'zi suhbatdoshning chekishni to'xtatishini xohlaydi. Ikkinchi holda esa, tashqi kuchlarning mavjudligi, vaziyat jihatidan kelib chiqqan holda, ehtimol, bu chekish shifokor tomonidan taqiqlanganligini anglatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu yerda *you* olmoshidan g'azablanish yoki sabrsizlik kabi maxsus hissiy rangni ifodalash uchun foydalaniladi.

Don't qo'shish ham buyruqni taqiqlashga aylantiradi. Masalan, " *Don't talk. I want to hear what happens* " deganda " *Gapirmang! Men nima bo'lganini eshitishni xohlayman* " degan ma'no kelib chiqadi va bunda *don't* ko'makchisi yordamida harakat qat'iyan taqiqlanadi.

Taqiqni ifodalash uchun *let* fe'lining infinitiv bilan birikmasini ham qo'llash mumkin. Masalan: *Don't let the dog worry the sheep - It* qo'ylarni tashvishga solmasin.

Don't buyruq ma'nosini ifodalaganda *to be* fe'liga bilan birga ham ishlatilishi mumkin. Boshqa holatlarda, bu sodir hodisa sodir bo'lmaydi, ya'ni buyruqdan tashqari boshqa ma'noda *don't* *to be* fe'li bilan birikmaydi. Masalan, *Don't be late for school!* - maktabga kechikmang!

Shuningdek taqiqlashni ifodalash maqsadida *not* inkor ko'makchisi bilan birga *be* fe'lining infinitive bilan birikmasi birga ishlatiladi. Masalan, " *You're not to come into my room without knocking* " jumlasini " *Siz mening xonamga taqillatmasdan kirmasligingiz kerak* " degan ma'noni bildiradi va harakatni taqiqlaydi.

Shall (yoki *shalt*, 1-shaxs birlik va ko'plikning eski shakli) fe'li taqiqni bildirmaydi, *not* inkor ko'makchisi bilan birga qo'llanilganda taqiqlash ma'nosini ifodalaydi. Masalan: " *Thou shalt not steal* " - "O'g'irlik qilma!"

Shuningdek, fe'lining yana bir shaxssiz shakli hisoblanmish gerund majhul nisbat formalari bilan birga qo'llanilganda ham taqiqlash ma'nosi ifodalanadi. Misol uchun, " *Smoking is not allowed!* " - "Chekish taqiqlangan!" degan ma'noni bildiradi.

Cannot taqiqni yumshatish uchun rasmiy nutqda ishlatilishi mumkin . Tashqi ishlar vazirligi xodimi tashrif buyurgan odamga taqiqni yumshoq ohangda xushmuomalalik bilan bildirish istagida shunday deydi: "«*Mr. Chen, your mother cannot stay in London without a visa*»(H.Crawley *The lovers and the loved*), bu esa "Janob Chen, sizning onangiz Londonda vizasiz qololmaydi" deb tarjima qilinadi.

O'zbek va ingliz tillarida buyruq mayli bevosita biror harakatni bajarishga undaydi. Undan tashqari buyruq mayli direktivalarning taqiqlash ma'nosiga ega bo'lgan ko'rinishlaridan biridir. Masalan:

George, don't speak English, please! - Jorj, iltimos, ingliz tilida gapirmang!

So'zlovchi o'z nutqida nafaqat taqiqlash ma'nosini bildiruvchi buyruqni, balki shunchaki oddiy buyruqni qo'llasa ham, u bevosita suhbatdoshga ta'sir qiladi va shu bilan o'zini suhbatdoshdan yuqori qo'yadi. Biroq, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi bunday munosabatlar ingliz mentalitetiga xos emas. So'zlovchi ingliz madaniyatida o'zini suhbatdoshdan ustun qo'ymaydi va teng huquqli muloqotni afzal ko'radi. Ingliz tilidagi kommunikativ xulq-atvorning o'xshash xususiyatlari tinglovchining manfaatlariga ta'sir qiladigan va uning shaxsiy avtonomiyasi zonasiga kirib borish xavfi mavjud bo'lgan barcha muloqot holatlarida namoyon bo'ladi. Bunday tahdid tufayli ingliz tilidagi buyruq mayliga o'ta ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga to'g'ri keladi.

Ingliz tiliga xos bo'lgan eng muhim madaniy qadriyat - bu shaxsning avtonomligidir. Buning uchun tilda maxsus so'z bor - "privacy", ya'ni "maxfiylik". Aynan shaxsning avtonomligi, ya'ni shaxsiy daxlsizligi, ingliz madaniyatining eng muhim tushunchasi bo'lib, ingliz tilidagi muloqotning ko'plab xususiyatlarini tushunish uchun kalitni ta'minlaydi. Ingliz kommunikatori oldida turgan eng

muhim vazifalardan biri bu himoyalangan hududga kirishning oldini olish va suhbatdoshning shaxsiy daxlsizligiga hurmat ko'rsatishdir. Aynan shuning uchun ham masofa saqlashga qaratilgan strategiyalar ingliz kommunikativ madaniyati alohida muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va munozara. Inglizlar, iloji bo'lsa, imperativdan qochishga harakat qilishadi, va bu kommunikativ imperativsizlikning yorqin namunasidir. Ingliz tilidagi kommunikativ xulq-atvor me'yorlari og'zaki va yozma nutqda imperativdan foydalanishni qat'iy cheklaydi, chunki u, birinchi navbatda, suhbatdoshga bevosita ta'sir qiladi. Muloqot meyorlari grammatik vosita bo'lgan holda, kommunikativ rollarining taqsimlanishiga turli yo'llar bilan ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi va imperativni juda ehtiyotkorlik bilan ishlatish va eng muhimi, har bir muloqot qiluvchining maqomini saqlashga e'tibor berish kerakligi haqida ogohlantiriladi. Imperativdan foydalanib, ma'ruzachi o'zini suhbatdoshdan yuqori qo'yishi, uni pastroq maqomga tushirishi va bu so'zlovchilar o'rtasidagi tenglikni buzishi mumkin. Bu holat ingliz tilida harakatni taqiqlashning usullaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kabilova, NS (2016). Literary review of social psychology in the novel "Martin Eden". World Science, 4(3 (7)), 52- <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25619815>
2. Qobilova S.N. (2021) Cognitive dissonance and pragmatic influence, ACADEMICIA:an International Multidiciplinary Research Journal,902-908.
3. Аллен, Джеймс, Перро, К. Раймон. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. М., 1986. – 423 с.
4. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. «Грамматика английского языка – М,2005. – 67 с.
5. Беляева М. А. «Грамматика английского языка» - М, 1977. – 333 с.
6. Верба Г.Л. «Грамматика английского языка» - М, 2005 – 368 с.
7. Вейхман Г.А. «Новое в английской грамматике» - М, 1990 – 128с.
8. Есперсен О. «Философия грамматики английского языка» - М, 2004. – 316 с.
9. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. «Грамматика английского языка» - М, 2005 – 598с.
10. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. / Ларина Т.В. — М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. —516с.

UO'K 808.5

KINODISKURSIDA SALBIY EMOTSIYALARNI QURISH: KOGNITIV-PRAGMATIK NUQTAI NAZAR

N.S.Qobilova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

A.O.Ollomurodov, mustaqil tadqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi badiiy kinodiskursida salbiy emotsiyalarni qurishning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini ochib beradi. Ushbu tadqiqot semiotik nazariyalar, emotsiyalar tilshunoslik nazariyasi, diskurs tadqiqotlari, kognitiv tilshunoslik, konseptual integratsiya va qo'shma diqqat nazariyalari bilan asoslangan bo'lib, bu nazariyalar salbiy emotsional ma'nolarni verbal, nonverbal va kinematografik semiotik resurslar orqali ko'p semiosisli yondashuv bilan tushuntirishni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kinematografik diskurs, kognitiv-pragmatik tahlil, konstruksiya, ma'no, multimodal, ko'p semiosis, salbiy emotsiya, semiotik resurs.

Аннотация. Эта статья раскрывает когнитивно-прагматические особенности построения негативных эмоций в англоязычном кинодискурсе. Это исследование опирается на семиотические теории, лингвистическую теорию эмоций, исследования дискурса, когнитивную лингвистику, теории концептуальной интеграции и совместного внимания, которые подчеркивают необходимость многосемиотического подхода к объяснению негативных эмоциональных значений через вербальные, невербальные и кинематографические семиотические ресурсы.

Ключевые слова: кинематографический дискурс, когнитивно-прагматический анализ, конструкция, значение, мультимодальность, многосемиотичность, негативная эмоция, семиотический ресурс.

Abstract. This article reveals the cognitive-pragmatic features of constructing negative emotions in English cinematic discourse. This research is based on semiotic theories, the linguistic theory of emotions, discourse studies, cognitive linguistics, theories of conceptual integration, and

joint attention, which emphasize the need for a multi-semiotic approach to explain negative emotional meanings through verbal, non-verbal, and cinematic semiotic resources.

Keywords: *cinematic discourse, cognitive-pragmatic analysis, construction, meaning, multimodality, multi-semiotics, negative emotion, semiotic resource.*

Kirish. Emotsiyalar va emotsionallik masalasi an'anaviy va innovatsion nuqtai nazardan turli fan sohalarida tadqiqotchilarning e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda: leksikologiya, sintaksis, semantika, an'anaviy pragmatika, kognitiv tilshunoslik, psixologiya, psixolingvistika, madaniyatshunoslik va boshqa sohalarida. Biroq, kino multimodal diskursida emotsiyalarni yaratish muammosi verbal, noverbal va kinematografik semiotik resurslarning o'zaro ta'sirini tushuntirish uchun turli yondashuvlarni talab qiladi. Inson emotsional sohasining neyrobiologik, psixologik, kognitiv, verbal, madaniy va ijtimoiy jihatlarini kommunikatsiya jarayoni uchun alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlar sharhi. Olimlar emotsiyalarni murakkab psixologik holatlar sifatida aniqlaydilar, ular "miyaning tanaviy sezgilarni dunyoda sodir bo'layotgan voqealar bilan bog'liq holda nimani anglatishini yaratishi" deb ta'riflaydilar. (Barrett, 2017, 30-bet); mental baholash jarayonining bu jarayonga bo'lgan dispozitsion javoblar bilan kombinatsiyasi natijasida emotsional tana holati yuzaga keladi (Damasio, 1994, 139-bet). Insonlarda emotsiyalarni konseptuallashtirishga tug'ma qobiliyat mavjud bo'lib, bu nuqtai nazardan kognitsiya til va emotsiya o'rtasida vositachi sifatida xizmat qiladi (Barret, 2017; Foolen, 2012). Ushbu maqolada emotsiyalar baholash faoliyatiga asoslangan psixofiziologik holatlar sifatida tushuniladi. Ular inson tajribasi bilan bog'liq bo'lgan barcha sezgi va motivatsion jarayonlarni o'z ichiga oladi va vaziyatli va ijtimoiy xarakterga ega. Emotsiyalarning ijobiy yoki salbiy yo'nalishi ularning aksiologik vektorini belgilaydi. Tilshunoslikning alohida sohasi sifatida emotsional tilshunoslik emotsiyalarning verbal jihatlarini bo'yicha juda katta bilimlar to'plagan bo'lib, ular bizning kundalik hayotimiz va manfaatlarimiz markazida turadi (Niemeier, 1997). Leksik semantika nuqtai nazaridan, emotsional ma'no so'zlarning semantik tuzilmasining ajralmas qismi hisoblanadi; ularning o'ziga xos semantik komponentlari so'zning emotsionalligini hosil qiladi (Shahovskij, 2010, 6-bet). Kognitiv nuqtai nazardan, emotsiyalar tili bilimlarni ifodalashning integrativ formati bo'lib, bu til orqali amalga oshiriladigan ikki asosiy kognitiv jarayon – konseptuallashtirish va kategoriyalash natijasidir (Foolen, 2012). Foolenning (2012, 363-364-betlar) ta'kidlashicha, emotsiyalar (a) tillarda ko'plab so'z shakllari orqali konseptuallashtiriladi, "to'g'ridan-to'g'ri" va majoziy ma'no bilan, (b) prosodiya, morfologiya, sintaktik konstruksiyalar va majoziy nutq orqali yanada bevosita tarzda ifodalanishi mumkin, va (c) tilni qayta ishlash va uning ontogenetik va filogenetik kelib chiqishi va rivojlanishi uchun asosiy hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri emotsiyalar qanday qilib turli xil diskurs turlarida, xususan multimodal diskursda qurilishi to'liq o'rganilishidir. XX–XXI asrlarda diskursiv tadqiqotlar semiotik jihatdan geterogen diskurslarni, shu jumladan, filmlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortishi bilan ajralib turadi. Film kinoijodkorlar va tomoshabinlar o'rtasidagi kommunikativ jarayonda vositachi vazifasini bajaradi. Filmning lingvistik tabiati nafaqat til vositalari orqali, balki verbal va noverbal komponentlar bilan birgalikda kommunikativ bo'ladigan filmga xos elementlar orqali ham emotsional ma'nolarni qurish va uzatish qobiliyatidan kelib chiqadi. Ushbu ishning dolzarbligi shundan iboratki, u multimodal tadqiqotlar doirasini ishlab chiqish orqali kino diskursida salbiy emotsional ma'nolarni yaratishning kognitiv-pragmatik mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqot aktyorlar va kinoijodkorlar tomonidan ssenariyda ko'rsatilgan film muallifining niyatlariga muvofiq qurilgan g'azab, qo'rquv, qayg'u va jirkanish kabi salbiy kinematik emotsiyalarning kognitiv va kommunikativ xususiyatlarini o'rganadi. Ushbu emotsiyalar verbal, noverbal va kinematografik resurslar bilan ifodalanib, kino diskursida ko'p semiozis orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqot materiali ingliz tilidagi badiiy filmlar va ularga mos keluvchi adabiy ssenariylardagi salbiy emotsional parchalar asosida olingan.

Kinematik emotsiyalarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning ma'lum modellarga asoslanib qurilish qobiliyatidir. Ekrandagi emotsiyalar haqiqiy emas; aktyorlar ularni fiziologik va hissiy-idrok

etish namoyon bo'lishlari va xulq-atvor naqshlari orqali qurib va jonlantiradilar. Emotsiyalarni qurish modeli sifatida ma'lum vaziyatlarda ularni boshdan kechirayotgan odamlar xizmat qiladi. "Bular aktyorning ifodalamoqchi bo'lgan yoki mo'ljallangan emotsiyalari" (Konijn, 2000, 34-bet). Shu bilan birga, aktyorning nutqi, ovozi, tana harakati, yuz ifodasi, fiziologik jarayonlarni taqlid qilish va ma'lum xulq-atvor naqshlari bilan birikishi orqali ekranda emotsiyani amalga oshirishga imkon beradi; tomoshabinlar tomonidan bu emotsiyani qayta tiklash esa dramatik vaziyatning haqiqat komponentlariga murojaat qilishini talab qiladi. Film emotsiyalarining tomoshabinlarga ta'siri ikki tomonlama: birinchidan, filmda namoyon bo'lgan emotsiyalar tomoshabinlarning qiziqishini qo'llab-quvvatlab, ularda emotsional javobni keltirib chiqaradi; ikkinchidan, ular "yorug'lik nuri" sifatida harakat qilib, hikoya syujetiga e'tiborni qaratadi va tomoshabinlarning idrok sohasiga ta'sir ko'rsatadi (Carroll, 1999). Tomoshabinlarning emotsional sohasiga ta'sir qilish qobiliyati film emotsiyalarining ifodaviy xarakteriga asoslanadi. Moslashuvchan film emotsiyalari tarmog'i rejissyorlarga turli assotsiatsiyalarni yaratishga imkon beradi (masalan, qayg'u kulrang yomg'irli kun bilan, qoshning chimirilishi g'azab bilan bog'liq va hokazo), bu esa ma'lum emotsiyalarni belgilaydi. Filmida assotsiatsiyalar rejissyorlar va tomoshabinlarning dunyo haqidagi umumiy bilimlariga asoslanib, ma'lum bir emotsiyani tomoshabinlar tomonidan idrok etilishini faollashtiradi. Bu assotsiatsiyalar nafaqat aktyorlarning o'yini orqali, balki musiqa, ovoz, yorug'lik orqali ham yaratiladi, chunki ular ma'lum fikrlar, xotiralar, g'oyalar va fiziologik reaksiyalar bilan "bog'langan". Tan (1999) ta'kidlaganidek, film – bu "emotsiyalar mashinasi", unda emotsiyalar ssenariylari film emotsiyalarining asosi bo'lib, ular rejissyorlar va tomoshabinlarning kognitiv, lingvistik va madaniy bilimlarini aks ettiradi (70-bet). Film qahramonining emotsional holatini yaratishda rejissyorlar tomoshabinlar ongida mavjud bo'lgan emotsiyalar ssenariylariga tayanib, ularni faollashtiradi. Emotsiyalar prototipik tarzda tashkil etilgan bo'lib, filmning kognitiv tamoyillariga asoslanib tuziladi (Smith, 1999, 104-bet). Shu sababli, kinematik diskursda emotsiyalarni qurish va aktualizatsiya qilish usullarini aniqlashga qaratilgan kognitiv-pragmatik yo'nalishni ajratish mumkin.

Semiotik nuqtai nazaridan kinematik diskurs ko'p kodlilik va multimodal xususiyatga ega. Uning ko'p kodlilik xususiyati uch xil turli semiotik (belgi) tizimlarining (kodlarining) o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi, bu ta'sir ma'noni qurishga qaratilgan. Ushbu maqolada men semiotik tizimni yoki kodni sintagmatik va paradigmatic jihatdan birlashtirilgan belgilar orqali ma'no ifodalash resursi sifatida tushunaman. Uchta semiotik resurs birgalikda filmning emotsional ma'nosini quradi: -verbal resurs, verbal til orqali ifodalanadi;

- noverbal resurs, jestlar, yuz ifodalari, prosodiya va boshqalarni o'z ichiga oladi;

- kinematografik resurs, kinematografik tabiatga oid belgilarni – musiqa, ovoz, yoritish, kamera harakati va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu semiotik tizimda verbal matn tasvirni mustahkamlaydi, tasvir esa verbal matnni qo'llab-quvvatlaydi va kinematografik belgilar ma'noni aniqlashtiradi (emotsiyani kuchaytiradi yoki uning intensivlik darajasini kamaytiradi). Kinematik diskurs turli semiotik resurslarni o'z ichiga olsa-da, ular yagona idrokiy oqimni hosil qiladi. Har bir semiotik resurs tomonidan yaratilgan ma'nolarni birlashtirish va o'zaro ta'siri umumiy ma'noning paydo bo'lishini ta'minlaydi. Polycoded nazariya kommunikatsiya mahsulotiga e'tibor qaratgan bo'lsa, polimodalitet bu kommunikatsiya uchun ishlatiladigan kanalni ta'kidlaydi (Bondarenko, 2018). Kinematik diskurs multimodal xarakterga ega bo'lib, u kinoijodkorlar va tomoshabinlar o'rtasida ijtimoiy o'zaro ta'sirni amalga oshirish qobiliyatiga asoslangan. Multimodalitet "insonga oid kommunikatsiyani, ham mediator orqali, ham yuzma-yuz olib borish uchun tadqiqot o'tkazish jarayoni" (Seizov & Wildfeuer, 2018) sifatida qaraladi. Kinematik diskursda emotsional ma'no yaratish jarayoni vizual va akustik rejimlarni o'z ichiga oladi, bu rejimlar o'zaro ta'sir qilib, ma'no ketma-ketliklarini aktualizatsiyalashga qaratilgan turli kombinatsiyalarni ishlab chiqaradi. Bu filmida salbiy emotsiyalar kognitiv-pragmatik tahlilining multimodal yo'nalishini belgilaydi. G. Kress (2001) ta'kidlaganidek, rejim "ma'no yaratish jarayoni uchun ijtimoiy jihatdan belgilangan va madaniy jihatdan shartlangan resurs"dir (27-bet), bu idrokiy modalliklar orqali amalga oshiriladi. Rejimlar tizimi xilma-xildir:

- kinematik diskursning vizual rejimi tasvir bilan ifodalanadi;

- akustik rejim musiqa, ovoz effektlari va boshqalar orqali namoyon bo'ladi;

-verbal komponent har ikki rejimda, vizual darajada yozma shaklda va akustik darajada og'zaki ifoda qilinadi.

Rejimlarning kombinatsiyasi vaqt va makonda o'zgarib, semantik ketma-ketliklarni hosil qiladi. Shuning uchun, kinematik diskursni tahlil qilishda multimodal yondashuv aniq ravishda kino ma'nosini yaratish rejimlarini kinoijodkorlar va tomoshabinlar o'rtasidagi muloqot uchun jalb qilishga qaratilgan. Bu kinematik diskursni yaxlit multimodal hodisa sifatida ko'rib chiqishga olib keladi; rejimlar va semiotik resurslarning kombinatsiyasi emotsional ma'nolarni hosil qiladi va aktualizatsiya qiladi. Shunday qilib, kinematik diskurs murakkab yaxlit polycoded va multimodal aqliy va kommunikativ hodisa bo'lib, u o'zining tabiati bilan ifodali va metaforikdir va verbal, noverbal va ekstralingvistik semiotik resurslarning multisemiosis bilan tavsiflanadi. Har bir rejimning semiotik resurslari kombinatsiyasi kinematik diskursda multisemiosisni namoyish etadi. Salbiy emotsiyalar emergent diskursiv konstruksiyalar sifatida kinematik diskursda o'zlarini aktualizatsiya qilish usullari sifatida multimodallik va multisemiotikaga tayangan holda mavjuddir. Ko'psemioslik va ko'pmodallik bir-biridan farqli tushunchalar. Ularning farqini Fryer (2019, 24-bet) tilda semios tizimi va uning moddiylashuv modlari o'rtasidagi farq bilan izohlaydi. Ko'psemioslik og'zaki va vizual semios tizimlarini integratsiyasini, shuningdek, turli tabiatdagi belgilardan iborat semios tizimini ta'kidlaydi (Baldry & Thibault, 2006). Shunday qilib, kino diskursining ko'psemiosligi ma'no yaratish jarayonida og'zaki, og'zaki bo'lmagan va kino semios tizimlarining integratsiyasiga ishora qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot kino diskursida salbiy emotsiyalarni ko'pmodallik fenomeni sifatida qurishda kognitiv-pragmatik yondashuvni qo'llashga qaratilgan harakat bo'ldi. Kontseptual integratsiya nazariyasi va birlashtirilgan klassik qo'shma e'tibor nazariyasiga asoslangan kognitiv-pragmatik tahlil doirasi filmda muallif tomonidan mo'ljallangan salbiy emotsional ma'nolarni qurish mexanizmlarini ochib berdi. Verbal, noverbal va kinematografik semios resurslari vizual va akustik modlar bilan birgalikda ishlaydi va salbiy emotsional ma'nolarni yaratadi. Ushbu maqola orqali biz kino diskursida salbiy emotsiyalar ko'pmodallik dinamik konstruktlar bo'lib, ular kollektiv muallif (film ijodkorlari) tomonidan yaratilgan va kollektiv tomoshabin tomonidan qayta tiklanishi kerak bo'lgan natijadir, deb ta'kidlayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Barret, L. (2017). How Emotions are Made. The Secret Life of the Brain. Boston, New York: Houghton.
- 2.Bateman, A. & Schmidt, K.-H. (2012). Multimodal Film Analysis. How Films Mean. London, New York: Routledge.
- 3.Damasio, A. (1994). Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. New York: Avon Books.
- 4.Foolen, A. (2012). The Relevance of Emotion for Language and Linguistics. In A. Foolen, U. Lüdtke, T. Racine & J. Zlatev (Eds.) Moving Ourselves, Moving Others: Motion and Emotion in Intersubjectivity, Consciousness and Language (pp. 347-368). Amsterdam: John Benjamins.
- 5.Deleuze, G. (1989). Cinema 2: The Time Image. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 6.Krejdlin, G. E. (2002). Neverbal'naja semiotika: Jazyk tela i estestvennyj jazyk. [Nonverbal Semiotics: Body Language and Natural Language]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. (in Russian).
- 7.Matthiessen, C. M. I. M. (2009). Multisemiosis and Context-Based Register Typology: Registerial Variation in the Complementarity of Semiotic Systems. In E. Ventola & A. J. M. Guijarro (Eds.). The World Told and the World Shown. Multisemiotic Issues (pp. 11-38). New York: Palgrave Macmillan.

UO'K 811.111'37

TABIAT BILAN BOG'LIQ AYOL ISMLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

D.R. Qobulova, tayanch doktorant, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada eng qadimiy nomlar sifatida talqin qilinuvchi, tabiat hodisalari, quyosh, oy, o'simliklar va hayvonlar nomlari bilan bog'liq bo'lib, o'zbek ismlari tarkibiga kirgan mintaqaviy ayol ismlarining semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Qadimiy nomlar, semantik xususiyatlar, tabiat hodisasi, antroponimlar, o'zbek ismlari, ayol ismlari.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические характеристики региональных женских имен, которые трактуются как древнейшие имена, связаны с

названиями природных явлений, солнца, луны, растений и животных и являются частью узбекских имен.

Ключевые слова: Древние имена, семантические особенности, явления природы, антропонимы, узбекские имена, женские имена.

Abstract. This article analyzes the semantic characteristics of regional female names, which are interpreted as ancient names, are associated with the names of natural phenomena, the sun, moon, plants and animals and are part of Uzbek names.

Key words: Ancient names, semantic features, natural phenomena, anthroponyms, Uzbek names, female names.

O'zbeklarda qadim-qadimdan chaqaloqning ismi baxt va omadga bog'liq, ism inson hayotida muhim ahamiyatga ega deb qaraladi. Ism bola tabiatiga mos tushmasa, u kasalikka chalinaveradi, yaxshi inson chiqmaydi, degan qarashlar ham mavjud bo'lgan. Vaqtlar o'tib avlodlar almashib, fikrlar ham, odatlar ham zamonga va odamlar dunyoqarashiga mos tarzda o'zgarib boradi va, albatta, bu o'zgarishlar ham tilda namoyon bo'ladi.

Bir qator ismlarda chaqaloq tug'ilgan paytda tabiatning biror hodisasi yuz berayotganligi tasvirlanadi: Yomg'irboy, Yomg'irchi, Yog'inboy; Jalaboy; Yildirim (Chaqmoq); Oydin; Dovulboy, Dovulli; Do'lboy, Do'lchi; Oyto'ldi, Oyto'liq; Qirovboy (Shudring); Qorbola, Qoryog'di, Qoryigit, Qorkeldi, Qorli va boshqalar[1]. Shuningdek, quyosh, oymomo, yulduz, sayyora, daryo, dengiz kabi tabiat ne'matlari, uchqun, yashin, dovul, chaqmoq, to'fon, toshqin kabi tabiat hodisalari ham atoqli otga aylangan va o'zbek ismlari tarkibiga kirgan. Turkman tili tarixi bo'yicha qimmatli tadqiqotlarni amalga oshirgan Z.B.Muhammedova ham bunday ismlar haqida o'z fikrini shunday bildirgan edi: "Bizningcha, eng qadimiy nomlar sifatida, tabiat hodisalari, quyosh, oy, o'simliklar va hayvonlar nomlariga borib taqaladigan antroponimlarni hisoblash kerak"[2].

Qozoq xalq antroponimikasini tadqiq qilgan tilshunos Farida Ashimxanova bu xususda quyidagi fikrlarni ilgari surgan: "Ism farzand tug'ilgandan yetti kun o'tib qo'yiladi. Dastlabki ismlar qulay va kundalik ishlatiladigan so'zlardan tanlanadi. Masalan: Bo'ribay, Qo'yilibay, Jetibay, Altin, Kumis, Kumisbek, Bektay, Baris, Qutjan, Temirbek, Kunbek va hokazo. Ko'rinib turganidek, mazkur ismlarning qo'yilishida etnomadaniy motivlar mavjud. Shuningdek, oy, quyosh, tog', daryo, ko'l kabi tabiiy jismlarga topinish bilan bog'liq mifologik tushunchalar negizida shakllangan ismlardir: Aysulu, Ayxan, Ayday, Kunay, Kunbek, Aykun, Tautay, Taubay, Ko'lbay, Ko'ltay, Bo'ribay va boshqalar"[3].

Tabiat bilan bog'liq ismlar ayol ismlari orasida ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Biz tabiat bilan bog'liq ismlarni quyidagi semantik guruhlariga ajratdik:

1) o'simlik nomlari bilan bog'liq ayol ismlari. O'simliklardan, ayniqsa, gul nomlari bilan bog'liq ismlar hamma zamonlarda ham faol ishlatilgan. Bugungi kunda ham **gul nomlari** bilan bog'liq ismlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Masalan, **Lola** – forschadan loladek yashnagan, nafosatli, chiroyli, ko'rkam, go'zal qiz yoki lolalar ochilgan paytda tug'ilgan qiz[4]. *Lolaxon, Lolaoy, Lolaniso, Lolagul, Lolaro'y, Lolaqiz* shakllarida, shuningdek, ikkinchi komponent sifatida *Gullola* tarzida faol ishlatiladi. Bu ism barcha zamonlarda ham loladek go'zal bo'lsin deya qizlarga qo'yilgan. Xususan, o'zbek mumtoz adabiyotida ham bu nomning aynan go'zal qizlarga nisbatan ishlatilishini Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida kuzatdik:

Xating aro uzoring sabza ichinda **lola**,

Ul chashmi purxumoring **loladag'i** g'azola.

(Bobur g'azali)

Nilufar – hind tilidan "nilufar" (savsan) o'simligidek chiroyli, zebo qiz, o'ziga maftun etuvchi ma'nosini beradi. *Nilufarxon, Nilufarbonu, Nilufaroy* shakllarida uchraydi. Bu ism XX asrning 80-yillaridan o'zbek antroponimikasida ayol ismi sifatida ishlatilib boshlangan. O'zbek tilining izohli lug'atida ham ikkinchi ma'nosi, aynan, xotin-qizlar ismi sifatida qayd qilingan[5].

Chinnigul – Xorazm mintaqaviy antroponimikasida XX asr 2-yarmida ayol ismi sifatida ishlatilib boshlangan. Forschadan chinniguldek go'zal, yoqimtoy qiz ma'nolariga ega. Shu o'rinda bu ism Chinni shaklida erkak ismi sifatida o'zbek antroponimikasida mavjud bo'lib, pokiza, ozoda yoki

quloqlari kichkina bo'lib tug'ilgan bola yohud umrini rost, uzoq qilib berilgan bola[6] ma'nolariga ega. Chinni shaklida Xorazm antroponimikasida ayollar ismi sifatida qayd qilingan holatlar bor.

Ro'zagul – bu ismning kelib chiqish motivi yuzasidan turlicha qarashlar mavjud. Ro'za ismi, ma'lumki, Ro'za (ramazon) oyida tug'ilgan bola ma'nosiga ega. Bu ism *Ro'za* shaklida bu motiv to'g'ri, lekin -gul komponenti bilan kelganda bu rus tilida Роза, ya'ni atirgul ma'nosini anglatadi. Bizning fikrimizcha, *Ro'zagul* ushbu motiv asosida shakllangan. Shuningdek, *Ro'zigul* ismi bilan adashtirish holatlari uchraydi. Ro'zigul – forschadan rizqu nasibali, guldek ko'rkam qiz ma'nolariga ega.

Sumbul – sumbul (o'simlik) kabi go'zal qiz; jozibali, yoqimtoy. Sumbula ismining qisqargan shakli. Aynan shu qisqargan shakl Xorazm antroponimikasiga xos bo'lib, Sumbuloy shaklida ham uchraydi.

Sadbaroy – bu ism fors-tojikcha bo'lib, yuz barg, yuz yaproq; qizil guldek zebo qiz ma'nolariga ega.

Shuningdek, mintaqa antroponimikasida faol bo'lgan **Sanobar** ismi ham daraxt nomidan, ayol ismini ifodalashga xizmat qilgan. **Sanobar (Sanavbar)** – arabcha xushqomat, chiroy daraxtining nomi, sanavbardek go'zal, kelishgan, xushbichim qiz ma'nolariga ega. Xorazm shevalarida *Sanavar* shaklida ishlatiladi.

Xorazm mintaqaviy antroponimikasida Olmaxon ismini ko'p eshitganmiz. **Olmaxon** – olma gullaganda yoki pishganda tug'ilgan qiz yoki “olmagin”, ya'ni o'lmasin, yashasin ma'nosida. *Olmajon, Olmaxon, Olmabeka, Olmabonu* shakllarida o'zbek antroponimikasida uchraydi. Xorazm faqat Olmaxon shaklida uchraydi. Bu ismni O'zbek ismlari lug'atida kuzatmadik. Yana shuningdek, olmaxondek chiroyli, go'zal qiz ma'nosi aytiladi, lekin bu mantiqan o'zbek mentalitetiga begona mazmun kasb etadi.

Shuningdek, hayvon nomlaridan olingan ismlar ham mavjud bo'lib, *Jayrona, Qunduzoy* ismlari qizlarga ma'lum motivlar asosida qo'yiladi. Lekin Xorazmda **Qunduz** ismi aynan shu shaklda erkaklarga ham qo'yiladi. O'zbek ismlari lug'atida ham qunduzdek, go'zal, chiroyli, zebo, suluv, nafis, latofatli, istarali qiz ma'nolari berilgan bo'lib, erkak ismi sifatidagi mazmuni ba'zi lug'atlarda qayd qilingan xolos.

2) **qushlar nomi bilan bog'liq ismlar.** Tabiat hodisalari bilan bog'liq ismlar qatorida qush nomlari bilan bog'liq ayol ismlari mavjud. Masalan, **To'ti/To'tijon** – shirinsuxan, notiqa bo'lib o'ssin; tili chiqib gapirib ketsin yoki onasining ismi berilgan qiz ma'nolariga ega. *To'tibuvi, To'tibibi, To'tijon, To'tioy, To'tixon, To'tigul* shakllarida mavjud. **To'tiniso** – ayollarning shirin, biyron tillisi; notiqa ma'nolariga ega. Xorazmda esa asosan, *To'tijon* ishlatiladi.

Qumri – qumri (quyosh)dek yuvosh, beozor qiz ma'nosida qizlarga qo'yiladi. *Qumribibi, Qumrigul, Qumrijon, Qumrixon* shakllarida ishlatiladi. O'zbek tili izohli lug'atida ham xotin-qizlar ismi ma'nosi berilgan bo'lib, arabchadan g'urrak, qumri, kaptarlar turkumiga kiradigan sayroqi qush ma'nosi izohlangan[7]. Xorazmda hech qanday qo'shimchalarsiz *Qumri* shakli faol ishlatiladi.

3) **osmon jismlari bilan bog'liq ismlar.** Tilshunoslikda kosmoantroponimlar nomi bilan mashhur bo'lgan ismlar anchagina: *Oyxon, Yulduz, Hulkar, Zuhro, Oftoboyim, Xurshida* va boshqalar. Xususan, Xorazm antroponimikasida mavjud ayol ismlaridan **Yulduz** – yulduzdek yorug' yuzli, nurli, chiroyli, latofatli va suluv qiz ma'nolariga ega. To'leyi yulduzdek yuksak va iqboli porloq, hayoti nurga to'la bo'lsin, deya qizlarga qo'yiladi. Yulduz ismining qo'yilishida turlicha motivlar mavjud. Yuqorida qayd qilingan ma'nolarda, albatta ishlatiladi, lekin xalq ichida boshqacha motivlar ham mavjud. Masalan, ba'zi “Yulduz”lar organ xodimining qizi bo'lsa, darajasi oshib, pagoniga bir yulduz qo'shilganida tug'ilgan qizga shunday ism qo'yishgan bo'lishi ham mumkin. Bu motiv ham hayotda yuza bergan voqeaga asoslanadi.

Oyjon – Xorazm ayol ismlarida ichida faol ishlatilgan bo'lib, shuningdek, *Oyxon, Oygul, Oysanam, Oypashsha* shakllari sho'ro davrida faol ishlatilgan. Ma'lumki oy – atoqli otlar tarkibida faol komponent hisoblanib, ayollar ismida chiroyli, go'zal ma'nolarini, erkaklar ismida esa baxtli, omadli ma'nolarini anglatadi. Xorazmda **Oybiyi** shakli faol qo'llanib, Oybiyi shaklining xorazm shevalariga xoslangan ko'rinishi hisoblanadi. Bundan tashqari, aytish lozimki, Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi tadqiqotchisi S.Rahimov “Xorazm antroponimiyasiga oid ba'zi kuzatishlar”

maqolasida Oy komponenti bilan keluvchi Oyjon (Oyi jahon), Ayundi (do'ndi – Xorazm shevasida o'zgarmoq, almashmoq, tondi, oyga aylandi ma'nosida), Aysara (sara so'zi o'g'uz lahjasida “yaxshi” degan ma'noni anglatadi), Oybiyi, Oysuluv, Oyposhsha, Oymoma, Oysanam, Oyjamol kabi ismlarni Xorazm mintaqaviy ismlari qatorida talqin qiladi[8].

Zuhra – Xorazm mintaqaviy antroponimikasida *Zavra* shaklida faol ishlatiladi. Nur, yorqin, ravshan, porloq ma'nolariga ega. Cho'lpon yulduzi, Zuhrodek nurli, ko'rkam, go'zal, baxt-saodat sohibi bo'lsin, deya qizlarga qo'yiladi. Zuhro yulduzidagi yorqinlik motiv sifatida olinadi. Zuhro Muhammad (sollallohu alayhi vasallam)ning qizi Fotimaning sifati (laqabi) bo'lgan. Shuning uchun ham egizak qiz farzandlarga Fotima/Zuhra deb ism qo'yiladi. Shu o'rinda rus antroponimikasidan kirib kelgan **Venera** ismni ham aytib o'tishimiz lozim. Chunki, bu o'zbek tilida Zuhro yulduzi deb ataluvchi yulduzning jahon kosmonimikasidagi nomi hisoblanadi va bu nom ham antroponim darajasiga ko'tarilgan. Bizga ham aynan sobiq ittifoq davrida rus tilidan kirib kelgan. Venera – yorqinligi bo'yicha osmondagi uchinchi jism. U qadim zamondan beri tanilgan sayyoralarga kiradi.

4) qimmatbaho toshlar bilan bog'liq ismlar: kishilar qadimiy davrlardan beri ba'zi nodir metallar, ma'dan, toshlar, masalan, dur, zumrad, oltin, la'l, marvarid, marjon, lojuvard, yoqut va boshqalar chaqaloqni kasalliklardan, balo-ofatlardan asraydi deb bilishgan. Mana shu e'tiqodga ko'ra bolalarga (ko'proq qiz farzandlarga) *Durdona*, *Durbek*, *Zumrad*, *Gavhar*, *Oltinoy*, *Marvad* (*Marvarid*), *Yoqutoy*, *Marjonbibi*, *La'lixon* kabi ismlar berilgan. Keyinchalik bu nomlar go'zallik, nafosat, azizlik, qadr-qimmat ma'nolarini ham ifodalaydigan bo'lgan. Ushbu ismlar Xorazm mintaqaviy antroponimikasida quyidagi shakllarda uchraydi: *Zumrad*, *Brilliant*, *Yoqutjon*, *Olmos*, *Marjona*, *Marvarid*, *Durdona*, *Feruza*, *Gavhar*, *Oltin*, *Kumush* kabi. Dastlab qimmatbaho toshlarning go'zalligi, jilosi, qimmatbaholigi motivi asosidagi antroponimlarni ko'rib chiqsak. Masalan: **Zumrad** – yashil tusli qimmatbaho tosh, zumraddek qimmatli, bebaho, noyob, zebo, latofatli, suluv qiz yoki ko'k ko'zli qiz ma'nolariga ega. *Zumradoy*, *Zumradbonu*, *Zumradxon* shakllarida o'zbek tilida uchraydi. Xorazmda esa *Zumrad* shaklida qo'llanib, *Zummi*, *Zumush* kabi qisqargan variantlarga ega.

Yoqutjon – qizil rangli qimmatbaho toshning go'zalligi motividan shakllangan. Turkiy xalqlar yoqut kishini turli kasalliklardan asraydi, davo bo'ladi deb hisoblaganlar. Shundan kelib chiqib, odamlar dardiga malham bo'luvchi, dardkash, qalblarga shifo beruvchi ma'nosida ham qo'yiladi. Xorazmda *Yokichchan*, *Yokijjan*, *Yakitjan* shakllarida fonetik variantlarda uchraydi.

Feruza – baxtli, iqboli baland, to'leyi porloq, saodatli qiz yoki firuza (ko'k tusli tovlanuvchi qimmatbaho tosh)dek aziz, qimmatli, qadrli, bebaho, chiroyli, zebo, nafis; nurli nur sochuvchi ma'nolariga ega. Bu XX asrning 2-yarmida urfga kira boshlagan. Zamonaviy antroponimikada ham e'tibordan chetda qolayotgani yo'q.

Gavhar – dur, marvariddek bebaho qiz yoki asl, aslzoda ma'nolariga ega. *Gavhargul*, *Gavharoy*, *Gavharxon*, *Gavhara*, *Gavharzod*, *Gulgavhar*, *Gavharbonu*, *Gavharbibi*, *Gavharniso*, *Gavhartosh*, *Gavharshod*, *Gavharoyim*, *Mohigavhar*, *Gavharnigor*, *Gavharposhsha* shakllarida uchraydi. Xorazmda *Gävär/Göväär* kabi qisqargan shakllarda uchraydi.

Durjon – bu ism o'zbek ismlar lug'atlarida o'g'il bola ismi sifatida qayd qilinadi[9], lekin Xorazmda bu ism ayollar ismi hisoblanadi, bunga misollar anchagina. Ism durdek aziz, suyukli, qimmatli bo'lsin deya qo'yiladi. Shuningdek bu ismning Xorazmda *Durxanim*, *Durposhsha* shakllari uchraydi.

Qimmatbaho metal nomlari ham nominatorlarni o'ziga jalb qilib kelgan. Masalan, **Oltin** ismi, butun turkiy xalqlarda antroponim sifatida nafaqat ayollarga, balki erkaklarga ham qo'yilib kelingan. *Oltin* – tilladek qimmatli, aziz inson bo'lsin, deya qizlarga qo'yiladi. O'zbek ismlari lug'atida “oltin” asosida hosil qilingan 19 antroponim mavjud bo'lib, shundan 10 tasi ayol ismi, 9 tasi erkaklar ismi sifatida qayd qilingan. Xorazm antroponimikasida *Oltin*, *Oltinoy* shakllarida ayollar ismi sifatida ishlatiladi. Xorazmda erkaklarga bu ism ishlatilmaydi.

Kumush – kumushdek qadrli, qimmatbaho, e'tiborni tortuvchi qiz yoki oq yuzli, oq badan, nafis, go'zal qiz ma'nolariga ega. *Kumushbibi*, *Kumushoy*, *Kumushxon*, *Oykumush*, *Oqkumush*, *Jonkumush*, *Zarkumush* kabi shakllari mavjud bo'lib, Xorazmda *Kumushoy* shakli faol ishlatiladi. O'zbek tili izohli lug'atida ham kumush so'zining to'rtinchi ma'nosi aynan xotin-qizlar ismi sifatida qayd qilingan[10].

Xulosa qilib aytish mumkinki, vaqtlar o'tadi, avlodlar almashadi, fikrlar ham, odatlar ham, ismlar ham zamonga va odamlar dunyoqarashiga mos tarzda o'zgarib boradi va, albatta, bu o'zgarishlar tilda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Fathiddinova I. Antroponimlar lingvomadaniy kod sifatida. «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya materiallari. –Toshkent. 2023. – B.11-12.
- 2.Мухаммедова З.Б. Исследование по истории туркменского языка XI-XIV вв. –Ашхабад, 1973. –Б.45.
- 3.Ашимханова Ф.М. Қазақ тилиндегі антропонимдердинг лингвомедени жүйеси. Филол. фанлари канд. ...дисс. Алматы, 2007. –Б.18.
- 4.<https://ismlar.com/name/Lola>
- 5.O'zbek tilining izohli lug'ati. III tom. –Toshkent. 2023. –B.374.
- 6.Бегматов Э. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 1998. – Б.481.
- 7.O'zbek tilining izohli lug'ati. IV tom. –Toshkent. 2023. –B.280.
- 8.Рахимов С. Хоразм антропонимиясига оид баъзи кузатишлар // Ўзбек тили ва адабиёти, 1997. 5-сон.- Б.39.
- 9.Бегматов Э. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 1998. – Б.119.
- 10.O'zbek tilining izohli lug'ati. II tom. –Toshkent. 2023. –B.935.

UO'K 81

INGLIZ NUTQIY ETIKET SHAKLLARI: ULARNING PRAGMATIK TAMOYILLARI VA ULARNING IJTIMOY KONTEKSTDAGI AHAMIYATI *X.Qodirova, doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi nutqiy etiket shakllarining sotsiopragmatik tamoyillari hamda ularning ijtimoiy nutqiy sharoitdagi ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Nutqiy etik iboralar (salomlashuv, kechirim so'rash, minnatdorchilik, xayrlashuvni ifodalovchi birliklar) muloqot jarayonida muhim kommunikativ vazifani bajarib, muloqot ishtirokchilari o'rtasida hurmat muhitini yaratib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: nutqiy etiket shakllari, kontekstual tahlil, diskurs tahlil, ijtimoiy kontekst, salomlashuv formulasi, xayrlashuv formulasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются социопрагматические принципы речевого этикета на английском языке и их значение в условиях социальной речи. Этические речевые выражения (единицы выражения приветствия, извинения, благодарности, прощания) выполняют важную коммуникативную задачу в процессе общения, имеют большое значение в создании атмосферы уважения между участниками общения.

Ключевые слова: формы речевого этикета, контекстуальный анализ, анализ дискурса, социальный контекст, формула приветствия, формула прощания.

Abstract. This article discusses the sociopragmatic principles of speech etiquette in English and their importance in social speech conditions. Ethical speech expressions (units expressing greetings, apologies, thanks, farewells) perform an important communicative task in the process of communication, and are of great importance in creating an atmosphere of respect between the participants of the communication.

Key words: forms of speech etiquette, contextual analysis, discourse analysis, social context, greeting formula, farewell formula.

Kirish. Ushbu tadqiqot ishida sotsiopragmatik tamoyillar, jumladan, kontekst, ijtimoiy, ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarning nutqiy etiket birliklarining shakllanishi hamda qo'llanishiga ta'siri tahlil etilgan. Ijtimoiy kontekstda nutq madaniyati muhim o'ringa ega bo'lib, u suhbat ishtirokchilari o'rtasidagi o'dob-ahloq chegarasini belgilabgina qolmay, balki muloqot qulay ta'minlab ham beradi. Nutqiy etiketning pragmatik tamoyillari gapiruvchi hamda tinglovchilar o'rtasidagi ijtimoiy maqom, yaqinlik darajasi, nutqiy vaziyatning rasmiy yoki norasmiy shaklda ekanligini omillarni ham hisobga oladi. Tadqiqot shuningdek, madaniyatlararo muloqotda etiket iboralarining qo'llanishi va ularning ijtimoiy kontekstdagi ahamiyatini ham ochib beradi. Bu

yondashuv orqali nutqiy etiketni ingliz tilida qanday ishlatishi hamda uning kommunikativ vaziyatdagi roli ham chuqurroq tushuniladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. XX-asrning o'rtalaridan boshlab jahon tilshunosligida turli madaniyatlardagi muloqot turlari hamda muloqot jarayonida o'zaro munosabatlarni qanday barqaror saqlash, ijtimoiy nizolarni oldini olishda xushmuomalalik strategiyalarini tushunishga bo'lgan qiziqish uyg'ondi. Nutqiy etiket doirasida ko'plab olimlar, tilshunoslar tilshunoslikning turli aspektlari orqali nazar tashlashga harakat qildilar. Ulardan biri taniqli rus tilshunosi N.I.Formanovskaya bo'lib, nutqiy madaniyat va ijtimoiy hayotdagi o'rni o'rtasidagi uzviylik haqida fikr yuritadi. U nutqiy etiketga ta'rif berar ekan, uni muloqotdagi qudratli kuch deb ataydi, sababi nutqiy etiket kommunikantlararo muloqotni tartibga solish bilan bir qatorda insoniy munosabatlar eshigini ochadi.

Bu esa turli ijtimoiy qatlamlarga mansub bo'lgan suhbatdoshlarning umumiy til topishishiga zamin yaratadi. Nutqiy etiketning muloqotda qanchalik o'z aksini topganligi muloqotning keyingi davomiyligi va suhbat mavzusini ham belgilaydi. Formanovskaya o'zining yana bir "Nutq odobi hamda muloqot madaniyati" nomli asarida nutqiy etiketni kommunikantlar o'rtasidagi bosimni yo'qotib, ularni suhbatning keyingi ya'ni asosiy bosqichiga tayyorlab berishini qayd qilib o'tadi.

Bu ilmiy tadqiqotlar fonida xushmuomalalik nazariyasi, muloqot jarayonida qanday qilib xushmuomalalik strategiyalari amaliyotga tadbiri yuzasidan paydo bo'lgan savollarni hal qilish zarurati tug'ildi. Nutqiy etiket yohud hushmuomalalik nazariyasi (politeness) tamoyillari Erving Goffman tomonidan yaratilgan "yuz" (face) kontsepsiyasiga asoslanadi. Goffmanning aytishicha, insonlar o'zaro muloqot yuritar ekan, bir-birida yaxshi taassurot qoldirishni, ijobiy fikrlar uyg'otishni xohlaydi. Va bu munosabatlarni shaxsning yuzi (face) sifatida ko'rilishi mumkin, ya'ni yuz – bu ijtimoiy o'zaro muloqot munosabatda o'rnatishga harakat qilinadigan ijobiy jamoatchilik imijidir.

Bu o'rinda nutqiy etiketni o'rganish chog'ida uning stilistika, pragmatika hamda sotsiologiya tarmoqlari bilan bog'langanini unutmaslik lozim. Stilistik jihatdan muloqot chog'ida kommunikantlarning turli ijtimoiy qatlamlardan ekanligini, muloqotning yuzaga kelish sharoitlariga bog'liq bo'lgan turli nutq shakllari, ularning nutqda qo'llanishini ko'rish mumkin, ya'ni stilistika nutqiy etiket shakllarini qanday sharoitlarda ishlatilishini obyekt sifatida o'rganadi. Nutqiy etiket esa ularni qayd etadi va qanday nutq vaziyatlarida ishlatilishini belgilab beradi holos.

Natijalar va muhokamalar. Ingliz tili jamiyatida turli vaziyat hamda suhbat ishtirokchisiga ko'ra muloqot davomida nutqiy etiketning 3 xil ko'rinishini ko'rish mumkin. Ular rasmiy, norasmiy hamda neytral shaklda bo'ladi. Har bir etiket shakli uchun muayyan nutq uslubi mavjud bo'lib, muloqot madaniyatini ifodalovchi leksik birliklar, frazalarni ularning uslubiy sifatlariga ko'ra tasniflab, tegishli rasm, norasmiy hamda neytral turlarga ajratishimiz mumkin bo'ladi.

Rasmiy muloqot (formal politeness) uslubida suhbatdoshlar o'rtasidagi yosh, gender kabi jihatlar ahamiyat kasb etmaydi, balki ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar va qanday mavqe egallab turishi nutq konvensiyasini ko'rsatuvchi omildir. Xushmuomalalikning rasmiy darajasi turli tashkilotlar, muassasalar, ishbiroq doiralar, ta'lim, sog'liqni saqlash shunidek xizmat ko'rsatish va boshqa sferalar uchun me'yor sanaladi. Ijtimoiy masofani saqlash hamda rasmiylik etiketning muhim shakllaridandir.

Rasmiy odob doirasidagi muloqot darajasi odatda qisqa salomlashuv, iltimos yoki taklifni ixcham so'z birliklari orqali ifoda etishni ko'zda tutadi. Rasmiy muloqot vaziyatida suhbat ishtirokchilari o'zlarining aniq maqsadlariga ega bo'lib, nutqni suhbat mavzusiga mos kelmaydigan frazalar bilan to'ldirmaydilar. Suhbatdoshga iltimos yoki taklif berganda an'anaviy "thank you" so'zi bilan tugatadilar. Bundan tashqari, muloqot ishtirokchilari yordam taklif etganda majburiyat hissini uyg'otmaslik uchun "Can I...?" deb murojaat etadilar.

Norasmiy etiket (informal politeness) turida muloqot davomida o'zaro yaqinlikni, samimiyatni ko'rsatuvchi leksik birliklardan keng foydalanishimiz mumkin. Norasmiy suhbatda o'zgaruvchan frazalar, og'zaki nutqda qo'llaniluvchi "hey" – salom diskurs markeri, "what's up?" – nima gaplar? qisqartmasi, "seems good" – yaxshiga o'xshaydi, "got you" – tushundim kabi ellipsis tuzilmalarni ko'rish mumkin. Qo'shimcha qilib aytganda norasmiy nutqiy aloqa davomida ko'plab maqtash hamda taassurotni ifodalovchi leksik birliklarni uchratish mumkin. Buning sababi shundaki, norasmiy

aloqa jarayonida suhbatdoshlar o'zaro suhbat diskursi yuzasidan tegishli hissiyotlarni ifodalashga harakat qilganlari tufayli shu kabi leksemalardan foydalanadilar.

Norasmiy muloqot etikasi minnatdorchilik hamda uzr so'rash markerlaridan ko'p foydalanishni talab etmaydi. Boisi shundaki, yaqin shaxslar orasidagi norasmiy muloqot davomida nafaqat verbal, balki muloqotning noverbal shakllari: imo-ishoralar, intonatsiya va his-tuyg'ular orqali ham bir-birlarini yaxshi tushuna olishlari mumkin.

Rasmiy hamda norasmiy etiket ekstremumlari orasidagi nutq shakli bu neytral nutqiy etiket (neutral politeness) shaklidir. Kommunikatsiya davomida rasmiy etiket sintaktik jihatdan soddaroq, leksik tomondan ijtimoiy masofa saqlagan holda leksik tuzilmalarni ishlatishni talab etadi. Neytral nutqiy muloqot shakli madaniyatlararo xilma-xillik aks etgan nutq sharoitlarida optimal yechim vazifasini o'taydi. Bu kabi muloqot tipida muloqot maqsadi aniq bo'lganligi sababli unda an'anaviy salomlashuv, iltimos kabi so'z birikmalari uchramaydi.

Xushmuomalalik strategiyasi kommunikativ xulq-atvorning asosiy faktori hisoblanadi. Kommunikatsiya jarayonida muloqot qatnashchilari qanchalik bir-birini yaxshi tanib borar ekan, kamroq darajada rasmiy xushmuomalalik modelidan foydalana boshlaydilar. Mashhur tilshunos A.A.Altunin xushmuomalalik konsepsiyasi haqida ko'plab izlanishlar olib borgan. Uning fikricha, ingliz linvomadaniyatida xushmuomalalik konseptining assotsiativ tarkibi quydagicha belgilanadi:

1. Etiket protokoli – etiket qoidalariga asoslangan muloqot;
2. Ijtimoiylik – madaniyatga xos bo'lgan ijtimoiy odob-axloq;
3. Punktuallik – vaqtni qadrlash hamda kommunikativ intizomni ta'min etish.

“Excuse me, could you tell me....?” iborasi muloqot davomida xushmuomalalik bilan so'rash nutqiy etiketning neytral darajasiga mos keladi. Norasmiy nutq uslubida bu frazadan foydalanish muloqot ishtirokchilariga sun'iy yoki dabadali ohangda eshtilishi mumkin.

Xulosa. Yuqorida bildirilgan fikrlardan shu ma'lumki, inglizlar o'z nutqi, fikrlarining bayoniga doimo e'tiborli bo'lib, muayyan bir nutqiy vaziyatlar uchun mos keluvchi nutqiy modeldan foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini shu nutqiy model asosida shakllantirib, suhbat davomida o'z muloqot madaniyati darajasini namoyon etadilar. Suhbatdoshlar muloqot maqomiga xos tarzda nutqiy faoliyat olib borib, ko'zlangan kommunikativ maqsadlarga erishishga harakat qiladilar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ingliz muloqot odobi ko'p asrlarga borib taqaluvchi chuqur ildiz otgan milliy va madaniy elementlarni aralashuvi natijasida yuzaga kelib toki hozirgi davrgacha saqlanib yetib kelgan qoidalar jamlanmasidan iborat. Ingliz etiketi muloqotda hozirgi davrlargacha o'z barqarorligini yo'qotmagan holda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. –М.1989
2. Hoffman Erving. The presentation of everyday life.1956
3. Доморацкая Ю.И. Специфика английского речевого этикета. Белорусский государственный университет.
4. Мухарлямова Л.Р. Основы речевого этикета. Казань -2014
5. Ступин Л.П. Современный английский речевой этикет. Санкт-Петербург. 1980
6. А.А.Алтунин. Функциональный аспект концепта вежливость в английской лингвокультуре.

UO'K 82.31

XOLID HUSAYNIYNING JAHON ADABIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Sh.Ch.Quvvatova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Xolid Husayniy zamonaviy jahon adabiyotining yorqin vakillaridan biri bo'lib, uning asarlari insoniylik, madaniyatlararo muloqot va urushning insoniyat taqdiriga ta'siri kabi masalalarni chuqur tadqiq etadi. Ushbu maqola Xolid Husayniyning asarlaridagi asosiy mavzular, badiiy uslubi va uning jahon adabiyotidagi o'rni, asarlarining zamonaviy adabiy jarayonlarga ta'siri haqida fikr yuritadi. Qolaversa, Husayniyning ijodida Afg'onistonning o'tmishi va buguni, insoniy munosabatlar, urush va oila mavzulari o'ziga xos uslubda yoritilgan. Uning asarlari nafaqat Afg'oniston madaniy va tarixiy voqealiklarini aks ettiradi, balki global masalalarga ham e'tibor qaratadi. Maqolada yozuvchining uchta mashhur romani tahlil qilinib, ularning jahon adabiyotidagi tutgan o'rni aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *Xolid Husayniy, jahon adabiyoti, Afg'on adabiyoti, zamonaviy roman, madaniyat, urush, insoniyat dardlari, insoniylik, oila.*

Аннотация. *Халид Хоссейни — один из ярких представителей современной мировой литературы, а его произведения глубоко исследуют такие вопросы, как человечность, межкультурный диалог, влияние войны на судьбу человечества. В данной статье размышляются основные темы творчества Халида Хоссейни, его художественный стиль и место в мировой литературе, а также влияние его произведений на современные литературные процессы. Кроме того, работы Хоссейни уникальным образом охватывают прошлое и настоящее Афганистана, человеческие отношения, войну и семейные темы. Его работы отражают не только культурные и исторические реалии Афганистана, но и фокусируются на глобальных проблемах. В статье анализируются три известных романа писателя и определяется их место в мировой литературе.*

Ключевые слова: *Халид Хоссейни, мировая литература, афганская литература, современный роман, культура, война, человеческие страдания, человечество, семья.*

Abstract. *Khaled Hosseini is one of the bright representatives of modern world literature, and his works deeply explore such issues as humanity, intercultural dialogue, and the impact of war on the fate of mankind. This article reflects on the main themes of Khaled Hosseini's works, his artistic style and his place in world literature, and the influence of his works on modern literary processes. In addition, Hosseini's works cover the past and present of Afghanistan, human relations, war and family themes in a unique way. His works reflect not only the cultural and historical realities of Afghanistan, but also focus on global issues. The article analyzes three famous novels of the writer and determines their place in world literature.*

Key words: *Khalid Hosseini, world literature, Afghan literature, modern novel, culture, war, human suffering, humanity, family.*

Jahon adabiyoti insoniyat dardlari, quvonchlari va hayotiy hikoyalarining muhim ifodachisidir. Xolid Husayniy bugungi kunda zamonaviy jahon adabiyotining eng ko'zga ko'ringan vakillaridan biri hisoblanadi va zamonaviy yozuvchilar orasida o'zining emotsional va ta'sirchan asarlari bilan alohida ajralib turadi. Uning asarlari 70 dan ortiq tilga tarjima qilingan va millionlab nusxalarda sotilgan. O'zi Afg'onistonda tug'ilgan, biroq hayotining katta qismini AQShda o'tkazgan Husayniy madaniyatlararo muhitda yashash tajribasini badiiy adabiyotga muvaffaqiyatli tadbiq etdi. Afg'onistonning urush bilan bog'liq fojialari va insoniy qadr-qimmat mavzularini ochib berishda Xolid Husayniy o'ziga xos ovozga ega bo'lgan yozuvchidir. Uning asarlari nafaqat Afg'onistonning qiyinchiliklarga to'la tarixini yoritadi, balki bu qiyinchiliklarning global ta'sirini ham ochib beradi. Uning romanlari chuqur psixologik va ijtimoiy ma'noga ega bo'lib, o'quvchilarni insoniylik, kechirimlilik va umid mavzulari haqida o'ylashga chorlaydi.

Xolid Husayniy 1965-yilda Afg'onistonning Kobul shahrida afg'on diplomati oilasida tug'ilgan. 1980-yillarda oilasi bilan AQShga ko'chib kelishgan va shundan so'ng tibbiyot fakultetiga o'qishga kiradi. Garchi tibbiyot sohasida ishlagan bo'lsa-da, yozuvchilik uning haqiqiy qiziqishi edi. Husayniy 2001- yilgacha 36 yoshida Afg'onistonga qaytib kelmagan va u yerda "o'z mamlakatida sayyoh kabi" yashab yurgan. O'zining intervyulari vaqtida u o'zini aybdor sifatida his qilib kelishini qayta-qayta takrorlaydi.

Xolid Husayniy 2003-yilda nashr etilgan "Shamol ortidan yugurib" (The Kite Runner) romani bilan butun dunyo bo'ylab katta shuhrat qozondi va AQShda yangi asrning bestseller asariga aylandi. Mazkur asar dunyoning qirقدan ortiq tillarida o'n million nusxada nashr qilingan. Bu kitob asosida Gollivud ijodkorlari tomonidan film ham yaratilgan. Yaqinda Gollivud kino ustasi Mark Foster (Marc Foster) asarni ekranlashtirdi. Afg'on adibining mazkur asarida sovetlar bosqinidan avvalgi Afg'oniston, Tolibon hokimiyati, xalq boshiga tushgan qora kunlar – bularning bari afg'on bolasi tilidan hikoya qilinadi. Ushbu asar do'stlik, xiyonat va kechirim mavzularini Afg'onistonning ijtimoiy muammolari orqali yoritadi. Asarda yosh bolarning jinsiy zo'rlanishi va buning filmdagi aksi afg'on jamoatchiligi orasida norozilik uyg'otgan. Amir rolini ijro etgan aktyor Xolid Abdulla fikricha, Afg'onistonda ko'plab mavzular atayin chetlab o'tiladi, ochiq muhokama qilinmaydi.

Asarda ana shu illatlar fosh etiladi. Filmda Amirning Amerikadagi hayoti, o'zga madaniyatga moslashish mavzusi ham o'z ifodasini topgan. Filmdagi qahramonlar va undagi voqealar afg'onlarga begona emas. Film namoyishi paytida bir afg'on ayoli o'rnidan turib, "Tashakkur, film mening jamiyatimni, biz boshdan kechirgan kunlarni aks ettiribdi. Unda madaniyatim va tarixim ko'rsatilgan. Xoh shodlik, xoh g'am-anduh bo'lsin, bari. Hammasi ochiq aytilgan" dedi.

Muallif fikricha gap faqat afg'on taqdiri ustida ketmayapti: "Ayb, do'stlik, xiyonat, sadoqat, afsus-nadomat, insoniylikka intilish... Bu faqat afg'onlarga xos his-tuyg'ular emas. Inson borki, buni boshdan kechiradi."

Filmda turli millat vakillari suratga tushgan. Asli misrlik Xolid Abdulla Amir rolini ijro etish uchun bir oy davomida dari tilini o'rgandi. Tili ojizlik qilganida imo-ishorani ishga soldi. Amir va Xasanning bolalikdagi obrazini afg'onlar - Zakariya Ibrohimiy va Ahmad Xon Mahmudzoda o'ynagan. Bu – ularning ilk roli. Kartina Gollivuddagi nufuzli mukofotlardan biri Golden Globe, ya'ni Oltin Globus sovriniga nomzod sifatida ko'rsatilgan.

Xolid Husayniyning ikkinchi romani, "Ming quyosh shu'las" (A Thousand Splendid Suns), esa ayollar taqdiri va jamiyatdagi ayollarning mavqei haqida so'z yuritadi. Ushbu asarlar global miqyosda o'quvchilarga nafaqat Afg'on madaniyatini, balki inson qalbining tub mohiyatini tushunishga yordam beradi. Bu haqqoniy voqealarga asoslangan asar har bir kitobxonni o'ziga jalb qiladi va chuqur o'ylantiradi. Asar Afg'onistonda yuz bergan tinimsiz urushlar, sof muhabbat, ikki ayol dardi va azob-uqubatlari bir kun kelib tugab baribir quyosh nur sochishiga umid qilib boshidan ot'tgan ne-ne savdolarga bardosh berganligi to'g'risida hikoya qilinadi.

Uchinchi roman bo'lmish "Tog'lar ham sado berdi" (And the Mountains Echoed) asari esa insonlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar va oila ahamiyatini ko'rsatadi.

Xolid Husayniy o'z asarlarida Afg'onistonning urush oqibatidagi ayanchli ahvolini ko'rsatgan. Qolaversa, yozuvchi o'z asarlarida Afg'onistonda bo'lib o'tgan urush dahshatlarini ochibgina qolmay, balki tinchlik insonlar uchun ulug' ne'mat ekanligini, uning parokanda qilinishi qanchalar ayanchli hamda qimmatga tushishi mumkinligini yodimizga solib turadi.

Xolid Husayniy asarlarining bosh mavzusi insoniylik va umumbashariy qadriyatlar hisoblanadi. U Afg'on urushlarining oddiy insonlar hayotiga ta'sirini yoritadi. Shuningdek, uning asarlarida ijtimoiy adolatsizlik, ayollar huquqlari va oilaviy munosabatlar alohida o'rin egallaydi. Husayniyning qahramonlari orqali insoniyat dardlari, xatolar va ularni yengish yo'llari ochib beriladi.

Husayniyning uslubi hissiy kuch va aniq tasvirlarga boy. U murakkab voqealarni soddalashtirilgan, ammo ta'sirchan tarzda hikoya qiladi. Adibning metaforalarga boy tili va xarakterlarining chuqur tahlili o'quvchining asar voqealariga befarq qaramasligiga sabab bo'ladi.

Xolid Husayniy jahon adabiyotida nafaqat Afg'oniston haqidagi tasavvurlarni boyitdi, balki urush va tinchlik, odamlarning ichki kurashlari va o'zaro munosabatlariga global nigoh bilan qarashni taklif qildi. Uning asarlari ko'plab tillarga tarjima qilingan va teatr hamda kino sahnalarida jonlangan.

Xolid Husayniyning ijodi zamonaviy jahon adabiyotining muhim qismi bo'lib, u insoniyat dardlari va yutuqlarini yoritishda katta rol o'ynaydi. Yozuvchi asarlari asosan tarixiy va avtobiografik asarlar hisoblanadi hamda ulardagi ko'plab voqealar yozuvchining o'z ko'rgan-kechirganlariga asoslangan. Uning asarlari orqali o'quvchilar nafaqat Afg'onistonning o'ziga xosligini, balki umumbashariy qadriyatlarning ahamiyatini chuqurroq anglaydilar. Husayniyning ijodi global adabiy muhitga boylik qo'shib, o'z o'quvchilariga o'ylash va o'zgarish imkonini beradi. Husayniyning asarlari nafaqat Afg'onistondagi ijtimoiy muammolarni yoritadi, balki global masalalarga e'tibor qaratadi. Uning asarlarida o'zaro bag'rikenglik, inson qadrini saqlash va madaniy xilma-xillikni qadrlashga da'vat mavjud. U xalqaro adabiy mukofotlarga sazovor bo'lib, zamonaviy roman janriga katta hissa qo'shgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Xolid Husayniy o'zining hayotiy va samimiy asarlari bilan nafaqat jahon adabiyotiga, balki insoniyatning ko'ngliga ham kirib bordi. Uning ijodi zamonaviy adabiyotning o'ziga xos namunasi bo'lib, o'quvchilarni insoniy qadriyatlar haqida o'ylashga undaydi. Yozuvchining asarlari o'z kuchi bilan kelajak avlodlarni ham ilhomlantirishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hosseini, K. (2003). *The Kite Runner*. New York: Riverhead Books.

2. Hosseini, K. (2007). *A Thousand Splendid Suns*. New York: Riverhead Books.
3. Hosseini, K. (2013). *And the Mountains Echoed*. New York: Riverhead Books.
4. Dwyer, R. (2014). *Hosseini and Afghan Literature: An Analysis of Contemporary Themes*. Oxford: Oxford University Press.
5. Shaheen, F. (2017). *Representations of War in Modern Fiction*. London: Bloomsbury Publishing.
6. Rahimi, A. (2010). *The Patience Stone*. London: Chatto & Windus.
7. Hower, E. (2018). *Global Perspectives on Exile and Identity*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

UDC 81'373

THE COMPARISON OF SOMATIC LEXICON'S PECULIAR FEATURES IN THE SYSTEM OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

F.A.Radjapova, PhD, dots., Urgench State Pedagogical Institute, Urgench

M.R.Sabirova, basic doctoral student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Har bir tilda somatik lug'at turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari tizimidagi somatik lug'atning xususiyatlarini taqqoslash ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqol, somatizm, leksik-mavzuiy tizim, qiyosiy tadqiqot, metafora, paremiologik birliklar, til madaniyati, semantika, polisemiya.

Аннотация. Соматическая лексика в каждом языке проявляется в разных формах. В данной статье рассматривается сравнение особенностей соматической лексики в системе английского и узбекского языков.

Ключевые слова: пословицы, соматизм, лексико-тематическая система, сопоставительное исследование, метафора, паремиологические единицы, языковая культура, семантика, многозначность.

Abstract. Somatic vocabulary appears in different forms in each language. This article discusses the comparison of somatic lexicon's peculiar features in the system of English and Uzbek languages.

Keywords: proverbs, somatism, lexico-thematic system, comparative studies, metaphor, paremiological units, linguistic culture, semantics, polysemy.

Introduction. Somatic ("soma" – from the Greek lang. "body") phraseological units are found in all languages and represent the largest groups. These are phraseological units that contain the name of any part of the human body.

The aim of this article is to identify similarities and differences in the use of somatic phraseological units in English and Uzbek culture, as well as to identify the main ways of translating the studied somatic phraseological units. The study of the processes of the emergence and use of phraseological units, including a somatic component in English and Uzbek, helps to understand the national peculiarities of thinking and behavior of native speakers. Somatisms from phraseological Uzbek and English languages were taken as the research material.

Materials and methods. Phraseology is an interesting but insufficiently studied field of linguistics. In the works of V.V. Vinogradov [1], N.M. Shansky [2], A.V. Kunin [3-5] and others. contains definitions of phraseology. The object of linguists' study is phraseological coalitions or idioms, as well as phraseological unities. Phraseological units are able to recreate the peculiarity and originality of the national language, because they are its "mirror". The study of phraseology allows you to achieve a high culture of speech and expands your linguistic horizons. The ability to correctly apply phraseological units makes speech expressive, diverse and interesting for the interlocutor. The human world is fully reflected in phraseological units.

Results and discussion. Currently, the somatic vocabulary associated with the names of human body parts, including somatic phraseology, is becoming the subject of close attention of linguists due to the fact that difficulties arise in the search for tolerant intercultural communication.

Uzbek phraseological units, reflecting elements of culture, are associated with many areas of human life. At the same time, they can be connected both with the everyday empirical experience of the people, with their way of life, and with the sphere of material culture, with the historical experience of the people, etc. Comparative analysis of phraseology is of great interest for the study

of common and distinctive features of the languages under consideration. The question of phraseology is relevant because to this day, despite numerous works, some aspects of the study of this section of the science of language remain controversial.

Phraseological units are one of the main units of the language, carrying national cultural elements. Comparing the phraseological units of the English and Uzbek languages helps to identify the different values inherent in these peoples, and plays an important role in the development of anthropocentrism, one of the main paradigms today. The vocabulary of the Uzbek and English languages differs, first of all, in that these languages belong to genetically different families. Although Uzbek is typologically included in the Altai language family by many scientists as an agglutinative language, genetically it belongs to a group of Turkic languages that form a separate family. The basis of the lexical richness of our language is made up of common Turkic and Uzbek words.

To analyze the data obtained, we studied the meanings of the most commonly used somatisms in the explanatory dictionaries of the English and Uzbek languages and identified the meanings of these somatisms in phraseological units. The head in English is a part of the body through which emotions are conveyed in phraseological units (hang your head (surrender); hang one's head down. In addition, the head represents reason and thinking and indicates the presence or absence of mind and prudence (to have a clear head; keep a clear head). With the help of the head, we express the ability to concentrate (not to lose our heads; to keep one's head). The head also conveys a sign of superiority (hold your head high; carry one's head high).

- **uzb.:** bosh og'rig'i – ortiqcha tashvish; **eng.:** headache-excessive anxiety,
- **uzb.:** boshi osmonga yetmoq – xursand bo'lmoq; **eng.:** raised head high
- **uzb.:** bir yoqadan bosh chiqarmoq – hamjihat bo'lmoq, yakdil bo'lmoq; **eng.:** become like-minded people.
- **uzb.:** bir boshini ikki qildi – oilali qildi; **eng.:** made a head two - made married;
- **uzb.:** bir boshdan – boshlanishidan, tartib bilan; **eng.:** one head-to-head, from beginning to end, in order.
- **uzb.:** bosh egdi – itoat qildi, bo'ysundi; **eng.:** bowed down-obeyed.
- **uzb.:** bosh qo'shdi – aralashdi, qatnashdi; **eng.:** connected-intervened, participated.
- **uzb.:** bosh qotirdi – astoydil o'yladi, chuqur fikrladi; **eng.:** worked with head- thought hard, I thought deeply.
- **uzb.:** boshlarini bir joyga qovushtirdi – oila qurdi; **eng.:** put their heads together - created a family.
- **uzb.:** boshi bilan sho'ng'ib ketdi – butunlay berilib ketdi; **eng.:** left head - completely obsessed.
- **uzb.:** boshi ko'kka yetdi – behad sevindi; **eng.:** head reached up to the sky - incredibly happy
- **uzb.:** boshi yostiqqa yetganda – kasal bo'lib qolganda; **eng.:** when the head reaches the pillow, when it hurts.
- **uzb.:** boshi oqqan tomon – duch kelgan taraf; **eng.:** the side where the head looks - where have to go.
- **uzb.:** boshi osmonda – nihoyatda xursand; **eng.:** head in the sky-incredibly happy
- **uzb.:** boshida danak chaqdi – ortiq darajada azoblandi; **eng.:** to chop nuts on the head is to suffer a lot.
- **uzb.:** boshidan oshib yotibdi – ortiq darajada, benihoya ko'p; **eng.:** above the roof – to a greater extent, insanely much.
- **uzb.:** boshdan oyoq – bus-butun, to'la-to'kis; **eng.:** from head to toe-whole, full.
- **uzb.:** boshiga ko'tardi I – qattiq shovqin qildi; **eng.:** raised it on head made a loud noise.
- **uzb.:** boshiga ko'tardi II – yuksak darajada izzat-hurmat qildi; **eng.:** raised on head II – highly glorified-respected.
- **uzb.:** boshiga qilich kelsa ham – har qanday sharoitda ham; **eng.:** even if a sword comes to mind – under any circumstances.
- **uzb.:** boshiga yetdi – halok qildi; **eng.:** reached head - ruined it.

- **uzb.:** bosh aylantirdi – esankiratdi; **eng.:** twisted head, fooled around.

Head – **uzb.** bosh - controls our thinking and consciousness. To have a good head for something – to have a clear head – boshi tiniq, to have a good head on one's shoulders – have your head on your shoulders – **uzb.** elkasida boshini ko'tarib yuribdi. And the absence of mind is transmitted in English as cabbage-head, wooden head, be soft in head, and in Uzbek – savdoi. Idioms can also express a person's ability to lose his will: to lose one's head – hang his nose, hang his head – **uzb.** boshini egdi, to bury one's head – bury his head in the sand – **uzb.** boshini ko'mib oldi. The component "head" in Uzbek and English languages also has the meaning of "life": to pay with your head / answer with your head / pay with your head – **uzb.** boshi bilan javob beradi. It should be noted that sometimes the "head" component, used in idioms in English and Uzbek languages, is perceived as a "mind" component. For example, to puzzle over something - to cudgel one's brains over something – **uzb.** bosh qotirmoq. Brain like a sieve-brainless, reckless, stupid – forgets everything about those who have a very bad memory. All Brawn and no brain-there is strength and no mind, **uzb.** miyasi teshik tog'ora, they do not judge a fool, which means there is strength – you must be able, **uzb.** kuch bor-aql kerak emas.

These discrepancies are the result of reflecting the national spirit, extralinguistic factors and linguistic connections within the system. At the same time, it is possible to note more similar meanings of idioms with somaticisms in English and Uzbek. This can be explained by their connection with the history of the development of peoples, which is reflected in the national identity of their mentality, language and culture. The explanation of the coincidence of the meanings of somatic phraseological units in English and Uzbek can be found not only in borrowings, but also in the patterns that cause the appearance of similar phraseological units.

A person's inner world is always centered on the mind. In Uzbek and English paralysis, this physicalism most often symbolizes human emotions such as experience, joy, love, and sadness.

The most basic are the values shown below. Heart

- 1) A hollow muscular organ that pumps blood through the circulatory system by rhythmic contraction and expansion.
- 2) The mind is considered to be the center of a person's thoughts and feelings, especially love and compassion.
- 3) The center or innermost part of something.

After examining these values, we can conclude that the English and Uzbek definitions are consistent with each other. I analyzed some Uzbek and English proverbs. In Uzbek, 'heart' is used in 12 proverbs with the main meaning, which is 21%, and in English it is 27% in 12 proverbs. It turns out that in Uzbek Paremia, the heart is defined in its original sense by adjectives such as painful (1), human (1), hawk (1), and sick (1). In English palemiology, lexeme heart is defined by adjectives such as human (2) - human, big (1) - big, thick (1) - thick, stout (1) - strong.

Proverbs are a genre of oral folk art. It is a wise word for short, figuratively, grammatically and logically complete sentences with deep meaning. Proverbs reflect observations relevant to people's lives, attitudes towards society, history, mental states, ethical and aesthetic sensibilities, and positive qualities. After being preserved by people for many centuries, they became a laconic and simple poetic form.

Conclusion. In conclusion, I would like to note that as a result of the study of phraseological units, it would be appropriate to compile a dictionary of Uzbek and English somatic phraseological units. The studied subject is necessary for the successful mastery of the Uzbek language by foreign students and for the practice of translation from Uzbek into English and vice versa. Summing up, we note that the semantics of somatic phraseological units is directly related to a person, his perception of the world and attitude to reality. The comparison and analysis of phraseological units with somatic meaning in English and Uzbek languages revealed both general patterns and the national originality of phraseology, which in turn reflects the realities of life, culture and history of the English and Uzbek peoples. Our research does not exhaust the problems of the topic under consideration.

REFERENCES:

1. Phraseology of modern Russian language. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1985, 160 p.

2. Kunin A.V. Course of modern English phraseology. Moscow, Prosveshchenie Publ., 1996, 381 p.
3. Kunin A.V. *Frazeologiya sovremennogo angliiskogo yazyka: opyt sistematizirovannogo opisaniya* [Phraseology of modern English: the experience of systematic description]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 1971, 287 p.
4. Kunin A.V. *Anglo-russkii frazeologicheskii slovar'*, 3-e izd. [English-Russian phraseological dictionary, 3rd ed.]. Moscow, Russkii yazyk Publ., 2001, 401 p.

UO'K 811.521

YAPON TILIDA FE'LLARDAGI INKOR-BUYRUQ SHAKLLARINING TAHLILI***D.Radjabov, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand******V.Shuhratova, stajyor-o'qituvchisi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand***

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yapon tilidagi fe'llardagi inkor-buyruq shakllarining tahlili, o'ziga xos xususiyatlari va qo'llanilishi muhokama qilinadi. Maqolada inkor-buyruq shakllarini yaratishning sintaktik va semantik jihatlari, shuningdek, kompaniyalar, madaniyat va ijtimoiy kontekstlardagi o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. O'rganish jarayonida tilning ma'naviyati va xatti-harakatlar ustida qanday ta'sir ko'rsatishi masalalari ham yoritiladi. Natijada, Yapon tilida inkor-buyruq shakllarining o'ziga xosligi va ularning madaniy kontekstdagi o'rni haqida chuqurroq tushuncha hosil qilinadi. Ushbu tadqiqot, til o'rganayotganlar va yapon tilini o'rganishga qiziqadiganlar uchun foydali manba bo'lishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: inkor shakl, buyruq shakl, neytral shakl, yapon tili, semantik tahlil, majburiyat, buyruq, ibora, salbiylik;

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ, характеристики и применение форм отрицательной команды в японских глаголах. В статье рассматриваются синтаксические и семантические аспекты создания отрицательно-командных форм, а также их роль и значение в компаниях, культуре и социальных контекстах. В процессе обучения также будут освещаться вопросы, как язык влияет на духовность и поведение. В результате формируется более глубокое понимание уникальности отрицательно-командных форм в японском языке и их места в культурном контексте. Ожидается, что это исследование станет полезным ресурсом для изучающих язык и тех, кто заинтересован в изучении японского языка.

Ключевые слова: отрицательная форма, повелительная форма, нейтральная форма, японский язык, семантический анализ, обязательство, команда, словосочетание, негативность;

Abstract. This article discusses the analysis, specific features, and usage of negative imperative forms in Japanese verbs. The article examines the syntactic and semantic aspects of the formation of negative imperative forms, as well as their role and significance in companies, cultures, and social contexts. The study also examines the impact of language on morality and behavior. As a result, a deeper understanding of the specificity of negative imperative forms in Japanese and their role in cultural contexts is gained. This study is expected to be a useful resource for language learners and those interested in learning Japanese.

Keywords: negative form, imperative form, neutral form, Japanese language, semantic analysis, obligation, command, phrase, negativity;

Kirish. Buyruq - bu kimdandir biror narsa qilishni qat'iy talab qiladigan iboradir. Bu boshqa odamning rad etish erkinligiga ega emasligini aytilishning kuchli usuli ham hisoblanadi. Shuning uchun, haqiqatda qo'llaniladigan holatlar cheklangan. Aniq iyerarxik munosabatlar mavjud bo'lgan hollarda, masalan, ota-onalar va bolalar, yaqin do'stlar va boshqalar kabi holatlarda qo'llaniladi.

Yangi o'rganuvchilar yapon tilida buyruq iboralarini tez-tez ishlatmaydi. Buning sababi, ehtimol, o'quvchilarning undan foydalanishga ehtiyoji kam ekanligi ham bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Biror kishini buyruqlardan tashqari biror narsa qilishga majburlashning ko'plab usullari mavjud. Dastlab 「依頼」, 「～て下さい」 kabi iboralar ba'zan aslida buyruqni bildirish uchun ishlatiladi. Aksincha, buyurtmalar va so'rovlar dastlab bog'liq holda

o'rganiladi va tahlil qilinadi. Ikkalasi ham tinglovchidan muayyan harakatni talab qiladi. Faqatgina farq - so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlar va rad etish imkoniyatidir. Buning isboti sifatida 「ください」, 「くださる」 ning buyruq shaklini ko'rib chiqishimiz mumkin.

Buyruqlarni ifodalovchi iboralarga fe'llarning buyruq shakli, fe'l-なさい, fe'l-こと, fe'l-ように va boshqalar kiradi. Shuningdek, 「-のだ」 buyruq ma'nosini berish uchun ba'zan fe'lning asosiy shakliga qo'shiladi. Salbiy buyruqlar, ayniqsa, 「fe'l-な」 shaklida bo'ladi.

Keling, fe'lning eng aniq shakli, buyruq shakli bilan boshlaylik.

●Buyruq shakl

Imperativ shakl ko'pincha boshlang'ich darajada qo'llanilmaydi, lekin texnik stajyorlar uchun zarur bo'lishi mumkin.

Buyruq shakli fe'llarning qo'shma shakllaridan biridir, lekin u kamroq qo'llanganligi va ma'nosi kuchli bo'lganligi sababli u boshqa qo'shma shakllarga qaraganda ancha kamroq ishlatiladi.

Buyruq berilganda bajarilishi mumkin bo'lgan harakatlar ixtiyoriy harakatlar bo'lgani uchun, ixtiyorsiz fe'llar odatda buyruq shakliga ega bo'lmaydi.

×うっかりしろ ×間違えろ ×できろ ×似ろ

Imperativ shaklni qanday hosil qilinadi?

書く→ 書け 読む→ 読め 折る→ 折れ

Bir bosqichli fe'l o'zaga [ろ] qo'shing

見る→ 見ろ 寝る→ 寝ろ (「見よ、寝よ」は古い形)

Buyruq shaklidagi istisnalar quyidagi to'rtta sharaflı fe'l bo'lib, men qo'shma shaklda aytib o'tganman.

くださる → ください, なさる → なさい

おっしゃる → おっしゃい, いらっしゃる → いらっしゃい

Aytib o'tish kerakki, 「fe'l -てください」 so'roq gap sifatida, 「fe'l - なさい」 esa buyruq gap sifatida ishlatiladi.

Imperativ shakl avvalgidek ishlatilganda ancha kuchli ma'nolarni ifodalaydi. Agar aniq iyerarxiya bo'lmasa, undan foydalanish mumkin emas. Agar do'stlarga nisbatan 「よ」 ni qo'shib ishlatish mumkin. 「よ」 qo'shilsa, u biroz yumshoqroq bo'ladi. Bu yaqinlikni keltirib chiqargani uchunmi?

明日必ず来い。 , 明日必ず来いよ。

ほら、あそこを見ろ。 ほら、あそこを見ろよ。

Buyruq shakli “buyruq” dan tashqari boshqa maqsadlarga ham ega. masalan,

ウソおっしゃい! あんたがやったんでしょ!

「ウソおっしゃい」 「うそを言え」 degani emas, 「うそを言うな」 degan ma'noni bildiradi. バカも休み休み言え!

Bu 「馬鹿なことを言うな」 degan ma'noni anglatadi. Bu qo'llanish 「言う」 yoki uning sharaflı so'zlari bilan chegaralanganga o'xshaydi. ×バカしゃべれ!

Keyin esa, 「fe'l -てみる」 ning buyruq shakli esa:

子どもに手を出して見ろ、ただじゃおかねえぞ。

そんなこと、一言でも言ってご覧なさい、彼女怒り狂っちゃって大変だから。

Bundan tashqari, taqiq yoki ogohlantirish ma'nosida ham qo'llaniladi.

「てみる」 da 「試しに～する」 ma'nosi ham mavjud.

Bundan tashqari, qo'shma gap qolipi sifatida idiomatik ravishda ma'lum bo'lgan shakl mavjud: 「～にせよ / しろ、～」。 Bu esa 「～にしても」 ning kuchli shakli hisoblanadi.

Qolaversa, murakkab jumla qolipi sifatida idiomatik jihatdan mustahkamlangan shakl ham borki, bu kuchli ma'noli ifodadir.

たとえミスがいくつかあったにせよ、全体としては成功だった。

どんなに努力したにしろ、力が足りなかったのは明らかだ。

●Fe'l -な: 否定命令

Shakl yasalishi oson, chunki faqatgina asosiy shaklga 「な」 qo'shish orqali yasaladi. Xuddi buyruq shaklidagidek, 「よ」 qo'shilganda, u biroz yumshoqroq ma'noga ega bo'lganidek.

こっちへ来るな。 この手紙を見るなよ。 そんなことを言うな。

Salbiy buyruqlar bo'lsa, u ixtiyoriy bo'lmagan harakatlarga ham qo'shilishi mumkin. ほんやりするな。 / うっかり切符を落とすなよ。 / うまい話にごまかされるなよ。

Bu shakl yakuniy qo'shimcha 「な」 bilan bir xil, shuning uchun uni oxirgi qo'shimchaning boshqa qo'llanilishidan farqlash muhim.

お前もいっしょに行くな? (確認) よくそんなことを言うよなあ。(感嘆)

Tasdiqlashda intonatsiya ko'tariladi. 「な」 undovi biroz uzun va osonlik bilan 「なあ」 ga aylanishi mumkin, ammo o'quvchilarga ularni farqlash qiyin bo'lishi tabiiy. びっくりするなあ。

To'g'ri, intonatsiya va mimikadan bilib olish mumkin, ammo romandagi dialogdan buni aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bu 「な」 「よ」 bilan ishlatilsa, 「～よな(あ)」 bo'ladi. Bundan tashqari, ba'zan 「よ」 va 「な」 inkor 「fe'l—な」 buyrug'iga qo'shiladi. 一人で行くなよな。俺も誘ってくれよな。

●Fe'l—なさい

Bu fe'lning shakli neytral shakldir. Noqonuniy fe'llar ham neytral shaklga ega, 「しなさい・きなさい」. 「なさい」 「なさる」 hurmat fe'lining buyruq shaklidir. Bu 「お— fe'l—なさる」 ning buyruq shakli, 「お」 olib tashlangan. 「お」 qo'yilgan shakl uni aytishning odobli (yumshoqroq) usulidir.

お入りなさい。

そこにお掛けなさい。

「Fe'l—なさい」 ba'zan 「丁寧な命令」 deb ataladi. Ota-onalar farzandlari bilan, o'qituvchilar esa o'quvchilari bilan foydalanadilar.

早く食べなさい。

これをもって行きなさい。

Suhbatdagi 「お休みなさい」 fe'li 「休む+なさい」 shaklidan paydo bo'ladi

「見る」 「いる」 「来る」 fe'llari 「見なさい」 「来なさい」 「いなさい」 shakllariga ega, ammo ularga 「お」 hurmat qo'shimchasini qo'shish imkoni mavjud emas. ×
お見なさい ×おいなさい ×お来なさい

Uning o'rniga 「御覧になる」 va 「おいでになる」 hurmat so'zlarining fe'li qismiga 「なさい」 qo'shiladi.

あれをごらんなさい。しばらくここに / こっちへ おいでなさい。

Bundan tashqari, yuqorida aytib o'tganimiz 「お休みなさい」 o'rniga 「寝る」 ning hurmat shakli 「お休みになる」 deyishimiz mumkin.

Bundan tashqari, 「なさい」 bilan bir qatorda, 「ごらん。」 「おいで。」 「お休み。」 ham tez-tez ishlatiladi, 「なさい」 qo'yilmaydi.

「食べる」 holatida siz 「お食べなさい」 yoki 「お上がりなさい」 dan foydalanishingiz mumkin. Albatta, 「お上がりなさい」 yanada muloyimroq shakl hisoblanadi. 「お上がりなさい」 ko'pincha 「家に上がる(入る)」 ma'nosida ham ishlatiladi. 「～なさい」 ga 「よ」 dan tashqari 「ね」 ham qo'shilishi mumkin. Ikkala so'z ham ayollarga xosdir.

食べなさいよ。必ず行きなさいね。

●Fe'l—こと

Ko'rsatmalar va qoidalarda buyruqqa o'xshash ma'noni ifodalash uchun 「Fe'l—こと」 shakli ishlatiladi. Buyruq shaxsiy va o'ziga xos ma'noga ega, 「今、あなたは～」 lekin 「～こと」 umumiy qoida bo'lish hissini beradi.

書かれることが多く、話す場合は規則を読み上げている感じです。

Bundan tashqari, inkorning 「Fe'l—ないこと」 shakli mavjud.

本を汚さないこと。本を借りたら必ず返すこと。(図書室)

え一、8時までには帰ること。夜遅く騒がないこと。わかったか?

(修学旅行の旅館での注意)

Shundan so'ng, 「～が大切だ、必要だ」 kabi iboralar tushib qolishi mumkin.

Maqolada Yapon tilidagi fe'llardagi inkor-buyruq shakllarining tahlili chuqur amalga oshirildi. Olingan natijalarga ko'ra, yapon fe'llarining inkor-buyruq shakllari nafaqat grammatik jihatdan, balki madaniy va ijtimoiy kontekstda ham ahamiyat kasb etadi. Bu shakllar, o'z navbatida, kommunikativ vaziyatlarda muloqot tarzini va insonlar o'rtasidagi muloqotni shakllantiradi.

Yapon tilida inkor-buyruq shakllarining qo'llanilishi ko'plab madaniy qatlamlarga ega bo'lib, til o'rganuvchilarning tilni o'zlashtirish jarayonida o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, bu shakllar tilning noaniqligini va muayyan kontekstda qanday ishlatilishini belgilovchi omil sifatida ko'riladi.

Kelajakda Yapon tilidagi inkor-buyruq shakllarini chuqur o'rganish, nafaqat til o'rganuvchilar uchun, balki tilshunoslar va madaniyatshunoslar uchun ham qimmatli tadqiqot yo'nalishi bo'lishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 村上三寿 1993「命令文—しろ、しなさい—」『ことばの科学6』むぎ書房.
2. 森山卓郎・安達隆一 19『セルフマスターシリーズ6 文の述べ方』くろしお出版.
3. 尾上圭介 1979「そこにすわる!」『言語』8-5 大修館.
4. <https://niwasaburoo.amebaownd.com>
5. Shuhratova, V. J. Q. (2022). Yapon adibi Xaruki Murakamining “Xanaley ko'rfazi” hikoyasining konseptologik tahlili. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 373-380.
6. Shuhratova, V. J. Q. (2022). O'zlashma neologizmlarning yapon tilida ifodalanishi va badiiy asarlarda konsept sifatida kelishi. Academic research in educational sciences, 3(5), 776-785.

UO'K 811.161.1

OMON MATJON SHE'RLARIDA ASSOTSIATIV ALOQA KO'RINISHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo tilshunoslari tomonidan assotsiativ tilshunoslik masalalariga qiziqishning ortishi va bu yo'nalishda ko'plab tadqiqotlarning amalga oshirilganligi, juda ko'p tillarda assotsiativ lug'atlarning yaratilganligi, assotsiativ grammatikaning tuzilganligi ushbu yo'nalishning mustaqil rivojlanayotgan soha sifatida e'tirof etilishi aytib o'tiladi. Bugungi kunga kelib assotsiativ tilshunoslikning o'rganish obyekti, predmeti aniq belgilangan, tadqiq metodlari ishlab chiqilgan, nazariy masalalari, dolzarb muammolari belgilangan. Assotsiativ tilshunoslikda matn yaratuvchi ijodkor shaxsning assotsiativ tafakkuri, tasavvurlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan assotsiatsiyalarning badiiy matnga ko'chishi, bunday birliklarning badiiy matndagi roli, ijodkor idiositilini shakllantirishdagi o'rni kabilarni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu muammoni muayyan ijodkor badiiy asari misolida tadqiq etish assotsiativ tafakkur – til – matn munosabati masalasiga doir ilmiy-nazariy qarashlarni yangi bilimlar bilan boyitishi muqarrar.

Kalit so'zlar: til, matn, stimul, assotsiativ birlik, semantik, maydon, yadro.

Аннотация. В данной статье отмечен рост интереса к вопросам ассоциативной лингвистики со стороны мировых лингвистов и то, что в этом направлении было проведено большое количество исследований, создание ассоциативных словарей во многих языках, структура ассоциативной грамматики и в данной статье речь идет о признании этого направления как самостоятельной развивающейся области. К настоящему времени четко определен объект исследования, предмет ассоциативной лингвистики, разработаны методы исследования, определены теоретические вопросы и актуальные проблемы. В ассоциативной лингвистике важно изучение передачи ассоциаций в художественном тексте, роли таких единиц в художественном тексте, роли творческой личности в формировании творческого идиостиля и т. д. Исследование этой проблемы на примере конкретного художественного произведения художника неизбежно обогатит научно-теоретические взгляды на проблему связи ассоциативного мышления – языка – текста с новыми знаниями.

Ключевые слова: язык, текст, стимул, ассоциативная единица, семантика, поле, ядро.

Abstract. This article discusses the growing interest of linguists around the world in the issues of associative linguistics and the fact that many studies have been carried out in this area, associative dictionaries have been created in many languages, and associative grammars have been developed, which means that this area is recognized as an independently developing field. To date, the object and subject of study of associative linguistics have been clearly defined, research methods have been developed, theoretical issues and current problems have been identified. In associative linguistics, it is important to study the transfer of associations that arise in connection with the associative thinking and imagination of the creative person creating the text to the artistic text, the role of such units in the artistic text, and their role in the formation of the creator's idiosyncrasy. Studying this problem on the example of a specific creative work will inevitably enrich scientific and theoretical views on the issue of the relationship between associative thinking - language - text with new knowledge.

Keywords: language, text, stimulus, associative unit, semantic, field, core.

Omon Matjon she'rlarida assotsiativ aloqa turtki so'z va assotsiativ birliklar munosabatida hamda she'rdagi o'zaro assotsiativ bog'langan so'zlar orasida kuzatiladi. Turtki so'z va assotsiativ birlik o'rtasidagi assotsiativ aloqa bevosita aloqa, she'rdagi assotsiativ birlikning boshqa so'z bilan aloqaga kirishib, so'ngra turtki so'z bilan bog'lanishi esa bilvosita aloqa hisoblanadi. Ma'lum bo'ladiki, bevosita aloqada assotsiativ birlik turtki so'z bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lansa, bilvosita aloqada assotsiativ birlik turtki so'z bilan bevosita bog'langan assotsiativ birlik orqali munosabatga kirishadi. Boshqacha aytganda, bunday aloqa bog'li aloqa bo'lib, ketma-ketlikka asoslangan. Ya'ni: *stimul so'z – assotsiativ birlik – assotsiativ birlik* tarzidagi aloqa. Birinchi assotsiativ birlik turtki so'z bilan bevosita bog'lansa, keyingi assotsiativ birlik turtki so'z bilan bilvosita aloqaga kirishadi.

Shoirning sarlavhali she'rlarida turtki so'z vazifasini she'r sarlavhasi bajargan. Assotsiativ birliklar shu turtki so'zga nisbatan hosil bo'ladi. Ayrim manbalarda badiiy matnda turtki so'zni belgilashda boshqa fikrlar ham uchraydi. Y.A.Tirishkinaning fikricha, asarda muallifga ahamiyatli bo'lgan har qanday so'z turtki so'z bo'la oladi [1]. Tadqiqotimizda sarlavhani turtki so'z deb belgiladik. Chunki sarlavha sifatida berilgan so'z, so'z birikmasi, gapning mazmun-mohiyati she'rda o'chib beriladi. She'rdagi barcha so'zlar u bilan semantik, assotsiativ jihatdan bog'lanadi.

Quyida Omon Matjonning "Shohizinda" deb nomlangan she'rda turtki so'z va assotsiativ birliklar orasidagi assotsiativ aloqani tahlil qilamiz:

Shohizinda

*Qirq to'rt tillapoya! Bosaman bir-bir,
Asrlar yukidan cho'kmish zinalar.
Qirq to'rt tillapoya, har poyasida
Tarixlar tug'ilmish, kechmish sanalar.*

*Harsang zinalardan chiqarkanman tik,
Xayol der: "Qanchalik ulg'ayding inson,
Bobolar yuz yillab o'tgan yo'llardan
Bugun sen bir zumda o'tgung begumon".*

Ushbu she'rning sarlavhasi turtki so'z vazifasini o'taydi. Rus olimasi Y.Kochetkovaning fikricha, badiiy matn assotsiativ maydon vazifasini o'taydi, uning sarlavhasi esa ushbu maydonning yadrosi hisoblanadi [2]. Biz ham ushbu xulosaga asoslanib, she'r sarlavhasini turtki so'z sifatida baholaymiz. Chunki har qanday she'rda aks etgan tasvir, uning mazmuni, asosiy g'oyasi sarlavhasi nomiga singdiriladi. Bu jihatdan she'r sarlavhasini turtki so'z sifatida qabul qilish mumkin bo'ladi.

Berilgan she'rda Shohizinda turtki so'zga nisbatan bevosita yoki bilvosita usulda quyidagi assotsiativ birliklar yuzaga kelgan: *qirq to'rt tillapoya* (2), *bir-bir bosmoq*, *zinalar*, *cho'kmoq*, *har poyasida tarix tug' ilmoq*, *sanalar kechmoq*; *harsang zinalar(dan)*, *tik chiqmoq*, *bobolar yuz yillab o'tgan yo'llardan bir zumda o'tmoq*.

Quyidagi assotsiativ birliklar Shohizinda turtki so'zi bilan bevosita bog'langan: *qirq to'rt tillapoya* (2), *zinalar*, *harsang zinalar(dan)*.

Quyidagi assotsiativ birliklar esa *Shohizinda* turtki so'zi bilan bilvosita bog'langan: *bir-bir bosmoq, cho'kmoq, har poyasida tarix tug'ilmoq, sanalar kechmoq; tik chiqmoq, bobolar yuz yillab o'tgan yo'llardan bir zumda begumon o'tmoq*.

Bulardan *bir-bir bosmoq* assotsiativ birliqi *qirq to'rt tillapoyaga* nisbatan; *cho'kmoq* assotsiatsiyasi *zinalarga* nisbatan, *har poyasida tarix tug'ilmoq, sanalar kechmoq* assotsiatsiyasi *qirq to'rt tillapoyaga* nisbatan, *tik chiqmoq* assotsiatsiyasi *harsang zinalardanga* nisbatan; *bobolar yuz yillab o'tgan yo'llardan bir zumda bugumon o'tmoq* assotsiatsiyasi *harsang zinalar(dan)* assotsiatsiyasiga nisbatan hosil bo'lgan.

Tahlildan ayon bo'ladiki, she'rda assotsiativ aloqa *turtki so'z + assotsiativ birlik* hamda *assotsiativ birlik + assotsiativ birlik* orasida yuzaga kelgan.

Omon Matjonning sarlavhasiz she'rlarida ham assotsiativ aloqaning ushbu ko'rinishlari kuzatildi.

Shunisi xarakterliki, shoirning sarlavhasiz she'rlarida turtki so'zni topish murakkablik tug'dirmaydi. Shoirning sarlavhasiz she'rlarida turtki so'z vazifasini tasvir obyektini bildiruvchi so'zlar bajaradi. Bunday so'zlar she'r matnida eng ko'p qo'llangan so'zlar, radif vazifasini bajargan birliklar, muallif nutqi qaratilgan undalmalardan tashkil topadi. Masalan, quyidagi she'rda tasvir obyekti suv hisoblanadi. She'rda suvning parlanib, bulutga aylanishi, oxir oqibat qor bo'lib, tog' cho'qqisidan o'rin olishi va erib, yerga yana suv bo'lib qaytishi obrazli tarzda chiroyli tasvirlangan. She'rda suv, garchi bir marta tilga olingan bo'lsa-da, tasvir obyekti bo'lganligi sababli uni turtki so'z vazifasini o'tagan deyish mumkin:

*Suv ham odamlardek yashab, o'ladi,
Ruhi bulut bo'lib ko'kda yeladi,
Yelkasidan oxir joy bergach tog'lar,
Oqlanib-poklanib qaytib keladi.*

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, Omon Matjonning sarlavhasiz she'rlarida turtki so'z ko'pincha eng ko'p qo'llangan birliklardan tashkil topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Тырышкина Е.А. Ассоциативное поле как элемент поэтической картины мира В. Набокова: Дисс. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2002. – С. 22.

2. Кочеткова Е. Языковые средства выражения негативной оценки мира и человека в поэзии Игоря С

Юпова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – С.51.– 314 с.

в 4. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1988. – С.179.

е 5. Хайдеггер М. Время картины мира // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / Пер. с нем.; ред. В.В. Библикина. – М.: Республика, 1993. – С. 49. (– С. 41-63.)

я 6. Худойберганаева Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент: ЎзР ФА ТАИ, 2015. – Б. 36.

и
н
а

UO'K: 811.81.192

MERONIMLAR TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

S.N.Rahmonova, xodim, Boysun tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi, Biysun

Annotatsiya. Ushbu maqola meronim (partonim) tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, uning yangi tadqiq etilayotgan soha sifatidagi xususiyatlari borasidagi ma'lumotlar bilan boyitilgan. Meronimlarning nafaqat tilshunoslik, balki boshqa bir qator fanlar bilan aloqadorlikda bog'lab o'rganilishi haqidagi faktlar dunyoning eng ilg'or tilshunoslari tomonidan asoslab berilganligi borasidagi qarashlar ushbu maqolaning ilmiy ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, maqolada meronim, xolonim va boshqa bir qator onimlar o'rtasidagi farq ko'rsatib berilgan. Meronimik munosabatlarning bir qancha turlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: meronim, partonim, xolonim, meronimik munosabatlar, semantik tartiblanish.

Аннотация. Данная статья обогащена информацией о понятии меронима (партонима), его сущности, особенностях как новой области исследования. Факты изучения меронимов не только в лингвистике, но и в связи с рядом других дисциплин были обоснованы

наиболее передовыми лингвистами мира, что послужило дальнейшему повышению научной ценности данной статьи. Кроме того, в статье показано отличие меронима, холонома и ряда других имен. Упоминается несколько типов меронимических отношений.

Ключевые слова: мероним, партоним, холоним, меронимические отношения, семантическая классификация.

Abstract. This article is enriched with information about the concept of meronym (partonym), its essence, its features as a newly researched field. The facts about the study of meronyms not only in linguistics, but also in connection with a number of other disciplines were substantiated by the most advanced linguists of the world, which served to further increase the scientific value of this article. In addition, the article shows the difference between meronym, holonym and a number of other names. Several types of meronymic relations are mentioned.

Key words: meronym, partonym, holonym, meronymic relations, semantic classification.

Meronim-bu bir obyektning tarkibiy qismlarini ifodalovchi soʻzdir. Partonim esa bir obyektning tarkib qiladigan qismlarni ifodalovchi soʻzdir. Meronim-butunning qismini ifodalovchi otli birikma va butun ham otli birikmadan tashkil topadi. Meronimlar - obyektlarni kattaroq obyektlarning bir qismi sifatida tavsiflovchi atamalaridir. Inson tanasining qismlari ehtimol prototipik meronimlar hisoblanishi mumkin, fazoviy munosabatlarda ham bu jihatlar koʻzga tashlanadi. Mesoamerikan tillaridan olingan dalillar meronimlar borasida ilgari boshqa joylarda koʻrsatilmagan bir qator xususiyatlarni namoyon etadi. Fazoviy tavsiflar tipologiyasi boʻyicha mavjud adabiyotlar nuqtai nazaridan, Mesoamerikan meronimiyalari gʻayrioddiy ikki fikrni ilgari suradi. Til tizimidagi semantik ierarxik aloqadorlikni taʼminlovchi, butun va qismga asoslangan, barcha tillarda universallik hosil qiluvchi leksik birliklar meronimlardir [4].

Meronimik munosabatlar biologik, fizik obyektlar misolida, geografik hududlar miqyosida, kolleksiya va toʻplamlarda, mavhum tushunchalarda ham idrok etamiz. Xolonim va partonimlar ekstralingvistik va semantik xususiyatlarni oʻzida aks ettirgan holda bir qancha kichik guruhlarda tasniflanadi. Birdan ortiq meronimlar bir holonim bilan munosabat hosil qilsa unda ko-meronimlar yoki ko-partonimlar termini qoʻllaniladi. Masalan: bosh va yelka tananing ko-meronimlari yoki ko-partonimlari hisoblanadi. Odatda meronimlar turli xususiyatlarga ega boʻladi: avtonom, mustaqil, butun bilan munosabatda boshqa qismlarni qoʻllab-quvvatlovchi kabi. [6]

Ushbu parametrlarni lingvistik darajada hisobga olgan holda D.Germann, E.M.Uinston va R.Cheffin dastlab meronimik munosabatlarning olti turini aniqladilar. Tilshunolar D.German, E.M.Uinston va R.Chaffin birinchilardan boʻlib meronimlarni 6 turda tasniflashdi. Ular quyidagilarda namoyon boʻladi: 1. Komponent va butun obyekt munosabati (pedal-velosiped); 2. Aʼzo-uyushma munosabati (kema-flot); 3. Qism-butun munosabati (bir boʻlak boʻlak- butun pirog); 4. Material-obyekt munosabati (temir-mashina); 4. Harakatning bir bosqichi va butun boshli faoliyat munosabati (bir maxsulotni xarid qilish va butun boshli maxsulotlar savdosini amalga oshirish); 5. Hududlarning joylashuv munosabatiga koʻra: (Evergleyds parki-Florida shtati) kabi. [4].

Bundan tashqari E.Layzy, D.A.Kruz, R.Chaffin, D.Herman, A.S.Shelley, E.M.Uinston, J.Lyons, E.M.Markmen, A.L.Braun, N.Nagel, E.V.Kuznetsova, [3] B.A.Plotnikova, M.V.Nikitina, I.A.Popova, L.V.Globina, T.S.Markarova, Yu.M.Rusina, N.S.Ryjuk, S.V.Kiseleva, E.V.Matrinskaya, G.V.Sitar, V.V.Morkovkina, A.A.Ufimtseva, N.A.Sedova [5] kabi tadqiqotchilarning koʻplab asarlari meronimik munosabatlarni oʻrganishga bagʻishlangan. Meronimik munosabatlarni birinchilardan boʻlib tasniflashga qoʻl urgan olimlar E.Layzy, D.A.Kruz, R.Chaffin, D.Herman, A.S.Shelley hamda E.M.Markmen meronimik munosabatlarni ikki turga koʻra tasniflagan. 1) bir turdagi bir nechta qismlar bir butunni tashkil qilsa: daraxt-oʻrmon 2)butun bir-biriga oʻxshamaydigan qismlardan iborat boʻlsa: daraxt-barg kabi [5].

D.J.Layons meronimik munosabatlarning 4 turi haqida fikr bildiradi:

1. Birlikning koʻplik maʼnosini ifodalashi: poda.
2. Kopʻlikni ifodalovchi toʻplamlar: oʻyinchilar.
3. shartli ravishda meronimik munosabatni tashkil qiluvchilar: eshik-uy.
4. zarurligiga koʻra meronimik munosabatlarni tashkil qilish: minut-soat.

E.Layzi meronimlarni shakl, tuzilishi va joylashuviga ko'ra quyidagi turlarga ajratadi.

1. Shakl va mazmuniga ko'ra farqlanadigan partonimlar, ular orasida ikkita kichik guruhlariga ajratiladi: 1. Qismlar, boshqalardan aniq ajratilgan, masalan, inson va hayvon tanasining turli lokalizatsiya, konveks, rangi (lab, ko'z, burun, oyoq, shox) bilan farqlanadi; yoki o'simliklarning qismlari (novda, barg kabi); 2. Boshqalaridan aniq ajratilmagan qismlar (yonoq, son, yelka, peshona, kaft kabi).

2. Shakl va mazmuni faqat umumiy shartlarga mos keladigan qismlarni bildiruvchi leksemalar (yumaloqlik, yumshoqlik, qattiqlik kabi). Ularning birinchi guruhdan farqi shundaki, birinchi guruhga faqat ma'lum bir butunning bir qismini bildiruvchi leksemalar (masalan, burun doimo boshning bir qismi bo'ladi), ikkinchi guruhga esa turli sinf qismlarini bildiradigan leksemalar. Partonim bo'lak, go'sht kabi.

3. Muayyan tarzda shakl va moddada joylashgan qismni bildiruvchi partonimlar bunda hech qanday rol o'ynamasligi mumkin. Tilda leksema uchi (barmoq, sigaret, til) yumshoq narsalarni bildirish uchun ishlatiladi.

4. Muayyan shakl, materiya va joyning partonimlari: yarim, chorak, joy (hodisalar), qism, parcha (butunning bir qismidan tashqari, alohida misolni bildirishi mumkin, masalan, sanashda) nemis. leksema qism "bo'lak", "qism", (ajralmas qismni bildirish uchun ishlatiladi); Inglizcha "qism" (butunni ko'rsatish uchun qism ishlatiladi); parcha (faqat alohida qismni bildirish uchun ishlatiladi).

5. Ham partonim ham holonim vazifasini bajaradigan leksemalar. Shunday qilib, masalan, nemis, Stuck leksemasi "parcha" mumkin butunning bir qismini ham, alohida obyektini ham belgilash; Ingliz slice "tilim" kesilgan bo'lakni bildiradi. (har qanday mahsulot) parcha-parcha, "parcha-chip, silver"-sindirish mumkin bo'lgan bo'lak [6].

E.Layzi meronimik munosabatlarni tasniflashda ularning semantik xususiyatlarini e'tiborga olish ham muhim ekanligini ta'kidlaydi va ularni quyidagi xususiyatlariga ko'ra tasniflash kerakligini ta'kidlaydi:

1. Mavjudlik/mavhumlik xususiyatlariga ko'ra: orqa suyagi-inson tanasining mavjudlik xususiyatiga ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronym hisoblansa, hayot bosqichi-inson umrining mavhumlik xususiyatiga ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronym hisoblanadi. Ham mavjudlik, ham mavhumlik xususiyatiga ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronimlarga stol oxiri, ishq ohiri so'zlarini kiritishimiz mumkin.

2. Muayyan bir butunga mansublik belgisiga ko'ra: murakkab konkret bir butun yoki muayyan tushunchaning tarkibiy qismi sifatida-ko'ylakning yengi; ma'lum bir butunning ma'lum bir turining tarkibiy qismini yoki muayyan tushunchalar turini bildiradi: qopqoq (turli artefaktlar qopqog'i), tutqich (turli buyumlar tutqichi) kabi; har qanday butunning qismini bildiruvchi meronimlar (qism, bo'lak) kabi.

3. Bir jinslilik/turli jinslilik, bir xillilik/turli xillilik xususiyatiga ko'ra butunning qismini bildiruvchi meronimlar: yog'och eshik, marmar zinapoya;

4. Tranzitivlik (o'tkazuvchanlik) va intranzitivlik (o'tkazmaslik) xususiyatiga ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronimlar: agar a b ning bir qismi bo'lsa, b c ning bir qismi bo'lsa unda a ham c ning bir qismidir. Ammo, butunni ifodalovchi holonim qanchalik katta hajmda bo'lsa butun va qism o'rtasidagi meronimik munosabatlardagi ushbu aksioma bu holatda ish bermaydi. Masalan, uy butun bo'lgani holda eshik uchun holonim vazifasini bajaradi ammo, tutqich uchun holonim emas.

5. Dixotomiya (qarama-qarshilik) xususiyatlariga ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronimlar: boshi-ohiri kabi;

6. Aniq/noaniq joylashuv belgisi ko'ra butunning bir qismini bildiruvchi meronimlar: yuqori qism, o'rta qism, pastki qism, old qism, markaziy qism kabi;

7. Moddaning belgisi vazniga ko'ra butunning qismini tashkil qiluvchi meronimlar: a)qattiqligiga ko'ra: po'latning qismi; b)yumshoqligi, yopishqoqligiga ko'ra: laxta; suyuqligiga ko'ra: yomg'ir tomchisi; mayinligiga ko'ra: qum parchasi, tuproq zarrasi; gazlilik xususiyatiga ko'ra: tutun to'pi, bug' halqasi kabi;

8. Baholash belgisi ma'lum bir inson uchun muhimlik yoki ahamiyatsizligi nuqtari nazaridan butunning qismini bildiruvchi meronimlar: asosiy qism, asosiy ko'rsatkich kabi. [2]

Meronimlar yangi tadqiqot obyekti sifatida bugungi kun olimlarini qiziqtirib kelayotgan sohalaridan biridir. Meronimlar nafaqat butun va qismning o'zaro aloqasini balki, ular o'rtasidagi doimiy, vaqtinchalik munosabatlarga ham asoslanganligini dalillaydi. Shunday ekan ushbu sohani to'laligicha tadqiq etish dunyo tilshunoslari uchun eng dolzarb vazifalardan biri desak adashmagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E.Nematov H, Rasulov R. Leksik mikrosistema va uning tadqiq metodikasi.// O'zbek tili va adabiyoti. 1989 yil. 6-son. – B. 35-40.
2. Cruse D.A. On the transitivity of the part-whole relation/Alan Cruse//Journal of linguistics. 1979. – P. 29-38.
3. Saparova Mohira Fayzullayevna. Tezaurus lug'atlarining tarjima sohasida tutgan o'rni. Maqola. Innovations in technology and science education. Volume 2. Issue 8.
4. Sobirov A.O'zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish.-Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – B.142.
5. Материнская Е.В. Система меронимов в немецком и английском языках: дисс....докт.фил.наук: 10.02.04. –Донецк: 2013. – 403 с.
6. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие для студентов, аспирантов и преподавателей лингвистических дисциплин в школах, лицеях, колледжах и вузах. – СПб: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.

UO'K 81.371

TILSHUNOSLIKDA SEMEMA VA SEMA TUSHUNCHALARI HAMDA ULARNING TAVSIFI

A.R.Raimov, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda semema va sema tushunchalari, ularning o'rganilishi va tilshunoslikdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Semema va sema tushunchalari tilning ma'no tizimini tushinishda muhim rol o'ynaydi. Maqola tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida ushbu tushunchalarning o'rni va ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar; semema, sema, tilshunoslik, ma'no, semantik tahlil, leksik birliklar, ma'no bo'laklari, semantik struktura.

Аннотация. В этой статье рассматриваются концепции семема ва сема в лингвистике, их изучение и значение в лингвистике. Концепции семема и сема играют важную роль в понимании смысловой системы языка. Статья освещает место и значимость этих понятий в теории и практике лингвистики.

Ключевые слова; семема, сема, лингвистика, смысл, семантический анализ, лексические единицы, части значений, семантическая структура.

Abstract. This article examines the concepts of sememe and seme in linguistics, their study, and their significance in the field. The concepts of sememe and seme play a crucial role in understanding the semantic system of language. The article sheds light on the place and importance of these concepts in linguistic theory and practice.

Key words; sememe, seme, linguistics, meaning, semantic analysis, lexical units, semantic components, semantic structure.

Bugungi globallashuv davrida tillarning o'zaro ta'siri, ularning lug'aviy boyliklari va semantik imkoniyatlari tobora muhim masala bo'lib bormoqda. Bu jarayonda til birliklarining ma'no qatlamlarini o'rganish va ularning tuzilishini tahlil qilish tilshunoslikning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, semantika sohasidagi tadqiqotlar til birliklarining ma'nosini to'g'ri anglash va ularning tilda qanday shakllanganini o'rganishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tilshunoslikda semantika bo'limi so'zlarning va boshqa til birliklarining ma'no qatlamlarini o'rganishga qaratilgan. So'zning ma'nosini aniqlash, unga semantik jihatdan yondashish o'ta murakkab va keng qamrovli vazifa hisoblanadi. Ushbu jarayonda sema va semema tushunchalari markaziy ahamiyat kasb etadi. Ular so'zning ma'no tuzilmasini, uning tarkibiy qismlarini va umuman tilning semantik mexanizmini tahlil qilish uchun asosiy vositalar sifatida qabul qilinadi. Bu tushunchalar lingvistik tahlillarda keng qo'llanilib, til birliklari o'rtasidagi semantik munosabatlarni chuqurroq o'rganishda yordam beradi.

“Semasiologiya til birliklarining sememasi, semasi va emasini o'rganadigan tilshunoslik bo'limidir. Semema va ma'no bir tushunchaning ikki xil nomlanishidir. Leksik ma'no, grammatik ma'no, uslubiy ma'no kabilarni semema va semalar asosida o'rganish leksikologiya, grammatika, uslubiyat kabi til bo'limlariga xos muammolarning yechimini topishda ahamiyatlidir”[1: 52].

Tilshunoslikda odatda lug'aviy ma'noga ega so'zga “leksema”, uning leksik ma'nosiga “semema”, leksik ma'no(semema)ning tarkibiy qismlariga nisbatan esa “sema” atamasi qo'llanadi. Semema, sema va ma'no kabi birliklar haqida turlicha fikrlar mavjud. Lekin ularning tub negizi umumiy holatda deyarli bir-biriga yaqin, faqat yondashuvlarda biroz har xilliklar o'z aksini topgan.

“O'zbek tilshunosligida leksemaning mazmun tomoni, asosan, semema, leksik ma'no atamalari bilan nomlanadi”[2: 34]. Semema leksemaning ichki tomoni uning mazmuni, ma'nosi nimani ifodalab kelishidir. Leksik ma'no va semema atamalari ba'zi ishlarda aynan sinonim sifatida ishlatilsa, ba'zi ishlarda esa biri ikkinchisining tarkibiy qismi sifatida ko'rsatilib, butun-qism munosabatida ifodalanadi. Sh.Rahmatullayev: “Leksemaning mazmun jihatida asosiy hodisa – leksik ma'no, shu bilan birga baho semasi ham hisobga olinadi. Demak, leksik ma'no tushunchasi bilan semema tushunchasi teng emas”[3: 79] — deydi. Ya'ni bu holatda baho semasi leksik ma'nodan alohida hodisa sifatida olingan. Bu holatga esa M. Hakimova: “... agar baho semasi leksik ma'nodan alohida hodisa sifatida qaralar ekan, unda leksik ma'no emas, balki leksemaning semantik tarkibi semalardan iborat bo'ladi. Bu o'rinda sema leksik ma'no uzvi maqomidan, leksemaning semantik strukturasi uzvi maqomiga ko'tarilishi kerak yoki leksik ma'noni qurshab turuvchi qo'shimcha komponent uchun sema terminini ishlatmaslik lozim”[2: 36] deya o'z fikrini bildirib o'tadi.

“...sememada ham tarkibiy qismlar, sememani tashkil etuvchi mantiqiy bo'laklar mavjud va ular ham ajratiladi. Tilshunoslikda sememani hosil qiluvchi ma'no bo'laklari(sememaning tarkibiy qismlari) sema deb aytiladi”[4: 57]. A.Hojiyev ham “...semalar sememaning mundarijasini tashkil etadi”[5: 203] deya ta'kidlab o'tadi. Ba'zi adabiyotlarda esa semaning o'zi ham tarkibiy qismlarga bo'linishi aytiladi. “Semaning tarkibiy qismi ema yoki subsema deb yuritiladi”[2: 42].

Umuman olganda, sema bu til birliklarining ma'nosi tarkibiga kiruvchi eng kichik ma'no birligi hisoblanadi. Sema lingvistik tahlillarda so'zning ma'nosini tashkil qiluvchi asosiy komponentlar sifatida qaraladi. Bu komponentlar asosida so'zlarning semantik tuzilishi aniqlanadi. Sema tushunchasi, birinchi navbatda, leksik-semantik tahlilda keng qo'llaniladi va so'zning leksik ma'nosini chuqurroq o'rganish imkoniyatini beradi. Semema esa so'zning umumiy semantik tarkibini anglatadi. Semema bir yoki bir nechta semalarning yig'indisidan iborat bo'ladi va so'zning butun ma'nosini ifodalaydi. Semema so'zning barcha ma'nolarini birlashtiruvchi ko'p qirralikni ifodalaydi. Shunday qilib, semema semantik jihatdan to'liq ma'no birligi bo'lib, sema esa uning tarkibiy qismlaridan biridir.

Semalar semema tarkibida o'ziga xos jihatlarga ega bo'lishiga ko'ra turli xil tiplarga bo'linadi. H. Nematov va R. Rasulovlar o'z asarlarida semalarni darajasiga ko'ra tasniflab, ularni birlashtiruvchi(integral) va farqlovchi(differensial) semalarga ajratadi [4: 64]. Masalan, aka va uka leksemalarining sememalari tarkibidagi semalarga e'tibor qaratsak. Ular taxminan quyidagicha ifodalanadi:

Aka: “bir ota-onadan tug'ilgan”, “yoshi katta”, “erkak”.

Uka: “bir ota-onadan tug'ilgan, “yoshi kichik”, “erkak”.

Bunda ushbu leksema sememalari uchun “bir ota-onadan tug'ilgan” hamda “erkak” semalari integral semalar, “yoshi katta” va “yoshi kichik” semalari esa differensial semalar hisoblanadi.

M. Hakimova ham semalarning bu tipini ikkiga bo'lib, “semalarning bunday tasnifi o'zbek tilshunosligida semalarning darajasiga ko'ra turlari deb ham yuritiladi. Lekin mazkur holatda tasnif belgisi tasnifning mohiyatini to'liq ochmaydiki, bu o'rinda tasnif belgisini mos ravishda ifodalovchi atamaga ehtiyoj seziladi”[2: 41] deya o'z fikrini izohlab o'tadi, ya'ni semalarning bu tasnifini ifodalanishiga ko'ra deb atashni ma'qul ko'radi. M.Mirtojiyev esa semalarning bu turini semalarning sememalar semantik maydonida joylashish mavqeyiga ko'ra turi deb ataydi va ularning qatoriga arxisema va potensial sema kabi tiplarni ham qo'shib o'tadi[6: 52].

Ba'zi adabiyotlarda ma'no xususiyatiga ko'ra semema tarkibidagi semalar uch xil bo'lishi qayd etiladi:

1. Atash semalari (denotativ semalar).
2. Ifoda tasvir, qo'shimcha ma'no semalari (konnotativ semalar).
3. Vazifa semalari (funktional semalar)[5: 58; 7: 14].

Boshqa ba'zi adabiyotlarda esa semalar ma'no turiga ko'ra denotativ sema va konnotativ sema kabi ikki turga bo'linishi ta'kidlanadi[2: 40; 8: 8; 9: 150]. "Vazifa semasi deb tilshunoslikda semema tarkibiga kiruvchi va leksemaning nutqda qanday vazifalarda kela olishini, valentligini ko'rsatuvchi semaga aytiladi. Sememaning boshqa sememalar bilan birika olishi, valentligi, nutqda reallashuvi, albatta, uning semantik strukturasi bilan belgilanadi va u nutqda tayin buladi. Lekin shunga qaramay semema tarkibida denotativ va konnotativ semalar bilan bir qatorda vazifa semasining ajratilishi to'g'ri emasdek ko'rinadi. Zero, vazifa bajarish yoki birika olish leksik ma'noning imkoniyatidir, ammo uning tarkibiy qismi emas"[2: 40].

Denotativ sema semema tarkibidagi asosiy semalar bo'lib, bevosita denotatni ifoda etuvchi sema hisoblanadi. Masalan, kitob leksemasi sememasida ajratiladigan barcha semalar denotativ semalardir: "varaqlardan iborat", "muqovalangan", "ma'lum matnli", "o'qish uchun mo'ljallangan". Leksema ma'nosiga ta'rif denotativ semalar asosida beriladi: "o'qish uchun mo'ljallangan ma'lum matnli varaqlardan iborat, muqovalangan asar". Konnotativ sema semema tarkibida voqelikka bo'lgan subyektiv munosabatni, emotsional-ekspressivlikni, uslubiylikni ifodalovchi ma'no bo'lagidir. Masalan, *yuz*, *bet*, *aft*, *bashara*, *chehra* leksemalari aynan bir xil leksik ma'noni anglatadi, ya'ni barchasi "inson boshining old qismi" ma'nosiga ega, lekin ular voqelikka munosabat bildirish jihatidan farqli, ya'ni konnotativ semasining ifodalanishiga ko'ra bir-birdan farq qiladi. Yuz leksemasida konnotativ sema mavjud emas. Bashara va chehra so'ziga keladigan bo'lsak, ikkisining leksik ma'nosi yuqorida aytilganidek bir xil, lekin subyektiv munosabati va uslubiy jihatdan qo'llanishi har xil. Aynan shu sababdan ham ularni bir-birining o'rnida qo'llay olmaymiz. Uslubiy xoslanish jihatidan *bashara* leksemasi so'zlashuv uslubiga xos, *chehra* leksemasi esa badiiy uslubga xos. Konnotativ semasi jihatidan *bashara* leksemasida salbiy munosabat, *chehra* leksemasida esa ijobiy munosabat mavjud. Leksemalarni tanlab ishlatishda konnotativ semaga alohida e'tibor beriladi, chunki mazkur sema shu leksema anglatayotgan voqelikka so'zlovchining ijobiy yoki salbiy munosabatini bildirib turadi.

Tilshunoslikdagi "semema" va "sema" tushunchalari til birliklarining semantik jihatdan chuqur tahlil qilinishini ta'minlaydi. Ushbu tushunchalar orqali so'zlarning ma'no strukturalari, ularning leksik tizimidagi o'rni va semantik tahlil jarayonida qanday ishlatilishini yaxshiroq tushunish mumkin. Maqolada ko'rib chiqilganidek, sema va semema tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar bo'lib, ular til birliklarining eng kichik semantik qismlarini ham aniqlash imkonini beradi. Sema ma'noning eng kichik bo'lagi sifatida so'zlarning turli kontekstlarda qanday ma'no qabul qilishini tahlil qilishda muhim vosita bo'lsa, semema umumiy ma'no birligini tashkil etuvchi yirik semantik birlik sifatida qaraladi. Bu tushunchalar til birliklarining ma'no tuzilishini chuqur o'rganish va ularning til tizimida qanday ishlashini tushunishda muhimdir. Ularning ilmiy asoslari tilshunoslikning semantika, kognitiv lingvistika va leksikologiya kabi sohalarida keng qo'llaniladi va chuqur tahlillar o'tkazishga imkon beradi, til birliklarining nozik semantik qatlamlarini aniqlashda yordam beradi. Shu orqali biz tilning boy ma'no qirralarini aniqlashga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жумаева Ф. Полисемем лексемалар доирасидаги синоним ва антоним семалар тадқиқи. – Тошкент, Qaqpus Media нашриёти, 2019. — Б. 136.
2. Ҳакимова М. Семасиология. – Тошкент, 2008. – Б. 100.
3. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили, 1-қисм. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2010. – Б. 298.
4. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.128.
5. Ҳожиёв А. Семасиология... - 203-б.
6. Миртожиев М.М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент, MUMTOZ SO'Z, 2010. – Б. 288.
7. Jamolxopov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2-kitob. –Toshkent, 2008. – 14-b;
8. Миртожиев М.М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. - Тошкент: Университет. 2000. 8-б.;
9. Миртожиев М.М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. - Тошкент: Университет, 2004. 150-б.

DINIY DISKURS TILINING LINGVISTIK O'ZIGA XOSLIGI

D.K.Rashidova, tayanch doktorant, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada diniy til tushunchasi lingvistik jihatdan o'rganiladi. Turli tilshunos olimlar tomonidan diniy diskurs tiliga berilgan ilmiy ta'riflar umumlashtiriladi. Diniy diskurs tilining alohida xususiyatlari islomiy diniy diskurs tili doirasida tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida lingvistik xususiyatlar tahlili, umumlashtirish, diskurs tahlili va ilmiy qarashlarni taqqoslash kabi tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida diniy diskurs alohida xususiyatlarga ega bo'lgan lingvistik xususiy diskurs ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: diniy til, islomiy diniy til, diniy diskurs, islomiy diniy diskurs

Аннотация. В данной научной статье понятие религиозного языка исследуется лингвистически. Обобщены научные определения, данные языку религиозного дискурса различными лингвистами. Особенности языка религиозного дискурса изучаются в рамках языка исламского религиозного дискурса. В исследовании использовались такие методы исследования, как анализ языковых особенностей, обобщение, анализ дискурса и сравнение научных взглядов. В ходе исследования было доказано, что религиозный дискурс – это особый языковой дискурс, обладающий особыми особенностями.

Ключевые слова: религиозный язык, исламский религиозный язык, религиозный дискурс, исламский религиозный дискурс.

Abstract. This scientific article studies the concept of religious language from a linguistic perspective. The scientific definitions given to the language of religious discourse by various linguists are summarized. The specific features of the language of religious discourse are studied within the framework of the Islamic religious discourse language. The research used research methods such as linguistic feature analysis, generalization, discourse analysis, and comparison of scholarly standpoints. During the research, it was proven that religious discourse is a linguistically specific discourse with special features.

Keywords: religious language, Islamic religious language, religious discourse, Islamic religious discourse

Tilshunoslikda turli olimlarning diniy diskurs yoki diniy matnlar borasida bildirgan fikrlari bir-biridan keskin farq qilmaydi, deyarli berilgan barcha ta'riflarda umumiylikni uchratish mumkin. Diniy diskurs haqida fikr bildirgan tilshunos olim Harrisonning fikriga ko'ra, diniy tilni xususiy diskurs sifatida farqlashda "diniy" va "diniy bo'lmagan" yoki "dunyoviy" deb qabul qilinadigan til o'rtasiga aniq chegara qo'yish qiyin masala bo'lishi mumkin. Eng umumiy ma'noda, "diniy til" din olimlari tomonidan qo'llaniladigan yoki odatda dindorlar o'zlarining diniy e'tiqodlari va diniy tajribalari haqida gapirganda ishlatadigan yozma va og'zaki tilga ishora qiladi[1,128].

Diniy tilni birinchilardan bo'lib o'rgangan faylasuflar diniy e'tiqodlarning gnoseologik mohiyatini aniqlash maqsadida o'rganadilar. Shunga ko'ra "diniy til" Xudo haqida aytilgan bayonotlar shaklida ishlatiladi. Biroq, diniy til ibodat chog'ida hissiy tuyg'ularni qo'zg'atishdan ko'ra boshqa ko'plab maqsadlarga ham ega. Binkli va Hikning ta'kidlashlaricha, diniy til uchun kamida yetti xil tilning qo'llanilish shaklini farqlash mumkin. Birinchidan, ular diniy tilni nasroniylikda Iso Masihning tug'ilishi va xochga mixlanishi kabi tarixiy muhim faktik ma'lumotlarning empirik bayonotlari kabilarni o'z ichiga oluvchi "empirik qo'llanish"dan tarkib topadi degan fikrni ilgari suradilar. Ikkinchidan, diniy diskursda ma'lum bir ma'noning qayta-qayta takrorlanishiga aylangan "tavgologik foydalanish" muhim o'rin tutadi va Xudo tushunchasining mohiyatini muhokama qilganda ular Ibrohim dinlari (Yahudiylik, Xristianlik va Islom)da muntazam duch kelinishi mumkin bo'lgan "Xudo yaxshi va hamma narsaga qodirdir" degan g'oyaning muntazam va takror ishlatilishi bunga yaqqol namuna bo'lishi mumkin. Uchinchidan, Binkli va Hik diniy diskurs tilini juda hissiyotli bo'lib, u ko'pincha poetik janrning ba'zi xususiyatlarni o'z ichiga olishini ta'kidlashadi. "Hissiy bo'yoqdorlikdan foydalanish" din e'tiqodchilarining tasavvurida jozibadorlikni va o'z dini, uning qadr-qimmatini va diniy urf-odatlariga hurmat tuyg'ularini uyg'otishni maqsad qiladi. To'rtinchidan,

Binkli va Hik diniy tildan diniy marosimlar va xizmatlarni o'tkazish uchun foydalaniladi deb tushunishadi. Ushbu marosimlarni bajarishda foydalaniladigan odat shaklidagi "ijro" yoki "tantanali" qo'llanilish ham alohida xususiyatga ega. Beshinchidan, diniy til muayyan turdagi xatti-harakatlarni taqdim qilishda direktiv funktsiya, boshqacha aytganda, "tasdiqlangan foydalanish"ni taqozo etadi. Shunga ko'ra, diniy til bir din a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, ikkinchi tomondan esa, e'tiqod qiluvchi va Xudosi o'rtasidagi munosabatni boshqarishni maqsad qilgan qonun va yo'riqnomalarning keng korpusidan iborat.

Oltinchidan, diniy til ilm-fangacha ma'lumot sifatida dinda qo'llanilgan koinotning yaratilishi, gunohlarning mukofoti, o'lim, tirilish va abadiyat kabi mifologik faktlardan iborat bo'lgan "mifologik qo'llanilish" lik xususiyatiga ham ega. Shunga ko'ra, miflar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri ifodalab bo'lmaydigan ba'zi diniy masalalarning chuqurroq ma'nosini bildirish maqsadida ishlatiladi. Nihoyat, Binkley va Hik diniy til qo'llanilishining so'nggi yettinchisi sifatida diniy matnni chuqurroq o'rganishda ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan nomuvofiqliklar, diniy matnlarni chuqurroq o'rganishda yuzaga keluvchi qarama-qarshiliklarda "paradoksali qo'llanilish"ni keltirib o'tadi[2,22].

Bu diniy diskursdagi faraziy nomuvofiqliklarga mos talqin va izoh berishi mumkin bo'lgan shuningdek, turli diniy matnlar o'rtasidagi ziddiyatli paradokslarni hal qilish mumkin bo'lgan nutqda turli lingvistik komponentlarni mohirona qo'llash usulidir. Bundan tashqari, diniy tilga o'ziga xos "tushuntirish" funktsiyasini ham belgilash mumkin, buning yordamida ma'lum bir diniy diskurs o'sha dindagi boshqa diskursni izohlash va tushuntirish uchun ishlatiladi. Yuqoridagi barcha munozaralarga kelsak, diniy tilning ettita qo'llanilishi bizning e'tiborimizni ushbu funktsiyalar yoki foydalanishga erishishda qo'llaniladigan lingvistik vositalarni aniqlash zarurligiga qaratadi. Misol uchun, diniy tilni o'rganishga kirishgan ko'plab tadqiqotchilar mavzuni ikki tomondan birida ko'rib chiqdilar: diniy diskursning "ma'nolarini" o'rganish yoki "shakllarni" o'rganish. Bu belgi fonologiya, morfologiya, sintaksis, prosodiya, leksika yoki butun lingvistik koddagi o'zgarishlar kabi "deyarli" har qanday lingvistik vositalar orqali namoyon bo'lishi mumkin, yoki butun lingvistik kod diniy diskurs sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Birinchi yondashuv ma'no va ritorikaga e'tibor beradi diniy tilning tarkibiy qismlari va uning nutqi, ibodatlar, madhiyalar va diniy xizmatlar kabi. Bu yondashuvda diskursning lug'aviy o'zgarishlarga boyligi va ritorik sifatleri kabi foydalanilayotgan diskursning semantik sifatlariga ko'proq e'tibor beriladi. Ikkinchi yondashuv diniy diskursning tuzilish shakllariga ko'proq e'tibor beradi, chunki diniy tilda "o'ziga xos xususiyatning ba'zi rasmiy belgilari" mavjud va bu belgi fonologiya, morfologiya, sintaksis, prosodiya, leksika yoki butun lingvistik koddagi o'zgarishlar kabi "deyarli" har qanday lingvistik vositalar orqali namoyon bo'lishi mumkin, yoki butun lingvistik kod diniy diskurs sifatida namoyon bo'lishi mumkin[3,52].

Islomiy diniy-ommabop matnlarni o'qigan odam, ko'pincha, yuqorida aytib o'tilgan lingvistik qo'llanishlarning u yerda ko'rishi mumkin. Masalan, u empirik qo'llanishning dalillarini aniq ko'rsatadi, matn ko'p hollarda oldingi payg'ambarlar va ularning qavmi kabi o'tmishda bo'lib o'tgan voqealarga asoslanishi mumkin[5,48]. Bundan tashqari, islomiy diniy-ommabop matnlar "brothers" (birodarlar), "servants of God" (Allohning bandalari) kabi ma'lum bir ma'noning ortiqcha takrorlanishi hisoblangan tavnologik qo'llanishni ham o'z ichiga oladi. "Hissiy qo'llanilish"ni esa ahloqiy amrlar va Xudoga iltijo qilingan matnlarda uchratish mumkin. Din ulamolari mualliflik qiladigan diniy-ommabop matnlarda ko'pgina qonunlar, tavsiya, buyruqlar va ko'rsatmalarga muvofiq bajarilishni aks ettiruvchi belgilangan harakatlar majmui mavjud. Diniy matn uslubi ingliz tili funksional uslublarining bir ko'rinishi va u diniy -ma'rifiy soha vakillari tilida amal qiladigan alohida leksik-frazeologik, grammatik xususiyatlarga ega.

Diniy matnlarning o'ziga xosligini belgilovchi ekstralingvistik omillar, odatda, og'zaki matnlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Diniy nutq jiddiy va vazmin nutqdir. Unda notiq ehtirolarga berilib ketishi ma'qul ko'rilmaydi, nojoiz so'z va iboralar ishlatilmaydi. Nutq bir maromda, rasmiy ohangda ijro etiladi. Bu paytda o'ziga xos ovoz toni ("obrazi") yuzaga keladi. Ma'ruza jarayonida albatta xujjat va dalillarga tayanilgan holda nutq shakllantiriladi. Bu hujjat va dalillar Qur'oni karim va sahih hadislar bo'lib hisoblanadi. Albatta, bu mo'tabar manbalardan foydalanishning o'ziga xos tartib-qoidalari bor. Masalan, Allah yoki uning rasuli nomlari o'zlari istagan shaklda atayverishi diniy odob nuqtai nazaridan joiz emas. Ularning nomlari qat'iy qoida va tartib bilan tilga olinadi. Masalan,

Prophet (محمد صلى الله عليه وسلم) kabi ko'rinishda. Ba'zi diniy matnlarda bu tartib transliterasiya ko'rinishida bo'ladi: Prophet (sallallohi alaydhi vassallam) yoki qisqargan shaklda (s.a.v) kabi. Diniy matnlarni kuzatish unda ingliz tilida bo'lgan boshqa uslublarning elementlari ham uchrab turishligini ko'rsatdi. Ayni paytda ular muayyan farqlarga ham ega. Masalan, Qur'on oyatlari va muborak hadislarga tayanilishi, undov so'zlar va gaplar, ularning murojaat shakllari diniy matnni ilmiy matn uslubidan farqlasa, aniqlikka intilish, fikrni sodda, aniq va tushunarli tilda bayon qilish, emotsional ekspressivlikni ifodalaydi. Deyvid Ellis diniy tilni falsafiy jihatdan tahlil qilar ekan, diniy tilni o'rganishda muhim muammo sifatida birlashtirilgan uchta xususiyat mavjud deya ta'kidlaydi: 1) "Diniy til" uchun hech qanday yagona standartlashtirilgan ta'rif yoki mezon yo'q, 2) Diniy tilning G'arb falsafiy tadqiqi deyarli faqat G'arb tillaridagi G'arb dinlariga qaratilgan va, 3) Biz aniq yaxlit izohlanmagan sabablarga ko'ra "God, forgive me!" ("Xudo meni kechir") jumlasini diniy kontekst hisoblagan holda "Christians go to Church on Sundays" ("Xristianlar yakshanba kunlari cherkovga boradilar") shunchaki din haqidagi gap degan umumiy fikrda bo'lamiz. Bu uchta xususiyat bir-biriga quyidagicha ketma-ketlikni olib keladi: tan olinganiga qaramay, «diniy til»ning umume'tirof etilgan ta'rifi, yoki ob'ekt "diniy" va "til" deb nomlanishini kafolatlash uchun u qanday bo'lishi kerakligi haqida umumiy qolip mavjud emas, "God, forgive me, a sinner!" ("Xudo men gunohkorni kechir!") kabi jumalarni diniy, "God probably exists" "Xudo ehtimol mavjuddir." kabi jumalarni diniy emas deb hisoblash bizning umumiy sezgimizga bog'liq, lekin bizning sezgimiz bevosita va ehtimol G'arb kontekstlari bilan cheklangan bo'lishi mumkin, deya ta'kidlaydi E.Deyvid[5,10].

Daxriylar ham, xudojo'ylar ham ba'zi jumlar diniy, boshqalari esa shunchaki din haqidagi matn ekanligini tan olishlari mumkin, ammo bu e'tirof nimaga asoslanganligi haqida umumiy izoh yo'q. Bitta izohda matnlar biz o'zimiz sezmagani holda aniqlaydigan ba'zi kuzatilgan diniy xususiyatga ega bo'lishi mumkin desa, ikkinchisi matndagi gapning o'zi bilan hech qanday aloqasi bo'lmagan ba'zi bir til standartlariga mos kelishi mumkin deydi. Diniy gaplarning ma'nosi haqidagi bir qancha mashhur nazariyalar, shu jumladan munosabat va nominal qiymat nazariyalari, "diniy til" tildan foydalanishga ishora qiladi, deb taxmin qiladi, ammo bu bizni diniy yoki sehrli kuchga ega bo'lgan aktual til mavjudligini tasdiqlovchi dinlar yo'q yoki bu ikki til o'rtasida qandaydir o'xshashlik bor, degan chalg'uvchi fikrga olib kelishi mumkin. Zamonaviy tadqiqot doirasidagi dominant yondashuv deyarli faqat "diniy til" tasnifini emas, balki jumalarning ma'nosini tekshiradi. Xulosa qilinadiki, diniy diskurs tili - diniy an'analar bilan bog'liq dinning markaziy tushunchalarini o'zida aks ettiradigan, diniy e'tiqod, diniy ko'rsatmalarni jamlaydigan til turidir. Ingliz tilida islom diniga oid og'zaki va yozma diniy matnlarni bir necha guruhlariga bo'lib tasniflash mumkin. Ayni paytda diniy diskursning birorta xususiyati ishtirok etgan har qanday diskurs diniy diskurs hisoblanmasligi mumkin, uni diniy deb atashda bir nechta faktorlarni e'tiborga olish kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Harrison, V., S. (2007). Metaphor, Religious Language and Religious Experience. Sophia:International Journal for Philosophy of Religion 64(2), 127-145.
2. Binkley, L. J., & Hick, J. H. (1962). What Characterizes Religious Language? . Journal for the Scientific Study of Religion 2, 18-24.
3. Keane, W. (1997). Religious Language. Annual Review of Anthropology, 26, 47–71. P.52
4. Ahmad El-Sharif, PhD Thesis, 2011, A Linguistic Study of Islamic Religious Discourse: Conceptual Metaphors in the Prophetic Tradition, Queen Mary University of London. -page 48
5. Ellis, David. A Philosophical Investigation of Religious Language: A Study of the Identity, Meaning and Semantics of Religious Utterances, Bangor University, 2022, p.10

UO'K 4.07

MILLIY KOLORITNI IFODALOVCHI REYALIYALARNING O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISHDA LINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

S.Rashidov, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga milliy koloritni ifodalovchi reyaliyalarni tarjima qilishda lingvistik va ekstralingvistik omillarning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada leksik ekvivalentlarning yo'qligi, shuningdek, madaniy va tarixiy kontekstni tushuntirish

zaruriyati kabi ekstralingvistik omillar ko'rib chiqilgan. Tarjimada muammolarni hal etish uchun izohli tarjima, qo'shma strategiyalar va madaniy moslashuv kabi yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Natijada, tarjimada milliy koloritni saqlab qolgan holda mazmunni yetkazish usullarir ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Milliy kolorit, reyaliya, lingvistik omillar, ekstralingvistik omillar, tarjima nazariyasi, madaniy kontekst, tarixiy kontekst, semantik torlik, izohli tarjima, madaniy moslashuv.

Аннотация. В данной статье анализируется значение лингвистических и экстралингвистических факторов при переводе реалий с узбекского на английский язык, отражающих национальный колорит. Рассматриваются такие экстралингвистические аспекты, как отсутствие лексических эквивалентов и необходимость объяснения культурного и исторического контекста. В статье предлагаются подходы, такие как аннотированный перевод, комбинированные стратегии и культурная адаптация, для решения проблем перевода. В результате разработаны методы передачи смысла при сохранении национального колорита в переводе.

Ключевые слова. Национальный колорит, реалии, лингвистические факторы, экстралингвистические факторы, теория перевода, культурный контекст, исторический контекст, семантическая узость, аннотированный перевод, культурная адаптация.

Abstract. This article analyzes the significance of linguistic and extralinguistic factors in translating culturally specific realities that reflect national color from Uzbek to English. It examines extralinguistic factors such as the absence of lexical equivalents and the necessity of explaining cultural and historical context. The study explores approaches like annotated translation, combined strategies, and cultural adaptation to address translation challenges. As a result, methods for conveying meaning while preserving the national marker in translation are developed.

Key words: National marker, realia, linguistic factors, extralinguistic factors, translation theory, cultural context, historical context, semantic narrowness, annotated translation, cultural adaptation.

Kirish. Tilning milliy koloritini aks ettiruvchi unsurlaridan biri reyaliyalar bo'lib, ular biror millatga xos bo'lgan madaniyat, tarix, turmush tarzi va an'analar haqida ma'lumot beradi. Ushbu unsurlar tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi, chunki ularning to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti boshqa tilda mavjud bo'lmasligi mumkin. Maqolaning maqsadi o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima jarayonida milliy koloritni ifodalovchi reyaliyalar bilan ishlashda lingvistik va ekstralingvistik omillarning ahamiyatini o'rganish, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularga yechim taklif qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Adabiyotlarni o'rganish:** O'zbek va ingliz tillaridagi reyaliyalarni aks ettiruvchi ilmiy maqolalar va tarjima nazariyasi bo'yicha adabiyotlar tahlil qilindi.
2. **Misollarni tahlil qilish:** O'zbek tilidan ingliz tiliga qilingan tarjimalar va reyaliyalar qo'llanilgan real kontekstlar o'rganildi.
3. **Tahliliy yondashuv:** Tarjima jarayonida reyaliyalarni ifodalashning lingvistik va ekstralingvistik qirralari bo'yicha mavjud usullar taqqoslandi.

Tarjimada realiyalarni ifodalashga oid strategiyalar o'rganilib, izohli tarjima, madaniy moslashtirish, va transkripsiya usullari bo'yicha nazariy yondashuvlar tahlil qilindi. Masalan, o'zbek milliy terminlarining ingliz tilida qanday ifodalanishi, milliy koloritni yo'qotmaslik usullari.

Reyaliyalarni tushunish uchun ular bog'liq bo'lgan tarixiy va madaniy kontekstni o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. Misol va real kontekstlarni tahlil qilish tadqiqotning amaliy qismida asosiy usul sifatida qo'llanildi. Bu metod orqali o'zbek tilidan ingliz tiliga qilingan tarjimalardagi realiyalarni ifodalash xususiyatlari o'rganildi.

Tanlangan misollar manbasi: *Adabiy tarjimalar: O'zbek milliy adabiyotidan tarjima qilingan asarlar (Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, va boshqalar). Zamonaviy o'zbek yozuvchilarining ingliz tiliga tarjima qilingan hikoya va romanlari.*

Rasmiy hujjatlar va matbuot: Madaniyat va tarixga oid xalqaro hisobotlar, sayyohlik yo'riqnomalari. Rasmiy rasmiyatchilik va protokollar doirasidagi tarjimalar.

Misollar tahlili bosqichlari: *Lingvistik xususiyatlarni aniqlash: Har bir realiyaning leksik va semantik qirralari o'rganildi.*

Tahlil va natijalar. Reyaliyalarni tarjima qilishda lingvistik qiyinchiliklar quyidagi omillar bilan bog'liq bo'ladi:

Leksik ekvivalentlarning mavjud emasligi. Ba'zi reyaliyalar boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas, chunki ular faqat bitta millat yoki madaniyatga xos bo'ladi. Ko'plab o'zbek reyaliyalarini boshqa tillarga tarjima qilishda so'zning ekvivalenti yo'qligi muammo tug'diradi. Bunday hollarda tarjimon izohli tarjima yoki qo'shimcha tushuntirishlardan foydalanishga majbur bo'ladi. Tarjimada bu so'zlarning ma'nosini to'g'ri tushuntirish uchun izoh kiritish zarur.

Leksik ekvivalentning mavjud emasligi tarjima nazariyasidagi eng muhim masalalardan biri bo'lib, ko'pincha madaniy va til o'rtasidagi farqlar bilan izohlanadi. Bu muammo tarjima jarayonida realiyalar (madaniy xos so'zlar), dialekt so'zlari, va maxsus terminlar bilan ishlashda yuzaga keladi.

Roman Yakobson tarjima jarayonida semantik va madaniy tafovutlarga asoslangan holda, leksik ekvivalentlarning yo'qligini izohlagan. U tarjimani uch asosiy turga ajratgan:

1. **Intralingvistik tarjima:** Bir tilda turli usulda ma'no ifodalash.
2. **Interlingvistik tarjima:** Bir tilni boshqasiga tarjima qilish.
3. **Intersemiotik tarjima:** Tilni boshqa belgilar tizimiga o'girish.

Reyaliyalar interlingvistik tarjimaning murakkab qismi bo'lib, ularda ekvivalent yo'qligi o'zga madaniyatning maxsus unsurlarini boshqasiga moslashtirishni talab etadi.

Madaniy xos so'zlar (masalan, "do'ppi", "sumalak") bilan ishlashda dinamik ekvivalentlik qo'llanilishi kerak, chunki formal tarjima natijasida mazmunning ma'lum qismlari tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin.

P.Nyemark tarjimada madaniy ekvivalentlikka alohida e'tibor qaratib, realiyalar uchun ikkita asosiy yondashuvni taklif qilgan:

1. **Madaniy ekvivalentlik:** Tarjima qilinayotgan madaniyatga mos termin topish. Masalan, "choyxona" so'zini "teahouse" sifatida tarjima qilish.
2. **Izohli tarjima:** So'zga qo'shimcha tushuntirish berish. Masalan, "do'ppi" –a traditional Uzbek hat.

Semantik torlik. Semantik torlik tilshunoslik va tarjima nazariyasida til birliklarining ma'nosi faqat muayyan kontekstda to'liq tushunilishini anglatadi. Bu hodisa ayniqsa realiyalarni tarjima qilishda muhim ahamiyatga ega, chunki ular faqat o'ziga xos madaniy yoki milliy kontekstda semantik mazmun kasb etadi. Ushbu maqolada semantik torlikning nazariy jihatlar va uning tarjima jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Semantik torlik ko'pincha madaniy elementlarga oid so'zlar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, "mahalla" so'zining tarjimasi "neighborhood" yoki "community" sifatida berilishi mumkin, ammo u o'zbek madaniyatidagi ijtimoiy strukturaning maxsus tizimini anglatadi. Tarjimada madaniy ma'noni to'liq yetkazish uchun qo'shimcha ma'lumotlar talab qilinadi.

Til tizimidagi farqlar. Ayrim so'zlar o'z tilida keng ma'no doirasiga ega bo'lib, boshqa tilga tarjima qilinayotganda tor ma'noda tushuntiriladi. Ko'plab so'zlar bir vaqtning o'zida denotativ (asosiy) va konnotativ (qo'shimcha) ma'noga ega. Tarjimada bu ikki jihatni to'liq ifodalash qiyin bo'ladi.

Semantik torlik tarjima jarayonida o'ziga xos murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Bunday hollarda, izohli tarjima, madaniy moslashtirish, yoki freymni kengaytirish kabi strategiyalar muhim rol o'ynaydi. Semantik torlikni hal qilishda asosiy maqsad mazmunni asl kontekstidan ajratmasdan o'quvchiga tushunarli tarzda yetkazishdir. Bu tarjimonning nafaqat lingvistik, balki madaniy bilimlarini ham talab etadi. Tahliliy yondashuv natijasida lingvistik va ekstralingvistik omillar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi va bu asosda quyidagi ilmiy natijalar shakllantirildi: Realialarni

tarjima qilishda qaysi nazariy yondashuv samaraliroq ekanligi. Milliy koloritni saqlab qolish uchun qaysi strategiyalar afzal ekanligi.

Tahliliy yondashuv tadqiqot natijalarini tizimlashtirish va ilmiy xulosa chiqarishda asosiy rol o'ynadi. Ushbu metod orqali lingvistik va ekstralingvistik omillarning tarjima jarayoniga ta'siri chuqur o'rganildi.

Xulosa va muhokama. O'zbek tilidan ingliz tiliga reyaliyalarni tarjima qilishda asosiy muammo bu lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarning uyg'unligida. Tarjimada milliy koloritni saqlab qolish muhim ahamiyatga ega.

1. **Izohli tarjima:** Ekvivalenti yo'q so'zlar uchun qisqa izoh kiritish.
2. **Qo'shma strategiyalar:** Tarjima jarayonida so'zma-so'z tarjima va izohlashning uyg'un qo'llanilishi.

3. **Madaniy moslashuv:** O'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun ba'zi reyaliyalarni ingliz madaniyatiga moslashtirish. Masalan, "bozor" – "bazaar" yoki "market" tarzida berilishi mumkin.

Milliy koloritni ifodalovchi reyaliyalarni tarjima qilishda lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarni hisobga olish tarjima sifatini oshirish uchun muhimdir. Ushbu jarayon ko'p qirrali bo'lib, tarjimonning nafaqat til bilimlarini, balki madaniyat va tarixga oid chuqur bilimlarini talab etadi. Reyaliyalarni tarjima qilishda o'zbek madaniyatining o'ziga xosligini saqlab qolgan holda global o'quvchiga tushunarli bo'lgan mazmunni taqdim etish tarjimonning asosiy vazifasi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Badiiy tarjima – do'stlik quroli (maqolalar to'plami) – T.: O'qituvchi, 1974.
2. Badiiy tarjimaning aktual masalalari. – T.: Fan, 1977.
3. G'afurov I. Tarjimashunoslik mutaxassisligiga kirish. T.: 2008.
4. Hazratqulov M. Uslub va tarjima haqida bazi kuzatishlar. 4-kitob, T.: 1978.
5. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. T.: Fan, 2005.
6. Salomov G'. Adabiy an'ana va badiiy tarjima. – T.: Fan, 1980.
7. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. T.: O'qituvchi, 1978.
8. Nida, Eugene A., & Taber, Charles R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Brill Academic Publishers.
9. Newmark, Peter. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall International.
10. Crystal, David. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.

UO'K 81-13

DRAMATIK DISKURSDA PRAGMATIKANING PRESSUPOZITSIYA ELEMENTLARI VA ULARNING TAHLILI

M.A.Rasulova, PhD, Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikda paradigmaning mohiyati, pragmatik yondashuvga asoslangan tilshunoslikda mavjud bo'lgan pragmatikaning implikasiya, propozitsiya, presuppozitsiya singari elementlari birliklarni qiyosiy, sistem-struktur, tavsifiy va tahliliy xarakterda tadqiq qilish masalalari, shuningdek, dramatik diskursda pragmatik xususiyatlarni tahlili, tasnifi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: antropotsentrik paradigma, diskurs, lingvopragmatika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, implikasiya, presuppozitsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность парадигмы в лингвистике, вопросы изучения таких единиц прагматики, как импликация, пропозиция и пресуппозиция, в сравнительном, системно-структурном, описательном и аналитическом методах, а также анализ и классификация парадигмы в лингвистике. прагматические черты драматического дискурса.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, дискурс, лингвопрагматика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, импликация, пресуппозиция.

Abstract. The article discusses the essence of the paradigm in linguistics, the issues of studying units of pragmatics, such as implication, proposition, and presupposition, in a comparative, system-

structural, descriptive, and analytical manner, as well as the analysis and classification of pragmatic features in dramatic discourse.

Key words: *anthropocentric paradigm, discourse, linguopragmatics, cognitive linguistics, sociolinguistics, implicature, presupposition.*

Kirish. Dramatik diskursda pragmatikaning implikasiya, propozitsiya, presuppozitsiya singari elementlari faol uchraydi. Bundan tashqari konnotatsiyaning ifodalanishida metaforalarning roli yuqori.

Dramatik diskursda esa pragmatikaga xos bir necha hodisalar yaqqol ifodalanadi. Diskursning boshqa janrlaridan farqli o'laroq, dramatik diskurs muallif, qahramon va rol ijrochisi uchligida pragmatik mazmunni ifodalaydi. Ana shu uchlikda asosiy muammo va yechimning umumlashmasi masalaning nozik va jiddiyligini ko'rsatadi. Shu boisdan dramatik diskursning pragmatik xususiyatlarini tadqiq qilish muhim. Ayniqsa, suppozitsiya, presuppozitsiya, implikasiya singari hodisalar muallifdan ssenariy muallifi, rejissyor va aktyorgacha yetib kelgan orqaliqda asosiy mazmunni saqlab qolish yoki qolmasligi tahlillar orqali aniqlanadi.

Tahlil va natija. "Presuppozitsiya" atamasi lotin tiliga borib taqaladi, unga ko'ra, propositio, dastlabki bosqichda, hukmni, fikr ifodalanadigan ma'lum bir shaklni bildirgan. Hukm sifatida tushuniladigan taklif haqiqat yoki yolg'onni ifodalash, voqelik obyektlarida nimanidir tasdiqlash yoki inkor etish xususiyatiga ega. Tilshunoslikda bu atama jumla sifatida (inglizcha, fransuzcha taklif, italyanча proposizione), ya'ni bir butun sifatida qabul qilingan tilning qandaydir birligi sifatida ishlatila boshlandi.

"Presuppozitsiya" atamasining yangi ma'nosi fan tilini mantiqiy tahlil qilishga doir ishlarda mantiqiy semantika asoschilaridan biri, fikrni tasdiqlash aktini bir-biridan ajratgan Gottlob Fregening g'oyalari tufayli shakllana boshladi. Ushbu g'oyalarni amalga oshirish natijasida zamonaviy taklif tushunchasi fikrning obyektivlashtirilgan mazmuni (diktum, vakillik yoki tasvir, niyat) sifatida shakllangan bo'lib, u bayonotning subyektiv kommunikativ maqsadi bilan birgalikda haqiqat qiymatini ifodalashga qodir. Modus, taklif munosabati yoki munosabat jumlasini ma'nosining haqiqatga (modallikka) bog'liqligi, so'zlovchi tomonidan aytilgan fikrning ishonchliligini baholash, nutqning kommunikativ vazifasi va hissiy munosabatni ifodalashi mumkin.

Dramatik diskursda pragmatikaning presuppozitsiya elementlari ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu tilning kommunikativ maqsadlarini, suhbatdoshlarning niyatlari va ijtimoiy aloqalarini aniqlashda katta rol o'ynaydi. Presuppozitsiya tushunchasi, asosan, gapda yoki iborada aytilmagan, lekin tinglovchi yoki o'quvchi tomonidan tabiatan qabul qilingan ma'lumotlarni anglatadi. Dramatik diskursda, bu elementlar tomoshabin yoki o'quvchi tomonidan tushunilgan, ammo bevosita ifodalanmagan, lekin personajlarning harakatlarini va ularning ichki dunyosini ochib beruvchi ma'lumotlardir.

Dramatik diskursda, ya'ni teatr asarlarida, kinoda yoki romanlarda, presuppozitsiyalar kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Buning asosiy sababi shundaki, dramatik asarlarda har bir so'z, ibora yoki harakatning ma'nosi va talqini o'quvchi yoki tomoshabin tomonidan tushunilishi kerak.

Dramatik diskursda personajlar o'rtasidagi munosabatlar va ularning niyatlari presuppozitsiyalar orqali ifodalanadi. Masalan, agar biror personaj "Sen bugun juda xursand ko'rinasan" desa, bu ibora boshqa bir personajning ruhiy holatini tushunishni talab qiladi, bu esa ijtimoiy presuppozitsiyaga asoslanadi.

Dramatik asarlarda, kontekstga oid ma'lumotlar, vaqt va joyning o'zi ham presuppozitsiyalarning bir qismi bo'lishi mumkin. Masalan, biror personajning joylashuvi yoki vaziyati, o'zgarishlar haqida tilga olish, tomoshabin yoki o'quvchining oldindan bilgan ma'lumotlariga tayanadi.

Dramatik diskursda personajlarning so'zlari ko'pincha kontekstga mos ravishda rivojlanadi. Shu sababli, har bir aytilgan so'z yoki ibora eski presuppozitsiyalarni tasdiqlash yoki yangi presuppozitsiyalarni yaratish uchun ishlatiladi. Bu jarayon tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi.

Dramatik diskursda presuppozitsiya so'roq gaplarda aniqroq ko'rinadi:

O'rinboy: Joyni yana chorpoyaga (supaga) qildinglarmi? Yangi dazmollangan shim bilan qandoq o'tiramiz? (S.Amad Kelinlar qo'zg'oloni. 1-parda).

Ushbu misolda muallifning maqsadi bo'yicha voqelik presuppozitsiya orqali bayon etilgan. Muallif har doim joyning chorpoyaga solinishi odat ekanligiga "yana" so'zini kiritish orqali ishora qiladi. Qahramon nutqida esa bu aniq yuzaga chiqadi.

Presuppozitsiyaga bag'ishlangan tadqiqotlarda uni turli guruhlariga ajratish ko'zga tashlanadi:

V.Z.Demyankov xorijiy mualliflarning tadqiqotlariga asoslanib, quyidagi presuppozitsiya tipologiyasini taklif qildi:

- mantiqiy presuppozitsiyalar;
- Pragmatik presuppozitsiyalar;
- Semantik presuppozitsiyalar .

Kognitiv-pragmatik nuqtai nazardan, presuppozitsiyalarni situatsion va lingvistik presuppozitsiyalarga bo'lish mumkin:

Keng (umumiy) ma'noda presuppozitsiya – odamlarning atrofdagi dunyo haqidagi umumiy bilimlari yig'indisini ifodalaydi. Matnda yetishmayotgan ma'lumotlar hammaga ma'lum bo'lgan barqaror mavzu munosabatlari asosida osongina tiklanadi. Masalan, "O'rinboy: Hukumatniki yedirilmaydimi?" jumlasini hech qanday zararsiz "Hukumatniki ham yediriladi" bilan almashtirish mumkin, chunki umumiy pragmatik mazmun bitta maqsadga borib taqaladi.

Tor (xususiy) ma'nodagi presuppozitsiya – so'zlovchigagina xos bo'lgan muayyan vaziyat bilan bog'liq holat. Bunda voqelik faqat so'zlovchigagina ayon bo'ladi, asosan monolglar tarzida ifodalanadi.

Lingvistik presuppozitsiya – tilning o'zida mavjud bo'lgan bilimlar majmiyidir. V.V. Krasnix lingvistik presuppozitsiyani quyidagi turlari mavjudligini ta'kidlaydi:

- 1) Mikropresuppozitsiya (individual kognitiv makonga mos keladi);
- 2) ijtimoiy, doimiy presuppozitsiya (kollektiv kognitiv makonga to'g'ri keladi);
- 3) makropresuppozitsiya (kognitiv asosga to'g'ri keladi).

Dramatik diskursda mikro va ijtimoiy presuppozitsiya faol ishtirok etadi. Presuppozitsiya, asosan, qahramonlar nutqida faol qo'llaniladi. Presuppozitsiyaning mohiyatini izohlash maqsadida ayrim o'rinlarda remarkalar orqali muallif aralashuvini kuzatish mumkin:

R a h I m a. Haliyam chiroyli. Qosh-ko'zlari yonib turadi. Bu suratning olinganiga kamida ellik yil bo'lgan chiqar.(Said Ahmad. Kuyov. 2-sahna).

Ajratib ko'rsatilgan so'z orqali presuppozitsiya yuzaga chiqqanini kuzatish mumkin. Ya'ni, avval ham chiroyli bo'lgan mazmuniga ishora mavjud.

Rumour: Rumour is a pipe/blown by surmises, jealousies, conjectures,/ And of so easy and so plain a stop/that the still-discordant wavering multitude. (William Shakespeare, The Second Part of King Henry IV).

Ushbu misolda esa "still-discordant" birikmasi orqali presuppozitsiya hodisasi yuzaga chiqmoqda. Muallif shu orqali oldingi voqelikka ham bevosita ishora qiladi.

Xulosa. Diskursning boshqa janrlaridan farqli o'laroq, dramatik diskurs muallif, qahramon va rol ijrochisi uchligida pragmatik mazmunni ifodalaydi. Ana shu uchlikda asosiy muammo va yechimning umumlashmasi masalaning nozik va jiddiyligini ko'rsatadi. Shu boisdan dramatik diskursning pragmatik xususiyatlarini tadqiq qilish muhim. Dramatik diskursda pragmatikaning implikasiya, propozitsiya, presuppozitsiya singari elementlari faol uchraydi. Ayniqsa, suppozitsiya, presuppozitsiya, implikasiya singari hodisalar muallifdan ssenariy muallifi, rejissyor va aktyorgacha yetib kelgan orqaliqda asosiy mazmunni saqlab qolish qolmasligi tahlillar orqali aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Худяков А.А. Логическое и сублогическое в языке и познании // Филология и культура: Мат-лы IV междунар. науч. конф. 16-18 апреля 2003 года. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.П. Державина, 2003.
2. Allan, Keith (1986). Linguistic meaning. London: Routledge & Kegan Paul. ISBN 0-7102-0699-2
3. Г.Лич, (1983), Принципы прагматики, Лондон: Longman, стр.xiv + 250.
4. Сусов И. П. История языкознания. — М.: Восток-Запад, 2006. — 295 с.
5. Сусов П.И.Лингвистическая прагматика. Винница-2009.-25 с.
6. Гак Г.М. Теоретическая грамматика французского языка» (тт. 1-2, М., 1979—1981; 2-е изд. 2004).

7. L.R.Raupova. Qo'shma gap diskursning tarkibiy qismi sifatida. Monografiya. – Toshkent: 2021. – 192 bet.
8. Roman Jacobson "Essais de linguistique générale". dans Bougnoux, D., Sciences de l'Information et de la Communication. Larousse, Paris, 1993. pages 138 à 146.
9. Зиньковская А.В. Драматургический дискурс как статусно новое дискурсивное образование // Рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». Выпуск 2 (153) 2015. – С. 36-42.
10. Шилков Ю.М. О природе фикционального дискурса [Текст] // Я. (А. Слинин) и МЫ: к 70- летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002.

UO'K 81-11

SOTSIOLINGVISTIKA VA TILNING JAMIYATDAGI O'RNI

R.X.Ravshanova, katta o'qituvchi, PhD, Navoiy Davlat Pedagogika Instituti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada sotsiolingvistika fanining til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tilning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini o'rganib, tilni ijtimoiy kommunikatsiya vositasi sifatida, shuningdek, madaniyat, identifikatsiya va ijtimoiy tuzilmaning aks ettiruvchisi sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'z: Sotsiolingvistika, til va jamiyat, kommunikatsiya, dialekt, murojaat, madaniy meros, ijtimoiy qatlam.

Аннотация. Статья посвящена анализу взаимодействия языка и общества в социолингвистике. Изучая роль и значение языка в обществе, язык рассматривается как средство социального общения, а также как отражение культуры, идентичности и социальной структуры.

Ключевые слова: Социолингвистика, язык и общество, общение, диалект, адрес, культурное наследие, социальный класс.

Abstract. The article is devoted to analysis the interaction between language and society in sociolinguistics. Examining the role and importance of language in society, language is seen as a means of social communication as well as a reflection of culture, identity and social structure.

Key words: Sociolinguistics, language and society, communication, dialect, address, cultural heritage, social class.

Har qanday jamiyat hayoti va taraqqiyotida tilning o'rni katta ahamiyatga ega ekanligi, har qanday jamiyatning ilmiy asoslangan til siyosatiga ehtiyoji barchaga ma'lum. Shu bilan bir qatorda tilning yashashi va rivojlanishi shu jamiyat bilan uzviy bog'liq. Chunki til o'zining muloqot, bilish, ifoda vazifalarini bajarishi uchun uning o'z hududi, bu hududda yashovchi jamiyat, jamiyatning iqtisodiy bazasi bo'lishi kerak, zero, bu hudud, sodir bo'layotgan barcha ijtimoiy iqtisodiy o'zgarishlar, ma'naviy-mafkuraviy siljishlar tilga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bundan tashqari fan-texnika taraqqiyoti, globallashtirish jarayoni ham tilga ta'sir qiladi. Mana shu kabi tilning jamiyat bilan bog'liq jihatlari o'rganuvchi soha sotsiolingvistika soha hisoblanadi.

Sotsiolingvistika sohasi shakllanishi va bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borilishi XX - asrning 50-yillariga tog'ri kelsa-da, tilning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy turli-tumanligi haqidagi fikrlar qadimdan bo'lgan. Bu haqida sharq mutafakkirlari, jumladan A.N.Forobiy, A.R.Beruniy, M.Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, A.Navoiy kabi allomalarimiz o'z qarashlarini bayon qilgan va o'z asarlarida til odobi, nutq madaniyati, tilning kommunikativ xususiyatlari haqida fikr mulohazalarini bildirganlar.

Abu Nasr Forobiy tilning ijtimoiy mohiyati xususida: —Inson insoniy kamolotga erishuvi uchun so'zlashga muhtojdir, har bir insonning tabiatida boshqa bir kishi yoki ko'pchilik bilan fikrlashish, o'zaro lisoniy aloqa qilish xususiyati bor, - degan fikrlarni keltirsa, Abu Rayhon Beruniy: —Til so'zlovchi istagini eshituvchiga yetkazuvchi tarjimonidir. Shuning uchun til zamonning bir onidek, turg'un qismi kabi cheklanib qoladil, – deydi.

Sotsiolingvistika tilshunoslikning tilni va uning mavjud bo'lgan ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liqligini o'rganadigan sohasidir. Ijtimoiy sharoitlar deganda, amaldagi til rivojlanayotgan tashqi shart-sharoitlar majmuyi: mazkur tildan foydalanayotgan kishilar jamiyati, bu jamiyatning ijtimoiy strukturasi, til egalarining yoshi, ijtimoiy mavqeyi, madaniyat va bilim darajasi, yashash

joyi orasidagi farqlari, shuningdek, ularning muloqot vaziyatiga bog'liq bo'lgan nutqiy muomalasidagi farqlar tushuniladi. Demak, sotsiolingvistika– ilshunoslik, sotsiologiya (jamiyatshunoslik), ijtimoiy psixologiya va etnografiya fanlari tutashmasida rivojlanuvchi va tilning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiy vazifalari, ijtimoiy omillarning tilga ta'sir ko'rsatish mexanizmi hamda tilning jamiyat hayotida tutgan o'rni bilan bog'liq ko'plab muammolar majmuyini o'rganuvchi ilmiy-nazariy soha. Ushbu muammolarning ayrimlari (masalan, “til va jamiyat”) umumiy tilshunoslik doirasida ham o'rganiladi. Sotsiolingvistikaning fanlararo maqomi u foydalanadigan tushunchalar majmuyida namoyon bo'ladi.

Til jamiyatning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, uning o'zgarishi va rivojlanishi jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar, qadriyatlar va madaniy ta'sirlarga bevosita bog'liqdir. Har bir jamiyatda til ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi va uning tarkibi, tuzilishi, leksikasi, fonetikasi va sintaksisi jamiyatning ijtimoiy tuzilmasiga mos keladi.

Masalan, biron bir jamiyatda tilning ayrim dialektlari yoki shevalari ijtimoiy darajaga qarab yuqori yoki past sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu holat tilning jamiyatdagi mavqei, hokimiyat va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi.

Kishilar o'rtasidagi o'zaro suhbat, avvalo, murojaatdan boshlanadi. Ular bir-birlariga ijtimoiy mavqei, saviyasi, madaniyati va boshqalaridan kelib chiqib bir-birlariga turli shakllar orqali murojaat qiladilar. Suhbatdoshlar bir-biriga ismlari (Kumush! Zaynab! Ra'no! Anvar!), ijtimoiy maqomi bilan (Mirzo Anvar! Bek!), jamiyatda egallagan ijtimoiy martabasiga ishora tariqasida qabul qilingan alohida murojaat shakllari (O'rtoq! Fuqaro! Xo'jayin!), tashqi ko'rinishidagi ko'zga yaqqol tashlanadigan alomatiga (Ey, Baqaloq! Cho'loq!) qarab murojaat qiladilar.

Shu o'rinda o'zbek tiliga ham sovet tuzumi davrida o'zlashgan ayrim so'zlar davr nuqtai nazaridan eskirgan bo'lsa-da, ularning hozir ham iste'molda faol qo'llanayotganini kuzatish mumkin. Ayniqsa, murojaat shakllariga taalluqli birliklar. Masalan, “o'rtoq” so'zi eski tuzum ideologiyasiga ko'ra hamma ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar tengdir, ijtimoiy tabaqalanishning oldini olish maqsadida jamiyatdagi barcha kishilar bir-biriga o'rtoq deb murojaat qilingan (O'rtoqlar! O'rtoq, Lenin!).

Abdulla Qahhor asarlarida o'z davrining ayrim illatlari ustida kuladi va aynan “Nutq” nomli feletonida buni batafsil ifoda qiladi: “Keng eshituvchilar ommasiga mo'ljallangan” notiqlardan biri ishdan qaytib kelganida xotini bo'yniga osilib, ko'ziga yosh oldi. – Siz meni yaxshi ko'rmaysiz... Turmushimizdan xursand emassiz... Shu soatgacha, shu minutgacha kutdim, bir og'iz aytmadingizki, bir yostiqa bosh qo'yganimizga bir yil bo'ldi... Notiq haqiqatan buni unutmagan edi, lekin gap topdi: – Ie,– dedi,– hali to'yimizga bir yil bo'ldimi! Bir yil? Shunday rohat turmushimizdan, shunday shirin umrimizdan darrov bir yili ketdimi! Oh, dod deymen.. Xotin iljayib, turli noz-ne'mat, gullar bilan bezatilgan stolni ko'rsatdi. Er-xotin o'tirishdi. Xotin ryumkalarga vino quyib: – Qani,– dedi,– bir nima demaysizmi? – Bir nima deyaymi? – Voy, hali indamasdan ichmoqchimisiz? Notiq ryumkani olib o'rnidan turdi. Qoshlari chimirildi, rangi bir oz o'zgardi, avval ryumkaga, keyin uyining burchagiga qarab so'z boshladi:

– O'rtoq rafiqam! Ijizat berasiz, xushchaqchaq hayotimizni sharaf bilan davom ettirib, oilaviy burchimizni namunalik bajarib kelayotganimizga bir yil to'lgan kunda sizni bevosita tabrik qilishga!

Bugungi kunda mazkur murojaat shakli ichki ishlar va mudofaa sohasida o'zidan katta lavozimdagi kishiga nisbatan qo'llaniladigan bo'lib qoldi. Masalan, O'rtoq boshliq! O'rtoq komandir!

Har qanday vaziyatlarda axborotni haqiqiy egasi – suhbatdoshiga yo'llash murojaatning asosiy vazifasidir. Murojaat suhbatdoshlar o'rtasidagi muloqot muvozanati masofasini, ularning bir-birlari haqidagi shaxsiy ma'lumotlar zaxirasini, aniq vaziyat chegaralari me'yorlarini ma'nan va moddiy, ruhan va axloqan saqlaydi.

O'zbek tilining ijtimoiy qatlamlarga bo'linishi yuzasidan fikr yuritadigan bo'lsak, o'zbek tilidagi “siz” va “sen” kabi murojaat shakllari, ijtimoiy qatlamlar va jamiyatdagi hurmat-hislat tizimini aks ettiradi. “Siz” shakli rasmiy, yuqori ijtimoiy sinfga tegishli bo'lsa, “sen” shakli norasmiy, past qatlamga tegishlidir. Bu til strukturalari jamiyatda ijtimoiy hurmat va qatlamlarni ajratish rolini

o'ynaydi. Shuningdek, o'zbek tilidagi boshqa so'z va iboralar ham jamiyatning qadriyatlarini, odatlari va urf-odatlarini aks ettiradi.

O'zbekistonda ko'p tilli jamiyatda, rus va o'zbek tillarining birgalikda ishlatilishi ko'p uchraydi. O'zbek va rus tillaridagi iboralar o'rtasidagi almashinish (kod almashtirish) nafaqat tilning moslashuvchanligini ko'rsatadi, balki jamiyatning tarixiy va madaniy aloqalarini ham aks ettiradi. Misol uchun, "Men ishga boraman, "colleagues" hamkasblar bilan uchrashaman" kabi gaplar, o'zbek tilining ruscha so'zlar bilan qo'shilishi, jamiyatdagi ikki madaniyatning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi.

Sotsiolingvistika, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda, kelajakdagi o'zgarishlarni ham kelajakni ko'rib bilishga yordam beradi. Globallashuv, ko'p tillilik va yangi texnologiyalar tilga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Madaniyatlararo aloqalar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zgarishlar, tilning yangi shakllarini yaratadi va jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kuchaytiradi.

Kelajakda, tilning global kommunikatsiya vositasi sifatidagi roli kuchayishi mumkin. Ingliz tili, hozirgi kunda dunyo bo'ylab ko'p tilli jamiyatlarda keng qo'llanilayotgan til bo'lib, yangi madaniy va iqtisodiy aloqalar orqali yangi so'zlar va iboralar yaratmoqda. Bu jarayon tilning rivojlanishini va madaniyatlarining o'zaro ta'sirini kuchaytiradi.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari tilning o'zgarishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Dunyo bo'ylab turli tillar bir-biriga yaqinlashmoqda, ko'plab mamlakatlar ingliz tilini keng qo'llashmoqda. Bu, o'z navbatida, jamiyatlar o'rtasida madaniy va til aloqalarini kuchaytiradi, lekin mahalliy tillarning qadriyatlarini va an'analari xavf ostida bo'lishi mumkin. Misol uchun, ingliz tili global miqyosda so'zlashuv tili sifatida foydalanilayotgani sababli, ko'plab boshqa tillarda inglizcha so'zlar kirib borayapti. Bu jarayon ba'zida mahalliy tillarning toza shakllarini saqlab qolish va rivojlantirishda muammolarni keltirib chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda Maqolada til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar, jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlar, guruhlar va siyosiy tizimlarning tilga qanday ta'sir qilishini o'rganish mumkin. Til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va siyosiy strukturalarini aks ettirishda muhim o'rin tutadi. Tilning jamiyatdagi o'rni va roli doimiy ravishda o'zgarib boradi va bu jarayon sotsiolingvistik tahlil qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islomov O'. Alisher Navoiy asarlarida nutq madaniyati talqini: Filol.fan.nomz. ...diss.avtoref. – Toshkent, 2011. –B.7-12.
2. Abu Rayhon Beruniy. Hikmatlar. –Toshkent: Yosh gvardiya, 1973. –B.22.
3. Elova Dilrabo, Safarova Go'zal Sotsiolingvistika : o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent – 2021, 100 b
4. Abdulla Qahhor. Tanlangan asarlar. 3 tomlik. 1-tom. Hikoyalar, feletonlar, pesalar.–Toshkent: O'zSSR davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1957. – B. 276.
5. R.Ravshanova. Institusional va spontan nutqda murojaat shakllari: Filol.fan.nom. diss.avtref.-Navoiy, 2022.-B.58

UO'K 82-12

BOLALAR RUHIYATIINI RIVOJLANTIRISHDA ANVAR OBIDJON SHE'RIYATIDAN FOYDALANISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

G.Raximova, dots., O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Anvar Obidjon she'riyatidagi bolalar obrazi, ularning o'ziga xos xarakter-xususiyatlari tahlil qilingan. Bolalarning ruhiy olamini yoritishda ramziy detallarning o'rni va ma'nolarini yoritib berish usullari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ruhiyat, bolalar obrazi, beg'uborlik, go'dak yig'isi, milliy qadriyat, saxiylilik, baxillik.

Аннотация. В статье анализируется образ детей в поэзии Анвара Обиджона, их неповторимый характер и особенности. Показаны роль и значение символических деталей в освещении духовного мира детей.

Ключевые слова: духовность, детский образ, невинность, детский плач, национальная ценность, щедрость, скупость.

Abstract. *The article analyzes the image of children in Anvar Obidjon's poetry, their unique character and characteristics. The role and meanings of symbolic details in illuminating the spiritual world of children are shown.*

Keywords: *spirituality, children's image, innocence, baby crying, national value, generosity, stinginess.*

Adabiy ta'lim mazmunini metodik rivojlantirish deganda turli yoshdagi bolalarga mo'ljallangan so'z san'atidagi hayotiy-kundalik va tarixiy voqelikni bolalarcha idrok ettiradigan, bolalarcha tasavvur va tafakkur timsollarida gavdalantiruvchi, bolalar tili va leksikasiga, aqli saviyasiga mos keluvchi badiiy asarlar majmuasini tushunamiz. Talabalar bolalar ruhiyatini shakllantirishda badiiy adabiyotning ahamiyatini metodik tahlil etishda, Anvar Obidjon she'riyatidan foydalanishsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki shoir ijodida ushbu xususiyatlarning deyarli barchasini kuzatishimiz mumkin. U ko'plab asarlari bilan bolalar adabiyotining rivojiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan.

Anvar Obidjon she'rlari bolalar qalbi, ruhining yorqin ko'zgusidir. Uning asarlari o'zidek quvnoq, goh o'yechan, tili sodda va shirin, xalqchil. Qahramonlari aqlli, es-xushli, hazilkash bolalar. Shu tufayli shoir barcha bolalar diliga osongina yo'l topa oladi. Anvar Obidjon so'zlarni chertib-chertib, bolalarning yosh xususiyatlariga xos bo'lganlarini tanlaydi va o'z o'rnida ishlatadi.

Bolalar dunyosi ajib bir olam, ajib bir go'zallik. Bolalar dunyosida rang-baranglik bor. Uni chizuvchi musavvir turfa ranglar bilan bu beg'uborlikni oq qog'ozga mayin tortar ekan, uning qalbi ham shu olam bilan hamohang bo'ladi. Bola bo'lib bolalar dunyosiga sayr qiladi. Anvar Obidjon she'rlari ham bolalarning o'zgacha dunyosini his qilib, uni turfa ranglar bilan qog'ozga jo qilgan musavvir singari bitilgan. Uning birgina "Go'dak yig'isi"[1.35.] nomli she'rini o'qir ekanmiz bunga amin bo'lamiz. She'r to'laligicha o'qilganidan so'ng, talabalar tomonidan uning tahliliga o'tiladi, ular she'r ma'nosini misrama-misra izohlashga kirishadilar. She'rning umumiy g'oyasi o'z narsalarini xonadoniga kelgan mehmon boladan qizg'anib injiqlik qilayotgan bolakayning ruhiy kechinmalarini tasvirlashdan iborat. Bolalar beg'ubor, ularning injiqlik qilib, xarhasha qilishlari, yig'lashlari ham ajib bir olamdir. Shunisi muhimki, she'ri bolalarda milliy qadriyatlarga xos bo'lgan ijobiy sifatlarni rivojlantirish bilan birga, ularni qizg'anchilik hamda saxiylik xususida mulohaza yuritishga undaydi. Bu esa bola tarbiyasiga ilobiy ta'sir etishning muhim usuli hisoblanadi.

Ko'p suqlama lolamga,
Yaqinlashma holvamga
Qo'l uzatma olmamga
U meniki, ber menga!

Bolaning bunday ajib injiqligini tasvirlovchi shoir, shubhasiz, o'zi ham bola bo'lib, bola ruhiyatiga kiradi. Aslida, o'zbek xalqi bolajon xalq. Shu bilan birga o'zining mehmondo'stligi, samimiy, ko'ngli ochiqligi bilan ham boshqa xalqlardan ajralib turadi. Hech bir xonadon yo'qki, eshigini taqillatib kelguvchi mehmoni bo'lmasa. O'zbek xalqining xonadoniga kim kelishidan qat'iy nazar doimo eshigi ochiq, qo'li ko'ksida. Xonadoniga kelgan har bir insonni ochiq chehra, shirin tabassum bilan kutib oladi. Mehmonlar bilan tashrif buyurgan bolajonlar esa, xonadon egalarining farzandlari bilan do'stlashishadi, ular bilan birga o'ynashadi. Bolajonlar do'stlashib, bir-birlari bilan chiqishib ketishguncha, albatta, vaqt o'tadi. She'rda uyiga mehmon bo'lib kelgan boladan o'zining narsalarini qizg'anayotgan mezbon bola o'rtasidagi munosabat haqida so'z boradi. Mezbon bola unga hech narsasini ushlatgisi kelmaydi, hatto hovlida o'sayotgan chiroyli lolalarga ham ko'zi tushmasligini, bu go'zallikni tomosha qilmasligini, uning hidlaridan bahramand bo'lmasligini xohlaydi. Yosh bola uchun butun bir olam, borliq, hamma-hamma narsa o'ziningiday, faqat ungagina tegishliday tuyiladi. Shu sabab xonadoniga kelgan mehmon bolakayni o'zining olamiga kiritishni istamaydi. "U meniki, ber menga!" degan so'zlarida mezbon bolaning ana shunday ruhiyati tasvir etiladi. Bolalarning bunday ajib bir olamini his qilish uchun inson bolalarcha sof qalb, sof tuyg'ular egasi bo'lmog'i lozim. Anvar Obidjon man shu dunyoni ko'ra olgan, shu olamda yashay olgan shoirdir:

Bolishchamga qo'yma bosh,

Paykalimga yig'ma mosh,
Qirlarimdan terma tosh,
U meniki, ber menga!

Shoir bolaning bunday o'ziga xos, sirli olamini shunday go'zal tuyg'ular bilan yo'g'rilgan so'zlar asosida maromiga yetkazib tasvirlaganki, uni o'qigan kattalar ham o'z bolaligiga qaytgandek, bu olamda sayr etgandek bo'ladi. Bola xayolida mehmon bolakay unga tegishli va qadrli bo'lgan barcha narsasini xuddi o'zi bilan olib ketayotganday tasavvur qiladi va jahli chiqqanidan yig'lab yuboradi. Anvar Obidjon bolaning ushbu holatini tasvirlashda, bir ajib olamga cho'mgan musavvir misol turfa ranglarni maromida ishlatadi. Bolaning bu sirli olamida faqat ungagina tegishli bo'lgan ulkan bir manzili, yani Vatani bor. Bu diyordagi paykallar, qirlar, tog'-u toshlar uniki. O'zining bu diyorida hech kimga hech narsasini bergisi kelmaydi. Paykallaridan mosh yig'ishga, hatto qirlaridan tosh terishga yo'l qo'ymaydi. Dadil turib, biyron tillari bilan "U meniki, ber menga!" deya o'zining diyoriga, o'zi yaratgan, sof qalbi, tasavvuri bilan ko'ra olgan Vataniga bo'lgan muhabbati aks etadi. Chunki, uning uchun bu olamidagi har bir narsa, hatto qirlaridagi shu mayda toshlar ham qadrli.

Bolalarning tasavvur olami shunchalar g'aroyibki, ular qurib yotgan cho'llar, saholardan ham bog' yarata olishadi. Shoir Anvar Obidjon "Moy qidirma cho'limdan "so'z zanjiriga shunday jilo berganki, bunda bolalarning yaratuvchilik qobiliyati, cho'l, sahro, yerlarni o'zlashtirib, ezgulik yo'lida o'zgacha bir olam barpo etish qobiliyatga ega ekanligi o'z ifodasini topadi. Bolajonning mehmon bolakayga qarata aytgan bunday so'zlarida esa, hatto cho'llarini ham berib qo'ymasligini nazarda tutadi. Bolakayning sirli olami go'zallik, go'yo turfa bo'yoqlar tortilgan serjilo maskandir. U o'z maskanida sayr qiladi, o'zining muattar hidini taratayotgan lolalar, turfa gullar hididan mast bo'ladi, ko'llaridan baliq tutadi. Uning ko'llarida baliqlari turli-tuman. U o'z baliqlarini bahorda, yozda ozuqa bilan boqadi, go'yoki ularga g'amxo'rlik qiladi, tasavvurida ular bilan suhbat qurgandek bo'ladi. U mehmon bolakayga baliqlarini xafa qildirib qo'ymaydi. Uni eshituvchi, go'yoki u bilan pinhona suhbat quruvchi ko'ldagi bu baliqlar uning do'stlari. U do'stlarini mehmon bolakayga xafa qildirib qo'yishni istamaydi. Bolalar tasavvuri cheksiz. Ularning xayolot mahsuli bo'lmish ajib bir diyorlari o'zgacha. O'g'il bolalar yoshligidan askar bo'lishni, vatanini yomon ko'zlardan asrovchi vatan posboni bo'lishni orzu qilishadi. Mehmon bolakaydan o'zining narsalarini qizg'anayotgan shu jajji bolajonning xayolotidagi sirli olami uning uchun qadrli, o'sha sirli diyori uning uyi, uning vatani. U uchun bu olamdagi, bu manzildagi har bir narsa, uning bir siqim tuprog'i ham qadrli. Uning uyiga kelgan mehmon bolakayni esa u o'z olamiga, vataniga qo'ygisi kelmaydi. Uning vataniga bo'lgan bu qadar kuchli muhabbati esa onasining qaynoq mehri, oq suti va ona allasi bilan jo bo'lgan. Vataniga bo'lgan fidokorlik, cheksiz muhabbat, mardlik, jasurlik, o'zbek o'g'lonlariga xos mustahkam iroda esa, shubhasiz, buyuk ajdodlaridan o'tgan merosdir.

Anvar Obidjonning qalbi bola misoli beg'uborlikka to'la. U go'dak qalbini to'ldirib turgan beg'ubor hislarni, tuyg'ularni, sho'xliklarga, ajibliklarga to'la sirli olamni ko'ra oladi. Bu ajib diyorga kirib, mayin kuydek taralayotgan beg'ubor qalb sadolarini tinglay oladi. Kitobxon uning she'rlarini o'qiganda beixtiyor bu sirli olam eshigidan mo'ralagandek tuyuladi.

O'quvchi ruhiyati – murakkab dunyo. Jamiyatning bugungi taraqqiyot shiddati tufayli hayotdagi o'zgarishlar, bolalar ruhiyatining boyishi va shaxsining rivojlanishi o'ta darajada tez kechmoqda. O'quvchining zamon bilan hamnafas faollashuvi, ruhiy olamining murakkablashuvi metodika ilmi oldiga badiiy asar ustida ishlash yo'llarini boyitish va kengaytirish talabini qo'yyapti. So'z san'atining o'quvchi rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi usullarini topishni taqozo qilyapti. Chinakam badiiy asarda hamisha o'quvchiga qiziqarli bo'lgan, uning ma'naviy tozarishiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatadigan hayotiy va badiiy haqiqatlar singdirilgan bo'ladi.[3.64]

Anvar Obidjonning "Kasal bola"[2.57] she'rida xuddi shu hayotiy haqiqatlar, ya'ni to'shakda yotgan bolaning ichki kechinmalari, o'zi bir ahvolda yotganiga qaramasdan, onasiga dalda berayotgani tasviri berilgan:

Oyijonim, yig'lamang,
Hali yoshman, o'lmayman,
Asta turib olsam bas,
Bosha kasal bo'lmayman,

Oyijonim, yig'lamang.

Talabalar she'rni quyidagicha izohlashi mumkin. Kichik jussada, katta yurak. Bu kichik jussaning dard bilan kurashishi, uning hayotga bo'lgan ishtiyoqi beixtiyor insonning ko'zlariga yosh keltiradi. Bolakay to'shakda dard bilan olishmoqda. Ona uchun bundan ortiq azob bo'lmaydi. Jigarbandi, yuragining bir parchasiga bir gap bo'lmasin, deb doimo, har nafasida qo'rquvda. Har nafasida qo'llarini duoga ochib Allohdan jigargo'shasi uchun umr so'raydi. Qani edi, imkoni bolsa, bolasi uchun o'z umrini ham bergan bo'lardi. Ona mana shunday o'z jigarbandi, yuragining bir parchasi bo'lmish bolasi uchun hatto jonini ham berishga tayyor buyuk va ulug' zotdir. Ammo u azobda qolgan, kichik jussasida og'ir dard bilan olishayotgan jigarbandiga ko'zyoshlarini ko'rsatgisi kelmaydi. Shunday og'ir damda ham kuchli bo'lishga, farzandining yonida tog'dek turishga harakat qiladi. Ammo dard bilan olishayotgan bu jajji bolajon oyijonisining azoblanayotganini his qiladi. Oyisini yupatishga, "Oyijonim, yig'lamang" deb ayta olishga o'zida kuch topa oladi. Oyisining boshqa yig'lamasligi uchun "asta turib olsam bas, boshqa kasal bo'lmayman" deb yupatadi. Onaizor esa bolasi uchun doimo duoda. Jajji bolajon asta turib olsa, boshqa kasal bo'lmashligiga ishonadi.

Qilmading deb nonushta
Xafa bo'lmang unchalik.
Bu kech yedim tushimda
Sutdek o-oppoq kulchani
Oyijonim, yig'lamang.

Oyisining har kuni ko'zyosh to'kishlarini ko'rgan go'dak, onasini yupatishga urinadi, albatta, oyoqqa turib ketishiga ishonishini aytadi. Dard bilan olishayotgan bolasining ovqat yemay qo'rganini ko'rgan ona azoblanadi. Farzandi ovqat yemas ekan, onaizor ham aslo tuz totmaydi. Ona farzandi uchun doimo shirin-shakar taomlar pishiradi. Onaning qo'li bilan tayyorlangan har qanday taom laziz bo'ladi. Chunki onalar bolalari uchun tayyorlayotgan taomlariga cheksiz mehr-muhabbat qo'shib tayyorlashadi. Onaizor chuqur xayolga cho'mib, bolasi uchun har tong mehr bilan nonushta tayyorlashini, u tayyorlagan sutdek oppoq kulchalarni farzandi, jigargo'shasi juda sevib yeyishini eslab ko'zlariga yosh oladi. Onaizor farzandining bunday og'ir azoblarga qolganini ko'rib yurak-bag'ri ezilib ketadi. Farzandi ovqat yemasa qanday kuch to'playdi, qanday tuzaladi. Farzandi ovqat yemas ekan, onaning tomog'idan qanday qilib ovqat o'tadi. Ona uchun shu damda olayotgan har bir nafasida cheksiz azoblanish, iztirob mavjud. Qani endi, o'sha baxtli kunlar ortga qaytsa, qani edi, farzandi oldingidek o'ynab-kulib yursa, yugurib kelib biyron tillari bilan oyijonisidan yoqtirgan kulchalarini pishirib berishini so'rasa, ona farzandi uchun mehr bilan turfa taomlar pishirsa, farzandining ko'zlaridagi quvonchni ko'rib cheksiz baxtni tanasida his qilsa, Allohim bu dardni bolasiga, jigarbandiga emas, unga bersa.

Shu o'rinda kitobxon o'quvchilarning diqqatini bola ruhiyatidagi ishonch tuyg'usiga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Qahramonning ruhiyatidagi o'zgarish bolalarni ancha xotirjam qiladi. Onasining ko'zyosh to'kayotganini ko'rgan bola, o'zining tuzalayotganini, tuzalishiga sof go'dak qalbi bilan chin dildan ishonayotganini, onasining boshqa hech qachon yig'lamasligini chin dildan xohlaydi. Dorilar ichvoldim, bo'ldim yana "zo'r polvon". Dorilarni ichib onasini xursand qilgisi kelgan murg'ak go'dak, oldingidek o'zini avvalgidek tetik his etadi. Oyisini yupatishga harakat qilgan bolajon aldamayotganini aytadi. Shoir bola holatini shu qadar tasvirlaganki, she'rni o'qigan har bir kitobxon ko'z oldida, bolaning qiyofasi beixtiyor gavdalanadi, uning dardini ich-ichidan his qiladi. Tuzalishga astoydil intilayotgan bola tuzalganidan so'ng onasiga shaharga borishini, ularni tashlab ketgan dadasi ham ular bilan yarashgani kelishiga ishonadi. Bola ko'ngli misoli oq qog'oz. U ota-onasi bag'rida, xursandchilikda yashashni xohlaydi. Hatto to'shakda dard bilan olishayotgan paytda ham, dadasini kelishiga ishonadi.[4.278]

Xullas, o'zbek bolalar adabiyotini metodik rivojlantirishda Anvar Obidjonning o'z o'rni va o'z uslubi bor. Ma'naviyat va ma'rifat masalalariga davlat miqyosida e'tibor kuchaygan bugungi kunda, Anvar Obidjonning ibratli hayoti va boy ijodidan, unda ko'tarilgan g'oyalardan saboq, ibrat olish ham yuksak ma'naviy ahamiyat kasb etadi. Anvar Obidjonning ijtimoiy xarakterdagi she'rlari bolalarni ona-Vatanga muhabbat, xalqiga sadoqat, adolatga intilish, insonlarga yaxshilik qilish ruhida tarbiyalashdek muhim vazifalarni metodik amalga oshirishda katta ta'sir kuchiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anvar Obidjon. Tanlangan she'rlar to'plami. –Toshkent: "Sharq", 2006. – 35-b.
2. Anvar Obidjon. She'rlar va hikoyalar. –Toshkent: "Sharq", 2006. – 57-b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. –T.: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. – 380 b.
4. Raximova G. Ona tili va adabiyot (Bolalar adabiyoti). O'quv qo'llanma. Samarqand, 2022. – 308 b.

UO'K 808.5

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA "YO'L" KONSEPTOSFERASI GENEZISI

M.M.Raximov, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada "yo'l" konsepti, uning o'zbek tilshunosligidagi o'rni, kelib chiqishi haqida mulohazalar olib borilgan. "Yo'l" konseptosferasi turlicha muhokama qilingan, konsept va konseptosferaga haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, konsept, konseptosfera, yo'l, etnopsixologiya, genezis

Аннотация. В статье приводятся рассуждения о понятии "путь", его роли в узбекском языкознании, его происхождении. Концептосфера "пути" обсуждается по-разному, рассматриваются концепт и концептосфера.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепция, концептосфера, путь, этнопсихология, генезис

Abstract. The article discusses the concept of "path", its role in Uzbek linguistics, and its origin. The conceptual sphere of the "path" is discussed in different ways, the concept and the conceptsphere are considered.

Key words: linguoculture, concept, conceptsphere, path, ethnopsychology, Genesis

Kirish. Bugungi kunga kelib tilshunoslikni faqatgina struktura yoki aynan bir sistema sifatida o'rganish kifoya bo'lmay qoldi. Ayni paytda tilshunos olimlar uni madaniyat, psixologiya, ma'naviyat, etnopsixologiya, dinshunoslik kabi fanlar bilan integrallashgan holda o'rganishni ma'qul ko'rmoqdalar. Bunga sabab, toki biz tili o'rganilayotgan millatni madaniyati, ma'naviyati, psixologiyasi, uni kelib chiqishini, dinini o'rganmas ekanmiz uni tilini to'liqligicha tushunib yeta olmaymiz. Bu esa o'z navbatida til o'rganishning asosi bo'lgan o'sha millat adabiyotini asliyatga mos ravishda tarjima qila olmasligimizga va kitobxonga uni to'liqligicha yetkaza olmasligimizga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya terminlari dast avval amerikalik olimlar J.Burner, J.Lakoff, E.Said, J.Miller, R.Langaker, R.Jakendoff va boshqa olimlarning ishlarida namoyon bo'la boshladi. Madaniyat, til va etnosning o'zaro aloqadorligi masalasi bugungi kunda yangilik emas. XIX asrning boshlarida bu masala bo'yicha nemis olimlari aka-uka Grimlar o'z ilmiy mushohadalarini olib borishgan. "Til-madaniyat" tushunchalarining uzviy aloqadorligi dastlab V.fon Gumbaltning ishlarida ko'rinadi [1]. Uning fikricha, til "xalqning ruhiyati", xalqning "asl ko'rinishi"dir.

Kontseptosfera kognitiv tilshunoslikdagi muhim tushunchalardan biridir. Bu tushunchalardan tashkil topgan, tashqi dunyo haqidagi turli xil bilimlarni umumlashtiradigan, aqliy rasmlar, diagrammalar, ramzlar, tushunchalar, ramkalar, stsenariylar, gestaltlar (tashqi dunyoning murakkab murakkab tasvirlari), propozitsiyalar, kognitiv, mavhum ma'nolar shaklida mavjud bo'lgan bilimlar to'plamidir. Konsept atamasi birinchi marta akademik D. S. Lixachev tomonidan fanga kiritilgan. Akademik D. S. Lixachevning ta'rifiga ko'ra, kontseptosfera - bu millat tushunchalarining to'plami, u ona tilida so'zlashuvchilarning barcha potentsiallari va tushunchalari majmualari orqali hosil bo'ladi [4, 5-bet]. Konseptlar ham, kontseptosfera ham kuzatilmaydigan aqliy mavjudotlardir.

Tadqiqot usullari. Konsept atamasi ko'pincha lingvistik tadqiqotlarda uchraydi. Ushbu tushuncha kognitiv tilshunoslikdagi muhim tushunchalardan biridir. U nafaqat falsafa va madaniyatshunoslikda, balki tilshunoslik, lingvodidaktika, tarjima nazariyasi, etnopsixolingvistikada ham keng qo'llaniladi.

Konsept atamasi birinchi marta 1928 yilda S. A. Askoldovning "konsept va so'z" maqolasida berilgan. Muallif bu tushunchani "fikrlash jarayonida bizga bir xil turdagi noaniq ob'ektlar to'plamini almashtiradigan aqliy ta'lim" deb tushungan [5, 260-267-betlar]. Shu ma'noda, konsept fikrlash jarayonida tushunarsiz bo'lgan ko'plab qo'shni ob'ektlarni o'zgartiradigan fikr tizimi sifatida tushuniladi.

Kognitiv tilshunoslikda konsept atamasi olimlar tomonidan qo'llaniladi (S. A. Askoldov, A. Vejbitskaya, R. Langaker, yu.S. Stepanov, R. M. Frumkina, 3.D. Popov, A. I. Sternin, V. A. Maslova, K. 3. Zulpukarov, M. J. Tagaev tomonidan, 3.K. Derbisheva va boshqalar) uzoq vaqt. "Tilshunoslik fanining kengayishi" orqali konsept 80-yillarda to'liq atamaga aylandi [6, p.2].

R. M. Frumkin ta'kidlaganidek, sovet tilshunosligida konsept atamasi (70-yillarning o'rtalarida) Shenk, Cheyf, Rassel, Karnap, Putnemder asarlarini ingliz tilidan tarjima qilish orqali shakllanadi [6, 10-16-betlar]. Bu erda inglizcha so'zning tarjimasi taklif qilingan soncept tushuncha sifatida.

Natijalar va ularning muhokamasi. Ilmiy adabiyotlarda konsept atamasining turli xil talqinlari mavjud, ular olimlar orasida turli xil fikrlarni keltirib chiqaradi.

Konsept atamasining semantik tomondan noaniqligi, uning aniq chegarasining noaniqligi, ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan universal ta'rifning etishmasligi ba'zi tushuntirishlar va qo'shimchalarni talab qiladi. Buni taniqli rus tilshunoslarining asarlari tasdiqlaydi: S. A. Askoldov (Alekseeva), D. S. Lixachev, R. M. Frumkina, yu.S. Stepanov, E. S. Kubryakova, N. N. Boldireva, V. N. Telia, V. I. Karasika, V. V. Kolesov, 3. D. Popova, I. A. Sternina, A. P. Babushkina, E. A. Selivanova, G. G. Slishkina, S. G. Vorkacheva, L. O. Chernayko va boshqalar.

Konsept har bir ilmiy atamani o'ziga xos tarzda tushuntiradi. Shunday qilib, A. Vejbitskaya birinchilardan bo'lib quyidagi ta'rifni taklif qildi: "bu dunyodagi "ideal" ob'ekt bo'lib, uning nomi bor va insonning "haqiqat" dunyosi haqidagi ma'lum madaniy-shartli g'oyalarni aks ettiradi" [7, 416-bet]. Bu erda konseptning o'ziga xos nomi bor, u insonning haqiqiy dunyo haqidagi madaniyati, haqiqiy pozitsiyasini aks ettiruvchi ideal ob'ekt sifatida tavsiflanadi.

Z. D. Popova, I. A. Sternin kontseptni anglashni aks ettiruvchi tuzilma deb bilishadi. "Lingvistik tadqiqotlarda kontsept tushunchasi" asarida ular anglashning tuzilgan kvantini, global fikrlash birligini o'z ichiga olgan holda ko'rsatadilar. Tushunchalar inson ongida paydo bo'ladigan ideal mohiyatdir [8, 34-bet].

V. N. Telia fikriga ko'ra, kontsept "ushbu bilimlarning butun hajmida ob'ekt haqida biz bilgan hamma narsa"dir. Kontsept-bu ob'ekt haqidagi to'liq bilimlar to'plami. U abstraktsiyaning eng yuqori semantik toifasini o'z ichiga oladi, umumiy semantikaning o'ziga xos ma'nosini konkretlashtirishni o'z ichiga oladi [9, p.173].

D. S. Lixachev o'z fikrini "Rus tilining kontseptosferasi" maqolasida bayon etadi. U shunday deb yozadi: "kontsept lug'atdagi so'zning ma'nosidan iborat emas, bu ma'no insonning shaxsiy va etnik tajribalarini birlashtirish natijasidir..."[4, 281-sahifa].

A. P. Babushkin quyidagi ta'rifni beradi: kontsept-bu til vakillari orasida milliy xotirada og'zaki ravishda saqlanadigan kollektiv ong yoki ideal dunyoning diskret, mazmunli birligi [10, 13-bet].

V. V. Kolesov "madaniyat kontsept: tasvir - tushuncha – ramz" maqolasida konsept so'zning semantik ta'minotining boshlang'ich nuqtasi va shu bilan birga rivojlanishning so'nggi xususiyati ekanligini yozadi [11, 16-25 - betlar].

N. D. Arutyunova konseptni nuqtai nazar tushunchasi sifatida tushunadi, ya'ni, hayotning eng muhim mohiyatini xabardor qilish vositasi sifatida [12, 10-11-betlar].

Yuqoridagi g'oyalarga asoslanib, ishonch bilan aytishimiz mumkinki, konsept axborotni saqlash, ishlab chiqish va to'plashning madaniy hodisasidir, ehtimol uning universal ta'rifi eng qisqa mantiqiy xususiyatdir: konsept – bu dunyoning lingvistik rasmiga asoslangan ma'lumotlarni saqlash va to'plashning konstruktiv tushunchasi.

Uning semantik hajmida semantik toifalar mavjud: tushuncha, ramka, Gestalt, taklif, prototip, stseneriy, tasvir, belgi va boshqalar (N. N. Boldirev, Z. D. Popova, I. A. Sternin, L. I. Bustard).

Turli ilmiy qarashlardagi ma'lumotlar konseptni aniqlashning asosiy tarkibiy qismlarini alohida ko'rsatishga imkon beradi. Keling, asosiylarini sanab o'tamiz: 1) konsept - fikr birligi. 2) konsept-bilim birligi, kvant ta'limi. 3) konsept-qiymatlar to'plami. 4) konsept - mustahkamlangan

madaniyatning ma'naviy elementi. 5) konsept tushunchasi. 6) konsept-barcha bilimlar to'plami. 7) konsept - dunyoni toifalarga ajratish usuli. 8) konsept-ko'p o'lchovli ta'lim. 9) konsept-operativ xotira birligi. 10) konsept atamasi. 11) konsept-og'zaki (so'z orqali uzatuvchi) tushuncha. 12) konsept xarakteristikasi. 13) fikr tushunchasi tizimi. 14) konsept-dunyo rasmining operatsion birligi [14, 10-20-betlar].

Hozirgi vaqtda til nazariyasida olimlar tomonidan o'rganilgan bir nechta tushunchalar mavjud. Shunday qilib, N. M. Kataeva "rus konsepti irodasi: lug'atdan matnga" mavzusidagi dissertatsiyasida murakkab psixolingvistika va tilshunoslik metodlari asosida rus mentalitetining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi Iroda konseptining mazmunini ochib beradi [14, 21-bet].

U. D. Qambaraliyevaning "dunyoning konseptual rasmidagi vaqtinchalik toifalarga ajratish" monografiyasi dunyoning konseptual tasviri bilan bog'liq nazariy muammoni chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Bu erda muallif rus va qirg'iz tillarida vaqtinchalik va vaqtinchalik munosabatlarni toifalarga bo'lish usullari va vositalarini har tomonlama tahlil qildi. U. D. Qambaraliyevaning "vaqt" va "Ubakit" konseptosferalari doirasida dunyoning konseptual rasmini tasvirlashga qaratilgan asari qimmatli va keng ko'lamlı hisoblanadi [16, 490-bet].

O. V. Kabosmanovning "rus, Amerika va Eron lingvokulturalarida kamtarlik konsepti" nomli dissertatsiyasida ushbu xalqlar madaniyatida kamtarlik konseptining kompleks tavsifini beradi. Muallifning fikricha, kamtarlik tushunchasi ijtimoiy-axloqiy tartibga soluvchi hisoblanadi.

Z. K. Derbishevaning "Qirg'iziston lingvokulturasining asosiy konseptlari" monografiyasi fundamental ish hisoblanadi. Monografiya zamonaviy lingvistikaning kognitiv yo'nalishida bajarilgan. Bu erda ijtimoiy-madaniy, antropomorfik, milliy-madaniy, ma'naviy-axloqiy tushunchalar tasvirlangan [17, 176-bet].

"Yo'l" kontseptosferasining genezisi xalk ogzaki ijodidan boshlanadi. Asosan, ertaklarda uziga xos ma'no va mazmun kashf etadi, jumladan, asar qaxramonlarining sarguzasht safarlarida yetakchi o'rin egallaydi. O'zbek va rus ertaklarining aksariyatida uch og'aynilar yoxud uch og'ayni botirlar oldidan uch yo'l chiqishi sarguzasht uchun yo'l ochadi va uning qiziqarli bo'lishiga yo'l ochib beradi. Uch yo'l, o'z navbatida ezgulik va yovuzlikning ajralishi, aka-uka og'aynilarni bir-biridan uzoqlashishiga, keyingi hayot yo'lini belgilovchi ma'nolar kashf etadi. Shuningdek, ertaklar syujet rivojini ta'minlaydigan vosita vazifasini xam bajaradi. Shu bois ko'pgina folklor ertaklaridagi an'anaviy uch yo'l semasi tadqiqotchilar tomonidan keng tahlil qilingan. Fikrimizcha, an'anaviy uch yo'l motivi qadimgi turkiylarning mifologik tasavvurlariga borib taqaladi. Moddiy olamning paydo bulishini izohlovchi mifologik afsonalarning bizgacha yetib kelgan namunalarida olamning tuzilishi haqidagi ibtidoiy qarashlar to'la saqlangan. Aytilishicha, qachonlardir butun borliq cheksiz suvlik bulib, uning ichida o'g'li Ulganni yelkasiga mindirib olgan Oq kema suzib yurgan. Ulgan enasining ko'magida quruqlikni yaratgan. Suv ustidagi Yerni mustahkamlash uchun Ulganga uchta baliq kifoya qilgan: ikkitasi chekkaga, biri o'rtaga quyilgan. O'rtadagi baliq boshi shimolga qaratilgan bo'lib, yerning asosiy tayanchi hisoblangan. Qadimgi turkiy afsonalarda ham dastlab ikki olam – o'z va o'zga yurt haqida gap borgan. Bu mifologik tasavvur o'zbek xalq ertaklaridagi epik makon tasvirida ham o'z ifodasini topgan. An'anaviy uch yo'l kontseptosferasi motivining tahlili bir mifologik makon talqinida uch olam (Ko'k, Zamin, Yer osti) hech qachon bir-biriga qiyoslanmasligini ko'rsatadi. Chunki ertaklarda hamisha ikki yo'l - ikki olam qiyoslanadi. "Bulbuligo'yo" ertagida Zumrad daraxt bargini o'g'irlab ketgan qushni izlab safarga otlangan shahzodalarning oldidan uch yo'l chiqadi. Katta aka "borsa kelar"ga, o'rtanchasi "borsa xatar"ga, kenja esa "borsa kelmas"ga jo'naydi. Shunda o'rtanchasi: "Bu "borsa xatar" chatoq, akam bilan birgalashib, gaplashib ketsam bo'lmaydimi", — deb akasining ketidan ketib, unga yetib olibdi" Ba'zan ikki yo'l qiyoslanayotganligi to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilmaydi.

Xususan, "Oqqush", "Abulqosim", "Misr podshosi" ertaklarida uch aka-uka uch yo'lga bo'linib ketishadi. O'rtanchaning yo'ldan qaytib, katta aka izidan junashi epizodi yo'q. Bu kontseptosfera ibtidoiy qarashlar sintezi sifatida mifdan ertakka o'tib, epik syujet tarkibida turg'unlashib qolgan. Aslida, qaxramonlar oldidan uch yo'l kontseptosferasi chiqsa-da, bu epik motivning badiiy talqinlarida uning arxaik qatlami - qadimiy o'zagi saqlangan: katta akalar borgan epik yurt kenja ketgan "borsa kelmas"ga qarama-qarshi qo'yiladi. Xalqqa xos jamiki jihat, jumladan, madaniyat ham

til orqali verballashadi, aynan til madaniyatning tayanch tushunchalarini harakatga keltiradi, tom ma'noda, madaniyat to'raligicha tilda voqelanadi va nutqda yuzaga chiqadi. Madaniyatga xos istalgan qirraning voqelanishi "tafakkur-til-nutq" trixotomiyasi orqali amalga oshadi.

Ayonki, tadqiqotchilar lingvomadaniyat tushunchasiga turlicha yondashadilar. Masalan, Emil Benvenist til va madaniyat tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi: "Insoniyat lingvomadaniyatni uch birlikda tasavvur qiladi. Bu – madaniyat, til va inson shaxsi. Tadqiqotchi lingvomadaniyatni "linza" deb qabul qiladi va u orqali moddiy va madaniy qadriyatlarni o'rganadi. Mana shu "linza" asosini lingvomadaniy tushuncha egallaydi". [19, 87-90 betlar] O'zbek millatiga xos takrorlanmas kontseptosfera birliklarning biri "yo'l" ko'p yillar davomida umummilliy qadriyatlarning ko'p ma'noli birligiga aylanib, mukammallashib borayotganligini kuzatish mumkin. Mazkur kontseptosfera ko'p qirrali, u shu millat vakilining qalbida faxr, viqor, mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'otuvchi yo'l-butun hayoti davomida hamrohdir. Hozirgi kunda tilshunoslikda "kontseptosfera" atamasiga ikki xil yondashuv mavjud: unga kognitiv tilshunoslik va lisoniy madaniyatshunoslik kategoriyalari tomonidan yondashilmoqda . [4, 28-30 betlar]

Kognitiv tilshunoslikda kontseptosfera insonning bilimi va tajribasini, mental leksikasini, butun olam manzarasini, miyaning kontseptual va til tizimini, insonning ruhiyatini ifodalovchi vosita sifatida o'rganiladi. Kontseptosfera madaniy universalialarni ifodalaydi va u tafakkurda mavjud bo'ladi, o'zida kognitiv-ratsional hamda emotsional-psixik mazmunni biriktiradi . [4, 28-37 betlar]

"Yo'l" kontseptosferasi qamrovidagi har bir ifoda unga xos leksik-semantik maydonning muayyan tashkil etuvchisi hisoblanadi. Ularning tashqi va ichki madaniyat bilan bog'liq bo'lgan ma'nolarini atroflicha tahlil qilish uchun asosiy manba – badiiy adabiyotlardir. Jumladan, Said Axmad Togay Murodning "Ot kishnagan oqshom" nomli kissalar tuplami kitobiga baxo berib shunday deydi " Ushbu satrlarni ukib bulgach,xaelga tolasiz. Xozirgina mungli bir kushik tinglagandek bulasiz. Bu kushik olis yo'l bosib, Uzbekistonimizning kaynok, janub Surxonidan uchib keldi"(Asarning 5 betidan). Bu satrlarda keltirilgan: olis yo'l, kushik olis yo'l bosgan birliklar Vatan kaygularidan darak beradi. Shuningdek, faxrlanib vatanni kuylaydi-Uzbekistonimizning kaynok, janub Surxonidan uchib keldi. Ya'ni,yo'l yurib emas, balkim kanot chikarib uchib keldi. Ogir hayot miammolari mungli kushik bulib olis yo'l bosib Surxondan uchib keldi. Bu jumalardagi "yo'l"kontsentosferasi nafakat oddiy masofa, xarakat kilish joyi,balki hayot sukmoklarini ifodalaydi.

E'tibor qilsangiz, mana shu keltirilgan birgina mujaz misra "yo'l" leksik birligining qator ichki ma'nolarini yuzaga chiqara olgan. Shu bilan birga "yo'l" kontseptosferasi milliy qadriyatlarimizda buyuk sevgi-muxabbat tuygularini kushik singari kuylaydi. Masalan, "Sharkning buyuk dostonlari-Layli va majnun,Farxod va shirinlar, Toxir va zuxralar necha yuz yillardan beri yashab keladi.Ularda bir-biriga yetisholmay,muxabbat yo'lida jon bergan baxtsiz oshik-mashuklar tasvirlanadi"(usha asar. 5 bet.) Uzbekiston xalk yezuvchisi Said Axmad yukorida keltirgan shark dostonlari kaxramonlarini sharaflab, ularni Togay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" kissasiga kieslaydi. Bu kissani Said Axmad shunday deb atagisi keladi: "Oydinda yurgan odamlar" kissasini "Muxabbat kushigi" deb atagim keldi. Togay Murod kissa xar ikki kahramon chol-kampirning o'zaro mehr-muhabbatini qo'shiqdek kuylaydi. Umuman aytganda, ular hayot yo'li-muxabbat yo'lida jon bergan,baxtsiz oshik-mashuklardir.Bu ikkala kaxramonlarning uzaro munosabatida milliy bebaxo sharkona madaniyat bark uradi. Karang"...Kissada Koplol bilan Oymomo farzand ilinjida tunni tongga, kunni oyga, yilni yilga ulab yashaydi. Koplol xotinini Momosi desa, Oymomo erini bobosi,deb chakiradi.Ular yuk bolaning bobosi, yuk bolaning momosi bulib, yillarni yillarga ulaydi."(Usha asar.5b.).(xech kachon eru-xotinlar bir birining ismini atab murojaat kilishmagan).

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'zbek tili va madaniyatida "yo'l" kontseptosferasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, lingvomadaniy birliklar tizimida alohida o'rin egallaydi. U barcha lingvistik kontseptosferalar singari madaniyatning kichik bir modeli sifatida namoyon bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gumbalt V.Fon. Yazik I filosofiya kulturi. – M, 1985, C.451.
2. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. – М., 2008. – 397 с.
3. Дрофа Л.И. Ключевые понятия когнитивной лингвистики. – Ош, 2009.-89с.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка//Изв. РАН – СЛЯ. – 1993, №1. - С. 3-9.

5. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – 260-267 сс.
6. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научно-техническая информация. – 1992. Сер. 2. - №3. 3-9сс.
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.,1996. – 416с.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж,1999.– 211б.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М. Наука, 1986.-173с.
10. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж,1996.–281с.
11. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ // Вестник СПбГУ. Сер.2. Вып.3(№16),1992.С.16–25.
12. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка, событие, факт. М., 1988. - 339 с.
13. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?. - М.: ИТДК Гнозис, 2003.-375с.
14. Трофимова А.В. Концепт "Огонь" в современном русском языке: автореф. дис. канд. филолог. наук: 10.02.01 / А. В. Трофимова. - Электрон. текстовые дан. - М., 2005.-26с.
15. Катаева Н. М.. Русский концепт ВОЛЯ: От словаря - к тексту: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.01 Екатеринбург, 2004- 180 с.
16. Камбаралиева У.Д. Темпоральная категоризация в концептуальной картине мира. – Бишкек,2013.– 490с.
17. Дербишова З.К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры –Б.,2012 – 176 с.
18. Ипанова О.А. Концепт «Жизнь» в русской языковой картине мира: лингво-культурологический и лексикологический аспекты: автореф. дис....канд.филол.наук/О.А.Ипанова.-СПб.,2005.-25с.
19. Емельянова Е.В. Концепт как базовая категория лингвокультурологии. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # VII, 2014. –С.87-90.

UO'K 82

XXI ASRDA JANR O'ZGARISHI JARAYONINING KUCHAYISHI N.O.Raximova, o'qituvchi, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada XXI asrda janr o'zgarishi jarayonining kuchayishi texnologik taraqqiyot, globallashuv va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar kontekstida tahlil qilinadi. Yangi texnologiyalar, madaniy o'zaro ta'sirlar va auditoriya talablarining o'zgarishi mavjud janrlarning rivojlanishiga va yangi janrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Maqolada janr o'zgarishining asosiy omillari va kelajakdagi rivojlanish tendensiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Janr o'zgarishi, XXI asr, texnologik taraqqiyot, globallashuv, ijtimoiy o'zgarishlar, yangi janrlar, gibril janrlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается усиление процесса изменения жанров в XXI веке в контексте технологического прогресса, глобализации и социально-культурных изменений. Новые технологии, культурные взаимодействия и изменяющиеся запросы аудитории способствуют развитию существующих жанров и появлению новых. В статье освещаются основные факторы изменения жанров и перспективы их дальнейшего развития.

Ключевые слова: Изменение жанров, XXI век, технологический прогресс, глобализация, социальные изменения, новые жанры, гибридные жанры.

Abstract. This article examines the intensification of genre transformation processes in the 21st century in the context of technological progress, globalization, and socio-cultural changes. New technologies, cultural interactions, and shifting audience demands have contributed to the development of existing genres and the emergence of new ones. The article highlights the key factors influencing genre transformation and the prospects for its future development.

Keywords: Genre transformation, 21st century, technological progress, globalization, social changes, new genres, hybrid genres.

Kirish. XXI asr san'at va madaniyat rivojida chuqur o'zgarishlar davri bo'lib, bu o'zgarishlar badiiy janrlarning shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Texnologiyalarning tezkor rivojlanishi, globallashuv va ijtimoiy-madaniy jarayonlarning intensivlashuvi yangi janrlar paydo bo'lishiga hamda mavjud janrlarning qayta shakllanishiga imkon yaratdi. Zamonaviy ijodkorlar turli janrlarni sintez qilish, an'anaviy janrlarni zamonaviy talqin qilish va o'quvchilar hamda

tomoshabinlarning talablariga moslashish orqali san'atning barcha turlarida innovatsiyalarni hayotga tatbiq etmoqda.

Janr o'zgarishlari faqatgina badiiy ijodning texnik tomoniga emas, balki uning mazmuniy jihatlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar, yangi kommunikatsiya vositalari va internet imkoniyatlari orqali yaratilayotgan asarlar nafaqat janrlarning chegaralarini kengaytiradi, balki ularni qayta ko'rib chiqishga sabab bo'ladi. Mazkur maqolada janr o'zgarishi jarayonlarining kuchayishiga ta'sir qiluvchi omillar, ularning badiiy ijodiyotdagi o'rni va kelajakdagi rivojlanish tendensiyalari o'rganiladi.

Janr o'zgarishining asosiy omillari

XXI asrda janrlarning o'zgarishi va rivojlanishi bir qator muhim omillarning ta'siri ostida amalga oshmoqda. Ushbu omillar san'atning turli yo'nalishlarida innovatsiyalarni shakllantirib, mavjud janrlarni qayta tahlil qilish va yangi janrlarni yaratish jarayonini tezlashtirmoqda.

1. Texnologik taraqqiyot

Raqamli texnologiyalar san'at va madaniyat sohasida chuqur o'zgarishlarni amalga oshirdi. Kompyuter grafikasining rivojlanishi, sun'iy intellekt va virtual haqiqat texnologiyalari yangi janrlarni yaratishga imkon berdi. Masalan:

Virtual va immersiv san'at: Interaktiv ko'rgazmalar va virtual haqiqat yordamida yaratilgan asarlar san'atning yangi yo'nalishlarini paydo qildi.

Raqamli adabiyot: Elektron kitoblar va multimedia asarlar adabiyotda yangi formatlar va janrlarni shakllantirdi.

2. Globalizatsiya va madaniy almashinuv

Globallashuv jarayoni dunyoning turli madaniyatlari o'rtasida chegaralarni yo'q qilib, janrlarning aralashuvi va sintezini kuchaytirdi. Turli xalqlarning madaniy elementlari o'zaro qo'shib, yangi janrlarning paydo bo'lishiga olib keldi:

Musiq sohasida fusion janrlari (jazz va xalq musiqasi sintezi) keng tarqaldi.

Kinematografiyada turli milliy kinoshkolarning elementlari aralashgan filmlar ommalashdi.

3. Ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar

XXI asrda gender tengligi, ekologik masalalar, ijtimoiy adolat kabi mavzularning dolzarbligi janrlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu o'zgarishlar badiiy asarlar mavzularini diversifikatsiya qilishga olib keldi:

Feministik adabiyot va kinematografiya sezilarli rivojlandi.

Ekologik va ilmiy-fantastik asarlar ijtimoiy muammolarni badiiy tahlil qilishning yangi usullarini taklif qildi.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi

Internet va ijtimoiy tarmoqlar san'atni tomoshabinlar bilan bevosita bog'lash imkoniyatini yaratdi. Bu esa yangi janrlarning shakllanishini tezlashtirdi:

Vloglar va bloglar: Hujjatli filmlar va an'anaviy jurnalistika janrlariga yangi ko'rinish berdi.

Interaktiv hikoyalar: O'quvchi yoki tomoshabin hikoya rivojlanishini boshqaradigan interaktiv asarlar ommalashdi.

5. Individualizatsiya va auditoriya talablarining o'zgarishi

Zamonaviy auditoriya o'z ehtiyojlari va didlariga mos asarlarni tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa ijodkorlarni an'anaviy janrlardan chiqib, yangi formatlar yaratishga undadi:

Gibrid janrlar: Fantastika va tarixiy roman, drama va triller kabi janrlar birlashuvi.

Mikrojanrlar: Tor mavzularni qamrab oluvchi maxsus janrlar paydo bo'ldi.

6. Ekologik va global muammolar ta'siri

Iqlim o'zgarishi, inson huquqlari va boshqa global masalalar san'atda yangi yo'nalishlarni yuzaga keltirdi. Janrlar bu muammolarni yoritish va ularga yechim izlash vositasiga aylandi.

Janr o'zgarishi XXI asrda texnologik, ijtimoiy, va madaniy omillar ta'sirida jadal rivojlanmoqda. Ushbu jarayon yangi san'at shakllarini yaratish va mavjud janrlarni qayta ko'rib chiqishda davom etmoqda. Bu esa san'atning universalligi va doimiy rivojlanishini namoyon qiladi.

Janr o'zgarishining san'at turlariga ta'siri

1. Kino va seriallar

Kino janrida ilmiy-fantastika va superqahramon mavzulari yetakchi o'rinni egalladi. Shu bilan birga, "o'rta miqyosli" filmlar o'rniga yirik blokbusterlar yoki kichik byudjetli eksperimental filmlar paydo bo'ldi.

2. Adabiyot

Adabiyotda janr chegaralari tobora buzilmoqda. Fantastika va realizm unsurlari birlashib, yangi turdagi gibril janrlar yuzaga keldi. Masalan, mashhur yozuvchilar ijodida "magik realizm" ko'rinishidagi asarlar keng tarqalmoqda.

3. Musiqa

Musiqa esa elektron janrlar va an'anaviy xalq musiqasi o'rtasidagi sintez yangi yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Raqamli platformalar orqali musiqiy ijodkorlar o'z janrlarini erkin shakllantirish imkoniga ega bo'lishdi.

Kelajak istiqbollari

Janr o'zgarishining kuchayishi XXI asrda davom etadi, chunki texnologik rivojlanish va global o'zgarishlar jarayonlari tezlik bilan davom etmoqda. Kelajakda interaktiv va immersiv janrlar yanada keng tarqalishi, shuningdek, yangi ko'rinishdagi transmedia hikoyalash janrlari shakllanishi kutilmoqda.

Xulosa. XXI asrda janr o'zgarishi jarayonlari texnologik taraqqiyot, globalizatsiya, va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar natijasida sezilarli darajada jadallashdi. Ushbu omillar san'at va madaniyat sohasida mavjud janrlarning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratdi va yangi janrlarning paydo bo'lishiga zamin hozirladi.

Texnologik taraqqiyot raqamli platformalar orqali san'atni yangi shakllarda namoyish etish imkonini berdi, globallashuv esa madaniyatlarning o'zaro ta'sirini kuchaytirib, turli janrlarning sintezini yuzaga keltirdi. Ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar esa zamonaviy asarlarning mazmuniy boyligini oshirib, yangi mavzu va formatlarni yaratdi.

Janr o'zgarishi badiiy ijodkorlarga nafaqat yangi imkoniyatlar taqdim etmoqda, balki ular oldiga yangi mas'uliyatlarni ham qo'ymoqda. Chunki zamonaviy tomoshabin va o'quvchilar an'anaviy yondashuvlardan ortiqroq innovatsiyalarni kutmoqdalar. Shu sababli, janrlarning rivojlanishi nafaqat o'zgarishlarni, balki mavjud janrlarning chuqur tahlil va takomillashtirilishini ham talab qiladi.

Kelajakda texnologiyalar yanada rivojlangan sari immersiv janrlar, transmedia hikoyalash va individualizatsiyalangan badiiy formatlar keng tarqalishi kutilmoqda. Bu esa san'atning doimiy ravishda yangilanishi va auditoriyaga moslashishi jarayonini yanada tezlashtiradi. Shunday qilib, XXI asr san'ati va madaniyatida janrlar o'zgarishi ijodkorlikning yangi bosqichlarini ochishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баевский, В. А. (2021). *Жанровые трансформации в искусстве XXI века: вызовы и перспективы*. Москва: Искусство и культура.
2. Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press.
3. Фукс, К. (2018). *Глобализация и культурные процессы: Влияние на развитие жанров в современном мире*. Санкт-Петербург: Наука.
4. Манн, Т. (2020). *Цифровые технологии и трансформация жанров*. Москва: Академия литературы.
5. Ryan, M. L. (2004). *Narrative Across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press.
6. Нурбеков, И. Х. (2022). "Технологиялар ва жанрларнинг янгиланиши". *Ўзбекистон маданияти журнали*, 3(12), 45-52.
7. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
8. Бек, У. (2018). *Глобализация: Социальные изменения и вызовы для искусства*. Москва: Прогресс.
9. Jenkins, H. et al. (2013). *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York: NYU Press.
10. Назаров, Ш. (2021). "Жанрларнинг ўзаро таъсири ва замонавий тенденциялар". *Ўзбек адабиёти ва санъати журнали*, 2(8), 28-35.

FIGURATIVE LANGUAGE AND EMOTIONAL RESONANCE

Sh.A.Raxmatullayeva, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Tasviriy til, metafora, o'xshatish va idiomalarni o'z ichiga olgan holda, insoniy muloqotda his-tuyg'ularni ifodalash va uyg'otishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu lingvistik vositalar ma'ruzachilar va yozuvchilarga murakkab hissiy tajribalarni o'zaro bog'liq va jonli usullarda ifodalash imkonini beradi, mavhum his-tuyg'ular va aniq tushunish o'rtasidagi bo'shliqni yo'q qiladi. Ushbu maqola majoziy tilning hissiy rezonansini o'rganadi, madaniy va kontekstual omillar uning talqinini qanday shakllantirishini tahlil qiladi. U metaforik fikrlashning psixologik mexanizmlarini, o'xshatishlar orqali etkazilgan hissiy chuqurlikni va idiomalarning mnemonik va madaniy ahamiyatini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Tasviriy til, Metafora, O'xshatish, Idioma, Hissiy aks sado, Hissiy ifoda, Kognitiv tilshunoslik, Filologiya, Hissiy aloqa, Adabiyotshunoslik.

Аннотация. Образный язык, включающий метафоры, сравнения и идиомы, играет ключевую роль в выражении и пробуждении эмоций в человеческом общении. Эти лингвистические инструменты позволяют говорящим и пишущим передавать сложные эмоциональные переживания в понятной и яркой форме, устраняя разрыв между абстрактными чувствами и конкретным пониманием. В данной статье исследуется эмоциональный резонанс образного языка, анализируется, как культурные и контекстуальные факторы влияют на его интерпретацию. Рассматриваются психологические механизмы метафорического мышления, эмоциональная глубина, передаваемая с помощью сравнений, а также мнемоническая и культурная значимость идиом. **Ключевые слова:** Образный язык, Метафоры, Сравнения, Идиомы, Эмоциональный резонанс, Эмоциональное выражение, Когнитивная лингвистика, Филология, Эмоциональная связь, Литературоведение.

Abstract. Figurative language, encompassing metaphors, similes, and idioms, plays a pivotal role in expressing and evoking emotions within human communication. These linguistic tools enable speakers and writers to articulate complex emotional experiences in relatable and vivid ways, bridging the gap between abstract feelings and concrete understanding. This article explores the emotional resonance of figurative language, analyzing how cultural and contextual factors shape its interpretation. It examines the psychological mechanisms behind metaphorical thinking, the emotional depth conveyed through similes, and the mnemonic and cultural significance of idioms.

Key words: Figurative language, Metaphors, Similes, Idioms, Emotional resonance, Emotional expression, Cognitive linguistics, Philology, Emotional connection, Literary studies.

Introduction. Language is more than a tool for communication; it is a medium through which humans connect, express emotions, and share experiences. Figurative language, encompassing metaphors, similes, and idioms, serves as one of the most powerful instruments for conveying emotional depth and fostering connections. These linguistic devices transform abstract emotions into vivid, relatable imagery, enabling speakers and writers to communicate feelings that might otherwise remain ineffable. Metaphors compare unrelated concepts to create new meanings, while similes draw explicit parallels that clarify emotional states. Idioms, rooted in cultural and historical contexts, encapsulate collective experiences and evoke shared emotional resonance. Together, these elements enrich communication, creating layers of meaning that transcend literal interpretation. The study of figurative language spans multiple disciplines, including philology, cognitive linguistics, and literary studies, each offering unique insights into how language shapes emotional expression. Cognitive linguistics explores the mental processes underlying metaphorical thinking, while philology traces the historical evolution of figurative expressions. Literary studies examine how figurative language intensifies emotional connection in artistic texts.

Research Methodology. To explore the intricate relationship between figurative language and emotional resonance, a multidisciplinary and qualitative research methodology is employed. The

study integrates insights from philology, cognitive linguistics, and literary studies, using the following approaches:

Literature Review. A comprehensive review of existing scholarly works on figurative language, including metaphors, similes, and idioms, is conducted. This includes theoretical frameworks from cognitive linguistics, emotional studies, and philological analysis, alongside critical examinations of literary texts. The review provides a foundation for understanding the historical, psychological, and cultural dimensions of figurative expressions.

Textual Analysis. A diverse corpus of texts, including literary works, cultural idioms, and conversational examples, is compiled. Texts are selected to represent different languages, cultures, and historical periods to highlight universal and culturally specific aspects of figurative language.

Analysis Framework: Figurative expressions in the corpus are analyzed for their semantic, emotional, and cultural components. Attention is paid to how metaphors, similes, and idioms evoke emotions and create resonance in readers or listeners.

Cognitive and Emotional Analysis. Cognitive Linguistics: The study applies theories of conceptual metaphor and embodiment from cognitive linguistics to understand the mental processes involved in creating and interpreting figurative language.

Emotional Impact: An analysis of emotional resonance is performed using psychological studies on emotion, focusing on how figurative language engages empathy, imagination, and memory.

Philological Approach. Historical analysis of key figurative expressions is undertaken to trace their origins, evolution, and cultural significance. This approach examines how the emotional resonance of certain idioms or metaphors has changed over time and across linguistic communities.

Case Studies. Literary Studies: Selected works of literature are analyzed as case studies to demonstrate how figurative language enhances emotional expression. Examples from poetry, prose, and drama provide concrete illustrations of the emotional power of metaphors, similes, and idioms.

Cultural Contexts: Comparative case studies explore the role of cultural context in shaping the emotional impact of idioms and figurative expressions.

Qualitative Data from Surveys and Interviews. To supplement textual analysis, surveys and interviews with native speakers and linguists are conducted to understand personal interpretations of figurative expressions and their emotional impact.

Synthesis and Interpretation. Insights from the various methodologies are synthesized to provide a comprehensive understanding of the emotional resonance of figurative language. Patterns and themes are identified to explain how and why certain figurative expressions evoke strong emotional connections.

Analysis and Results

The analysis of figurative language and its emotional resonance reveals several key findings across linguistic, cultural, and cognitive dimensions. By examining metaphors, similes, and idioms in various contexts, the study highlights their pivotal role in emotional expression and connection.

Metaphors: Bridging the Abstract and Emotional. Metaphors were found to serve as cognitive tools that map abstract emotions onto concrete experiences. For example, metaphors like “a heavy heart” or “a bright future” use sensory and physical imagery to articulate complex emotional states. Metaphors enable individuals to process and express emotions in relatable terms. Their emotional resonance lies in their ability to create vivid, memorable imagery that elicits empathy and shared understanding.

Cross-cultural variations in metaphor usage reflect differing emotional frameworks. For instance, Western metaphors often emphasize individualism (e.g., “breaking free”), while Eastern metaphors may highlight interconnectedness (e.g., “roots of harmony”).

Similes explicitly compare two concepts to highlight similarities, making abstract emotions more comprehensible. Phrases like “as calm as a still lake” provide visual clarity that enhances emotional depth.

Similes were found to be particularly effective in descriptive writing and poetry, where they evoke strong emotional imagery. Their explicitness makes them accessible and impactful across

diverse audiences. Similes activate sensory and visual processing in the brain, reinforcing emotional engagement.

Idioms, such as “walking on eggshells” or “hit the nail on the head,” encapsulate culturally specific emotional experiences and shared values. The emotional resonance of idioms stems from their familiarity and mnemonic nature, which foster a sense of connection and cultural identity.

Idioms often carry implicit cultural narratives. For example, proverbs and idiomatic expressions in African languages frequently emphasize communal values, while English idioms may reflect individual action and achievement.

Philological and Literary Insights. Historical Evolution: Historical analysis revealed that the emotional impact of figurative language often changes over time. For example, Shakespearean metaphors still resonate emotionally due to their universality, despite linguistic shifts. While some figurative expressions are universally understood (e.g., “time is a river”), others are deeply rooted in specific cultural narratives, leading to varying degrees of emotional resonance.

Practical Applications. Emotional Communication: Figurative language enhances emotional expression in everyday communication, making it a vital tool in education, therapy, and interpersonal relationships.

Conclusion and suggestions. In conclusion, figurative language plays a pivotal role in creating emotional resonance within communication, literature, and art. By employing devices such as metaphors, similes, personification, and imagery, figurative language transcends literal meanings, engaging the audience's imagination and emotions on a deeper level. It bridges the gap between abstract concepts and personal experiences, making messages more relatable and impactful. Through the use of vivid, evocative expressions, authors and speakers can evoke empathy, provoke thought, and leave lasting impressions. Ultimately, mastering figurative language enhances one's ability to connect emotionally with others, fostering a more profound appreciation for the subtleties of human expression.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Forsyth, M. (2013). *The Elements of Eloquence: How to Turn the Perfect English Phrase*. Icon Books.
3. Aristotle. (circa 335 BCE). *Poetics*.
4. Meyer, L. B. (1956). *Emotion and Meaning in Music*. University of Chicago Press.
5. Booth, W. C. (1961). *The Rhetoric of Fiction*. University of Chicago Press.
6. Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. Routledge.
7. Lakoff, G., & Turner, M. (1989). *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press.
8. Punter, D. (2007). *Metaphor*. Routledge.

UO’K 821.41

ODAM ATO HAQIDAGI AFSONALARDA SAKRALLIK TALQINI

M.Rizoyeva, dots., PhD, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada o'zbek folklorida odamning yaratilishi haqidagi antropogonik afsonalarning variantlari va syujet tiplari, shuningdek, jahonning boshqa xalqlar mifologiyasida mavjud bo'lgan ushbu mavzudagi asotir va afsonalar bilan mushtarak negizi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: mif, marosim, ma'buda, diniy e'tiqod, sakral, mifologik tasavvur, urf-odat, kult.

Аннотация. В статье говорится о вариантах и сюжетных типах антропогонических мифов о сотворении человека в узбекском фольклоре, а также о точках соприкосновения с мифами и легендами на эту тему, существующими в мифологии других народов мира.

Ключевые слова: миф, ритуал, богиня, религиозная вера, сакральное мифологическое воображение, традиция, культ.

Abstract. The article talks about variants and plot types of anthropogonic legends about the creation of man in Uzbek folklore, as well as about the common ground with myths and legends on this topic that exist in the mythology of other peoples of the world.

Key words: mif, ritual, goddess, religious belief, sacred mythological imagination, tradition, cult.

O'rta Osiyo xalqlarining islom dinini qabul qilishi va «Qur'oni karim», hadis, tafsir va boshqa manbalardagi islomiy asotirlarning bu hududda keng yoyilishi natijasida Odam Atoning yaratilishi va yer yuzida insonning yashay boshlashi to'g'risidagi afsonalarning syujetlari o'lka xalqlari folklorida ommalasha boshladi. Ana shu tarixiy-folkloriy jarayon natijasida o'zbek xalq og'zaki badiiy ijodiyotida Odamning yaratilishi to'g'risidagi antropogonik afsonalar silsilasi yuzaga kelgan. Folklorshunos Sh.Shomusarovning aniqlashicha, islom mifologiyasining bevosita ta'sirida shakllangan o'zbek antropogonik afsonalarida Odam Atoning yaratilishining sabablari, uning tuproqdan yaratilishi, odamni yaratish uchun zarur bo'lgan tuproqning zamindan qarzga olinishi, Odam Atoga jon kirgizilishi, Odam Atoning qovirg'asidan Momo Havoning yaratilishi, ularning jannatdan quvilihi, Odam Ato bilan Momo Havoning yer yuzidagi hayoti haqida hikoya qilinadi[1].

«Qur'oni karim» rivoyatlarini ilmiy tahlil etgan M.B.Piotrovskiy Odam alayhissalomning yaratilishi to'g'risidagi afsonalar arablar orasida islomdan avvalgi davrlarda ham mavjud bo'lganligiga qator faktik materiallarni dalil qilib keltiradi va bu syujet nasroniy mifologiyasi ta'sirida yuzaga kelgan degan fikrni ilgari suradi[2].

Folklorshunos Sh.Shomusarov esa «Odam alayhissalomning tuproqdan yaratilishi haqidagi antropogonik miflar arablariga nasroniy diniy adabiyotidan o'tgan emas. Bu mif dunyo xalqlari epik ijodiyotining sarchashmalari mushtarak badiiy zamindan oziqlanganligini ko'rsatuvchi dalildir...O'zaro etnik, diniy va hududiy yaqinligi bo'lmagan xalqlarning Odam Ato to'g'risidagi antropogonik miflari bir-birlariga bog'liq bo'lmagan holda mustaqil ravishda shakllangan bo'lishi kerak.» [3] degan ilmiy farazni o'rta tashlaydi.

Odamning yaratilishi to'g'risidagi antropogonik miflarning eng qadimgi namunalaridan biri Mesopotamiyada yashagan shumerlar mifologiyasida mavjud bo'lgan. Shumerishunos S.Kramerning aniqlashiga qaraganda, odamning yaratilishi to'g'risidagi mifni o'zida aks ettirgan «sopol bitiklar»ning ikkita nusxasi saqlanib qolgan. Ulardan bittasi Filadelfiyadagi Pensilvaniya universitetining Muzeida saqlansa, ikkinchisi Frantsiyaning Luvr shahridagi xususiy ko'rgazmada joylashgan. Mifning Filadelfiya «sopol kitobi»da aks ettirilgan nusxasi nisbatan mukammalroq bo'lib, xudolarning o'zlariga oziq-ovqat topish uchun chekkan azoblarini bayon etish bilan boshlanadi. Mifda hikoya qilinishicha, xudolar bunday qiyinchiliklardan mshikoyat qilishadi, ammo ularga yordam berishi mumkin bo'lgan donishmandlik timsoli va suv ilohi Enki ummon tubida osuda uyquda yotgan bo'ladi. Shunda «hamma xudolarga hayot baxsh etgan ona» - ummon shaklida yastanib yotgan ona-Nammu Enkini uyg'otadi va «o'rningdan qo'zg'ol o'g'lim, o'z uyingdan chiq, o'z donoliging va san'atingni namoyish qil. Shunday bir narsani yaratginki, toki xudolar ko'tarib yurgan savatlarini yerga qo'ysinlar», - deydi. Enki onasi ummon Nammuning maslahatiga ko'ra odamni yaratadi[4].

Shumer mifologiyasi talqinicha, Enki ummon tubidan olib chiqilgan loydan yasagan ilk odamlar tangrilarning og'irini yengil qilish, ya'ni yerga ishlov berish, oziq-ovqatlarni tayyorlash maqsadida yaratilgan ekan[5].

Ibtido haqidagi Bobil mifida esa tangri Marduk Tiamat degan yovuz maxluq ustidan g'alabaga erishganidan keyin tuproqni Kingu ismli tangrining qoni bilan aralashtirib loy qilib, odamni yaratganligi aytiladi. Qadimgi yahudiy antropogonik afsonalarida esa tangrining «qoni» detali Yaxvening «nafasi» bilan almashtirilgan. Ya'ni tangri Yaxve loydan yaratilgan odamning vujudiga o'z nafasini puflab jon kiritgan emish. Misrda yaratilgan qadimgi obidalar orqali yetib kelgan miflarda esa Xnum degan tangri va ayni paytda ilohiy kulol birinchi ayol bilan erkakni loydan yasaganligi hikoya qilingan[6].

Qadimgi turkiylar mifologiyasida odamning yaratilishi haqidagi tasavvurlar afsonaviy qahramon - dimiurg Ulgan hamda uning ukasi Erlik faoliyati bilan bog'lab tushuntirilgan. Tog'li oltoyliklar mifologiyasiga ko'ra, yer yuzida yashagan birinchi odam Ulgan tomonidan yaratilgan. Tog'li oltoy mifologiyasida aytilishicha, biz istiqomat qiladigan zamin «chin yer» bo'lib, u hozirgi paytda o'zining ikkinchi umrini yashamoqda. Zaminda ilgari ham odamlar yashagan va yerning birinchi hayoti butun olam to'foni natijasida halokatga uchragan. Bir temir shoxli ko'k taka yetti kun davomida butun dunyoni aylanib odamlarga to'fon boshlanganligini ma'lum qilgan. Yetti kun yer

qimirlab, yomg'ir, qor, jala yoqqan, yer yuzini suv bosgan. Ulgan kattakon kema yasab, hamma jonivorlar, qushlardan bir juftidan olib kemada suzib yurgan. Yetti kundan keyin yog'ingarchilik tingach, ular quruqlikka chiqqanlar va Ulgan oltin kosaga ko'k chechakni solib qo'yib, shundan odam yasagan. Ulganning Erlik degan ukasi bor ekan, u akasining oltin kosaga solib qo'ygan ko'k chechagidan ozroq o'g'irlab, u ham odam yasamoqchi bo'lgan. Ulgan ukasidan xafa bo'lib: «Mening odamlarim oq yuzli bo'ladilar va quyosh chiqadigan tomonga boradilar, sen yasagan qora odamlar kunbotarni o'ziga makon qilsin!», - deb qarg'abdi. Shundan keyin qora odamlar childirma yasab, shomonlik qila boshlashibdi.

Boshqa bir afsonada aytilishicha, birinchi odamlarni yasab bo'lgan Ulgan ularga jon olib kelish uchun qarg'ani Kudayning huzuriga yo'llabdi. Kuday unga odamning jonini beribdi va qarg'a jonni tumshug'ida qisib olganicha ortiga qaytib uchibdi. Yo'l olis ekan, qarg'a uzoq uchib och qolibdi. Pastda to'fonda o'lgan jonzotlarning o'laksasiga ko'zi tushibdi, ammo qush uchib kelaveribdi. Oradan ancha vaqt o'tib, qarg'a yana pastga qarabdi va o'lib yotgan sigirning moviy ko'zlariga nigohi tushib, o'zini tutolmay «qanday ajoyib ko'zlar!» deb baqirib yuborganini bilmay qolibdi. Shunda uning tumshug'idagi jon zaminga sochilib ketibdi va yer yuzida dov-daraxtlar, o't-o'lanlar, gul-chechaklar unib chiqibdi. Ulganning odam yasaganligidan xabar topgan Erlik kechasi o'zining yer tagidagi makonidan zamin yuzasiga chiqibdi-da, akasining qasri yoniga boribdi. Qarasa, ichkarida yasalgan odamlarning tanasi qator qilib terib qo'yilgan emish. Ulgan o'zi yasagan odamlarning tanasini qo'riqlash uchun itni saroy darvozasi oldiga qo'riqchi qilib qoldirib ketgan ekan. Ilgari itning tanasi jun bilan qoplanmagan ekan, Erlik itga qarab: «agar meni ichkariga kiritsang, senga mana shu eski po'stinimni beraman, hech qachon sovuqomaysan, ovqat ham beraman, toki bir oygacha ochiqish nimaligini bilmaysan», - debdi. Aldangan it Erlikni ichkariga kiritibdi. Erlik o'zining nafasini puflab, odamlarning tanasiga jon kiritibdi. Ana shundan yer yuzida odamlar paydo bo'libdi [7]. Odamning o'simlik yoki daraxtdan yaratilishi haqidagi mifologik tasavvurlar o'zbek folklorida to'liq yetib kelmagan bo'lsa ham bu antropogonik mifning turli xil epik motivlar tarzidagi ko'rinishlari epik janrlarning syujet tizimida, shuningdek, xalq qo'shiqlarida saqlanib qolgan. O'ylashimizcha, o'zbek xalq ertaklaridagi olma, dumbul kabi mevalarni yeb g'ayrioddiy homilador bo'lish motivining tarixiy ildizlari ana shu antropogonik mifga bog'lanadi. «Yarimtajon» ertagida befarzand shohning huzuriga kelgan devona unga uch olma beradi va shu olmalarni xotinlari bilan yesa farzandli bo'lishini bashorat qiladi. Podshoning kichik xotini olmaning yermini yeganligi tufayli Yarimtajon dunyoga keladi [8]. «Olmos botir» [9], «Hakimbek botir» [10] ertaklarida ham qahramonning g'ayrioddiy dunyoga kelishi homiy-personaj taqdim etgan g'aroyib olma tufayli amalga oshadi.

Olma yeyish orqali homilador bo'lish motivi aslida daraxt totemi to'g'risidagi mifik qarashlarga borib bog'lanadi. Chunki totemistik tasavvurlarga ko'ra, odamning tug'ilishi inson tanasiga totemning kirishi natijasida ro'y beradi, o'lim esa totemga qaytish deb tushunilgan [11]. Dunyodagi birinchi odamning daraxt, uning mevasi yoki o'simlikdan yaratilganligi to'g'risidagi miflar qadimgi odamlar orasida daraxt totemiga bo'lgan ishonchini keltirib chiqargan. Bu tasavvurlarning antropogonik miflar tizimida rivojlantirilishi natijasida daraxt yoki o'simliklar mevasini yeb homilador bo'lish motivi kelib chiqqan. Shuningdek, o'zbek xalq afsonalarida odam (yoki uning biror tana a'zosi)ning o'simlik (shu jumladan, daraxtga ham) aylanishi motivi uchraydiki, bizning o'ylashimizcha, evrilish motivining bu ko'rinishi bevosita birinchi odamning yaratilishi to'g'risidagi qadimgi turkiy miflarga bog'lanadi. Xulosa qilib aytganda, o'zbek folklorida odamning yaratilishi to'g'risidagi antropogonik afsonalarning bir necha variantlari mavjud bo'lib, ularning asosiy syujet tiplari jahonning boshqa xalqlari mifologiyasida mavjud bo'lgan ushbu mavzudagi asotir va afsonalar bilan mushtarak negizga ega. Odam Atoning tuproqdan yaratilishi hamda Momo Havoning odam qobirg'asidan bino etilishi to'g'risidagi o'zbek xalq afsonalari islomiy manbalarning o'lkamizga keng yoyilishi natijasida yuzaga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shomusarov Sh. Arab-o'zbek folklori tarixiy-qiyosiy tahlili. - Toshkent: Fan, 2002. - B.175.
2. Пиотровский М.Б. Коранические сказания. - М.: Наука, 1990. - С.39.
3. Shomusarov Sh. Ko'rsatilgan asar - B. 173-174.
4. Крамер С.Н. История начитается в Шумере. - М.: Наука, 1991. - С.118-119.
5. Хук С.Г. Мифология ближнего Востока. - М.:Наука, 1991. - С.22.

6. Хук С.Г. Ко'rsatilgan asar. - B.99.
7. Анохин А.В. Материалы по шаманству у алтайцев. – Л.: Изд. Российской АН, 1924. - С.17-18.
8. Gulpari. O'zbek xalq ijodi. - Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969. - B.14
9. Oltin beshik. O'zbek xalq ijodi. - Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985. - B.13- 14.
10. Gulpari.-B.72
11. Jo'rayev M. Bo'ri haqidagi qadimgi turkiy miflar va o'zbek folklori // Adabiyot gulshani. 1-kitob. - Toshkent: Mehnat, 1999. -B.8-16.

UO'K 821. 161. 1

JADID DRAMALARIDA O'ZLASHMALAR

D.Rustamov, PhD, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola o'zbek va tojik tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonlarini, xususan, leksik qatlamlarning shakllanishi va o'zgarishlarini tahlil qiladi. Jadidlar davridagi til o'zgarishlari, ayniqsa, yangi maktab va ta'lim islohotlari bilan uyg'unlashib, tillar aralashuvi va gibrizatsiyasi ko'rinishida namoyon bo'lgan. Maqolada fors-tojik, arab va rus tillarining o'zbek tiliga ta'siri keng o'rganilgan. Xususan, fors-tojik tilidan o'zlashtirilgan fonetik, morfologik va leksik unsurlar o'zbek tilining lug'aviy tarkibini boyitgan. Tojik tilidan so'zlashuv nutqi orqali olingan qo'shimchalar va prefikslar hamda rus tilidan kirgan atamalar ham tahlil qilingan. Jadid adabiyoti tili ham ko'plab o'zlashma qatlamlar bilan boyib, turk, ozarbayjon va tatar tillarining unsurlari bilan uyg'unlashgan. Maqola tilshunoslik va tarixiy-etnik aloqalar doirasida, o'zbek va tojik xalqlarining madaniy-tarixiy hamkorliklarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Bu yondashuv o'zbek adabiy tilining rivojlanish jarayonlarini yangi ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, tojik tili, leksik o'zlashmalar, jadidlar, fors-tojik tili, arab tili, rus tili, fonetika, morfologiya, lingvistika, etnogenez, til aralashuvi, til tarixiy aloqalari, lug'aviy tarkib, madaniy hamkorlik.

Аннотация. Данная статья анализирует взаимодействие узбекского и таджикского языков, уделяя внимание формированию и трансформации их лексических слоев. Языковые изменения периода джадидов, особенно связанные с реформами в образовании, проявлялись в смешении и гибридизации языков. Исследуется влияние персидско-таджикского, арабского и русского языков на узбекский язык, с акцентом на заимствования в лексике, фонетике и морфологии. Рассматриваются таджикские заимствования через разговорную речь, аффиксы и префиксы, а также русская лексика. Отмечено обогащение языка джадидской литературы элементами турецкого, азербайджанского и татарского языков. Статья является важным источником для изучения лингвистических и историко-этнических связей, подчеркивая культурное и историческое сотрудничество узбекского и таджикского народов. Такой подход способствует анализу эволюции узбекского литературного языка с новой научной точки зрения.

Ключевые слова: Узбекский язык, таджикский язык, лексические заимствования, движение джадидов, персидско-таджикский язык, арабский язык, русский язык, фонетика, морфология, лингвистика, этногенез, языковое взаимодействие, исторические языковые связи, лексический состав, культурное сотрудничество.

Abstract. This article analyzes the interaction between Uzbek and Tajik languages, focusing on the formation and transformation of their lexical layers. The linguistic changes during the Jadid period, especially aligned with educational reforms, manifested as language blending and hybridization. The influence of Persian-Tajik, Arabic, and Russian languages on Uzbek is extensively studied, emphasizing lexical, phonetic, and morphological integrations. Tajik borrowings via colloquial speech, prefixes, and suffixes, as well as Russian loanwords, are also discussed. The language of Jadid literature enriched with elements from Turkish, Azerbaijani, and Tatar languages is highlighted. The study serves as a significant resource in examining linguistic and historical-ethnic relations, showcasing the cultural and historical cooperation between Uzbek and Tajik peoples. This perspective aids in analyzing the evolution of the Uzbek literary language from a novel theoretical viewpoint.

Keywords: *Uzbek language, Tajik language, lexical borrowings, Jadid movement, Persian-Tajik language, Arabic language, Russian language, phonetics, morphology, linguistics, ethnogenesis, language interaction, historical language relations, lexical composition, cultural cooperation.*

Kirish. Jadidlar faoliyatining muhim jihatlaridan biri ta'lim-tarbiya masalalarining tubdan o'zgartirilganligi va yangi usul maktablarining yo'lga qo'yilganligidir. Jadidlar dramalarida leksik birliklarning asosiy xususiyatlari o'z va o'zlashma qatlamning keskin aralashib ketganligida ko'rinadi. Eski turkiy til davrida bevosita fors-tojik tillarida yozilgan asarlarning salmog'i ko'p bo'lgan.

Ma'lumki, metisatsiya (qardosh bo'lgan tillarning aralashuvi) va gibridizatsiya (turli tizimdagi tillarning chatishuvi) masalasi umumlingvistik planda hal qilinishi zarur. O'zbek va tojik xalqlarining genetik va til aloqalarini belgilamasdan turib, o'zbek adabiy tilining shakllanishini aniqlash mumkin emas. O'zbek xalqining tojik xalqi bilan aloqasi qadimdan buyon asrlar bo'yi davom etadi. Bunga bir necha tarixiy asoslar va sabablar bor. O'zbek va tojik tillarining bir-biriga ta'sirini ikki katta davrga bo'lish mumkin, deb ko'rsatadi prof. M. S. Andreyev:

1. Arablar istilosigacha bo'lgan qadimgi tojik tili yoki sug'diy tiliga yaqin bo'lgan til bilan munosabati davri.

2. Arablar istilosidan so'nggi tojik va o'zbek tillari munosabati davri.

Ana shu munosabatlarni o'rganish faqat til tarixi uchungina emas, balki hozirgi o'zbek va tojiklarning etnogenezisini aniqlash uchun ham zarur. O'zbek xalqi bilan tojik xalqi O'rta Osiyoning eng qadimgi va mahalliy xalqlaridandir. Bu ikki xalqning turmush sharoiti bir xil va ular umumiy hududga ega bo'lganligi sababli hayotning turli sohalarida hamkorlik qilib keldilar. Bu 22 hamkorlik o'zbek va tojik xalqlarining tillarida – fonetikasi, lug'at tarkibi va grammatik qurilishida o'z aksini topdi. Tojik tilining ta'siri natijasida markaziy shahar shevalarida turkiy tillarning fonologiya tizimiga xos bo'lmagan indeffirent unli tovushlar paydo bo'ldi. Natijada o'zbek tilida singarmonizm hodisasi yo'qola boshladi. Turkiy tillar fonetikasida ro'y bergan ba'zi o'zgarishlarni o'z vaqtida Mahmud Koshg'ariy ham ko'rsatib o'tgan edi. O'zbek va tojik tillarining uzoq davom etgan hamkorligi ayniqsa o'zbek tili leksikasida sezilarli iz qoldirdi. Prof. A. K. Borovkovning ta'kidlashicha, tojik tilidan kirgan so'zlar o'zbek tilining lug'at tarkibidan mustahkam o'rin oldi, chunki ular real narsa va narsa-jismga tegishli so'zlar hisoblanadi. O'zbek tiliga tojik tilidan faqat ot turkumiga oid so'zlarga balki sifat, ravish, bog'lovchi va yuklamalar ham o'zlashdi. Masalan: shudgor, joy, chora, jon, jonajon, askar, devor, bekor, don, daromad, daryo, hamroh, hammom, poytaxt, qahramon, savdo, ozoda, otashin, dono, kamtar, shirin, baland, past, garchi, yoki, chunki kabilar. Tojik tilining ta'sirida o'zbek tili morfologiyasida ba'zi so'z yasovchi unsurlar paydo bo'ldi. Tojik tilidan qabul qilingan so'z yasovchi unsurlar suffiks va prefiks xarakteriga egadir. O'zbek tilida tojik tilidan o'zlashtirilgan so'z yasovchi morfemalar sifatida - bop, -bin, -bon, -boz, -do'z, -namo, -xona, -paz, -furush, -simon, -parvar, -xo'r kabi qo'shimchalar ishlatiladi (arizaboz, etikdo'z, kamnamo, oshxona, oshpaz, xudbin, odamsimon, g'amxo'r kabi). O'zbek tiliga tojik tilidan -ser-, kam-, be-, bar, bo-, no-, xush- kabi prefikslar ham o'zlashtirilgan: sergap, beburd, badavlat, barvaqt, beodob, noto'g'ri, hamnafas kabi.

Jadid davri adabiy tilida usmonli turk, ozarbayjon va tatar tili lisoniy unsurlarining uchrashi bejiz emasligi haqida o'zbek mumtoz adabiyoti tarixiga oid tadqiqotlarda ham fikr yuritilgan. Bu elementlar, bir tomondan, o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhit, ma'rifiy-ma'naviy an'ana bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, jadid adiblarning o'sha davrdagi turk, ozarbayjon, tatar yozuvchi va ma'rifatparvarlari bilan yaqindan shaxsiy aloqada bo'lganligi, tilga olingan xalqlar tilida nashr qilinadigan matbuotni muntazam o'qib borganligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, o'zbek jadid adiblarning asar va maqolalari tilga olingan xorijiy matbuotlarda ham bosilib turgan"

Fors-tojik tillarining kubndalik turmushda keng qo'llanilish natijasida jaded dramalarida ham ushbu tulga oid leksemalar faol qo'llangan. Tahlilga tortilgan "Advokatlik osonmi", "Abulfayzxon", "Pinak" dramalarida quyidagi o'zlashma qatlam leksemalarini kuzatish mumkin:

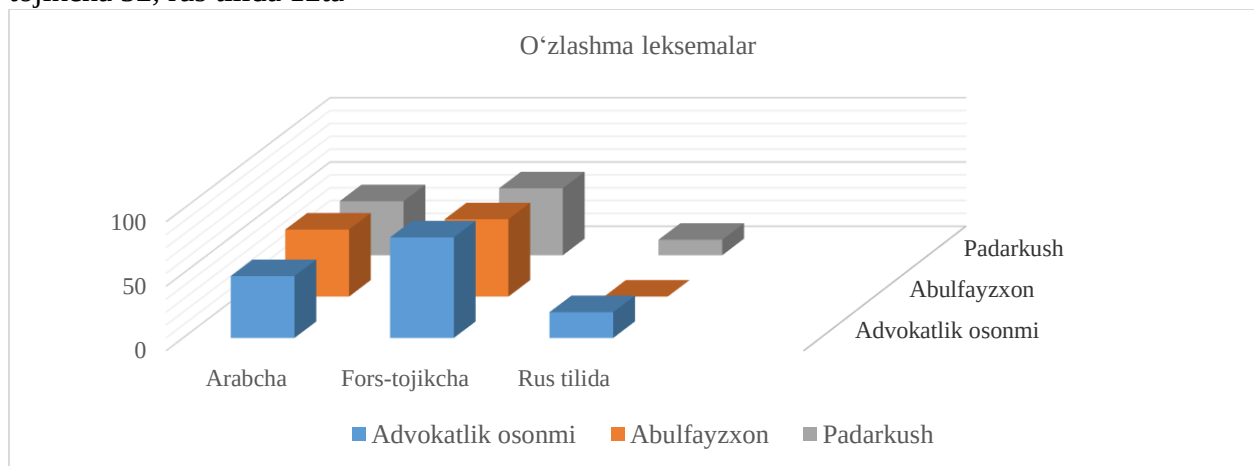
Fors-tojik: *Payvasta, bamulki, chahor, shud, xun, kaft, sho pochcha, yak, nochor, baxtiqaro, ijoraxo'r, hammahalla, xomushona, shams, ob, giriftor, duoxon, ziyon, oftob, devona, shashqator,*

otashin, shoyadki, behuda, paymuda, dushvor, giryon, behuda, po,,stin, kambag,,al, bacha, oshno, digar, zindon, aslo,sarjin,moyana, oftob, durust, chil chirog', bovujud, digari, peshaki,badgumon, badbaxt, digar, badgumon, badbaxt

Arab tilidan: ilm-maorif, g'arib, jaholat,ma'sum, mushtipar,mahr, g'arib,, xayr, munavvar, zahmat ishq, muhabbat, kulfat, imon, isloh, ruh, maqsud, ixlos, xalos, mazhab, gumon, imon, g,,urba, isrof,bid'at, sarf, kifoya, mudarris, muallim, qozi, mufti, ulum, rafi, zabun, abadi, abri kasif, avam, a'lam, arz, arx-axborot, basiratli, vaqf, dastur-ul amal, idorayi daxliya, idorayi ruhoniya , naibulla,inshoollo, shukuf, ul;amo, dorilfunun, rafi, xud

Rus tilidan o'zlashgan so'zlar: Sro'k (muddat), balnitsa (shifoxona), istakon , pristuf, politseyskiy, interesniy, ispasibo, prixal, abrazavani, istarshina, ablust, fo'rma, izvinit qilasan

Tahlilga tortilgan dramalarning leksik tarkibi quyidagicha: Advokatlik osonmi 48ta arabcha, 78 fors-tojikcha, Ruscha 20ta, Abulfayzxon 52 arabcha, 60 fors-tojikcha, Padarkush arabcha 42, fors-tojikcha 52, rus tilida 12ta

O'zbek tili leksikasi o'sha davrda uch manba asosida boyib bordi. Bular quyidagilar: 1. O'zbek tilining o'z ichki imkoniyatlari va qonunlari zaminida yaratilgan so'zlar hisobiga boyidi. Ma'lumki, jamiyatda paydo bo'lgan yangi tushunchalar yangi so'zlarni yaratish uchun turtki bo'ldi. U so'zlar neologizmlar sifatida tilning lug'at tarkibiga qabul qilinadi. Neologizm sifatida qabul qilingan so'zlar ikki xil bo'ladi. Birinchisi, bir til chegarasida bo'lgan so'zni yangi ma'noda qo'llash: zolim so'zi o'rnida zulmparvar so'zini ishlatish, ishchi, charog'on, mash'aliston kabi. Ikkinchisi, yangi tushunchani ifodalash uchun boshqa tildan so'z olish. Ruslardan kirib kelgan yangi narsa-jism va hodisalarni o'zbek tilida nomlashda quyidagi usullardan foydalanildi:

a) o'zbek tilining o'z so'zlarini moslashtirish bilan. Masalan: jahonnoma so'zi geografiya ma'nosida, manzil – stantsiya, bosmaxona – tipografiya, tabib – vrach,

b) rus tilidagi atamalarni kalka yo'li bilan o'zbek tiliga tarjima qilish orqali. Tarjimada bir so'z bir so'z bilan, ayrimlari ikki so'z bilan beriladi. Masalan: interesniy zakun, molodoy, istakon, shtraf, nalug

XIX asrning ikkinchi yarmida ayrim so'zlarning tarjimai bir necha so'zlar bilan berilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida rus tilidan qabul qilingan so'zlarning asosiy qismi o'zbek tiliga so'zlashuv nutqi orqali, mahalliy matbuot va yozuvchilarning asarlari orqali kirib keldi. Tarjimalar faqat rus tilidagina emas, balki boshqa tillardan, jumladan, fors-tojik tilidan ham qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ДЛТ 1960, I – Кошгарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 1- том. – Тошкент: Фан, 1960.

2. Боровков А.К. Лексикографическая тенденция в словарях чигатайского языка. – “Лексикографический сборник”. ВП. 1У. М., 1960, 156- бет.

3. Боровков А.К. Узбекский литературный язык в период 1905–1917 гг. – Ташкент: Учпедиздат УзССР, 1940. – Б. 22.

JADID DRAMALARINING TIL XUSUSIYATLARI

D.Rustamov, PhD, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Jadidchilik XIX asrda shakllangan va Markaziy Osiyo ijtimoiy-madaniy hayotida chuqur iz qoldirgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Bu harakatning bosh maqsadi xalqni ma'rifatli qilib, mustamlaka zulmidan ozod qilish edi. Jadidlar yangi usul maktablarini tashkil etib, ta'lim va tarbiyaga katta e'tibor qaratdilar. Mahmudxo'ja Behbudiy, abdullaavloniy, abdurauf Fitrat kabi ziyolilar bu harakatning yorqin namoyandalari bo'lib, ularning asarlari milliy madaniyat va ma'naviyat rivojiga sezilarli hissa qo'shgan. Jadid dramalari orqali o'z davri tilining leksik, fonetik va morfologik xususiyatlari ifoda etilgan. arabcha, forsa va ruscha o'zlashma so'zlar hamda izofa birikmalar jadid adabiyotining o'ziga xos jihatlardan hisoblanadi. Bu davr teatr san'atining rivoji bilan hamjralib turadi. Jadidlar faqat ma'rifatni targ'ib qilish bilan cheklanmay, milliy mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash olib bordilar. Ularning harakati bugungiavlod uchun milliy g'urur va bilim manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, yangi usul maktablari, ta'lim va tarbiya, milliy madaniyat, mustamlaka zulmi, Mahmudxo'ja Behbudiy, abdullaavloniy, abdurauf Fitrat, izofa birikmalar, jadid dramalari, leksik xususiyatlar, teatr san'ati, mustaqillik, madaniy rivojlanish.

Аннотация. Джадидизм, возникший в XIX веке, был просветительским движением, оказавшим глубокое влияние на социально-культурную жизнь Средней Азии. Его основной целью было освобождение народа от колониального гнета через распространение образования и просвещения. Выдающиеся деятели, такие как Махмудходжа Бехбудий, Абдулла Авлони и Абдурауф Фитрат, внесли значительный вклад в развитие национальной культуры и духовности. Джадидские драмы отражали лексические, фонетические и морфологические особенности своего времени, включая арабские, персидские и русские заимствования, а также активное использование изафетных конструкций. Этот период также ознаменовался развитием театрального искусства. Джадиды стремились не только к просвещению, но и к достижению национальной независимости и прогресса. Их наследие служит источником гордости и вдохновения для современных поколений.

Ключевые слова: джадидизм, просветительство, новометодные школы, образование и воспитание, национальная культура, колониальный гнет, Махмудходжа Бехбудий, Абдулла Авлони, Абдурауф Фитрат, изафетные конструкции, джадидские драмы, лексические особенности, театральное искусство, независимость, культурное развитие.

Abstract. Jadidism, emerging in the 19th century, was an enlightenment movement that deeply influenced the socio-cultural life of Central Asia. Its primary goal was to liberate the people from colonial oppression by fostering education and enlightenment. Prominent figures like Mahmudkhoja Behbudi, abdullaavloni, and abdurauf Fitrat led this movement, whose works significantly contributed to the development of national culture and spirituality. Jadid dramas reflected the lexical, phonetic, and morphological features of their time, incorporating arabic, Persian, and Russian borrowings as well as the frequent use of izafa constructions. This period was also notable for the evolution of theatrical art. Beyond promoting enlightenment, the Jadids aimed to achieve national independence and progress. Their legacy remains a source of pride and inspiration for modern generations.

Keywords: Jadidism, enlightenment, new-method schools, education and upbringing, national culture, colonial oppression, Mahmudkhoja Behbudi, abdullaavloni, abdurauf Fitrat, izafa constructions, Jadid dramas, lexical features, theatrical art, independence, cultural development.

Kirish. Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati XIX asrda vujudga kelgan ommaviy ma'rafiy harakat hisoblanadi. Jadid so'zlar arabcha "yangi" degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakatining bosh g'oyasi xalqni ma'rifatli qilish orqali mustamlaka zulmidan ozod qilishga qaratilgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Bu harakatning yorqin namoyandalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqoriabdurashidxonov, Isoqxon Ibrat, Sadriddiyayniy, abdurauf Fitrat va

boshqa bir qator ziyolilar hisoblanadi. Jadidlar o'z milliy dasturlarida tarbiya masalalariga keng o'rin beradi. O'zlari ochgan yangi usul jadid maktablarida ham o'quvchilar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishgan. Jadidlar maktabni tarbiya maskani deb hisoblashgan. Tarbiya inson dunyoga kelgan kundan to umrining oxirigacha davom etadigan uzluksiz jarayondir. Jadidlar tom ma'noda ma'naviy, ma'rifiy tarbiya g'oyasining targ'ibotchilaridir. Ularning asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma'naviyatimizning rivojlanishida qimmatli manbalar sanaladi. Jadidlar asarlari bugungi kun yoshlari uchun ibrat maktabi desak adashmaymiz. "Har bir adabiy tilning vujudga kelishi ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning mahsuli bo'lgani kabi, undagi funksional stillarning shakllanish taraqqiyoti ham bevosita shu jarayonga bog'liq. Shunday ekan, har bir tildagi uslublarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tilning o'zi qadar uzoq davrlarni qamrab oladi".

Adabiyotlar metodologiyasi. Jadidlar davrida til xususiyatlari, uslubiy jihatlari xususidagi tadqiqotlar bir qator olimlar tomonidan yaratilgan. Fitrat badiiy asarlari leksikasi xususida Y. Saidov, o'zbek jadid dramalarining xususiyatlari borasida F. Bobojonov, A. avloniy leksikasi xususida S. Normamatov, Cho'lpon badiiy mahorati M. Yo'ldoshev, A. Qodiriy asarlarining turli aspektlardagi tadqiq Z. Choriyeva, X. Qahharova, L. Jalolovlar tomonidan amalga oshirilgan.

Ishlab chiqarish va savdoning rivojlanishi, sinflarning vujudga kelishi, yangi davlatning paydo bo'lishi yoki qayta shakllanishi, ilm-fan va adabiyotning taraqqiyoti kabi ijtimoiy, tarixiy, siyosiy omillar til taraqqiyotida katta ta'sir ko'rsatganligini va bu har bir omil o'zbek adabiy tilida o'z aksini topish bilan chegaralanib qolmay, balki badiiy tasvir vositalari taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatganligini tilshunos olim Suyun Karimov ta'kidlagan.

Dramaturgiyaning drama, komediya, tragediya, tragi-komediya kabi janrlarida yozilgan turli mazmundagi asarlar ijtimoiy haqiqatni ifodalashi bilan jamiyatga ta'sir o'tkazish qobiliyati, ijtimoiy-siyosiy voqealarga faol munosabati bilan boshqa janrlardan tubdan farq qiladi. Yanada to'liq va yorqinroq. Bu jihatlarga ko'ra, X.Q. Aliyevaning ta'kidlashicha, dramaturgiya nafaqat adabiyotning mustaqil ijodiy sohasi, balki uning rivojlanishida teatr, rejissyorlik, aktyorlik, musiqa va boshqa san'at sohalarining muhim o'rin tutishini belgilab beradi, Ozarbayjon dramaturgiyasining tarixiy yo'li to'rtasosiy bosqichga bo'linadi. Xuddi shu tarixiy ildiz, umumiy til, din, madaniyat va boshqa ko'plab jihatlarga ega bo'lish Ozarbayjon va o'zbek adabiyatlarini tomonidan asr boshidan to hozirgi kungacha yaratilgan dramatik asarlar ular o'zlari yashagan davr manzarasini aks ettiruvchi, g'oyaviy-badiiy xususiyat va yuksak badiiy-estetik qadriyatlarga ega bo'lgan san'at durdonalaridir. Ham Ozarbayjonda, ham O'zbekistonda teatr san'atining ildizlari xalq faoliyati, kundalik turmushi, milliy an'analari, dunyoqarashi bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, biz 20-asr o'zbek adabiyotining klassiklari sifatida bilgan M. Shayxzoda, H.H. Niyoziy, M. Uyg'un, M. Behbudiy, G'. Yunus, a. Fitrat kabi ko'plab adabiyot arboblari yaratgan dramaturgalohida ta'kidlash kerak.

Jadid dramalari yaratilgan davr XIX asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Turkologlar tomonidan ushbu davr o'zbek adabiy tilining shakllanish davri sifatida tahlil qilinadi. Jadid dramalarida ham o'z davrining til xususiyatlari yaqqol ko'rinib turadi.

Fonetik jihatdan i-u unlilari aralash holda qo'llangan: kelibayrim o'rinlarda *kelub*, *aytib-aytub* tarzida. Ushbu davrayrim leksemalarida singarmonizm elementlari saqlanib qolgan: *borub*, *gapurub*, *o'lturma*, *kelub*.

Leksik jihatdan: arabcha, forsha o'zlashmalar bilan birga ruscha so'zlarning qo'llanilishi: *pristuf*, *zakun*, *istakon*, *istarshina*.

Morfologik jihatdan: qo'shimchalarning qo'llanilishidagi farqlar: *-ib/ub* – *borub*, *-gan/g'on* – *o'lturg'on*, *-miz/muz* – *beramuz*, *ar/ur* – *berur*, *-lik/liq* – *do'xturliq*

Umuman olganda jadid dramalarining asosiy lingvistik xususiyatlarini quyidagilar bilan belgilash mumkin:

1. Metisatsiya va gibrizatsiya jarayonlarining faollashuvi.
2. O'zlashma leksemalar salmog'ining oshib borishi.
3. Izofalarning faol qo'llanilishi.

Xulosa. Aytish joizki, jadid dramalari fonetik, leksik, sintaktik jihatdan ham alohida individual xususiyatlarga ega. Biroq yuqorida sanalgan xususiyatlar shu davrda yaratilgan jadid dramalarining

barchasiga taalluqli. Jadid dramalarida arabcha, fors-tojikcha, ham, da ruscha o'zlashma so'zlar faol qo'llangan. Fors-tojik tilining ta'siri natijasida izofali birikmalar ham faol qo'llaniladi: *zikri hududi, dardi bedavo, Zarurati diniya, amri ma'ru, olimi diniy, olimi zamoniy, ulumi diniya, Olimi zamoniy, usuli jadida*.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abūal-Ġāzī Bahādūr Kān, (eds.) Bārūn De Mazūn. Šajara-i Türk, St. Petersburg: akademiya-i Imperātūriya-i bāšmaḡānasi. 1871.
2. Mullā 'Alim Maḡdūm Ḥājī. Tārīk-i Turkistān, Tashkent: Turkistān General Gūbernatūri bāšmaḡānasi. 1915.
3. Normamatov S.E. O'zbek lug'atchiligining shakllanishida jadid ma'rifatparvarlarining o'rni. Filol. Fan. Dok(DSc)...diss – Toshkent, 2019 – 240 b.
4. Song Ho Lim Chig'atoy turkiyning adabiy-uslubiy xususiyatlari(XIXasr Farg'ona tarixiga oid asarlar misolida) //FarDU ilmiy xabarlari. 2022 (3) – 393 b.
5. Бабаджанов Ф. Ўзбек жадид драмаларининг лисоний хусусиятлари (Бехбудий ва Авлоний драмалари асосида): Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002. – 23 б.
6. Жалалова Л. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романининг лингвистик тадқиқи: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2007. – 122 б.
7. Зиётова С. “Меҳробдан чаён” асари лексикаси: Филол.фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.– Тошкент, 2022. – 154 б.
8. Йўлдошев М.М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – 26 б.
9. Кадирова Х. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмдан фойдаланиш маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2012. – 126 б.
10. Қахрамонов А. Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдан чаён” романи поэтикаси. Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000. – 136 б.
11. Лафасов Ў. Қодирийнинг изоҳловчиларни қўллаш маҳорати //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006, №3. Б. 56.
12. Нормаматов С. Абдулла Авлоний шеърининг лексикасининг маъновий услубий хусусиятлари: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 25 б.
13. Сайидов Ё. Фитрат бадиий асарлари лексикаси: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2001. – 24 б.

UDC 811

LINGUOCULTURAL COMPARISON OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS BASED ON THE “FOOT” COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK

G.G.Ruzikulova, PhD, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi “oyoq” komponentiga ega somatik frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda ushbu iboralar har ikki tilda shaxsiy qadr-qimmat, ijtimoiy mavqe va harakatni ifodalashdagi o'rni o'rganiladi. Frazеologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari va madaniy konnotatsiyalari tahlil qilinib, ularning semantik va pragmatik jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: somatik frazeologizmlar, o'zbek tili, ingliz tili, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, “oyoq” komponenti.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ соматических фразеологических единиц с компонентом “нога” в английском и узбекском языках. В исследовании рассматривается роль этих выражений в отражении понятий личного достоинства, социального статуса и движения в обоих языках. Анализируются лингвокультурные особенности фразеологических единиц, их культурные коннотации, а также семантические и прагматические аспекты.

Ключевые слова: соматические фразеологизмы, узбекский язык, английский язык, лингвокультурология, сравнительный анализ, компонент “нога”.

Abstract. This article presents a comparative analysis of somatic phraseological units with the “foot” component in English and Uzbek. The study explores how these expressions convey notions of personal dignity, social status, and movement in both languages. The linguistic and cultural characteristics of these phraseological units are analyzed, focusing on their cultural connotations as well as semantic and pragmatic aspects.

Keywords: *somatic phraseological units, Uzbek language, English language, linguoculturology, comparative analysis, “foot” component.*

Introduction. Language serves as both a tool for communication and a mirror of culture, reflecting the values, beliefs, and societal norms of a community. In recent years, the study of the intersection between language and culture has gained significant attention, particularly in the context of globalization and cultural exchange. Among the diverse linguistic phenomena that embody cultural insights, somatic phraseological units—idiomatic expressions involving body parts—stand out for their rich metaphorical and cultural significance.

The “foot” component, as a recurring element in somatic phraseological units, holds particular interest due to its universal association with movement, stability, and interaction in both literal and figurative contexts. In English and Uzbek, such expressions encapsulate key cultural values, including notions of personal dignity, social status, and human behavior. For instance, phrases like “to stand on one’s own two feet” in English or “oyoqqa turmoq” in Uzbek highlight cultural attitudes towards independence and resilience while reflecting unique linguistic expressions shaped by each language’s historical and social context.

Methods. The study adopts a comparative-analytical approach to examine somatic phraseological units containing the “foot” component in English and Uzbek. The research is grounded in modern theories of phraseology and linguoculturology, with the aim of identifying both the linguistic and cultural characteristics of these expressions.

Phraseological units were systematically collected from authoritative dictionaries and relevant linguistic resources in both languages. The analysis began with a lexical examination of the selected units to uncover their literal and figurative meanings. Special attention was given to their semantic features, including their denotative and connotative meanings, to identify how they convey notions of personal dignity, social status, and movement.

To understand the cultural context of these expressions, the study examined their historical and cultural roots, exploring the ways in which the “foot” component reflects the social norms, values, and worldviews of English and Uzbek speakers. This involved analyzing the metaphors and symbolic meanings embedded in the phraseological units, as well as their role in expressing cultural identity.

A key part of the methodology was the comparative analysis of the phraseological units in both languages. This step focused on identifying similarities and differences in the usage, semantic structures, and cultural connotations of these expressions. The analysis also explored the functional aspects of these units in communication, including their pragmatic roles in expressing politeness, criticism, or humor.

By combining linguistic and cultural perspectives, the study provides a comprehensive understanding of how somatic phraseological units with the “foot” component operate as carriers of both linguistic meaning and cultural significance in English and Uzbek. This methodology enables a detailed exploration of the interplay between language and culture through the lens of phraseology.

Results. The analysis of somatic phraseological units with the “foot” component in English and Uzbek reveals both shared and distinct linguistic and cultural features. These expressions, while rooted in universal human experiences, are shaped by the unique cultural, historical, and social contexts of each language.

Firstly, it was found that phraseological units with the “foot” component often symbolize concepts of movement, stability, and social positioning in both languages. For instance, the English expression “to stand on one’s own two feet” and the Uzbek equivalent “oyoqqa turmoq” both emphasize independence and self-reliance. However, the cultural interpretations of these concepts differ: the English expression highlights individualism and personal achievement, while the Uzbek counterpart underscores collective support and societal harmony in achieving stability.

Secondly, the study identified expressions that reflect **personal dignity and social status**. In both languages, idiomatic phrases involving “foot” are frequently used to describe respect, power dynamics, or the undermining of authority. For example, the Uzbek idiom “oyoq osti bo‘lmoq” (to be trampled underfoot) and the English “to step on someone’s toes” both convey a sense of disrespect

or encroachment. Despite their similar meanings, the cultural nuances differ, with the Uzbek expression often tied to a broader societal context, while the English phrase tends to focus on interpersonal or professional boundaries.

Moreover, the research highlights notable differences in metaphorical usage. The English idiom “to shoot oneself in the foot” implies self-inflicted harm through a poorly thought-out action, while the Uzbek equivalent “o‘z oyog‘iga bolta urmoq” carries a stronger connotation of deliberate or calculated error leading to personal loss. These distinctions reflect differing cultural attitudes towards responsibility and the consequences of one’s actions.

Additionally, some phraseological units demonstrate cultural exclusivity, where equivalent expressions do not exist in the other language. For example, the Uzbek idiom “oyog‘i yerdan uzilgan” describes a person who has become arrogant or disconnected from reality, often due to newfound success or wealth. This expression has no direct English counterpart, highlighting a cultural focus on humility and groundedness in Uzbek society.

Lastly, the study revealed that both languages use “foot” idioms to express social and emotional dynamics, including movement towards success, loss of control, or gaining dominance. However, the underlying cultural values—such as collectivism in Uzbek society and individualism in English-speaking contexts—significantly influence how these concepts are articulated and understood.

These findings underline the dual role of somatic phraseological units as linguistic tools and cultural artifacts. While they share a universal framework rooted in human experience, their specific usages and connotations are deeply influenced by the cultural and social environments in which they are embedded.

Discussion. The findings from this study underscore the significant role somatic phraseological units play in reflecting cultural values and social norms. Phraseological units containing the “foot” component in English and Uzbek demonstrate both universal and culture-specific characteristics, serving as a lens through which the interaction between language and culture can be observed.

A key point of discussion is the universal themes encapsulated by “foot”-related idioms. Both English and Uzbek utilize these expressions to convey notions of movement, stability, and social positioning, reflecting shared human experiences. For instance, phrases like “to stand on one’s own two feet” in English and “oyoqqa turmoq” in Uzbek indicate personal resilience and independence. However, the interpretations of these ideas diverge culturally. In English, the emphasis often lies on individual achievement and self-sufficiency, which aligns with the broader cultural value of individualism. In contrast, Uzbek culture, with its strong collectivist tendencies, interprets “oyoqqa turmoq” as a communal effort supported by family or society.

The study also highlights how these idioms encapsulate cultural values related to personal dignity and social hierarchy. Expressions such as “oyoq osti bo‘lmoq” in Uzbek and “to step on someone’s toes” in English reflect shared sensitivities around respect and boundaries. Yet, their application differs based on societal structures: Uzbek idioms often relate to broader communal contexts, while English phrases typically focus on interpersonal or professional relationships.

Another area of cultural divergence lies in metaphorical imagery and semantic interpretation. For instance, the English idiom “to shoot oneself in the foot” symbolizes unintended self-harm due to carelessness, while the Uzbek equivalent “o‘z oyog‘iga bolta urmoq” emphasizes a more deliberate act leading to personal loss. This contrast reveals differing cultural perceptions of responsibility and error, with Uzbek idioms often carrying a moral undertone that reflects the collective impact of individual actions.

The **absence of direct equivalents** for certain idioms further emphasizes cultural specificity. For example, the Uzbek phrase “oyog‘i yerdan uzilgan,” describing arrogance or detachment from reality following success, lacks a direct English counterpart. This uniqueness illustrates the Uzbek cultural emphasis on humility and remaining grounded, values that are deeply ingrained in the language.

Additionally, the study reveals that **linguistic and pragmatic functions** of these idioms vary across cultures. While both languages use “foot” idioms to describe progress, setbacks, or emotional states, the underlying connotations differ. English idioms often highlight individual agency and

personal accountability, whereas Uzbek expressions reflect collective experiences and relational dynamics.

Ultimately, this comparative analysis demonstrates that somatic phraseological units are not merely linguistic phenomena but also cultural artifacts. They encapsulate the worldviews, traditions, and societal norms of their respective cultures. By examining the similarities and differences between English and Uzbek idioms, this research provides valuable insights into how languages encode universal human experiences while also preserving unique cultural identities.

These findings have implications for fields such as linguoculturology, intercultural communication, and language teaching. Understanding the cultural nuances embedded in idiomatic expressions can enhance translation accuracy, improve cross-cultural understanding, and enrich language learning by providing deeper insights into the cultural contexts of linguistic use.

Conclusion. The study conducted a comparative analysis of somatic phraseological units with the “foot” component in English and Uzbek. The findings revealed that in both languages, expressions related to “foot” are widely used not only to denote movement or location but also to convey concepts of social status and personal dignity. For instance, the Uzbek phrase “*oyoq osti bo'lmoq*” and the English expression “*to step on someone's toes*” are semantically similar, as they both represent acts of disrespect or violation of someone's rights. However, the comparative analysis shows that some seemingly similar expressions have different connotations. For example, the English idiom “*cut the ground from under someone's feet*” refers to unexpectedly undermining someone's plans or opportunities, while the Uzbek idiom “*oyog'i yerdan uzilgan*” signifies excessive pride or arrogance.

REFERENCES:

1. Rashidova, U. (2020). The study of somatic phraseological units in Uzbek linguistics. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research*, 6(10), 107–114. Retrieved from <https://epraajournals.com>.
2. Nazarova, Z. (2024). Phraseological units with somatic components. *American Journal of Philological Sciences*. doi: 10.37547/ajps/volume04issue04-03.
3. Oxford University Press. (2006). *Oxford Idioms Dictionary for Learners of English* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Rahmatullayev, Sh., Mahmudov, N., Xolmanova, Z., O'razova, I., & Rixsiyeva, K. (2022). *O'zbek tili frazeologik lug'ati*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
5. Romanova, I. A. (2016). On the study of the somatic phraseological compounds in German and English languages. *Philological Sciences: Issues of Theory and Practice*, 10(1), 146–148. Retrieved from <https://cyberleninka.ru>.
6. Mellado Blanco, C., & Burger, H. (Eds.). (2010). *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
7. Yelovska, Y. (2020). Somatic idioms describing traits of character in teaching English. *Philological Studies*, 32, 102–106. Retrieved from <https://journal.kdpu.edu.ua>.
8. Kunin, A. V. (2005). *English-Russian Phraseological Dictionary*. Moscow: Russian Language Publishers.
9. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
10. Cowie, A. P., Mackin, R., & McCaig, I. R. (1983). *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*. Oxford: Oxford University Press.
11. Ruzikulova, G. (2023). The study of somatic phraseological units in english. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(11), 36-38.

UO'K 808.5

PORTRET VA PEYZAJ TASVIRI ORQALI “SHAYTANAT” ASARINING ESTETIK O'RNI

Z.G'.Ro'zimurodova, doktorant, BuxDU, o'qituvchi, BuxDPI, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy tarjimada badiiy matnlarda personajlarning ko'rinishini tavsiflovchi leksik elementlarni tarjima tilida qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. Bunday lingvistik xususiyatlar lingvokulturologik, lingvo-kognitiv xususiyatlarni qanday aks ettirishi ko'rib chiqiladi. Badiiy adabiyotda qahramon obrazini tasvirlaydigan lingvistik vositalarni tarjima qilish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar mamlakat ichida ham, chet elda ham sanoqli. Bu esa tarjimaning mazkur masalalalari bilan bog'liq muammolariga yechim topish bugungi kunning dolzarb masalalaridan ekanligini anglatadi.

Kalit so'zlar: leksik birliklar, peyzaj, lingvokulturologik, lisoniy vosita, tasvir, tashqi qiyofa, qayta ifodalash, frazeologik birlik, portret.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы художественного перевода, связанные с переосмыслением на языке перевода лексических элементов, характеризующих появление персонажей в художественных текстах. Рассматривается, как такие языковые особенности отражают лингвокультурологические, лингвокогнитивные особенности. Научные исследования по переводу языковых средств, изображающих образ героя в художественной литературе, многочисленны как внутри страны, так и за рубежом. А это значит, что решение проблем, связанных с этими вопросами перевода, является одним из актуальных вопросов сегодняшнего дня.

Ключевые слова: лексические единицы, пейзаж, лингвокультурологический, языковая среда, образ, внешний вид, перефразирование, фразеологизм, портрет.

Abstract. This article examines the problems of literary translation related to the reinterpretation in the translation language of the lexical elements characterizing the appearance of characters in literary texts. It is considered how such linguistic features reflect linguistic and cultural, linguistic and cognitive features. Scientific research on the translation of linguistic means depicting the image of a hero in fiction is numerous both within the country and abroad. This means that solving problems related to these translation issues is one of the most pressing issues of today.

Keywords: lexical units, landscape, linguocultural, linguistic environment, image, appearance, paraphrasing, phraseology, portrait.

Portret, peyzaj, interyer (yopiq makon), kabilar badiiy asar kompozitsiyasi unsuridir[2]. Qahramon tasviri badiiy asarning kitobxonga tushunarli bo'lishi uchun juda muhim. Obrazning mantiqan shakllanishi asar ta'sirchanligi hamda muallif maqsadini yetkazishdagi muhim vositalardan. Portret va peyzash tasviri yozuvchining adressantga yetqazishi lozim bo'lgan axborotida yordamchi rol bajaradi.

Peyzaj bu fransuzcha - mamlakat, joy degan ma'nolarni anglatadi. Bu atama ikki o'rinda ishlatiladi: birinchisi tasviriy san'at bo'lsa, ikkinchisi badiiy adabiyotdadir.

Adabiyotshunos Sebinaga ko'ra peyzaj harakat joyi va vaqtini belgilaydi, syujet motivatsiyasi vazifasini bajaradi, psixologizmni yaratish va muallifning sub'ektiv rejasining namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.[3] M.Sultonova esa "Peyzaj san'ati" kitobida asosan peyzajning voqelar kechadigan makon va qahramon ruhiy olamini ko'rsatish kabi ikki vazifasini Oybekning "Navoiy", O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" va P.Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanlari misolida yoritadi. [6] Roman, qissa, hikoya, doston va she'rlarda tabiat manzarasi, hovli, ko'cha, bog' kabi ochiq joylar tasviri peyzaj deyilsa, yopiq joylar(uy, o'tov, xona) interyer deb tushuniladi.

Adabiyotlar tahlili: "Adabiyot – fikr, tuyg'ularimizdagi to'lqinlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'lqinlarni yaratmoqdir"[8], deydi. Qahramonning hissiy va ruhiy holatining tasviri o'quvchiga to'liq yetib borishi, Fitrat ta'biri bilan aytganda, so'z bilan yaratilgan tasvirning mukammalligi va jonliligiga bog'liqdir. Ushbu jarayonda, ayniqsa, interyer (makon) tasvirining badiiy ahamiyati katta rol o'ynaydi. Peyzaj atamasi rus adabiyoti "Adabiy atamalar va tushunchalar ensiklopediyasi"da "Peyzaj –odamning o'zini o'rab turgan tabiiy muhiti va har qanday ochiq maydonning tasviridir." [10] sifatida ta'riflangan bo'lsa, o'zbek adabiyoti qo'llanma va darsliklarida unga quyidagicha izoh keltiriladi: "Badiiy asardagi tabiat tasviri peyzaj (manzara) deb ataladi. Tabiat tasviri syujetning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, asarning g'oyaviy-estetik quvvatini oshiradi".

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada qiyosiy metoddan foydalanildi. Badiiy asarda ijodkor spesifikasi, shaxsiyati va uni qayta yaratishda tarjimon mahorati akslangani sababli asliyat tili (AT) va tarjima tilida (TT) kontekstlar qator o'rinlar muallif tomonidan berilgan mazmunni anglashda qiyosiy metod yetakchi ahamiyat kasb etadi. Bunday metod maqsadi aniqlanib, unga ob'ekt tanlanadi va bir tildagi ikka asar yoki asliyat tilida yaratilgan manba hamda uning boshqa tilga o'girilgan varianti bilan qiyosan tahlilga tortiladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Romanda peyzaj va interyer o'rtasidagi uyg'unlik badiiy ifodaning eng muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ular simvoli o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, badiiy asarning ramziy ottenkasini kuchaytirishga hissa qo'shadi. Yozuvchi ushbu jarayonda ikki xil yondashuvni qo'llaydi: birinchi yondashuvda voqealar peyzajdan interyerni aks ettiradigan tarzda tasvirlanadi; ikkinchi yondashuvda esa interyer tasviridan peyzajga yo'naltirilgan syujet chizig'i orqali harakatlantiriladi. Ushbu ikki yondashuvning har biri asar uchun katta badiiy ahamiyatga ega bo'lib, yozuvchining belgilangan badiiy maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladi. Interiyer asarda muallifning ijodiy niyatini aks ettirish bilan birga, voqelikning kitobxon tasavvurida gavdalantirishga sababdir. Mutolaa mobaynida ayni bir hodisani o'qigan kitobxon, uning qaysi makonda va qanday sharoitda yuzaga kelganini bilib, syujet atmosferasiga chuqurroq kirib boradi. Bu esa asardagi ta'sirchanlikni yanada kuchaytiradi. Bundan tashqari, interyer jonli muhitning konkretlashuviga yordam beradi. Interiyer orqali badiiy jihatdan mukammal tarzda ifodalangan badiiy yuk adabiy asarlarda ko'pincha o'z o'rnida qo'llaniladi, chunki mukammal tasvirlangan interyer ya'ni yopiq makon voqelikni yanada reallashtirib, ta'sirchanlikni oshiradi va o'quvchining voqealar kechayotgan muhitga butunlay kirishib ketishiga imkon yaratadi.

AT: *Sovchilar o'tirgan uyga kirmoqqa yuragi betlamadi. Oshxonaga qarab yurdi. Qozonda sho'rva bilqillab qaynayapti. Choynakning jo'mragi bug'ufuradi. U beixtiyor qo'liga cho'mich olib, yarim kosa sho'rva suzdi. Keyin cho'michni qozonga tashlab, yana tashqariga chiqdi.*[13]

TT: *"Oh my god, what do I do?" she couldn't enter the room where the matchmakers sat. She moved to the kitchen. Soup is boiling in copper (pot), tea-pot's tap permeates a stream. She took a scoop unwillingly and ladled out a half bowl soup. Then she put a scoop into the pot and went out.*

"Shaytanat" asaridan olingan parchalardan xulosa qiladigan bo'lsak, romanda interyer personajning ruhiy holatini ifodalashda, ijtimoiy holat ifodalashda, urf-odat va an'analarni aks ettirishni ochib berishda badiiy vazifa bajaradi. Bunday tasvir vositasida personaj psixologik holati qay tarzda tasvirlanayotganligi ma'lum bo'ladi, chunki interyerda ifodalaniladigan qorong'ulik, og'irlik yoki bo'shliq ularning kechinmalari bilan chambarchas bog'liq. Qolaversa, interyer tasviri xuddi peyzaj hamda portret kabi obrazlarning ichki kechinmalarini tushunishga va syujet rivojiga yo'naltiradi. Peyzajning badiiy asardagi o'rnini va ahamiyati voqea kechayotgan joy va vaqt haqida tasavvur berishi bilan belgilanadi. Epik asarlarda peyzajga lirika va drama asarlariga qiyoslaganda ancha keng o'rin beriladi. Badiiy asarlardagi zamon va makon tasviri – xronotopga bevosita daxldor tushunchalardan biri peyzajdir.[12]

Portret (fr.portaire - tasvirlamoq) – personajning so'z vositasida tasvirlangan tashqi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko'z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o'quvchi tasavvurida jonlanadigan to'laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri. Portret epik asarning kompozitsion unsuri bo'lmish tavsifning bir ko'rinishidir.[15]

Masalan, **AT:** *Dam o'tmay qirra burunli bir o'spirin salom berib kirib, dasturxon yozdi. Kesakpolvon bir piyola choyni ichib ulgurmay eshik ochilib, baland bo'yli, qirra burunli, ko'zlari dumaloq, qoshlari qalin, kalta soqolli odam ko'rinib salom berdi. Kesakpolvon bilan so'rashib o'tirgach, fotiha o'qidi. So'ng o'rnidan turib yengil ta'zim qilgach "xush keldingiz", deb kalta soqolini silab qo'ydi.* [13] Muallif yaratgan portret kitobxon ko'z o'ngida kuchli va ehtiyotkor, lekin bir vaqtda o'ziga xos va jozibali qahramonni gavdalantirib, uning tezda salom berishidagi tasvirda ijobiy va ochiq ko'ngil odam ekanligini anglatadi. Xuddi shunday portret tasvirini asar tarjimasida ham saqlanib qolgan.

TT: *After some minutes one brim nose boy came into that room and set table -cloth when Kesakpolvon was drinking a cup of tea, at that time the door was opened and a short bearded man said "hello" to him. Who had brim nose, round eyes, thick eyebrow. After greeting, he stood up and just bowed to him with stroking his short beard and said "welcome".*

Portet tasviri badiiy asarda shartli ravishda statik va dinamikdan ko'rinishlardan iborat. Statik deyilishiga sabab shuki, p.ning bu navida personajning tashqi qiyofasi syujet voqeasi to'xtatilgan holda ancha mufassal, detallashtirib chiziladi. Odatda, bunday portretlar personaj asar voqeligiga ilk bor kirib kelgan pallada beriladi.

Masalan, — *Ismoilbey shunday deb boshini egdi, sukutga cho'mdi. Eti ustixoniga yopishib, uzun burni yanada beo'xshovlik kasb etgan, ko'zlari kirtayib qolgan qariya bu sukut chodiriga o'ralib, nimalarni o'yladi ekan?*[16]

Voqelikda qahramon qiyofasiga tegishli bir necha detallarni (yuz-ko'z ifodalari, tana holati va harakati, qiliqlari) batafsil tasvirlash emas, dialoglarda ifodalash, personajning jarayondagi psixologik holati tasviri dinamik portret ko'rinishidir. Bunday portret detallari ko'proq remarkalar(kitob, qo'lyozma, xat kabi matnga muallif tomonidan kiritilgan izohlar, mulohazalar)dan joy oladi.

Portret tushunchasi V.V. Minina fikricha qahramon jismoniy va tashqi xususiyatini, ijtimoiy-kasbiy holatini, psixologik holati, hamda kayfiyati, temperamentini o'z ichiga olishi lozim: “В рамках целого художественного произведения в понятие художественного образа (портрета) следует включать физические, внешние характеристики героя, социально-профессиональный статус, семейное положение, морально-нравственные постулаты персонажа, психологическое состояние героя, его эмоции, настроение, эмоции, темперамент” [15] L.A.Yurkina, shuningdek, shunga o'xshash tarkibiy qismlarni portret tasvirining tarkibiy qismlari sifatida belgilaydi: "xarakterning portret xususiyatlari orasida tabiiy (yuz xususiyatlari va shakl xususiyatlari) ni ajratish mumkin; ruhiy holatni ko'rsatadigan xususiyatlar(yuz ifodalari, imo-ishoralar, holat, yuz ifodasi); shuningdek, xarakterlovchi portret xususiyatlari inson jamiyat a'zosi sifatida(kiyim-kechak, nutq uslubi, o'zingizni ko'rsatish qobiliyati)"

Xulosa. Badiiy asar tarkibiy qismi - peyzaj, interyer va portret bo'lib, uning mazmuni, bo'yoqdorligini boyitadi. Shuning uchun, asar portret, interyer va peyzaj o'rtasidagi bog'liqlik va ularning bir-birini to'ldirishi asosiy badiiy unsur sifatida xizmat qiladi. Portret tasviridagi ham dinamik, ham statik shakllar asar qahramoni ruhiy holati, kechinmalarini dialoglar va remarkalar vositasida gavdalandiradi, buning yordamida kitobxon personajni yanada chuqurroq anglaydi va his qiladi. Interyer va peyzajning uyg'unligi asarda voqealarni taqdim etishda, badiiy yukni mukammal ifodalashda, syujetni rivojlantirishda va badiiy maqsadlarni namoyon qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov, D. Adabiyotshunoslik lug'ati. T. Akademnashr. 2010. B. 185.
2. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik Nazariyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – B.32
3. Фейсенко.Э.Я. 2008. Теория литературы. – Москва: Мир, – С.17
4. Ulug'ov, A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. T. G'afur G'ulom. 2017. B. 70.
5. Fitrat. Adabiyot qoidalari. T. Gafur' G'ulom.
6. Sultonova M. 1983. Peyzaj san'ati. – Toshkent: Fan.
7. Ulug'ov, A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. T. G'afur G'ulom. 2017. B. 70.
8. Fitrat. Adabiyot qoidalari. T. Gafur' G'ulom.
9. Фитрат, А. Энг эски турк адабиёти намуналари (Адабиётимизнинг тарихи учун материаллар). – Тошкент: Mumtoz so'z, 2008. B.14¹
10. Литературная энциклопедия терминов и понятий. 2001 –Москва: НПК “Интелвак”, – С..732
11. Джамолова, Мохигул. "Methods of developing the critical thinking ability of primary class students through fairy tales." *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*. 4.3 (2024).
12. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik Nazariyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – B.32.
13. T.Malik Shaytanat 2-kitob. – T.: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B.554. /T.Malik Shaytanat 3-kitob. – T.: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B.554
14. Gafurovich, S. A. (2021). Analysis of The Poem" Autumn Dreams" By Abdulla Oripov. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(01), 556-559.
15. Минина В.В. Два портрета, два художественных образа французской литературы // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Сер. Гуманитарные и социальные науки. – 2015. – №4. – С. 86.
16. Sabirdinov, A. (2021). Askar Kasimov In The Uzbek Poetry Of The Xx Century The Role And Importance Of Creation. *Конференции*, 1(2).

“OSHIQNOMA” TURKUM DOSTONLARI LEKSIKASINING ESKI O'ZBEK TILIGA MUNOSABATI

N.E.Sabirova, f.f.d., prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
R.X.Atadjanova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Xorazm dostonchiligida shunday jumlar uchraydiki, ular doston jo 'shqinligini, ma'nodorligini, xalqchilligini oshiradi. Shu bois, Xorazm dostonchiligining o'ziga xos jihatlarini alohida aspekt sifatida o'rganish folklorshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Maqolada Xorazm dostonlari leksikasidagi ayrim so'zlarning adabiy til va shevaga xos holatlardan semantik farqlanishi, dostonlar tilida qo'llanilgan so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini, eski o'zbek tiliga munosabati haqidagi mulohazalar atroflicha izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *Xorazm, folklor, doston, sheva, leksika, adabiy, badiiy, leksika, adabiy, til, stilistik, semantik, ma'no.*

Аннотация. *В хорезмском эпосе встречаются такие фразы, которые усиливают волнение, содержательность и народность эпоса. Поэтому изучение уникальных сторон эпоса Хорезма как отдельного аспекта является одним из актуальных вопросов фольклористики. В статье подробно описаны семантические отличия некоторых слов в лексике хорезмских былин от литературного языка и случаев, специфичных для диалекта, лексико-семантические особенности слов, употребляемых в эпосе, и их отношение к староузбекскому языку.*

Ключевые слова: *Хорезм, фольклор, эпос, диалект, лексика, литературный, художественный, лексика, литературный, язык, стилистический, семантический, смысл.*

Abstract. *There are such sentences in Khorezm epics that increase the vitality, meaning, and popularity of the epic. Therefore, the study of the specific aspects of Khorezm epics as a separate aspect is one of the urgent issues of folklore studies. The article provides a detailed explanation of the semantic differences of some words in the lexicon of Khorezm epics from the cases characteristic of the literary language and dialect, the lexical-semantic characteristics of the words used in the epic language, and their relationship to the old Uzbek language.*

Key words: *Khorezm, folklore, epic, dialect, lexicon, literary, artistic, lexicon, literary, language, stylistic, semantic, meaning.*

O'zining barkamol saviyasi va ko'lamli jihatidan yozma adabiyotga yaqin turgan kitobat xalqdostonlari omma muallifligida yaratilgani, dastlab og'zaki shaklda dunyoga kelgani bois, shubhasiz, dialektologik manba vazifasini o'tay oladi. Biz quyida masalaga Xorazm dostonlari so'z boyligidagi ijtimoiy-siyosiy leksika misolida yondashmoqdamiz.

Har bir xalqning ma'naviyati, tarixi, tili shu xalqning o'tmishi bilan bog'liq. Chunki ma'lum bir xalqning bosib o'tgan yo'li shu millatning ma'naviyati va tilining shakllanishiga muhim hissa qo'shdi. Bunda yozma adabiyot bilan birga eng qadimgi manbalarimizdan biri hisoblangan xalq og'zaki ijodi asarlarining o'rni beqiyosdir. O'zbek xalq dostonlari tili o'z tarkibida xalq tilining barcha davrlari xususiyatlarini saqlab kelayotganligi bilan, tilining boyligi bilan boshqa og'zaki ijod namunalaridan katta farq qiladi. Chunki xalq dostonlarining yaratilishi xalqimizning o'tmish tarixi va hayoti bilan bog'liq. Negaki ular tildan tilga, davrdan davrga o'tish jarayonida xalq tilida bo'lib kelgan barcha o'zgarishlarni o'zida aks ettiradi. Uzoq o'tmish hayoti tasvirlanar ekan, xalq dostonlari tilida o'zbek elatlari tilidagi ko'plab o'zgarishlar, o'sish va inqirozlar o'z aksini topib kelgan. Albatta, hozirgi kunda xalq dostonlari tilida qo'llangan ayrim so'zlar, grammatik formalar qo'llanilish nuqtayi nazarida eskirgan va o'tmish voqeligini aks ettirishga qaratilgandir. Xalq dostonlari ota-bobolarimiz tomonidan juda qadimlarda yaratilgan, og'izdan og'izga o'tib kelayotgan bebaho ijod namunasi sifatida o'z tarkibida xalq tilining noyob ko'rinishlarini o'zida saqlab kelmoqda. Ularni to'plash va lingvistik jihatdan o'rganish hozirgi kun tilshunosligining ayrim tomonlariga aniqlik kiritishga yordam berishi mumkin. Shularni inobatga olgan holda biz ushbu maqolamizda “Oshiqnoma”

turkumiga kiruvchi dostonlar tilida qo'llanilgan so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini, eski o'zbek tiliga munosabatini tahlil qilishni maqsad qildik.

Xorazm xalq dostonchiligida shu zamin farzandi f.f.d, professor, "Mehnat shuhrati" ordeni sovrindori Safarbay Ro'zimboyevning o'rni beqiyos. Jonkuyar va fidoyi ustoz o'zining shaxsiy arxivida saqlanayotgan ham kitobiy ham og'zaki variantdagi (bularning katta ko'pchiligini baxshilar og'zidan shaxsan o'zlari yozib olganlar) namunalarini barcha kitobxonlarga taqdim etganlar.

Birgina "Oshiqnoma" turkum dostonlarining 8 kitobdan iborat to'plamining dunyoga kelishida beqiyos hissa qo'shganlar. "Oshiqnoma" turkum dostonlarining ilk kitobi 2006-yil nashrdan chiqqan. Kitobda ishqiy-fantastik dostonlar o'rin olgan bo'lib "Sayod va Hamro", "Malikai Dilorom", "Hurliqo va Hamro" kabi dostonlar o'rin egallagan, Kitob oxirida eng keragi lug'at va doston nashri haqida ma'lumotlar keltirilgan. "Oshiq" turkumiga birlashadigan qator dostonlarda ertak motivlari katta o'rin egallaydi. "Ishqiy romantik dostonlarda ertaklarga xos fantastik badiiy uydirmalar juda ko'p ishlatiladi, ba'zan syujetning rivoji, kompozitsion tuzulishining asosi bo'lib qoladi" (1)

Eski o'zbek tili atamasi XX asrning 20chi yillaridan qo'llanishi boshlangan atama hisoblanadi. Eski o'zbek tili qadimgi turkiy tilning bevosita davomi va hozirgi o'zbek tilining asosi hisoblanadi. Ayrim ilmiy manbalarda „chig'atoy tili“ deb ham ataladi, ammo eski o'zbek tilining Chig'atoyga, mo'g'ullarga hech qanday aloqasi yo'q, buning ustiga o'sha davr yozuvchi va shoirlari o'z tillarini turkiy (til) deb nomlaganlar. Qarluq, o'g'uz, qipchoq guruhlariga mansub turkiy tillar o'rtasidagi mintaqaviy variantlashuv (o'zgarishlar) va jadal, samarali aloqamunosabatlar tufayli kelib chiqqan turli lahjaviy shakllarni o'z ichiga olgan eski o'zbek tili umumlahjaviy (barcha lahjalar uchun umumiy) xususiyatga ega bo'ladi. Bu xususiyat ko'plab arabcha, forscha o'zlashmalar, shuningdek, arab grafikasining qo'llanishi oqibatida yanada chuqurlashadi, murakkablashadi.

Siyohzulfito'rtporaning,

Dodalinnan, do 'stalinnan [“SayodvaHamro”, 27-bet]

O'nbarmog'ixinolining,

Bizdanko'nglinalining

Bu yerda ma'shuqa obrazining ijobiy bo'yog'ini ko'rsatish uchun turli poetik tasvir vositalari qo'llanilgan. Bu misollardagi eski turkiy qatlamga mos so'zlar yuqori o'rinda turadi. Misollardagi "siyoh", "zulf", "ko'ngil" leksemalaridan boshqa barcha so'zlar sof turkiy so'zlar hisoblanadi.

Shunday so'zlardan biri adabiy tilda mavjud bo'lgan toza so'zidir. Bu so'z "O'zbek tilining izohli lug'ati" da tavsiflangan ozoda, pokiza, sof, asil, pok, juda ham, rosa, namunali ma'nolaridan tashqari chiroyli, go'zal, ixcham, yangi, oppoq, maftunkor ma'nolarini ifodalaydi. 1) chiroyli, go'zal, ixcham, oppoq, maftunkor ma'nolari ustun: Go'ro'g'lining eki ko'zi Xirmondalining oq bilakinda, toza bo'qoqinda (Xo'jyoz baxshi, Xirmondali, 16-bet). 2) chiroyli, go'zal, yangi ma'nolarida: Bog'bon bo'lib tersam toza gulingdan (Xo'jyoz baxshi, Xirmondali, 42-bet). Shimoliy Xorazm shevalarida esa toza so'zi ko'p hollarda shaxsga nisbatan qo'llanilib, ijobiy xususiyatni belgilashga xizmat qiladi. Jumladan, beg'ubor, ochiqko'ngil, ishonchli sog'lom, pishiq, puxta, qing'ir yo'llarga yurmaydigan, xarom-harish ishlardan uzoq yuruvchi kishi ma'nolarida ishlatiladi. Masalan, 1) beg'ubor, ochiqko'ngil: Nishetsada toza odam-do, hech yomon xiyolga bormiydi. 2) ishonchli pishiq, puxta: Unga ishonsa bo'ladi, toza odam. 3) pishiq, puxta, yaxshi: U toza ishliydi. 4) sog'lom, qing'ir yo'llarga yurmaydigan, harom-harish ishlardan hazar qiladigan odam ma'nolarida: Ular suyagi toza odamlardan. Bunday misollarni mazkur shevada va dostonlarda ancha uchratish mumkin.

Bu poshsho oytdi: «Ay, Arslonboy, bu qizing yeddi yoshinnan o'n sakkiz yoshina chiqqanchalli damina tushgan uch yuz oltmish polvon yigitlardi o'ltirdi. O'zi qoon, o'zi poshsho bo'ldi» (Xo'jyoz baxshi, Xirmondali, 56-57-betlar). Nishon(a) - belgi, alomat, iz, asar, mo'ljal, shaxs ismi, mevali daraxtning ilk mevasi va yana dalil, isbot ma'nolari ham mavjud:

1) Qirilgan bo'lsa unnan nishona yo'qma, dedi (Xudirgan baxshi, Qirq minglar, 14-bet.).

2) Nishonasina quloq-murnini keltirdim,- dedi (Xudirgan baxshi, Qirq minglar, 14-bet.).

3. Belgi-xususiyat ifodalovchi so'zlar -yomon - sifati, navi past, yaxshi emas, axloqi, fe'li atvori buzuk, yaramas, noxush, yoqimsiz, ko'ngilsiz, zararli, razil, og'ir, xatarli, qattiq, past baxo,

adabsiz gap kabilardan tashqari juda, rosa, nihoyatda ma'nosida ham keladi: Go'ro'g'lining bu so'zina parizotting yomon qari keldi (Xo'jyoz baxshi, Xirmondali, 21-bet).

Ojiz - jismoniy jihatdan kuchsiz, zaif, bo'sh, bequvvat, notavon, noiloj, ko'rish qobiliyatini batamom yo'qotgan ko'r singlarlardan tashqari past ma'nosida: Kun gunorta 412 bo'lgan vaxtda Go'ro'g'li Loyxo'rg'a ojiz keldi (Xudirgan baxshi, Qirq minglar, 23-bet). Karam sulton o'zining ojiz kegani Oshiq Oydin pirga ma'lum ekanini payqadi (Xo'jyoz baxshi, Xirmondali, 44-bet).

4. Harakat-holat ifodalovchi so'zlar: Yozdirmoq dasturxonni yozdirmoq, oyoq chigilini yozdirmoq. Dostonlarda yechmoq ma'nosida uchraydi: Do'xtirlar Hasanxonding aldinnan chuvoldi yozdirip oldi (Xudirgan baxshi, Qirq minglar, 14-bet).

Ko'rinib turibdiki, dostonlar tilining o'zbek adabiy tili bilan o'xshash tomonlari bo'lgani holda, o'ziga xos alohida xususiyatlari ham mavjud. Shu sababli, ko'p tomlik o'zbek tilining izohli lug'ati yoki o'zbek xalq shevalari lug'atlarini tuzish ishida asosiy manba adabiy til materiallari bo'lsa ham, o'rni bilan so'zlarning turli ma'no xususiyatlarini izohlashda folklor materiallaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Oshiqnoma, I kitob. Nashrga tayyorlovchilar S.R.Ro'zimboyev, S.S.Ro'zimboyev, G.Eshchanova, Urganch, 2006.
2. Oshiqnoma, II kitob. Nashrga tayyorlovchilar S.R.Ro'zimboyev, S.S.Ro'zimboyev, G.Eshchanova, Urganch, 2008.
3. Oshiqnoma, IV kitob. Nashrga tayyorlovchilar S.R.Ro'zimboyev, S.S.Ro'zimboyev, G.Eshchanova, Urganch, 2009.
4. Devonova I. "Hurliqo va Hamro" dostoni variantlarining qiyosiy tahlil va badiiyati. Filol. fan. nomzodi... avtoref. –T., 1999.
5. Abdurahmonov G., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. –Toshkent: O'qituvchi, 1981.
6. Madrahimov O. O'zbek tilining o'g'uz lahjasi leksikasi. –Toshkent: Fan, 1973.
7. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. –Toshkent: O'qituvchi, 1976.

UO'K 347.78.034

BADIIY ASAR TARJIMASIDAGI PRAGMATIK MUAMMOLARNING MILLIY MENTALITET BILAN BOG'LIQ JIHATLARI

O.Sadinov, o'qituvchi, Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqola badiiy asar tarjimasidagi pragmatik muammolarni tahlil qiladi va milliy mentalitetning tarjima jarayonidagi o'rni haqida fikr yuritadi. Maqolada metafora, madaniy kontekst va lingvistik farqlar kabi asosiy muammolar ko'rib chiqilgan va ularni hal qilish bo'yicha yondashuvlar taklif etilgan. Tarjima jarayonida milliy mentalitetni saqlash, asarning mazmuni va hissiy ta'sirini to'g'ri etkazishning muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, milliy mentalitet, pragmatik muammolar, madaniy kontekst, lingvistik farqlar, metafora, adaptatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются прагматические проблемы перевода художественных произведений и рассматривается роль национального менталитета в процессе перевода. Основное внимание уделено таким проблемам, как метафоры, культурный контекст и лингвистические различия, а также предложены подходы к их решению. Подчеркивается важность сохранения национального менталитета для правильной передачи содержания и эмоционального воздействия произведения.

Ключевые слова: художественный перевод, национальный менталитет, прагматические проблемы, культурный контекст, лингвистические различия, метафора, адаптация.

Abstract. This article analyzes the pragmatic issues in the translation of literary works and examines the role of national mentality in the translation process. Key challenges such as metaphors, cultural context, and linguistic differences are discussed, along with suggested approaches to address them. The importance of preserving national mentality for accurately conveying the content and emotional impact of the work is emphasized.

Keywords: *literary translation, national mentality, pragmatic issues, cultural context, linguistic differences, metaphor, adaptation.*

Kirish. Badiiy asar tarjimasida insoniyat madaniyatlarini birlashtiruvchi koʻprik vazifasini bajaradi. Bu jarayon asarning nafaqat til jihatidan, balki uning ichki maʼno qatlamlarini, madaniy va milliy xususiyatlarini ham boshqa tilda qayta yaratishni talab qiladi. Badiiy asar tarjimasida faqatgina tilni oʻzgartirish emas, balki milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni boshqa madaniyat doirasida tushunarli qilishdir.

Milliy mentalitet xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy tajribasini oʻzida aks ettiradi. Tarjima jarayonida ushbu mentalitetni inobatga olish muhim ahamiyatga ega, chunki u asarning mohiyatini saqlab qolishda va oʻquvchiga toʻgʻri etkazishda hal qiluvchi omil boʻlib xizmat qiladi. Ammo bu jarayon bir qator pragmatik muammolarni keltirib chiqaradi, masalan, madaniy aloqadorlikka ega boʻlmagan iboralar, til vositalarining semantik koʻlami va maʼnodagi nozik farqlarni tarjimada ifodalash murakkabligi.

Ushbu maqolada badiiy asar tarjimasida milliy mentalitetni saqlashga toʻsqinlik qiluvchi pragmatik muammolar va ularni hal qilishning usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjimaning lingvistik va madaniy xususiyatlarini milliy mentalitet bilan uygʻunlashtirishning nazariy va amaliy jihatlari koʻrib chiqiladi.

Milliy mentalitet va badiiy tarjima

Milliy mentalitet xalqning madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribasi, urf-odatlarini va dunyoqarashini ifodalovchi oʻziga xos xususiyatlar majmuasidir. U xalqning hayot tarzi va tafakkuriga chuqur singib ketgan maʼnaviy boylar boʻlib, badiiy asarlarda oʻz ifodasini topadi. Badiiy asarlarni tarjima qilishda milliy mentalitetni inobatga olish oʻquvchiga asarning asl ruhini va mazmunini toʻgʻri etkazish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy mentalitetning tarjimadagi aks ettirilishi

Badiiy asarlarning milliy mentalitet bilan bogʻliqligi ikki asosiy jihatga ega:

1. **Madaniy kontekstni ifodalash:** Milliy mentalitetni oʻzida aks ettirgan madaniy kontekst va ramzlar asarning semantik va pragmatik mazmunini belgilaydi. Masalan, oʻzbek xalqining anʼanalariga asoslangan iboralar, ramziy tasvirlar yoki xalq maqollari koʻpincha tarjima jarayonida yoʻqolib ketishi mumkin. Tarjimon ushbu ifodalarni boshqa tilda muvofiq ravishda moslashtirishi kerak.

2. **Til vositalarining milliy xususiyatlari:** Har bir xalqning tili oʻzining madaniy xususiyatlariga mos ravishda rivojlangan boʻlib, soʻzlarning semantik maʼnolari va foydalanilish doirasi ham milliy mentalitetni aks ettiradi. Masalan, oʻzbek tilidagi "mehmondoʻstlik" konsepti boshqa tillarga tarjima qilinayotganda, uning madaniy va hissiy yukini toʻliq ifodalash oson emas.

Tarjima jarayonidagi muammolar

Milliy mentalitetni tarjimada aks ettirishda quyidagi asosiy muammolar yuzaga keladi:

1. **Metaforik va simvolik ifodalar:** Har bir madaniyatga xos metaforalar va ramzlar boshqa madaniyatda tushunarli boʻlmasligi mumkin. Bu iboralarni tarjima qilishda ularning pragmatik maʼnosini saqlash lozim.

2. **Madaniy aloqadorlikning yoʻqligi:** Asl matnda mavjud boʻlgan madaniy unsurlar boshqa madaniyatda aloqadorlikka ega boʻlmasligi mumkin. Masalan, oʻzbek xalqining "dasturxon" tushunchasini toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilishda uning ijtimoiy va madaniy maʼnosi yoʻqolishi mumkin.

3. **Lingvistik farqlar:** Oʻzbek tilidagi jumlar va iboralar koʻpincha hissiy va maʼnoli koʻlamga boy boʻladi. Tarjimada ularning semantik va hissiy qiymatini toʻliq saqlash qiyin boʻlishi mumkin.

Milliy mentalitetni tarjimada saqlash yondashuvlari

Milliy mentalitetni tarjimada toʻgʻri aks ettirish uchun quyidagi yondashuvlar qoʻllaniladi:

• **Ekvivalentsiyani taʼminlash:** Asl matnning pragmatik maʼnosini saqlab qoladigan ekvivalent ifodalarni tanlash.

• **Adaptatsiya:** Madaniy va milliy unsurlarni boshqa tildagi o'quvchilarga tushunarli shaklda moslashtirish.

• **Izohlar qo'shish:** Zarurat bo'lganda matnga izohlar kiritish orqali madaniy unsurlarni tushuntirish.

Milliy mentalitet va badiiy tarjima bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, tarjimonning vazifasi ushbu mentalitetni tarjima matniga to'liq singdirishdir. Bu nafaqat asarning badiiy qiymatini saqlab qolishga, balki turli xalqlar o'rtasida madaniy muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarjimon milliy mentalitetni chuqur tushunishi va uni boshqa til vositalari yordamida aniq va to'g'ri ifoda etishi kerak.

Pragmatik muammolar

Badiiy asar tarjimasida pragmatik muammolar asarning mazmunini, uslubini va hissiy ma'nosini to'g'ri etkazishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Pragmatik muammolar nafaqat lingvistik jihatlariga, balki madaniy, tarixiy va milliy kontekstlarga ham tegishlidir. Quyida badiiy tarjimada eng ko'p uchraydigan pragmatik muammolar tahlil qilinadi.

1. Metafora va simvolik iboralar

Metafora va simvolik iboralar badiiy asarning uslubi va mazmunining ajralmas qismidir. Ular milliy mentalitetni aks ettiruvchi boy ma'noga ega bo'lishi mumkin. Biroq, tarjima jarayonida bu ifodalar boshqa madaniyat o'quvchisi uchun tushunarli bo'lmasligi mumkin.

• **Masalan:** O'zbek tilidagi "tog'dek elkadosh" iborasini tarjima qilishda uning ramziy ma'nosi ("yordamchi, ishonchli odam") boshqa tilda tushunarli bo'lishi uchun izoh yoki ekvivalent ifoda talab etiladi.

2. Madaniy kontekstni ifodalash

Badiiy asar muallifining dunyoqarashi va xalqning hayot tarzi asardagi har bir detalda aks etishi mumkin. Ushbu madaniy kontekstni boshqa madaniyatda tushunish va ifodalash pragmatik muammolarni keltirib chiqaradi.

• **Masalan:** O'zbek madaniyatida "osh" marosimi do'stlik va mehr-oqibatni ifodalaydi. Ushbu hodisani boshqa tilda shunchaki "a meal" deb tarjima qilish asarning mazmunini yo'qotishga olib kelishi mumkin.

3. Lingvistik farqlar

Turli tillarning lingvistik tizimi va semantik tuzilishi bir-biridan farq qiladi. Bu esa ba'zi iboralar va grammatik shakllarni boshqa tilda ifodalashni murakkablashtiradi. Masalan, o'zbek tilidagi nazokatli so'zlar yoki hurmat bildiruvchi iboralar ingliz yoki boshqa tillarda mos ekvivalentga ega bo'lmasligi mumkin.

4. Muqobil tarjima tanlovi

Ba'zan asarda bir xil mazmunga ega bo'lgan bir nechta tarjima variantlari paydo bo'lishi mumkin. Tarjimonning vazifasi – muqobil variantlardan asarning pragmatik va hissiy ma'nosini to'liq aks ettiradiganini tanlashdir.

• **Masalan:** O'zbek tilidagi "ko'ngil gulini ochmoq" iborasini "to win someone's heart" yoki "to make someone happy" sifatida tarjima qilish pragmatik ma'no va uslubiy uyg'unlikni ta'minlashga bog'liq.

5. Nutq madaniyati va dialektlar

Asarda milliy dialektlar va o'ziga xos nutq uslublari keng qo'llaniladi. Bularni tarjimada saqlash pragmatik qiyinchilik tug'diradi, chunki dialektlarning madaniy konteksti boshqa til o'quvchisi uchun begona bo'lishi mumkin.

6. Hissiy va Ma'naviy Ma'no

Badiiy asar ko'pincha o'quvchida hissiy javob uyg'otishni maqsad qiladi. Ushbu hissiy va ma'naviy ma'noni boshqa tilga o'girishda muallifning maqsadi va ruhini saqlash katta ahamiyatga ega.

• **Masalan:** O'zbek she'rlaridagi lirizm va milliy ohangni ingliz tiliga to'g'ri o'girish juda murakkab bo'lib, tarjimonda ijodiy yondashuvni talab qiladi.

7. Madaniy aloqadorlikning yo'qligi

Ba'zi madaniy belgilar va urf-odatlar boshqa madaniyatda umuman uchramaydi. Tarjima jarayonida bu elementlar tushunarsiz yoki begona ko'rinishi mumkin.

• **Masalan:** O'zbek tilidagi "salom-alik qilish" iborasi boshqa tillarga so'zma-so'z tarjima qilinsa, uning ijtimoiy ahamiyati yo'qolishi mumkin.

Muammolarni hal qilish yondashuvlari

1. **Kontekstual tarjima:** Matnning umumiy mazmuniga mos ravishda iboralarni qayta ishlash.
2. **Izohlar va annotatsiyalar:** Madaniy jihatdan murakkab elementlarni tushuntiruvchi izohlar qo'shish.
3. **Adaptatsiya:** Milliy madaniy elementlarni boshqa madaniyat o'quvchisiga tushunarli bo'lgan shaklda ifodalash.
4. **Muqobil ekvivalentni tanlash:** Pragmatik ma'noni saqlab qoladigan ekvivalent iboralarni topish.

Pragmatik muammolar badiiy asar tarjimasida eng murakkab jihat hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun tarjimon til, madaniyat va milliy mentalitetning o'ziga xos tomonlarini chuqur o'rganishi lozim. Shu yo'sinda asarning mazmuniy va ruhiy qiymatini to'liq saqlab qolish mumkin.

Xulosa. Badiiy asar tarjimasida til va madaniyatlar o'rtasidagi murakkab muloqot jarayoni bo'lib, unda asarning mazmunini, uslubini va hissiy ta'sirini saqlab qolish asosiy maqsad hisoblanadi. Tarjima jarayonida milliy mentalitetni inobatga olish asarning asl mohiyatini o'quvchiga to'g'ri etkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ammo bu jarayonda metafora va simvolik iboralar, madaniy kontekstni tushunish va ifodalash, lingvistik farqlar kabi pragmatik muammolar yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'afurov, A. Badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.2020.
2. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.1998.
3. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge.1995.
4. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.2011.
5. Латышев, Л. К. Перевод: проблемы теории, практики и методики обучения. Москва: Наука.2001.

UDC 81'37(035.3)

THE METHOD OF SEMANTIC ANALYSIS OF LEXICAL UNITS

M.R. Safarova, Senior teacher, school №17, Independent researcher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu ish til nominatsiyasining lingvistik mohiyati va qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan keng qamrovli tadqiqotlarning bir qismidir. Til nominatsiyasining tabiati, ayniqsa, turli tillarning leksik birliklarining menenjarini ko'rib chiqish va ularni taqqoslashda yorqin va aniq namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: lug'at, til, leksik birliklar, dunyo tasviri, nominativ jihat.

Аннотация. Данная работа является частью более масштабного исследования, направленного на выявление лингвистической сущности и закономерностей языковой номинации. Природа языковой номинации особенно ярко и ощутимо проявляется при рассмотрении значения лексических единиц разных языков и их сравнении. Ключевые слова: лексика, язык, лексические единицы, картина мира, номинативный аспект.

Ключевые слова: лексика, язык, лексические единицы, картина мира, номинативный аспект.

Abstract. This work is part of a more extensive study aimed at identifying the linguistic essence and patterns of language nomination. The nature of the language nomination is especially vividly and tangibly manifested when considering the meanings of lexical units of different languages and comparing them.

Key words: vocabulary, language, lexical units, picture of the world, nominative aspect.

From a functional point of view, the vocabulary of a language is a set of naming tools. "Something that exists must be named" in order to become a fact of the human world. "To name", "to name" means to see in the world, to separate from the world, to include in the humanized world. Naming is a necessary prerequisite for communication and regulation: therefore, the existence of a nomination subsystem is mandatory for the language. To "name" means to relate something, the reality of the Universe, to one or another element of the ideal "picture of the world" and to designate it in one way or another by explication of this element".

To analyze meanings in the nominative (functional) aspect, it is very important to choose a method of semantic analysis of lexical meanings that is adequate for this purpose. The purpose of this work is to substantiate the choice and description of procedures for the method of semantic analysis of lexical meanings that make up the same semantic field of lexical units in different languages. The category of meaning consists of the unity of three elements (G. Frege's "semantic triangle"): the signifier (the outer side of the verbal sign is the sound, graphics); denotation or referent (the designated object of reality); the signified (the reflection of this object in a person's mind is a signifier). In the signified of a verbal sign, as part of its signification, there is a more or less structured part – the designation, due to the opposition of this word to other words of its lexico – semantic group, and a part unique to this concept is less structured or does not have any structure at all. The designation can be determined by a list of differential features that they contrast and simultaneously combine this designation with the designations of other words in its group. In the rest of the signification, the signs are not differential, but integral, inherent only in this signification, but when going beyond the field, these signs turn out to be differential for various significants, as field names. To identify the structuration of the lexical meaning and determine the minimum semantic features of its components, component analysis is well suited, implying a procedure for splitting the meaning into components (semes) that represent this value not in the form of a simple bundle, but in the form of a certain way organized structure in which the significance of a component is determined by the relationship to other components. A. A. Ufimtseva believes that to analyze the semantics of lexical units, "researchers, not without reason, resort to the most objective available to them evidence – to dictionary definitions", noting also "definitional analysis", i.e. the use of dictionary definitions as a special methodological technique for describing lexical semantics, has been elevated to the rank of a method of linguistic research". The component analysis based on dictionary definitions, however, is not without drawbacks, one of which, as O. N. Selivestrova rightly notes, is that "in dictionary entries, along with the correct ones, there is incorrect information and, moreover, dictionary definitions are often incomplete". This disadvantage is partially eliminated by referring to a sufficiently large number of dictionaries, which are selected from among the most authoritative and modern lexicographic dictionaries, which are selected from among the most authoritative and modern lexicographic sources, which allows to overcome the subjectivism of the compilers to a certain extent and obtain an objective picture of the semantic volume of lexical units already at the first stage of analysis. In his latest work on component analysis, L. M. Kuznetsov writes: "It seems doubtful that a semasiologist, having at his disposal a variety of tools for the study of lexical meanings, would limit himself in advance to only one of them, unless, of course, he pursues some special goals ... A reasonable combination of various methods of description is an urgent necessity for modern semasiology". In this work, a component analysis based on dictionary definitions is combined with contextual analysis, the selected features were verified with the help of native-speaking informants. In many cases, to highlight semantic signs, especially categorical ones, it turns out to be necessary to conduct an experiment – a method of linguistic research, which, according to Y. N. Karaulov, "in fact, represents the strongest type of argumentation". The main type of linguistic experiment in this work was the implementation of various transformations. The significance of transformational transformations is established with the help of informants. Before proceeding to a more detailed description of research methods and demonstration of individual analysis procedures using specific examples, it is necessary to emphasize that the decomposition of lexical units into components and the integration of lexico – semantic groups and semantic fields is a single process, the specified procedures of which are carried out in parallel. Component analysis only reveals the actual organization of meaning when the identification of the

components of meaning "is due to both the ratio of elements within a single meaning and the ratio of this value with the values of other linguistic units.

Thus, since the procedure of component analysis itself involves comparing the values of the analyzed units, already during the analysis the researcher discovers that some lexical units are in relation to identification by dominant features, their semantic structures and are opposed by subordinative features, while others do not detect relations of identification of dominant features. The coinciding dominant features are integral for combining lexical meanings into lexico-semantic groups and semantic fields. The first operation that prepares the material for the direct analysis of meanings is the compilation of the most complete definition of an individual meaning according to data from different dictionaries in order to present the content of the interpreted meaning in a more explicit form of linguistic expression. Such a transformation, however, preserves the meaning of the described unit, since none of the components specified by dictionaries are eliminated. Thus, the verb eat in its transitive meaning is defined as follows: take (solid food, also soup) into the mouth and swallow it; take in through the mouth as food: ingest, chew and swallow in turn; take in through the mouth and swallow (solid food or soup). The definitions given in different dictionaries do not differ fundamentally from each other. The only difference that can be noticed is the completeness of the definition. Together, they describe the eating process in all its phases. A transformed definition reflecting all these phases would be: take solid food also soup through the mouth, ingest, chew and swallow it in turn. The second operation, pursuing the same goal of converting a less explicit form into a more explicit one, is the semantic deployment operation. This operation consists in substituting interpretations of the word components of the definition into the definition. This technique ensures the consistent reduction of definitions to constructions with a simpler connection between form and content. For example: the definition of the verb devour – eat hungrily or greedily as a result of the conversion takes the form: take solid food, also soup through the mouth, ingest, chew and swallow it in turn + hungrily or greedily. Using in such transformations only what is actually found in dictionary definitions provides a guarantee against arbitrariness and subjectivism of the researcher. Such transformations make it possible to reduce definitions to a uniform form, making it possible to compare them.

Here, however, there is a danger of excessive detail, in which the components of the definition can be decomposed and replaced indefinitely. Therefore, in each specific case, the semantic deployment procedure should be discontinued when the signs obtained as a result of the division do not have differentiating force within the given system. Segmentation of the semantic space of a lexical unit and the separation of individual semes must be carried out until there is not a single lexical unit left in the original list that requires such a division for its delineation from other units of the original list. As a result of the first two operations of analysis, the meanings of lexical units acquire the form of a complex of components in which some components play a dominant role, others a subordinate one. In the meaning of the verb devour, the dominant component is eat (its content is represented by the semes "take solid food", etc.); and the subordinate components are "hungrily or greedily". It is appropriate to recall here that the decomposition into components and the integration of lexico-semantic groups and semantic fields are two parallel sides the unified process of studying the semantics of lexical units. Therefore, already at this stage of the analysis, it becomes obvious that the verbs to eat and devour belong to a lexico-semantic group that unites along with them the verbs dine, breakfast, etc., since in their meanings the eat component is in a dominant position: dine – eat the main meal of the day; breakfast – eat the first meal of the day. For example, the integral sign of the verbs anger, frighten, is "cause": anger – cause to begin to feel anger; frighten – cause to begin to feel fear; kill – cause to stop living.

The verbs anger and frighten are combined according to the subordinative component "feel" and form, together with other verbs, a lexical paradigm of the lowest rank – a paradigm of verbs with the generalized meaning "cause an emotional state". In this paradigm, in turn, paradigms of lower rank are distinguished by components of meaning (semes) located at the second level of subordination. So, the verb anger forms, along with the verb enrage and others, one paradigm (enrage – cause to begin to feel great anger), and the verb frighten, along with the verb scare and the like, is

another peer-to-peer the paradigm (scare – cause to begin to feel sudden fear). Each of the identified paradigms is characterized by its generalized semantic feature. For example, for the verbs frighten, scare, dismay, terrify, etc., such a generalized semantic feature would be ("causation of fear"). The content of the generalized semantic feature of the higher-rank paradigm "causation of an emotional state" is expressed in the English verb system by generalized semantic features "causation of fear", "causation of anger", etc., and he himself, along with others generalized semantic features of the same rank express the content of the generalized semantic feature "causation", which is present in the semantic structure of all constituents of this large paradigm in the form of a component (seme) "cause". The described component analysis, which reveals the substantial volume of lexical meaning as part of a lexico-semantic group or semantic field or any other lexical paradigm, for each compared language is a sufficient basis for identifying the specifics of the nomination of this piece reality (denotation) and division into a separate language of the conceptual continuum (the signature).

REFERENCE:

1. Рудяков – Язык, или почему люди говорят. (Опыт функционального определения естественного языка.) Киев, «Грамота», 2004. – 223с. 5. О. Н. Селиверстова – Некоторые типы семантических гипотез и их верификация. Гипотеза в современной лингвистике. – М., Наука, 1980. – С. 262-300. 6.
2. Ю. С. Степанов – Номинация, семантика, семиология (виды семантических определений в современной лексикологии). В кн. Языковая номинация. – М., Наука, 1977. – С. 300. 7.
3. Haydarov, A. A. (2019). Methodological features of imitation words. *Theoretical & Applied Science*, (10), 688-690. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328966>

UO'K 659.123.1

REKLAMA MATNI – TIL MAXSULOTI SIFATIDA

Sh.N.Saidrasulova, o'qituvchi, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama matnining tilshunoslikdagi asosiy xususiyatlariga to'xtatilib o'tilgan. Reklama talabgor (ishlab chiqaruvchi yoki xizmat taklif qiluvchi) tomonidan iste'molchilarga muayyan maxsulot, shaxs, g'oya yoki xizmat ko'rsatish, ularning qulaylik va afzalliklari haqida bevosita yoki bilvosita foyda (daromad) olish maqsadida xabar, tavsiya berish, namoyish qilishdir.

Kalit so'zlar: Reklama matni, fonologik, grafik, morfologik, leksik, neologizm, iste'molchi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные особенности рекламного текста в лингвистике. Реклама – это сообщение, рекомендация, представление заявителя (производителя или поставщика услуг) потребителям о конкретном товаре, человеке, идее или услуге, их удобстве и выгоде с целью получения прямой или косвенной выгоды (дохода).

Ключевые слова: Рекламный текст, фонологический, графический, морфологический, лексический, неологизм, потребительский.

Abstract. This article focuses on the main features of the advertising text in linguistics. Advertising is a message, recommendation, presentation by the applicant (producer or service provider) to consumers about a specific product, person, idea or service, their convenience and benefits, in order to receive direct or indirect benefit (income).

Keywords: Advertising text, phonological, graphic, morphological, lexical, neologism, consumer.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida ishlab chiqarish turlari ko'paydi. Ammo hozirgacha xalqimizda reklama borasida to'la tushuncha rivojlanmagan deyish mumkin. Chunki maxsulot reklamasida og'zaki reklama kuchliroq sanab kelinmoqda. Reklama qilishdan ko'ra tanish – bilishlar tomonidan tavsiya va takliflar bila fikr bildirish ishonchli vosita bo'lib qolgan. O'zbek xalqi uchun maxsulotning tajribadan o'tgan xolda tavsiya qilishlarini qabul qilish odat tusiga aylangan. Ayniqsa, kundalik un, yog', guruch va boshqa oziq – ovqat maxsulotlari, albatta, kimningdir tavsiyasi bilan xarid qilinadi.

Broker yoki sotuvchi maxsulotni tanlashda jtimoiy qatlamning moliyaviy xolatiga qarab ish yuritadi. Shaxar va qishloq iste'molchilari o'rtasida reklama ta'sir doirasining farqi juda katta.

Bugungi kunda O'zbekistonda iqtisodiy rivojlanish tufayli ijtimoiy qatlamning moliyaviy axvoli yaxshilanib, maxsulotni xarid qilishda iste'mol madaniyati rivojlandi va reklamaga ehtiyoj kuchayib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. E.V.Medvedeva o'zining “Reklama aloqalari” kitobida quyidagicha yondashadi: “Reklama – bu ommaviy yo'naltirishning bir turi bo'lib, unda bir yo'nalishga ega shaxsiy bo'lmagan ma'lumotli, majoziy, ekspressiv taklif qiluvchi matnlar yaratiladi va tarqatiladi, reklama beruvchi tomonidan moliyalashtiriladi va odamlar guruxlariga yuboriladi. Reklama beruvchining tanlovi va xatti – xarakati munosib baholanadi”. Ushbu ta'rif barcha reklama turlari (tijorat, ijtimoiy va siyoyiy, xatto reklama maqolalari va jamoat munosabatlari) ga xos matnlarni qamrab olgan bo'lib, reklamanning maqsadga muvofiqligi, ya'ni reklamanning ma'lum shartlar yoki muayyan xarakterlar uchun turtki yaratish maqsadidagi ta'siri xaqida fikr yuritadi. Reklama matnidagi taklifning maqsadi iste'molchi xis – tuyg'ulariga va ular orqali shaxsning irodasi va ongigga ta'sir qilishdir. L.G.Feshchenko, “reklama matni marketing kommunikatsiyasi sohasida faoliyat yuritadigan kommunikativ birlik” ekanligini ta'kidlaydi.

Reklamaga ta'rif berilgani sayin, uning yangi – yangi qirralari ochilib, ularni yagona qolipga solish murakkab masala ekanligi oydinlashadi. Chunki dunyodagi iqtisodiy va texnikaviy rivojlanishlar davom etarkan, reklama sohasi ham rivojlanishda davom etadi. Ammo eng muxim jixati o'zgarmaydi. Bu – reklama muloqot turi sifatida qabul qilinadi va iste'molchilarni qiziqtirishda turli ko'rinishlarda namoyon boladi. Reklamada belgilanishi kerak, chunki reklamanning mavjudligi va rivojlanishi bevosita jamiyat bilan bog'liq xolda amalga oshadi.

Natijalar va muhokama. Angliyalik tilshunos olim D.Kristal reklama matnining **grafik** (imlo) xususiyatlarini quyidagicha ta'riflagan: “Reklama – bu o'ziga xos bosma xarflar, saxifa dizayni, intervallar kabi omillar, illyustratsiya va ranglardan foydalanishdan iborat bo'lgan yozma nutq tilining umumiy taqdimoti va tuzilishidir”. Xattotlik uslubini tanlash, xarf o'lchami, noan'anaviy imlo va faqat katta (bosh) xarflar reklamanning o'ziga xos grafikasi xisoblanadi. Misol uchun:

BMW. FASTERPIECE. Designed For Driving Pleasure.

Nourishing MEAT. Protein – Family style!

Yuqoridagi birinchi reklama matnida muallif avtomobil markasiga urg'u berish uchun va FASTERPIECE e'tiborni tortuvchi, o'ziga xos aloxida xususiyatini tavsiflash uchun katta xarflardan foydalangan. Designed For Driving Pleasure – roxatlanib xaydang ma'nosidagi iborani esa kursiv qilib yozgan. Brendning xususiyatlarini ko'zga darxol tashlanishiga e'tibor qaratgan. Ikkinchi go'sht maxsuloti reklamasi matnida maxsulot nomini reklama shiorining bir qismiga aylantirish maqsadida nostandart imlodan foydalangan. Reklama dizaynerlari nostandart uslub, o'ziga xos imlo shaklidan tovar nomining darxol e'tiborni tortishi, odamlar xar kuni xarid uchun boradigan joy, maxsulotning esa kundalik iste'mol uchun kerakligini eslab qolishlari uchun qo'llaydi. Reklama tashviqotlarida imloning g'ayritabiiy uslublaridan foydalanish, ingliz tilida ifodalanganiday “standard deviance” (standart og'ish, marketing olamida keng qo'llaniladigan termin) reklama matni uchun oddiy xolat xisoblanadi.

Reklama matnining **leksik** xususiyatlari inson ongiga tez ta'sir etadigan so'zlardan foydalanish bilan bog'liq. Reklama diskursiga leksikaning ta'sirli ifodalanishi xususiyati, ishontirish elementlarining mavjudligigiga xar doim e'tibor qaratiladi. Masalan, oziq – ovqatlarning xar doim “nozik ta'm” (tender), meva – sabzavotlarning “sersuv”ligi (juicy); kosmetika vositalarining terini ajoyib “parvarish”lashi (caressingly), “joziba” baxsh etishi; avtomobillarning “ravon tezlik” (sleep speed) ma'nosini ifodalovchi so'zlar deyarli taklif va tavsiflovchi bo'lib, ko'pincha o'ylab chiqarilgan va buyurtirilgan qo'shma sifatlardan tashkil topgan bo'ladi. Ushbu ma'lumotlarga qo'shimcha sifatida “tanlash imkoniyati” (big choice), tanlash xuquqi” kabi so'zlarning ham ko'p ishlatilishiga ahamiyat berdik

Reklama sohasi ijodkorlari qaysi so'zlarning aynan qaysi maxsulot reklamasiga mos kelishi va kutilmagan vaziyatlarda qo'llanilishi kerakligi xaqida aniq fikrga ega bo'ladilar. Shuningdek, maxsulot nomiga mos keladigan “toza, ajoyib, musaffo, qarsildoq, katta” kabi sifatlardan foydalanishni afzal ko'radilar.

Bundan tashqari, reklama beruvchi maxsulotini targ'ib qilmoqchi bo'lganida, xar doim yoqimli chorlovchi ma'noga ega so'zlarni tanlaydi, salbiy ma'no ifodalovchi so'zlarning ishlatilishiga yo'l qo'ymaydi. Bunday yondashuv iste'molchini qiziqтира oladi va e'tiborini tortadi. Masalan, keling, qarang, tanlang kabi so'zlar. Reklama biznesi ingliz tilida juda ko'plab neologizmlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lan. V.Fromkin "so'zlar biror bir maqsadda yaratilishi mumkin" degan fikrni ilgari suradi. Masalan, Post-it, Velcro, Biro and Frisbee. Lotin, yunon va boshqa chet tillar vositasida paydo bo'lgan "Exxon, Kodak, Xerox, Verizon, Adidas, Google, Pixar, Vaseline" kabi o'ziga xos brend nomlari ba'zan ushbu turdagi maxsulotlar yoki tovarlarning turli markalari uchun umumiy nom sifatida ishlatiladi. Bu so'zlarning ba'zilari faqat ingliz tilidan tuzilgan: Kleenex – clean (toza), Jell – gel (gel).

Reklama matnining **morfologik** xususiyatlaridan biri chatishma (blending) bo'lib, "ikki leksemaning qo'shilishidan bir ma'noni ifodalash"ni anglatadi. Masalan, Starbucks Coffee, Australia Post, family-friend va family Jazzercise – Jazz va exercise, Eurasia – Europe va Asia, avgas – aviation va gasoline, daisy – day's va eye, podcasting – ipod va broadcasting, Sociophoria, actpression, Robelloween, Ecovolution, Weastfouria, and Broadmosphere, Fooshion, Robelloween, Weastfouria. Fooshion – food va fashion so'zlaridan yasalgan, ya'ni ovqat va moda. Food so'zining oxirgi undosh va unli xarflari F va A tushib qolgan. Ushbu chatishma ovqat va moda so'zlarining birikishidan oziq-ovqat ko'rgazmasini xosil qilgan. Weastfouria iborasi West va East (g'arb va janub), Four (to'rt) va Euphoria (eyforiya) sharqni ifodalovchi yapon madaniyati va G'arb tomonidan ifodalangan ingliz madaniyatini oz ichiga olgan xakorlikdagi tadbiridir. "To'rtta" so'zi tadbirni rejalashtirayotgan 4-chi Raqamli muassasa bo'lishi mumkin. Eyforiya so'zi esa "roxatlanasiz" ma'nosida ishlatilgan. Crenation so'zi "creativity" va "nationalism" so'zlari birikishidan paydo bo'lgan. Bu jarayonda birinchi va ikkinchi so'zlarning oxirgi qismlari olib qo'yilgan (ativity va alism). Bu yerda ikkala so'zning birinchi qismi saqlab qolingani: creativity + nationalism. Bazi reklamalarda xaqiqiy extiyojni ifodalasa, ba'zilari o'ynoqi xarakterga ega bo'ladi.

Reklama matnining **fonologik** xususiyatlari xaqida so'z yuritar ekanmiz, reklama matnida ko'pincha she'riy uslubdan foydalanilayotganini kuzatish mumkin. Mnemonik vositalarning (qofiya, ritm, alliteratsiya, assonans) afzalligi shundan iboratki, ovoz reklama sanoatida qo'llaniladigan eng samarali vosita bo'lib, aktyor yoki aktrisalar reklamani ijro etishda va matnni o'qishda ovozlarni bo'rttirib o'qiydilar. Shu usul orqali kerakli vaqtda tinglovchining axborotni eslab qolishini kafolatlashga va undan ta'sirlanishiga erishadilar. Masalan, mushklarni baquvvat qiladigan maxsulot reklamasida kuchli erkak timsolining ovozi aniq, qo'pol va momaqaldir oqday jarangdor yangrasa, kosmetika vositalari reklamalarida ayol kishining ovozi mayin, yengil nafasda, yumshoq artikulyatsiya bilan ijro etiladi".

D.Kristall tomonidan e'tirof etilgan tijorat reklamasining yana bir o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, "maxsulotning ovozi iste'molchiga xissiy ta'sir ko'rsatadi, masalan, so'zlar nazarda tutilgan shovqinlarga o'xshash tovushlarni o'z ichiga olgan so'zlardan foydalanish (onomatopiya)".

Masalan, avtomobil markasining o'ziga xos tovushi Vr-o-o-m, atir yoki sous xidi M-m-m-m-m. Tovar nomlarida odatda tovush yoki xarfiy ramzlardan foydalaniladi, chunki nonushta uchun bo'tqalar dunyosi o'zining qarsildoq sharchalari, mayda yanchilgani, popkorn, qutini silkitganda chiqadigan ovoz kabi vositalar bilan kutilgan natijaga erishadilar.

Xulosa. Reklama matnining turli xususiyatlari og'zaki va yozma nutqning logotip, qisqartmalar yoki gap bo'laklari kabilardan foydalanilganligida yaqqol namoyon bo'ladi. Ularning aksariyati qisqa va bosh gapni o'z ichiga olmaydi va faqat bir so'zli gapdan iborat bo'lishi va tire, nuqta, va nuqtali vergul kabi tinish belgilaridan xaddan ziyod ko'p berilishi mumkin. Oddiy sintaktik qoidada muxim deb xisoblangan gap bo'laklari mutlaqo keraksiz qismlarga aylanadi. Ushbu bo'laklarsiz ham reklama matnlarining ta'siri yuqori darajada bo'laveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Belozerova, E. V. Reklama kak zhanrovyy metakoncept (na materiale russkoj lingvokul'tury) [Tekst] : AKD ... filol. nauk / E. V. Belozerova. -Volgograd, 2007. - 22 s.
2. Bol'shoj tolkovyy slovar' russkogo jazyka [Tekst]. - SPb. : Norint, 1998. - 1189 s.
3. Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar' [Tekst]. -M. : Jenciklopedija, 2001. - 1285 s.
4. Golovin, A. G. Izbiratel'noe pravo v Rossii [Tekst] / A. G. Golovin. - 2-e izd. - M. : Norma, 2009.-231 s.

5. Kara-Murza, E. S. Jazyk sovremennoj russkoj reklamy [Tekst] / E. S. Kara-Murza // Jazyk massovoj i mezhpersonal'noj kommuni-kacii. - M. : Nauka, 2007. - S. 479-552.

6. Kara-Murza, E. S. Reklama: zhanr, funkcion'al'nyj stil', diskurs? [Tekst] / E. S. Kara-Murza ; pod red. M. P. Kotjurovoj // Stereotipnost' i tvorcestvo v tekste. Mezhdvuz. sb. nauch. Trudov. -Vyp. 14. - Perm', 2010. - S. 220-231.

UO'K 881.111.1

REKLAMA MATNINING TIL MAXSULOTI SIFATIDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sh.N.Saidrasulova, o'qituvchi, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar

universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslikda reklama tushunchasining bazaviy ma'nosi va tasnifi haqida so'z boradi. Reklama iqtisod, lingvistika, psixologiya va lingvokulturologiya, sotsiologiya kabi bir nechta soxa kesishmasidagi tushuncha bo'lganligi sababli tadqiqotchilar tomonidan unga turli xil ta'riflar berilgan.

Kalit so'zlar: Reklama, tasnif, televideniya, radio, broshyura, internet, iste'molchi, axborot.

Аннотация. В данной статье говорится об основном значении и классификации понятия реклама в лингвистике. Поскольку реклама представляет собой понятие, находящееся на стыке нескольких областей, таких как экономика, лингвистика, психология и лингвокультурология, социология, исследователями ей даны разные определения.

Ключевые слова: Реклама, объявления, телевидение, радио, брошюры, Интернет, потребитель, информация.

Abstract. This article talks about the basic meaning and classification of the concept of advertising in linguistics. Since advertising is a concept at the intersection of several fields, such as economics, linguistics, psychology and linguo-cultural studies, sociology, it has been given different definitions by researchers.

Keywords: Advertising, classifieds, television, radio, brochures, internet, consumer, information.

Kirish. “Reklama” so’zi ko’p asrlar mobaynida muxim semantik o’zgarishlarga uchragan lotincha “reklame” (qichqirmoq) va “reklamare” (qattiq qichqirmoq) fe’llaridan xosil bo’lgan. Reklama (lot. Reklame – qichqirmoq) – tovarlarning sifati, ularni sotib olishdan ko’riladigan naf xaqidagi axborot; bevosita foyda (daromad) olish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar yoki maxsulot to’grisida tarqatiladigan maxsus axborot.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. S.I.Ojegov ta’rificha, “Reklama – bu keng tarqalgan shon – sharaflarni yaratish, istemolchilar va tomoshabinlarni jalb qilish uchun turli xil usullarda ogohlantirish”. Ushbu ta’rifdan tushunish lozimki, har qanday mish – mishlar, g’iybat va piarlardan to ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan deyarli xar qanday maxsulot haqidagi reklama hisoblanadi. Reklamani tor ma’noda tushunadigan bo’lsak, faqat maxsulot va xizmatlar bilan cheklangan. Ammo shaxs, xudud yoki turizm joylari, siyosiy partiyalar kabilar ham o’z o’rnida turlicha usullarda reklama qilinadi.

AQSHning Shimoliy – G’arbiy universiteti marketing professori Filip Kotler tomonidan ham reklama to’g’risida o’ziga xos ta’rif berilgan: “Reklama bu pul mablag’lari mabai aniq ko’rsatilgan pulli axborotni tarqatish vositasi orqali amalga oshiriladigan shaxsiy kommunikatsiya shakli”.

S.I.Ojegovning ta’rifidan farqli olaraq Kotler barcha bepul ma’lumotlar, mish – mishlar va g’iybatlarni rad etadi hamda tovarlar, xizmatlar to’g’risidagi ma’lumotlarni tarqatishda pulli vositalardan foydalanishni ta’kidlaydi.

Natijalar va muhokama. Bizning fikrimizcha, tarqatiladigan barcha maxsulot ta’riflari pulli yoki bepul bo’lishi iste’mol doirasi miqdorini belgilaydi. Ya’ni, reklamaga ko’proq pul sarflash maxsulotning areal va ijtimoiy zonasi kengayishi bilan namayon boladi.

O’zbek tili izohli lug’atida ob’yektimiz quyidagicha ta’riflangan: “Reklama (fr. Reklamere – qattiq qichqirmoq). Muayyan tovar yoki xizmat turlari xaqida xaridorni xabardor qilish, ularga nisbatan talab extiyojni yuzaga keltirish yoki kuchaytirish maqsadida ana shu tovar va xizmatlar

to'g'risida berilgan ma'lumot. Savdo reklamasi – marketing konsepsiyada maxsulotni sotish tadbirlari majmuasida markaziy o'rinni reklama egallab turadi”.

Reklamani tasniflash ko'plab turlarni taxlil qilish va ajratish talab qilinadigan xodisadir. Internet saxifalarida reklamani 8 ta asosiy turi borligi ta'kidlanadi.

1. Savdo belgisi reklamasi.
2. Ulgurji va chakana reklama.
3. Siyosiy reklama.
4. Manzil – ma'lumotnoma reklama.
5. Fikrlovchi reklama.
6. Korporativ reklama.
7. Biznesga oid reklama.
8. Ijtimoiy reklama.

Rossiyaning eso – online.ru sayti ham xuddi yuqoridagi kabi turlarni ko'rsatadi va shu bilan birga, iste'molchi guruxlarga ko'ra ham 8 ta asosiy turga ajratadi:

1. Maqsadli auditoriya tarkibi – kuchli, o'rta va zaif segmentlangan.
2. Maqsadli ta'sir – tijorat (maxsulot – xizmat) va notijorat (siyosiy va ijtimoiy).
3. Tarqalish kengligi – global, milliy, mintaqaviy, maxaliy.
4. Yetkazish usuli – bosma, electron, tashqi.
5. Reklama ko'rinishi – matn, vizual, matnli.
6. Ta'sir usuli – bevosita va bilvosita.
7. Maqtash yo'li bilan – nomaqbul va shaxsiylashtirilgan.
8. To'lov usuli – bepul va pulli.

A.A.Romanov va V.A.Polyakovlar tasnifida ham masalaning mohiyati to'liq qamrab olishga harakat qilingan. Reklama ishi keng tarmoqli bo'lganligi uchun ularni tasniflash va turlarda ajratish murakkab masala bo'lib qolmoqda. Chunki maxsulotlar ko'lamini kengayib boradi. Tabiiyki, ularni iste'molchilarga yetkazishning yangi yo'llari ham paydo bo'ladi. Ushbu yetkazish yo'llari esa reklama turlarining yangilanishiga olib keladi. Reklama tasniflarini o'rganish asosida jadval ishlab chiqishga xarakat qildik.

Reklama turlarga ajratish juda murakkab va evolyutsion jarayondir. Ayrim olimlar “yonuvchi reklama” yoki “raqamli reklama” kabi tushunchalarni tur sifatida ajratib bo'lmaydi deb xisoblaydilar. Darhaqiqat, bu unsurlar barcha turdagi reklamalar uchun umumiy mohiyat kasb etadi.

Reklama o'z oldiga qo'yilgan maqsadi, tuzilishi, yo'naltirilishi, amalga oshirilishi, moliyalanish Manbai, amal qilish muddati kabilarga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Xorijiy va mamlakatimiz tajribasiga muvofiq reklamani quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Ob'yektlar bo'yicha reklama qilish.
2. Yetkazib berish shakllari bo'yicha.
3. Reklama materialning xarakteri va xususiyatlari bo'yicha.
4. Tanlangan strategiya bo'yicha.
5. Tarqatish vositalari bo'yicha.

Axborot reklamasi asosan tovarni dastlab bozorga kiritishda amalga oshiriladi. Reklamalarning boshqa shakllari ham mavjud. Esdaliklar ishab chiqarish, tekinga taklifnomalar taqdim qilish, turli xil o'yinlar o'tishi davrida esdaliklarni sovg'a qilish.

Reklamalar himoya qilish, birlashtirish, (ittifoq) korporativ maqsadlar uchun qo'llanuvchi reklamalarga ham guruxlanadi.o'z nomidan ma'lumki, bunday maqsadda amalga oshirilayotgan reklamalar ko'p xollarda tadbirkor, ishlab chiqaruvchilar tomonidan tovarlarni bozorlarga kiritish yoki raqobatchilardan ximoya qilish va nixoyat uni yengish uchun uyushmalar tuzish, birlashib xarakat qilish kabi maqsadlarni amalga oshiradilar. Bozorga kirib olgach esa, o'z tovarlarini raqobat kurashida yengib chiqish, ximoya qilish uchun ham shu turdagi reklamalardan foydalanadilar. Bu reklamalarda firmaning xalq davlat oldidagi xizmatlari, uning obro'si bilan ko'rsatiladi. Unda davlatning firmaga ko'rsatayotgan marhamati, masalan, kreditlar, buyurtmalar berishda uni boshqa firmalarga nisbatan a'lo kurashi, litsenziyalar berishda, sug'urtalar qilishda imtiyozlar berishi

ta'kidlanadi. Bu bilan firmaning va uning tovar yoki xizmatlarini naqadar qadrlri, noyob, sifatli ekanligiga xaridorning diqqatini jalb qiladi.

Reklama iqtisod, lingvistika, psixologiya va lingvokulturologiya, sotsiologiya kabi bir nechta soxalar kesishmasidagi tushuncha bo'lganligi sababli tadqiqotchilar tomonidan unga turli xil ta'riflar berilgan. Reklamani etimologik nuqtai nazardan ta'riflaydigan bo'lsak, Merriam Vebster onlayn lug'atiga ko'ra, "reklama" termini lotincha "advertere" so'zidan olingan bo'lib, "vertere" uning o'zagini tashkil qiladi hamda ma'nosi diqqatni qaratish yoki e'tibor berishni anglatadi. Bundan tashqari, reklama so'zi ingliz tilida "advertisement / , aedva - 'taizment / Brit / ed 've:tesment" (Britannica Concise Encyclopedia) sifatida ikki xil talaffuz qilinadi.

Har ikki tomon ham reklamaning muallifi va tinglovchilari xisoblanadi, chunki reklama qilingan maxsulot xaqida ma'lum bir axborotga ega bo'ladigan va qiziqishlari ham o'zaro bir xil bo'ladi. Shu sababli, "sanoat reklamalari" odatda yuqori nufuzli (prestij) va iste'molchi reklamalaridan asosan aniq ma'lumotlarni qamrab olishi, ishontirish kabi til birliklaridan kamroq foydalanishi bilan farqlanadi. Navbatdagi reklama misolida "The future is never finished! Inspire the world and create the future at Samsung. Our dynamic internships help you expand your expertise and experience through rich exposure to leadership, opportunities to make an impact and empowerment to bring new ideas to life." Notijorat reklama misolida turli assotsiatsiyalar va jamiyatlarning beg'araz yordam xaqidagi murojaatlari va siyosiy tashviqodlarni korish mumkin. Masalan, It's very simple – starving children in Africa need your help. Drought, poverty and conflict have impasted every aspect of their lives. With your support, our frontline health teams are working across the continent to deliver emergency hunger and nutrition programs to save vulnerable children. Critically, we're also working to prevent malnutrition from occurring in the first place. But we can't do it without you! Birinchi Afriko – Amerikalik AQSH prezidenti Barak Obamaning prezidentlik saylovi kampaniyalaridagi "Change We can believe in" (biz kutgan o'zgarish) shiori demokrat nomzod uchun eng yaxshi siyosiy shior sifatida e'tirof etilgan.

Reklama turlarini axborot vositalarining turlariga ko'ra ham tasniflash mumkin: televideniya, radio, broshyuralar, varaqalar, jurnallar, gazetalar va boshqa chop etiladigan maxsulotlar reklamalari, Internet va to'g'ridan – to'g'ri pochta reklamasi, tashqi reklamalar va boshqalar.

Xulosa. Yuqoridagi tasniflash jarayonida xar qanday reklama xususiyati tanlangan tasnifga mos kelishi xisobga olinadi. Reklamani turlarga ajratishda ko'plab to'siq yoki jumboqlarga duch kelindi. Ulardan biri – do'kon peshtoqiga ilingan atab qo'yilgan nom. Bu nomlarni reklama o'rnida qabul qilish yoki qilmaslik masalasi o'rganiladi va reklama so'zining asl ma'nosi, vazifalarig nazar solindi. Reklamaning vazifasi iste'molchiga maxsulot xaqida xabar berish, maqtash va tanishtirishdir. Ushbu yozuvlar ham, iste'molchining Nazari tushganda, reklama sifatida namoyon bo'ladi. Do'kon yoki xizmat ko'rsatish nomini jozibali qilish maqsadi uning reklama sifatida shakllanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kara-Murza E.S. Lingvosemiotika russkoy potrebitel'skoy reklamy kak nauchnoe napravlenie i vuzovskaya distsiplina// Kognitivnyy i kommunikativnyy aspekty diskursivnoy deyatel'nosti: Materialy Mezhd. nauch.-prakt. konf. 11-12 dekabrya 2012 g. Ufa: BGU, 2012. T. 2. S. 3-7.
2. Ezhova E.N. Prostranstvo i vremya v media-reklamnoy kartine mira. M.: Ileksa; Stavropol': Izd-vo Stavropol'skogo gosudarstvennogo unta, 2009. 178 s.
3. Kara-Murza E.S. Yazyk russkoy pechatnoy reklamy // Yazyk mezhlichnostnoy i massovoy kommunikatsii: Kollektivnaya monografiya / Pod red. G.Ya.Solganika. M., Mediamir, 2007. S. 479-552.
4. Morozova I.G. Reklamnyy stalker. Teoriya i praktika strukturnogo analiza reklamnogo prostranstva. M.: Gella Print, 2002. 272 s.
5. Kaftandzhiev Kh. Teksty pechatnoy reklamy. M.: Smysl, 1995. 73 s.
6. Anisimova E.E. Lingvistika teksta i mezhkul'turnaya kommunikatsiya (na materiale kreolizovannykh tekstov). M.: Academia, 2003. 128 s.

**FRANSUZ TILIDAGI QATNOV FE'LLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDA
XOSLASHUV MUNOSABATLARI**

N. Samandarova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz tilida qatnov (yo'naltirilgan harakatni ifodalovchi) fe'llari, ularning leksik-sintaktik va qiyosiy xususiyatlari haqida gap boradi. Ma'lum ob'ekt tomon borish va undan uzoqlashish ma'nolarini ifodolanishida ishtirok etadigan bu fe'llarning tahlili misollar yordamida keltiriladi.

Kalit so'zlar: ob'ekt, predmet, harakat, makon, qatnov fe'llari, harakat fe'llari, yo'naltirilgan fe'llar, konkretlashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются глаголы движения во французском языке, их лексико-синтаксические и сравнительные особенности. Анализ этих глаголов, которые участвуют в выражении значений приближения к определённому объекту и удаления от него, приводится с помощью примеров.

Ключевые слова: объект, предмет, движение, пространство, глаголы движения, направленные глаголы, конкретизация.

Abstract. This article discusses the directional (motion-indicating) verbs in the French language, focusing on their lexical-syntactic and comparative features. The analysis of these verbs, which are involved in expressing the meanings of moving toward a specific object and distancing from it, is presented through examples.

Keywords: object, subject, motion, location, motion verbs, directional verbs, specification.

Yo'naltirilgan harakat kategoriyasini ifodalashda qatnov fe'llarining leksik-semantik hamda leksik-sintaktik ifoda planlarining munosabatlari uyg'unlashgan holda kuzatiladi, hamda tillarga oid o'zaro xoslashuv munosabatlari yaqqol ajralib turadi.

Umumiy yo'naltirilganlik ma'nosiga ega fe'llar ko'proq makon munosabatlari bilan konkretlashishi mumkin. Xususan, fransuz tilida ushbu fe'llar lokativ ma'noga ega predloglar vositasida hamda joyni anglatuvchi, yo'nalishni anglatuvchi otlar vositasida konkretlashadi.

1. Ils allaient tout doucement le long de la route, s'asseyant parfois sur le fossé, et regardant au loin si on n'apercevait pas encore le cavalier. (Guy de Maupassant. Une vie. L'humble vérité. p.167).

Ular bir-bir odimlab borishar, goho yo'l chekkasida dam olib, o'tliq ko'rinmayotganmikan, deb olislarga tikilishadi. (Gi de Mopassan. Hayot ayni haqiqat. 177-bet).

2.Elle alla le long de la rivière , sur le chemin de halage pavé de cailloux secs, et, longtemps, du côté d'Oysel, au-delà des îles. (G.Flaubert. Mme Bovary. Troisième partie. p.346).

Bir qancha vaqt ekipaj daryo yoqalab tosh yotqizilgan yo'ldan ketdi, keyin Uasel yaqinidagi orollar orqasida ancha aylanib yurdi. (G. Flober. Bovari xonim. Uchinchi qism. 269-bet).

Yuqorida berilgan misollarda "aller" fe'li umumyo'naltirilgan harakatni anglatib , "le long de la rivière, sur le chemin" kabi hamda "le long de la route" kabi makon munosabatlarini anglatuvchi otlar bilan qo'llaniluvchi murakkab predloglar yordamida yo'naltirilgan harakatni anglatadi. Demak, "aller" fe'li hamda murakkab lokativ predlog, joy anglatuvchi ot, yo'naltirilgan harakatni konkretlashtirgan holda ifoda etadi.

Qiyoslanayotgan har ikki tilda mazmun plani umumiy o'xshashligi saqlansa-da, ifoda planlari o'rtasida farq kuzatiladi. Jumladan, ushbu farq o'zbek tilidagi daryo yoqalab, yo'l bo'ylab, yo'l chekkasida so'zlarida o'z aksini topadi.

Yo'naltirilgan harakatning lokativ ma'nosi - fransuz tilida sodda va murakkab lokativ predloglar, jumladan, le long de, en face de, jusqu'à, dans à, à travers de, chez, en, d'un bout à l'autre, autour de, devant, sur, près de, au milieu de, au centre de, vers kabi predloglar yordamida ifodalanadi.

Ushbu predloglar joy anglatuvchi otlar bilan birikib yo'naltirilganlik harakatni anglatuvchi fe'llar bilan bog'lanib kelayotgan o'zbek tilidagi jo'nalish kelishigi qo'shimchalariga –ga, –qa, –ka;

shuningdek orasidan, qarab, -nikiga, o'sha tomonga, o'rin-payt va tushum kelishigi qo'shimchalari, -da, -dan; u yoqdan bu yoqqa, sari, tomon ko'makchilari, atrofida kabi vositalarga to'g'ri keladi:

1.Souvent aussi il allait en mer avec les matélots d'Yport .(Guy de Maupassant. Une vie. L'humble vérité. p .28).

Baron Iporlik baliqchilar hamrohligida tez-tez dengizga ham chiqib turardi.(Gi de Mopassan. Hayot ayni haqiqat. 28-bet).

2.Pendant le reste de l'hiver les Du Roy allèrent souvent chez les Walter (Guy de Maupassant. Bel ami. p.226).

Qish oxirlariga kelib er-xotin Dyu Rualar Valterlarnikiga tez-tez borib turadigan bo'lib qolishdi. (Gi de Mopassan. Azizim. 324-bet) 3 . Ils allaient doucement à travers la foule . (Guy de Maupassant. Bel ami. p.217).

Ular odamlar orasidan ohista o'tib borishardi. (Gi de Mopassan. Azizim. 310-bet).

Umumyo'naltirilgan fe'llar lokumlashgan va lokumlashmagan xususiyat kasb etishi, shuningdek o'zbek tilida ifodalanish jarayonida semantik jihatdan yo'nalishning kirish, chiqish, yaqinlashish, uzoqlashish kabi ma'nolar kasb etuvchi leksemalar yordamida berilishi mumkin. Bu xususiyat eng avvalo nutq vaziyatlarining xarakteriga bog'liq bo'lsa, shuningdek umumyo'nalishni anglatuvchi fe'llar bilan leksik-sintaktik birikmaga kiruvchi xoslashgan yoki ob'ektlilik munosabatga kirishuvchi so'zlar ta'sirida shakllanadi.

Bu o'rinda quyidagi misollarni keltirish mumkin.

Elle allait devant sur le mousse , entre le ornières. (G. Flaubert. Mme Bovary. Deuxième partie. p.235).

Emma arava izlari oralig'idan , qatqaloqdan oldinga yurib ketdi . (G.Flober. Bovari xonim. Ikkinchi qism. 176-bet).

Le guide partit en avant avec la mule et les cheveux , et ils allèrent à petits pas .(Guy de Maupassant . Une vie. L'humble vérité . p.67).

Yo'lboshchi hozirda otlarni etakka olib oldida ketdi; er xotin esa qiyalikka shoshilmay ko'tarila boshlashdi. (Gi de Mopassan. Hayot ayni haqiqat. 70-bet).

Umumyo'naltirilgan fe'llarga zid bo'lgan ma'lum makonga yo'naltirilgan qatnov fe'llari qiyoslanayotgan har ikki tilda ham, bir makonda harakatlanuvchi birdan ortiq predmetlar ishtirokini aks ettiruvchi qatnov fe'llari qatlamini tashkil etadi.

Ma'nosiga ko'ra ushbu fe'llar ma'lum joyga to'planish, birlashish, ajralish, oldinda borish, yonma-yon borish ma'nolarini qamrab olgan qiyoslanayotgan tillardagi leksemalarni o'z ichiga oladi. Xususan fransuz tilida ushbu fe'llar toifasida se réunir, se disperser, suivre, précéder, accompagner va boshqa fe'llar ajratilsa, o'zbek tilida birlashmoq, to'planmoq, tarqalmoq, sochilmoq, yoyilmoq, tum-taraqay qilib yubormoq, ortidan bormoq, o'zib ketmoq, yonma-yon bormoq, kuzatib bormoq kabi fe'llar farqlanadi.

Ushbu fe'llar ifodasida garchi mazmun plani o'xshash bo'lsada, ifoda planidagi leksik-sintaktik qurshovlarning qiyoslanayotgan tillardagi ko'rinishi va xususiyati o'ziga xos ekani bilan ajralib turadi:

Notre groupe, qui se composait de huit ou dix hommes, ne se réunissait guère que dans le moment décisifs, et d'ordinaire nous étions dispersés deux à deux, trois à trois dans les villes et les villages. (P.Mérimée. Nouvelles. Carmen. p.528-529).

Sakkiz yoki o'n kishidan iborat bo'lgan shaykamiz eng qaltis daqiqalardagina birlashar, boshqa vaqtlarda esa ikkita – uchadan bo'lib, shaharma-shahar , qishloqma-qishloq tarqalib ketardik. (P.Merime. Novellalar . Karmen . 56-bet).

Ajralish ma'nosini aks ettiruvchi “ se séparer “ fe'li o'zbek tiliga xayrlashmoq, ajralishmoq, tarqalishmoq, ayrilib ketmoq , ikkiga ajralmoq ko'rinishida beriladi.

Et l'on se sépara devant le passage Saint-Herbland, au moment où onze heures et demie sonnaient à la cathédrale. (G. Flaubert. Mme Bovary. Troisième partie. p.326).

Sobor soati o'n bir yarimga bong urganda, Leon, janob Bovari va Bovari xonim bilan Sent Erblan passaji yonida xayrlashdi. (G. Flober. Bovari xonim. Uchinchi qism. 252-bet).

Xuddi shu toifadagi “se disperser” fe’li o‘zbek tilida sochilmoq, tarqalmoq, yoyilmoq, chor atrofga uchib ketmoq va hatto shamolda uchib ketmoq ko‘rinishidagi shakllar bilan ifodalanadi.

Une fois, au milieu du jour, en pleine campagne, au moment où le soleil dardait le plus fort contre les vieilles lanternes argentées, une main nue passa sous les petites rideaux de toile jaune et jeta des déchirures de papier qui se dispersèrent au vent et s’abattirent plus loin, comme des papillons blancs, sur un champ de trèfles rouges tout en fleur. (G. Flaubert . Mme Bovary . Troisième partie . p. 347-348).

Faqat bir marta shahar chetida, quyosh qog tepaga ko‘tarilib, uning o‘tkir tig‘lari kumush suvi yugurtirilgan eski fokuslar yiltillatgan choshgoh mahalda, sariq bo‘z parda ichida yalang‘och qo‘l cho‘zilib, mayda – mayda qog‘oz parchalarini otib yubordi, shamol ularni uchirib ketdi va keyin ular gullayotgan bedapoyalar ustiga oq kapalaklar kabi qo‘nishdi. (G.Flober. Bovari xonim. Uchinchi qism. 270-bet).

Yo‘naltirilgan qatnov harakatini hamkorlikda bajarilishini ifoda etuvchi fransuz tilidagi “accompagner” fe’li o‘zbek tilida maxsus shakllangan ifoda vositalari orqali va aynan shu vosita bog‘lanib kelayotgan fe’l orqali ifoda etiladi.

Jumladan, birga bormoq, birga ketmoq, kuzatib bormoq, yonma-yon bormoq, kuzatib qo‘ymoq va boshqalar.

Rosalie l’accompagne afin de veiller au déchargement et de déposer les meubles aux places qu’ils devaient occuper. (Guy de Maupassant. Une vie. L’humble vérité. p.182).

Rozali yuklarni tushirish va joy-joyiga qo‘yish uchun u bilan birga ketdi. (Gi de Mopassan . Hayot ayni haqiqat. 193-bet).

Qatnov fe‘llarida yo‘nalishning aks etishiga ko‘ra fe‘llar gorizonta va vertika yo‘nalishni, bir tomonlama, har xil tomonga yo‘nalgan harakatlarni aks ettiradi. SHu nuqtai nazardan “longer” fe‘liga nisbatan “monter, descendre, s’avancer, tourner, retourner, revenir“ kabi fe‘llar oppozitsiyalashadilar. Jumladan, vertika yo‘nalishni aks ettiruvchi “descendre” fe‘li tepadan pastga qarab bajarilayotgan yo‘naltirilgan harakatni aks ettiradi.

Ya‘ni, fransuz tilida tepadagi joydan pastga siljish o‘z aksini topsa, o‘zbek tilida esa harakatning yakuniy fazosi ifoda etiladi.

Ceux qui avaient prévenu la veille se faisaient attendre; quelques uns même étaient encore au lit dans leur maison; Hivert appelait, criait, sacrait, puis il descendait de son siège et allait frapper de grands coups contre les portes. (G. Flaubert. Mme Bovary. Troisième partie. p.368).

Kecha o‘rin buyurib qo‘yganlar ko‘proq kuttirishardi. Ba‘zilarini hech ham uyg‘otib bo‘lmasdi. Iver chaqirar, baqirar, so‘kinar, keyin erga tushib, jonining boricha darvozalarni qoqqardi. (G. Flober . Bovari xonim. Uchinchi qism. 287-bet).

Pastdan tepaga ko‘tarilishi fransuz tilida “monter” fe‘li orqali berilsa, ushbu fe‘l o‘zbek tiliga chiqmoq, ko‘tarilmoq, tepaga ketmoq formalari orqali beriladi. Fransuz tilida ushbu fe‘l ko‘proq lokumlashgan otlar bilan keluvchi “dans, sur , à, au”, predloglari bilan qo‘shilib keluvchi birikmalarda namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida esa jo‘nalish kelishigidagi fe‘l bilan bog‘lanuvchi lokumlashgan otlar vositasida ifoda etiladi.

Un domestique monte sur une chaise et cassa deux vitres; au bruit des éclats de verre, Mme Bovary tourna la tête et aperçut dans le jardin, contre les barreaux, des faces de paysans qui regardaient. (G. Flaubert. Mme Bovary. Première partie. p.95).

Xizmatchi stulga chiqdi va derazaning ikki ko‘zini sindirdi; oynaning jaranglaganini eshitib, Bovari xonim o‘girilib qaragan edi, bog‘dan derazaga mo‘ralayotgan dehqonlarni ko‘rdi. (G. Flober . Bovari xonim. Birinchi qism. 60-bet).

Ces deux dames montèrent dans le grenier; et , cachées par du linge étendu sur des perches, se postèrent commodément pour apercevoir tout l’intérieur de Binet. (G. Flaubert . Mme Bovary. Troisième partie . p.423).

Ikki ayol chordoqqa chiqishdi va hodalarda yoyig‘liq turgan kirlarning orqasida biqinib olishdi, shu turishda ular Binening uyida bo‘layotgan ishlarni bemalol ko‘ra olishardi. (G. Flober. Bovari xonim. Uchinchi qism. 334-bet).

Makonda yo'naltirilgan qatnov fe'llarining ifodadagi xususiyatiga ko'ra hamda zaruriy qurshovlar bilan kelishi leksik sintaktik qirralariga ko'ra yo'naltirilgan harakatning ushbu fe'llar qatlamida quyidagi funksional semantik kategorial alomatlari ajratiladi: umumyo'naltirilgan, makondosh yo'naltirilgan, lokumlashgan, lokumlashmagan, yaqinlashish, uzoqlashish, start, davom etish, finish, kontrastli yo'nalishli, kontrastlashmagan yo'nalishli, havoda, quruqlikda, suvda, me'yoriy, dinamik.

Xulosa qilib aytganda, qatnov fe'llarida yo'naltirilgan harakat belgisi kategorial ma'no alomati sifatida ifodada ishtirok etuvchi har ikki til fe'llari semantemalarida o'z aksini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А. Мадвалиев. Отв. ред. Русско-узбекский словарь в двух томах. – Т., 2000.
2. В. Г. Гак, К. А. Ганшина, Новый французско-русский словарь.- М., 2000.
3. Тер-Авакян Г.А. Значение и употребление предлогов во французском языке. Пособие по грамматике ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: 1983.
4. Тер-Авакян Г.А. Предлоги французского языка. Пособие по курсу нормативной грамматики. – М.: 1977.
5. Мопассан Ги де. Хаёт. Азизим. Новеллалар – Т.: 1987.
6. Стендал. Қизил ва қора. – Т.: 1979.
7. Флобер Г. Бовари хоним. – Т. 2022.
8. Duma A. Uch mushkatyor – Т. 2012.
9. Flaubert G. Madame Bovary. – М. 1962.
10. Dumas A. Les trois mousquetaires. – Q.1991.
11. Stendhal. Le Rouge et Le Noir. – М.: 1957.
12. Maupassant G. de. Bel Ami. – М.:1981.
13. Maupassant G. de. Une vie. L'humble vérité. – P., 2000
14. Mérimée P. Nouvelles. Carmen. – М.: 1976.

UDC 81'27

A RESEARCH ON UZBEK FOLKLORE IN ENGLISH ACADEMIC LITERATURE

Z.R. Sapaeva, teacher, Urgench State Pedagogical Institute, Urgench

Аннотация. Фольклор халқнинг оғзаки ижодининг бир қўриниши бўлиб, унинг тарихи, қадриятлари ва дунёқарашини акс эттиради. Унда афсона, достон, қўшиқлар, мақоллар ва анъанавий ҳикоялар мавжуд бўлиб, авлоддан авлодга ўтиб келади. Фольклор маданий мерос сифатида халқнинг ҳаёт тарзи ва урф-одатларини сақлашда муҳим роль ўйнайди.

Калим сўзлар: Афсона, миф, ривоя, эпос, мақол, матал, иборалар, қўшиқ, қаҳрамон, анъана

Аннотация. Фольклор является формой устного народного творчества, отражающей историю, ценности и мировоззрение народа. Он включает в себя мифы, эпосы, песни, пословицы и традиционные рассказы, которые передаются из поколения в поколение. Фольклор играет важную роль в сохранении культурного наследия и традиций народа.

Ключевые слова: легенда, миф, предание, эпос, пословица, поговорка, выражения, песня, герой, традиция

Abstract. Folklore is a form of oral tradition that reflects the history, values, and worldview of a community. It includes myths, epics, songs, proverbs, and traditional stories passed down through generations. Folklore plays an important role in preserving the cultural heritage and traditions of a people.

Key words: legend, myth, tale or narrative, epic, proverbs, saying or aphorism, phrases or Idioms song, hero or character, tradition

A certain culture or community's traditional beliefs, customs, stories, songs, and practices that have been passed down orally down the centuries are all included in folklore. It covers a wide range of genres, including folk songs, proverbs, fairy tales, myths, and legends. Though certain versions have been recorded over time, oral tradition folklore is mainly passed down verbally. Legends are stories about heroes, saints, or important people that are semi-historical and are passed down through the centuries. on contrast to myths, legends—like Robin Hood and King Arthur—are based on truth but have been enhanced throughout time.

These are narrative songs that convey a community's common experiences. Folk songs, such as American folk songs like **The House of the Rising Sun** or Uzbek *Yor-Yor*, are an essential part of cultural identity and frequently depict everyday life, love, hardships, and customs. Global Folklore Uzbek folklore, which is full of epics like stories with heroes and moral teachings, places a strong emphasis on family, courage, and devotion. It encompasses several oral genres, such as *matals* (sayings), *maqol* (proverbs), and *doston* (epics).

Myths and stories that explain the origins of humanity, the significance of animals, and the creation of the planet are all part of Native American folklore, which is strongly linked to nature and the spiritual realm. A folklorist is a person who studies folklore by examining traditional songs, stories, and practices to determine their cultural, historical, and social importance.

Scholarly literature on Uzbek folklore concentrates on the many oral traditions that represent the cultural, historical, and social life of the Uzbek people, such as epic poetry, legends, riddles, proverbs, and songs. Scholars investigate how these customs have been maintained and changed throughout time, frequently looking at how they have influenced collective memory, national identity, and values. The significance of storytelling in preserving a feeling of continuity throughout generations is highlighted by the analysis of folklore's function in rituals, festivals, and daily life.

Proverbs and Riddles are Scholars explore how proverbs and riddles in Uzbek folklore encapsulate moral teachings, social values, and the wisdom of the Uzbek people. Research often focuses on how these oral forms offer insight into the daily lives and social norms of historical Uzbek communities. Folk Songs and Music is English-speaking ethnomusicologists study the role of music in Uzbek culture, particularly traditional instruments like the *dutar* and the role of songs in festivals, weddings, and religious rituals. These studies often emphasize the connection between music and oral storytelling.

Cultural Memory and National Identity Researchers look at the role that Uzbek folklore has in forming a sense of national identity, particularly in the years after the Soviet Union. Folklore is frequently seen as a storehouse of cultural memory that preserves the Uzbek people's ideals, hardships, and victories. The representation of women in Uzbek folktales is one example of how gender roles in folklore mirror cultural norms. Scholars who speak English examine the gender dynamics in these tales, examining how women are presented as wise and nurturing characters who also negotiate societal norms.

Global Folklore: Some studies compare Uzbek folklore to East Asian, European, or African traditions in order to situate it in a more global context. The utilization of supernatural aspects in folklore, moral teachings, or universal themes like heroism may be the subject of these analogies. Folklore's Contemporary Adaptations and Impact on Contemporary Uzbek Society English-speaking academics frequently research the ways that folklore still shapes contemporary Uzbek literature, theater, and cinema. They look at how classic tales are modified to fit modern themes or utilized to speak to pressing societal concerns.

Another topic of interest is the role that folklore plays in advancing cultural tourism in Uzbekistan. English-language studies examine the ways in which folk traditions—such as epic poetry recitals or the creation of traditional arts—are utilized to draw visitors and showcase a country's legacy abroad. Renowned English-Language Scholars Studies of Uzbek Folklore Allworth, Edward Allworth is well-known for his in-depth studies of Central Asia and his writings on the relationship between Soviet policies and identity building and Uzbek folklore. Erika Fatland In her writings on Central Asia, Fatland, who has a more modern perspective, discusses Uzbek cultural identity. Although James Critchlow's writings mostly concentrate on Uzbekistan's political history, they frequently discuss the part that culture and folklore play in national resistance movements.

The study of Uzbek folklore in scientific literature written in English is a broad and complex area. It reflects the complexity of Uzbekistan's oral traditions and their function in forming identity by including historical, linguistic, cultural, and political aspects. Uzbek folklore is becoming more and more popular among English-speaking academics, especially since Uzbekistan allows for greater international cooperation in cultural studies. I can provide you more detailed information if you want to go into a certain subtopic, such gender roles in Uzbek folklore or translation problems! The "A

Study of Uzbek Folklore in English-speaking Scientific Literature" subject examines the methods used by academics from the English-speaking community to investigate and evaluate Uzbek folklore.

One of the main areas of study for Uzbek folklore is oral traditions and epic poetry, particularly the traditional "Alpomish," one of the most well-known Uzbek epics. English-speaking academics have emphasized the role that epics like these play in preserving communal memory and national history. They explore issues of bravery, the fight for justice, and the human spirit's tenacity.

Rituals and Festivals: Scholars from the English-speaking world also study the relationship between traditional rituals like *Navruz* (New Year celebrations) and Uzbek folklore. A common subject in these works is the connection between agricultural practices, oral traditions, and seasonal cycles. In order to gain insight into how these customs influence collective identity and unity, scholars examine the ways in which folklore is entwined with social rituals, rites of passage, and group celebrations. Reflections on History and Culture Many academics who speak English approach Uzbek folklore as a mirror of the country's historical and cultural evolution. Songs and folktales are seen as ways to encode historical events, moral lessons, and societal values in addition to providing amusement. For example, studies frequently point to the ways in which folktales have helped to maintain memories of important historical wars or migratory patterns throughout Central Asia.

Conservation and Contemporary Modifications Scholars who speak English have also written on attempts to preserve Uzbek folklore, particularly when urbanization and modernity change the social landscape. Another crucial area that Western scholars have examined is the incorporation of folktales and traditional narratives into modern Uzbek literature, media, and education. This involves looking at the ways that classic tales are reimagined in contemporary media, such as theater, cinema, and literature. Gender Roles and Social Commentary: Some English-speaking literary studies concentrate on Uzbek folklore's gender roles, exploring how folktales mirror societal norms about men and women.

In heroic epics, women's roles are usually symbolic of loyalty, wisdom, or moral purity, whereas male protagonists are commonly seen participating in moral and physical difficulties. These studies investigate the ways in which folklore provides insight on moral standards, societal systems, and personal qualities.

The examination of Uzbek folklore in scientific literature written in English offers priceless insights into Uzbekistan's cultural legacy and its ongoing significance. Researchers examine more profound relationships between history, culture, religion, and identity through the perspective of folklore, emphasizing how Uzbekistan's oral traditions both influence and are influenced by modernity.

REFERENCES:

1. Snesev, G.P. (1974). Religious Beliefs and Practices in Central Asia: Pre-Islamic and Islamic Elements in Uzbek Folklore. Indiana University Press.
2. Bennigsen, A., & Wimbush, S. (1985). Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union. University of California Press. (Explores folklore within the context of Sufi traditions in Uzbekistan)
3. Tog'ayev, S. (1986). Uzbek Oral Epic Poetry: Tradition and Variation*. Academy of Sciences, Uzbekistan.
4. Muminov, A. (1998). Alpomish: Uzbek Heroic Epic. UNESCO.
5. Fazilov, K. (2012). Uzbek Folktales and Legends. Tashkent Publishing.
6. Briggs, K. M. (1970). A Dictionary of British Folk Tales. Routledge.
7. Jacobs, J. (1892). English Fairy Tales. G.P. Putnam's Sons.
8. Lindahl, C., McNamara, J., & Lindow, J. (2002). Medieval Folklore: A Guide to Myths, Legends, Tales, Beliefs, and Customs. Oxford University Press.
9. Simpson, J., & Roud, S. (2000). A Dictionary of English Folklore. Oxford University Press.
10. Hartland, E. S. (1890). The Science of Fairy Tales: An Inquiry into Fairy Mythology. Walter Scott Publishing.

UO'K 8.08:292

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI MIFONIMLAR UYG'UNLIGINING IN'IKOSI

F.N. Sapayeva, katta o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. O'zbek va ingliz tilshunosligidagi mifologik so'zlarning qiyosiy tahlili, ingliz tilidagi bir qancha asarlarda keltirilgan mifonimlarning o'zbek tilidagi o'zaro tarjimasi, shuningdek

tilning birlamchi uslubiy unsurlaridan bir qancha milliy va antimifologik so'zlarning aksi maqolada keng yoritilgan. Shu bilan birga o'zbek tiliga tarjimada qilganda ingliz mifologik leksikada aks etgan metaforik stilistik semantikani saqlab qolish imkonini beruvchi funksional-semantik ekvivalentlar va tavsifiy tarjima vositalarini aniqlash masalari hal qilinish lozim vazifalari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: mifonim, tarjima, semantika, leksika, frazeologiya, mifopoetika, majoziy ma'no.

Аннотация. Сравнительный анализ мифологических слов в узбекском и английском языкознании, взаимный перевод мифонимов в ряде работ с английского на узбекский язык, а также отражение некоторых национальных и антимифологических слов от первичных методологических элементов языка широко освещены в статье. При этом подробно освещены проблемы определения функционально-семантических эквивалентов и средств описательного перевода, позволяющих при переводе на узбекский язык сохранить метафорическую стилистическую семантику, отраженную в английской мифологической лексике.

Ключевые слова: мифоним, перевод, семантика, лексика, фразеология, мифопоэтика, переносное значение.

Abstract. The comparative analysis of mythological words in Uzbek and English linguistics, the mutual translation of mythonyms in several works in English into Uzbek, as well as the reflection of some national and anti-mythological words from the primary methodological elements of the language are widely covered in the article. At the same time, the problems of defining functional-semantic equivalents and descriptive translation tools that allow preserving the metaphorical stylistic semantics reflected in the English mythological lexicon when translating into Uzbek language are explained in detail.

Key words: mythonym, translation, semantics, lexicon, phraseology, mythopoetics, connotative meaning.

Kirish. Ingliz tili frazeologik tizimida alohida qatlamni tashkil etuvchi filologik leksika o'zbek tilshunosligida qiyosiy jihatdan o'rganilmagan. Xalqaro aloqalar, tillararo, madaniyatlararo aloqalar kengayib borayotgan, badiiy asarlarni, ayniqsa, har ikkala xalqning jahon adabiyotining yorqin namunalari sanalgan asarlarini o'zaro tarjima qilishga e'tibor qaratilayotgan hozirgi davrda bu muammoni hal etishga ehtiyoj katta. Xalq ijodida mifologizm badiiy asarlar tilining asosiy stilistik atributlaridan biri bo'lsa-da, tadqiqotchilar uni ko'proq tarixiy va tarixiy-madaniy jihatdan o'rganishga harakat qilganlar. Bu milliy va antikmifologiyaning ayrim masalalariga to'xtalib, ko'pincha G'arb mifologiyasi, kelib chiqishi, tarixiy-semantikasi e'tibordan chetda qolgan. Jumladan, ingliz mifologizmlarining funksional jihatlari – ularning semantik xususiyatlarini o'rganmagan, frazeologik birlik yaratish imkoniyatlarini ochib bermagan, frazeologizmlar tarkibida ishlash orqali ma'noga qo'shiladigan lingvistik-madaniy mohiyatning ayrim tomonlari nazardan chetda qolgan.

Tarjima va til o'rganish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega bo'lgan ingliz tilining mifologik leksikasini tadqiq qilish, uni muloqot jarayonida qo'llash ham tilshunoslikning ham nazariy, ham amaliy masalalarini hal etishda muhim ahamiyatga ega. O'zining yuksak obrazlilik va rang-barang semantik tuslari bilan ajralib turadigan mifologizm tarkibli frazeologizmlar ingliz tilining frazeologik-stilistik tizimida muhim o'rin tutadi va bu tildan boshqa tillarga, jumladan, o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida milliy madaniyat xususiyatlarini to'g'ri aniqlash uchun muhim birliklar majmuini tashkil etadi. Shuning uchun tarjimada ularning adekvat va ekvivalent muqobillarini aniqlash va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mavjud materiallar shuni ko'rsatadiki, o'z ichiga mifonimlarni olgan majoziyboralar va idiomalar ingliz tilida juda keng tarqalgan va bunday birliklar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmasdan, aslmatnning to'g'ri tarjimasini berish va majoziy iboralarning stilistik funktsiyasini to'g'ri yetkazish qiyin.

Shuningdek, tarjimondan ingliz tilining milliy-madaniy qadriyatlariga oid ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan frazeologik birliklar ifodalagan ma'nolarni yaxshi bilishi, ularni o'z ona tilida berishi, to'g'rirog'i, obrazli ifodalarning uslubiy va emotsional sifatlarini saqlab qolgan holda taqdim

etishi talab qilinadi.. Qayd etilgan bilim va malakalarni egallash imkoniyatini anglash, eng avvalo, ingliz diniy-mifologik leksikasini har tomonlama lingvistik o'rganishni taqozo etadi.

Avvalo, o'zbek tilshunosligida ingliz mifologik leksikasining yetarli darajada o'rganilmagan bo'lsa, ikkinchisidan butun mifologik leksikaning o'ziga xosligi bilan bog'liq. Mifologik leksikani o'rganish masalasiga murojaat qilish metaforalarning funksional-semantik xususiyatlari, shuningdek, badiiy matnni semantik tahlil qilish tamoyillarining fundamental muammosi bilan bog'liqligi nuqtai nazaridan e'tiborni tortadi [1].

Adabiyotlar tahlili. Ingliz va o'zbekling va madaniyatida mifologik leksika va frazeologizmlar tadqiqi o'sha leksik qatlamning metaforizatsiya xususiyatlari, stilistik-kommunikativ vazifalari, ularni ekvivalent tarjima qilish usullarini bilishni talab qiladi. Milliy madaniyat har bir til leksikasi manbai sanalishi madaniyat va tilning o'zaro birligi, uning tilning leksik tizimiga ta'siri kabi masalalarni qamrab oladi. Buborada E. Sepir, A.A.Potebnaya, E.M.Vereshshagin, B.T.Kostomarov, J.Kramsh, Lakoff, M.Jonson va boshqalarning kontsepsiyalari haqida to'xtalib o'tish lozim. Tilning rivojlanishida madaniy omilning o'zi alohida o'rin tutadi, boshqa xalqlarda bo'lgani kabi, ingliz xalqi hayotida ham ikki jihat – leksika va frazeologiyasida madaniyatning bir tarmog'i sifatida namoyon bo'ladi. Tilning madaniyatning ajralmas qismi sifatidagi faoliyati har bir xalq tilida bo'lgani kabi ingliz tilining leksik qatlamida ham yorqin aks etadi [3].

Faqat ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlar tillarida kuzatiladigan va boshqa tilda so'zlashuvchilar uchun tushunarsiz bo'lganmi fonimlarni tarjima qilish va muloqot qilishda bir qator sezilarli qiyinchiliklar tilshunoslar e'tiborini tortib kelmoqda. Chog'ishtirma tilshunoslikda birinchi milliy madaniyat, boshqa tillarda leksik ekaivalenti bo'lmagan voqelik o'rganiladi. Tilshunoslikning ushbu sohasi tadqiqotchilari S.Vlaxovva S.Florinlar realiyani quyidagicha tavsiflaydilar: "Realiya – boshqa xalqlarning ijtimoiy va tarixiy taraqqiyotida boshqa bir xalq turmushi (turmush tarzi, madaniyati va boshqa) bilan bog'liq bo'lgan narsa va tushunchalar, so'z va so'z birikmalaridir" [6].

Tilni madaniyat bilan ajralmas birlik sifatida qabul qilgan etnolingvist E.Sepirtil bilan xalq hayoti va madaniyati o'rtasidagi munosabatni asoslab berdi. Tilni jamiyat hayoti va dunyo qarashining ajralmas qismi deb hisoblagan tadqiqotchilar til xalqning o'tmishdagi madaniy tarixini o'rganishga yordam berish bilan birga, madaniyatning kelgusi taraqqiyotini ham belgilab berishini ko'rsatadi. Bu tilning ijtimoiy voqelik ichida jamiyatni boshqaruvchi kuch ekanligini ko'rsatadi va u ko'p jihatdan insonning ijtimoiy muammolar hamda jarayon haqidagi tafakkurini harakatga keltiradi. Uning fikricha, voqelikka moslashish va muloqot tilsiz mumkin yuz bermaydi [7].

Til madaniyatning in'ikosi ekanligini qabul qilgan C.C.Gumperzva S.C.Levinsonning fikriga ko'ra, madaniyat til orqali fikrlash tarzimizga ta'sir qiladi va biz boshqa tillarni tushunishda duch keladigan qiyinchiliklar aynan madaniy va psixologik jarayonlar bilan bog'liq ekaniga diqqat qaratadi. Bizga notanish tillar fonida G.P.Lakoffva M.L.Jonsonlar madaniyatning o'z tarkibida keng namoyon bo'lishini ta'kidlab, uni idiomatik tizim asosida tadqiq qiladilar va reallik turli tillarda o'z aksini topishini ko'rsatadilar [8].

Natija. Buyuk Britaniya xalqiga tegishli turli marosimlar ijtimoiy ong shakllari bo'lgan diniy, psixologik va falsafiy dunyoqarash mahsuli bo'lib, bularning barchasini qat'iy va muayyan tasniflashning imkoni ham bo'lmay qoladi. Turkiy xalqlar kabi inglizlar mifologiyasi va e'tiqodlari ko'p qirrali, rang-barang bo'lib, ularning paydo bo'lishida u yoki bu tarixiy voqea muhim rol o'ynagan. Britaniya tarixi, etnik etnografiyasi, madaniyati, e'tiqodi va diniy tuzilishi bilan bog'liq so'zlar faqat bu erda gapiriladigan ingliz tilida haqiqiy hisoblanadi. Ingliz tilining boshqa hududlarda tarqalgan shakllarida ular bir xil ma'noda ishlatilmagani uchun ular faqat Britaniya hayoti bilan bog'liq aniq tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, Amerika kelib chiqishi Amazon qabilalarining tilida "bir", "ikki" va boshqa sonlar hamda "ko'p" tushunchasi uchun so'zlar mavjud bo'lsada, ularda tildagi barcha raqamlar uchun so'zlar mavjud emas. Bir qator tilshunos olimlarning da'vosiga ko'ra, buning o'zi madaniy tafovutdan kelib chiqadi, chunki o'sha qabilalar pul ishlatmaganliklari uchun ularga aniq raqamlar kerak bo'lmagan.

Muhokama. O'zbek va ingliz tillaridagi mifonimlar ichida konnotativ (majoziy) ma'no kasb etgan til birliklarining katta guruhni tashkil qiladi. Kristin Denham va Enn Lobek o'zlarining "Linguistics Everyone" ("Ommabop tilshunoslik") kitobida metaforalarning xarakterli xususiyatlari

va turlarini tasvirlab berishgan. Ular birinchi turga tegishli bo'lgan metaforalar kundalik nutqda qo'llaniladigan turg'un birikmalarga aylangan metafora bo'lib, hamma uchun tushunarli iboraga aylangan. Masalan, *He is blind to new ideas* (so'zma-so'z "u yangi fikrlarga ko'r") gapida "ko'r" so'zi "tushunishga qodir emas" ma'nosida qo'llangani ma'lum.

Ikkinchi turga mansub aralash metaforalarning semantikasi ona tilida so'zlashuvchilar uchun tushunarli bo'lsa-da, boshqa tillarda so'zlashuvchilar uchun qo'shimcha tushuntirishlarni talab qiladi. Masalan, *Hit the nail on the head* lafziy ma'nosidan tashqari ("boshgami xurish") majoziy ma'noga ega bo'lib, ingliz tilida "har qanday maqsadga erishish" ma'nosida ham qo'llaniladi. O'zbek tilida mifonim tarkibli ingliz iboralarining semantik frazeologik ekvivalenti bo'lmasa, uning ma'nosiga qo'shimcha tushuntirish beriladi. Bunda denotativ stilistik ma'no turli davrlarga oid ma'lumotlarni birlashtirishni talab qiladi. Masalan, *Gog and Magog* mifologik iborasi turg'un so'z birikmasi bo'lib, tilning frazeologik lug'atiga kiritilgan. Qadimgi afsonalarda, Rim ishg'oli davrida Britaniyada joylashgan ikki yirik irqni ifodalovchi bu tasvirlar "Injil"da Xudo Shohligining kelajakdagi dushmanlari sifatida taqdim etilgan [9]. *Ya'juj va Ma'juj* haqida borhaqiqat "Qur'on"da bayon qilingan bo'lib, bu haqdagi tasavvurlar o'zbeklar orasida ham keng tarqalgan. Shu bilan birga bunda o'zbek mumtoz adiblari, xususan, Alisher Navoiyning ham muhim o'rni bor. *Ya'juj va Ma'juj* haqida Alisher Navoiyning "Tarixian biyo va hukamo" hamda "Saddi Iskandariy" asarlarida so'z boradi:

Bu oyin uchun chusha hip ur xirad.

Kiya' jujdaf'I uchun chektisad.

Yoki: "...ya'jujdaf'I uchun sad bog'lab durva *ya'juj va ma'juj* sifatida dog'i mubolag'alar ko'rguzubdur" [10].

Aksholda tarjima jarayonida (o'zaro muloqot aktida ham) ushbu iborani qarshi tilsohibiga yetkazishda aniq tasvirlash yoki tushuntirish orqaligina mumkin bo'ladi. Masalan, nasroniy mifologiyasida eng kuchli yovuz kuchlardan biri hisoblangan *devil* ("iblis") ingliz tilida ko'plab so'z va iboralar yaratishda ishtirok etishi bilan birga, o'zining ko'p ma'noliligi bilan ham ajralib turadi. Misol uchun, ko'p hollarda *devil* o'zbek tilidagidek "yomon niyatli odam" ma'nosida yuzaga chiqadi: "O'sha iblis sizga zarar yetkazish uchun hamma narsani qila oladi" ma'nosida *That devil will do everything he can injure you* jumlasidagi kabi. *Devil* so'zi ba'zan "sarguzashtlar shaydosi" ma'nosida qo'llaniladi: *He is a devil with the ladies* – uning xotinlarga suyagi yo'q.

Aksariyat hollarda turli darajada favqulodda qobiliyatlarga ega bo'lgan qahramonlarning nomlari ingliz tilida ana shukuch va qobiliyatlarni ifodalashning emotsional-stilistik vositalariga aylangan ko'ramizki, bu inson tilimi fologiyaning ajralmas qismi bo'lganligini ko'rsatadi. Uning kengayishida ingliz milliy madaniyati tilning leksikasini boyitish bilan bir qatorda uning uslubiy ifoda vositalarining ham ahamiyati katta. Inson tabiat va jamiyat bilan bog'liq hodisalarning asl mohiyatini anglay olmaydigan, ularning oldida ojiz bo'lgan kishilarning tasavvurlarini qamrab oladi, bu hodisalarni g'ayri tabiiy kuchlar bilan bog'lab, afsonalar yaratadi. Turli-tuman marosimlar, magik amallar va boshqalar tabiatdagina emas, ijtimoiy hayotda ham sodir bo'layotgan hodisalarning asl mohiyatini tushunmaslik va tushuntira olmaslik natijasida paydo bo'lgan. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, mifologiya va til parallel rivojlanish yo'liga ega bo'lgan va doimo bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan. Shuning uchun natur mifologlar, antropologik maktab vakillari, strukturalistlar va boshqalar. Mifni tushunishda bir qancha fundamental tushunchalarni ishlab chiqdilar [11].

Har ikkala tildagi mifonimlar, shuningdek, ulardan qo'shimchalar yordamida ulardan yasalgan ko'plab so'zlar, shuningdek, ular ishtirokida tuzilgan frazeologizmlar alohida bir tizimni tashkil qiladi. Ana shunday birliklarning ayrimlarini tahlilga jalb qilaylik.

Masalan, *Glamour* ("sehrli", "afsunli") asl shotland tiliga mansubdir. Bu so'zing liz frazeologiyasiga ham kirib kelgan: *to cast a glamour over* – "sehrlash", "sehrlash", *glamour girl* – "chiroyli qiz". Bugungi kunda hatto O'zbekistonda, xususan, Toshkentda *Glamour* tarkibli qator muassasa va joylar mavjud. Ingliz tilli jamiyada qizlar o'zlari tuzgan biror rasmiy yoki norasmiy uyushmani *The Glamour Girls* (Jodugarqizlar) deb nomlashi sharaf hisoblanadi: "Also in 1987, Hart managed the WWF Women's Tag Team champions Judy Martin and Leilani Kai, known as *The*

Glamour Girls” [12], ya'ngi “shuningdek, 1987-yilda Xart W.W. Fayollar jamoas ichempionlari – *The Glamour Girls* nomi bilan tanilgan Judi Martin va Leylani Kayni boshqargan”.

Xuddi shu kabi o'zbek tilida ham *joduga* mifonimining bir ma'nosi “*g'oyat go'zal, aqlini oladigan darajada chiroyli*”dir. Shuning uchun ham eski o'zbek tili mahbuba sehrgar sanalib, unga *sohira* sifatida berilgan.

Bugungi ayrim ilmiy adabiyotlarda *sohira* so'zi G'arbdagi *feya* termini muqobili sifatida ishlatilmoqda. Masalan, “Avesto”dagi *payrika* mifologik personaj nomi bo'lib, genetik jihatdan pari obrazining arxaiik ko'rinishlaridan biri ekanligini mutaxassislar tomonidan yakdillik bilan e'tirof etilgan... Masalan, V.Gerterning fikricha, “Avesto”dagi “*payrika*” – g'ayri tabiiy husnu jamolga ega bo'lgan sohib jamol ayol geteralar, yovuz sohira, ya'ni feya ma'nosida qo'llangan” [13].

G.Nazarova yozishicha, “Ingliz adabiyotida sohira obrazi juda ko'p asarlarda uchraydi. Sohirlar hatto zamonaviy ingliz adabiyotida ham ko'p uchraydi, ammo bu mifologik obraz zamonaviy adabiyotda uzoq o'tmishdagi an'analar zahirida yaratilgan. Sohirlar o'rta asr ingliz adabiyoti namunalaridan boshlab, V.Shekspir asarlarigacha, Viktoriya davri adabiyoti namunalarida ham mavjuddir” [14].

Xulosa. Go'zallikning va go'zallarning muhim bir belgisi sifatida ko'rinmaslik, ko'zdan g'oyib bo'lish olingan. N.Mahmudov va D.Xudoyberganovlar to'g'ri ta'kidlaganlaridek, “turli lingvo madaniyatlar-da muayyan bir narsaning, masalan, hayvonning turg'un o'xshatish etaponi sifatida ko'llanishi ham uchraydi. Shu ma'noda bir-biridan mutlaqo farqliligi va madaniyatlarda ham uchraydigan tulki alohida diqqatga sazovordir. Aksariyat tillarda bu hayvon ayyorlik, aldoqchilik, yolg'onchilikning ramzi, etaloni sifatida juda faol ko'llanadi, hatto tulkiday ayyor (odam) o'xshatishining turg'unligi tulki (odam) muqim metaforasigacha yetib borgan. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, g'arb va slavyanling va madaniyatlarida, xususan, ingliz va rus tillarida *as false as fox* (inglizcha), *хитрый как лиса* (ruscha) turg'un o'xshatishlarining har ikkalasi ham mifopoetik manbalarga asoslanadi, chunki qadimgi tasavvurlarga ko'ra tulki jodugar hisoblangan, unda yo'qolish, ko'rinmaydigan bo'lib qolish qobiliyati mavjud bo'lgan”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Потебня А.А. Слова и миф. М.: Правда, 1989, 623 с.; Rosenberg D. World Mythology. An Anthology of the Great Myth and Epics. Mc Graw Hill Glencol, 1999, 722 p.;
2. Садыхова Г. Фразеология, восходящая к Библии и Корану. Баку: Elm və Təhsil, 2014, 311 с. va boshqalar
3. Kramsch C. Language and Culture. Oxford University Press, 2009, 134 p; Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. University of Chicago Press, 1980, 168 p; Sapir E. Language, Culture and Personality. University of California Press. 2009, 154с.; Верещагин Е.М.,
4. Костомаров Б.Т. Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980, 320 с.;
5. Гумбольдт В. Характер языка и характер народа// Введение в языкознание. М.: Академический проспект, 2005.; Оцепекова В.В., Язык и Культура. М.: Изд-во Каро, Санкт - Петербург, 2006, 336 с.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1986, 416 с.
7. Sapir E. Selected writings of Edward Sapir in Language. Culture and Personality. University of California Press, 1949. p. 162.
8. Gumperz. J.J. and Levinson S.C. Rethinking Linguistic Relativity. Cambridge University Press, 1960. p. 1.
9. Йаджудж и Маджудж / Пиотровский, М. Б. // Мифы народов мира : Энцикл. в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1 : А–К. – С. 606.
10. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 113
11. Paşayeva P.İ. İngilis dilində dini mifoloji leksikanin azərbaycan dilinə tərcüməsi problemləri: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı – Bakı – 2018.

UO'K 81'25

LINGUISTIC AND COGNITIVE READINESS OF CONFERENCE INTERPRETING

**M.A. Sarsenbayeva, teacher, «International School of Finance Technology and Science»
instituti, Tashkent**

Annotatsiya. Xususan, ushbu maqola quyidagilarni qamrab oladi: tarjima va talqin sohasidagi psixolingvistik va kognitiv tadqiqotlar; kognitiv-semantik yondashuv; talqin qilish mashqlarining fonetik va kognitiv jihatlari; butun dunyo bo'ylab konferensiya doirasida tarjimonlarning ishi; bir vaqtda tarjimani favqulodda malakali talqin sifatida rivojlantirish.

Kalit so'zlar: *kognitiv tayyorgarlik, konferensiya talqini, lingvistik, psixolingvistik, fonetik, tarjimon, tarjimon, lingua kognitiv harakati.*

Аннотация. *В особенности, в этой статье рассматриваются следующие вопросы: психолингвистические и когнитивные исследования в области письменного и устного перевода; когнитивно-семантический подход; фонетические и когнитивные аспекты упражнений по устному переводу; работа переводчиков в рамках всемирной конференции; развитие параллельного перевода как экстраординарного вида профессионального устного перевода.*

Ключевые слова: *Когнитивная готовность, устный перевод на конференции, Лингвистический, Психолингвистический, фонетический, Устный переводчик, Переводчица-переводчица, лингвокогнитивное действие.*

Abstract. *In particular, this article covers the following: Psycholinguistic and cognitive research in the field of translation and interpretation; the cognitive-semantic approach; Phonetic and cognitive highlights of interpretation exercises; the work of translators within the worldwide conference; the development of concurrent translation as an extraordinary sort of proficient interpretation.*

Key words: *Cognitive readiness, Conference interpreting, Linguistic, Psycholinguistic, Phonetic, Interpreter, Translator, Lingua cognitive action.*

Psycholinguistic and cognitive research in the field of translation and interpretation represent promising and original research aimed at diversifying traditional approaches in research in the field of translation and interpretation and improving the quality and generalizability in this field. According to N.A. Berdyaev, «culture has never been and will never be abstractly human, it is always concretely human, that is, national». [2.85]

With this understanding of culture, the cognitive-semantic approach to the investigation of the content presupposes the compulsory matching of the scholarly content with the encompassing particular semantic space and the thought of the content not as it were as a result of communication between the creator and the peruser, but moreover as a result of his being in an uncommon shell of layering of social ages, conventions and scholarly - tasteful generalizations impacts to the culture and cognitive understanding of translation.

As emphasized over, Mediators and Interpreters these days are vital members within the globalization handle, which is profoundly changing the confront of reality and bringing individuals and societies. Clearly, the exceptionally slant towards globalization, watched at the turn of the 20th-21st centuries, was arranged by the dynamic work of interpreters and it is conceivable as it were beneath the condition of a well-organized interpretation prepare that plays the part of «bridge» in intercultural communication. Phonetic and cognitive highlights of interpretation exercises carried out inside the system of multilingual international conferences, it has to be created logical models of the translator's cognitive and phonetic preparation for such activities, which decided the subject and issues of this article, which may be a logical and commonsense generalization of work involvement.

“Accurately, currently the translation performs essential functions in the process of intercultural communication, allowing humanity to overcome difficulties in accumulating useful and necessary information, the volume and variety of which are increasing at a fast pace. Professional activity of a translator in the modern world regulated by various standards of ethical (conscientiousness and responsibility of the translator), social (ensuring the maximum success of communication between the parties) and linguistic (regulation of the ratio between the source text and the translated text, taking into account the type of text, the intentions of the author and expectations of the addressee) character. Besides, the training of a translator within the framework of the ongoing modern educational program includes the creation of an appropriate resource base. “The resources of any professional, including a translator, are knowledge skills, experience, abilities and mental qualities organized in a system. And the resources of a professional translator are knowledge of languages and cultures, specific translation skills, as well as their own personal characteristics and cognitive abilities». To define such a base, we consider it appropriate to use the term “cognitive readiness”,

which is operated by analysts from one of the US Department of Defense institutes working on the problems of cognitive engineering and operational decision making.” [3.48]

Cognitive readiness is characterized by them as mental arrangement for the ought to act independently and competently in complex and unusual conditions, counting information, abilities, capacities and connections. Cognitive status for conference translating is based on a commonplace situation conducting large-scale worldwide occasions that require interpreters to be prepared to actualize an entirely extend of interpretation sorts, as their program incorporates different exercises of delegates and, separately, translators (assembly, whole session, coffee break, work in segments, interviews for the media, etc.).

In an already encounter it was famous that the client, without connecting much significance to the idiosyncrasies of the execution of different sorts of interpretation, defines his/her necessities utilizing the state “We require an translator to work at a seminar/conference/international meeting”, but does not indicate what kind of interpretation is required - composed, verbal, consecutive or concurrent (with extraordinary hardware, without it or a «whispered» for a single nonnative, etc.).

There may moreover be other troublesome circumstances, such as when one the unique page given to the translator at the preliminary arrange really changes into a long report with quotation of Uzbek enactment, requiring concurrent elucidation. In such cases, in expansion to information, aptitudes and capacities, a run of higher-order cognitive capacities are required: the capacity to acknowledge arrangements, issue tackling, situational introduction, cooperation, as well as metacognition, design acknowledgment and basic considering.

In cognitive brain research, critical portion of the observational comes about of the ponder of the forms of learning, memory, recognition and cognition driven to the conclusion that cognitive forms are valuable and regenerative. These incorporate «examination by amalgamation», where data gotten by tangible receptors (such as the eyes and ears) is sifted and reused as key highlights for which «reality» is modeled - the world as we feel it. In this manner, learning does not include the exchange of the whole sum of data from the instructor to the understudies; it is or maybe exchange of key highlights that understudies utilize for development, confirmation or alterations of their models of the world.

The work of translators within the worldwide conference is continuously gone before by a preliminary organize, which is fundamental for the arrangement of cognitive availability for professional activities and takes into consideration the etymological and cognitive specifics of conference translation. On this stage, interpreters got to develop an unused data space and, thus, ace unused lexical standards exclusively, working with the materials of reports given by him/her, compiling word references and glossaries on different subjects.

International Women's Gathering was taken as a premise for the Investigation of Logical Work which is hold in Volgograd, on 14 Walk in 2012. As a run the show, inviting discourses are not given to interpreters for survey, subsequently, when planning specifically situated lexicon is complemented by cliches for conducting conferences: on sake of, on the activity, with the help, with the bolster, coordinate activities to, set an objective, accomplish, back the activity, make a commitment to keep comprehensive set of worldwide legitimate guidelines, confirm tradition, set up national/regional level, set up a extraordinary law, in agreement with territorial enactment or other administrative lawful act, work beneath support, work involvement affirms, regulate/determine/establish rights and commitments.

In cognitive arrangement and organizing a modern data field specifically arranged lexicon is isolated into a few squares concurring to with the entire extend of issues examined by the worldwide gathering of people. For illustration, to decipher gathering materials related to issue zones of women's lives, the taking after lexical ideal models stand out:

1. Names of incentives mechanisms for providing financial and material support: payment, grant, salary, compensation, allowance, program, subsidy, which is used in combinations:

“With adjectives (one-time allowance; annual allowance for each school-age child/quarterly targeted grants; quarterly/monthly cash payment (for payment for housing and communal services each child) maternal / parental capital; cash/one-time material reward);” [1.2-16]

2. "Names of specific events: *Children's Day, Mother's Day, Youth Day, Father's Day, Saints' Day Peter and Fevronia, Family Day, Family Day, love and fidelity; Day of the meeting of workers, Widows Day; ceremonial reception at the governor's; «Family hearth»; annual festival, charity promotions / fairs, children's performances.*" [1.2-16]

3. "Cliched phrases containing stylistically marked vocabulary with a positive connotation: a) verbal (promote effective use; improve position; raise status; raise to a new level; play a big / main / long-term/critical role; achieve good results; bring clear progress in development; make a significant contribution to the prosperity of the state; preserve and enhance cultural heritage; have deep historical roots and traditions; create a prosperous and democratic society; receive/provide highly qualified assistance; have significant spiritual potential; become an active creative force in progress; prove yourself to be influential social force; exert a positive influence / timely and demanded organizational and methodological assistance; confidently occupy the highest/leading positions; a lot to do for implementation; actively participate; develop more stably, etc.);" [1.2-16]

4. "Phrases typical for the beginning of speeches: *I am glad to welcome all those gathered today at the International Women's forum; I welcome you to our sacred land and wish success to all participants of the Forum!; Dear participants of the Forum! First of all, I would like to convey to all of you sincere regards and best wishes from...; Thanks to the organizers of the Forum for an invitation and, above all... and also to all to the initiators of this meeting for the opportunity visit the sacred Volgograd land; Me quite often lately have to participate in various women's forums and conferences, they usually held in Moscow, St. Petersburg or in the cities of Western Europe. It's nice that Volgograd comes up with such an important initiative; Dear participants International Women's Forum!*" [1.2-16]

5. "Phrases typical for the end of speeches: *I want to believe that our today's meeting will be another a step towards unification and expansion of the women's movement; In conclusion of my speech; In conclusion, I want to say that the implementation of such a project, certainly requires...; But I'm sure that today at the International Women's Forum gathered people who can change the course of events, and we, I mean private business and public organizations, help the government as needed solving this common problem!; Thank you. /Thank you all for your attention.*" [1.2-16]

6. "Names of departments, divisions, institutions, authorities: *administration, bureau, agency, department, committee, ministry, body (local government), (non-state / non-profit public, etc.) organization, department, council, structure, management, fund.*" [1.2-16]

Within the proficient movement of interpreters, such a preliminary arrange is an indispensably portion of lingua cognitive action, counting a cognitive calculation for particular look work to get ready the comparing lexical pieces.

Having all the essential data, the mediator is prepared for the genuine transcoding - the presentation of the content within the target dialect, the extreme objective of which is to guarantee a successful act of communication, particularly, it is imperative within the work of an translator that the speaker be caught on by the gathering of people. At this arrange the aptitude is to begin the interpretation without a stop, as before long as the communicant has wrapped up speaking. A noteworthy component of the interpreter's cognitive status is the capacity to preserve eye contact with the gathering of people and tune in to the speaker, minimizing the have to be utilize pre-recorded interpretation of the report. In expansion, you ought to be mindful that sequential interpretation ought to not take more than two-thirds or three quarters of the sound time of the first whereas keeping up a consistent measured pace of interpretation, without stops, auto-correction and pointless reiterations. As a result of taking after such a cognitive demonstrate, interpretation is seen not as a interpretation, but as talking in one's local dialect and profoundly esteemed members in communication.

Within the cognitive demonstrate of concurrent elucidation, information approximately the physical conditions for the usage of this complex lingua cognitive action is not less imperative. The development of concurrent translation as an extraordinary sort of proficient interpretation action has changed the thought of the conceivable outcomes of interpretation (due to the presence of the hypothesis of untranslatability) and, in like manner, of the conceivable outcomes for the support of interpreters in serving the data needs of mankind.

REFERENCES:

1. A.Usacheva, E.Shovgenina "Linguistic and cognitive problems of conference translation" - Vestn Volgograd state university: 2012. 2-16p
2. N.A.Berdyayev. "The fate of Russia. Selfawareness" - Rostov-on-Don: 1997. 85p
3. I.Sternin. "Cognitive Linguistics" – Voronezh: ACT 2007. 201p

UO'K 81'28(575.1)

O'ZBEK TILI TOPONIMIYASIDA KONVERSIYA VA TOPONIMLASHUV**D.S.Sativoldiyeva, PhD, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan**

Annotatsiya. Maqolada konversiya usulida yasalgan joy nomlari – toponimlarning leksik-morfologik xususiyatlari yoritildi.

Kalit so'z: onomastika, toponimika, toponim, oykonim, xoronim, konversiya, transonimizatsiya.

Аннотация. В статье описываются лексико-морфологические особенности топонимов – топонимов, созданных методом конверсии.

Ключевые слова: ономастика, топонимия, топоним, ойконим, хороним, конверсия, трансонимизация

Abstract. The article describes the lexical and morphological features of place names – toponyms created by the method of conversion.

Key words: onomastics, toponymy, toponym, oykonim, horonim, conversion, transonimization.

Narsa va hodisalarga, joylarga nom qo'yish, atalish motivlari masalalari, nomlashning asosiy tamoyillari olimlarni juda qadimdan qiziqtirgan. Demokrit, Platon, Geraklit va Aristotellarning shu haqidagi falsafiy qarashlari buning isbotidir. Keyinchalik bu masala A. A. Potebnya, I. A. Boduen de Kurtene, F. de Sossyur kabi tilshunos olimlarni ham qiziqtirgan. Ular o'zlarining nazariy qarashlari orqali nomlanish muammolarini hal etishga katta hissa qo'shganlar [7, 92-93]. Onomastika tizimida so'z yasaliş tamoyilida eng faol usullardan biri onomastik konversiya usulidir. "O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati" da onomastik konversiya, onomastik konversiya usuli – appelyativ leksikaning hech qanday yasovchi vositasiz atoqli ot vazifasiga o'tishi" deb ta'rif beriladi [2, 61]. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da ko'chish, ya'ni transpozitsiya termini o'rniga konversiya atamasi qo'llanilgan. "Biror tizimga oid til birligini boshqa tizimga oid birlikka aylantirish bilan yangi birlik hosil qilish", deb izohlanadi. Azim Hojiyevning "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati" da transpozitsiya – (lot. transpositio - o'rin almashtirish). Grammatik kategoriyalarning o'ziga xos bo'lmagan vazifada qo'llanilishi deyilsa, "Konversiya (lot. conversio – aylanish, o'zgarish) so'zning fonetik va morfologik jihatdan o'zgarmay, bir so'z turkumidan boshqa bir so'z turkumiga o'tishi, shu yo'l bilan yangi so'z hosil bo'lishi" deb izohlanadi [5, 45]. «O'zbek tili grammatikasi» kitobida transpozitsiya emas, balki konversiya atamasidan foydalanilgan. Ko'rinadiki, mazkur lug'atda ham, grammatikada ham tilshunoslikka oid boshqa manbalarda ham ko'chishning so'z turkumi darajasidagi turi uchun transformatsiya, ko'chish, konversiya va transpozitsiya kabi terminlarning qo'llanilishi kuzatiladi. Tilshunoslikda ham hozirgi kunda turkumlararo ko'chishda ma'lum bir atama bilan emas, balki ko'chish, konversiya va transpozitsiya, transonimizatsiya atamalaridan keng foydalanilmoqda.

Transpozitsiya hodisasi rus tilshunosligida ko'pincha morfologiya va so'z yasaliş doirasidagina o'rganiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar bir so'z turkumning ikkinchi so'z turkumiga o'tishini transpozitsiya hodisasi hisoblaydilar. Ular bunga derivatsiyaning sintaktik usuli deb qaraydilar va uni leksik derivatsiyaga qarama-qarshi qo'yadilar [4, 57-70]. Jumladan, V. V. Bogdanov fikricha, yasalmaning ma'nosi asos qismning ma'nosi bilan bir xil bo'lgan, faqat undan boshqa turkumga mansubligi bilan farqlanuvchi derivatsiya usuli transpozitsiyadir. Olim konversiya hodisasini ham transpozitsiyaning bir turi sifatida izohlaydi. Biz transpozitsiya bilan konversiya til hodisalarini differentsiatsiya qilish tarafdorimiz. Konversiya termini ostida bir so'z turkumining ikkinchisiga vokobulyarida o'tishini, transpozitsiya termini ostida esa bir so'z turkumning ikkinchi kontekstda – nutqda o'tishini tushunamiz. Birinchi holat diaxroniya mahsuli bo'lsa, ikkinchisi esa sinxroniyaga oid bo'lib, nutqiy hodisadir [8, 191-192]. Ushbu ilmiy qarashlardan kelib chiqib,

konversiya va transpozitsiya tushunchalari ba'zi ilmiy manbalarda bir xil tushuncha deb qaralsa ham, lekin ilmiy jihatdan farqlanadi. Ya'ni onomastik konversiya bir appelyativ birlikni hech qanay o'zgarishsiz atoqli nomga o'tishidir. Masalan, istiqlol, meros, chinor apellyativlar – *Istiqlol* (Norin), *Meros* (Uychi), *Chinor* (Pop) kabi toponimlariga o'tgan.

Onomastikada har bir atoqli otning hosil bo'lish sababi bilan bog'liq ensiklopedik- etnografik ma'nosi ham mavjud. Shu sababli har qanday so'zning atoqli otga ko'chishi semantik yasash yoki onomastik konversiya usulida yasash deb yuritib kelingan. A. Hojiyev o'zining "O'zbek tilining so'z yasashi tizimi" asarida "so'z yasashining "leksik-semantik", "morfologik-sintaktik" usullari deb ta'riflanayotgan "usul"larida ham so'zning biror sabab tufayli yuzaga kelishi hodisasi bor, lekin so'z yasash hodisasi yo'q" [6, 8], chunki bu hodisalar onomasiologiya bilan bog'liqdir.

O'zbek tili toponimiyasida joylarning nomlanishida shu hududning joylashish o'rni, tabiiy sharoiti, tashqi ko'rinishi, hayvonot va o'simlik dunyosi, yer boyligi, mahalliy aholining shug'ullanadigan kasb-kori, etnik kelib chiqishi, xo'jaligi va boshqa omillarga asoslaniladi. O'zbek tilida toponimik konveriya, asosan, ot, sifat, fe'l kabi apellyativlar joy nomiga o'tishidan yuzaga keladi:

1. Ot apellyativlaridan tarkib topgan toponimlar. Ot apellyatividan hosil bo'lgan toponimlarni leksik-semantik jihatdan quyidagicha guruhlash mumkin:

a) aholining ijtimoiy ahvolini ko'rsatuvchi toponimlar: *Bazzoz* (Namangan shahri, Gulpora MFY), *Bog'bon* (Mingbuloq tumani, Chordona MFY), *Chilangar* (Namangan tumani, Qoratepa MFY), *Degrez* (Kosonsoy tumani, M. A'zam MFY), *Zardo'z* (Pop tumani, Tinchlik MFY), *Asalchi* (Pop tumani, Pillakash MFY) kabi;

b) daraxt oti bilan bog'liq toponimlar: *Chinor* (Chust tumani, Toymas MFY), *Majnuntol* (Uychi tumani, Dehqon MFY) kabi;

c) o'simlik oti bilan bog'liq toponimlar: *Binafsha* (Chortoq tumani, Navro'z MFY), *Atirgul* (Namangan shahri, G'ishtko'prik MFY), *Lola* (Namangan shahri, MFY), *Nastarin* (Namangan shahri, Zarkent MFY) kabi;

d) qush va paranda oti bog'liq toponimlar: *Lochin* (Pop tumani, Uch uyli MFY), *Humo* (Uychi tumani, Toshloq MFY), *Qaldirg'och* (Pop tumani Qandig'on MFY) kabi;

e) nomlanishiga biror bir mavsum yoki davr asos bo'lgan toponimlar: *Bahor* (Pop tumani, Nayman MFY), *Ko'klam* (Kosonsoy tumani, Movorounnahr MFY), *Navbahor* (Kosonsoy tumani, O'zbekiston MFY) kabi;

f) qimmatbaho tosh bilan bog'liq toponimlar: *Feruz* (Namangan shahri, Yangiyo'l MFY), *Olmos* (Chust tumani, MFY) kabi.

2. Sifat apellyativlaridan tarkib topgan toponimlar: *Musaffo* (Chortoq tumani, Oqterak MFY), *Go'zal* (Namangan shahar, Furqat MFY), *Fidokor* (Namangan shahar, Kurashxona MFY), *Farovon* (Koson tumani, Gulobod MFY) kabi.

3. Fe'l apellyativlaridan tarkib topgan toponimlar: *Birlashgan* (Pop tumani, MFY), *O'zgarish* (Mingbuloq tumani, MFY), *Yuksalish* (Chortoq tumani, Alixon MFY), *Toyman* (Chortoq tumani, Bozorboshi MFY) kabi.

Onomastik konversiya usulida yasalgan toponimlarda ham boshqa yasalgan so'zlar singari yasashga asos bo'lgan birlik (yasovchi) va yasash natijasida hosil bo'lgan birlik (yasalma) munosabati mavjuddir. Masalan, binafsha (fitonim, ya'ni gul nomi) – yasovchi > *Binafsha* (toponim – Chortoq tumani) – yasalma; ipakchi (kasb oti) – yasovchi > *Ipakchi* (toponim – Uychi tumani) – yasalma.

Onomastik konversiya asosida yasalgan toponimlarni morfemik tarkibiga ko'ra turga ajratish mumkin:

1. Tub asosdan o'tgan toponimlar, ya'ni bir appelyativ birlik hech qanday o'zgarishsiz toponimiga o'tishidir: *Guzar* (Chust tuman, MFY), *Iftixor* (Namangan shahar, istiqlol MYF), *Kamalak* (Uychi tuman, Zarbdor MFY), *Olmos* (Chust tuman, Sabzavor MFY) kabi.

2. Sodda yasama so'zlardan hosil qilingan toponimlar: *Oromgoh* (Namangan shahar, MFY), *Paxtakor* (Mingbuloq tuman, MFY), *Shodlik* (Pop tuman, Guliston MFY) kabi.

O'zbek tili toponimiyasida affiksatsiya usulida yasalgan toponim bilan onomastik konversiya usulida yasalishni aralashtirilib yuboriladi va bu holatda toponimlarning motivlarini noto'g'ri talqin qilishga olib keladi. Do'simov "Toponimlarning yasalishi masalasiga doir" ilmiy maqolasida Shimoliy Xorazm va boshqa hududlardagi toponimlarning ma'lum bir qismi affiksatsiya usulida hosil qilingan yasalmalarning joy nomlariga o'tishidan hosil bo'lganligini qayd etganida, onomastik konversiyani ko'zda tutgan edi.

Bu holat o'zbek tili onomastikasidagi toponimlar tadqiqiga oid quyidagi ishlarda kuzatish mumkin: Q. Abdumurodov –li qo'shimchasi orqali yasalgan *Bolg'ali*, *Ashamayli*, *Qazaqayli*, *Cho'michli* kabi toponimlarni, S. Ataniyozov -chi, -li qo'shimchasi orqali yasalgan *Arabachi*, *Yilanli*, *Avchi*, *Sayatli* kabi toponimlar keltiradi [1, 7]. Z. Do'simov esa o'z tadqiqotlarida cho'mich, bolg'a, aroba, ilon kabi so'zlar toponimlarni motivlovchi emas, balki toponimlarning motivlari cho'michli, bolg'ali, arobachi, ilonli so'zlaridir, ya'ni ushbu so'zlar toponimga aylanmasdan oldin affiksatsiya usulida yasalganligini, ular shu holda toponimga o'tgan. Bu xildagi toponimlar affiksatsiya usulida emas, onomastik konversiya orqali yasalganligini ta'kidlaydi [3, 41].

Onomastika o'ziga xos bazasiga ega emas. U tildagi tayyor birliklar asosida yuzaga keladi. Toponimlar hamisha til bazasida yaratiladi. Ularni yasashda tilning kundalik turmushda ko'p qo'llanuvchi, barcha uchun birdek tushunarli bo'lgan so'z yasash modellaridan foydalaniladi. Shuningdek toponimlar hosil qilishda ham tildagi mavjud imkoniyatlardan unumli foydalaniladi. Onomastik konversiya usuli aynan shu imkoniyatlardan foydalangan holda nomlar yasaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдумуратов К. Топонимика Қарақалпақии. Автореф. дис. ...канд.наук, –Нукус, 1966, –С. 7; Атаниязов С. Топонимика Юга-Восточного Туркменистана. Автореф. дис. ...канд. наук, – Ашхабат. 1966. –С. 11.
2. Бегматов Э. Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли лўғати. Наманган, 2006. – Б. 61
3. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. –Тошкент: Фан, 1985. – Б. 41.
4. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 57-70; Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложений. – ЛГУ, 1977. – С. 171; Арутюнова Н.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. – М., 1961. – С. 90; Земская.А. Современный русский язык. Словообразование. – М., 1973. – С. 192; Кубрякова Э.С. Основы морфологического анализа. – М., 1974. – С. 227.
5. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли лўғати. –Тошкент: "Ўқитувчи", 1985. –Б. 45
6. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясашиши тизими. –Тошкент, "Ўқитувчи", 2007. –Б. 8
7. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – Москва: "Наука", 1969. – С. 92-93
8. Nurmonov A. Tanlangan asarlar III jild. – T: "Akademnashr", 2012. – 191-192.

UO'K 82.512.1 – 131

LAYLI VA MAJNUN XALQ DOSTONI TARIXI VA POETIKASIGA NAZAR

M.Sattorova, doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Layli va Majnun" dostonining poetik xususiyatlari tahlil qilinib, asarning badiiy-estetik qiymati va falsafiy mohiyati yoritilgan. Sharq adabiyotining ushbu buyuk durdonasi sevgi va ma'naviyatni yuksak darajada ifodalaydi. Maqolada dostonning kelib chiqishi, Nizomiy Ganjaviy talqini hamda Alisher Navoiyning ijodida ushbu asarning o'ziga xosligi o'rganilgan. Poetikaning ramziy ifoda vositalari, lirika va drammatizm uyg'unligi, shuningdek, ijtimoiy va ma'naviy ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida dostonning nafaqat ishqiy, balki falsafiy va axloqiy asar sifatida insoniyat uchun doimiy qadriyat ekanligi aniqlangan. Ushbu maqola Sharq adabiyoti ixlosmandlari va mutaxassisleri uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Layli va Majnun, Alisher Navoiy, Nizomiy Ganjaviy, sevgi dostoni, Sharq adabiyoti, poetika, ramziy ifoda, ma'naviyat, falsafiy mohiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются поэтические особенности эпоса «Лейли и Меджнун», а также выделяется художественно-эстетическая ценность и философская сущность произведения. Этот великий шедевр восточной литературы выражает любовь и духовность на высоком уровне. В статье рассматривается происхождение эпоса, интерпретация Низами Гянджеви, а также уникальность этого произведения в творчестве Алишера Навои. Глубоко анализируются символические средства выражения поэтики, гармония лирики и драматургии, а также социальное и духовное значение. В результате

исследования определено, что эпос является не только романтическим, но и философско-нравственным произведением, имеющим непреходящую ценность для человечества. Эта статья послужит полезным ресурсом для любителей и специалистов восточной литературы.

Ключевые слова: Лейли и Меджнун, Алишер Навои, Низами Гянджеви, история любви, восточная литература, поэтика, символическое выражение, духовность, философская сущность.

Abstract. In this article, the poetic features of the epic "Layli and Majnun" are analyzed, and the artistic-aesthetic value and philosophical essence of the work is highlighted. This great masterpiece of Eastern literature expresses love and spirituality at a high level. The article examines the origin of the epic, Nizami Ganjavi's interpretation, and the uniqueness of this work in Alisher Navoi's work. Symbolic means of expression of poetics, harmony of lyrics and drama, as well as social and spiritual importance are deeply analyzed. As a result of the research, it was determined that the epic is not only a romantic, but also a philosophical and moral work of permanent value for humanity. This article will serve as a useful resource for lovers and specialists of Eastern literature.

Key words: Layli and Majnun, Alisher Navoi, Nizami Ganjavi, love story, Eastern literature, poetics, symbolic expression, spirituality, philosophical essence.

Kirish. Sharq adabiyotining oltin sahifalaridan joy olgan "Layli va Majnun" dostoni sevgi, ma'naviyat va inson qalbining teran kechinmalarini aks ettiruvchi asarlar qatorida yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu asar bir vaqtning o'zida xalq og'zaki ijodining yodgorligi bo'lib, keyinchalik buyuk mutafakkir va ijodkorlar tomonidan mukammal badiiy shaklga keltirilgan. "Layli va Majnun" hikoyasi, ayniqsa, fors-tojik va o'zbek adabiyotida o'ziga xos talqin va badiiy shaklga ega bo'lib, sevgi fojiasini tasvirlash bilan birga inson ma'naviy yuksalishining ramzi sifatida qadrlangan.

Mazkur maqola ushbu buyuk dostonga poetik nuqtai nazardan nazar tashlaydi. Unda asarning badiiy-estetik xususiyatlari, ramziy obrazlari, lirik mazmuni va dramatik uyg'unligi chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, asar Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiyning ijodiy talqinida qayta ishlangani va badiiy mahorat darajasiga yuksaltirilgani xususida so'z yuritiladi. Doston orqali inson qalbining cheksiz sevgi va sadoqatga, Ollohni anglashga intilish jarayonlari ochib beriladi. Ushbu maqola Sharq adabiyotining bu noyob asarini zamonaviy o'quvchilar va ilmiy tadqiqotchilar uchun yangi nuqtai nazardan o'rganish uchun xizmat qiladi.

"Layli va Majnun" dostoni dastlab xalq og'zaki ijodiyoti mahsuli sifatida paydo bo'lib, arab qissalaridan biri sifatida tarqalgan. Doston arab madaniyati doirasida Layli va Qaysning fojiali muhabbat hikoyasi sifatida og'zaki shaklda yashab kelgan. XII asrda buyuk fors-tojik shoiri Nizomiy Ganjaviy ushbu qissani yozma adabiyotga olib kirib, uni badiiy va falsafiy jihatdan boyitdi. Nizomiy talqinida doston nafaqat ikki oshiqning sevgi fojiasi, balki jamiyat va individ o'rtasidagi ziddiyatlarni yorituvchi universal asarga aylandi.

Nizomiy dostonning ramziy ifoda vositalarini yuksaltirdi. Masalan, sahro Majnunning ichki iztiroblarini, Layli esa ilohiy poklikni aks ettiradi. Dostonning bir joyida Majnun Layliga nisbatan his-tuyg'ularini quyidagicha tasvirlaydi:

"Sen – ko'zlarimda yulduzday porloq,
Dilga malham, xayolga bitmas bog'."

Bu misralarda Laylining go'zalligi nafaqat tashqi husn, balki uning ma'naviy barkamolligi orqali ham yoritilgan. Nizomiy Ganjaviy dostonida o'sha davr ijtimoiy tuzilmalarining muhabbat erkinligiga nisbatan to'siq ekanligini ochib beradi.

Alisher Navoiy "Layli va Majnun"ni o'zining "Xamsa" asarining uchinchi dostoni sifatida yaratdi. Navoiy dostonni Nizomiyning an'alariga tayangan holda ijod qildi, lekin unga yangi falsafiy va axloqiy mazmun kiritdi. Navoiyning talqinida Majnun sevgi yo'lida chekkan azoblari Ollohni anglash yo'lidagi ruhiy yuksalishga aylanadi. Laylining go'zalligi esa ilohiy poklikning ramzi sifatida tasvirlangan:

"Layli husnda tengsiz bir ma'vo,
Har kim unga boqsa, yonar javo."

Navoiyning Layli tasviridagi “yonar javo” ifodasi nafaqat Laylining tashqi go‘zalligini, balki uning qalbidagi ichki nur va poklikni anglatadi. Navoiy sevgi orqali insonning ilohiy yuksaklikka erishishini tushuntiradi.

Majnunning ruhiy iztiroblari quyidagicha tasvirlanadi: *"Sevgi o'ti kuydirdi Majnun qalbini, Og'riqdan ko'rmas edi u dunyo rangini."*

Bu misralar orqali Navoiy Majnunning sevgi sababli hayotning tashqi ko‘rinishlaridan voz kechib, faqat Layliga bo‘lgan ishtiyoq bilan yashashini tasvirlaydi. Ushbu ruhiy holat Sharq tasavvufida "Ishq haqiqatga eltadi" degan g‘oyani eslatadi.

"Layli va Majnun" dostoni Sharq adabiyotining o‘ziga xos ramziy va badiiy uslubida yozilgan. Asarda ramziy obrazlar katta rol o‘ynaydi. Masalan:

- **Sahro:** Majnunning yolg‘izligi va ichki azoblarini aks ettiruvchi muhit.

- **Layli:** Poklik va ma‘naviyatning eng yuksak cho‘qqisi.

Misol uchun, Navoiyning quyidagi satrlari ramziy ifodaning yorqin namunasi bo‘lib xizmat qiladi:

*"Sahro bag'ri Majnun dardiga oshno,
Har tuprog'ida iztirob chekar bu adib bino."*

Bu misralarda sahro Majnun dardlariga hamdard bo‘luvchi joy sifatida tasvirlangan. Sahro – bu faqat geografik tushuncha emas, balki inson qalbining yolg‘izlikdagi qidiruvlarini ifodalovchi ramziy makondir.

Dostonning musiqiyligi ham poetikaning ajralmas qismidir. Qofiyalar va ritm o‘quvchida hissiy hayajon uyg‘otadi, bu esa asarning jozibasini oshiradi. Misol uchun:

*"Mening o'timga yo'q bu dunyo tengi,
Layliga yetmas hech bir bulbul tili."*

Bu kabi qofiyalar asar lirikasini kuchaytiradi va hissiy hayajon uyg‘otadi.

"Layli va Majnun" dostonida tasvirlangan ijtimoiy ziddiyatlar uning dolzarbligini oshiradi. Laylining oilasi tomonidan erga berilishi va Majnun jamiyatning me‘yoriy talablarini rad etishi asarda sevgi va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Navoiyning quyidagi misralari ushbu muammoni yorqin tasvirlaydi:

*"Layliga ko'ngil qo'ygani uchun,
Majnun ataldi, o'zgacha ish uchun."*

Bu misralarda jamiyat tomonidan sevgi tushunchasiga nisbatan o‘rnatilgan qattiq chegaralar tanqid qilinadi. Majnun o‘z ismi bilan “devona” deb atalgan bo‘lsa-da, aslida uning dardlari inson qalbidagi eng yuksak tuyg‘ularni aks ettiradi.

Shuningdek, asar insonning ma‘naviy yuksalishi haqida chuqur mushohada yuritishga undaydi. Majnun va Laylining sevgisi Oллоhga yaqinlashish yo‘lidagi ilohiy izlanish sifatida talqin etiladi. Bu talqin Sharq tasavvufining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, insonni ilohiy haqiqatni anglashga chorlaydi.

Xulosa va munozara. "Layli va Majnun" dostoni Sharq adabiyotining o‘lmas durdonasi bo‘lib, sevgi va ma‘naviyatni yuksak badiiylik bilan ifoda etuvchi asar sifatida ahamiyatini yo‘qotmagan. Ushbu doston sevgi ramzi orqali inson qalbidagi eng yuksak tuyg‘ularni o‘rganish va tushunish imkonini beradi. Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiyning talqinlarida dostonga axloqiy va falsafiy mazmun kiritilib, u xalq madaniyatining yuksak namunasi sifatida qadrlangan.

Dostonning poetikasida ramziy obrazlar, lirik kechinmalar va drammatizm uyg‘unlikda ishlatilgan bo‘lib, bu asarni o‘quvchilar qalbiga yaqinlashtiradi. Shuningdek, doston tasvirlangan ijtimoiy ziddiyatlar, insoniy tuyg‘ular va jamiyat cheklovlari bugungi kun uchun ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni nafaqat sevgi dostonlarining namunasi, balki inson qalbining ma‘naviy yuksalishini aks ettiruvchi falsafiy asar sifatida Sharq madaniyatida alohida o‘rin egallaydi. Ushbu maqola orqali mazkur dostonning poetik xususiyatlarini o‘rganish uning umuminsoniy qadriyatlarni anglash va kelajak avlodlar uchun badiiy meros sifatida saqlanishidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1995.

2. Nizomiy Ganjaviy. Layli va Majnun. – Tehron: Mahfuziyat nashriyoti, 2000.
3. Qayumov, A. Alisher Navoiy ijodining badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1983.
4. Rustamov, H. Sharq adabiyotining durdonalari. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Bertels, Ye. E. Nizomiy va Sharq mumtoz adabiyoti. – Moskva: Nauka, 2012.

UDC 808.5

LITERARY ANALYSIS OF ERKIN A'ZAM'S "A TENDER-HEARTED DWARF"**A.E.Saydalieva, teacher, Karshi Irrigation and Agrotechnologies Institute, Karshi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Erkin A'zam asaridagi hikoyalarda keltirilgan ramziy ifodalarning axloqiylik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, kinoya, ramziylik, xarakterlilik, ijtimoiy tanqid, axloq va rahm-shafqat.

Аннотация. В этой статье рассматриваются этические аспекты символических выражений, представленных в рассказах в произведениях Эркина Азама.

Ключевые слова: Эркин Азам, ирония, символизм, характеристика, социальная критика, мораль и сострадание.

Abstract. This article covers aspects of morality of the symbolic expressions presented in the stories in the work of Erkin A'zam.

Keywords: Erkin A'zam, irony, symbolism, characterization, societal critique, morality and compassion.

Erkin A'zam (born in 1950 in Uzbekistan) is celebrated as one of Uzbekistan's most influential contemporary writers. His works often focus on ordinary individuals, highlighting their inner lives and the ways in which they interact with societal norms. Writing during a period marked by the Soviet Union's collapse and the emergence of new national identities in Central Asia, A'zam's stories reflect the cultural, ethical, and psychological struggles of his time. The use of irony in Erkin A'zam's "A Tender-Hearted Dwarf" is central to its emotional and thematic depth, highlighting the contrast between appearances and reality, societal norms and individual humanity, and expectations versus outcomes.

Types of Irony in the Story:

1. Situational Irony: The title itself is an example of situational irony. Society often associates physical stature with emotional or intellectual capacity, expecting a dwarf to be bitter, withdrawn, or weak. However, the protagonist defies these assumptions with his tender-heartedness and capacity for deep emotional connection. The protagonist's physical limitation contrasts sharply with his inner strength and compassion, creating a reversal of societal expectations.

2. Dramatic Irony: The audience is aware of the dwarf's rich inner world and moral virtues, while many of the characters in the story dismiss or belittle him based solely on his appearance. This creates tension, as readers understand the profound disconnect between how he is perceived and who he truly is. His acts of kindness are often unnoticed or undervalued by others, intensifying the emotional impact of his alienation.

3. Verbal Irony: A'zam's understated, often ironic tone in describing the interactions between the dwarf and other characters critiques the superficiality of societal norms. For example, moments of dialogue that ostensibly seem kind or complimentary toward the dwarf might carry underlying tones of pity or condescension.

4. Irony of Societal Values: Society's fixation on external appearances and its failure to recognize inner virtues is inherently ironic. The dwarf, marginalized for his physical stature, possesses more humanity and emotional depth than many of the "normal" characters who judge him.

Functions of Irony in the Story:

1. Critique of Superficiality: A'zam uses irony to expose the absurdity of judging individuals based on their external traits. By presenting a protagonist whose inner beauty starkly contrasts with societal prejudices, the author underscores the shallow nature of societal values.

2. Empathy and Identification: The irony in the dwarf's situation—his capacity for love and kindness despite being marginalized—elicits empathy from readers. It compels the audience to question their own biases and attitudes toward those who are different.

3. Amplifying Tragedy: The situational irony in the story deepens its tragic undertones. The dwarf's goodness, which should ideally earn him love and acceptance, often leads to further alienation because society is incapable of looking beyond appearances.

4. Subverting Expectations: Irony is used to subvert readers' expectations, challenging them to confront their preconceived notions. By presenting the dwarf as a morally and emotionally superior character, A'zam forces readers to reconsider what constitutes true strength and beauty.

Contrast with Other Characters: The dwarf's tenderness is often set against the indifference or cruelty of others. For example, characters who appear "normal" or privileged may act selfishly or shallowly, revealing an ironic moral inferiority to the dwarf.

Everyday Interactions: Moments in which the dwarf is patronized or pitied by others carry ironic weight. The audience, aware of his emotional depth, understands that he is far more deserving of respect and admiration than those who condescend to him.

The story's ironic undertones deepen its emotional resonance and invite readers to reflect on their own biases and values.

Erkin A'zam's "A Tender-Hearted Dwarf" is a poignant short story that captures the complexities of human relationships, societal expectations, and individual identity. As one of Uzbekistan's renowned contemporary writers, A'zam employs subtle irony and profound empathy to depict marginalized individuals and the universal longing for connection and acceptance. Themes:

1. Alienation and Belonging: The dwarf, as a metaphor for societal outcasts, symbolizes those who are marginalized due to their physical appearance or perceived differences. The story delves into the loneliness such individuals experience and their struggle to find a place in society that often values conformity over individuality.

2. Human Compassion: The title highlights the dwarf's tender-hearted nature, contrasting his physical stature with the depth of his emotions. This juxtaposition emphasizes the idea that humanity is not defined by outward appearances but by internal virtues like kindness and empathy.

3. The Duality of Human Nature: Through the interactions between the dwarf and other characters, A'zam explores the duality of human nature. While some characters show kindness, others reveal cruelty or indifference, reflecting a spectrum of societal attitudes toward the "other." Characters:

The Dwarf: The protagonist embodies resilience and vulnerability. His tender-heartedness serves as a critique of societal superficiality, showcasing how true humanity often goes unnoticed or unappreciated by a world obsessed with external norms.

Supporting Characters: The people around the dwarf are portrayed with varying degrees of empathy, highlighting societal biases. These characters act as mirrors, reflecting society's judgmental tendencies and occasional moments of genuine warmth. Symbolism:

1. The Dwarf's Stature: His physical appearance symbolizes societal prejudices. It serves as a lens through which the reader examines the judgmental nature of the world and the struggles faced by those who deviate from the norm.

2. Tender-Heartedness: The dwarf's emotional depth represents the overlooked richness of marginalized individuals. His compassion serves as a moral counterpoint to the superficial values of others.

3. Social Spaces: The story's setting, whether it is a bustling marketplace or a quiet home, underscores the dwarf's internal conflict and his navigation through spaces that either marginalize or accept him.

A'zam's writing is characterized by a subtle irony that gently critiques societal norms without overt condemnation. The tone shifts between melancholic and hopeful, reflecting the dwarf's internal journey and the unpredictability of human connections. At its core, "A Tender-Hearted Dwarf" is a meditation on human dignity. It challenges readers to reconsider their perceptions of beauty, worth,

and the importance of kindness in a world often fixated on appearances. Through this tale, A'zam advocates for a more compassionate and inclusive society.

Erkin A'zam's "A Tender-Hearted Dwarf" is a short story that exemplifies the author's ability to weave profound social commentary into intimate, character-driven narratives. While detailed information about the specific publication date or historical context of this story may not always be widely available in English, it is part of A'zam's broader body of work that often explores human relationships, social inequalities, and individual struggles within the changing dynamics of Uzbek society. Erkin A'zam (born in 1950 in Uzbekistan) is celebrated as one of Uzbekistan's most influential contemporary writers. His works often focus on ordinary individuals, highlighting their inner lives and the ways in which they interact with societal norms. Writing during a period marked by the Soviet Union's collapse and the emergence of new national identities in Central Asia, A'zam's stories reflect the cultural, ethical, and psychological struggles of his time.

Cultural Context:

1. Soviet Influence and Transition: A'zam's works often mirror the cultural and social tensions of a society in transition. Uzbekistan, as a former Soviet republic, experienced a significant shift in values, ideologies, and societal norms during the late 20th century. Stories like "A Tender-Hearted Dwarf" reflect on marginalized individuals within this broader socio-political framework.

2. Marginalization and Traditional Values: In Uzbek culture, as in many traditional societies, physical appearance and conformity to social roles are highly valued. The dwarf's struggles highlight not only individual pain but also the larger societal pressures to fit into predefined molds.

"A Tender-Hearted Dwarf" is a story that resonates with readers due to its timeless themes and humane perspective. Through the lens of one marginalized individual, Erkin A'zam masterfully critiques societal norms, celebrates inner beauty, and advocates for compassion. The story stands as an essential work within modern Uzbek literature and deserves broader recognition in global literary circles.

REFERENCES:

1. Abrams, M. H., & Harpham, G. G. (2015). *A Glossary of Literary Terms*. Cengage Learning.
2. A'zam, Erkin. (n.d.). *A Tender-Hearted Dwarf*.
3. Booth, W. C. (1974). *A Rhetoric of Irony*. University of Chicago Press.
4. Eagleton, T. (2008). *Literary Theory: An Introduction*. Blackwell Publishing.
5. Xudoyberdiyeva, D. (2023). *Contemporary Uzbek Literature: Themes and Styles*. Uzbek Academic Press.

UO'K 821.111

AMERIKA BADIY ADABIYOTIDA DETEKTIV JANRNING PAYDO BO'LISH TARIXI

G.V.Shamsiddinova, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Har bir xalqning o'ziga xos adabiyoti bo'lgani kabi Amerikaning ham takrorlanmas, o'zga xalqlar va mamlakatlar badiiy ijodi bilan solishtirib bo'lmaydigan so'z bo'stoni bor. Tarixan olib qaraganda, o'ziga xos shakllanish va rivojlanish tadrijiga ega bu mamlakat badiiy adabiyoti ham mahalliy ispanlar va inglizlar, shuningdek, fransuz, rus, yapon va boshqa xalqlar madaniyati ta'sirida paydo bo'lgan va taraqqiy etgan. Amerika adabiyoti rang-barangligi va ijtimoiy muammolarni yuzaga chiqarishga qaratilgani bilan ahamiyatli, – deb bilaman. Unda hech bir adabiy asar yo'qki, o'z-o'zidan mashhur bo'lib ketmaydi va keng ommaga tarqalmaydi. Bunga asosiy sabab, asarda ko'tarilgan milliy ruh, xalq dardi va ijtimoiy adolatsizlikka qaratilgan g'oyadir. Ta'sir kuchi esa so'z qudratining o'quvchi ongi va shuuriga kirib kelish bilan o'lchanadi. Asar ta'sirida butun xalq va jamiyat uyg'onadi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, detektiv janr, adabiy qarash, realistik adabiyot, detektiv adabiyot, nodir yozuvchilar, syujet, tanqidid realizim.

Аннотация. Подобно тому, как у каждого народа есть своя литература, у Америки есть свой уникальный словарный запас, который нельзя сравнивать с художественными творениями других народов и стран. С исторической точки зрения вымысел этой страны, имеющий свой собственный процесс формирования и развития, возник и развивался под влиянием местных испанцев и англичан, а также французов, русских, японцев и других

народов. Я знаю, что американская литература важна из-за своего разнообразия и сосредоточенности на социальных проблемах. Нет в нем ни одного литературного произведения, которое не прославилось бы само по себе и не распространилось бы среди широкой публики. Основная причина этого – поднятый в произведении национальный дух, идея, направленная на боль людей и социальную несправедливость. Сила воздействия измеряется проникновением силы слова в разум и сознание читателя. Под влиянием произведения проснется вся нация и общество.

Ключевые слова: художественная литература, детективный жанр, литературное видение, реалистическая литература, детективная литература, редкие писатели, сюжет, критический реализм.

Abstract. Just as every nation has its own literature, America has its unique vocabulary that cannot be compared with the artistic creations of other nations and countries. From a historical point of view, the fiction of this country, which has its own formation and development process, appeared and developed under the influence of local Spaniards and Englishmen, as well as French, Russian, Japanese and other peoples. I know that American literature is important because of its diversity and its focus on social problems. There is no literary work in it that does not become famous by itself and does not spread to the general public. The main reason for this is the national spirit raised in the work, the idea aimed at people's pain and social injustice. The power of influence is measured by the penetration of the power of words into the reader's mind and consciousness. The entire nation and society will wake up under the influence of the work.

Key words: fiction, detective genre, literary vision, realistic literature, detective literature, rare writers, plot, critical realism.

Kirish. Biz ko'p eshitganmiz, qaysidir kitob irqchilikka qarshi kurashgani uchun eng yaxshi asar sifatida qaralib, Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan. Badiiy adabiyotda faqat haqiqatlar yashiringan bo'lishi kerak. U shunday kuchki, hatto hukumatga ham hisob bermaydi. Shuning uchun ayrim amirikalik adiblarni dastlab o'z yurti tan olmaydi. Biroq badiiy saviya yuqoriligi va dunyo e'tirof etgani bois o'zlari ham tan olgan. Amerika adabiyoti shu kabilardan xulosa chiqarib, badiiy so'z va adabiy qarashlarga yuqori nazar bilan boqadi. Shuning uchun ham amerikalik mualliflar adabiyot ixlosmandlari uchun sevimli ijodkorlar bo'lib qoladi. Ayniqsa Amerika detektiv adabiyotiga men singari kitob ixlosmandlari talaygina.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida AQShda yirik monopoliyalar paydo bo'ldi. Bu davrda adabiyotdagi realistlar ijodida sotsial tengsizlik, zulm va haqsizlikni fosh etish bosh maqsad qilib qo'yilgan. Qashshoqlik va ochlik uchun kurashishda adabiyot birinchi o'ringa ko'tariladi. Amerika detektiv asarlarida o'z "men"i emas, xalq dardini ilgari surgan va haqiqiy adabiyot kuchini ko'rsata olgan ijodkor sifatida uchta zabardast ijodkorlarni misol tariqasida keltirishim mumkin. Bular **Jek London**, **Teodor Drayzer** va **Ernest Xemingvay**dir. Xalqni asarlari ortidan ergashtirgan, huquq va erkinliklarini talab qilishni o'rgatgan demokratik adabiyotning yirik namoyandasi **Jek London** hisoblanadi. 1876-1916 yillarda yashab o'tgan yozuvchi realistik ruhdagi asarlari bilan mashhur bo'lgan. O'zi ham kambag'al dehqon oilasida dunyoga kelgan. Shuning uchun xalq dardini his qilish va qalamga olishga qiyalmagan. Qisqa umri davomida u bir-biridan o'tkir asarlar yozib qoldirdi. "Yo'ldagilar sharafiga uchun", "Oq sukunat", "Qirq mil narida" Bo'rivachcha hikoyalarida shimol hayoti tasvirlanadi. "Otalar xudosi", "Sovuq bolalar" hikoyalari unga juda katta shuhrat keltiradi. Uning deyarli barcha asarlari uzoq Shimoldagi insonlarning mashaqqatli turmush tarziga bag'ishlanadi. Ayniqsa, matonatli, jasoratli va latofatli negr ayoli haqidagi "Ayol jasorati" hikoyasi orqali adibning irqchilikka norozilik kayfiyati yaqqol seziladi. "Temir tovon" asarida oddiy ishchi oilasidan kelib chiqqan inqilobchi haqida so'z yuritilsa, "Martin Iden" romanida xalq ichidan chiqqan yozuvchining burjua jamiyatidagi og'ir ahvoli va fojiasini yorqin aks ettiradi. Mazkur asar dunyo adabiyotida hozir ham eng ko'p o'qiladigan kitoblardan hisoblanadi [1].

Teodor Drayzer 1871-1945 yillarda yashab o'tgan. U amerika adabiyotida tanqidiy realizmning yuqori pog'onaga ko'tarilishida o'z hissasini qo'shgan. Bunga asosiy sabab o'zi ham ezilgan xalq orasidan chiqqan ijodkor edi. U "Baxtiqaro Kerri", "Moliyachi", "Titan", "Daho"

romanlari orqali xalq dardini aks ettirdi. Ezilgan xalqni himoya qilib, korxonalarda og'ir yumushlarni bajarayotgan ayollar mehnatini qoralaydi, boy va manfur kimsalarni qattiq tanqid ostiga oladi. Tanqidiy realistik adabiyotning mashhur asari hisoblangan "Amerika fojiasi" romani bilan yozuvchi sifatida dunyoga taniladi. Ikki tomlik bu roman birinchi jahon urushidan so'ng yozilgan. Asarning bosh qahramoni burjua oilasidan chiqqan Klayd Grifits ismli yigit bo'lib, u xudbinligi, sevgidan boylikni ustun qo'yishi tufayli fojiali o'lim topadi. Bor aybi oshkor bo'ladi. Birgina manfur kishining qismati tufayli asar "Amerika fojiasi" deb nomlanadi. Aslida roman voqeaga chuqur tanqidiy yondashilgani, badiiy mahorat yuksakligi tufayli yaxshi asarlar qatoridan joy oldi. Asarning qudrati yana shundaki, qariyb yuz yildan buyon sevib o'qilmoqda [2].

Amerikaning yana bir buyuk yozuvchisi **Ernest Xeminguey** 1899-1961 yillarda yashab o'tgan. Hayoti bevosita urush yillariga to'g'ri kelgani uchun asarlarida ham aynan ana shu jarayonlar tasvirlanadi. O'z personajlari orqali dahshatli va sovuq urushga qarshiligi, adolatsizlik va qonli to'qnashuvlarga nafratini bayon etadi. "Bizning zamondoshlar" kitobidagi hikoyalarda bular og'ir-vazminlik bilan oshkor qilingan bo'lsa, "Alvido, qurol" romanida urush jarayonlari ifoda etiladi. Asarda Avstriya-Italiya frontida ro'y bergan voqealar yoritiladi. Adibning "Tushdan keyingi o'lim" asarida buqalar jangi, matadorlarning o'limi va jarohatlangan otlar ta'sirli ifodalanadi. Uning barcha asarlarida umid va umidsizlik birinchi o'rinda turadi. "Toza va yorug' joyda", "Hayot yoki mamot" asarlarida hayot mohiyatini chuqur yoritadi, "Chol va dengiz" qissasida ham inson irodasi birgina chol qiyofasida gavdalanitiriladi. Santiyago obrazi shu qadar dadil va ishonchli yaratilganki, natijada asarning obro' qozonishiga turki bo'lgan. 1952 yil ushbu asar uchun adib Nobel mukofotini olgan [3].

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida deyarli barcha sohada birinchilikni qo'ldan boy bermay kelayotgan AQSh badiiy adabiyoti ham ibrat olarli qiyofaga ega. Avvalo, mamlakatda ijodkorlarning qadri balandligi, so'z san'ati namunalarning yuqori darajada ehtirom ko'rsatilishi bu soha taraqqiyotini ta'minladi. Eng yuksak insoniy qadriyatlarni ulug'lagan ushbu mamlakat adabiyoti ko'p jihatlari bilan dunyo badiiy adabiyoti kelajagini belgilamoqda. Amerika detektiv adabiyoti 19-asrning o'rtalarida paydo bo'lgan. Bu janrning boshlanishi ko'pincha Edgar Allan Poening asarlari bilan bog'lanadi. Poe o'zining "Murders in the Rue Morgue" (1841) hikoyasi bilan detektiv hikoyaning asoschisi sifatida tanilgan. Bu hikoya bilan Poe "detektiv" tushunchasini joriy qilgan va detektiv janrining asosiy elementlarini, jumladan, sirli qotillik, tergovchi qahramon va mantiqiy hal qilish jarayonini yaratgan. Poening ushbu asari haqida qisqacha ma'lumot bersam. Edgar Allan Poe tomonidan 1841 yilda yozilgan "The Murders in the Rue Morgue" detektiv hikoyalarining asoschisi hisoblanadi. Bu asar "Graham's Magazine" jurnalida chop etilgan va dunyodagi birinchi detektiv hikoya sifatida tan olinadi. Poe ushbu hikoyada detektiv janrining ko'plab asosiy tamoyillarini belgilab berdi va o'zining qahramoni C. Auguste Dupin orqali tahliliy fikrlash va kuzatuvchanlikning kuchini namoyish etdi. 1920-yillardan 1930-yillarga qadar detektiv adabiyotning "Oltin davri" bo'lib, bu davrda Agatha Christie kabi mualliflar ko'plab mashhur detektiv asarlarni yaratdilar. Christiening Hercule Puaro va Miss Marple qahramonlari zamonaviy detektiv janriga katta ta'sir ko'rsatdi [4].

Xulosa. Mening tadqiqotlarim va statistik ma'lumotlarga ko'ra detektiv asarlar adabiyotning mashhur va jozibali janri hisoblanib kelmoqda. Bu muvaffaqiyat va mashhurlik siri detektiv janrining doimiy rivojlanib, o'zgarib, fan va texnika yutuqlari bilan hamohang tarzda takomillashayotganidadir. Ingliz detektiv romanlari rivojlanish tarixidagi bosqichlarni tahlil qilib detektiv asarning o'zgarmas va o'ziga xos xususiyatlar to'plami mavjudligini aniqladik. Bularga jinoiy ish, qotillik, sirli jumboq, g'ayritabiiy va ustun qadriyatlar majmuasi, maxfiy va an'anaviy xronotop va yaxshi va yomon obrazlar o'rtasidagi qarama- qarshiliklar kiradi. Yuqoridagi adabiy belgi va xususiyatlar faqat klassik detektiv hikoyalarga taalluqli sanaladi.

Zamonaviy detektiv hikoyalari "sirlilik va yopiqlik" tamoyili har doim ham ishlamasligi bilan ajralib turadi, chunki asar sujetida gumonlanuvchilar va ularning sheriklari soni cheklanmagan. Shuningdek detektiv hikoyalarda uchraydigan axloqiy-ruhiy holatlar tasviri va jinoyat sodir etish va fosh qilish vositalarining muntazam takomillashuvi janrning muvaffaqiyati kaliti hisoblanadi. Postmodern detektiv hikoyalari esa bir asarda mantiqiy tarzda birlashtirilgan inson ichki tuyg'u va

kechinmalariga urg'u berilgan bir nechta adabiy janrlarning sintezi sanaladi. Shu sababdan ushbu turdagi hikoyalarda jinoyatning tasviri yashirin va ikkilamchi fenomen sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://darakchi.uz/oz/50190>
2. Chesterton G.K. (1902). Detektiv hikoyalar himoyasi. *Defendant*. London: R. Brimley Johnson, 118-123.
3. Kungl C. (2006) Xayoliy ayol detektiv personajini yaratish: Britaniyalik ayol yozuvchilarning izquvar qahramonlari., Jefferson, N.C. : McFarland&Co., 207 b.
4. Rahmonova Feruza Musakulovna, & To'ychiyeva Bahora Otabekovna. (2024). Review of Tools and Evidence Base in Public Procurement Outcomes. *European journal of business startups and open society*, 4(10), 21–25.
5. The role of alisher Navoi's spiritual heritage in the moral education of youth
6. PTB Nusratullayevich EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) 7 (4), 38-39
7. Murch A. (1958) Detektiv romanlar rivojlanishi bosqichlari. *London* : Peter Owner Ltd., 272 b.

UDC 811.111

ENGLISH ANTROPONYMS AS LANGUAGE PHENOMENON

M.Sharipova, assistant teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Tadqiqotda antroponimlarning til birliklari va madaniyatlararo muloqot birliklari sifatida lingvistik xususiyati o'rganildi. Maqolada ingliz antroponimlarining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi, ularning turlari va xususiyatlarining ta'rifi ko'rib chiqiladi, madaniyatlararo va tillararo muloqot doirasida antroponimlarning ko'chirilishi mavzusi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Antroponimlarning xususiyatlari, madaniyatlararo muloqot, ingliz antroponimlari, ko'chirish usullari, tillararo muloqot.

Аннотация. В исследовании изучены лингвистические особенности антропонимов как единиц языка и единиц межкультурной коммуникации. В статье рассматривается взгляд на историю возникновения и развития английских антропонимов, определение их типов и свойств, а также определяется тематика переноса антропонимов в рамках межкультурной и межъязыковой коммуникации.

Ключевые слова: особенности антропонимов, межкультурная коммуникация, английские антропонимы, способы переноса, межъязыковая коммуникация.

Abstract. The study studied the linguistic feature so anthroponyms as units of language and units of intercultural communication. The article considers a look at the history of the emergence and development of English anthroponyms, the definition of their types and properties, and determines theme of transferring anthroponyms within the frame work of intercultural and interlingual communication.

Keywords: features of anthroponyms, intercultural communication, english anthroponyms, methods of transferring, interlingual communication.

Therefore, when introducing them into a wider sphere of communication, they must necessarily be accompanied by a clarifying context, for example: I heard somebody coming through the shower curtains. Even without looking up, I knew right away who it was. It was Robert Ackley, this guy that roomed next to me... Not even Herb Gale, his own roommate, ever called him "Bob" or even "Ack". (J. Salinger) clarifying context, since their communicative sphere is the entire language community. This is demonstrated, in particular, by those cases when the anthroponym is introduced in to the text without any explanation, and when, on the basis of the text itself, it is impossible to establish who the given name belongs to. Charlotte Bronte, seeing the sea for the first time, was "quite overpowered so that she could not speak", and Hazlitt's reaction was no less awe struck at the "strange ponderous riddle, that we can neither penetrate nor comprehend". (International Herald Tribune) The article from which the cited passage is taken does not specify anywhere that Charlotte Bronte (1816-1855) and Hazlitt (1778-1830) are prominent English writers. It is assumed that they are fairly well known to readers.

The extralinguistic factor - the wide popularity of a person in society - finds linguistic expression in the fact that single anthroponyms do not need an accompanying context of a clarifying nature, and their referents do not depend on a narrow communicative sphere. It follows that the known

information about the bearer of the name is included in the meaning of a single anthroponym as a unit of the language. It is important for a translator to know how much this information is and whether it can be equated with encyclopedic information about the person to whom the name belongs. As already mentioned, there is an opinion according to which single ISs have an "infinitely rich" content and their meaning includes all encyclopedic information about the object. Rightly objecting to this point of view, A.B. Superanskaya notes: "Speaking of the infinitely rich content of the name Cervantes, we replace the linguistic analysis of this name with biographical information about the author of *Don Quixote*, forgetting that other people could also be called Cervantes, just as there are many people named Churchill." And yet the author of *Don Quixote* occupies a special position among all persons named Cervantes. This surname does indeed belong to many people, but the additional information that one of these people is a great writer and author of a famous novel seems to be contained in this name not only for the whole language community, but even for many language communities. In this regard, when it comes to this particular person, the name Cervantes does not need further explanation. The minimal idea that Cervantes is "the famous writer, author of the novel *Don Quixote*" is firmly included in the characterizing component of the meaning of this name.

Of course, not every member of the language community has all the information about a particular person, so the meaning of a single anthroponym in the language is a well-known abstraction corresponding to the average level of knowledge about the bearer of the name. Of course, not everyone has read Aesop's fables, the works of Albert Einstein or Lincoln's biography, but everyone (or almost everyone) has a certain amount of information about these people, having drawn this information from other people, from books, periodicals, radio and television programs. Such an average sum of information is consistently correlated with a single name. This amount of information, this well-known minimum of information about the bearer of the anthroponym, can apparently be considered the value of single anthroponyms in the primary nomination. Thus, the meaning of IS Homer is almost completely exhausted by the following definition; Ancient Greek poet, author of the epics *Iliad* and *Odyssey*. Firstly, this is the amount of information that is associated with this name in the minds of most native speakers, and secondly, this is almost everything that is about this person in historical and literary science. That is why the playful maxim sounds so comical: "It is established that the *Iliad* was not written by Homer at all, but by another Greek of the same name."

The status of the primary nominative meaning in intercultural communication is different for different anthroponyms. The fame of many people has gone beyond the boundaries of their country and linguistic community, respectively, their names are single anthroponyms in other languages. On the other hand, the fame of other figures who are widely known in their countries does not reach the international level. If the anthroponyms Einstein, Aesop, Newton, Lincoln are single in both English and Russian, then the names of William Hazlitt or Willa Cather do not have such a status in English. If the translator makes such a conclusion regarding the text he is translating and the audience for which the translation is intended, he has reason to apply clarifying, descriptive or transformative correspondences. In addition, contextual analysis can show that a single IP realizes its meaning in a figurative nomination. Thus, it is necessary to differentiate the concepts of "single anthroponym" and "multiple anthroponym". For single anthroponyms, in addition to the features characteristic of both types, information about the bearer of the name is important.

The concept of a personal name, i.e. the attitude of the members of the language community to their names is gradually changing, and this leads to the restructuring of anthroponymic systems. For a modern English person, the most natural two-component naming. It can be: name + patronymic (Ivan Petrovich, Maria Ivanovna); name + surname (Vasily Kudryavtsev or Vasya Kudryavtsev, Tatyana Smirnova or Tanya Smirnova); name + nickname: Olga Ryzhaya, Zhora Khomyak. Since the 1990s, two-component naming has begun to spread in Russia in business and political circles, consisting of the full form of the name and surname: Galina Starovoitova, Sergey Kovalev. In previous eras, this method of naming was used only in the artistic environment: Isabella Yuryeva, Arkady Raikin. For anthroponymy, the categories of diminutiveness and endearment are of particular importance (in English grammars they are sometimes combined). Words expressing diminutives are

called diminutives, and hypocoristics express petting -when naming a person or any other animate or inanimate objects.

For example, a mountain (large) is a hill (small), and a hill, a gorushka are affectionate words; bear (big), bear, bear cub (small), Medvedushka, Medvedko -affectionate names of a bear or appeal to a bear. As a result of diminutivization, the names of other objects can be created: a hand -a handle (doors), a leg -a leg (beds), an eagle -an eagle (a bird of another detachment). In English anthroponymy, since ancient times, diminutivization has been used to name children: they were given the name of the parent in a diminutive form (vertical structural co-naming). For example, father: Yuri Grigoryevich Volk Kamensky (first half of the 15th century) -son: Ivan Yuryevich Blind Wolf Volkov son Kamensky. Affection is a special category that reflects the attitude of the speaker to the named, regardless of family and other relationships. In different parts of Russia, forms like Vanka, Manka can be regarded differently: in cities they are perceived rather as dismissive, in rural areas -as a normal designation of young hard-working people. With the development of documentation, the reflection of kinship in names became optional, and diminutive forms joined pets. Anthroponyms include all types of personal and family names. In different countries, the set of names that make up the official naming of a person is not the same.

English-speaking countries, the naming system is not simple: everyone has a personal name (firstname, given name) and a surname (last name, family name, surname); but there are also double personal names, double surnames, the so-called middle name. By contrast, English patronymics have no counterpart in European languages. When transcribing English addresses by name and patronymic into English, patronymics are often perceived as surnames. The earlier common term “Christian name” as a designation of the concept of “personal name” has now been abandoned in English-speaking countries, since the percentage of non-Christian population has sharply increased there in recent decades. Thus, there is a definite difference between the categories of diminutiveness and flattery. In both cases, suffixes are used to form these forms, however, there is no direct relationship between the suffix and the emotional characteristics of the name, therefore, with the disappearance of the need to reflect family relations in the documentation, the diminutive forms joined the affectionate ones. Based on the studied material, the following conclusions can be drawn: The ethics of intercultural communication determines the use of anthroponyms. Name forms can be influenced by a person's position in society, his age, types of social formations (army, professional circles), size and type of society (city, village, country), adopted passport rules and life situations. Different modes of address serve as ways of positioning a person at different levels of society: in the family, community, work or service, even internationally. Thus, a certain system of names is being formed, in which one can distinguish: respectful, dismissive, affectionate, official, neutral and other appeals and naming. The speakers of the English-speaking culture are quite aware of the naming system in the English language. This allows the translation to do without additional explanations (often the lack of special explanations is compensated by the linguistic context, which expands to several sentences). On the other hand, such a bold use of various diminutive forms noted by us raises doubts, since it significantly complicates the perception of the text, and, consequently, the very process of intercultural communication, in which the English-speaking reader is involved. It seems that addressing and naming with explanations of a different nature are more effective in the process of intercultural communication.

REFERENCES:

1. Robins R.H. General Linguistics. An Introductory Survey. London, 1971.
2. Anthroponymy. Ed. V.A. Nikonov and A.V. Superanskaya. - M., 1970.
3. Бакирова Х. Инглиз тилини ESP сифатида ўқитишнинг инновацион усуллари. Ўзбекистонда хорижий тиллар. Илмий-методик электрон журнал. No1. 2017. 1416.
4. Бакирова Х.Б. Сохавий луғат минимум яратишнинг долзарб масалалари. Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. 11 сон. 2020й. 296 б.
5. Бакирова Х. Лексик компетенцияни шакллантиришда методик ва лингвистик қийинчиликлар типологияси. ЎЗМУ хабарлари. 1/6.2021. 44 б.
6. Bakirova H.B. Formation of lexical skills in learning foreign language terminology in a non-language university/ Emergent: journal of educational discoveries and lifelong learning (EJEDL) ISSN 2776-0995 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia.

7. Bakirova H.B. Formation of terminological competence in ESP education. Novateur publications. Journal NX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 –4230 VOLUME 6, ISSUE 11, India. -2020. P 63.

8. Bakirova H.B. Terminological competence of the specialist in training vocabulary of specialty/ Web of scientist: International scientific research journal. ISSN 2776-0979 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia.

9. Bakirova H.B. The role of terms of specialty in professionally oriented education. Journal of Hunan university (Natural sciences) Vol 48. No.11.2021. 1430p.

10. Bakirova H.B. Some features of learning terminology in foreign language lessons. Chet tillarini o'rgatishning turlicha yondashuvlari: muammo va yechimlar. - Jizzax. 2021.

UO'K 81-13

QAHRAMONLIK DOSTONLARIDA OILA VA NIKOH MASALALARI

(“Alpomish” dostoni misolida)

M.B.Sharipova, PhD, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq ma'naviy hazinasidan o'rin olgan aksariyat dostonlarda oila va nikoh munosabatlarning qonuniyatlari, marosim bilan bog'liq tasavvur-tushunchalar, marosimning o'tkazilishi, doston (epos) va marosim munosabatlari ifoda etilgan.

Kalit so'zlar: oila va nikoh munosabatlarning qonuniyatlari, xalq dostonlari, folklor, folklorshunoslik, marosim, urf-odat, marosim va doston munosabatlari, lirik meros.

Аннотация. В данной статье законы семейно-брачных отношений, идеи и понятия, связанные с обрядом, проведением обряда, эпическими (эпосными) и обрядовыми отношениями, выражены в большинстве эпосов, входящих в состав национального духовного достояния.

Ключевые слова: закономерности семейно-брачных отношений, народный эпос, фольклор, фольклористика, обряд, традиция, соотношение обряда и эпоса, лирическое наследие.

Abstract. In this article, the laws of family and marriage relations, ideas and concepts related to the ceremony, conducting the ceremony, epic (epos) and ritual relations are expressed in most of the epics that are part of the spiritual treasure of the people.

Key words: laws of family and marriage relations, folk epics, folklore, folkloristics, ritual, custom, relationship between ritual and epic, lyrical heritage.

“Alpomish” dostoni xalqimiz taqdiri, vatanimiz tarixida yuz bergan muhim voqea-hodisalar, ajdodlarimizning o'z mustaqilligi, tinch va farovon hayot uchun kurashi haqida hikoya qilishi, o'z elini qadrlash, go'zal urf-odatlaru o'lmas an'analarga ergashish to'g'risida hikoya qiluvchi bu doston yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda bugungi kunda ham muhim amaliy ahamiyat kasb etishi bilan e'tiborga loyiq.

asini shakllantirishda oilaviy-maishiy marosimlarning o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Buni dostonidagi voqealar bayoni struktural jihatdan bevosita marosimlar mazmuni bilan uyg'un kelishi to'liq tasdiqlaydi. Marosim bilan bog'liq poetik aytimlarning, urf-odat va an'analarning epos syujetiga singdirilishi ularning avloddan-avlodga o'tishini ta'minlash maqsadini ko'zlagan. Shundan eposlarning marosimlarda ijro etilishi, shu orqali ularning targ'ibini amalga oshirish ko'zda tutilgan.

“Alpomish” dostoni syujetidan juda ko'p oilaviy-maishiy marosimlar o'rin olgan, ammo ularning hech biri batafsil tasvirlanmagan. Bundan ularning epos syujetini yuzaga keltirish uchun qo'llangani ayonlashadi. “Alpomish” dostoni syujetini to'liq anglash uchun o'zbek xalq marosimlarini, urf-odat va an'alarini yaxshi bilish talab etiladi. Aks holda, doston mazmunini to'liq anglash iloji bo'lmaydi.

“Alpomish” dostonida nikohning ikki xil tartibi ifoda etilgan:

1. **Nikohning ekzogamik tartibi.** Ekzogamiya (qadimgi yunoncha ἐξω, exo – tashqarida, + γάμος / gamos) – nikoh degan ma'nolarni bildiradi. U qarindoshlar, urug'doshlar, fratriyalar yoki mahalliy jamoa a'zolari o'rtasidagi nikoh munosabatlari taqiqini bildiradi. “Alpomish” dostonida bu 14 yoshli Alpomishning Barchinga uylanishni xohlamasligi misolida talqin qilingani kuzatiladi.

Ekzogamiya – yaqin qarindoshlar, nasl-nasab o'rtasidagi nikoh aloqalari tasvirlangan "Alpomish" dostonida kuyovning turli xil sinovlardan o'tishi, kuyov va kelin tomonning alohida-alohida va birgalikda tasvirlanishi doston yaratilgan ijtimoiy davr voqeliklari, sotsial munosabatlar mohiyati bilan bog'liqdir.

Aslida hayotda ekzogamiyaga o'tishning uch sababi mavjudligi qayd qilinadi. Bular quyidagilardir:

a) qon-qarindoshlar o'rtasidagi nikoh tug'ilajak bolalar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi yoki yana boshqa zararli oqibatlari tufayli undan qochish zarurati;

b) ijtimoiy aloqalarni yanada kengaytirish va boshqa jamoalardan qiz olib kelish, ular bilan quda-anda bo'lish hisobiga ular bilan munosabatlarni o'rnatish istagi;

v) jamoada, oilada ijtimoiy tinchlikni o'rnatish ehtiyoji.

2. Nikohning matrilokal nikoh tartibi. **Matrilokal** (lotincha mater – ona va locus – joy degani) nikoh bu – nikohdan so'ng ko'chib o'tish shakllaridan biri sifatida matriarxat davrda paydo bo'lgan. Matrilokal nikohda er xotinning jamoasiga ko'chib o'tib, ular xotin jamoasida birga yashashgan. Hozir ham kuyovning kelin uyiga kelib ichkuyov sifatida yashashi saqlanib qolgan.

O'zbek urf-odatlarini va oilaviy-maishiy marosimlari "Alpomish" dostoni syujetida muayyan

"Alpomish" dostoni syujetida aks ettirilgan qaysidir bir marosim hozirgacha maishiy hayotda o'z o'rniga ega bo'lsa, qaysinisidir hozirgi maishiy turmushda mavjud emas, ya'ni o'tkazilmaydi. Shu jihatdan, dostonda o'z ifodasini topgan marosimlarni uch tipga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Hozirgi maishiy turmushda o'z o'rniga to'la ega bo'lgan marosimlar (bunga sovchi qo'yimoq, oyna ko'rsatar, to'qqiz tovoq, olovdan aylanmoq kabi va h.k.);

2. Hozirgi maishiy turmushda o'z o'rnini qisman saqlab qolgan marosimlar (bunga beshikkerti qilmoq, "soch siypatar", "kampir o'ldi", kuyovga kelin tomonidan shartlar qo'yilishi kabi va h.k.

3. Hozirgi maishiy turmushda o'z o'rnini batamom yo'qotgan marosimlar (bunga farzand tug'ilishidan oldin otaning ovga jo'nab ketishi, tushni ta'birlash marosimi va h.k.).

"Alpomish" dostonida badiiy aks ettirilgan marosim va urf-odatlarini bunday tasniflab o'rganish

B.Putilov va J.Eshonqulov, bizgacha ta'kidlashganidek, dostonda marosimlar tasviri berilar ekan, hech qachon ular to'liq va batafsil bayon etilmasdan, faqat unga xos eng muhim qirralar u yoki bu obraz faoliyatiga bog'lab, u yoki bu badiiy detal vositasida ifoda etiladi, xolos.

Epos bilan bog'liq umumiy qonuniyatlarda ko'proq quyidagilarga amal qilinadi:

1. Xalq hayotiy tajribalari va o'lmas an'analarini tasvirlashga epik an'ana sifatida yondashiladi.

2. Epik idealizatsiyaga muvofiq, tasvirga olingan narsalar ideal tarzda taqdim etiladi.

3. Eposda tavsiflanayotgan yoki obrazlantirilayotgan har bir hodisa epik an'ana, epik matn tuzish tamo-yillariga ko'ra tipiklik, barqarorlik, takrorlanuvchi (an'anaviy) tarzda beriladi.

4. Epik hikoya qilishda tasvirlanayotgan yoki tavsiflanayotgan voqea-hodisalar, obrazlar konvensiyaga (dinamik rivojlanishning epik norma shartlariga bo'ysunadi).

Ushbu qonuniyatlarda eposdagi marosim motivlarini etnografik hamda folkloristik tavsiflar asosida o'rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning tasviri va talqini funksional xususiyatga ega bo'lib, bizningcha, ikkita vazifa bajarib keladi:

a) xalq marosimlari haqidagi ma'lumotlarni avlodlardan avlodga taqdim qiladi;

b) xalq marosimlarining tuzilishi, maqsadi, mazmun-mohiyati bo'yicha bilimlarni ongda shakllantirish va umumlashtirishga xizmat etadi.

Bunda marosimlarning tasviri nima natijaga qaratilgani muhim hisoblanadi. U orqali qanday g'oya ilgari surilayotgani kishini o'ylantiradi. Shuning uchun eposdagi marosimga munosabat bir necha xilda kechadi:

a) tarbiyaviy o'git izlash;

b) syujetdagi o'rni, vaziyati, poetik vazifasini baholash;

v) genezisini, syujetga kiritilish sabab va oqibatiga qiziqish kabi.

Eposdagi marosim syujetdagi o'rni va mavqeiga ko'ra ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- a) syujetni harakatga keltiruvchi marosim motivlari;
- b) syujetni harakatga keltirmaydigan marosim motivlari;
- v) berilgan syujet holatidan tashqarida tavsiflangan marosim motivlari.

B.N.Putilov aytganidek, eposdagi marosim hech qachon shunchaki obyektiv ma'noga ega bo'lgan qandaydir neytral harakat sifatida ko'rinmaydi. U qahramonga yoki uning dushmaniga xizmat qiladi va shunga ko'ra, ifodada ramziy ma'noga ega bo'ladi.

O'tmishda poligam oilalar, ya'ni bir ayol yoki bir necha erkaklarning yoki aksincha, bir erkak va bir necha ayolning bir oilada yashashi mumkin bo'lganligi ma'lum. "Alpomish" dostonida to'qson alpning Boysari huzuriga "Kelgan boy, sening bir qizing bor ekan, qani, birimizga berasanmi, barimizga berasanmi? Birimiz olaylikmi, yo barimiz olaylikmi? Shu so'zga nima javob aytasan?" degan nutqida bevosita shu o'tmish voqeligi qoldig'iga ishora bor.

"Alpomish" dostonida tasvirlangan Hakimbek bilan Barchinning to'y orqali o'tmishda nikoh to'ylari qanday o'tkazilganini bilib olish mumkin. Unda aytilishicha, to'y boshlanishi bilan obgardonini ortib dastlab oshpaz kelgan. O'choqlar kovlanib, doshqozonlar osilgan. Cho'lu qirda besh-oltitalab uloq tashlanib, ko'pkari chopilgan. Uning sovriniga katta sarka, olapocha tikilgan. Behad ko'p so'qimlar so'yilgan. Kunda qozon-qozon osh damlangan. O'yinchi, nag'magar – bari yig'ilib, shoir-baxshilar kuy aytib, to'y qizigandan qizib borgan. Shu tariqa to'y ko'p kungacha

Namoyishga oq o'tovlar yoptirib,
Eli – xalqi barcha yig'ilib keladi,

Barchinoyga to'y qilmoqchi bo'ladi,
Obgardonin ortib oshpaz keladi,
Chilbir cho'lda to'yni boshlab qoladi,
Beshta-o'nta uloq tashlab turadi,
Bir chekkada ko'pkari ham qiladi.
O'yinchi – nag'magar bari keladi,
O'zbek shoirlari aytib turadi.

To'y oxir bo'lib, ko'pchilik uyiga tarqab ketgach, yigitlar kuyovning atrofini o'rab, kuyov navkar bo'lib turgan. Shunda:

O'zbekning rasimi shunday buladi:
Qizu juvon – bari yig'ilib keladi,
Ayollari to'qqiz tovoq qiladi,

Tovog'iga tanga-tilla soladi.
otinlar vaqti xush bo'p boradi,

"Alpomish" dostonida Hakimbekning Barchinoy uyiga kelganda chimildiqqa kirishidan oldin ayollar tomonidan tashkil qilingan "to'qqiz tovoq"qa duch kelishi shunchaki tasvirlanmagan. Bu tovoq – kuyovni kutib olish bilan bog'liq qadimiy an'analarimizdan biri. U xalqimiz madaniy hayotiyli va ishonarliligini ta'minlashi barobarida uning qanday o'tkazilishi haqidagi axborotni

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Алпомиш" достони туркий халқлар версиялари. – Тошкент: "Muharrir" nashriyoti, 2020. – 180 б.
2. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътикод ва маросимлари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.276.
3. Жўраев М., Худойкулова Л. Маросимнома. Ўзбек халқининг урф-одат ва маросимлари ҳақида қисқача маълумотнома. – Т.: Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – 48 б.
4. Мирзаев Т. "Алпомиш" достонининг ўзбек вариантлари. – Т.: Фан, 1968. – 172 б.
5. Путилов Б. Эпос и обряд // Фольклор и этнография. – Л.: Наука, 1974. – С.76.

6. Турдимов Ш. Этнос ва эпос. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – 96 б.
7. Эшонкул Ж. Фольклор: образ ва талкин. – Қарши.: Насаф, 1999. –172 б.
8. Эшонкул Ж. Эпос ва маросим // Эпик тафаккур тадрижи. – Т.: Фан, 2006. – Б.3-11.
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Экзогамия>
10. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/matrilokal-nikoh-uz/>
11. “Алпомиш”. – Б.59.
12. Алпомиш. – Б.165.

UO'K 808.3

INSON RUHIY HOLATINING KINETIK VOSITALAR ORQALI IFODALANISHI

M.G'.Sharipova, o'quv bo'lim boshlig'i, TATU FF akademik litsey, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” asaridagi inson ruhiy holatini kinetik vositalar orqali ifodalanishi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kinesika, individual harakat, fiziologik holatlar, kinetik vositalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается выражение психического состояния человека в произведении Уткира Хашимова «Между двумя дверями» кинетическими средствами.

Ключевые слова: Кинесика, индивидуальное движение, физиологические состояния, кинетические средства.

Abstract. This article examines the expression of a person's mental state in Utkir Hashimov's work “Between Two Doors” by kinetic means.

Keywords: Kinesics, individual movement, physiological states, kinetic tools.

Kinetik vositalar noverbal vositalar ichida eng ko'p qo'llaniladigan vositalardan sanaladi. Kinetik vositalar tana a'zolari: gavda, bosh, qo'l, oyoq kabilarning harakatlari, yuz ifodalari, qosh, ko'z, lab kabilarning holati bilan bog'liqdir. Kinetik vositalar kinetika yoki kinesika deb ataluvchi fan doirasida tadqiq qilinadi: “Kinesika imo-ishoralar haqidagi fandir. Kinetik vositalar vizual kanal sistemasiga taalluqli bo'lib, u so'zlashuvchilar muloqotida vizuallik belgisiga ega bo'ladi. Kinetik vositalarga ifodalilik, tana a'zolari harakati – jestlar, yuz harakati bilan bog'liq – mimika, kommunikantlar muloqotida ro'y beruvchi individual harakat (yurish-turishdagi o'ziga xoslik yoki xos harakatlar) kabilar mansubdir”. [1]

Kinetik vositalardan har kuni, har qanday muloqotda foydalanish mumkin.

Shuningdek, kinetik vositalarni vaziyatga mos ravishda qo'llash talab etiladi.

-Nachora, bu - hayot-mamot jangi. Undan ko'ra Shokirjon bilan Zokirjonning xotirasini...

Birdan Oqsoqolning ko'zida o't chaqnadi. Nazarimda mo'ylovi ham dikkayib ketgandek bo'ldi. Tokchadagi telefon tutqichini yulqib Zakunchiga o'qtaldi. - Yo'qol, xotira-potirang bilan! - dedi xirillab. - Yo'qol! (186-187-betlar)

Oqsoqolning Shokir va Zokir ismli o'g'illariga qoraxat kelganini bilgach, Umar zakunchi ularning oila a'zolarini yupatish va ta'ziya izhor qilish maqsadida boshidan telpagini oladi O'z dardi o'ziga yetib turgan, o'g'illarining o'lmaganiga ishonchi komil oqsoqolga Umar zakunchining so'zlari yoqmaydi. Telpagini boshidan olib harakat qilishi esa oqsoqolning battar jahlini chiqaradi va uni haydab yuboradi. Demak, kinetik vositalardan o'z o'rnida foydalana bilish ham muhim sanaladi. Tadqiqotchilar tomonidan aniqlanishicha, o'zbek muloqotida tana a'zolarining muloqot jarayonidagi ishtirokida qo'l harakatlarning nisbati 20 %, barmoqlar harakati esa 13 % ni ko'rsatib, o'zbekona nutqda eng faol noverbal birlik ekanligi aniqlandi. Bosh harakatlari 10%, yelka harakati 7%, ko'z ifodasi 7%, tizza harakati 5%, lab harakati 5%ni tashkil etadi.[2] Bu har qanday vaziyatda qo'llanadigan barcha kinetik vositalarga nisbatan ko'rsatkich sanaladi. Biz esa noverbal vositalarning ruhiy holatlarni ifoda etishdagi o'rnini tahlilga tortamiz.

Gavdaning turli harakatlari turli ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Jumladan, qulluq qilish minnatdorchilik bildirish ma'nosida qo'llanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida “qulluq qilmoq” harakati “qo'lini ko'ksiga qo'yib, minnatdorchilik izhor qilmoq, ta'zim qilmoq” ma'nosini anglatishi keltirilgan.[3]

Ayol sekin-sekin nari ketayotgan edi, Oqsoqol qulluq qildi. - Ispasiba, marja! Go'st paydo'm. Ayol mungli kulimsirab qo'ydi. - Rahmat, - dedi o'zbekchalab, - rahmat, aksakal (112-bet).

Ayrim paralingvistik vositalar ma'lum bir xalqning muomala qoidalari bilan bog'liqdir. Jumladan, ta'zim qilish, qo'lini ko'ksiga qo'yish, qo'l qovushtirish o'zbek, tojik xalqlari o'rtasida tarqalgan.[4] Bag'riga olmoq – qattiq quchoqlamoq ma'nosini anglatadi.[5] Bunda gavda va qo'l harakatlari birgalikda amalga oshiriladi. “Ikki eshik orasi” asarida bu birikma *bag'riga bosmoq* shaklida uchraydi:

- “*Qora amma!*” Bizlar keldik!

- *Voy amming aylansin! Voy amming o'rgilsin sendan! - U pildirab kelib meni bag'riga bosdi.*

Tananing titrashi fiziologik holat sanalib, beixtiyor yuzaga chiqadi. Qattiq qo'rquv, hayajon ta'sirida tana va uning a'zolari qaltiraydi, titraydi. Titrashning kuchlilik darajasi hissiy bosimning darajasiga mos ravishda bo'ladi, ya'ni kuchliroq hayajonda qattiqroq, pastroq darajadagi hayajonda yengil titrash kuzatiladi. Bu fiziologik holat ixtiyoriy ravishda amalga oshirilmaydi, beixtiyor yuzaga chiquvchi holat sanaladi. o'zbek tilining izohli lug'atida titramoq fe'li quyidagicha izohlanadi: Titramoq 1 Sovuqdan, qo'rquvdan, hayajondan yoki darmonsizlikdan, kasallik va sh.k.lardan qaltiramoq.[6]

Kinetik vositalar ichida eng faol ishlatiladigani qo'l harakatidir. Chunki kishi a'zolari ichida eng harakatchani va nutq jarayonida ekspressivlik, tasviriylilikni kuchaytirish uchun eng ko'p xizmat qiladigani qo'ldir. Kar-soqovlar kommunikatsiyasining, asosan, qo'l va uning barmoqlari harakatiga asoslanishi ham bejiz emas, albatta.[7] Nolisaniy vositalardan eng ko'p qo'llaniladigan qo'l harakatlari ayrim hollarda ixtiyoriy ravishda qo'llansa, ayrimlari odatga aylanganidan yoki psixofiziologik belgi sifatida beixtiyor qo'llanadi. “Ikki eshik orasi” romanida qo'lini paxsa qilmoq, qo'l siltamoq, uloqtirmoq, g'ijimlamoq kabi kinetik harakatlar qahramonlarning ruhiy-hissiy holatini ifodalash uchun qo'llanilgan. O'zbek tilining izohli lug'atlarida qo'lini paxsa qilmoq iborasiga quyidagicha ta'rif berilgan: kaftini katta ochgan holda tinglovchi tomon cho'zib, dag'dag'a bilan gapirmoq.[8] Qo'lini paxsa qilish suhbatdoshdan jahli chiqqanda, suhbatdoshga ta'na qilganda, o'dag'aylaganda qo'llanadi:

- *Aytdim! - Oqsoqol buva birovga o'chakishgandek jahl bilan qo'lini paxsa qildi. - Bolsheviklik vijdonimni o'rta qo'yib, kafolat beramanki, bitta-yarimta imonsiz ma'limga tuhmat qilgan, dedim! (61-bet)*

Safar akaning jahli chiqqani ham verbal, ham noverbal vositalar yordamida ifodalangan. Uning nutqidan jahli chiqqani anglashilsa, uning pullarni uloqtirib yuborishi Muzaffardan achchiqlanganini, alamzadaligini ham bildirib, nutqining ta'sirchanligini oshiradi. Ayrim hollarda ruhiy holat, hissiyotlar ta'sirida inson beixtiyor noverbal harakatlarni amalga oshiradi, buni ko'p hollarda o'zi sezmaydi ham. Qo'lini paxsa qilish, qo'lidani narsani uloqtirish, qo'l siltash kabi kinetic harakat ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi, asabiylashish natijasida yoki o'yga tolgan holda qo'lidagi buyumni g'ijimlash esa ko'p hollarda beixtiyor amalga oshiriladi:

Har ehtimolga qarshi xontaxta atrofiga uchalamiz cho'kdik: hamon bola emizayotgan Fotima kelin, qo'lidagi kir sochiqni asabiy g'ijimlayotgan Zuhra kelin, men... (76-bet)

O'zbeklarda bosh harakatlari keng qo'llaniladi. Turkiy xalqlarda, jumladan, o'zbeklarda kallaning gorizontaal harakati quyidagicha inkor ma'nolarini ifoda qiladi: a) qisman inkorni bildiradi. Bunday vaqtlarda inkor bildiruvchi imo-ishoradan so'ng so'zlovchining tasdiq javobi kutiladi. Bu javob suhbatdoshining gapidagi mantiqiy urg'u tushgan bo'lakning javobi bo'ladi. Verbal vositalarning “yo'q, unday emas, balki ...dir” modelining inkor qismining kompensatsiyasi bo'lib keladi. b) to'liq inkorni bildiradi. Bu vaqtda inkor ifodalovchi imo-ishoradan so'ng so'zlovchining hech qanday fikri kutilmaydi. Bunday imo-ishoraning xarakterli belgisi asosan -mi yuklamasi orqali ifodalangan so'roq gaplarga javob bo'lib keladi. Mantiqiy urg'u kesimda bo'ladi.[9]

M.Baratovanning dissertatsiyasida o'zbek muloqotida “bosh” leksemasi ishtirokida 24 ta paralingvizm aniqlanib, tahlilga tortilgan: boshini silamoq, bosh egmoq, bosh chayqamoq, bosh silkimoq, boshini quyi solmoq, bosh ko'tarmoq, boshini yuziga bosmoq, bosh qimirlatmoq, bosh bukmoq, bosh qashinib qolmoq (bosh qashimoq), boshini ko'rpaga burkamoq, bosh irg'atmoq (bosh irg'amoq, boshini ikki yelkasiga irg'atmoq), boshini biroz orqasiga moyil tutib qaqqaymoq, bosh

tebratmoq, bosh urmoq, boshini ikki qo'li orasiga olmoq (qo'llari orasiga olmoq), boshini sarak-sarak qilmoq (saraklatmoq), boshini changallamoq, boshini to'lg'amoq (silkitmoq, silkimoq), boshni bir yonga (orqaga) tashlamoq, boshni boshga urmoq, boshni g'oz tutmoq, boshni likillatmoq, boshni osiltirmoq (solintirmoq).[10] “Ikki eshik orasi” romanida boshini chayqadi, boshini ko'tardi birikmalari bosh harakatlarini ifodalash uchun qo'llanilgan.

- *Bo'g'ib tashlading-ku, qo'yvor! - dadam jahl bilan boshini chayqadi. O'zim ham bilaman, dadamni bo'g'ib qo'ydim. Lekin nima qilay, qo'rqaman-da!* (22-bet)

Mana, hozir ham ammam «g'iyq-g'iyq» nafas olyapti. - «Qora amma», ichingizda nima bor? U yarq etib boshini ko'tardi. Ma'yus kuldi. - Dard bor, bolam, akangni dardi bor... (25-bet)

Yuzni burish, o'girish ixtiyoriy amalga oshiriladi o'z ma'nosida yuzini boshqa tomonga qaratmoq, ko'chma ma'noda aloqani uzmoq ma'nolarida qo'llanadi:

Qo'rqa-pisa orqaga qaradim. Oppoq ko'piklar quturib tor ko'prik ostiga kirib ketayotgan Bo'rijarga ko'zim tushib darrov yuzimni o'girdim (22-bet)

Keltirilgan parchada yuz o'girmoq qo'rquvdan yuzini boshqa tomonga qaratmoq ma'nosida qo'llangan.

Ko'z harakatlari. “Okulesika” (lot. “okules” – ko'z) nutqiy muloqot jarayonida faol qo'llanuvchi, mimikaning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan ko'z ifodalari va ko'z tili haqidagi soha bo'lib, u o'zbek tilida kommunikantlarning nigoh nomi bilan umumlashtiriladigan vizual xulqi hamda ko'z ifodasi masalalari tadqiqiga oid fan sohasidir.[11] Ko'z bilan bog'liq kinetik harakatlar ham ixtiyoriy va beixtiyor amalga oshirilishi mumkin.

Chaqchaymoq – Ko'zini katta ochib, ola-kula qilib qaramoq; baqraymoq. 2 Katta ochilmoq (ko'z haqida)[12]. Ko'zning chaqchayishi salbiy ma'noga ega bo'lib, aksariyat hollarda ixtiyoriy amalga oshiriladigan harakat hisoblanadi.

- *Kim u? - Shavkat Qudratovich ko'zoynagini yaltiratib chaqchaydi. - Familiyasi nima?* (7-bet)

Ko'z yonishi ko'zlarning yaltirab ko'rinishiga nisbatan ishlatiladi. Hayvonlarga nisbatan ko'z yonishi qo'rquvni bildiradi:

- *Mosh... U jonholatda sigir ustiga sapchidi. Sigir pishqirib o'zini chetga tashladi. Dumini xoda qilib mo'rab yubordi. Mushuk ko'zlari yongancha eshikka otildi.* (30-bet)

Insonlarga nisbatan qo'llanganda ko'z yonishi quvonch, havasni bildiradi:

- *Qaniy! Bitta ko'riy! - dedi qo'ltig'imdagi atlasga imo qilib. Atlas qatini ochgan edim, Zuhra kelinning surma tortilgan ko'zlari yonib ketdi.* (74-bet)

Olaymoq leksemasi ko'zga nisbatan qo'llanilib, “katta ochilib, chaqchayib ketmoq, besaranjom o'ynamoq, ola-kula bo'lmoq (ko'z haqida)”[13] ma'nosini anglatadi va beixtiyor amalga oshadi. Quyidagi kontekstda ko'zning olayishi qo'rquv natijasida sodir bo'ladi:

- *Amma! «Qora arama!» G'ij-g'ij nafas olgancha, qo'rquvdan ko'zlari olayib ketgan ammam yugurib kirdi.* (30-bet)

Xo'mraymoq leksemasi ko'z bilan bog'liq sanaladi va “qovog'ini solib tikilmoq, yomon ko'z bilan qaramoq”[14] ma'nosini anglatadi. Quyidagi kontekstda xo'mraymoq verbal vositaga qo'shimcha ravishda qo'llanib, so'zlovchining jahl, afsus-nadomatidan tashqari bo'layotgan voqealarga nisbatan iztirobini, qalb og'riqlarini ham ifodalagan:

Ismoil melisa qovog'ini solib menga bir qarab qo'ydi. Ammo bolani qo'yib yubormadi. - E, opa, bunaqalar ko'payib ketgan, - dedi xo'mrayib. Ovozida jahldan ko'ra afsus-nadomat ko'p edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бурханова М. Креолизатив матнларнинг паралингвопоэтик тадқиқи: Филол.фан.бўй.фалс.д-ри (PhD)... дисс. - Б.53.
2. Baratova M. O'zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi. Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. -Buxoro, 2023. -B.22-23. (23b)
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 5 жилд. - Б. 370.
4. Nurmonov A. Танланган асарлар. III жилдлик. I жилд. –Тошкент: Akademnashr, 2012 – В. 170.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1 жилд. Б. 191.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 4 жилд. Б. 117.
7. Nurmonov A. Танланган асарлар. III жилдлик. I жилд. –Тошкент: Akademnashr, 2012. – В. 173.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 4 жилд. - Б. 240.
9. Nurmonov A. Танланган асарлар. III жилдлик. I жилд. –Тошкент: Akademnashr, 2012. – В.172.

10. Baratova M. O'zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi. Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. -Buxoro, 2023. -B.14.
11. Бурханова М. Креолизатив матнларнинг паралингвопоэтик тадқиқи: Филол.фан.бўй.фалс.д-ри (PhD)... дисс.-Б.54.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 4 жилд. - Б. 470.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 4 жилд. - Б. 105.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 3 жилд. - Б. 436.

UO'K 8

HAMID OLIMJON LIRIKASIDA TABIAT RAMZLARI BILAN BO'G'LIQ QARASHLAR XUSUSIDA

R.M.Sharipova, PhD, katta o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oddiy bir tikondan buyuk go'zallikni yaratib, tabiat unsurlarini misralarga tamoman jipslashtirgan, ularga yangitdan jon baxshida etgan bejirim pafosli satrlar sohibi Hamid Olimjonning she'rlarida tabiat qirralari talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Hamid Olimjon, she'r, tabiat, o'xshatish, tahlil, ijod, lirik qahramon, istiora, tasvir.*

Аннотация. *В данной статье особенности природы интерпретируются в стихах Хаида Олимжона, который создал великую красоту из простого шипа, объединил элементы природы в стихи и дал им новую жизнь.*

Ключевые слова: *Хаид Олимжон, стихотворение, природа, сравнение, анализ, творчество, лирический герой, метафора, образ.*

Abstract. *In this article, the features of nature are interpreted in the poems of Hamid Olimjon, who created great beauty from a simple thorn, integrated the elements of nature into verses, and gave them new life.*

Key words: *Hamid Olimjon, poem, nature, simile, analysis, creativity, lyrical hero, metaphor, image.*

Jahon adabiyotshunosligida tabiat ramzlariga bag'ishlangan she'rlar, ularning ramziy ma'nolari, obrazlilik darajasi, poetikasi, ijodkor uslubi singari masalalar doimiy e'tiborni tortib kelmoqda. Jumladan, she'riyatda shamol, bulut, yomg'ir, qor tasviri peyzaj lirikasidan tashqari lirik qahramon ruhiyatini ifoda etishi, turli timsoliy ma'nolarni bildirishi kabi qator muammolarni yaxlit holda tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson-tabiat. Navo-tabiat. She'r-tabiat. Bu juftliklarni bir-biridan ayirib bo'larmi? Aslo! Ularni bir qiluvchi esa she'riyat, mohir qalam sohibidir. Shu ma'noda lirikada katta o'ringa ega bo'lgan tabiat ramzlari tasviridagi o'ziga xosliklar, kelib chiqish asoslari, timsoliy ma'nolari, ular bilan yonma-yon keladigan lirik obrazlar mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishga alohida diqqat qaratilmoqda. Xususan, "Eng gullagan yoshlik chog'i..."ni kuylagan Hamid Olimjon ijodida ham bu juftliklarni ayni maromiga yetkazib kuylanganini guvohi bo'lamiz. O'zbek she'riyatining oqsoqollaridan biri Mirtemir Hamid Olimjon haqida shunday degan edi: "Hamid Olimjon nodir iste'dod egasi. Qonida, ko'z qorachig'ida, to'qson ikki tomirida tug'ma zukkolik, shoirona sajiya, bilgichlik ayon. Bilmagani oz, o'qimagani kam, chin ma'nosi bilan o'qimishli qalamkash edi" [1].

Hamid Olimjon ijodida shamol timsollari rang-barang mazmun kasb etgan:

Tinmay esar har tomonga yel,
Qo'ymay sochar o'rikning gulin.
Daraxt shoxlarini silkitar,
Uyg'otishga boshlar uni tun... [2]

Bunda bahorda esguvchi shamol haqida so'z bormoqda. Ko'klam tongidagi manzara jonlantirilgan. Ertalabki shabada o'rik gullarini har yonga sochadi, daraxt shoxlarini silkitaadi. Shoir shamolni yangi kunning boshlanishi tarzida beradi.

Daryo to'liqin shamol qo'ynida
Porillamoqdadir chiroqlar
Yorishmoqda uning aksidan

Cho'qqilar, adirlar va tog'lar [H.O.S.T.:2009-B.32]

Bunda ham ko'proq peyzaj tasviri ustuvorlik qiladi. «Shamol qo'yni» metaforasida an'anaviylik bor. Ayni chog'da daryolarning to'liqlanishi shamol tufaylidir.

Shoir:

Novdalarni bezab g'unchalar,

Tongda aytar hayot otini.

Va shabboda qurg'ur ilk sahar,

Olib ketdi gulning totini. [H.O.S.T.:2009-B.56]

kabi misralarida yana bahor shamoli haqida so'zlamogda. Ma'lumki, ko'klamda gul ochgan kurtaklarning hammasi ham yashab qolmaydi, balki tabiat injiqliklariga, shamollarga dosh berganlarigina meva tugib, hosilga aylanadi. Shoir shabbodaga nisbatan «qurg'ur» sifatlashini qo'llaydi. Garchi bu so'zda ko'proq salbiy ma'no ifodalansa-da, gulning totini olib ketishi tabiiy holat ekanligini anglash qiyin emas.

Har bahorda shu bo'lar takror,

Har bahor ham shunday o'tadi.

Qancha tirishsam ham u beor,

Yellar meni aldab ketadi [H.O.S.T.:2009-B.52]

Tabiat bahori har yil takrorlanadi. Inson umrining o'tkinchiligini shoir uni aldab ketgan «beor yellar»da ko'radi. Adabiyotshunos I.Haqqulovning yozishicha: «Tuproqdan insonga to'rt sifat: sabr, hayo, tavakkul va makrumot paydo bo'lgan. Suvdan esa to'rt turli hol: safo, saxo, lutf va visol yuzaga kelgan. Shamol to'rt havas: yolg'on, riyo, shoshqinlik, va nafsga asos bo'lgan. Olovdan esa shahvat, kibr, tama va hasad tug'ilgan» [3]. Demak, Hamid Olimjonda shamol shoshqinlik, tezda o'tib ketguvchi umr ramzini ifodalab keladi.

Yuzlarimni silab-siypalab,

Baxting bor, deb esadi yellar.

Etgan kabi go'yo bir talab,

Baxting bor deb qushlar chiyillar... [H.O.S. T.:2009-B.56]

Lirik qahramon ko'klamdan masrur daqiqalarning abadiy bo'lishini istaydi. Shu bois undan baxt izlaydi. Shamol bunda baxtdan darak beruvchi timsol sifatida tasvir etilgan.

Hamid Olimjon she'rlarida bulut ko'proq peyzaj tasvirini ifodalashga xizmat qilgan:

Tongda oppoq bulut xayolimda,

Qip-qizil loladan nishon taqdi.

Yoki dildan kulib hayot uzra,

Oltin ilhom sohib quyosh boqdi. [H.O.S. T.:2009-B.12]

Oppoq bulut ham chiroyli bo'ladi, ham chiroyli yomg'irlarni boshlab keladi.

Yastangandi ufqda,

Laxcha-laxcha bulutlar.

O'ranardi har yoqda,

Ko'lka sohib sukutla. [H.O.S. T.:2009-B.13]

«Laxcha-laxcha» takror so'zi olovga nisbatan qo'llanadi. Shoir esa uni bulutga nisbatan qo'llaydi. Ya'ni olov parchalari va bulut uyumlari orasida shaklan yaqinlik bor.

U kunlar hayotning ko'kida,

Bulutlar keng qanot yozgandi.

Yulduzlar ko'rolmay borliqni,

Bir voram yaproqdek ozgandi. [H.O.S. T.:2009-B.14]

Shoir Ozarbayjonning o'tmishiga nazar tashlaydi. Bulutlar osmonda paydo bo'lishini shoir «keng qanot yozish»ga qiyoslaydi. Bulutlar yulduzlarni to'sib qo'yadi. Ko'chma ma'noda bulutlarning yulduzlarni to'sib qo'yishi ozodlikning yo'lini berkitish deganidir.

Hamid Olimjon ijodida qor haqidagi she'rlar muhim o'rin tutadi. Binobarin, unda qorning yog'ish manzarasi uni kuzatayotgan lirik qahramon tuyg'ulari bilan hamohang tasvirlangan:

Oppoqki

Shu qadar

Bu qorlar...
 Boshlayman,
 Tubandan – yuksakka intilib,
 Avaylab odimlar tashlayman.
 Yo'rgakka o'ragan
 qish meni,
 Chaqaloq singari
 qo'ragan,
 ochilib-sochilib bo'lmaydi.
 Hammayoq shu qadar oppoqki...
 G'ijirlar yerlarda qorlari,
 Har tili shu qadar chah-chahki...

Boshlayman,
 Avaylab odimlar tashlayman. [H.O.S. T.:2009-B.22]

Shoir bunda qorning fazilatlariga urg'u beradi. Ma'lumki, yangi tug'ilgan chaqaloq oppoq yo'rgakka mahkam yo'rgaklanadi. Qishning oppoq qorlari chaqaloqni yo'rgaklagandek hamma yoqni o'rab olgan. Keyingi misralar qorda yurganda g'ijirlab ovoz chiqishi «tili shu qadar chah-chahki» tarzida beriladi. Chahchahlash esa bulbulga xos. Shoir bu tabiiy holatdan zavq-u shavq tuyadi:

Daraxtlar
 shu qadar
 oppoqki,
 Oq bulut ko'klardan enganday,
 Novdalar
 shu qadar oppoqki,
 Bulutda cho'milib tinganday,
 Qorlardan yo'l ochib kelaman,
 Shu sovuq jonlilik
 berganday,
 Qonlarim
 sof havo
 emganday,
 Oq tuman qo'ynida
 jilaman,
 Yo'llardan
 zavq bilan
 kelaman [H.O.S. T.:2009-B.22]

Ko'rinadiki, Cho'lpon tasviridagi qorda mahzunlik kayfiyati ko'zga tashlansa, Hamid Olimjonda bu hayotsevarlik ruhi bilan almashinadi. Zavq bilan qor yoqqan yo'llarda kelayotgan lirik qahramon daraxtlarning shu qadar oppoqligidan hayratlanadi va o'smaning rangini endirish xususiyatini ko'kdagi oppoq bulutlarga yuklaydi. Oppoq qorlardan novdalarning qotib turishi oppoq bulutlarga cho'milib chiqqan yosh bolaga mengzaladi. Garchi sovuq bo'lsa-da, qorning sof havosi kishini tetiklantiradi. Zero, G'ayrat Majid «Hamid Olimjon mo'jizasi» maqolasida «Qish» sarlavhali she'ridagi qorning tasviri haqida yozadi: «Agar boshlovchi shoirga she'riyatning kitoblarda yozilmagan sirlarini o'rgatmoqchi bo'lsangiz, Hamid Olimjonning mana shu she'ri eng yorqin va eng namunalı misol bo'ladi. She'rda voqelik bayon qilinmaydi, badiiy so'z bilan tiniq manzaralar chiziladi» [4].

Hamid Olimjon o'lka «tabiatiga taqlid qilmaydi, balki u bilan raqobatga kirishadi, tabiatni o'z ko'zi, qalbi ongi bilan tiriltiradi, uni faollashtiradi, baxt va shodlik kuyini chaldiradi, tuyg'ularni mazmunga ko'madi, hissiyotni toshirtiradi, entiktiradi. Darhaqiqat, «Manzara» she'rida hamma yoqni qoplagan, ko'zni qamashtiruvchi qor tasviri beriladi:

Qor...Qor...Qor...
 Ko'zlarim qamashar boqqanda,

Hamma yoqqa cho'kkan barobar,
 Biror erni qilmagan kanda.
 Qorli yer ustiga tinmagan,
 O'txona tashlaydi oq tutunni.
 Tutun cho'ziladi qor sari, sekin,
 Sahro tugatadi qora tunni... [H.O.S. T.:2009-B.29]

Bunda o'txona – osmon, oq tutun esa yog'ayotgan qor parchalaridir. Shoir qo'llagan metaforalar shu jihatdan hayotiy. Qor sahroga quyilgan qora tunni yoritib turadi. Shuning uchun oqlikka burkangan sahro qora tunni tugatadi, deydi shoir. «Hamid Olimjon tabiat manzaralarini tasvirlashdagi mahorati, yil fasllari, daryolar, yurt go'zalligida hayratlanish tuyg'ularini ifodalashdagi betakror usuli bilan boshqa shoirlardan ajralib turadi» [4]

Daryo to'lqin shamol qo'ynida,
 Porillamoqdadir chiroqlar.
 Yorishmoqda uning aksidan,
 Cho'qqilar, adirlar va tog'lar. [H.O.S. T.:2009-B.32]

Yuqoridagi she'riy parchada laylakqorlarning zavq bilan yog'ishi «porillagan chiroqlar»ga o'xshatilgan. Uning yorqin nurlari, ya'ni qor uchqunlari atrofni – cho'qqi, adir va tog'larni oqlikka burkaydi.

Shoirning «Yanvar qor» she'rida qorning go'zal tasvirini kuzatish mumkin:
 Qish yoymishdir oq qanotini
 Shamol o'tar yuzlarni yalab.
 To'zon kabi sovurilar qor,
 Quyun chopar erni timdalab. [H.O.S. T.:2009-B.51]

Ushbu satrlarda shoir betakror istiora qo'llaydi: qor qishning oppoq qanotiga qiyos etiladi. Bu she'riyatimiz uchun qorning yangi tasviri. Akademik N.Karimov yozganiday: «Hamid Olimjon tasvir vositalaridan o'z hayotiy falsafasini, tabiat va jamiyat hayotiga faol munosabatini ifodalash niyatida foydalanadi. Shu ma'noda istiora uning she'rlarida, ayniqsa, katta ahamiyat kasb etadi». Uning har shamol ta'sirida har tomonga yoyilib yog'ishi esa to'zonga o'xshatiladi. Qolaversa, shoir nazdida to'zonda sovurilib yog'ayotgan qorni intizorlik bilan kutayotgan bahor, tog'lar, ko'llar va dehqonlar bor. Shu o'rinda lirik she'rga ijtimoiy mazmun kirib kelgan.

Qor dehqon uchun bo'lajak hosilga zamin yaratadi. Quyidagi misralardan shu fikrni uqish mumkin:

Qor dala cho'llarga,
 Uni kutar zoriqib bahor.
 Qor kerakdir tog'lar, ko'llarga,
 Uni kutar har bir paxtakor...[H.O.S. T.:2009-B.51]

Tabiatda qor faqat tabiiy hodisalar silsilasigina emas, yoki qishning zebi ziynatigina ham emas. Qor hayotiylik nuqtai nazaridan ona zaminning kuchiga kuch, quvvatiga quvvat bag'ishlovchi ma'dan hamdir. Ijodkor qorning mana shu xislatini nazarda tutib, uni zoriqib kutilgan ne'mat ekanligiga ishora qiladi. Dalalarga yoqqan qor ekin-tekin, hosillarga poydevor. Qaqshagan cho'llar qorga muhtoj. Hatto baland tog'lar va ko'llar ham qordan manfaatdor.

Yangi o'zbek she'riyatida shamol obrazi turli ma'nolarni ifodalab keladi. Binobarin, lirik qahramon ruhiyatini, inson umrining o'tkinchiligini (H.Olimjon); oshiqning ko'tarinki kayfiyatini kecha va bugunni bog'laguvchi rishta ma'nosini, kuz shamoli inson umrining tez o'tishini....

Qor lirik qahramonning mahzun kayfiyatini, hayotsevarlik ruhini, lirik qahramon tuyg'u-kechinmalarini ifodalab keladi: «porillagan chiroqlar», «qishning oppoq qanoti» singari istioralar aynan shoirning ijodida behad sarhadlarga ega chiqqan. Xuddi shu kabi lirik qahramonning his tuyg'ularini, yoxud tabiat go'zalliklarini boshqa qalamkashlarning ijodida ham kuzatish mumkin. Ammo ularning hech biri Hamid Olimjon navolarining ayni o'zidek bo'lolmaydi. Hamid Olimjon ijodi nafaqat takrorlanmas, balki qayta dunyoga kelmas bir she'riyat chashmasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nuriddin Boboqandov. Baxt va yoshlik kuychisi Hmaid Olimjon 110 yoshda:Vafo va sadoqat timsoli. Zarnews.2019.30.11

2. Олимжон Х. Дарё каби уйғоқ ўтурман. Сайланма. – Т.: Шарқ, 2009. – Б. 32. (Ушбу фаслдаги мисоллар шу китобдан олинди ва қавс ичида бети кўрсатилади).
3. Ҳаққул И. Навоийга қайтиш. 4 китоб –Тошкент: Tafakkur, 2021. –Б34
4. G'ayrat Majid. Uning boyliklari umrlarga teng. Shoirning hamrohi xayol, hayoti xayol, qismati xayol. Hurriyat gazetasi
5. Н. Каримов. Хамид Олимжон. Шоир ҳаёти ва ижодидан лавҳалар. Тошкент 1985.
6. Азимов Сарвар. Хамид Олимжон адабиёти. Тошкент. 1967

UO'K 821.0

DUNYO ADABIYOTIDA TRAGEDIYANING TADQIQ QILINISHI

F.K.Sherjanova, PhD, dots.v.v.b., Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo va turkiy xalqlar adabiyotshunosligida tragediya janrining tadqiq qilinishi va paydo bo'lish ildizlari so'z etildi. Shuningdek qoraqalpoq adabiyotida tragediya va drama bo'yicha dastlabki va keyingi yillarda izlanish olib borgan olimlar, ularning fikrlari, xulosalari ko'rsatib o'tildi.

Kalit so'zlar: tragediya, ideya, janr, drama, monolog, dramaturg, qahramon, obraz, xarakter, repertuar, personaj, teatr.

Аннотация. В данной статье рассмотрено исследование жанра трагедии и истоков его возникновения в литературоведении мира и тюркских народов. Также представлены их мнения и выводы учёных, проводивших исследования трагедии и драматургии в каракалпакской литературе в ранние и последующие годы.

Ключевые слова: трагедия, идея, жанр, драма, монолог, драматург, герой, образ, характер, репертуар, персонаж, театр.

Abstract. This article examines the study of the genre of tragedy and the origins of its emergence in the literary studies of the world and Turkic peoples. Also presented are their opinions and conclusions of scientists who conducted research on tragedy and drama in Karakalpak literature in the early and subsequent years.

Key words: tragedy, idea, genre, drama, monologue, playwright, hero, image, character, repertoire, character, theater.

Jahonda barcha sohalarda yuz berayotgan kuchli axborot oqimi va global muammolarga qaramay, dunyo adabiyotida tragediya eng eski janr bo'libgina qolmasdan, insonlarda hayotga nisbatan to'g'ri dunyoqarashni shakllantiruvchi badiiy ijod shakli sifatida rivojlanib kelmoqda. Keskin ziddiyatli, muhim ahamiyatiga ega global muammolarni ko'rsatishi, yirik jamoatchilik va ijtimoiy ahamiyatga ega davr voqealari o'z aksini topadigan ushbu janrga ayni kunda faqatgina Evropa va rus ijodkorlari emas, balki turkiy xalqlar dramaturglari ham har xil adabiy rakurslar orqali murojaat etishmoqda. Demak, tragediya eski emas, balki navqiron janr bo'lib qolmoqda.

Dunyo adabiyotshunosligida tragediya janri har xil nazariy aspektlarda tadqiq qilindi. Uning janr xususiyatlarini alohida o'rganish tendentsiyalari takomillashdi. Tragediya janrida yaratilgan asarlarda qahramonning orzu-umidlari uning shaxsiy turmushi va manfaatlaridan ustun bo'lib, u o'zining g'oyasi yo'lida kurashadi va qurbon bo'ladi, biroq qahramonning mardonavor harakati, qizg'in kurashuvchanligi jihatidan drama, komediya qahramonlariga nisbatan badiiy-estetik xususiyati yuqori turishi isbotlangan.

Qoraqalpoq adabiyotida tragediya janri shakllanib, bir necha mualliflar ijodiyotida rivojlanib borishi bilan, uni ilmning ilg'or tajribalari asosida tadqiq qilish zarurligi paydo bo'ldi.

Istiqlol yillarida qoraqalpoq adabiyotida tragediya janri yangi kontseptsiyalar asosida rivojlandi. Inson taqdirining eng chigallashgan davrini, uning fojeaviy yakunlanishini tasvirlaydigan mazkur janr teatrda sahnalashtirilishi orqali ham xalqqa tez etib borishi bilan adabiyotimizda o'z o'rniga ega bo'ldi va yoshlarga, umuman insoniyatga ta'sir etish darajasi yuqori bo'lgan tragediya janrining qoraqalpoq adabiyotida taraqqiyot tadrijini tadqiq qilish zarurati har qachongidan ham dolzarbdir. Jahon adabiyotshunosligida tragediya janri bo'yicha Aristotelning «Poetika» asarini, rus adabiyotida M.M.Baxtin, L.Timofeev, A.Potebnya, G.Pospelov, B.F.Tomashevskiy va h.k.

olimlarning falsafiy, adabiyot nazariyasi va estetikaga doir qarashlaridagi bosh g'oyalar, badiiy asar tahlili, tragediya janrining asosiy xususiyatlari haqidagi fikrlari diqqatga sazovor.

Turkiy xalqlar adabiyotshunosligida dramaturgiyaning g'oyaviy-mavzuviy xilma-xilligi, janr xususiyatlari, obrazlar tizimi, uslubiy xususiyatlari, o'rganilgan bo'lib, tragediyaning drama, komediya janrlaridan farqli xususiyatlari keltirilgan. Turk adabiyotida drama va tragediya janri bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan turk adabiyotida Zehra Kaplan, Sedat Karagül, Özdemir Nutku Yrd [7:28], A.Turan Oflazoğlu [2] Çiğdem Kiliç, Refik Ahmet Sevengil [8] kabi olimlar, o'zbek adabiyotida B.Imamov [13], I.G'aniev [14:48], tatar adabiyotida A.M.Zakirzyanov [3:226], Sattarova A.M [9:152], bashkurt dramaturgiyasida Gareeva Gulfira Nigamatovna, T.A.Kilmuxametov[10], qozoq adabiyotida M.Ao'ezov, S.Ordaliev, Ə.Tajibaev, R.Nurg'ali[11], keyingi yillarda J.T.Qoblanov[6] kabi olimlar ilmiy ishlarida dramaturgiyaning, tragediya janrining paydo bo'lishi va shakllanishi, tarixi, uning paydo bo'lish negizida xalq og'zaki ijodining o'zaro aloqalari, shuningdek xalqlarning urf-odat an'analari, badiiy darajasi aks etganligini keng ravishda ochib berilgan va ilmiy xulosalar qabul qilingan.

Qoraqalpoq adabiyotida dramaturgiyani tadqiq qilish o'tgan asrning 30 - yillaridan boshlanib, ilk tadqiqotlar ma'ruzalar shaklida bo'lsa, keyinchalik badiiy adabiyotning bu turi maxsus tadqiqot ob'ektiga aylandi. Drama janri bo'yicha Q.Ayimbetov[1], T.Allanazarov, T.Bayandiev, B.Tursinovlarning ilmiy ishlarida, Q.Sultonov, A.Nasrullaev, J.Bo'leshova, Q.Jarimbetov, A.Jarimbetov, F.Utemuratov, R.Matmuratova, M.Mambetova kabi olimlarning maqolalarida va ilmiy ishlarida konflikt va kompozitsiya, obrazlar tizimi, badiiy til masalalari bo'yicha ilmiy-nazariy fikrlar, tadqiqotlar yuzaga kelgan. Lekin bu tadqiqotlar asosan drama va komediya janriga yo'naltirilgan bo'lib, tragediya janri bo'yicha shu paytgacha maxsus tadqiqot olib borilmagan.

Qoraqalpoq dramaturgiyasi 1960-yillardan boshlab mavzuviy, shakliy va badiiylilik jihatidan izlanishlarga boy bo'ldi. Dramaturgiya janrining ilk tadqiqotchisi, olim Q.Ayimbetovning «Qoraqalpoq sovet dramaturgiyasining tarixidan ocherklar» (1963) mavzusida nomzodlik ishi drama janrining paydo bo'lishi va rivojlanishi haqidagi masalalarni qamrab olgan. Q.Maqsatovning «Folklor va adabiyot» (1975), T.Allanazarovning «Teatr va dramaturgiya» (1979-1982), B.Tursinovning «Dramaturgiya va teatrimiz masalalari» (1988) mavzusidagi chop etilgan monografiya va to'plamlari, yana shu mualliflarning turli yillarda chop etilgan maqolalari e'tiborga molikdir. Tragediya qadimda Gretsiyada paydo bo'lgani, may xudosi Dionis sharafiga atab o'tkazilgan marosimlarda qo'shiq va raqslar ijro etilib, natijada tragediya, komediyalardan iborat dramatik janr shakllariga asos solingani haqida ilmiy manbalarda so'z yuritilgan. Shuningdek, qadim zamondan bizgacha etib kelgan ba'zi eski diniy bayramlar asosida drama elementlari bo'lgan va bunga XI asrda yashab ijod etgan olim Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit-turk» asarida keltirilgan «Bazram» so'zi misol bo'la oladi. Bazram [3:111] so'zining («bayram») juda qadim zamonlardan buyon bizgacha etib kelganligi ham dramaning yaratilish ildizlari xalq og'zaki ijodi namunalari bilan bevosita bog'liq bo'lganligidan darak beradi. Mazkur kitobdagi «Cholg'ular soz qilindi, may kosalari tayyorlandi» kabi she'r satrlari, may va ko'ngil ko'taruvchi bayramlari bilan bog'lanib ketganligiga guvoh bo'lamiz.

Demak, bundan ko'rinib turganidek, juda qadim zamonlardanoq, O'rta Osiyo xalqlarining uzum etishtirishni orttirish, buning uchun tabiatga ta'sir etishga qaratilgan o'ziga xos sharob va ko'ngil ko'taruvchi diniy bayramlari bo'lganligini ko'rsatadi. Ushbu diniy marosimlar juda qadim zamonlarda, O'rta Osiyoda dehqonchilik boshlangan davrlarda paydo bo'lgan yoki yunonlarning eramizdan avvalgi IV asrdan boshlab, O'rta Osiyoga Aleksandr Makedonskiyning bostirib kelishi bilan kirib kelgan va mahalliy diniy marosimlar bilan birikib ketgan, - degan fikrga kelishimizga imkoniyat beradi.

Bunga o'g'iz-qipchoqlarning qahramonlik dostoni bo'lgan «Qo'rqit ota» asarida keltirilgan syujetlar misol bo'la oladi. Qo'rqit ota asarining beshinchi jirida so'z yuritilgan syujetlar bilan Evripidning «Alkestida» tragediyasi syujetlari bilan hamohang kelishi, bu syujetlar eski Baqtriya mamlakatida teatr tomoshalarida namoyish qilingani haqida olimlar o'z ilmiy ishlarida tasdiqlagan[5:86].

Tragediya janri, jumladan dramaning paydo bo'lishi qadim zamonlarga borib taqalishi, uning ildizi eski diniy udumlar va bayramlar ekanligi turk adabiyoti tadqiqotchisi Zehra Kaplan [12] o'zining ilmiy fikrlarida keng ravishda aytib o'tgan.

Demak, qoraqalpoq adabiyotida ham drama, shu jumladan, tragediyaning elementlari va dastlabki bosqichlari juda qadim davrlarga borib taqaladi. Lekin buning o'z vaqtida yozma manbalarda saqlanib qolmaganligi, albatta, achinarli hol. Buning asosiy sabablaridan biri O'rta Osiyoda VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, arablar bosqinchiligining boshlanishi va ular tomonidan mahalliy xalqning badiiy va madaniy boyliklari dinga qarshi degan qarash bilan yo'q qilib yuborilganligi bo'lib hisoblanadi.

Dramaning dastlabki ildizlari qadim zamonlarda, eski diniy bayramlar negizida uchrasa da janr sifatida qoraqalpoq adabiyotida XX asrning boshlaridagina paydo bo'lganligini ta'kidlash lozim. Qoraqalpoq adabiyotida tragediya janri bo'yicha pesalar 1926 yildan boshlab paydo bo'la boshladi. Bunga misol sifatida S.Majitovning «Ernazar Alako'z», «Aygul-Tayman», (Gulim-Tayman), M.Daribaevning «Armon», «Ko'klan botir», R.Majitovning «Tozagul», S.Xojaniyazovning «Aysha» kabi tragediyalarini misol sifatida keltirishimiz mumkin.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, tragediya janri Evropa xalqlar adabiyotida kuchli rivojlandi va adabiyotning boshqa janrlaridan tubdan farq qilishini, o'ziga xos xususiyatga ega ekanligini ko'rsatib bera oldi. Ikkinchidan, shu orqali Evropa mentaliteti Sharq mentalitetidan tubdan farq qilishining guvohi bo'lamiz. G'arbda yakka shaxsning o'zini ko'rsatishga intilishi (indiviudalizm) ko'proq ko'zga tashlansa, Sharqda mehr-oqibat, o'zi yashayotgan jamiyat oldida mas'ul sezish hissiyoti ko'proq ko'rinadi. Hayotga bo'lgan bunday dunyoqarash tragediya janrida yozilgan asarlarda ham ko'rinib qoladi. Masalan, Pirr o'zining shaxsiy nafsini qanoatlantirish uchun bosh dushmanining xotini Andromaxani, hattoki, uning eli Troyani ozodlikka chiqarishga va'da beradi. Demak, Pirr bir mavridlik shaxsiy havasi uchun urushda kesilgan qancha kallaning, to'kilgan qonning ham uvolidan qo'rqmaydi. Uning tabiati shunga mos. O'z davrida katta imperiya tuzgan buyuk o'zbek sarkardasi Jaloliddin Manguberdi yoki o'z xalqining ozodligi uchun kurashgan qorakalpoq botirlari va biylari Aydos bobo, Ernazar alako'z uchun shaxsiy manfaatlari yoki kechinmalari bosh masala bo'lib ko'rinmaydi. Ular bulardan voz kecha oladi. Ular uchun el, vatan manfaati birinchi o'rinda turadi. Shunday ekan, Sharqda jamoatchilik ongi ustunlik qiladi, deganda mana shular nazarda tutiladi. Bu qahramonlar haqida badiiy asar yozilganda ushbu qarashlardan kelib chiqib talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayımbetov Q. Qaraqalpaq sovet dramaturgiyasının tariyxınan ocherkleri. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1963. – B. 22.
2. A. Turan Oflazoglu, "Tragedya Sanati", Mutlak Avcıları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 188
3. А.М.Закирзянов, Жанр трагедии в современной татарской драматургии, Вестник Санкт-Петербургского университета 2010 Сер. 9 Вып. 1. 126 с.
4. Maxmud Qoshgariy. Devonu lugoti-t-turk. – T.: Gafur Gulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2017. – B. 111.
5. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Истории искусства Узбекистана. – Т., 1965. – С. 86.
6. Қобланов Ж. Қазақ-қарақалпақ драматургиясының кейбір мәселелері. Монография. – Ақтаў: КМТЖИУ, 2012; Ўша муаллиф: Қарақалпақ драматургиясы. Оқыў қолланба. – Ақтаў: КМТЖИУ, 2012.
7. Özdemir Nutku, Dünya Tiyatrosu Tarihi, Cilt 1, 4. Baskı, Mitoş Boyut Yayınları, İstanbul, 2011, s. 28.
8. Refik Ahmet Sevgil, Türk Tiyatrosu Tarihi I - Eski Türklerde Dram San'atı, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s. 3.
9. Саттарова А. М. Современная татарская драматургия 1985–2000 гг.: Концепция эпохи и героя. Казань: Гуманитария, 2003. 152 с.
10. <https://bashenc.online/ru/articles/84767/>
11. <https://stud.kz/referat/show/25599>
12. https://www.academia.edu/83976655/T%C3%BCrk_tiyatrosunda_trajedi
13. Imamov B. Haët va dramatik konflikt. – T.: Fan, 1968; O'sha muallif: Tragediya va xarakter
14. G'aniev I. Fitratning tragediya yaratish mahorati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. – 48 b.;

“TARIXI RASHIDIY” ASARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TAHLILI**Z.F. Shukurova, o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Mazkur maqola “Tarixi Rashidiy” asaridagi frazeologik birliklar va ularning ingliz tilidagi tarjimasini o'rganishga bag'ishlanadi. Unda “Tarixi Rashidiy” asarining asliyat va tabdildagi frazeologik birliklarning mohiyati tahlil qilinadi. Asardagi ba'zi muhim ma'lumotlar asliyat va tabdilda, ingliz va rus tillarida qanday tarjima qilinganligi ko'rsatib beriladi. Asardagi frazeologik birliklarning shu to'rt xil variantda qanday ma'no anglatishi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: asliyat, tabdil, frazeologik birliklar, rus tili tarjimasini, inglizcha variant, mohir tarjimon.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению фразеологизмов в произведении «История Рашиди» и их переводу на английский язык. Анализируется сущность фразеологизмов в оригинальной и модифицированной версии «История Рашиди». Будет показано, как некоторая важная информация в работе переведена на английский и русский языки. Раскроется значение фразеологизмов в произведении в этих четырех вариантах.

Ключевые слова: оригинальность, перевод, фразеологизмы, русский перевод, английская версия, опытный переводчик.

Abstract. This article is devoted to the study of phraseological units in the work of "Tarikh-i-Rashidi" and their translation into English. It analyzes the essence of phraseological units in the original and modified version of "Tarikh-i-Rashidi". It will be shown how some important information in the work is translated in English and Russian. It will be revealed the meaning of the phraseological units in the work in these four variants.

Key words: originality, translation, phraseological units, Russian translation, English version, experienced translator.

Kirish. Badiiy asarlar tarjimasini bilan shug'ullanayotgan tarjimon har ikki narsani, ya'ni asliyat va tarjima tilini mukammal bilishi, kuchli tarjimonlik mahoratiga ega bo'lishi bilan birga badiiyat qonuniyatlarini ham teran mushohada qiladigan mutaxassis bo'lishi darkor. Chunki adabiyot turli badiiy san'atlar, badiiy tasvir vositalari, muallif uslubi, asliyatdagi tabiiylik, milliy ruh, asar qahramonlarining ta'rifi, asarning grammatik-uslubiy qurilishi, frazeologizmlarning muqobil variantlari, shakl - mazmun birligi, shariatda esa qofiya, radif, vazn, ritm, ohangdorlik va boshqalardan tashkil topgan[1;11]. Buning uchun tarjimon muallif o'zi yozganidek o'sha davr muhitini, jozibasini, hozirgi davr kitobxonining qalbiga kirib borishi uchun qo'llagan barcha usul va vositalarni boshqa tilda asliyatga muvofiq qayta yarata olishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon tilshunosligida frazeologik birliklar va ularning qo'llanishi bilan bog'liq masalalar tilshunoslik va tarjimashunoslik sohasida muhim o'rin tutadi. Adabiy til lug'at tarkibining taraqqiyoti, boyishi xalqimizning maqol, matallar va frazeologik birliklar bilan uzviy va chambarchas bog'liqdir. Ular adabiy til normalarini belgilashda frazeologik birliklarining leksik, fonetik va grammatik xususiyatlariga suyanadi va ma'lum o'ziga xos qonuniyatlar bilan rivojlanadi. Shunday ekan, milliy tilning frazeologik birliklaridagi ko'chma ma'noli iboralarni o'rganish hozirgi o'zbek adabiy tili taraqqiyotining, uning boyib borish yo'llarini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Asliyatning birinchi kitobidagi 15 faslda berilgan frazeologik birlik mavjud bo'lgan bir she'rga e'tibor bersak:

Agar bahri getiy bo'lur pur nahang,

Yana tog'u sahro bo'lur pur palang.

Bo'lur kimsaga yor baxti baland,

Ki etmas anga bir sari mo'gazand[3;73].

Asliyatdagi ushbu parchada “nahang va palang”, “baland va gazand” so'zlari bir-biriga qofiyadosh bo'lsa, “**Bo'lur kimsaga yor baxti baland**”, gap shaklidagi frazeologik birligi, ya'ni

“Kishiga baxt-omad yor bo‘lsa, omadi kelsa, ilohiy bir kuch qo‘llab-quvvatlasa” ma’nosini va **“baxti baland”** so‘zi esa yuqoridan, ya’ni **Alloh, ilohiy bir kuch**, degan ma’nolarni bildiradi.

Mazkur she’rning tabdil variantini tahlil qilsak. Bu she’riy parcha tabdil, asarning ingliz va rus tilidagi nashrlarida bir xil fasllarda keladi, ya’ni asarnig 1-kitobida, 9-faslda berilib, faqatgina asliyat bilan biroz farq qiladi.

Agar nahang bilan to‘lsa hamummon,
Dashtu tog‘lar sheru qashqirga makon

Kishiga yor bo‘lsa ilohiy iqbol

Uning bir tukiga etmaydi ziyon[4;74].

Ushbu o‘zbekcha talqinda “ummon”, “makon”, “ziyon” kabi so‘zlar qofiyadosh bo‘lib kelgan. **“Kishiga yor bo‘lsa ilohiy iqbol”** frazeologik birligidagi “iqbol” so‘zi “ummon”, “makon”, “ziyon” kabi qofiyadosh so‘zlariga moslashtirilib, qofiya, ma’no va ohangdorlik ushbu he’riy parchda mujassamlashtirilgan. Bu she’rda agar ummon nahang bilan, dashtu tog‘lar sheru qashqirlar bilan to‘lib tohsa ham biror insonga ilohiy bir kuch yor bo‘lsa, uning boshidan bir tola sochi ham to‘kilmaydi, unga ziyon ham yetmaydi degan ma’no she’riy parchada go‘zal bir tarzda ifoda etilgan. Haydar Mirzo muallif sifatida o‘z fikrini qofiyaga solib, jozibali she’riy uslubda talqin qilgan bo‘lsa, Vahob Rahmon esa mohir tarjimon sifatida muallifning bu she’rini ham ma’no, ham qofiya, ham ohangdorlikni uyg‘unlashtirib, nafis bir she’riy tarjimoni gavdalandirgan. Aytish joizki, tabdilda Vahob Rahmon mohir tarjimon sifatida yuksak mahorat bilan yondashgan.

Endi D.Rossning ingliz tilidagi nashrida xuddi shu she’r 1-kitob, 9-faslning 25-sahifasida bo‘lib, keling uni birtahlil qilsak:

Though the ocean of the world be full of alligators,
And desert and mountain full of tigers,

If a man have good fortune for a friend,

Not a hair of his head will be touched[2;25].

She’rdagi “alligators” va “tigers” so‘zlari biroz bo‘lsa-da qofiya hosil qilgan, biroq “nahang” so‘zi ingliz tilida “alligators” so‘zi bilan, ya’ni o‘zbek tilidagi “timsoh” so‘zi bilan berilib, “tiger” so‘ziga qofiyadosh sifatida moslashtirilgandir, chunki, asarni fors tilidan tarjima qilgan D.Ross forsiydagi “palang” so‘zi’zbek tilida “yo‘lbars” degani va ingliz tilida “tigers” so‘zining o‘zi berilib, unga qofiyadosh qilib, “nahang” so‘zi “alligators”, ya’ni “timsoh” so‘ziga mosqilib tanlangandir, lekin ma’no jihatdan D.Ross tarjimasa she’rning mazmunini to‘laqonli yoritib bergan. **“Kishiga ilohiy iqbol yor bo‘lsa”** frazeologik birligi esa ingliz tilida **“If a man have good fortune for a friend”**, ya’ni “Agar insonning do‘stiday yaxshi taqdiri bo‘lsa” kabi ma’noni tarjimon uzatib berishga harakat qilgan. She’rning rus tilidagi talqinini ham bir ko‘rib chiqsak:

Если даже Мировой океан будет полон акулами,
Если даже горы и степи будут полны барсами,

У человека, которому оказывает помощь высокое счастье,

Ни один волос не упадет с головы[5;48].

Bunda ham “полон акулами, полны барсами” so‘zlari bir-biri bilan qofiyadosh bo‘lsa, she’rning qolgan ikki qatorida faqat ma’no berilgan. **“Kishiga yor bo‘lsa”** frazeologik birligi **“insonga ulug‘ bir baxt madadkor bo‘lsa”** kabi so‘zlar bilan bezalgan.

Yana bir parcha bir necha frazeologik birliklardan iborat bo‘lib, asar asliyatidagi 2-kitob, 71-faslda, 221- sahifasida keltirilgan.

“Vaqtteki Sulton Yunusxon va chig‘atoy xonlari bosh ko‘tardi, ilgarilarda bularning vaqtidagi ishlar voqe bo‘lg‘on emas erdi. Chig‘atoy xonlarining umri qirqdin o‘tgan emas va balki to‘lalarining umrlari qirg‘a etganmu emas erdi. Va bu Yunusxon yetmish to‘rt yil umr ko‘rgan edi. Oxir umrida tavba qilib, soliki tariqat bo‘lib edilar. Ularning nisbati irodatlari Hazrati Nosuriddin Xoja Ubaydulloh navvarallohu marqadahug‘a etadurlar. Ushbu tarixnomada har yerda lafzi Hazrat kelsa, ushbu Hazrat xojadurlar. O‘z e’tiqodida inchunon mahkam edilarki, o‘zini xizmatkorlarning qatorida tutar erdi”[3;221].

1. Bosh ko‘tardi – (tarjima qilinmagan)
2. umr ko‘rgan edi–umr ko‘rgan

3. tavba qilib – tavba qilib

4. soliki tariqat bo'lib edilar – tariqat yo'lini tutgan

5. Ularning nisbati irodatlari Hazrati Nosuriddin Xoja Ubaydulloh navvarallohu marqadahug'a etadurlar– U din peshvolarining zabardasti, Alloh nazari tushgan, inson Nosiriddin Ubaydulloh hazratlariga (Alloh go'rini nurafshon qilsin) qo'l bergan. (bu gap to'liq o'zi olindi, ya'ni bu gapdagi Hazrati Nosuriddin Xoja Ubaydulloh navvarallohu marqadahug'a etadurlarso'zlari Nosiriddin Ubaydulloh hazratlariga qo'l bergan va Ularning nisbati irodatlari – Alloh nazari tushgan inson kabi frazeologik birlik (bundan bu yog'i FB) qo'llanilgan. Bu gap tarjimasida ikkita - Alloh nazari tushgan va qo'l bergan FBlari orqali o'ziga xos tarjima bilan boyitilgan.)

6. inchunon mahkam edilarki – e'tiqodida shu qadar mahkam bo'lganki ma'nosida qo'llanmoqda. Tabdilda esa bu matn sal boshqacha tus olgan va bu parcha tabdilning 2-kitob, 2-faslida, 229-sahifasida berilgan.

“Sulton Yunusxon barcha chig'atoy xonlari ichida eng mashhuri va eng mislsizidir. Juda ko'p sohalarda qiyoslaganda unga va uning oilasiga o'xshashi ungacha bo'lmagan. Masalan, chig'atoy xonlaridan birortasi ham ungacha qirq yoshdan oshmagan, ko'plari hatto qirq yoshgacha ham etmagan, bu saodatmand xon esa yetmish to'rt yil umr ko'rgan. Umri oxirida tavba qilib, tariqat yo'lini tutgan, U din peshvolarining zabardasti, Alloh nazari tushgan inson Nosiriddin Ubaydulloh hazratlariga (Alloh go'rini nurafshon qilsin) qo'l bergan. Shu “Tarix”ning qayerida "Hazrat Eshon" deyilsa, Xoja hazratlari ko'zda tutiladi. Xon o'z e'tiqodida shu qadar mahkam bo'lganki, o'zini farishtalar makon tutgan hazrat ostonasidagi xizmatkorlar qatoriga go'ygan”[4;229]. Mazkur parchada bir nechta FBlarni aks etgan bo'lib ular:

1) Bosh ko'tarmoq -qarshi kurashmoq, kurashga chog'lanmoq.

2) “yetmish to'rt yil umr ko'rmoq”- 74 yil yashamoq;

3) “tavba qilmoq”-umri davomida bilib-bilmay qilib qo'ygan gunohlari uchun Allohdan kechirim so'ramoq;

4) “tariqat yo'lini tutmoq- din yo'lida sobitqadam bo'lib, umrini dinga bag'ishlamoq;

5) “Alloh nazari tushgan”-Allohning e'tibori tushgan, boshqalar ichida ajralib tiradigan inson;

6) “qo'l bergan”- mushrik bo'lmoq;

7) “ko'zda tutiladi”- fikran hisobga olmoq, inobatga olinadi;

8) “e'tiqodida shu qadar mahkam bo'lganki”-Allohga bo'lgan iymoni kuchli bo'lmoq, o'ta diyonatli bo'lmoq kabi FB lar bilan asar tili judayam jozibali tarzda bayon etilgan.

Xulosa va takliflar. Mirzo Haydarning uslubi shu qadar kuchliki, o'zi yozgan she'riy qo'shimchalari, muallifning falsafiy mulohazalari, dunyoqarashi va ichki ruhiyatida aks etadi. Bularning barchasi majoziy adabiy tilda, rang-barang frazeologik birliklarga to'la ko'chgan holda asarda ifoda etilganligi, tarjimada muallifning o'ziga xos ijodiy uslubini, asliyatning badiiy-estetik xususiyatini va u yaratilgan davr bo'yog'ini qahramonlar nutqidagi tafovutli jihatlarni ijodiy qayta yaratish uchun tarjimon nafaqat zaruruy iste'dod va boy tajriba sohibi bo'lishi, balki badiiy tarjima amaliyoti dalillari asosida vujudga kelgan nazariy bilimlar bilan puxta qurollangan filolog olim sifatida faoliyat ko'rsata bilishi ham ahamiyatga molikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shuhrat Sirojiddinov. Badiiy tarjima asoslari. Mumtoz so'z. 2011.-B-11
2. Sir E. Denison Ross. A history of Moghuls of Central Asia, New York, 2008.
3. Mirzo Muhammad Haydar Ayoziy. Tarixi Rashidiy. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, tabdil, isohlar va ko'rsatkichlar muallifi t.f.n. O. Jalilov. – T.: O'zbekiston, 2011. – B. 73.
4. Muhammad Haydar Mirzo. Tarixi Rashidiy. Vahob Rahmonov va Yanglish Egamov tarjimasini. – T.: Shark, 2010.
5. Мирза Мухаммад Хайдар. Та'рих-и Рашиди. Введ., пер. с персидского А. Урунбаева, Р.П. Жалиловой, Л.М. Епифановой. Примечания и указатели Р.П. Жалиловой и Л.М. Епифановой. – Т.: Sharq, 2010, 2016.

THE SIGNIFICANCE OF LINGUISTIC ECOLOGY IN MODERN LINGUISTICS

Z.F.Shukurova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Lingvistik ekologiya tillar va ularning ijtimoiy-madaniy, siyosiy va ekologik kontekstlari o'rtasidagi dinamik munosabatlarni o'rganadi. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikdagi lingvistik ekologiya rolini baholaydi, uning tilni saqlash, sotsiolingvistik tahlil va siyosatni ishlab chiqishga qo'shgan hissasiga e'tibor qaratadi. Tuzilgan tadqiqot orqali topilmalar lingvistik ekologiya fanlararo tadqiqotlarni qanday bog'lashini ta'kidlab, globallashtirgan jamiyatlarda til dinamikasini nozik tushunishga imkon beradi. Oxir oqibat, tadqiqot barqaror lingvistik xilma-xillik uchun ekologik asoslarni qabul qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Lingvistik ekologiya, Ekolingvistika, Til barqarorligi, Til xilma-xilligi, Tilning yo'qolishi, Ijtimoiy-madaniy tilshunoslik, Til va atrof-muhit.

Аннотация. Лингвистическая экология исследует динамические отношения между языками и их социокультурным, политическим и экологическим контекстами. В этой статье оценивается роль лингвистической экологии в современной лингвистике, уделяя особое внимание ее вкладу в сохранение языка, социолингвистический анализ и выработку политики. Результаты структурированного исследования показывают, как лингвистическая экология объединяет междисциплинарные исследования, позволяя лучше понять языковую динамику в глобализированных обществах. В конечном итоге исследование подчеркивает важность принятия экологических рамок для устойчивого языкового разнообразия.

Ключевые слова: лингвистическая экология, экोलингвистика, языковая устойчивость, языковое разнообразие, языковая угроза, социокультурная лингвистика, язык и окружающая среда.

Abstract. Linguistic ecology examines the dynamic relationships between languages and their sociocultural, political, and environmental contexts. This article evaluates the role of linguistic ecology in modern linguistics, focusing on its contributions to language preservation, sociolinguistic analysis, and policy-making. Through a structured exploration, the findings highlight how linguistic ecology bridges interdisciplinary studies, enabling nuanced understandings of language dynamics in globalized societies. Ultimately, the study emphasizes the importance of adopting ecological frameworks for sustainable linguistic diversity.

Key words: Linguistic Ecology, Ecolinguistics, Language Sustainability, Linguistic Diversity, Language Endangerment, Sociocultural Linguistics, Language and Environment.

Introduction. Language is both a repository and a conveyor of cultural knowledge, shaping human identity and community. However, rapid globalization, urbanization, and sociopolitical changes pose significant challenges to linguistic diversity. Scholars estimate that nearly half of the world's 7,000 languages face extinction within the next century. Linguistic ecology, a subfield of sociolinguistics, investigates the interplay between languages and their environments to understand these challenges. This framework employs ecological metaphors to analyze how languages coexist, compete, and adapt.

The aim of this study is to explore the significance of linguistic ecology in addressing modern linguistic challenges. By examining its applications in language preservation, sociolinguistic dynamics, and language planning, this study demonstrates the relevance of ecological paradigms for modern linguistics.

Methods

To explore linguistic ecology's role, this article utilizes a qualitative synthesis of peer-reviewed literature, case studies, and theoretical models. Studies from diverse linguistic regions were analyzed to provide a global perspective. The research follows the Introduction, Methods, Results, and Discussion format to ensure clarity and organization.

1. Literature review: Identified key theoretical frameworks and ecological concepts in linguistics.

2. Case study analysis: Examined documented interactions between languages and their sociocultural environments.
3. Policy review: Analyzed language policies informed by ecological principles in various nations.

Results

1. Theoretical Foundations of Linguistic Ecology

Linguistic ecology conceptualizes language as an organism that interacts with other languages and environments. Key theoretical constructs include:

- Language niches: A framework analyzing the sociocultural and political "spaces" languages occupy. For example, dominant languages like English often overshadow minority languages within shared spaces.
- Linguistic sustainability: Advocates for maintaining linguistic diversity akin to biodiversity preservation.
- Dynamic interdependence: Languages are viewed as co-adaptive systems influenced by human activity and environmental change.

2. Language Endangerment and Preservation

Linguistic ecology offers tools for understanding language endangerment, focusing on external pressures such as urbanization, migration, and education policies. Case studies highlight:

- The Sámi Language in Scandinavia: Sámi, a Uralic language, faces threats from Scandinavian dominance. Ecological frameworks have driven policy changes, such as bilingual education and cultural programs, to preserve Sámi linguistic niches.
- Indigenous Australian Languages: Linguistic ecology informs revitalization strategies, emphasizing community-led efforts and traditional knowledge integration.

3. Sociolinguistic Dynamics

Languages interact with societal structures, creating power hierarchies. Linguistic ecology sheds light on:

- Code-switching and hybridity: Speakers adapt to linguistic environments by blending languages, creating dynamic linguistic ecologies.
- Language and identity: Dominant languages often erode linguistic minorities' cultural identities, as seen in colonial contexts.

4. Policy Applications

Ecological principles guide language policies aimed at balancing linguistic diversity and practical communication needs. Examples include:

- South Africa: The nation recognizes 11 official languages, creating an inclusive linguistic ecosystem.
- Wales: Policies promoting Welsh revitalization reflect ecological insights, supporting bilingualism and cultural heritage.

Discussion.

1. Implications for Language Preservation

The ecological approach emphasizes interdependence, advocating for grassroots efforts to sustain minority languages. Community empowerment is central, as local initiatives ensure cultural authenticity and effectiveness.

2. Enhancing Sociolinguistic Research

By contextualizing languages within broader ecosystems, linguistic ecology provides nuanced insights into sociolinguistic phenomena. For example, it explains why language shifts occur in urban multilingual communities, where economic and educational factors often dictate language preferences.

3. Policy Recommendations

Linguistic ecology supports inclusive policies that prioritize linguistic rights. Governments must balance globalization with cultural preservation, fostering environments where minority languages thrive alongside dominant ones.

4. Challenges and Future Directions

While linguistic ecology offers robust analytical tools, challenges persist:

- Quantifying linguistic health: Defining metrics for linguistic sustainability remains complex.
- Globalization pressures: Rapid cultural homogenization undermines ecological strategies.
- Technological integration: Digital platforms could either support or threaten linguistic diversity.

Future research should focus on leveraging technology for linguistic preservation and refining ecological methodologies to address globalization's impacts

Conclusion. Linguistic ecology plays a critical role in modern linguistics by fostering interdisciplinary collaboration and addressing pressing linguistic challenges. By viewing languages as dynamic systems within broader sociocultural contexts, this approach promotes sustainability and diversity. For linguists, policymakers, and communities, adopting ecological principles is essential to safeguarding humanity's linguistic heritage.

REFERENCES:

1. Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford University Press.
2. Mühlhäusler, P. (1996). *Linguistic Ecology: Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region*. Routledge.
3. Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge University Press.
4. Shukurova, Z. F. (2024). Exploring phraseological units with the notion of friend: a comparative analysis in English and Uzbek languages. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(03), 197-202.
5. Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education—or Worldwide Diversity and Human Rights?* Routledge.
6. Nilufar, Q., & Zahro, S. (2024). Exploring the intricacies of phraseology in integration with pragmatics. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 11(03).
7. Fill, A., & Mühlhäusler, P. (2001). *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology, and Environment*. Continuum.
8. Farxodovna, S. Z. (2022). Different approaches to the phraseology in Linguistic study.
9. Couto, H. H. do. (2014). *Ecology of Languages: The New Paradigm*.

UDC 811.111

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK RELIGIOUS TERMS

R.Kh.Sobirova, PhD, assistant prof., Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqolada nasroniylik va islom dini tomonidan shakllantirilgan ingliz va o'zbek tillarining diniy atamalari solishtiriladi. Ikkala tilning diniy lug'atida, masalan, Xudo va Alloh atamalarida ba'zi o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, ularda sezilarli farqlar ham mavjud. Ingliz tilida najot, o'zbek tilida zakot tushunchasiga urg'u berilgan. Bundan tashqari, ingliz tilida diniy arboblarga ularning ismlari bilan murojaat qilinadi, o'zbek tilida esa ko'pincha faxriy unvonlar qo'llaniladi. Ushbu farqlarni tushunish insoniyat madaniyati va tilining xilma-xilligini tushunishimizga yordam beradi.

Kalit so'zlar: din, diniy atamalar, tushunchalar, til tarixi, madaniy kontekstlar, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В этой статье сравниваются религиозные термины английского и узбекского языков, двух языков, которые были сформированы христианством и исламом соответственно. Хотя оба языка имеют некоторые сходства в своем религиозном словаре, например, термины Бог и Аллах, у них также есть существенные различия. Английский язык подчеркивает концепцию спасения, в то время как узбекский язык подчеркивает концепцию закята. Кроме того, английский язык обращается к религиозным деятелям по их именам, в то время как узбекский язык часто использует почетные титулы. Понимание этих различий может помочь нам оценить разнообразие человеческой культуры и языка.

Ключевые слова: религия, религиозные термины, концепции, лингвистическая история, культурные контексты, сравнительный анализ

Abstract. This article compares the religious terms of English and Uzbek, two languages that have been shaped by Christianity and Islam respectively. While both languages share some similarities in their religious vocabulary, such as the terms God and Allah, they also have significant differences. English emphasizes the concept of salvation, while Uzbek emphasizes the concept of zakat. Additionally, English refers to religious figures by their names, while Uzbek often uses

honorific titles. Understanding these differences can help us appreciate the diversity of human culture and language.

Key words: *religion, religious terms, concepts, linguistic history, cultural contexts, comparative analysis.*

Religion has been an integral part of human history and culture, and as such, it has had a profound impact on the development of languages. English and Uzbek are two languages that have been shaped by religious beliefs and practices. In this article, we will undertake a comparative analysis of English and Uzbek religious terms to explore the similarities and differences between the two languages. English and Uzbek share some similarities in their religious terms. For example, both languages use the term God to refer to the supreme being worshipped in monotheistic religions. In English, the term God is primarily associated with Christianity, while in Uzbek, it is associated with Islam. Similarly, both languages use the term Allah to refer to God in Islam.

English Religious Terms. English is a language that has been heavily influenced by Christianity, which is the dominant religion in many English-speaking countries. As a result, many English religious terms are derived from Christian theology. English religious terms are rooted in the country's Christian heritage, which dates back to the arrival of Christianity in Britain in the 1st century AD. As such, many English religious terms reflect the beliefs and practices of Christianity, as well as the cultural and linguistic history of the country.

One of the most important concepts in Christianity is the Trinity, which refers to the belief in one God who exists in three persons: the Father, the Son, and the Holy Spirit. This concept is reflected in many English religious terms, such as God (the Father), Jesus (the Son), and Holy Ghost (the Holy Spirit). These terms emphasize the central role of God in Christian theology and practice. Another important concept in Christianity is salvation, which refers to the belief that through faith in Jesus Christ, one can be saved from sin and death. Many English religious terms relate to salvation, such as grace (unmerited favor from God), redemption (the act of being saved), and justification (being made right with God). These terms reflect the importance of faith and salvation in Christian theology. One of the most important practices in Christianity is prayer. Many English religious terms relate to prayer, such as church (a place of worship), priest (a religious leader who performs sacraments), and amen (a word used to express agreement or affirmation). These terms reflect the importance of communal prayer and worship in Christianity.

Uzbek religious terms. Uzbek is a language that has been heavily influenced by Islam, which is the dominant religion in Uzbekistan. As a result, many Uzbek religious terms are derived from Islamic theology. Uzbekistan is a predominantly Muslim country, with over 90% of the population practicing Islam. As such, the religious terms used in Uzbek reflect the Islamic heritage and culture of the country.

One of the most important concepts in Islam is tawhid, which refers to the belief in the oneness of God. This concept is reflected in many Uzbek religious terms, such as Allah (God), ilah (divine), and rabb (lord). These terms emphasize the central role of God in Islamic theology and practice. Another important concept in Islam is sharia, which refers to the Islamic legal system based on the Quran and the teachings of the Prophet Muhammad. Many Uzbek religious terms relate to sharia, such as fiqh (Islamic jurisprudence), fatwa (legal opinion), and haram (forbidden). These terms reflect the importance of Islamic law in the daily lives of Muslims. One of the most important practices in Islam is salah, or prayer. Many Uzbek religious terms relate to salah, such as masjid (mosque), imam (prayer leader), and adhan (call to prayer).

Comparative Analysis. English and Uzbek are two languages that have distinct religious terms, reflecting their unique cultural and linguistic histories. Despite their differences, both languages share a common vocabulary of religious terms that reflects the universal human experience of seeking meaning and purpose in life. The similarities between English and Uzbek religious terms is the use of the term God to refer to the supreme being worshipped in monotheistic religions. In English, the term God is primarily associated with Christianity, while in Uzbek, it is associated with Islam. Similarly, both languages use the term Allah to refer to God in Islam. Another similarity

between English and Uzbek is the use of the term prophet to refer to a person who receives divine revelations and communicates them to others. In English, this term is primarily associated with Judaism, Christianity, and Islam, while in Uzbek, it is primarily associated with Islam.

These similarities reflect the shared heritage of monotheistic religions, which have influenced both English and Uzbek religious terms. The concept of monotheism is central to both languages, as it emphasizes the belief in one God. This concept has been shaped by centuries of religious practice and scholarship, which have contributed to the development of religious terminology in both languages. The influence of Christianity on English religious terms can be traced back to the early history of England, when Christianity was introduced by Roman missionaries. The Christianization of England led to the development of a distinct Christian vocabulary, which has been preserved in English religious terms. The concept of salvation, for example, is central to many English religious terms, reflecting the importance of salvation in Christianity. Similarly, the influence of Islam on Uzbek religious terms can be traced back to the early history of Central Asia, when Islam was introduced by Arab conquerors. The spread of Islam led to the development of a distinct Islamic vocabulary, which has been preserved in Uzbek religious terms. The concept of zakat, for example, is central to many Uzbek religious terms, reflecting the importance of social responsibility in Islam.

The differences between English and Uzbek religious terms can also be traced back to their respective histories and cultural contexts. English has been shaped by its Christian heritage, which emphasizes individual salvation and personal relationship with God. Uzbek, on the other hand, has been shaped by its Islamic heritage, which emphasizes social responsibility and community values. One major difference between English and Uzbek religious terms is the way they emphasize different concepts. In English, the concept of salvation is central to many religious terms. This reflects the importance of salvation in Christianity, which is the dominant religion in many English-speaking countries. Salvation refers to the process by which a person is saved from sin and granted eternal life in heaven. This concept is reflected in many English religious terms, such as redemption, atonement, and grace.

In contrast, Uzbek religious terms emphasize the concept of zakat. Zakat refers to the practice of giving a portion of one's wealth to charity as a form of purification and social responsibility. This concept is central to Islamic ethics, which is the dominant religion in Uzbekistan. Many Uzbek religious terms reflect this emphasis on zakat, such as sadaqah (charity) and fitrah (obligatory alms). The difference between English and Uzbek religious terms is the way they refer to religious figures. In English, religious figures are often referred to by their names, such as Jesus, Moses, or Muhammad. This reflects the individualistic nature of Western culture, which values individual achievement and personal identity. In contrast, Uzbek religious terms often use honorific titles to refer to religious figures, such as hazrat (holy), muqaddas (sacred), or pir (spiritual guide). This reflects the collectivistic nature of Uzbek culture, which values community and social hierarchy. These differences between English and Uzbek religious terms reflect the unique cultural and linguistic histories of these two languages, as well as the different religious traditions that have shaped them. Understanding these differences can help us appreciate the diversity of human culture and language, and deepen our understanding of the complex relationship between language and religion.

In conclusion, the comparative analysis of English and Uzbek religious terms reveals significant differences between the two languages. While both languages have been shaped by religion, they have developed unique vocabularies and concepts that reflect their respective religious traditions. Understanding these differences can help us appreciate the diversity of human culture and language. The similarities and differences between English and Uzbek religious terms reflect the shared heritage of monotheistic religions, as well as the unique cultural and linguistic histories of these two languages. Despite their differences, both languages share a common vocabulary of religious terms that reflects the universal human experience of seeking meaning and purpose in life.

REFERENCES:

1. Oxford English Dictionary. (n.d.). Religion. Retrieved from <https://www.oed.com/view/Entry/160791?rskey=5I0c9M&result=1#eid>
2. The Catholic Church in England and Wales. (n.d.). Catholic Faith. Retrieved from <https://www.cbcew.org.uk/home/our-faith/>

3. The Church of England. (n.d.). What We Believe. Retrieved from <https://www.churchofengland.org/our-faith/what-we-believe>
4. The Jewish Virtual Library. (n.d.). Glossary of Jewish Terminology. Retrieved from <https://www.jewishvirtuallibrary.org/glossary-of-jewish-terminology>
5. The United Methodist Church. (n.d.). What We Believe. Retrieved from <https://www.umc.org/en/what-we-believe>
6. "Religion in Uzbekistan." World Atlas. Retrieved from <https://www.worldatlas.com/articles/religion-in-uzbekistan.html>
7. "Salvation." Dictionary.com. Retrieved from <https://www.dictionary.com/browse/salvation>

UO'K: 81'373.613:821

TARJIMA VA FOLKORDA LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQOT USULLARINING O'RNI

J.Sultonova, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Ushbu maqolada tarjima va folklor asarlarini tahlil qilishda lingvokulturologik tahlillarning o'rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: leksik birlik, lingvokulturologiya, boshlanma, obraz, nutq uslublari.

Аннотация. This article reveals the role and importance of linguistic and cultural analysis in the study of translations and folklore works.

Ключевые слова: лексическая единица, лингвокультурология, начало, образ, стили речи.

Abstract. This article analyzes the specific features of folk tales, the degree to which folk culture is reflected in them, as well as the lexical units used in the introduction to fairy tales.

Key words: lexical unit, linguoculturology, beginning, image, speech styles

Tilning antropotsentrik g'oyasi zamonaviy tilshunoslikda asosiy hisoblanadi. Xalq madaniyatining barcha xususiyatlari o'ziga xos va o'ziga xos bo'lgan tilida aks etadi, chunki u dunyoni va undagi odamni turli yo'llar bilan aks ettiradi. Til madaniyatga "o'sib chiqadi", uni ifodalaydi, "umuman til madaniyatni rivojlantirishning majburiy shartidir" [8, 261].

Lingvokulturologiya tilni madaniyat hodisasi sifatida o'rganadi. Bu milliy til obyektivi orqali dunyoga ma'lum bir qarash, bu yerda til o'ziga xos milliy mentalitetning vakili sifatida namoyon bo'ladi. Tilshunoslik madaniy va tarixiy mazmun bilan to'ldirilgan, chunki uning predmeti madaniyatning sharti, asosi va mahsuli bo'lgan tilga ega. Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, tarix, san'at va uning ijtimoiy va madaniy hayotining boshqa sohalariga nisbatan o'z-o'zini anglashini o'rgansa va tilshunoslik dunyoqarashni ko'rib chiqsa, u tilda dunyoning lingvistik aksining aqliy modellari ko'rinishida aks ettiriladi va qayd etiladi, keyin tilshunoslik, madaniyat kesishmasida, o'zaro aloqada bo'lgan til va madaniyatga ega [5, 5].

Lingvokulturologiya etnolingvistika bilan bog'liq va ba'zi masalalarda chambarchas bog'liq – fan ham murakkab, etnografiya (etnologiya, xalqshunoslik) o'rtasidagi chegara bo'lib, u xalqlarning kundalik va madaniy xususiyatlarini, ularning kelib chiqishi, joylashishi va madaniy-tarixiy munosabatlari masalalarini o'rganadi. "Til – millat (milliy shaxs) – madaniyat" – bu lingvokulturologiyaning markaziy uchligi, ushbu fan sohasining eng muhim muammolari birlashadigan va hal qilinishi mumkin bo'lgan diqqat markazidir [1, 13].

Badiiy matn ma'lum bir lingvistik-madaniy hamjamiyat madaniyatining proektsiyasidir, uning tarjimasini ushbu jamiyatning madaniy tajribasini yangi etnik-madaniy makonda bilishni ta'minlaydi. Binobarin, tarjimon bu jarayonda dunyoning ikkita rasmlari - "o'z" va "begona" chorrahasida joylashgan. Bunday holda, lingvistik-madaniy assimetriya paydo bo'ladi. N.G.Goncharning fikrlariga ko'ra kulol, lingvistik-madaniy assimetriya deganda bir til va madaniyat tizimining elementlarini boshqa til va madaniyat tizimining tegishli elementlari bilan taqqoslashda mos kelmasligi yoki nomuvofiqligi bilan ifodalangan tillararo va madaniyatlararo assimetriya faktlarini tarjima qilish jarayonida bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishi tushuniladi [2, 21].

Ushbu assimetriyani engib o'tishning muvaffaqiyati boshqa madaniyat o'quvchisi tomonidan matnni idrok etishning etarililigi, o'ziga xosligi darajasini belgilaydi. Bunday holda, tarjimaning yetarililigi (foydaliligi) haqida gapirish mumkin. To'liq tarjima – "asl nusxaning semantik mazmunini

to'liq etkazish va unga to'liq funksional va uslubiy muvofiqlik" [6, 158]. Va tarjimaning ekvivalentligi tarjima matnining asl matnga maksimal darajada lingvistik yaqinligidir [9, 39]. Tarjimaning ekvivalentligi haqida bir nechta tushunchalar mavjud [4, 6-10]:

1. *Rasmiy muvofiqlik tushunchasi*. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, uzatilishi mumkin bo'lgan hamma narsa (shu jumladan asl matnning tuzilishi) uzatilishi kerak. Faqat to'g'ridan to'g'ri uzatib bo'lmaydigan elementlar o'zgartiriladi, almashtiriladi, tushiriladi.

2. *Normativ va mazmunli muvofiqlik tushunchasi*. Bu holda ekvivalentlik tarjima qilingan matnning ikkita eng muhim xususiyatlarining muvozanatli nisbati sifatida namoyon bo'ladi: tarkibni uzatishning to'liqligi va tarjima tili me'yorlariga muvofiqligi.

3. *To'liq (yetarli) tarjima tushunchasi*. To'liq tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: 1) asl matnning semantik tarkibini to'liq uzatish (turli tillarda xabar qilingan ma'lumotlarning o'ziga xosligi); 2) tarkibni teng vositalar bilan uzatish.

1. *Dinamik (funktional) ekvivalentlik tushunchasi* [7, 114-135]. Ushbu konsepsiya ekvivalentlikka nisbatan sof semantik yondashuvning cheklanganligini yengishga harakat qiladi, ikki matn o'rtasida semantik o'xshashlikning mavjudligi endi ekvivalentlikning yetarli sharti sifatida qaralmaydi. "Dinamik ekvivalentlik" tarjima sifati sifatida aniqlanadi, bunda asl nusxaning semantik tarkibi retseptor tilida tarjima retseptorlari (qabul qiluvchisi) reaksiyasi asosan asl retseptorlari reaksiyasiga o'xshash tarzda uzatiladi. Shu bilan birga, reaksiya deganda xabarni umumiy idrok etish, shu jumladan uning semantik tarkibini, hissiy munosabatlarini va boshqalarni tushunish tushuniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, reaksiyalarning o'xshashligi ularning o'xshashligini anglatadi, ammo turli xil til jamoalari vakillari o'rtasidagi etnolingvistik, milliy-madaniy rejaning farqlari tufayli aniq erishib bo'lmaydigan o'ziga xoslik emas. Shunday qilib, ekvivalentlik ta'rifi pragmatik o'lchov – retseptorlarga o'rnatish kiritiladi. "Dinamik ekvivalentlik" tushunchasi "rasmiy muvofiqlik" tushunchasiga qarama-qarshi, ya'ni tarjima sifati, unda asl matn shaklining belgilari retseptor tilida mexanik ravishda takrorlanadi, xabarning ma'nosiga buzilishlarni keltirib chiqaradi va uni noto'g'ri idrok etishga olib keladi. Shubhasiz, retseptorda ekvivalent idrokka erishish to'g'ridan to'g'ri manba matnining kontent rejasini uzatish bilan bog'liq. Unda A.D.Shvaytser quyidagi komponentlarni ajratib ko'rsatadi:

1) "muayyan obyektiv vaziyatlarni belgilash bilan bog'liq denotativ (ya'ni predmet-mantiqiy) qiymat";

2) "gap elementlari orasidagi sintaktik aloqalarning tabiati bilan belgilanadigan sintaktik qiymat, ya'ni. uning sintaktik tuzilishi";

3) "konnotativ ma'no, ya'ni lingvistik ifodaning funktsional-stilistik va ekspressiv rangi bilan belgilanadigan ma'no";

4) "lingvistik ifoda va kommunikativ AKT ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat bilan belgilanadigan pragmatik ma'no" [10, 64-65].

Til vositachisi sifatida tarjimon nafaqat tarjimani, balki adaptiv transkodlashning har xil turlarini ham amalga oshirishi mumkin. *Adaptiv transkodlash* – bu til vositachiligining bir turi bo'lib, unda nafaqat ma'lumotni bir tildan boshqasiga transkodlash (uzatish) sodir bo'ladi (bu tarjima paytida ham sodir bo'ladi), balki uni boshqa shaklda taqdim etish uchun uni o'zgartirish (moslashtirish). Ushbu ma'lumotni asl nusxada tashkil etish bilan emas, balki tillararo maxsus vazifa bilan belgilanadi. aloqa. Adaptiv transkodlashning o'ziga xos xususiyati til vositachiligining tarjima retseptorlarining ma'lum bir guruhiga yoki asl nusxadagi ma'lumotlarni o'zgartirishning ma'lum bir shakliga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi [3, 48]. Ushbu jarayon, tarjima singari, asl nusxaning mazmunini tarjima tilida maxsus uzatishdir, ammo tarjimadan farqli o'laroq, yaratilgan matn asl nusxani to'liq almashtirish uchun mo'ljallanmagan. Matnni moslashtirishning ko'plab turlari mavjud, masalan, pragmatik moslashuv, moslashtirilgan tarjima va boshqalar. Matnni boshqa madaniyat egalari uchun moslashtirish yoki lingvistik-madaniy moslashuv biroz boshqacha xususiyatga ega. Bu matnning grammatik va leksik tarkibini soddalashtirishdan emas, balki boshqa odamlarning madaniy voqeliklari va til hodisalarini idrok etishni engillashtirishga qaratilgan texnikalardan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воробьев В.В. Лингвокультуроология: Учебное пособие. М.: Издательство РУДН, 2006. – С. 13.

2. Гончар, Н.Г. Асимметрия в переводе художественного текста: этнолингвокультурный аспект. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Тюмень, ТюмГУ, 2009. – С.21
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высш. шк., 1990 – С. 48
4. Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. Изд-во Международные отношения, 1981. – С. 6-10
5. Лингвокультурология: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С.5.
6. Нелюбин Л.Л. Толковый переводческий словарь. 3-е издание. М.: Издательство «Флинта».2003 – С. 158
7. Понятие введено Ю. Найдой: Найда.Ю. К науке переводить – В сб.: Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике, М.: Междунар. Отношения, 1978 – С.114-135.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. – С. 261.
9. Федоров В.А. Введение в переводоведение. Учебно-методическое пособие для вузов. Издательско-полиграфический центр ВГУ, 2010. – С. 39.
10. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М.: Воениздат, 1973 – С. 64-65

UO'K 81-13

BOTANIK TERMINLARNING SEMANTIK SINONIMLARI**K.F.Sultonova, doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy**

Annotatsiya. Ushbu maqolada botanik terminlarning semantik sinonimlarining lisoniy va nutqiy munosabatini tadqiq qilishda semantik sinonimlarning ahamiyati qay darajada ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: termin, o'simliklar, denotativ ma'no, ilmiy uslub, leksik dublet, forsha termin, dorivorlik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье раскрывается значение семантических синонимов в исследовании языковых и речевых отношений семантических синонимов ботанических терминов.

Ключевые слова: термин, растения, денотативное значение, научный метод, лексический дублет, персидский термин, лечебные свойства.

Abstract. This article reveals the importance of semantic synonyms in the research of linguistic and speech relations of semantic synonyms of botanical terms.

Key words: term, plants, denotative meaning, scientific method, lexical doublet, Persian term, medicinal properties.

Dunyo lingvistikasida muayyan tilni milliy va tarixiy nuqtayi nazardan kelib chiqib o'rganish tadqiq obyekti mohiyatini ochib berishdagi eng muhim omillardan sanaladi. Sinonimlarning lisoniy va nutqiy munosabatini tadqiq qilishda semantik sinonimlarning ahamiyati katta. Zero, semantik sinonimlarning tadqiqi tilshunoslikning tez rivojlanayotgan semasiologiya, kompyuter va korpus lingvistikasi, pragmalingvistika kabi sohalarining taraqqiyotini belgilab beruvchi vositalardandir. Zamonaviy o'zbek tili leksikasini sinonimlar va ularning turlari bilan boyitish tilning mavjud zaxirasiga murojaat qilish yoki qardosh bo'lmagan tillardan barcha uchun tanishroq bo'lgan so'zlarni o'zlashtirish orqali amalga oshadi. Aslida, sinonimiya leksik-semantik munosabati tilshunoslarni doimo qiziqtirib kelgan masalalardan sanaladi. Chunki sinonimiya nutqiy samaradorlik masalasi bilan bevosita bog'liq hisoblandi. So'zlovchi o'z nutqini tuzar ekan, bunda u suhbat jarayoni uchun eng qulay bo'lgan, nutqiy intensiyaga tezda yetkazadigan til birliklarini tanlashga harakat qiladi. Bu jarayonda til birliklarining sinonimlari ham " mantiq tarozisi" da o'lchanadi. Ya'ni "So'z leksik-semantik strukturasi uning kontekstdagi leksik qurshoviga, shuningdek, ma'no qirralari faollashuvi darajasiga bog'liq bo'ladi"[1]. Bu terminologiydagi sinonimiyada yanada izchilroq namoyon bo'ladi. Chunki chegaralanmagan qatlam sinonimlari xalq tomonidan yaratiladi va tilga olib kiriladi. Tilshunoslar u yoki bu tushunchani ifodalovchi so'z o'zlashtirilganligi, tildagi mavjud so'zning yangi ma'noda qo'llana boshlaganligini qayd etadilar xolos. Ammo terminologik sinonimlarning hosil bo'lishida nafaqat tilshunos olimlar, balki soha mutaxassislari ham birdek mas'ul bo'ladilar. Ma'lum bo'ladiki, terminologik sinonimiya hosil bo'lishi haqida xulosaga kelishda tilshunoslar termin qo'llanadigan soha mutaxassislarning fikrlariga asoslanadilar. Umuman, terminologiyaga doir

so'zlarni leksik-semantik munosbatlar ko'zgusida tahlil qilish sohani o'rganuvchilar uchun terminlar mohiyatini anglash borasida bir qancha qulayliklar yaratadi.

Terminlar sinonimiyasi haqida fikr yuritilgan ekan, ilmiy uslubning o'ziga xosligini hisobga olish lozim bo'ladi. Chunki ilmiy uslubda bir tushunchani ifodalovchi ikki va undan ortiq terminning qo'llanishi me'yoriy holat sanalmaydi. Ilmiy uslubda muayyan tushuncha bir nechta til birligi bilan ifodalanishi shu tushuncha bilan bog'liq ilmiy xulosalarning noto'g'ri tushunilishiga olib keladi. "Termin tizimlilik, barqarorlik, monosemantiklik, qo'llanuvchanlik, aniqlik, to'g'rilik, shaffoflik va tarjimalilik xususiyatlariga ega bo'lishi lozim"[2]. Sanalgan xususiyatlar bevosita ilmiy uslubning o'ziga ham taalluqli va shu uslubning ta'siri, deyishimiz mumkin. Bu kabi qat'iy talablar terminologiyada sinonimik munosabatlarning shakllanishini sekinlashtiradi. Albatta, ilmiy uslubning o'zini sof va ilmiy-ommabop uslub kabi turlarga ajratish ham tilshunoslikda me'yor sifatida qaraladi. Shu tufayli terminologiyada sinonimik munosabatlar baribir kuzatiladi. Jumladan, o'zbek tili botanik terminlaridagi sinonimlik munosabati aksar hollarda boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar va o'z so'zimizning ma'noda mos kelishi bilan paydo bo'ladi.

Leksik-semantik sinonimiya so'zlar orasidagi ma'nodoshlikni nazarda tutadi. Aslida, sinonimlar so'zlar, iboralar, grammatik vositalar (qo'shimchalar) orasida kuzatiladi. Shunday bo'lsa-da, sinonimlik deyilganda, so'zlar orasidagi ma'nodoshlik tushuniladi. Yuqorida sanalgan so'zdan boshqa til birliklari ma'nodoshligi alohida nom bilan yuritiladi (masalan, leksik-frazeologik, frazeologik, morfologik, sintaktik va hokazo). "So'zlarning denotativ ma'nosi bir xil, ifoda semalari (ma'no qirralari, uslubiy bo'yoqlari, subyektiv baho, qo'llanish doirasi) har xil bo'lishi"[3] tilshunoslar tomonidan e'tirof etiladi. Keltirilgan bu ta'rif chegaralanmagan qatlam so'zlari haqida, albatta. Chunki terminlarda uslubiy bo'yoq, subyektiv baho kabi ifoda semalar deyarli uchramaydi. Ularning ma'nosini ifodalovchi shakl sifatida qaraladigan birliklar terminlarda uslubiy bo'yoq va subyektiv ma'no tashimaydi. Shunday ekan, terminlar orasida kuzatiladigan sinonimlar ma'no ko'lamini, qo'llanish doirasi kabi jihatlariga e'tibor qaratish, ularning shu ifoda semalariga ko'ra farqlanishini aniqlash maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbek tilidagi botanik terminlar orasida kuzatiladigan leksik sinonimlarda ma'no ko'lamini va qo'llanish doirasiga ko'ra farqlar ularning tildagi mavjudligini ta'minlaydi. Zero, o'zaro hech qanday denotativ va ifoda semalarida farq bo'lmagan ma'nodoshlar tilda uzoq vaqt mavjud bo'la olmaydi. Ulardan biri vaqt o'tishi bilan leksikadan tushib qoladi yoki ular orasida muayyan farqlar paydo bo'ladi.

Terminlarning monosemantiklik xususiyatiga egaligi va ularga shunday talabning mavjudligi ularning sinonimiyasida leksik dubletlarning yetakchi mavqega ega bo'lishini ta'minlaydi. Leksik dubletlar tilda eng qadimgi davrlardan beri mavjuda bo'lgan, ko'pqirrali leksik hodisalardan sanaladi. "Leksik dublet deb bir tilda ikki yoki undan ortiq umumiy kelib chiqish tarixiga ega bo'lgan, ayrim paytlarda qayta o'zlashtirish natijasida til lug'at boyligi tarkibiga kirgan, semantik jihatdan bir xil yoki turli davrlarda ma'no jihatdan farqlanishlarga uchragan so'z juftliklariga aytiladi"[4]. Ma'lum bo'ladiki, leksik dubletlar semantik jihatdan deyarli farqlanmaydi. Iqtubosda ta'kidlanganidek, dubletlar til taraqqiyotining muayyan davrida farqlarga ega bo'lgan bo'lishi, shuningdek, kelajakda ayrim farqlarga uchrashi mumkin. Ammo leksik dublet qayd etilishi uchun ikki yoki undan ortiq til birligi tahlil amalga oshirilayotgan vaqtda semantik jihatdan mutlaqo bir xil tushunchani anglatishi lozim, Shu sababli sinonimik terminlar orasida dubletlar yetakchilik qiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, leksik dubletlar orasida etimologik dubletlar asosiy qismni tashkil etadi. Bu terminologik sinonimiya qirqimida tekshirilganda yanada qabariqlashadi. Aksariyat hollarda, terminologik dubletlar o'z qatlamda shu termin ma'nosini ifodalash uchun so'z bo'lib turgani holda, fanning xalqaro tahlilini olib borayotgan mutaxassislar tomonidan baynalmilal so'zlarni ham qo'llayverish natijasida hosil bo'ladi. Buni *ma'nodoshlik-sinonimiya*, *zid ma'nolilik- antonimiya*, *shakldoshlik-omonimiya*, *tizim-sistema*, *tuzilish-struktura* kabi tilshunoslikka doir terminlarda ham kuzatishimiz mumkin. Barcha terminlarda bo'lgani kabi, botanik terminlarda ham etimologik dubletlar juda ko'p uchraydi. Biz botanikaga oid leksik dubletlarning etimologik jihatdangina farqlanuvchi turlarini ajratishga harakat qilamiz.

Terminologiya, undagi sinonimlar haqida gapirganda, termin ifodalaydigan tushunchaning mahalliy fan sohasida, shuningdek, xalqaro nomi mavjud bo'lishi mumkinligini hisobga olish kerak

bo'lad. *Araxis*, *yeryong'oq*; *binafsha*, *fialka*, *vanil*; *bo'znoch*, *gulhamishabahr*; *gazako't* – *erbahosi*, *gazanda*, *chayono't*, *qichitqio't*; *garmdori* – *qalampir*, *gladiolus* – *ilongul* – *piyozgul*, *govzabon* – *ho'kiz tili*, *grechixa* – *qora bug'doy*, *do'landa* – *krategus* (lot. *kuchli*, *chunki tanasi baquvvat*), *yorongul* – *geran* (gr. *laylaktumshuq*), *javzbova* – *muskat yong'oq*, *jo'ka* – *lipa*, *zanjabil* – *imbir*, *zarcho'va* (fors. *oltin cho'p*) – *kurkuma*, *za'far* – *shafran*, *zirk* – *qoraqand* – *barbaris*, *kanakunjut* – *kastora*, *kashnich* – *koriandr* kabi semantik sinonimlar o'simlikning mahalliy tilda (shu jumladan, ilmiy uslubda ham) va xalqaro terminologiyada qo'llanadigan nomlari asosida hosil bo'lgan leksik dubletlar deyishimiz mumkin. Chunki sanalgan sinonimik qatorlarda terminologik ma'noda qo'llanishda semantik qamrovga ko'ra birorta til birligiga ustunlik berib bo'lmaydi. Masalan, *gladiolus*, *ilongul*, *piyozgul* kabi terminlarning hammasi ham botanikaga oid birgina tushunchani, ya'ni o'simlikning muayyan turi ma'nosini ifodalaydi. Shu bilan birga sanalgan so'zlarga lug'atlarda keltirilgan izohlar ham bir-biridan keskin farq qilmaydi:

“**GLADIOLUS** [lot. *gladiolus* – kichik qilich] Yirik rang-barang gulli ko'pyillik o'tsimon o'simlik; *piyozgul*”[5];

“**ILONGUL** bot. Baland poyali, tig'simon bargli, piyoz ildizli va turli tusdagi katta-katta gulli ko'pyillik manzarali gul”[6];

“**PIYOZGUL** Lolagullilar oilasiga mansub uzun poyali, piyoz ildizli xushmanzara o'simlik va uning karnaysimon yirik guli”[7].

Tahlillardan ma'lum bo'ladiki, keltirilgan uchta termin turli tillarga mansub. *Gladiolus* lotincha, *ilongul* o'zbekcha va *piyozgul* tojikcha so'zlardir. Ammo ta'riflar o'simlikning poyasi uzunligi, ildizi piyozsimon ekanligi, xushmanzara ekanligi, guli yirik ekanligini urg'ulagan. Ma'lumotlarning mazmunan bir-biriga o'xshashligi va hattoki, aynanligi har uchala holatda birgina o'simlik ta'riflanayotganligi bilan izohlanishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, tahlil qilinayotgan sinonimik qator so'zlarining tanlanishida farqlar mavjudligini aytib o'tishimiz lozim. Lotincha nomlanishda o'simlik tanasi va gulining shakliga e'tibor qaratilgan bo'lsa (qilich shakliga o'xshaydi), o'zbekcha termin uning gullashdan oldingi shakliga tayangan. Forscha termin esa uning bir qismi bo'lgan ildizining qanday shaklda ekanligiga asoslangan. Shularga ko'ra o'zbek botanik terminologiyasida birgina tushunchani ifodalovchi uchta termin paydo bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Данияров Б. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нуткий муносабати, лексикографик тадқиқи: Филол. фанл. д-ри дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. – Б.8. – 69 б.
2. Kolarikova Z. Synonymy in English Botanical Terminology // SKASE Journal of Theoretical Linguistics. 2008. №3(1). – P.54-64.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B.166. – 272 b.
4. Xodjayeve D., Yunusova M. Leksik dubletlarning lug'at tarkibidagi o'rni va ahamiyati // Integration of Pragmalinguistics, Functional Studies and Language Teaching Processes. 2021. №1. – P.180-181.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildlik, 2-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – B.234. – 1036 b.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildlik, 2-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – B.498. – 1036 b.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildlik, 1-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – B.740. – 844 b.

UO'K 81'42

KO'P MA'NOLI SO'ZLAR TARJIMASI VA ULARNING KONTEKSTUAL MASALALARI

U.M.Sultanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ko'p ma'noli so'zlar tarjimasi tilshunoslik va tarjimashunoslikda murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nosini aniqlashda duch kelinadigan muammolarni tahlil qiladi. Maqolada mazkur mavzu bo'yicha nazariy va amaliy yondashuvlar ko'rib chiqilgan hamda tarjima jarayonida uchraydigan xatoliklarni kamaytirish yo'llari taklif etilgan. Bundan tashqari, maqolada ko'p ma'noli so'zlarning til madaniyati va semantik imkoniyatlarini yanada chuqurroq ochib berish masalalari yoritilgan. Ushbu mavzu doirasida tarjimonlarning kasbiy mahoratini oshirish zaruriyati ta'kidlangan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda, tarjima sifatini oshirish usullari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: ko'p ma'noli so'zlar, tarjima, kontekst, semantika, madaniy tafovutlar, sun'iy intellekt, lingvistika, tarjimashunoslik.

Аннотация. Перевод многозначных слов является одной из сложных проблем в лингвистике и переводоведении. В данной статье анализируются проблемы, с которыми сталкиваются при определении контекстуальных значений многозначных слов. Рассматриваются теоретические и практические подходы к данной теме, а также предлагаются пути снижения ошибок, возникающих в процессе перевода. Кроме того, в статье освещаются вопросы более глубокого раскрытия языковой культуры и семантических возможностей многозначных слов. Подчеркивается необходимость повышения профессиональных навыков переводчиков в рамках данной темы. Также обсуждаются методы улучшения качества перевода с использованием современных технологий.

Ключевые слова: многозначные слова, перевод, контекст, семантика, культурные различия, искусственный интеллект, лингвистика, переводоведение.

Abstract. The translation of polysemous words is one of the complex issues in linguistics and translation studies. This article analyzes the problems encountered in determining the contextual meanings of polysemous words. It examines theoretical and practical approaches to this topic and proposes ways to reduce errors encountered in the translation process. Additionally, the article addresses the deeper exploration of the linguistic culture and semantic possibilities of polysemous words. The necessity of improving the professional skills of translators within this scope is emphasized. Furthermore, methods of improving translation quality with the use of modern technologies are discussed.

Keywords: polysemous words, translation, context, semantics, cultural differences, artificial intelligence, linguistics, translation studies.

Kirish. Tilning murakkab tuzilishi va undagi ko'p ma'noli so'zlarning mavjudligi tarjima jarayonini yanada murakkablashtiradi. Tilshunoslar fikriga ko'ra, har bir tilning leksik tizimi o'ziga xos bo'lib, so'zlarning ko'p ma'noligi lingvistik boylik sifatida qabul qilinadi (Crystal, 2003). Ammo bu boylik tarjimon uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, ingliz tilidagi "set" so'zi yuzlab ma'nolarni ifodalashi mumkin bo'lib, ularni to'g'ri tarjima qilishda kontekst hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi (Baker, 2011). Ushbu maqola tarjimonlarni qiynayotgan ko'p ma'noli so'zlarni aniqlash va tarjima qilish usullarini tahlil qilishga qaratilgan.

Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasini aniqlashda, birinchi navbatda, kontekst muhim rol o'ynaydi. Har bir so'z turli kontekstlarda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Halliday va Hasan (1976) kontekstual omillarni tahlil qilish tilni to'g'ri tushunish uchun zarur ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, "bank" so'zi iqtisodiy va geografik ma'nolarni o'z ichiga oladi. Tarjima jarayonida bu kabi so'zlarni noto'g'ri tushunish matn mazmunini buzishi mumkin. Shu sababli, maqolada ko'p ma'noli so'zlarning ma'nosini aniqlash uchun kontekstual tahlil usullari yoritilgan.

Tarjima jarayonida lingvistik va madaniy tafovutlar tarjimonni qiyinchiliklarga duchor qiladi. Newmark (1988) lingvistik tafovutlarning semantik ma'noni ifodalashda katta ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi. Ko'p ma'noli so'zlar tarjimasida bunday tafovutlar nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniy xabardorlikni ham talab qiladi. Tarjimon tilning frazeologik va idiomatik xususiyatlarini chuqur anglash bilan birga, ularni boshqa tilda ekvivalent tarzda ifodalay olishi lozim. Mazkur maqola bunday qiyinchiliklarni yengish usullarini ham o'rganadi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi tarjima jarayoniga sezilarli o'zgarishlar kiritdi. Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish asosida yaratilgan avtomatik tarjima vositalari ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nolarini aniqlashda yordam beradi (Jurafsky & Martin, 2021). Ammo ushbu vositalarning imkoniyatlari cheklangan bo'lib, ular har doim ham insonning analitik qobiliyatlarini to'liq o'rnini bosa olmaydi. Ushbu maqola zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari va cheklovlarini ham qamrab oladi. Tarjima sifatini oshirish uchun inson tajribasi va texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ekani ta'kidlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi tilshunoslik va tarjimashunoslikda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Tilning murakkab tuzilishi va har bir so'zning ko'p ma'noligi tarjimonlar oldiga murakkab vazifalarni qo'yadi. Crystal (2003) ta'kidlaganidek, tilning leksik tizimidagi ko'p ma'nolilik lingvistik boylik sifatida qaralsa-da, tarjima jarayonida bu boylik tarjimon uchun qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Jumladan, "set" kabi inglizcha so'zlarning yuzlab ma'nolarga ega bo'lishi ularni to'g'ri tarjima qilishni kontekstga bog'laydi (Baker, 2011).

Tarjima jarayonida kontekst muhim ahamiyatga ega ekanligi Halliday va Hasan (1976) tomonidan alohida ta'kidlanadi. Ularning fikriga ko'ra, so'zlarning to'g'ri ma'nosini aniqlash uchun matn ichidagi kontekstual omillarni to'g'ri tahlil qilish lozim. Masalan, "bank" so'zining iqtisodiy yoki geografik ma'nolari qaysi kontekstda ishlatilganiga qarab o'zgaradi. Shu sababli, kontekstual tahlil usullarini o'rganish va ulardan foydalanish tarjimonlar uchun zaruriy qadam hisoblanadi.

Newmark (1988) lingvistik va madaniy tafovutlar ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda katta rol o'ynashini ta'kidlaydi. Har bir til o'ziga xos frazeologik va idiomatik xususiyatlarga ega bo'lib, bu tafovutlar nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniy xabardorlikni ham talab qiladi. Ko'p ma'noli so'zlarni to'g'ri tarjima qilish uchun tarjimon nafaqat ma'noni tushunishi, balki uni boshqa tilda o'xshash mazmun bilan ifodalashi zarur. Bu esa tarjimonning kasbiy mahoratini oshirish va tarjima jarayoniga chuqur yondashuvni talab qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Jurafsky va Martin (2021) sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish asosida yaratilgan avtomatik tarjima vositalarining afzalliklarini qayd etadi. Ushbu texnologiyalar ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nosini tez va samarali aniqlashga yordam beradi. Shunga qaramay, insonning analitik va ijodiy yondashuvi bunday vositalarning cheklovlarini qoplaydi.

Til madaniyati va semantik imkoniyatlarini yanada chuqurroq ochib berish masalalari ham ko'rib chiqilgan. Sapir va Whorf (1956) nazariyasiga ko'ra, til madaniy tajribani aks ettiradi va har bir til o'zining semantik chegaralariga ega. Tarjimon ushbu chegaralarni inobatga olib, ko'p ma'noli so'zlarning madaniy xususiyatlarini to'g'ri talqin qilishi lozim. Bu esa tarjimaning to'liq va mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Maqolada shuningdek, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda xatoliklarni kamaytirish yo'llari ham tahlil qilingan. Larson (1984) so'zning asosiy va kontekstual ma'nolarini ajratish orqali tarjima jarayonida aniqroq natijaga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv tarjimonlarning professional bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shunday qilib, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilish masalasi nafaqat tilshunoslik va tarjimashunoslikda, balki madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlarning qo'shma yondashuvi, shuningdek, texnologiyalarning integratsiyasi orqali tarjima jarayonini yanada mukammallashtirish mumkin.

Ko'p ma'noli so'zlarning mohiyati

Ko'p ma'noli so'zlar bir vaqtning o'zida turli semantik ma'nolarga ega bo'lgan so'zlar bo'lib, ularning aniq ma'nosi kontekst orqali aniqlanadi (Crystal, 2003). Masalan, ingliz tilidagi "set" so'zi qariyb 400 ta ma'noga ega bo'lib, turli kontekstlarda butunlay boshqacha tarjima qilinadi.

Muhokama. Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi va ularning kontekstual masalalari tilshunoslik va tarjimashunoslikdagi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu masala bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar so'zlarning ko'p ma'noliligi tarjima jarayonida qator qiyinchiliklarni keltirib chiqarishini tasdiqlaydi. Crystal (2003) ta'kidlaganidek, har bir til o'ziga xos semantik boylikka ega bo'lib, so'zlarning turli ma'nolarni ifodalay olish qobiliyati ushbu boylikning muhim qismidir. Ammo tarjimonlar uchun bu boylikning murakkabligi ko'pincha qiyinchilik tug'diradi, ayniqsa, ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nosini to'g'ri aniqlash kerak bo'lganda.

Tarjima jarayonida kontekstning ahamiyati Halliday va Hasan (1976) tomonidan o'rganilgan bo'lib, ularning fikriga ko'ra, so'zning to'g'ri ma'nosini aniqlashda matn ichidagi pragmatik va semantik omillarni hisobga olish muhimdir. Masalan, "bank" so'zi turli kontekstlarda iqtisodiy, geografik yoki boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin. Ushbu so'zning ma'nosini to'g'ri talqin qilish uchun tarjimon matnning umumiy mazmunini chuqur tushunishi lozim. Tarjima jarayonida

kontekstual yondashuvni qo'llash so'zlarning noto'g'ri tarjimasidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirishga yordam beradi.

Newmark (1988) ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasida lingvistik va madaniy tafovutlarning o'rni haqida fikr bildirgan. Unga ko'ra, tilning frazeologik va idiomatik xususiyatlari ko'pincha tarjima qilinayotgan tilning madaniy cheklovlari bilan to'qnash keladi. Shu sababli, tarjimon madaniy tafovutlarni chuqur anglab, ularni mos ravishda tarjima qilishi kerak. Misol uchun, "kick the bucket" kabi inglizcha iboralarni tarjima qilishda, tarjimon o'z tilida shunga yaqin frazeologik ifodani topishi zarur. Bu esa tarjimonning ijodiy va kasbiy mahoratini oshirishni talab qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda yordam beradi. Jurafsky va Martin (2021) sun'iy intellektning matnlarni tahlil qilish va ularning kontekstual ma'nolarini aniqlash qobiliyatini ta'kidlaydi. Ammo bunday texnologiyalar insonning intuitiv va analitik yondashuvini to'liq o'rnini bosa olmaydi. Masalan, mashinaviy tarjima tizimlari ko'p ma'noli so'zlarning madaniy jihatlarini hisobga olishda cheklovlarga ega. Shu sababli, zamonaviy texnologiyalarni inson bilimlari va tajribasi bilan integratsiya qilish muhimdir.

Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasida xatoliklarni kamaytirish uchun tarjimonlarning malakasini oshirish zarurati ham muhim ahamiyatga ega. Larson (1984) tarjimonlarning semantik tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish orqali murakkab so'z birikmalarini aniq tarjima qilish imkoniyatini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Tarjima jarayonida nafaqat lingvistik, balki pragmatik omillarni ham e'tiborga olish lozim. Bu esa tarjimonlarni o'qitish va ularning nazariy bilimlarini amaliyotga joriy etishni talab qiladi.

Til madaniyati va semantik imkoniyatlarini chuqurroq o'rganish ushbu muammolarni hal qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Sapir va Whorf (1956) til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilib, har bir til o'zining madaniy tajribasini aks ettiradi, deb ta'kidlagan. Shu sababli, tarjima jarayonida madaniy tafovutlarni hisobga olish orqali so'zlarning kontekstual ma'nosini to'g'ri aniqlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilish nafaqat lingvistik masala, balki madaniy muloqotning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu muammoni hal qilish uchun nazariy tadqiqotlar, amaliy tajribalar va texnologiyalarni birlashtirgan holda yondashuvni qo'llash lozim. Bu esa tarjimonlarning ish sifatini oshirishga va til madaniyatlararo muloqotga bo'lgan hissasini kuchaytirishga yordam beradi.

Natijalar. Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi va ularning kontekstual masalalariga oid o'rganishlar, asosan, tarjima jarayonida kontekstual tahlilning muhimligini ko'rsatdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'p ma'noli so'zlar, xususan, ingliz tilidagi "set" (Baker, 2011) yoki "bank" (Halliday & Hasan, 1976) kabi so'zlar, turli kontekstlarda turlicha ma'nolarni anglatishi mumkin. Tarjima jarayonida so'zning to'g'ri ma'nosini aniqlash uchun matnning to'liq kontekstini hisobga olish zarur. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'p ma'noli so'zlarning to'g'ri tarjima qilinishi, ayniqsa, ilmiy va texnik matnlarda, so'zlarning aniq va mazmunli talqinini talab qiladi.

Kontekstual tahlil usullarini qo'llash natijasida tarjima xatoliklarining kamayishi mumkinligi aniqlandi. Halliday va Hasan (1976) tomonidan ta'kidlanganidek, kontekstning to'g'ri tahlil qilinishi, so'zlarning ko'p ma'nolarini aniqlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar, shuningdek, kontekstual yondashuvlarni ishlatish orqali tarjimonlar xatoliklarni kamaytirish va matnning asl maqsadini saqlab qolish imkoniyatiga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu yondashuv tarjima jarayonida aniqroq va ishonchli natijalarga erishishga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalarning, xususan, mashinaviy tarjima vositalarining roli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jurafsky va Martin (2021) tomonidan ta'kidlanganidek, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish algoritmlari ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nolarini aniqlashda yordam beradi. Ushbu vositalar, ayniqsa, katta hajmdagi matnlarni tezda tahlil qilishda samarali, lekin insonning analitik yondashuvini to'liq o'rnini bosa olmaydi. Tadqiqotlar, shuningdek, mashinaviy tarjima tizimlarining, ko'p ma'noli so'zlar bilan bog'liq murakkab kontekstual vaziyatlarni to'g'ri aniqlashda ba'zi cheklovlarga ega ekanligini ko'rsatdi.

Madaniy tafovutlarning tarjima jarayonidagi ahamiyati ham o'rganildi. Newmark (1988) va Larson (1984) kabi olimlarning fikriga ko'ra, madaniy tafovutlarni e'tiborga olish, ko'p ma'noli so'zlarni to'g'ri tarjima qilishda zaruriy shartdir. Tadqiqotlar, shuni ko'rsatdiki, madaniy kontekstlar tarjimonlarning so'zlarni aniq talqin qilishiga yordam beradi. Misol uchun, ingliz tilidagi "kick the bucket" iborasining o'zbek tilidagi ekvivalenti madaniy kontekstga mos tarzda "o'lim" ma'nosini anglatadi. Bunday madaniy tafovutlarni hisobga olish orqali tarjimonlar, so'zlarning ma'nolarini aniqroq va mos ravishda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shuningdek, tadqiqotlarda ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda tarjimonning tajribasi va malakasi muhim omil ekanligi ta'kidlandi. Crystal (2003) va Baker (2011) tomonidan ta'kidlanganidek, tarjimonning lingvistik bilimlari va amaliy tajribasi, ko'p ma'noli so'zlarni to'g'ri tarjima qilishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar, shuningdek, tarjimonlarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish zaruriyati haqida ham xulosa chiqarildi. Shunday qilib, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda tajriba va mahorat darajasi, tarjima sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi va ularning kontekstual masalalari tilshunoslik va tarjimashunoslik sohasida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarjimonlar uchun so'zlarning aniq va to'g'ri tarjima qilinishi, kontekstual tahlilning to'g'ri qo'llanilishi bilan bog'liq. Halliday va Hasan (1976) tomonidan ta'kidlanganidek, kontekst so'zlarning turli ma'nolarini aniqlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu, ayniqsa, ilmiy, texnik va adabiy matnlarda aniq tarjima qilish uchun zarurdir. Ko'p ma'noli so'zlar, matnning umumiy maqsadini saqlab qolish uchun to'g'ri talqin qilinishi kerak, aks holda, noto'g'ri tarjima matnning mazmunini buzishi mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt va mashinaviy tarjima tizimlari, ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilishda foydali bo'lishi mumkin. Jurafsky va Martin (2021) tomonidan ta'kidlanganidek, bunday texnologiyalar ko'p ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nolarini tez va samarali aniqlashda yordam beradi. Ammo bularning imkoniyatlari cheklangan, va insonning analitik qobiliyatlari bilan integratsiya qilinishi muhimdir. Tarjimonlar, texnologiyalardan samarali foydalanish orqali, tarjima sifatini oshirishi mumkin, lekin bu jarayonni boshqarish uchun inson tajribasi va malakasi zarur.

Natijada, ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy kontekstni ham hisobga olishni talab qiladi. Newmark (1988) va Larson (1984) ta'kidlaganidek, madaniy tafovutlar tarjima jarayonida muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar, nafaqat so'zlarning ma'nolarini, balki ular bilan bog'liq madaniy nuanslarni ham tushunishi lozim. Shunday qilib, ko'p ma'noli so'zlarning to'g'ri tarjimasi uchun tilshunoslik bilimlari, madaniy xabardorlik va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash zarur. Bu, tarjima sifatini oshirish va til madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirish uchun muhim qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). Routledge.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
4. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2021). *Speech and Language Processing* (3rd ed.). Pearson.
5. Larson, M. L. (1984). *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. University Press of America.
6. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
7. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Brill.
8. Pym, A. (2010). *Exploring Translation Theories*. Routledge.
9. Robins, R. H. (1980). *General Linguistics: An Introductory Survey* (3rd ed.). Longman.
10. Seleskovitch, D., & Lederer, M. (2000). *A Systematic Approach to Translation*. Translated by P. E. Sykes. John Benjamins Publishing.
11. Shaw, P. (2006). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge.
12. Snell-Hornby, M. (2006). *The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* John Benjamins Publishing.
13. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins Publishing.
14. Venuti, L. (2012). *The Translation Studies Reader* (3rd ed.). Routledge.

A COMPARISON BETWEEN “HÆFDE” IN OLD ENGLISH AND “HABBE” IN OLD HIGH GERMAN

G.B.Suyunova, Independent researcher (PhD), Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Beowulf va Hildebrandslied asarlarida ishlatilgan hæfde fe'li (Qadimgi Ingliz tili) va habbe fe'li (Qadimgi Yuqori Nemis tili)ning morfologik, grammatik va kontekstual xususiyatlari o'rganiladi. Har ikkala fe'l G'arbiy Germaniyalik ildiz habban ("ega bo'lish")dan kelib chiqqan, ammo ular turli kayfiyat va zamonlarda qo'llanib, o'ziga xos madaniy va adabiy qadriyatlarni aks ettiradi. Beowulfda hæfde o'tmish zamon ko'rsatish maylida tahlil qilinadi, bu yerda u egalik va nazoratni ifodalab, yetakchilik va jamiyatga ta'sir kabi qahramonlik ruhiyatiga mos keladi. Aksincha, Hildebrandsliedda habbe shart maylida qo'llanib, hissiy yoki nazariy egalikni ifodalaydi va asardagi shaxsiy hamda emotsional munosabatlarni aks ettiradi. Taqqoslash tahlili orqali ushbu maqola ushbu fe'llarning grammatik shakllari kengroq madaniy farqlarni qanday aks ettirishini yoritadi: Qadimgi Ingliz tili hokimiyat va iyerarxiyani qadrlagan bo'lsa, Qadimgi Yuqori Nemis adabiyoti shaxsiy tuyg'ular va munosabatlarga urg'u beradi. Ushbu tadqiqot til tuzilishi va adabiy kontekstning qadimgi german an'analarida kuch va hissiyot tasvirini qanday shakllantirishiga oid tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Qadimgi Ingliz tili, Qadimgi Yuqori Nemis tili, hæfde, habbe, ega bo'lish, Beowulf, Hildebrandslied.

Аннотация. В данной статье рассматриваются морфологические, грамматические и контекстуальные особенности глаголов hæfde (древнеанглийский язык) и habbe (древневерхненемецкий язык), использованных в произведениях Beowulf и Hildebrandslied. Оба глагола происходят от западногерманского корня habban («иметь»), но используются в разных наклонениях и временах, отражая уникальные культурные и литературные ценности. В Beowulf глагол hæfde анализируется в прошедшем времени изъявительного наклонения, где он обозначает обладание и контроль, что соответствует героическому духу лидерства и влияния на общество. Напротив, в Hildebrandslied глагол habbe употребляется в сослагательном наклонении, выражая эмоциональное или гипотетическое обладание, что отражает личные и эмоциональные взаимоотношения, центральные для повествования. Сравнительный анализ показывает, как грамматические формы этих глаголов отражают более широкие культурные различия: древнеанглийский язык подчеркивает авторитет и иерархию, тогда как древневерхненемецкая литература делает акцент на личных чувствах и отношениях. Это исследование дает представление о том, как структура языка и литературный контекст формируют изображения силы и эмоций в ранних германских традициях.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, древневерхненемецкий язык, hæfde, habbe, иметь, Beowulf, Hildebrandslied.

Abstract. This article explores the morphological, grammatical, and contextual features of the verbs hæfde in Old English and habbe in Old High German, with particular focus on their use in Beowulf and Hildebrandslied. Both verbs stem from the West Germanic root habban ("to have") but are employed in different moods and tenses, reflecting distinct cultural and literary values. Hæfde in Beowulf is analyzed in its indicative past tense, where it signifies possession and control, aligning with the heroic ethos of leadership and societal influence. In contrast, habbe in the Hildebrandslied appears in the subjunctive mood, expressing emotional or hypothetical possession, and reflects the intimate and personal dynamics central to the narrative. Through a comparative analysis, this article highlights how the grammatical forms of these verbs mirror broader cultural distinctions: Old English valorizing authority and hierarchy, while Old High German literature emphasizes personal emotions and relationships. The study provides insight into how language structure and literary context shape the portrayal of power and emotion in early Germanic traditions.

Keywords: Old English, Old High German hæfde, habbe, to have, Beowulf, Hildebrandslied.

Introduction. Language serves as a window into the cultural, social, and emotional frameworks of historical societies. Old English and Old High German, as two branches of the West Germanic language family, reflect shared linguistic ancestry while diverging in their semantic, grammatical, and literary applications. Ivanova I. said that a comparison of the Old English verb *hæfde* and the Old High German verb *habbe*—both forms of the verb "to have"—reveals how these languages adapted this fundamental concept of possession to their respective cultural contexts.

In *hæfde*, as illustrated in the Old English epic *Beowulf*, we see an emphasis on possession tied to societal hierarchies and power dynamics, where control and authority are central to the heroic ethos. In contrast, the Old High German *habbe*, as found in the *Hildebrandslied*, reflects a more introspective and relational use of possession, often steeped in themes of longing, doubt, and emotional conflict [2; 236].

Ivanova I. noted that by analyzing these verbs within their respective literary and grammatical contexts, this study highlights the distinct ways that Old English and Old High German evolved to address not only linguistic needs but also the cultural values of their speakers. This exploration underscores the interplay between linguistic structure and societal emphasis, offering insights into the Anglo-Saxon and early Germanic. [2; 240].

Literature reviews and methods.

Analysis of "Hæfde" in Old English

From *Beowulf*:

se þe his wordes geweald wide hæfde

("he who had wide control of his words") [6; 85].

Grammatical and Contextual Features

According to R. D. Fulk, *hæfde* was in the **past tense, indicative mood, and third person singular**. It expresses completed action, specifically possession or control in a past context. The verb *hæfde* here conveys **possession of authority or control**. The object (*wordes geweald*, "control of his words") reflects mastery over speech, which was a valued trait in heroic and warrior-based societies. Control of words can be interpreted metaphorically, emphasizing wisdom, rhetoric, or the ability to maintain influence—key traits of a leader or figure of status in the heroic tradition. In *Beowulf* and other Old English literature, verbs denoting possession (*habban*, *hæfde*) are commonly linked to **power dynamics**. The subject's "wide control" of speech elevates his social and cultural importance, emphasizing his leadership, wisdom, and societal dominance. Old English poetry often uses such phrases to reflect hierarchical structures, where speech mastery was a critical measure of nobility and respect.

Morphological Analysis

Hæfde originates from the root **habban** ("to have"). It follows the pattern of **Class I weak verbs**, which form their past tense with the dental suffix **-de** or **-ede** (indicative of the West Germanic weak verb system).

The formation is:

habban → **hæfde**

Stem alternation (**a** → **æ**) is due to vowel fronting (palatalization), a common phonological feature in Old English.

As a weak verb, *hæfde* forms its past tense analytically, unlike strong verbs that use vowel gradation (ablaut). The **-de** suffix in *hæfde* marks its past tense, with **-e** signaling third person singular agreement [6; 90].

Broader Linguistic and Literary Context

R. D. Fulk. said that verbs like *hæfde* was frequently used to highlight a **hero's possession or mastery** over abstract or tangible domains, such as speech, wealth, or land. This aligns with the heroic code emphasizing **loyalty, wisdom, and resourcefulness**. The Old High German equivalent (*habēta*) and other West Germanic forms share similar patterns, showing the widespread use of "have" to denote possession and power. The phrase *his wordes geweald wide hæfde* serves as an alliterative and metrical element, fitting the poetic structure of *Beowulf*. The control over words

(speech) symbolizes a heroic quality in the cultural framework of the poem, tying eloquence with leadership and influence [6; 92].

Analyzing "habbe" in Old High German

Morphological Analysis

her was eo folches at ente: imo was eo fehta ti leop:

chud was her..... chonnem mannum. ni waniu ih iu lib habbe“.....

wettu irminghamot quad Hiltibrant obana ab hevane [5; 77].

As claimed by D. L. Ashliman, *habbe* derives from **habēn** ("to have"). The **subjunctive mood** in Old High German is typically formed with vowel alternation and specific endings.

For first person singular: **habēn** → **habbe**. The vowel alteration (ē → e) is a characteristic marker of subjunctive forms in West Germanic languages. As a weak verb, *habbe* uses the standard weak verb endings for present subjunctive: **-e** for first person singular. Subjunctive forms are primarily used to express hypothetical, desired, or emotional states, distinguishing them from the indicative mood used for factual statements [5; 42].

Results and discussions.

Comparison to Old English "Hæfde"

While *hæfde* in Old English (indicative past tense) highlights **factual possession**, *habbe* in Old High German (subjunctive present) reflects **hypothetical or emotional possession**. *Hæfde* in *Beowulf* emphasizes **control or dominance** tied to societal structures. *Habbe* in the *Hildebrandslied* focuses on **emotional and relational dynamics**, resonating with the poem's themes of loss, doubt, and longing.

Old English poetry, like *Beowulf*, often highlights **heroic ideals and societal power dynamics** [10; 28].

Old High German poetry, as seen in the *Hildebrandslied*, integrates **heroic ethos with personal emotional struggles**, creating a blend of martial and intimate themes [10; 25].

Larger Linguistic Context

Subjunctive mood forms like *habbe* demonstrate a nuanced use of mood to express doubt or emotional intensity. This contrasts with the more declarative and descriptive usage of the indicative mood, as seen in *hæfde*. The line *ni waniu ih iu lib habbe* reflects the speaker's inner turmoil and the tension between heroic duty and personal relationships—a hallmark of the *Hildebrandslied*. The subjunctive form enhances the poem's introspective and emotive tone [10; 26].

Comparison Table

Aspect	Hæfde (Old English)	Habbe (Old High German)
Meaning	"To have," "to possess" (past tense)	"To have" (subjunctive mood)
Context	Power, authority, societal influence	Love, emotions, personal connections
Social Implication	Reflects hierarchical structures	Highlights interpersonal dynamics
Form	Past tense, third-person singular	Subjunctive, expressing desire or doubt
Cultural Role	Used in heroic or narrative contexts to show control or ownership	Conveys emotions in epic or poetic expressions [11; 125].

Conclusion. The verbs *hæfde* and *habbe* illustrate the linguistic and cultural diversity that distinguishes Old English from Old High German. In *hæfde*, we observe a focus on **hierarchical authority and societal dynamics**, emblematic of the Anglo-Saxon worldview and the heroic tradition reflected in works like *Beowulf*. Conversely, *habbe* conveys **emotional introspection and relational depth**, characteristic of Old High German literature, as seen in the *Hildebrandslied*.

These linguistic contrasts not only highlight differences in the grammatical and semantic roles of the verbs but also illuminate broader cultural divergences: the Anglo-Saxon emphasis on societal structure and power versus the early Germanic focus on personal relationships and emotional expression. Together, they showcase the unique ways language and literature intertwine with the values and worldviews of their respective traditions.

REFERENCES:

1. Berdiquil Tursunov. Nemis tili tarixi. Maruzalar matni. Samarqand: SamDChTI, 2006. 83 b.

2. Ivanova I., Chaxoyan L. va Belyaeyava T., Istoriya Angliskogo yazika. Sankt-Peterburg. 1999. 508 s.
3. Kholmurodova Dilnoza Kholmurod kizi. Doctor of Philosophy (PhD), Samarkand state Institute of Foreign Languages. A dynamic network model of parts of speech. Science and innovation international scientific journal volume 2 issue, 4 april ,2023.
4. Kholmurodova Dilnoza Kholmurod qizi. Doctor of philosophy (Phd), Senior teacher at Samarkand State Institute of Foreign Languages. Techniques Used in Teaching English to Students. Czech Journal of Multidisciplinary Innovations Volume 12, December, 202.p.
5. D. L. Ashliman. Hildebrandslied. Copyright 1997. 170 p.
6. R. D. Fulk. The Beowulf Manuscript Complete Texts and The Fight at Finnsburg. Harvard University Press cambridge, massachusetts london, england 2010. 223 p.
7. Xolmuradova D.X. The Major Challenges Teachers Face When Integrating Games Into The Process Of Teaching English To Young Learners. Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning. ISSN: 2776-0995 Volume 4, Issue 5, May, 2023.
8. Xolmuradova Dilnoza Xolmurod qizi. Samarqand davlat chet tillari institute Qo'shma ta'lim fakulteti dekani, PhD, dotest v.b. , Raqamli olamda Axborot xavfsizligi. Raqamli olamda IT-industriya sohasining rivojlanish istiqbollari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. 10 noyabr, 2023 y.
9. Л. И Москалюк, Л В Казанцева. История немецкого языка. Барнаул. 2016. 95 с.
10. Матвеева Е.А. 28 История английского языка: Уч. пос. - М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2006. - 104 с.
11. Н.С. Чемоданов Хрестоматия по истории немецкого языка: Учеб. пособие для ин-тов. и фак. Иностр. яз. /сост. 1978. 288 с.

UDC 612.85.012:81'243

DEVELOPMENT OF SPEECH ACT MECHANISMS IN LANGUAGE LEARNERS**M.I.Suyunova, basic doctoral student, National University of Uzbekistan, Tashkent**

Annotatsiya. Ushbu maqola til o'rganuvchilarda nutq harakati mexanizmlarini rivojlantirishni o'rganadi, asosiy e'tibor turli nutq funktsiyalarini bajarish uchun zarur bo'lgan pragmatik va kognitiv ko'nikmalarga, masalan, lokatsion, illokatsion va perlokatsion harakatlarga qaratilgan. U o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va ta'lim amaliyotlari orqali ushbu ko'nikmalarni qanday egallashini va ularni takomillashtirishni tekshiradi. Tadqiqot birinchi (L1) va ikkinchi til (L2) o'quvchilari o'rtasidagi asosiy farqlarni ta'kidlab, pragmatik kompetentsiyaga erishish uchun L2 o'quvchilariga aniq ko'rsatmalar berish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqot shuningdek, nutq harakatini rivojlantirishni kuchaytirishda dialogni yakunlash bo'yicha topshiriqlarning samaradorligini tahlil qilish uchun kvazi-eksperimental dizaynni taqdim etadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu topshiriqlarga duchor bo'lgan o'quvchilar nazorat guruhiga nisbatan o'zlarining kommunikativ qobiliyatlarida sezilarli yaxshilanishni ko'rsatib, texnikaning samaradorligini isbotladilar. Maqolada o'quvchilarning umumiy malakasi va madaniy kompetensiyasini yaxshilash uchun nutq akti nazariyasini til o'rgatish bilan integratsiyalash tarafdori.

Kalit so'zlar: Nutq aktlari, Tilni o'zlashtirish, Pragmatik kompetentsiya, Lokatsion harakatlar, Illokusion harakatlar, Perlokatsion harakatlar, Kognitiv rivojlanish, Ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, Dialogni yakunlash vazifalari, Kommunikativ samaradorlik.

Аннотация. В данной статье исследуется развитие механизмов речевых действий у изучающих язык, с акцентом на прагматические и когнитивные навыки, необходимые для выполнения различных речевых функций, таких как локутивные, иллокутивные и перлокутивные действия. В нем рассматривается, как учащиеся приобретают и совершенствуют эти навыки посредством социального взаимодействия и образовательной практики. Исследование подчеркивает ключевые различия между изучающими первый (L1) и второй язык (L2), подчеркивая необходимость четкого обучения учащихся L2 для достижения прагматической компетентности. В исследовании также представлен квазиэкспериментальный план для анализа эффективности заданий на завершение диалога в улучшении развития речевого акта. Результаты показывают, что учащиеся, которым выполнялись эти задания, продемонстрировали значительное улучшение своих коммуникативных способностей по сравнению с контрольной группой, что доказывает эффективность метода. В статье предлагается интегрировать теорию речевых актов в преподавание языка для улучшения общего мастерства учащихся и культурной компетентности.

Ключевые слова: речевые акты, овладение языком, прагматическая компетентность, локутивные акты, иллокутивные акты, перлокутивные акты, когнитивное развитие, социальные взаимодействия, задачи завершения диалога, коммуникативная эффективность.

Abstract. This article explores the development of speech act mechanisms in language learners, with a focus on the pragmatic and cognitive skills needed to perform various speech functions such as locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts. It examines how learners acquire and refine these skills through social interactions and educational practices. The research highlights key differences between first (L1) and second language (L2) learners, emphasizing the need for explicit instruction in L2 learners for achieving pragmatic competence. The study also presents a quasi-experimental design to analyze the effectiveness of dialogue completion tasks in enhancing speech act development. Results indicate that learners exposed to these tasks showed significant improvement in their communicative abilities compared to a control group, proving the technique's efficacy. The article advocates for integrating speech act theory into language teaching to improve learners' overall proficiency and cultural competence.

Key words: Speech acts, Language acquisition, Pragmatic competence, Locutionary acts, Illocutionary acts, Perlocutionary acts, Cognitive development, Social interactions, Dialogue completion tasks, Communicative effectiveness.

Introduction. Speech acts are a fundamental aspect of human communication, encompassing the various functions that language serves in conveying meaning, intentions, and emotions. The theory of speech acts, originally proposed by philosophers like John Austin in 'How to Do Things with Words' (1962) and later developed by John Searle in 'Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language' (1969), categorizes the different ways in which utterances can be used to perform actions. Speech acts include everything from making statements and asking questions to giving commands and making promises. Understanding how these mechanisms develop in language learners provides critical insights into the processes of language acquisition and pragmatic competence. The ability to use language effectively involves not only the grammatical knowledge of a language but also the ability to use it appropriately in various social contexts.

Key words: Speech acts, Language acquisition, Pragmatic competence, Locutionary acts, Illocutionary acts, Perlocutionary acts, Language learners, Pragmatics, Cognitive development, Social interactions.

Types of Speech Act Mechanisms

Locutionary acts involve the actual utterance and its literal meaning. This is the basic act of producing sounds, words, and sentences that make up speech. In language learning, mastering locutionary acts involves acquiring the phonological, syntactic, and lexical components of a language. For example, saying 'The sky is blue' involves producing the correct sounds (phonology), arranging words in a grammatically correct order (syntax), and using words that accurately convey the intended meaning (lexicon). This stage focuses on the linguistic accuracy of the utterance without considering the intended function or effect.

Illocutionary Acts

Illocutionary acts pertain to the speaker's intention behind the utterance. For instance, when someone says 'Can you pass the salt?', they are not merely asking about the listener's ability but are actually requesting the salt. Language learners must understand these intentions to communicate effectively and respond appropriately. Recognizing illocutionary acts requires understanding the context and the relationship between the speaker and listener. For example, the utterance 'It's cold in here' might be a simple statement of fact, an indirect request to close a window, or a hint to turn on the heater, depending on the context.

Perlocutionary Acts

Perlocutionary acts refer to the effect that an utterance has on the listener. This includes the listener's response, whether it is a change in behavior, thoughts, or emotions. Developing sensitivity to perlocutionary effects is crucial for learners to gauge the success of their communicative efforts. For instance, the perlocutionary effect of saying 'Watch out!' might be that the listener moves out of

the way of an oncoming danger. Understanding perlocutionary acts involves anticipating how the listener might interpret and react to an utterance.

Stages of Speech Act Development

The development of speech act mechanisms in language learners typically follows a series of stages. Initially, learners focus on locutionary acts, mastering the pronunciation and basic structure of the target language. At this stage, learners might struggle with accurately producing the sounds and words of the new language and may rely heavily on their native language structures. As they progress, they begin to understand and use illocutionary acts, recognizing the intentions behind utterances. This involves learning how to make requests, give commands, make promises, and perform other speech acts in the new language. Finally, advanced learners develop an awareness of perlocutionary acts, adjusting their speech based on the listener's reactions. This stage involves fine-tuning communication strategies to ensure that the intended message is effectively conveyed and understood.

Role of Cognitive and Social Factors

Cognitive development plays a significant role in the ability to perform and interpret speech acts. Children develop cognitive skills such as theory of mind, which allows them to understand that others have different thoughts, feelings, and intentions. This understanding is crucial for interpreting illocutionary and perlocutionary acts. Additionally, social interactions provide the context in which these skills are practiced and refined. For example, children learn to make requests, offer apologies, and express gratitude through interactions with caregivers and peers. These interactions provide opportunities to practice and receive feedback on the use of speech acts, which is essential for their development.

Comparative Development in First and Second Language Learners

First language (L1) learners typically acquire speech act mechanisms naturally and implicitly through immersion and interaction. They pick up on the nuances of speech acts through repeated exposure and practice in various social contexts. Second language (L2) learners, on the other hand, may require explicit instruction and practice. Research indicates that while L2 learners can achieve high levels of pragmatic competence, they may struggle with subtleties and cultural nuances not present in their L1. For example, an L2 learner might understand the grammatical structure of a request but might not be aware of the appropriate level of politeness required in a given cultural context. Studies by Kasper and Rose (2002) highlight the differences in pragmatic development between L1 and L2 learners, emphasizing the need for explicit instruction in the latter group.

Use of Speech Act Mechanisms in Language Learning

Practical Applications in Language Teaching

Integrating speech act theory into language teaching can enhance learners' communicative abilities. Teachers can design activities that simulate real-life interactions, such as role-plays and simulations, to practice various speech acts. This helps learners to not only understand the linguistic aspects but also the pragmatic functions of language. For example, a role-play activity might involve learners practicing how to make requests, offer apologies, or give compliments in different social contexts. These activities provide learners with opportunities to use language in meaningful ways and receive feedback on their performance.

Examples of Exercises and Activities

Effective exercises for practicing speech acts include dialogue completion tasks, where learners fill in missing parts of a conversation, and discourse completion tasks, which involve responding to a given prompt in a contextually appropriate way. Such activities promote active engagement with the language and its use in social contexts. Other activities might include group discussions, where learners practice turn-taking and managing conversations, or writing tasks, where learners write letters or emails using appropriate speech acts for the given context. These exercises help learners develop both their linguistic and pragmatic skills.

Role of Feedback and Correction

Feedback is crucial in helping learners refine their use of speech acts. Teachers can provide corrective feedback on both the form and function of utterances, guiding learners towards more

effective and contextually appropriate language use. For example, a teacher might correct a learner's pronunciation or grammar (locutionary acts) and also provide feedback on the appropriateness of their requests or apologies (illocutionary acts). Peer feedback and self-assessment can also be valuable tools in this process. Learners can reflect on their own performance and receive feedback from classmates, which helps them develop a deeper understanding of effective communication.

Impact of Speech Act Mechanisms on Language Learning

Enhanced Communication Skills

Developing proficiency in speech acts directly enhances communication skills. Learners who can effectively use and interpret speech acts are better equipped to navigate social interactions, express their intentions clearly, and understand others' intentions. For example, a learner who can appropriately make requests, offer apologies, or give compliments is likely to have more successful and satisfying interactions. This proficiency helps learners build relationships and function effectively in various social contexts.

Improved Comprehension and Production

Proficiency in speech acts contributes to improved language comprehension and production. By understanding the pragmatic functions of language, learners can better interpret meaning in context and produce more appropriate and effective utterances. For instance, understanding that the question 'Can you pass the salt?' is a request rather than an inquiry about ability helps learners respond appropriately. This comprehension enables learners to produce language that is not only grammatically correct but also pragmatically appropriate.

Cultural and Pragmatic Competence

Speech act mechanisms are closely tied to cultural norms and practices. Developing these skills helps learners achieve pragmatic competence, allowing them to use language in ways that are culturally appropriate and sensitive to the social contexts of communication. For example, the way compliments are given and received can vary significantly between cultures. Understanding these cultural differences helps learners avoid misunderstandings and communicate more effectively. This cultural competence is particularly important for learners who plan to use the language in diverse cultural settings.

Case Studies and Research Findings

Numerous studies have explored the development and use of speech acts in language learners. For instance, research by Kasper and Rose (2002) highlights the differences in pragmatic development between L1 and L2 learners, emphasizing the need for explicit instruction in the latter group. Their research shows that while L1 learners acquire pragmatic competence naturally, L2 learners often need targeted instruction to develop similar skills. Other studies have shown the benefits of using role-plays and simulations in teaching speech acts, leading to improved pragmatic competence and communicative effectiveness. For example, a study by Taguchi (2011) found that learners who participated in role-plays and simulations showed significant improvement in their ability to perform and interpret speech acts. These findings highlight the importance of incorporating pragmatic training into language education.

Methodology. The research is a longitudinal research study. Longitudinal studies are a form of correlational research where researchers monitor and gather data on multiple variables over time without attempting to manipulate them. Since a quasi-experimental design seeks to determine a cause-and-effect relationship between an independent and dependent variable. Unlike a true experiment, it does not use random assignment. Instead, participants are allocated to groups based on non-random criteria, the current research uses a quasi-experimental method. Since the research tries to identify cause and effect relationship between dialogue completion tasks and the development of speech acts. Therefore, independent variable of the research question is dialogue completion tasks;

dependent variable of the research question is the development of speech acts. Additionally, the research uses T-test function of JASP platform to investigate raw data derived from control and experiment groups.

Results and Discussion.

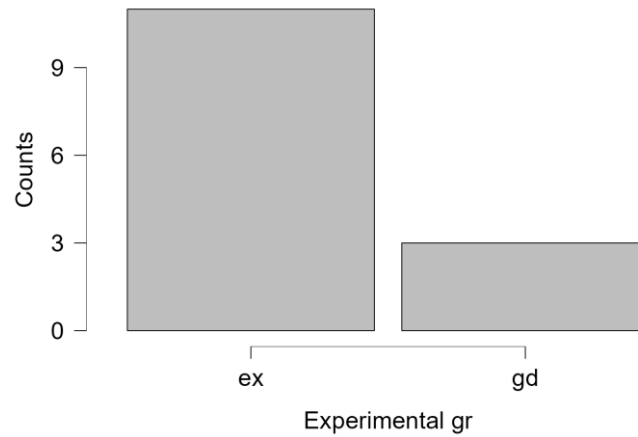

Table 1. The table shows that students in experimental group who received the variable of the test have scored relatively better than those in control group. Majority of the students in the group have performed “excellently” in speaking tasks as they are treated with speech dialogue tasks. It confirms that the research concludes in favour of the superiority of the technique in speech act development.

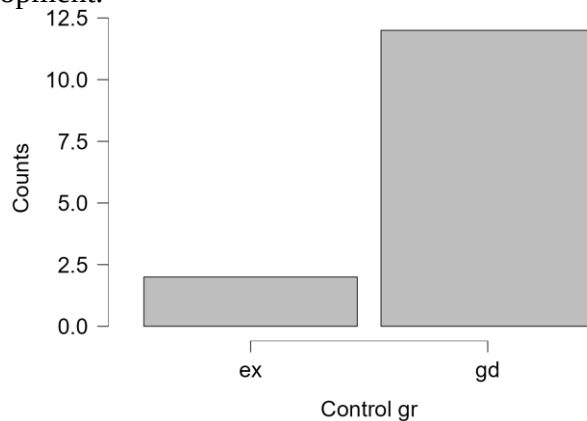

Table 2. The table, on the other hand, shows inferior results of the students in the control group who do not receive the dependent variable of the test.

Frequencies for Experimental gr

Experimental gr	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ex	11	78.571	78.571	78.571
gd	3	21.429	21.429	100.000
Missing	0	0.000		
Total	14	100.000		

Table 3.

Frequencies for Control gr

Control gr	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ex	2	14.286	14.286	14.286
gd	12	85.714	85.714	100.000
Missing	0	0.000		
Total	14	100.000		

Table 4. Table 3 and 4 compare the frequency rates of the students in two different groups (experimental and control group) and further indicate that “good” is more frequent for the control group while “excellent” is more frequent for the experimental group which suggests that the use of speech dialogue techniques proved effective for students to develop speech acts.

Conclusion. The development of speech act mechanisms is a critical component of language learning, encompassing the ability to perform, understand, and respond to various communicative functions. By integrating speech act theory into language teaching, educators can enhance learners' communicative skills, cultural competence, and overall language proficiency. Future research should continue to explore effective methods for teaching speech acts and the impact of these methods on different learner populations. Understanding the development and use of speech acts can help educators design more effective language instruction and support learners in achieving high levels of communicative competence.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford University Press.
2. Bardovi-Harlig, K., & Mahan-Taylor, R. (2003). Teaching Pragmatics. U.S. Department of State Office of English Language Programs.
3. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Ablex Publishing Corporation.
4. Cohen, A. D. (1996). "Speech acts." In S. L. McKay & N. H. Hornberger (Eds.), Sociolinguistics and Language Teaching (pp. 383-420). Cambridge University Press.
5. Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press.
6. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Pragmatic Development in a Second Language. Blackwell Publishing.
7. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
8. Taguchi, N. (2011). "The effect of L2 proficiency and study-abroad experience on pragmatic comprehension." Language Learning, 61(3), 904-939.
9. Trosborg, A. (1995). Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies. Mouton de Gruyter.
10. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford University Press.

UO'K: 821.512.133.09-31

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA VAQT BIRLIKLARINING BADIY TALQINI

Z.M.Suyunova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti

Universitet, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk yozuvchi Abdulla Qodiriyning va uning “O‘tkan kunlar” romani vaqt birliklari, badiiy to‘qima va ilk uchrashuv motivi nuqtayi nazariga ko‘ra tahlilga tortilgan. Vaqt birliklari nomoz vaqtiga ko‘ra belgilangan.

Kalit so‘zlar: “O‘tkan kunlar”, ilk uchrashuv motivi, badiiy to‘qima, bomdod, peshin, asr, shom, xufton, azon tovushi Yusufbek hoji, Otabek, Kumush.

Аннотация. В этой статье рассматривается анализ великого писателя Абдуллы Кадыри и его романа “Дни минувшие” с точки зрения единиц времени, художественной текстуры и мотива первой встречи. Единицы времени обозначаются в соответствии с номинальным временем.

Ключевые слова: “Дни минувшие”, мотив первой встречи, художественная фактура, рассвет, полдень, век, сумерки, хуфтон, звук азана Юсуфбек Хаджи, Отабек, Кумуш.

Abstract. In this article, the great writer Abdullah Qadiri and his novel “Days Gone” were drawn into analysis according to the point of view of time units, artistic texture and the motive of the first meeting. The units of time are defined according to the time of impropriety.

Key words: “Days Gone By”, first meeting motif, artistic texture, bomdod, noon, century, candle, huffton, Azan sound Yusufbek Haji, Otabek,, Kumush.

Kirish. Adabiyot quroli so‘zdir. So‘z faqat muloqot vositasigina emas, insonlarning ichki kechinmalari ifodasi hamdir. Badiiy adabiyot insoniyatga daxldorligi bilan boshqa fan tarmoqlaridan farqlanib turadi. Badiiy asarlar muallifning ijodiy salohiyati natijasida yuzaga kelib, badiiy to‘qimalar asosida boyitiladi. Badiiy to‘qimalarning haqiqiy voqea-hodisadek tasvirlash yozuvchi mahoratiga bog‘liqdir. Ijodkor o‘z asarida badiiy to‘qimalardan foydalanar ekan, asar voqealari makon va zamon

birligida sodir bo'ladi. Makon hududni, zamon esa vaqtni bildiradi. Vaqt atalmish uchqur ot badiiy adabiyotda turli vazifalarni bajaradi. Vaqt birligi asr, yil, oy, kun, soat, daqiqa, soniya kabi birliklardan tashkil topadi. Islom dinida vaqt birliklariga bomdod, peshin, asr, shom, xufton kabi nomoz vaqtlari ham vaqt birligi sifatida ishlatiladi. Badiiy asarni vaqt birligi nuqtayi nazaridan tadqiq qilish badiiy asar qiymatini yanada oshiradi. Muallif ichki kechinmalari, maqsad va o'y-xayollarini vaqt birligi orqali ifodalash asarning ramziyligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romaniga "...O'zini hurmat qilgan inson Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"ini bir emas, bir necha marta o'qigan bo'ladi. Nimaga desangiz, uni o'qigan odam hech qachon oilaga xiyonat qilmaydi, kerak bo'lsa vatanga xiyonat qilmaydi", - deya ta'rif berga O'zbek romanchiligini boshlab bergan "O'tkan kunlar" romanini ham vaqt birliklariga ko'ra tahlilga tortish asarning qiymatini zinhor tushurmaydi, balki unga qo'shimcha qiymat ato etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu roman bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Keyingi yillarda Bahodir Karimov, Nurboy Jabborov, Nodira Soatova, Saodat To'laganova, Uzoq Jo'raqulov kabi adabiyotshunoslar ilmiy ishlarida "O'tkan kunlar" romani bo'yicha vaqt birliklari talqini masalasiga u yoki bu darajada e'tibor qaratilgan. Biroq bu ilmiy muammo alohida tahlilga tortilmagan. Ushbu maqola shu yo'nalishdagi bir tajriba, bir urinishdir. Tabiiyki, ushbu kichik tadqiqot ishi alohida ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy muammoni to'liq hal etishga da'vo qilmaydi. Bu boradagi ilmiy izlanishlarni muttasil davom ettirish va takomilga yettirish kelajak avlodning ishi.

Tadqiqot metodologiyasi. "O'tkan kunlar" romani badiiy to'qimalardan tashkil topgan bo'lib, Qodiriy ilk uchrashuv motivini asarga singdirib yuboradi. Ilk uchrashuv motivi ham vaqt birliklarining bo'lagi bo'lgan oniy lahzada sodir bo'ladi. Payt bo'laklari dunyoviy o'lchovi hamda diniy o'lchoviga ajraladi. Dunyoviy o'lchov ko'pgina mamlakatlarda keng qo'llaniladigan soat, daqiqa, soniya bo'lsa, diniy o'lchov islom dini uchun nomoz paytlaridir. Xonliklar davri tasvirlangan asarda vaqt birliklari ham islom dini tamoyillariga ko'ra nomoz vaqtlari bilan belgilangan. Asar voqealari bomdod, peshin, asr, shom, xufton kabi nomoz paytlarida tasvirlanadi. Roman qahramonlarining ruhiyati, voqealar borishi aynan vaqt birliklari yordamida ochib beriladi.

Tahlil va natijalar. Badiiy adabiyot muallif o'y-fikrlarisiz vujudga kelmaydi. Adabiy asar yozuvchi to'qimasidan qad rostlaydi. Badiiy to'qima o'quvchi tasavvurida haqiqiy hodisadek taassurot qoldirsa yozuvchi yetuk asar yozish maqsadiga yetishgan bo'ladi. Hech bir yozuvchi badiiy to'qimasiz yashay olmaydi. Zero, butun adabiyot badiiy to'qimalardan tashkil topadi, to'qimalar esa turmush hodisalari makon va zamon ichida yoyilib yotadi.

Abdulla Qodiriy mohir so'z ustasi. Yozuvchi asarlarida yaratgan badiiy to'qimalarni real hayotda sodir bo'lgandek tasvirlaydi. Qodiriyning ilk o'zbek romanidagi voqealar kitobxonni hayotda rostdan ham sodir bo'lgan voqea-hodisa tasvirlanganiga ishontiradi. Bunday mahorat bilan yaratilgan badiiy to'qimalar ortida ulkan mehnat yotganligini doim ham anglashinavermaydi. Muallif yozmoqchi bo'lgan asari uchun puxta tayyorgarlik ko'radi. Har bitta detal-u nom ustida soatlab bosh qotiradi. Toponimlarni asardagi prototipi bilan solishtirib, o'z ko'zlari bilan bir necha bor ko'zdan kechiradi. Asarida nomlarini keltirmoqchi bo'lgan hududga bir necha bora borib qaytadi. Hududni, uning iqlimi-yu aholi turmush tarzini sinchkovlik bilan kuzatadi. Kumushbib yashaydigan hovlining prototipi bo'lgan hovlini ham ko'z bilan belgilab oladi. Asarda har bir voqealarni hatto u kichik bo'lsa ham shunchaki kiritmaydi. Chuqur izlanib, adabiyotlarni o'rganib asariga kiritadi. Badiiy adabiyotimizda bo'lgan ilohiy uchrashuv motivi olam yaralgandan keyin undagi ilk inson Odam Ato va Momo Havvoning uchrashuvi lavhasi tez-tez uchrab turadi. Ilk ajdodimiz bo'lgan Havvo onamiz va Odam Ato otamiz ilk uchrashgan soniyalar muhabbat tuyg'usini dunyoga keltirgan. Bir necha soniyalik uchrashuv ilohiy ishq sharobidan mast bo'lish uchun yetarli bo'ldi. Julqunboy ham bu motivdan "O'tkan kunlar" romanida unumli foydalangan: Otabek Marg'ilonga kelgach nomoz o'qish uchun tahorat olmoqchi, ya'ni Yaratgan farz qilgan nomozni ado etishga poklanmoqchi. Bozor hududida Mirzakarim qutidor uyida boshqa uylar ham ko'p bo'lsa-da, qutidor tashqi hovlisidan oqib o'tuvchi ariq boshqa uylarnikiga qaraganda ancha qulay. Abdulla Qodiriy Otabek bilan Kumush uchrashuvi uchun hozirlik ko'rmoqda. Otabek poklanar ekan taqdiri azal quvalab chiqqan

Kumushbibi ariq bo'yida xushsurat bir yigitni ko'rdi: bir necha soniya vaqt o'z o'qidan chiqib butun koinot harakatdan to'xtadi. Bir necha soniya Odam Atoni Momo Havvoga muhabbat arqoniga bog'lagan bo'lsa, ikki yoshni ham bog'ladi. Qodiriyning mahorati ham shu yerda namoyon bo'ldi: ilk uchrashuv orqali Otabek va Kumush muhabbatiga debocha ochdi. Julqunboy oshiq va ma'shuqani uchrashtirgan o'sha sirli ariqni o'z ko'zi bilan ko'rib, uni haqiqiysidek tasvirlaydi: Suv bir do'konning ostidan chiqib, bu havlida uch-to'rt quloq chamasi ochiq havoda oqar va ko'prik-tom ostig'a ketar edi. [1] [Qodiriy, 2018:15] Qodiriy roman syujetini yaratishda tarixiy voqealarni badiiy to'qima bilan qorishtirib ajoyib romanni yaratadi.

Qodiriy vaqt birliklarini ifodalash uchun islomiy yil hisobidan foydalanadi: 1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n yettinchisi; 1267-inchi yilning kuzi; 1269-yil hijriy, jumod-ul-avval; 1277-nchi yilning kuz. Kun qismlarini ham nomoz vaqtlari bilan belgilaydi. Asarda keltirigan har bir namoz vaqtlari Otabek va Kumush muhabbatiga daxldor. *"1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n yettinchisi, qishki kunlarning biri, quyosh botqan, tevarakdan **shom azoni** eshitiladi..."* [Qodiriy, 2018:1]. Asar shom azoni bilan boshlanishi hukmron doiralarning davri shom azonidek kunning oxirgi choragidagi kabi poyoniga yetayotgani, yurtning boshiga tun lashkari kirib kelayotgani, g'aflatda yotgan xalqni g'aflatdan uyg'otish zarurligi haqidagi bir belgi sifatida ko'rsatiladi. Karvonsaroyda barcha o'zi bilan o'zi ovvora, nafs g'amida yurgan insonlar shom azoniga e'tibor ham berishmaydi. Namozga, Haqning qoidalarini bajarishga shoshilmaydilar ham. Kunning nurlari susayib, tun ko'rpasini tobora yozayotgan payt. Dunyo bir karvonsaroy, undagi insonlar kelib ketuvchi kishilar kabidir. Shom azoni esa shu karvonsaroy ahlini uyg'oqlikka, sergaklikka chaqirar, yurt boshi uzra to'planayotgan qora bulutlardan ogoh etmoqqa urinardi. Karvonsaroy ahli esa beg'am-u betashvish o'z nafsini qondirishga, o'yin-kulguga mukkasidan ketganligidan yurtining o'zga millat vakillariga qaram bo'lib qolganda ham iloj topa olishmaydi. Shom azoni kunning yorug' qismi tobora qisqarib borayotganligini, nursiz qorong'u qismiga tayyorgarlik ko'rishi lozimligini eslatish uchun aytiladi. Yoki *"Marg'ilong'a to'rt qo'nib kirar edi, bu gal oltinchi qo'nishda yetdi. Tevarakdan **asr azoni** eshitilgan vaqtda otdan qo'ndi."* [Qodiriy, 2018:78]. Otabek ota-ona rizoligi uchun uylanayotgani xabarini Marg'ilondagi suyuklisi Kumush va uning ota-onasiga yetkazish uchun borayotgani tasvirlanadi. Asr namozi odatda taxminan to'rt yarim besh soat vaqt mobaynida o'qiladi. Ikkinchi bor uylanish xabari bahor fasliga to'g'ri kelgan bo'lsa ham, Otabekning Marg'ilon kirib borishi asr namozi o'qiladigan vaqt kunning ayni qizigan paytiga to'g'ri kelishi ham yozuvchi kashfiyotidir. Bu vaqt Kumushning boshiga, Otabek hayotiga jazirama kunlar raxna solayotganligining isbotidir. Otabek sevimli yori oldiga odatiy kunlarda ertaroq borar, yo'lda to'rt qo'nishi, bu safar esa gardaniga yuklangan zalborli vazifa: suyuklisi ustiga kundosh olishi xabari, qayn ota va qayn onasini ota-ona orzusi bo'lgan ikkinchi marotaba uylanish to'yiga taklif etishi hamda bunga ularning munosabati tashvishga solganidan Marg'ilonga olti qo'nishda yetib borishi yoritiladi. Asr azoni Otabekning Kumushsiz ikki yil yashashiga ishora vazifasini ham o'taydi. Dushmani bo'lgan hasadgo'y Hamid uchun qulay fursat hisoblanadi. Bahor faslining jaziramasini, ikki oshiq qalb bahoriga ham jazirama soldi. Yainki, mana bu vaqt birligi: *"...Uyoq-buyoqdan **shom azoni** eshitila boshlag'an edi. Ma'lum otliq qutidorning darbozasida otini to'xtatdida, o'ng oyog'ini uzangudan uzdi. Shu vaqtda shom namozidan qolmas uchun shoshilishib qutidor ham yo'lakdan chiqib keldi. Otini ko'chaning o'rtasida qoldirib, qayin otasi bilan ko'rishmak uchun yugirgan kuyavi oldida namozini ham unutkan qutidor dag'-dag' titrab to'xtag'an edi."* [Qodiriy, 2018: 105]. Soxta taloq xatidan bexabar Otabek Zaynabga uylangandan keyin ilk bor Marg'ilonga borgandan so'ng qutidor tomonidan uyga kiritilmay, darvozadan quviladi. Shom azoni esa ramziy ma'noda Otabek dushmanlari fitnalaridan bexabar tarzda tumandek shom qorong'usida qoladi. Naq uch yil Kumushsiz yashashga mahkum bo'ladi. Shom tundan farqli tarzda odamlar g'ira-shira ko'rinsa-da, odamlar bir-birini yaxshi taniy olmaydi. Otabek ham o'zi bilan sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni anglay olmaydi. Turli yomon xayollarga borishga-da yetadi. Asil fitnachilar kim ekanligi shom qorong'uligida qoladi. Marg'ilon va Toshkent orasida sarson-sargardon bo'ladi. Har ishda bir xayr deganlaridek, Otabek Usta Alimdek qadrdonni o'sha voqeada topadi. Yana: *"...Otabek ertagi namozga turg'anda ko'zi Shamshodbekning bazmidan azonda qaytib kelib, dong qotib uxlab yotgan Sayfiga tushdi. O'n besh yoshlar chamasida bo'lg'an bu yigit o'zining o'tkur husni bilan Saodatdan xabar berar edi."* [Qodiriy, 2018:116].

Shamshodbekning bazmi bu kungacha yo'qolib ketmagan kuyov bazmi bo'lib, bo'ydoqlikning so'nggi kunida, bo'ydoqlik bilan xayrlashuv marosimi tarzida o'tkazilgan. Otabekning hayotida u qadar ham o'rni bo'lmasa-da Sodiqlarning kuzatuvidan holi bo'lishiga sabab bo'lgan. Qutidor tomonidan qutilgan Otabek xatti-harakatlarini kuzatish va xabarlarini yetkazib turish uchun Homid tomonidan yollangan Sodiql Otabekni qutidor uyidan chiqishidan boshlab tentirab yurishigacha kuzatadi. Shamshodbekning bazmiga o'rtoqlari qistovi bilan olib ketilgan Sodiql yon qo'shnisi usta Alim uyiga Otabekning kirganini ko'rmay qoladi. Azongacha davom etadigan bazmlar yosh yigitlarning nima bilan bandligini ko'rsatadi. To'y-dabdabalarga o'ch xalqlarning ertangi kuni qanday bo'lishini "O'tkan kunlar" romanidan bilib olsa bo'ladi. Yoinki bu misol: "...*Masjid manorasidan ruhoniyyat yog'dirib munglik azon tovshi eshitildi-da, uyqu quchog'ida yotqan tabi'at uyg'onib javob bergan kabi jong'irab ketdi. «Ollohuakbar»ning so'ngg'i takrorida Otabek ziyoratxona ayvonidan tushdi-da, shildirab oqib turg'an ariq yonida tahorat olishka o'turdi...*" [Qodiriy, 2018:127]. "Xo'ja Ma'oz" maqbarasida tunab, devona yoqqan ramziy olov bilan ruhini poklagan, qaytadan tug'ilgandek g'uborlardan tozalangan Otabek azon tovushi bilan sertashvish hayotga qaytadi. Asar so'nggida keladigan subh azoni va Otabekning holati ham romanda voqealar rivoji keskinlashayotganligidan darak beradi. Otabek Kumush farzandli bo'lgan kechada yomon tush ko'rib, bundan cho'chib uyg'onishi ham tushning qo'rqinchi ekanligidan xabar beradi. Dono xalqimiz orasida tong saharda ko'rilgan tush xoh yaxshi bo'lsin, xoh yomon, albatta, ta'biri va sodir bo'lish xususiyatiga egaligi sifatida boshqa vaqtlarda ko'rilgan tushlardan ajralib turadi. Baxtli oilasiga xavf solinishi tushida ayon bo'lgan bo'lsa-da, bunga unchalik ham e'tibor beravermaydi. Natijada Yodgor onasiz, Mirzakarim qutidor va Oftoboyim yakka-yu yagona farzandi bo'lgan Kumushdan judo bo'ladi.

"O'tkan kunlar" romanida nafaqat kun qismlari, shuningdek dinimizning muqaddas bayramlari ham qalamga olingan: "...*Kundan-kun Saodatka qattig'roq bog'lana borg'aninni onglar edim, panjshanbani hayit singari qarshilar edim. Oradan uch-to'rt hafta o'tkandan so'ng qo'lig'a «oyingga eltib ber»deb yigirma-o'ttiz chaqa pul ham berdim. Saodat bilan aloqa qilg'aninning to'rtinchi oyida ramazon hayiti keldi. Fitr ro'za bahonasida Saodatga sakkiz tepki xon atlas, onasi bilan ukasiga bo'z ko'ynak qilib, Saodatlarning uyiga o'zim chaqirib bordim.*" [Qodiriy, 2018:112]. Islom dinimizda ikki muqaddas bayramimiz: Ro'zai ramazon hayiti va Qurbon hayitidir. Hayit bayramida yetim-yesirlar, miskin-u bechoralarning holidan xabar olish, ularga fitr ro'zasini ehson qilish muborak dinimizda zikr qilingan. Usta Alim ham islomiy arkonlardan chiqmagan holda Saodat va uning oila a'zolariga fitr ro'zasi hamda xushkayfiyat ulashish uchun hunarini ishga solib mato olib boradi. Otabek va Kumush munosabatlarida ro'za, ramazonga oid holatlar uchramasa-da, usta Alim va Saodat munosabatlarida ro'zai ramazon voqealari yoritiladi. Ularning muhabbati chin oshiqlik ishidir. Usta Alimning tili bilan aytilgan Saodat bilan chin saodatli damlarni boshdan o'tkazilgan. Ro'za oyida tutiladigan ro'za nafsni ustidan ro'zadorning g'alabasi nishonasi hisoblanadi, bir yetim hunarmand yigitning o'zidek yetim qizga qilgan iltifoti, uning oila a'zolarining yemak-ichmagidan qilgan xavotiri evaziga Saodat bilan baxtli yashashga erishdi. O'quvchida nega Otabek va Kumush muhabbati va munosabatlarida ro'za oyi uchramaydi? degan haqli savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tarzida Abdulla Qodiriy shunchalar ziyrak so'z ustasiki, kitobxonni so'z isrofi bilan zeriktirib qo'yishni xohlamaydi.

Xulosa va takliflar. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani chop etilgan davridayoq o'z kitobxonlariga ega bo'lgandi. Asar hozirgi kunga qadar kitobsevarlar orasida o'z qiymatiga ega asarlardan biridir. Undagi voqealar tizimi real voqealarga asoslangandek tasvirlanadi. Xonliklar zamonida davlat boshqaruvida islom dinini asosiy din sifatida ushlagan va uning qonun-qoidalariga rioya etilishi davlat nazoratchilari tomonidan qattiq nazoratga olingan bo'lsa-da, millat vakillarining haqiqiy ahvoli achinarli holga kelib qolganligi yurtning jar yoqasiga kelib qolganligidan dalolat beradi. Namoz vaqtlari va diniy vaqt birliklari bilan ifodalangan voqealar esa asarning o'sha davrni yanada yaqqol ochib berishiga xizmat qiladi. Vaqt birliklari asarning boshlanishidan tortib yakuniga qadar ishtirok etadi. Ramziy ma'noda yurtning quyoshli kunlari so'nib, qirovli tunlarga qadam qo'yayotgani nomoz vaqtlari orqali yoritiladi. Paytni bildiruvchi birliklar ikki yo'nalishda: voqeahodisalarni hamda qahramon ichki kechinmalarini tasvirlashda foydalanilgan. Bu kichik tajriba,

albatta, katta natijalar bermaydi. “O‘tkan kunlar” romanida vaqt birliklarining ifodalanishiga oid yana boshqa katta ishlarni kelajak avlodidan kutib qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. -T.: Yangi asr avlodi, 2018
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. -T.: “O‘ZBEKISTON”, 2002
3. Jabborov N. Millatning yangi kuni//Fidokor, 1999-yil 18-mart
4. Jabborov N. O‘tkan kunlarda milliy ruhiyat talqini. -T.: Sharq, 2019
5. Jo‘raqulov U. Birinchi o‘zbek romani – “O‘tkan kunlar”/Nazariy poetika masalalari:Muallif. Janr. Xronotop. – T.:G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2015
6. Jo‘raqulov U. Qodiriy va roman tafakkuri. - T.: Nurafshon business, 2020
7. Karimov B. “O‘tkan kunlar” ibrati. - T.:MASHHUR-PRESS. Toshkent-2019
8. Madvaliyev A. D. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. 3-jild L-P harflar. T.: “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent-2021. B79.
9. Quronov A. va boshqalar. Adabiyotshunosliklug‘ati. -T.:“Akademnashr”, 2010
10. Qo‘shjonov M. O‘zbekning o‘zligi/Tanlangan asarlar. -T.:Sharq, 2018

UO‘K 81’37

MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARI TADQIQINING TARIXI VA TALQINI

M.A.Tairova, erkin tadqiqotchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqola mamlakatshunoslik terminlari tadqiqotining tarixiy rivojlanishini va ularning talqinini o‘rganishga bag‘ishlangan. Mamlakatshunoslikning o‘ziga xosligi va sohaning ilmiy jihatdan murakkabligi tufayli uning terminlari ko‘p holatlarda noaniqlik va turlicha talqinlarga sabab bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: mamlakatshunoslik, terminshunoslik, tarixiy tadqiqotlar, ilmiy lingvistika, siyosiy geografiya, xalqaro munosabatlar, klasifikatsiya, tadqiqot metodologiyasi, globalizatsiya, translatologiya, leksikografiya, ilmiy izlanishlar, milliy identifikatsiya.

Аннотация. Статья посвящена изучению исторического развития страноведческих исследований и их интерпретации. Ввиду уникальности страноведения и научной сложности данной области ее термины часто приводят к двусмысленности и различным толкованиям.

Ключевые слова: страноведение, терминоведение, исторические исследования, научная лингвистика, политическая география, международные отношения, классификация, методология исследования, глобализация, транслатология, лексикография, научные исследования, национальная идентичность.

Abstract. This article is dedicated to studying the historical development of the research on the terms of country studies and their interpretation. Due to the uniqueness of country studies and the scientific complexity of the field, its terms often lead to ambiguity and various interpretations.

Keywords: country studies, terminology studies, historical research, scientific linguistics, political geography, international relations, classification, research methodology, globalization, translatology, lexicography, scientific research, national identity.

Keyingi paytlarda yuzaga kelayotgan tarjimashunoslikka oid tadqiqotlarda tarjima muammolariga katta e‘tibor berilayotgan bo‘lsa-da, bu borada filolog olimlar oldida o‘z yechimini kutayotgan qator vazifalar bor. Terminologik yoki mamlakatshunoslik terminlari qiyosiy tahlili bo‘yicha yaratilayotgan ko‘pchilik tadqiqotlarda tarjima nazariyasi va amaliyotining juz‘iy masalalari bilan bir qatorda mazkur sohaning mohiyatini aks ettiradigan umumnazariy muammolar ustida ham keng ko‘lamda bosh qotirilmoqda. Bu hol mamlakatshunoslikka oid terminlar tarjimalari tadqiqotchilar e‘tiborini borgan sari ko‘proq o‘ziga tortayotganligidan dalolat beradi.

Mamlakatshunoslik terminlari tarixiy jihatdan taraqqiy etgan bo‘lib, har bir davrda zamonaviy siyosatshunoslik, iqtisodiyot, huquq va ijtimoiy fanlarning o‘zgarishlariga mos ravishda shakllangan. Mamlakatshunoslikning ilk davrlarida davlat va siyosat haqida fikr yuritgan faylasuflar va olimlar, masalan, qadimgi Yunonistonda Platon, Aristo, Rimda Seneka va boshqalar davlatning mohiyati va uning tizimi haqida qator tushunchalar yaratganlar.

Qadimgi tarixda, ayniqsa, qadimiy davlatlar rivojlanishida mamlakatshunoslik tushunchalari shakllanishida bir qator falsafiy va ijtimoiy qarashlar muhim o'rin tutgan. Masalan, miloddan avvalgi asrlarda Aristo “politia” (davlat) va “demokratiya” kabi tushunchalar orqali davlatning shakllari haqida tushuncha yaratgan edi.

O'rta asrlarda, asosan, diniy qarashlar mamlakatshunoslik terminologiyasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Islam diniy-siyosiy ta'limotlari orqali “xilofat”, “sultonlik”, “amirlik” kabi tushunchalar shakllandi. O'rta asrlar va yangi davrda, ayniqsa Yevropada davlatlarning boshqaruv tizimlariga oid yangi tushunchalar va atamalar yuzaga keldi.

Mamlakatshunoslikning bugungi talqini ko'plab ilmiy maktablar, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarning ta'siri ostida rivojlanmoqda. Ularning har biri o'ziga xos yondashuvlar va tushunchalar bilan ta'riflanadi.

1. **Davlat (State)** –mamlakatshunoslikdagi eng asosiy va muhim terminlardan biridir. Zamonaviy mamlakatshunoslikda davlat faqatgina geografik hudud, aholi va hokimiyat tizimi bilan cheklanmaydi, balki uning qonunlari, siyosiy tuzilmasi va xalqaro munosabatlari ham muhim ahamiyatga ega.

2. **Siyosiy tizim (Political system)** – Bu, davlatning siyosiy tashkilotini, boshqaruv shakllarini va ijtimoiy guruhlarining davlatga ta'sirini ifodalaydi. Bu atama turli siyosiy tizimlarni (masalan, demokratiya, monarxiya, diktatura) tushuntirish uchun ishlatiladi.

3. **Huquq (Law)** – Davlatning qonuniy asoslarini, normativ hujjatlarni o'rganadigan termin bo'lib, mamlakatshunoslikda davlatning qonun chiqarish va ijro etish funksiyalarini tahlil qilishda ishlatiladi.

4. **Siyosiy partiyalar va harakatlar (Political parties and movements)** – Davlatning siyosiy jarayonlaridagi muhim elementlardan bo'lib, ular jamiyatning siyosiy xatti-harakatlarini shakllantiradi va amalga oshiradi.

5. **Demokratiya (Democracy)** – Mamlakatshunoslikda bu tushuncha erkin va teng saylov huquqlari, inson huquqlarini himoya qilish, va davlat hokimiyatining xalqdan kelib chiqishi kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi.

6. **Totalitarizm (Totalitarianism)** va **Avtoritarizm (Authoritarianism)** – bu atamalar davlatning boshqaruv shakllarini, aholining erkinliklari cheklangan tizimlarni ifodalaydi.

Zamonaviy mamlakatshunoslikda bu terminlar juda ko'p, va ular bir-biri bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Hozirgi kunda mamlakatshunoslikda postmodernizm, postkolonializm, gender siyosati kabi yangi yo'nalishlar ham shakllanib, yangi terminlar, masalan, “globalizm”, “hududiy suverenitet”, “koalitsiya hukumatlari” kabi tushunchalar kirib keldi.

Bundan tashqari, globalizatsiya, migratsiya, ekologik xavf-xatarlar va iqtisodiy integratsiya kabi zamonaviy muammolar mamlakatshunoslik terminlarining yangi talqinlarini talab qiladi. Shu bilan birga, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy masalalar global miqyosda o'rganilayotgani sababli, mamlakatshunoslikning ilmiy yondashuvlari ham tezda rivojlanmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metod.

Kelly Dorothy [3, 33] tarjimonlarni madaniyatlar orasidagi vositachi sifatida belgilaydi. Samarali muloqotga erishish uchun ushbu “vositachilar” ikkala madaniyatni ham bilishlari kerak, aks holda ma'lumot noto'g'ri uzatilishi mumkin. Demak, tarjimonlarning vazifasi juda dolzarb va har bir tarjimon bu muhim vazifani bilishi kerak. Tarjima qilayotganda, ayniqsa, tarjima qilinayotgan narsa o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun manba va maqsad tillarning madaniy kelib chiqishi haqida ma'lumotga ega bo'lishingiz kerak.

Tarjima mamlakatshunoslikdan alohida tushunilmasligi kerak, har ikkala mavzuning o'zaro bog'liqligi tarjimonlarga sharoitga mos keladigan tarjimani etkazishga yordam beradi. Maqsadli madaniyatning adekvat va tushunarli tasvirini taklif qilish uchun siz madaniyatga xos topilmalarni qo'lga kiritishingiz va tushunishingiz kerak. Biroq, agar tarjimalar faqat so'zlarga nisbatan ko'rib chiqilsa, uni yaxshi tarjima deb bo'lmaydi, keyin tarjima tejamkor ko'rinadi va kutilgan samaraga erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, so'z uchun bir nechta tarjima variantlari mavjud va so'zlarni to'g'ri tanlash faqat to'g'ri tushunish bilan amalga oshirilishi mumkin. Matnning haqiqiy ma'nosiga faqat so'zlarni diqqat bilan tanlash bilan erishish mumkin.

Lug'aviy ma'nosida har qanday aksni bildiruvchi "mamlakatshunoslik" termini turli fan sohalarida (jug'rofiya, madaniyatshunoslik) muayyan terminologik ma'noda qo'llanadi. Jumladan, tarjimashunoslikda u "tarjimaning lingvomadaniy masalalari" ma'nosida tushuniladi. Lingvomadaniy birliklarni qiyoslashda yoki ularni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda o'sha davr madaniyati, xususan, xalq og'zaki ijodining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olish lozim.

"Mamlakatshunoslik" terminlari o'zbek tilida "davlatshunoslik" yoki "mamlakatlararo aloqalar" sohalariga oid ilmiy faoliyatni anglatadi. Bu sohada mamlakatlar, ularning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va tarixiy tuzilmalari, shuningdek, xalqaro munosabatlar, diplomatiya, xavfsizlik siyosati va umumbashariy masalalar o'rganiladi.

Mamlakatshunoslik sohasida ishlatiladigan ba'zi muhim terminlar:

1. **Mamlakatshunoslik (Mamlakatshunoslik fani)** – Mamlakatlar va ularning ijtimoiy-siyosiy tizimlari haqida ilmiy tadqiqotlar olib boradigan fan. Bu soha o'z ichiga siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar, iqtisodiyot va madaniyatshunoslik kabi sohalarini oladi.

2. **Diplomatiya** – Mamlakatlar o'rtasidagi rasmiy munosabatlarni, kelishuvlarni va bitimlarni muvofiqlashtirish jarayoni. Diplomatiya xalqaro siyosatda muhim rol o'ynaydi.

3. **Xalqaro aloqalar** – Mamlakatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalar tizimi. Bu atama global miqyosda mamlakatlar o'rtasidagi barcha turdagi o'zaro ta'sirlarni o'rganadi.

4. **Mamlakatlararo munosabatlar** – Mamlakatlar o'rtasidagi rasmiy yoki norasmiy munosabatlar va ularning tizimiga oid ilmiy izlanishlar.

5. **Geosiyosat** – Xalqaro siyosatni va mamlakatlarning strategik qiziqishlarini, ular o'rtasidagi geografik, iqtisodiy, madaniy va harbiy omillarni o'rganadigan fan.

6. **Xavfsizlik siyosati** – Mamlakatning milliy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan siyosat va strategiyalar, shuningdek, xalqaro xavfsizlik muammolarini o'rganish.

7. **Siyosatshunoslik** – Mamlakatlarning ichki siyosiy tizimlari va ularning tashqi siyosatini o'rganadigan fan. Siyosatshunoslik mamlakatlarning hukumat tuzilmalari, partiyalar tizimi, saylovlar va fuqarolik jamiyati masalalarini qamrab oladi.

Mamlakatshunoslik, shuningdek, davlatlar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, global muammolar va ularning hal etilishida qanday yondashuvlar qo'llanilishini o'rganadi. Bu fan sohasining rivojlanishi siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal etishda, diplomatik kelishuvlarni amalga oshirishda va xalqaro tinchlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Lingvokulturologiya *etnopsixolingvistika* bilan ham chambarchas aloqada bo'ladi. *Etnopsixolingvistika* nutqiy faoliyatda muayyan an'analar bilan bog'liq muomala elementlarining qanday paydo bo'lishini, turli til egalarining verbal va noverbal muloqotidagi farqlarni o'rganadi; nutqiy etiket va "dunyoning rangli manzarasi"ni, turli xalqlardagi ikki tillilik va ko'p tillilik hodisalarini tadqiq etadi. *Etnopsixolingvistikaning* asosiy tadqiqot metodi *assotsiativ eksperiment* bo'lsa, lingvokulturologiya o'rniga ko'ra tilshunoslik va madaniyatshunoslikning turli metodlaridan foydalanadi.

Xulosa. Ingliz tilidagi o'ziga xos madaniyat, urf-odatlar, an'analar, siyosiy va ijtimoiy tizimlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda qanday o'zgarishlarga uchrashini, qaysi terminlar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinishi mumkin yoki qaysi terminlar madaniyatshunoslik kontekstida yangi ma'nolarga ega bo'lishini aniqlashni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение: учебное пособие. – 2-е изд., М.: Академия, 2006. –С. 56
2. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2012. –№ 5. –Б. 9
3. Kelly Dorothy. The Translation of Texts from the Tourist Sector: Textual Conventions, Cultural Distance, and Other Constraints. – 1998. – Trans 2. – P. 33–42
4. Newmark P.A. Textbook of translation. – London: Prentice Hall Longman, 1988. – 292 б.
5. О'zbekiston milliy ensiklopediyasi. –Т., О'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 tomli. 2000-2006.

LEKSIKOGRAFIYA-SO'ZLARNING SEMANTIK TUZILISHINI TADQIQ ETUVCHI LINGVISTIK SOHA SIFATIDA

G.R.Tilovova, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada l-ug'atlar ma'lum ijtimoiy vazifalar bajarishi, jumladan, o'quvchiga muayyan hodisa yoki holat haqida ma'lumot olishi, uni o'z va o'zga tillardagi so'zlar bilan tanishtirishi, tilni, uning lug'at tarkibini takomillashtirish va tartibga solishga yordam berishi bilan katta ahamiyat kasb etib, doimo zamona bilan hamnafas tarzda mukammallashib borishi zarurligi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'lar: Lug'at tushunchasi, leksikografiya, o'zbek lug'atchiligi tarixi, lug'at turlari, umumiy va maxsus lug'atlar, lingvistik lug'atlar, tarjima lug'atlar, izohli lug'atlar, etimologik lug'atlar, o'quv lug'atlari.

Аннотация. В данной статье словари выполняют определенные социальные функции, в том числе обеспечивают читателя информацией о конкретном событии или ситуации, знакомят его со словами на родном и иностранном языках, языке, его словарном запасе. Подчеркивается, что оно приобрело большое значение, поскольку способствует совершенствованию и регулированию, и что его необходимо постоянно совершенствовать в соответствии со временем.

Ключевые слова: Словарная концепция, лексикография, история узбекской лексикографии, типы словарей, общие и специальные словари, лингвистические словари, переводные словари, толковые словари, этимологические словари, учебные словари.

Abstract. In three articles, dictionaries perform certain social tasks, including providing the reader with information about a specific event or situation, improving the content of vocabulary in one's own and foreign languages, words in other languages and has gained great importance as it helps to organize, and has always been perfected in accordance with the times.

Key words: Dictionary concept, lexicography, history of Uzbek lexicography, dictionary types, general and special dictionaries, linguistic dictionaries, translation dictionaries, explanatory dictionaries, etymological dictionaries, educational dictionaries.

Leksikografiya — bu lug'atlar va boshqa leksik materiallarni yaratish, tahlil qilish va tartibga solish jarayoni. Bu soha tilshunoslikning muhim qismi bo'lib, u tilni va uning elementlarini chuqur o'rganish bilan shug'ullanadi. Leksikografiya nafaqat lug'atlarni ishlab chiqish, balki ularning tarkibi, tuzilishi va ishlatilishiga ham oid.

Leksikografiya tilshunoslikning lug'at tuzish va lug'at tiplari haqida bahs yurituvchi tarmog'idir. Lug'at tuzish esa o'ziga xos bilim, metod va qoliplarni talab qiladi. Lug'at tuzish uchun talab qilinadigan bilim lug'at yuzaga keltiriladigan tilning semantikasi, grammatikasi, uslubiylati, qolaversa, tarixi va dialektlaridan iborat.

Turli xildagi lug'atlar tuzish umummadaniy ahamiyatga egadir. Lug'at alifbo tartibida tuzilib, qulay qo'llanma sifatida xalq ommasiga bilim beradi, madaniy-ma'rifiy vazifani bajaradi.

Lug'atlar ma'naviy madaniyat sohasida muhim o'rin egallaydi, ularda jamiyatning ma'lum davrda erishgan bilimlari aks etadi. Lug'atlar har birimizga ilmiy jarayonda to'g'ri va aniq ishlashga, real va obyektiv fikrlash va tasavvur qilishga yordam beradi.

O'zbek leksikografiyasi uzoq va boy tarixga ega. Biroq hozirgi kun nuqtai nazaridan olib qaraganda, lug'atchiligidimizda ba'zi muammolar ham mavjud. Ayniqsa, kundan kunga rivojlanib borayotgan davlatimiz, fanimiz va madaniyatimizni yuksaltirish singari ezgu vazifalar lug'atchilik muammosini va lug'atxonlik madaniyatini keskin hal qilish lozimligini ko'rsatmoqda. Mustaqillikka erishgan o'zbek xalqining ma'naviy-ma'rifiy yuksalishi, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va uning oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish, xususan, ijodiy tafakkur sohibini tayyorlash, ta'limning ilk bo'g'inlaridanoq lug'atlardan keng, maqsadli foydalana oladigan, izchil va mantiqiy so'z bankiga ega o'quvchini tarbiyalash ham aynan o'zbek lug'atchiligini rivojlantirish va ommalashtirish tamoyili bilan uzviy bog'liq.

Lug'atchiligidagi bugungi eng dolzarb muammo – o'quv lug'atlarining yo'qligidir. Afsuski, soha bu borada ancha orqada qolgan. O'quv lug'atlari –har qanday tur va hajmdagi, aynan biror tilda so'zlashishni o'rgatishga mo'ljallangan leksikografik asar hisoblanadi. O'zbek leksikografiyasida lug'atlar yaratish borasida ancha yutuqlar qo'lga kiritilgan bo'lsa-da, o'quv lug'atchiligi oqsab kelmoqda. Hozirgi kunda o'quvchilarimiz quyidagi lug'atlardan foydalanib kelishmoqda:

1. “O'zbek tilininig imlo lug'ati”: (Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. T., 1995. Tiraj: 15000 nusxa) .
2. “Imlo lug'ati” (Hojiyev A., Abdullayev Y., Zafarova C. T. 1-nashri, 1964. 4-nashri 1981. Tiraj: 100000) .
3. “O'zbek tilining orfoepik lug'ati” (Hojiyev A. tahr. ostida T., 1977. Tiraj: 13000) .

Lug'atlardan foydalanish madaniyati saviyasining shakllanganligining yorqin dalillaridan biri shuki, 1995-yilda atigi 150000 nusxada nashr etilgan, «O'zbek tilining imlo lug'ati»ni hozir ham kitob do'konlaridan topish mumkin. Vaholanki, agar maktab o'quvchilarining har yillik miqdori qariyb 6000000 ekanligini nazarda tutsak, bu imlo lug'atidan 400 o'quvchiga 1 lug'at to'g'ri keladi. Shunisi ham borki, lotin yozuviga asoslangan hamda hozirgi davr talabi bo'lgan bu imlo lug'atidan nafaqat o'quvchilar, balki talabalar, ma'rifat va madaniyat xodimlari, davlat va tashkilot organlari foydalanishga ehtiyojmand. Demak, bu holda, 1500-2000 kishiga atigi 1 ta lug'at to'g'ri kelishi kelib chiqmoqda. Imlo lug'ati bilan ta'minlanish rivojlangan davlatlarda 15-20 talabgorga bitta to'g'ri kelishini hisobga olsak, O'zbekistonda amaliy imlo lug'ati bilan ta'minlanish qariyb 70-100 baravar kamdir. Maktab o'quvchilari uchun yangi yozuvda chiqarilgan **“Imlo va talaffuz lug'ati”** ham mavjud bo'lib, sanoqli nusxalarda chiqarilgan. Bu lug'atdan ham keng omma foydalanish imkoniyatiga ega emas. Shunisi achinarliki, o'zbeklarda umuman 2000 kishiga 1 ta lug'at to'g'ri kelsa, ruslarda bitta oilaga 4-5 ta lug'at to'g'ri keladi.

Bunaqada madaniy saviyaning yuksalishi-yu, ilm-fan taraqqiyoti haqida so'z borishining o'zi foydasizdir.

Xullas, shu kabi jiddiy muammolarni hisobga olib, hozirgi o'zbek leksikografiyasi o'quv lug'atlarini, xususan, uyadosh so'zlar lug'ati, o'quvchilar uchun sinonimik so'zlar lug'ati, shakldosh so'zlar lug'ati, o'quvchilar uchun izohli lug'at (hayvon nomlari asosida (qar: Jumayeva Saodat, Murodova Zulxumor. Buxoro -2004), ideografik lug'atlar tuzish kabi masalalarni o'z oldiga dolzarb vazifa qilib qo'ydi.

Endi, O'TIL haqida to'xtalsak. Ma'lumki, bu lug'at 2 jildli, 1981-yilda nashr qilingan bo'lib, umumiy izohli lug'at hisoblanadi. 60000 so'zning izohiga bag'ishlangan bu lug'at o'zbek lug'atchiligidagi yutug'i, desak xato bo'lmaydi. Biroq, bugungi kun nigohi bilan qaraganda, ba'zi bir ko'z yumib o'tolmaydigan kamchiliklarning guvohi bo'ldik. Jumladan, lug'at maxsus mutaxassislariga mo'ljallangan. Bu esa o'zbek xalqi uchun nisbiy qiyinchiliklarni, hatto tushunmovchiliklarni keltirib chiqargani sir emas. Lug'atda keltiriladigan ko'pchilik tavsiflar o'zbek ongi-shuuri, tafakkuriga mos emas. Bundan tashqari, lug'atga kiritilgan so'zlarning 40 foizi rus tilidan kirib kelgan, qo'pol qilib aytganda tarjima qilingan (buni olma – meva va daraxt: яблоко – яблоня misolida) . Shuningdek, milliy g'oyalarimizga muvofiq kelmaydi. Ana shu va boshqa ko'plab jihatlarni e'tiborga olgan holda O'zRFA “ O'zbek tili, adabiyoti” va folklori ” instituti ilmiy jamoasi ko'p jildli “O'zbek tilining izohli lug'ati”ni yaratishga kirishdilar.

Lug'at – bilimlar xazinasini, madaniyatimiz, ilm-fan va san'at, dunyoqarashimizni yuksaltirishga qaratilgan ulkan zahmatlar mevasi. Lug'atlar tuzilishi, ya'ni leksikografiyani – igna bilan quduq qazishga o'xshatish mumkin. Shuning uchun har bir leksikografik asar – yuksak tahsinga, hurmatga loyiq tarzda tuzilishi lozim.

Lug'atlardan olam-olam bilim, ma'lumot olamiz. U fan-texnika, san'at, adabiyot bo'yicha yangiliklarni bayon etib, nutq madaniyatimiz va so'z boyligimizni oshiradi. Lug'at bilan ishlash – maroqli, qiziqarli va zavqli. Lug'atlar, ensiklopediya va ma'lumotnomalar bilan ishlashni tamoyil qilib olgan kishi esa savodli, ongli va madaniyatli insondir.

Har qanday milliy tilning asosiy so'z boyligini, shu tilning tarixan rivojlanish hamda muayyan lug'atni yaratish chog'idagi turg'un holatini lisoniy tizim va nutqiy faoliyat birligida ifoda qiluvchi katta hajmli filologik lug'atlar ulkan ahamiyatga molik ishlar sifatida baholanishga loyiqdir.

Tilning rivojlanish jarayonida lug'at tarkibi (leksikasi) boshqa sohalariga qaraganda tez, sezilarli, jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Buning sabablari ma'lum, albatta. Bu o'zgarishlar leksikaning faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham rivojlanishini aks ettiradi. Leksikadagi taraqqiyot, o'zgarishlar yangi lug'aviy birliklarning paydo bo'lishi va ma'lum lug'aviy birliklarning unutilishi (iste'moldan chiqishi), so'zlarning yangi ma'nolar kasb etishi va ayrim ma'nolarning o'zgarishi kabi hodisalardan iborat bo'la oladi. Bu jarayonda lug'aviy birliklarning adabiy me'yor bo'lgan munosabatida, qo'llanishi va boshqa xususiyatida yuz beradi. Ana shunday o'zgarishlar ma'lum darajaga kelganda ularni nazariy va amaliy jihatdan aks ettiruvchi tadqiqotlarga ehtiyoj tug'iladi.

Leksikografiya tilshunoslikning muhim qismi bo'lib, u lug'atlar va leksik materiallarning yaratilishi, tahlili va tartibga solinishi bilan bog'liq. Bu soha nafaqat tilni o'rganishda, balki madaniyat va tarixni tushinishda ham muhim ahamiyatga ega. Leksikografiyaning turli turlari va uning ahamiyati til va madaniyatni saqlashda va rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. –T. O'qituvchi. 1985. –144 bet.
- 2.Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli Lug'ati. –T:O'zbek milliy entsiklopediyasi. 2002. –280 bet.
- 3.Yo'ldoshev I., Muhamedova C., Sharipova O., Majidova R. Tilshunoslik asoslari. – T., 2013.
- 4.Jabborov X. Ona tili darslarida lisoniy terminlarni o'rgatish va uning ahamiyati. Ilmiy to'plam. Qarshi. 1993. 28-29-betlar.
- 5.Yo'ldoshev I., Muhamedova C., Sharipova O., Majidova R. Tilshunoslik asoslari. – T., 2013.

UO'K 81'33

DO'PPICHILIK TERMINLARINING LUG'ATLARDAGI TALQINI

D.A.Toshboyeva, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada do'ppichilik san'ati bilan bog'liq terminlarning lug'atlardagi talqini tahlil qilinadi. Etnografik, hunarmandchilikka ixtisoslashgan va lingvistik lug'atlardagi yondashuvlar o'rganilib, terminlarning madaniy va lingvistik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, terminlarning tarixiy ildizlari, semantik xususiyatlari va texnologik jarayonlardagi o'rni izohlangan. Ushbu maqola milliy hunarmandchilikni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Do'ppichilik, terminologiya, etnografik lug'atlar, lingvistik tadqiqot, milliy hunarmandchilik, madaniy meros.

Аннотация. В данной статье рассматривается интерпретация терминов, связанных с искусством изготовления тюрбеек, в словарях. Исследованы подходы этнографических, специализированных ремесленных и лингвистических словарей, освещена культурная и лингвистическая значимость терминов. Также проанализированы исторические корни, семантические особенности и роль терминов в технологических процессах. Статья предлагает научные подходы, направленные на сохранение и развитие национального ремесленного искусства.

Ключевые слова: Тюрбетейка, терминология, этнографические словари, лингвистические исследования, национальное ремесло, культурное наследие.

Abstract. This article examines the interpretation of terms related to the art of skullcap-making in dictionaries. The approaches of ethnographic, specialized craft, and linguistic dictionaries are analyzed, highlighting the cultural and linguistic significance of these terms. The historical roots, semantic features, and role of the terms in technological processes are also explored. The article offers scientific approaches aimed at preserving and developing national craftsmanship.

Keywords: Skullcap-making, terminology, ethnographic dictionaries, linguistic research, national craftsmanship, cultural heritage.

Kirish. Do'ppichilik, O'zbekistonning boy madaniy merosining ajralmas qismi sifatida, asrlar davomida milliy hunarmandchilikning muhim sohasi bo'lib kelgan. Ushbu hunarmandchilik san'ati nafaqat amaliy ahamiyatga ega, balki xalqning estetik qarashlari, ma'naviy qadriyatlari va tarixiy

tajribalarini o'zida aks ettiradi. Do'ppichilik faoliyati bilan bog'liq atamalar esa bu sohaning lingvistik va madaniy xazinasini tashkil etadi.

Mazkur terminlar, hunarmandlarning kundalik faoliyatida qo'llanilib, maxsus jarayonlarni, asbob-uskunalarini, materiallarni va naqsh elementlarini ifodalaydi. Bunday terminologiyani ilmiy-nazariy o'rganilishi do'ppichilikning umumiy rivoji, uning texnologik va madaniy jihatlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy lug'atchilik faoliyatida ushbu atamalarning to'liq va aniq talqini o'z o'rnini topgan.

Do'ppichilik terminlari lug'atlardagi aks ettirilishi, ularning kelib chiqishi, ma'no ko'lamlari va lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish nafaqat lingvistika sohasida, balki milliy hunarmandchilikni tadqiq qilishda ham muhim ilmiy yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada do'ppichilik bilan bog'liq terminlarning lug'atlardagi talqini, ularning tasnifi va lingvistik tahliliga alohida e'tibor qaratiladi.

Do'ppichilik — O'zbekiston xalqining boy madaniy an'analari va hunarmandchilik mahoratini o'zida mujassam etgan milliy san'at turlaridan biridir. Ushbu hunarmandchilik sohasi o'ziga xos texnologiyalar, naqshlar va dizaynlar orqali milliy madaniyatni ifoda etadi. Do'ppichilik faoliyatida foydalaniladigan terminlar bu sohaning nafaqat texnik jarayonlarini, balki madaniy va estetik qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Do'ppichilik bilan bog'liq terminlar hunarmandchilikning maxsus jarayonlarini, ish qurollarini, naqsh va bezak usullarini ifodalashda qo'llaniladi. Ushbu terminlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ish jarayonlari bilan bog'liq terminlar:**

o' **“Chizma”** — do'ppining naqshini avval qog'ozga yoki matoga chizib olish jarayonini anglatadi.

o' **“Tikma”** — do'ppiga naqsh tushirishda ishlatiladigan kashtachilik texnikasi.

o' **“Qo'shma”** — bir nechta matoni birlashtirib tikish usuli.

2. **Materiallar va asbob-uskunalar bilan bog'liq terminlar:**

o' **“Shobbo”** — do'ppini tikishda ishlatiladigan ipak ip.

o' **“To'qmoq”** — matoni tekislash yoki naqshni mustahkamlashda ishlatiladigan yog'och asbob.

3. **Naqsh elementlari bilan bog'liq terminlar:**

o' **“Iroqi”** — geometrik yoki gul naqshlarining chiroyli usuli.

o' **“Zanjira”** — bir-biriga ulangan naqshlar tizimi.

Do'ppichilik terminologiyasi milliy hunarmandchilikning rivojlanishi va madaniy xotirani saqlab qolish uchun quyidagi jihatlarida muhim ahamiyatga ega:

1. **Madaniy merosni saqlash:** Terminlar hunarmandchilik madaniyati va tarixini aks ettirib, ularni kelgusi avlodlarga yetkazadi. Har bir termin o'zida milliy qadriyatlarni ifodalaydi.

2. **Hunarmandchilik san'atining rivojlanishi:** Terminologiyani to'g'ri tasnifi va qo'llanilishi hunarmandchilik san'atini ilmiy-nazariy asosda o'rganish va rivojlantirish imkoniyatini beradi.

3. **Lingvistik xazinaning boyishi:** Do'ppichilik sohasidagi terminlar o'zbek tili lug'aviy tarkibining maxsus qatлами sifatida milliy tilning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

4. **Professional tayyorgarlikni oshirish:** Hunarmandchilik sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar va talabalar uchun bu terminlar maxsus bilim manbai hisoblanadi.

Do'ppichilik terminlari milliy hunarmandchilikning ajralmas qismi bo'lib, ular nafaqat texnik jarayonlarni, balki xalqning tarixiy va madaniy hayotini ham aks ettiradi. Ushbu terminlarni chuqur o'rganish va lug'atlarda to'g'ri aks ettirish milliy madaniyat va hunarmandchilikni asrash hamda kelajakda rivojlantirish uchun mustahkam poydevor bo'ladi.

Do'ppichilik terminlarini lug'atlardagi talqini ularning semantik, lingvistik, va etnografik jihatlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Turli lug'atlardagi talqin usullari terminlarning mazmunini ochib berish, ularning qo'llanish doirasi va tarixini yoritishga xizmat qiladi. Quyida lug'atlardagi asosiy talqin usullari keltirilgan.

Etnografik lug'atlardagi terminlarning izohi milliy hunarmandchilik madaniyati va an'alarini aks ettiradi. Bunday lug'atlardagi talqinlar asosan quyidagi jihatlariga e'tibor qaratadi:

- **Tarixiy-madaniy kontekst:** Terminlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga madaniy muhitning ta'siri o'rganiladi. Masalan, "*iroqi*" naqshi arab va turkiy madaniyatning qo'shilib ketish jarayonidan kelib chiqqan.

- **Hududiy xususiyatlar:** Terminlarning mintaqaviy farqlari va dialektal shakllari tahlil qilinadi. Masalan, "*so'zan*" atamasi ba'zi hududlarda "*so'zana*" shaklida ishlatiladi.

Etnografik lug'atlardagi talqinlar orqali do'ppichilikning milliy madaniyatdagi o'rni haqida chuqur tasavvur hosil qilinadi.

Maxsus hunarmandchilik lug'atlarida terminlarning texnik jihatlariga ko'proq urg'u beriladi. Bunda quyidagi yo'nalishlar asosida talqin qilinadi:

- **Texnologik jarayonlar:** Terminlarning texnologik jarayonlardagi roli va ahamiyati yoritiladi. Masalan, "*to'qmoq*" — matoni tekislash yoki naqshni mustahkamlashda ishlatiladigan asbob.

- **Materiallar:** Ishlatiladigan materiallarning nomlari va tavsifi beriladi. Masalan, "*shobbo*" — ipak ip turini anglatadi.

- **Bezak elementlari:** Naqsh va dizayn usullarining nomlari izohlanadi. Masalan, "*zanjira*" naqshning bir-biriga ulanib ketgan ko'rinishini ifodalaydi.

Lingvistik lug'atlardagi talqin usullari terminlarning tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilishini ko'zda tutadi. Ushbu lug'atlardagi tahlil quyidagilarni qamrab oladi:

- **Fonetik va morfologik xususiyatlar:** Terminlarning fonetik shakli, morfologik tarkibi va ularning turli shakllari izohlanadi. Masalan, "*iroqi*" so'zining arabcha kelib chiqishi va o'zbek tilidagi moslashuvi ko'rsatiladi.

- **Etymologik tadqiqot:** Terminlarning kelib chiqishi va tarixiy ildizlari aniqlanadi. Bu, ayniqsa, "*do'ppi*" so'zining turkiy ildizlari haqida ma'lumot beradi.

- **Semantik tahlil:** So'zlarning lug'aviy va kontekstual ma'nosi chuqur tahlil qilinadi. Masalan, "*tikma*" so'zi nafaqat tikish jarayonini, balki bezak san'ati usulini ham anglatadi.

Universal lug'atlardagi terminologik talqin umumiy ma'noda tushuntirishga qaratilgan. Bunday lug'atlar turli sohalaridagi foydalanuvchilar uchun qulay bo'lib, oddiy va sodda izohlarni taqdim etadi. Masalan:

- **Tushunchani umumlashtirish:** "*So'zan*" — naqsh bilan bezatilgan ipak mato.

- **Amaliy qo'llanilishi:** "*Do'ppi*" — o'zbek milliy bosh kiyimi, bezakli naqshlar bilan ishlangan.

Zamonaviy lug'atlardagi do'ppichilik terminlari texnologiya va san'atning yangi yondashuvlari bilan boyitilgan. Ayniqsa, raqamli lug'atlar va interaktiv platformalarda terminlarning multimediyaga asosida talqini (rasmlar, audio va video) keltiriladi, bu foydalanuvchilar uchun tushunishni yanada osonlashtiradi.

Do'ppichilik terminlarini turli lug'atlardagi talqini ularning semantik boyligini, lingvistik xususiyatlarini va madaniy ahamiyatini yoritib beradi. Etnografik, lingvistik va hunarmandchilik lug'atlardagi turli yondashuvlar terminologiyani barcha jihatlarini qamrab olib, ularning ilmiy tadqiqot va amaliy faoliyatdagi o'rnini mustahkamlaydi. Ushbu talqin usullarini tizimli ravishda o'rganish milliy hunarmandchilik va lug'atchilik sohasining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Xulosa. Do'ppichilik terminlari O'zbekiston milliy madaniyati va hunarmandchiligini aks ettiruvchi muhim leksik qatlam hisoblanadi. Ushbu terminlarning lug'atlardagi talqini nafaqat ularning to'g'ri tushunilishi va qo'llanilishiga, balki milliy merosni saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Lug'atlardagi talqin usullari — etnografik, hunarmandchilikka ixtisoslashgan, lingvistik va universal yondashuvlar — terminlarning texnik, madaniy va lingvistik mazmunini to'liq ochib beradi. Har bir yondashuv o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, terminlarning tarixiy ildizlarini, mintaqaviy farqliliklarini va zamonaviy foydalanish doiralarini tahlil qilish imkonini beradi.

Kelgusida do'ppichilik bilan bog'liq maxsus lug'atlarni yaratish, ularni zamonaviy texnologiyalar yordamida interaktiv shaklda taqdim etish, milliy hunarmandchilik va lingvistika sohalarida ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu orqali do'ppichilik san'ati nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham keng targ'ib qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston milliy hunarmandchiligi. O'zbekiston madaniy merosi ansambli, Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2019.
2. Bogdanov, I.V. Этнографический словарь народных ремёсел Средней Азии. Москва: Наука, 1985.
3. Хайдарова, Н. Национальное декоративное искусство Узбекистана. Ташкент: Шарк, 2018.
4. Краткий лингвистический словарь тюркских языков. Москва: Восточная литература, 2015.

UDC 81

THE USAGE OF MACHINE TRANSLATION TOOLS IN UZBEK-ENGLISH LANGUAGES

*M.K.Toshpulatova, teacher, Termiz state university, Termiz**S.O.Ochilova, student, Termiz state university, Termiz*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillari kontekstida mashinaviy tarjima (MT) vositalarining amaliy qo'llanilishi va samaradorligi o'rganilgan. Tillararo aloqa ehtiyoji ortib borayotgan bir paytda MT vositalari lingvistik ko'priklar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Biroq o'zbek tilining lingvistik va grammatik xususiyatlari turli mashinaviy tarjima vositalari tomonidan ingliz tiliga aniq tarjima qilishda qiyinchilik tug'diradi. Ushbu tadqiqotda mashhur MT vositalarining samaradorligi baholanib, leksik birliklar va so'z birikmalarining tarjimasi taqqoslandi. Shuningdek, parallel korpuslar va moslashtirilgan MT tizimlari kabi lingvistik resurslarni integratsiyalash orqali tarjima sifatini oshirish imkoniyatlari muvaffaqiyatli qilinadi. Ushbu natijalar o'zbek-ingliz tarjimalari uchun yanada samarali MT yechimlarini ishlab chiqishga hissa qo'shishga, shuningdek, aloqa, ta'lim va madaniy almashinuvni rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: mashinaviy vositalar, tillar, amaliy qo'llanilish, onlayn, so'z birikmalari.

Аннотация. В данной статье изучено практическое использование и эффективность инструментов машинного перевода (МП) в контексте узбекского и английского языков. По мере роста потребности в межкультурной коммуникации инструменты МП играют ключевую роль в создании языкового моста. Однако лингвистические и грамматические особенности узбекского языка создают сложности для точного перевода на английский язык с использованием различных систем машинного перевода. В этом исследовании оценивается работа популярных инструментов МП, проводится сравнение перевода лексем и словосочетаний. Также рассматриваются возможности интеграции лингвистических ресурсов, таких как параллельные корпуса и настраиваемые системы машинного перевода, для повышения качества перевода. Результаты направлены на развитие более эффективных решений для узбекско-английских переводов, что способствует коммуникации, обучению и культурному обмену.

Ключевые слова: машинные инструменты, языки, практическое использование, онлайн, словосочетания.

Abstract. In this article, practical usage and effectiveness of machine translation (MT) tools were studied in the context of Uzbek-English languages. As the need for cross-lingual communication increases, MT tools play a crucial role in building linguistic bridge. However, linguistic and grammatical features of Uzbek language challenges can be compared for accurate translation into English by different machine translators. This research evaluates the performance of popular MT tools, compares how machine tools translate lexemes and word combinations. Additionally, it discusses the potential of integrating linguistic resources, such as parallel corpora and customized MT systems, to enhance translation quality. The findings aim to contribute to the development of more effective MT solutions for Uzbek-English translations, facilitating communication, education, and cultural exchange.

Key words: machine tools, languages, practical usage, online, word combinations

Introduction. Machine translation (MT) is the translation, by means of a computer using suitable software, of a text written in the source language (SL) which produces another text in the target language (TL) which may be called its raw translation. This definition seems to imply that the

resulting TL translation may be used as a professional product would, but machine translation and professional translation, even if closely related in purpose, are not interchangeable products (Sager 1994: 261). Machine translation should be clearly distinguished from other translation technologies such as computer-aided translation. In MT, translation is performed by the computer, with no human intervention in the process (although, as will be seen, there may be need for human intervention before or after it); in computer-aided translation, translation is performed by a professional with the aid of a range of translation tools* to help them. Evaluation still is an open subject in the field of MT. MT depends strongly on the quality of the raw machine-translated text. However, defining MT quality in general terms has proven to be very difficult, and indeed, the adequacy of raw output may vary from one purpose to another purpose. For instance, a raw machine-translated text may be almost perfectly understandable to a native speaker of the TL, but may still need heavy post-editing to make it fit for publishing. And, conversely, MT errors that make a substantial part of the raw text unintelligible for that native speaker may be very easy to spot and correct by a skilled post-editor. Electronic dictionary is a dictionary, which exists only in digital form and can be accessed through a number of different information tools. In this article, we used various methods, including descriptive and qualitative analyses, to evaluate several translation tools utilized for the translation of texts. Documentation serves as a critical component of this study, enhancing the research process and optimizing outcomes. As an example of the documentation is the attendable article from uzbek journal "Social Science" named "Phraseological structures of proverbs in Uzbek and Karakalpak languages" written by a scientific researcher DJamila Begjanova. Data of sentence-machine translations in Uzbek and English to analyze the consistency and quality of machine-generated outputs. Collection of official documents, educational materials : "Comparable Corpora and Computer assisted translation" authored by Estelle Maryline Delpech, 2014 especially articles: Arnold, Doug "Why translation is difficult for computers" 2003; These materials provide a comprehensive foundation for analyzing the performance of machine translation tools and identifying areas that require improvement for better handling of Uzbek-English translations.

Results and discussion. In this article, we conducted the research using different machine translation tools for instance: Google translator, Bing translator, Yandex translator, Collins translator, ChatGPT AI translator were the prominent tools for the study.

Table 1.

Abstract translation and its analysis	
Languages	Text
Uzbek original text	Ushbu maqolada O'zbek va Qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari qiyosiy tahlil qilinadi. O'zbek va Qoraqalpoq tillariga xos bo'lgan maqollar, matallar, va boshqa frazeologik birliklarning semantik va strukturaviy farqlari hamda o'xshashliklari ko'rib chiqiladi.
Google translator (GT)	In this article, the phraseological structures of paremies in the Uzbek and Karakalpak languages are comparatively analyzed. Uzbek and Karakalpak semantic and structural differences and similarities of proverbs, proverbs, and other phraseological units characteristic of their languages will be considered.
Yandex translator (YT)	This article provides a comparative analysis of the phraseological structures of paremia in Uzbek and Karakalpak languages. Uzbek and Karakalpak the semantic and structural differences and similarities of Proverbs, matals, and other phraseological units characteristic of their language see.
Bing translator (BT)	In this article, the phraseological structures of the Uzbek and Karakalpak languages are comparatively analyzed. Uzbek and Karakalpak semantic and structural differences and similarities of proverbs, proverbs, and other phraseological units specific to languages will be considered.
Collins translator (CT)	In this article, the phraseological structures of the Uzbek and Karakalpak languages are comparatively analyzed. Uzbek and Karakalpak semantic and structural differences and similarities of proverbs, proverbs, and other phraseological units specific to languages will be considered.
AI ChatGPT translator (AI)	This article provides, a comparative analysis of the phraseological structures of proverbs in Uzbek and Karakalpak languages.

According to the first table, text was translated from English into uzbek by 5 online machine translators: Google translator, Yandex translator, Bing translator, Collins translator, AI translator. All

translation variations have several differences among them, such as: in the layers of morphological, syntactical, lexical. Seemingly, Google, Bing and Collins translators' translation variations are markedly the same. In all three variations, the first sentence was translated as "In this article", but in other ones "This article provides". The word "Matals, maqollar" was translated as the just one equivalent "Proverbs". In Uzbek, "ko'rib chiqiladi" was translated as "will be considered" in Google, Bing, Collins translators, "see" in Yandex translator, but AI translator gave as "examine". There is a word combination in Uzbek "Nutqiy an'analar" translated into English as "Speech traditions" in four translators, in Yandex translator this combination was translated as "Colloquial traditions". In three translators, the verb in Uzbek "E'tibor qaratiladi" was translated as "is paid to", "is drawn to" in Yandex translator, "focuses on" in AI ChatGPT.

In view of the discussed challenges and limitations, it is quite clear that MT will never take the place of professional translators. On the contrary, in certain situations that should be clearly evaluated, one can expect a good MT system to free translators from the most mechanical part of the translation task, so that their productivity increases to match the increasing demand, but one should never expect the MT system – however good – to understand the text, to always solve ambiguities properly and to produce texts conforming to the TL norms or fit for the intended purpose of the translation.

REFERENCES:

1. Arnold et al. 1993: 157; Hutchins & Somers 1992: 161; Koehn 2009: 217p
2. "Comparable Corpora and Computer assisted translation" Estelle Maryline Delpech, 2014. 215-216 pp
3. Phraseological structures of proverbs in Uzbek and Karakalpak languages" DJamila Begjanova. "Social Science" 2024. 274-275 pp
4. Allen, Jeffrey. 2003. "Post-editing." In: Somers 2003a. 297–319pp
5. "Information technologies in translation" S.V. Yelisieva. PMBSNU Publishing House Mykolaiv – 2018. 32p
6. In Artificial and human intelligence: edited review papers presented at the international NATO Symposium, October 1981, Lyons, France, Alick Elithorn & Ranan Banerji (eds), 173–180pp
7. <https://g.co/kgs/8noyx6Q>
8. <https://www.collinsdictionary.com/>
9. <https://www.bing.com/translator>
10. <https://translate.yandex.com/en/translator/English-Russian>
11. <https://chatgpt.com/g/g-5bNPpaVZy-translate-gpt>

UDC 808.3

PARAMETERS OF TEXTUAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGY AND ITS SAMPLING

Z.Tukhtakhodjaeva, PhD, Associate professor, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Frazeologiya til va madaniyatning lingvistik tuzilmasida muhim o'rin tutadi, semantik murakkablik, madaniy aloqalar va pragmatik funksiyalarni o'chib beradi. Ushbu tadqiqot frazeologiyani matn tahlili parametrlarini o'rganadi, uning turli matn turlarida tanlanishi va baholanishiga e'tibor qaratadi. Chastotasi, taqsimoti, semantik xususiyatlari va madaniy o'lchamlarini o'rganish orqali ushbu tadqiqot frazeologiyani tushunish va o'rgatish uchun tuzilmaviy metodologiyani taqdim etadi. Natijalar frazeologiyani lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish va madaniy xabardorlikni oshirishdagi fanlararo ahamiyatini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *frazeologiya, matn tahlili, idiomalar, madaniy o'lchamlar, semantik tahlil, lingvistik kompetentsiya*

Аннотация. *Фразеология играет важную роль в языковой и культурной структуре языка, раскрывая сложность семантики, культурные аллюзии и прагматические функции. В данном исследовании изучаются параметры текстового анализа фразеологии с акцентом на её выборку и оценку в различных типах текстов. Анализируя частотность, распределение, семантические особенности и культурные аспекты, исследование предлагает структурированную методологию для понимания и обучения фразеологии. Результаты подчёркивают междисциплинарное значение фразеологии в повышении языковой компетенции и формировании культурной осведомлённости.*

Ключевые слова: *фразеология, текстовый анализ, идиомы, культурные аспекты, семантический анализ, языковая компетенция*

Abstract. *Phraseology plays a vital role in the linguistic and cultural fabric of language, offering insights into semantic complexity, cultural references, and pragmatic functions. This study investigates the parameters of textual analysis of phraseology, focusing on its sampling and evaluation within various text types. By examining frequency, distribution, semantic features, and cultural dimensions, the study provides a structured methodology for understanding and teaching phraseology. The findings emphasize the interdisciplinary applications of phraseology in enhancing linguistic competence and fostering cultural awareness.*

Keywords: *phraseology, textual analysis, idioms, cultural dimensions, semantic analysis, linguistic competence*

Introduction. Phraseology, a dynamic component of linguistic systems, encompasses idiomatic expressions, collocations, and fixed phrases that enrich language. As a distinct field within linguistics, phraseology not only contributes to semantic richness but also serves as a repository of cultural and historical knowledge. The textual analysis of phraseology involves a multidimensional approach that considers the structural, semantic, and pragmatic aspects of phraseological units (PUs). This study examines the parameters of textual analysis and sampling in phraseology, emphasizing the systematic methodologies used to uncover the linguistic and cultural intricacies of PUs.

Textual analysis in phraseology addresses several challenges, such as identifying idiomaticity, classifying units based on motivation, and understanding their contextual relevance. The integration of these analytical perspectives provides a comprehensive framework for studying PUs within diverse textual environments, contributing to both theoretical linguistics and practical pedagogy (Fiedler, 2007).

Materials and Methods. The study adopts a multi-faceted methodology, combining quantitative and qualitative approaches to examine phraseological units across various texts. Data were derived from a selection of English literary works, journalistic articles, and conversational language to capture the diversity of PUs in real-world contexts.

The textual analysis focused on several critical parameters. Frequency and distribution were examined across different genres to determine patterns of usage and their role in textual coherence. For instance, literary texts often employ idiomatic expressions for stylistic effect, while journalistic texts utilize collocations to ensure clarity and precision (Galperin, 1981). The semantic complexity of PUs was analyzed, focusing on their idiomaticity and figurative interpretations. Structural features, such as syntactic integration and compositional variability, were also examined to understand their role in textual meaning (Kunin, 1996). Furthermore, cultural references embedded in PUs were explored to uncover their historical and societal implications, while their pragmatic functions, such as expressing attitudes or intensifying emotions, were evaluated to understand their communicative effectiveness (Amosova, 1963).

The classification of PUs employed frameworks from Vinogradov, Kunin, and Amosova. Vinogradov's model categorized PUs into fusions, unities, and collocations based on motivation and transparency. Kunin's framework emphasized their syntactic and semantic functions, while Amosova's approach explored the contextual dependencies of PUs, distinguishing idioms, phrasemes, and fixed expressions (Vinogradov, 1953; Kunin, 1996). Sampling focused on diverse text types, including idiomatic expressions and metaphors in literary texts, collocations in journalistic articles, and idioms and phrasal verbs in conversational language (Jerome, 1889; Sinclair, 1991).

Results. The analysis revealed significant findings across several parameters. Phraseological units exhibited varying distributions across genres. In literary texts, there was a high frequency of idiomatic expressions that enriched narrative depth and stylistic appeal. For example, idioms such as "a slap-up supper" and "on the safe side" in Jerome K. Jerome's *Three Men in a Boat* contributed to humor and characterization (Jerome, 1889). Journalistic articles frequently used collocations like "economic recovery" and "policy implementation" to ensure clarity and formality (Sinclair, 1991). Conversational language was dominated by idiomatic and phrasal verbs, reflecting natural speech patterns with expressions like "cut to the chase" and "hold your horses" being particularly common (Lakoff & Johnson, 1980).

Semantic analysis highlighted the continuum of idiomaticity among PUs. Highly idiomatic expressions, such as "kick the bucket," displayed opaque meanings requiring contextual interpretation. Semi-transparent expressions, like "to turn over a new leaf," retained partial motivation, aiding comprehension (Galperin, 1981). The cultural analysis underscored the significance of PUs as carriers of shared knowledge and societal norms. Idioms such as "to carry coals to Newcastle" reflected historical and local contexts, emphasizing the cultural specificity of language (Kunin, 1996). Pragmatically, PUs facilitated emotional and relational dynamics. For example, interjectional phrases such as "By George!" conveyed surprise or admiration, demonstrating their role in interpersonal communication (Amosova, 1963).

Discussion. The findings of this study underline the integral role of phraseology as a subsystem of the English vocabulary, revealing its multifaceted contributions to language. Phraseological units demonstrate structural stability and semantic richness, positioning them as critical components of textual coherence and meaning-making. Their analysis through the frameworks of Vinogradov, Kunin, and Amosova provides a robust understanding of their linguistic properties. These classifications allow for the systematic exploration of idiomaticity, syntactic roles, and contextual dependencies, showcasing the versatility and adaptability of PUs across different genres and text types.

The cultural dimensions of phraseology further highlight its significance as a linguistic repository of shared knowledge and historical narratives. Idiomatic expressions often encapsulate metaphorical meanings rooted in specific cultural and historical contexts. For example, phrases like "the apple of discord" bridge language and mythology, demonstrating how PUs function as markers of cultural identity. Such expressions not only enhance the richness of communication but also serve as tools for fostering cross-cultural understanding, an essential consideration in a globalized linguistic landscape.

The pedagogical implications of phraseological analysis are particularly notable. Incorporating PUs into language education provides learners with a comprehensive understanding of idiomaticity, semantic transparency, and cultural nuances. Activities such as analyzing idiomatic expressions in literary texts or interpreting phrasal verbs in conversational language enable students to engage with both the linguistic and cultural dimensions of English. These approaches enhance linguistic competence and intercultural communication skills, equipping learners to navigate diverse communicative settings effectively. By bridging theoretical insights with practical applications, phraseology emerges as a critical component of language pedagogy, contributing to the holistic development of linguistic proficiency.

Conclusion. The textual analysis of phraseology, guided by systematic parameters and diverse sampling, underscores the intricate interplay of structure, semantics, and culture in phraseological units. These units enrich language by serving as both linguistic tools and cultural artifacts. Through the integration of theoretical frameworks and practical methodologies, this study advances our understanding of phraseology as a critical subsystem of language. Its findings hold significant implications for linguistic research, cultural studies, and language education, emphasizing the importance of phraseology in fostering linguistic and cultural competence.

REFERENCES:

1. Amosova, N. N. (1963). *Fundamentals of English phraseology*. Leningrad State University Press.
2. Fiedler, S. (2007). *English phraseology: A coursebook*. Narr Francke Attempto Verlag.
3. Galperin, I. R. (1981). *Stylistics*. Higher School Publishing.
4. Jerome, J. K. (1889). *Three Men in a Boat*. J.W. Arrowsmith.
5. Kunin, A. V. (1996). *English-Russian phraseological dictionary*. Moscow: Russki Yazyk.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
7. Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
8. Vinogradov, V. V. (1953). *Problems of phraseology*. Moscow: Nauka.

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA AYOLLAR OBRAZINING O'ZIGA XOSLIKLARI*N.N.To'xtayeva, dots., PhD, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhor asarlarida ayollar obrazi, uning hikoyalarida shaxs taqdiri va muhit sharoitlarini xalq hayoti bilan chambarchas bog'lab ko'rsatishi muhokamaetilgan. Shaxs taqdirining shakllanishi va yo'nalishini belgilashda aynan xotin- qizlar obrazlari muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: hikoya, o'zbek adabiyoti, ayol, personaj, xususiyat, shakl, hayot.

Аннотация. В данной статье образ женщины в творчестве Абдуллы Каххора, то, что в его рассказах показана судьба личности и окружающей среды, тесно связаны с жизнью народа. Именно образы женщин и девушек имеют важное значение в определении формирования и направления судьбы человека.

Ключевые слова: рассказ, узбекская литература, женщина, персонаж, особенность, форма, жизнь.

Abstract. This article discusses the image of women in the works of Abdulla Qahhar, the way in which his stories closely link the fate of the individual and the environment with the life of the people. It is precisely the images of women and girls that are important in determining the formation and direction of the fate of the individual.

Keywords: story, Uzbek literature, woman, character, feature, form, life.

Abdulla Qahhor hayotda ham, ijodda ham o'z haqiqatlarini topgan va shu haqiqatlar uchun sabr-toqat bilan kurashgan san'atkordir. Bu haqiqatlar uni chuqur iztirobga solgan, qalbida og'ir tebranishlar va ichki qarama-qarshiliklar yuzaga kelgan. Biroq, u o'zining ongli hayoti va iste'dodini aynan shu haqiqatlarga bag'ishladi. Shu haqiqatlarga tayanib, Abdulla Qahhor ko'nglini nurafshon qilib, ma'naviy o'sish va ulug'lanish yo'lida yuksaldi. Har bir asarida, qattiq mehnat va zargarlik bilan yaratilgan naqadar boqiy haqiqatlar bor. Abdulla Qahhorning ijodiy shaxsiyati juda boy va o'ziga xos saxovatga ega.

XX asrning boshlarida o'zbek adabiyotida ayollar obrazlariga murojaat qilish ko'paydi va nasriy asarlarda turli xil ayol obrazlari yaratildi. Masalan, "Kecha va kunduz" romanidagi Zebi, "Qutlug' qon" romanidagi Gulnor va boshqa personajlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bundan tashqari, Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasidagi Unsin, "Ming bir jon" hikoyasidagi Mastura, "Xotinlar" va "Maston" kabi hikoyalarda ham turli xarakterdagi ayollar obrazlari mavjud. Garchi bu asarlarda ayollar yetakchi qahramon sifatida namoyon bo'lmasa-da, ular asarning maqsadini ochishda muhim rol o'ynaydi. Ayollar obrazini yaratishda yozuvchining iste'dodi va hayotiy tajribasi katta ahamiyatga ega. Rus olimi E. Shore ayollar obrazlarini tasniflashni quyidagicha taqdim etadi: malikalar, jodugarlar, farishtalar, yoqimli va jozibali ayollar, mehribon onalar. U o'z qarashlarini rus adabiyoti misolida asoslab, rus madaniyati va adabiyotida ayol eng yuqori insoniy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtiradi, deb ta'kidlaydi. Yozuvchining "Dahshat", "Anor", "Bemor", "O'g'ri" hikoyalaridagi ayollar parangi, chimmat yopinib, qisinib-qimtinib yuradigan mushtipar bo'lsa, "Ming bir jon", "Maston", "Jonfig'on", "Ko'k konvert", "Sinchalak"dagi xotin-qizlar hamma joyda emin-erkin yuradi, erkaklar bilan bemalol gaplashib, birga ishlaydi. Chunki ular – yangi zamon odamlari. Ularga Unsinlarni azoblagan dodxohlar daxl qilolmaydi. Ular xuddi erkaklar kabi jamiyatning to'la huquqli a'zosi sanaladi. Qonun oldida ular erkaklar bilan teng, barobar.

Abdulla Qahhorning shaxs taqdirining shakllanishi va yo'nalishini asoslab beradigan obrzalardan biri bu "Ming bir jon" hikoyasidagi Mastura obrazi matonatli ayol sha'niga madhiyalar bitadi. Hikoya qahramoni Mastura Aliyeva o'n yildan beri og'ir dard chekadi. "Bechora turmush qurganiga bir yil bo'lar –bo'lmas shu dardga yo'liqqan ekan. Tomog'idan hech narsa o'tmaydi, ovqatni qorniga quyishadi..... Teshib qo'yilgan Ba'zan o'zi quyadi, ba'zan eri...." "Bechoraning tomog'idan hech narsa o'tmasligi ustiga qorniga tez-tez suv to'planar ekan ". Uning ko'rinishi murdani eslatadi. Hikoyachi deydi : "Masturani barilla ko'rdik.... Ko'z o'ngimizda xasta emas, o'lik, haqiqiy o'lik, sap-sariq teri-yu, suyakdan iborat bo'lgan murda ichiga botib ketgan

ko'zlarini katta ochib yotar edi... Tobutda yotgan o'likning qo'limi, oyog'imi, biron sabab orqasida bexosdan qimirlab ketsa kishi qay ahvolga tushadi? Uning o'lim pardasi qoplagan yuzida chaq nab turgan ko'zlarini ko'rgan kishi xuddi shu ahvolga tushar edi". Ba'zi birovlar uni saab bo'lgan, uch kunligi bormi, yo'qmi deyishadi....."[1].

Hikoyada Mastura juda og'ir holatga tushib qolgan bir qahramon sifatida tasvirlanadi. Uning bu darddan qutulishi mumkin emasdek tuyuladi, hatto o'quvchi uning hayotdan voz kechganini o'ylashi mumkin. Biroq, vaziyat boshqa tarzda rivojlanadi. Yozuvchi, og'ir holatni tasvirlaganidan so'ng, kitobxonni Masturaning ajib tabiatiga yaqindan tanishtirishga o'tadi. Vaqt o'tishi bilan, uning kayfiyati va ma'naviy dunyosi haqida yangi jihatlar ochiladi. Mastura palatada yotgan payt, boshqa kasallar ham undan ko'ngil so'rab, oldiga kirishadi. Bu vaqtda kichik bir noxush holat yuz beradi: uning holatini so'rab kelganlar, Masturani ko'rishgach, sarosimaga tushib qoladilar, ular orasidagi Hoji aka esa butunlay o'zini yo'qotib qo'yadi. Mastura esa buni hech qanday muammo sifatida qabul qilmaydi.

Hikoyada Masturaning qalbi va irodasi juda kuchli tarzda tasvirlanadi. Uning hayotga bo'lgan sevgisi juda ulkan, bu sevgi unga matonat va mustahkam iroda bag'ishlagan. Kitobxon uning ilgari aytgan so'zlarini eshitib, ajoyib qalbi bilan yaqindan tanishgach, undan nafratlanish o'rniga, unga mehr-muhabbat va hurmat bilan qaray boshlaydi. Abdulla Qahhorning xotin-qizlar hayotiga bag'ishlangan hikoyalarida ifodalangan hurlik, insonparvarlik g'oyalarida umuminsoniy va milliy qadriyatlar mujassamlashgani yaqqol seziladi. Chunki adib asarlarida hayot hodisalari bo'yab-bezab, muayyan "qoliplarga" solib ko'rsatilmaydi. Yozuvchi o'zbek ayoli bosib o'tgan murakkab va mashaqqatli tarixiy jarayonni ayni hayotning o'ziday jonli va ta'sirchan gavdalantiradi. Uning "Dahshat", "Bemor", "Boshsiz odam", "Qizlar", "Maston", "Jonfig'on", "Ming bir jon", "Kampirilar sim qoqdi", "Ko'k konvert" kabi hikoyalari o'zbek ayoli bosib o'tgan tarixiy yo'lning badiiy manzaralari kabi ko'rinadi[2]

Abdulla Qahhorning "Ming bir jon" hikoyasi ayolning matonatini tasvirlaydi. "Dahshat" hikoyasida esa Unsin, erkiga erishish uchun qorong'i tunda qabriston ortasida choy qaynatishga majbur bo'ladi. Unsin dodoxhning zulmidan qutulish uchun uning shafqatsiz shartini bajaradi. Unsinning o'limi ko'plarni achintirsa-da, uning jasorati va shijoati alohida hurmatga sazovor. U o'z davrining ijtimoiy muammolarini aks ettirgan holda, ayollarning ruhiy holati, ijtimoiy o'rni va jamiyatdagi o'zgarishlar haqida chuqur fikrlar bildirgan. Qahhorning ayol obrazlarini tushunish uchun, uning asarlarini tahlil qilishda bir necha asosiy jihatlariga e'tibor qaratish lozim:

1. Ayollarning ichki dunyosi va hissiyotlari: Qahhor ayollarni faqat tashqi ko'rinishi bilan emas, balki ularning ichki dunyosi, hissiyotlari va hayotga bo'lgan munosabatlari orqali tasvirlaydi. Ularning ruhi, orzulari, qayg'ulari va umidlari orqali jamiyatdagi o'z o'rnini qanday idrok etishlarini ko'rsatadi. Masalan, "Boshqalar" romanida, ayol qahramonlarning ichki kechinmalari va hayotdagi adolatsizlikka qarshi kurashlari diqqat bilan tasvirlangan.

2. Jamiyatdagi ayollar o'rni: Qahhorning asarlarida ayollar ko'pincha ijtimoiy va oilaviy hayotning markazida turishadi. Ular ko'pincha jamiyatning an'anaviy qadriyatlari bilan bog'liq muammolarni boshdan kechiradilar. Ayollar ko'pincha o'z mustaqilligi va erkinligini himoya qilish uchun kurashadilar, ammo ijtimoiy sharoitlar ularni o'z o'rnida qattiq cheklaydi. "Olis" asarida ayollar obrazlari jamiyatning patriarxal qarashlari bilan kurashuvchi qahramonlar sifatida paydo bo'ladi.

3. Ayolning jamiyatdagi ikkiyuzlamachilikka qarshi kurashi: Abdulla Qahhor asarlarida ayollarni o'z huquqlarini himoya qilish va o'z-o'zini anglash yo'lidagi kurashchilar sifatida tasvirlaydi. Ayniqsa, ayolni o'zgacha, erkin fikrli va jamiyatning noxush qatlamlariga qarshi kurashuvchi bir figura sifatida tasvirlaydi. Shuningdek, uning asarlarida ayollarning o'z o'rnini topish uchun qarshilik ko'rsatishlari, ijtimoiy tazyiqlarga qarshi turishlari o'ziga xos jihatdir.

4. Ayollarni o'zgaruvchan jamiyatda tasvirlash: Qahhorning asarlarida ayollar tasvirlangan davrning o'zgarishlarini, xususan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarni o'zlari orqali ko'rsatishadi. Ularning hayotidagi qiyinchiliklar va orzulari jamiyatning kengroq o'zgarishlari bilan bog'liqdir. Ayollar o'zlarining kelajagini shakllantirishga intiladi, biroq ular ko'pincha mavjud ijtimoiy muammolar, oilaviy majburiyatlar va jamiyat tomonidan qo'yilgan chegaralar bilan kurashadilar.

5. Ayollarning mustaqilligi va erkinligi: Qahhor ayollarni faqat oilaviy majburiyatlar bilan cheklanmagan, balki o'z orzu va istaklariga erishishga intilayotgan, mustaqil va erkin shaxslar sifatida tasvirlaydi. Bu mustaqillik ularning hayotdagi o'z o'rnini topish va o'z orzulariga erishish yo'lidagi kurashlarini anglatadi.

Umuman olganda, Abdulla Qahhorning asarlarida ayollar obrazlari juda boy va xilma-xildir. Ularning ijtimoiy holati, ruhiy kechinmalari, orzulari va jamiyatdagi o'rni orqali, Qahhor zamonaviy ayolning kurashini, o'zini topish yo'lidagi izlanishlarini aks ettiradi. Abdulla Qahhor hikoyalarida hayot va inson tabiatidagi turli nuqsonlar tanqid qilinadi. Odamzod mavjud bo'lgan taqdirda, bahillik, johillik, ochko'zlik, maqtanchoqlik, hudbinlik kabi illatlar doimo mavjud bo'ladi. Bu xatolar ayrim odamlarida kamroq bo'lishi mumkin, ammo ular insonning qadr-qimmatini pasaytiradi va uning haqiqiy barkamol bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Jahon adabiyotida bunday masalalar har doim dolzarb bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Qahhor. "Yoshlar nashriyot uyi" T-2018.
2. Ulug'ov A. Ayollarni ardoqlagan adib. "xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish va ta'limda gender tenglikni ta'minlash" mavzusida xalqaro ilmiy anjumani to'plami. T-2023.
3. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashaqqati. Toshkent. „Universitet“, 1999.

UO'K 811'272'42:316

LINGVISTIK TADQIQOTLARDA GENDER STEREOTIPLARINING TASNIFLANISHI

M.O.Ubaydullayeva, o'qituvchi, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

orcid.org/0009-0006-8350-8206

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender stereotiplari haqidagi umumiy qarashlar va mulohazalar yoritib berilgan. Shuningdek, zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi gender stereotiplarining klassifikatsiyasi va guruhlari qiyosiy tarzda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: stereotip, gender stereotiplari, maskulinlik, femininlik, ijtimoiy rollar, mehnat, yoshga doir gender stereotiplar, diskriptiv gender stereotiplar, shaxsiy gender stereotiplar, ijtimoiy gender stereotiplar, funksional gender stereotiplar, jinsiy gender stereotiplar.

Аннотация. В статье излагаются общие представления о гендерных стереотипах и аргументы. Кроме того, проводится сравнительный анализ классификации и подразделений гендерных стереотипов в современных лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: стереотип, гендерные стереотипы, мужественность, женственность, социальные роли, труд, возрастные гендерные стереотипы, описательные гендерные стереотипы, персональные гендерные стереотипы, социальные гендерные стереотипы, функциональные гендерные стереотипы, сексуальные гендерные стереотипы.

Abstract. In this article, general notions about gender stereotypes and arguments are explained. Moreover, classification and subdivisions of gender stereotypes in modern linguistic researches are comparatively analyzed.

Keywords: stereotype, gender stereotypes, masculinity, femininity, social roles, labor, age gender stereotypes, descriptive gender stereotypes, personal gender stereotypes, social gender stereotypes, functional gender stereotypes, sexual gender stereotypes.

Kirish. Stereotip tushunchasi dastlabki ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy fan tarmoqlarining, xususan, jamiyatshunoslikning predmeti sifatida e'tirof etilgan. Ilm-fan taraqqiyoti natijasida tadqiqotlararo integratsiya vujudga kelib, stereotiplarga oid izlanishlar psixologiya, iqtisodiyot, shu jumladan, tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida ham dolzarblik kasb eta boshladi.

Stereotip atamasining vujudga kelishi haqida to'xtaladigan bo'lsak, u ilk bor 1922-yilda Amerikalik jurnalist Valter Lippman tomonidan ishlatilgan. Stereotipni V.Lipman "ongimizdagi tasvirlar"ga ishora qiluvchi tushuncha sifatida jamoatchilik e'tiboriga havola qilingan. Aslida, ushbu atama nashriyotlar uchun, chop etish jarayoni uchun kashf etilgan bo'lib, stereotip so'zi o'zgarmas tasvirlarga qaratilgan qo'llanilgan. Muallif o'zining "Jamoatchilik fikri" ("Public opinion") asarida jamiyatdagi muayyan ijtimoiy sinflarning idrok etish xususiyatlarini ifodalash uchun stereotip

atamasidan foydalangan[6;1]. Keyinchalik esa ushbu atama olimlar tomonidan o'zgaras xatti-harakatlarni aks ettiruvchi patologik holatga nisbatan keng tarzda foydalana boshlangan.

Bundan shuni anglash mumkinki, stereotiplar insonning olam haqidagi ma'lumotlarni tartibga soluvchi va ongda axborotni qayta ishlash jarayoniga ta'sir qiluvchi ijtimoiy sxemalar yoki kognitiv tuzilmalardir[3;1]. Shu boisdan stereotip dastlab ijtimoiy fanlar tarmog'ida tadqiq etilgan. Stereotiplar ustida tadqiqotlar 20- asrda boshlanguniga qadar, stereotiplarga ega bo'lish noodatiy hodisa deb hisoblangan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Lingvistik tadqiqotlarda antroposentrik yondashuvning vujudga kelishi zamonaviy aspektlarda yangi atamalar va tushunchalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Shunday atamalardan biri gender stereotipi hisoblanadi. Turli olimlar tomonidan ushbu tushunchaga oid fikr mulohalazar bildirilgan bo'lib, ularning orasidan A.V Merenkovning ta'rifi e'tiborimizni tortdi. Unga ko'ra, gender stereotiplari idrok xususiyiyati, maqsadga intiluvchanlikning, shuningdek, mazkur madaniyatda qabul belgilangan jins vakili turmushi va faoliyatidagi meyor va tashkilotni hisobga olgan holda inson xulq-atvorining dasturi anglashilishidir[1;47].

Shuningdek, gender stereotiplari vaqt va zamon biln bog'liq holda namoyon bo'lishi ham alohida e'tiborga molikdir. Bu xususiyatni L.V.Shtilova o'z ilmiy nashrlarida qayd etib, quyidagicha ta'rif beradi: "Gender stereotipi - bu mazkur jamiyat uchun aynan shu tarixiy davrdagi erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar to'g'risidagi tasavvurlardir"[4;17]. Bundan shunu anglash mumkinki, jamiyatdagi o'zgarishlar va muayyan davlatda olib boriladigan islohotlar mavjud gender stereotiplarining o'zgarishiga yoki yangilari paydo bo'lishiga turtki bo'lishi mumkin.

Natija va muhokamalar. Gender stereotiplarini tasniflash borasida jahon va o'zbek tilshunosligida salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Lingvistik tadqiqotlarda gender stereotiplari kalssifikatsiyasiga yondashuvlar turlicha bo'lib, A.Morozova esa o'zining dissertatsiyasida gender stereotiplarini quyidagi turlarga ajratgan:

1. Yoshga doir gender stereotiplar
2. Diskriptiv gender stereotiplar
3. Shaxsiy gender stereotiplar
4. Ijtimoiy gender stereotiplar
5. Funksional gender stereotiplar
6. Jinsiy gender stereotiplar[5;28].

Gender stereotiplarini muayyan guruh yoki turlarga ajratish borasida Lyudmila Kimning ilmiy nashrlarida bir qator qimmatli ma'lumotlar ko'zga tashlanadi. Olimaning firkgiga ko'ra gender stereotiplari quyidagi 3 guruhga bo'linadi:

1. Maskulinlik yoki feminlik(femininlik) stereotiplari
2. Ijtimoiy rollarni mustahkamlovchi stereotiplar
3. Mehnatga oid stereotiplar [2;48].

Yuqoridagi 3 guruh doirasida gender stereotiplarini tahlil etilganda, birinchi maskulinlik yoki femininlik stereotiplari erkaklarga xos va ayollarga xos xususiyatni qamrab olishi aniqlandi. Xususan, L.Kim tomonidan ushbu stereotiplarni mardlik(maskulin) yoki latofat(feminin)stereotiplari deb nomlash ham taklif etilgan. Bu guruh erkaklar va ayollarga xos bo'lgan nafaqat o'ziga xos fazilatlarini, balki qarama-qarshi xususiyatlarni qamrab oladi [2;49]. Buni quyidagi jadvalda ko'rish mumkin.

Femininlik(latofat) stereotiplari	passivlik, bog'liqlik, emotsionallik, ta'sirchanlik
Maskulinlik(mardlik) stereotiplari	faollik, mustaqillik, kompetentlik, turg'unlik

Ikkinchi guruhga mansub ijtimoiy rollarni mustahkamlovchi stereotiplar bir muncha ommalashgan va jamiyatdagi insonlarning ongida mustahkam o'rnatilgan qolgan. Ya'ni, ayol va erkaklarning ijtimoiylashuv jarayonida bajaradigan rollari ushbu stereotiplarning asosi hisoblanadi. Buni jamiyatning boshlang'ich va asosiy bo'g'ini hisoblangan oiladagi maskulin va feminin gender rollariga oid stereotiplar misolida quyidagi jadvalda izohlash mumkin.

Ayollarning gender rollari(vazifalari)	Erkaklarning gender rollari(vazifalari)
Uy bekasi(uy tozalash, ovqat pishirish, kir va idish-tovoqlarni yuvish va boshqalar)	Oila boshlig'i (hammani nazorat qilish, boshqarish) Boquvchi (oila a'zolarini ta'minlash)

Ona (farzandlar tarbiyasi va g'amxo'rlik qilish) Turmush o'rtoq(itoat etish, g'amxo'rlik qilish) Kelin(oiladagi barchaga xizmat qilish va hurmat qilish)	

Bundan ko'rinib turibdiki, ijtimoiy rollarga asoslangan gender stereotiplari insonlarning ideal ayol va ideal erkak borasidagi qarashlari va umidlarini qamrab oladi.

Mehnat turlariga asoslangan gender stereotiplari esa asosan "ayollarga xos" va "erkaklarga xos" mehnat faoliyatini tahlilga tortadi. Ya'ni, jamiyatda yuqori martabaga ega bo'lgan kasb-hunarlar erkaklarga xos deb hisoblansa, *farroshlik*, *kotibalik* kabi kasblar ko'proq ayollarga mos deb belgilanadi. *Quruvchilik*, *temirchilik*, *misgarlik* kabi hunarlar bilan erkaklar shug'ullanishi normal holat bo'lsa, *vizajist*, *tikuvchi qandolatchi sifatida* ayollar faoliyat yurishi o'rinlidir, degan o'zgarma qarashlar mavjud.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, gender tilshunosligida asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan gender stereotiplarining vujudga kelishi ijtimoiy jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Gender stereotiplari jins kategoriyasiga asoslangan holda ayollar va erkaklarning o'zaro yoki sinfiy guruh ichidagi umumiy xulq-atvor, xatti-harakatlari va farqli jihalarini aniqlash, guruhlash, filtrlash va tahlil etish vazifasini bajaradi. Gender stereotiplarini tasniflashda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lishiga qaramay, ular insonlarning ongiga sezilarli darajada ta'sir o'tkazuvchi ijtimoiy va kognitiv gender omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gender munosabatlari nazariyasi va amaliyotiga kirish. Qo'llanma. Toshkent – 2007. – 47 b.
2. L.Kim. Gender stereotiplari. Gender munosabatlari nazariyasi va amaliyotiga kirish. Qo'llanma. Toshkent – 2007. – 424 b.
3. The SAGE Encyclopedia of Psychology and Gender Gender Stereotypes. 2017. Online ISBN: 9781483384269 DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483384269>.
4. Л.В.Штылевой. Гендерный подход в дошкольной педагогике: Монография в двух частях, под ред. к. пед. н., Мурманск, 2001 г. Теория. с. 17.
5. Морозова А.А. Лингвокогнитивное содержание гендерных стереотипов женственности и мужественности (на материале испанского языка). Дисс. ... канд. фил. наук. – Самарканд, 2011. – 177 с.
6. https://books.google.co.uz/books?hl=ru&lr=&id=YhXLOVc6BsoC&oi=fnd&pg=PA1&ots=4xnUFVgruk&sig=sWWxCTqAFFB5DCNKJLCNmYy2ags&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Murojaat sanasi: 14.06.2024.

UO'K 808.5

ERKIN VOHIDOV IJODIDA SHAXSIY VA IJTIMOY IDENTIFIKATSIYA

X.E.Ulug'nazarova, talabasi, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Erkin Vohidovning "Ruhlar isyoni" dostoni orqali shaxsning erkinligi va yuqori qatlamlar bosimlariga qarshi kurashi to'grisida ba'zi tahlillar berildi. Asar orqali Sharq va G'arb adabiyoti taqqoslab o'tildi. Erkin Vohidov shaxsiyatidagi donishmandlik, nekinlik, hayotsevarligi va so'z mas'uliyati alohida ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: shaxs, identifikatsiya, ozodlik, millat, johillik, ruh, panturkist, xurofot.

Аннотация. В статье проведен анализ поэмы Эркина Вохидова «Восстание бессмертных», где рассматривается свобода личности и борьба против давления высших слоев. Через произведение проводится сравнение литературы Востока и Запада. Особое внимание уделено мудрости, оптимизму, жизнерадостности и ответственности за слово, присущим личности Эркина Вохидова.

Ключевые слова: личность, идентификация, свобода, нация, невежество, душа, пантуркизм, суеверие.

Abstract. In the article, some analyzes were given about Erkin Vahidov's personal freedom and struggle against the upper classes through the epic "Rebellion of the Spirits". Eastern and Western literature was analyzed through the work. word responsibility was indicated separately.

Key words: *person, identity, freedom, nation, ignorance, spirit, Pan-Turkist, superstition.*

Kirish. Har bir inson o'zini yaxshi ko'rmog'i, fe'lida qay bir darajada ego bo'lmog'i tabiiy. Ammo insonning o'zidan ortib, o'zgalar dardi bilan yashamog'i, ayniqsa, bugungi kunda o'z xalqining dardiga mahlam bo'la olishi tom ma'nodagi gumanizmdir. Tan olish kerakki, hozirgi adabiy jarayonimizda ham "o'zim"lagan yozarlar ko'payib ketmoqda. Bunday turdagi qalamkashlarning bir xatosi – oldingilardan o'rganmaslik yoxud o'qib uqmasliklaridadir. O'z so'zi, hayotiy va ijodiy faoliyati bilan nafaqat qalam ahliga, balki katta-kichik har qaysi odamga birdek namuna bo'la oladigan tafakkur egalardan biri Erkin Vohidovdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Har yerning o'z tosh-u tarozisi bo'lganidek, har zamonning hamisha o'z qonun-qoidalari bo'lgan. "Og'zingni yum, ovozingni o'chir, degan so'zni tug'ilgandan o'lguncha eshitamiz. Jim bo'lish bizga asrlar davomida singdirilgan. Hujayralarimizga jo bo'lgan. Yashagan yurtimiz o'chgan ovozlar mamlakati bo'ldi. G'uncha to og'zini ochdi, bo'ldi vayron oqibat, degan she'rlar bizni tarbiyaladi. Ozod va mustaqil bo'lib ham ichki hadikdan to'la forig' bo'lmadik. Darhaqiqat, shahar qurish oson-u ongni o'zgartish qiyin ekan"[1] deganda Erkin Vohidov haq edi. Shoirning insoniylik g'oyalariga sobit turgani, ijtimoiy tengsizlikni o'zgartirishda, adolatsizlik va haqsizlikka qarshi kurashda adabiyotning o'rni alohidaligi, eng muhimi, bu borada adabiyot o'z so'zini aytmog'i uchun, avvalo, ijodkorning shaxsiyati toza bo'lishiga urg'u berishi, ayniqsa, hozirgi paytda e'tiborga molik jihatlardan biridir.

Hammamizga yaxshi ma'lumki, Erkin Vohidov ijodining gullagan vaqtlari Kommunistik Partiya mafkurasi hukmron davriga to'g'ri keldi. Bu vaqtda o'zlikni va millatni anglash, ozodlik, istiqloq so'zlarini aytish tugul o'ylashning o'zi qo'rqinchli edi. Turk va Turkiston haqida yozganlar peshonasiga "Panturkist" degan tamg'a bosilardi. vatan deganda esa, asosan, sovet ittifoqi tushunilardi. Shunday to'siqlarga qaramasdan, otashnafas shoirimiz baland pafosda "O'zbekim" qasidasini yaratdi. Abdulla Oripov esa "O'zbekiston – Vatanim manim" deya xitob bilan chiqdi. Shoir bosib o'tgan yo'llarga yaxshiroq nazar tashlagan har qaysi inson uning kommunizm g'oyalarini chuqur anglagan holda o'zligiga qarshi chiqib, e'tiqodini sotmaganligining guvohi bo'ladi. Zero, Erkin Vohidov suhbatlaridan birida "Men partiyamizning ideali bo'lgan kommunizm qurish g'oyasiga chin yurakdan ishonganim bois, KPSS safiga o'tgan, bu g'oyani ba'zan balandparvoz ohanglarda bo'lsa-da, ammo beg'ubor ishonch-e'tiqod bilan kuylagan edim. Kompartiyaning nomi, ideallari eskiligicha qolsa, uning safida bo'lolmayman, e'tiqodimga qarshi borolmayman.

Istagim: Jamiyatimiz demokratiya sari yo'nalib, ko'pchilikning to'g'ri-noto'g'ri fikrlarini sabr-toqat bilan eshitib, zarur xulosalar chiqarish mumkin bo'lgan bir paytda, hammamiz o'zimizdagi jamiki demokratik fazilatlarini kamolotga yetkazib borishimiz maqbul"[2], – deydi. Ana endi asosiy masalaga qaytsak. "Ruhlar isyoni" dostoni shoir shedevrlaridan biridir. Erkin Vohidov buyuk bengal shoiri Nazrul Islom hayoti orqali nafaqat hind, balki mamlakatimizda yetmishinchi yillarda hukmron sovet jamiyatiga-da tiniq ko'zgu tutdi.

Natijalar. Adabiyotdagi shaxsiy identifikatsiyada qahramonlarning o'z "meni"ni izlashini, o'z qadriyatlarini belgilay olishini, maqsadlarini aniqlashtira olishini, bu yo'lda ichki konfliktlarga-da to'qnash kelishini kuzatsak, ijtimoiy identifikatsiyada qahramonlarning sotsial muhit, jamiyatdagi o'lchovlar, muammolar bilan shaxs o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'rishimiz mumkin.

G'arb adabiyoti ko'pincha shaxsiy identifikatsiya yo'qotishlarini o'rta olib chiqadi. Sharqda esa shaxs jamiyat bilan birga tasvirlanadi. Ya'ni individual bir shaxs yoxud ijtimoiy qatlamning o'zligini anglab yetish jarayonlari, shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi munosabatlar tasviri birgalikda ifoda etiladi. Sharq adabiyotining yutuqlaridan biri ham aynan shunda. Erkin Vohidovning "Ruhlar isyoni" dostoni esa ushbu masalalarni o'zida shaffof aks ettirgan mumtoz asarlardan biridir.

Muhokama. "Albatta, dostonda juda ko'p masalalar bor. Erkin Vohidov abadiyat, shoir qalbi, isyon, fidoyilik, tutqinlik, istibdod, ozodlik, shoh ota va shoh o'g'il, zohidlik va oriflik, oliy ruhlar va hokazo mavzularni alohida fasllarda tekshirib chiqadi, ularning falsafiy, insoniy mohiyatini tushunishga intiladi. Garchi har xil tarixiy zamonlar, turli xil ijtimoiy siyosiy davrlar, bir-biridan uzoq voqealar, odamlar qismati doston sahnasida qorishib ketgan esa-da, ularning barchasi shoir mushohada prizmasi ostida bir nuqtada birlashadilar"[3].

Asarning “G‘alayon” qismida

Shoir bo‘lsang,

Bo‘lsin qalbing

Elga qurbon bo‘lgudek.

Shoir bo‘lsang,

Bo‘lsin xalqing

Senga qalqon bo‘lgudek, deb yozadi. Ammo “Berahmlik, soxtalik, o‘g‘rilig-u faxshni ko‘rib jim yuradigan odamlar”, “Ishi tahqir bo‘lgan hind, ishi tahdid musulmlar”, “Shu tuproqda nifoq urug‘ini ekib, niyati ushalayotganidan shodon Janob” dastidan oxiri “El uchun jonini tikkan shoir el dushmani ataldi”. Asarda fokusni ruh ozodligiga qaratmoq joiz, desak, o‘rinlidir. Jism qanchalar ozod bo‘lmasin, istibdodga ko‘nmaslikda, ozodlik deya baralla kuylamoqda, qalb uyg‘oqligi, e‘tiqodda sobitlik, qullikka qarshi isyon, hatto nodonlik va xurofotga qarshi tura olishda ham ruh ozodligi bo‘lmasa, barcha harakatlar puch bo‘lishi tayin. Illo, haqiqiy ozodlik kurashdir, tutqunlik tadorigini ko‘rmoq emas!

Xulosa. Asarning “Tutqunlikda” qismida

“Garchi jismim Bandi qafas, Ruhimda bor ozodlik.

Tug‘ilishdan qul emasman, Qullik yot bu jonimga.

Erk istagi suting bilan Kirmish mening qonimga” deya so‘zlaydi onasidan kechirim tilangan Nazrul Islom. Bu so‘zlar, ayniqsa, ko‘plab boshidan qush uchib ketganidan bexabar bugungi kun yoshlari tomonidan juda oddiy yoki balanparvoz gaplardek qabul qilinishi mumkin. Shoirning so‘zlariga diqqat qiling-a: “Xalqning qaddini u yaratgan moddiy ne‘matgina ko‘tarmaydi. Xalq — ulug‘ farzandlari bilan ulug‘. Tasavvurimda, har yangi avlod voyaga yetganda, xalq unga umid ko‘zi bilan qaraydi: qadrimni bir pog‘ona yuqoriga ko‘taradigan farzand shular orasida bormikin?.. deb”[4]. Bu borada “Umrining ado bo‘lmay turib, cho‘g‘ining ado bo‘lishini istamagan katta-kichik har qaysi o‘qirman uchun “Ruhlar isyoni” insonni hamisha uyg‘oqlikka da‘vat etib turuvchi hayqiriq bo‘lib yangrayveradi!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/erkin-vohidov-aytmishlar-va-hikmatlar.html>
2. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/suhbatlar/erkin-vohidov-ulg-ayish-azobi-1990>
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ulugbek-hamdah-jaholatga-qarshi-isyon.html>
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/sheriyat-mehr-demakdir-shoir-erkin-vohidov-bilan-suhbat-1988.html>

UO‘K 808.5

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA HAKIM OBRAZINING POETIK VAZIFASI

G.Q.Umarova, doktorant, Shahrizabz davlat pedagogika instituti, Shahrizabz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida hakim obrazining o‘rni va ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Hakim atamasi o‘zi aslida qanday ma‘no aks etadi va Alisher Navoiy bu so‘zni o‘z asarlarida qanday shaklda va qaysi obrazlar orqali ifodalab berganini ko‘rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: A. Navoiy, hakim, obraz, poetik, Arastu, Aflotun, Buqrot, Hurmus, Suqrot, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение образа судьбы в творчестве Алишера Навои. Что на самом деле означает термин «Хаким», и как Алишер Навои выражает это слово в своих произведениях и через какие образы это возможно.

Ключевые слова: А. Навои, хаки́м, образ, поэт, Аристотель, Платон, Букрат, Хурмус, Сократ, «Фархад и Ширин», «Лейли и Меджнун».

Abstract. This article explores the role and significance of the “Hakim” image in A.Navoi’s works. You may see what the term Hakim signifies and how A.Navoi expressed this word in his works and through which images.

Key words: A.Navoi, hakim, image, poetic, Aristotle, Plato, Bukrat, Persimmon, Socrates, “Farhad and Shirin”, “Laila and Majnun”.

Alisher Navoiy ijodida yunon donishmand va hakimlari obrazlari faol ishtirok etgan bo'lib, ular hikmat, kamolot, ezgulik va bosh qahramonga homiylik vazifalarini bajarganlar. Bunday adabiy hodisani biz, asosan, “Xamsa” asarida va “Tarixi anbiyo va hukamo” risolasida ko'ramiz. “Xamsa” asaridagi “Saddi Iskandariy” dostonida qahramon sifatida ularning tasvirlanishi boshqa asarlaridan farqlidir. Aflotun, Naqumojis, Asqalinus, Buqrot, Xurmus, Faysog'urs obrazlari juda oz miqdorda bo'lsa ham doston voqeligiga aralashgan. Bu voqeliklar tizimi va ushbu hakimlar haqida quyida fikr yuritamiz:

Aflotun (Filotun) hammamizga ma'lum va mashhur bo'lgan yunon donishmandi Platonning Sharqona nomidir. Qadimgi yunon faylasufi Aflotun Afina shahrida tug'ilib o'sdi. Uning asl ismi Aristokl bo'lgan. “Platon” uning laqabi bo'lib, yunoncha “keng yelkali”, “bo'limli” degan ma'noni anglatadi. Bu laqabni unga Suqrot bergan. Aflotunning oilasi badavlat bo'lmasa-da, aslzodalar nasabidan edi. Uning 25 ga yaqin she'riy usulda bitilgan miniatura-epigrammalari bizgacha yetib kelgan.

Bundan tashqari, uning 23 ta asl nusxadagi va 11 ta uning qalamiga mansub deya taxmin qilinadigan suhbat, «*Suqrot madhi*» deb nomlangan nutqi, shuningdek, 13 ta maktubi ma'lum. Aflotunning suhbatlari quyidagilardan iborat: “*Protagor*”, “*Fedon*», “*Parmenid*», “*Teetet*», “*Timey*», “*Kritiy*», “*Laxet*», “*Menon*», “*Davlat*», “*Siyosatdon*», “*Qonunlar*», “*Fedr*», “*Fileb*» va boshqalar. Bu faylasuf Nizomiy Ganjaviyning “Sharafnoma” sidayiq ahamiyatli obrazlar qatoriga kirib ulgurgan edi. Dostonda tasvirlanishicha, Arastu hakim Iskandarga yaqinligi, o'z fe'lidagi mag'rurlik tufayli bir vaqt juda kibrlanib, Aflotunning ustozligini unutilib, o'zini birinchi ustoz deb, boshqalami pisand qilmay qo'yadi. Bundan dili ranjigan Aflotun shogirdiga go'zal bir saboq beradi. G'oyat nafis, nozik ohanglar chiqaruvchi rud cholg'usini ixtiro qiladi. Aflotun sozni chalganida butun borliq, tabiat - hayvonlar, qushlar sehlranib, uxlab qolardilar. Aflotun kuy ohanglarini o'zgartirganida — yana barcha mavjudotlar uyg'onib, hushiga keladi.

Arastu ham ustozidan qolishmasligini isbotlash maqsadida rud so'zining boshqa turini ixtiro qiladi. U sozini chalganida gullar, hayvonlar va qushlar sel bo'lib erib, uxlab qoladilar. Ammo Arastu qancha mahorat bilan soz chalmasin, ular uyg'onmaydilar. Mudroqligicha qoladilar. Bu ishni shoh va a'yonlari, xaloyiq kuzatib turgan edi. Tabiatni uyg'otolmay sharmanda bo'lgan Arastuning kibr-u havosi osmonga uchib, ustozining huzuriga borib, kechirim so'raydi. Va undan cholg'u ilmida mahorat o'rgatishni iltimos qiladi. Aflotun hakim gina saqlamasdan, Arastuga soz san'atidagi bor mahoratini o'rgatadi. Shundan keyin Arastu soz chalib, tabiatni uyg'otadi..

Navoiy Aflotun haqida “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida shunday ma'lumot beradi: “Aflotun hakim Suqrotning shogirdidir. Va Dorol zamonida yashadi va Iskandari Rumiyy'a musohib bo'ldi. Va hakimi solih erdi. Va Ming so'zlaridurkim, podshohg'a chog'ir ichmak haromdur, nevchunkim, ul Balk va raiyatning nigohbonidir. Nigohbonkim, anga nigohbon kerak bo'lg'ay, yaxshi bo'lmag'an”. Ya'ni podshoh xalqni qo'riqllovchi kishi bo'lganligi uchun doimo hushyor bo'lishi kerak. Shuning uchun unga sharob ichish munosib emas. Sababi mast kishining o'ziga bir qo'riqchi kerak, xalqning posboni bo'lgan kishi esa posbonga munosib bo'lishi yaxshi emas.

U Iskandarga shohman deb takabburlik qilmaslikni, dunyoga ruju qo'ymaslikni va ilm olishdan to'xtamaslikni maslahat beradi. Sharq adabiyotida, Navoiy lirikasida ham Aflotun eng dono, aqlli inson timsollarida gavdalanitiriladi:

*Ey hakim, etma jununum aybkim, ko'rgach ani,
To'xtata olmas dimog' ichra Aflotun xirad.*

Ba'zi o'rinlarda olimlarni tasniflash paytida Navoiy Aflotuuni Suqrot bilan yonma-yon tasvirlaydi:

...Tugatgach Filotuni dono payom
Ayon qildi Suqrot mundoq kalom...

Buqrot — yunon faylasufi Gippokratning Sharqona nomi. “Tarixi anbiyo hukamo” da “Buqrot hakim Fishog'ursning shogirdidir. Va Bahman chog'ida erdi va tib ilmida mohir erdi va tasonifi bor. Va fusuli Buqrot ul jumladindurkim; atibbo qoshida bag'oyat mo'tabardur. Ul debdurkim, umr qisqadur, ish uzun. Oqil uldurkim, bu qisqa umrni bir nimaga sarf qilgaykim, zaruratroqdur, ya'ni oxirat maslahati va Tengri taolo rizosi”.

Jomiyning “Xiradnoma” sida Buqrotga alohida e’tibor beriladi. Faqat Iskandar atrofidagi musohiblar qatorida sanalmasdan, unga alohida xiradnoma atadi. Uni tib ilmining donishmandi, mutafakkir faylasuf sifatida talqin etadi:

Buqrotga tib ilmi bo’ldi oshkor,

Ta’bi tib qonunin bildi poydor.

Xiradnomada tasvirlanishicha, o’z davri podshosi Buqrotga o’g’lining kasal bo’lganligi aytib, uni davolashni so’raydi. Buqrot shahzodaning tomiriga qo’lini qo’yib, kasallik alomatini topolmaydi. Balki, uning ko’ngli beqarorlik holatida deb hisoblagan hakim barcha go’zallarni shahzodaga birma-bir ko’rsatadi. Qarangki, shahzoda hakimning rafiqasiga oshiq bo’lgan ekan. Lekin hakim shahzodaga uni berishni xohlamaydi. Shohning har qancha hadya-yu tuhfaalarini ham rad etadi. Shoh hakimni o’lim bilan qo’rqitganda, u dono so’zlari bilan quyidagicha javob beradi:

Bir umr da’voying adolat yoyish,

Adolatsizlikdan jazolash, koyish.

Shoh hakimning aql-u zakovatiga tan beradi va “ilmingdan ham aqling ziyoda ekan” deb maqtaydi.

Hurmus (balki Hermis) Misrning qadim faylasuflaridan biri, alkimyogar va sehrgar-magik Hermisning Sharq adabiyotidagi talqini hisoblanadi:

Yana Hurmus etti navosozliq,

Bu nav’ ayladi nuktapardozliq.

Jomiy ham “Xiradnoma”da Harmis (Hermis) ni misni oltinga aylantiruvchi mutafakkir deb baholaydi:

Navoiy Hurmusni “Tarixi anbiyo va hukamo” da zikr etmaydi. Boshqa barcha faylasuflar mazkur asarda qayd etilgan. Bu donishmandlardan boshqa faylasuflar ham “Tarixi anbiyo va hukamo” da zikr etiladi. Ularning tartibi quyidagicha: Luqmon hakim, Fishog’urs hakim, Jomosb hakim, Buqrot hakim, Buqrotis hakim, Suqrot hakim, Aflotun hakim, Aristotilis hakim, Balinus hakim, Ilolinus hakim va Batlimus (Ptolamey) hakim. “Saddi Iskandariy” dostonida ham faqatgina LXXXV bobda Suqrot va Buqrotida so’ng Iskandarga o’z maslahatlarini bergani tasvirlanadi.

Naqumohis - Iskandarning otasi Faylaqusning olim va donishmand vaziri bo’lgan, u Iskandarga yoshligidan boshlab tarbiya berib, unga ko’p ilmlarni o’rgatgan. Arastuning otasi deya tariflanadi. Naqumohis faqatgina XV bobda nomi keltirilgan bo’lib, unda Iskandar tarbiyasiga berilgani va Naqumohisning tavsifi berilgan.

Naqumohis ollinda dastur edi

Ki, hikmatqa olamda mashhur edi.

Qolgan hakimlar **Asqalinus hamda Fisog’urs** birgina LXXXV bobda Iskandarga Buqrot, Suqrot, Hermis hakimlar qatorida maslahat berishadi.

Yuqorida shuni kuzattikki, hakimlar barchasi voqealar rivojiga bir xil ishtirok etmaydi. Ba’zi birlari juda faol bo’lsa, bazilar faqatgina ma’lum boblardagina ko’rinish beradi. Buni har birini ko’rib chiqdik. Navoiy bu bilan hakimlarning ilmiy jihatdan darajasini ham qisman namoyon etishga intilgan bo’lsa ajab emas. Yoki yana bir qarash borki, o’sha davrda Alisher Navoiy davrida qaysi hakim haqida ma’lumotlar ko’proq bo’lsa ularga shunchalik keng o’rin berilgan, yoki aksincha ma’lum epizodlar bilan cheklangan. Nima bo’lgan taqdirda ham har bir hakimning dostonida o’z o’rni bor va bir-birini to’ldirib keladi. “Saddi Iskandariy” dostonida hakimlar bir joyga jamlangan va yetti olim tilidan aytilgan fikrlar juda ahamiyatga molikdir. Bizlarning pandu nasihatimiz Sizga hojat emasdir. Faqat birgina duoni izhor etmay qololmaymiz:

Guhar cho’msa, daryoga bo’lsun hayot,

Quyoshi botsa, gardunga etsun sabot.

• Shoh o’z vasiyatida barchani sabr qilishga da’vat etgan edi, ularni ortig’i bilan ado etdik. Bugun u olam ahlining yagonasi, pahlavonigina emas, yuzta sher qudratiga ega bo’lgan mard sifatida mashhurdir. Shunday o’g’il qazoga rizolikni ayon etdi. Umidimiz shuki, bu dardu azoblarning har biriga Xudo mingtadan mukofotini bergay”.

Balinos so’zini tugatgach, Buqrot o’z nutqini shunday boshlaydi: “Ey alam tortishda ham muloyim onajon! Sening zotingga muloyimlik xosdir. Haq sabring ipini uzun qilgan, shu uzunlik

doimo mo'l-ko'l bo'lsin. Bilasanki, har bir iztirob chekayotgan inson oxiri tinchlanib qoaldi. Go'y chavgondan tezroq yugursa ham, o'yin oxirida tinchib qoladi.

Seni, yuz tuman shukurki, kirdigor,

Xirad ganjidan ayladi komgor”.

Bonu bu so'zlarni eshitib, o'ziga keladi va hakimlardan uzr so'rab, tashakkur aytadi. Birgina ushbu holatdan Navoiy hakimlar tili orqali bu dunyoning o'tkinchiligini, qazo va qadarning haqligini, bir kun kelib har bir inson bu dunyodan o'tishini takidlaydi. O'tkinchi dunyo uchun chuqur g'am-g'ussaga botib yashash foydasiz ekanligini ko'rsatib bergan. Hakimlarning Bonuga aytayotgan gaplari aslida o'g'lidan ayrilgan motamdagi onaga emas, balki bevosita o'quvchiga nasihatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 19 oktabrdagi “Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligini keng nishonlash to'g'risida”gi PQ-4865-sonli Qarori // <https://lex.uz/docs/5054929>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigi // 2018 yil, 07 avgust.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Turkiya Respublikasi Prezidenti devoni Xalq kutubxonasining tantanali ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so'zi, 2020 yil, 21 fevral.
4. “Alisher Navoiy: qomusiy lug'at” / Mas'ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. 2 jildlik. 1-jild. – Toshkent: Sharq, 2016. – 536 b.
5. “Alisher Navoiy: qomusiy lug'at” / Mas'ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. 2 jildlik. 2-jild. – Toshkent: Sharq, 2016. – 480 b.
6. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / Mas'ul muharrir: B.Valixo'jayev. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2004. – 264 b.
7. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. – Toshkent: Yangi asr avlodi. 2011. – 352 b.

UO'K 81

LAKUNA TUSHUNCHASI VA UNING LINGVISTIK TAVSIFI

S.I.Uralova, o'qituvchi, Jizzax shahar 19-maktab, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikdagi “Lakuna” tushunchasini zamonaviy texnologiyalar yordamida talabalarga yetkazish yo'llari qarab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Lakuna, zamonaviy texnologiya, lakunariylik hodisasi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются способы донести до студентов понятие “лакуна” в лингвистике с помощью современных технологий.

Ключевые слова: лакуна, современная техника, явление лакунарности.

Abstract. this article looks at ways to convey the concept of “Lakuna” in linguistics to students using modern technologies.

Keywords: Laguna, modern technology, the phenomenon of lacunarity.

Kirish. Dunyo xalqlarining ma'naviy-madaniy, umuminsoniy qadriyat va xususiyatini o'rganish, adabiy tarmog'ining leksik birliklar hisobiga boyitish hozirgi davrning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Til, jamiyat va madaniyatni bir-biriga aloqadorligini tatbiq etish, hozirgi tilshunoslikning muammolaridan biri sanaladi. Shu o'rinda, tilshunoslikning masalalari faqatgina til hodisalarini tavsiflash emas, balki o'sha tilga doir hodisalarni o'rganish jarayonida, ularning madaniyati, munosabatlarini yoritib berish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayni shu kunlarda tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri tarjimashunoslik, likgvakulturologiya, lingvomamlakatshunoslik va yana bir qancha sohalarida tilning farqlarini o'rganish ancha kuchaygan. Turli tillardagi so'zlarni, matnlarni solishtirsak, ko'pincha bir tilning leksik birligi, boshqa tildagi ekvivalentini topa olmasligini ko'p uchratishimiz mumkin. Dunyo tillaridagi madaniyatlar doim o'zaro aloqada va hamkorlikda bo'ladi, bu hodisa ularning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birgalikda ba'zi tillar orasida o'zaro farqlari, ya'ni tillarning farqli jihatlari ham vujudga keladi. Bu hodisa zamonaviy tilshunoslikda “lakuna” deb o'rganiladi. Lakuna bugungi kunda o'zaro qiyoslanayotgan tillar o'rtasidagi o'zaro nomutanosiblik, ya'ni tizimli farqlashda faol ishlatilmoqda.

“Lakuna” iborasi lotincha “lacuna” – bo’shliq, chuqurlik, cho’nqir joy; fransuzcha “lacune” – bo’shliq, bo’sh joy so’zlaridan olingan bo’lib, fanga birinchi marotaba Kanadalik tilshunos olimlar olib kirgan.

XX asrning 70- yillarida "lakuna" atamasining qo’llanilishi keng ommalasha boshladi. Lakuna atamasi tilshunoslikda lakuna, zid ma’noli so’zlar, oraliqlar, lakunalar yoki til xaritasidagi oq dog’lar, tarjima qilib bo’lmaydigan tarjimasiz leksimalar va yana fanda ko’plab nomlar bilan nomlanadi.

Lakunaning mazmuni va turlari. Lakuna tushunchasi dastlabki bor tilshunoslikka F. de Sossyur va boshqa strukturalistlar tomonidan kiritilgan. Lakunalar ma’lum bir til tizimida yo’q bo’lgan semantik birlik yoki madaniy mazmunni anglatadi. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. **Lingvistik lakunalar:** Bu turdagi lakunalar til tizimidagi bo’shliqni ifodalaydi. Masalan, bir til leksikasida mavjud bo’lib, boshqa til leksikasida muqobil so’z bilan ifodalanmaydi. Masalan, o’zbek tilidagi “hashar” so’zi boshqa tillarda aniq ekvivalentiga ega emas.

2. **Madaniy lakunalar:** Madaniy lakunalar muayyan jamiyatga xos bo’lgan hodisalarni ifodalaydi. Masalan, o’zbek tilida “hovli” tushunchasi, ayrim Yevropa tillarida esa bu tushuncha alohida lingvistik birlik sifatida ifodalanmaydi.

3. **Pragmatik lakunalar:** Ushbu lakunalar nutq jarayonida yuzaga keladi. Masalan, tilning nutqiy amaliyoti yoki ijtimoiy etiketi bilan bog’liq bo’lib, turli madaniyatlarda turlicha namoyon bo’ladi. Masalan, o’zbek tilida hurmat bilan murojaat qilish uchun ishlatiladigan “Siz” shakli ayrim tillarda uchramasligi mumkin.

Lakunaning lingvistik tavsifi. Lakunalar lingvistik jihatdan quyidagi xususiyatlarga ega:

1. **Semantik bo’shliq:** Lakuna ma’lum bir til tizimida semantik jihatdan yetishmovchilikni ko’rsatadi. Bu yetishmovchilik, ko’pincha, madaniyatlararo tafovutlar bilan bog’liq bo’ladi.

2. **Lingvistik “shok”:** Madaniyatlararo muloqotda lakunalar tushunmovchilik yoki noqulaylik keltirib chiqarishi mumkin. Misol uchun, o’zbek tilidagi “chaqmoq” so’zining ba’zi tillarda turli konnotatsiyaga ega ekvivalentlari mavjud.

3. **Tarjima qiyinchiliklari:** Lakunalar ko’pincha tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni vujudga keltiradi. Tarjimonlar bunday holatlarda translyatsiya (tushuntirish), adaptatsiya yoki transliteratsiyaga murojaat qilishadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. “Lakuna” termini ilk bor kanadalik tilshunoslar J.P. Vine va J. Darbelnelar tomonidan ilmiy muomalaga kiritilib, unga shunday ta’rif berilgan: “Bir tildagi so’z boshqa tilda muqobilini topa olmagan o’rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi”.

V.G. Gak lakunalarni “tilning leksik tizimidagi bo’shliqlar, bor bo’lishi kerakdek ko’ringan so’zlarning mavjud emasligi”, deb tushuntiradi. Tadqiqotchi lakunalarni mazkur jamiyatda tushunchalarning mavjudligi, biroq ularni ifodalovchi so’zlarning yo’qligi, bunday tushunchalar uchun boshqa tilda alohida leksik ifodalarning mavjud bo’lishi deb hisoblaydi. Lakunalarga misol tariqasida fransuz tilida rus tiliga qiyosan *сутка* va *кипчаток* so’zlarining mavjud emasligini keltiradi.

Lakunalar (J.P. Vine va J. Darbelne, V.L. Muravev), oraliq, lakuna (K. Xeyl), zid so’zlar, oraliqlar, lakunalar yoki til xaritasidagi oq dog’lar (Y.S. Stepanov), tarjima qilib bo’lmaydigan so’zlar (V.G. Chernov), muqobilsiz, nol so’z (I.A. Sternin), muqobilsiz yoki fonli leksika (L.S. Barxudarov, Y.M. Vereshagin, V.G. Kostomarov), tasodifiy lakunalar, tarjimasiz leksika (L.S. Barxudarov) va h.k. qo’llanilganini ko’rish mumkin. S.Vlaxov va S.Florinlar lakuna hodisasini ifoda vositalarining alohida kategoriyasi bo’lgan realiyalar, ya’ni “biron xalqning maishiy, madaniy, ijtimoiy va tarixiy hayoti uchun xarakterli va boshqa xalq uchun begona bo’lgan, boshqa tilda aniq muqobili bo’lmagan so’z va so’z birikmalari” sifatida talqin qilishgan.

O.A. Ogursovaning fikricha, mazkur leksemalar qiyoslanayotgan tillarda o’xshashi bo’lmagan so’zlardir. Olima lakuna terminini qo’llashni ma’qul ko’radi va uni so’z birikmasi emas, konnotatsiyadan holi bo’lgan qisqa so’z ekanligini; tasvirlanayotgan hodisani farqlilik darajasi xususida so’z yuritish mumkin bo’lgani uchun unga nisbatan muqobilsiz terminini qo’llashning o’rinsiz ekanligini qayd qilgan.

Turli madaniyatlar qorishib borayotgan XXI asrda turli davlatlar, tillar, millatlar, xalqlar, ularning madaniyatlariga qiziqish, ular ustida turli tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb

etmoqda. Bir-biriga yaqin va uzoq bo'lgan 2ta milliy madaniyat hech har qanday holatda ham ham bir - biriga to'liq 100% mos tushmaydi. Qabul qiluvchi (Retsipient)ning boshqa madaniyatdagi matnni o'z madaniyati doirasida qabul qilishi o'zga madaniyatni noto'g'ri tushunishga, tushunmaslikka va hattoki, ayrim hollarda madaniyatlararo ziddiyat hamda to'qnashuvlarga sabab bo'ladi. Leksik (Lisoniy) to'siqlar mavjud bo'lmagan hollarda ham aynan madaniyatlardagi no'xshahshliklar va farqlarning mavjudligi madaniyatlararo muloqotga xalaqit berishi mumkin. Lingvomadaniyatlar jamoasining milliy xususiyatlarini ifodalovchi "lakuna"lar chet tillarni o'rgatishda o'ziga xos to'siq hisoblanadi. Biroq, madaniyatlararo muloqot tajribasi mazkur madaniyatlarining milliy o'ziga xos farqlaridagi qiyinchilik va tushunmovchiliklarni bartaraf qilishda turli usullarning mavjudligini ko'rsatadi.

Jumladan, O.A. Donskix, I.Y. Markovina, G.A. Antipov va Y.A. Sorokinlar ijtimoiy lakunalarni bartaraf qilishning 2 usulga ajratadi. Ular to'ldirish va kompensatsiyalash usullaridir. "Lakuna"larni to'ldirish qabul qiluvchi (retsipient) uchun boshqa madaniyatga tegishli bo'lgan ayrim tushunchaning ma'nosini ochib berish jarayonidir [4]. Lakunalarni to'ldirishning eng ko'p tarqalgan turi matn tarjimasida milliy - madaniy xususiyatga ega bo'lgan unurni saqlab qolishdir. Ijtimoiy "lakuna" larni bartaraf etishning yana bir usuli kompensatsiyalash usuli hisoblanib, uning asosiy vazifasi sifatida milliy o'ziga xos to'siqni olib tashlash keltiriladi. Matndagi lakunalarni kompensatsiyalashning eng sodda turi boshqa madaniyatga oid bo'lgan parchani retsipient tilida berishda muallif tomonidan oddiy leksik birliklar yoki realiyalardan foydalanish hisoblanadi.

Xulosa. Umuman olganda, dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol meodikalarining har biri ham o'ziga yarasha samarali va talabalarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otishga xizmat qilishi tabiiydir. Ammo, o'qituvchi o'z pedagogik mahoratidan kelib chiqqan holda to'g'ri metodikani tanlay olishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodlarni qo'llashda kutiladigan natijalar sifatida yangi bilimlarni bera olish, doimiy

nazorat, zeriktirmaslik hamda adolatli baholash kabilarni aytishimiz mumkin. Talabalarda esa shubhasiz, yangi bilimlarni o'zlashtirish, mustahkamlash, baholanish, yakka yoki guruh bo'lib ishlash ko'nikmalarini hosil qilish va egallash kabi ijobiy natijalarga erishiladi. Tavsiya sifatida shuni aytish mumkinki, har bir mavzuni yoritish va darni tashkil qilishda, mavjud metodikalarining eng moslarini tanlay olish va ulardan to'g'ri foydalanish, mavzuni to'liq qamrab oladigan qo'shimcha ma'lumotlar yig'ish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vinay J.P., Darbelnet J. Stylistique comparee du frai c ais et de l'anglais. –Paris, 1958. –P. 10.
2. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. –Л.: Просвещение. Ленингр. от-е, 1977. –С. 261.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. –М.: Высш. шк., 1986. –С. 55.
4. Санакулов З., Жўрабоев Б. "Чет тили ўқитиш методикасида замонавий методлар." Academic research in educational sciences. Volume 2/ Issue4/2021.

UO'K 81-13

O'TKIR HOSHIMOVNING «IKKI ESHIK ORASI» ROMANIDAGI TAOM NOMLARINI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

F.Xaydarova, o'qituvchi, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'tkirov Hoshimovning «Ikki eshik orasi» romanida uchraydigan taom nomlarini ifodalovchi leksik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari o'rganilgan. Ushbu roman tilida ishlatilgan oshxona terminologiyasi milliy madaniyat va an'analarni aks ettiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: «Ikki eshik orasi», taom nomlari, leksik birliklar, semantika, madaniy kontekst.

Аннотация. В статье рассматриваются лексико-семантические особенности лексических единиц, обозначающих названия блюд, встречающихся в романе Откира Хашимова «Меж двух дверей». Кулинарная терминология, используемая в языке романа, является важным элементом, отражающим национальную культуру и традиции.

Ключевые слова: «Меж двух дверей», названия блюд, лексические единицы, семантика, культурный контекст.

Abstract. *This article examines the lexical-semantic features of lexical units representing the names of dishes found in O'tkirov Hoshimov's novel "Between Two Doors." The culinary terminology used in the novel's language serves as an essential element reflecting national culture and traditions.*

Key words: *Between Two Doors, dish names, lexical units, semantics, cultural context.*

Har bir badiiy asarda davrni tasvirlovchi dalillar, o'sha davrga xos bo'lgan etnografizmlar qo'llanadi. Ana shunday etnografizmlardan biri bu - taom nomlari.

Badiiy adabiyotdagi taom nomlari muayyan bir millat vakillarining madaniyati, turmush tarzi, an'anasi, dunyoqarashi va ma'naviyati haqida yorqin tasavvur beruvchi leksik birliklar hisoblanadi.

O'tkir Hoshimov asarlari badiiy go'zalligi, mavzuning dolzarbligi, asar voqealarining qiziqarliligi bilan birga milliy xarakter yaratish mahoratining kuchliligi, tilining ravonligi, obrazlarining jonliligi bilan ajralib turadi. Yozuvchi asarlaridagi leksik birliklar tasvirlanayotgan davr kishilarining ijtimoiy ahvoli haqida eng haqqoniy xulosani bera oladi. Ana shunday leksik birliklardan biri bo'lgan taom nomlarini adibning «Ikki eshik orasi» romanida misolida ko'rib chiqamiz.

O'tkir Hoshimovning «Ikki eshik orasi» romanida taom nomlarinin ifodalovchi leksik birliklar ko'p qo'llanilgan. Ularni dastlab quyidagicha leksik-semantik guruhlariga ajratishimiz mumkin:

I. Qanday mahsulotlardan tayyorlanishiga ko'ra atalgan taom nomlari.

II. Shirinlik va qandolat mahsulotlari nomlari.

III. Xalq marosimlari bilan bog'liq bo'lgan taom nomlari.

Birinchi guruh taom nomlari ovqatlar qanday mahsulotdan tayyorlanishi qarab yana olti guruhga ajratildi:

1. Un yoki xamirdan tayyorlanadigan taom nomlari.

2. Don mahsulotlaridan tayyorlanadigan taom nomlari.

3. Go'sht va yog'dan tayyorlanadigan taom nomlari.

4. Sut mahsulotlari va ulardan tayyorlanadigan taom nomlari.

5. Mevalardan tayyorlanadigan taom nomlari.

6. Sabzavotlardan tayyorlanadigan taom nomlari.

1. Un yoki xamirdan tayyorlanadigan taom nomlari. O'zbek pazandachiligida un va xamirdan (qanday undan tayyorlanishidan qat'iy nazar – bug'doy, arpa, tariq va h.k. xamirlar nazarda tutiladi) tayyorlanadigan taomlar xilma-xildir. Masalan, undan tayyorlanadigan taom nomlari: atala; non mahsulotlari nomlari: non, patir, jizzali patir, kulcha, arpa non, zog'ora non, qatlama, bo'g'irsoq; xamir ichiga masalliq solib tayyorlanadigan taom nomlari: chuchvara, qovurma chuchvara; xamirli suyuq taom nomlari: lag'mon, cho'zma lag'mon.

Masalan: Bir burda arpa non, to'rtta jiyda bilan choy ichib bo'lgunimcha dadam kavshandozda o'tirib etigini kiydi. (17)

Ikkalamiz Kimsan akamga atab patir yopdik, bo'g'irsoq pishirdik. (104)

«Qora ammam» tandirga sho'ng'irkan, savat burchagidagi turgan jajji kulchaga imo kildi. (29)

Pastak devor ortidagi tandirdan zog'ora non hidi anqiydi. (175)

O'tkir Hoshimovning «Ikki eshik orasi» romanida non leksemasi bir necha ma'nolarda qo'llanilgan:

1. Taom ma'nosida: Dimog'imga non isi urilib, og'zim suv ochib ketdi. (29)

2. Qarg'ish so'z ma'nosida: Non ursin! Kutmasam, non ko'r qilsin, Kimsan aka! (102)

3. Mifologik ma'noda: - Xaloyiq! Dedi ovozi tirab. – Dunyoda nondan tabarruk narsa yo'q! Nondan yuz o'g'irgan imondan yuz o'giradi. Ke, o'g'lim, tishla! – U patirning ikki chetidan tutib turdi. Kimsan akam hiyol egilib bir chekkasini tishladi. – Barakalla, - dedi Oqsoqol. Tuz-nasibang uzilmasin! Ilohi omin! (106)

Tushlikka har kungiday atala qilishgan ekan. (276)

Asarda atala leksemasi metafora tarzida ham qo'llanilgan: Havo iliq, oyoq ostida ataladek sarg'imtil qor pilchillar, yupun kiyingan bolalar u yoq bu yoqqa yugurar, chollar, xotin-xalaj – hammaning ko'zida qandaydir sirli hayajon bor edi. (191)

Patnisd qovurma chuchvara, qatlama bor edi. (117)

Oyim chuchvara tugari edi. (486)

Asarda chuchvara leksemi frazeologizm sifatida qo'llanilgan: Chuchvarani xom sanabsan, Oqsoqol! Sen shoxida yursang, men bargida yuraman! (232)

Bashor opaniyam, meni qiyima taxtaga tortib chuchvara qilib tugib tashlaydi! (291)

2. Don mahsulotlaridan tayyorlanadigan taom nomlari. Bu taomlarga guruch, bug'doy, jo'xori, tariq, mosh va loviyalardan tayyorlanadigan taom nomlarini kiritish mumkin.

Guruchdan tayyorlanadigan taom nomlariga: osh, palov, qo'g'irma palov, tok oshi, shavla; bug'doydan tayyorlanadigan taom nomlari: bo'za; jo'xoridan tayyorlanadigan taom nomlari: go'ja, jo'xori kabob, jo'xori ko'mma; dukkakli ekinlar loviya, mosh, no'xatlardan tayyorlanadigan taom nomlari: moshkirichi, moxora, moshxo'rda. Masalan: Ana, jo'ralari bilan ayvonda chordana qurib osh yeyapti. (104) O'z qo'lim bilan tok oshi qilib beray deb barg obkeldim. (446)

Asarda osh leksemi sinonimik tarzida ham qo'llanilgan: Chindan ham dadam o'z qo'li bilan osh damladi. Haqiqiy qovurma palov! (421)

Ilhom choyxonachi bo'za quyilayotgan kosani olib, imi-jimida uyga kirib ketdi. (119).

Nimqorong'ilik cho'kkan, havoda jo'xori kabob hidi kelardi. Qayoqdan kelyapti bu hid? Oqsoqol buvanikidan shekilli. Menam ammamga ko'mma qibering desam bo'larkan. Jo'xori ko'mma zo'r! (31)

Shunday qilib, non yopgim keldi-yu, cholimning gapi esimga tushib shashtimdan qaytdim. Yaxshisi, go'ja pishiraman! (156)

Kechqurun Robi opam shavla qildi. Garmdorini ezib-ezib shavla yeyotgan dadamga erkalik qildim. (126)

Ammam inqillab yarim kosa moshkichiri isitib kirdi. (401)

Anchadan keyin ikki kosa moshxo'rda suzib keldi. (508)

... Bu safar Abduvalining onasi sho'rva emas, moxora pishirdi. (121)

3. Go'sht va yog'dan tayyorlanadigan taom nomlari. Asarda go'sht mahsulotlaridan tayyorlanadigan taom nomlaridan birgina kabobni uchratishimiz mumkin: Kimsan akam ikkalamiz kabob yeb, «zildirskiy» suv ichdik. (92-bet)

4. Sut mahsulotlari va ulardan tayyorlanadigan taom nomlari. Asarda sut mahsulotlaridan tayyorlanadigan taom nomlaridan sut, shirguruch, sariyog', qatiq va qurut keltirilgan: Shu kuni oyim oqlikka qo'ni-qo'shning og'zi tegsin deb yetti eshikka sut ulamdi. Kechki ovqatga hat shirguruch qildik. (81)

Asarda keltirilgan sut leksemi taom ma'nosidan tashqari metaforik tarzida ham

qo'llanilgan: Ketma-ket chaqmoq chaqib, pastak derazalardan, eshikdan otilib kirgan nur uy ichini sutdek yoritib yubordi. (206)

- Qurut! – dedi oyim tantana bilan. – Galanska sigirning qatig'idan. (150)

Asarda keltirilgan sariyog' leksemi taom ma'nosida emas, metaforik ma'noda qo'llanilgan: Bobom ishni ko'zini biladi. Xuddi sariyog' keskandek, ketmonni avaylab tashlaydi. Bittayam kartoshkaga zarar yetkazmaydi. (138)

5. Mevalardan tayyorlanadigan taom nomlari. Asarda mevalardan tayyorlangan taom nomlaridan shinni va musallas keltirilgan:

Kuzda odamlardan uzum olib, musallas soladi. (82)

-Chaqaloq bechora qo'rqib, shaytonlab-netib yurmasin! Shinningni yeyaver! (194)

6. Sabzavotlardan tayyorlanadigan taom nomlari. Asarda bunday taom nomlaridan karam sho'rva, qaynatma sho'rva, ismaloq somsa, ko'k somsa, qovoq somsa kabilar keltirilgan:

Armiyada karam sho'rva beradi, deyishadi. (145)

Zuxra kelinning qo'lida tovoq, ismaloq somsa obchiqibdi. (81)

Oyim sutli ovqatdan keyin ko'ksomsa yema, deb chirqillaganiga qaramay ikkitasini mazza qilib yeb oldim. (81)

O'zing yaxshi bolasan-ku! Yur, qovoq somsa beraman! (126)

Shirinlik va qandolat mahsulotlari nomlari. Asarda bunday taomlardan nisholda, popukqand, xo'rozqand, holva, mayiz, turshak, kallaqand kabilar keltirilgan: Xo'rozqand shimgan bolalar, gazsuv do'koni oldida navbat kutib turgan shlyapali kishilar, pista chaqqan olifta xotinlar. (91)

Peshinga yaqin Oqsoqolnikidan to'y keldi. Yarim qop guruch, bir chirpit yog', bir qop un. Sedana sepilgan holva, mayiz, kallaqand... (170)

Shundoq yerning o'ziga yoyilgan dasturxonlarga non, nisholda, turshak, jiyya, popukqandlar qo'yildi. (117)

Xalk marosimlari bilan bog'liq bo'lgan taom nomlari. Asarda bunday taom nomlaridan sumalak, «ma'lum oshi» kabilar keltirilgan: Bu qanday gap! Bu qanday adolatsizlik! Haligina biznikida «ma'lum oshi» berib quvongan odamlar uyga kirishi bilan boshiga tog'dek kulfat tushsa! (187).

Ushbu gapdagi «ma'lum oshi» iborasi unashtirish marosimi sifatida qo'llanilgan. Quvonchlisi shu bo'ldiki, bir kuni Xolposh xola tovoqda sumalak ko'tarib chiqib qoldi. (249)

Asarda keltirilgan sumalak leksemasi taom ma'nosidan tashqari metaforik tarzida ham qo'llanilgan: Esimda, qish oxirlab, bostirmaning qamish tomidan sariq sumalak osilgan kuni maktabdan boshim og'rib qaytdim. (306)

Xulosa qilib aytganda, O'tkir Hoshimovning «Ikki eshik orasi» romanidagi taom nomlarining leksik-semantik guruhlari o'z ichida xilma-xil turlarga va kichik guruhlariga bo'linib, ular o'sha taom nomlarining qanday mahsulotdan tayyorlanishi va biror marosimga mo'ljallanishi kabi xususiyatlaridan kelib chiqqan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Г.К.Одилова. Хусусий дискурслар лингвомаданий талқинининг назарияси ва амалиёти (глуттоник дискурс мисолида). Филол.фанлари доктори ... дисс. – Тошкент, 2020. 93- бет
2. М.Р.Намозова. Ўткир Ношимовнинг иборалардан фойдаланиш маҳорати // НамДУ илмий ахборотномаси. -2020, №2. – Б.260.
3. Т.Тог'аев. Алишер Навоий асарлари тилидаги таом номлари // «Ўзбекистонда хорижий тиллар» илмий-методик электрон журнал. 2019 №5. – Б.34.
4. Худаярова, М. Ўзбек тилидаги таом номларининг лингвистик таҳлили. Филол. фан. ном. дисс. автореф. – Тошкент: 2008. Б.9.
5. Ўткир Ношимов. Икки эшик ораси. Роман. Тошкент: «Илм-зиё-заковат», 2019.

UO'K 811.161.1'373.2(076)

FOLKLOR VA BADIY ASARLAR ONOMASTIKASINING FARQLI VA O'XSHASH JIHLATLARI

S.Xo'jaeva, mustaqil izlanuvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada folklor va badiiy asarlar onomastikasining farqli va o'xshash jihatlari tahlil qilingan, ular matnning alohida qatlami sifatida ajralib turishini, matnlarning onomastik makonini tashkil etuvchi atoqli otlar tilning real tizimiga nisbatan ikkinchi darajali hodisa deb qaralishini ilmiy asoslashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Folklor, onomastika, matn, onomastik makon, janr, badiiy adabiyot, obraz.

Аннотация. В данной статье анализируются разные и схожие аспекты ономастики фольклорных и художественных произведений, а также делается попытка научно обосновать, что они выделяются в отдельный пласт текста, а существительные, составляющие ономастическое пространство текстов, считаются вторичное явление по сравнению с реальной системой языка.

Ключевые слова: Фольклор, ономастика, текст, ономастическое пространство, жанр, художественная литература, образ.

Abstract. This article analyzes different and similar aspects of onomastics of folklore and artistic works, and also attempts to scientifically substantiate that they are allocated to a separate layer of text, and nouns that make up the onomastic space of texts are considered a secondary phenomenon compared to the real language system.

Keywords: Folklore, onomastics, text, onomastic space, genre, fiction, image.

Keyingi davrlarda folklor onomastikasini o'rganish ko'pgina ilmiy tadqiqotlarning yuzaga kelishiga yo'l ochmoqda. Ushbu maqolada folklor asarlari va badiiy asarlarda atoqli otlarning qo'llanilishining ayrim jihatlariga oid bir qator mulohazalarni keltiramiz.

Folklor va badiiy asarlar onomastikasi matnning alohida qatlami sifatida ajralib turadi. Har qanday matnning onomastik makonini tashkil etuvchi atoqli otlar tilning real tizimiga nisbatan ikkinchi darajali hodisadir.

Har ikkala janr ham, ham real, ham uydirma onimlarni o'z ichiga olishi mumkin. Folklor matnlarida atoqli otlar tarkibiga ta'sir etuvchi omil xalq og'zaki ijodi janridir. Masalan, qo'shiq matnlarida xayoliy nomlar soni minimal darajaga tushiriladi, faqat marosim she'riyatida antropomorfik belgilarning nomlari ishlatiladi. Sevgi va oilaviy mavzudagi lirik she'riyatda tilning tabiiy tizimiga mansub onimlar o'z vazifasini bajaradi. Ularning orasida shaxs ismlari, familiyalar (ularning soni juda kam) va taxalluslar mavjud. Taxalluslardan foydalanish qo'shiqning maqsadiga to'g'ri kelmaydi, chunki nomlar odamlarning hissiy kechinmalarini haqiqatga iloji boricha yaqinroq ifodalashi kerak. Har bir tinglovchi o'zini qo'shiq qahramoni bilan taqqoslaydi, lekin taxallus konnotativ element bo'lib, asarning badiiy yaxlitligini buzadi. Ertaklarda, aksincha, ularning xarakteristikasi bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p laqablar mavjud. Ular orqali qahramonlarga baho beriladi, tinglovchi va o'quvchining ularga bo'lgan munosabati aniqlashtiriladi.

Bizningcha, folklor janri va matnlarda qo'llanilgan onomastik birliklar majmuasi o'rtasidagi munosabatni badiiy adabiyotga qaraganda aniqroq kuzatish mumkin. Masalan, hayvonlar haqidagi ertaklarda ismlarning katta qismini zoonimlar tashkil etishi, undan keyinroq paydo bo'lgan maishiy ertaklarda esa haqiqiy tarixiy shaxslarga tegishli ismlarni uchratish mumkin.

Xalq og'zaki ijodida mualliflik muammosi umuman yo'q, badiiy matn esa uning asosiy kategoriyasi bo'lgan konseptuallik bilan ajralib turadi[1]. Folklor matnlari bir kishi tomonidan emas, balki odamlar jamoasi tomonidan yaratiladi va davrlar osha sayqallanadi. Binobarin, yaratilgan asarlar nafaqat tafakkur o'zgarishining, balki onomastik tizimning o'zgarishini ham aks ettiradi. Bu, ayniqsa, antroponimlar sohasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Nominal davomiylik yoki onomastik davomiylik xalq og'zaki ijodiga ham, badiiy matnga ham xos xususiyatdir. Bu o'rinda antroponimik davomiylik haqida so'z yuritish to'g'riroq bo'ladi, chunki, avvalo, bu turdagi onimlar ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiradi va ularga tezroq munosabat bildiradi.

Adabiy va folklor matnlarining onomastik makonini solishtirganda, folklor "an'anaviy maishiy adabiyot" ekanligini unutmaslik kerak[2]. An'anaviylik va o'zgaruvchanlik - bu bir-biriga bog'liq bo'lgan xalq og'zaki ijodi san'atining ikkita ajoyib xususiyati. Xalq og'zaki ijodida an'anaviylik janrlar, syujetlar, motivlar, xarakterlar turlari va uslublarning barqarorligidadir. Bularning barchasi ma'lum darajada badiiy adabiyot uchun ham xosdir: adabiyotshunoslar syujetlarning takrorlanishi, personajlar turlari va boshqalarni qayd etadilar. Va, shunga qaramay, xalq ijodiyotining an'anaviyligi adabiyotdagi an'anaviylikdan farqli hodisadir. Xalq og'zaki ijodida g'oya, obraz, syujet, kompozitsiya, nutq uslubi barqaror bo'ladi, bu norma hisoblanadi. Xalq ijodiyoti asarlarini, masalan, ertaklarni o'rganishga oid ko'plab tadqiqotlarda materialni tahlil qilishda qo'llanma bo'lib xizmat qiladigan syujet turlari yaqqol qayd qilingan.

Syujet ko'rsatkichlarini ishlab chiqish juda munozarali masala. "Ertak matnlarini syujet o'xshashligi asosida guruhlashga urinishlar 19-asrdayoq amalga oshirilgan, ularning avtorlari esa katta-katta ertak to'plamlarini nashr ettirgan olimlardir. Keyinchalik, A. Aarne bu masalaga qaytib, syujet turlarini tasnif qildi, uning tasnifi syujet turlarining ro'yxatini o'z ichiga olgan va boshqa olimlarning tanqidiga qaramay, eng yaxshi tasniflardan biri hisoblanadi. S.Tompson esa uni to'ldirib, ertak turlarining xalqaro katalogiga aylantirdi[3].

Ilmiy tadqiqotlarda ertak obrazlari tizimi tahlili juda ko'p kuzatiladi- V.YA.Propp, M.Meletzskiy, N.M.Vedernikova va boshqalarning asarlarida uchratishimiz mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, qahramonning nomi va tasvir o'rtasidagi munosabat har doim ham ko'rinavermaydi. Faqat ayrim qahramonlarga ertaklarda batafsil tasvirlangan. Bunga Jek dehqon, Jek uddaburon, Jek fermer kabi qahramonlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Ularning barchasi, aslida, bir turni ifodalaydi - ertakdagi ijobiy qahramon, yovuzlikka qarshi kurashadi. Bu obrazning mohiyati muhim, xarakteri muhim va hikoyachi uni qanday tasvirlaganiga qarab yo shahzoda, yo

dehqon o'g'li deb atash mumkin. Ularning ko'rsatgan jasoratining o'zi ham bir xildir. Shuning uchun bu tasvirlarni farqlash qiyin, shuning uchun hikoyachilar ularni juda oson va tez-tez chalkashtirib yuborishadi. Bu qahramonlar portret xususiyatlarini va ichki sifatlarini saqlab, ertakdan ertakka o'tadilar, hattoki ularning amalga oshiradigan jasoratlari ham bir xil. Shunday qilib, qahramonlar nafaqat o'zlarining asosiy xususiyatlarini, balki nomlarini ham saqlab qoladilar. Ertak matnlarining antroponimikasi barqaror, bu qahramonlar doirasi allaqachon ma'lum bo'lgan janrning o'ziga xosligi bilan bog'liq. Konservativizmning o'ziga xos xususiyati nafaqat qahramonlarning har biri uchun, balki, atoqli otlarning tavsiya etilgan ro'yxatida, balki minimal fonetik va so'z birikmalarida, shuningdek, nomlashning belgilangan usullarida ham namoyon bo'ladi.

Onimlardan foydalanish juda demokratikdir, onimlar so'zlashuv nutqiga xos bo'lgan shakllarni aks ettiradi, ular emotsionallik bilan ajralib turadi, ular ertak matnlarining shakllanishida hal qiluvchi prinsipdir. Atoqli otlarning talaffuz variantlari ko'pligi va ularning tarkibida subyektiv baholash qo'shimchalarining mavjudligi shundandir. Folklor janriga xos o'zgaruvchanlik qahramon nomini almashtirishda namoyon bo'lishi mumkin. Bunday holda, onimlarning so'z hosil qiluvchi variantlari, shuningdek, bevosita matn muhitining imkoniyatlaridan foydalaniladi. Xalq qo'shiqlarida ismni almashtirish *shaxs ismi + otasining ismi kabi ikkilik modeli doirasida o'zgarib turadi*: uni to'liq yoki qisman ishlatish mumkin. Shaxs ismlari bilan birga qo'llanishi mumkin bo'lgan appelyativlar qatori esa barqarordir.

Asar syujetidagi turli xil o'zgaruvchanlik badiiy adabiyotga xosdir. Kontekstda zamonaviy modelga kiritilgan ismlarning turli shakllaridan, taxalluslardan, qahramonlarga oid appelyativ leksika va atoqli otlarni almashtirishlardan foydalanish mumkin.

Shunday qilib, xalq og'zaki ijodi asarlarida qahramonlarning an'anaviy xarakteri va ularga berilgan nomlar saqlanib qolgan, degan xulosaga kelish mumkin. Badiiy asarlarda bunday barqarorlik yo'q, mualliflar o'z ijodlarini yaratishda g'oyani yangi obrazlarda, yangi nomlardan foydalanishda mujassamlashtiradilar.

Toponimlar badiiy asarlar va folklor matnlarida foydalaniladigan atoqli otlarning ikkinchi yirik guruhidir. Xalq qo'shiqlarida real geografik obyektlarni bildiruvchi nomlardan foydalaniladi, ertak matnlarida esa xayoliylar mavjuddir. Bu munosabat, bizningcha, xalq og'zaki ijodining o'z mohiyati bilan izohlanadi, ya'ni atrofdagi voqelik orqali xayoliy olam ko'rsatiladi. Badiiy asarlarda real va badiiy onimlar qo'llaniladi, birgina farqi shundaki, folklor matnlarida har qanday toponim ishonchliligidan qat'iy nazar, imkon qadar voqelikdan yiroq bo'ladi.

Har qanday ertakning syujeti qarama-qarshilik, antiteza, ijobiy va salbiy tamoyillar kurashiga asoslanadi. Qahramonlarning "yaxshi va yomon" ga bo'linishi shundan kelib chiqadi va har qanday xarakterning mohiyati hikoyaning boshidanoq aniq bo'ladi. Bu xususiyat ertakka tinglovchilar/o'quvchilar va hikoyachilar tomonidan tushuniladigan konvensiyani beradi. "Ertaklar olamining konvensiyalari ham obrazlarning konvensiyalarini belgilaydi. Ertak tasviri - bu ma'lum bir turdagi shaxs tasviri. Ammo badiiy asarlarda tipik qahramonga ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlar berilishi mumkin bo'lsa, xalq ertaklarida har bir qahramon ijobiy yoki salbiy xususiyatga egadir"

Qahramonning ertaklardagi ijobiy yoki salbiy xislatlarga mansubligini ismning uslubiy belgisi bilan ta'kidlash mumkin (Erkatoy Sinderella, Go'zal Kate). Badiiy asarlarda bu tendensiya 18-19-asrlarda yaqqol namoyon bo'ldi, o'shanda ko'plab mualliflar o'z qahramonining sifatini oshkora ko'rsatuvchi "so'zlovchi" nomlardan foydalanganlar. Ammo mualliflar har doim ham bunday turdagi onimlarga e'tibor qaratishmaydi, hatto ba'zan o'z qahramonlariga ataylab ularning ichki dunyosiga mos kelmaydigan ismlarni tanlashadi, chunki ular ertak syujetida turli vazifalarni bajarishadi.

Badiiy adabiyotda ismlar asosan estetik vazifani bajaradi. Yana bir nuqtai nazar mavjud bo'lib, unga ko'ra, dominant rol- informatsion-stilistik va hissiy-stilistik jihatlarida amalga oshirilgan stilistik funktsiyaga tegishli. Bu holatni folklor matnlari bilan ham bog'lash mumkin, bunda nomlar, xuddi adabiy matnlar kabi, appelyativlarga yaqin (va ba'zan ular ononimizatsiya jarayonining boshlang'ich bosqichida bo'ladi)tilda ifodalanadigan onomastik modellarga proeksiya qilinadi, va, bir onomastik shakllanish doirasida variantlarga ega bo'lib, fonetik va so'z yasash o'zgarishlariga uchraydi.

Folklor personaji xarakteri, uning xatti-harakati va boshqa personajlar bilan munosabatlari uning nomi orqali ochib beriladi. Konflikt va harakatdagi xarakterlarning tipik xususiyatlarini ochib berish barcha adabiy va folklor janrlarida qo'llaniladi, faqat folklorda u asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki unda qahramonning mualliflik tavsifi va psixologik tasvir san'ati deyarli yo'q, shaxs badiiy asarlardagidek rivojlanishda bo'lmaydi. Shuning uchun ham ertaklarda antroponim katta semantik yukni ko'taradi. Ertakda qahramonning nomi qahramonning oila va jamiyatdagi mavqeini belgilaydigan, yosh toifalarini ko'rsatadigan va muallifning munosabatini bildiruvchi ma'lumotlarni o'zida mujassam qiladi. Bu xususiyatlarning barchasi ismlar, taxalluslar va boshqalar orqali ifodalanadi.

Xalq ijodiyoti janrlarining mavjudligi, syujet va obrazlarning barqaror tizimi, bir tomondan, badiiy asarlarning umumiy e'tirof etilishiga, ikkinchi tomondan, u yoki bu mavzuga mansub bo'lgan bir qancha nomlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ba'zida mualliflar bunday munosabatlardan ongli ravishda foydalanadilar, masalan, badiiy adabiyotda ko'pincha ertak qahramoni nomiga mansub frazeologik birlikka ishora bo'lgan nomlar mavjud bo'lib, ular tufayli o'ziga xos hissiy fon yaratiladi. Onimlarning bir janrdan ikkinchi janrga o'tish holatlari ayniqsa epik qahramonlarning nomlarida seziladi. Biz bunday antroponimlarning ma'lum bir mavzuga tegishli ekanligini anglabgina qolmay, balki har bir nom ortida qanday sifat belgilari turganini ham bilamiz. Ulardan ba'zilari bizning tilimizda shunchalik tez-tez uchraydiki, ular grafik dizaynga ta'sir ko'rsatadigan deonimizatsiya jarayonini boshdan kechirdi. Bundan tashqari, ko'plab klassik belgilarning nomlari mutlaq sinonim sifatida ishlatila boshlandi. Voqealarning emotsionalligini oshirish maqsadida folklor qahramonlari tilga olinadi. Folklordagi atoqli otlar, qoida tariqasida, o'z tuzilishini saqlab qoladi (Keyt go'zal, Jek ahmoq).

Xalq og'zaki ijodi va badiiy asarlar onomastikasining chegaralari juda o'zgaruvchan. Demak, onimlar o'z janrini o'zgartirib, matnning bir turidan ikkinchisiga o'tishi mumkin. Masalan, ba'zi badiiy asarlar qahramonlari epik qahramonlar bo'lgan bir qator ertaklar mavjud, ularda ayrim qahramonlar ingliz adabiyotining romantik asarlariga xos bo'lgan nomlarni oldilar. Nomlarning o'zgarishi adabiyot va folklor janrlarining o'zaro ta'siri kabi hodisa bilan bog'liq. Xalq og'zaki ijodida turli janrlardagi badiiy shakl va vositalarning (jumladan, lingvistik) munosabatlari va o'zaro ta'sirini folklor tarixiy poetikasini o'rganish yo'llaridan biri sifatida qarash mumkin.

Onimiyaning manbasi tilning barcha xilma-xil shakl va usullarini o'ziga singdirgan so'zlashuv nutqidir. So'z boyligining so'zlashuv qatlami ertak she'riy tilining asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligi bejiz emas. Ertaklarning she'riy tili to'rtta uslubiy qatlamni – so'zlashuv, ertakka xos, umumiy xalq og'zaki ijodi va kitobiy qatlamni tashkil etadi. Dastlabki ikkitasi har bir matnda albatta mavjud bo'lib, oxirgi ikkitasi esa faqat alohida matn aytuvchilar tomonidan qo'llaniladi. Shu asosda so'zlashuv va ertak uslublarining o'zini "tabiiy", umumiy folklor va kitob uslublarini esa "sun'iy" deb hisoblash kerak. Bu holatni ertak matnlarining boshqa turlariga ham tegishli deb hisoblaymiz; hayvonlar haqidagi ertaklarda ham, kundalik hayotda ham suhbat uslubiga xos bo'lgan atoqli ot shakllari qo'llaniladi.

Bizga ma'lumki, axborot tizimining bir qismi sifatida qo'llaniladigan va tabiatiga qarab o'zgarishi mumkin bo'lgan bir qator doimiy lingvistik elementlar mavjud. "Qahramonlarni nomlashda to'g'ri nomlar, umumiy ot va birikmalar bo'lishi mumkin, ular ko'pincha qahramon nomi yoki unvoni bilan bog'langan epiteta va boshqa baholovchi so'zlarni o'z ichiga oladi". Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, xalq og'zaki ijodi qahramonlarini nomlashning umumiy qonuniyatlari mavjud bo'lib, ularni ko'rib chiqish xalq og'zaki ijodida ismlarning qo'llanilishini o'rganish yanada mukammallashadi deb o'ylaymiz. Badiiy matnlarining yaratilish jarayoni uzluksiz bo'lganligi sababli, ularning materiali bo'yicha bunday tahlilni amalga oshirish ancha murakkabdir.

Ertaklarda familiyalar kam uchraydi va ularni tanlanish sabablarini aniqlash juda qiyin, badiiy qahramonlarning familiyalari onomastikaning mustaqil va kam o'rganilgan sohasidir. Ularning tanlovi, qoida tariqasida, tasodifiy emas. O'z qahramoniga ism berishda muallif odatda unga qandaydir xususiyatni qo'yadi va muallifning dunyoqarashiga, uning ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansubligiga qarab, bu xususiyatlar boshqacha bo'lishi mumkin[5]. Onimlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni umumlashtirib, shuni ta'kidlash lozimki, folklor va badiiy

matnlar real va badiiy onimlarning mavjudligi, onomastik davomiylikni aks ettirishi, turli nomlash usullarining mavjudligi bilan o'xshashdir, bular matn denotatsiyasi, ism-xarakteristikalaridan foydalanish, antroponimlarning deonimizatsiyasi, janr chegaralarining harakatchanligidir.

Folklor xarakteridagi matnlarning onomastik makonini shakllantirish manbai so'zlashuv tilidir. Folklor xarakteridagi matnlar uchun mualliflik motivatsiyasining yo'qligi toponimik nomlarning yuqori darajadagi shartliligi (ularning haqiqatidan qat'iy nazar) va qahramon nomi hamda uning adabiyotdagi obrazi o'rtasidagi nomuvofiqlikdadir. Folklor matnlarida muallifning nuqtai nazarini ifoda eta olmaganligi sababli qahramon nomi katta semantik yukni ko'taradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кухаренко В.И. Текст и его структура. Киев. 1988: С.71
2. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Наука. 1986: С.7
3. Кербелите Б.П. Типы народных сказаний. Москва. 2005. С. 203
4. Ведерникова Н.М. Русская народная сказка. Москва. 1975: С. 67.
5. Суперанская А.Б. Как вас зовут? Где вы живёте? Москва. Наука. 1964: С.36.

UO'K 82-193:811.111

MAQOLLARNING LINGVISTIK TAVSIFI

O.U.Xolmatova, katta o'qituvchi, PhD, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqollarning lingvistik tavsifi, ya'ni leksik birliklar maqollarning shakllanishi uchun moddiy asos hisoblanishi, maqol mazmunini shakllantirishda matn tarkibidagi komponentlardan biri tayanch leksema vazifasini o'tashi, shuningdek, maqol tarkibidagi boshqa bo'lak bilan sintaktik munosabatning turli xil kombinatsiyalarini shakllantirishga xizmat qilishi bayon qilingan. Maqollarda morfologik jihatdan asosan ot, sifat, son va fe'l leksemalar tayanch leksema hisoblanishi misollar asosida dalillangan.

Kalit so'zlar: maqol, matal, ot, sifat, fe'l, ravish, leksema, grammatik asos, sintaktik munosabat, chog'ishtirish munosabati.

Аннотация. В данной статье языковое описание пословиц, то есть лексические единицы, рассматриваются как материальная основа образования пословиц, одним из компонентов текста при формировании содержания пословицы выступает тауанч-лексема, а также как утверждается, что оно служит для образования различных комбинаций синтаксических отношений с другими частями пословицы. В пословицах тауанч-лексемами на основе примеров считаются в морфологическом отношении преимущественно существительные, прилагательные, числовые и глагольные лексемы.

Ключевые слова: пословица, мата, существительное, прилагательное, глагол, идиома, лексема, грамматическая основа, синтаксическое отношение, отношение спряжения.

Abstract. In this article, the linguistic description of proverbs, that is, lexical units are considered the material basis for the formation of proverbs, one of the components of the text in the formation of the content of the proverb serves as a tauanch lexeme, and it also serves to form various combinations of syntactic relations with other parts of the proverb. done In proverbs, morphologically, mainly noun, adjective, number and verb lexemes are considered to be tauanch lexemes based on examples.

Key words: proverb, matal, noun, adjective, verb, idiom, lexeme, grammatical basis, syntactic relation, conjugation relation.

Maqollarni «hayot qomusi», xalq og'zaki ensiklopediyasi, o'ziga xos bir badiiy-tarixiy solnoma deyish mumkin. Ular insonlar aqlini o'tkirlashtiradi, nutqini ravshan va ta'sirchan qiladi, hayotda to'g'ri yo'lni tanlay bilishga, hayotiy jumboqlar va muammolarni to'g'ri yechishga o'rgatadi, turmushning jamiki katta-kichik masalalari xususida qimmatli maslahatlar beradi. Shuningdek, maqollar o'z ijodkori bo'lmish xalqning dunyoqarashini, madaniy va maishiy hayotini, tafakkur xazinasini jamlovchi eng kichik og'zaki ijod namunalari sifatida juda qadimiydir. M.Qoshg'ariy XI asrdayoq turkiy xalqlarning hikmatli iboralaridan juda katta qismini o'zining «Devon»iga kiritib,

ularni qanday vaziyatda, qaysi mazmunda qo'llanishini arab tilida izohlagan edi. «Devonu lug'otit turk»da xalq og'zaki ijodiga oid 300 dan ortiq she'riy parchalar, 291ta maqol va matallar keltirilgan.

Uzoq yillardan beri olimlar diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etib kelayotgan maqollar folklor, etnografiyaning o'rganish obyekti sifatida tadqiq etildi. Keyinroq bu soha bilan tilshunoslik ham shug'ullana boshladi. Keyingi vaqtlarda o'zbek tilshunosligida xalq maqollari boshqa bir yo'nalishda tadqiq etila boshlandi, ya'ni yozuvchi va shoirlar asarlarining tili va uslubiga oid ko'pgina ishlarda, nomzodlik dissertatsiyalarida xalq maqollarining ma'noviy, uslubiy xususiyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratildi.

O'zbek tilshunosligida xalq maqollarining to'laqonli sinonimik lug'atini yaratish kabi muhim vazifa B.Jo'rayeva tomonidan bajarildi. Olima tomonidan tuzilgan, tartiblangan paremik birliklar sinonimiyasi asosida yaratilgan mazkur lug'atni ushbu yo'nalishdagi leksikografik ishlarning asosi sifatida baholash mumkin.

Mumtoz adabiyotda *maqol* atamasi so'z, nutq, gap tushunchalarini anglatgan va maqol tushunchasini ifodalash uchun esa *masal* istilohi qo'llangan. Tilshunoslikda maqol va matallarni ma'no tomonidan chegaralash maqsadga muvofiqdir, chunki ular berilayotgan xabarni ifodalash xarakteriga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Leksik birliklar maqollarning shakllanishi uchun moddiy asos hisoblanadi. Maqol mazmunini shakllantirishda matn tarkibidagi komponentlardan biri tayanch leksema vazifasini o'taydi. Shuningdek, maqol tarkibidagi boshqa bo'lak bilan sintaktik munosabatning turli xil kombinatsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqollarda morfologik jihatdan asosan ot, sifat, son va fe'l leksemalar tayanch leksema hisoblanadi. Albatta, bular orasida ot leksemalar maqolning semantik tuzilishida yetakchilik qiladi. Chunki fikrni ixcham ifodalash maqsadida ot leksemalarning imkoniyati boshqa turkum leksemalar imkoniyatidan ancha ortiq.

Maqollarda sifat turkumiga xos rang, hajm-o'lchov, xarakter- xususiyat, jismoniy nuqsonni ifodalovchi *oq, qora, ola, qizil, sariq, ko'k; keng, tor, uzoq, yaqin, olis, yengil, og'ir; aqlli, dono, ahmoq, nodon, epchil, chaqqon, chiroyli, xunuk, do'st, dushman, xom, semiz, oriq, baxil, saxiy, bemor, kasal, sog'; kar, ko'r, kal, soqov* kabi leksik birliklar qo'llanadi. Masalan: *Kal o'zini ovutar, Qo'ltig'ini sovutar.*

Maqollar tarkibida eng ko'p qo'llangan fe'llar sifatida quyidagi so'zlarni ko'rsatish mumkin: *yemoq, kelmoq, qaramoq, yo'rg'alamoq, yurmoq, o'tirmoq, bermoq, olmoq, tortmoq, ko'rinmoq, ko'rmoq (harakat fe'llari); o'ylamoq, bilmoq, o'rganmoq (tafakkur fe'llari).*

Maqollarda son, olmosh va ravishlarning qo'llanishi ancha cheklangan. Maqollarda asosan *bir, ikki, uch, yetti, sakkiz, o'n, qo'sh, yarim, yorti, olti, oltimish, yuz, qirq, sakson, to'qson, ming, tuman, botmon* kabi sonlarni; *u, bu, shu, o'sha, men, sen, biz, siz, o'z, har, har kim, birov, kim, nima, qaysi* olmoshlarini; *oz, ko'p, picha, sal, talay, tez, sekin, bugun, erta, kunda, oldin, keyin, avval, so'ng* so'zlarni mazkur turkumlarga oid leksemalar ichida faol deb, aytish mumkin.

Maqollarda morfologik xususiyati, shuningdek, semantik strukturasiga ko'ra asosan ot leksemalar tayanch komponent hisoblanadi. Maqol birliklarda shaxs otlari boshqa nomlarga nisbatan yetakchilik qiladi, ayniqsa, qavm-qarindoshlik otlarining bu boradagi faolligi ko'zga tashlanadi. Masalan:

Onadan ko'rgan to'n bichar,

Otadan ko'rgan o'q yo'nar;

Otasi tentakning birisi – tentak,

Onasi tentakning barisi – tentak;

Ayrim xalq maqollari qiyos, chog'ishtirish munosabatini ifodalaganda, qo'shma gap ko'rinishida shakllangan maqolning birinchi komponenti tarkibida shaxs otlari ishtirok etadi, ikkinchi qismida esa hayvon nomlari qatnashadi:

Odam bo'lar yigit odatidan ma'lum,

Tulpor bo'lar qulun – muchasidan;

Ot kuchini karvonda ko'r,

Mard kuchini maydonda.

Ko'rinib turibdiki, qiyos uchun tanlangan shaxs va hayvon nomlarining qo'shma gap komponentlarida o'rinishuvi qat'iy emas. Chunki qiyoslanayotgan mazmun yoki tushunchalar teng qiymatli bo'lib, ularning qay biri dastlabki gapni shakllantirishi bu o'rinda unchalik muhim emas.

Sifat leksemalar shaxs, hayvon, o'simlik, holat belgisi sifatida ot leksemaning ma'nosini konkretlashtirib keladi: *zo'r, qimmat, bilimli, bilimsiz, yaxshi, yomon, to'g'ri, olim, zolim, mehnatsiz, ilmsiz, ilmi, bedov, kuchli, tekin, bop, tikansiz, mashaqqatsiz, ulug', olchi, yalangoyoq, quruq, jafoli, vafoli, xor, hunarli, do'st, dushman*.

Maqollardagi sifat ishtirokidagi sintaktik qurilmalarda atributiv munosabat shakllanadi, sifatlar ish-harakatning belgisini ifodalaganda esa relyativ munosabat yuzaga keladi. Son leksemlar ot kesimli maqollar tarkibida uchraydi. Bunda bir soni yetakchilik qiladi. Bu son polisemantik xususiyatga ega. Bir va ikki sonlari qiyos mazmunidagi maqollarni shakllantirish uchun xizmat qiladi. Bir soni qo'llangan maqollarda *uch, yetti, qirq, yuz, ming, tuman* sonlari qo'llanishi ham kuzatiladi. Ayrim maqollarning komponenti faqat sonlardangina iborat misollar ham bor. Bunda konversiya hodisasini kuzatish mumkin: *Birniki – mingga, mingniki – tumanga*. Maqollarda bir sonining polisemantik xususiyatlari namoyon bo'ladi.

Maqollarda ham gapning grammatik asosini fe'l so'z turkumi tashkil qiladi. Bunda fe'l valentliklari gapni sintaktik jihatdan shakllantirishga xizmat qiladi. Maqollarda fe'llar asosan kesim vazifasiga xoslangan bo'ladi. Otlashgan sifatdash va harakat nomi formalari fe'lni boshqa so'z turkumlarining sintaktik vazifasiga moslaydi. Fe'lning ravishdash formalari esa juda ozchilikni tashkil etadi.

Maqolda har qancha qisqalikka erishilmasin, baribir mazmunni to'liq ifodalash uchun qo'shma gap formalari sodda gap shakliga nisbatan yetakchilik qiladi. Shunday bo'lsa-da, qo'shma gap qismlarini ham ixchamlashtirish zarurati ikkinchi gap komponentini to'liqsiz holda ifoda etishni yoki gap bo'laklarini izohlovchi-izohlanmish gap bo'laklari ko'rinishida shakllantirishni, mazmunni qisqa va lo'nda shaklda ifoda etishni talab qiladi. Masalan, quyidagi maqollarda ikkinchi komponent to'liqsiz gap holida qo'llangan:

Nomarddan najot kutma,

Itidan – hojat.

Mard bir marta o'lar,

Qo'rqqoq yuz marta.

Qo'shma gapdan tashkil topgan maqollarda ixchamlikning yana bir shakli gap komponentlarining izohlovchi-izohlanmish munosabatli shaklidir. *Mard qalbi – gul, Nomardniki – kul*. Mazkur maqolda ham to'liqsizlik, ham izohlash qurilmasi orqali fikr shaklan ixcham, mazmunan lo'nda ifoda etilgan.

Maqollar xalqning so'z boyligi sifatida adabiy tilning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik xususiyatlarini atroflicha o'rganish uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Shunday bo'lsa-da, bugunga qadar o'zbek tilshunosligida xalq maqollari kognitiv jihatdan yetarlicha tadqiq etilmaganligini ta'kidlash joiz.

FOYDALANILGAN ADBIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонов Ф. «Девону луғотит турк» асарининг ўрганилиш тарихидан.// Ўзбек тили ва адабиёти. 2009, 6-сон. Б.49.
2. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик луғати. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 2.
3. Жавқон Лапасов. Мумтоз адабий асарлар луғати. – Тошкент, 1994. – Б.123.
4. Жавқон Лапасов. Мумтоз адабий асарлар луғати. – Тошкент, 1994. – Б.117.

UDC 82

DYSTOPIAN THEMES IN YOUTH ADULT LITERATURE

D.Sh. Xudoynazarova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Yoshlar adabiyoti so'nggi yillarda distopik asarlar bilan boyib bormoqda. Distopiya, kelajakdagi jamiyatlarning qorong'u va ideal bo'lmagan tasvirlarini chizuvchi janr sifatida, o'smirlar va yoshlar o'rtasida ijtimoiy, siyosiy va axloqiy masalalarni muhokama qilish*

uchun qulay maydon yaratadi. Ushbu maqolada yoshlar adabiyotidagi distopiya mavzulari, ularning ahamiyati va yoshlar uchun qanday ta'sir ko'rsatishi haqida batafsil to'xtalamiz.

Kalit so'zlar: distopiya, distopik asarlar, ijtimoiy adolat, tanqid qilish, gender tengligi, jamiyat, tarbiya, siyosiy masalalar.

Аннотация. Молодёжная литература в последние годы обогатилась произведениями-антиутопиями. Антиутопия, как жанр, рисуящий мрачные и неидеальные образы общества будущего, предоставляет подросткам и молодым людям удобное пространство для обсуждения социальных, политических и моральных проблем. В этой статье мы подробнее рассмотрим антиутопические темы в молодежной литературе, их значение и значение для молодежи.

Ключевые слова: антиутопия, антиутопические произведения, социальная справедливость, критика, гендерное равенство, общество, образование, политические проблемы.

Abstract. Youth literature has been enriched with dystopian works in recent years. Dystopia, as a genre that paints dark and less-than-ideal images of future societies, provides a comfortable space for teenagers and young adults to discuss social, political, and moral issues. In this article, we will take a closer look at dystopian themes in youth literature, their importance and implications for young people.

Key words: dystopia, dystopian works, social justice, criticism, gender equality, society, education, political issues.

Introduction. Dystopian works usually depict environments of future societies that are tightly controlled, with limited freedom and human rights. These works play an important role in the process of self-awareness of adolescents, in forming their own opinions and being active in relation to social issues. The dystopian genre encourages young people to criticize and solve problems in their society. Dystopian works of youth literature often include issues of social justice and equality. Such works discuss gender roles, racial equality, and social justice. For example, in the "Gunger Games" series, the heroine Katniss Everdeen fights against social injustice and exposes the inequalities in her society. This process inspires young people to criticize gender stereotypes and fight for social justice.

Materials and methods. In youth literature, the issue of social justice is often manifested through the struggle of heroes for their rights and freedoms. They see the injustices in their society and are motivated to speak out against them. This process inspires young people to focus on social issues and express their opinions. Dystopian works also encourage thinking about the impact of technology on human life. Many dystopian works show the negative aspects of technological progress. [5]

For example, in "1984", state-controlled technologies limit people's thoughts and feelings. Through such works, young people are encouraged to explore and critically consider the social and moral implications of technology. The relationship between technology and man is one of the important topics in youth literature. Dystopian works often explore the impact of technology on humanity, how it affects social life, and humanity's dependence on technology. Through such works, young people are encouraged to explore and critically consider the social and moral implications of technology.[1]

Results and discussions. Dystopian works in youth literature also include environmental issues. Many dystopian works warn about the ecological crisis and its effects on humanity. For example, the series "The Hunger Games" shows how the depletion of natural resources and environmental problems change society. This process encourages young people to focus on environmental issues and act to solve them. Environmental issues occupy an important place in youth literature. Dystopian works often depict humanity's dependence on natural resources and the problems that arise as a result of their depletion. Through such works, young people are inspired to focus on environmental issues and take action to solve them. Issues of political repression and freedom are also important in dystopian works. Many dystopian works depict political repression and the struggle for freedom. For example, in "Divergent", the heroine Tris fights against the strict rules

and controls in society. This process inspires young people to focus on political issues and fight for their opinions. Political repression is manifested in youth literature through the struggle of many characters for their rights and freedoms. They see the injustices in their society and are motivated to speak out against them. This process inspires young people to focus on political issues and express their opinions. Dystopian themes in young adult literature also include issues of hope and change. Many dystopian works depict the protagonists' struggle for hope and change. This process inspires young people to fight for hope and change. For example, in *The Maze Runner*, the characters work together to change their future. It is important for young people to understand the need to act in order to save their future. Hope and change are important themes in youth literature. Dystopian works often depict the protagonists' struggle for hope and change. This process inspires young people to fight for hope and change. It is important that young people realize the need to take action to change their future. Dystopian works in youth literature play an important role in shaping the thoughts and feelings of teenagers. These works inspire young people to focus on social issues, express themselves and fight with hope for the future. Dystopian literature is important in the process of self-realization and social responsibility of young people. Dystopian works in youth literature play an important role in shaping the thoughts and feelings of teenagers. These works inspire young people to focus on social issues, express themselves and fight with hope for the future. Dystopian literature is important in the process of self-realization and social responsibility of young people. Dystopian works often explore issues such as social injustice, inequality, political repression, and environmental issues. Through such works, young people see the problems in their society and are prepared to criticize them. This process helps them form their own opinions. Heroes in dystopian works often fight for their rights and freedom. Their struggles and successes inspire young people to speak up and make a difference in their lives. Young people are encouraged to openly express their thoughts, taking an example from the experiences of the heroes. Dystopian works often criticize existing social systems. By reading such works, young people learn to develop critical thinking, form their own opinions, and express their views. This process helps them express their thoughts independently. Dystopian works often describe the actions of heroes to solve problems. Young people learn to identify problems and solve them through such works. This process encourages them to express their opinions and act for social change. Dystopian works often depict interactions and communication between characters. Young people are inspired to share their thoughts with others, discuss and learn new ideas through such works. This process helps them express their thoughts. Dystopian works show future problems and their consequences.[4]

Young people are encouraged to imagine the future and express their thoughts through such works. They think about how they want to see their future and what changes they want to make. Dystopian works help young people in the process of self-realization. They help to define their feelings, thoughts and views. This process encourages young people to express themselves and express themselves. Dystopian works play an important role in encouraging young people to express themselves. They prepare young people to express themselves openly by focusing on social issues, inspiring through heroes, developing critical thinking and exploring issues. Thus, dystopian literature is important in increasing the social responsibility of young people and expressing their opinions.[8]

Conclusion. The theme of dystopia in youth literature plays an important role in the formation of thoughts and feelings of teenagers and young people. These works encourage young people to focus on important issues such as social justice, equality, environmental issues, political repression and freedom. Dystopian literature inspires young people to fight to change their future and is important in increasing their social responsibility. Thus, the theme of dystopia in youth literature holds an important place for future generations and prepares them for social changes. Dystopian works in youth literature are important in the process of self-realization of teenagers, focusing on social issues and expressing their thoughts. They encourage young people to criticize and solve problems in their society. Dystopian literature inspires young people to fight to change their future and is important in increasing their social responsibility.

REFERENCES:

1. «Голодные игры» — Сюзанна Коллинз — 2008 г, 374-с.
2. «Дивергент» — Вероника Рот — 2011 г, 487-с.

3. «Бегущий в лабиринте» — Джеймс Дэшнер — 2009 г, 374-с.
4. «Легенда» — Мари Лу — 2011 г, 368-с.
5. «5-я волна» — Рик Янси — 2013 г, 457-с.
6. «Тёмные разумы» — Александра Бракен — 2012 г, 496-с.
7. «Пепел» — Марисса Мейер — 2012 г, 368-с.
8. «Сезон костей» — Саманта Шеннон — 2013 г, 480-с.
9. «Уголок в пепле» — Сабаа Тахир — 2015 г, 464-с.
10. «Год благодати» — Ким Лиггетт — 2019 г, 368-с.

UO'K 347.78.034

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FARMATSEVTIKA TERMINLARI TEZAURUSI**D.K.Xudoyqulova, PhD, dots., Toshkent farmatsevtika instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari tezaurusini yaratish zarurligi asoslangan. Tibbiy terminologiya taraqqiyoti hozirga qadar o'ziga xos taraqqiyot bosqichlaridan o'tdi. Bugungi kunda o'zbek va ingliz tillarida farmatsevtika terminologiyasi katta hajmdagi lug'aviy birliklarni o'z ichiga oladi. Bu esa farmatsevtika terminlarini tizimlashtirish, tartibga solishni taqozo etadi. Terminlarni tizimlashtirish, tartibga solish, o'zlashtirishning qulay yo'li tezaurus ma'lumotlar bazasini shakllantirish orqali amalga oshirilishi izohlangan.

Kalit so'zlar: farmatsevtika terminlari, tezaurus, tezaurus modeli, semantik munosabatlar, ideografik lug'at, informatsion-qidiruv tizimi, bosma tezaurus, kompyuter tezaurusi.

Аннотация. В статье обоснована необходимость создания тезауруса фармацевтических терминов на узбекском и английском языках. Развитие медицинской терминологии прошло свои этапы развития. Сегодня фармацевтическая терминология на узбекском и английском языках включает большое количество словарных единиц. Это требует систематизации и регламентации фармацевтических терминов. Поясняется, что удобным способом систематизации, организации и усвоения терминов является формирование базы данных тезауруса.

Ключевые слова: фармацевтические термины, тезаурус, тезаурусная модель, семантические отношения, идеографический словарь, информационно-поисковая система, печатный тезаурус, компьютерный тезаурус.

Abstract. The article substantiates the need to create a thesaurus of pharmaceutical terms in Uzbek and English. The development of medical terminology has gone through its stages of development. Today, pharmaceutical terminology in Uzbek and English includes a large number of vocabulary units. This requires systematization and regulation of pharmaceutical terms. It is explained that a convenient way to systematize, organize and learn terms is to form a thesaurus database.

Key words: pharmaceutical terms, thesaurus, thesaurus model, semantic relations, ideographic dictionary, information retrieval system, printed thesaurus, computer thesaurus.

Kirish. Tibbiy terminlar tarixi miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Jahon miqyosida tibbiyot, xususan, farmatsevtika terminologiyasi qadimgi rim, lotin tilidan olingan asoslariga ega.

Dunyo tibbiy terminologiyasi tarixiy taraqqiyot davomida ijtimoiy voqelik, tillararo munosabat ta'sirida takomillashdi. Ijtimoiy taraqqiyot hamda soha rivojidan kelib chiqib, hozirgi zamon tibbiy terminologiyasining quyidagi xususiyatlarini qayd etish mumkin:

1) tibbiyotning rivojlanishi, yangi turdagi kasallik belgilarining aniqlanishi, yangi nomdagi dori mahsulotlarining ishlab chiqarilishi natijasida terminlar miqdori ortdi;

2) tibbiyot texnikasi, texnologiyasi rivojlanishi natijasida bevosita amaliyot bilan bog'liq ravishda yangi tushunchalar shakllandi;

3) har bir tilda, xususan, o'zbek va ingliz tillarida ham tibbiy terminologiyaning tarixiy asoslari o'rganilib, ko'plab tushunchalarning qaytadan iste'molga kirishiga zamin yaratildi.

Natijada katta hajmdagi tibbiy terminlar to'plami yuzaga keldi.

Terminlarning miqdor jihatdan ko'pligi, shu bilan bir qatorda tartibsizligi ko'pgina tillarda axborot almashuvida jiddiy to'siq hisoblanishi ta'kidlangan. Olimlar tadqiqotlardagi sotsiologik

so'rovnomaga natijalariga tayanib, farmatsevtika terminologiyasidagi muammolarni quyidagi guruhlarga ajratib, tahlil qilishgan: "1) bir terminni har xil izohlash va tushunish; 2) masalaning mohiyatiga terminning muvofiq kelmasligi; 3) bir xil terminning mutaxassislar va nomutaxassislar tomonidan har xil qabul qilinishi; 4) u yoki bu terminning ko'pqirrali izohi va aniqlikning yetishmasligi; 5) muassasada ishlash tajribasining yetishmasligi; 6) yosh mutaxassislar tomonidan mashg'ulotlar paytida diqqatning sustligi natijasida ko'pgina terminlarning sub'ektiv dunyoqarashdan kelib chiqib, ongsiz ravishda o'zlashtirilishi; 7) yangi terminlar uchun definitsiyaning yetishmasligi" [1,80].

Tibbiy terminlar muayyan sohaga tegishli xos tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklar hisoblanib, aksariyat hollarda ijtimoiy qatlamning ma'lum qismiga tegishli bo'ladi. Tibbiy terminlar barcha qatlam vakillari qo'llaydigan va kundalik ijtimoiy turmush tarzida foydalaniladigan tushunchalardir. Shu bois tibbiy terminlarni tizimlashtirish, tartibga solish amaliy ahamiyatga egadir.

"Terminologiyadagi, xususan, tibbiy terminologiyadagi muammolar informatsion qidiruv tizimining tabiiy tillar bazasi asosiga qurilgan lingvistik yaxlitligi, terminlar ekvivalentligida erishilgan yutuqlar asosida va chet tillaridan foydalangan holda terminlar massivini yaratish yo'li bilan hal qilinishi aytib o'tilgan" [1,82].

Internet xalqaro axborot to'ri xabarni tezkor yetkazish, ma'lumotlarni to'plash, uzatish funksiyalarini bajarishi bilan insoniyat erishgan global yutuq sifatida takomillashib bormoqda. Internet tizimi terminosistemani yangilashga ham xizmat qilmoqda, terminlarning kirib kelishi, termin o'zlashtirish jarayonining takomillashuviga ham zamin hozirlamoqda. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari barcha sohalaridagi kabi tibbiy terminlar taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Tabiiy tillar qatorida o'zbek tili tibbiy terminologiyasi ham yangi tushunchalar bilan boyib, innovatsion usullardagi davo tizimi zamonaviy terminlar, leksik vositalar orqali miqdor jihatidan kengayib, sifat jihatidan takomillasib boyib bormoqda. "Xorijiy farmatsiyadan kirib kelgan bir qator tushunchalar natijasida terminologiyada xato birliklar, bir xil mazmunga ega bo'lmagan va har xil tushuniladigan terminlar yuzaga keladi. Terminologiyadagi xato xorijiy ilmiy-texnik adabiyotlar tarjimasida ko'p uchraydi. Tarjimonlar xatosining asosiy sababi rasmiy qabul qilingan terminologiya va talabga javob beruvchi spravochniklarning yetishmasligi bilan izohlanadi. Farmatsevtik-terminologik lug'atlarga-glossariylarga, tezauruslarga keskin ehtiyoj Rossiyada ham, xorijda ham kuzatiladi [1,82].

Tezauruslar ikki xil ko'rinishda foydalaniladi:

1. Bosma tezauruslar –kitob holida nashr etilgan tezauruslar.
2. Kompyuter tezauruslari –informatsion-qidiruv tizimiga asoslangan tezauruslar.

Bosma tezauruslarning shakllanish tarixi qadimiy bo'lib, sharq lug'atchiligining ma'lum qismini tashkil qilgan ideografik xarakterdagi lug'atlarda aks etgan. Mazkur lug'atlar bir tushuncha atorofidagi ma'lumotlarni jamlash, narsa-hodisa, harakat-holat ma'nosiga chuqurroq kirib borish imkoniyatini bergan. Bosma tezauruslar turkiy lug'atlarning eng sara namunalarini o'zi ichiga oladi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham tezaurus lug'at asoslarini ko'rish mumkin.

Kompyuter tezauruslari informatika taraqqiyoti natijasida yuzaga keldi. Kompyuter texnologiyalari taraqqiyoti natijasida lingvistik muammolarni kompyuter imkoniyatlari yordamida hal qilish masalasi kun tartibiga qo'yildi. Kompyuter lingvistikasining bir yo'nalishi sifatida shakllangan kompyuter leksikografiyasi kompyuter tezauruslarining rivojlanishiga zamin yaratdi. Elektron tezauruslar kompyuter lug'ati sifatida shakllanmoqda.

Muammoning o'rganilishi. O'rta Osiyoda esa Abu Ali ibn Sino, ar-Roziy, Aburayhon Beruniyning "Saydana" asarlari farmatsevtika terminlariga oid dastlabki manbalar hisoblanadi. Dunyo tabobati tarixida tibbiyotning dastlabki rivojlanish davrlarida, asosan, tabiiy ashyolarning dori sifatida qo'llanishi kuzatiladi. B.Suyunov "Tib qonunlari"dagi *temirchi suvi*, *temir suv* birikmalarini keltirib, mazkur so'z va birikmalarning o'rta asrlar tabiblari nutqida faol qo'llanganini qayd etgan. *Temir suvi* davo maqsadida ishlatilgani, hozir ham xalqda biror narsadan qattiq qo'rqqan shaxsga yurak tushishi yoki yorilishining oldini olish maqsadida temir (temir asbob)ni qizdirib, suvga botirilib, suv bemorga ichirilishini aytib o'tadi [5,7].

Ingliz tilidagi tibbiy terminlar tezaurusi. Ingliz tilining texnika-texnologiya tili sifatidagi qudrati tezauruslarni yaratishda ham namoyon bo'ladi. Priston universiteti tomonidan ishlab chiqilgan, dasturiy ta'minotga ega, elektron lug'at va leksik birliklarning semantik to'riga asoslangan ingliz tilining leksik ma'lumotlar bazasi – WordNet [10] tezaurusi jahon tilshunosligida kompyuter tezaurusining yorqin numnasidir. WordNet – leksik ontologiya sifatida tavsiflanadi.

Fors-tojik tirilidan olingan *dori* termini o'zbek tilida ham "giyohvand modda" ma'nosini bildiradi: *dori* kasalni davolash yoki kasallikning oldini olish uchun ishlatiladigan, tabiiy yoki kimyoviy yo'l bilan olingan modda. Narkotik modda, qoradori, nasha va b. [7,648].

b) dorini qabul qilish bilan aloqador tushunchalar: *drug sensitivity* "doriga sezuvchanlik", *drug regimen (compliance)* "dori-darmon qabul qilish jadvali", *drug response* "doriga reaksiya"; *drug - resistant* doriga chidamli, *drug abuse* dorini noto'g'ri qo'llash; *drug education* "dori vositalarini qo'llash bo'yicha malakaga ega bo'lish", *drug therapy* "dori vositasi yordamida davolash";

v) dori mahsulotlarini tayyorlash, sotish bilan bog'liq jarayonlar: *drug formulation* "dori vositalarini tayyorlash texnologiyasi", *dteg control* "dori vositalari nazorati", *drug handbook* "retsept bo'yicha qo'llanma", *drug promotion* "dori vositalari marketingi", *drug recall* "dori vositasini savdodan chiqarish", *drug regulatory authority* "dori vositalari ko'lamini nazorat qiluvchi tashkilot"; *drug benefit* "dori-darmon uchun nafaqa puli".

Drug "dori" asosidan yasalgan *drug plants* "dorivor o'simlik", *drug-store* "dorixona" so'zlari terminologiyadagi yasallishga namuna sifatida qaraladi.

O'zbek tilidagi tibbiy terminlar tezursi. O'zbek tilidagi tibbiy terminlar semantikasi va tezarusi monografik planda o'rganilgan. O'zbek tilidagi tibbiy terminlar ikki model [5]: *o'zbek tili tibbiy terminlarining semantik maydon tezaurus modeli* (so'zlarning semantik aloqadorligi aks etgan tezauruslar); *tibbiy terminlarning semantik tarmoq tezaurus modeli* (tildagi muayyan so'zning semantik imkoniyatlari bir o'rinda jamlab ko'rsatilgan tezaurus) asosida tahlil qilingan[5]. Birinchi tezurus modeli tibbiy terminlarning semantik maydoni va shu maydon doirasidagi semantik munosabatlarga asoslanadi. Tarmoq tezaurus modelida semantik munosabatlar har bir termin nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilgan. O'zbek tilidagi tibbiy terminlar tezaurusi yaratilmaganligi sababi ingliz tilidagi tibbiy terminlar o'rtasidagi semantik munosabatlar [9] ko'rib chiqilgan [5]. O'zbek tilidagi tibbiy terminlar S.Bikova modeli [1,15] asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda SO – семантическая область (semantik soha), SP – семантическое поле (semantik maydon), SSP – семантическое субполе (semantik submaydon), SM – семантическое микрополе (semantik mikromaydon) modellaridan foydalanilgan.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari tezaurusini yaratish zarurati.

O'zbek tilidagi farmatsevtika terminlarini yaratish kompyuter lingvistikasining rivojlanish imkoniyati va tibbiyot sohasini innovatsion rivojlantirish ehtiyojidan kelib chiqadigan jarayondir. O'zbek tilidagi farmatsevtika terminlarining umumiy hajmini belgilash, terminlarni tizimlashtirish, tartibga solish, terminlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirish farmatsevtika terminlari tezaurusini yaratish zarurligini asoslaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari tezaurusi mavjud tezuruslar tuzilishiga asosan [8] quyidagilardan iborat bo'ladi:

1.Farmatsevtikaga oid terminlarning ma'nosi, matndagi ifodasi va sinonimik qatorlari orqali ierarxik tizimiga asoslanadi.

2.Tezaurus elementlari: tushunchalar, til birliklari, ifodalari, til birliklari o'rtasidagi munosabat, tushunchalar o'rtasidagi munosabat ifodalanadi.

O'zbek tilidagi farmatsevtika terminlari turkiy, forsha-tojikcha, arabcha, rus-baynalmilal birliklardan iborat. Rus-baynalmilal terminlarining asosiy foizini lotincha va ingliz tili asosiga ega bo'lgan birliklar tashkil etadi. Dori va dorishunoslik bilan bog'liq tushunchalarni to'g'ri tushunish va to'g'ri qo'llash terminlar ma'nosini o'zlashtirish bilan bog'liq. Terminlarni o'zlashtirish tushuncha, ma'noni bilish, anglash bilan aloqador. Termin semantikasi tushunchaga aloqador bir qator semalarni qamrab oladi. Mazkur semalarni yoritishda tezaurus lug'atlarning o'rni beqiyos.

O'zbek va ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari tezaurusi o'zbek tili terminologiyasini rivojlangan, xalqaro tillar terminologik bazasi asosida takomillashtirish, teminlar o'rtasidagi

semantik munosabatlarni yoritish, terminlarni tizimlashtirish, qo'llanish chastotasini aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Коржавых Э.А., Мошкова Л.В. Характеристика исследований в области фармацевтической терминологии. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: медицина, 2004. –С.80-90.
2. Коржавых Э. А. Теоретические и методические основы фармацевтического терминоведения. Дисс.... док. фармацевт. наук. –М., 2005.
3. Лукашевич Н.В. Тезаурус русского языка для автоматической обработки больших текстовых коллекций. Сборник. 2002.
4. Нейфах Е.Б. О немецкой фармацевтической терминологии. Дисс. канд. филол. наук. – Казань, 1996.
5. Суюнов Б. Тиббий терминлар семантикаси ва тезауруси. Филол. фан. д-ри (DSc) ... дисс. астрорэф. – Тошкент, 2023. – 36 б.
6. Чернявский. М.Н. О состоянии древнегреческой фармацевтической терминологии по трудам Гиппократов. дисс. канд. филол. наук. – М., 1996. – 186 с.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 680 б.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 688 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. IV. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. – 608 б.
10. ru.wikipedia.org/wiki/WordNet.
11. URL: <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Тезаурус> (дата обращения 23.03.2009).

UO'K 821.512.141

O'XSHATISHLARNING BADIY MATNLARDAGI VAZIFASI

M.A. Xusanova, oliy toifali o'qituvchi, Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi, Marg'ilon

Annotatsiya. *O'zbek tili o'xshatishlarga boy til hisoblanadi. Tilshunosligimizga o'xshatishlarning ikki turini farqlash zarur. Bular turg'un va erkin o'xshatishlardir. Ushbu maqolada tilimizdagi turg'un o'xshatishlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi va lingvokulturologik xususiyatlari aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *o'xshatish, turg'un, erkin, lingvokulturologiya, metafora, idioma*

Аннотация. *Узбекский язык богат сравнениями. В нашем языкознании необходимо различать два типа аналогий. Это статические и свободные сравнения. В данной статье проанализированы особенности устойчивых сравнений в нашем языке и определены их лингвокультурные особенности.*

Ключевые слова: *сравнение, устойчивое, свободное, лингвокультурология, метафора, идиома.*

Abstract. *The Uzbek language is rich in similes. It is necessary to distinguish two types of analogies in our linguistics. These are static and free similes. In this article, the specific features of stable similes in our language were analyzed and their linguo-cultural features were determined.*

Key words: *simile, stable, free, linguocultural science, metaphor, idiom.*

Kirish. Inson tabiatning oliy mahsuli sifatida uning bag'rida kun kechiradi, yashaydi, umrguzaronlik qiladi va boshqa mavjudotlardan farqli ravishda mantiqiy, fikriy idrok qiladi. Azal-azaldan insonlar muloqot jarayonida biror voqea-hodisa nomini izohlash maqsadida turli so'zlardan, turg'un birikmalardan, qiyoslardan foydalanganlar, yangi tushunchalar paydo qilganlar. Ana shu tariqa nutqimizda o'xshatishlar paydo bo'lgan. Ularning paydo bo'lishini quyidagi izohlash mumkin: bizga tanish bo'lmagan holat yoki allaqaysi vaziyatni aniqlash yoki kimgadir tushuntirish uchun hamisha uni biror narsa o'xshatamiz, qiyoslaymiz. Shu tariqa ikki inson: so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida aloqa o'rnatiladi. Dunyoni anglashning dastlabki usuli sifatida e'tirof qilingan o'xshatishlar nutqimizning ajralmas bir bo'lagi hisoblanadi. O'xshatishlarda nafaqat bir shaxsning, balki muayyan xalqning tafakkur tarzi, urf-odati, madaniyati, so'z boyligi namoyon bo'ladi. Har bir tilning, har bir davrning, har bir millatning o'ziga xos o'xshatishlari bo'lib, ularning lingvokulturologik xususiyatlarini kengroq o'rganishimiz muhim.

O'rganilganlik darajasi. O'xshatishning lingvistik tabiati, uning badiiy matnlardagi vazifasi o'zbek tilshunosligida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan va bu tadqiqotlar bugungi kunda ham davom etib kelmoqda. M.Mukarramovning "O'zbek tilida o'xshatish" (Toshkent, 1976), R.Qo'ng'urovning "O'zbek tili stilistikasidan ocherklar" (Samarqand, 1975), "O'zbek tilining tasviriy vositalari" (Toshkent, 1977), S.Karimovning "Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari" (Samarqand, 1994) kabi asarlarini, F.Usmonovning "O'zbek tilida o'xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi" nomli PhD dissertatsiyasini o'xshatishlar yuzasidan qilingan tadqiqotlar jumlasiga kiritish mumkin.

Tahlil va natijalar. Badiiy tasvir vositasi sifatida u adabiyotshunoslar tomonidan ham tadqiq etilgan. Y.Is'hoqov adabiy asarlarda, jumladan, mumtoz adabiyotdagi tashbih (tashbeh) san'ati borasida sezilarli tadqiqotlar olib borgan. O'xshatish nazariyasi ustida amalga oshirilgan eng so'nggi mukammal tadqiqotlardan biri prof. N.Mahmudov tomonidan olib borilgan "O'xshatishlar – obrazli milliy tafakkur mahsuli" mavzusidagi izlanishdir. Olim ushbu maqolada o'xshatishlarning yuzaga kelish shart-sharoiti, uning turlari, tilshunoslikda tutgan o'rni haqida muhim qarashlarni bayon etgan.

Unga ko'ra o'xshatishning ikki turi farqlanadi: "Agar ikki predmet yoki tushuncha ular o'rtasidagi farqni ko'rsatish maqsadida qiyoslangan bo'lsa, sof qiyosiy konstruksiya shakllanadi (masalan, yer toshdan qattiq), qiyoslash o'xshatish maqsadini ko'zda tutganda esa o'xshatish konstruksiyasi shakllanadi (masalan, yer toshday qattiq)" [1]. Ta'kidlash joizki, badiiy matnlar tahlilida, lingvokulturologik qarashlarda, albatta, o'xshatishlarning ikkinchi turi muhimdir.

Shuningdek, o'zbek tilidagi o'xshatishlarni to'rt unsurga ajratadi va ularni o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi deb nomlaydi. Ular nutqda doimo o'zining badiiy-estetik qimmatiga ega bo'ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'xshatishlar borasida izlanishlar olib borgan olimlar o'xshatishlarga milliy-madaniy lisoniy boylik sifatida qaraydilar. Durdona Xudoyberganova o'zining "Antropotsentrik tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da o'xshatishlarga quyidagicha ta'rif keltiradi: "O'xshatishlar. Lingvomadaniyatshunoslikda: til sohiblarining milliy-obrazli tafakkur tarzini va aksiologik munosabatini namoyon etuvchi, aksariyat hollarda lingvomadaniy kodlar vositasida shakllantirilgan, ikki obyekt o'rtasidagi o'xshashlik mazmunini ifodalovchi, til sohiblarining lisoniy xotirasida ma'lum bir qoliplar shaklida saqlanadigan konnotativ turg'un birikmalar. Turg'un o'xshatishlarning o'xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashgan va milliy-etnik xususiyatga ega bo'ladi. Masalan, beozorlik etalonining o'zbek tilida musicha, ingliz tilida kabutar, koreys tilida esa sigir tushunchasini bildiruvchi so'zlar vositasida ifodalanishi bunga misol bo'la oladi". Shuningdek, olimaning N.Mahmudov bilan birgalikda tuzgan "O'zbek tili o'xshatishlari izohli lug'ati" nomli lug'ati ham ushbu birliklarni o'rganishda muhim manba sanaladi.

Shukur Xolmirzayev asarlarida yuqoridagi tasnifga doir turg'un o'xshatishlarni so'z, so'z birikmasi, ibora va hatto gap shaklida uchratish mumkin. Odatda, so'z va ibora shaklidagi o'xshatishlar ko'proq qismni tashkil etadi.

Insonlarning fe'l –atvori, xatti-harakati, tuzilishi, yurish-turishi, e'tiqodi, axloqi va boshqa ko'plab sifatini ifodalashda hayvonlar orqali ifodalash fikrning ongda muhrlanishiga sabab bo'ladi. Quyida insonning yurishi qoplon so'zi orqali tasvirlangan, inson xatti-harakati bilan bog'liq o'xshatish yuzaga kelgan: *Nihoyat, u iz tushmagan so'qmoqdan qoplondek yengil yurib borarkan, ular yiqilgan joy suv urib ketgan arna ekani, kiyiklar u yerda bo'lmasa, etakka uchib ketganlarini tushmolladi.*[12.15] Yoki tashqi ko'rinish va tana a'zolarining ham hayvonga o'xshatilishi ko'p kuzatiladi: *Yo'lakay qari tutning g'adir-budir sarg'ish tanasiga suyanib, buzoqnidek ko'zlari olakula bo'lib turgan o'g'li Xoliqqa jahl bilan o'shqirdi.*[11.110]. Shuningdek, inson a'zolari bilan bog'liq bo'lgan o'xshatishlar qatoriga quyidagi parchani ham olish mumkin: *Umida ham guruchday tishlarini ko'rsatib jilmaydi.* [11.25]

Asar tahlili jarayonida ko'rdikki, so'laqmon o'xshatishi ham inson tana a'zosiga nisbatan ko'p qo'llangan. Qattiq uzun tayoq, so'yil ma'nosida qo'llanuvchi bu so'z butun boshli tana yoki uning qismi qo'l, oyoqqa nisbatan ishlatiladi: *Olinglar! — bobo shaharlik o'g'lining yoniga cho'nqayib,*

kiftiga so'laqmondek qo'lini qo'ydi. [12.111] Inson gavdasining katta ekanligi tog'ga, kichik ekanligi mushtga qiyoslanadi. Albatta, buning sababi uning hajmi bilan bog'liq, lekin quyidagi parchada bu o'xshatishlar nafaqat shaklni, balki ruhiy holatni ham ifodalamoqda, ya'ni shuhratga burkangan davri tog'ga, mag'lubiyatdaniztirob chekkan holati mushtga qiyoslanmoqda: *Bir haftadan keyin u yoqda yiqitgan polvonlari haqqi — bir tuya mol bilan qaytib keldi va uch kun yotib, tirnoqlari ko'kardi, tog'day odam mushtdek bo'lib tirishib qoldi, o'ldi.* [10.157] Yoki o'ta ozg'in, ramaqijon ko'rinish uchun chilcho'p (nisholda tayyorlanuvchi ingichka cho'p)dek o'xshatishidan foydalanish mumkin: *Qo'ziboy chol — ori, oyoqlari chilcho'pdek.* [10.152]

Oy sutdek yoritib turar, o'yi qabr ortidagi daraxtzordan boyqush ovozi kelar edi [10.55]. Ushbu misolda oyning rangi sutga o'xshatilgan. Oy to'lgan mahalda oq rangda bo'ladi. Shuning uchun, unga nisbatan oq rangli sut qiyoslangan. O'zbek tilida oy so'zining o'zi ham o'xshatish etaloni bo'lib kela oladi. *Osmon ham katta, shishadek tiniq.* [10.199] Shisha ham milliy tilimizda uchrovchi o'xshatishlardan biri hisoblanadi. U ko'z, ko'ngil, osmon, suv kabilarga nisbatan ishlatiladi. Yuqorida esa osmonning tiniqligi va moviy rangi sabab shishaga o'xshatilmoqda.

Milliy hunarmandchilgimizda baxmal, gilam qo'l mehnati orqali yuzaga keluvchi mahsulotlar hisoblanadi va qadrlanadi. Shu sababli ular ham o'xshatishga asos bo'la oladi: *Tumonat odam!.. Osmon tiniq. Salqin. Oyoq ostida baxmaldek ajriq.* [12.176] Ajriq yashil va barra. Baxmalning rangi va yumshoqligi ham shunday. Gilam keng va guldor, shu sababli quyidagi misolda yalanglik gilamga qiyoslanishini ko'rish mumkin. Yumshoq tuproqda qolgan behisob izlar esa gilamga tushirilgan naqshlardir: *Bu yer gilamdek yalanglik bo'lib, tuprog'i o'ynab yotar, qiyshaya boshlagan oy nurida unda behisob izlar ko'rinar edi.*[11.65]

Xalqimizdagi yana bir mashhur o'xshatish bu – otning qashqasidek. Ot turkiy qabilalarda insonning hamrohi, yaxshi-yomon kunida suyangan tayanchi, yigitning boyligi tarzida tushuniladi. “Devonu lug'otit turk” asarida *Qush qanotin, er otin* maqoli uchraydi, Maqol mazmunidan qush qanoti bilan, yigit oti bilan degan ma'noni anglash mumkin. Qora rangli otning peshonasidagi oq rangli xol qashqa deyiladi. Qashqa esa hammaga bir qarashdayoq ko'rinadi. Shu sababli hammaga ma'lum va mashhur bo'lishga nisbatan otning qashqasidek o'xshatishini qo'llash o'rindir: *Lekin keyin... keyin, hamma bilgan, tanish-bilishiga otning qashqasidek ma'lum, vaqtida zo'r ilmiy asarlar yaratgan, biroq keyin «ilhomni so'ngan» domlani o'zi bo'lib qolar edi.*[11.71] Tanish bo'lmoqlik, ma'lumlik besh qo'l yoki besh barmoqqa qiyoslanadi: *Oradan bir yil o'tib, uning nomi qishloqqagina emas, hatto oblastda ham besh barmoqdek ma'lum bo'lib qoldi.*[11.76] Ot etaloniga qaytadigan bo'lsak, uning taqasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Taqa qattiq qo'rg'oshindan otning tuyog'iga qadaladigan ichi ochiq aylana shaklidagi buyum. Uning xuddi shu ko'rinishi o'xshatishga asos bo'lib xizmat qilgan: *Shunda pastlikdagi yengil tuman bosib yotgan o'rmonlarni ko'rdim, o'rmonlar adog'i juda uzokda, uyoqdagi tog' etagiga tutashgan, tog' esa quyidagi jarlikni otning taqasidek o'rab olgan.* [11.81]

Bundan tashqari, tilimizda mashhur ibora shaklidagi, fe'l ko'rinishidagi o'xshatishlarimiz ham talaygina. Quyidagi gapda ularga misollarni ko'rishimiz mumkin. *Ona mashinaga yeb qo'ygudek tikildi.*[11.99] Yoki: *Ey, shu o'qituvchilar bilan gazetachilar o'lgudek xayolparast bo'ladi-da!* [11.103]

Xulosa. Aksariyat turg'un o'xshatishlar kishilar nutqida ko'p vaqtlar davomida faol qo'llanilganligi bois turg'unlashib, mustahkamlanib qoladi, o'xshatish asosidagi obraz o'zi bog'liq bo'lgan so'z bilan yaxlitlanadi, qat'iy bog'lanib qolishi natijasida idioma maqomida bo'lishadi.

Umuman olganda, o'xshatishlar lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlarda metafora, ramz, metonimiya, maqol va iboralar kabi tilning lingvomadaniy birligi sifatida o'rganiladi. Bu kabi madaniy birliklar o'zida biror etnosga xos mentallikni, qolaversa, real voqelikni til vositasida ifodalash darajasini ko'rsatuvchi dalil hamdir. Ular o'zida xalqning ijtimoiy, ma'naviy jihatdan yuksalishini ham aks ettiradi.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. O'xshatishlarning til va nutqdagi o'rni /Til tilsimi tadqiqi. –Toshkent: Mumtoz so'z, 2017.
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., O'zbek tili stilistikasi. – T.: O'qituvchi, 1983.
3. Махмудов Н. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка: Дисс.док-ра филол. наук. –Ташкент, 1984.

4. Mukarramov M. O'zbek tilida o'xshatishlar. – T.: Fan, 1976.
5. D.Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013.
6. В. Маслова. Лингвокультурология. – М., «Академия», 2001.
7. Махмудов Н., Худойберганова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013.
8. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. –Toshkent, 2019.
9. В. Маслова. Лингвокультурология. – М., «Академия», 2001, 133-134-б.
10. Холмирзаев Ш. Сайланма. 3 жилдлик. I жилд. – Тошкент, 2003.
11. Холмирзаев Ш. Сайланма. 3 жилдлик. II жилд. – Тошкент, 2003.
12. Холмирзаев Ш. Сайланма. 3 жилдлик. III жилд. – Тошкент, 2003.

UO'K 633.14

ABDULHAMID CHO'LPON ASARLARINING INGLIZ TILIDAGI TALQINLARI: LINGVOSEMIOTIK TADQIQ MASALALARI

G.T.Xushvaqтова, докторант, Toshkent Davlat O'zbek tili va Adabiyoti Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqola Abdulhamid Cho'lpon asarlarining ingliz tilidagi tarjimalarini lingvosemiotik jihatdan o'rganish masalalariga bag'ishlangan. Cho'lponning milliy uyg'onish va madaniy yangilanish g'oyalarini ifodalovchi asarlari tarjimasida yuzaga keladigan lingvistik va semantik qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Maqolada milliy ramzlarning semantik o'ziga xosligini saqlash, poetik uslubni moslashtirish, va emotsional ma'nolarni boshqa madaniy kontekstga moslashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tarjima jarayonida til va belgi tizimlarini o'rganish orqali Cho'lpon asarlarining xalqaro miqyosda to'g'ri talqin qilinishini ta'minlash yo'llari taklif etiladi. Ushbu tadqiqot Cho'lpon ijodining lingvistik va madaniy meros sifatida ahamiyatini ta'kidlaydi va tarjima orqali uning jahon adabiy makonida munosib o'rin egallashiga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Abdulhamid Cho'lpon, lingvosemiotik tadqiq, milliy uyg'onish, tarjima qiyinchiliklari, semantik moslashuv*

Аннотация. *Данная статья посвящена вопросам лингво-семиотического изучения переводов произведений Абдулхамид Чулпана на английский язык. Анализируются лингвистические и семантические трудности, возникающие при переводе произведений Чулпана, отражающих идеи национального возрождения и культурного обновления. В статье рассматриваются вопросы сохранения семантической уникальности национальных символов, адаптации поэтического стиля и эмоциональных значений к другим культурным контекстам. Предлагаются пути обеспечения корректной интерпретации произведений Чулпана на международном уровне через изучение языковых и знаковых систем в процессе перевода. Это исследование подчёркивает значение творчества Чулпана как лингвистического и культурного наследия и способствует его достойному представлению в мировом литературном пространстве посредством перевода.*

Ключевые слова: *Абдулхамид Чулпан, лингво-семиотический анализ, национальное возрождение, трудности перевода, семантическая адаптация.*

Abstract. *This article is devoted to the issues of linguosemiotic analysis of the translations of Abdulhamid Cholpon's works into English. It examines the linguistic and semantic challenges encountered in translating Cholpon's works, which reflect the ideas of national revival and cultural renewal. The article addresses the preservation of the semantic uniqueness of national symbols, the adaptation of poetic style, and the alignment of emotional meanings to different cultural contexts. It proposes approaches to ensuring the accurate interpretation of Cholpon's works on an international level by analyzing linguistic and sign systems during the translation process. This study highlights the significance of Cholpon's creativity as a linguistic and cultural heritage and contributes to its worthy representation in the global literary space through translation.*

Keywords: *Abdulhamid Cholpon, linguosemiotic analysis, national revival, translation challenges, semantic adaptation.*

Abdulhamid Cho'lpon o'zbek adabiyotining yorqin namoyandasi bo'lib, uning ijodi o'zbek milliy uyg'onish harakati tarixida muhim ahamiyatga ega. Cho'lponning asarlari milliy ongini

shakllantirish, madaniy merosni saqlash va zamonaviy qadriyatlarni xalq ongiga singdirishda beqiyos vosita bo'lgan. Uning she'rlari, romanlari va dramaturgik asarlari faqat adabiy asarlar emas, balki milliy uyg'onishning ramzi sifatida qadrlanadi. Cho'lpon o'z asarlarida milliy madaniyat va o'zlikni saqlash masalasini ko'tarib chiqdi va badiiy vositalar orqali xalqni o'zligini anglashga chorlab, madaniy yangilanishni targ'ib qildi.

Uning ijodi nafaqat o'zbek adabiyoti uchun, balki jahon madaniy merosi uchun ham ahamiyatlidir. Uning asarlaridagi badiiy kuch, mazmunning ko'p qirraliligi va milliy xususiyatlarni xalqaro madaniyat va adabiyot olamiga kiritish katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan, Cho'lpon asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish faqat lingvistik jarayon bo'lib qolmay, balki o'zbek madaniy merosini dunyo bilan tanishtirishning muhim qismidir.

Cho'lpon asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida lingvosemiotik yondashuv, ya'ni til va semantik belgilar tizimini birgalikda o'rganish muhim ahamiyatga ega. Chunki uning asarlarida ishlatilgan til faqatgina mazmunni yetkazib bermaydi, balki xalqning madaniy, tarixiy va hissiy merosini aks ettiradi.

Milliy ramzlarning semantik o'ziga xosligi

Cho'lpon asarlarida ishlatilgan milliy ramzlar va metaforalar boshqa madaniyat vakillariga tushunarli bo'lishi uchun chuqur tahlil talab etadi. Masalan, "*Tong*" she'rida tong so'zi oddiy kun boshlanishini emas, balki milliy uyg'onish, yangilanish va umid ramzini ifodalaydi. Bu semantik boylikni ingliz tilida saqlab qolish uchun faqatgina leksik tarjima emas, balki kontekstual izohlar va simvolik aloqalarni tushuntirish zarur.

Poetika va ritmning lingvistik ifodasi. Cho'lpon she'rlari ritm, alliteratsiya va musiqiy ohang bilan boyitilgan. Bu poetik xususiyatlarni ingliz tilida ham saqlash tarjimondan ijodiy yondashuvni talab qiladi. Masalan, she'rlaridagi qisqa va ta'sirchan misralar tarjimada ekvivalent emotsional ta'sirni berishi kerak.

O'zbekcha hissiy ma'nolarni universal kontekstga moslashtirish. Cho'lponning asarlarida "*yurak*", "*xalq*" kabi so'zlar nafaqat lug'aviy ma'noni, balki o'zbek xalqining hissiyotlarini ifoda etadi. Ingliz tilida ushbu so'zlarning hissiy va semantik qatlamlarini saqlash qiyin, ammo tarjima orqali bu ma'nolarni to'g'ri anglatish lozim.

Tarjima tadqiqotlarining ahamiyati. Cho'lponning asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish uning ijodini xalqaro miqyosda tanitish bilan birga, o'zbek milliy madaniyatini jahon madaniy kontekstga integratsiya qilish imkonini beradi. Bu jarayon nafaqat lingvistik masalalarni, balki madaniy va sotsiologik o'zgarishlarni ham o'z ichiga oladi. Tarjimada Cho'lpon ijodida aks etgan milliy va madaniy qadriyatlarni saqlab qolish orqali uning asarlari global auditoriya uchun ham tushunarli bo'lib qoladi.

Mazkur maqola Cho'lpon asarlarining tarjimalarida lingvosemiotik qiyinchiliklarni yoritish va ularni hal qilish yo'llarini ko'rib chiqadi. Shu bilan birga, tarjima tadqiqotlari orqali milliy madaniyat va adabiyotning xalqaro miqyosda o'rnini mustahkamlash masalalari muhokama qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarov, Qobiljon. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan, 2003.
2. Yusupov, Abdurahim. *Cho'lpon ijodi va uning o'zbek adabiyotidagi o'rni*. Toshkent: Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1998.
3. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. London: Routledge, 2002.
4. Eco, Umberto. *Experiences in Translation*. Toronto: University of Toronto Press, 2001. (Madaniy belgi va semantik moslashuvni tarjimada qo'llash bo'yicha ilmiy yondashuv).
5. Jakobson, Roman. *On Linguistic Aspects of Translation*. Cambridge: MIT Press, 1959.
6. Sharifhodjayev, Bahodir. *Cho'lpon – milliy uyg'onish ramzi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2019. (Cho'lponning milliy uyg'onish harakatidagi o'rni va uning badiiy merosi haqida).
7. Hodjaev, Xusniddin. *Uzbek Literature and Cultural Identity*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2020.
8. Abdullayev, Ilhomjon. *Abdulhamid Cho'lpon ijodining tarjimashunoslikda o'rni*. Toshkent: Istiqol, 2021.

THE ANALYSIS OF TIME AND SPACE LINGUISTIC UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

D.M.Yarqulova, Scientific researcher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqola zamon va makon konseptlari va ularning badiiy asarlarda turli lingvistik birliklar bilan ifoda etilishiga doir masalalarni, shuningdek, ularning asar tahlili jarayonida bajarayotgan vazifalarini tahlil qiladi. Maqolada yana badiiy asardagi vaqt va zamon tushunchalarining badiiy ifodalanishi orqali yozuvchi o'quvchiga qahramonlarning ichki dunyosini yanada chuqurroq ko'rsatib beradi va asarning tematik ma'nosini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: lingvistik birliklar, badiiy makon, badiiy asar, badiiy vaqt, adabiy xronotoplar, estetik ta'sir

Аннотация. В данной статье анализируются понятия времени и пространства и их выражение в художественных произведениях с помощью различных языковых единиц, а также роль, которую они играют в процессе анализа произведения. В статье также утверждается, что посредством художественного выражения понятий времени и пространства в художественном произведении писатель показывает читателю более глубокое понимание внутреннего мира героев и расширяет тематический смысл произведения.

Ключевые слова: языковая единица, художественное пространство, художественное произведение, художественное время, литературные хронотопы, эстетический эффект.

Abstract. This article analyzes the concepts of time and space and their expression in works of art with various linguistic units, as well as the role they play in the process of analyzing the work. The article also argues that through the artistic expression of the concepts of time and space in a work of art, the writer shows the reader a deeper understanding of the inner world of the characters and expands the thematic meaning of the work.

Keywords: linguistic units, artistic space, artistic work, artistic time, literary chronotopes, aesthetic effect, analysis, linguistic units

Introduction. It is known that syntactic units expressing temporality and locativeness in the speech are diverse. In particular, determining the methods of translating time and space units participating in the English speech device into Uzbek also plays an important role in translation theory. It is worth noting that translation scholars have mainly paid more attention to the content of the text and stylistic factors, but when translating from one language to another, it is also useful to pay attention to the translation of grammatical forms. Units representing temporal syntax can be connected to a clause in a sentence structure and express the completion, duration, limitation, completion of the action expressed in it after the speech process, and the sequence of the action in its execution. Temporality is expressed differently in English and Uzbek and can be translated differently.

Materials. The representation of lexemes representing time and tense in works of art - in literature, the concepts of time and tense are defined in various ways and are used to deepen the artistic image, develop the plot, and reveal the inner world of the characters. Time and space in fictional works can be mainly found as an artistic time, real and psychological time, external and internal time, artistic and philological time, etc. The concept of time is expressed in works of art not only through historical time, but also through aspects such as personal time, internal time, psychological time. This is done, for example, by depicting the rapid or slow passage of time depending on the emotional state or mental experiences of the characters. In works of fiction, time is often represented not as a complete relationship, but through the mental state of the character, memories, and experiences.

Methods. It is known that the correct use of specific linguistic methods in the study of any level of language and their application in comparative-functional research requires special attention from

the researcher. If we pay attention to the processes of syntactic analysis of speech, then in general linguistics, since the problems of syntactic content arise from word forms and lexical meanings, there are cases when the opinions of linguists contradict each other. Some researchers recognize lexical meaning as the basis of grammar, while others deny it, and a third group of linguists do not recognize lexical meaning as a linguistic category. The psychological aspects of time in a work of fiction often penetrate the inner world of the character, reflecting how time changes or accelerates. For example, the emotional control of time can be used to describe the current state of the characters. The “slowing down” or “accelerating” of time is closely related to the mental and internal experiences of the characters. In the process of analyzing a work, we may encounter external and internal time units. It is also important to distinguish between these types of time in a work of fiction. External time is when events are based on real-world time, while internal time is related to the emotional experiences and inner world of the character. In some parts of a work of fiction, deep meaning can be created through the interconnection or opposition of external and internal time. There are also cases of plot development through change in the work. In some works, changing the time (for example, moving the plot forward or backward) makes the work of art more dynamic and interesting. This is especially common in modernist and postmodernist literature, because by changing the time, it is possible to complicate the plot and create additional meaning.

Results. In the process of analyzing a work of art, it is believed that through the artistic expression of the concepts of time and tense, the writer shows the reader a deeper understanding of the inner world of the characters and expands the thematic meaning of the work. When syntactic units expressing temporality are included in simple sentences, the time of execution of the action expressed by the clause of that sentence is understood, that is, the speaker clearly informs his interlocutor that the action has been, is being, and is being performed. Thus, in a simple sentence structure, the expression of temporal elements can be expressed using adverbial units yet-hali, never- hech qachon, now-hozir, still- hamon, ever-bir paytlar, once- bir paytlar, just- bir paytlari, already-allaqachon, always-hamish, then- keyin, shu payt, o'shanda, sometimes-ba'zan, at once-darrov, during-mobaynida, soon now-ko'pi ketib ozi qolmoq, etc., while prepositional combinations expressing temporality can be combined with lexical units expressing time, after+noun, noun+before - bundan+so'ng+oldin, before+noun, and the prepositions in and by can be combined with lexical units expressing time.

Units expressing the meaning of “time” are various words, word combinations, expanded combinations and phrases expressing time. They are used in fiction to express various aspects of time, for example, the passage of time, a certain period or a change in time. In the Uzbek language, “time” lexemes exist in various forms, and they play an important role in describing time in the work. They can be divided into the following types. Time lexemes expressed by the noun class: day (for past, present and future tenses), month (representing the course of a month or a month), year (representing the passage of a year, a period of time), hour (hour, precise measurements of time), minute (a short unit of time in a broad sense), chora (representing a certain period, a period of time); Time lexemes expressed by the verb phrase: to go (passage of time, past time), to come (an event that should happen in the future), to be (present events, a state), to write (an action performed in the past), to return (return to the past, move time back), to finish (expressing the completion of an action in the past); Adjectives and prepositions are used to express the speed, duration or other qualities of time when describing time: fast (fast passage, rapid movement), slow (slow passage of time), long (over a long period of time), short (time that passes quickly), near (near time, a short period in the future), long (over a long period of time, past time), etc.

Discussion. Various word classes that express time - nouns, verbs, adjectives, conjunctions, prepositions, etc. They are very important in describing time in works of art, showing the sequence of events, and developing the plot. Through them, one can experience time differently, express the psyche of the characters, and encourage the reader to understand the changes of time more deeply. Sometimes we can also find the concept of temporality combined with the mental states and emotional experiences of the characters presented in the work.

For example, if we analyze uzbek writer Shukrullo's work "Kafansiz ko'milganlar", the psychological depiction of time in the work is also unique. The mental state, emotional experiences of the characters, and the relationships between them affect the rapid or slow passage of time. The main character's inner experiences, self-confidence, and worldview are a psychological manifestation of time, because his decisions and actions change over time. The change in time reveals the development of the plot and the connection between events. In the work, a series of events accumulate over time, which affect each other, social and political changes, and people's behavior change simultaneously. Such changes are related to past, present, and future situations in the work, and each new event is based on its previous one.

Conclusion. In general, the expression of time and space in the structure of sentences in both non-sibling languages and their semantics are interpreted differently. In the structure of simple sentences, time is expressed using adverbs and prepositional phrases in both languages. In compound sentences with adverbs, time is expressed using relative pronouns (in English) and conjunctions that express time or time, while in Uzbek it is expressed mainly using adjectives and adverbs.

REFERENCES:

1. Шукрулло. Кафансиз к ўмилганлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2023. – 198 б.
2. Yarqulova, D., & Yo'ldosheva G.A. (2024). the differences and similarities of case categories in english and uzbek languages. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 212-215. <https://doi.org/10.2024/s2n22x64>
3. Yarqulova, D. M. (2023). Ingliz tili va o'zbek tillarida so'z birikmalarining hosil bo'lishidagi o'xshash va farqli jihatlar. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 1, pp. 101-104)
4. Yarqulova D. M. Zamonaviy badiiy asarlarda makon va zamon konseptlarining ifodalanishi //Issue 2 of 2024 (144/2). – 2024. – T. 2. – №. 153. – C. 5-8.
5. Yarqulova, D. (2024). Zamonaviy asarlarda makon va zamon konseptsiyalarining ifodalanishi. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 117-118. <https://doi.org/10.2024/q24x9480>

UDC 81-25

PROBABILISTIC FORECASTING IN THE PROCESS OF SIMULTANEOUS TRANSLATION

D.B. Yuldasheva, Associate prof., Samarkand Institute of Economics and Service, Samarkand

Annotatsiya. Sinxron tarjimon sifatida ishlash uchun chet tilining barcha suhbat standartlari to'plamini mukammal bilish shart emas. Xorijlik odam nutqining aynan mana shu tomoni talaffuz bilan birga ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqotda uning "begonaligini" beradi. Maqola maqsadi chet tillarni o'rganish zaruriyatiga berilgan bunday baho tarjima faoliyatining ushbu muammosini o'rganish bo'yicha xulosa qilish uchun asos bo'ladi, bu esa biz uchun shubhasiz, dolzarbdir.

Kalit so'zlar. Psixologik munosabat, o'z-o'zini nazorat qilish, "kayfiyat muvozanati", avtotrening, jismoniy tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, sinxron tarjimon.

Аннотация. Чтобы работать синхронным переводчиком, не обязательно в совершенстве владеть всем набором разговорных стандартов иностранного языка. Именно эта сторона речи иностранца, наряду с произношением, придает ей «иностранность» в общении с носителями языка. Цель статьи состоит в том, что такая оценка необходимости изучения иностранных языков является основанием для вывода об изучении данной проблемы переводческого дела, несомненно, актуальной для нас.

Ключевые слова. Психологический настрой, самоконтроль, «баланс настроения», самоподготовка, физическая подготовка, психологическая подготовка, синхронный переводчик.

Abstract. To work as a simultaneous interpreter, it is not necessary to have an impeccable command of the usual, usual set of conversational standards of a foreign language. And it is this side of a foreigner's speech, together with pronunciation, that gives away his "foreignness" when communicating with native speakers. This If pronunciation can be worked on in the most boring phonetic exercises, then remembering and correctly using the gender of nouns, the conjugation of irregular verbs, and most importantly - the endless exceptions to the rules, for a person even with an

outstanding memory in conditions of isolation from the corresponding language environment, is an extremely difficult task.

Keywords. *psychological attitude, self-control, "balance of moods", auto-training, physical fitness, psychological preparation, simultaneous interpreter.*

Introduction. Translation has a long history. Its roots go back to those distant times when the proto-language began to disintegrate into separate languages and there was a need for people who knew several languages and were able to act as intermediaries in communication between representatives of different language communities. Translation activity in the modern world is acquiring ever larger scale and ever greater social significance. The profession of a translator has become widespread, and in many countries special educational institutions have been created that train professional translators. Representatives of many other professions are also engaged in translation in one form or another. Translation issues are of interest to a wide range of the public.

The purpose of translation is to acquaint the reader (or listener) who does not know the foreign language with the given text (or the content of oral speech) as closely as possible. Y.I. Retsker gave the following definition of translation: "Translation is an exact reproduction of the original by means of another language while maintaining the unity of content and style. This is how translation differs from retelling, in which the content of a foreign original can be conveyed, omitting minor details and not worrying about reproducing the style.

Methods. There are many definitions and statements, but the following is clear - translation is a complex process. In order to correctly and accurately convey the thoughts of the original, it is necessary not only to find the most suitable words in the target language, but also to clothe them in the appropriate grammatical form. In most cases, stylistic factors are also added to this, which cannot be discounted. To translate means to express correctly and fully by means of one language what has already been expressed earlier by means of another language. The scientific and technological revolution, covering ever new areas of life and the international cooperation of sciences associated with it, the expected population explosion and other important phenomena of civilization lead to an unprecedented development of all kinds of contacts between states and other multilingual societies of people. In these conditions, the role of translation as a means of serving economic, socio-political, scientific, cultural-aesthetic and other relations of peoples increases extremely. This assessment of the need to study foreign languages gives us the basis for concluding the study of this problem of translation activity is undoubtedly relevant.

Both in its oral form and in its simultaneous variety, the art of translation from Russian into English is a set of knowledge and skills, the acquisition of which requires special training. This circumstance places every interpreter, and first of all a simultaneous interpreter, before an extremely difficult task. The interpreter must acquire not only a complex baggage - the grammar and syntax of the English language, but also learn its music - intonation, pronunciation, stylistics of oral speech, etc., which were and remain one of the highest barriers for many of our simultaneous interpreters. Based on the experience already available, we can give several general recommendations: the main thing is to control your attention, not allowing it to weaken during the standard thirty-minute translation. Moreover, attentive listening must be learned in the booth, wearing headphones. A skill must gradually be developed - a kind of instinct for "grasping" the text perceived through the headphones.

Results. The main skill of a simultaneous interpreter is a combination of listening, instant comprehension of the text and clearly articulated translation. A separate topic is mastering the skill of quickly familiarizing yourself with the text and working with it during the translation process. And yet, the professional growth of a translator occurs directly at the workplace, at the microphone. When starting their professional activity, almost all simultaneous interpreters experience uncertainty and feel insufficiently prepared. That is why psychological attitude, self-control, and "balance of moods" are so important. Auto-training, the ability to relax in order to concentrate maximally at the right moment, as well as general physical fitness and endurance are also important. However, the

psychological preparation of a simultaneous interpreter should basically be the same as that of any interpreter.

The ability to speak one's native language and not waste precious seconds searching for the right word or synonym also comes to the fore.

In order to keep up with the speaker, a simultaneous interpreter must train a fast speech rate, both in their native and foreign languages.

It is desirable for a simultaneous interpreter to have a "phonogenic" voice, to speak clearly, quickly and confidently, with the correct intonation. Voice (breathing) placement is very important for a person who has dedicated himself to this profession.

What makes this complex activity possible? Usually we talk about a combination of certain abilities, knowledge and skills: fluency in languages, erudition, good reaction, the ability to quickly "come out" to a more or less acceptable option in difficult situations - in general, all this is no different from what any interpreter should have. However, the possibility of simultaneous translation, when in many cases the interpreter does not know how the phrase, the beginning of which he is translating, will end, must be provided by some mechanism.

Satisfactory simultaneous translation becomes possible when it is possible to assume with a sufficient degree of probability "where the speaker is heading" - both at the level of the whole (the goal, the main idea of the entire speech), and at the level of a separate sentence, phrase, grammatical construction.

Thus, simultaneous translation is largely possible thanks to what is called probabilistic forecasting, which underlies many types of human activity.

In order for the degree of probability in simultaneous translation to be as high as possible, it is first of all necessary to have a good idea of the topic (subject) that is being discussed at a given conference, seminar or "round table". All other things being equal (approximately the same command of languages, reaction, practical experience), a person "well-versed" in a given area translates immeasurably better than an amateur. Therefore, studying not only the terminology, but also the essence of the matter is a mandatory condition for a simultaneous interpreter.

The listed difficulties of simultaneous interpretation are compensated by its invisible advantage. So, let's sum up from the position of generally accepted provisions on simultaneous interpretation. Simultaneous interpretation is indeed carried out simultaneously with the speaker's speech, which provides a significant gain in time and banishes from conference halls the minutes and hours of endless languor that gripped those present, waiting for the translation of a speech delivered in an unknown language. This is why simultaneous translation has become a mandatory attribute of respectable international conferences.

Conclusion. Working in the simultaneous translation mode requires a certain amount of endurance and appropriate training, capable of developing the interpreter's speech responsiveness. Simultaneous translation is easier and better when translating from a native language into a foreign one, and not vice versa, as many believe. Considering all this, it can be stated that the "chosenness" of a simultaneous interpreter lies simply in the appropriate professional training, which, as is known, is necessary for any specialist.

In conclusion, we would like to note that in order to achieve the set goals and solve problems related to translation activities, we reviewed and studied specialized literature, conducted research work to identify individual ambiguities and difficulties of such a type of translation as simultaneous translation, considered the theoretical foundations of translation and the features of the emergence and development of the linguistic theory of translation, traced the development of translation activities, and in particular, simultaneous translation at the present time. So, when dealing with simultaneous translation, a future specialist must not only follow all the above advice and requirements, but also be aware of the nature of his activities, delve into the specifics of the genre in which he works, understand the essence of translation activities, and only in these conditions will translation work bring true pleasure and be a source of pride for a professional.

REFERENCE:

1. Yuldasheva, D. B. The Intensification Of Learning Uzbek Language Using Moodle Technology [Article]. Psychology and education, International scientific journal, 2021. 58(2): pp. 224-230

2. Yuldasheva, D.B. Approach is the main strategic direction which defines the components of teaching the Uzbek language. Science and World, International scientific journal, № 2 (90), 2021
3. Yuldasheva, D. B. Organization of terms as a factor for the improvement of economic sciences [Article]. Euroasian Research Bulletin, 2021. International scientific journal, Volume 2.
4. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal, 2(1), 325-328.
5. Klichevna, A. D., & Salimovna, T. D. (2023). Practical Aspects of the Formation of a Communicative Approach in the Development of a Linguistic Personality in Teaching the Russian Language. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 180-183.
6. Mukhtarovna, K. D. (2023). Modern Approaches to Teaching A Foreign Language Based On The Use Of Multimedia Programs. Conferencea, 13-17.
7. Mukhtarovna, K. D. (2023). Information And Communication Technologies in The Russian Language Lessons. Conferencea, 39-41.

UO'K 808.5

ARISTOTELGA OID “POETIKA” ASARINING TURLI DAVRDAGI TARJIMA VA TALQINLARI XUSUSIDA QIYOSIY-POETIK TAHLIL

X.Yuldasheva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qadimgi yunon mutafakkiri Aristotelning “Poetika” asaridan ilhomlanib bir qator olimlar yozgan adabiyotshunoslikka oid risolalar, xususan, Abu Ali ibn Sino hamda Abu Nasr Forobiyning bir nomdagi risolalari qiyosiy-poetik jihatdan tahlilga tortilgan. Shu bilan birga, arab olimlaridan al-Kindiy, Matto ibn Yunus, Abdurahmon Badaviylar tarjimasi haqida so'z boradi. “She'r san'ati” risolasini ikki tarixiy ensiklopedist olimlarning qoldirgan ilmiy sharhi desak ham bo'ladi.*

Kalit so'zlar. Aristotel, Matto ibn Yunus, al-Kindiy, Abdurahmon Badaviy, Abu Ubayd al-Juzjoni, Poetika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются трактаты по литературоведению, написанные рядом ученых, вдохновленные трудом древнегреческого мыслителя Аристотеля «Поэтика», в частности, одноименные трактаты Абу Али ибн Сины и Абу Насра Фараби, анализируются со сравнительно-поэтической точки зрения. При этом упоминается о переводах арабских ученых аль-Кинди, Матто ибн Юнуса и Абдуррахмана Бадави. Трактат «Искусство поэзии» можно назвать научной рецензией, оставленной двумя учеными-историками-энциклопедистами.

Ключевые слова. Аристотель, Матто ибн Юнус, аль-Кинди, Абдуррахман Бадави, Абу Ubayd аль-Джуджани, Поэтика.

Abstract. In this article, the treatises on literary studies written by a number of scholars, inspired by the work of the ancient Greek thinker Aristotle, "Poetics", in particular, the treatises of the same name by Abu Ali ibn Sina and Abu Nasr Farabi, are analyzed from a comparative and poetic point of view. At the same time, it is mentioned about the translation of Arab scholars al-Kindi, Matto ibn Yunus, and Abdurrahman Badawi. The treatise "The Art of Poetry" can be said to be a scientific review left by two historical encyclopedist scientists.

Keywords. Aristotle, Matto ibn Yunus, al-Kindi, Abdurrahman Badawi, Abu Ubaid al-Jujani, Poetics.

Garchi arab adabiyotida Aristotel asarining tarjimasi birgina bo'lmagan, albatta. Ular ko'p bo'lgan. Chunonchi, Is'hoq ibn Hunayn, Matto ibn Yunus [1], Yahyo ibn Adiyar “Poetika”ni arabchaga tarjima qilishgan. Hatto bu asar tarjimonlari bulardan ham ko'p bo'lgan bo'lishi mumkin. Bu asar ma'qul tushib, uni tavsif va sharhlab ko'pchilikka targ'ib qilishga ham anchagina iqtidorli zotlar kirishganlar. Chunonchi, al-Kindiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushdlar “Poetika”ni ommalashtirishga urindilar, lekin bu kitob adabiy tanqidchilikda hatto o'ziga o'xshagan buyuk nazariy asarlar paydo bo'lishiga ham olib kelmadi, faqat bu borada yunon adabiyoti va adabiyotshunosligi borasida mulohazalar bitilishi bilan cheklanib qoldi. Vaholanki, “Poetika” o'zidan keyin arab adabiyotida adabiyotshunoslikka oid qator nazariya va adabiy janrlar yuzaga kelishiga

ham xizmat qilishi kerak edi. “Poetika”ning yaxshi sharhlari ham paydo bo‘lgan edi. Chunonchi, Iskandar Afrodesiy va Temistiy (arab manbalarida Tomastiyus)lar Aristotelning ko‘p asarlariga, jumladan, “Poetika”ga sharh yozganlar, ulardan Forobiy ham, qisman Ibn Sino ham bahramand bo‘lganlar. Ammo ular Aristotel asaridan bahramand bo‘lgan shu kabi asarlar yozib qoldirgan bo‘lsalar ham, adabiyot dunyosida xuddi falsafada bo‘lganidek hodisa yuz bermadi. Chunki falsafada arab adabiyotida juda ko‘p asarlar yozildi, ularning ko‘pi hozirgi kunda ham mavjud. Falsafada har xil oqimlar, mazhablar yuzaga keldi, chunki arab hayoti shuni taqozo qilardi, shu taqozo qilingan narsa vujudga keldi. Ammo hayot oqimi butunlay boshqacha bo‘lganligi adabiyotda o‘zgarish yasashga imkon bermadi.

She’r san’ati haqida Forobiy ham, Ibn Sino ham bir xil mavzuda asar yozishgan. Ularga manba bo‘lgan Aristotelning “Poetika” kitobi edi. Shuning uchun ularning yozgan bu asarlarini Aristotel “Poetika”si haqida yozilgan taqriz yoki mulohazalar desak bo‘ladi. Ammo o‘rta asrda hozirgi kunda qabul qilinganidek, kitoblarga taqriz yozish odat tusiga kirmagan edi, to‘g‘rirog‘i, taqriz janri hozirgi kundagidek ommaviy tusda joriy emas edi. Negaki, asarlarga u davrda ham shunday hozirgi taqriz kabi asarlar yozilgan, lekin ular ko‘pincha taqlidiy asar yo sharh deb qabul qilinib, bu to‘g‘rida asar yozgan kishi taqlidchi yoki shorih deb tanilar edi. Shuning uchun ham bo‘lsa kerakki, Aristotel asariga taqriz yozib, undagi fikr va tushunchalarni kengroq, batafsilroq tushuntirishga uringan va u asar qimmatiga yetuk baho bergan Forobiy, al-Kindiy, Ibn Sino va Ibn Rushdlarning bu xususda yozganlarini asl kitobga yozilgan sharh deb atashgan edi. Abu Nasr Forobiyning “Shoirilar san’ati qonunlari” va bu boradagi boshqa asarlari bo‘lgan. Arab faylasufi Abu Is’hoq Ya’qub al-Kindiyning bu xususda yozgan asari bizning davrimizgacha yetib kelmagani yo bo‘lmasa yetib kelgan bo‘lsa-da, dunyoning qaysi bir burchagidagi qo‘lyozmalar ichida ko‘zga chalinmay yotgani sababli biz uni Ibn Sino asariga manba bo‘lgan demadik. Lekin Ibn Sino, albatta o‘z davrida al-Kindiy asarini o‘qigan bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, u o‘sha davrda yunon adabiyotidan qilingan tarjima asarlarini o‘qigan bo‘lishi ham mumkin. Chunki Shayx o‘zining bu asarida yunon she’riyati turlari, uning shakllari haqida bahs etadi. Ibn Sino “She’r san’ati” asarini yozishga asosiy manba bo‘lgan asarlardan biri bevosita Aristotelning “Poetika” kitobi bo‘lgan. Undan keyin bilvosita yozib qoldirgan kitoblari orqali ustoz bo‘lgan Abu Nasr Farobiyning “She’r san’ati” va bu boradagi boshqa asarlari bo‘lgan [2].

Ibn Sino she’riyatning nazariy masalalariga o‘zining boshqa asarlarida ham to‘xtab o‘tgan. U bu masalaga “ash-Shifo”ning “Javome’ ilm al-musiqo” (“Musiqaga oid to‘plam kitobi”) qismida ham bu masalaga to‘xtab o‘tgan. Ibn Sino bu asarining bir qismini ritm va vazn masalasiga bag‘ishlagan. Uni muallif maqola deb ataydi. Bu yerda Ibn Sino aytmoqchi maqola besh fasldan iborat. Bu fasllar tematik jihatidan muallifning “She’r san’ati” asariga juda yaqin. Chunonchi, maqolaning fasllari quyidagicha:

- 1) nag‘malarga ritm asosida so‘zlar qo‘yilishi haqida;
- 2) til bilan ritmdagi taqlid haqida;
- 3) muvassal-ulangan va mufassal-ajralgan ritm turkumlari soni haqida;
- 4) to‘rtlik, beshlik va oltilik haqida;
- 5) she’r va uning vaznlari haqida [3].

So‘nggi faslda Ibn Sino aruz vaznlari turlariga to‘xtagan. Hatto bu faslning boshlanishi ham xuddi “She’r san’ati” kitobi muqaddimasiga o‘xshashdir. Chunonchi, “She’r, – deydi Ibn Sino “Poetika”da, obrazli so‘zlardan iborat bo‘lib, ritmli, bir-biriga muvofiq iboralardan tarkib topgan hamda misralari bir-biriga teng, vaznlari qaytarilgan, oxirgi tovushlar bir-biriga o‘xshash bo‘lib kelgan satrlarga aytiladi”.

Ibn Sino bu borada yozganini sharh ham, taqriz ham demay, balki mustaqil bir asar sifatida olib, uni mashhur “ash-Shifo” asarining bir qismiga kiritgan. Abu Nasr Forobiy bilan Ibn Sinoning bu boradagi asarlarini muqoyasa qilsak, hech shak-shubhasiz, shayx o‘z salafi bo‘lmish Forobiyning “Shoirilar san’ati qonunlari haqida” risolasini mutolaa qilgan degan xulosaga kelish mumkin. Chunki ular asarlarining tuzilish sxemasi bir-biriga juda o‘xshab ketadi; faylasuflar ikkala asarda ham janrlar xususida bir xil tarzda mulohaza yuritadilar, hatto ularning sanab o‘tish tartiblari ham deyarli bir xil. Bunga dalil sifatida shuni keltirish kifoyaki, Forobiy ham, Ibn Sino ham yunon adabiyoti janrlari

haqida yozishganida, ular masalaga bir xil tarzda to'xtashadi. Forobiy asarida yunon adabiyoti janrlaridan tragediya, difiramb, komediya, yamb, drama, epik asarlar, diakramma, epos, ritorika, satira, poema, akustika kabilarga to'xtab o'tgan, ular to'g'risida ta'rif berib, o'z mulohazalarini bitgan. Bu borada Ibn Sino asariga diqqat qilsak, u ham yunon adabiyoti janrlari haqida yozganida, o'z mulohazalarini bayon etishda Forobiy keltirgan tartibdan nari o'tmaydi, Ibn Sino ham Forobiy ifodalaganidek, tragediyadan boshlab akustika bilan tugatadi. Bularni tavsif qilish ham janrlar tartibining oldinma-keyin kelishi ham bir xil, ularni bir jadvalga tushirib ko'rilsa, ikki muallifdagi janrlar o'z katagiga tushib qolishi turgan gap. Forobiy bu borada yunon adabiyotining o'n uchta janriga to'xtab o'tgan bo'lsa, Ibn Sino ham xuddi shuncha janr ustida to'xtaydi. Undan tashqari, Ibn Sino bu janrlarga bergan ta'rifida Forobiyan orttirib bir narsa demaydi, bu yerda uning jumla tuzilishigina boshqacharoq, xolos. Uning janrlarga bergan ta'rif Forobiya o'xshash qisqa bo'lsa-da, asarga boshqa boblar qo'shib, o'z peshqadamiga nisbatan uni kengroq bo'lishini ta'minlagan.

Lekin Ibn Sino asarida Aristoteldan keltirilgan iqtibos sitatalar tekshirib ko'rilsa, u Matto ibn Yunus tarjimasiga hech bir to'g'ri kelmaydi. Demak, Ibn Sino Matto tarjimasidan emas, balki boshqa bir tarjimadan foydalangan bo'lishi kerak degan fikrga kelinadi. Negaki, Ibn Sino keltirgan Aristotel tarjimasiga Matto tarjimasiga to'g'ri kelmaydi. Ammo Forobiy ham Matto ibn Yunus tarjimasidan foydalanmagan. Abdurahmon Badaviy: "Matto tarjimasiga Ibn Sino ishonmas edi, Forobiyaning Aristotel matnidan keltirib gapirgan joylari hech Matto iborasiga to'g'ri kelmaydi, tamoman boshqacha" degan edi. "Balki, deydi Badaviy, Ibn Sino ham Yahyo ibn Adiy tarjimasidan foydalangan ko'rinadiki, chunki u Matto tarjimasidan durustroq ko'ringan bo'lishi kerak. Yo bo'lmasa boshqa bir tarjima bo'lgan bo'lsa, Ibn Sino o'shanga tayanib fikr yuritgan bo'lishi mumkin. Har holda, Ibn Sino o'z asarini yozishda Forobiy asariga to'la tayanib yozgan" deb ko'rsatadi. Chunki Ibn Sino keltirgan yunon she'riyati taqsimoti na Aristotelda va na boshqa arab manbalaridan birida uchraydi. Bu taqsimot faqat Forobiydagina uchraydi xolos

Ibn Sino "She'r san'ati" asarini yozishda o'z xotirasiga ishongan, bir mahallar o'zi mutolaa qilgan Aristotel "Poetika"sini arab tili orqali o'qishi mumkin bo'lgan o'quvchilarga yetkazmoqchi va shu bilan bu sohada aytilishi mumkin bo'lgan mulohazalarni bitmoqchi bo'lgan. "She'r san'ati" mustaqil asar bo'lsa-da, lekin u mantiqning bir bo'lagi; bu yerda gap faqat she'r haqida emas, balki mantiq haqida ketayotibdi, chunki she'riyat haqidagi gaplarning hammasi ham mantiqning bir juz'iy bo'lagi xolos. Shuning uchungina she'riyatga bir ozgina to'xtalangan xolos demoqchi bo'ladi Ibn Sino. Ibn Sino bu kitobini yozishda uning qo'lida Aristotelning yuqorida nomi zikr qilingan asari bo'lmaganligi sezilib turibdi. U bu asarini bir mahallar mutolaa qilgani asosida yozgan bo'lishi kerak, shuning uchun ham undagi Aristoteldan keltirilgan sitatalar originalga iborama-ibora solishtirilganda butunlay to'g'ri kelmaydi. Albatta, Ibn Sinoda shogirdi al-Juzjoni yozishicha, xotira quvvati nihoyat darajada kuchli bo'lgan, xalq o'rtasida Ibn Sino xotirasi haqida turli-tuman afsonalar yurgani ham bejiz emas.

"Arab yo fors adabiyoti, — deb ko'rsatadi arab olimi Abdurahmon Badaviy, — umuman olganda, dramaturgiyani bilmas edi. Bu esa Aristotel asari bo'lmish "Poetika"ning eng asosiy niyatlaridan biri edi. Arablarga bu kitobdan unchalik foyda ham tegmadi, chunki bu asar ularda ma'lum va mashhur bo'lgan voqealarni o'z tillarida bahs etmas edi. Ammo shunisi ham borki, Avrupada o'rta asr nihoyasida ham, Uyg'onish davrining boshlarida ham ahvol shunday edi. Avropa xalqlari tillarida ham bu davrlarda haqiqiy dramaturgiya yo'q edi" [4]. Buning o'ziga xos sabablari ham bor. Birinchidan, arab hayoti yunon hayotidan tamoman farq qilgan, undagi jarayon bunda bo'lmagan. Shuning natijasida drama masalasi va uning Yunonistonda yuzaga kelgan ibtidoiy shaklidan tortib turli-tuman variantlarigacha bu yerda mavjud bo'lmagan. Modomiki, ijtimoiy hayotda bunday masalalar ko'tarilmagan bo'lsa, uning nazariyasi, u haqdagi fikr-mulohazalar paydo bo'lishi ham amrimahol edi. Chunki Aristotel "Poetika" asarida yunon hayotida mavjud bo'lgan barcha badiiy asarlar turini birlashtirib, ularni umumlashtirgan, o'sha davr hayoti taqozosiga asoslangan holda badiiy adabiyot na munalarning bergan natijalariga suyangan holda o'z asarini tasnif qilgan. U yunon hayotida mavjud bo'lgan har bir badiiy asar uchun janr belgilagan, ularni nazariy asoslagan. Bunda u tragediya kabi yunon hayotida juda katta o'rin olgan adabiyot namunalari asosida mulohaza yuritgan va ularni mustaqil janr sifatida yashashi uchun ularga "hujjat" bergan. Bu

hol Aristotelni buyuk adabiyot nazariyotchilari to'ridan joy olishiga imkon bergan. Ammo arab hayoti yunon hayotidan tamoman farq qilgani uchun unda Yunonistonda paydo bo'lgan dramaturgiyaning bu yerlarda rivojlanib ketishiga sharoit, zamin yo'q edi. Shuning uchun ham "Poetika"ning arab hayoti va keyinchalik islom o'lkalarida, chunonchi, Eron, O'rta Osiyo hayotiga ta'siri bo'lmadi, u yerlarda Yunonistonda bo'lgan janrlarni paydo qilishga xizmat qilolmadi. Bunday holni ba'zilar Aristotel "Poetika"sining arab tilida yaxshi ifodalanmaganligi va unga yozilgan sharhlarning noshudligida deb biladilar. "Chindan ham, — deydi Badaviy, — Matto ibi Yunus al-Kunnoiyning Aristotel "Poetika"sining tarjimai yomon tarjima edi. Xususan, asosiy istilohlardan bo'lmish tragediya, komediya kabi terminlar tarjimasida shunday bo'lgan. Chunonchi, tragediyani u kishi "madih" deb, komediyani "hijo" (hajv) deb olganlar». Bu yerda Abdurahmon Badaviy haq, chunki "madih" hech mahal tragediyani bayon qilolmaydi, hajv komediyani, shu bilan birga, yunon adabiyotida arab adabiyotidagi hajvni ifodalaydigan satira (Ibn Sinocha saturo) janri ham bor. Chindan ham Ibn Sinoning bu borada yozganini tushunish va unda Aristotel "Poetika"sidan keltirilgan sitatalarni asli originaldan topish ham qiyin bir holga kelgan. Ammo bu yerda boshqa bir narsa ham borki, Matto ibn Yunus "Poetika"ni tarjima qilishda uni tushunmay tarjima qilgan. Uning tarjimasini so'zma-so'z tarjima desak bo'ladi. U dastlab yunonchadan ag'darilgan suryoniy tilidan chiqib ketmaslikka, tarjimonlik burchini to'la bajarishga intilib, ya'ni o'zidan hech so'z qo'shmay, ma'noni o'zlashtirmay, muallif bayon qilgan fikrni ifoda qilishga harakat qilgan. Matto tushunchasida tarjimonning vazifasi shu deb bilgan. Lekin shunisi ham borki, u yunon tilini bilgani bilan yunon adabiyotidan yoki umuman adabiyotshunoslikdan bexabar bo'lgan. Chunonchi, hozirgi kunda roman yo hikoyani bir tildan ikkinchi tilga so'zma-so'z tarjima qilgandan keyin uni ustidan faqat yozuvchi tahrir qilib chiqsagina, tarjima qilinayotgan asarda muallifning maqsadi saqlanib qoladi, hozir shunday ham, so'zma-so'z tarjimini tuzatishga qalami ravon yozuvchigina qodir, xolos. "Ammo, — deydi Badaviy, — butun illat shundan iboratki, bu kitob arab olamida undan bahramand bo'lmoqchi bo'lgan aqllarga singib ketolmagan, odamlarda bo'lsa o'zi haqida to'g'ri tasavvur hosil qilolmagan". Abdurahmon Badaviy bu fikrida haq edi. Lekin tarjimon va shorihlar ishi qanchalik ustalik bilan bajo keltirilgan bo'lmasin, Aristotelning bu asari arab hayotini, ayni holda, arab adabiyotining boshqa o'zanga burib yuborishga qodir emas edi. Bu yerda Aristotel "Poetika"si tarjimai bilan arablarda qadimgi Yunonistonda mavjud bo'lgan adabiy janrlar yuzaga kelishi qiyinligi turgan gap edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arastu. Poetika (Poeziya san'ati haqida). Axloqi kabir. —Toshkent, Yangi asr avlodi, 2004.
2. Ibn Sino. Fann ash-she'r, A. Badaviy nashri, Qohira, 1966.
3. Irisov A. Abu Ali ibn Sino hayoti va ijodi. T.: Fan, 1980
4. Коллектив авторов. Ибн Сино и средневековая философия. — Д.: Дониш, 1981.
5. Турдибаев Н. Ибн Синонинг илм ва ахлоққа доир баъзи рисолалари. — Т., 2009. — Б.4.
6. Имамходжаева А. Ибн Сина и Аристотель: развитие логических идей. Фалсафа бўйича фан номзодлиги учун ёзилган диссертация. — Т., 1990.
7. Мирзаев С. Ибн Синонинг Шарқшунослик институтида мавжуд асарлари (библиография). — Т.: Ўз ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1955. — Б.35–44.
8. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. — Т., 1983.

UDC 821.511.113.09

A LINGUACULTURAL ANALYSIS OF CLOTHING RELATED WORDS IN SADRIDDIN AYNIY'S NOVEL "SLAVES"

F.J.Yunusova, Phd student, Urgench state university, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqola kiyim-kechak bilan bog'liq so'zlarning lingvistik tahlilini taqdim etadi va ularning turli madaniyatlarda ahamiyatini o'rganadi. Bu atamalar turli adabiy kontekstlarda turlicha ijtimoiy me'yorlar, o'ziga xosliklar va qadriyatlarni qanday aks ettirishini ta'kidlaydi. Oxir oqibat, tadqiqot til, madaniyat va o'ziga xoslik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida tushuncha berish orqali adabiyot va tilshunoslikka o'z hissasini qo'shadi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo tahlil, kiyim-kechak bilan bog'liq so'zlar, madaniyat

Аннотация. В этой статье представлен лингвокультурный анализ слов, связанных с одеждой, и исследуется их значение в разных культурах. В нем подчеркивается, как эти термины отражают социальные нормы, идентичности и ценности в различных литературных контекстах. В конечном счете, исследование вносит вклад в литературу и лингвистику, предлагая понимание взаимодействия между языком, культурой и идентичностью.

Ключевые слова: кросс-культурный анализ, слова, связанные с одеждой, культура

Abstract. This article presents a linguacultural analysis of clothing-related words, exploring their significance across different cultures. It highlights how these terms reflect societal norms, identities, and values within various literary contexts. Ultimately, the research contributes to literature and linguistics by offering insights into the interplay between language, culture, and identity.

Key words: cross-cultural analysis, clothing related words, culture

Introduction. How individuals discuss attire reveals their culture, values, and identity. Consequently, examining the linguistic and cultural disparities in clothing-related terminology across other languages may provide insights into the social and historical influences that affect them. This research paper examines the distinctions and commonalities between English and Uzbek terminology about clothing through an analysis of their etymology, semantics, and application. Our objective is to elucidate the function of language in shaping and mirroring cultural variety. Numerous academics assert that clothing transcends its materiality, functioning as a cultural artifact that conveys meanings beyond its utilitarian role [2]; [3]. Fashion historian Valerie Steele observes that attire provides insights into an individual's economic standing, social rank, moral integrity, religious or political beliefs, and even personality traits [10; 21p]. Consequently, terms denoting various clothing kinds, fabrics, colors, patterns, and accessories sometimes possess implications and connections unique to distinct cultures or subcultures. The English term "suit" possesses multiple meanings and implications contingent upon context and the speaker's background, including a formal garment for males, a judicial proceeding, a category of cards in a deck, or a coordinated ensemble of clothing or accessories.

Similarly, the Uzbek language boasts a rich lexicon of clothing-related terms that uniquely reflect the nation's complex history and culture. Uzbekistan, a Central Asian nation, has been shaped by a diverse array of ethnic groups, including Persians, Turks, Mongols, and Russians [7]. As a result, the Uzbek language has absorbed and adapted terms from a variety of sources, including Arabic, Persian, Russian, and Turkic languages, to articulate the clothing traditions and practices of its people [1]. Some Uzbek clothing terms, such as 'ikat' (a dyed and woven silk or cotton fabric) and 'chapan' (a long robe or coat worn by both men and women), have even been internationalized and spread to other nations.

This research article undertakes a comprehensive analysis of the English and Uzbek clothing vocabularies, examining their linguistic characteristics (including morphology, syntax, and phonology), semantic domains (encompassing color, material, and design terminology), and cultural practices (covering fashion trends, social norms, and historical developments).

Discussions. Examining clothing-related vocabulary in English and Uzbek underscores linguistic disparities and unveils the cultural frameworks that influence the perception and importance of clothing in each country. Language serves as a conduit for cultural identity, and the lexicon related to apparel offers insights into societal standards, economic circumstances, and historical legacies.

Linguistic Characteristics and Loanwords. A significant aspect of clothing vocabulary study is the linguistic borrowing resulting from cultural interaction. The Uzbek language, influenced by Persian, Arabic, Russian, and Turkic languages, illustrates how clothing terminology reflects historical contacts [7]. The term "chapan," a traditional robe, originates from the Persian "chapan" (چاپن) and represents cultural heritage and the historical connectivity of Central Asian peoples. Conversely, English, albeit affected by other languages, frequently sources its clothing terminology from Old English and French origins, as demonstrated by the term "jacket," which stems from the Old French "jaque" [5]. This etymological disparity illustrates broader historical narratives—Uzbek

borrowings typically indicate eras of conquest and trade, whereas English names often reveal a combination of indigenous evolution and Norman impact. Now we have gained some examples from English literature.

- "She wore a white dress that fluttered in the wind like a ghost." – (Egnida arvohdek shamolda uchib yuradigan oq ko'ylagi bor edi.)- "The Great Gatsby" by F. Scott Fitzgerald

- "Miss Bingley was in a satin dress, its intricate lace neckline drawing all eyes upon her."- ("Miss Bingli atlas ko'ylakda edi, uning to'rli bo'yinbog'i barchaning diqqatini unga qaratdi.")- "Pride and Prejudice" by Jane Austen

- "Dorian's tailored coat hugged his shoulders perfectly, emphasizing a style that captivated everyone."- "Dorianning tikilgan paltosi uning yelkalarini mukammal quchoqlab, barchani o'ziga tortadigan uslubni ta'kidlab turardi".- "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde

- "She donned her plain, worn dress, which spoke of her modest means yet reflected her inner strength."- "U o'zining oddiy, eskirgan ko'ylagini kiyib olgan, bu uning kamtarona imkoniyatlari haqida gapirsa ham, uning ichki kuchini aks ettiradi."- "Jane Eyre" by Charlotte Brontë

Semantic Domains and Cultural Contexts. The semantic domains of apparel terminology in both languages offer essential insights into cultural values and social structures. In English, phrases such as "business attire" or "casual wear" indicate a sophisticated comprehension of context-specific dressing that corresponds with contemporary consumer culture, where clothing functions as an indicator of social status and professional identity [3]. The significance of dress codes in professional environments highlights the role of attire in conveying identity and position.

Examples of Business attire mentioned in the novel "Slaves": *buxoro shoxisi, bahmal, kamarband, shoyi belbog', kimxob, adras, kimxob to'n, beqasam to'n, janda, parangi, chimmat, amirkon etik, zarbof, gulobi-boshga o'ra; qalpoq, movut kostyum*. Casual wear from the the same novel: *Telpak, salla, ro'mol, belbog', kuloh, qol ro'mol, sallaning pechi, chopon, po'stin, ishton, kuloh, mutbah, kovush-kavush, ko'ylak-yaktak; fo'ta, korjoma, kamzul, chakmon, kafan, satin chopon, jiyak, surp, chit, bo'z, ro'mol, maxsi*.

Example: Qarol dahlizga chiqib eski ko'ylak-ishtonini chechib, otib ipakli choponlarni kiyib, ustidan shoyi belbog' bilan belini bog'lagan, amirkon etikni kiyib, zardor qalpoqni boshiga qo'yib boshliq ko'ziga ko'ringan edi. - The servant went out into the hall, took off his old shirt and trousers, put on a silk coat, tied his waist with a silk belt, put on emir boots, and put on a golden cap. [9;256p]

In Uzbek culture, clothing terminology is frequently linked to social rituals and communal identity. The term "khalat," a traditional outfit, symbolizes Uzbek hospitality and cultural pride rather than merely being a garment [8]. This attire is frequently donned during important cultural occasions, highlighting its significance in communal and familial assemblies. In this context, clothing surpasses its utilitarian function and becomes a cultural artifact, representing shared ideals and collective memories.

Fashion Trends and Societal Norms. The analysis of apparel-related terminology reveals the progression of fashion and societal standards in different cultures. In Uzbekistan, traditional attire frequently contrasts with contemporary influences, highlighting a conflict between preserving cultural history and accepting globalization. Terminology characterizing modern fashion trends, such as "Moda" (derived from the Russian "мода"), exemplifies this hybridization since traditional attire is further integrated with Western fashion influences [6]. In English, the term "fast fashion" refers to a consumerist trend emphasizing swift manufacturing and consumption cycles, frequently disregarding ethical considerations [4]. This issue stems from a language framework that normalizes the ephemeral quality of apparel, influencing societal perceptions of consumerism and identity.

Conclusion. The examination of clothing-related terminology in English and Uzbek exposes intricate cultural narratives that shape identity, tradition, and modernity beyond mere linguistic differences. This analysis highlights the substantial interaction between language and cultural constructions by examining clothing terminology's origins, semantics, and sociocultural implications. This analysis enhances our comprehension of linguistic diversity and elevates the narratives and experiences inherent in daily attire practices. From the examples provided above we can judge that

clothing related words can differ considering the status, way of living and the time of people that's why many differences can appeal while using them.

REFERENCES:

1. Allworth, E. (1994). Central Asia: 130 Years of Russian Rule. Duke University Press.
2. Barber, E. J. W. (2010). Lengths of the Loom: A Brief History of Cloth and Its Weaving. Plume.
3. Craik, J. (1994). The Face of Fashion: Cultural Studies in Fashion. Routledge.
4. Fletcher, K. (2008). Sustainable Fashion and Textiles: Design Journeys. Earthscan.
5. Harper, D. (2021). "Jacket." Online Etymology Dictionary. Retrieved from <https://www.etymonline.com/>
6. Khalidov, R. (2020). "Traditions and Trends in Modern Uzbek Fashion." Central Asian Studies Journal, 45(2), 112-125.
7. Roy, O. (2007). Central Asia: Conflict, solution, and the role of the great powers. In Beyond the 'Crisis' in Central Asia. Ashgate.
8. Ryan, M. (2001). "Cultural Identity and Traditional Dress in Uzbekistan." Journal of Cultural Anthropology, 3(1), 47-58.
9. Sadridin Ayniy .Slaves Tashkent. 1964. 472 p.
10. Steele, V. (1996). The Corset: A Cultural History. Yale University Press.

UO'K 8; 811.41

ARAB TILIDA PAYT HOLINI IFODALOVCHI RAVISHLAR VA ULARNING GRAMMATIK TAHLILI

N.Yusupboyev, stajyor-o'qituvchi, Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola bizga arab tilida ظرف زمان ya'ni zamonga dalolat qiluvchi so'zlar va ularni grammatik tahlil qilish, shuningdek jumla tuzganimizda unda qatnashgan fe'llarning sodir bo'lish paytini to'g'ri ifodalashni o'rganishimizga yordam beradi. Umumiy tilshunoslikda ham vaqtni bildiruvchi temporal so'zlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada arab tilidagi ana shunday so'zlar tahlil etilib, misollar yordamida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: payt holi, zorfu zamon, grammatik tahlil, artikl, ravish.

Аннотация. Данная статья поможет нам разобраться с арабскими словами, обозначающими время (ظرف زمان), и их грамматическим анализом, а также научит правильно выражать время совершения действия глаголов при составлении предложений. В общей лингвистике особое внимание уделяется изучению темпоральных слов, обозначающих время. В статье анализируются подобные слова в арабском языке и раскрываются с помощью примеров.

Ключевые слова: обстоятельство времени, ظرف زمان, грамматический анализ, артикль, наречие.

Abstract. This article helps us understand the Arabic words indicating time (ظرف زمان) and their grammatical analysis. It also teaches us how to correctly express the time of action of verbs involved in sentence construction. In general linguistics, special attention is paid to the study of temporal words that express time. This article analyzes such words in the Arabic language and elucidates them through examples.

Key words: adverbial of time, zarf al-zamān, grammatical analysis, article, adverb.

Kirish. Makon va zamon ma'noli birikmalarning bir nechta semantik guruhlari A.M.Muxin nazariyasiga asoslanib aniqlandi. Bunga muvofiq, temporal sintaksemasining payt ma'nosi bilan bir qatorda boshqa ma'noviy qatorlari mavjud bo'lgan quyidagi turlarini aniqlashga erishdik: asliy temporal, temporal lokativ, temporal kauzal, temporal aktiv, temporal approksimativ va temporal ekeplikativlar.

Payt ravishi ish-harakatning paytini bildirib, qachon? qachongacha? qachondan beri? kabi so'roqlarga javob beradi. Payt ravishlariga: hozir, boya, hali, endi, oldin, burun, avval, qadim, bultur, tunov kun, yaqinda, hamisha, hanuz, hamon, bugun, indin, keyin, so'ng, yiliga, dastlab, har kuni, erta-indin, erta-kech, qishinyozin kabilar kiradi. Payt ravishlari asosan, payt holi, ba'zan kesim vazifasida keladi.

O'rin ravishi ish-harakatning bajarilish o'rnini va harakat yo'nalgan tomonni anglatadi. O'rin ravishi qayerga? qayerda? qayerdan? kabi so'roqlarga javob berib, ularga nari, beri,

oldinga, pastda, tubanda, yuqoridan, quyidan, u yoqqa, bu yoqqa, yaqinda, orqadan, to'g'riga, chapda, o'ngda kabilar kiradi. O'rin ravishlari gapda, asosan, o'rin holi ba'zan esa kesim vazifasini bajaradi.

Ish-harakatning bajarilish paytini bildiruvchi so'zlar payt holi deyiladi va ular qachon? qachondan buyon? yoki qachongacha? kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Payt holi arab tilida noaniq shaklda (Al artiklini qabul qilmasdan) va tushum kelishigida (nasb holatda) bo'ladi, masalan: قرأت الكتاب صباحا tarjima: ertalab kitobni o'qidim. Bu jumladagi صباحا ertalab so'zi payt holiga misoldir. U noaniq holatda kelgan va tushum kelishigida ishlatilgan. Yoki biror predlog yordamida qaratqish kelishigida kelgan otlardan ham shakllanishi mumkin. Misol tariqasida tepada keltirgan jumlamizni predlog yordamida keltiramiz: قرأت الكتاب في الصباح.

Bu jumlaning tarjimasi ham xuddi tepadagi jumla bilan bir xil bo'ladi, ya'ni ertalab kitobni o'qidim. Ikkinchi keltirgan jumlamizda payt holi predlog yordamida qaratqich kelishigida keltirildi, jumla esa baribir fe'lining sodir bo'lish paytini ifodalab keldi.

Material va metod. الآن- Bu so'z lug'atda "hozir" yoki "endi" deya tarjima qilinadi va aynan ish-harakatning hozir bajarilayotganini takidlash uchun foydalaniladi. Yoki paytga doir savolga javob o'rnida ishlatiladi.

Misol: متى وصلت إلى المدرسة؟ وصلت الآن.

Tarjima: Maktabga qachon kelding? Hozir keldim

اليوم - Bu so'z o'zbek tilidagi "bugun" so'ziga to'g'ri keladi.

Bu so'z arab tilida paytni ifoda etuvchi so'zlar orasida faol tarzda ishlatiladigan so'zlardan hisoblanadi. Paytga doir savolga javob o'rnida ham ishlatiladi.

Misol: نذهب إلى الجبال اليوم

Bugun tog'ga boramiz.

Bugun tog'ga boramiz. Bu jumladagi bugun so'zi arab tilida grammatik jihatdan tahlil qilinganda "Zorfu zaman" deyiladi. Ya'ni zamonga dalolat qiluvchi so'z degani. Bu so'z aynan "ertaga" ma'nosini bildirish uchun "nasb holatda" ya'ni tushum kelishigida kelishi kerak, aks holda bu so'zning ma'nosi "kun" deya tarjima qilinadi. Agar bu so'z tushum kelishigida kelsa payt ma'nosini ifodalovchi ravish (zorfu zaman) hisoblanadi, bosh kelishikda (rof holatda) kelganda esa shunchaki kun deya tarjima qilinadi.

غدا - Bu so'z o'zbek tilidagi "ertaga" so'ziga to'g'ri keladi.

Bu so'z arab tilida paytni ifoda etuvchi so'zlar orasida faol tarzda ishlatiladigan so'zlardan hisoblanadi. Paytga doir savolga javob o'rnida ham ishlatiladi.

Misol:

متى تذهب إلى المدرسة؟

أذهب إلى المدرسة غدا

Universitetga qachon borasan?

Universitetga ertaga boraman

الليلة - Bu so'z o'zbek tilidagi "tunda" so'ziga to'g'ri keladi.

Paytga doir savolga javob o'rnida ham ishlatiladi.

Misol: يشرق القمر ليلاً. Oy tunda nur sochadi.

O'zbek tilida tun so'zi o'xshatish uchun ham aksar holatlarda ishlatilganini kuzatishimiz mumkin. Tun so'zi sukunatni ifodalash yoki qorong'lik timsoli o'laroq qo'llaniladi. Bunga misol arab tilida ham mavjud arab shoiri al-Nabig'o al-Zubaniyning "Sen tun kabisan" degan she'ri mashhur hisoblanadi.

سَحَرًا - Bu so'z o'zbek tilidagi "tong, shafaq payti" so'ziga to'g'ri keladi.

Bu so'z arab tilida paytni ifoda etuvchi so'zlar orasida faol tarzda ishlatiladigan so'zlardan hisoblanadi. Paytga doir savolga javob o'rnida ham ishlatiladi. Bu ma'noni ifoda etish uchun o'zbek tilida ertalab, Sahar payti, tong mahalda, bomdod mahalda, va shunga o'xshash bir necha so'zlar mavjud. Bu so'z ham payt ravishi ma'nosini ifoda qilishligi uchun "nasb holatda" ya'ni tushum kelishigida kelishi kerak, aks holda bu so'zning ma'nosi shunchaki "Sahar" deya tarjima qilinadi va zamon ma'nosini anglatmaydi. Agar bu so'z tushum kelishigida kelsa payt ma'nosini ifodalovchi

ravish (zorfu zaman) hisoblanadi, bosh kelishikda (rof holatda) kelganda esa shunchaki ot ma'nosida kelgan hisoblanadi va u zamon ma'nosini anglatmaydi.

الجو يكون نقيا سحرا

Ertalab havo toza bo'ladi.

غُدُوَّة - Bu so'z o'zbek tilidagi "erta tong" so'ziga to'g'ri keladi.

Arab tilida ertalabki vaqtni ifodalovchi so'zlar talaygina, "g'udvatan" so'zi shu so'zlar ichida aynan ertalabki nonushta paytini ifodalovchi so'z hisoblanadi. Paytga doir savolga javob o'rinda ham ishlatiladi.

Natijalar. بكرة - Bu so'z ham ertalabki vaqtni bildiruvchi so'zlar qatoriga

kiradi. Bu so'z subhdan to quyosh chiqish paytini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu jumla ko'plab tarixiy kitoblarda faol tarzda foydalanilgan.

حِينًا - Bu so'z o'zbek tilidagi "mahal" so'ziga to'g'ri keladi.

Bu so'z arab tilida paytni ifoda etuvchi so'zlar orasida faol tarzda ishlatiladigan so'zlardan hisoblanadi.

مُذ (muz) - O'zbek tiliga "...dan beri" deya tarjima qilinuvchi bu so'z boshqa payt bildiruvchi so'zlardan grammatik jihatdan farq qiladi. Bu so'z arab tilida harflarga kiradi va "harfi jar" deya nomlanadi.

Misol tariqasida sherda keladiki:

لقد رأيت عجا مزا أمسي

عجائز مثل سعالي خمسي

Kechadan beri ajoyib

Beshta yalmog'iz kampirni ko'rdim.

Bu jumladagi مزا (muz) so'zi paytni ifodalab jumlada "dan beri" deya tarjima qilinadi. U so'zdan keyingi امس (Amsi) so'zi esa kecha manosini bildirib u ham arab tilidagi paytni bildiruvchi ravishlardan biri hisoblanadi.

مساء - (masaan) Bu jumla o'zbek tilidagi "kechqurun" so'ziga to'g'ri keladi va odatda quyosh botishidan tungacha bo'lgan vaqtni anglatish uchun ishlatiladi.

Munozara. Shuningdek arab tilida vaqtni ifodalovchi so'zlar ifodalayotgan vaqtining miqdoriga ko'ra ham guruhlarga bo'lishimiz mumkin.

Masalan: 1. Biroz vaqt: Hozirgina, birozdan keyin, arab tilida: قريباً (qariban), بعد قليل (ba'd qalil).

2. Uzoq vaqt: Uzoqda, oldin, arab tilida: منذ فترة طويلة (munzu fatra tawila),

بعيداً (ba'idan).

3. Davomiylikni bildiruvchi so'zlar:

Uzluksiz vaqt: Hamisha, doimo, har doim, arab tilida: دائماً (da'iman), باستمرار (biistimrar).

Cheklangan vaqt: Vaqtincha, bir muddat, arab tilida: مؤقتاً (mu'aqqatan), لفترة قصيرة (lifatra qasira).

4. Zamonning qaytaruvchan holatini bildiruvchi so'zlar:

Doimiy takrorlanuvchi vaqt: Har kuni, har yili, arab tilida: كل يوم (kull yawm), سنوياً (sanawiyyan).

Mavsumiy vaqt: Bahorda, qishda, arab tilida: في الربيع (fi ar-rabi'), في الشتاء (fi ash-shita').

Xulosa. Ismi zarf - g'oyri mutamakkin ism bo'lib, fe'lining zamoni yoki makoniga dalolat qiladi. U ikki qism bo'ladi: zarfi zamon va zarfi makon. Zarfi zamon - fe'lining vaqtiga dalolat qiladigan ismdir. Masalan, "إه، إها، kabi" بعد، قبل، عوض، قط، منه، مه، أمس، أيان، كي، Zarfi makon - fe'lining makoniga dalolat qiladigan ismdir. Masalan, "kabi" فوق، تحت، خل، قدم

قبل، بعد، عوض، قدم، خل، تحت، فوق

Bu zarflar "muzof" holda ishlatiladi. Agar unga "muzofi ilayh" qilingan so'z hazf qilingan bo'lsa u zammaga mabniy bo'ladi va hazf qilinmasa mo'rab bo'ladi. Mabniyga misol: "صعد عمرو فوق" Mo'rabga misol: "صعد عمرو فوق الشجرة".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. محمد عبد الله جمال الدين ابن هشام الأنصاري. شرح قطر الندى وبل الصدى. - بيروت، ١٩٩٤ - ٦٥٤ ص.
2. <https://learning.aljazeera.net/ar/node/21967>
3. Arab tili grammatikasi. Ne'matullo Ibromimov. - Toshkent: G'ofur G'ulom, 2024.
4. An-Na'im. Arabcha o'zbekcha lug'at. - Toshkent: Xalq merosi, 2003.

UO'K 811

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MUSIQA TERMINLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

*G.Ya.Yusupova, o'qituvchi, «International School of Finance Technology and Science» instituti,
Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada terminologiya va terminlar haqida so'z yuritilgan. Ayrim musiqa terminlarining lingvistik xususiyatlari qiyosiy tahliliy metod asosida tadqiq etilgan. Ba'zi musiqa terminlarining sinonim, omonim va antonimlik xususiyatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, musiqa terminlari, leksik sinonimiya, leksik omonimiya, dubl, naqorat,

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы терминологии и терминов. На основе сравнительно-аналитического метода исследованы лингвистические особенности некоторых музыкальных терминов. Проведен анализ синонимических, омонимических и антонимических отношений между некоторыми музыкальными терминами.

Ключевые слова: термин, терминология, музыкальный термин, лексическая синонимия, лексическая омонимия, дубль, напев.

Abstract. The article delves into the concepts of terminology and terms. It employs a comparative analytical approach to investigate the linguistic characteristics of specific musical terms. The study further examines the synonymy, homonymy, and antonymy exhibited by certain musical terms.

Key words: term, terminology, musical terminology, comparative analysis, linguistic features, synonymy, homonymy, antonymy, dubbing, chorus, refrain

Til inson madaniyati ruhiyati va tafakkurining inikosidir. Shuning uchun ham qadim zamonlardan buyon til va uning inson faoliyati hamda, qiziqishlari bilan aloqador qismi tadqiq etib kelinadi.

Tildagi terminlarda inson faoliyati bilan bog'liq belgilar, mazmun hamda ramzlar yashirin bo'ladi. Shuning uchun ham har bir tilde terminologiya sohasi alohida va chuqur o'rganiladi.

O'zbek tilshunosligida XX-asr o'zbek terminologiyasi rivojiga A.Zohiriy, A.Qodiriy, Ye.D.Polivanov, A.K.Borovkov, V.V.Reshetov, S.Ibrohimov, Olim Usmon, Z.Ma'rufov, Sh.Rahmatullayev, N.Mamatov, A.Hojiyev, T.Aliqulov va boshqalar munosib hissa qo'shdilar. Termin va terminologiya bo'yicha H.Shamsiddinov, Z.Mirahmedova, M.Abdiyev, G'.Ismoilovlarning xizmatlari kattadir.

Bugungi kunda tilshunosligimizda terminologiya bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlardan biri o'zbek tilining korpusi yaratilayotganligi va turli sohalarga oid terminlarning elektron lug'atlari yaratilayotganligidir [1].

1970-yillarning oxiriga kelib Angliyada ikkita kompyuterga asoslangan lug'at paydo bo'ldi: Oxford Advanced Learners Dictionary va zamonaviy ingliz tilining Longman lug'ati; ikkinchi lug'at uchun kompyuter nafaqat lug'atni chop etish, balki uni yaratish uchun ham ishlatilgan [2].

Termin uchun muayyan ta'rif (definitiya) zaruriydirki, uning yordamida tegishli tushuncha mazmunini aniqroq ifodalash, tushunchaning birini ikkinchisidan chegaralab ajratish imkonini beruvchi, ayni mahalda ma'lum tushunchani muayyan tasnifiy qatorga joylashtirishga yo'l qo'yuvchi, farqlovchi belgilarni ravshanroq ko'rsatish mumkin. Demak, terminologiya muayyan fanning tushunchalar tizimi bilan o'zaro munosabatda bo'lgan terminlar jami sifatida ta'riflanadi. Har qanday tushunchalar tizimiga muayyan terminlar tizimi to'g'ri keladi. Terminologik tizimlar fan taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlanib boradi. Terminlar umumiste'moldagi so'zlardan farqli ravishda joriy qilinib ularning qo'llanishi ma'lum darajada nazorat ostida bo'ladi. "Terminlar paydo bo'lib qolmaydi", aksincha, ularning zaruriyati anglangan holda "o'ylab topiladi", "ijod qilinadi".

Standartlashtirilgan terminologiyada sinonimlar muammosi "savollar savoli" deb hisoblanadi. Ba'zilar sinonimiya jarayonini nomaqbul deb hisoblaydilar va har bir atama faqat bitta ma'noga ega

bo'lishi kerak, deb hisoblaydilar, boshqalari esa sinonim (shu jumladan xorijiy) ma'lum afzalliklarga ega degan fikrda. So'zlarni o'zlashtirish jarayoni keng tarqalgan, shuning uchun ko'pincha bir xil so'zlar (ulardan biri o'zlashtirilgan) bir xil ma'noga ega. Masalan, fransuz tilidan hosil bo'lgan inglizcha infant so'zi unga ekvivalent child - kichik bolaga mos keladi. Shunga ko'ra, infant va child sinonimdir. Musiqa terminologiyasida chet tilidan kirib kelgan sinonimik terminlar mavjud: ingliz tilidagi harmony (uyg'unlik) o'zbek tiliga rus tili orqali garmoniya shakliga teng, inglizcha kick "tepish" va "kik" degan ma'noni anglatadi; step – "harakat" va "qadam". To jump — to leap - to skip — to hop "sakrash" - "joydan ikkinchi joyga sakrash" - "sakrash" - "bir oyoqqa sakrash" degan ma'noni anglatadi. Sinonimlar - ular bilan bog'langan tushunchalarning o'xshashligi va nomlangan narsalarning umumiyliigi tufayli bir-biriga iloji boricha yaqin bo'lgan belgilar [3]. Bundan tashqari musiqiy terminlar orasida ma'noviy omoniyima hodisasi ham kuzatiladi. Masalan, ingliz tilida sharp (o'tkir atamasi musiqa termini sifatida ovozning yarim parda ko'tarilishini ifodalovchi ovozga nisbatan ishlatilsa, leksema sifatida keskin yoki o'tkir degan ma'nolarni anglatadi. Ingliz tilidagi reprise atamasi o'zbek tilida naqorat sifatida ishlatilsa ingliz tilda ham termin sifatida chorus-naqorat ma'nosini anglatadi, oddiy leksema sifatida takrorlash ma'nosida ishlatiladi.

Ingliz tilidagi double atamasi o'zbek tiliga dubl shaklida rus tilida o'zlashgan bo'lib, ham musiqada ham kino san'atida termin sifatida xizmat qiladi. Dubl so'zi musiqada o'tkir - tovush ikki qidiruv Ohanglar, butun ohangi o'sish ko'rsatilgan belgi ma'nosida qo'llaniladi. Ingliz tilidagi key so'zi ham omonimlik xususiyatiga ega bo'lib, musiqada Key - Boshqa tovushlar nisbatan musiqiy liniyasi tovush yozilgan bo'lib ko'rsatilgan belgi ma'nosida qo'llaniladi. O'zbek tilida esa bu nota so'ziga teng. O'zbek tilidagi nota so'zi termin sifatida ham musiqada ham hujjatchilikda qo'llaniladi. Hujjatchilikda xalqaro hujjat manoda qo'llaniladi musiqada esa ovoz tonining balandligi qisqa cho'ziqligini ko'rsatuvchi belgi sifatida qo'llaniladi. Ingliz tiliga italyan tilidan o'zlashgan piano (pianino, musiqa turi) so'zi ham ma'nodoshlik xarakteriga ega. Birinchi ma'nosi musiqa turi bo'lsa, ikkinchi ma'nosi musiqa asbobidir. Ingliz tilida musiqa terminlari orasida sinonimlik hodisasi Largo-very slow, langsam- slow. Grave - slow, so'zlarida fortissimo –very loud, fort –loud so'zlarida kuzatiladi. Bundan tashqari, o'zbek va ingliz tillarida musiqa terminlari orasida aantonimlik hodisasi ham kuzatiladi. Masalan, Largo- very slow, fortissimo –very loud kabi so'zlarda.

Argo – (frans. Argot – jargon) – ma'lum toifa kishilarigagina tushunarli so'zlar mavjudligi bilan umumxalq tilidan farq qiluvchi, biror ijtimoiy toifa, guruhga xos yasama til [4]. Mana shunday argolarga san'at sohasida quyidagilar misol bo'la oladi: Yakan – bu so'z adabiy tilda "tola-tola bo'lib o'sadigan to'qay o'simligi"8 ma'nosini ifodalovchi botanikaga oid termin bo'lsa, san'atkorlar orasida "pul" ma'nosini ifodalovchi argo sanaladi. Shuningdek, "Parrandaning dum va qanotlarini tashkil qilgan, muguzsimon uzun naychaniing ikki yonida ikki qator bo'lib o'sib chiqadigan parlardan iborat a'zosi" ma'nosini beruvchi "pat" leksemasi ham san'atkorlar orasida "pul" ma'nosini ifodalaydi [5].

Xulosa qilib aytganda, musiqa terminlari tizimini tadqiq etish jarayonida inson omilini inobatga olgan holda tadqiq etilsa, til egasining etno-madaniy, areal, sotsial, mental va boshqa xususiyatlarini aniqlashga erishish mumkin. Mana shunday jihatlarni o'zida jamlagan musiqa terminlari ham qaysi tilga oidligi va bugun qaysi til tarkibida qanday ma'noda iste'molda ekanligi bilan ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://uzschoolcorpara.uz/>
2. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
3. Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии//Терминология и норма (О языке терминологических стандартов).-М.,1972.- С.11.
4. O'zME. Birinchi jild. T. 2000
5. Eshbo'tayeva Sh. O'zbek musiqa terminlarining antroposentrik tadqiqi. Innnovation in technology and science education. 2023. 5. 14. 363-b.

REKLAMA MATNLARIDA EKSPRESSIVLIKNI IFODALASHDA RITORIK SO'ROQ GAPLAR VA VOKATIVNING O'RNI

*K.Yusupova, doktorant, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,
Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada reklama matnlarida ekspressivlikni ifodalashda ritorik so'roq gaplar va vokativ(undalma)ning o'rni haqida so'z yuritiladi va misollar orqali ularning mohiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ekspressivlik, ritorik so'roq gaplar, vokativ, reklama tili, reklama matni, uslubiy figuralar.

Аннотация. В данной статье говорится о роли риторических вопросительных предложений и звательных предложений в выражении экспрессивности в рекламных текстах, а также раскрывается их сущность на примерах.

Ключевые слова: Выразительность, риторические вопросы, звательный падеж, рекламный язык, рекламный текст, стилистические фигуры.

Abstract. This article talks about the role of rhetorical interrogative sentences and vocative sentences in expressing expressiveness in advertising texts, and also reveals their essence using examples.

Key words: Expressiveness, rhetorical questions, vocative case, advertising language, advertising text, stylistic figures.

Ritorik so'roq gaplar og'zaki va yozma nutqning turli janrlarida, ayniqsa, nazmiy asarlarda voqea-hodisa yoxud axborot ta'sirchanligini orttirishda uslubiy vosita sifatida qo'llaniladi, degan mulohazalari ayni reklama tiliga ham xosdir. Reklama matnlarida ham eslatib o'tilgan savolga nisbatan metafora sifatida ko'p uchraydi. Shuning uchun ritorik so'roq gaplarning bu turi ko'pincha "ritorik darak gap" deb ham yuritiladi va savolning javobi yana bir boshqa yumoristik xarakterdagi savol yordamida aniqlanadi. Masalan,

- *Is the sky blue?*
- *Is the sun hot?*
- *Is the Pope Catholic?*

Ba'zi ritorik so'roq gaplar ingliz tilida idiomatik xarakterdagi birikmalarga aylanib ulgurgan. Masalan:

- *What's the matter with you?*
- *Sizga nima bo'ldi? Tuppa-tuzuk edingizku?*
- *Don't you know any better?*
- *Tuzukroq javobingiz yo'qmi?*
- *Have you no shame?*
- *Uyalmaysizmi?*
- *Are you crazy?*
- *Jinnimisiz?*
- *How should I know?*
- *Men qayoqdan bilay?*

Hozirgi ingliz tilida litota, antiteza, polisindeton, asindeton, klaymaks kabi qator uslubiy figuralar (vositalar) borki, ular ko'p hollarda ritorik so'roq gap hosil qilishda faol ishtirok etadilar. Ulardan ko'p uchraydigan vositalardan biri litota sanaladi. Ingliz tilidagi gaplarda inkor ma'nosi faqat bir vosita (gap bo'lagi) orqali ifodalanadi. Litota deb atalmish uslubiy figura esa gapdagi informatsiyani qo'shaloq inkor vositalari orqali ifodalash bilan ritorik savol hosil qiladi. Masalan: *Not bad. – Good. Yomon emas. Yaxshi. It is no ordinary city. – It is a very impressive city. Ko'rimsiz oddiy shaharlardan emas – Ancha diqqatga sazovor shahar. That sword was not useless to the warrior now. The warrior has a use for the sword now – Bu qilich jangchi uchun keraksiz emas. Jangchi uchun kerakli anjom.*

Reklama tili ritorik so'roq gaplar borasida o'ziga xos jihatlarni namoyon qilmoqda. Gap shundaki, ayrim reklamalarda ritorik so'roq gaplarga javob berish bilan tomoshabin zehninga ta'sir maqsadi ko'zlangan. Masalan, *dam olish kuningizni mashina bozorida o'tkazmoqchimisiz?–Yo'o'o'q!*

Shakl va mazmuni nomutanosib bo'lgan so'roq gaplarning tarkibida so'roq vositalari ishtirok etib, faqat shakl tomonidagina so'roq gap sanaladi. Lekin so'zlovchining niyati o'ziga noma'lum bo'lgan voqea-hodisa haqida so'rash emas, balki o'ziga ma'lum voqea-hodisa haqida axborot berish bo'ladi: *Oramatidan olgan lazzatni unutish mumkinmi? (Radiodan).*

Ingliz va o'zbek tillari bu borada bir-biriga yaqin turadi. Masalan, ma'lum voqeani amalga oshirishga da'vat etish mazmuni ifodalangan *Won't you come in?– Kirmaysizmi?* gaplarini qiyoslaylik. Har ikkada tilda ham shakl va mazmuni nomutanosib bo'lgan so'roq gaplarni ikki guruhga bo'lish mumkin: 1) so'roq-darak gaplar; 2) so'roq-buyruq gaplar.

Ritorik so'roq gaplar reklama uchun nihoyatda zarur, uning tarkibiy qismlaridan sanalgan ekspressivlik ifodalashda imkoniyatlari kattadir. A.Abdullaev yozishicha, "Ekspressivlik ifodalashda sintaksisning imkoniyatlari shuning uchun ham keng va boyki, uning ob'ekti gaplardir"[1]. Sababi gap nutqning asosiy birligi sifatida tafakkur va aloqa uchun xizmat qiladi. Ritorik so'roq gaplarda bunday gapning kesimi tasdiq shaklda keladi: *G'oya bormi – IKEA bor! Vaqt bormi – Meller bor!*

Ritorik so'roq gaplarda gapning inkor shakli orqali kuchli tasdiq ma'nosi, aksincha tasdiq shakllari orqali kuchli inkor ma'nolari ifodalanadi. Bunday gaplarda so'zlovchining yoki o'zga shaxsning ruhiy holati o'ta ta'sirchanlik bilan tasvir etiladi.

O'zbek tilida murojaat birliklarini tadqiq qilgan N.Ahmedova, vokativ gap, undalma qatnashgan gapning ekspressivlik ifodalash maqsadida parsellyasiyaga uchrashi natijasida kelib chiqishini, ya'ni asosiy gapdan uzilib, alohida gap bo'lib shakllanishini, bunday vaziyatda nutqiy akt shuni taqozo qilishini ta'kidlaydi[2]. B.O'rinboyev undalma va vokativ gapni bir hodisa emas deb hisoblaydi. "Vokativ formadagi otlarning bosh kelishik formasidagi so'zlardan dastlabki farqi shuki, u bir tomondan ikkinchi shaxs ma'nosini ifodalaydi. Bu uning asosiy xususiyati hisoblanadi. Ikkinchidan, u ayrim pauza bilan ajralib turib, o'zida intonatsion tugallikning elementlarini saqlaydi. Uchinchidan, vokativ forma ayrim pauza bilan ajralib turishi va gapning boshqa bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirmaganligi hamda o'zining emotsionalligi, ekspressivligi, kuchliligi bilan undovlarga yaqin turadi"[3].

Undalma so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki shaxs deb tasavvur qilingan predmet-hodisani bildiradigan so'z yoki so'z birikmasi. U kirishlar yoki kiritmalar kabi gapni kengaytiradi, ammo uning bo'laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi, yozuvda vergul yoki undov belgisi bilan ajratiladi. Undalma gap boshida ham, o'rtasida ham va oxirida ham kelishi mumkin... Gap boshida undalma maxsus intonatsiya bilan aytiladi va ba'zan vokativ gap vazifasini bajaradi. Undalma, kirish, kiritma kabi, fikr bayonida muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ularni gapning uchinchi darajali bo'laklari sifatida qarash ham mavjud[4].

Reklama matnlarida undalmalar o'zni tadqiqi asnosida amin bo'ldikki, ularning gapdagi ahamiyati qayd etilgan nazariy mulohazalardagidan ko'ra kengroq. Undalmaning gap bo'laklari bilan bo'lgan sintaktik munosabati reklama matnlari qurilishini boshdan oxir o'zgartirib yuborishga qodir. Umuman, undalmaning reklama matnlaridagi asosiy o'rinlari sifatida quyidagilarni qayd qilish mumkin:

1. Undalma imperativlik ifodasini belgilashda o'z o'rniga ega. Masalan, *Hurmatli o'quvchilar, majlisga o'z vaqtida keling! Majlisga o'z vaqtida keling!* jumlasining undalmasi ota-onalar bo'lsa, uning imperativlik ifodasi boshqacha shakl olgani ma'qul: *Hurmatli ota-onalar, majlisga o'z vaqtida kelsangiz!*

2. Undalmaning gap ohangini belgilashda o'zni kattaligi shubhasiz. Reklama matnlarida undalma ifodalagan tushunchalarga ko'ra gap ohangi o'zgaradi, ya'ni har xil ijtimoiy tabaqalar (*ustozlar, yoshlar, talabalar, abiturentlar*), gender birliklar (*ayollar, erkaklar, xonimlar, janoblar, yigitlar, qizlar, kelinlar, kuyovlar*), yosh pallalari (*yoshlar, keksalik gashtini surayotgan otaxonlar...*) va hokazo birliklarga bog'liq ravishda gap ohangi belgilanadi. Aks holda reklamaning ta'sir kuchi yo'qolishi, ko'p hollarda esa aks ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Undalma gapning leksik tarkibini belgilash qobiliyatiga ega. Masalan, undalmaga qarab *keling, tashrif buyuring* sinonimlaridan biri tanlanadi. *Hurmatli hamyurtlar! "Amin Mulla" xususiy korxonasiga tashrif buyursangiz, eng zamonaviy avtomobillar sohibi bo'lish imkoniyatini ko'lga kiritasiz.*

O'zbek tili, umuman, turkiy tillarda imperativlik imperativ bo'lmagan qator vositalar orqali ham namoyon bo'ladi. Turkiy tillardan qorachoy-bolqor tilida imperativ masalasini o'rgangan T.Yu.Bechukueva fikricha, imperativlikni ifodalovchi noimperativ shakllar mos kontekst yoki nutqda undov, murojaat xarakteriga ega bo'ladi. Bunday shakllarni undovning funksional shakllari deb sharhlash mumkin. Imperativda undov darajasi ancha yuqori bo'lib, u undov, buyruq, talab tuslarini amalga oshirishga yordam beradi. Agar imperativ ish-harakatni hozirgi zamonda namoyon qilsa, aniqlik maylida ifodalangan undovda ish-harakat amalga oshirilgan bo'ladi. Agar buyruq beruvchi hech qanday e'tirozlarni qabul qilmasdan hozirgi zamonda buyruq bersa, u holda suhbatdosh xayolan bu ishlarni amalga oshiradi[5].

Shu bilan birgalikda undalmalarni yondosh hodisalardan, jumladan, segmentatsiyadan farqlash lozim: "Kelib chiqishi og'zaki nutqqa xos bo'lgan bu hodisalarning yozma nutqda qo'llanilishi ijodkorning o'ziga xos uslubini ko'rsatishga, asar tilining jozibali, ta'sirchan chiqishiga xizmat qiladi hamda jonli xalq tiliga yaqinlashuvida muhim vosita sanaladi. Murojaat birliklari, vokativ gap, parsellyativ qurilmalar shaklan segment qurilmalarga o'xshasa-da, vazifasi, o'zidan keyingi gaplar bilan aloqasi, korrelyatlarining har xilligi bilan farqlanadi"[6].

Imperativ mazmun ritorik so'roq konstruksiyalar orqali ifodalanganda, undash ma'nosi qat'iy bo'lsa-da, ifoda yumshoq bo'ladi, chunki ritorik so'roq gapdagi ochiq ifodalanmagan propozitsiya (masalan, *Sotib olishga shoshilmaysizmi?* ritorik gapida "Sotib olishga shoshiling" yashirin propozitsiyasi mavjud) ana shunday mayin undashni ko'rsatadi. Ritorik so'roq gaplar reklama uchun nihoyatda zarur, uning tarkibiy qismlaridan sanalgan ekspressivlik ifodalashda imkoniyatlari kattadir.

Reklama matni tarkibida kelgan undalmalar axborot matni qaratilgan shaxs yoki ob'ektni ta'kidlash uchun xizmat qiladi va reklama beruvchi – reklama oluvchi o'rtasidagi munosabatni yanada yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида эксперессивлик ифодалашнинг синтактик усули.—Тошкент: Фан, 1987.—Б. 6.
2. Аҳмедова Н. Ўзбек тили мурожаат birliklari. —Тошкент: 2009. — Б.5.
3. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. — Тошкент: Фан, 1972. — Б. 37-38.
4. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/u/undalma/>
5. Бичекуева Т. Ю. Императив в карачаево-балкарском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук.— Нальчик, 2008. — С. 20-21.
6. Умрзокова М. Сегментациянинг ёндош ҳодисалардан фарқи // "O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari": xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari / Mas'ul muharrir — Sh. Sirojiddinov. T.: "Navoiy universiteti" nashriyot-matbaa uyi, 2019. — Б. 49.

UDC 81.25

THE EXPRESSION OF RESPECT IN MALE AND FEMALE SPEECH ACROSS DIFFERENT LANGUAGE SYSTEMS

S.A'.Yusupova, PhD, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola turli til tizimlarida erkak va ayol nutqida hurmatning lingvistik ifodasini o'rganadi. Unda ma'lum tillarga xos bo'lgan jinsdagi aloqa me'yorlari va madaniy omillar asosida hurmat qanday boshqacha tarzda etkazilishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik ifoda, hurmat, jinsdagi aloqa, erkak va ayol nutqi, til tizimlari, madaniy omillar, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация. В этой статье исследуется лингвистическое выражение уважения в мужской и женской речи в различных языковых системах. В ней рассматривается, как уважение передается по-разному в зависимости от гендерных норм общения и культурных факторов, присущих конкретным языкам.

Ключевые слова: языковое выражение, уважение, гендерная коммуникация, языковые системы, культурные факторы, сравнительная лингвистика.

Abstract. *This article explores the linguistic expression of respect in male and female speech across various language systems. It examines how respect is conveyed differently based on gendered communication norms and cultural factors inherent in specific languages.*

Key words: *Linguistic expression, Respect, Gendered communication, Language systems, Cultural factors, Comparative linguistics.*

Differences in the speech of representatives of different societies are reflected in a person's race, gender, age, social status, appearance, and state of health (limited ability) and several other factors.

In scientific research devoted to the problem of male and female speech in world linguistics, the concepts of these speech are described differently – language style, language diversity, and language colour. Male and female speech acts as a certain social difference and displays its characteristics within different styles. Linguist Sh.Iskandarova selects the role and time of communication for the speech label, the participation of the speaker and the listener, the purpose, foundation, communication tools, specially defined forms of behaviour, the subject of expression, the characteristics of speakers' relationships, social characters, the formal and informal characteristics of the situation, and examines them by dividing them into stable and changing characters.

"Most of Uzbek men use 'sen' (thou) to their wife, but women do not address by using 'sen' their spouse, there therein expressing their respect for them," writes K.Kaxkhorov, who conducted a comparative study on speech labels in English and German. Analysis of the different speech of women and men of language tools is one of topics that are relevant in linguistics in close relationship with the gender issue. This situation remains very controversial even in the process of studying different systems languages. The term gender appeared in linguistics significantly late compared to other fields, which began to evolve as a term in the second half of the 20th century. By the 1980's, the use of this concept in scientific research was widespread. The concept of gender was first introduced by psychologist, analyst, and sociologist Robert Stoller, who lived in America. This psychologist liked to divide the term gender in two: they are biological and sociological. Peculiarities of sex studies in the fields of biology and physiology, and gender issues in psychology and sociology. Stoller's idea led to the development of a new area of so-called gender linguistics among innovative social sciences.

G.A.Brandt states that gender is a collection of characteristics that arise because of its influence based on a particular culture, which can adequately assess the differences in speech and behaviour of women and men spiritually and educationally.

N.L.Pushkaryova, explains the current term: gender is a system of relationships and interrelationships made up of characteristics that govern and subsist in society. Gender connections are a significant element of society's humanitarian structure, which defines the relationship between people. In world culturology, a person's character, nature, and personality are usually separated by gender. This means that at the right time, women and men follow certain social rules appropriate to the needs of mankind.

According to Y.I.Goroshko, gender characteristics are reflected in communicating, expressing speech, and incorporating social examples of behavioral women and men. This idea is also supported by O.A. Voronina in her article.

According to J. Lakoff, in the process of communicating, women are distinguished by such aspects as high-level sensitivity and flexibility for their interlocutor, they hear their interlocutor's thoughts with special attention, careful attention, and their desire to capture activity during the conversation is not observed. Men, experience serious in the process of communication, and they try to control and seek to negotiate with the interviewer.

According to the scientist's research, in addition to what is emphasized in English, women use high voice instead of using lower tone in confirmation and interrogation sentences. In addition, they also use certain vocabulary and phrases that describe the movement of women in everyday life, linguistic and grammatical tools that mean very high emotions, and modal verbs. According to research, in different systems languages, there's a visible gap between the number of cases devoted to male and female speech and this gap increases the demand and interest in studying male and female

speech. Male speech is mainly close to the standard combination of the literary language, and female speech has a slightly more variable tone and is flexible in accordance with social. As in every language, there is a speaking relationship between women and men in Uzbek, English and Japanese. We can see that there are only a few facts about this. From this point of view, it would not be entirely true from a linguistic point of view to conclude that women and men speak the same way.

In Japanese linguistics, for example, the separation of male and female speech in its name and the importance of such differences in society are known by dozens of scholars to have thoroughly studied the same issue. Alpatov outlined his research in this regard in a separate chapter in his book Japan: Language and Culture.

The difference between women's and men's speech options in Japanese literary language is reflected in almost all language levels. For example, if phonemes and their rules of adaptation are the same, differences in pronunciation are evident mainly in women's speech.

The difference in gender variations in Japanese may be as follows:

- the availability of a language unit in only one option.
- differences in the meaning of the word;
- centred in the first option, depending on the position occupied by the language element;
- in the second, in the second level,.

For example, we can consider the inversion of I, II person, (III person, no significant difference). Recognized as a pronoun representing the highest level of respect, わたくし equally used in the speech of women and men.

Erkaklar nutqida 'ぼく' 'boku' 'men' eng oddiy hollarda, 'おれ' 'ore' buyruq tarzida ishlatiladi.

In men's speech, 'ぼく' 'boku' 'me' is used in the simplest cases, in the form of 'おれ' 'ore' as commands. 'わし' 'vashi' is one of low-consumption words and is almost out of use in oral discourse. Women use 'あたし' 'atashi' 'me' in simple treatment, and when politeness expressed, they use 'あたし' 'me', but in Japanese linguistics, they remain an outdated form of pronouns. 'わたし' 'watashi' is considered a normal pronoun for women's speech, while men's speech demonstrates that this pronoun has more politeness.

It is known from Japanese traditions, (all situation, in high level of polite speech and impolite communication) 'ぼく' 'boku' is for men, 'わたし' 'watashi' for women, but for adolescent it is common. It should be noted that Japanese men's women also use the same speech to teach the literary language of Japan and to produce literacy.

In Japanese, the word 'あなた', which corresponds to pronoun 'you', is also different for women and men. O'zbek tilida ham siz hurmat shaklida va sen esa buning aksi bo'lgani kabi yapon tilida ham shunday holat sezilarli darajada ko'p ishlatiladi.

In Uzbek, 'you' is in the form of respect, as the same in Japanese.

For example, in Japanese the pronoun 'あなた' 'anata' 'you/thou' are used for peers and loved ones, 'きみ' 'kimi' 'you/thou' will be used for men.

There is another interesting aspect of Japanese that, according to the facts based on research, Japanese men never speak with a very high-level method of politeness, and women using speech that is extremely rude. Because expression of respect is also an expression that indicates social origin and its role at the same time.

Japanese women are now also achieving political careers by working in jobs and positions that depend on politics. It can be understood that women are learning to speak from several men's speeches and working hard to do so. But not all Japanese men and women can be said to speak by following gender-different speech. Because many Japanese do not communicate, whether female or male, when they speak or have a conversation, but they are unusually used to speak in that way. This is also closely related to the environment in which the family and person grew up.

As a conclusion, we can say, without fully identifying the unique subtleties of units and phrases of respect in a particular language that represent politeness, without knowing whether it has a positive or negative meaning, they can't be called the same structure and substitution as those in another language. Especially, This aspect of the issue plays a key role in the development of dictionaries of different systems languages.

REFERENCES:

1. Lakoff G. Language and woman's place. - New York: Harper and Row, 1975.
2. Stoller R.Y. Presentations of Gender. New Heaven, 1985. P.45.
3. Алпатов В.М. Япония: язык и общество. Москва: Муравей, 2003.
4. Брандт Г.А. Природа женщины как проблема: Концепция феминизма. // «Общественные науки и современность», 1998, № 2. -С. 167-189.
5. Воронина О.А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе. // Общественные науки, 2000, № 4. -С. 12-14.

UDC 808.5

THE HISTORICAL PERSPECTIVE AND FUNCTIONAL ASPECTS OF GENERAL AND SPECIFIC LINGUISTIC NORMS

Sh.O.Yusupova, teacher, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. *Ushbu maqolada til me'yorlarining farqlanishi va evolyutsiyasi, xususan, umumiy til prinsiplari va adabiy standartlar kabi maxsus qoidalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganiladi. Ushbu tizimlarning tarixiy rivojlanishi, jumladan, tarixiy va sinxron me'yorlar o'rtasidagi farqlar, shuningdek, milliygacha va milliy adabiy an'analar o'rtasidagi tushunchaviy farqlar tahlil qilinadi. Maxsus qoida va ko'rsatmalar umumiy me'yorlar bilan, jumladan, dialektal va adabiy qoidalar bilan bog'liq holda ko'rib chiqilib, ularning o'ziga xosligi va umumiy jihatlari yoritib beriladi. Tadqiqot, shuningdek, leksik me'yorlarning ahamiyati, rivojlanishi va kodifikatsiya jarayonlarini chuqur tahlil qilib, ularning tilning yaxlitligini saqlash va madaniy hamda ijtimoiy muloqotni samarali ta'minlashdagi rolini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *til me'yorlari, leksik me'yorlar, tarixiy me'yorlar, sinxron me'yorlar, adabiy me'yorlar, kodifikatsiya, til evolyutsiyasi*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются дифференциация и эволюция языковых норм, в частности взаимодействие между общими языковыми принципами и специфическими конвенциями, такими как литературные стандарты. Анализируется историческое развитие этих структур, включая различия между историческими и синхронными нормами, а также концептуальное различие между донациональными и национальными литературными традициями. Специфические руководящие принципы исследуются в контексте их отношений с общими нормами, включая диалектные и литературные конвенции, с акцентом на их уникальность и общие черты. Исследование также углубляется в изучение лексических норм, их значимость, развитие и процессы кодификации, демонстрируя их роль в сохранении языковой целостности и обеспечении эффективной коммуникации в культурном и общественном контексте.*

Ключевые слова: *языковые нормы, лексические нормы, исторические нормы, синхронные нормы, литературные нормы, кодификация, эволюция языка*

Abstract. *This article examines the differentiation and evolution of linguistic standards, particularly the interplay between general language frameworks and specific conventions, such as literary traditions. It explores the historical progression of these standards, including distinctions between historical and synchronic frameworks, as well as the conceptual differentiation between pre-national and national literary traditions. Specific conventions are analyzed in terms of their relationships to general principles, including dialectal and literary traditions, while highlighting their mutual uniqueness and shared characteristics. The study further delves into lexical conventions, their significance, evolution, and codification processes, demonstrating their role in preserving linguistic coherence and facilitating effective communication across cultural and societal contexts.*

Keywords: *linguistic norms, lexical norms, historical norms, synchronic norms, literary norms, codification, linguistic evolution*

Introduction. The concept of linguistic norms is essential for maintaining the integrity and functionality of language systems. General norms encompass overarching principles governing linguistic behavior, while specific norms, such as literary norms, pertain to particular aspects of language use. From a historical perspective, linguistic norms exhibit distinctions, including the dichotomy between historical norms and synchronic norms (commonly referred to as old norms and new norms). These distinctions are critical for understanding how languages evolve and adapt to changing societal needs.

The historical and qualitative dimensions of norms also offer valuable insights. For example, the notion of “pre-national norms” contrasts with “national literary norms,” the latter representing a more advanced stage of linguistic development. Specific norms, such as dialectal norms, interact with general norms, including literary norms, within a relational framework. Although specific norms differ in scope and application, they share fundamental similarities within their respective domains. For instance, the specific norms of a dialect are considered general norms for speakers of that dialect, such as the Kipchak dialect of Uzbek or the Samarkand dialect for their respective speech communities.

Lexical Norms in Linguistics. In linguistics, lexical norms refer to the conventions governing the vocabulary of a language, encompassing the correct usage, contextual appropriateness, and traditional forms of words. Lexical norms are not rigid rules but serve as flexible guidelines to ensure effective and accurate communication. They adapt to cultural, social, and historical influences, reflecting the dynamic nature of language.

For example, the English word “cool” originally denoted a moderate temperature but acquired a secondary meaning—denoting something fashionable or impressive—through societal trends. This semantic shift illustrates how lexical norms evolve with widespread usage. Similarly, terms like “childish” and “childlike” showcase the nuanced distinctions facilitated by lexical norms. Both terms relate to children, yet “childish” carries a negative connotation of immaturity, while “childlike” conveys positive qualities such as innocence and wonder. These norms enable speakers to differentiate subtle meanings, ensuring clarity in communication.

The Evolution of Lexical Norms. Lexical norms are foundational to effective communication, providing structure and consistency to language, reducing ambiguity, and fostering mutual understanding. Without them, language would risk becoming chaotic and unreliable. For instance, if individuals assigned arbitrary meanings to words—such as using “red” to denote a feeling or a genre of music—communication would lose coherence, leading to significant misunderstandings. Lexical norms ensure that commonly used words have shared meanings across speakers. For example, when someone says “apple,” most people understand it as a type of fruit, not an abstract concept like “happiness” or “anger.” This shared understanding allows ideas to be conveyed efficiently without constant clarification. Everyday miscommunications, such as interpreting “cool” as referring to temperature instead of style, highlight the confusion that could arise without consistent norms. In specialized areas, lexical norms are even more critical because they define precise meanings essential for accurate communication. In medicine, for instance, terms like “hypertension” or “tachycardia” have standardized definitions understood globally by medical professionals. A doctor misinterpreting “hypertension” to mean stress instead of high blood pressure could result in misdiagnosis and inappropriate treatment, endangering lives. Similarly, in civil engineering, terms like “stress” and “strain” have specific meanings tied to structural analysis. Misuse of these terms could lead to miscommunication during the design or construction process, potentially resulting in catastrophic structural failures. In information technology, words like “algorithm” and “encryption” carry technical meanings crucial for collaboration. Misinterpreting these terms could lead to inconsistent or insecure software development. In fields requiring precision, such as law and academia, adherence to lexical norms ensures clarity and avoids ambiguity. Legal documents, for example, rely on standardized terms to ensure consistent interpretation. Misunderstanding a term like “contract” as a casual agreement rather than a formal legal condition could lead to disputes or even litigation. In academia, particularly in scientific disciplines, the precise use of terminology is vital. For instance,

the term "quantum" has a specific meaning in physics; using it incorrectly in a scholarly paper could undermine the credibility of the work and confuse readers. Lexical norms are not static; they evolve with cultural and technological advancements. The rise of digital technology, for example, has introduced new meanings and words into the lexicon. The term "cloud," which once referred solely to meteorological phenomena, now denotes internet-based data storage. Social changes also influence language, as seen in terms like "gender" and "identity," which have expanded in meaning to reflect broader cultural discussions. Globalization further enriches languages by introducing borrowed words and concepts. English, for example, has adopted "sushi" from Japanese and "déjà vu" from French, maintaining clear definitions while broadening its vocabulary. Codifying lexical norms requires balancing tradition with innovation. Standardization helps prevent confusion, but excessive rigidity can stifle linguistic creativity. In creative industries like advertising and literature, playing with word meanings—such as using "fire" to signify excellence or enthusiasm—demonstrates the dynamic nature of language while challenging strict norms. Lexical norms play an essential role in maintaining linguistic coherence across everyday, technical, and scholarly contexts. By standardizing word usage, they reduce ambiguity, ensure clarity, and support effective interaction across diverse fields. Their evolution reflects societal and technological changes, highlighting their adaptability while preserving their core purpose: fostering understanding and preventing confusion in communication.

Codification of Lexical Norms. The codification of lexical norms involves selecting, standardizing, and systematizing vocabulary to ensure consistency and effective communication. Sources of lexical norms include dictionaries, linguistic academies, literary works, and oral traditions. For example, dictionaries provide comprehensive word definitions and usage examples, serving as critical references for standardizing language. Notable examples of codification include Samuel Johnson's *A Dictionary of the English Language* (1755) and Noah Webster's *An American Dictionary of the English Language* (1828). Johnson's dictionary was instrumental in stabilizing English vocabulary, addressing inconsistencies in spelling and usage. By standardizing words like "favour" and "publick," Johnson laid a foundation for subsequent lexicographical works.

Webster's dictionary, on the other hand, reflected American linguistic identity, simplifying spelling to align with pronunciation. Words like "colour" and "honour" were transformed into "color" and "honor," while "defence" became "defense." Webster also incorporated uniquely American terms, such as "skunk" and "squash," emphasizing cultural distinctiveness. These efforts demonstrated how codification adapts to societal and linguistic contexts.

Cultural and Historical Dimensions of Lexical Norms. Cultural and historical factors significantly influence lexical norms. In pre-national contexts, norms were shaped by regional traditions and dialects, evolving into national literary norms with the rise of centralized linguistic systems. For instance, pre-modern Latin served as a universal linguistic norm in medieval Europe, while the printing press enabled the proliferation of standardized languages in the Renaissance and Enlightenment eras. The works of lexicographers such as Johnson and Webster highlight the interplay between linguistic norms and societal values. Johnson's prescriptive approach emphasized canonical literature and scholarly usage, prioritizing the stabilization of English. Conversely, Webster's democratic principles sought to make language accessible to broader audiences, reflecting the egalitarian ethos of the United States.

Conclusion. Linguistic norms, particularly lexical norms, are indispensable for maintaining coherence and functionality within language systems. They provide a structured framework for standardizing vocabulary and usage, ensuring clarity, mutual intelligibility, and effective communication across diverse speakers and contexts. These norms are not static; they evolve to accommodate changes in cultural, technological, and societal landscapes, thereby maintaining the relevance and adaptability of language. In contemporary contexts, the impact of globalization and digital technology has accelerated linguistic change, introducing new challenges for maintaining linguistic standards. At the same time, efforts to preserve endangered languages highlight the role of norms in sustaining linguistic diversity and cultural heritage. The study of linguistic norms offers profound insights into the mechanisms that sustain both linguistic coherence and diversity. It

underscores the importance of balancing standardization with the natural variability inherent in language. By understanding how norms evolve and are applied, linguists and policymakers can better address the needs of multilingual societies, support language preservation efforts, and adapt to the ever-changing linguistic landscape.

REFERENCES:

1. Johnson, Samuel. (1755). *A Dictionary of the English Language*. London: W. Strahan.
2. Webster, Noah. (1828). *An American Dictionary of the English Language*. New Haven: Hezekiah Howe.
3. Real Academia Española. (n.d.). Retrieved from <https://www.rae.es>
4. Académie Française. (n.d.). Retrieved from <https://www.academie-francaise.fr>

UDC: 81'23

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY

Sh.Sh.Zaripova, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

K.R.Gafurova, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. *ushbu maqolada chet tili darslari jarayonida so'z boyligini o'qitish metodikasining nazariy asoslari haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Bundan tashqari, maqolada o'qitish usullari, chet tilini o'qitishning ahamiyati, pedagogika sohasida o'z hissasini qo'shgan taniqli metodistlarning fikrlari to'g'risida tushunchalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *chet tili, leksik mahorat, elementlar, aloqa, o'quv bosqichi.*

Аннотация. *в этой статье рассматриваются теоретические основы методов преподавания лексики в процессе занятий по иностранному языку. Кроме того, в ней приводятся представления о методах преподавания, ценности преподавания иностранного языка, деятельности выдающихся методистов, внесших свой вклад в сферу педагогики.*

Ключевые слова: *иностраннный язык, лексический навык, элементы, коммуникация, этап обучения.*

Abstract. *this article discusses about theoretical background of methods of teaching vocabulary in the process of foreign language classes. In addition, it provides notions concerning methods of teaching, value of teaching foreign language, activities from prominent methodologists who contributed in the sphere of pedagogy.*

Keywords: *foreign language, lexical skill, elements, communication, training stage.*

Introduction. Information and communication technologies (ICT) of teaching in English lessons are an effective pedagogical means of studying foreign language culture and developing communication skills. According to the requirements of the “foreign language” course, students must be proficient in both oral and written communication in the language they are studying. In order to use a foreign language culture for interpersonal communication, spiritual enrichment, and belief defense, the learner must be proficient in all speech functions and forms of communication. The development of oral and written communication skills is the main objective of training, therefore mastering a foreign language's vocabulary is a necessary precondition for achieving this objective. The idea of vocabulary must be made clear in order to carry out the process of learning the lexical side of speech. This idea is defined as follows in the Ozhegov S.I. dictionary: “Vocabulary is the vocabulary of a language or the work of a writer” [1]. According to E.G. Asimov and A.N. Shchukin's dictionary of methodological terminology, “vocabulary is a set of words that are part of a language; the vocabulary of the works of an author or a set of words used in any field of activity” [2].

Vocabulary is 1) the entire set of words, the vocabulary of a language; 2) the set of words characteristic of a given variant of speech, of a particular stylistic stratum, according to the encyclopedic dictionary [3]. We may determine that vocabulary is the full vocabulary of a language that distinguishes between active and passive components by analyzing the aforementioned interpretations of the idea. An essential precondition for the development of verbal abilities is vocabulary. Many areas of human endeavor, including science, technology, other cultures, and so on,

have an impact on vocabulary. Vocabulary learning is a methodically structured process that replicates and assimilates specific experiences of working with a foreign language's vocabulary.

Literature Review. Developing students' lexical abilities is the primary goal of vocabulary instruction as it is a crucial part of both productive and receptive speech activities.

The approach of teaching foreign languages takes into account lexical skill from a number of perspectives. Lexical proficiency is seen by Minyar-Beloruchev R.K. as both an autonomous elementary talent and a component of speech proficiency [4]. However, other methodologists do not view lexical competence as elementary. For instance, Buchbinder V.A. distinguishes between lexical skill and the capacity to incorporate speech pattern elements into speech as well as the ability to mix lexical units [5]. Shatilov S.F. claims that lexical talent include elements like word construction and usage [6]. E.I. Passov makes a distinction between the lexical skill of calling and the lexical skill of combining a word [7]. Assuming that word formation and lexical unit combinations are related to grammar rather than vocabulary, Minyar-Beloruchev R.K. defines lexical skill as “the ability to automatically recall from long-term memory a word, a phrase, and a finished phrase corresponding to a communicative task” [4]. According to E.G. Asimov and Shchukin A.N., who provide a more thorough component foundation of lexical abilities, in addition to activities like calling a word and combining lexical units, they also discriminate how appropriate the choice and combination of units are based on the context [8].

Research Methodology. Consequently, we deduce that lexical skill requires the possession of the formal characteristics of a word that are essential to its design in speech, including form (sound and visual image), meaning (semantics), and usage (the capacity to combine words grammatically and semantically, i.e., use in speech flow). The lexical side of speech is represented by lexical skills, which are part of speech skills and serve as the cornerstone for guaranteeing that language is used for communication. Lexical skills' primary characteristics align with those of other aspect skills, such as automation (low level of tension, sufficient speed of action, smoothness); flexibility (the ability to function in new communication situations using new speech material); consciousness (the capacity for self-control and self-correction); stability (strength); independence; and the dominating influence of the native language system (the impact of native language skills). Strong logical and semantic awareness (as opposed to grammatical competence) and lexical equipment are characteristics unique to lexical skills. Words, sentences, and complexes of lexical units are the building blocks of a lexical competence. A unit of a language's lexical level that may operate as a unit of speech and has its own lexical meaning is called a lexical unit. There are several explanations for the heightened focus on the lexical component of foreign language speech: The statement's content is dependent on the level of vocabulary competency; the vocabulary that has to be learned is not uniform in its psychological and psycholinguistic properties; The acquired lexical minimum should be regarded as a foundational (reference) vocabulary; - proficiency with language units and lexical-level content They have a significant role in speech tasks including speaking, listening, and reading; hence, efforts to systematize previously examined lexical units must be undertaken [9]. Let's look at the process of choosing lexical content. The word-value serves as the selection unit for the lexical minimum. Vocabulary selection is based on certain principles, according to Galskova N.D. [10].

Discussion and Results. It is common to think of the principles of selection as assessing the indications and indicators that are used to evaluate words. All of the principles may be categorized into three interconnected groups based on the indications and indicators:

Group I: statistical principles. They enable the identification of vocabulary's quantitative properties and emphasize the terms that appear most frequently in a given language resource. They consist of prevalence and frequency. The total number of times a term appears in a single source or collection of sources is known as its frequency. The number of sources where a certain term appears at least once is known as its prevalence. Thus, the initial indicator is the use of the word, that is, the property of the word to occur in a certain number of sources with a certain frequency. The usage of a word includes frequency and prevalence.

Language principles are in Group II. In 1948, L.V. Shcherba and I.V. Rakhmanov devised the selection principles for secondary schools in the domestic system. On the basis of the concepts,

dictionaries were created. Three of the concepts are fundamental, while the others are extra. 2) the principle of stylistic limitlessness (choosing words that are not limited to a specific field of use); 3) the principle of semantic value (choosing words that are most frequently found in fiction and socio-political literature); 4) the principle of word-formation value (the ability of words to form derivative units and create prerequisites for lexical guess and independent semantics); The principles of frequency, formation ability, and polysemy of words are the next three.

Although the selection was determined from written documents rather than spoken conversation, same concepts are still in use today.

Methodological principles make up Group III. It emphasizes the kind of school, learning objectives, and how words relate to the subjects covered in the programs. The concept description principle is also included in this category.

Therefore, it can be said that the selection of words requires the thorough application of all three sets of principles: statistical, linguistic, and methodological. The phases of work on lexical content must also be considered while teaching lexical skills. One strategy for overcoming the challenge of pupils' declining active vocabulary as a result of word transitions to passive vocabulary is phasing. There are two to three phases in the development of lexical abilities. Thus, the introduction (presentation) and activation of the development of “skills to use words and phrases to construct statements, when perceiving messages, the use of vocabulary in speech communication” [8] are characteristics of the two stages of lexical skill formation found in Shchukin A.N.'s works. However, the three stages of lexical skill creation are often separated. According to Gez N.I., familiarization, first acquaintance, and the development of skills and capacities to utilize language in diverse speech activities are the primary stages of lexical skill creation [11]. According to Minyar-Belorushev R.K., familiarization, repetition, and search are the stages at which lexical abilities are formed [4].

As the aforementioned illustrates, methodologists clearly agree on the first step in the development of lexical abilities, known as familiarization, which includes practice with word form (pronunciation, spelling, grammatical and structural aspects), meaning, and usage. In many respects, the initial or introduction phase of vocabulary learning determines its efficacy. The introduction and semanticization of vocabulary, or the revelation of the meaning of lexical units, is the primary issue of the first stage. There are a number of methods for revealing a word's meaning, which are often divided into two categories:

1) Semantic approaches that are not translational; presumes that both linguistic and extralinguistic visibility is necessary. This is mostly an item, picture, gesture, motion, and drawing presentation. The meaning of a word in a foreign language can also be revealed through non-translational methods of semantics, such as defining it (*a teacher is a person who works at school*), listing synonyms or antonyms (*dogs, cats, and horses are animals*), or defining it based on contextual guesswork or factual knowledge (*Columbus discovered America in 1492*).

2) Semantic translational methods: These entail substituting a word with its equivalent in the native tongue; translation is an interpretation where students are informed of the coincidence or disparity in the range of meaning, for instance, big – big (*meaning magnitude, size*); great – big (*meaning famous, great, outstanding*); etc. There are benefits and drawbacks to these semantic approaches. Non-translational approaches improve associative links, foster guesses, boost language practice, and provide remembering aids. However, non-translational approaches take longer than translational ones and don't guarantee accurate comprehension all the time. Translation saves time, may be used in a variety of ways, and can occasionally be more efficient. It can be used to explain ideas that don't need to be memorized and aren't covered in the active dictionary. This technique is employed to avoid errors while describing the translator's alleged phony friends. However, when teaching new terms, the instructor shouldn't misuse the translation tool. Students become less motivated and interested as a result. One loses the delight that comes with studying a foreign language. The following factors influence the choice of semantics method and techniques: linguistic (*the word's qualitative quality, belonging to a productive or receptive minimum*); psychological and pedagogical (*students' age characteristics, learning level, and language proficiency*). A mix of translational and non-translational approaches to semantics is best during the intermediate learning

stage; students are most interested in non-translational approaches, depending on the type of content being presented. The degree of absorption of the lexical content is determined by the level of familiarization. The first stage in mastering the vocabulary units that are suggested for assimilation understands their meanings. Students should consolidate new terms after being introduced to them, which is accomplished by completing a set of lexical activities that have been carefully created.

Conclusion. Therefore, the most crucial element of speech activities, including speaking, listening, reading, and writing, is vocabulary in the language system. This establishes its crucial role in each foreign language session, and the development and enhancement of lexical abilities are always under the teacher's purview. A vocabulary is a collection of words used in a certain language. An individual's active vocabulary is made up of the words they use in both written and spoken speech practice. A person finds it simpler to utilize a language if his vocabulary is more varied and extensive. The primary phases of vocabulary growth include acquainting oneself with new information, preliminary consolidation, and the development of skills and capacities to employ language in a variety of written and spoken communication formats. Since all learning stages are a unified whole, they must be included for vocabulary acquisition to be effective. Understanding other people's speech and expressing one's own ideas are impossible without a strong vocabulary.

REFERENCES:

1. Explanatory dictionary of the Russian language / edited by S.I. Ozhegov [et al.]. – M.: Mir i Obrazovanie, Onyx, 2011. — 736 p.
2. A new dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of language teaching) / edited by E.G. Asimov, A.N. Shchukin – M.: IKAR, 2009. – 448s.
3. Encyclopedic Dictionary / edited by A.M. Prokhorov [et al.]. – M.: Encyclopedia, 1985. – 1632 s
4. Minyar-Beloruchev R.K. How to become a translator? – M.: Gothic, 1999. – 176c.
5. Bukhbinder V.A. Fundamentals of foreign language teaching methodology. – M.: Higher School, 1986. – 335 p.
6. Shatilov S.F. Methods of teaching German in secondary school: textbook. the manual. – M.: Enlightenment, 2004. – 295s.
7. Passov E.I., Kuzovleva N. E. Foreign language lesson. – M.: Gloss-Press, 2010. – 336 p.
8. Shchukin A.N. Theory of teaching foreign languages (linguistic and didactic foundations). – M.: VK, 2012. – 208 p
9. Rogova G.V. Methods of teaching foreign languages in secondary school. - M.: Prosveshchenie, 1991. –287s.
10. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: studies. manual. – 3rd ed., ster. – M.: Academy, 2008. – 336 p.
11. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: studies. manual. – 3rd ed., ster. – M.: Academy, 2008. – 336 p.

UO'K 81/82

CHOG'ISHTIRILAYOTGAN TILLARDA FITONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI TARJIMA QILISH USULLARI

S.A. Zohidova, tayanch doktorant, Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada tillararo frazeologik muvofiqlarni o'rganishning har doim katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lganligi, shuning uchun ko'plab olimlar ularni topish va aniqlash masalasiga qiziqishlari bayon etilgan. Tabiiyki, tillararo muvofiqlar avvalo tarjima jarayonida, bir tildan boshqa tilga o'tishda talab qilinadi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik ekvivalentlar, frazeologik analoglar, leksik frazeologizmlar, predikativ frazeologizmlar*

Аннотация. *В данной научной статье говорится, что изучение межъязыковых фразеологических соответствий всегда имело большое теоретическое и практическое значение, поэтому многие ученые заинтересованы в их поиске и выявлении. Естественно, межъязыковая совместимость требуется прежде всего в процессе перевода, при переходе с одного языка на другой.*

Ключевые слова: *фразеологические эквиваленты, фразеологические аналоги, лексическая фразеология, предикативная фразеология*

Abstract. *This scientific article states that the study of cross-linguistic phraseological correspondences has always been of great theoretical and practical importance, so many scientists*

are interested in finding and identifying them. Naturally, interlingual compatibility is required first of all in the process of translation, when switching from one language to another.

Key words: *phraseological equivalents, phraseological analogues, lexical phraseology, predicative phraseology.*

Frazeologik birliklarni tarjima qilish maxsus murakkabliklarni tashkil etadi. A.V. FBdorov frazeologik birliklarning quyidagi xususiyatlarini tarjima nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega deb hisoblaydi: ularning elementlari o'rtasidagi semantik yaxlitlik yoki ajralish darajasi, motivatsiyaning (ichki shakl, obrazlilik mavjudligi yoki yo'qligi) tushunarlik yoki tushunarsizligi darajasi, stilistik rang-baranglik [1,161]. S.I.Vlahov va S.P.Florin frazeologizmlarning quyidagi xususiyatlari tufayli tillararo frazeologik muvofiqlarni topishda qiyinchiliklar yuzaga kelishini ta'kidlaydilar: "...ajratib ko'rsatilganlik, elementlarning asosan oddiy so'zlardan farq qilmasligi, ular o'rtasidagi bog'lanish va kontekst bilan aloqa, va ko'pincha bizni qiziqtiradigan milliy rang-baranglik" [2, 188].

Ta'kidlash joizki, frazeologizmlarni tarjima qilish faqat semantik ma'noni uzatish emas, balki konnotativ xususiyatlarni ham saqlashdir. Shunga qaramay, bu masala ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'z ishlarida ko'rib chiqilgan. V.N.Komissarov obrazli frazeologik birliklarga mos keladigan uch turdagi muvofiqlarni ta'riflaydi [3, 172].

Frazeologik ekvivalentlar. Bu holatda obrazli frazeologizm, asl frazeologik birlik bilan barcha parametrlar bo'yicha mos keladi. Ammo, shuni hisobga olish kerakki: "frazeologik ekvivalentlar nisbatan kam" va "ikki til tomonidan bir xil frazeologizmni qabul qilganda, uning ma'nosi bir tilida o'zgarishi mumkin va bu frazeologizmlar "tarjimonning yolg'on do'stlari" bo'lib qolishi mumkin - shakl bo'yicha o'xshash, ammo ma'no bo'yicha farq qiladi" [4, 172].

Frazeologik analoglar. Bu, asl frazeologizm bilan bir xil ko'chirma ma'noga ega, ammo boshqa obraz asosida qurilgan frazeologizm. Muallif shu yerda ba'zi cheklovlarni ta'kidlaydi. "Birinchidan, frazeologizmning emotsional va stilistik ma'nolarini saqlab qolish kerakligiga ishonch hosil qilish kerak. Ikkinchidan, bu tarjima usuli milliy rang-barangligi kuchli bo'lgan frazeologizmlar mavjud bo'lgan tilga tarjima qilinayotganda qo'llanilmaydi".

Chet tilidagi obrazli birlikni kalqalash. Muallifning fikricha, kalqalash "asl obrazni saqlash imkonini beradi" va "asar obrazini o'ynash orqali kengaytirilgan metafora yaratilganda kelib chiquvchi qiyinchiliklarni engish imkonini beradi".

V.S.Vinogradov o'zining "Tarjima: Umumiy va leksik masalalar" asarida ham frazeologik birliklarni tarjima qilish haqida gapiradi. Muallif uchta guruhni ajratib ko'rsatadi: Leksik frazeologizmlar. "Ular semantik jihatdan so'zlarga mos keladi, tushunchaviy jihatdan ular bilan bir xil".

Predikativ frazeologizmlar. "Bu, asosan, tilimizda mustahkam o'rnatilgan doimiy formulalar shaklida bo'lgan to'liq jumlar" [3]. Komparativ frazeologizmlar. Ular "tilimizda doimiy chog'ishtirmalar sifatida mustahkamlangan". Muallif frazeologik birliklarni tarjima qilishning quyidagi usullarini ajratib ko'rsatadi: Ekvivalent tarjima, bu o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi: "Til tarjimasi frazeologizmning originalidan, ya'ni bir xil ma'no, bir xil stilistik rang-baranglik va bir xil ichki shaklga ega bo'lgan frazeologizmni topadi" [3].

Noto'liq qisman ekvivalentlar. "Tarjima tilida stilistik jihatdan ekvivalent bo'lgan, yaqin ma'noli, bir xil stilistik rang-baranglikka ega va tasviriyy jihatdan o'xshash ichki shakliga ega frazeologik birlik mavjud" [4: 186].

Bir so'zli qisman ekvivalentlar. "Tarjima tilida ma'no va stilistik rang-baranglik jihatdan mos keladigan so'zlar mavjud" [4:187]. Tavsiflovchi (tushuntiruvchi) muvofiqlar, ya'ni tarjima erkin so'z birikmalaridan foydalaniladi.

Kalkalash. Komparativ frazeologizmlarga kelsak, Vinogradov ikkita usulni ta'kidlaydi: mos frazeologizmni topish; original iborani kalqalash. R.A.Yusupov frazeologik iboralarni uzatishning uchta usulini ta'kidlaydi: frazeologik birikmani so'zma-so'z tarjima qilish yoki kalqalash; yarim-kalqalash, ya'ni birikmaning ayrim so'zlari so'zma-so'z tarjima qilinadi, boshqa so'zlari esa ularning ma'nosini o'zgartiriladi; frazeologik iboralarni mos ravishda almashtirish [5].

O'z navbatida S.I.Vlahov va S.P.Florin o'zlarining "Tarjimada notarjima qilinadiganlar" asarida frazeologizmlarni tarjima qilishning quyidagi usullarini ajratib ko'rsatadilar:

Frazeologik tarjima. a) Frazeologik ekvivalent; nafaol (qisman) frazeologik ekvivalent; nisbiy frazeologik ekvivalent. b) Frazeologik analog; v) Individual ekvivalent.

Nofrazeologik tarjima. a) Leksik tarjima; b) Qalblash yoki so'zma-so'z tarjima; v) Tavsiflovchi tarjima.

Komparativ frazeologizmlarni tarjima qilishda, frazeologizm asosiga yotgan obrazni hisobga olish kerak. Muallif quyidagi tarjima usullarini ta'kidlaydi: Kalkalash. Bunday tarjimada frazeologizmlarning obrazlari mos kelmasligi mumkin. Ular yoki til egalariga xos bo'lgan sifatlardan mahrum, yoki boshqa ramzlar bilan bog'liq. Obrazni o'ziga xos, ko'proq tanish bo'lgan obrazga almashtirish. Nofrazeologik tarjima, "frazeologizmni 'erkin' taqqoslash, metafora bilan almashtirish".

Tadqiqotimizda to'liq va qisman ekvivalentlarni keng va atroflicha tahlilini berishga harakat qilamiz.

To'liq ekvivalentlarni biz ma'noli-denotativ va konnotativ komponentlar mos keladigan, komponent tarkibi va struktural-grammatik tashkil topishi deyarli biri biriga yaqin bo'lganlar deb hisoblaymiz.

Masalan, Ingliz tilidagi "a forbidden fruit" frazeologik birligi o'zbek tilida "taqiqlangan meva" deb tarjima qilinadi. Bu ibora odatda qiziqish uyg'otadigan, lekin olish yoki erishish mumkin bo'lmagan narsani anglatadi. Bu ibora Bibliyadan kelib chiqqan bo'lib, u yerda Odam Ato va Momo Havo uchun taqiqlangan bog'dagi daraxtning mevasi haqida so'z yuritiladi. O'zbek tilida bu frazeologizmga bir nechta muqobil ifodalar mavjud:

O'zbek tilidagi muqobil frazeologik birliklar:

"Taqiqlangan meva"

Bu ibora aynan inglizcha iboraning tarjimasi bo'lib, qiziqish uyg'otuvchi, lekin olish mumkin bo'lmagan narsalarni ifodalaydi.

"Harom meva"

Ushbu ibora ham qiziqish uyg'otadigan, lekin olish mumkin bo'lmagan narsani anglatadi. Ko'pincha harom va taqiqlangan narsalarga qiziqish hissini ifodalaydi.

Frazeologizmlar bir xil komponent tarkibi va struktural-grammatik tashkil topishiga ega, chunki ular adj+n tuzilishidagi substantiv frazeologizmlar guruhiga kiradi. Ma'noli-denotativ va konnotativ ma'no makrokomponentlari bo'yicha mos keladigan quyidagi frazeologizmlar ham, "(as) pure as a lily" - Ingliz tilidagi "(as) pure as a lily" frazeologik birligi o'zbek tilida "pokiza" yoki "oppoq yuvilgandek" tarzida tarjima qilinishi mumkin. Ushbu ibora biror shaxsning yoki narsaning sof, beg'ubor, pok va gunohsiz ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilidagi muqobil frazeologik birliklar:

"Oppoq yuvgandek"

Ushbu ibora ham sof va toza narsalarni ifodalash uchun qo'llaniladi, va odam yoki narsaning beg'uborligini ifodalaydi.

"Oppoqina"

Bu so'z ko'pincha sof, beg'ubor yoki gunohsiz odamni tasvirlashda ishlatiladi. "Bolalikdagi oppoqina niyatlari hali ham qalbida saqlanib qolgan edi."

"Munis va beozor"

Bu ifoda ko'pincha insonning pokiza, muloyim va gunohsizligini ifodalash uchun qo'llaniladi. "U munis va beozor bo'lgani uchun hammaga yoqadi."

Oppoq yuvgandek:

"Uning niyati oppoq yuvgandek sof edi, hech kim unga ishonmaslikka sabab topolmasdi."

"(As) pure as a lily" inglizcha frazeologizmining o'zbek tilidagi muqobili "oppoq yuvgandek" iborasi bo'lishi mumkin. Ushbu frazeologik birliklar insonning yoki narsaning sof va beg'ubor ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu iboralar orqali insonlarning sof qalbi va toza niyatlari haqida so'z yuritish mumkin.

Fakt materiallarini tahlil qilish natijasida biz qisman ekvivalentfrazologizmlar fitonimkomponenti bilan ingliz va o'zbek tillarida bir xil denotative ma'no, funksional-uslubiy konnotatsiyaga ega ekanligi xulosasiga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юсупов Р.А. Вопросы перевода, сопоставительной типологии и культуры речи / Р.А.Юсупов. - Казань: Татар.кн.изд-во, 2005. - 383с.
2. Влахов С.И. С.П.Флорин. Непереводимое в переводе /Вопросы общей теории перевода / Отв. Ред. А.Д.Швейцер: Сб. науч.тр.-М.: МГПИИЯ, 1978. - Вып. 127 - 152с.
3. Федоров А.И. Основы общей теории перевода / А.И.Федоров. - М.: 1983.-303с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учеб, пособие / В.Н. Комиссаров - М.:ЭТС, 2004. - 424с.
5. Виноградов В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы: Учеб.пособие / В.С.Виноградов. - М.: КДУ,2004. - 240с.
6. Zohidova S.A. Fitonim komponentli frazeologik birliklarning semantik tadqiqi. Urganch davlat universiteti. Ilm sarchashmalari. Ilmiy-nazariy, metodik jurnal5/1-son(may 2024) ISSN 2010-6246

UO'K 808.5

RASSOMNING TARIXIY, MADANIY VA BOZOR QIYMATI O'RTASIDAGI KORRELYASIYA

U.G'.Zunnunova, prof., Milliy rassomlik va dizayn instituti, Toshkent
M.A.Maxkamova, magistrant, Milliy rassomlik va dizayn instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlarni bozor qiymatini baholashda hisobga olinadigan rassom imidji, uning shaklanishiga hissa qo'shadigan tarixiy identiklik va stilistik identiklik haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: rassom, badiiy asar, qiymat, bozor qiymati, rassom imidji, identlik

Аннотация. В данной статье рассматривается имидж художника, способствующие его формированию историческая и стилистическая идентичности, которые учитываются при оценке рыночной стоимости произведений искусства.

Ключевые слова: художник, произведение искусства, стоимость, рыночная стоимость, имидж художника, идентичность.

Abstract. This article examines the image of an artist, historical and stylistic identity that contributes to its formation, which are taken into account when evaluation of works of art.

Keywords: artist, artwork, value, market value, artist image, identity

Badiiy asarlarni baholashda ma'lum qoidalar doirasi mavjud emas. Narxlarning o'zgarishi doimiy holda bo'lib, ular qay tarzda o'zgarishini oldindan aytish murakkabdir, chunki narxlar prognoz qilingan vaziyat bo'yicha bir qator o'zgaruvchilar tufayli yuzaga kelishi haqiqatdagiga nisbatan zid bo'lishi mumkin. Biroq, bozor tendentsiyalarini taxlil qilish uchun vujudga .0.0..chmkelgan vaziyatlar boshlang'ich nuqtasi bo'lishi mumkin. Albatta asar qiymatini aniqlashda bevosita rassomning o'zi va uning ijodiga tegishli ko'rsatkichlar ishtirok etadi. Birinchi ko'rsatkichga kelsak, muhim element bu rassomning imidji bo'lib, u professionallik bilan bog'liq.

Ijodkorning professional imidji badiiy asarning yuqori bahosini o'rnatishda juda muhimdir. Imidj san'atshunos, tanqidchi, kurator va art dilerlar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida shakllanadi. Bu ma'lumotlar rassomning brendini yaratishga olib keladi. Brending, xususan, marketing nuqtai nazaridan brendni yaratish, boshqarish va rivojlantirish, mahsulot qo'shimcha qiymatini hosil qilib, uni yanada kuchliroq va jozibador qilish uchun qo'llaniladigan vositalarni nazarda tutadi. Tompson (2008) ta'kidlaganidek, zamonaviy san'at olamida ushbu jarayon art-dilerlardan (Larri Gagosian, Jey Jopling, Viktoriya Miro, Sadi Kouls) tortib, to muzey brendlari (Tate London, Nyu-Yorkdagi MoMA, Metropolitan, Guggenxeym, Parijdagi Pompidu, Los-Anjelesdagi MOCA), brend auktsion uylaridan (Christie's, Sotheby's va Phillips) to kolleksiya brendlari (Fransua Pinault, Charlz Saatchi, Eli Broad, Stiv Koen, Dakis Joannou)gacha bo'lgan brendlarning yaratilishiga olib keldi. Va, albatta, rassom brendlari (Jeff Koons, Damien Hirst, Mauritsio Cattelan) haqida gapirma ham bo'ladi.

Professional rassom oliy ma'lumot darajasida tasviriy san'at yo'nalishini tamomlagan, tegishli diplom bilan tasdiqlangan, rassomlar kasbiy uyushmasiga a'zo bo'lgan, tasviriy san'at asarlarini yaratish va namoyish etish bilan faol ish olib borayotgan shaxsdir. Bir tomondan, ushbu shaxsni badiiy-estetik o'lchovi nuqtai nazaridan o'z g'oyasi, qarashi va his-tuyg'ularini atrofida qilari uchun qadrlari bo'lgan asl ijodiy ishida namoyon etadigan shaxs sifatida ko'rish mumkin. Ikkinchi tomondan, iqtisodiy nuqtai nazaridan uning mehnati natijasi art bozorining bir qismidir, bu yerda san'at asarlarining tovar aylanmasi tizimi, ya'ni ist'yemolchilar nafaqat kartina, grafika, fotografiya, haykaltaroshlik, NFT va boshqa san'at ishlarini ko'rish uchun balki bu asarga egalik qilish uchun ham pul to'laydilar.

Iste'dod va mahorat, albatta, muhim, lekin badiiy obrazni tomoshabin ongiga o'tkazish, ijodkorni san'at bozorida o'rnini topish, shon-shuhrat va e'tirofini yaratish, ijodiy faoliyatiga jamoatchilik, izdoshlar, galereyachilar, kolleksionerlar, homiy va mesenatlarni jalb qilish, uning ijodi haqida jamoatchilik va professional hamjamiyatning fikrini shakllantirish uchun rassomning ma'naviy, ma'rifiy va kasbiy xususiyatlarini, hamda uning idrokini o'z ichiga olgan noyob va yaxlit tasvirni yarata olish, auditoriyaga estetik zavq, hissiy bog'lanish, ijtimoiy tajriba va moddiy qadriyatni taqdim etish qobiliyati asos bo'ladi.

Bugungi kundagi raqamli texnologiya va ijtimoiy tarmoqlar asrida ijodkor o'zinni ifoda etishi ancha osonlashgandaydir. Darhaqiqat, hozirda PR xarakatlarini amalga oshirish, boy homiylarni izlash, ko'rgazmada ishtirok etish umidida mashhur galereyalar ostonasini taqillatish va muvaffaqiyatni yillar davomida kutishga katta hojat yo'q, shunchaki rassom o'z asarlarini Internetga yuklashi orqali keng jamoatchilikka yo'l ochadi. Biroq, bu jarayonning oson kechishi tasviriy san'atning elitarlik toifasidan ommaga yo'naltirilgan toifasiga o'tib borishini kuchayishiga asos bo'lmoqda, chunki onlayn muhit san'atdan keng auditoriya uchun qulayroq va tushunarli bo'lishini talab etmoqda. Shu bilan birga ko'plab iqtidorli ijodkorlar va rassomlar orasidan ajralib turish, o'ziga xoslik hamda asarlarning qadr-qimmatini tushuntirish tobora qiyinlashishini kuzatish mumkin. Rassomning imidji ko'p tuzilmali bo'lib, u vizual, semantik va dizayn komponentini o'z ichiga oladi. Imidj albatta ijodkorning o'zidan, dunyoqarashi va idrokid, fantaziya va tassavuridan, shaxsiy qadriyatlar tizimidan boshlanadi. Agar uning ijodi bevosita bozor talabi asosida yaratilgan bo'lib, qiyofasi butunlay sun'iy, o'zi esa media muhitida yoriyotgan ma'lumotlarda samimiyligiga ishonmasa, ertami-kechmi ijodkorlikdan yiroqlashadi va buni auditoriya albatta his qiladi. Rassom imidjining asosi uning identikligida, u nega bunday ekanligi, ya'ni nima uchun uning yo'nalishi, uslubi va faoliyati aynan shudir. Keyinchalik media tizim orqali maqsadli auditoriya bilan aloqa o'rnatishda muhim bo'lgan uning tashqi ko'rinishi, xatti-harakati modeli va vizual kommunikatsiya usulini hosil qiladigan ma'rifiy va kasbiy xususiyatlaridir.

Rassomning tarixiy identikligi ijtimoiy va iqtisodiy mavqega, shuningdek, rassom davrning madaniy ideallari va talablariga qanchalik mos kelishiga bog'liq edi. Tarixiy kontekstda rassom maqomiga ta'lim olish imkoniyati, jamoatchilik va taniqli tanqidchilar tomonidan qo'llab-quvvatlash, boshqa rassom va ijodiy jamoalar bilan muloqot qilish imkoniyati kabi omillar ta'sir ko'rsatgan.

Alohida ta'kidlab o'tish mumkinki, rassomning tarixiy identikligi tarixiy rangtasvir kontekstida, xususan, tasviriy san'atning tarixiy ahamiyatga ega voqealari, siymolari va mavzularni aks ettiruvchi janri ko'rib chiqilgan. Bu janr milliy o'zlikni anglash, ta'lim va tarbiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi, tarixni o'rganishda undan estetik zavq olish va badiiy idrok etish imkoniyatini ham beradi. Rassom tarixiy identikligini shakllantirishning quyidagi mental va vizual atributlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- ijodkorning ijodi va uning merosi shakllanishi jarayoniga hissa qoshgan biografiyasi, u haqidagi afsonalar va sirlar;

- professionallikni tasdiqlovchi artefaktlar - san'at sohasida faxriy diplom yoki rezyume katta rol o'ynamasa ham, bu yerda asarlarning o'zi, portfolio, katalog, ko'rgazmalarda ishtirok etish, sotuvlar (ayniqsa, agar asarlar taniqli kolleksioner tomonidan sotib olingan bo'lsa) muhim. Ta'lim va uzluksiz rivojlanish rassom zamonaviy san'at bozorini shakllantiradigan hozirgi tendentsiyalarni tushunishida kerak;

• rassomning maqomi - ko'rgazmalar va ijodiy tanlovlarda ishtirok etish, ijtimoiy doira va kasbiy aloqalar, muzey va taniqli kolleksionerlar fondida joy olgan asarlari, grant loyihalarida ishtirok etish, homiylik shartnomalari - bularning barchasi uning asarlari qiymati va narxini oshiradi.

Shunday qilib, rassom tanqidchilar, mukofotlar va davlat muassasalaridagi muhim ko'rgazmalar orqali san'at tizimida legitimatsiyaga ega bolgach, brendga aylana boshlaydi. Yirik davlat muassasalaridagi ko'rgazmalar soni, shuningdek, tanqidiy sharhlarning miqdori va sifati rassom brendini yaratish uchun boshlang'ich nuqta va ko'pincha asos hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turabek Raufovich Fayziyev, Umida Gulomovna Zunnunova, Sayyora Abdulhakovna Zakirova, Academic and organizational aspects of entrepreneurship education in art universities of uzbekistan, journal of critical reviews, 2020, V 7, 19

2. Zunnunova Umida Gulomovna, Development Trends of the Organization of Information Processing at the Enterprise, International journal of advanced research in science, engineering and technology, 2020, V 7, 2

3. McAndrew, C. (2011). *The global art market in 2010: Crisis and recovery*. Helvoirt: Tefaf

УДК 81:22

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Р.М.Абдуллаева, проф., Ташкентская медицинская академия, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqola tibbiy terminologiyaning rivojlanishi va shakllanishi jarayonini o'rganadi, uning asosiy elementlari va qo'llanish sohalariga e'tibor qaratadi. Zamonaviy tibbiy atamalarni shakllantirishda katta ta'sir ko'rsatgan qadimgi yunon, lotin va arab tillarining ta'siriga alohida urg'u berilgan. Shuningdek, maqolada tibbiy terminologiyaning rivojlanishi, uning turli tillar va madaniy an'analarga moslashuvi hamda integratsiyalashuviga sabab bo'lgan tarixiy jihatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, termin elementlari, tibbiy terminlar tarjimas, tarixiy asoslar.

Аннотация. Данная статья рассматривает процесс развития и формирования медицинской терминологии, включая анализ её основных элементов и путей применения. Особое внимание уделяется влиянию греческого, римского и арабского языков на современную медицинскую терминологию, а также историческим аспектам, которые привели к её становлению

Ключевые слова: медицинская терминология, терминологические элементы, перевод терминов, исторические предпосылки.

Abstract. This article examines the development and formation of medical terminology, highlighting its key elements and areas of application. Special attention given to the influence of Ancient Greek, Latin, and Arabic languages, which significantly affected the formation of modern medical vocabulary. The article also discusses historical aspects that have shaped the evolution of medical terminology, its adaptation, and integration into various languages and cultural traditions.

Keywords: medical terminology, term elements, translation of medical terms, historical background.

Введение. Медицинская терминология занимает ключевое место в современной системе образования и является одним из основных предметов в медицинских учебных заведениях. Она формируется на основе обширного исторического опыта и требует особого внимания как для ее правильного использования, так и для глубокого понимания ее исторических корней. Именно поэтому её изучение всегда было важной частью подготовки специалистов-медиков.

Исторически терминология медицины тесно связана с греческим и латинским языками. Многие греческие слова были заимствованы латинским языком и продолжают использоваться в современной медицинской практике. Эти термины широко применяются в различных областях медицины, включая анатомию, терапию, фармакологию и другие дисциплины.

Греческие термины сохранили свою основу, но были латинизированы и получили международное распространение, став универсальными для специалистов по всему миру.

Медицина в Римской империи была одной из ключевых областей знания, и государство активно развивало эту сферу. Она прославилась именами многих выдающихся врачей, а мифологические образы, связанные с медициной, такие как бог врачевания Асклепий и его дочери – Гигея и Панацея, стали знаковыми символами медицины и здоровья в античности и Средневековье. Впоследствии эти символы оказали влияние и на европейскую медицинскую культуру.

Римляне перенимали у греков не только обширные знания о лечении и строении организма, но и терминологию. Греческие слова были адаптированы к латинскому языку, что способствовало расширению врачебного словаря. Этот процесс привёл к тому, что многие латинские термины приобрели греческие корни, сохранив при этом свою латинскую форму и грамматическую структуру.

Латинский язык впоследствии стал базой для развития целого ряда новых языков, которые получили общее название романских. Среди них – итальянский, французский, испанский, португальский, румынский и другие. После падения Западной Римской империи в V веке нашей эры латинский язык сохранил свою важную роль в формировании западноевропейских языков и продолжил использоваться в научном и религиозном контекстах. Он стал главным средством межкультурного общения и науки в этот период. До XVIII века латинский оставался языком международной дипломатии и научного общения.

Развитие медицинской терминологии: направления и особенности:

1. **анатомическая терминология:** Анатомия всегда занимала ключевое место в медицинском образовании. Все термины, используемые для описания анатомических структур, изучаются на латинском языке на кафедрах анатомии и медицинской лингвистики. Эти термины обозначают не только строение тела, но и его функции, положение органов и их взаимодействие. Особенностью изучения анатомической терминологии является её двусторонний подход: преподаватели анатомии акцентируют внимание на содержании и значении термина, а преподаватели языковой кафедры – на правильном произношении, грамматике, словосочетаниях и точном переводе на другие языки.

2. **клиническая терминология:** В клинической практике широко применяются термины, которые состоят из сложных словообразовательных элементов. Греческие и латинские корни, приставки и суффиксы формируют основу большинства терминов, обозначающих симптомы, диагнозы, методы лечения и исследования. Усвоение системы греко-латинских словообразовательных элементов является ключевым моментом для понимания клинической терминологии, которая содержит более 500 тысяч терминов. Однако в повседневной практике наиболее активно используются около 600 базовых элементов, а основная часть медицинского словаря строится на 150 терминоэлементах.

3. **фармацевтическая терминология:** Фармакология также неразрывно связана с греческой и латинской терминологией. Лекарственные средства получают свои наименования на основе стандартных греческих и латинских корней. Названия препаратов могут содержать информацию о принципе их действия, химическом составе, главных активных веществах и методе применения, что облегчает понимание состава и действия препаратов для специалистов независимо от их родного языка.

В ходе профессионального развития и коммуникации среди медиков национальные языки постепенно начали вытеснять латынь в повседневном общении. Однако доминирующая позиция греко-латинских терминов сохраняется благодаря их универсальности и понятности на разных языках.

В период Восточного Ренессанса арабская медицина внесла существенный вклад в развитие медицинской науки и терминологии. Труды великих арабских учёных, таких как Авиценна (Абу Али Ибн-Сина) и Рази (Абу Бакр Рази), были переведены на латинский язык и стали основой для медицинских знаний в Европе. Особое значение имеет работа Авиценны "Канон врачебной науки", которая стала своеобразной энциклопедией медицины и долгие

годы служила главным учебником по медицине в университетах Европы. Латинский перевод "Канона" использовался при обучении врачей вплоть до XVII века, что свидетельствует о колоссальном влиянии арабской медицины на европейскую культуру.

Ибн Сина, создавая свой труд, стремился избежать недостатков, характерных для работ своих предшественников. Ему удалось справиться с этой задачей, и он создал одно из наиболее фундаментальных произведений в истории медицины – "Канон врачебной науки". Эта обширная энциклопедия медицинских знаний состояла из около 200 печатных листов и была впервые переведена на латинский язык в XII веке. Перевод "Канона" стал широко известным в Европе и распространялся в виде многочисленных рукописей. С изобретением печатного станка "Канон" оказался одной из первых медицинских книг, напечатанных типографским способом, и по числу изданий соперничал с Библией. Первое издание латинского текста появилось в 1473 году, в то время как арабский оригинал был напечатан в 1543 году

Определить точную дату завершения работы над "Каноном" не удалось, но предполагается, что этот обширный труд, включающий пять книг, был завершён около 1020 года. Главные достоинства "Канона врачебной науки" – его систематический и логичный подход – отмечались даже теми, кто в целом пытался преуменьшить роль Ибн Сины в истории медицины. Популярность этого труда была обусловлена ясным и убедительным изложением материала, простотой описания симптомов и клинических проявлений болезней, а также точностью терапевтических рекомендаций и диетических предписаний

Перевод медицинских трудов с арабского на латинский язык часто сопровождался трудностями: переводчики нередко имели недостаточные знания как арабского языка, так и медицинской терминологии. Кроме того, некоторые переводчики допускали ошибки в передаче греческих терминов через арабскую транскрипцию. Неправильные интерпретации возникали также из-за неточностей переписчиков, копировавших тексты.

Такое переписывание, будучи основным методом распространения рукописей до изобретения печатного станка, добавляло сложности в процессе передачи знаний и сохраняло в текстах множество неточностей, что в дальнейшем могло исказить смысл оригинала и терминологию.

Константин Африканский стал одним из первых переводчиков арабских медицинских текстов на латинский язык, активно работая над переводами во II веке в Салернской медицинской школе. Его работы стали основой для развития медицинской терминологии на латыни. В XII веке Герард Кремонский перевёл свыше 70 медицинских трактатов, среди которых "Канон врачебной науки". Благодаря этим переводам европейские медики смогли ознакомиться с арабской медициной и её терминологией, но ошибки в переводах и сложность интерпретации часто приводили к недоразумениям и разночтениям.

Интересно, что несмотря на значительное влияние арабской медицины, она почти не оставила следа в современной терминологии, за исключением некоторых названий лекарственных препаратов (например, "алкали", "алкоголь", "эликсир").

Латинский язык, наряду с древнегреческим, был и остаётся источником международной научной и медицинской терминологии. Он стал языком права, религии, науки и медицины, способствуя формированию универсального языка для обозначения различных заболеваний, методов лечения и диагностик. Даже в условиях перехода на национальные языки для повседневного общения врачей греко-латинская терминология сохраняет своё значение, оставаясь универсальным языком для научного мира. Знание и понимание принципов образования латинской медицинской терминологии остаётся важным навыком для любого медицинского специалиста.

Традиция использования латинских терминов в медицине остаётся неразрывной на протяжении веков и продолжается по сей день. С её помощью формируются основные направления медицинской науки – анатомия, эмбриология, гистология, микробиология, патологическая анатомия, клинические дисциплины и фармакология. Латынь помогает структурировать и анализировать знания, формируя точный язык для передачи медицинских понятий и опыта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Загрекова, Е.Н. Латинский язык в современном обществе / Е.Н. Загрекова // Филологические этюды. – Вып. 8. – Ч. III. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2005. – С. 138-142.
2. Кондратьев Д. К. О преподавании медицинской латыни в европейском высшем медицинском образовании // Journal of the Grodno State Medical University, Vol. 16, № 3, 2018. – С.366-367.
3. <https://libmonster.ru/m/articles/view/Латинский-язык-в-медицинском-образовании>
4. http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Philologia/32580.doc.htm
5. <https://www.informio.ru/publications/id1567/Professionalnoe-orientirovanie-pri-obuchenii-latinskomu-jazyku>

УДК 81-25

ОБ ИЗУЧЕНИИ КОНЦЕПТА

Х.А.Байманов, PhD, доц., Ташкентский университет практических наук, Ташкент

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon tilshunosligida badiiy konseptlarni o'rganishga oid ishlarni tahlil qilish orqali nemis va o'zbek tillari og'zaki va yozma adabiyotida amalga oshirilayotgan lingvistik tadqiqotlar tildagi mavjud hodisalar mohiyatini ochib berishda konseptlarning muhim o'rin tutishi, mental dunyoqarashimiz, milliy qadriyatlarimiz bilan bog'liq konseptlarni lisoniy-kognitiv jihatdan tahlil qilish orqali uning mohiyati antropotsentrik nuqtayi nazardan ochib berilish dolzarbligi ilg'or surilgan.

Kalit so'zlar: konsept, konseptuallashtirish, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, badiiy konsept, paradigma, konseptologiya, kognitiv-semantik.

Аннотация. В данной статье через анализ работ по изучению художественных концептов в области мирового языкознания рассматриваются лингвистические исследования, проводимые в немецком и узбекском языках как в устной, так и в письменной литературе.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, художественный концепт, парадигма, концептология, когнитивно-семантический, ментальная единица концепта,

Abstract. In this article, by analyzing the works on studying artistic concepts in the field of linguistics, it is emphasized that linguistic research being conducted in German and Uzbek spoken and written literature plays a significant role in revealing the essence of existing phenomena in language.

Keywords: concept, conceptualization, linguistic culturology, cognitive linguistics, artistic concept, paradigm, conceptology, cognitive-semantics, mental unit of the concept, components of meaning, linguistic dictionaries, anthropocentric paradigm.

Введение. Язык и культура являются основными средствами, которые подтверждают существование нации. Эти два понятия неразрывно связаны и постоянно дополняют друг друга. Язык отражает культуру во всех своих аспектах, а культура, в свою очередь, не может проявляться в полной мере без языка. В настоящее время в области лингвистики активно развиваются новые направления, связанные с исследованием текстов. С этой точки зрения сегодня в анализе текстов исследователи опираются на достижения таких областей, как грамматика, семантика, когнитивная лингвистика, психолингвистика, лингвокультурология и других.

Современный антропоцентрический подход к языку все больше укрепляет свою позицию как независимая парадигма, отражая последние достижения лингвистической науки. Многие исследователи признают, что когнитивная лингвистика и лингвокультурология являются ведущими направлениями антропоцентрической парадигмы.

Литературный анализ и методология. Возникновение современной когнитивной лингвистики связано с научными работами американских ученых Дж. Миллера, Дж. Бруннера, Дж. Лакоффа, Р. Ланбакера, Р. Якендова и других.

Характерной тенденцией современной гуманитарной науки является поиск смысловых и общекультурных доминант, которые присутствуют в языке, разных сферах искусства, литературе.

Изучение литературных констант с учетом их ментальной сущности может осуществляться не только как литературоведческое, но и междисциплинарное исследование, методология которого все более отчетливо вырисовывается в парадигме современной научной мысли, в связи с тяготением ее к интегрированию смежных научных дисциплин, разных областей знания.

Название этим константам может быть дано по аналогии с понятием, которое уже закрепилось в философии, культурологии, когнитивной лингвистике, психологии, социологии, коммуникативистике. Таким объединяющим термином, широко используемым современной гуманитарной наукой, является термин «концепт».

Категории концепта и универсалии известны науке еще со времен Средневековья (Пьер Абеляр, Гильберт Порретанский, Фома Аквинский, др.), однако именно в конце XX века наметилась их очевидная актуализация. Использование этих категорий манифестирует сегодня едва ли не самостоятельное направление научной мысли в сфере гуманитарного знания. М. Эпштейн – говорит о возможности разработки методологии, которую он называет «концептивизмом». «Концептивизм, - поясняет автор, - это «конструктивная деятельность мышления в области концептов и универсалий» [7; 29 с.]. Задачу этой методологии он видит в «создании множественных моделей возможных миров, познавательных и общественных практик» [7; 28 с.].

Одно из первых определений концепта в науке принадлежит именно философу, С.А.Аскольдову: «Концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1; 101 с.]. Названные Аскольдовым признаки: принадлежность сфере сознания и способность к обобщению – сохраняются как обязательные характеристики концепта и в дальнейшем.

Помимо основного значения концепта, необходимо учитывать также его факультативные признаки, отмеченные в работах философов. Это «соотнесение концептов друг с другом» [2; 71 с.] или «соотнесенность концепта с какой-либо проблемой», [2; 93 с.] что позволяет концептам пересекаться, взаимно координироваться.

Результат и их обсуждение. Основной научной сферой изучения концепта сегодня является лингвистика, где существуют уже различные школы и направления в изучении концептов. Естественно, что эта категория имеет в лингвистике разные трактовки, имеющие в то же время общее поле значений.

Термин «концепт» является зонтиковым, он «покрывает» предметные области нескольких научных направлений: прежде всего когнитивной психологии и когнитивной лингвистики, занимающихся проблемами мышления и познания, хранения и переработки информации, а также лингвокультурологии, определяясь и уточняясь в границах теории, образуемой их постулатами и базовыми категориями. Можно допустить, что, подобно множеству в математике, концепт в когнитологии – базовая аксиоматическая категория, неопределяемая и принимаемая интуитивно, гипероним понятия, представления, схемы, фрейма, сценария, гештальта и др.

Ш. Сафаров определяет концепт как «глобальную мыслительную единицу, представляющую собой квант структурированного знания, идеальную сущность, которая формируется в сознании человека из его непосредственных операций человека с предметами, из его предметной деятельности, из мыслительных операций человека с другими, уже существующими в его сознании концептами – такие операции могут привести к возникновению новых концептов» [5; 103 с.]. Язык, таким образом, является лишь одним из способов формирования концептов в сознании человека. Для эффективного формирования концепта, для полноты его формирования одного языка мало – необходимо привлечение чувственного опыта, необходима наглядность, необходима предметная деятельность. Только в таком сочетании разных видов восприятия в сознании человека формируется полноценный концепт.

В культурологии концепт – основная ячейка культуры в ментальном мире человека [4; 48 с.]. Концепты возникают в сознании человека не только на основе словарных значений

слов, но и на основе личного и народного культурно-исторического опыта, и чем богаче этот опыт, тем шире границы концепта, тем шире возможности для возникновения эмоциональной ауры слова, в которой находят свое отражение все стороны концепта. По мнению Ю.Е. Прохоров, именно эта особенность позволяет определять концепт – как «сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека то, посредством чего человек входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [4; 71 с.]. Концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений.

"Концепт - основная ячейка культуры в ментальном мире человека. Структура концепта трехслойна: 1) "основной, актуальный" признак; 2) дополнительный или несколько дополнительных, "пассивных" признаков, являющихся уже не актуальными, "историческими"; 3) внутренняя форма, обычно вовсе не осознаваемая, запечатленная во внешней, словесной форме". Таким образом, "в современных исследованиях культурные концепты определяются обычно как многомерные смысловые образования в коллективном сознании, опредмеченные в языковой форме" [5; 19 с.].

Главное в концепте – это многомерность и дискретная целостность смысла, существующая, тем не менее, в непрерывном культурно-историческом пространстве и поэтому предрасполагающая к культурной трансляции из одной предметной области в другую, что позволяет называть концепт основным способом культурной трансляции. Концепт, таким образом, является средством преодоления дискретного характера представлений о действительности и онтологизированным комплексом этих представлений. Именно он и является средством, делающим возможным «сгущение» поля культуры.

Бесконечность концепта определена его бытием как явлением культуры: он постоянно существует, совершая движение от центра к периферии и от периферии к центру, его содержательное наполнение также безгранично.

Событийность концепта определена его функцией в человеческом сознании, его участием в мыслительном процессе. Для того чтобы концепт укоренился как эвристическая категория, необходимо разделять системный, языковой концепт и его речевые, контекстуальные воплощения.

Концепт может рассматриваться как совокупность его «внешней», категориальной отнесенности и внутренней, смысловой структуры, имеющей строгую логическую организацию. В основе концепта лежит исходная, прототипическая модель основного значения слова (т. е. инвариант всех значений слова). В связи с этим можно говорить о центральной и периферийной зонах концепта. Причем последняя способна к дивергенции, т. е. вызывает удаление новых производных значений от центрального.

Закключение. Таким образом, в настоящее время общепринятым является мнение о том, что как в культуре, так и в языке каждого народа присутствует универсальное (общечеловеческое) и национально-специфическое. В то же время в любой культуре имеются присущие только ей культурные значения, закрепленные в языке, моральных нормах, убеждениях, особенностях поведения и т.п.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология. М., 1997.
2. Абушенко В.Л., Кацук Н.Л. Концепт// Новейший философский словарь. Минск, 2003.
3. Болотов В.И. Из истории науки. Потебня и когнитивная лингвистика // Вопросы языкознания. - Москва, 2008. - №2. - С. 82.
4. Прохоров. Ю.Е. В поисках концепта. М., 2004.
5. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик – Жиззах: Сангзор, 2006;

ЎЗБЕКИСТОНДА ЕЧИМЛАР ЖУРНАЛИСТИКАСИ ТАРАҚҚИЁТИ

Д.З. Бекчанова, бошқармаси бошлиғи, Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар Агентлиги Хоразм вилояти бошқармаси, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада Интернет журналистикаси вужудга келиши билан зарурият юзасидан янги йўналиш-ечимлар журналистикаси, ижтимоий муаммоларга муносабатларни ва далилларга асосланган тўлақонли жавобни шакллантириш борасидаги ёндашувлар таҳлил қилиб берилди. Сўз эркинлиги кафолатланган демократик жамиятимизда аҳолининг фаоллиги ошганлигини, ижтимоий муаммоларга дахлдорлик туйғуси шаклланганлигини кузатиш мумкин.

Калим сўзлар: медиа макон, сўз эркинлиги, расмий муносабат, ижтимоий муаммо, негатив оқим, тўлақонли ечим, видеоконтент, аҳоли хабардорлиги.

Аннотация. В этой статье будет проведен анализ появления интернет-журналистики и нового направления- журналистики решений. В нашем демократическом обществе, где гарантирована свобода слова, наблюдается рост активности населения и формирование чувства сопричастности к социальным вопросам.

Ключевые слова: медианпространство, свобода слова, официальная позиция, социальная проблема, негативный поток, комплексное решение, видеоконтент, информированность населения.

Abstract. This article analyzes the emergence of Internet journalism and the necessity for a new direction—solutions journalism—addressing social issues and forming evidence-based comprehensive responses. It can be observed that in our democratic society, where freedom of speech is guaranteed, there has been an increase in public activity and a growing sense of relevance concerning social issues.

Key words: media space, freedom of speech, official stance, social problem, negative flow, comprehensive solution, video content, public awareness.

Ечимлар журналистикаси ижтимоий ҳаётимизда юзага келаётган муаммоларни ҳолисона таҳлил қилиш, ўз вақтида сифатли, тўғри ва тўлақонли жавоб ёки муносабат беришнинг ҳамда ечимларни тақдим этишнинг жуда муҳим, қулай ва мақбул стратегияси - усулларидан биридир. Ечимлар журналистикаси ҳатто жуда мураккаб саволларга комплекс ёндашади, жавоблар излайди.

Ечимлар журналистикаси, яъни “solution journalism” ҳозирги медиа майдонида тобора долзарб бўлиб бормоқда. Анъанавий журналистикада асосий эътибор муаммоларни ёритишга қаратилса, ечимлар журналистикасида эса муаммо ва инқирозларни бартараф қилиш йўллари ва муваффақиятли стратегиялар мисолларига устуворлик берилди. Бу журналистика йўналиши ижтимоий мулоқотни шакллантириш, ислохотларни қўллаб-қувватлаш ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди. Мамлакатимизнинг бугунги медиа майдони ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шароитида фаол равишда трансформация қилинмоқда. Шу жиҳатдан ечимлар журналистикасини оммалаштиришда ҳудудий медианинг аҳамияти жуда катта. Асосий мавжуд муаммолар маҳаллий шароитда аудиторияга яқин бўлгани учун инқирозларнинг ечимини топиш, ҳал қилиш энгилроқ кечади. Ечимлар журналистикаси йўналиши ўз концепциясини самаралироқ тарғиб қила олади ва унинг амалга ошишига ҳисса қўшади.

Ўзига хос муаммолар, жумладан, иқлим ўзгариши, сув ресурслари етишмовчилиги ва ижтимоий-иқтисодий ислохотлар фонида ечимлар журналистикаси конструктив муҳокамалар, фикр ва таклифлар, илҳом берувчи контекстлар ва кейсларни тарқатиш учун муҳим восита бўлиши мумкин. Ечимлар журналистикаси-юқорида таъкидланганидек, журналистикадаги янги ёндашув. У муаммоларни фақатгина ёритиш билан чекланиб қолмай, балки уларни енгиш учун таклиф этилган аниқ ечимларни ҳам баён қилади. Бу формат

анъанавий ахборот материалларидан фарқ қилади, уларда асосий урғу фақат муаммолар ва уларнинг оқибатларига қаратилган, ечимлар журналистикаси эса натижаларга йўналтирилган бўлиб, у муайян ташаббуслар, ҳаракатлар ва стратегиялар самарали эканлигини кўрсатишга, шунингдек, кенгрок аудитория учун уларни фойдали бўлишини тушунтиришга қаратилганлиги билан ҳам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Ечимлар журналистикаси ривожланаётган давлатлар учун, жумладан, Ўзбекистон учун жуда катта аҳамият касб этади. Негаки, бугун мамлакатимизда изчил давом этаётган ижтимоий ва иқтисодий ислохотлар жараёнида медиа энг яхши тажрибаларни тарқатишда фаол бўлиши зарур. Айниқса, ҳудудий медиа бу масалада муҳим роль ўйнайди, чунки улар маҳаллий шароитни, аҳоли талаби ва муаммоларини, ҳудуднинг ўзига хос жиҳатларини ҳаммадан кўпроқ яхши тушунадилар.

Интернет журналистикаси ф.ф.н. Наргиза Қосимованинг таърифлаганидек, “Анъанавийдан фарқли ўлароқ веб-матн қисқа, аниқ, фактларга бой, бадиий жиҳатдан ёрқинроқ бўлади” (2.186-бет). Анъанавий медиа бу муаммоларнинг ҳажми, кўламини инобатга олса, ечимлар журналистикаси эса сувдан оқилон ва самарали фойдаланиш, исрофгарчиликларнинг олдини олиш, ер ва тупроқ шароитларини тиклаш ёки яшил боғлар, маконлар яратиш сингари натижадор, муваффақиятли ташаббусларни батафсил ва ёрқинроқ ёритиши билан кўп афзалликларга эга. Мисол учун, замонавий суғориш технологиялари, ирригация механизмларини ҳаётга жорий қилиш борасидаги асосли материаллар, таклифлар бу соҳадаги муаммоларни қай йўсинда ечимини топиш лозимлигини кўрсатади.

Жаҳон медиа маконида айтиш мумкинки, XX асрда дунё ижтимоий ҳаётида PR нинг пайдо бўлиши ўзига хос ижобий ҳодиса, янгилик сифатида қабул қилинган бўлса, ечимлар журналистикаси ҳам худди шундай ёндашувлар билан ўта долзарб аҳамият касб этди. Негаки, бу сўз эркинлиги, фуқаролик жамиятини янада юксалтиришнинг, давлат бошқаруви фаолиятининг шаффофлиги ва очиқлигини таъминлашнинг муҳим механизмларидан бири сифатида намоён бўлмоқда.

“Инсоният ахборотлашган жамият сари қадам ташлаётган экан, айти пайтда ахборот омили етакчи ўринга чиқаётганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз”. (3. 113-бет) Ҳа, бугун “Ахборот технологиялари даври”да “ахборотни бошқариш” деган тушунча ҳам юзага келди. Сир эмас, ахборот тарқатувчилар томонидан баъзан ахборотларни нотўғри етказиш ёхуд салбий талқин қилиш, айрим ҳолларда ундан қора ниятлар йўлида фойдаланиш, нотўғри ахборотларни ўз манфаатлари йўлида узатиш ҳолатлари ҳам учрамоқда. Бу эса инсонлар, давлат ва мамлакатлар, ҳокимият ва аҳоли ўртасидаги ўзаро муносабатлар, манфаатлар, алоқалар самимийлиги ҳамда ижобийлигига путур етказяпти, турли келишмовчиликлар туғдирапти. Ечимлар журналистикаси эса ана шундай қарашларга барҳам бериши, ечим топиши билан ниҳоятда аҳамиятлидир.

Дунё-бозор, дейишлари ҳам бежиз эмас. Дунё бозорида ахборот глобаллашуви билан бирга ишлаб чиқариш, аҳолига хизмат кўрсатиш сифати ва турлари тобора ошмоқда. Табиийки, саноат, транспорт, тиббиёт ва бошқа қатор соҳаларда маиший хизмат, ишлаб чиқариш кундан-кунга тараққий этиб борар экан, бир-бирига рақобатдош корхона, фирма ва ташкилотлар пайдо бўлади. Бу билан параллел равишда ривожланаётган иқтисодий, ижтимоий турмушнинг ўзига хос муаммолари ҳам кўпайиши табиий. Ҳар ким манфаат учун муваффақиятга эришишнинг йўллари излайди ва бу йўлда курашади. Аёнки, бундай вазиятларда дунё бўйлаб оммалашаётган ечимлар журналистикаси хизмати катта роль ўйнайди. Негаки, аҳолининг ахборотларга бўлган эҳтиёжи ҳамиша ва ҳамма даврларда ҳам юксак ва ўзгармасдир.

Маълумки, жамият тараққиётида ўзаро рақобат, ҳамкорлик муҳим ўрин тутди. Ушбу юксалиш билан бирга ахборот майдони ҳам мислсиз кенгайиб бормоқда. ОАВ фаолиятида ҳам бозор тамойиллари қарор топиб, ахборотнинг ўзи товарга айланмоқда, десак хато бўлмайди. Бу эса ўз навбатида ахборот тарқатиш тезлигини ошириш зарурлигини, шунингдек, ахборот алмашишда, тарқатишда ўзаро рақобатни юзага келтиради. Ҳар қандай ахборотнинг ҳолислиги, тўлиқлиги ва тўғрилигини аниқлаш муайян вақтни талаб қилади. Маълумки, кечга

қолиб тақдим этилган ахборот ўзининг долзарблигини йўқотади. Шу боис ахборот тарқатувчи, журналист, муҳаррир нафақат таҳлилий тафаккурга эга бўлиши, балки тезкорликни ва шахсий масъулиятни ҳам қайғусини кўриши керак.

Журналистика соҳасида ахборотнинг объективлиги ва холислиги муаммоси ҳамиша мавжуд. Ваҳоланки, бугун ахборот асрида журналистиканинг “тўртинчи ҳокимият” сифатидаги мавқеи ошган бўлса-да, аммо ижтимоий таҳлиллар ОАВ ларига нисбатан ишончсизлик қарашлари кучаётганини ҳам кўрсатмоқда. Бу эса аксарият ҳолларда интернет нашрлари орқали эълон қилинаётган материаллардаги таҳлилсиз, ноҳолис маълумотларнинг жойлаштирилишида намоён бўлмоқда. Ечимлар журналистикасида ноҳолис, тўлиқсиз, ишончсиз маълумотларни келтиришдан наф йўқ. Чунки, у бевосита тўлақонли ечим, реалликни талаб қилиши билан аҳамиятлидир.

Мамлакатимизда ҳам бугунги кунда ҳар соҳада халқаро андозаларга интилиш кузатиляпти. Ахборот технологиялари тобора юксалиб бориши туфайли ахборотлар ҳам дунёнинг у бурчагидан бу бурчагига бир зумда етиб бормоқда. Жаҳон медиа майдонида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар ҳам шунга яраша бўлаётганини ҳар дақиқа кузатиб турибмиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сўз, фикр ва ахборот эркинлиги: Халқаро ҳуқуқий асослар. “Инсон ҳуқуқлари кутубхонаси”. 2021, 3-бет.
2. Журналистлар ихтисослашуви борасида турли йўналишларда ўтказилган ўқув-услубий семинарлар бўйича материаллар тўплами. Наргиз Қосимова. “Анъанавий ва интернет журналистика: Ўхшашлик ва тафовутлар” Тошкент. 2012, 186-бет.
3. Ж. Раматов, Б. Салимов, Ҳ. Ражабов. Глобаллашув шароитида тинчлик ва барқарорликка таҳдид солувчи ғоявий, мафкуравий ва ахборот хуружларига қарши курашнинг маънавий-маърифий усуллари ва воситалари. Тошкент. 2020, 113-бет.
4. Муҳаммаджон Обидов. Журналист суриштируви: Тажриба ва таҳлил. “Фарғона нашриёти. 2018, 91-бет.
5. Хуршид Дўстмуҳаммад. “Ахборот-мўъжиза, жозиба, фалсафа. Тошкент. 2013.
6. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”. Тошкент. 1997 йил 24 апрель.
7. Тина Розенберг. Журналистика решений: Solutions Journalism. “Что такое журналистика решений?” Lismimmid.tilde.ws 16 июн. 2018. Статя в интернете.

УДК 821.161.1

ОБРАЗЫ И МЕТАФОРЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ КОНЦЕПТ «ЛЮБОВЬ» В ПОЭЗИИ А. АХМАТОВОЙ

Х.Б.Бабаджанов, проф., Ургенчский государственный университет, Ургенч
Г.У.Омонкелдиева, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqola Anna Axmatovaning she'riyatida «sevgi» konsepsiyasini ifodalashda foydalanilgan obrazlar va metaforalarga bag'ishlangan. Muallif, asosiy obrazlar - olov, ayniqsa, oynalar, makon va vaqt - yordamida, she'riyatdagi sevgi tuyg'ularining ko'p qatlamli va murakkabligini qanday aks ettirishini tahlil qiladi. Ayniqsa, Axmatova tomonidan shaxsiy tuyg'ularni falsafiy mulohazalar bilan qanday uyg'unlashtirganiga e'tibor qaratiladi, bu uning lirikasini psixologik chuqurlikka boy bo'lgan nasrga o'xshatadi. Olov metaforasi ko'rib chiqilgan bo'lib, bu sevgi tomonidan keltirilgan ehtiros va iliqlikni, shuningdek, azobni aks ettiradi. Shuningdek, makon va vaqt metaforalari, bu hisning o'zgaruvchanligi va fojialigini ta'kidlaydi. Sevgi o'lim va tirilish motivlari bilan bog'liqligi, shoiraning ramzlarida alohida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: metafora, obraz, sevgi, Anna Axmatova, sevgi lirikasi, she'riyat, o'lim, tirilish, psixologik dramalar, tuyg'ular.

Аннотация. Статья посвящена исследованию образов и метафор, используемых Анной Ахматовой для выражения концепта «любовь» в её поэзии. Автор анализирует, как ключевые образы - огонь, зеркало, пространство и время - помогают передать многослойность и сложность любовных переживаний в творчестве поэтессы. Особое внимание уделяется тому, как Ахматова сочетает личные эмоции с философскими размышлениями, что придаёт её лирике сходство с прозой, насыщенной психологической глубиной. Рассмотрена метафора

огня, отражающая как страсть и тепло, так и страдание, которое любовь может принести, а также метафоры пространства и времени, подчеркивающие мимолетность и трагичность этого чувства. Важную роль в анализе играет связь любви с мотивами смерти и возрождения, что проявляется в символике поэтессы.

Ключевые слова: метафора, образ, любовь, Анна Ахматова, любовная лирика, поэзия, смерть, возрождение, психологическая драма, эмоции.

Abstract. The article is dedicated to exploring the images and metaphors used by Anna Akhmatova to express the concept of «love» in her poetry. The author analyzes how key images—fire, mirror, space, and time—help convey the layered complexity of romantic experiences in the poet's work. Special attention is given to how Akhmatova combines personal emotions with philosophical reflections, lending her lyrical poetry a resemblance to prose rich in psychological depth. The metaphor of fire is examined, reflecting both passion and warmth, as well as the suffering that love can bring. Additionally, metaphors of space and time highlight the fleeting and tragic nature of this feeling. The analysis emphasizes the connection between love and the themes of death and rebirth, which are evident in the poet's symbolism.

Keywords: metaphor, image, love, Anna Akhmatova, romantic poetry, poetry, death, rebirth, psychological drama, emotions.

Многие исследователи творчества Анны Ахматовой отмечают, как одну из главных черт её лирики глубокое погружение в мир эмоций и тонкое восприятие внутреннего состояния лирической героини. Например, Б. Эйхенбаум, изучая творчество Ахматовой, обратил внимание на то, что в её стихах переданы реальные человеческие эмоции и переживания, душа, которая испытывает томление, радость, печаль, возмущение, страх, молитвы и просьбы. Каждое стихотворение, по его словам, словно отражает чувства, переживаемые героиней изо дня в день [1, с. 87].

Глубокое внимание к эмоциям и их детальная проработка сближают поэзию А. Ахматовой с психологической прозой. Важную роль при этом играет то, что Б. Эйхенбаум назвал «обрастанием лирической эмоции сюжетом» [1, с. 140] присутствие в стихотворениях черт, характерных для новеллы и романа.

Психологические состояния лирической героини, пронизывающие стихи А. Ахматовой, впечатляют своей достоверностью, эмоциональной искренностью и конкретностью, а также диалогической формой переживаний. Наличие сюжета в развитии эмоций сближает её поэзию с прозой. Как утверждает А.А. Урбан, психологическая драма разворачивается одновременно на двух уровнях: городской ландшафт, с характерными признаками Петербурга и бытовыми деталями, и природа, полная жизни [2, с.266]. Однако главным фокусом обоих пространств остаётся сердце, душа героини, наполненная бурей эмоций, в центре которых всегда находится любовь. Лирика Ахматовой, как подчеркивают многие исследователи, представляет собой «лирику любовных переживаний» - откровенную исповедь женщины, страдающей и терзаемой огненной страстью [4, с. 17].

Анна Андреевна Ахматова - одна из самых значительных и тонких поэтов Серебряного века, чьи стихи проникнуты глубокой эмоциональностью, философскими раздумьями и особой тонкостью восприятия. Один из ключевых концептов в ее поэзии - это любовь. Ахматова показывает любовь как многогранное явление, проходящее через страсть, боль, разочарование и печаль, что находит отражение в разнообразных образах и метафорах. Ее лирика наполнена сложными переживаниями, личной драмой, и, безусловно, концепт «любовь» занимает в ней центральное место.

Любовь у Ахматовой часто описывается через образы пространства и времени, что позволяет придать этому чувству физическое измерение. В одном из ее ранних стихотворений образ разлуки с возлюбленным переносится на географические координаты: «Сквозь плач городов, через реки и рощи». Эти строки передают идею пространственной бесконечности разлуки. Ахматова подчеркивает, что любовь не просто переживается на эмоциональном уровне, но и ощущается через пространство.

В поэзии Ахматовой тема любви часто связана с временным аспектом. В стихотворении «Всё отнято: и сила воли, и нежность» (1917) время выступает как символ неумолимого разрушения отношений. Оно течет, подобно реке, и вернуть утраченные моменты невозможно. Прошедшие мгновения счастья, как и сама любовь, остаются в прошлом, что акцентирует внимание на кратковременности и мимолетности этого чувства.

Метафора огня нередко используется Ахматовой для передачи страсти и интенсивности чувств. В её стихотворениях огонь символизирует не только мощь любви, но и боль, которая разъедает душу. В стихотворении «Сжала руки под темной вуалью...» (1910) пламя любви выражает бурные и страстные эмоции, которые одновременно завораживают и уничтожают. В поэзии Ахматовой огонь не просто отображает страсть, но также передает страдание, сопряженное с этим чувством.

Кроме того, огонь ассоциируется с катарсисом, очищением через страдание. У Ахматовой любовь часто переплетается с трагедией, а огонь - это способ выразить двойственность этого чувства: с одной стороны, он согревает, а с другой - разрушает. Таким образом, метафора огня передает не только мощь любви, но и её разрушительную силу.

Любовь в поэзии Ахматовой тесно переплетается с мотивами смерти и возрождения, что находит выражение в её символике и метафорах. В стихотворении «Любовь» (1911) автор прибегает к образам, связанным с забвением и уходом, где любовь предстает как сила, способная уничтожить. Однако смерть в поэтическом мире Ахматовой не всегда воспринимается как окончание; напротив, иногда она служит символом обновления, возможностью возрождения через страдания. Любовь как опыт возрождения также проявляется в стихах Ахматовой через метафоры, связанные с природными циклами: смена времен года, рождение и смерть растений. Эти образы подчеркивают цикличность любовных переживаний, где конец одного этапа может знаменовать начало другого, хотя этот новый этап может быть таким же болезненным и трудным.

Любовь занимает центральное место в творчестве Ахматовой. Н.Банников удачно и емко охарактеризовал её любовную лирику: «Ахматова писала о любви с невероятной эмоциональной глубиной. Её тревожные, смятенные и полные горечи строки о любви для многих сливались с образом самой поэтессы. Если выстроить её любовные стихи в определенной последовательности, получится целая повесть с множеством сцен, поворотов сюжета и персонажей, включая случайные и значимые события. В этих стихах можно увидеть встречи и расставания, нежность, вину, разочарование, ревность, ожесточение, радость и грусть. Любовь предстает в разных формах и переломах, редко бывает счастливой, чаще она трагична и полна печали. Это либо тютчевская «роковая схватка», либо проклятие и пытка. Лирическая героиня Ахматовой постоянно стремилась к истинно высокой любви, чистой и возвышенной. Для Ахматовой любовь - это мощное, требовательное и всепоглощающее чувство, нравственно чистое, но зачастую трагичное». [2, с. 12 - 13].

Зеркало и отражение также часто выступают метафорами в поэзии Ахматовой, когда речь идет о любви. Эти образы подчеркивают двойственность и противоречивость любовных чувств. Ахматова часто использует зеркало как символ самоанализа, размышления о собственных чувствах и переживаниях. В стихотворении «Завет» поэтесса пишет: «Как в зеркале увидел ты меня». Здесь зеркало становится символом внутреннего мира, в котором любовь воспринимается как отражение собственного состояния.

Метафора зеркала также подчеркивает, что любовь может быть иллюзорной. Зеркало отражает не настоящую реальность, а лишь её искажение, и это может стать символом обманчивости чувств и ожиданий. В любовной лирике Ахматовой встречается мотив неисполненных надежд и нереализованных желаний, что прекрасно передает образ зеркала.

В любовной лирике А.Ахматовой встречаются также произведения, где предметом её размышлений становится сама сущность любви - как загадочного психологического явления, которое всегда волнует и притягивает человека. В этих стихах проявляется «образно-интеллектуальное развитие темы» [7], что является характерной чертой творчества поэтессы.

В своих прозаических произведениях М. И. Цветаева называет А. А. Ахматову «гостьей из страны Любви» [9, т. 5, стр. 211]. В её записных книжках метафора «страна Любви» (Любовь — это не состояние, а страна [8, с. 180]) противопоставляется понятию «страна Увы» [8, с. 276].

М. И. Цветаева проявляет интерес прежде всего к автору и его творчеству, поэтому упоминание А. А. Ахматовой связано с её произведениями. Сохранилось всего три письма, отправленных Цветаевой Ахматовой. В этих письмах, используя ситуативные, артефактные и соматические метафоры, Цветаева выражает своё восхищение стихами Ахматовой: «Ничего не ценю и ничего не храню, а Ваши книжечки в гроб возьму -под подушку!» [9, т. 6, с. 200]; «Я понимаю каждое Ваше слово: весь полет, всю тяжесть» [9, т. 6, с. 201].

Любовь в поэзии Анны Ахматовой предстает сложным, многослойным феноменом, который включает в себя не только радость и светлые переживания, но также боль, страдание и даже смерть. Образы и метафоры, используемые поэтессой для выражения концепта любви, помогают передать всю сложность этого чувства: от огня страсти и разрушения до возрождения через боль и разочарование. Ахматова показывает, что любовь - это не только источник вдохновения, но и один из главных жизненных уроков, способный трансформировать человека и его внутренний мир.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апресян Б. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций //Избранные труды, М., 1995.
2. Банников Н. Анна Ахматова //Поэтическая Россия: Анна Ахматова. М., 1977.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. /Под редакцией Шведовой Н. Ю. М., 1994.
4. Семибратова И. Н. Анна Ахматова //Судьбы поэтов серебряного века. М., 1993.
5. Словарь русского языка: В 4 т. М., 1981.
6. Урбан А. А. А.Ахматова "Мне ни к чему одические рати" //Поэтический строй русской лирики. Л., 1973.
7. Эйхенбаум Б. О поэзии. Л., 1969.
8. Цветаева М.И. Незданное. Сводные тетради / Подготовка текста, предисл. и примеч. Е. Б. Коркиной и И. Д. Шевеленко / М. И. Цветаева. М. : Эллис Лак, 1997. -640 с.
9. Цветаева М. И. Собр. соч.: В 7-ми т. М.: Эллис Лак, 1994 – 1995.

УЎК 82.09(075.8)

Й.В. ГЁТЕ АСАРЛАРИДА ИЛГАРИ СУРИЛГАН ГОЯЛАР ВА БАДИИЯТИ ХУСУСИДА

М.Х.Будикова, мустақил изланувчи, Андижон давлат тиббиёт институти, Андижон

Аннотация. Ушбу мақоламизда Гёте асарларида илгари сурилган гоаялар ва уларнинг бадиий хусусиятлари ҳақида фикр юритамиз. Гёте асарлари ҳақида маромига етказиб бирон нарсга ёзишнинг ўзи ўта мушкул иш. Уларда жамланган маънолар тагида яна бошқа маънолар яширинганки, уларни бирдан илгаб олишнинг иложи йўқ. Бунинг учун фикрлаш, изланиш талаб этилади. Бугунги кунда унинг асарларидаги фалсафий мушоҳадалар ва бадиий гоаяларни қиёсий тадқиқ этиш устивор аҳамиятга эгадир.

Калит сўзлар: бадиият, гоая, фалсафий мушоҳадалар, маданият, тарих, асар, таржима, жаҳон адабиёти, воқеа-ҳодисалар,замондошлар.

Аннотация. В этой статье мы рассмотрим идеи, высказанные в творчестве Гете, и их художественных особенностях. О творчестве Гете очень сложно что-либо написать безукоризненно. В них скрыты и другие замыслы, которые невозможно уловить сразу. Это требует глубоких размышлений и исследований. Сегодня сравнительное исследование философских размышлений и художественных идей в его произведениях имеет приоритетное значение.

Ключевые слова: художественность, идея, философские размышления, культура, история, произведение, перевод, мировая литература, события, современники.

Abstract. In this article, we will consider the ideas expressed in Goethe's works and their artistic features. It is very difficult to write anything flawlessly about Goethe's works. They also contain other meanings that cannot be grasped at once. This requires deep reflection and research.

Today, a comparative study of philosophical reflections and artistic ideas in his works is of priority importance.

Keywords: *artistry, idea, philosophical reflections, culture, history, work, translation, world literature, events, contemporaries.*

Хар қайси миллат адабиётида ўша халқни жаҳонга танитган улкан сиймолар бўлади. Йоханн Волфганг Гёте ҳам немис адабиётини ўзининг бетакрор асарлари билан дунёга таниткан улкан сиймолардан биридир. Ундан бизни 260 йилдан ортиқ вақт масофаси ажратиб турган бўлсада, у ёзиб қолдирган асарлар худди бизнинг атрофимизда кечаёткан воқеа-ҳодисаларни, айти замондошларимизнинг ўзаро муносабатларини ифода этаётган каби қалбимизга яқиндир. Зеро, улкан адиблар қаламининг қудрати ҳам, асарларининг умрбоқийлиги ҳам ана шундай барча даврлар учун бирдек долзарблиги ва умумбашарийлигидадир.

Гётенинг ҳаёт йўли, ижодий-илмий-ижтимоий фаолияти туғилганидан тортиб, то вафотигача жаҳон, айтиқса немис гётешунослари томонидан ўша даврдаги ижтимоий- сиёсий вазият билан боғлиқ ҳолда қадамба-қадам тадқиқ этилган, ўрганилган, тасниф қилинган ва шарҳланган.

Гёте ҳақида маромига етказиб бирон нарса ёзиш ўта мушкул иш. Унинг ҳаёти ва ижодини кузатаркансиз, шунга амин бўласизки, у “буюк даҳо”, “улкан сиймо” сифатида чиқиб бўлмас чўққи бўлса, иккинчи томондан, ҳар бир инсонни ҳаяжонга солган, қийнаган кечинмаларни, шу билан бирга, жаҳоний муаммоларни, оғриқли нуқталарни очиб, уларга жавоб изловчи, ҳаёт ҳикматларини ўргатувчи яқин дўстдир. У гўё ҳар биримизга ҳамдам, ҳамфикр бўлиб, ҳаёт мушкулотларидан қутилиш йўллариини ўргатаётқандек туюлади. Гёте яраткан асарларнинг турган-биткани чинакам хазина ва озуқадир, уларда жамланган маънолар тагида яна бошқа маънолар яширинганки, уларни бирдан илғаб олишнинг иложи йўқ. Бунинг учун риёзат чекиш, фикрлаш, изланиш талаб этилади. Демак, англаб етиш учун унинг ўз сўзларига амал этишимиз лозим, яъни “имкони йўқ нарса билан шундай муносабатда бўлиш керакки, токи унинг имкони топилсин”. Гёте бутун ҳаёт йўли давомида ўқиб ўрганган, бадиий ижод билан шуғилланган, кузатувлар олиб бориб, натижаларини муфассал баён эткан, кашфиётлар қилган, саёҳатлар қилиб таассуротларини асосида янги-янги асарлар биткан, узлуксиз хатлар ва кундаликлар ёзган. Ўз даврининг олиму фозил кишилари билан суҳбатлар қурган, баҳслашган, улардан таъсирланган, ўрганган. Ҳаёт мазмунини мудом ўрганишда ва ҳаракатда деб билган. Гёте барча соҳаларда бирдек қалам тебраткан ижодкордир. Унинг фаолият доираси ғоят кенглигини кўрамиз: шоир, ёзувчи, драматург, фолклорчи, рассом, санъатшунос, файласуф, илоҳиётчи ва ҳаказо. У ўзининг “Шеърят ва ҳақиқат китобида” туғилиш онларини муфассал қайд этганки, бу нарса унинг барча тадқиқотчилари назаридан четда қолмаган. Бундай маълумотлар буюк симо ҳаётининг ҳар бир дақиқасини, у ёки бу ҳодиса сабабларини айнан тасаввур этиш имконини беради: “Мен 1749 йилнинг 28 августида, Франкфурт-Майнда, туш пайти, черков кўнғиригининг ўн иккинчи садоси билан дунёга келган эканман. Юлдузларнинг ҳолати кўнгилдагидек бўлган: Сунбула буржи остида турган қуёш тиккада бўлган; Муштарий билан Зухра унга очик чехра билан боқиб туришган; Уторид ҳам ҳайрихоҳ бўлган; Зухал билан Миррих бетараф бўлишган; ёлғиз тўлин ойгина қуёшга шу қадар юзма-юз келганки, унинг сайёраларга таъсири авжида бўлган. Шу боис фақат ўшагина менга тўсқинлик қилган ва ўша соат ўтиб кетмагунча мен дунёга келолмаганман” [1].

Гёте юқоридаги сатрларни анча кексайган пайтида ёзган. Астрологларнинг инсон қисмати осмон жисмлари билан боғлиқ деган фикрларига асосланиб, ўз шахсини ҳам олий нуқталарга боғлашида ўзига хос рамзий маъно бордек кўринади.

“Шеърят ва ҳақиқат” номли асарида Гётенинг туғилганидан бошлаб то 1822 йилгача бўлган бутун ҳаёти қамраб олинган. Ёзувчи ушбу асар устида 1809 йилдан ишлаб бошлаган. Асарда тасвирланган воқеалар билан ёзилаётган давр орасида 50 йилдан ортиқ муддат бўлиб, болалик хотиралари дунёқараши шаклланиб улгурган, етук қаламкаш нуқтаи

назари билан билан қоғозга туширилган. Унда Гётенинг ҳаёт ва табиат қонунлари ҳақидаги фалсафий мушоҳадалари ва ғоялари ўз ифодасини топган.

Гёте ҳаётида чуқур из қолдирган вақеалардан яна бири Лайпсик бадий академиясининг директори Адам Эзер билан танишуви бўлди. У Адам Эзердан антик дунё санъати сирларини ўрганди. Эзернинг асосий хизмати шундаки, у ёш талабага санъатнинг бош мезони: гўзаллик нима ва санъатнинг асосий мақсади нимадан иборат, деган масалалар моҳиятини сингдира олди. Анашу билимлар ёзувчига бутун умр раҳнамолик қилди ва табиатдаги асл нафосатни илғай олишида, ажойиб асарлар ва гўзал лирик сатрлар яратишда илҳом манбаи бўлди. У ўзи билган санъатшунос олимлар ҳақида, буюк санъаткор учун табиатнинг беқиёс аҳамияти ҳақида кейинчалик “Вертер” романида кенг тўхталган эди.

Гётенинг антик дунё тарихи, адабиёти, образларни чуқур ўрганишида устози Ҳердернинг таъсири катта бўлган. У ўзининг етуклик даврида яраткан асарларида бу образлардан унумли фойдаланган (“Фаус”, “Прометей”, “Ибтидодаги сўзлар”, “Орфиклар таълимоти”, “Ифигения Тавридада” каби жуда кўп асарларини кўрсатиш мумкин). Гётега Оллоҳ беқиёс иқтидор бериш билан бирга, ўша иқтидорни рўёбга чиқариш учун қулай шaroит ҳам ато этганди. Унинг дўсти Заксен – Ваймер ҳерцоглигининг ҳукмдори Карл Август эди. Карл Август Гётенинг нечоғлиқ улкан зот, буюк ақл-заковат ҳамда беқиёс куч-қудрат соҳиби эканлигини билар ва унга ҳар жиҳатдан суянади.

Гёте саройдаги ярим асирлик фаолияти давомида жуда кўп соҳаларда ислоҳатлар қилишга интилди. Аммо феодал-монархия тузумига асосланган давлатда барча орзуларни амалга ошириш учун имкон йўқ эди. Кўплаб ишларни рўёбга чиқаришга қўли калталиқ қилиб қолган пайтларида у саройга ҳам, ўз-ўзига ҳам сиғмай, истаган томонга жўнаб кетарди. Шундай сафарлардан бири Италияга уюштирилади. Гётенинг бу сафари икки йил давом этади. Саройда диккинафас бўлиб кетган шоир ўз ҳаёлот олами билан ёлғиз қолиши, руҳан янгиланиши керак эди. Италия сафри унга ана шу руҳий озикни бера олади. Италия санъати ва тарихи билан яқиндан танишади, ундан илҳом олади. Машҳур “Италия саёҳатлари” асари, “Рим элегиялари”, эпиграммалари, “Эгмонт”, “Торквато Тассо” драмалари, “Фаус” фожиасининг айрим қисмлари сафар даври мевасидир.

Гёте ўз асарларида Шарқ адабиётидан унумли фойдаланган. Унинг “Ғарбу Шарқ девони”да Шарққа, унинг тарихи, фалсафаси ва адабиётига ошуфталик яққол сезилади. Гёте ва Навоийнинг боғловчи жиҳатлар жуда кўп. Ҳар икки улуғ мутафаккир Ҳофиз Шерозий ижодидан илҳомланишган, унинг ғазалларига татаббуълар битишган. Гётенинг Фауст, Вертер, Маргарита, Шарлотта сингари бадий қаҳрамонларида Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун” асарларига хос уйғунлик кўзга ташланади.

Хулоса қилиб айтканда Гёте ижоди — бу маънавият ва заковатни ҳамма нарсадан устун қўувчи шахснинг тикланиши ва камол топиши ҳақида кўплаб асарлар яратилиши учун битмас-туганмас манбадир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Гёте. Собрание сочинений в 10 томах, том 3.-М., “Художественная литература”, 1076, стр.12.
- 2.Эгамова Я. Бадий-тасвирий воситалар ва таржима мавзуидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Бухоро, 2008.
- 3.Эгамова Я. Гётенинг бир шеъри ва унинг таржималари // ГулДУ «Ахборотнома»си. 2003. №2.
- 4.Эгамова Я. Таржимада персонажлар нутқидаги жонли тил элементларини бериш масаласи // Бадий таржима – дўстлик қуроли. – Т.: Ўқитувчи, 1974. – Б.6.
- 5.Эгамова Я. “Муҳаббатнома”. – Т.: Шарқ нашриёти, 2013. 481 бетлар.
- 6.Эгамова Я. “Таржима – муҳаббат меваси” мақоласи
- 7.Умархўжаев М.Э. Таржима дунёси ва унинг фалсафаси // Таржиманинг лингвокогнитив, коммуникатив-прагматик ва лингвокультурологик аспекти. Республика илмий-амалий анжумани матреаллари тўплами. – Андижон, 2015. – Б.7.
- 8.Саидов А. Гёте Ўзбекистонда // Жаҳон адабиёти. 2010. – Б.36.
- 9.Саломов Ф., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979. – 32 б.
- 10.Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1978. – 219 б.

ФАХРУДДИН ЎЗЖАНДИЙ ИЛМІЙ МЕРОСИГА ДОИР ТАДҚИҚОТЛАР ТАҲЛИЛИ
А.Икромжонов, в.б. доц., Ориентал университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Қорахонийлар даврида Мовароуннаҳрда етишиб чиққан фақиҳлардан бири Фахруддин Ўзжандий ҳақида турли биографик китобларда келтирилган қимматли маълумотлар таҳлил этилган. Олимнинг илмий меросига доир айрим баҳсли жиҳатлар манбалар асосида қиёсий ўрганилиб, тарихий ҳақиқатни юзага чиқаришига ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: Мовароуннаҳр, Ўзжандий, биографик манбалар, қорахонийлар

Аннотация. В данной статье анализируются ценные сведения, представленные в различных биографических трудах о Фахруddине Узджанди, одном из факихов, сформировавшихся в Мавераннахре в эпоху Караханидов. На основе источников проведено сравнительное исследование некоторых дискуссионных аспектов научного наследия ученого, предпринята попытка раскрыть историческую истину.

Ключевые слова: Мавераннахр, Узджанди, биографические источники, Караханиды

Abstract. This article analyzes valuable information presented in various biographical works about Fakhruddin Uzjandi, one of the jurists who emerged in Transoxiana during the Karakhanid period. Some controversial aspects of the scholar's scientific legacy have been comparatively studied based on primary sources, with an attempt to uncover historical truths.

Keywords: Movarounnahr, Uzjandi, biographical sources, Karakhanids

Кирриш. Қорахонийлар даврида Мовароуннаҳрда етишиб чиққан фақиҳлар ҳаётини ўрганишда биографик ва библиографик маълумотларни тақдим қилувчи табакот китоблари бирламчи манба бўлиб хизмат қилади. Табакот асарларининг деярли барчасида Фахруддин Ўзжандий ҳақида қимматли маълумотлар келтирилган. Бироқ улар ичида Абдул-Қодир Ал-Қурашийнинг “Ал-Жавоҳир”, Ибн Қутлубуғонинг “Тож ат-тарожум” ва Муҳаммад Абдулхай ал-Лакнавийнинг “Ал-Фаво’ид ал-баҳиййа” асарлари нисбатан тўлиқ маълумотларни тақдим қилгани сабабли алоҳида ўрин тутди. Ал-Қураший куйидаги маълумотларни келтирган:

Маъноси: У киши Ҳасан ибн Мансур Абул-Қосим ибн Маҳмуд ибн Абдулазиз ал-Ўзжандий ал-Фарғонийдир. У Қозихон, “Имом Фархруддин” номлари билан машҳур бўлган буюк имомдир. Қозихон Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Исмоил ибн Абу Наср ас-Саффорий ал-Ансорий, Имом Захируддин Абул-Ҳасан Алий ибн Абдулазиз ал-Марғиноний ва Низомуддин Абу Исҳоқ ибн Иброҳим ибн Алий ал-Марғинонийлардан фикҳ илмини ўрганган. Унинг кўлида Шамсул-а’имма Муҳаммад ибн Абдуссаттор ал-Кардарий фақиҳ бўлиб етишган. Қозихон 592 йили Рамазон ойининг 15 куни вафот этган. Унинг тўрт жилдли “Фатово” ва икки жилдли “Шарҳ ал-Жомеус-сағир” асарлари бор.

Ал-Қураший Қозихоннинг учта устози ва битта шогирдини зикр қилган, фақиҳнинг асарларидан эса фақат иккитаси ҳақида маълумот бериш билан кифояланган. Қураший алломанинг вафот этган санаси ва дафн этилган жойи ҳақида ҳам маълумот бериб ўтган.

Материал ва метод. Ибн Қутлубуғонинг “Тож ат-тарожум” асарида куйидаги маълумот келтирилган:

Маъноси: У киши Ҳасан ибн Мансур Абул-Қосим ибн Маҳмуд ибн Абдулазиз ал-Ўзжандий ал-Фарғонийдир. У Қозихон, Фахруддин унвонлари билан танилган. Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Исмоил ибн Абу Наср ас-Саффорий, Захируддин Абул-Ҳасан Алий ибн Абдулазиз ал-Марғиноний ва улардан бошқа фақиҳлардан фикҳ илмини ўрганган. Унинг тўрт мужалладдан иборат “Фатово” номли асари, “Шарҳ ал-Жомеус-сағир”, “Шарҳ аз-Зиёdot”, “Шарҳ адаб ал-Қозий лил-Хассоф” номли асарлари мавжуд. У 592 йили Рамазон ойида вафот этган.

Ибн Қутлубуғо Фахруддин Ўзжандийнинг тўлиқ исми ва вафот этган санаси ҳақида ёзган. У Қозихоннинг иккита устози ҳақида маълумот берган холос, шогирдлари ҳақида

маълумот қайд этмаган. Ибн Қутлубуғо Қурашийдан фаркли ўларок фақиҳ тасниф этган тўртта асарнинг номини зикр этган.

Абдулҳай ал-Лакнавий келтирган Фахруддин Ўзжандийга берилган унвон ва сифатларни зикр қилиб шундай деган: “كان إمامًا كبيرًا وحرًا عميقًا غَواصًّا في المعاني الدقيقة مجتهدًا فهامة”
маъноси: “У киши буюк имом, тубсиз денгиз, дақиқ маънолар ичига шўнғувчи, теран тушунувчи мужтаҳиддир”. Лакнавий Қозихонга фикҳ илмини ўргатган фақат битта устознинг номини зикр қилган. Лекин бошқалардан фаркли равишда Қозихоннинг Абу Ҳанифагача бўлган устозлари силсиласини келтириб ўтган:

Маъноси: Фахруддин Қозихон Заҳируддин Ҳасан ибн Алий ал-Марғинонийдан, у Бурҳонуддин Абдул-Азиз ибн Умар ибн Моза ва Маҳмуд ибн Абдул-Азиз ал-Ўзжандийдан, улар Шамсул-а’имма Муҳаммад ибн Аҳмад Ас-Сарахсийдан, у Шамсул-а’имма Абдулазиз ибн Аҳмад Ал-Ҳалвонийдан, у Абу Алий ан-Насафийдан, у Абу Бақр Муҳаммад ибн Фазлдан ал-Бухорийдан, у устоз (Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Яъқуб) ас-Субазмунийдан, у эса Абу Абдуллоҳдан (Аҳмад ибн Ҳафс ибн Забруқон Абу Ҳафс Ал-Кабир), у эса Имом Муҳаммад ибн Ҳасан аш-Шайбонийдан фикҳ илми олган. Шунини айтиб ўтиш лозимки, Лакнавий ушбу силсилада айрим устозларнинг исмларини тўлиқ айтиб ўтмаган. Уларнинг тўлиқ имслари табақот манбаларидан аниқланиб ёзиб қўйилган. Лакнавий Қозихон тасниф этган еттита асар номини зикр қилган ва унинг “масалада мужтажид” табақасидан бўлганини қайд этган. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, табақот китобларида Фахруддин Қозихон ҳақида келтирилган малумотлар фрагментар характерга эга. Лекин тадқиқот жараёнида табақот китобларини киёсий ўрганиш ва ўзаро солиштириш орқали келтирилган маълумотларни тўлдириш ва тузатиш мумкин. Қорахонийлар даври ҳанафий фикҳи ривожига энг катта ҳисса қўшилган ва катта илмий мерос қолдирилган даврдир. Бу даврда ёзилган ҳанафий фикҳига оид асарлар ҳануз ўз аҳамиятини йўқотмаган ва кейинги даврларда яратилган асарлардан сон жиҳатидан кўпдир. Мовароуннаҳр фақиҳлари томонидан яратилган фикҳга доир асарларнинг фундаментал характерга эга экани, шунингдек, ушбу даврнинг воқеа-ҳодисаларга бой экани тақиқотчилар эътиборини ўзига жалб қилувчи омиллардан биридир. Ушбу асарларнинг аксар қисми Мовароуннаҳр диёрида яратилгани эътиборга молик жиҳатдир.

Натижалар. Фахруддин Ўзжандийнинг қолдирган илмий мероси ҳанафий фикҳи ривожига катта ҳисса қўшган. Унинг фатво йўналишида ёзилган “Фатово Қозихон” номли асари фикҳий масалалар бўйича кўплаб мусулмон юртларида асосий фатво манбаи бўлиб хизмат қилган. Шунга қарамадан олимнинг илмий мероси, айниқса унинг “Фатово Қозихон” асари копмлексе равишда, тўлиқ ўрганилмаган. Бир қатор тадқиқотчи олимлар ўзларининг илмий изланишларида ушбу мавзуга қисман тўхталиб ўтганлар. Жумладан, профессор Аширбек Мўминов, профессор Илҳомжон Бекмирзаев докторлик диссертацияларида Қорахонийлар давридаги сиёсий ва илмий ҳолат, шунингдек, Фахруддин Ўзжандийнинг қозилик фаолияти билан шуғуллангани ҳақида маълумот бериб ўтишган. Профессор А.Мўминов ўзининг тадқиқотида VIII-XIII асрларда Мовароуннаҳр марказий шаҳарлари ҳаётида ҳанафий уламоларининг роли ва ўрнини ўрганган. А.Мўминов Фахруддин Ўзжандийнинг илмий фаолияти ва асарлари ҳақида айрим маълумотларни келтириб ўтиш билан кифояланган. Олим “Фатово Қозихон” асарининг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти ва дунёнинг бошқа фондларида сақланаётган қўлёзма ва тошбосма нусхалари ҳақида маълумот бермаган. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида Қозихон Фахруддин Ўзжандий қаламига мансуб “Фатово Қозихон” асарининг турли инвертар рақамлар остида сақланаётган 22 та қўлёзма ва 6 та тошбосма нусхалари аниқланди. А.Мўминов Фахруддин Ўзжандийнинг айрим устоз ва шогирлари ҳақида ҳам маълумот берган. Хусусан, олим Қозихоннинг Иброҳим ибн Исмоил ас-Саффор ва Алий ибн Абдул-Азиз ал-Марғинонийдан таълим олгани ҳақида ёзади. Лекин олиб борилган изланишлар Фахруддин Ўзжандийнинг Алий ибн Абдул-Азиздан эмас, Ҳасан ибн Алий ибн Абдул-Азиздан фикҳ илмини ўрганганини кўрсатмоқда.

Мунозара. Ушбу масалада юзага келган чалкашликни бартараф қилиш учун бундан кейинги тадқиқотларда Фахруддин Ўзжандийнинг устозлари ҳақида сўз юритилганда

алломанинг устозлари қаторида Алий ибн Абдул-Азизни эмас, Ҳасан ибн Алий ибн Абдул-Азизни кўрсатиш тўғри бўлади. Профессор И.Бекмирзаев ҳам ўзининг докторлик диссертациясида X-XIII асрларда Мовароуннахр ижтимоий муносабатларига оид қозилик ҳужжатлари, қозилик маҳкамаларининг ўрни, ташкилий-ҳуқуқий асослари, маҳкамаларда иш юритишнинг ўзига хос жиҳатлари ва қозилик ҳужжатларига оид манбаларнинг қиёсий-тарихий таҳлил қилиб ўрганган. Тадқиқотчи Фахрулдин Ўзжандийнинг илмий даражаси ҳақида сўз юритиб, унинг Шамсул-а'имма Сарахсий, Фахрул-ислом Паздавий, Бурҳонулкабир ва Ифтихориддин Бухорийлар қаторида учинчи даража фақиҳлар сирасига, яъни “мужтаҳид фил масаил” даражасига кириши ҳақида ёзган. Лекин Абу Заҳранинг ҳулосаларига кўра эса, Қозихон “асҳобут-таҳриж” табақасига, яъни мазҳаб асосчиси бўлган “Абу Ҳанифа ва унинг шогирдларидан ривоят келмаган масалаларни далиллардан ишлаб чиқадиган фақиҳлар табақасига мансуб экани маълум бўлади.

Хулоса. Тадқиқот давомида келинган ҳулосага кўра, Фахрулдин Ўзжандий Захирулдин ал-Кабир Алий ибн Абдул-Азиздан эмас, балки Захирулдин ас-сағир Ҳасан ибн Алий ибн Абдул-Азиздан фикҳ илмини ўрганган. Шунингдек, турк олими Қозихоннинг Низомуддин Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Алий Ал-Марғиноний исмли устози бўлгани ҳақида маълумот бермаган. Олим Фахрулдин Ўзжандий етиштирган шогирдлари қаторида Ифтихоруддин Тоҳир ибн Аҳмад ал-Бухорий ва Нажмул-а'имма ал-Ҳакимийларни зикр қилмаган. Тадқиқот давомида мазкур фақиҳлар Қозихон етиштирган шогирдлардан экани маълум бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Муҳаммад Абдул-Қодир ибн Абул-Вафо Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Қураший ал-Мисрий. Ал-Жавохир ал-музйй'а фи табақот ал-ҳанафиййа. 5 жилдли / Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Хулв таҳрири остида. – Қоҳира: Ҳижр, 1993. Ж.2. – Б. 93 (Бундан кейин: Ал-Қураший. Ал-Жавохир.);
2. Зайнулдин Қосим ибн Қутлубуғо. Тож ат-тарожум фи табақот ал-ҳанафиййа. 1 жилдли / Муҳаммад Хойр Рамазон таҳрири остида. – Байрут: Дар ал-Қалам, 1992. – Б. 151 (Бундан кейин: Ибн Қутлубуғо. Тож ат-тарожум.);
3. Муҳаммад Абдулҳай ал-Лакнавий. Ал-Фаво'ид ал-баҳиййа фи тарожум ал-ҳанафиййа / Аҳмад Аз-Заъбий таҳрири остида. – Байрут: Дар ал-Арқам ибн Арқам, 1998. – Б. 111 (Бундан кейин: Лакнавий. Ал-Фаво'ид.);
4. Муминов А.К. Роль и место ханафитских 'улама' в жизни городов Центрального Мавараннахра (II-VII/VIII-XIII в): Дис. ... докт. ист. наук. – Т.: ТИУ, 2003. – Б. 203 (Бундан кейин: Муминов. 2003.)
5. Бекмирзаев. И.И. X-XIII асрлар Мовароуннахр ижтимоий муносабатларига оид процессуал ва нотариал ҳужжатлар. Тарих фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент: 2017. – 60 б.
6. Kavakcı Y. Z. XI ve XII Asırlarda Karahanlılar Devrinde Ma vara' al-Nahr İslâm Hukukçuları. - Анкара: Sevinç Matbaası, 1976. – Б. 331 (Бундан кейин. Кавакжи)
7. Муртазо Бадр. Buhara huquq okulu. Ankara: Türkiye diyanet vakfi, 2019. – Б. 69 (Бундан кейин: Муртазо Бадр. Buhara huquq okulu)
8. Аҳмет Ўзел. Hanefi fikh alimleri. Ankara: Türkiye diyanet vakfi, 2018. – Б. 85-86 (Бундан кейин: Аҳмет Ўзел. Hanefi fikh alimleri)

УДК 82.09

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЦИКЛ И ЕГО ФУНКЦИИ В ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА

О.Х.Кадирова, доц., Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. XX asr adabiyotida badiiy syujetni rivojlantirish va umumiy mazmunni yaxlit bir struktura sifatida shakllantirishda adabiy sikl muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada adabiy siklning asosiy funksiyalari, xususan, voqealar o'rtasidagi bog'liqlik, mavzularning chuqurlashtirilgan yoritilishi va obrazlar tizimining rivojlanishi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, adabiy siklning o'quvchi va muallifo'rtasidagi interaktiv munosabatlarni shakllantirishdagi o'rni ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiy sikl, XX asr, syujet, badiiy mazmun, obrazlar tizimi, mavzular tahlili, o'quvchi va muallif munosabatlari.

Аннотация. Литературный цикл играет важную роль в литературе XX века, объединяя отдельные сюжеты и создавая целостную структуру художественного произведения. В статье рассматриваются основные функции литературного цикла, такие как взаимосвязь

событий, углублённое освещение тематических линий и развитие системы образов. Также исследуется значение литературного цикла в формировании интерактивного взаимодействия между автором и читателем.

Ключевые слова: литературный цикл, XX век, сюжет, художественное содержание, система образов, анализ тем, взаимоотношения автора и читателя.

Abstract. The literary cycle plays a crucial role in 20th-century literature by integrating individual plots and creating a cohesive structure for artistic expression. This article examines the key functions of the literary cycle, including the interconnection of events, in-depth exploration of themes, and development of character systems. Additionally, it explores the role of the literary cycle in fostering interactive relationships between the author and the reader.

Key words: literary cycle, 20th century, plot, artistic content, character system, thematic analysis, author-reader relationship.

Литературный цикл, как форма художественного выражения, занимает уникальное место в литературе XX века. Эта эпоха, насыщенная социальными, политическими и культурными изменениями, предоставила авторам возможность использовать цикл как средство для интеграции множества сюжетов, тем и героев в единую художественную систему. Литературный цикл позволяет писателям исследовать сложные взаимосвязи между индивидуальным и универсальным, линейным повествованием и нелинейными структурами. Это делает цикл незаменимым инструментом для отображения многогранности человеческого опыта [2: 42-62; 7: 12-28].

Литературный цикл может принимать различные формы — от серии рассказов до эпических произведений, состоящих из нескольких частей. Классическими примерами являются "В поисках утраченного времени" Марселя Пруста, "Йокнапатофский цикл" Уильяма Фолкнера и произведения Германа Гессе. Эти работы демонстрируют, как литературный цикл позволяет авторам использовать сложные повествовательные конструкции для отображения изменений во времени, пространстве и восприятии [5: 20-34; 1:10-25].

Цель данной статьи — изучить литературный цикл как феномен литературы XX века, выявить его ключевые функции и определить его роль в контексте художественного процесса. Для этого будут рассмотрены как теоретические аспекты, так и конкретные примеры из мировой литературы.

Определение и структура литературного цикла. Литературный цикл можно определить как совокупность произведений, объединённых общими темами, персонажами, местом действия или сюжетом. Основной чертой цикла является его относительная самостоятельность: каждая часть может восприниматься как отдельное произведение, но в то же время она вписана в более широкий контекст [4: 15-30].

Примером классического цикла является "Дублинцы" Джеймса Джойса. В этом сборнике рассказов каждый текст посвящён отдельным персонажам, однако все вместе они составляют единый портрет Дублина и ирландского общества начала XX века [6: 45-47]. Напротив, "Йокнапатофский цикл" Уильяма Фолкнера — это более сложная структура, где события разворачиваются в рамках одной географической области, но в разные временные периоды. Герои и темы перекликаются, создавая цельную картину исторического и культурного контекста [8: 75-89].

Функции литературного цикла. Литературный цикл выполняет несколько ключевых функций в литературе XX века:

1. **Тематическое углубление.** Циклическая структура позволяет авторам более подробно исследовать центральные темы. Например, в "В поисках утраченного времени" Марселя Пруста главной темой является время, его субъективное восприятие и влияние на человеческую память. Каждый том цикла развивает эту тему, добавляя новые аспекты и перспективы [3: 50-64].

2. **Создание единой художественной картины.** Через повторяющиеся мотивы, символы и образы цикл формирует цельное восприятие мира. В "Йокнапатофском цикле" Фолкнера используются такие элементы, как семейная хроника, социальные конфликты и философские размышления о человеческой природе, чтобы создать многоуровневую картину американского Юга [8: 120-35].

3. **Отображение исторического и социального контекста.** Циклы часто используются для изображения изменений в обществе и культуре. Например, в цикле произведений Максима Горького, таких как "Жизнь Клима Самгина", автор исследует эволюцию российского общества на фоне революционных перемен [10: 200-220].

4. **Синтез индивидуального и универсального.** Литературный цикл позволяет показать, как личные истории героев вписываются в общий культурный и исторический контекст. Это особенно характерно для таких авторов, как Герман Гессе и Томас Манн, которые в своих циклах рассматривают вопросы идентичности, духовного поиска и взаимодействия человека с обществом [11: 124-130].

Литературный цикл и постмодернизм. Постмодернизм, как литературное направление, активно использует циклическую структуру для исследования вопросов фрагментарности и многозначности текста. Например, в произведениях Хулио Кортасара ("Игра в классики") и Итало Кальвино ("Если однажды зимней ночью путник") циклические элементы помогают авторам играть с восприятием читателя, разрушая традиционные повествовательные схемы [9: 90-95].

Постмодернистский цикл отличается нелинейностью и интертекстуальностью. Произведения могут быть связаны друг с другом через цитаты, отсылки или общие мотивы, что требует от читателя активного участия в процессе интерпретации. Это превращает чтение в своего рода интеллектуальную игру [1: 85-100].

Роль читателя в литературном цикле. Одной из ключевых особенностей литературного цикла является его интерактивность. Читатель становится активным участником процесса, исследуя связи между частями произведения. Например, в "Лабиринтах" Борхеса каждая история представляет собой часть более широкой концептуальной картины, требующей от читателя внимания к деталям и способности находить скрытые смыслы [11: 124-130].

В то же время цикл может быть использован для создания многослойного повествования, где каждый уровень текста раскрывается только при повторном чтении. Это характерно для таких авторов, как Умберто Эко, который через свои романы-циклы передаёт сложные философские и культурные идеи [3: 215-230].

Литературный цикл в литературе XX века является важным феноменом, отражающим сложность времени и многообразие человеческого опыта. Эта форма позволяет авторам исследовать такие темы, как память, идентичность, время и взаимоотношения человека с обществом, создавая произведения, которые выходят за рамки традиционного повествования.

Литературный цикл объединяет индивидуальные элементы в единую систему, создавая уникальный читательский опыт. Благодаря своей гибкости и многогранности, эта форма остаётся актуальной и в современной литературе, предоставляя авторам и читателям новые возможности для взаимодействия и осмысления текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беляев И. Постмодернизм и структура текста. Новосибирск: Издательство Сибирский Университет, 2015. 192 с.
2. Иванов В. А. Литературный цикл как форма повествования. Москва: Издательство Литературного Института, 2010. 320 с.
3. Козлова Н. Литературное наследие XX века. Томск: Издательство Томского Университета, 2016. 304 с.
4. Новикова Л. Циклические формы в литературе. Казань: Казанский Университет, 2007. 215 с.
5. Петров А. Культурные изменения и литературные формы. Екатеринбург: Уральское Издательство, 2018. 340 с.
6. Сидорова, М. "Социальный контекст в литературе Джойса". Вестник литературы, №2 (2020): 45–58.
7. Смирнова Е. Художественная структура в литературе XX века. Санкт-Петербург: Академия, 2013. 278 с.

8. Тихонов, Д. Фолкнер и его литературный мир. Владивосток: Дальневосточное Издательство, 2017. 265 с.
9. Федоров В. "Интертекстуальность и циклы в постмодернизме". Культура и литература, №3 (2019): 89–103.
10. Шаповалов Г. Исторические тенденции в литературе XX века. Самара: Издательство Самарского Университета, 2012. 352 с.
11. Лебедев А. "Лабиринты Борхеса: анализ литературного цикла". Филологический журнал, №4 (2018): 124–130.

УДК 81.115

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ И ЭКВИВАЛЕНТЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ ТИПОЛОГИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

М.С.Кудратова, преподаватель, Университет Экономики и Педагогики НОУ, Карши

Annotatsiya. Maqola rus va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan frazeologizmlarning qiyosiy tahlilini o'rganishga bag'ishlangan. Frazeologizmlar ikki til madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali xalqning ma'naviy, madaniy va tarixiy qadriyatlari aks etadi. Maqolada ikki tilning frazeologik birliklari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar, ularning semantik, leksik va grammatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, rus va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning ekvivalentlarini aniqlash, ularning tarjima qilishdagi o'ziga xosliklari ko'rib chiqiladi. Ushbu qiyosiy tahlil natijasida ikki til o'rtasidagi til madaniy aloqalarning mustahkamlanishi va frazeologizmlarning tarjimasi jarayonidagi metodik yondashuvlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili frazeologiyasi, rus tili frazeologiyasi, taqqoslash, tarjima.

Аннотация. Статья посвящена изучению сравнительного анализа фразеологизмов в русском и узбекском языках. Фразеологизмы являются неотъемлемой частью культуры двух языков, отражая духовные, культурные и исторические ценности народа. В статье анализируются сходства и различия фразеологизмов двух языков, а также их семантические, лексические и грамматические особенности. Также рассматриваются выявление эквивалентов фразеологизмов в русском и узбекском языках, их особенности при переводе. В результате данного сравнительного анализа определяются методические подходы в процессе перевода фразеологии и укрепления лингвокультурных связей между двумя языками.

Ключевые слова: фразеологии узбекского языка, фразеологии русского языка, сопоставления, перевод.

Abstract. The article is devoted to the study of the comparative analysis of phraseologisms in the Russian and Uzbek languages. Phraseologisms are an integral part of the culture of two languages, reflecting the spiritual, cultural and historical values of the people. The article analyzes the similarities and differences between the phraseological units of the two languages, as well as their semantic, lexical and grammatical features. Also, identification of the equivalents of phraseologisms in Russian and Uzbek languages, their peculiarities in translation are considered. As a result of this comparative analysis, methodical approaches in the process of translation of phraseology and the strengthening of linguistic and cultural ties between the two languages are determined.

Keywords: phraseology of the Uzbek language, phraseology of the Russian language, comparisons, translation.

Фразеология - это сокровищница языка. Во фразеологизмах находит отражение история народа, своеобразие его культуры и быта. Фразеологизмы часто носят ярко национальный характер. Наряду с национальными особенностями фразеологизмы разных языков могут иметь и универсальные черты.

Существует точка зрения, согласно которой после Шарля Балли, введшего термин фразеология в значении «раздел стилистики, изучающий связанные словосочетания», вопрос о фразеологии как лингвистической дисциплине был впервые поставлен выдающимся советским лингвистом проф. Е.Д. Поливановым[1, 8], Далее утверждается, что вслед за Е.Д. Поливановым вопросы о фразеологии как лингвистической дисциплине ставил В.В.

Виноградов. Фундаментальные труды акад. В. В. Виноградова и его последователей, несомненно, способствовали появлению большого количества работ по фразеологии, написанных на материале различных языков, в том числе и узбекского. Теоретические проблемы узбекской фразеологии впервые были рассмотрены в работах Е.Д.Поливанова. [1, 4] Он рассмотрел фразеологию русского и некоторых языков Востока и на основе этого выдвинул мнение выделить фразеологию в качестве одного из разделов лингвистики. По мнению Е.Д.Поливанова, новый раздел лингвистики - фразеология - должен занимать такое же место, как синтаксис и морфология. Поливанов предложил назвать новый раздел лингвистики фразеологией или идиоматикой.

Сопоставительное изучение языков представляет одно из ведущих направлений современной лингвистической науки. Сопоставление позволяет вскрыть сходства и специфические для каждого языка различия в выборе фонетических, лексических, грамматических средств, при описании одних и тех же фактов языковой действительности.

Сопоставительное исследование языков требует не только применения, но и дальнейшей разработки методов и приемов изучения фактического материала сопоставляемых языков, так как некоторые вопросы сравнительно-сопоставительной лингвистики остаются дискуссионными, требующими своего дальнейшего решения.. Большой интерес для сопоставительного исследования лексических средств языка представляют фразеологизмы, в которых отражается национальное своеобразие истории, представлений, связанных с трудовой деятельностью, бытом и культурой народа.[1.2]

В русском языке существуют фразеологизмы, без которых фактически не может обойтись речь, особенно разговорная, и которые очень часто встречаются в художественной литературе, публицистике, и находят применение даже в научном изложении. Это такие фразеологизмы как Медведь на ухо наступил – Qulog'ini tom bitgan «нет слуха» ; пустить камешек в чей-либо огород «намек по адресу кого-нибудь», Qizim senga aytaman kelinim sen eshit; медвежья услуга «помощь, от которой стало хуже»,salla desa kallani olib keladi зеленая улица «свобода действий», to'rt tomoning qibla; Из грязи в князи- Go'lohdan chiqib to'g'ri taxtga,

Изучение узбекской фразеологии также имеет исключительную важность, прежде всего потому, что подавляющая часть всего арсенала художественных и выразительных средств узбекского языка приходится на фразеологию. Если сравнивать русские и узбекские фразеологизмы, то они имеют общие черты. Во-первых, легко входят в синонимические ряды. Например, кот наплакал, в час по чайной ложке «мало»; Идти куда глаза глядят, Идти куда ноги несут – Boshi oqqan tomonga; тертый калач (в значении «опытный человек») – стреляный воробей; Qo'li gul, As; ещё конь не валялся, ранняя пташка – Kallayi saharlab, tong azondan; Во-вторых, они вступают в антонимические отношения со словами и между собой, ср.: за тридевять земель – в двух шагах,odam qadami yetmagan yerlar- ikki qadamgina; у черта на куличках – рукой подать, Gadoy topmas yerlar – qo'l uzatsa yetgudek;.

Некоторые фразеологизмы имеют эквиваленты в обоих языках:– сам с ноготок, а борода с локоток- Bo'yi bir qarich, soqoli qirq qarich; Искать иголку в стоге сена- Somon orasidan igna izlamoq; Как гора с плеч. -Yelkasidan tog` ag`darilganday bo'ldi; делать из мухи слона- Pashshadan fil yasamoq; Процесс заимствования данным случае является прогрессивным явлением, так как активно обогащает фразеологические системы как русского, так и узбекских языков. Встречаются фразеологизмы, которые совпадают в рассматриваемых языках только по смыслу. Например, в узбекском языке есть фразеологизм Oyoq ostidan , osmoondan tushganday (букв. из-под ног), что в переводе означает «вдруг, внезапно». По смыслу данному фразеологизму соответствует русское выражение как из под земли; Ещё как нитка с иголкой – kindigi bir, (до сл. перев. «пупок одинокий»), bir teshikka tupurishadi («плюнуть в дырку вдвоем»); рыба в воде- o'z uyidagidek his qilmoq, o'zini erkin his qilmoq (почувствовать себя как дома); Bosh omon bo'lsa do'ppi topiladi– был бы хомут, а шея найдется, Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas – два медведя в одной берлоге не уживутся; Ikki kemaga oyoq qo'ugan g'arq bo'lur – гоняться за двумя зайцами,. В данных примерах фразеологические сочетания

отражает в языке культуру говорящих на нем людей. В ней изображено все то, что характеризует образ жизни народа, его национальную психологию.

В формировании русской национально-культурной жизни важную роль сыграло христианство, что отразилось на уровне фразеологии, а в узбекском языке фразеология восполняется пословицами, поговорками, мифами, религиозными трактатами «Куран», историческими событиями и другими источниками. Некоторые фразеологические обороты, связанные с религиозными верованиями, в русском и узбекском языках являются общими в силу определенных разновидностей развития культуры и поэтому в настоящее время происходит преобразование русских фразеологизмов в узбекские с компонентом Бог на компонент Аллах: Слава Богу – Слава Аллаху – *Oллоhga shukur*; Аллах с тобой, *Tangri qo'llasin*; Во имя Бога – Во имя Аллаха, *Oллоh nomiga*; Ради Бога – Ради Аллаха – *Tangri uchun, Xudo yo'liga...*; Дай Вам Бог сил – Дай Вам Аллах сил – *O'zing qo'lla tangrim, Oллоh madadkor bo'lsin* и др. Тождество фразеологических образов (Бог – Аллах) возникло на основе контактов взаимодействующих народов.

Наиболее распространенными фразеологизмами русского и узбекского языка можно назвать фразеологизмы о животных, где формирование слов – символов происходит при помощи метафоры. Волк в овечьей шкуре- *Farishta ko'rinishidagi iblis, Qo'y terisini yopib olgan bo'ri*; Гнуть в бараний рог- *Burnidan ip o'tkazib olmoq, adabini bermoq*; Змею на груди отогреть- *Qo'unida ilon saqlamoq*[1, 9]. Так и возникли зооморфизмы, ставшие неотъемлемой частью языка.

В жизни узбекского народа особое значение имеют четыре вида скота (корова, овца, верблюд, лошадь), объединенные концептом мал. Например: *Moli birning joni bir* «у кого скот общий, у того и душа едина», *Mol achchig'i – jon achchig'i* «боль за скот – боль души». В мироощущении кочевника конь очень человекоподобен. Слово «лошадь» ведет свое происхождение из тюркского языка, от слова, которое в переводе означает «мерин». Данное слово является широко распространенным в тюркских языках, и часто встречается в странах Восточной Европы как тюркизм. Иногда слово употребляется с «ат»: «алаша ат», т.е. «конь». В русском языке слово образовано именно из «алаша ат» [11, 336]. Лошадь, игравшая в крестьянском хозяйстве на Руси важную роль – великая трудяга. Она символизирует это качество и во фразеологии: устал как лошадь, но это на узбекском языке как *Itday charchadim* «устал как собака»..

Как видно, в языке русского народа во фразеологизмах с названиями животных, характеризующих человека, преобладает и негативная оценка. Вкалывать как лошадь – «очень напряженно работать» на узбекском языке как *Eshshakday ishladi* (работать как осёл) и отсюда устал как лошадь – «выбился из сил»- *Itday charchadi* (устал как собака), бред сивой кобылы – «ерунда, глупость, нелепица»- *Tovuq miya, eshshak miya* (мозг как у курицы или осла), Авгиевы конюшни – «захламленное, загрязненное место, где все в полном беспорядке» *Molxonaga aylanib qolibdi*. (где-нибудь, дом или комната превратился в хлев) В современном узбекском языке существует много устойчивых выражений о лошадях. Например; значении сын, наследник «*Ot izini toy bosar*». *Bir qarasang biya- bir qarasang tuyu*, – «так говорили о ком-либо (часто о женщине)» *Bir qarasang biya- bir qarasang tuyu*, у кого быстро менялись настроение, решения, намерения. *To'rt oyog'i teng yo'rg'a*- пер. знач. это слово словосочетание употреблялось как характеристика талантливого, искусного импровизатора, оратора.

Таким образом, языковое восприятие мира у узбеков и русских отличается, поскольку на этот процесс влияет культура, язык, ведение хозяйственной деятельности, особенности восприятия объективного мира, психолингвистические процессы. Изучив фразеологизмы и сопоставив их особенности в русском и узбекском языке, мы узнаем глубже историю, культуру своего и другого народа, учимся сравнивать и находить схожие и отличительные черты, что очень важно в диалоге культур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бегматов Э., Йўлдошев Б. Йирик тилшунос олим ва устоз //Ўзбек тилшунослиги масалалари.
2. Илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2007. – С. 4-8.)27.

3. Пинхасов Я. Д. Фразеологические выражения в языке произведений Хаида Алимжана. АКД., - Ташкент, 1953.- 19 с.
4. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов.-Л., 1928, с. 60-61.
5. Попов Р. Н. Фразеологизмы русского языка. - М.: Просвещение, 1976.
6. Прайд Ю. Развитие фразеологической науки в Украине (II пол. XX ст. - начало XXI ст.) – Киев, 2008.
7. Рахматуллаев Ш. Соединение глагольных фразем в узбекском языке.-Ташкент, 1991.
8. Рахматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц узбекского языка. АКД.,- М. 1952.
9. Садыкова. М. Краткий русско-узбекский словарь устойчивых выражений.
10. Санакулова. О.И. магистерская диссертация. Фразеологизмы семантического поля времени в русском и узбекском языках. Самарканд 2013.
11. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я. – М., 2003. – 704 с. – С. 336.
12. Хусаинов М. Фразеология прозы писательницы Айдын. АКД.,- Самарканд, 1959. - 18 с.

УДК 81'373

ПАРЕМИЯ КАК ФЕНОМЕН ЯЗЫКА

Д.С. Мавланова, стажер-исследователь, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Maqolada maqollar va ular bilan bog'liq leksik birliklarni, masalan, maqol va paremiyalarni o'rganishning turli jihatlarini ko'rib chiqiladi. U maqollarning mohiyatini xalq donoligi va ijtimoiy tajribasini ifodalash uchun tez-tez ishlatiladigan qat'iy shakl va didaktik tarkibga ega barqaror, an'anaviy iboralar sifatida tahlil qiladi. Maqollar, maqollar va folklorning boshqa kichik janrlari o'rtasida farq bor, ularning madaniy va axloqiy me'yorlarni etkazishdagi rolini ta'kidlaydi. Matnda, shuningdek, maqollar, maqollar, aforizmlar va boshqa folklor iboralarini o'z ichiga olgan "paremiya" atamasini aniqlashga yondashuvlar muhokama qilinadi. Maqollar shaklining an'anaviyligi va qat'iyligi, shuningdek, ularning kontekst va tilga qarab o'zgaruvchanligi muhimligi eslatib o'tiladi. Matnda korpus leksikografiyasi va psixolingvistika sohasidagi zamonaviy yutuqlar, shuningdek, rus va ingliz tillaridagi misollar asosida maqol va maqollarni farqlashdagi qiyinchiliklar eslatib o'tilgan. Xulosa qilib aytganda, turli xil barqaror iboralarni o'z ichiga olgan paremiyalarni keng tushunish to'g'risida fikr bildiriladi.

Kalit so'zlar: Maqol, paremiya, folklor, an'anaviylik, didaktik tarkib, frazeologiya, leksikografiya, madaniy matritsa, barqaror ifoda, korpus leksikografiyasi, psixolingvistika, farqlash.

Аннотация. Статья рассматривает разнообразные аспекты изучения пословиц и связанных с ними лексических единиц, таких как поговорки и паремии. Он анализирует сущность пословиц как устойчивых, традиционных фраз с фиксированной формой и дидактическим содержанием, часто используемых для выражения народной мудрости и социального опыта. Проводится различие между пословицами, поговорками, и другими малыми жанрами фольклора, подчеркивая их роль в передаче культурных и моральных норм. В тексте также обсуждаются подходы к определению термина «паремия», который включает пословицы, поговорки, афоризмы и другие фольклорные выражения. Упоминается значимость традиционности и фиксированности формы пословиц, а также их вариативность в зависимости от контекста и языка. Текст упоминает современные достижения в области корпусной лексикографии и психолингвистики, а также сложности в разграничении пословиц и поговорок, основываясь на примерах из русского и английского языков. В заключение, приводится мнение о широком понимании паремий, включающем в себя различные устойчивые выражения.

Ключевые слова: Пословица, паремия, фольклор, традиционность, дидактическое содержание, фразеология, лексикография, культурная матрица, устойчивое выражение, корпусная лексикография, психолингвистика, разграничение.

Abstract. The article examines various aspects of the study of proverbs and related lexical units, such as sayings and parodies. He analyzes the essence of proverbs as stable, traditional phrases with a fixed form and didactic content, often used to express folk wisdom and social experience. A distinction is made between proverbs, sayings, and other small genres of folklore, emphasizing their

role in the transmission of cultural and moral norms. The text also discusses approaches to the definition of the term "paremia", which includes proverbs, sayings, aphorisms and other folklore expressions. The importance of the traditional and fixed form of proverbs is mentioned, as well as their variability depending on the context and language. The text mentions modern achievements in the field of corpus lexicography and psycholinguistics, as well as difficulties in distinguishing proverbs and sayings, based on examples from Russian and English. In conclusion, an opinion is given on the broad understanding of paroemias, which includes various stable expressions.

Key words: Proverb, paremia, folklore, traditionalism, didactic content, phraseology, lexicography, cultural matrix, stable expression, corpus lexicography, psycholinguistics, differentiation.

Введение. Языковые единицы, называемые в культуре пословицами, представляют собой разнообразную, органично сложившуюся и развивающуюся коллекцию определенных повторяющихся высказываний из дискурсов языкового сообщества. Лексика и антологии могут ввести нас в заблуждение, заставив думать, что существуют какие-то фиксированные, однородные группы слов, называемые пословицами, в отличие от последовательной группировки повторяющихся высказываний. Нет никаких априорных оснований ожидать, что пословицы того или иного сообщества будут представлять собой согласованный синтаксический тип или выражать последовательный набор предложения. Мы не должны ожидать, что обнаружим единственную характерную пословицу или единственное всеобъемлющее определение пословицы, и мы не должны удивляться, когда отдельные пословицы противоречат друг другу. Отсюда знаменитое замечание Тейлора (1962) о том, что определение пословицы слишком сложно, чтобы вознаградить за усилия. То, что мы обычно называем пословицами, является традиционным, содержательным, часто шаблонным и/или образным, достаточно устойчивым и в целом узнаваемым единицы. Пословицы, как правило, используются для формирования законченного высказывания, внесения полноценного вклада в беседу и/или для совершения речевого акта в рамках речевого события. Это отличает их от несущественных элементов, таких как пословицы, паремии, двучленные выражения и т.д. В пословицах содержатся аподиктические (выраженные как неоспоримая истина) утверждения, например, что деньги решают все, или они описывают сценарий, применимый к ряду аналогичных ситуаций, например, в "Маленькими ударами повалены большие дубы". Предлагая готовые ответы на повторяющиеся ситуации, пословицы по-видимому, они предполагают конкретные оценки или направления действий. Пословицы можно собирать и составлять антологии в виде небольших текстов, завершенных сами по себе; их можно описать в их взаимосвязи с другими пословицами, в их дискурсивном контексте и в рамках их культурной матрицы. Для фольклористов пословицы существуют как элементы фольклора наряду с загадками, пословичными фразами и шутками. Они представляют собой хорошо узнаваемые, (относительно) фиксированные текстовые элементы, обладающие уникальным риторическим потенциалом. Пословицы ценятся как народная мудрость и носители традиционных знаний. Их культурная значимость это делает пословицы интересными и для межкультурного сравнения, включая вопросы межкультурной передачи и перевода. Для лингвистов пословицы объединяют признаки лексемы, предложения, устойчивой фразы, словосочетания, текста и цитаты. Они иллюстрируют интересные закономерности просодии, параллелизма, синтаксиса, лексики и образности. Благодаря своей образности пословицы свидетельствуют о стереотипах и стандартных культурных метафорах. Эти свойства также делают пословицы ценными при психолингвистическом тестировании. Вариации пословиц в зависимости от текста и речевого сообщества также поднимают интересные вопросы. Недавние достижения в области корпусной лингвистики позволили установить закономерности использования пословиц в качестве статистических фактов, а не обоснованных предположений. Корпусные исследования показывают, что пословицы встречаются редко, и в тех контекстах, где они появляются, ими часто манипулируют, но, тем не менее, они остаются узнаваемыми благодаря своей культурной значимости. Для

лексикографов пословицы - это предметы, которые необходимо собирать, классифицировать и каталогизировать, включая информацию об их происхождении и распространении, а также соответствующие ссылки на другие пословицы, крылатые выражения, паремии и т.д. внутри языковых сообществ и за их пределами. Таким образом, пословицы были изучаемы с разных точек зрения по разным причинам, а также различные исследовательские традиции породили множество различных терминологий, которые требуют описания и сравнения.

Терминология. Пословицы неоднократно характеризовались как самодостаточные традиционные единицы с дидактическим содержанием и фиксированной поэтической формой, при этом все эти характеристики облекались в различные термины с различными нюансами и коннотациями. Фольклористы стремились отделить собственно пословицы от общеупотребительных фраз, сравнений с пословицами, суеверий, веллеризмов, клише и идиом. В то же время лингвисты пытались определить пословицу с помощью таких терминов, как предложение, клаузула, паремии и разговорные обороты, в том числе. Далее будут рассмотрены и сопоставлены стандартные термины, прежде чем перейти к определению как таковому.

Пословица и ее разновидности. Пословица — это традиционное образное изречение, которое само по себе может составлять законченное высказывание. Лингвистический термин "паремия" часто применяется к пословичным фразам с переносным значением [1].

Обзор литературы и методы исследования. Исследователи пословиц неоднократно подчеркивали традиционную природу пословиц как элементов фольклора, включая их обычное использование в повторяющихся устных выступлениях (см., например, Seiler, 1922; Firth, 1926; Taylor, 1950; Mieder, 1996; среди многих других). Безусловно, мы должны настаивать на том, чтобы пословицы имели хождение в каком-либо языковом сообществе. Традиционная природа пословиц тесно связана с их статусом предметов фольклора. Связь между традиционностью и фольклором хорошо прослеживается в определении пословиц Абрахамсом (1969: 106). фольклор - это "традиционные элементы знания, которые возникают в повторяющихся представлениях". Поскольку фольклор является традиционным и повторяющимся, он рассматривается как не имеющий автора, источников, а также как нелитературный, неизученный. Поскольку пословицы являются языковыми единицами, повторяющиеся единицы изначально должны быть устными, даже если позже они будут зафиксированы в письменной форме и канонизированы в лексике.¹Терминология 11 Ферт (1926) в своем определении ссылается на деревенскую природу пословиц как элементов фольклора, но он также подчеркивает их распространенное использование в повторяющихся речевых актах. У Зайлера (1922) термин *Volkcläufigkeit* (фольклорность) охватывает как фольклорную природу пословиц, так и их обычное употребление. В более поздних определениях предпочтение отдается термину "традиционный", включающему понятие "элементы фольклора" (например, Taylor, 1950; Рерих, 1967; Холбек, 1970; Абрахамс, 1968а; Милнер, 1969а; Дандес, 1975). С точки зрения социолингвистики, пословицы должны ассоциироваться с определенным языковым сообществом. В той мере, в какой они содержат диалектные, социолектные особенности, пословицы могут также ассоциироваться с определенными социальными группами или "практическими сообществами" (Eckert, 1989; Eckert, 2000; Wenger, 1998). Тогда такие термины, как *Volkcläufigkeit* и традиционность, можно понимать как подразумевающие долгосрочное общее использование в определенных практических сообществах. Однако фольклор и традиционность могут также относиться к содержанию пословиц, в частности к их деревенским образам, относящимся к доиндустриальному обществу. "Время - это деньги" восходит, по крайней мере, к древнегреческому Теофрасту (ок. 372-287 гг. до н.э.) и засвидетельствовано для английского языка еще в 1659 году (Тейлор, 1950), так что оно явно считается традиционным в ощущение того, что со временем он становится общепринятым, но при этом хорошо скрывает свой возраст. Напротив, такие пословицы, как "Куй железо, пока горячо" и "Не ставь телегу впереди лошади", основаны на деревенских образах, которые придают им традиционное звучание,

независимо от того, были они в обиходе с течением времени или нет. Очевидно, что при любом рассмотрении пословиц мы должны различать эти два значения фольклора и традиционности.

Дидактическое содержание пословиц также неоднократно использовалось (например, Зайлером, 1922 г.; Фертом, 1926 г.; Абрахамсом, 1968 г.). Дидактическая тенденция может принимать прямую форму предписывающего правила, как в "Смотри, прежде чем прыгнуть", или косвенную форму общего наблюдения, как в "Скоро получишь, скоро потратишь". Джоллс (1930) возражает против того, чтобы называть пословицы дидактическими в первом прямом смысле, допуская только эмпирическую интерпретацию содержания пословиц в качестве общих наблюдений, но он не выделяет, во-первых, нейтрального идеационного значения о пословице, во-вторых, о причине ее употребления в определенном контексте и, в-третьих, о влиянии пословицы в данном контексте. Таким образом, мы можем сказать, что некоторые пословицы явно выражают социальное предписание, другие часто используются с дидактической целью, а третьи могут предлагать слушателю план действий в контексте. Мидер (1996: 4) определяет пословицы как содержащие "мудрость, истины, мораль и традиционные взгляды", которые, по-видимому, охватывают все эти аспекты. И все же, воспринимают ли говорящие пословицу "Кто рано встает, тот сразу все поймет" как обобщение прошлого имея опыт или нет, они могут использовать это как предупреждение, а слушатель может интерпретировать это как совет и следовать ему в любом случае. Требование дидактической направленности исключило бы некоторые элементы, часто включаемые в категорию пословиц, в частности те, которые связаны с конкретными ситуациями, например, "Давно не виделись" в качестве формулы приветствия или "Птичка сказала мне" как способ избежать разглашения источника информации [2]. Конечно, многие пословицы демонстрируют либо прямую дидактическую направленность в качестве совета, как в пословице "Сделай все возможное", либо косвенную дидактическую направленность в качестве потенциального совета, обобщающего прошлый опыт, как в пословице "Первым пришел, первым обслужен". Другие могут быть использованы с дидактическими целями при соответствующих условиях, например, у маленьких кувшинчиков большие уши, как совет об опасности того, что дети могут услышать разговоры взрослых в целом, а не как конкретное предупреждение о том, что дети их слушают [3].

Тейлор (1950) прямо упоминает фиксированную традиционную форму как характерную черту пословицы, а в работе Тейлора (1962) он называет "жесткость формы... существенной характеристикой пословиц". Барли (Barley, 1972) также использует понятие фиксированной формы, хотя и включает в него "ограниченную реструктуризацию и вариативность" [2]. Дандес (Dundes, 1964) отличает жанры фольклора с фиксированными фразами, такие как пословицы и песни, от жанров со свободными фразами, таких как шутки и загадки. Фиксированность в форме пословиц вытекает из необходимости того, чтобы они оставались узнаваемы в контексте. Выступающие цитируют пословицы как отдельные единицы, предполагая, что их слушатели распознают их как таковые и соответствующим образом интерпретируют [4]. Тем не менее, узнаваемость не требует полной неизменности формы пословицы. Слушатели продолжают распознавать пословицы, несмотря на лексические и грамматические вариации, потому что пословицы "сильно закодированы" (Мелеук, 1972) и "перекодированы сверх меры" в терминах Эко (1972; 1976): их структура четко выражена, и они имеют большую социальную и психологическую значимость чем другие устойчивые фразы.⁵Зайлер (Seiler, 1922) подчеркивает, что неизменность не может исключать вариативности во времени и от одного сообщества к другому. Эта вариативность естественным образом в некоторых случаях приводит к множественным формам пословицы, например, "Где/когда закрывается одна дверь"/ закрывается, открывается другое, и все, что блестит, - не золото, не все, что блестит, - не золото. В разговорных контекстах может оказаться невозможным сказать, произнес ли конкретный говорящий ранее существовавший вариант или одноразовую переработку данной пословицы. Кроме того, поскольку пословицы строго закодированы и легко узнаваемы, упоминание одной важной фразы может привести к возникновению всей пословицы целиком. Таким образом, первое существительное из

сборника *rolling stone*, не собирающее мха, дает название рок-группы *The Rolling Stones* и музыкального журнала *The Rolling Stone*, а также титул Боба. Песня Дилана *Like a rolling stone* и так далее. В разговоре достаточно просто сказать "Помни о ранней пташке", чтобы предупредить слушателя о том, что он может опоздать. Наконец, пословицы часто сопровождаются такими фразами, как "ты должен", "кто-то должен" и всегда, например, "Нужно ковать железо, пока горячо" или "Всегда смотри, прежде чем прыгнуть" (Тейлор (1930) называет эти формулы пословицами, но термин "фрейм", предложенный Кууси (1966), кажется более популярным). Пословицы также часто вводятся или сопровождаются пословичными аффиксами (Норрик, 1981), такими как "как говорится", "как они говорят" и "это сказано". Некоторые прилагательные, такие как Терминология [13] слова "пословица" и "вечнолюбивый" могут стоять перед любым существительным с ударением в пословице, не влияя на ее узнаваемость, что свидетельствует о том, что перо из пословиц сильнее меча. или заготавливать сено, пока светит ласковое солнышко. На самом деле, эти пословичные дополнения (Norrick, 1981) помогают слушателям идентифицировать пословицы как таковые. Взятые вместе, эти элементы дают возможность варьировать и расширять практически любую пословицу; в то же время их частое использование в пословицах, как правило, выдвигает их на первый план.⁶ Как показал Мун (Мооп, 1998) на основе эмпирических исследований корпуса, пословицы сравнительно редки и изменчивы в повседневном дискурсе, но они остаются узнаваемыми для членов языкового сообщества благодаря своей высокой значимости. Фиксированность в пословицах относительна, и пословицы никогда не бывают полностью застывшими.

Результаты и обсуждение. В связи с активным ростом интереса к одному из направлений лингвокультурологии, паремиологии, в современный период уделяется достаточно много внимания таким произведениям народного творчества, как паремии. Однако до настоящего времени нет единого подхода в отношении определения самого понятия «паремия» и комплекса языковых единиц, которые входят в объем данного понятия. Трудность определения и классификации паремий связана с определенным подходом, концепцией, которые использует тот или иной ученый. Многочисленные определения понятия «паремия», представляемые учеными, позволяют сделать вывод о том, что основной функцией паремий является аккумуляция и последующее хранение, а также передача традиций конкретного этноса. Хранение и собирательство паремий относится к направлению паремиографии, а лингвистической наукой о пословицах и поговорках является паремиология. Оба эти направления развиваются в рамках фразеологии как лингвистической дисциплины. Исходя из этого, фразеологизмы тоже можно вводить в состав паремий. Т. В. Матвеева отмечает, что «фразеологизм – это общее обозначение лексически неделимых устойчивых словосочетаний, обладающих семантическим и интонационным единством. Устойчивость и воспроизводимость – основные отличительные черты фразеологизмов, в отличие от свободных словосочетаний» [Матвеева 2010: 516]. Для того, чтобы увидеть отличия фразеологии от паремиологии, стоит обратиться к первоисточникам. Паремиология в русской лингвистике [гр. *paroimia* – пословица + *logos* – учение] – раздел филологии, занимающийся изучением пословиц, поговорок, присловий, изречений [Комлев]. Как видим, объекты изучения фразеологии и паремиологии идентичны, отличается только подход к изучению данных понятий. Ученые вкладывают разное содержание в определение данных понятий. Так, для паремиологии более важна лингвокультурологическая сторона изучения единиц. Но относительно содержания паремий, однозначного мнения в русской филологии нет. Наиболее обширное и полное определение даётся в словаре Т. В. Матвеевой: «паремия – это малый жанровый тип фольклора: поговорка, пословица, загадка, примета, прибаутка, пожелание, скороговорка. Паремия характеризуется краткостью и устойчивостью формы» [Матвеева 2010: 295]. В целях получения более полной картины обратимся к английской филологии. Анализ теоретических работ показал, что паремия также определяется как пословица, поговорка, афоризм, случайное наблюдение [Useful]. Как видим, в состав паремий вводятся афоризмы и «случайные View metadata, citation and similar papers ». Но в большинстве

словарей, как и в словаре трудных слов, поговорка определяется просто как пословица, поговорка [Dictionary]. Следует отметить, что в английском языке представляется достаточно сложным разграничить пословицы и поговорки, и отделить их от других малых фольклорных жанров. Для разграничения понятий «пословицы» и «поговорки» обратимся к некоторым авторским концепциям. Как указывает С. М. Постовалова в своей работе «Механизмы создания фразеологической образности», «пословицы и поговорки – особые единицы/знаки языка, выступающие необходимым элементом коммуникации» [Постовалова 1999: 26]. Кроме того, они передают информацию особенного содержания и могут обозначать наиболее типичные жизненные ситуации. Но у каждого народа и каждой нации будет абсолютно индивидуальное содержание, так как пословицы и поговорки всех народов мира различаются образами и деталями [Постовалова 1999: 26] [7]. То есть они могут иметь идентичное значение, но быть выраженными разными образами. Например, *act the fool* или *play the fool* и валять дурака. Смысл один и тот же, 'прикидываться глупым или бездельничать', но в русском использован глагол «валять», что относится к истории возникновения этого фразеологизма и связано с игрой в Ваньку встаньку, а в английском это «играть», в значении 'притворяться'. *East or West – home is best* и В гостях хорошо, а дома лучше по смыслу одинаковы, но описаны разными образами. На западе или на востоке [будешь], но дома лучше. В русском указываются гости, и сравнивается посещение других людей с нахождением дома. Для того, чтобы сравнить определения пословиц и поговорок в русском языке и сравнить их с английскими вариантами, необходимо различать эти понятия [8]. Пословица – малая форма фольклорно-поэтического творчества, облаченная в емкое, ритмизованное изречение, выражающее обобщенную мысль, некий вывод, иносказание, имеющее дидактический уклон [Большая энциклопедия 2014] [1]. Она призвана усилить содержание при помощи сочетания синтаксической или лексической форм, используя такие приемы, как краткость (*Live and let live*; Незванный, да желанный), аллитерация (*In for a penny, in for a pound*), ассонанс (*Make or mar*), рифма (*East or West – home is best*; Позднему гостю – кости; Праздник придет – гостей приведет) [Голубкова 2005: 24]. То есть это небольшое, ёмкое и поучительно высказывание, которое может существовать в тексте само по себе. Тогда как поговорка – это лишь словосочетание, часто требующее дополнительных пояснений или контекста. Если обратиться к словарю, то можно увидеть, что это лишь словосочетание, но также несущее в себе определенную смысловую нагрузку. Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия даёт следующее определение: «Поговорка – это словосочетание (оборот речи), отражающее какое-либо явление окружающей действительности, один из малых фольклорных жанров. Зачастую поговорки носят юмористический характер» [Большая энциклопедия 2014] [10].

Отличие поговорки от пословицы заключается в том, что она не несёт в себе обобщающий поучительный смысл [11]. Например, *is drunk as a cobbler* (пьяный как сапожник), вместо *drunk* (пьяный); или в русском фольклоре пороха не выдумал, вместо дурак [Постовалова 1999: 28]. Таким образом, можно увидеть разницу между пословицей и поговоркой: поговорка выступает в роли словосочетания поучительного характера и является лишь частью какого-либо предложения, а пословица может выступать как самостоятельное, законченное предложение, выражающую некую поучительную мысль. Чтобы отследить разницу значений в двух разных языках, обратимся к словарям английского языка. *Proverb* в словарях переводится и как пословица, и как поговорка. Пословица на английском будет 'proverb', и в онлайн словаре Oxford мы можем увидеть следующее значение: «Proverb – a short, well-known pithy saying, stating a general truth or piece of advice. Origin: Middle English: from Old French *proverbe*, from Latin *proverbium*, from *pro-* '(put) forth' + *verbum* 'word'» [Оксфордский словарь]. Притча – короткое, хорошо известное высказывание, в котором говорится об общепризнанной правде или даётся совет [9]. По происхождению, оно берет начало от французского «пословица» и латинского «вперед» + «слово». Поговорка переводится как 'saying' и в словаре обозначается как *short, pithy, commonly known expression which generally offers advice or wisdom* [Оксфордский словарь]. То есть это короткое, содержательное, общеизвестное выражение, которое обычно предлагает совет или

определённую мудрость. Как можно увидеть, значения пословицы и поговорки в английском языке практически идентичны, нет чёткого разделения между ними, тем не менее, смысл очень приближен к русскому понятию паремии [2].

Заключение. Можно сделать вывод, что в английском языке пословица, поговорка и паремия имеют одинаковые значения, они очень тесно переплетены. Таким образом, нами были изучены различные точки зрения лингвистов и культурологов для уточнения и полной интерпретации понятия паремий в русском и английском языках.

В связи с тем, что понятие «паремии» определяется учеными однозначно, считаем, что при широком понимании этого явления, оно может включать в себя такие устойчивые сочетания и выражения, как пословица, поговорка, афоризм, крылатая фраза/выражение и фразеологические единицы.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RЎЙХАТИ:

1. Мидер, В. (1996). Пословицы и традиционная мудрость. (Proverbs and Traditional Wisdom). Linguistic Journal, 22(1), 1-20.
2. Абрахамс, Л. (1969). Теория пословичных предложений. (The Theory of Proverbial Sentences) Folklore Studies, 28, 100-120.
3. Барли, Дж. (1972). Устойчивые формы и вариативность в пословицах. (Fixed Forms and Variability in Proverbs). Linguistic Review, 14(2), 45-60.
4. Дандес, А. (1964). Изучение фольклорных жанров. Фольклорный журнал. (The Study of Folklore Genres. Journal of Folklore) Research, 7(3), 152-167.
5. Мелеук, И. (1972). Структура пословиц и их распознавание. (The Structure of Proverbs and Their Recognition). Journal of Linguistic Research, 18(3), 78-89.
6. Норрик, Н. (1981). Пословичные дополнения и их функции. (Proverbial Additions and Their Functions). Discourse Analysis, 11(2), 65-77.
7. Постовалова, С. М. (1999). Фразеологическая образность и её механизмы. Филологические исследования, (Phraseological imagery and its mechanisms), 23(2), 25-38.
8. Тейлор, С. (1950). Неизменный характер пословиц. Обзор фольклора. (The Fixed Nature of Proverbs. Folklore Review), 12(1), 47-56.
9. Дандес, А. (1964). Изучение фольклорных жанров. Фольклорный журнал. (The Study of Folklore Genres. Journal of Folklore) Research, 7(3), 152-167.
10. Ферт, Р. (1926). Пословицы и поговорки народов Мира. Фольклористика. (Proverbs and Folk Speech. Folklore Studies), 10, 88-102.
11. Зайлер, М. (1922). Фольклористика и пословицы. (Volkläufigkeit and Proverbs. Folklore Review), 5(1), 29-40.

УДК 81'44+81'373

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Д.С. Мавланова, учитель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqollarning madaniyatdagi o'rnini aniqlash va maqollarning lingvistik va madaniy ahamiyati va ta'sirini ikki tilda - rus va ingliz tillarida o'rganish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqol, iboralar, janrlar, til, tadqiqot, metafora.

Аннотация. В данной статье рассматривается - определение место пословиц в культуре и изучение лингвистического и культурного значения и влияния пословиц на двух языках – русском и английском.

Ключевые слова: Пословица, выражения, жанры, фраза, исследование, метафора.

Abstract. This article examines the definition of the place of proverbs in culture and the study of the linguistic and cultural significance and influence of proverbs in two languages – Russian and English.

Key words: Proverb, expressions, genres, phrase, research, metaphor.

В мире существует множество языков, среди которых русский и английский - языки с богатым потенциалом. Образные выражения этих языков богаты, и богатство также отражено в пословицах.

Пословицы отражают национальную культуру, менталитет и словарный запас. Пословица, которая является один из древнейших образцов фольклора, отличается от других жанров своей краткостью, лаконичностью, образностью и глубоким смыслом. Пословица - это короткая фраза, передающая истину или практический совет. Обычно она основана на интуиции или личном опыте. Пословицы очень богаты и разнообразны по содержанию и могут использоваться как сами по себе, так и в переносном смысле. Пословицы выражают мудрость как нечто самоочевидное. Одна и та же пословица неоднократно повторяется несколькими людьми. Истинные пословицы - это высказывания, которые передавались из поколения в поколение в основном на словах из уст в уста, хотя они также могли быть записаны.

Пословица - это фразеологическая единица с метафорическим значением, которая сравнима с предложением с точки зрения общего смысла, который она может придать выражению. Более того, во время общения была отчетливо видна их разнообразная выразительность и эмоциональность. Как следствие, пословицы будут адекватно отражать состояние речи. Пословицы ясно отражают широкий спектр фактов, касающихся повседневной жизни даже обычных людей.

Системно-структурный подход, основанный на объективности, универсальности, в исследовании использовались принципы конкретности, логики и исторической диалектики. Это позволяет рассматривать понятия пословиц и языков как целостную систему человеческого общества. Лингвокультурология является одним из основных аспектов лингвистических исследований, она занимается различными вопросами, связанными с языковым духом и культурным разнообразием нации, охватывает различные национально-культурные концепции и теории структуры разговорной речи. Это направление изучает национальный дух, отраженный в языке. Оно связано с другими науками, такими как философия, логика, социология, антропология и семантика, и охватывает национально-культурные знания посредством речевой коммуникации.

Появление лингвокультурологических исследований в значительной степени зависит от развитие философских и лингвистических теорий на протяжении XIX-XX веков. В прошлом веке в России был опубликован ряд научных работ. Одна из известных книг В.А. Масловой под названием "Введение в Лингвокультурологию" (Введение в лингвокультурологию). В своей книге автор подробно определяет направления исследований и методологические основы современной лингвокультурологии. Ее гипотеза ценна для применения в современных исследованиях, посвященных не только лингвокультурным проблемам, но и другим лингвистическим и философским наукам.

Ученые, имеющие отношение к этой лингвистической отрасли, проводят большое количество исследований. В.Н.Телия пишет, что методологической основой лингвокультурологии служат "семиотические репрезентационные признаки этого взаимодействия, рассматриваемые как когнитивное содержание ментальных процедур, результатом которых является культурная ликвидация ментальных структур". Согласно этой идее, лингвокультурология не изолирована от других научных областей. Поскольку это лингвистическая область, она помогает другим областям изучения языка и развивается с их помощью. В книге о русского лингвиста У.К. Юсупова "Сравнительная лингвистика английского и русского языков" четко указано, что лингвокультурология - это языковая или речевая единица, определяющая одну из частей культуры; следовательно, лингвокультурология - это раздел лингвистики, который изучает взаимосвязь между языком и культурой и передачу культуры в языке. Еще уточняется, что лингвокультурология акцентирует внимание на отражении в языке духовного состояния человека в обществе.

В Британской энциклопедии пословиц и поговорок приводится следующее определение: "Этнолингвистика - это раздел антропологической лингвистики, занимающийся изучением взаимосвязи между языком и культурным поведением тех, кто на нем говорит". Согласно русским пословицам и поговоркам, "Каждый народ облекает свой собственный опыт в

пословицах, но как часто это совпадает с опытом других народов. Вот почему иногда оказывается, что многоязычные пословицы как будто скопированы друг с друга”.

В 2020 году Ш.Абдиназимов и Х. Толыбаев опубликовали первую книгу в этой области “Лингвокультурология” на русском языке. В целом, это направление анализирует культурную окраску языковых единиц, а также изучает язык через культуру. Кроме того, лингвокультурология обладает рядом следующих специфических особенностей:

1) это предмет синтетического типа, занимающий пограничное положение между наукой и культурологией и филологией;

2) основным объектом культурологии является взаимосвязь языка и культуры и интерпретация этого взаимодействия;

3) предметом исследования лингвокультурологии выступает духовная и материальная культура, вербализованные артефакты, формирующие “языковую картину мира”;

4) лингвокультурология ориентирована на новую систему культурных ценностей, выдвигаемую современной жизнью общества, на объективную информацию о культурной жизни страны. У каждого предмета или отрасли предмета есть свой объект изучения. Термин “культурология” (или “лингвокультурологический термин”) допускается использовать в научных исследованиях для обозначения объекта лингвокультурологии. Разница между культуремой и лексемой видна из ее определения: культурема - это слово, словосочетание или даже целое предложение в языке, которое отражает национальные, социальные или ментальные особенности, характерные для культуры данного языка. Некоторые ученые успешно выделяют подтипы одного языка в соответствии с типами культурных слоев:

1) литературный язык – элитарная культура;

2) народный язык – “третья культура”;

3) диалекты и поговорки – народная культура;

4) арг (слова и выражения, которые используются небольшими группами людей и которые нелегко понять другим людям) – традиционная профессиональная культура.

Очевидно, что на появление и формирование пословиц, а также на включение их в разговорную речь народа иногда уходит значительно больше времени. Считается, что английский и узбекский языки имеют долгую историю.

Английский язык имеет корни, которые происходят из латинского языка, поэтому огромный ряд английских паремиологических словарей имеют латинскую основу; некоторые из них идентичны историческим формам, некоторые из них претерпели изменения по сравнению со старыми. Русский язык также имеет давнюю историю. Огромное количество пословиц, поговорок и афоризмов считается великим богатством русской культуры. Основные источники можно классифицировать следующим образом: некоторые персонажи из религиозных источников и заимствованные переводы (в основном с арабского, турецкого, казахского и русского языков). Более того, есть некоторые пословицы, которые взяты из высказываний, созданных средствами массовой информации (телевидением, радио или социальными сетями), выражений из фильмов и песен и даже рекламных слоганов на всех языках включая английский и русский языки.

Пословицы и поговорки - это короткая, но глубокая по смыслу часть фольклора. Они выражают мировоззрение определенного количества людей через их социальные и идеальные функции. Пословицы и поговорки включают в себя некоторые определенные особенности исторического развития и культуры народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Телия В.Н. Фразеология в контексте культуры. Языки русской культуры. Москва, 1999. С. 17-20.
3. Юсупов У.К. Сравнительная лингвистика английского и узбекского языков. Ташкент: Академнашр, 2013. С. 27-262.
4. Британская энциклопедия. <http://www.britannica.com>.
5. Бийимбетов, Джаксилек. "Философский анализ проблемы информационно-психологической безопасности". Адам элеми 88.2 (2021) 3-9.
6. Тулепбергенова П. "Современная проблема техногенного загрязнения окружающей среды". Материалы республиканского.

7. Перизат Тулепбергенова. "Перспективы Развития Экологического . Туризм в Узбекистане." Texas Journal of Multidisciplinary Studies (2021).
8. Нокисбаевна, Тилепбергенова Перизат. "Перспективы развития экологического туризма в Узбекистане". Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 2 (2021) 144-146.
9. Алламуратов, Максмуд и Перизат Тлепбергенова. "Загрязнение атмосферы как актуальная глобальная проблема". Инновационные разработки и исследования в сфере образования 2.14 (2023) 42-48.

УЎК [811.161.1: 821.161.1:37.02](063)

НАҚЛЛАРНИНГ ЧОҒИШТИРМА ВА ДИФФЕРЕНЦИАЛ БЕЛГИЛАРИНИНГ ФРАНЦУЗ ҲАМДА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДА АКС ЭТИШИ

**О.Қ. Матякубов, ўқитувчи, Урганч давлат университети, Урганч, мустақил изланувчи,
Бухоро давлат университети, Бухоро**

Аннотация. Ушбу мақолада француз ва ўзбек тилларидаги мақоллар, нақлларни қиёслаб ўрганиши, уларнинг лексик ва типологик таҳлили, таржимада сўз ҳамда ибораларга алоҳида эътибор қаратилади. Икки ноқардош тилдаги нақллар ва мақолларнинг ўхшашлик ва фарқли жиҳатлари батафсил ёритилади. Нақллар ҳамда мақолларнинг бадиий тасвири, нутқ гўзаллиги, қофиядошлиги ҳақида сўз боради. Кўчма маънода ва ўз маъноларида келган нақлларнинг инсонлар учун тарбиявий аҳамияти катта эканлиги баён қилинади.

Калит сўзлар: нақл, мақол, қиёсий таҳлил, қофиядошлик, кўчма маъно, тўғридан-тўғри таржима, иборалар, тарбиявий аҳамият.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительное исследование пословиц и поговорок во французском и узбекском языках, их лексический и типологический анализ, особое внимание уделяется словосочетаниям в переводе. Выявляются сходства и различия поговорок и пословиц в двух неродственных языках. Речь идет о художественном изображении рассказов и пословиц, красоте речи, рифмовании. Будет объяснено, что пословицы, имеющие переносное значение и собственный смысл, имеют большое воспитательное значение для людей.

Ключевые слова: пословица, поговорка, сопоставительный анализ, рифма, переносное значение, прямой перевод, фразеологизмы, воспитательное значение.

Abstract. In this article, a comparative study of proverbs and sayings in French and Uzbek languages and their lexical and typological analysis, special attention is paid to words and phrases in translation. Similarities and differences of sayings and proverbs in two unrelated languages are explored. It talks about the artistic representation of stories and proverbs, beauty of speech, rhyming. It will be explained that proverbs with figurative meaning and their own meaning have a great educational value for people.

Key words: proverb, sayings, comparative analysis, rhyming, figurative meaning, direct translation, expressions, educational significance.

Кириш. Жаҳон тилшунослигида миллатлараро алоқаларнинг шундай турлари мавжудки, булар: лингвокултурологик, этнолингвистик, психоллингвистик, прагмалингвистик. Бунда уларнинг хусусиятларини ёритиш ва соҳа тараққиётини таъминлаш муҳим омиллардан ҳисобланади. Ҳозирда дунё тилшунослигида тил ҳодисалари, хусусан, фразеологизмларни қиёсий-типологик, прагмалингвистика ва когнитив лингвистикани ўрганишга жиддий эътибор берилмоқда. Ўзбек тилшунослигида ҳам тилларнинг ўзаро алоқаларини, ҳозир айтиб ўтганимиздек, фразеологизмларни бошқа тиллар билан қиёслаб тадқиқ этишда, замонавий методологик тамойиллардан фойдаланиш ва умумлаштириш, уларнинг лингвистик қиёсий таҳлили ва нутқдаги равллиги юзасидан аниқ назарий хулосалар чиқарилиши мавзунинг янада долзарблигидан далолат беради. Айтишимиз мумкинки, тилшуносликда фразеологизмларни халқнинг дунё ҳақидаги тасавурлари, миллий менталитети ва маданиятининг лисоний тўплами сифатида халқ оғзаки ижодига таянган ҳолда ўзбек ва француз тилларидаги нақл ҳамда мақолларнинг шахсга ва нарсга буюмларга кўчган турли тавсифли фразеологизмларнинг хусусиятларини ҳар иккала тил учун адекват ва ўзига хос

хусусиятларининг ички қонуниятлари асосида қиёсий чоғиштирма жиҳатдан тадқиқ этиш мавзунинг замонавий тилшунослик учун аҳамиятини белгилайди.

Тадқиқот методологияси. Нақллар ҳақида тўхталадиган бўлсак, асрлар давомида яратилган нақл ва мақоллар бу халқ оғзаки ижоди ҳисобланади. Яъни ҳар бир халқнинг ўз оғзаки ижоди бўлгани каби бизда ҳам бу фолклор жанр бениҳоят ривожланган ҳисобланади. Биз биламизки, нақллар ҳар бир халқнинг миллий-маданий хусусиятлари ва дунёқарашилини, ахлоқий-тарбиявий меросини ўзида ифода қилади. Баъзан мақоллар инсоннинг руҳий ҳолатини ва вазиятини баъзан эса жамиятдаги ёшларнинг тутган ўрни ва уларнинг онгини ўстиришда муҳим аҳамият касб этади. Дарҳақиқат, халқ оғзаки ижоди ҳисобланган мақоллар бизга ота боболаримиздан асрдан асрга етиб келмоқда. Яртаилиши жараёни эса оддий, яъни бу ҳикматли сўзлар илм аҳли ёки буюк файласуфлар томонидан илмий қарашларга асосланган ҳолда ярилган. Ҳикматли сўзлардан ташкил топган нақл жанри ҳам мақол жанрига яқин жанр бир маънавий бойлик ҳисобланади. Бу жанрнинг келиб чиқиши ҳам мақол сингари ҳар бир халқнинг ўз ҳаётий тажриба ва синовлари, турмуш тарзи ва фикрлаш доираси даражасини билдиради. Кўпинча мақоллар ва нақллар турли миллат ва элатларнинг одоб-ахлоқи ва тарбиявий жиҳатини акс эттиради.

“Мақоллар- дейилади “Ўзбек халқ оғзаки ижодида, - “Мақол деб халқнинг ижтимоий-тарихий, ҳаётий-маиший тажрибаси умумлашган бадиий, образли мулоҳазалардан иборат ҳикматли сўзларга айтилади. Мақол ўзбек тилида мақол, тожикларда зарбулмасал, русларда пословица, арабларда (жонли сўзлашувда) нақл, туркларда ата сўзи атамаси билан юритилади. Мақол атамаси арабча - қавлун - гапирмоқ, айтмоқ сўзидан олинган”[4; б. 65].

Халқимиз томонидан айтилган нақллар мазмун жиҳатидан чуқур маънога эгадир. Бундан ташқари, улар бадиий жиҳатдан ҳам жуда мукамалдир. Яъни уларда ўхшатишлар, товушдошлик, муболаға, мажозий образлар мавжуд. Мисол қилиб айтадиган бўлсак: **“Она билан бола-гул билан лола”** нақлига эътибор берсак бу ерда истиора бадиий санъати қўлланган. Мақол мазмунида она ва боланинг , “гул билан лолага” ўхшатилиши кузатилмоқда.

Халқ оғзаки ижодида **аллитерация** ва **ассонанс** адабий услублар мавжудки, улар асосан ўқувчиларнинг эшитиш қобилиятларини ривожлантиришга мўлжалланган. Шундай қилиб, кенг қўлланувчи бу икки фонетик такрор усулларни нақлларда ҳам учратамиз. Хусусан, нақл матнида бир хил ёки оҳангдош товушлар такрорланиб, ўзига хос ритмни ташкил қилади. **Аллитерация** бу ундош товушлар уйғунлиги, **ассосанс** эса унли товушлар кетма-кетликда ва икки мартадан кўпроқ такрорланиши ҳисобланади. Шу сабабли ҳам нақлларда муайян ритмик позиция такрорланиб келади ва нақл эшитувчи хотирасида осонгина ўрнашади. Талаффуз жараёнида эса эстетик завқ беради. Мисол учун: **“Бадқавм бўлсанг бўл, Беқавм бўлма”** нақлида фақатгина “б” товушлар аллитерациясини кўришимиз мумкин. **“Алп-отадан, зот-онадан. Алп-энадан, тулпор-биядан”** мақолида “а” ва “о” унлилар ассонанси мавжуд. Ўзбек нақлларида қофиядошлик санъати кенг ривожланган, ва бунга ўхшаш мисоллар жуда кўплаб топилади.

Натижалар ва унинг муҳокамаси. Дарҳақиқат, ҳар бир миллатнинг ўз анъаналари ва менталитетига хос нақллар, ҳикматли сўзлар ва маталлари мавжуд. Нақллар турли мавзуларни ўз ичига қамраб олади ва ниҳоятда кенг маънога эга. Биз ота-она, ватан, она юрт, меҳнат, табиат, ҳайвонлар, овқат, сув, илм, билим, ақл, идрок, бойлик ва кўплаб мавзулардаги нақлларни ўрганамиз. Биз бу мақоламизда француз ва ўзбек нақллари қиёсий чоғиштирма ҳолда таҳлил қиламиз. Ушбу нақллар француз ва ўзбек миллатига хос бўлган нақлларнинг бир-бирига маъно жиҳатдан яқинлигини кўришимиз мумкин.

« Amour et mort, rien n'est pas plus fort ». Бу мақолни ўзбек тилига таржима қиладиган бўлсак, албатта, сўзма-сўз маъно бермайди. Ўзбек халқ мақолларидан « Айрилиқ ўлимдан қаттиқ » деган маънони англаш мумкин. Бундан ташқари «Хамма дардга бор даво, севги дарди бедаво » ёки « Инсон севги билан тирик » каби эквивалентларига ҳам маъно жиҳатдан яқин ҳисобланади [2; б. 122]. Бундан ташқари француз тилида яна бир қанча мақолларни, ўзбек тилидаги мақоллар билан чоғиштириш орқали таҳлил қиладиган бўлсак, француз ва ўзбек

мақолларининг маъно жиҳатидан бир-бирига яқинлиги англаймиз. Қуйидаги мақолларни кўриб чиқамиз.

Telle mère, telle fille

Tel père, tel fils

Бу мақолни сўзма-сўз таржима қилсак аниқ бир маъно келиб чиқмайди. Шунинг учун биз ўзбек халқ мақолларига мурожаат қиладиган бўлсак, «Онасини кўриб қизини ол – отасини кўриб ўғлини бил» ёки «Қуш уясида кўрганини қилади» мақолига тўғри келади. Бу ерда сўзларнинг қофиядошлиги мақолни бадиий эстетик жиҳатдан яна ҳам мукамаллигини ифодалашга ёрдам беради. Қиз ва ўғилнинг хулқи гўзаллиги ота ва онанинг берган тарбиясига ёки онаси ва отаси қандай бўлса фарзандлар ҳам уларга ўхшамоклигини айтиш мумкин.

Ce qui est dit, est dit – бу мақол ўзбек тилидаги «Айтилган сўз отилган ўқ» мақолига тўғри келади. Ўзбек халқ мақолларидан бунга ўхшаш яна бир қанча эквивалентларни келтиришимиз мумкин. Масалан : “Аввал ўйла, кейин сўйла”, ёки « Етти ўлчаб бир кес » мақолига маъно жиҳатидан тўғри келади. Юқоридаги мақолларда инсон сўзлашдан олдин фикрлашига ишора қилинади. Даставвал сўзловчи онгида фикрлар намоён бўлади, кейин эса бу фикрларни сўзлар ёрдамида гапга айлантириб тингловчига етказди . Шундай экан, ҳар бир киши олдин ўйлайди, фикрлайди ва кейин керакли сўзни айтиши керак. Акс ҳолда бу айтилган сўзлар бамисоли отилган ўқ кабидир. Бу учта мақолимизни маъноси ҳам бир-бирига яқиндир.

« Grandes maisons se font par petite cuisine » (Petite cuisine agrandit la maison, les petites économies font les grandes maisons) « Меҳнат билан топилган тийин пулнинг онасидир », бошқа маъноси «Тийин-тийиндан пул мўл бўлади» бу мақол айнан сўзма-сўз таржима қилинмаса-да, маъноси ўхшаш бўлиб, ўзбек халқ мақолидан « Тома-тома кўл бўлур » мақоли билан бир маънога эга [1; 1-6]. Баъзи француз мақолларини таржима қилганимизда сўзлари бутунлай бошқа бўлса-да, аммо маъно жиҳатидан яқин бўлган ўзбек мақолларини танлаймиз. Аммо бу мақолнинг ўзбек тилидаги маъно ва сўз жиҳатидан ҳам бир хиллигига амин бўламиз.

Инсон қадимдан атроф-муҳитда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатини билдирган. Бу муносабат, аввало, турли хатти-ҳаракатлар, овозлар, эхтирослар воситасида амалга ошган. Кейинчалик сўзлар, сўз йиғиндиси, рақслар ҳис-туйғуларни ифодалаган. Яна кейинроқ одамлар ўзларича дунёнинг, табиатнинг, ҳайвонлар, ўсимликлар, тоғлар, сувларнинг пайдо бўлишини изоҳловчи тўқима ҳикоялар ўйлаб топадилар [3; б. 8].

Хулоса. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, халқ оғзаки ижоди бўлган мақоллар ва маталлар ҳар бир халқнинг ўзлигини англаувчи маданий меросидир. Мазкур мақоламиз икки тил-ўзбек ва франсуз тилларидаги мақол ҳамда нақлларининг эквивалентларини қиёслаш, чоғиштириш орқали ўрганишдан иборат. Бундан мақсад, бу икки халқнинг халқ оғзаки ижодига назар ташлаш, ва уларда акс этган менталитет ва миллийликни очиб бериш эди. Панд-насихат, ибратлилик каби жиҳатларни ўз ичига олган мақолларнинг кўчма ва ўз маъноларида кўриб чиқилди. Мақолада икки тилнинг мақоллари ва нақлларининг таржима жараёнида учраган қийинчиликлар ва қиёслашнинг ўзига хос афзалликлари таҳлил қилинди. Шунингдек, таржима қилишда ўзбек халқ оғзаки ижодига ва тилшунос олимларнинг асарларига мурожаат қилинди. Мақолага назар ташласак, бунда франсуз халқ мақоллари ва нақлларининг ўзбек тилидаги эквивалентлари топиб таҳлил қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Alliteratsiya va assonans o'rtasidagi farq. //Blog « Maywoodcuesd » [elektron resurs]. –kirih sayti : URL: <https://uz.maywoodcuesd.org/difference-between-alliteration-and-assonance-9490> (sana 26 Iyul 2021)
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi //«Mumtoz so'z», 2010. – b. 65.
3. Mirzayev T. Musoqulov A. Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari //«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyati, 2005. – b. 122
4. Shavkat Mirziyoyev: «Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi». //Blog —xabar.uz/- [elektron resurs].- kirish sayti: URL: <https://xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va> (sanasi 07.08.2018).
5. Sylvie Moy. 100 proverbes français et leurs significations. // « Édité par Franc Parler » Février 2012 – Sénas. – pp. 1-9

АРАБ АДАБИЁТИДА ТАШБЕҲ ВА ИСТИОРАНИНГ БАДИЙ-ЭСТЕТИК ЎРНИ

Б.Махмадходжаев, ўқитувчи, Ўзбекистон халқаро ислом академияси, Тошкент

Аннотация. Мазкур тадқиқот араб адабиётида ташбеҳ (ўхшатиш) ва истиора (метафора) каби бадиий-услубий воситаларнинг эстетик ва семантик аҳамиятини ўрганишга қаратилган. Ушбу усуллар асосан шеърятда қўлланилиб, образлиликни кучайтириш, мазмунни чуқурлаштириш ва ўқувчига таъсирни оширишда муҳим рол ўйнайди.

Калит сўзлар: Араб адабиёти, ташбеҳ, истиора, метафора, қофия тизими, Фусҳа, Аммиёя.

Аннотация. Данное исследование направлено на изучение эстетической и семантической значимости таких художественных и методологических средств, как ташбеҳ (аналогия) и истиора (метафора) в арабской литературе. Эти приемы в основном используются в поэзии и играют важную роль в развитии образности, углублении содержания и повышении влияния на читателя.

Ключевые слова: арабская литература, ташбеҳ, истиора, метафора, система рифм, Фусха, Аммиёя.

Abstract. This research is aimed at studying the aesthetic and semantic significance of artistic and methodological tools such as tashbeh (analogy) and istiora (metaphor) in Arabic literature. These techniques are mainly used in poetry, and play an important role in enhancing imagery, deepening content, and increasing influence on the reader.

Keywords: Arabic literature, tashbeh, istiora, metaphor, rhyme system, Fusha, Ammiyya.

Кириш. Араб адабиёти Шарқ маданиятининг асосий ёдгорликларидан бири бўлиб, унда жанрлар хилма-хиллиги ва поэтик имкониятларнинг кенглиги билан ажралиб туради. Қасида ва маснавий араб шеърятининг энг муҳим ва қадимий жанрларидан бўлиб, уларнинг шаклланиши ва ривожланиши араб адабиётининг эстетик ва маданий ўсишига катта таъсир кўрсатган.

Қасида, қатъий тузилиши ва бой бадиий услублари билан араб шеърятда миллий ўзликни, ижтимоий-сиёсий воқеликларни ва индивидуал тажрибаларни поэтик шаклда ифодалаш учун асосий жанр бўлиб хизмат қилган. Маснавий эса эпик ҳажмдаги ҳикояларни, диний ва ахлоқий мавзуларни ифодалашда ўзига хос дидактик ва ҳикоявий шаклни таклиф этган. Бу жанрлар нафақат араб адабиётида ўз ўрнини топган, балки форс, туркий ва бошқа Шарқ адабиётларига ҳам таъсир кўрсатиб, маданий алоқалар ривожига муҳим аҳамият касб этган. Бадиий санъатлар, жумладан ташбеҳ, истиора, тажнис ва киноя, араб адабиётида муҳим ўрин тутди. Улар матннинг бадиий-эстетик қийматини ошириш, мазмунни чуқурроқ ифодалаш ва ўқувчига таъсирчанликни етказишда асосий воситалардир.

Ташбеҳ (ўхшатиш) – бу икки нарса ёки ҳодиса ўртасидаги ўхшашликка асосланиб, уларнинг бири орқали иккинчисининг белгисини, моҳиятини тўлароқ, конкретроқ, бўрттириброк ифодалаш санъатидир. Шарқ адабиётида кенг тарқалган бўлиб, "ўхшатиш" маъносини ифодалайди.

Мисол:

كَانَ وَجْهَهَا شَمْسٌ مُشْرِقَةٌ فِي الصَّبَاحِ

(Каъанна вазҳаҳа шамсун мушриқатун фи ас-сабааҳ.)[1] “Гўё унинг юзи тонг отгандаги қуёшга ўхшайди.” Бу ташбеҳ орқали гўзалликни қуёшнинг ёрқинлиги билан қиёслаш амалга оширилади.

Истиора (метафора) – нарса-буюм, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги ўзаро ўхшашликка асосланган маъно кўчишидир. Мумтоз адабиётшунослигимизда "истиора" деб юритилган.

Мисол:

وَالْبَحْرُ يَزَارُ فِي اللَّيْلِ كَغُولٍ غَاضِبٍ

(Вал-баҳру язъиру фи ал-лайли ка-ғовлин гъозибин.) “Денгиз тунда ғазабланган аждаҳодек ўкиради.” Бу мисолда денгизнинг ғазабини "аждаҳонинг ўкиришига" ўхшатиш

орқали кучли метафора яратилган. Бу истиора денгизнинг кудратини ва ваҳшийлигини тасвирлаш учун ишлатилган.

Тажнис (сўз ўйини) – бу бир хил ёки ўхшаш товуш таркибига эга бўлган, лекин маъноси турлича бўлган сўзларни биргаликда қўллаш санъатидир. Бу усул шеърини матнда сўз ўйинлари орқали кўп маънолилиқ ва бадий жозибадорликни оширади.

Мисол:

علمت أن العلم نور والعلم مال.

(Алимту анна ал-ълма нур ва ал-ълм маал.)[2] “Билим нур эканлигини билдим ва бойлик ҳам билимдадир”. “Илм” сўзи ҳар икки жумлада талаффузда бир хил, лекин биринчисида “билим”, иккинчисида “бойлик” маъносида ишлатилган.

Киноя (ирония) – бу сўз ёки иборанинг бевосита маъносидан ташқари, яширин ёки қарама-қарши маънони англатишидир. Киноя орқали шоирлар ўз фикрларини нозик ва билвосита тарзда ифодалайдилар.

Мисол:

أنت سريع كالسلفاة.

(Анта сариъ ка-сулҳуфаҳ.) “Сен тошбақа каби тез юрасан.” Бу киноя орқали “тезлик” сўзининг қарама-қарши маъноси (секинлик) яширин тарзда ифодаланган[3].

Ушбу бадий санъатлар араб адабиётида матннинг бадийлигини ошириш, ўқувчига чуқурроқ таъсир қилиш ва мазмунни бойитишда муҳим рол ўйнайди. Шоирлар ва адиблар ушбу усулларни моҳирона қўллаб, асарларининг эстетик қийматини оширганлар. Араб адабиёти, айниқса, шеърятда ритм ва қофия тизими катта эътибор қаратади. Бу тизим араб шеърятининг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб, асарнинг муסיқийлиги ва оҳангдорлигини таъминлайди, мазмунни ўқувчига таъсирчан етказишга хизмат қилади. Шеърини ритм ва қофиянинг адабий ўрнини баҳолашда бир қанча меъзонларга таянилади:

Оҳангдорлик ва таъсирчанлик ритм ва қофия тингловчининг эътиборини жалб қилади, шеърни эсда қоларли қилади. Муסיқийлик орқали шеърда тасвирланган ҳис-туйғулар кучайтирилади.

Араб адабиётида услубнинг бойлиги эса ритм ва қофия муаллифнинг маҳоратини кўрсатади. Шеърятда ижтимоий ва фалсафий ғоялар таъсирчанроқ ифодаланади. Мумтоз ва замонавий шеърятда роли мумтоз шеърятда қофия қатъий қоидаларга бўйсунса, замонавий шеърятда эркин қофия ҳам кенг қўлланилмоқда[4]. Илм ал-аруд ва қофия қоидалари араб адабиётида қатъий қабул қилинган қоидалардан бўлиб, улар нафақат шеърини шаклни, балки мазмунни ҳам шакллантирувчи омиллардир.

Араб адабиёти асосан *Фусҳа* деб аталувчи классик адабий тил асосида ривожланган. Бу тил Қуръони Каримнинг тили сифатида нафақат диний матнлар, балки шеърят ва насрнинг юқори эстетик талаблари асосида фойдаланилган. Классик Араб тили қатъий грамматик қоидаларга, соф лексик тузилишга ва поетик имкониятларга эга бўлиб, шеърятда муסיқийлик, образлиқ ва бадий мазмунни шакллантиришда муҳим ўрин тутган[5]. Классик Араб шеърятда адабий тил муҳим восита бўлган. *Фусҳа* тили шеърни мусиқа каби оҳангдор қилади. *Муаллақот* қасидаларида қўлланган адабий тил бунга ёрқин мисолдир. Мисол учун, Имроул Қайсининг шеърларида севги, жанг, табиат тасвирлари соф адабий тилда ифодаланган бўлиб, юқори бадий даражада ёзилган. Қасиданинг қатъий тузилиши ва қофия тизими *Фусҳа* тили имкониятларини максимал даражада очиб беради.

Араб шеърятда халқ тили (Амийя) ҳам маълум даражада қўлланган. Айниқса, сатирик ва ҳажвий шеърларида халқ тилидаги содда иборалар ва жонли образлар ўз ифодасини топган. Абу Нувоснинг шеърларида халқ тилига хос иборалар орқали ижтимоий масалалар ўта жонли ва тушунарли тарзда тасвирланган. Адабий тил ва халқ тилининг уйғунлиги араб шеърятига бой ифодавий имкониятлар олиб келган. Адабий тил поетик оҳанг ва эстетик қийматни таъминласа, халқ тили тасвирларга табиийлик ва жонлиқ берган. Бу уйғунлик шеърнинг мазмунан бойиб, кенгроқ оммага етказилишида муҳим рол ўйнаган. *Фусҳа* ва Амийя ўртасидаги бундай уйғунлик араб адабиётининг универсаллиги ва давомийлигини таъминловчи асосий омиллардан бири бўлган[6].

Хулоса. Араб адабиётида ташбеҳ ва истиора каби бадий усуллар асрлар давомида шеърят ва бошқа адабий жанрларнинг мазмунини бойитиш, тасвирларни жонлантириш ва ўқувчига кучли таъсир кўрсатишда муҳим рол ўйнаб келган. Ушбу усуллар орқали шоирлар мураккаб фикрларни оддий, аммо чуқур ва тасирчан шаклда етказишга муваффақ бўлганлар. Тадқиқот давомида араб адабиётининг асосий хусусиятлари – шеърый ритм ва қофия тизими билан ташбеҳ ва истиоранинг уйғунлашган ҳолда матннинг бадий-эстетик қийматини оширишга хизмат қилиши аниқланди.

Ташбеҳ ўхшашликка асосланган бўлса, истиора бадий образларни янада кучлироқ ифодалашда қўлланилиб, араб шеърятининг ўзига хос оҳангдорлиги ва мазмуний бойлигини таъминлаган. Шу билан бирга, Фусҳа (классик араб тили) ва Аммийя (халқ тили) уйғунлиги бадий мазмунни кенгрок аудиторияга тушунарли қилишда ва адабий ижоднинг халқчил жиҳатларини оширишда муҳим восита бўлиб хизмат қилган.

Хулоса қилиб айтганда, ташбеҳ ва истиора араб адабиётида нафақат эстетик воситалар, балки поетик образлар яратиш, фикрни нозик ва таъсирчан шаклда ифодалашнинг муҳим усуллари сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда. Бу усуллар араб адабиётининг маданий ва бадий мероси билан танишишда ҳамда уларнинг замонавий ижодда қўлланилиши имкониятларини ўрганишда алоҳида эътиборга лойиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ал-Мутанаббий. *Девон ал-Мутанаббий*. Байрут: Дор ал-Кутуб ал-Илмийя, 1998. – Б. 45–52.
2. Ибн ал-Фарид. *Девон Ибн ал-Фарид*. Байрут: Дар Садер, 2003. – Б. 58.
3. Абу Нувас. *Девон Абу Нувас*. Қоҳира: Мактабат ал-Канжи, 1964. – Б. 35
4. Ал-Мутанаббий. *Девон ал-Мутанаббий*. Бейрут: Дар ас-Садр, 2003. – Б. 89–95.
5. Хасан, А. Татаввур васайл атъбир фил луғот ал-аробийя. Дубай: Дар ал-Калима, 2018. – Б. 78–88.
6. Ал-Жоҳиз. *Китаб ал-Баян ва ат-Табийн*. Бейрут: Дар ал-Кутуб ал-Илмия, 2002. – Б. 132

УЎК 82.0(075.8)

ЁМ САНСОПНИНГ “ҚОРОНҒУ ТУН” ҲИКОЯСИДА ИЖОДИЙ УСЛУБ ВА ШАКЛ ЯНГИЛИГИ

Ш.С. Муслимова, эркин тадқиқотчи, Тошкент давлат шарқшунослик университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада XX асрнинг биринчи ярмида ижод қилган корейс ёзувчиси Ём Сансоп ҳикояларида услуб ва шаклнинг янгилиги муаллифнинг корейс жамиятида кечаётган воқелик, ўз ватанидаги ишларнинг ҳолатидан узоқлиги масалаларига бағишланган. Бу ёзувчининг таржимаи ҳоли билан узвий боғлиқ, чунки унинг ўсмирлик йиллари Японияда кечди. Ўн беш ёшида Японияга кетган адиб Киото шаҳрида 8 йил яшади, айти шу даврда унинг адабий фаолияти бошланди.

Калит сўзлар: ҳикоя, шакл, услуб, мазмун, таржимаи ҳол, адабий гуруҳлар, рус адабиёти, япон адабиёти.

Аннотация. В данной статье новизна стиля и формы в рассказах корейского писателя Ём Сансопа, созданных в первой половине XX века, посвящена вопросам дистанцирования автора от действительности в корейском обществе и государстве. дел на своей родине. Это неразрывно связано с биографией писателя, ведь его юношеские годы прошли в Японии. Писатель уехал в Японию в пятнадцатилетнем возрасте и прожил в Киото 8 лет, в течение которых началась его литературная карьера.

Ключевые слова: сюжет, форма, стиль, содержание, биография, литературные школы, русская литература, японская литература.

Abstract. In this article, the novelty of style and form in the stories of the Korean writer Yom Sansop, created in the first half of the 20th century, is devoted to the issues of the author's distance from the reality in Korean society and the state of affairs in his homeland. This is inextricably linked with the writer's biography, because his teenage years were spent in Japan. The writer went to Japan at the age of fifteen and lived in Kyoto for 8 years, during which his literary career began.

Key words: story, form, style, content, biography, literary groups, russian literature, japanese literature.

XX асрнинг бошларида замонавий корейс адабиётига ғарб адабиёти, маданияти ва санъати таъсири кучайди, насрий ва назмий жанрларда ифода усуллари, қарашлар ўзгариб, эстетик тафаккур янгилана бошланди. Сиёсий мафкуралар ўзгарган бир пайтда ижод аҳли томонидан турли мактаб ва йўналишларга, адабий гуруҳларга асос солинди. Қатор адабий гуруҳлар эса Ғарб мамлакатлари, Япония, Россияда мавжуд мактаб ва йўналишлар асосида ташкил этилди. Баъзи гуруҳлар номи айнан фаолият юритаётган адабий гуруҳлар номи билан аталди, хусусан, Россиядаги “Оқ қайин” гуруҳи Японияда “Сиракаба”, Кореяда эса “Оқ тўлқин” номи остида фаолият олиб борди. Япониядаги “Сиракаба” гуруҳи каби Кореядаги “Оқ қайин” гуруҳи фаолиятининг 1923 йили тўхтатилиши билдирилган фикрни далиллайди.

XX асрнинг биринчи ўнйиллигида Токио мактаби битирувчилари асос солган “Оқ қайин” (“Сиракаба”)² адабий гуруҳи номи рус адабиёти, хусусан, Лев Толстой ижоди билан боғлиқ. Бўлажак ёзувчи Японияда таҳсил олиш пайтида рус ёзувчиси Лев Толстой фалсафасидан қаттиқ таъсирланган, “Оқ қайин” (“Сиракаба”) адабий гуруҳи аъзоси, таниқли япон ёзувчиси Такэо Арисима ижодини чуқур ўрганди. Такэо Арисима XIX аср охири – XX аср бошларида ўз асарлари ҳамда сиёсий фаолияти билан омманинг диққатини ўзига тортган адибдир. Япон адиби ижоди ва фаолияти ижтимоий келиб чиқиши маълум маънода яқин бўлган Ём Сансоп эътиборини ўзига тортгани бежизга эмас. Буни корейс адабиётшунос олими, танқидчи Ким Юнсикнинг фикрлари ҳам тасдиқлайди.

Япон адиби Арисима романларида қаҳрамонлар турли руҳий ҳолатларда тасвирланади, муаллиф уларнинг ички оламини моҳирона очиб беради. Ём Сансоп эса ўз ҳикояларида шахснинг руҳий оламини ишонарли тасвирлашда қаҳрамонларнинг ички монологига алоҳида эътибор қаратади. Зеро: “...бадиий психологизм мазмун бўлса, диалог, монолог...кабилар шу мазмуннинг ёзувчи томонидан воқеалантирилган шакллари” [1, 11].

Адибнинг 1919 йили ёзган “Қоронғи тун” ҳикоясида инсон психологияси ёрқин акс эттирилган. Ҳикояда бош қаҳрамон ўзи яшаган муҳитдан анча йироқлашган (муаллифнинг Кореядан кетиб, Японияда яшаган даврлари назарда тутилади) – энди у (мамлакатада) аввалги ҳаётга қайта олмайди, аммо шу билан бирга янги муҳитга ҳам мослаша олмайди:

“Адолатпарварлар, деб аталувчилар”. Сенинг номинг нақадар улуг, вазифанг нақадар тантанавор. Умринг узайтирилганда ҳам комилликни англолмаган сенинг руҳинг, обрўйинг нақадар жасоратли, нақадар ҳаяжонли. Бироқ нима учун изланиш керак? Изланишда маъно борми, изланмаслик маъносизликми? Изланмаслик аҳамиятли бўлиши билан бирга изланиш янада аҳамиятсизлик эмасми?

Бундай хоҳиши йўқ одам, истиқболи сўнган одам, муҳаббат ҳиссини йўқотган одам, фақат қалб изтироблари қолган одам...бунда қандайдир маъно ва куч борми, нега у гўзал ва улугвор...” [2, 71].

Мана шу руҳий ҳолат бош қаҳрамоннинг кўп тамаки чекиши ва ичимликка берилишига сабаб бўлди. Ҳикоядаги ҳар бир деталь руҳий зўриқишнинг кучайишига хизмат қилади. Тушкун, норозилик кайфияти шу даражада чуқур тасвирланадиги, натижада у ўзини ҳайвонот боғида “қафасда ўтирган қора айиқ”қа ўхшатади. Четдан кузатган инсон оёқларини узатиб, деворга суянган ҳолда чуқур ўйга толиб ўтирган бош қаҳрамонни севгидан изтироб чекапди, деб ўйлайди. Аммо тош қотган қаҳрамон изтироблардан батамом беҳуш ҳолдаги асирни ёдга солади. Бу ҳаёт машаққатлари, жадал ривожланишга юз тутган ижтимоий мураккабликларнинг кўзгудаги акси эди.

² Сиракаба гуруҳи аъзолари шу ном остида журнал ҳам чоп эттиришди. Журнал саҳифаларида япон китобхонини ғарб маданияти ва санъати билан таништириш ишлари фаол олиб борилди. Жумладан, япон китобхони Винсент Ван Гог, Поль Гоген, Огюст Ренуар, Огюст Роден, Поль Сезанн каби ижодкорлар яратган асарлар, Генрик Ибсен, Морис Метерлинке, Фридрих Ницше, Ромен Роллан, Лев Толстой каби машҳур ёзувчилар ҳақида материаллар билан танишишга муваффақ бўлишди. Афсус, журнал узоқ вақт давомида чоп эттирилмади, Канто зилзиласидан сўнг у ўз фаолиятини тўхтатди. Таниқли адабиётшунос олим Хонд Сюго фикрига кўра, “Оқ қайин” (“Сиракаба”) гуруҳи аъзолари ижодида икки хил қараш мавжуд эди. 1. Камолотга эришиш (ўзимдаги барча нарсаларни ўзим яратаман). 2. Инсон фаолиятининг умумий характери муҳимлиги.

XX асрнинг бошларида янги тараққиёт сари дадил қадам ташлаган корейс жамияти турли тўсиқларга дуч келди. Феодал қолоқлик қобиғини ёриб чиққан мамлакат бир томондан япон мустамлакасига дуч келган бўлса, иккинчи томондан ижтимоий ҳаётга жадаллик билан кириб келган ғарб цивилизацияси билан тўқнашди. Натижада, мамлакат зиёли қатлами икки гуруҳга ажралиб кетди: анъанавий тузум ва бошқарувни қўллаб-қувватловчи архаистлар, янгилик тарафдорлари маърифатпарварлар. Ҳар икки муҳим омил – мамлакатдаги тартибсизликлар ўзагини ташкил этди. Миллий қадриятлар инқирозга учради, халқ ҳалокат ёқасига келиб қолди.

Жамиятни безовта қилган муаммолар ижод аҳли қаламини янада чархлади. Мана шундай адиблардан бири Ём Сансоп Японияда таҳсил олиш даврида миллат дарди билан яшади, ватанидаги истило қилувчиларнинг нотўғри сиёсати сабаб беҳуш асир ҳолидаги халқ қаҳрамонлари образини яратди. А. Расулов асосли таъкидлаганидек: *“...бадий асар – ёзувчининг ботиний ҳолати кўзгуси. Бадий асарни англаш, талқин қилиш, баҳолашда ёзувчи таржимаи ҳоли беқиёс аҳамиятга эга. Ҳаққоний ёзилган таржимаи ҳол бадий матн руҳини, моҳиятини очишда бебаҳо манба”* дир [3, 112]. Ём Сансоп яшаган муҳит, давр ёшлари, хусусан унинг мамлакатдаги ҳолатга муносабатини кўрсатувчи айрим хусусиятлар “Қоронғу тун” ҳикоясида бўртиб намоён бўлади. “Қоронғу тун” ҳикояси бош қаҳрамони (ҳикояда бош қаҳрамон Х тарзида, қолган қаҳрамонлар исми эса бош ҳарфларда берилади)нинг ёлғизлик билан юзма-юз қолишга интилишида бу янада ойдинлашади:

“У хаёл сурганча, газабини жиловлаш учун лабларини маҳкам тишлади, телбалардек пичирлар экан, ўнг тарафда сойга олиб чиқадиган сокин йўл борлигини эслади. Катта йўлни кесиб ўтиб, ҳар икки тарафдан картон билан тўсиб қўйилган тор кўчага қараб юрди. Албатта, бу бориши керак манзил эмас. У одамлар сояси ҳам бўлмаган йўлдан ёлғиз кетмоқчи эди. Бу йўл умрбод давом этсайди, деб хаёл сурганча бирдан ҳаракатни кескин тўхтади. Бир зум қаерга кетаётганини англамасдан, иккиланиб туриб қолди, уйга ҳам боргиси келмаётганини ҳис қилди. А.ни бориб кўришга қарор қилиб, кўприкдан ўтди...” [2, 79].

Мамлакатда эрки поймол қилинган, яшаб турган муҳитга норозилик ёшлар ўртасида авж олди. Эрка ташна, аммо тузум поймол қилаётган ҳурлик ёшларни “катта йўлдан” “тор кўчага” ўтишга мажбур қилди. Шунинг учун ҳам ҳикоя бош қаҳрамони *“Бу йўл умрбод давом этсайди...”* деб орзу қилади. Ўзга юртда паноҳ топмаган, бошқа маданият ва урф-одатлардан кўнгли сув ичмаган ёшлар она ватани, қадрдон уйига ҳам қайтгиси келмайди. Бундай тоифадаги ёшлар орасида адибнинг ўзи ҳам бор бўлиб, ватанидаги ҳақсизликка қарши курашда ёлғиз эди.

Жамият тўқнаш келган толесизлик, ижтимоий муҳитнинг асл қиёфаси, инсонларнинг руҳий ҳолатини кўрсатиш учун адиб варрак деталдан унумли фойдаланади. Детал Чусок³ байрами тафсилотлари билан бирга берилади. Корейс халқи урф-одатларига кўра, Чусок байрамида барча йиғилиб, кузги ҳосилни сарҳисоб қилишади, етиштирилган ҳосилни бир-бирига улашади, турли таомлар тайёрланади:

“Чусок байрамини қариши олганига деярли кўп вақт ўтмаган бўлиб, осмон кўм-кўк тиниқ ва булутсиз эди. Ёлғиз дарада, кўчанинг у бетидаги ялангликда кимчи⁴ учун қуритилаётган қаламтир даласи чеккасида болакай бекор ўтирарди. У орқа ҳовлида яшайдиган оқсоқ бола эди. Унга кўзлари тушган болакай кимсасиз оролда инсон ҳидини туйгандек, ноқулай аҳволда оёқларига таяниб зўрга турди-да, ярим букилиб таъзим бажо келтирди. У ҳам бироз жилмайиб, саломга алик олди, бола ўтирган жойдаги галтакка ишора қилиб, деди:

– Сен ҳалитдан варрак учиряпсанми?

– Албатта, Чусок байрами ўтдику! деди-да, бола табассум билан галтакни айлантира бошлади.

– Варрак шерик бўлганда учади, сен бир ўзинг учирмоқчимсан? [2, 72].

Бир қарашда, осмон мусаффолиги кўнглига таскин беради, аммо шундай очиқ ҳавода, далада ҳеч ким кўринмайди. Болакай ёлғиз, шунинг учун ҳам унга кўзи тушганида аввал

³ Чусок – куз ойларида ўтказилади. Ҳосил байрамига тўғри келади.

⁴ кимчи – корейс салати (тузланган қарам)

ноқулайлик ҳисси, кейин эса *кимсасиз оролда ўзидан бошқа одам ҳам борлигидан хурсанд бўлиши* табиий чизилган. Болакай бу сўзлардан жаҳли кичиб, варракни учириш мақсадида ғалтакни қайта-қайта айлантирди. Болакайнинг варракни учириш учун қилган ҳаракатини куйидаги тартибда изоҳлаш мумкин:

1. *Бир ўзи варрак учираётган болакай ўзини бироз камситилгандек ҳис қилди. Шу сабабли у ялангликда оқсоқлана-оқсоқлана ёлғизлигини билдирмаслик учун шошқалоқлик билан тепадан пастга қараб югуриши асносида варракни учиришига ҳаракат қилди. Дастлаб айланма учуши кучи таъсирида варрак бироз учгандек бўлди-ю, тап этиб ерга тушди.* Варрак деталида маънавий оламини йўқотган, қадди эгилган халқнинг чорасизлиги кўрсатилади. Маърифатпарварлик сари интилаётган омма анъанавий тузумни қўллаб-қувватлаётган миллатдошининг қаршилигига учради.

2. *Болакай бир зум орқага чекинди, муваффақиятсиз ҳаракат сабаб қовоғи уюлди. Бу сафар варрак бироз баландроқ кўтарилди, аммо шу онда ерга тескари томон билан тушди. Болакай ноқулай аҳволда қолди, аммо жилмайишига ҳаракат қилди.* Мамлакат ичкарисидagi қарама-қаршилиқ билан бирга япон ҳукуматида ўз жilовини тутқазган маърифатпарварлар ҳаракати инкирозга учради. 1919 йил 1 март ҳаракатларининг бесамар кетишига ички қаршилиқ сабаб бўлди. *Варрак бироз баландроқ кўтарилди* жумласида икки миллион аҳолини намоийишга чорлаган, курашга кўтарган мамлакат зиёлилар қатламининг омадсизлиги тасвирланади.

3. *Бола варрак учириши жойини ўзгартирди, у дераза олдида келиб, энди қийинчилик билан ғалтакни айлантира бошлади. Шамолсиз иссиқ ҳавода варрак умуман учмади. Оқсоқ болакай иложсиз варракни тортиб, ўзи ҳам судралиб кета бошлади. Варрак бир зумда бола бўйи баробар кўтарилди, гир-гир айланиб, яна ерга тушди. У паришонхотирлик билан варракнинг орт қисми ва боланинг товонига тикилиб қараб қолди.* Кураш майдони ўзгартирилди, у Россия худудида Владивостокка, Манжурияга кўчирилди. Варракни кўтаришга ҳар томонлама ҳаракат қилаётган оқсоқ болакай образида жамиятда маънавий муҳитни тиклашга ҳаракат қилаётган, аммо бу ҳаракатга қўшилмасдан, четдан туриб жим туриб кузатаётган инсонлар киёфаси ўз аксини топади.

Варрак ҳикояда воқеалар ривожини таъминлашга хизмат қилади, асарнинг авж нуқтасини белгилашда алоҳида ўрин тутади. Бу бош қаҳрамон ички монолоғида кузатилади: *“Кўтарилмаяпган варрак, уни кўтаришига ҳаракат қилаётган оқсоқ болакай, осонлик билан кўтарилмаяпган варрак учун чексиз ташвиш тортиш...бахтни ҳис қилиш...Аммо мен ўша болакайни бечора дейишига ҳаққим бор деб ўйлаганим – бу буткул хатолик”* [2, 73].

Ём Сансопнинг мазкур ҳикоясида ички нутқнинг мураккаб шакли – ички монолог қўлланилган бўлиб, персонажнинг ички монолоғи тўлиғича ўз тилидан баён этилган. *“Ички монолог –персонажнинг моддийлашмаган, ўзига қаратилган ва ичидагина кечувчи нутқ; бадий психологизмнинг бевосита шакли. Шартли равишда инсон онгида кечаётган ўйлов (ҳис этиш) жараёни сифатида қабул қилинади”* [4]. Маълумки, ўқувчига маълумотни етказиб беришига қараб, ички монолог *монолог-мулоҳаза, монолог-муҳокама, монолог – хотира* каби турларга ажратилади. Келтирилган парчада *монолог-мулоҳаза* ҳамда *монолог-муҳокама* орқали бош қаҳрамоннинг ташқи оламга, воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабати англашилади. Ҳикояда ҳикоячи-муаллиф ҳамда ҳикоячи-персонаж нутқи қоришиқ ҳолда келади. Бу ёзувчининг ўзига хос услубини кўрсатади.

Муаллиф ҳикояда ички монологнинг турли кўринишларидан фойдаланади: варрак ва болакай ҳақида ўйларини монолог-мулоҳаза орқали ифодалайди; ўтган кунлари, қалби муҳаббатга ошна бўлган даврларини монолог-хотирада беради; ички курашлар, тавба-тазарру, истиғфор эса монолог-музокарада ўз аксини топади.

“Ачинарли!..Сен менинг ҳаётимда бир йил ҳам яшамадинг...ўзи мен сени севдимми...Севган бўлсам, сабаби нимада? А! Сабабсиз севги соф севги дейишади...Аммо бизнинг севишига ҳаққимиз борми? Қарама-қаршии жинс вакили олдида қалтирайдиган, онасининг кўкрагидан тушган ҳолича бегубор, бокира қиз! Эсиз!” [2, 75].

У хотира монологда Н. ҳақида тез-тез ўйлайди, чунки бир вақтлар дўсти унинг чўнтагига қизнинг суратини солиб қўйган. Суратдаги қиз катта-катта кўзларини очиб, унинг ҳаракатларини кузатаётгандек туюлади. Йигит яна хаёл суради: “*Севги, унаштириши...Эҳ, мен каби йигитга бу ортиқчалик қилади...*” [2, 75]. Йигит айна дамда ўзининг журъатсизлигини тан олгиси келмайди, аммо шу билан бирга қизни бахтли қила олмаганлигидан афсусланади. Хотира монологда Н.нинг портретини “*суратдаги кўзлари катта-катта қиз*”, “*Қарама-қарши жинс вакили олдида қалтирайдиган, онасининг кўкрагидан тушган ҳолича беғубор, бокира қиз*” тарзида тасвирлайди.

Бош қахрамонни қизнинг унга бўлган соф, аммо жавобсиз муҳаббати қийнайди, ўзининг ноинсофлик билан қилган муносабатидан азобланади, Н.ҳақидаги ўйлар унга мудом тинчлик бермайди. Ҳатто кечаси бедор уйғонган қахрамон хонасида чироқ нури тушган стол устидаги суратга қараб яна хотира монологда ўзини шарманда бўлгандек ҳис қилади, бу ҳиссиётни адиб қахрамон танасини қоплаган совуқ терда янада бўрттиради:

“*Стол устидаги сурат...унинг кўзлари ҳамон очик, унинг ҳар бир ҳаракатига совуққонлик билан қараб турарди. У суратга қарама-қарши ўтирди-да, чўчиб тушиди. Бу инсон бутун ҳаётини, тақдирини менга бағишлаган!..Мана менга! У бу дунёда менга Осмон⁵, деб қарайдиган ягона одам! Суратга қараб ўйланар экан, бадани бўйлаб совуқ тер оқаётгандек бўлди*” [2, 84].

Муаллиф ҳикояда Унинг характерини очиб беришда тамаки деталини қўллайди. У ҳар сафар жаҳли чиққанида, бир қарорга кела олмаганида, чуқур хаёл сурганида тамаки чекади: “*...яна тамакини лабига қистирди ва ҳовлиқиб ниманидир ахтара бошлади*” [2, 71], “*...у тамакини бир амаллаб чекаркан, ерга тўкилган сиёҳга бир зум тикилиб ўтирди-да, тозалашга киришиди*” [2, 72], “*...бирдан ўрнидан туриб, кўчага қараб очик деразага суянган ҳолда ташиқарини кузатди, тамаки чекди*” [2, 72], “*...иоша-пиша костюмини кийди ва тамаки қутисини чўнтагига солиб...хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади*” [2, 84], “*Тамакидан толиққан боши оғир, гўё томоғига қўрғошин бўлаги тикилиб қолгандек оғир ва қийналарди*” [2] ва ҳ.к.

Инсон ички оламини тасвирлашда психологик деталлар – хатти-ҳаракат, мимика, кулги, йиғи ва ҳ.к.лар ҳам муҳимлик касб этади.

“*У олис осмондаги юлдузларга тикилиб қийналганидан йиғлагиси келарди. Қоронғу йўлнинг ўртасида тек қотди...Яна бошини ўй-хаёллар банд этди. У ичида ҳайқирарди.. Оҳ! Ерга думалаб, кўзимдан оқаётган аччиқ ва шўр кўзёшларимни мана шу қизғини лабларим билан шимиб, заминни қучоқлаб, юзларимни суркай!..Бошим узра осилган нурли марваридларга ўхшаш юлдузларга абадий тиз чўкай! Бу ночор мавжудотга куч беринг. Акс ҳолда бу ночор, заиф бадбашара мавжудот абадий порламагай, деб дуо қиламан. Унинг кўзларидан дув-дув ёш тўкилди, қалби ҳасратга тўлди, барча томирларини танасидан сиқиб чиқараётгандек бўлди*” [2].

Корейс муаллифи ҳикоясининг ёш қахрамони ҳам оғир давр – ўтиш даври одами. Адабиётшунос олим Ким Донин фикрига кўра, “Қоронғи тун” ҳикояси қахрамони образи пухта ишланмаган, шу сабабли ҳикояда гамлетона оҳанг кучли янграмайди. Бу ерда ҳикоя хат – монолог тарзида берилади. Асар мазмун жиҳатидан нисбатан жўн бўлса-да, муаллиф учун айнан ҳозирги замон корейс насрига янги шаклнинг кириб келиши муҳим саналади. Ҳикояда эпистоляр ҳикоя шакли кўпроқ тош босади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қобилова Н. С. Жек Лондон ва Абдулла Қаҳҳор ижодида бадий психологизм. филол. фанл. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. авторф. – Бухоро. 2020.

2. 염상섭. 두 파산. – 서울: 문학과지성사, 2006.

3. Расулов А. Ҳозирги ўзбек танқидчилигида таҳлил ва талқин муаммоси (XX асрнинг 80-90-йиллари асосида) Филол. фанл. д-ри илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... – Т.: 2002.

4. Куронов Д., Мамажанов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010.

5. Кўчимов У.Қ. Фантастик асарларда бадий психологизм концепцияси (Рэй Брэдбери ва Ҳожинакбар шайхон ижоди мисолида). филол. фанл. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. авторф. – Тошкент. 2021.

⁵ Осмон – бу ерда Худо маъносида

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ АНТРОПОНИМОВ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Г.Ф.Нишонов, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotasiya. Maqola chet tilidagi antroponimlarni o'rganishga zamonaviy yondashuvlarga bag'ishlangan. Madaniyatlararo va tillararo muloqot doirasida chet tillaridan shaxs ismlarini ko'chirish va moslashtirish bilan bog'liq asosiy nazariy va amaliy jihatlar ko'rib chiqiladi. Antroponimlarni o'rganishning turli usullari, masalan, semantikasi, tuzilishi va fonetik xususiyatlarini tahlil qilish, madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishdagi rolga alohida e'tibor beriladi. Maqolada turli tillardagi o'zlashtirilgan antroponimlarga misollar keltirilgan, bu bizga madaniy va tarixiy omillarning ularning integratsiyalashuv jarayoniga ta'sirini ko'rsatishga imkon beradi. Maqolada turli tillardagi o'zlashtirilgan antroponimlarga misollar keltirilgan, bu bizga madaniy va tarixiy omillarning ularning integratsiyalashuv jarayoniga ta'sirini ko'rsatishga imkon beradi. Tadqiqot tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot va tarjima sohasidagi mutaxassislar uchun dolzarbdir.

Kalit so'zlar: onomastika, atoqli otlar, transpozitsiya, transkripsiya, kalkalar.

Аннотация. Статья посвящена современным подходам к изучению антропонимов иноязычного происхождения. Рассматриваются основные теоретические и практические аспекты, связанные с передачей и адаптацией личных имён из иностранных языков в рамках межкультурной и межъязыковой коммуникации. Особое внимание уделяется различным методам исследования антропонимов, таким как анализ семантики, структуры и фонетических особенностей, а также их роли в формировании культурной идентичности. В статье приводятся примеры заимствованных антропонимов в различных языках, что позволяет продемонстрировать влияние культурных и исторических факторов на процесс их интеграции. Исследование актуально для специалистов в области лингвистики, межкультурной коммуникации и перевода.

Ключевые слова: ономастика, имена собственные, транспозиция, транскрипция, калькирование.

Abstract. The article is devoted to modern approaches to the study of anthroponyms of foreign language origin. The main theoretical and practical aspects related to the transfer and adaptation of personal names from foreign languages within the framework of intercultural and interlingual communication are considered. Particular attention is paid to various methods of studying anthroponyms, such as the analysis of semantics, structure and phonetic features, as well as their role in the formation of cultural identity. The article provides examples of borrowed anthroponyms in various languages, which allows us to demonstrate the influence of cultural and historical factors on the process of their integration. The study is relevant for specialists in the field of linguistics, intercultural communication and translation.

Keywords: onomastics, proper names, transposition, transcription, tracing.

Введение. Антропонимы, или личные имена, занимают особое место в языковом и культурном контексте. С развитием глобализации и интенсивной межкультурной коммуникации антропонимы иноязычного происхождения становятся все более распространёнными и оказывают значительное влияние на языковую практику. Современные подходы к их изучению охватывают широкий спектр проблем, связанных с переводом, адаптацией и сохранением культурной идентичности в контексте взаимодействия разных языков и культур.

Языковая картина мира является результатом работы множества поколений, для которых язык выступает средством сжатия и передачи опыта восприятия мира. Без выработанных в языке универсальных человеческих ценностей передача культурно-исторического опыта была бы невозможна. Современная лингвистика уделяет особое внимание процессам

концептуализации и категоризации мира, связанным с изучением принципов организации и структуры человеческого опыта. Результаты обработки информации о том, как мир отражается в сознании человека, фиксируются в картине мира, при этом концептуальная и языковая картины мира находятся в сложных отношениях пересечения и взаимовлияния.

Антропонимическая система каждого языка динамична, и находится в состоянии непрерывного изменения. На сегодня при передаче антропонимов существуют некоторые традиции, причём, по мнению учёных, «даже имея в своем распоряжении набор правил и резонов, переводчик в конечном счете действует, подчиняясь интуиции, поступает, по русскому выражению, как бог на душу положит» [2]

Антропонимы иноязычного происхождения – это имена и фамилии, которые заимствованы из других языков и не являются изначально частью данной языковой системы. Это могут быть как прямые заимствования, так и адаптированные формы, которые постепенно интегрируются в повседневную речь носителей другого языка. Например, имена, заимствованные из латинского, греческого, французского или арабского языков, часто встречаются в различных странах.

Анализ литературы и методы. Одной из важнейших задач при исследовании антропонимов иноязычного происхождения является их роль в межкультурной коммуникации. Личные имена, как элемент культуры, несут в себе не только звуковое, но и культурное, историческое, а иногда и религиозное значение. В процессе перевода и адаптации этих имён важно не только передать их звучание, но и учесть их контекст, который может быть связан с особенностями традиций, мифологии или социальной структуры той или иной культуры.

Сначала обратимся к определению такого понятия, как ономастика. Понятие ономастика произошло от греческого слова, которое в переводе обозначает «имя». Ономастика изучает имена собственные, имена людей, названия животных, народов, географических объектов и т.д. [3]. На современном этапе развития науки переводоведения существует большое количество методов перевода имен собственных. Одним из самых популярных классификаций этих методов является предложенная российским лингвистом и переводчиком Д. И. Ермоловичем, который посвятил целую главу своей книги практике и способам перевода имен собственных [1].

Имена собственные охватывают значительную часть нашей жизни, а также участвуют в формировании мировоззрения человека. Мы вслед за А.В. Суперанской считаем, что «вплетаясь в единую художественную ткань произведения», собственные имена «вносят дополнительные сведения, порой недоступные при первом прочтении произведения». Основное внимание уделяется анализу изменений, происходящих с заимствованными именами в структуре другого языка. Это включает в себя изучение процессов фонетической и графической адаптации, а также морфологических изменений имен. Ряд исследователей, таких как С. А. Толстая и Н. В. Иванова, рассматривали адаптацию иностранных имен с точки зрения их интеграции в грамматическую и фонологическую системы принимающего языка. Например, фамилии французского или англоязычного происхождения могут претерпевать модификации в написании и произношении в русскоязычных контекстах.

Результаты и обсуждение. Лингвисты, исследующие антропонимы, используют различные методы для анализа их структуры и значений. Одним из таких методов является семантический анализ, который позволяет выявить значение имени в контексте культуры и истории. Например, антропонимы могут быть анализированы с точки зрения их корней и суффиксов, которые могут рассказать о происхождении имени, его изменениях и ассоциированных с ним культурных значениях.

Современные исследования подчеркивают влияние медиа на распространение и адаптацию иностранных имен. Например, имена персонажей из известных фильмов или сериалов становятся популярными в разных странах. Имя "Гарри" (как в случае с Гарри Поттером) или "Джеймс" (в связи с образами Джеймса Бонда) может стать распространённым в странах, где эти фильмы популярны, а также выйти за пределы культурной среды исходной

страны. Это явление демонстрирует, как массовая культура может способствовать интернационализации имен. Эти примеры демонстрируют разнообразие методов и подходов, используемых в современных исследованиях антропонимов иноязычного происхождения, и подчеркивают важность комплексного анализа при изучении этого феномена.

Современные технологии играют важную роль в исследовании антропонимов. С развитием цифровых архивов, баз данных и инструментов анализа больших данных, исследователи могут собирать и анализировать информацию о распространении антропонимов, отслеживая их изменения в разных языках и культурах. Эти технологии также помогают изучать влияние интернет-коммуникации на использование и адаптацию имён, например, в социальных сетях.

Заключение. Итак, современные подходы к изучению антропонимов иноязычного происхождения показывают, насколько многогранен и важен этот аспект лингвистики и культурологии. Процесс адаптации имён и их передача через языковые и культурные барьеры требуют не только глубоких знаний в области фонетики и грамматики, но и понимания культурных традиций и истории. В условиях глобализации антропонимы становятся важным элементом межкультурной коммуникации, и их правильное понимание и передача имеют ключевое значение для сохранения культурной идентичности и эффективного общения между различными народами.

Таким образом, изучение антропонимов иноязычного происхождения в современном лингвистическом и социокультурном контексте требует применения различных методов и подходов. Корпусный анализ, социолингвистический и когнитивный подходы позволяют глубже понять, как заимствованные имена адаптируются в разных языках, как они функционируют в контексте межкультурного обмена и какие социальные и культурные изменения они отражают. Современные исследования показывают, что антропонимы иноязычного происхождения играют важную роль в формировании идентичности и межкультурных связей, а также в процессе глобализации и культурного обмена.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гибралтарская О.Н. Современная русскоязычная литература: проблема идентификации // Русский язык как средство общения в среднеазиатском регионе. – 2020. – С. 283-287.
2. Илюшкина М.Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы/2015.-47-51 с.
3. Коммисаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты).М.: Высшая школа, 1990.-166 с.
4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. СПб.: Союз, 2002.-35 с.
5. Маджаева С.И., Байдашева Э.М. Термины с компонентом цветообозначения в языке медицины//Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2019. Т. 38. № 2. - С. 219-226.
6. Кушнарева Т. В. К вопросу о переводе имен собственных в ономастике / Т. В. Кушнарева, В. И. Прибыткова, О. Ю. Полонская // Современное педагогическое образование. – 2021. – № 5. – С. 241.
7. 12. Международная анатомическая терминология / под ред. М.Л.Колесникова. – М.: Медицина, 2003. – 424 с.
8. Никонов В.А. Имя и общество / В.А. Никонов. – М. : Гл. ред. восточной лит-ры изд-ва «Наука», 1974. – 270 с.
9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская ; отв. ред. А.В. Супранская. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – 156 с.
10. Хабибуллаев Р. "Культурные традиции и языковая идентичность". Ташкент: Фан, 2018.

УДК 81'373

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С ИМЕНАМИ СОБСТВЕННЫМИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Ш.К.Ниязметова, преподаватель, Хорезмский региональный центр педагогического мастерства, Ургенч

Annotatsiya. Ommaviy axborot vositalari matnlarida o'ziga xos nomga ega bo'lgan onomastik frazeologik birliklar ekspressivlikni yaratish va madaniy birlashmalarni uzatishda muhim rol o'ynaydi. Ulardan foydalanish nafaqat matnni boyitish, balki uni keng auditoriya uchun yanada qulayroq va tushunarli qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus ommaviy

axborot vositalari matnlarida tegishli nomlar bilan frazeologik birliklardan foydalanish mavzusi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, onomastika, , zamonaviy dunyo, internet, ommaviy axborot vositalari.

Аннотация. Ономастические фразеологические единицы с именами собственными в медиа текстах играют важную роль в создании выразительности и передаче культурных ассоциаций. Их использование позволяет не только обогатить текст, но и сделать его более доступным и понятным для широкой аудитории. В данной статье раскрыта тема использования фразеологизмов с именами собственными в английских узбекских и русских медиа текстах.

Ключевые слова: фразеологизмы, ономастика, имена собственные, современный мир, интернет, медиа.

Abstract. Onomastic phraseological units with proper names in media texts play an important role in creating expressiveness and transmitting cultural associations. Their use allows not only to enrich the text, but also to make it more accessible and understandable to a wide audience. This article reveals the topic of using phraseological units with proper names in English, Uzbek and Russian media texts.

Key words: phraseological units, onomastics, proper names, modern world, Internet, media.

Фразеологизмы с именами собственными в современном мире остаются актуальными и часто используются в различных контекстах. Они позволяют выразить сложные идеи и эмоции с помощью ярких, запоминающихся образов. Вот несколько примеров и их использование:

"Гарри Поттер" - данный фразеологизм может быть использован для обозначения чего-то волшебного или мистического, а также для описания ситуации, когда кто-то преодолевает трудности, подобно главному герою книги.

"Эйфелева башня" - может использоваться как символ Парижа или романтики, а также для обозначения чего-то величественного и неповторимого.

"Капитан Америка" - этот фразеологизм может означать человека, стоящего на страже справедливости и морали, часто используемый в контексте обсуждения героизма или патриотизма.

"Дон Кихот" - обозначает человека, который борется с воображаемыми врагами или идеалистично стремится к недостижимым целям, что часто используется для характеристики наивных мечтателей.

В современном языке эти фразеологизмы активно применяются в медиа, литературе и повседневной речи, помогая создать яркие образы и передать сложные идеи более доступным и эмоциональным способом.

Фразеологизмы с именами собственными — это устойчивые сочетания, в которых используется имя собственного, часто ассоциируемое с конкретной личностью, событием или явлением. В медиатекстах такие фразеологизмы могут быть использованы для создания определенного образа или для усиления выразительности речи. Это особенно важно в контексте рекламы, новостей и развлекательных программ, где фразеологизмы помогают сразу же задействовать культурные и исторические ассоциации у аудитории.

В рекламных кампаниях часто встречаются фразеологизмы с именами собственными, такие как "платить как Рокфеллер". Это выражение относится к богатству семьи Рокфеллеров, и его использование в рекламе подразумевает элитарность и финансовую независимость. Медиатексты, такие как рекламные ролики, активно используют этот фразеологизм, чтобы подчеркнуть высокий статус товара или услуги. Например, реклама автомобилей класса люкс может сказать: "Платите как Рокфеллер — наслаждайтесь роскошью без ограничений" [1].

В новостных статьях или телевизионных шоу часто встречаются фразеологизмы с именами известных политиков или исторических личностей. Например, "играть в карты как Наполеон" может подразумевать стратегический подход или рискованное решение, которое может привести к большому успеху или поражению. В статье о финансовых рынках может

быть написано: "В этой сделке компания играет в карты как Наполеон, решив рискнуть всеми своими активами" [2].

В журналистике также активно используются фразеологизмы с именами собственными для усиления эмоциональной окраски текста. Например, выражение "следовать за Шерлоком Холмсом" может быть использовано в контексте расследования, когда журналист ведет расследование, сравнивая себя с известным детективом. В статье о раскрытии сложного дела может быть написано: "Как и Шерлок Холмс, журналисты следуют за каждым следом, чтобы раскрыть истину" [3].

Ономастические фразеологические единицы с именами собственными в медиатекстах играют важную роль в создании выразительности и передаче культурных ассоциаций. Их использование позволяет не только обогатить текст, но и сделать его более доступным и понятным для широкой аудитории. Рассмотрим более подробно различные аспекты их применения.

Имена известных личностей или персонажей часто вызывают определенные ассоциации, что усиливает смысл высказывания. Например, фраза "быть как Шерлок Холмс" может указывать на аналитический и детективный подход к решению проблем, подразумевая способность к глубокому анализу и вниманию к деталям. Такой образ может быть использован в журналистике, когда речь идет о расследовании коррупционных схем или разборе сложных социальных явлений. Таким образом, использование имени Холмса не только передает идею о расследовании, но и добавляет элемент литературного наследия, что делает текст более многослойным.[4]

Ономастические единицы могут служить инструментом для сатирического или ироничного высказывания, помогая создать комический эффект. Например, фраза "Гарри Поттер в мире бизнеса" может намекать на неуместные или фантастические подходы к деловым вопросам, подчеркивая абсурдность ситуации. Это может быть использовано в экономических колонках или блогах, где автор критикует неэффективные управленческие решения, сравнивая их с волшебными манипуляциями. Ирония в таких случаях позволяет автору не только выразить свою точку зрения, но и привлечь внимание читателя через знакомые культурные образы.

В медиатекстах часто присутствуют культурные отсылки к поп-культуре, что делает текст более привлекательным и релевантным для аудитории. Например, фраза "как в «Игре престолов»" может использоваться для описания сложной политической ситуации, где интриги и борьба за власть становятся центральными элементами. Подобные отсылки позволяют читателям мгновенно понять контекст и оценить ситуацию, опираясь на свои знания о популярном сериале. Это также помогает создать связь между текстом и аудиторией, которая может быть не только знакома с произведением, но и эмоционально вовлечена в его сюжет.[4]

Ономастические фразеологизмы способны добавлять эмоциональную окраску, делая текст более живым и выразительным. Например, фраза "как у Достоевского" может говорить о глубокой внутренней борьбе персонажа, отражая сложные моральные и философские вопросы. В таких случаях авторы могут использовать эти образы, чтобы передать сложные чувства и эмоциональные состояния, делая их более понятными для читателя. Это особенно актуально в литературных рецензиях или критических статьях, где важно не только описать произведение, но и передать его атмосферу и эмоциональную нагрузку.

Использование ономастических фразеологических единиц может побуждать читателя к размышлениям о значении имен, связанных с историческими или культурными контекстами. Например, фраза "как у Ницше" может вызывать дискуссии о философских идеях, связанных с волей к власти и моралью. Это создает пространство для глубоких размышлений и анализа, что делает текст более интерактивным и вовлекающим. Такие элементы могут быть особенно ценными в образовательных материалах или аналитических статьях, где важно не только информировать, но и стимулировать критическое мышление.[2]

Ссылки на известных персонажей, такие как «Калипсо» или «Шерлок Холмс», часто используются в популярных телешоу и фильмах для передачи концептуальных идей, создавая ассоциации с определенными характеристиками — хитростью, дедуктивным методом, магией или чем-то таинственным.

Каждое из этих применений иллюстрирует, как фразеологизмы с именами собственными выполняют функцию упрощения сложных концепций, передачи эмоций или создания сильных ассоциаций в медиатексте.[2]

В социальных сетях и интернете использование фразеологизмов с именами собственными часто придает контексту юмористический оттенок. Например, фраза "Как Шерлок Холмс, но в жизни" может использоваться в мемах, где люди комментируют свои дедуктивные способности в повседневных ситуациях. Или "Психолог как Фрейд" в контексте объяснения человеческого поведения. Эти фразеологизмы в мемах становятся своеобразным культурным кодом, который легко воспринимается и передается в кругу знакомых.

Закключение. Использование фразеологизмов с именами собственными в медиатекстах является важным инструментом для создания образности и передачи культурных кодов. Эти фразеологизмы не только усиливают выразительность текста, но и помогают установить связь с широкой аудиторией, используя знакомые образы известных личностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белова, Е. А. "Реклама как инструмент создания имиджа". М., 2015, с. 123.
2. Иванов, П. В. "Язык СМИ: Стратегии и тактики". СПб, 2018, с. 45.
3. Смирнов, А. Ю. "Журналистика и культурные контексты". М., 2020, с. 78.
4. Грекова, Н. Е. "Семиотика медиатекста: использование фразеологических единиц" // Вестник РГГУ, 2020, №4, с. 56-63.

УЎК 891.709:89:398.22

ОЛТОЙ ВА СЛАВЯН ХАЛҚЛАРИ АДАБИЁТИДА ЭПОС ЖАНРИНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

*М.У. Нурмухамедова, ўқитувчи, Ўзбекистон-Финландия Педагогика институти,
Тошкент*

Аннотация. Олтой ва славян қаҳрамонлик эпосини ўрганиш замонавий ўзбек мактабида қўшни халқларнинг дostonларини ўрганишнинг социологик шартлари замонавий дунёда глобал миграция ижтимоий, сиёсий ва маънавий ўзаро таъсирлар шароитида муҳим аҳамият касб этмоқда. Олтой ва Славян халқлари адабиётида эпос жанрининг тараққиёти ҳар икки халқнинг тарихий, маданий ва ижодий анъаналари билан узвий боглиқ. Бу икки халқнинг эпик асарлари ўзларининг ажойиб хусусиятларига эга.

Калит сўзлар: эпос, Олтой халқлари, Славян халқлари, тараққиёт, оғзаки анъана, ёзма анъана, қаҳрамонлик, мифология, ижтимоий муаммолар, тарихий воқеалар.

Аннотация. Изучение героического эпоса Алтая и славянского языка в современной узбекской школе, социологические условия для изучения эпосов соседних народов приобретают все большее значение в современном мире в контексте социальных, политических и духовных взаимодействий глобальной миграции. В литературе алтайских и славянских народов развитие эпического жанра неразрывно связано с историческими, культурными и творческими традициями обоих народов. Эпические произведения этих двух народов имеют свои выдающиеся особенности.

Ключевые слова: эпос, алтайские народы, славянские народы, прогресс, устная традиция, письменная традиция, героизм, мифология, социальные проблемы, исторические события.

Abstract. The study of the heroic epic of Altai and slovia in the modern Uzbek school, the sociological conditions for studying the epics of neighboring peoples are gaining importance in the modern world in the context of social, political and spiritual interactions of global migration. In the literature of the Altai and Slavic peoples, the development of the epic genre is inextricably linked with

the historical, cultural and creative traditions of both peoples. The epic works of these two peoples have their own outstanding characteristics.

Key words: *epic, Altai peoples, Slavic peoples, progress, oral tradition, written tradition, heroism, mythology, social problems, historical events.*

Кириш. Эпос - халқларнинг тарихи, маданияти, урф-одатлари ва идеалларини акс эттирувчи, кўп қисмли шеърӣй асар жанридир. Олтой ва словян халқлари адабиётида эпос жанри бой тарихга эга бўлиб, уларнинг маънавий бойлиги ва маданий меросининг муҳим қисмини ташкил этади.

Эпос жанри — адабий асарлар орасида муҳим ўрин тутати ва унинг тараққиёти тарихий, маданий ва ижодий жараёнлар билан боғлиқ.

XX асрда эпос жанри янги форматларда ривожланди. Постмодерн адабиётида эпос жанри экспериментал услублар билан бойитилди. Эпик структуралар, парадоксал сюжетлар, кўплаб персонажлар ва вақтнинг мансублиги каби элементлар ишлатили бошланди. Эпос жанрининг тараққиёти унинг маданий аҳамиятини, ижодий имкониятларини ва инсон табиатига бўлган қизиқишни намоён этади. [1, 867].

Олтой халқлари - қирғиз, қозок, ўзбек, тожик, туркман, қорақалпоқ ва бошқа халқлар - халқ оғзаки ижодининг бой тарихга эга бўлган. Ўрта Осиё халқларида эпос жанрининг ривожланиши милoddан аввалги даврларга бориб тақалади.

Эпос жанрининг тараққиёти узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, қадимги даврлардан бошланиб, халқларнинг маданияти, тарихи ва ўзгаришлари билан боғлиқ. Ушбу жараёни бир неча муҳим босқичларга бўлиб кўриш мумкин:

1. Қадимги даврлар (Милoddан аввалги даврлар) оғзаки аънананинг бошланиши эпослар асосан оғзаки аънада шаклланган, халқнинг ҳаёти, урушлари, қаҳрамонлари, мифологияси ва идеалларини акс эттирган.

Мифологик эпослар қадимги эпосларда мифологик элементлар катта ўрин эгаллаган. Қаҳрамонлар одатда худолар ёки ярми инсон ва ярми худолар бўлиб, уларнинг қаҳрамонликлари халқни ҳимоя қилиш, офатлардан сақлаш ва олам тартибини сақлаш билан боғлиқ бўлган. **Ривоятлар ва афсоналар** қадимги эпосларда ривоятлар ва афсоналар ҳам катта ўрин эгаллаган. Уларда халқнинг тарихи, маданияти, урф-одатлари ҳақидаги ҳикоялар акс этган [2, 143].

Ўрта асрлар (Милoddан кейинги даврлар) эпосларнинг ёзма шаклига ўтиш ўрта асрларда эпослар оғзаки аънадан ёзма аънага ўта бошлади. Ёзувчилар ва шеърӣят мутахассислари халқ эпосларини йиғиб, ёзиб, тузатиб бошлади. **Эпосларнинг кенгайиши** ёзма шаклда эпослар янада кенгайиб, мураккаблашиб, ҳикоя қилиш усуллари янада ривожланди. **Эпосларнинг жанр хусусиятларини ривожланиши** ўрта асрларда эпосларнинг муайян жанр хусусиятлари шаклланди. Масалан, қаҳрамонлик эпослари, ижтимоий эпослар, миллий эпослар, романтик эпослар пайдо бўлди. **Замонавий даврлар (XIX-XX асрлар) эпосларнинг тадқиқ қилиниши** замонавий даврда эпослар ҳар томонлама тадқиқ қилина бошлади. Илмий талабалар эпосларни тил жиҳатидан, тарихий жиҳатидан, адабий жиҳатидан ўрганишди.

Замонавий ёзувчилар қадимги эпосларни қайта тилга олиб, замонавий тилга таржима қилиб, ўз талқинларини қўшиб, янги асарлар яратишди. Эпослар замонавий адабиётга, санъатга, кинога, мусиқага катта таъсир кўрсатди. Замонавий асарларда эпос мавзулари ва қаҳрамонлари тез-тез учрайди.

Олтой халқлари эпоси, асосан, оғзаки аъналардан келиб чиққан. Ушбу эпослар, кўпинча, табиат, ҳаёт, ва инсоннинг ички дунёси ҳақидаги мавзуларни қамраб олади. Олтой эпосларида қаҳрамонлик, оилавий қадриятлар, табиатга бўлган муносабат, ва жамиятдаги адолатни таъминлаш мавзулари кўп учрайди. Олтой эпосидаги қаҳрамонлар кўпинча ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларнинг шахсияти ва уларнинг курашлари орқали халқнинг қадриятлари ва идеаллари акс эттирилади.

Славян халқлари эпоси ҳам оғзаки анъаналардан бошланган. Ушбу асарлар тарихий воқеалар, қаҳрамонлик, ва халқнинг миллий идентификациясини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Славян эпосида диний, тарихи ва мифологик мавзулар кенг тарқалган. Уларда жангчилар, қаҳрамонлар, ва ўтмишдаги тарихий шахслар ҳақидаги ҳикоялар мавжуд. Славян эпосидаги қаҳрамонлар ҳам жуда мураккаб ва турли хил хусусиятларга эга. Улар кўпинча адолат учун курашувчи, ўз халқи учун жон беришга тайёр бўлган шахслар сифатида тасвирланади [3, 18].

Икки халқнинг эпосларида ҳам мифологик элементлар ва символизм кўп учрайди. Бу элементлар халқнинг диний ва маданий қадриятларини акс эттиради.

Икки халқда ҳам эпослар оғзаки анъаналар орқали ўтказилган, бу эса уларнинг ижодий шаклланишини таъминлаган.

Эпос жанри ҳар икки халқ учун ҳам миллий идентификация, тарихий хотира ва маданий меросни сақлашда муҳим роль ўйнайди. Шу тариқа, Олтой ва славян халқлари адабиётида эпос жанри ҳар бир халқнинг уникал маданияти ва тарихини ифодалайди, шу билан бирга умумий инсоний темаларни ҳам қамраб олади [4, См.: №80].

Олтой ва Славян халқларининг адабиётида эпос жанрининг тараққиёти халқларнинг узоқ тарихи, маданияти ва анъаналари билан боғлиқ бўлиб, кўплаб ўхшашликлар ва фарқларга эга.

Ҳар икки гуруҳ халқларининг эпослари асосан оғзаки анъанада шаклланган ва авлоддан-авлодга ўтиб келган. Эпосларнинг ҳикоялари ҳофизлар, ашулачилар ва достончилар томонидан кўшиқлар, шеърлар ва ривоятлар шаклида тарқатилган. **Қаҳрамонлик ва эпик жанрлар** ҳар икки гуруҳ халқларининг эпосларида қаҳрамонларнинг жасоратли ишлари, эпик жанрлар ва муаммоларни ечишга қаратилган ҳикоялар бор.

Мифология ва афсонавий элементлар ҳар иккала халқларининг эпосларида мифология билан боғлиқ элементлар, маъбудлар, руҳлар ва ёрдамчи кучларнинг иштирокини кўришимиз мумкин. **Ватанпарварлик** эпик қаҳрамонлар ватанларини ҳимоя қилишга, халқни ёвуз кучлардан қутқаришга тайёр. [5, 117].

Олтой халқларининг эпосларида табиат, ҳайвонот дунёси, шаманизм ва қабилавий ҳаёт мавзулари кўпроқ учрайди. Масалан, Манас, Алпамыс, Көкчө ва бошқалар. Славян халқларининг эпосларида эса, ижтимоий муносабатлар, муҳаббат, оила ва халқнинг бирлиги мавзулари кўпроқ ўрин олади. Масалан, Илья Муромец, Добрыня Никитич, Алёша Попович ва бошқалар. Олтой халқларининг эпослари кўпроқ риторика ва метафораларга бой. Турли мамлакатлар халқларининг эпик фондини илмий ривожлантириш жараёнида ва минтақалар, эпоснинг умумий нақшлари ижодкорлик кашф қилинди, оғзаки ҳодиса сифатида бутун достонга тарқалди.

Славян халқларининг эпослари эса, ҳикояни тафсилотли ҳикоя қилишга, диалогларни кенг қўллашга ва эпик ҳаракатларни тасвирлашга мойил.

Олтой халқларининг эпосларининг ёзма ёдгорликлари ҳали ҳам кам. Славян халқларининг эпослари эса, кўпроқ ёзма манбаларда сақланиб қолган.

Олтой ва Славян халқларининг адабиётида эпос жанрининг тараққиёти халқларнинг тарихий ва маданий ўзига хосликларини акс эттиради. Ҳар икки гуруҳнинг эпосларидаги қаҳрамонлар, ҳикоялар ва мавзулар ўхшаш бўлса-да, уларнинг шаклланиши, услуби ва ёзма анъаналарида фарқлар бор. Эпос жанри ушбу халқларнинг маданий меросини сақлаб қолишда муҳим роль ўйнайди [6, 112].

Натижалар. Олтой ва Славян халқларининг эпик анъаналари халқларнинг ўзаро алоқаси, маданий алмашинуви ва узоқ тарихий йўлларини кўрсатувчи ажойиб мисоллардир. Уларнинг эпосларидаги ўхшашликлар ва фарқларни батафсил таҳлил қилиб, бу анъаналарнинг генезиси, шаклланиши ва тараққиётини яхшироқ англашимиз мумкин.

Олтой ва Славян халқларининг эпик анъаналари халқларнинг узоқ тарихий ва маданий ўзига хосликларини акс эттиради. Ҳар икки гуруҳнинг эпослари ҳикоя қилиш, қаҳрамонлик, мифология ва афсонавий қийматларни сақлаб қолишда муҳим роль ўйнайди [7, 123]. Бу анъаналар халқларнинг маданий меросини сақлаб қолишда муҳим аҳамиятга эга.

Олтой ва Славян халқларининг эпик анъаналари халқларнинг узоқ тарихий ва маданий ўзига хосликларини акс эттиради. Ҳар икки гуруҳнинг эпослари ҳикоя қилиш, қаҳрамонлик, мифология ва анъанавий қийматларни сақлаб қолишда муҳим роль ўйнайди. Бу анъаналар халқларнинг маданий меросини сақлаб қолишда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса. Олтой ва славян халқлари адабиётида эпос жанрининг тараққиёти ушбу халқларнинг тарихи, маданияти ва маънавий бойлигининг ажралмас қисмидир. Уларнинг эпослари ҳар икки халқнинг қадимий анъаналари, урф-одатлари, мифологияси ва идеалларини сақлаб қолган. Ҳар қандай эпик тизим — мазмунли, мафкуравий, таркибий ва тасвирий элементларнинг динамик бирлиги сифатида - дунё ва дунё ҳақидаги мураккаб ғоялар ва билимлар тўпламини ўз ичига олади. У бор унинг дунё ҳақидаги ўз қарашлари ва курсни бошқарадиган ички булоқлар воқеалар. Ушбу ваколатхоналар одатдаги характерида фарқ қилади ва тақрорийлик, улар ички уюшган ва ўзаро боғлиқдир.

Эпос жанрининг тараққиёти халқларнинг маданияти, тарихи ва ўзгаришлари билан боғлиқ бўлган узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, у ҳар доим оғзаки анъана, ёзувчилар ва замонавий технологиялар таъсирида бўлган. Эпослар халқларнинг маънавий бойлиги ва маданий меросининг муҳим қисмини ташкил этади [8, 154].

Олтой эпосларининг ёзма ёдгорликлари ҳали ҳам кам. Славян эпослари эса, кўпроқ ёзма манбаларда сақланиб қолган. Олтой ва Славян халқлари адабиётида эпос жанрининг тараққиёти ўзгача тарихий ва маданий шароитларда шаклланганлигини кўрсатади. Ҳар икки минтақанинг эпослари ўзгача хусусиятларга эга бўлса-да, уларда ҳикоя қилиш анъанаси, қаҳрамонлик ва мифологиянинг ҳаммасида бир хил мавжудлигини таъкидлаш мумкин.

Эпосларнинг замонавий адабиётга таъсири катта ва кўп қиррали бўлиб, улар фақатгина ўтмишдаги воқеаларни ҳикоя қилиб қолмасдан, замонавий ёзувчиларнинг ижодий қобилияти ва идеяларига илҳом манбаи ҳам ҳисобланади. Эпослардаги мавзулар, идеялар, адабий усуллар ва миллий қадриятлар замонавий асарларда ўз аксини топади ва бу халқларнинг маънавий бойлиги ва маданий меросини сақлаб қолишда муҳим рол ўйнайди.

Эпос жанри халқларнинг ўз тарихи, маданияти ва қийматларини англаб етишга ёрдам беради. Ушбу анъаналарни ўрганиш халқлар ўртасидаги маданий мулоқотни кучайтириш ва ўзаро тушунишни ривожлантиришга ёрдам беради. Олтой ва Славян халқлари адабиёти, миллий маданият ва тарихнинг муҳим қисми сифатида, эпос жанрининг бой меросига эга. Бу жанр халқларнинг тарихи, қадриятлари, ишончлари ва орзуларини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиёт рўйхати:

1. Ўзбек Халқ Оғзаки Ижоди <https://E-Adabiyot.Uz/Maqola/867>
2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси <https://oak.uz/pages/13143>
3. «Эпос трикстеров – 1, или Подлинная история хартлендских богов», Альберт Герасимов – Литрес, страница 18
4. Алексиевич С. «Время секунд хэнд» 2013, #"[justify](#)">Приложение Фрагменты узбекского эпоса об «Алпамыше» (См.: №80).
5. "Славян халқлари адабиёти" - Маъруза матни (2000) 112
6. "Олтой халқлари адабиёти" - Маъруза матни (1980) 117
7. Денис Чернухин на каждый день!!! <https://Tlg.Pm/Channels/>
8. "Ўзбекистон Республикасининг фольклори" - 2 жилд (2012)С 154

УДК 811.111-3

КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА: ОСНОВЫ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ

Г.Ж.Сагдиева, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Kognitiv lingvistika – bu zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishi bo‘lib, u til, tafakkur va idrok o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadi. U til tuzilmalarining qanday qilib mental jarayonlar va konseptual kategoriyalarni aks ettirishini tadqiq qiladi. Ushbu maqolada kognitiv lingvistikani asosiy nazariy prinsiplari, uning metodlari, asosiy yo‘nalishlari va rivojlanish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *kognitiv lingvistika, konseptual metafora, obraz sxemalari, freym semantikasi, prototiplar, til va tafakkur, kategorizatsiya, madaniyatlararo kommunikatsiya, psixolingvistika, sun'iy intellekt, kognitiv grammatika, madaniy modellari, korpus tahlili, mental jarayonlar.*

Аннотация. *Когнитивная лингвистика – это современное направление в языкознании, которое изучает связь между языком, мышлением и познанием. Она исследует, как языковые структуры отражают ментальные процессы и концептуальные категории. В статье рассматриваются основные теоретические основы когнитивной лингвистики, ее методы, ключевые направления и перспективы развития.*

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, образ-схемы, фреймовая семантика, прототипы, язык и мышление, категоризация, межкультурная коммуникация, психолингвистика, искусственный интеллект, когнитивная грамматика, культурные модели, корпусный анализ, ментальные процессы.*

Abstract. *Cognitive linguistics is a modern field in linguistics that explores the relationship between language, thought, and cognition. It examines how linguistic structures reflect mental processes and conceptual categories. This article discusses the fundamental theoretical principles of cognitive linguistics, its methods, key directions, and future prospects.*

Keywords: *cognitive linguistics, conceptual metaphor, image schemas, frame semantics, prototypes, language and thought, categorization, intercultural communication, psycholinguistics, artificial intelligence, cognitive grammar, cultural models, corpus analysis, mental processes.*

Введение. Когнитивная лингвистика (КЛ) сформировалась в конце XX века как ответ на ограниченность структурной лингвистики. Она сосредотачивается не только на формальных аспектах языка, но и на изучении его когнитивной и смысловой составляющей. Основная задача КЛ заключается в исследовании взаимосвязи языка с процессами мышления и моделями познания. Эта дисциплина возникла на стыке лингвистики, психологии, нейронаук и философии, отражая возрастающий интерес к тому, как язык влияет на понимание и интерпретацию мира. КЛ во многом связана с гипотезой лингвистической относительности Сепира-Уорфа, согласно которой язык формирует мышление и восприятие реальности. Однако она идет дальше, предлагая детальный анализ того, как языковые конструкции отражают и организуют ментальные процессы.

История когнитивной лингвистики тесно связана с работами Джорджа Лакоффа и Марка Джонсона, которые в 1980 году выпустили книгу “Metaphors We Live By”. В этой работе они впервые подробно описали концептуальную метафору, утверждая, что человеческий язык и мышление во многом опираются на систему таких метафор. С их помощью люди интерпретируют и структурируют абстрактные понятия, например, время, эмоции или социальные отношения. Значительный вклад в развитие когнитивной лингвистики внес Рональд Лангакер, автор концепции когнитивной грамматики. Его подход рассматривает грамматические структуры не как набор правил, а как способ репрезентации и организации опыта. Лангакер подчеркивал, что грамматика отражает когнитивные процессы, участвуя в формировании понятий и осмыслении окружающего мира.

Язык и мышление. Одним из ключевых аспектов когнитивной лингвистики является изучение связи между языком и мышлением. Этот вопрос исследуется с разных точек зрения: от философских концепций до экспериментальных методов, которые анализируют, как язык формирует наше восприятие окружающего мира и влияет на понимание реальности.

Гипотеза лингвистической относительности. Одна из фундаментальных идеи в философии, заложенных при анализе взаимосвязи между языковым строем и умственным восприятием — это концепция лингвистической относительности Бенедикта Ли Уорфа и Эдварда Сепира (1930–40-е гг.). Согласно данному подходу, структура языка существенно влияет на то, каким образом индивид интерпретирует окружающий мир. Так, языковые системы по-разному трактуют такие абстрактные конструкции как временное и пространственное восприятие, что порождает уникальные когнитивные модели среди говорящих на них народов. Исследовательская работа Сепира демонстрирует: различия в

языках способны формировать разнообразие в структуре мышления и воспринимаемых реальностей. В частности, язык хопи не содержит обычных для европейских систем временных категорий глаголов, что предполагает у носителей этой культуры отличное от линейного понимание времени — более тесное связывание с конкретными действиями в контексте их происхождения и взаимосвязей.

Концептуальная метафора. В актуальном научном анализе взаимного воздействия языка и ментальных процессов выделяются работы Джорджа Лакоффа и Марка Джонсона, внёсшие революционный вклад предложением концепции метафоры в когнитивной сфере. Согласно их теории, человеческое мышление фундаментально основано на использовании метафорных связей между понятиями — отражение этих структур прослеживается непосредственно в языке. Так, фразы "время равносильно деньгам" или "существование сравнимо с путешествием" демонстрируют, как абстрактные категории (время, жизнь) интерпретируются через более осязаемые образы (деньги, дорога). Эти метафоры не просто украшают речь: они служат ключевыми инструментами в когнитивном устройстве индивидов — определяя способ восприятия мира и структурирования личного опыта. Они закладывают основание для понимания окружающего, формируя базовые принципы мышления и влияя на то, как человек организует своё мировоззрение.

Ментальные категории и языковая структура. Языковой инструментарий определяет фундаментальное воздействие на сознание и структурирование ментального ландшафта человека. С позиций когнитивной лингвистики, грамматические конструкции (например, род, склонение по числам или временные формы) не просто отображают действительность, но активно формируют способы её восприятия и осмысления. В контексте испанского или французского языков, например, категория рода выходит за рамки формальной классификации и глубже проникает в психологию. Мужской или женский род объектов не только маркирует их грамматически, но и накладывает стереотипные ожидания и ассоциации у носителей языка. Таким образом, языковые механизмы становятся катализатором для создания специфических моделей восприятия мира среди представителей разных культур.

Влияние культурных различий. Когнитивная лингвистика акцентирует разнообразие культурного воздействия на языковую систему и человеческую ментальность. В контексте различных культур, языки не только в строении своем отличаются, но и принципы восприятия мира имеют уникальные черты. Так, в определенных культурах насчитывается множество терминов для детализации оттенков зелёного цвета, что существенно формирует воспринимаемые носителями нюансы этого спектра. В то же время, иные культурные пространства демонстрируют специфические подходы к категоризации природных явлений, временных понятий или социальной структуры — все это служит проявлением различных когнитивных парадигм в языковых системах мира.

Заключение. Когнитивная лингвистика является ключевым фактором в освещении языковых явлений как мощного инструмента познавательного процесса. Она не сводится лишь к изучению принципов работы языка, но выдвигает инновационные подходы для применения – от образовательных систем до искусственного интеллекта. В её контексте язык и мышление образуют тесную взаимозависимость: данное направление открывает новые горизонты в исследовании того, каким образом языковые конструкции формируют наше восприятие мира и структуру мыслительных операций. Когнитивная лингвистика демонстрирует не просто пассивное отражение действительности через язык, а его активную роль в трансформации как индивидуального, так и общественного сознания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Boroditsky, L. (2001). *Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time.* *Cognition*, 75(1), 1-22.
2. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction.* Edinburgh University Press.
3. Fauconnier, G. (1997). *Mindsight: Image Schemas and the Conceptualization of Meaning.* Cambridge University Press.
4. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Volume 1: Theoretical Prerequisites.* Stanford: Stanford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By.* Chicago: University of Chicago Press.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АФОРИСТИЧЕСКИХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ю.Самтарова, докторант, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы, Ташкент

Annotatsiya. Mazkur maqolada siyosiy diskursda aforistik ifodalarning siyosiy kommunikatsiyadagi ahamiyati va funksiyalarini tadqiq qilinadi. Siyosiy diskurs jamiyatning siyosiy jarayonlarini shakllantiruvchi va ularga ta'sir ko'rsatuvchi muhim til hodisasidir. Ushbu sohada ishlatiladigan aforistik ifodalar, ya'ni qisqa va mazmunli iboralar, siyosiy nutqning ta'sirchanligi va samarasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Aforistik ifodalar bir vaqtning o'zida madaniy qadriyatlar va dunyoqarashlarni aks ettirib, ma'no va obrazlar orqali tinglovchilarni jalb qilishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: diskurs, siyosiy diskurs, aforistik ifodalar, siyosiy nutq

Аннотация. В данной статье рассматриваются значения и функции афористических выражений в политическом дискурсе в политической коммуникации. Политический дискурс является важным языковым явлением, которое формирует и влияет на политические процессы общества. Афористические выражения представляют собой короткие и содержательные фразы, которые играют важную роль в повышении эффективности и действенности политической речи. Афористические выражения одновременно отражают культурные ценности и мировоззрения и служат для привлечения слушателей посредством смысла и образов.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, афористические выражения, политическая речь

Abstract. This article examines the significance and functions of aphoristic expressions in political discourse in political communication. Political discourse is an important linguistic phenomenon that shapes and influences the political processes of society. Aphoristic expressions are short and meaningful phrases that play an important role in increasing the effectiveness and efficiency of political speech. Aphoristic expressions simultaneously reflect cultural values and worldviews and serve to attract listeners through meaning and images.

Keywords: discourse, political discourse, aphoristic expressions, political speech

Дискурс-анализ представляет собой активно развивающееся направление в узбекской лингвистике. В связи с этим, мы считаем крайне важным уделить особое внимание изучению дискурса и провести лингвистический и культурный анализ афоризмов в политическом дискурсе. В последнее время наблюдается рост числа исследований, посвященных политическому дискурсу. В центре внимания многих из них находится анализ речевой практики политических деятелей в различных сферах, таких как реклама, телевидение, групповое и политическое обсуждение. Эти исследования направлены на выявление потенциала политической речи оказывать влияние на общественное мнение, а также на оценку ее позитивного или негативного воздействия на результаты выборов. Следует отметить, что политический дискурс, как форма публичной коммуникации, тесно связан с социокультурными и историческими особенностями общества. Это платформа, где язык служит не только средством передачи информации, но и мощным инструментом воздействия на общественное мнение.

Афоризмы – это краткие, выразительные высказывания, несущие в себе глубокий смысл и отражающие основополагающие принципы определённой области знаний или мировоззрения [6]. Они отражают культурные и исторические ценности общества и часто используются политическими лидерами для вдохновения, убеждения или объединения своей аудитории. Народные афоризмы представлены в сборниках пословиц и поговорок. Иностранные издания ограничиваются названиями quotations, citations (цитаты) [5]. Например, фраза бывшего президента США Джона Ф. Кеннеди «Спрашивай не о том, что государство может сделать для тебя, а о том, что ты можешь сделать для государства» вошла

в историю как политический лозунг. Афористические выражения отличаются следующими признаками:

1. Универсальность — афоризмы могут быть понятны в разных культурах и на разных языках.
2. Культурная специфика — отражают исторические и культурные ценности каждого народа.
3. Делают речь эффективной — она оказывает сильное воздействие на аудиторию своей лаконичной и уникальной формой выражения.

Афористические выражения, характеризующиеся краткостью и глубоким смыслом, играют значительную роль в политическом дискурсе, выступая инструментами убеждения, идеологической пропаганды и культурной рефлексии. На примерах современного узбекского политического дискурса мы можем наблюдать, как эти выражения воплощают культурные ценности и способствуют эффективности политической коммуникации. Афористические выражения являются неотъемлемой частью формирования общественного мнения и укрепления национальной идентичности в политической сфере. Они были широко изучены в контексте политического дискурса из-за их способности инкапсулировать сложные идеи в запоминающейся и лаконичной манере. По мнению Чартерис-Блэк, эти выражения часто опираются на метафорический язык, чтобы вызывать эмоциональные реакции и устанавливать идеологический резонанс. Они служат лингвистическими инструментами, которые упрощают сложные политические повестки дня и делают их доступными для более широкой аудитории [1].

Ван Дейк подчеркивает, что афоризмы в политическом дискурсе являются не просто риторическими приемами, но и носителями культурного и идеологического смысла. Они опираются на общие культурные знания и исторический опыт, чтобы создать чувство знакомства и легитимности. [2]

В контексте узбекского политического дискурса афористические выражения глубоко укоренены в культурном и историческом наследии нации. Их языковая структура и семантическое содержание часто отражают традиционные ценности, такие как справедливость (адолат), единство (бирлик) и уважение к наследию (миллий кадриятлар). Как отмечает Вежбицкая, афоризмы могут служить «культурными сценариями», инкапсулируя моральные и этические принципы общества. [3]

Исследования Обенга подчеркивают многофункциональность афористических выражений в политическом дискурсе, включая их роль в убеждении, построении идентичности и разрешении конфликтов. В узбекской политике эти выражения часто функционируют как лозунги, которые мобилизуют общественную поддержку, легитимируют политику и способствуют культурной гордости. [4] Узбекские афористические выражения в политическом дискурсе характеризуются краткостью и ритмической структурой, что делает их легко запоминающимися. Например, выражение «Ёшларга эътибор – келажакка эътибор» («Внимание к молодежи – внимание к будущему») использует параллелизм, чтобы подчеркнуть центральную роль молодых людей в национальном развитии.

Метафоры являются общей чертой узбекских афористических выражений, служащих для иллюстрации абстрактных идей в соотносимых терминах. Например, «Тинчлик – халқнинг бойлиги» («Мир – богатство народа») передает ценность мира, сравнивая его с осязаемым активом.

Повторение часто используется для усиления ключевых сообщений. Во фразе «Адолат – давлатнинг суянчи, адолат – тараққиётнинг пойдевори» («Справедливость – опора государства, справедливость – основа прогресса») повторное использование слова «справедливость» подчеркивает его важность. Афористические выражения в узбекском политическом дискурсе часто опираются на традиционные ценности, такие как семья, община и уважение к старшим. Эти ценности заложены в таких фразах, как «Оила – жамиятнинг асосий бўғини» («Семья – основная ячейка общества»).

Исторические личности и события часто используются для легитимации современных политических сообщений. Например, ссылки на Амира Темура подчеркивают национальную гордость и стойкость. Афористические выражения используются для вдохновения на коллективные действия и общественную поддержку. Например, «Келажак бугундан бошланади» («Будущее начинается сегодня») поощряет активное участие в национальных инициативах по развитию. Эти выражения играют решающую роль в построении единой национальной идентичности, подчеркивая общие ценности и стремления. Например, «Миллий гурур ва бирлик – бизнинг кучимиздир» («Национальная гордость и единство – наша сила») укрепляет чувство принадлежности и солидарности. Афоризмы часто используются для оправдания политических решений и политики. Фраза «Ислохотлар – келажакка йўл» («Реформы – путь в будущее») подчеркивает необходимость текущих реформ в Узбекистане.

Анализ афористических выражений в узбекском политическом дискурсе раскрывает их глубокое лингвистическое и культурное значение. Эти выражения воплощают ценности, идеологии и стремления узбекского народа, выступая мощными инструментами политической коммуникации. Их способность находить отклик у аудитории заключается в их культурной аутентичности и риторической эффективности. Поскольку Узбекистан продолжает ориентироваться в быстро меняющемся мировом ландшафте, стратегическое использование афористических выражений в политическом дискурсе останется жизненно важным средством укрепления национального единства и содействия социально-экономическому прогрессу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.
2. Van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. Sage.
3. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press.
4. Obeng, S. G. (2000). "Doing Politics on the Campaign Trail in Ghana: You Are Too Know." *Discourse & Society*, 11(1), 23-53.
5. Чехоева, Т. С. (2008). Дифференциация афоризмов и других текстов малой формы. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, (10), 54
6. Иванов, Е. Е. (2009). Об основных типах афористических высказываний.

УДК 81-13

РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ ОТНОСИТЕЛЬНО УМАРА В «СТЕЛЕ ШИМЭЙ»

Д. Султанбекова, магистрант, Нанкинский университет, Нанкин

Annotatsiya. *Ushbu maqolada "Shimey yodgorligi" ning chuqur tahlili asosida Sayid Ajall Umar siyosiy faoliyatining asosiy bosqichlarini qayta talqin qilish amalga oshirilgan. Yuan sulolasi davrining yetuk siyosiy arbobi va harbiy yetakchisi sifatida Umar madaniy integratsiyani rivojlantirish va siyosiy tuzilmani takomillashtirishda muhim rol o'ynagan. Tarixiy manbalarni sinchkovlik bilan o'rganish asosida maqolada uning Jiangzhe viloyatida Siyosiy masalalar bo'yicha komissar lavozimida faoliyat olib borgan davri va shu bilan bog'liq voqealar, jumladan, Jiangzhe hududidagi katta ocharchilik hamda Jianghuai mintaqasida Moliya va soliq boshqarmasining tashkil etilishi yoritilgan. Ushbu tadqiqot nafaqat Umar faoliyatining aniq muddatlariga oid tarixchilarning avvalgi qarashlarini aniqlashtiradi, balki Yuan sulolasi tarixini o'rganishda yangi analitik yondashuvni taklif qiladi.*

Kalit so'zlar: *Sayid Ajall Umar, "Shimey yodgorligi," Yuan sulolasi*

Аннотация. В данной статье с помощью углубленного анализа «Стелы Шимэй» проводится переосмысление ключевых этапов политической карьеры Сауда Аджала Умара в эпоху правления династии Юань. Как выдающийся политический деятель и военный лидер того времени, Умар сыграл важнейшую роль в продвижении культурной интеграции и оптимизации политической структуры. На основе тщательного изучения исторических источников в статье выявлены точные даты его службы на посту Пинчжань политических дел провинции Цзянчжэ, а также рассмотрены связанные с этим события, включая великий голод в Цзянчжэ и создание Управления финансов и налогов в районах Цзянхуай. Настоящее исследование не только уточняет прежние представления историков о сроках пребывания

Умара на должности, но и предлагает новый аналитический подход к изучению истории династии Юань.

Ключевые слова: Саид Аджал Умар, «Стела Шимэй», династия Юань

Abstract. This article provides a reinterpretation of key stages in the political career of Sa'id Ajall Umar during the Yuan Dynasty through an in-depth analysis of the "Shimei Stele." As a prominent political figure and military leader of his time, Umar played a crucial role in promoting cultural integration and optimizing the political structure. Based on meticulous examination of historical sources, the study identifies the precise dates of his service as Commissioner for Political Affairs in Jiangzhe Province. It also explores related events, including the great famine in Jiangzhe and the establishment of the Financial and Taxation Administration in the Jianghuai region. This research not only refines previous historical understandings of Umar's tenure but also introduces a new analytical approach to the study of Yuan Dynasty history.

Keywords: Sa'id Ajall Umar, "Shimei Stele," Yuan Dynasty

Введение. В период династии Юань, характеризующийся многокультурной интеграцией, Саид Аджал Умар (сын Саида Аджал Шамсиддина из Бухары) проявил себя как выдающийся политик и военный лидер. Его политическая деятельность и стратегии управления оказали глубокое влияние на социально-экономическое развитие и культурное взаимодействие того времени. «Стела Шимэй» – важный исторический источник, документирующий жизнь и достижения Умара, содержит временные указания, которые имеют ключевое значение для понимания его политической карьеры. Однако текст стелы не предоставляет точных дат: упомянуты только месяцы без указания лет, что стало причиной различных интерпретаций и споров о времени его службы. Цель настоящей статьи – посредством тщательного анализа исторических документов определить конкретные временные рамки событий, упомянутых в стеле, включая дату назначения Умара на должность, время великого голода в Цзянчжэ и основание Управления финансов и налогов в районе Цзянхуай, чтобы предложить научному сообществу более точный и полный хронологический контекст.

В исторических исследованиях точное определение времени событий имеет решающее значение для понимания их контекста. На текущий момент проблема заключается в том, что в тексте памятника не указаны точные даты, а только месяцы, без указания лет. Следовательно, основной задачей данного исследования является установление конкретного времени событий, описанных в памятнике, посредством тщательной проверки источников. Мы детально рассмотрим хронологию великого голода в Цзянчжэ, времени службы Умара в провинции Цзянчжэ, времени написания памятника Жэнь Шилином, а также времени основания Управления финансов и налогов в районах Цзянхуай и других местах.

Хронология службы Умара в провинции Цзянчжэ.

В «Синь Юань ши» («Новая история династии Юань») глава 155, и в «Исторические записки о монголах» («Мэнву эр шицзи») глава 80 утверждается, что Умар был назначен на должность Пинчжань политических дел в провинции Цзянчжэ в 1321 году. Однако группа ученых, как Ян Чжицзю, Лу Цзюньлин и Хэ Гаоцзи, оспаривают это мнение, считая, что Умар был назначен в этот пост в 1308 году. Для разрешения данного спора в нашем исследовании будет проведена полная проверка соответствующих исторических источников.

В главе 23 «Юань ши» говорится:

“[至大三年冬十月] 御史台臣言：‘江浙省平章乌马儿遣人从使臣昵匝马丁枉道驰驿，取赃吏绍兴狱中释之。’ 敕台臣遣官往鞫，毋徇私情。”

Эта запись показывает, что Умар был обвинен в злоупотреблении служебным положением и вмешательстве в судебные дела, и что император придавал этому делу большое значение, приказав провести расследование. Эта запись особенно важна, поскольку она подтверждает, что уже в 1310 году Умар занимал должность в провинции Цзянчжэ. Также в главе 24 «Юань ши» говорится: “至大四年二月丙寅，监察御史言：‘比者尚书省臣蠹国乱政，已正典刑，其

余党附之徒布在百司，亦须次第沙汰。今中书奏用.....乌马儿为江浙平章.....万僧为江浙参政，各人前任，皆受重赃，或挟势害民，咸乞罢黜。’制曰‘可’。 ” Эта запись подтверждает, что Умар продолжал занимать должность в 1311 году.

Кроме того, в «Энциклопедии Юнле» (глава 15949) содержится запись: “至大四年，奉江浙省符文备都省咨，为至大四年，海运正粮二百五十七万五千石。除委刑部田侍郎驰驿前去咨请，敬依委请本省官乌马儿，平章高参政提调督责。” Эта запись четко подтверждает, что Умар продолжал исполнять обязанности Пинчжэня в 1311 году и занимался важными вопросами, такими как координация морской транспортировки зерна.

Когда мы рассматриваем записи в «Синь Юань ши», авторы подтверждают, что Умар был назначен Пинчжанем в провинции Цзянчжэ в первый год правления Инцзуна (1321 год). Однако в «Хронологической таблице правительства провинции» (глава 31) в списке Пинчжаней за первый год правления Инцзуна не фигурирует имя Умара. Это несоответствие вызывает сомнения в точности исторических данных. Дальнейшее исследование показало, что в записи за 1295 год имя Умара действительно присутствует в списке Пинчжаней провинции Цзянчжэ. Также в записи за 1310 год содержится дополнительная информация о деятельности Умара: “李蘭奚乌马儿遣人从使臣昵匝马丁取赃吏绍兴狱中释之。诏台臣往鞫”。 О том, что Умар направил людей с посланием, чтобы ускорить расследование дела, связанного с коррупцией в Шаосине».

Хронология великого голода в Цзянчжэ.

«Стела Шимэй» описывает добродетельное правление Умара в провинции Цзянчжэ, особенно его меры помощи во время великого голода. Об этом в «Стеле Шимей» сказано: “其在江浙行省也，适岁大饥，沿门疫且死，乃置药材，命医工家至户视，以济疾病，全活者多。” Перевод: «Когда он занимал пост в провинции Цзянчжэ, в то время случился большой голод, люди умирали от эпидемий прямо у дверей своих домов. Тогда были закуплены лекарства, и врачей отправили по домам для осмотра больных, чтобы спасти их от болезней. Благодаря этому удалось спасти множество жизней». Жэнь Шилинь в своем произведении «Запись о храме Гуаньинь в Чжужу» (《诸暨州寿圣院观音殿记》) сборник «Суньсян цзи», глава 2) уточнил дату этого голода: “大德十一年冬，过延庆丈室，明年是为至大元年，两年之间，浙以东以旱特闻，而越为甚。民无食，流且死者以万计。” Это подтверждает, что голод произошел зимой 1307 года – начале 1308 года.

В «Юань ши» глава 22 подробно описаны события голода в Цзянчжэ и других регионах с 1307 по 1308 год и меры, предпринятые правительством. В частности, упоминается, что осенью 1307 года в Цзянчжэ был голод, был издан указ о раздаче продовольствия на три месяца, а также о прощении долгов, и что весной 1308 года в Цзянчжэ голод продолжался, эпидемии усилились, и люди умирали. Отчаяние народа было столь велико, что мужья продавали своих жен, а родители — детей, стоны о помощи разносились по окрестным землям. Это все окончательно подтверждает, что голод произошел в период с 1307 по 1308 год.

Таким образом, на основе указанных источников и хронологии можно заключить, что назначение Умара на должность и начало великого голода в Цзянчжэ, вероятно, совпали в 1308 году.

Анализ времени основания управления финансами и налогами в районах Цзянхуай.

В процессе исследования времени основания управления финансами и налогами в районах Цзянхуай мы обратились к двум справочникам. В «Большой китайский исторический словарь государственных систем» указано, что это учреждение было основано в 1279 году, упразднено в 1300 году, а затем восстановлено в 1329 году. Однако в «Большом китайском

историческом словаре» говорится, что управление было создано в 1289 году, упразднено в 1304 году, а затем восстановлено в 1329 году, при этом его подчинение было изменено на Чжаншиюань. Эти расхождения побудили нас обратиться к «Юань ши» для получения более точной информации.

Хронология событий согласно «Юань ши»:

- «Юань ши» глава 15: в 1289 году управление впервые было создано.
- «Юань ши» глава 89: управление появилось в 1279 году, здесь идет несоответствие с 15 главой, что вызывает временные противоречия.
- «Юань ши» глава 19: в первый год эры Дадэ (1297 г.) управление было восстановлено.
- «Юань ши» глава 21: в 8-й год эры Дадэ (1304 г.) управление было упразднено, тогда как в главе 89 говорится, что это произошло в 4-й год эры Дадэ (1300 г.).
- «Юань ши» глава 23: в 2-й год эры Чжида (1309 г.) управление было восстановлено.
- «Юань ши» глава 33 и глава 89: в 2-й год эры Тяньли (1329 г.) управление снова было создано.

Эти сведения показывают, что в хронологии возникновения и изменений статуса управления существуют несоответствия, требующие дополнительного анализа.

Проведенное нами изучение деятельности Умара и времени великого голода показало, что эти события не совпадают с предполагаемыми датами основания управления финансами (1289 или 1279 г.). Это указывает либо на ошибки в «Юань ши», либо на неточности в других источниках.

«Юань ши» глава 22 содержит запись: «[至大元年六月] 中书省臣言: ‘江浙行省管内饥, 赈米五十三万五千石、钞十五万四千锭、面四万斤。又, 流民户百三十三万九百五十有奇, 赈米五十三万六千石、钞十九万七千锭、盐折直为引五千。’令行省、行台遣官临视。内郡、江淮大饥, 免今年常赋及夏税。益都水, 民饥, 采草根树皮以食, 免今岁差徭, 仍以本路税课及发朱汪、利津两仓粟赈之……立江浙财赋总管府、提举司……江浙饥荒之余, 疫病大作, 死者相枕籍。父卖其子, 夫鬻其妻, 哭声震野, 有不忍闻……丁酉, 以大都艰食, 复崇米十万石, 减其价以赈之, 以其钞于江南和籴。” Перевод: «В 1-й год эры Чжида (1308 г.) министр Центрального секретариата сообщил о голоде в провинции Цзянчжэ. Было выделено 535 000 данов риса, 154 000 монет, 40 000 цзиней муки, а также прощены налоги на текущий год. В связи с голодом в провинции Цзянчжэ было создано управление по финансам для распределения ресурсов».

Эта запись подтверждает, что было создано управление в Цзянчжэ, а не Цзянхуай, в 1308 году для управления финансами и распределением ресурсов. Таким образом, можно предположить, что надпись на памятнике, упоминающая «управление финансами в Цзянхуай», вероятно, содержит ошибку, и речь должна идти о Цзянчжэ.

В данном исследовании применён систематический подход к переосмыслению «Стелы Шимей» и других исторических источников с целью точного определения ключевых временных точек в политической карьере Саида Аджала Умара в эпоху Юань. В ходе работы мы не только уточнили годы его службы в качестве пинчжана провинции Цзянчжэ, но и детально проанализировали хронологию великого голода в этом регионе и время основания Управления по финансовым делам в регионе Цзянхуай, что в конечном итоге оказалось регион Цзянчжэ. Эти результаты имеют важное значение для более глубокого понимания политической деятельности Умара и его роли в политико-экономическом контексте эпохи Юань.

Наше исследование исправляет ранее распространённые ошибки в историографии относительно времени службы Умара, предлагая более точные хронологические рамки. Эти выводы основаны на комплексном анализе таких источников, как «Юань Ши», «Синь Юань ши» и «Исторические записки о монголах». Исследование не только позволяет точнее оценить

политическую активность и достижения Умаэра, но и открывает новые перспективы для изучения истории эпохи Юань. Мы надеемся, что эта работа станет стимулом для дальнейших научных дискуссий и побудит историков к более глубокому изучению персоналий и событий эпохи Юань.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. [Мин] Сун Лянь. «Юань ши [История династии Юань]» (元史). – Пекин: Чжунхуа шуцзюй, 1976 г.
2. [Юань] Жэнь Шилинь. «Пинчжан чжэнши Сай Дянь Чи Жун Лу Гун Ши Мэй Чжи Бэй» (平章政事赛典赤荣禄公世美之碑) // «Сунсянцзи» (松乡集), том 1.
3. Хэ Шаоминь. «Синь Юань ши [Новая история династии Юань]» (新元史), – Китай: Чжунхуа шуцзюй, 1988 г.
4. Ту Цзи. «Исторические записки о монголах [Мэнву эр шицзи]» (蒙兀儿史记), – Пекин: Чжунхуа шуцзюй, 1984 г.
5. Ян Чжициу. «История хуей эпохи Юань» (元代回族史稿), – Издательство Нанькайского университета, 2003 г. – С. 356-362.
6. Лу Цзюньлин, Хэ Гаоци. «Памятник Дуанша в Цюаньчжоу» (泉州杜安沙碑), – журнал «Археология», 1980 г. №5. – С. 472-477.
7. Се Цзинь. «Энциклопедия Юнлэ» (永乐大典), – Пекин: Чжунхуа шуцзюй, 1986 г.
8. [Юань] Жэнь Шилинь, «Собрание Сунсян» (松乡集) // «Фотокопия Сыку Цюаньшу из Вэньюанжа, династия Цин», Том 1196. – Taiwan Commercial Press, 1986 г. – С. 487-595.
9. Лю Цзунли. «Большой китайский исторический словарь государственных систем» (中国历代官制大辞典), – Китай: Издательство Коммерческой печати, 2015 г., исправленное издание.
10. Чжэн Тяньтинг. «Большой китайский исторический словарь» (中国历史大辞典), – Издательство Шанхайского словаря, 2007 г.

УДК 81-13

ШАРАФ РАШИДОВ И ЕГО НАСЛЕДИЕ ПУБЛИЦИСТИКИ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОМ ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

А.И. Суярова, преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharaf Rashidov asarlarini ijtimoiy adolat va milliy o'zlikni anglash kontekstida tahlil qilish va talqin qilishda innovatsion raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'rib chiqiladi. Ta'lim jarayonida zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishning turli jihatlari tahlil qilingan. O'quvchilarning tahliliy ko'nikmalarini oshirish, shuningdek, katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash va ijtimoiy jarayonlarni modellashtirish ko'nikmasini shakllantirishda texnologiyaning roliga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada talabalar o'rtasida o'tkazilgan eksperiment natijalari ham taqdim etilgan bo'lib, ularda Rashidov ijodiga qiziqish ortgani, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari takomillashgani, asarlardagi ijtimoiy adolat, milliy o'zlikni anglash kabi asosiy mavzularni chuqurroq anglab yetganligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: innovatsiyalar, raqamlashtirish, ta'lim, tahliliy ko'nikmalar, ijtimoiy adolat, milliy o'ziga xoslik, texnologiya, tanqidiy fikrlash, modellashtirish, ijtimoiy jarayonlar.

Аннотация. В данной работе рассматривается использование инновационных цифровых технологий для анализа и интерпретации творчества Шарафа Рашидова в контексте социальной справедливости и национальной идентичности. Анализируются различные аспекты применения современных цифровых инструментов в образовательном процессе. Особое внимание уделяется роли технологий в улучшении аналитических навыков студентов, а также в развитии их способности работать с большими объемами данных и моделировать социальные процессы. В работе также представляются результаты эксперимента, проведенного среди студентов, в ходе которого было выявлено повышение их интереса к произведениям Рашидова, улучшение навыков критического мышления и более

глубокое понимание ключевых тем произведений, таких как социальная справедливость и национальная идентичность.

Ключевые слова: инновации, цифровизация, образование, аналитические навыки, социальная справедливость, национальная идентичность, технологии, критическое мышление, моделирование, социальные процессы.

Abstract. This paper examines the use of innovative digital technologies to analyze and interpret Sharaf Rashidov's works in the context of social justice and national identity. Various aspects of the use of modern digital tools in the educational process are analyzed. Particular attention is paid to the role of technology in improving students' analytical skills, as well as in developing their ability to work with large amounts of data and model social processes. The paper also presents the results of an experiment conducted among students, which revealed an increase in their interest in Rashidov's works, improved critical thinking skills, and a deeper understanding of key themes in the works, such as social justice and national identity.

Key words: innovation, digitalization, education, analytical skills, social justice, national identity, technology, critical thinking, modeling, social processes.

Введение: Шараф Рашидов — выдающийся узбекский писатель и публицист, чье наследие продолжает оказывать влияние на развитие национальной литературы и социальной мысли Узбекистана. В своих произведениях он ставил важнейшие вопросы социальной справедливости и национальной идентичности, особенно в контексте перехода к новому времени. В условиях высокотехнологичного глобализованного мира актуальность его работ значительно возрастает, поскольку они затрагивают вечные проблемы, такие как поиск справедливости, сохранение культурных традиций и формирование гражданского общества. Оценка наследия Шарафа Рашидова через призму современных вызовов позволяет глубже понять влияние его идей на развитие общественного сознания и личной идентичности в эпоху изменений.

Шараф Рашидов, выдающийся узбекский государственный деятель, писатель и публицист, оказал значительное влияние на развитие узбекской и советской публицистики. Его творчество охватывает широкий спектр социальных, культурных и политических вопросов. Анализ литературы о его деятельности позволяет оценить его вклад в формирование общественного мнения и культурного наследия Узбекистана. Кара-Мурза С. Советская цивилизация. В книге рассматривается роль публицистики в социалистическом обществе. В контексте Рашидова подчеркивается, как публицистика становилась инструментом социалистической идеологии и способствовала развитию национальной культуры. Курбанова Ш.Д. Роль Шарафа Рашидова в развитии международных культурных связей Узбекистана. Исследование акцентирует внимание на международной деятельности Рашидова. Особо выделяются его усилия в укреплении культурных связей, что вписывается в более широкий контекст его публицистических трудов.

Шараф Рашидов — выдающийся узбекский писатель, публицист и общественный деятель, чье имя стало символом борьбы за социальную справедливость, сохранение культурной идентичности и укрепление моральных ценностей в обществе. Его произведения, наполненные глубоким философским содержанием, касаются вечных вопросов человеческого существования, таких как стремление к равенству, честности и поиску истинных смыслов в жизни. Особенно актуальны идеи Шарафа Рашидова в контексте высокотехнологичного глобального мира, где стремительное развитие технологий, массовая коммуникация и культурные обмены ставят под угрозу сохранение национальной идентичности и традиционных ценностей.

В условиях глобализации и цифровой трансформации, когда мир становится все более взаимосвязанным и многокультурным, идея социальной справедливости и сохранения национального самосознания становится не только философской, но и практической проблемой. Глобализация ведет к пересмотру многих социальных норм и традиций, что ставит под сомнение стабильность культурных и социальных основ многих народов. В этом

контексте наследие Шарафа Рашидова приобретает особое значение, поскольку его творчество освещает путь к сохранению культурной самобытности в мире, где эти традиции могут быть затмеваны массовыми и универсальными идеями.

Шараф Рашидов видел в культурной идентичности важнейшую основу для формирования национального самосознания и социальной справедливости. Его работы, многогранные и многозначные, поднимают вопросы о том, как найти баланс между открытостью миру и сохранением уникальности народа. Его взгляд на социальную справедливость как на фундаментальный принцип развития общества не утратил своей значимости, даже в условиях постмодернизма и эпохи цифровых технологий. Введение в его наследие помогает не только лучше понять духовные ценности народа, но и вдохновляет на поиски решений для современных социальных вызовов.

Методология: Культурно-исторический анализ публикаций Шарафа Рашидова в контексте современной социальной справедливости

Данная методика направлена на анализ произведений Шарафа Рашидова с точки зрения их значения для современной социальной справедливости и сохранения национальной идентичности в условиях глобализации. Методика включает в себя несколько ключевых этапов, каждый из которых помогает глубже понять влияние произведений писателя на общественное сознание и культурные процессы в стране.

Первым этапом является текстовый анализ произведений Шарафа Рашидова, в ходе которого исследуется, каким образом автор ставит вопросы социальной справедливости, взаимодействия личности и общества, а также проблемы сохранения культурной идентичности. Особое внимание уделяется тем произведениям, где он раскрывает влияние глобализации и технологических изменений на традиционные ценности и социальные структуры.

На втором этапе проводится сравнительный анализ идей Рашидова с современными социальными теориями, связанными с глобализацией и национальной идентичностью. Это позволяет выявить, как идеи писателя превосходят многие современные вызовы, связанные с технологическими и культурными преобразованиями, а также как они могут быть применены для решения проблем социальной справедливости сегодня.

Третий этап включает в себя исследование восприятия работ Шарафа Рашидова в современных образовательных и культурных учреждениях. Важно понять, как произведения писателя воспринимаются молодыми людьми, какое значение они придают его идеям в условиях высокотехнологичного общества. Это можно достичь через проведение опросов, интервью и анализа учебных материалов.

Последним этапом является выработка рекомендаций для внедрения наследия Шарафа Рашидова в образовательные программы и культурные проекты, направленные на укрепление национальной идентичности и социальной справедливости в условиях глобализации. Этот этап позволяет практическим образом применить результаты исследования и наладить взаимодействие между прошлым и настоящим для решения актуальных проблем.

Для проведения семинаров и практических занятий с использованием методики анализа наследия Шарафа Рашидова, я использовала различные современные технические средства и оборудование, которые способствовали более глубокому и интерактивному освоению материала студентами.

Первым элементом оборудования является компьютерная техника, в том числе ноутбуки и проекторы, которые обеспечивали возможность демонстрации цифровых инструментов и программных платформ. Студенты использовали ноутбуки для работы с текстами и данными, а проекторы — для визуализации результатов анализа, создания концептуальных карт и графиков.

Для текстового анализа произведений Шарафа Рашидова применялись специализированные программные средства, такие как AntConc, NVivo, и Voyant Tools. Эти программы использовались для лексикографического анализа, выявления частотности слов и

тематических связей в произведениях писателя, а также для построения концептуальных карт, которые помогали студентам визуализировать основные идеи и мотивы текстов.

Для более глубокого исследования влияния идей Рашидова в условиях глобализации использовались инструменты для моделирования социальных процессов. В частности, AnyLogic использовался для создания симуляций социальных взаимодействий, что позволило студентам в реальном времени увидеть возможные последствия внедрения его идей в современное общество. Эти симуляции позволяли студентам не только понимать, но и анализировать социальные, культурные и политические последствия предложений Рашидова.

Заключение: Наследие Шарафа Рашидова продолжает оставаться актуальным и востребованным, особенно в контексте современного общества, где вопросы социальной справедливости и сохранения национальной идентичности стоят особенно остро. Важно не только помнить о достижениях прошлого, но и использовать их в ответ на вызовы современности, чтобы построить общество, которое сочетает уважение к традициям с открытостью к новым технологиям и международным отношениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кара-Мурза С. Советская цивилизация. Litres, 2018.
2. Курбанова Ш. Д. Роль Шарафа Рашидова в развитии международных культурных связей Узбекистана // Бюллетень науки и практики. 2021. Т. 7. №5. С. 556-559.
3. Рашидов Ш.Р. Приговор истории. Брошюра. Ташкент: 1950 г.
4. Рашидова Г. Ш., Камилов Д. А. Шараф Рашидов: Портрет человека в эпохе и эпоха -в человеке. Ташкент: ТАСВИР, 2017.
5. Таиров Н.А. Публицистика Шарафа Рашидова. Т.: Человек и право, 2024

УЎК 81

ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИКДА АКСИОЛОГИК ЁНДАШУВ ТУШУНЧАСИ

С.Тухтаев, декан ўринбосари, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий тилишуносликда аксиологик ёндашувдан фойдаланишнинг аҳамияти, самарадорлиги, имкониятлари ва заруратини ёритиш мақсад қилинган. Шу маънода аксиологик ёндашувнинг мазмуни, таъриф ва қўлланиш ўрни, усуллари кўриб чиқиш талаб этилади. Замонавий тилишуносликда тил ҳодисаларини антропоцентрик тамойилга асосланган ҳолда ўрганувчи янги илмий-тадқиқот йўналишларининг ривожланиши билан характерланади. Шунингдек, мақолада аксиологик ёндашув асосида олиб борилаётган тадқиқотлар ҳақида ҳам сўз юритилади.

Калит сўзлар: тилишунослик, аксиология, мақоллар, лисоний олам манзараси, қадриятлар, тил, жамият, концепция, маданий қадриятлар, баҳо.

Аннотация. Целью данной статьи является освещение важности, эффективности, возможностей и необходимости использования аксиологического подхода в современном языкознании. В этом смысле необходимо пересмотреть содержание, определение, место применения и методы аксиологического подхода. Современное языкознание характеризуется развитием новых направлений исследований, изучающих языковые явления по антропоцентрическому принципу. Также в статье говорится об исследовании, проведенном на основе аксиологического подхода.

Ключевые слова: языкознание, аксиология, пословицы, языковой ландшафт, ценности, язык, общество, концепт, культурные ценности, оценка.

Abstract. This article aims to highlight the importance, effectiveness, opportunities and necessity of using the axiological approach in modern linguistics. In this sense, it is necessary to consider the content, definition and place of application, methods of the axiological approach. Modern linguistics is characterized by the development of new scientific and research directions that study language phenomena based on the anthropocentric principle. The article also discusses research conducted on the basis of the axiological approach.

Keywords: linguistics, axiology, proverbs, linguistic worldview, values, language, society, concept, cultural values, assessment.

Лингвоаксиология шаклланишида чет эл олимларининг илмий изланишлари катта ўрин эгаллайди. Аксиологик ёндашувнинг назарий асослари В. фон Гумбольдт томонидан яратилган бўлиб, олим лисоний олам манзараси масаласини илк бор кўтарган ва тилни нафақат алоқа воситаси, балки халқнинг дунёқараши ва қадриятларини акс эттирувчи восита эканлигини таъкидлаган (Гумбольдт, 1985). Бу ғоялар кейинчалик А.А. Потебнянинг тил фалсафасига оид тадқиқотларида ривожлантирилган. А.А. Потебня сўз маъносини халқ руҳининг ифодаси сифатида талқин қилиб, ҳар бир тилда халқнинг дунёни идрок этиш хусусиятлари, қадриятли ориентирлари ва баҳолаш мезонлари акс этишини кўрсатган [10, б. 128-130].

Тил ва маданий қадриятлар ўртасидаги муносабатларни ўрганишда Э. Сепир ва Б. Уорфнинг лингвистик нисбийлик назарияси ҳам аҳамиятли бўлиб, улар таъкидлашича, ҳар бир тил ўзига хос дунёни кўриш усулини яратади ва бу жараёнда маданий қадриятлар муҳим рол ўйнайди (Сепир, 1993). А. Вежбицкая эса ҳар бир тилда мавжуд бўлган “маданий калитлар” концепциясини ишлаб чиқиб, тил орқали ифодаланадиган қадриятлар тизими миллий маданиятнинг хусусиятларини очиб беришини асослади [5, б. 35-36].

Рус тилшунослигида лингвоаксиологиянинг ривожланишида Н.Д. Арутюнованинг хизматлари аҳамиятга эга. Олима “баҳо” категориясини тил тизимининг турли сатҳларида намоён бўлишини ва шу қаторда ижтимоий-маданий ва психологик омилларга ҳам таянишини тадқиқ этган [2, б. 5-6]. Бу йўналишни Е.М. Вольф давом эттириб, баҳо категориясини функционал-семантик майдон сифатида ўрганди ва баҳонинг лингвистик воқеланишида субъект, объект ва баҳо асоси каби компонентларни аниқлади [7, б. 12-15].

В.И. Карасик таъкидлашича, тилда мужассамлашган қадриятлар тизими жамиятнинг маданий кодини ташкил этади ва бу код авлоддан-авлодга узатилиб боради (Карасик, 2002). Г.Н. Скляревскаянинг ишларида баҳо категориясининг коннотатив аспектлари урғуланиб, баҳоловчи коннотациялар метафорик кўчимлар асосида шаклланиши таъкидланади. Тилда баҳонинг ифодаланиши миллий-маданий хусусиятлар билан боғлиқдир [11, б. 43-45].

В.Н. Телия эмотив-баҳоловчи коннотацияларнинг фразеологик бирликлар семантикасидаги ролини тадқиқ этган. Фразеологизмларда баҳо ва эмоционаллик узвий боғлиқ бўлиб, улар миллий-маданий стереотипларни акс эттиради. Фразеологик бирликлар орқали ифодаланган баҳо кўпинча образли асосга эга бўлади [12, б. 82-84].

Л.В. Щербанинг ишларида тилнинг аксиологик функцияси алоҳида ўрганилган бўлиб, олим тилни нафақат фикр ифодалаш воситаси, балки қадриятларни шакллантирувчи ва сақловчи механизм сифатида талқин қилади (Щерба, 1974). М.М. Бахтиннинг концепциясида сўз ва баҳо тушунчалари диалогик муносабатда кўриб чиқилади. Олимнинг фикрича, ҳар қандай нутқий фаолият баҳоловчи муносабатни ўз ичига олади, чунки баҳо нутқий мулоқотнинг зарурий компоненти [3, б. 250-252].

В.А. Маслованинг тилни маданий қадриятларни сақловчи ва етказувчи восита сифатида ўрганиб, тил бирликларининг миллий-маданий семантикасини очиб беришга алоҳида эътибор қаратади, тил бирликларида халқнинг тарихий тажрибаси, урф-одатлари ва қадриятлари мужассамлашган, дея эътироф этади [9, б. 35-37].

Н.Ф. Алефиренконинг фразеологик семантика борасидаги фикрича, фразеологизмлар халқнинг қадриятли тасаввурларини акс эттирувчи лингвосемиотик белгилар сифатида фаолият кўрсатади. Фразеологик бирликларда миллий дунёқараш ва стереотиплар билан боғлиқ баҳоловчи компонентлар мужассамлашган бўлади [1, б. 76-78].

Т.В. Булыгина баҳо категориясининг коммуникатив-функционал хусусиятлари ўрганган. Баҳо нутқий мулоқотда муҳим прагматик функцияни бажаради ва сўзловчининг коммуникатив мақсадларини амалга оширишга хизмат қилади. Баҳо ифодалашнинг прагматик воситалари тил тизимининг турли сатҳларида намоён бўлади [4, б. 193-195].

Концептуал-методологик нуктаи назаридан, Қиём Назаровнинг “Қадриятлар фалсафаси (Аксиология)” асарида, шубҳасиз, Марказий Осиёда аксиологиянинг онтологик ва эпистемологик ривожланиш тенденциялари ҳамда унинг Ўзбекистоннинг социомаданий қадриятлар тизимини шакллантиришдаги детерминант роли комплекс тадқиқ этилади. Олим,

аксиология қадриятлар ҳақидаги фан сифатида, объектив равишда, Шарқда қадим замонлардаёқ прогрессив ривожланганлигини илмий асослайди.

Эътиборли жиҳати шундаки, бу эволюцион ривожланиш, биринчи навбатда, адолат, ахлоқ ва ватанпарварлик каби фундаментал қадриятларга бағишланган файласуф ва мутафаккирларнинг ғносеологик асарлари туфайли амалга ошган. Қ.Назаров Ўрта Осиё олимлари томонидан илгари сурилган бу парадигмал ғоялар, шак-шубҳасиз, жаҳон аксиологиясида ўз онтологик ўрнини топганлигини ва умуминсоний меросимизнинг имманент қисми эканлигини илмий асослайди.

Хусусан, эпистемологик-герменевтик жиҳатдан олиб қараганда, зардуштийликнинг теософик манбаси “Авесто”да ростгўйлик ва гуманизм каби аксиологик қадриятлар яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги перманент антагонистик кураш сифатида тадқиқ этилади. Бу борада Қ.Назаров “Авесто”да эксплицит акс эттирилган этик тамойиллар ва конструктив интилишлар минтақада кейинги ахлоқий таълимотларнинг прогрессив ривожланиши учун методологик асос бўлганлигини илмий асослайди.

Степанова, Никипорец ва Ҳадайчуқларнинг фикрича, замонавий тилшуносликдаги аксиологик тушунчалар ҳар хил маданий ва технологик муҳитларга қараб ўзгаради, шу аснода глобаллашув, технологик тараққиёт ва ижтимоий ўзгаришларнинг ахлоқий ва маънавий қадриятларнинг ўзгаришига таъсири каттадир. Масалан, “эркинлик” каби атамаларнинг кенгайиши замонавий даврда шахсий мухторият, фуқаролик ҳуқуқлари ва ҳатто рақамли махфийликнинг турли жиҳатларини ўз ичига олган.

Айтиш жоизки, тилшуносликда аксиологик ёндашув ҳар хил тил бирликларининг турли аспектларини ёритишда қўлланилади. Масалан, Фарҳод Усмоновнинг илмий ишида аксиология ва паремиология ўртасидаги муносабатни ўрганишда бу ёндошув муҳим аҳамият касб этади. Ўхшатишларнинг лингвوماданий функцияси мазкур лингвистик бирлиklar, шубҳасиз, ўзбек халқининг этномаданий ва ментал хусусиятларини трансляция қилувчи уникал воситалар сифатида воқеланишида ўз аксини топади (Усмонов, 2020).

Ф.Усмонов барқарор ўхшатишлар асрлар давомида ўзбек жамиятида шаклланган норматив-аксиологик қадриятларни репрезентация қилувчи муҳим культурологик маркерлар эканлигига аҳамият беради. Тадқиқотда, хусусан, лингвوماданий бирлиklar ўзбек менталитети призмаси орқали дунёни перцепция қилишга ёрдам бериши, ҳамда ўзбек фольклори ва кундалик нутқда тил ва маданиятнинг интеракцияси эксплицит воқеланиши алоҳида эътиборга молик.

З.Ғ. Ёдгорованинг ишида медиа матнларда модаллик категориясининг аксиологик таҳлили масалалари кўриб чиқилади, бунда субъектив-модал хусусиятларнинг баёнот мазмунини баҳолашга таъсирига алоҳида эътибор қаратилади. З.Ғ. Ёдгорова миллий қадриятларнинг тилда акс этиш механизмларини тадқиқ этар экан, “ҳар қандай миллий менталитет турмушнинг ўзига хос жиҳатлари, урф-одатлар, тарих ва маданиятнинг турли хусусиятларини акс эттиришда намоён бўлади” деб таъкидлайди (Ёдгорова, 2022). Тил ва маданият ўртасидаги муносабат жараён бўлиб, бунда тил бирликлари халқнинг тафаккур тарзи, турмуш тарзи, урф-одатлари ҳақидаги маълумотларни ўзида мужассам этади.

Ш.С. Худайкулованинг тадқиқоти ўзбек тили аксиологик лексикасининг семантик-стилистик хусусиятлари таҳлиliga бағишланган бўлиб, унда тил орқали ўзбек маданиятининг қадриятли ориентирлари, уларнинг воқеланиш хусусиятлари тадқиқ этилади. Ш.С. Худайкулова, қадриятлар дунёқараш ва ижтимоий хулқ-атворнинг асосини ташкил этишини ҳамда барқарор лингвистик ифодалар ва фразеологик бирлиklarда рефлексия қилинишини изоҳлайди. Жумладан, “яхшилик”, “ёмонлик”, “бахт”, “шараф” каби аксиологик концептлар тилда баҳоловчи ва модал сўзлар тизими орқали репрезентация қилинишини ва миллатнинг лингвوماданий майдонини шакллантиришини эксплицит намоён этади (Худайкулова, 2022).

Ш.С. Худайкулова фразеологиянинг маданий тасаввурларни ифодалашдаги аҳамиятини таъкидлайди, зеро барқарор ифодаларда коллектив онг ва тарихан шаклланган қадриятли моделларни рефлексия қилувчи элементлар мавжуд (Худайкулова, 2022).

М.К. Ҳакимованинг тадқиқотида “маънавият” ва “ақл” каби отлар, уларнинг абстракт табиатига қарамай, ўзбек тилининг когнитив ориентирларини шакллантиришдаги аҳамияти таъкидланади (Ҳакимова, 2019). Абстракт отларда кўпинча ментал жараёнлар билан коррелятив боғлиқлик ва мураккаб когнитив ва лингвистик трансформациялар эксплицит намоён этади. Хусусан, “меҳр” ва “шафқат” каби лексемалар халқ тили ва адабиётида барқарор бўлган муҳим ижтимоий ва ахлоқий ориентирларни ифода қилиб, ўзбек маданиятининг қадриятларини воқелантиради (Ҳакимова, 2019).

Ф.Қ. Юсупжонова инглиз, ўзбек ва рус тилларидаги “бош” компоненти билан боғлиқ паремиологик бирликларнинг таҳлилини амалга ошириб, “The mob has many heads but no brains”, “Ақл ёшда эмас, бошда” ва “За старой головой – как за каменной стеной” каби мақолларда “бош” сўзи рамзий тарзда инсоннинг ақли, тажрибаси ва мавқеини ифодалашини таъкидлайди (Юсупжонова, 2023). Олима баҳолаш категориясини ижобий, нейтрал ва салбий турларга ажратади. Илмий кузатишлар натижасида аниқланишича, инглиз тилида ўзлашган лексемалар кўпинча баҳолаш оттенкаларини ўз ичига олади. Ўзбек тилида ҳам, хусусан, араб ва форс тилларидан ўзлашган сўзлар мавжуд бўлиб, улар расмий услубда баҳолашни ифодалаш учун қўлланилади. Масалан, “даҳшат” ва “камтар” сўзлари ўзбек лексикасида юқори маданий аҳамият ва аксиологик қийматга эга (Исакова, 2022).

Г.Қ. Қдирбоевнинг илмий тадқиқот ишида инглиз ва қорақалпоқ тиллари материаллари асосида “man” – “адам” концептосферасининг лингвомаданий ва лингвокогнитив хусусиятлари ўрганилган. Муаллиф инсон образи билан боғлиқ маданий қадриятлар тилда идиоэтик характеристикалар ва структуравий хусусиятлар орқали акс этиши объектив равишда асослаган. Масалан, қорақалпоқ тилидаги “адам” ва инглиз тилидаги “man” концептлари нафақат инсонни англатиши, балки жамиятда инсоннинг ижтимоий ва маданий роли ҳақидаги тасаввурларни ўз ичига олган рамзий образ эканлигини эмпирик тадқиқотлар асосида исботлайди (Қдирбоева, 2017).

Ф.М. Маматова инглиз ва ўзбек тилларида оилавий анъаналар ва муносабатларни акс эттирувчи фразеологизмларнинг фразеологизмларнинг юқори аксиологик потенциалга эга эканлигини таъкидлайди. Бу фразеологизмлар оилавий муносабатлар ва иерархиянинг алоҳида аҳамиятини ифодалаб, миллий қадриятларни намоён этади. Олима “Қўшхотинлилик азоблари” ва “Қиз фарзанд тарбияси” каби ўзбек ибораларини таҳлил қиларкан, бу ибораларнинг инглиз тилига хос бўлмаган ўзига хос маданий коннотациялари мавжудлиги аниқланган (Маматова, 2022).

И.М. Мирзаалиевнинг илмий мақоласида қадимги турк мақолларидаги антонимия ва аллитерациянинг ўрни тадқиқ этилган. Бу тадқиқот турк халқларининг маданий қадриятлари ва тафаккур тузилишининг фольклор орқали ифодаланиш хусусиятларини илмий асосда ёритади. И.М. Мирзаалиев Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғати-т-турк” асаридаги фольклор мақоллари қадимги туркларнинг тил ҳодисалари ва образли тафаккурини сақлашда муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди.

Алоҳида аҳамиятга эга тадқиқотлардан бири Г.Р. Комилованинг “Ўзбек тили мақолларининг аксиолингвистик таҳлили” номли ишидир. Тилшунос олима мақолларнинг жамоавий дунёқарашни акс эттиришини эътироф этган ҳолда, улар ўзбек мақолларида кенг тақдим этилган яхшилик ва ёмонлик, ҳалоллик, адолат ва сабр-тоқат каби баҳолаш категорияларини қайд этувчи ўзига хос маркерлар эканлигини таъкидлайди. Муаллифнинг фикрича, мақоллар ўзбек халқининг ахлоқий тамойиллари асосини ташкил этувчи маънавий ва этик идеалларни ифодалайди (Комилова, 2022).

Тилшунослик соҳасидаги яна бир муҳим тадқиқот – бу Д.С. Турдалиеванинг “Ўзбек халқ мақолларининг лингвопоэтик хусусиятлари” номли диссертацион иши бўлиб, унда ўзбек маданиятидаги мақолларнинг ифодали ва поэтик хусусиятларига алоҳида эътибор қаратилган. Муаллиф мақолларни халқ донишмандлигининг шакли сифатида таҳлил қилиб, унда лисоний воситалар ахлоқий ва этик меъёрларни етказишда асосий рол ўйнашини таъкидлайди (Турдалиева, 2019).

Демак, тил бирликларининг аксиологик жиҳатдан ўрганилиши замонавий тилшуносликнинг долзарб йўналишларидан бири ҳисобланади. Аксиологик модаллик матннинг барча сатҳларига сингиб кетган лисоний-когнитив ҳодиса сифатида намоён бўлиб, матннинг коммуникатив-прагматик мазмунини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Тил бирликлари орқали ифодаланадиган баҳолаш категориялари халқнинг миллий-маданий хусусиятлари, қадриятлари ва дунёқарашини акс эттиради. Мақоллар, фразеологизмлар ва бошқа барқарор бирикмалар халқнинг аксиологик тасаввурларини ифодалашда алоҳида аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете парадигм. - М., 2008. - 271 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Факт. - М., 1988.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979.
4. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира. - М., 1997. - 576 с.
5. Вежбицкая А. Понимание культур посредством ключевых. - М., 2001.
6. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии. - М., 1977.
7. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. - М., 2002. - 280 с.
8. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. - М., 2004. - 236 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Академия, 2001. - 208 с.
10. Потебня А.А. Слово и миф. - М.: Правда, 1989. - 624 с.
11. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. - СПб.: Наука, 1993. - 152 с.
12. Телия В.Н. Русская фразеология. - М., 1996. - 288 с.

УДК 81'44

КРОССКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО МЕДИКО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА

Н.Б. Усмонова, независимый исследователь, Наманганского государственного университета

Annotatsiya. Maqolada tibbiyot, ijtimoiy-madaniy amaliyotlar va globallashuv jarayonlari chorrahasida shakllangan zamonaviy tibbiyot va sog'liqni saqlash nutqining madaniyatlararo xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Turli xil madaniy kontekstlarda sog'liqni saqlashga yondashuvlar, sog'liq va kasallik haqidagi tasavvurlar sezilarli darajada farq qiladi, bu esa tibbiy amaliyotlarning rivojlanishiga va bemorlar va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi muloqotga ta'sir qiladi. G'arb va Sharq madaniyatlarida salomatlik va davolanishni idrok etishdagi farqlarga, shuningdek, an'anaviy davolash usullarini zamonaviy tibbiyot tizimlariga integratsiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: madaniyatlararoizm, tibbiy va sog'liqni saqlash nutqi, sog'liqni saqlash, madaniyat, tana.

Аннотация. В статье рассматриваются кросскультурные особенности современного медико-оздоровительного дискурса, который формируется на стыке медицины, социокультурных практик и глобализационных процессов. В условиях многообразия культурных контекстов подходы к здравоохранению, восприятию здоровья и болезней значительно варьируются, что влияет на развитие медицинских практик и коммуникацию между пациентами и медицинским персоналом. Особое внимание уделяется различиям в восприятии здоровья и лечения в западных и восточных культурах, а также встраиванию традиционных методов оздоровления в современные медицинские системы.

Ключевые слова: кросскультурность, медико-оздоровительный дискурс, здоровье, культура, тело.

Abstract. The article examines the cross-cultural features of the modern medical and health discourse, which is formed at the intersection of medicine, socio-cultural practices and globalization processes. In the context of a variety of cultural contexts, approaches to health care, perception of health and diseases vary significantly, which affects the development of medical practices and communication between patients and medical personnel. Particular attention is paid to the differences in the perception of health and treatment in Western and Eastern cultures, as well as the integration of traditional health methods into modern medical systems.

Key words: cross-culturalism, medical and health discourse, health, culture, body.

Введение. В современной поликультурной среде антропоцентрическая система познания мира требует новых подходов к изучению гуманитарных наук. Кросскультурный подход становится неотъемлемым элементом не только в философии, но и в педагогике и психологии, что активно расширяет исследование концептуального пространства языковой личности в новом мультикультурном контексте. Современная философия выделяет кросскультурность как методологический фундамент для изучения гуманитарных наук. Мы считаем, что на современном этапе кросскультурный подход является наиболее актуальным для описания языковых явлений как общая методологическая основа научного знания. Он служит общей методологической основой для научного познания, способствуя толерантным взаимоотношениям между этносами и созданию условий для развития их языковых систем.

Анализ литературы и методы. Термин «кросскультурность» был заимствован в XIX веке с английского языка и означает «пересечение культур». В методике обучения русскому языку в различных областях лингводидактики эта проблема изначально нашла отражение в рамках лингвострановедческой теории русского языка как иностранного (РКИ), основы которой были заложены Е. М. Верещагиным и В. Г. Костомаровым[1].

В XX веке медицина стала объектом систематического анализа в рамках гуманитарной традиции знания. Появление медицинского дискурса в культурном сознании, достижения и проблемы научной медицины, включение витальных аспектов в антропологическую проблематику философской мысли, а также повышенное внимание к маргинальным состояниям и дискурсам – все это способствовало углублению интереса гуманитарных наук к медицине. Определились ключевые направления исследований в этой области: философские аспекты медицины, социология медицины, этнография здоровья, этические вопросы современной медицины (биоэтика) и культурологический анализ медицины.

Результаты и обсуждение. Рассмотрим ассоциацию концепта «здоровье» с понятием тела человека. Тело человека является одним из центральных объектов изучения и воздействия в медицине. Первые научные попытки определения идеальных пропорций человеческого тела были предприняты в Древней Греции. Скульпторы, создавая статуи богов, обнаружили математические соотношения размеров частей тела, которые придерживались в своих произведениях.

Этимологически слово «здоровый», что означает не больной, крепкий, неповрежденный, происходит от общеславянского исходного основания, корень которого *dorv-*. Этот корень восходит к индоевропейскому *degu-*, который имеет ту же самую основу, что и русское слово «дерево» [2]. В древности значение этих корней было осязательным и связано с сознанием народа, который ассоциировал звуки своего языка с живыми впечатлениями, производимыми на его чувства видимыми предметами и явлениями.

Одно из направлений в семантическом поле слова «здоровье» содержит ряд слов со значением физической силы: у Даля – «дюжий, сильный, крепкий, дебелий» [3]; Здоровье ассоциируется с физической мощью, крепостью. Ср.: здоровяк.

Язык отражает идею врожденной, природной силы и здоровья как уникальной этнической черты, воплощенной в фольклорном образе русского богатыря. Например, богатырь – это «*былинный витязь, силач большого роста и крепкого телосложения*»; слово восточного происхождения, вошедшее в древнерусский язык и упоминаемое в Никоновской и Ипатьевской летописях [4]. В узбекском фольклоре «баходир» – физически сильный, крепкий, высоко роста человек: *Баҳодирлар бу майдонда Туриш бермоққа ҳавасда* (Гулшанбоғ). Эта физическая сила воспринимается как уникальная этническая черта.

Здоровый означает и большой, впечатляющих размеров. В словаре Даля дается следующее определение: *Здоровенный, здоровя(и)щий, огромный, рослый, большущий и толстый, плотный*[3]. Из этого вытекает стандарт здорового телосложения: большое, плотное, природное и полное жизненной энергии. У Даля: *Заздороветь, начать здороветь или полнеть, толстеть, крепчать, дюжеть* [3]. «Один лишь полный, с большим животом

человек, с крупной лысеющей головой, благородным лицом и добродушным выражением глаз, наблюдавший за тощим, посочувствовал ему» [4] (Гончаренко, Москва за нами, 1972). Мы можем сделать вывод, что в культурном сознании и русского и узбекского народа «полнота, большой живот, крупное телосложение людей» воспринималось как «здоровый (не болеющий) человек».

Здоровье часто передается в языке через растительные метафоры, которые также символизируют красоту: пышет здоровьем, свеж как огурчик, наливное яблочко, ягодка, цветочек, персик и т.д. Напротив, в языке часто совмещаются значения «некрасивый» и «худой». При этом худое, отощавшее, хилое тело ассоциируется с болезненным состоянием. Понятие «худой/некрасивый» часто включается в разнообразные фразеологизмы: см.: *еле–еле душа в теле; в чем только душа держится; ...живые мощи, еле ноги таскает, ...просвечивает на солнышке* и пр. Здесь отсутствие красоты переходит в образ разрушенного тела, подверженного болезни. Семантический состав слова «худой»: в др. рус. языке (с XI в.) это «плохой, дурной; бедный; невзрачный, слабый». Худеть – «уменьшаться», худоба – «бедность».

«Толстый, неправильный нос среди ввалившихся щек изобличал болезненную, неестественную худобу» [5]

«– Нега Зайнаб семизу Кумуш озгин?!

Ўзбек ойим жавобланди:

– Бунинг ҳикматини мендан сўра, болам, деди, – Кумушинг ўзингга ўхшаш серфикр кўринадир, Зайнаб бўлса менга ўхшаш қувноқ» [6]. Существуют стереотипы, что задумчивый и размышляющий человек расходует больше калорий, благодаря чему не набирает вес. В романе «Минувшие дни» Абдуллы Кадырий героиня Кумуш представлена как худощавая, поскольку она много размышляет. В то время как Зайнаб, обладая весёлым характером и избегая излишних размышлений, изображена полноватой.

Стоит отметить, что исторически эстетические стандарты телесности в национальной культурной традиции изменялись. В современном обществе, обществе модерна, идеальное тело становится целью и часто смыслом существования индивида. Для совершенствования тела, его очищения, поддержания здоровья, защиты создается целая система практик, технологий и социальных институтов.

Следует подчеркнуть, что в современном языке исследователи фиксируют изменения оценочного компонента значений слов «худой» и «толстый». Замечено, что среди большого количества слов со значением «толстый» (тучный, пухлый, жирный, полнотелый, дебелый, крупитчатый, дородный, пышный) многие положительно оценочные лексемы выходят из употребления и устаревают (или уже устарели). Положительный компонент утрачивается в некоторых словах и их производных: *«Мой большой живот кажется ему... непривлекательным, так что он практически всегда спит в другом месте».*

Заключение. В современном языке действительно наблюдается тенденция к положительной оценке худобы, особенно в контексте эстетических и физических характеристик. Слова, которые ранее могли нести нейтральную или даже отрицательную коннотацию, теперь часто воспринимаются положительно (ср.: изящный, хрупкий, подтянутый, спортивный, мускулистый)

Разрушение общепринятых канонов и новый взгляд на тело как на нечто личное и индивидуальное привели к изменениям в восприятии красоты и тела в современной культуре. Современная культура стремится к объективности и универсальности восприятия красоты, при этом феномен тела отражает как актуальный, так и прошлый опыт, воспроизводя сложившиеся архетипы «телесного сознания».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Верецагин Е. М. В. Г. Костомаров. Язык и культура – М., 1990. – 234 с.
2. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2 т. – М.: Русский язык, 2002. – Т. 1. – 622 с. – Т. II. – 560 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – М.: Прогресс, Универс, 1994.

4. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2 т. – М.: Русский язык, 2002. – Т. 1. – 622 с. – Т. II. – 560 с.
5. Гончаренко. Москва за нами, 1972. <https://flibusta.su>
6. А. Қодирий. Ўткан қунлар – Т.: ШАРҚ НМАК, 2014. – 400 б.

УДК 808.5

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ МИР ПИСАТЕЛЯ

*Д.Х.Хамраев, доц.и.о., Университета информационных технологий и менеджмента,
Карши*

Annotatsiya. Maqolada psixologlar tomonidan o'z davrida yuzaga kelgan g'oyaviy va axloqiy qarama-qarshiliklarni yoritishda qo'llangan metodlar va uslublarni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Psixologik uslub, badiiy texnika, psixologiya, shakl, tasviriy vositalar, inson ruhiy hayoti, psixologik yozuvchilar.

Аннотация. В статье рассматривается, какими методами и приемами пользуются писатели-психологи при освещении идейно-нравственных противоречий, возникших в их время.

Ключевые слова: психологический стиль, художественная техника, психологизм, форма, визуальные средства, психическая жизнь человека, писатели-психологи.

Abstract. The article examines the methods and techniques used by psychological writers in highlighting the ideological and moral contradictions that arose in their time.

Keywords: Psychological style, artistic technique, psychology, form, visual means, human mental life, psychological writers.

Быть психологом – значит понимать человеческую душу, проникать в скрытые мотивы поступков, словом – изучать человека. Писателей – таких, как Лермонтов, Толстой, Достоевский, – особенно часто называем психологами, указывая тем самым на отличную особенность их таланта. При этом, следовательно, подразумевается и наличие «писателей – непсихологов», то есть тех, кто менее склонен изображать внутренний мир личности, чье внимание сосредоточено на иных сторонах человеческой жизни. Итак, психологизм с двумя значениями – широким и узким. В широком смысле под психологизмом подразумевается всеобщее свойство искусства, заключающееся в воспроизведении человеческой жизни, в изображении человеческих характеров. Отражая и художественно осваивая социальную, общественную характерность жизни людей, искусство, и в частности литература, создает не только общественные, но прежде всего психологические типы. В искусстве социальное как бы превращается в психологическое, воплощается в нем, получает через него свое выражение. Искусство познает социальные явления через явления психологические.

Воссоздавая тот или иной характер, стержнем которого является прежде всего некая социальная определенность, писатель воплощает его в персонаже, создает как бы новую индивидуальность, личность, обладающую неповторимыми особенностями. Совокупность устойчивых черт личности — реальной или вымышленной — называется в научной психологии и обыденной речи **характером**. *Характер* — это безусловно явление психологическое. Видимо, благодаря этому слова **психология** и **характер** сблизилась и стали синонимами или почти синонимами.

В таком значении слово **психология** проникло и в литературоведческий обиход: так, часто говорят, что Лесков изобразил психологию русского человека и т. п., хотя терминологически гораздо точнее говорить здесь о характере — как воплощении главных, устойчивых черт явления в их индивидуальной конкретности. В других гуманитарных науках такое употребление слова **психология** не вызывает недоразумений и путаницы, а в литературоведении оно ведет к неразличению общих и специфических свойств литературы: ведь если писатель всегда изображает в своих произведениях «психологию» героев, т. е. создает характеры, типы, то это вроде бы и есть художественный психологизм и, таким образом, все искусство, вся литература психологичны.

А между тем за термином **психологизм** в литературоведении прочно закрепилось другое, более узкое значение, согласно которому психологизм является свойством, характерным не для всего искусства и не для всей литературы, а лишь для определенной их части. При этом подчеркивается, что «писатели-психологи» изображают внутренний мир человека **особенно** ярко, живо и подробно, достигают **особой** глубины в его художественном освоении. Необходимо сразу же сказать, что отсутствие в том или ином произведении психологизма в этом узком и точном значении слова не недостаток и не достоинство, а объективное свойство. Просто в литературе существуют **психологический** и **непсихологический** способы художественного освоения реальности, и они равноценны с эстетической точки зрения. Иными словами, нельзя спрашивать, какой писатель лучше — психолог или непсихолог; они просто разные, обладающие несхожими творческими манерами, каждая из которых интересна и ценна сама по себе. Одновременно возникают и особые, соответствующие художественным задачам способы освоения внутреннего мира человека. Психологическое изображение в литературе может осуществляться в нескольких основных формах. Для психологизма — в отличие от непсихологического принципа построения образа — характерны особые закономерности в сочетании и использовании этих форм. Существуют три основные формы психологического изображения, к которым сводятся в конечном счете все конкретные приемы воспроизведения внутреннего мира. Две из этих трех форм были теоретически выделены И.В.Страховым: «Основные формы психологического анализа возможно разделить на изображение характеров „изнутри“, то есть путем художественного познания внутреннего мира действующих лиц, выражаемого при посредстве внутренней речи, образов памяти и воображения; на психологический анализ „извне“, выражающийся в психологической интерпретации писателем выразительных особенностей речи, речевого поведения, мимического и других средств внешнего проявления психики» [1].

Естественно, что каждая форма психологического изображения обладает разными познавательными, изобразительными и выразительными возможностями. В произведениях писателей, которых мы привычно называем психологами, — Лермонтова, Толстого, Флобера, Мопассана, Фолкнера и других — для воспроизведения душевных движений используются, как правило, все три формы. Но ведущую роль в системе психологизма играет, разумеется, прямая форма — непосредственное воссоздание процессов внутренней жизни человека. Это вполне закономерно, поскольку данная форма психологического изображения является наиболее естественной для литературы как вида искусства, прирожденной для нее и, следовательно, обладает наибольшими возможностями представить нам внутреннюю жизнь человека живо, наглядно и подробно. Еще Лессинг отмечал, что носитель образности в литературе — слово — легко фиксирует те явления жизни, которые не получают материального, наглядного воплощения в самой реальности. К таким явлениям относится, конечно, внутренний мир человека.

Итак, под психологизмом в литературе мы будем понимать не особенности построения характеров в том или ином произведении и не наличие в нем психологической достоверности, а **художественное изображение внутреннего мира персонажей, т. е. их мыслей, переживаний, желаний и т. п.** Идея личности, ее высочайшей ценности для культуры приобретает в 30-е годы исключительное значение и становится отправной точкой в исканиях передовой дворянской интеллигенции. Если поколение конца 10-х – начала 30- годов еще мыслило личность в гармонии с обществом и, опираясь на идею гражданственности, ограничивало свободу личности интересами государства, нации, то после декабрьского восстания и последовавших за ним изменений в политике ясно обнаружилась иллюзорность, утопичность такого подхода. Между самодержавным николаевским режимом и свободной, мыслящей, передовой личностью неизбежно устанавливались отношения антагонизма. В то же время самодержавие активно пытается нейтрализовать передовую интеллигенцию, заигрывая с ней предлагая своего рода сотрудничество, а по существу пытаясь поставить ее талант себе на службу, - так Николай I пытался сделать из Пушкина придворного поэта. Личная свобода в этих условиях все острее осознавалась как единственная реальная ценность,

единственное убежище человека. Не случайно так дорожит свободой лермонтовский Печорин: «Сто раз жизнь свою, даже честь, поставлю на карту, но свободы своей не отдам». Это признание звучит неожиданно в устах дворянина и офицера, для которого традиционно высшей ценностью была честь, — вспомним хотя бы, как рисковал пушкинский Гринев во имя чести, вспомним эпиграф, во многом выражающий основную идею повести: «Береги честь смолоду». Печорин — человек иного поколения, и то, что свободу он готов поставить выше всего, весьма показательно. Сравним предисловия автора к роману и к журналу Печорина. В этих предисловиях много загадок, отчасти они противостоят друг - другу. В предисловии к роману герой характеризуется как «портрет, составленный из пороков всего нашего поколения, в полном их развитии». В предисловии к журналу Печорина автор надеется, что читатели «найдут оправдание поступкам, в которых до сей поры обвиняли человека».

Стремление самостоятельно осмыслить действительность, дойти в этом осмыслении до самых корней, строго и придирчиво разобраться в сложной жизненной диалектике, не удовлетворяясь приблизительными решениями и все подвергая сомнению, — эта особенность духовной атмосферы вызвала к жизни особый принцип подхода человека к реальности — аналитичность, т. е. потребность и способность расчленив любое явление, рассмотреть скрытые в нем механизмы, постичь его глубинную суть, дойти в познании до логического конца. Анализ становится важнейшей чертой мышления, в том числе и художественного, Лермонтов был подлинным выразителем духовной жизни России 30-х годов, и в его мирозерцании с исключительной полнотой отразились те характерные свойства общественного сознания эпохи, о которых шла речь.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Есин А.Б. “Психологизм русской классической литературы” книга для учителя - М., “Просвещение” 1988. С.83
- 2.Бялый Г. А. Русский реализм конца XIX века. —Л., 1973. С.122
4. Выготский Л.С. Психология искусства Москва 1968
- 5.Гинзбург, Л.Я. О психологической прозе / Л.Я.Гинзбург. — М.: Intrada, 1999. — 415с.
- 6.Коровин В.И. Творческий путь М.Ю.Лермонтова. — М.: Просвещение 1973.

УДК 811.512.133

АНАЛИЗ И СРАВНЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ИТАЛЬЯНСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г.Н.Ходжиева, преподаватель, Самаркандский институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqola adabiyot prizmasi orqali gender muloqotining xususiyatlarini tahlil qiladi. Turli adabiy an'analarda gender rollari va o'ziga xoslikni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik mexanizmlarning qiyosiy tahlili berilgan. Asosiy e'tibor gender aloqasiga yondashishdagi madaniy va lingvistik farqlarni o'rganuvchi italyan va o'zbek adabiyotiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: gender, muloqot, adabiyot, madaniyat, til, o'ziga xoslik, rollar, an'anal.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности гендерной коммуникации через призму литературы. Приводится сравнительный анализ языковых механизмов, применяемых для выражения гендерных ролей и идентичности в различных литературных традициях. Основное внимание уделено итальянской и узбекской литературам, где рассматриваются культурные и языковые различия в подходе к гендерной коммуникации.

Ключевые слова: гендер, коммуникация, литература, культура, язык, идентичность, роли, традиции.

Abstract. This article analyzes the features of gender communication through the prism of literature. A comparative analysis of the linguistic mechanisms used to express gender roles and identity in various literary traditions is provided. The main focus is on Italian and Uzbek literature, where cultural and linguistic differences in the approach to gender communication are considered.

Keywords: *gender, communication, literature, culture, language, identity, roles, traditions.*

Введение. Современный мир, насыщенный информацией, требует глубокого осмысления языковых и культурных процессов, формирующих коммуникацию. Литература, как отражение общества, является важным инструментом для изучения гендерных особенностей общения. Она играет роль мостика между прошлым и настоящим, демонстрируя, как исторические и культурные изменения влияют на восприятие и выражение гендерных ролей. Литературные произведения служат не только источником эстетического удовольствия, но и мощным инструментом для анализа социальных и культурных стереотипов, а также механизмов их трансформации.

Обзор литературы и методология. В рамках данной статьи рассматриваются итальянская и узбекская литературы, представляющие различные культурные контексты. Это позволяет выявить, как культурные традиции влияют на выражение гендерных ролей через язык. Особое внимание уделяется тому, как гендерная коммуникация отражает социальные нормы, идентичность и роли, свойственные данным обществам. Исследование таких литературных традиций помогает углубить понимание различий и сходств в гендерных коммуникациях, обусловленных языковыми, историческими и социокультурными факторами.

Такие исследования способствуют лучшему пониманию взаимосвязи языка, культуры и гендерных ролей, а также позволяют глубже осмыслить механизмы формирования гендерной идентичности в литературе. Исследование гендерной коммуникации в литературе базируется на трудах таких учёных, как С.Д. Кацнельсон, который утверждает, что языковые категории, включая гендер, являются ключевыми для организации мыслительных процессов [1]. Н.А. Кобрина подчёркивает, что гендерная категория может быть выражена как морфологически, так и лексически, в зависимости от типа языка [2]. О. Есперсен акцентирует внимание на универсальности гендерных категорий, подчёркивая их зависимость от культурного и языкового контекста [3].

Итальянская литература, начиная с классиков, таких как Джованни Верга, часто исследует внутренние конфликты гендерных ролей через драматические и реалистичные образы. Узбекская литература, представленная произведениями Абдуллы Кадыри, сосредотачивается на традиционных ролях женщины как хранительницы семейного очага и мужчины как защитника. Эти различия создают основу для анализа гендерной коммуникации в двух различных культурных контекстах.

Для исследования были выбраны произведения классической литературы, отражающие гендерные нормы и коммуникацию:

- **Итальянская литература:** произведения Джованни Верга, где исследуются социальные и гендерные конфликты через язык героев.

- **Узбекская литература:** произведения Абдуллы Кадыри, акцентирующие внимание на традиционных ценностях и роли женщины.

Методы исследования включают:

1. Сравнительный анализ текстов, направленный на выявление языковых конструкций, отражающих гендерные особенности [4].
2. Лексический анализ для определения слов, описывающих гендерные роли и взаимодействия.
3. Контекстный анализ, учитывающий культурные и социальные различия между итальянской и узбекской литературами.

Примеры из произведений:

Итальянская литература

Гендерная коммуникация в произведениях Верга акцентирует внимание на внутренних конфликтах героев. Например, в "Малаволье" ("I Malavoglia") женские персонажи, такие как Маруцца, часто выражают свою независимость через эмоционально насыщенные диалоги, которые противостоят укоренившимся социальным нормам. Её реплики,

насыщенные метафорами и яркими образами, подчеркивают борьбу между традицией и стремлением к свободе. Например:

- "Non voglio essere venduta come un pesce al mercato" ("Я не хочу, чтобы меня продавали, как рыбу на рынке") [5].

В другом произведении Верга, "Кавалерия Рустикана" ("Cavalleria Rusticana"), женские персонажи, такие как Сантуцца, используют короткие, драматичные фразы, чтобы выразить свои чувства, показывая эмоциональное напряжение и гендерные стереотипы того времени. Например:

- "Tu mi hai tradito!" ("Ты меня предал!") [5].

Дополнительно из "Малаволье":

- "Le donne non dovrebbero parlare di cose da uomini" ("Женщины не должны говорить о мужских делах") [6].

- "Ma il cuore di una madre è più forte di ogni giudizio" ("Но сердце матери сильнее любого осуждения") [6].

Узбекская литература

Произведения Абдуллы Кадыри, такие как "Ойбек и Кумуш" ("Ойбек ва Кумуш"), подчеркивают традиционные роли женщин через их речи и описания. Кумуш, главная героиня, представлена как идеальная хранительница семейных ценностей. Её уважительные обращения к мужу подчеркивают её подчинённое положение, но в то же время демонстрируют тонкость и гармонию в семейной коммуникации. Например:

- "Сиз айтган гаплар мен учун қонун" ("Ваши слова для меня — закон") [7].

Мужские персонажи в произведениях Кадыри, такие как Ойбек, выражают свою силу и авторитет через повелительные наклонения и прямые утверждения. Например:

- "Сен менга итоат қилмоғинг керак" ("Ты должна меня слушаться") [7].

- "Хотин киши аввало оиласини ўйлаши керак" ("Женщина должна в первую очередь думать о своей семье") [7].

- "Эркак киши ҳал қилувчи бўлиши шарт" ("Мужчина должен быть решающим") [7].

Сравнительный анализ

1. Итальянская литература:

- В произведениях Верга наблюдается тенденция к изображению гендерных конфликтов через языковые средства, подчеркивающие личные переживания героев [8].

- Женские персонажи выражают свою независимость через эмоциональные диалоги, часто бросая вызов социальной системе.

2. Узбекская литература:

- Абдулла Кадыри сосредотачивается на гармонии и уважении в гендерной коммуникации, что выражается через более формальный и ритуализированный язык общения между полами.

- Традиционные роли женщины как хранительницы семейного очага и мужчины как защитника выражаются через лексически подчеркнутую иерархию в диалогах.

Выводы. Сравнительный анализ показал, что гендерная коммуникация в литературе тесно связана с культурными традициями и нормами общества. Итальянская литература стремится к раскрытию личных конфликтов, тогда как узбекская сосредоточена на сохранении традиций и социальных норм [9].

Перспективы дальнейших исследований

1. Изучение современной литературы, чтобы отследить изменения в выражении гендерной коммуникации.

2. Расширение анализа на другие культурные контексты для выявления универсальных и специфических особенностей гендерных ролей.

3. Исследование влияния перевода на сохранение гендерных особенностей оригинального текста.

Такие исследования способствуют лучшему пониманию взаимосвязи языка, культуры и гендерных ролей, а также позволяют глубже осмыслить механизмы формирования гендерной идентичности в литературе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кацнельсон С.Д. Семантико – грамматическая концепция У.Л.Чейфа // Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М., 1975. – С. 407–427.
2. Кобрин Н.А. Понятийные категории и их реализация в языке // Понятийные категории и их языковая реализация. Л.: ЛГПИ, 1989.
3. Есперсен О. Философия грамматики. www.franklang.ru
4. Уорф Б.Л. Грамматические категории// Принципы типологического анализа языков различного строя. М.: Наука, 1972.
5. Верга Дж. I Malavoglia / Джованни Верга. – Рим: Newton Compton Editori, 2013. – 256 с.
6. Абдулла Кадыри. Отган кунлар. – Ташкент: Шарк, 2014. – 384 с.
7. Бондарко А.В. О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений// Функциональный анализ грамматических категорий. Л.: Наука, Лен. отд-ие. 1973.
8. Deese J. Towards a psychological theory of the meaning of sentences. Laurence Elbaum associates, 1974.
9. Худяков А.А. Понятийные категории как объект лингвистического исследования: <http://www.pomorsu.ru/ScientificLife/Library/Sbornic2/article1.htm>

УЎК 81'373

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ УМУМИЙ ЖИХАТЛАРИ

Д.А.Шокирова, доц., PhD, Андижон Давлат Университети, Андижон

Аннотация. Сўз нутқий мулоқотнинг асосий воситаси сифатида хизмат қилади. Боланинг ижтимоий муҳитни билишига бўлган қизиқишларини қондириш унинг атроф-муҳит билан янада кенгроқ танишишига имкон беради. Теварак-атроф билан танишув жараёнида бола ундаги нарса-буюм номлари ва ҳаракат-ҳолатни ифодаловчи сўзларни ўзлаштириб боради. Мактабгача ёш даврида боланинг сўз бойлиги жуда тез ортади. Бола лексиконининг бу тарзда бойиб бориши мактабда унинг тил қоидаларини чуқур ўзлаштиришига асос бўлади.

Калит сўзлар: сўз, нутқий мулоқот, асосий воситаси, бола, ижтимоий муҳитни билиш, қизиқишлар.

Аннотация. Слово служит основным средством речевого общения. Удовлетворение интереса ребенка к познанию социальной среды позволяет ему шире познать окружающую среду. В процессе ознакомления с окружающей средой ребенок узнает названия предметов и слов, выражающих действия и ситуации. В дошкольном возрасте словарный запас ребенка увеличивается очень быстро. Обогащение словарного запаса ребенка таким способом является основой для глубокого усвоения им правил языка в школе.

Ключевые слова: речь, речевое общение, основной инструмент, ребенок, знание социальной среды, интересы.

Abstract. The word serves as the main means of verbal communication. Satisfying the child's interest in understanding the social environment allows him to gain a broader understanding of the environment. In the process of becoming familiar with the environment, the child learns the names of objects and words that express actions and situations. In preschool age, a child's vocabulary increases very quickly. Enriching a child's vocabulary in this way is the basis for his deep assimilation of the rules of the language at school.

Key words: speech, verbal communication, main instrument, child, knowledge of the social environment, interests.

Гудак ижтимоий ҳаётга кириб келиши билан унинг нутқи ҳам ижтимоийлашиб боради. Чунки бола туғилганидан бошлаб муайян ижтимоий муҳит таъсирида тарбия топади. Турли мулоқот вазиятларида етакчи ўринни бола томонидан катталар-нинг ақлий хусусият ва қизиқишларига бўлган тақлидий хатти-ҳаракатлар ташкил этади. Бунда сўз нутқий мулоқотнинг асосий воситаси сифатида хизмат қилади. Бола томонидан нутқий функцияларнинг ўзлаштирилиши жараёни унинг мактабгача ёш даврида уч босқичда амалга

ошади. Биринчи босқич (туғилганидан бошлаб 9 ойлик давригача)да гудак атрофидаги катталарнинг нутқини тушунмайди ва ўзи ҳам сузлай олмайди. Бироқ бу босқичда келажакда шаклланидиган нутқни ўзлаштиришга замин ҳозирланади. Тадқиқотларда мазкур давр новербал босқич деб аталади. Иккинчи босқич (9 ойдан 3 ёшгача) - нутқнинг шаклланиш босқичи саналади. Бу даврда бола катталар томонидан қўлланадиган оддий, содда шаклдаги нутқий курилмаларни тушунишга ҳаракат қилади, ўзи ҳам дастлабки сузларни талаффуз қила бошлайди. Учинчи босқич 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу босқичда бола кундалик ҳаётда фаол қўлланадиган нутқ бирликларини тўлиқ ўзлаштиради ва улардан атрофидагилар билан мулоқот жараёнида кенг фойдаланади. Бу босқич нутқий мулоқотнинг ривожланиш босқичи ҳисобланади [1].

Методик адабиётларда берилган маълумотларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, 1 ёшга етган боланинг талаффуз қиладиган сўзлари сони 10 тани ташкил этади. Мазкур ёш давридан бошлаб, унинг луғат захираси миқдор жиҳатдан жадаллик билан ортиб боради. Боланинг сўз ўзлаштиришида катталар нутқига тақлид қилиш ҳолати муҳим аҳамият касб этади [2].

Бола дастлаб нарс-буюм номларини билдирувчи сўзларни кўп ишлатса, кейинчалик иш-ҳаракатни ифодаловчи лексик бирликларни ҳам қўллай бошлайди. 2 ёшга тўлган боланинг суз бойлиги 250-300 тага етади. Бола 3 ёшга қадам қўйиши билан унинг лексиконида нарс-буюм ва ҳаракатнинг белгисини билдирувчи сўзлар пайдо бўлади. Бу ёш давридаги болада катталар нутқини янада чуқур тушуниш имконияти вужудга келади, улар томонидан айтилган эртақ, ҳикоя, қўшиқ ва кичик шеърларни диққат билан тинглаш орқали янги сўзларни ўзлаштириб боради. Катталарга: бунинг номи нима? нима учун? нега шундай? қаерда? қаерга кетди? қаердан келди? нимадан ясалган? каби саволлар билан мурожаат қилади. Шу асосда 3 ёшга тўлган боланинг луғат бойлиги 1000 тадан 1200 тагача, 6 ёшли боланинг сўз бойлиги 3-3,500 тагача кўпайиб боради [2].

Демак, мактабгача ёш даврида боланинг сўз бойлиги жуда тез ортади. Бола лексиконининг бу тарзда бойиб бориши мактабда унинг тил қоидаларини чуқур ўзлаштиришига асос бўлади.

Инсон бутун ҳаёти давомида тил бойликларини ўзлаштириш орқали нутқини такомиллаштириб боради. Онтогенез даври она тилининг луғат тизимига хос имкониятларни ўзлаштиришдаги асосий босқич сифатида эътироф этилса-да, лисоний бирликлар ҳар доим ҳам боланинг нутқида тил меъёрларига мувофиқ ҳолда ифодаланмайди. Айниқса, боланинг 9 ойдан 3 ёшгача бўлган даврида баъзи тушунчаларни ифодаловчи номинатив бирликлар мулоқот муҳити (ижтимоий шароитга кўра тилнинг мавжудлик шакллари ва услубларидан фойдаланиш) [4] га боғлиқ равишда унинг нутқида ўзига хос тарзда акс этади. Болалар вербал мулоқотининг шаклланишини бевосита кузатиш жараёнида уларнинг нутқида акс этган бир қатор лексик воситалар юқоридаги фикрни тасдиқлайди. Масалан, умма сўзи аксарият болаларнинг нутқида «сув» маъносини англатади. Болалар нутқида бундай лексик бирликлар ижтимоий омиллар таъсирида пайдо бўлади. Яъни бунда нафақат боланинг руҳий ҳолати билан боғлиқ ички омиллар, балки ташқи таъсир бирликлари (вазият, ҳолат, ижтимоий муҳит) [5] ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки юқоридаги каби луғавий бирликлар дастлаб бола билан мулоқотга киришаётган катталар томонидан фикрни тушунарли тарзда акс эттириш мақсадида қўлланади. Бола эса бундай нутқий ифодаларни катталардан эшитиб, қандай маъно англатишини хотирада сақлаб қолишга ҳаракат қилади ва мулоқот вазиятида улардан кенг фойдаланади. Масалан, Тошкент шаҳар шевасида сўзлашувчи болалар томонидан такинчоқлар ва заргарлик буюмларининг номини ифодалаш мақсадида така сўзи ишлатилса, ах сўзи шоколад, конфет, шакар, қанд сингари таъми ширин бўлган қандолат маҳсулотларига нисбатан қўлланади. Мазкур ёш давридаги болаларнинг луғат бойлиги кам бўлганлиги туфайли, юқоридаги сингари сўзлар уларнинг нутқида интеграл семага эга бўлади. Чунки болалар нутқида учрайдиган бу каби мисолларнинг аксарияти ҳудудий ва ижтимоий белгилар асосида юзага келади. Машхур олим В.М.Жирмунский бу ҳақда шундай деб ёзади: «Ҳар

кандай тилда ҳудудий диалектология мавжуд экан, унда ижтимоий диалектология ҳам бўлиши лозим» [6].

Шунга қўра, бу борадаги кузатув жараёнида тўпланган далилларни мактабгача ёшдаги ўзбек болалар нутқига хос лексик диалектизмлар сифатида талқин қилиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, карнай-сурнай овози Тошкент шаҳар шевасида сўзлашувчи ўзбек болалар нутқида гата-гата-гу деб аталса, Сирдарё вилоятида яшовчи болалар томонидан ушбу тушунчани ифодалашда вота-вота сўзи истифода этилади. Аксинча, болалар нутқига оид айрим лексик диалектизмлар семантик жиҳатдан шевалараро фарқланади: папа сўзи Тошкент шаҳар шевасида мулоқотга киришувчи болалар нутқида куш ва унинг турларини номлашга хизмат қилса, Андижон вилоятида яшовчи болалар нутқида «иссиқ» маъносини англатади. Тошкент шаҳар шевасида сўзлашувчи болалар нутқида эса «иссиқ» тушунчаси жиз сўзи орқали ифодаланади.

Баъзан болалар нутқида бундай семантик фарқланишлар бир лахжа ёки муайян шева доирасида ҳам кузатилади: Тошкент шаҳрида яшовчи болалар нутқида учрайдиган санъат соҳасига доир найнум сўзи «кўшиқ», «мусиқа», «ракс» каби маъноларни акс эттиради. Бу ҳолат боланинг онгида бир семантик майдонга хос булган семемаларни туташтирувчи маънонинг оҳанг тушунчаси асосида шаклланганлигини аниқлашга ёрдам беради. Тошкент шаҳар шевасида сўзлашувчи болалар нутқига хос бундай нуткий бирликларни лексик-семантик хусусиятларига қўра тўрт гуруҳга ажратиш мумкин:

I. Нарса-буюм ва шахс номини билдирувчи сўзлар: нинни- чақалоқ, гол тўп, хая кийим, попок оёқ кийим, аяя уят, вава - яра (тананинг шикастланган қисми), ашша овкат, нанна - нон.

II. Иш-ҳаракатнинг номини билдирувчи сўзлар: уппа кўтармоқ, бум йиқилмоқ, атата урмоқ, ҳам емоқ.

III. Нарса-буюмнинг белгисини билдирувчи сўзлар: опок яхши, тоза, бижи ёмон, кир.

IV. Имитация усули асосида ҳосил бўлган сўзлар: чиқ-чиқ - соат, би-бип машина.⁶

Мазкур лексик воситалар болалар мулоқотида хос шева унсурлари сифатида ишлатилса ҳам, улар муайян вақт давомида гўдакнинг фаол лугатидан ўрин эгаллайди. Тадқиқотимиз болалар нутқи лексикасига бағишланганлиги туфайли, биз юқорида уларнинг коммуникатив фаолиятида шевага хос сўзлар семантикасининг ифодаланиши билан боғлиқ масалаларга қисман тўхталдик.

Бундан англашиладики, ўзбек болалар нутқига оид лексик диалектизмларнинг семантик хусусиятлари монографик планда тадқиқ этилиши лозим бўлган муаммолардан ҳисобланади. Бола нуткий мулоқотининг ривожланиши ва тафаккурининг кенгайиб бориши натижасида унинг лексиконида мавжуд бўлган юқоридаги каби ўзига хос ифода воситалари меъёрий нутк бирликлари билан алмашади. Бироқ боланинг ҳаётий тажрибаси етарли бўлмаганлиги учун у айрим сўзларнинг маъносини тез ўзлаштира олмайди. Бу жараён узоқ давом этиб, мактабгача ёш даврини қамраб олади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, мактабгача ёшдаги бола сўз захирасининг микдори кўп жиҳатдан у тарбияланаётган оиланинг маданий савияси билан ҳам бевосита боғлиқ. Чунки баъзи оилаларда боланинг нутқини ривожлантириш ва сўз бойлигини ошириш билан мунтазам равишда шуғулланилса, айрим оилаларда масалага етарли даражада эътибор берилмайди. Бу эса болада нуткий мулоқотга бўлган эҳтиёжни сусайтиради. Шу сабабли бола ўз фикрларини ифодалашда кўпроқ новербал мулоқот воситалари (мимика ва имо-ишоралар)дан фойдаланишга ҳаракат қилади. Нолисоний воситалар боланинг катталар ва тенгдошлари билан мулоқотга киришиши жараёнида коммуникация атрибути сифатида сўз маъносининг таъсирчанлигини таъминлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

⁶ Таҳлил қилинган лексик диалектизмлар Тошкент шаҳрида яшовчи Наргис Арипова, Абдуазим Абдухалилов, Сирдарё вилоятида яшовчи Фарангиз Неъматжонова, Гулноза Аҳмедова, Андижон вилоятида яшовчи Ферузбону Раҳимова, Адҳамжон Ўрмоновлар нутқи устида олиб борилган бевосита кузатувларга қўра қайд этилган

1. Нетрова В.В., Годовикова Д.Б. Общение и речь: Развитие речи у детей в общении со взрослыми. - М.: Педагогика, 1985. - С. 9.
2. Шодиева К. Нутк ўстириш услубияти. Тошкент: Укитувчи, 2002. - Б. 68.
3. Сайидирахимов Н.С. Мактабгача ёшдаги ўзбек болалар нуткининг лингвистик хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди... дисс. автореф. Тошкент, 2004. - Б. 7.
4. Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. - М.: Высшая школа, 1978. С. 91-93.
5. Муминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фанлари д-ри дисс. автореф. Тошкент, 2000. - Б. 8-9.
6. Жирмунский В.М. Вопросы социальной лингвистики. Л.: Наука, 1969. - С. 23.

УДК 82

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ВЛИЯНИЯ НАСИЛИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИИ ЛИЧНОСТИ В РОМАНЕ «ДОЧЬ МОГИЛЬЩИКА»

М.Эльманова, PhD, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotasiya. “Go’rkovning qizi” — muallif Joys Kerol Outsning oilaviy fojiasi asosida yozilgan romanidir. Asar qahramoni Rebekka Shvarts bolalik travmalari, zo’ravonlik va yo’qotishlarni yengishga harakat qiladi. Roman oilaviy munosabatlar, shaxsiyatni izlash, mustahkamlik va ayollar erkinligi mavzularini o’rganadi va qahramonlarning ichki dunyosini mahorat bilan tasvirlaydi.

Kalit so’zlar: zo’ravonlik, travma, mustahkamlik, shaxsiyat, ayollarning erkinligi, oila, oilaviy zo’ravonlik.

Аннотация. «Дочь могильщика» — роман Джойс Кэрол Оутс, вдохновлённый трагической семейной историей писательницы. Главная героиня, Ребекка Шварц, пытается преодолеть травмы детства, насилие и потери, с которыми она столкнулась в среде насилия и дискриминации. Роман исследует темы семьи, идентичности, стойкости и женской свободы, мастерски передавая внутренний мир героев.

Ключевые слова: насилие, травма, стойкость, идентичность, свобода женщин, семья, насилие в семье.

Abstract. “The Gravedigger’s Daughter” is a novel by Joyce Carol Oates inspired by the author’s tragic family history. The protagonist, Rebecca Schwart, struggles to overcome childhood trauma, violence, and loss within a context of abuse and discrimination. The novel explores themes of family, identity, resilience, and women’s liberation, masterfully portraying the emotional depth of its characters.

Key words: violence, trauma, resilience, identity, women’s freedom, family, domestic abuse.

(“The Gravedigger’s daughter”) - роман Джойс Кэрол Оутс, написанный в 2007 году и вдохновлённый жизнью её бабушки и дедушки по материнской линии. История трагична: дедушка напал на свою жену, а затем покончил с собой. Роман исследует, как призрак Второй мировой войны и Холокоста повлиял даже на тех, кто избежал непосредственного воздействия, порой с фатальными последствиями. Д.К.Оутс описала роман как попытку признать молчание, поглотившее её семью после смерти обоих родителей. Несмотря на нестабильность семьи во время военных лет, она в конечном итоге укрепила прочные связи. Эпилог романа в форме письма несколько раз был включен в антологии, а сам роман был включен в шорт-лист и номинирован на несколько премий в области художественной литературы.

«Дочь могильщика» - это тревожный и глубоко эмоциональный роман, исследующий темы семьи, идентичности и стойкости. Рассказ происходит в середине XX века и следует за Ребеккой Шварц, молодой девушкой, которая сбегает из нацистской Германии со своими родителями и осваивается в США.

Роман начинается с яркого описания детства Ребекки, выросшей в небольшом городке в северном штате Нью-Йорк. Оутс мастерски передаёт жестокую реальность жизни иммигрантов, когда семья Ребекки сталкивается с дискриминацией и борется за свое место в новой стране. Развитие персонажей исключительно, поскольку мы наблюдаем превращение

Ребекки от уязвимого ребёнка в сильную и настойчивую молодую женщину. Одним из центральных конфликтов в книге является сложные отношения Ребекки с ее отцом, Джейкобом. Отец, будучи могильщиком, преследуется своим прошлым и несёт тяжёлую ношу, которая влияет на его взаимодействие с дочерью. Оутс глубоко погружается в сложности их динамики, исследуя темы вины, прощения и прочной связи между родителем и ребёнком.

Роман лиричен и критичен одновременно. Художественная манера Оутс богата деталями, особо – в создании яркой картины окружения и эмоций персонажей. Рассказ затянутый, но глубоко погружающий читателя в сюжет. Отличает этот роман исследование травмы и стойкости. Ребекка сталкивается с многочисленными проблемами на протяжении всей своей жизни, включая семейное насилие и личную трагедию. Однако она остаётся стойкой, находя силы внутри себя, чтобы преодолеть эти препятствия. Оутс обращается к этим сложным темам с чувствительностью и состраданием, акцентируя силу надежды и решимости.

В романе «Дочь могильщика» Джойс Кэрол Оутс исследует несколько тем. Книга исследует сложности и проблемы, с которыми сталкиваются члены семьи, живущие в насильственной и деструктивной среде. Писательница показывает, как насилие влияет на отношения между родителями и детьми, а также между братьями и сёстрами. *«For so she'd been disciplined, as a child. She wanted to recall that it had been her father who'd disciplined her but in fact it had been both her mother and her father. She wanted to recall that the discipline had been deserved, necessary, and just but she wasn't so certain that this was so»*[1].

Главная героиня, Ребекка, страдает от ПТСС (посттравматический стрессовый синдром) из-за насилия, которому она подвергалась в детстве. Роман исследует её борьбу с этим состоянием и попытки преодолеть его.

«...She would remember her panicked mother stumbling to her crib, clamping a moist hand over her mouth to muffle her crying. That Pa not be wakened from his exhausted sleep in the next room. No! Please no! He will murder us both»[1].

В этом примере отражен травматический момент из детства Ребекки, когда её мать в панике подходит к её кровати и прижимает ей влажную руку к рту, чтобы заглушить её плач и не разбудить отца, который спит в соседней комнате. Страх перед насилием и жестокостью присутствует в этой сцене, причём не только насилие над самой Ребеккой, но и страх перед возможным насилием от отца.

Также Ребекка сталкивается с проблемами определения своей личности и поиска самоопределения в контексте насилия, которое она пережила. Девушка стремится найти своё место в мире и понять, кто она на самом деле. *«She was only twenty-three and already she was discovering gray hairs! And her fingers were calloused, her nails discolored, though she wore work gloves on the job. The heavy safety goggles left a pale imprint on her face and dents on the sides of her nose»*.

«...Shouldn't I be in a good mood? I'm alive».

«...For God's sake why didn't she take the children, why didn't she run for help, why wait until it was too late yet now that it was happening to her she understood the strange inertia, the wish that the storm might blow over, the male fury would spend itself and cease»[1].

Роман обращается к теме женского страдания и борьбы за свободу и независимость. Он исследует, как насилие может подавлять женщин и как они могут найти силу и освободиться от него.

«As Herschel said it was worsen Pa, somehow. With Pa, he'd haul off and hit you if you said the wrong damn thing but poor Ma, she'd quiver and quake like she was wetting her pants, and start to cry. So you felt like shit».

«...She was his wife, his servant. She must obey. He controlled all their finances, all transactions with the outside world were his» [1].

Ребекка находит утешение и выражение через искусство, особенно через писательство. Роман исследует, как искусство может помочь восстановиться после насилия и служить средством самовыражения и исцеления. *«As if I have not earned my right to speak the truth as I*

see it and will continue to speak the truth for I have no plans to retire from research, writing, teaching & directing doctoral students for a long time»[1].

Названные темы позволяют автору обратить внимание на важность осознания проблем насилия в семье и его последствий, а также на необходимость поддержки и помощи для жертв насилия.

Также в романе «Дочь могильщика» автор исследует сложности, с которыми сталкиваются члены семьи, живущие в среде насилия и деструктивных отношений. Книга подчёркивает, что такая атмосфера оказывает глубокое влияние на взаимоотношения между родителями и детьми, а также между братьями и сёстрами.

Оутс использует несколько поэтических приёмов, чтобы создать глубокий эмоциональный и психологический эффект у читателя. Один из таких приёмов - использование ярких и образных описаний. Оутс внимательно подбирает слова и фразы, чтобы передать настроение и эмоции персонажей и создать живописные образы в уме читателя. Даже первые строки романа говорят о жестокой реальности жизни в животном мире, где слабые быстро устраняются: *«In animal life the weak are quickly disposed of».*

Возможно, это отсылка к тому, что Ребекка будет сталкиваться с трудностями и испытаниями в своей жизни, и ей придётся проявить силу и стойкость, чтобы выжить и преодолеть эти препятствия. Это помогает усилить эффект сцен и событий, а также позволяет читателю лучше понять внутренний мир главной героини. А также стоит отметить то, как Оутс описывает саму героиню: *«She'd lived with brothers, she knew «men». She wasn't the shy fearful little-girl type. She was strong, fleshy. Wanting to think she could take care of herself»[1].* Это описание выделяет силу и стойкость Ребекки. Она не просто слабая девочка, она способна защитить себя и справиться с трудностями.

Ещё один поэтический приём, который используется в романе, - использование метафор и символов. Оутс часто использует эти выразительные средства языка, чтобы передать сложные эмоциональные состояния и идеи. Например, образ могильщика может символизировать смерть и потерю, а также трудности и болезненные переживания, которые персонажи испытывают. Это помогает создать глубокую эмоциональную связь с читателем и усилить эффект произведения. Во время повествования Оутс описывает могильщика и его профессию через его собственные слова: *«Humankind is fearful of death, you see. So they make jokes about it. In me, they see a servant of death. In you, the daughter of such a one»[3].*

Кроме того, в романе часто используются ритмические и звуковые приёмы. Оутс создает ритм и мелодию в своём языке, чтобы передать настроение и эмоции сцен. Она также использует повторы и аллитерацию, чтобы усилить эффект определённых фраз и выразить эмоциональные состояния персонажей. Эти звуковые приёмы создают гармонию и красоту в тексте, что делает его более привлекательным для читателя. Например, она может написать о «шепчущем ветре» или «шёлковой простыне», добавляя своим описаниям метафорический и поэтический стиль. *«The way the wind blew in the yew trees. A sound like voices jeering».* В первом предложении используется олицетворение: *«The way the wind blew in the yew trees»*, где ветер описывается как что-то, что делает что-то в определенном стиле. Это создает образ живого, движущегося ветра, который действует с особой энергией и направлением. Далее, в тексте используется звукоподражание *«A sound like voices jeering»* для передачи звукового образа голосов, поднимающихся в подтруненной форме, что может создать атмосферу угрозы или насмешек. Использование подобных стилистических приемов делает текст более образным, эмоциональным и запоминающимся для читателя[2].

Чтобы обогатить роман, автор использует аллюзии и цитаты из других литературных произведений. Например, в романе есть цитаты из стихотворений Эмили Дикинсон, которые помогают передать настроение и эмоции главной героини. Одна из таких цитат: *«I was looking at death, and death was looking at me».* Эта цитата символизирует столкновение главной героини с темой смерти и её близость к ней.

В целом роман «Дочь Могильщика» вызывает осознание того, что проблемы семейного насилия и деструктивных отношений необходимо рассматривать серьёзно и активно бороться

с ними. Книга актуализирует важность обеспечения безопасности, поддержки и помощи для всех членов семьи, чтобы они могли преодолеть трудности и построить здоровые и счастливые отношения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Oates, Joyce Carol. The Gravedigger's Daughter. Harper Collins, 2007.
2. Bloom, Harold (Ed.). Modern Critical Views: Joyce Carol Oates. Chelsea House Publishers, 2009.
3. Johnson, Greg. Invisible Writer: A Biography of Joyce Carol Oates. Plume, 1999.

УЎК 659.1+070

МИЛЛИЙ БОСМА НАШРЛАРДА ТАҲЛИЛИЙ КОНТЕНТ ЯРАТИШ МУАММОЛАРИ: ФОРМАТ, УСЛУБ ВА МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ Х.Эрматов, мустақил тадқиқотчи, Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада миллий босма нашрларда эълон қилинаётган таҳлилий мақолалардаги формат, услуб ва маҳорат масалалари кўриб чиқилади.

Калим сўзлар: Босма нашрлар, трансформация, таҳлилий контент, услуб, формат, жанр, маҳорат масалалари.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы формата, стиля и оформления аналитических статей, публикуемых в национальных печатных СМИ.

Ключевые слова: Печатные СМИ, трансформация, аналитический контент, стиль, формат, жанр, вопросы мастерства.

Abstract. This article analyzes the issues of format, style and skill in analytical articles published in national print media.

Keywords: Print media, transformation, analytical content, style, format, genre, skill issues.

Бугунги ахборот трансформацияси жараёнлари миллий босма нашрлар олдида ўзгача тартибда ишлаш талабини қўйди. Тезкор ахборот беришдан кўра, таҳлилийликка кўпроқ урғу бериш полиграфик матн учун қулай ечимга айланди. Нашрлардаги таҳлилий материалларни кўриб чиқишдан олдин журналистикада таҳлил (анализ, аналитика), таҳлилий контент нима экани ҳамда унга қўйиладиган муайян талабларга аниқлик киритиш мақсадга мувофиқдир.

“Таҳлил” – (русча “анализ” сўздан олинган бўлиб), 1. илмий текшириш усули; объектив воқеликни илмий билиш, ўрганиш воситаси; 2. таҳлил қилиш; 3. текшириш деган маъноларни англатади.

Филология фанлари номзоди, профессор Назира Тошпўлатованинг фикрича, “таҳлилий журналистиканинг функцияси ахборот етказиш билан уни таҳлил орқали жамоатчиликка тушунтиришни мақсад қилади. Масалан, корреспонденциянинг асосий ахборий вазифаси “тушунтириш”, бўлиб ўтган воқеликни атрофлича ёритиш устуворлик қилиб, предметни қисмларга бўлиб, кенгрок ўрганади. Шу боис у кўпроқ кенгайтирилган ахборотга ўхшайди. Унинг вазифаси “нимага”, “нима сабабдан” деган саволларга жавоб беришдир. Мақола бирор бир муаммо, масаланинг ечимини очиб беришга қаратилиб, “нима қилиш керак?” деган саволга жавоб беришни кўзда тутди. Мақолада эса эркин таҳлил орқали воқеликни ҳар томонлама ёритишга имкон бор. Такриз айнан воқеликни эмас, балки мавжуд объектни, яратилган воқеликни ўрганади. Шу боис, бу жанрни “ахборот ҳақидаги ахборот” дейиш мумкин. Журналист суриштирувида эса бўлиб ўтган воқелик юзасидан ҳақиқат сир тутган ҳолатларда, адолатни қарор топтириш учун олиб борилади. Мазкур жанрларни бирлаштирувчи асос эса бу – таҳлилнинг мавжудлиги билан белгиланади”.

Хориж медиасида таҳлилий контент, асосан, ушбу мезонлар асосида баҳоланади. Яъни:

- тузилиш;
- муаммони турли томондан кўриб чиқиш;
- фактлардан фойдаланиш маданияти;
- баҳолаш қобилияти.

Ушбу мақола таҳлили учун қуйидаги мезонларни белгилаб олдик. Хусусан:

- ✓ тузилиш;
- ✓ шакл (формат) ва услуб танлаш маҳорати;
- ✓ муаммони турли томондан кўриб чиқиш;
- ✓ фактлардан фойдаланиш маданияти;
- ✓ баҳолашдаги меъёр;
- ✓ ёндашувдаги креативлик;
- ✓ сарлавҳа шамойили;
- ✓ тил хусусиятлари.

Энди таҳлилни “Ишонч” газетасининг 2024 йил 10 сентябр 113-сонида суҳбат жанрида эълон қилинган мақоладан бошлаймиз. “Қишлоқ хўжалиги соҳасида дунё гигантига айланишимиз мумкин” сарлавҳа остида ёзилган суҳбат Ўзбекистон Фанлар академияси Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти бўлим мудир, биология фанлари доктори, профессор Бахтиёр Расулов билан уюштирилган. Унда мамлакат қишлоқ хўжалигидаги бугунги вазият, потенциал имконият, кимёвий воситаларни қўллашдаги хатоликлар ва уларнинг аянчли оқибатлари, органик маҳсулот яратишда эришилаётган ютуқлар каби масалалар атрофлича муҳокама қилинган.

Тузилиш. Мақола структураси классик шаклда танланган. Хусусан, кириш+саволлар ва жавоблар. Хулоса респондентнинг жавобларида акс этади. Кириш қисмини муаллиф шаблон жумлалар билан бошлаган ва Президент қарори қабул қилингани тўғрисидаги факт билан уни тўлдиришга ҳаракат қилган.

Услуб ва форматни танлаш маҳорати. Мавзу жанрга мос равишда тўғри танланган. Сабаби, бу каби катта қўламли мавзунинг кенгрок очиб бериш ҳамда чуқур таҳлилда бу жанрнинг ўрни катта. Аммо унда муаллиф позицияси камроқ кўринади. Асосий устунлик респондент томонида бўлиб қолган.

Муаммони турли томондан кўриб чиқиш. Мақолада асосий муаммо зараркундаларга қарши курашишда кимёвий воситаларни меъёридан ортиқ ва пала-партиш қўллаш оқибатида тупроқ унумдорлигига зиён етаётгани ўртага ташланади. Респондент бир томондан бу борада мамлакатдаги бугунги вазият, мавжуд муаммолар, бунга мутасаддиларнинг муносабати, агар бартараф этилмаса, қандай оқибатлар кутиб тургани тўғрисидаги танқидий ва таҳлилий фикрларни билдирган. Иккинчи томондан эса, бу муаммога ҳукумат томонидан берилаётган эътибор, маҳаллий олимлар тарафидан таклиф қилинаётган ечим, биорганик моддалар тўғрисида маълумотлар келтирилади. Шу билан бир қаторда хориж тажрибаси ҳам алоҳида таҳлил қилинади. Бу эса мавзуга турли томондан ёндашилганини билдиради.

Фактлардан фойдаланиш маданиятига риоя қилинганини қуйидаги

мисоллар орқали кўриш мумкин. Яъни, бир саҳифалик материал учун 5-6 та фактнинг қўлланилиши меъёрида берилган, бизнингча. Хусусан:

1. “Афсуски, ҳозирда тупроқларимизнинг аксарияти, яъни 80 фоиздан ортиғи шўрланган...”; 2. “Сўнгги статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда Ўзбекистонда 4 миллионга яқин сугориладиган – деҳқончилик учун яроқли майдон мавжуд. Ернинг ҳар гектарига ўртача 11,5 тоннагача минерал ўғит солинади...”; 3. “Биргина Хитой тажрибасини олайлик. Хитойнинг айрим ҳудудларида пахтадан гектарига ўртача 7080 центнер ҳосил олинади...”; 4. “Пахта етиштирадиган АҚШ, Миср ёки Австралияда ҳам биоўғитлар минерал ўғитлар билан биргаликда қўлланилади. Бангладеш, Ҳиндистон ёки Вьетнамда фермерлар фақат биоўғитлар ёрдамида ҳосил олишлари маълум...”; 5. “Қатор Европа давлатлари, жумладан, Голландия, Германия, Франция, Испанияда анъанавий қишлоқ хўжалигига янги усулларни татбиқ этилиши билан ҳосилни етиштиришга сарфланадиган харажатлар бир неча марта камайган...”.

Баҳолашдаги меъёр. Муаммо турли томондан кўриб чиқилгани билан ҳолатни баҳолашда пафосга биров берилганини кўриш мумкин. Мақоланинг бошидан то охиригача биорганик маҳсулотлар етиштиришда мамлакат оқсаётгани, ривожланган давлатлар бу борада илдамлаб кетгани тўғрисида гап боради. Аммо хулоса қисмида ерларимизда имконият

катталиги ва ундан оқилона фойдаланилса, дунё гигантига айланиб кетишимиз мумкинлиги фарз қилинади. Хулосани мақоланинг асосий қисми инкор этган. Оқибатда баҳолашдаги меъёр бузилган.

Ёндашувдаги креативлик. Мақола жанри ва унинг структураси ҳам анъанавий шаклда қурилгани ҳамда ёндашувда ҳам анъанавийликка таянилгани боис креативлик йўқ, дейиш мумкин.

Сарлавҳани формулировкаси (шакллантириш). Айтиш керакки, мақола сарлавҳасида катта мавзуга даъво қилиб юборилган. “Қишлоқ хўжалиги соҳасида дунё гигантига айланишимиз мумкин” деб номланар экан муаллиф жуда катта масъулиятни ўз бўйнига олади. Яъни мамлакат қишлоқ хўжалигининг потенциали очиб берилиши керак. Сарлавҳа+мақола мазмунидаги номувофиқлик шундаки, номда қилинган даъво матнда ўзини оқламайди. Аниқроқ айтганда, респондент фикрларида қайси агро имкониятлар бизни дунёда етакчилар қаторига қўшиши тўғрисида эмас, балки тупроқнинг зарарланиши, унумдорлиги тушиб кетаётгани, турли кимёвий ва органик дори воситалари ҳамда уларни қўллашдаги хатоликлар ҳақида сўз боради. Мақолани ўқигач, газетхон еяётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига янада эътибор билан қарай бошлайди. Муаллиф томонидан берилган саволларда ҳам урғу айнан шу масалага қаратилгани моҳиятни янада кучайтиради. Аммо айнан мамлакат қишлоқ хўжалигининг юқори потенциали яхши очиб берилмаган. Содда ва аниқ тузилиши жиҳатидан сарлавҳани ижобий баҳоласа бўлади, бизнингча.

Тил хусусиятлари тўғрисида ижобий фикрларни билдириш мумкин. Сабаби, мақола тили равлон, тушунарли тарзда ёзилган бўлиб, ўқувчида мавзу ва муаммони тушунишида қийинчилик туғдирмайди. Матнда имловий ва услубий хатолар, қайтариқлар, мужмал ва ғализ жумлалар учрамайди. Асосийси, муаллиф объективликни ушлаган ҳолда мавзунини очиб беришда ҳиссиётга берилмайди. Бу унинг ифода усулида ўз аксини топган.

Умуман олганда, суҳбат жанридаги таҳлилий материалларда чуқур таҳлил ва танқид кўзга ташланади. Буни танқидий фикрни мутахассис тили билан изоҳлашга уриниш деб баҳолаш мумкин. Қолаверса, сўз масъулияти журналист ёки таҳририят бўйнига эмас, айнан мутахассис зиммасига тушиши таҳририятга танқидий ифодага бўлган ишончни мустаҳкамлайди.

Таҳлилни “Янги Ўзбекистон” газетасининг 2024 йил 17 сентябр 189-сонидан эълон қилинган “Кичик ўйингоҳларнинг катта муаммоси. Болаларга автотураргоҳ эмас, ўйнаш учун беҳавотир жой зарур” сарлавҳали мақола билан давом эттирамиз.

Тузилиш. Мақола структураси пухта ишланган, анъанавий шаклда: кириш+асосий қисм+хулосани ташкил қилади. Муаллиф мақолани ташқи майдонлардаги болалар ўйинининг улар психологияси, ижтимоийлашуви ва ақлий, жисмонан соғлом шаклланишида таъсири катталигидан бошлаб, асосий қисмда кўп қаватли турар-жой мажмуаларидаги “торайиб” кетаётган болалар майдончаларининг бугунги кундаги аҳоли ҳақида сўз юритади, ўз фикрларини аҳолида олган интервьюлари билан далиллайди. Асосий қисмда болалар майдончаси фарзандлар учун нимага зарурлиги тўғрисида яна мулоҳаза юритади. Охирида эса “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенциядан иқтибос келтириб, бу муаммо ечимида ота-она, ҳукумат ва маҳаллий ҳокимият вакиллариининг ҳафсаласи кераклигини уқтириб, хулоса қилади. Мақола бир саҳифани эгаллагани, яъни ҳажм жиҳатидан катта эканлиги боис қуйидаги кичик сарлавҳалар билан ажратиб кўрсатилган:

1. “Техник хавфсизлик қондалари нималардан иборат?”
2. “Айримлар кичкинтойлар шовқинига тоқатсиз”
3. “Бу ерда фақат шағал ва тошлар бор...”
4. “Болалар майдончаси нега керак?”
5. “Мисқолгина ҳафсала кифоя”

Ушбу кичик сарлавҳалардан кўриниб турибдики, муаллиф мавзуга чуқур киришган. Бизнингча, “Болалар майдончаси нега керак?” сарлавҳали тезиси мақола аввалида берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Услуб ва форматни танлаш маҳорати. Муаллиф – таҳририят

мухбири Азизбек Юсупов ифодада публицистик услубни танлаб, анъанавийлик асосида ёзишга уринган. Шакл ҳам шунга мос бўлиб, мультимедиавийлик инструментларидан ҳоли, анъанавий таҳлилий мақола жанрида ёзилган.

Муаммони турли томондан кўриб чиқиш. Танқидий-аҳлилий

мақолада муаммони олиб чиқишда ҳолислик (объективлик) жуда муҳим. Баъзи муаллифлар ўзини субъект томонида эканини очиқ-ойдин билдириб қўяди. Ушбу муаллиф ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Тўғри, журналист болалар майдончалари йўқ бўлиб кетаётганига мутасаддиларнинг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги, бундан ташқари, аҳолининг ўзига ҳам шовкин-сурон ёкмаслигини сабаб қилиб кўрсатишга уринган. Аммо мақола аввалидан журналист ўз позициясини оддий аҳоли томонга қўйиб олганини пайқаш қийин эмас.

Фактлардан фойдаланиш маданияти. “Республикамизда жаами

8300 дан ортиқ болалар майдончаси бўлиб, шундан 7050 таси янги қурилган ва соз ҳолатда. 1303 таси таъмирталаб. Аксарият ўйингоҳлар сифатли бўлиши мумкин, аммо 1303 та ҳам ҳазилакам сон эмас”. “... болаларнинг юқорига чиқиши ва сирпаниб тушишида, узунлиги 2 метр, баландлиги 2,5 метрдан ортиқ бўлмаган, қўл билан ушлаб чиқиш учун мосланган сирпанчиқлар билан жиҳозланиши кераклигини, болалар майдончалари гимнастика девори ҳамда гимнастика устунчалари билан тўлдирилиши зарурлиги...”.

Ҳажм жиҳатидан катта мақолада атиги икки жойда факт учратиш мумкин. Мамлакатда ўйингоҳда ўйнаш ёшида қанча бола бор? Яна қанча ўйингоҳга эҳтиёж ортади? Қанча болалар майдондаси барпо этилиши кўзда тутилмоқда каби саволларга фактлар орқали жавоб келтирилганида мақола салмоғи янада ошар эди.

Баҳолашдаги меъёр. Муаллиф баҳолашда икки томонни ҳам тенг баҳолашга уринган. Лекин тарози палласида ҳукуматнинг болалар майдончаларини барпо қилишга нисбатан ҳаракатларига танқид кўпроқ тош босади, дейиш мумкин.

Ёндашувдаги креативлик. Мақола анъанавий услубда ёзилгани боис ёндашувда эмас, унинг саҳифаланишида креативлик кузатилади.

Сарлавҳа шакллантирилиши тўғри тузилган. Фақат бир жиҳати, ҳажмининг чўзилиб кетганидир. “Кичик ўйингоҳларнинг катта муаммоси” тарзида қолдирилганида мақсадга мувофиқ бўлар эди. “Болаларга автотураргоҳ эмас, ўйнаш учун беҳавотир жой зарур” деган таг сарлавҳа ортиқчалик қилади, назаримизда. Сабаби, сарлавҳа ўқувчини мақолани ўқишга чорлаши керак. Бу сарлавҳа эса таҳлилий контентнинг нима ҳақида экани ҳақида маълумот бериб қўйган.

Тил хусусиятлари. Мақолада имловий ва услубий хатолар кузатилмади. Ундаги айрим ибора ва топилма жумлалар таҳсинга лойиқ. Бу муаллифнинг сўзга бойлиги ва уларни маҳорат билан қўллаш олишидан дарак беради. Хусусан, “...одамларнинг феъли каби ўйин майдонлари ҳам кенг эди...”, “...Отангга бор, онангга бор” қабилдаги ҳолат йиллар давомида ечимини топмай ётаверади, болалар жасроҳати жиддий тус олишда давом этаверади...”, “...Ўшанда нобуд бўлган мурғак боласининг суратини қорайиб кетган бармоқлари билан сиқиб олган, бор ғуссаси кўкимтир қовоғига из тўширган отанинг мунгли кўзида бунга ким айбдор, деган сассиз қичқириқни кўпчилик қатори мен ҳам эшитиб, ўзимни эшитмаганга солгандим” ва бошқалар.

Аммо бир қисқартма жумла киши эътиборини тортади. Бу – “ХУЖМШ” сўзидир. Ушбу жумланинг ёйма шакли қандайлигини билиш қийин. Сабаби, муаллиф уни матнда биринчи маротаба қўллаётганида нима эканига изоҳ беришни унутган.

Ижтимоий мавзулардаги танқидий-таҳлилий мақолаларда бир умумийлик кузатилади. Бу журналистларнинг эркин фикр билдиришга уринишлари. Аммо сиёсий мавзудаги таҳлилий материалларда бир қолипдан чиқа олмаслик, шакл (формат) ва услубда бир хиллик, энг муҳими, фикрлашдаги ўз-ўзини чеклаш ҳолатлари кўп учрайди.

Газета таҳламларини варақлаганда, сарлавҳа билан унинг мавзулари, ичидаги асосий гап ҳамиша ҳам бир-бирига уйғун эмаслигига кўп бор дуч келиш мумкин. Айтмоқчи бўлганимиз газеталар ҳали ҳам “сув”и кўп матндан қутула олмаяпти. Бундай мақолалар бугунги тезкор

даврда ахборот истеъмолчи учун керак эмас. Уларнинг эътиборини ўзига тортмайди, уларга таъсир қилиши ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади.

Сўнгги йиллардаги танқидий-таҳлилий материаллар форматига қаралса, универсал бир қолип яққол ажралиб кўзга ташланади. Бу давра суҳбати жанрига ўхшаш формат бўлиб, бир муаммо олиниб, унга тааллуқли мутахассислардан интервьюлар жойланади. Журналист кириш қисмида мавзунинг долзарблигини келтириб, у ҳақида экспертларнинг муносабатларини сўрайди. Кейин бирин-кетин респондентларнинг шу мавзу атрофидаги фикрлари берилади. Муаллиф хулоса қилса қилади, бўлмаса шу билан мақола тугайди. Тагига тайёрлади, ёзиб олди каби жумлалар қўйилади. Давра суҳбатидан ягона фарқи, бир нечта саволлар қўйилмаслиги ва уларга респондентлар галма-галдан жавоб бермасликларидир. Битта савол кўндаланг қўйилади ва мутахассислар аниқ ва лўнда фикрларини баён этишади. “Янги Ўзбекистон” газетасида бу универсал форматдан кенг фойдаланилади, қолаверса, респондентларнинг фотолари ҳам контентдан жой олади.

Жумладан, газетанинг 2024 йил 14 сентябр сонидида эълон қилинган “Қариндошлар ўртасидаги никоҳ: уни тақиқлаш бўйича қонунчиликка ўзгартириш киритиш таклиф қилинмоқда” сарлавҳали мақола бу форматга мисол бўла олади. Муаллиф – Рисолат Мадиева мақоланинг кириш қисмини соғлом фарзанд Аллоҳнинг неъматиди экани, жамият учун ҳам соғлом ва ақлли болалар зарурлиги ҳақидаги фикрлари билан бошлайди. Киришнинг ўзидаёқ дунёдаги касалликларнинг 72 фоизини ирсий касалликлар ташкил этиши, бунга асосий сабаб қариндошлар ўртасидаги никоҳ оқибатлари эканини таъкидлаб, “Қариндошлар ўртасидаги никоҳнинг салбий оқибатлари кўпроқ нималарда намоён бўлмоқда”, деган саволни кўндаланг қўяди. Бунга Қонунчилик палатаси, Оила ва хотин-қизлар қўмитаси, тиббиёт бирлашмаси, психология каби жами тўрт соҳа мутахассиси ва бир нафар уй бекасида интервьюлар олган.

Мазкур таҳлилий мақолада мавзунинг қонуний, ижтимоий, тиббий ва психологик томонлари айнан мутахассислар томонидан очиб берилган. Бу мақоланинг аниқ, лўнда ва ишончли чиқишини таъминлайди. Аммо унда муаллиф нуқтаи назари, қарашлари, шахсий позицияси ўз аксини топмайди. Муаммога турли томондан объектив қаралиши эса олиб чиқилган ушбу мавзунинг ютуғи саналади. Лекин бу ёндашув журналистларнинг таҳлилий мақола яратиш борасидаги маҳоратини биров сустлаштиради, назаримизда. Сабаби, мухбир ортиқча изланмайди, мақола тузилиши тўғрисида ортиқча бош қотирмайди. Аксинча, респондентларга савол жўнатади, уларнинг жавобини ёзма ёки аудио тарзда қабул қилиб олгач, таҳрир қилиб, мақолага жамлайди. Жамланмага кириш қисм ёзилса бўлди, мақола тайёр. Табиийки, бу жараён журналистнинг ялқовлашиши, танқидий фикрламаслигига олиб келиши мумкин. Танганинг бошқа томонидан қаралса, вақт тифиз бўлган бугунги даврда журналистлар учун таҳлилий контент яратишдаги оптимал ёндашувлардан бири шу тарзда кечади. Қолаверса, аудитория учун шу шаклнинг қулайлигини ҳисобга оладиган бўлсак, уни табиий қабул қилиш мумкин.

“Дунё тўқимачилик саноатидаги катта воқеалик” сарлавҳали мақолада шу универсал форматнинг биров бошқачароқ кўринишини кузатиш мумкин. Муаллиф Ирода Тошматова мақоланинг кириш қисмидан ташқари, тадбир ҳақида қисқача хабар беради. Жами икки хатбошидан иборат хабардан сўнг тадбирда иштирок этган туман ҳокимидан тортиб, хорижлик меҳмондан олинган интервьюларни ҳавола этади. Мақола формати на таҳлилий мақола, на интервью ва на давра суҳбати талабларини тўлиқ бажаради. Балки барча жанрларга қисман мос келади. Шу сабаб бу контентни “микс формат” деб таърифлаш ўринли.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, ижтимоий-сиёсий мавзуларни ёритадиган марказий нашрларда айнан ушбу формат етакчи ўрин эгаллайди. Журналистлар ўз нуқтаи назарларини ошкор билдиришдан кўра, мутахассислар фикрларини бир контентга жамлаб қўйишни афзал билишади.

Хулоса қилиб айтганда, босма нашрлардаги таҳлилий материалларда жанр тушунчаси торайиб, асосан, таҳлил, факт ва интервьюни ўз ичига олган формат етакчи ўринга чиқмоқда. Аниқланган “микс формат” мавзуни ҳар томонлама очиб беришда ва қисқа муддатда

тайёрлашда қўл келса-да, журналист маҳоратига соя солади. Таҳлилий мақолаларда танқидий фикрлашнинг етишмаслиги эса ҳолислик тамойилига путур етказса, фактларнинг меъёридан ортиқ қўлланилиши таҳлилий контентнинг ахборий функция билан чекланиб қолишига олиб келади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Русча-ўзбекча луғат. –Т.: 1983
2. Курбон Н. Таҳлилий журналистика. Журналистика факультети талабалари учун ўқув қўлланма. –Т.: 2019. – Б.181
3. “Ишонч” газетаси
4. “Янги Ўзбекистон” газетаси

УЎК 81-13

АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ “ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИДАГИ ФАРҲОД ОБРАЗИ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ОРИГИНАЛЛИК Г.Қаришьева, ф.ф.н., доц., Шарқ миниатюра санъати музейи, Тошкент

Аннотация. Мақолада Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони гоҳларининг тасвир воситасида, миниатюра санъатида бадий талқин этилиши, “Фарҳод” образи дoston каби миниатюраларда ҳам шахзода, солик, ҳунарманд ва ошиқ образида ифодаланганлиги ўрганилган. Мазкур тадқиқотда, XV, XVI асрларда Ҳирот, Мовароуннаҳр, Қазвин, усмонли Туркияда кўчирилган қўлёзмаларда Фарҳод – ёш шахзода образида талқин этилган миниатюралар мусаввирнинг матнга муносабати ҳамда анъанавийлик ва оригиналлик нуқтаи назаридан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: бадий талқин, Фарҳод - шахзода, анъанавий лавҳа, оригинал лавҳа, дoston матнига рассом муносабати, миниатюра, анъанавий миниатюра, оригинал миниатюра.

Аннотация. В статье исследуется художественная интерпретация идей поэме Алишера Навои «Фархад и Ширин» в искусстве миниатюры, Фархад проявившийся в образе принца, солика (влюбленный, вступивший на путь тариката), ремесленника и влюбленного в поэме, а также в миниатюрах. В этом исследовании миниатюры, где Фархад интерпретируется в образе молодого принца в рукописях, скопированных в XV, XVI веках в Герате, Моварауннахре, Казвине, Османской Турции, были проанализированы с точки зрения отношения художнику к тексту, а также с точки зрения традиции и оригинальности.

Ключевые слова: художественная интерпретация, Фархад - принц, традиционный сюжет, оригинальный сюжет, отношение художника к тексту поэме, миниатюра, традиционная миниатюра, оригинальная миниатюра.

Abstract. The article explores the artistic interpretation of the ideas of Alisher Navoi's epic “Farhad and Shirin” in the art of miniature, Farhad manifested in the image of a prince, a solik (a lover who entered the path of Tariqa), a craftsman and a lover in the epic, as well as in miniatures. In this study, the miniatures, where Farhad is interpreted in the image of a young prince in manuscripts copied in the XV, XVI centuries in Herat, Movaraunnahr, Kazvin, Ottoman Turkey, were analyzed from the point of view of the artist's attitude to the text, as well as from the point of view of tradition and originality.

Keywords: artistic interpretation, Farhad Prince, traditional plot, original plot, the artist's attitude to the text of the epic, miniature, traditional miniature, original miniature.

Кириш. Фарҳод образи Низомий “Хусрав ва Ширин” достонида сангтарош, Дехлавий “Ширин ва Хусрав”и ҳамда Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”ида Чин шахзодаси сифатида куйланади. Навоийда Фарҳод бош қахрамон. Асар матнининг бадий талқини ҳисобланган миниатюраларда ҳам Фарҳод гоҳ ҳунарманд, гоҳ шахзода, гоҳ ўрта ёшли, гоҳида ёш йигит образида тасвирланади.

Низомий “Хамса”сидаги беш дoston ўзидан кейинги даврларда анъанавий сюжетларга айланган бўлса, санъатда ҳам канон тусини олган тасвирий мазмун юзага келишига сабаб

бўлди. Низомий, Деҳлавий ва Навоий дostonларининг мазмунан яқинлиги тематика ва композиция жиҳатидан ҳам яқин бўлган миниатюралар яратилишига олиб келди. Бундан ташқари, Шарқ миниатюрасида анъанага айланиб қолган жанг, ов, чавгон ўйини, қабоқ ўйини, камон отиш, базм, зиёфат, мушоира каби расмлар борки, улар деярли барча бадий безакли қўлёзмаларда ишланган [15,11.].

Тожикистонлик олима Л.Додхудоева “Низомий дostonлари сюжетлари ўрта асрлар миниатюра санъатида” мавзусидаги тадқиқотида “Хамса” қўлёзмаларидаги миниатюраларни уч турга бўлиб ўрганади:

1. Миниатюра – иллюстрация.

2. Миниатюра – талқин.

3. Безак миниатюра (зарварақ, унвон, колофон ости ёки қўлёзма охиридаги миниатюралар, қўлёзмадаги иккилик миниатюралар) [12, 13.].

Асарни бадий талқин этишда миниатюра – иллюстрация ва миниатюра талқин муҳим аҳамиятга эга. “Миниатюра-иллюстрация кўпроқ бирор лавҳани талқин этса, талқиний миниатюра эса бадий асар матнини тушунтириш ва ўқувчига сингдиришга хизмат қилади. Чунки ушбу миниатюраларда асосий эътибор бирор лавҳанинг ўзига эмас, балки асарнинг умумий ғоясига, уни умумлаштиришга қаратилади. Шарқ миниатюрасида бадий асар ғоясини умумлаштириш, уни рамзийлик воситасида ифодалаш устувор аҳамият касб этади” [26, 130].

Миниатюрада асар талқини масаласига тўхталар экан, А.Эркинов, миниатюра санъати ва ўрта аср Шарқ маданияти, адабиёти талқини ва эстетик қарашлари билан боғлиқ специфик жиҳатларни қамраб олганлиги, қўлёзмаларда берилган миниатюралардаги тасвирнинг матнга муносабати акс эттирилган расмда матндаги воқеа ва кўриниш қай даражада ўз ифодасини топганлиги масаласига тўхталиш муҳимлиги, уларни тадқиқ қилиш Шарқ адабиётига хос бўлган икки йўналиш асосида, яъни анъанавийлик ва оригиналлик ўртасидаги муносабат воситасида намоён бўлишини таъкидлайди. Оригинал миниатюраларни ҳам икки турга ажратади: оригинал лавҳага ишланган оригинал миниатюралар ва анъанавий лавҳага ишланган оригинал миниатюра.

Албатта, Навоий дostonларига ишланган миниатюра асарларига нисбатан оригиналлик ҳамда анъанавийлик масаласига Низомий ва Деҳлавий дostonларига ишланган миниатюралар билан қиёсий ўрганилгандагина ойдинлик киритилади.

Миниатюра санъати гуллаб-яшнаган XV-XVII асрларда Низомий, Деҳлавий, Навоий “Хамса”лари ва бошқа асарлар ҳукмдорлар, амалдорлар саройи китобхоналарида қайта-қайта кўчирилган, безаклар ва миниатюралар билан зийнатланган. Бу қўлёзмалар жаҳон музей ва кутубхоналари фондида сақланмоқда, ноёблиги ва беназирлиги билан бугунги кунда ҳам дунё ҳамжамиятини ҳайратга солмоқда.

Низомийнинг “Хусрав ва Ширин” дostonидаги Фарҳод образига бағишлаб ишланган дастлабки миниатюралар XII-XIII асрларда ишланган керамика намуналарида учрайди. Уларда, асосан, “Фарҳод иш жараёнида”, “Бисутун тоғидаги Фарҳод ва Ширин”, энг машҳур мавзулардан бири “Фарҳод Ширин ва унинг отини қутқармоқда” сюжетлари кўп учрайди [12, 27.].

Бадий безакли қўлёзмаларда эса, Низомийнинг “Хусрав ва Ширин” дostonида Фарҳод образи билан боғлиқ миниатюралар Фарҳоднинг Ширин ҳузурига келиши, Фарҳоднинг хушдан кетиши, Хусрав Фарҳодни ҳузурига олиб келтириши, Хусрав ва Фарҳод баҳси, Шириннинг Фарҳод олдида келиши, Фарҳод Ширин ва унинг отини қутқариши, Фарҳодга Шириннинг “ўлими” ҳақидаги ёлғон хабарни эшитиши, Фарҳоднинг ўлими сюжетлари, Деҳлавийда Шириннинг Фарҳод ҳузурига келиши сюжети жуда машҳур бўлган.

Низомий “Хамса”сида бошлаб берилган канонлар асосида Деҳлавий ва Навоий “Хамса”лари қўлёзмаларига миниатюралар билан бойитиш бошланганидан кейин анъанавий ва оригинал мавзулар ҳамда образлар силсиласи пайдо бўла бошлади.

Навоий асарларига, хусусан, “Фарҳод ва Ширин” достонига ишланган мавзуларни, шунингдек, образларни ҳам, анъанавий, оригинал ва матнда мавжуд бўлмаган сюжетга ишланган миниатюраларга бўлиш мумкин.

Аввало, мавзу бўйича: Ширин Фарҳоднинг ҳолидан хабар олиши, Фарҳоднинг арик қазиш жараёни, Фарҳоднинг Ширинни оти билан кўтарганлиги, Фарҳод учун Ширин ҳузурида базм ташкил қилинганлиги, Хусрав ва Фарҳод баҳси, Ёсуман Шириннинг “ўлими” ҳақида Фарҳодга хабар бериши каби мавзулар **анъанавий** сюжетлардир. Лекин анъанавий сюжетларга оригинал, ўзига хос ишланган миниатюралар ҳам учрайди.

“Фарҳод гулнорий қасрда”, “Хитой Хокони ўғли Фарҳод билан тахтда ўтирибди”, “Фарҳод Ҳизр ҳузурида”, “Фарҳод денгиз сафарида”, “Арманистон тоғларида уч сангтарош билан суҳбатлашаётган Фарҳод ва мусаввир Шопур”, “Ширин Фарҳодни хилватдан кузатмоқда”, “Меҳинбону боғда Фарҳод билан суҳбатлашмоқда”, “Фарҳод Хисравга қарши чиқаяпти”, “Шопур Фарҳодга Шириннинг номасини узатмоқда”, “Фарҳодни Золи маккора авраяпти”, “Шириннинг ўлими” мавзулари асар сюжети билан боғлиқ бўлган **оригинал** мавзулардир. Оригинал сюжетларга анъанавий ёндашув ва образлар ҳам кўп учрайди.

“Чўмилаётган Ширин”, “Хусрав Шириннинг чўмилишини билдирмасдан кузатмоқда”, “Ширин Хусрав расмини кўрмоқда”, “Ширин ёнида Хусравни Ширўя ўлдираётгани”, “Фарҳод ва Ширин бир тобутда” каби мавзулар ҳам учрайдики, булар **матнда мавжуд бўлмаган сюжетга** ишланган бўлиб, бизнингча, бу Низомий достонига ишланган миниатюралар анъанасини давом эттириш ёки Навоий достони сюжети билан таниш бўлмаганлик билан боғлиқ. Шу билан бирга, “рассом талқини, фантазияси ва даврга хос эстетик қарашлари” [19, 133.] натижаси ҳам бўлиши мумкин.

Миниатюраларда нафақат, мавзу ва композиция, образларнинг ҳам сюжет билан боғлиқлиги ёки боғлиқ эмаслиги масаласи ҳам мавжуд. Масалан, Навоийнинг “Фарҳод”и ёш шахзода. Навоий достони сюжети, воқеалари 20, 40 йилни камраб олмайди, демак Фарҳод ўрта ёки кекса ёшда эмас, у ёш, навқирон йигит. Лекин миниатюраларда Фарҳод ёш шахзода қиёфаси билан бирга, ўрта ёшли, хатто кекса ёшли ҳунарманд қиёфасида ҳам тасвирланади.

Шунингдек, Фарҳод миниатюраларда 4 қиёфада кўринади:

1. Фарҳод - ёш шахзода;
2. Фарҳод - илоҳий ишқ дардига мубтало бўлган, пири комил таълимини олишга бел боғлаган солиқ;
3. Фарҳод - ҳунарманд, сангтарош;
4. Фарҳод - “ишқи мажозий ўтида ўртанган” [20,187] ошиқ.

Бу мақолада Фарҳод образининг шахзода қиёфасида бадий талқин қилинган миниатюра асарлари хусусида фикр юритамиз.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Шарқ китобат санъати ва мумтоз миниатюра меросининг тадқиқи бир қатор таниқли олимларнинг изланишларида ўз аксини топган. Миниатюра асарлари тарихини ўрганиш турли йўналишларда амалга оширилган. Дастлаб, миниатюрага қўлёзманинг, яъни бадий, тарихий ва дунёвий аҳамият касб этган диний асарларнинг беағи сифатида қаралган бўлса, вақт ўтиб, миниатюра мактаблари, асосан форс миниатюраси таркибида, кейин эса, адабиёт ва санъат тараққий этган маданият марказлари номи билан боғлиқ алоҳида миниатюра (Ҳирот, Табриз, Машҳад, Самарқанд, Бухоро, Усмонли Туркия, Ҳинд в.б.) мактаблари кесимида ўрганила бошланди.

Хорижда шарқшунослар, тарихчилар ва санъатшунослар томонидан Алишер Навоий асарларига ишланган миниатюралар ҳақида маълумот бериб ўтилган, асосан, шоир асарлари қўлёзмаларининг ихчам тавсифи, бадий хусусиятлари қисман таҳлил қилинган [4-11], лекин миниатюраларнинг асар матни, матн билан боғлиқ хусусиятларига тўхталинмаган.

Ўзбекистонда миниатюраларни илк бор адабиётшунос олим Ҳамид Сулаймонов илмий муомалага олиб кирди. Шарқ миниатюраси ва китобат санъатини ўрганиш ҳамда уларни нашр қилишда Ҳамид Сулаймоннинг хизматини алоҳида эътироф этиш зарур. Ҳамид Сулаймон Франция, Америка, Россия, Ҳиндистон, Миср, Эрон ва бошқа давлатларнинг музей ва кутубхоналарида сақланаётган Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Алишер Навоий ва

Захириддин Муҳаммад Бобур асарлари қўлёзмаларидаги миниатюрларни ўрганиб, расмларни йиғиб тартиб берган албомлари [13-17] бу соҳа тараққиётига салмоқли улуш бўлиб қўшилди. Ушбу нашрлар қўллаб ноёб манбаларни илмий муомалага олиб киргани ва қимматли намуналарни юқори полиграфик савияда чоп эттиргани билан ажралиб туради.

Айнан миниатюра асарларининг сюжети, матн билан боғлиқлигига эътибор қаратиш ҳам Ҳамид Сулаймон томонидан бошлаб берилди. Кейинчалик санъатшунос Н.Пугаченкова [19], Э.Исмоилова [20], З.Рахимова [22-23], А.Мадраимов [25], А.Эркинов [26] лар томонидан тадқиқотлар олиб борилди.

Э.Исмоилова ва А.Эркинов тадқиқотларида Алишер Навоий асарлари, жумладан “Фарҳод ва Ширин” достони ғоявий мазмуни, жумладан Фарҳод образи ва унинг мусаввир нигоҳидаги бадий талқини масаласига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, биз томонимиздан, “ошиқ - Фарҳод” тоифасига киритилган (Г.Қ.) “Золи маккора Фарҳодга Шириннинг “ўлими” ҳақида хабар бермоқда” (“Фарҳод ва Ширин”. Ҳирот. 890/1485. Бодлеан кутубхонаси. Elliot 408. в.66а. 11,5х16,3 см. Алишер Навоий дostonларига ишланган расмлар. Тузувчи Ҳамид Сулаймон. “Фан” нашриёти. Тошкент, 1970. 6-расм.) [19,94; 26,135] миниатюраси таҳлил қилинган. Лекин тадқиқот мақсадидан келиб чиқиб, “Фарҳод ва Ширин” достони сюжети, жумладан Фарҳод образининг бадий талқин этилиши, матн билан муносабати масаласи жуда қисқа ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мавзунини ёритишда аниқлаш, тизимлаш, кузатув, қиёсий солиштирув, қиёсий-умумлашма таҳлил методларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. “Фарҳод ва Ширин” достони матни билан боғлиқ миниатюраларда матндаги воқеа ва кўриниш қай даражада ўз ифодасини топганлиги масаласини Фарҳод, асосан Фарҳод – шахзода (Г.Қ.) образида бадий талқин этилишига эътибор қаратамиз.

Достонда Фарҳод дастлаб, тарбияли, зехли *фарзанд, ёш шахзода* қиёфасида намоён бўлади. Ёш шахзода сифатида Фарҳод дастлаб, XVI асрда усмонли турк султони саройида кўчирилган қўлёзмининг 16-боб сюжетида бағишлаб ишланган миниатюрада учрайди (TSMKH. 802. (усмоний туркчада), 937 /1530–31йй. Фол. 66r (13.2×11.7 см). Бу бобда Фарҳод Қорандан тошйўнарлик, Монийдан наққошликни, бошқа хунар ва санъатларни бутун нозикликлар билан ўргангани, тўрт қаср қурилиши тугалланиб, уларда Хоқон Фарҳод учун базмлар тузгани ҳақида сўз кетади.

Навоий тасвири:

Баҳорий равза торқоч зебу тазйин,
Ичу тошиға гулгун бўлди ойин.

Бўлуб суратларига чехра гулранг,
Қилиб гулзор аро ишратка оҳанг.

Гилеме солиниб гулгуну зебо,
Ясолиб кўргаси гулранг дебо. ...

Бўлуб гулранг май ҳавз ичра то лаб,
Ариғлардин доғи оқиб лабо-лаб.

Очилғон ҳар тараф бир гулшани гул,
Ўкулган ҳар сори бир хирмани гул.

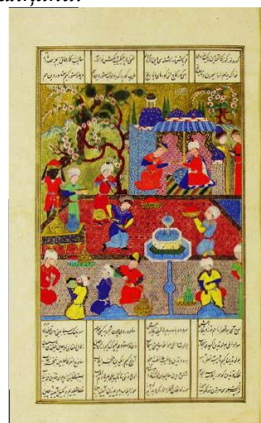
Чу Мулкоро шуруу эҳтимоми,
Муҳайё қилди ул ишни тамоми....

Деди чун борчанинг кайфиятин жазм,
Тамошосига Хоқон айлади азм.

Суруб сўл ёнидин фархунда дастур,
Саводи мулк ройи бирла рурнур.

Юруб ўнг ёнидин шахзода Фарҳод,
Бўлуб шаҳ шод, бал шахзода ҳам шод.

Мусаввир талқини:

1–расм: “Хамса-йи Навоий”. TSMKH. 802. Колофон, фол. 309v: (усмоний туркчада), 937 йил (1530–31 й.). Фол. 66r (13.2×11.7 см. Алишер Навоий асарларининг Истанбул кутубхоналаридаги иллюстрацияли қўлёзмалари. “Uzbekistan today”, “Zamon press info”. 2019. Матн муаллифи ва тузувчи: Лале Улуч. 128-б.

Марказда тахтда ўтирган Ҳокон, унинг ўнг тарафида Фарҳод отасининг сўзларига кулок тутмоқда, чап тарафида тик турган ҳолда ёнидаги мулозимга кўрсатма бераётган Мулкоро. Ҳоконнинг кайфияти шод. Сабаби гулгун қаср, боғ, зиёфат Фарҳоднинг кайфиятига яхши таъсир қилган. “Атрофдагиларнинг барчаси Фарҳод атрофида парвона. Ҳамма унинг кўнглини олишга интилади, навқирон шахзодага шайдолик изҳор этади” (27, 179). Атрофдаги барча нарсалар гулгун рангда, қаср сахнига қизил гиламлар тўшалган, дастурхонда турли-туман таомлар тортилган, муғаннийлар баҳор мусиқасини куйламоқда.

Бу композиция бошқа бирон кўлёмзада учрамаслиги, оригиналлиги, шоир тасвирини айнан ифодалаганлиги билан ажралиб туради.

18 - бобда, Фарҳод комил шахзода сифатида куйланади, унинг ҳазинлиги тарқамганини кўрган ҳокон унга тахтни таклиф қилади ва шу билан гўёки ўғлининг дардига даво топмоқчи бўлади:

Бериб шахзодага ёнида манзил,
Сўз оғоз этти осон, лек мушкил

Ки, чун Ҳақ айлабон зоҳир ҳидоят,
Манга қилди жаҳонбонлиғ иноят....

Атоким сен киби фарзанди бўлғай,
Ҳаёти нахлининг райванди бўлғай...

“...Ки, ўлмасдин бурун очиб кўзумни,
Сарир узра йигит кўрсам ўзумни

Ки, яъни тожу тахту салтанат ҳам,
Сироҳу мулку молу мамлакат ҳам.

Бори бўлса сенинг бирла музайян,
Сени ўз ўрнума қилсам муайян.

Санга тутсам мусаллам подшолиқ,
Халойиқ устида кишвархудолик.

Фарҳод отасининг бу таклифини салтанат ишларини ўрганиш, тажриба орттиришга ижозат сўраш билан ортга суради:

Ки: “Чун шах узр манъин қилди билкул,
Манга не ҳадки қилғоймен тааммул.

Вале чун мен ҳақиру, иш улугдур,
Бу сўз арзин зарурат қилғулуғдур.

Чу мен бу чокқа тегру ғофил эрдим,
Бу иш таклифидин фориғдил эрдим.

Ишим ишратқа базморолиқ эрди,
Фароғат бирла берарволиқ эрди.

Бир-икки йил иноят айласа шоҳ
Ки, хизматдин ўзумни қилсам огоҳ.

Шах оллинда ҳамиша ҳозир ўлсам,
Бу иш кайфиятига нозир ўлсам....”

Фарҳод, мен ҳали ёшман, вазифа эса улуғ, шу кунгача барча ишлардан ғофил, айшу ишрат билан банд бўлдим, энди шоҳ иноят қилса-ю, мен бирор кичик хизматга жиддийроқ машғул бўлсам, унинг ютуқлари ва камчиликларини тушуниб етсам, хатоларимни тузатиб турсангиз, етарли даражада тажриба орттирганимдан сўнг, қандай ҳукм бўлса, бажонидил бажарсам, деб рад жавобини беради. Бу давр учун ноодатий ҳол эди, сабаби деярли барча шахзодалар тожу тахтга ўзларини ҳақли деб ҳисоблаганлар, орзу қилганлар, тахт учун жангу жадаллар олиб борганлари тарихдан маълум. “Хоқонлар эса, тахтнинг асосий даъвогарлари бўлмиш - ўз зурриёдларига қарши борганлар, бадарға қилганлар. Навоий Хоқоннинг ана шундай ҳукмдорлардан устун турган подшоҳ эканлигини кўрсатмоқда. Хоқоннинг ҳатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари, Хоқон — Фарҳод ўртасидаги муносабатлар, ҳокимиятга интилиш ва бошқариш, тожу тахт эгалари ва ворисларининг ўзаро муносабатлари тўғрисидаги Навоий фикрларини ифодаловчи лавҳалардир” [18,37].

Ундан ташқари, “Навоий мана шу эпизодни олиб кириб, аввало, ўз қахрамонининг дунё хою-ҳавасларидан осон воз кеча оладиган маърифат йўлидаги инсон эканлигини тушунтирмоқчи бўлса, иккинчи томондан, ўзи яшаётган даврда ўз отаси, оға-иниси билан тож-тахт, мулк талашаётган шахзодаларга насиҳат қилгандек ҳам бўлади” [24,109.]. Шу ўринда, “Навоий илоҳий ишқ дардида ёнган одам билан ушбу саодатдан бенасиб “фоний дунё” кишилари орасидаги руҳий-маънавий тафовутни кўрсатиб берган. Навоий илоҳий ишқ дардида ёнган инсон билан бундай саодатдан маҳрум фоний дунё кишилари орасидаги фарқни ҳам кўрсатиб беради [20, 183].

Ота ва фарзанд ўртасидаги суҳбат 2 та қўлёзмада, XV аср охири - XVI аср бошларида (тахм.ҳижрий 928/милодий 1521-1522 йй.) Ҳиротда кўчирилиб, кейинчалик Мовароуннаҳрга келтирилган ва Шохруҳия ўлкаси ҳукмдори Келдимухаммаднинг қўлига тушгандан сўнг миниатюралар билан безатилган қўлёзма (Дорн. 559⁷) ҳамда XVI асрнинг охириги чорагида (1579 йилда) Қазвинда кўчирилган қўлёзма (инв.2630⁸)да ўз ифодасини топган.

2-расм. “Хитой Хоқони ўғли Фарҳод билан тахтда ўтирибди”

(Куллиёт. 1521-1522 й. (Дорн 559). 15 аср охири – XVI аср боши, Ҳирот (?). Миниатюралар ҳижрий 1521-

3-расм. “Хитой Хоқонининг ўғли Фарҳод билан суҳбати”

⁷ Қўлёзма Россия Миллий кутубхонасида сақланади. 227 варак. Ўлчами 32,5х22,5. Қоғози юпқа, ялтироқлигини йўқотган. Настаълик ёзувида ёзилган.

⁸ Қўлёзма ЎзРФА Шарқшунослик институтида сақланади. Хаттот Ибн Абулмакорим Абдулвахҳоб ал-Ҳижозий. 280 варак. Ўлчами 21х32,5 см. Қоғози қалин оҳорланган, сарғиш.

1522 й., Шохрухия (?). 79-в. Алишер Навоий асарлари XV-XVI асрлар китобат санъати дурдоналарида (Россия Миллий кутубхонаси тўпламидан, Санкт-Петербург, Россия). “UZBEKISTAN TODAY”. “ZAMON PRESS INFO”. 2017. Матн муаллифи ва тузувчи: Ольга Васильева)

(Қазвин, XVI аср охири чораги. 1579 йилда кўчирилган. Навоий “Хамса”, 1484 й. ЎзФА Қўлёзмалар институти қўлёзмаси, инв.2630, 57-а. (Е.А.Полякова, З.И.Рахимова. Шарқ миниатюраси ва адабиёти. Инсон образининг тадрижи. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987 й. 68-расм.)

XVI аср бошида (Дорн 559) кўчирилган қўлёзмага ишланган миниатюрада Фарҳод учун қурилган қасрлардан бирида Ҳокон ва Фарҳод суҳбатлашяпти. Қўм-қўк осмон, атрофда гуллаган дарахтлар, гуллар, марказда тахт, тахтда Ҳокон ва Фарҳод ўтиришибди, ўртада ноз-неъматлар. Атрофда аёллар тасвирланганлиги Ҳокон ва ўғли қасрнинг ичкари ҳовлисида суҳбатлашаётганлигидан дарак беради.

XVI аср охири чорагида кўчирилган қўлёзмага ишланган миниатюрада ҳам ота ва ёш шахзода тахтда ўтириб, суҳбатлашмоқда. Ҳоконнинг ўнг тарафида Мулкоро, атрофда мулозимлар, бир мулозим Фарҳодга эҳтимол, хазинани калитини тутказмоқда. Ҳокон Фарҳодга қарата гапираётгани унинг қўл ҳаракатидан маълум, Фарҳод эса боши бироз эгик ҳолатда мулозимдан хазинани калитини олиш учун қўл узатмоқда. Булутлар сузиб юрган мусаффо осмон, атроф гулларга бурканган. Мусаввир Фарҳоднинг кўнгли хазинлигини сарғайган гулларни тасвирлаш орқали ифодалайди.

Икки талқиннинг ўхшаш жиҳатлари, Ҳокон ва Фарҳод тахтда, атрофда қийғос очилган гуллар, Ҳоконнинг қўли Фарҳод томон узатилган, гуёки,

Манга шахликда қуллуқ ҳам қил эмди,
Атолик ҳам, ўғуллуқ ҳам қил эмди....

Ўзунгдин гар мени хушдил тиларсен,
Муродим умрдин ҳосил тиларсен,

Аён қилмоқ керак бу сўзда росим,
Қабул этмак керак бу илтимосим”, – деяётгандек.

Фарқли жиҳатлари, биринчи миниатюра (2-расм. Дорн.559.)да гуллаган дарахтлар, Фарҳоднинг ён томонида аёллар, услуб Шохрухия (Тошкент) миниатюра мактабига хос. Шохрухия мусаввири Ҳоконнинг ёнида Мулкоро тасвирламаган, демак, шоир матнидан бироз чекинган. Иккинчи миниатюра (3-расм. инв.2630) эса Қазвин миниатюра мактабига хос услубда яратилган. Бу услубларнинг фарқли жиҳатлари асосан, образларнинг либосларида ва композицион қурилишда, образларнинг жойлашуви ва рангларда кўзга ташланади.

Бу қўлёзмаларнинг бири XV охири XVI аср биринчи чорагида (Дорн.559), иккинчиси эса XVI асрнинг охири чорагида (инв.2630) кўчирилган. Рассомлар бир-бири билан учрашмаган бўлса-да, композиция ўхшаш. Бу мусаввирларнинг дoston лавҳасини ўзига хос услубда, оригинал тарзда, шоир тасвирларига уйғун оҳангда, юксак маҳорат билан талқин қилганлигидан дарак беради.

Хулоса ва таклифлар. Ўрта аср адабиётини, жумладан “Хамса” қўлёзмаларини миниатюра асарларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бадиий, тарихий асарларга ишланган миниатюраларда асар воқеалари тасвир ёрдамида изоҳланган, талқин этилган. Юқорида таҳлил қилинган миниатюралар ва унга асос бўлган сюжетлар оригинал бўлиб, Низомий ва Дехлавий дostonларида ва унга ишланган миниатюраларда учрамайди. “Фарҳод ва Ширин”га ишланган бошқа миниатюраларда дoston сюжети каби, Фарҳод - илоҳий ишқ дардига мубтало бўлган, пири комил таълимини олишга бел боғлаган солиқ, моҳир ҳунарманд ва ошиқ киёфасида намоён бўлади.

“Фарҳод” образи ёш шахзода сифатида бадиий талқин қилинган 3 та қўлёзма, XV охири XVI аср биринчи чорагида Ҳиротда кўчирилиб, Мовароуннаҳрда миниатюралар билан бойитилган (Дорн.559) қўлёзма, XVI асрнинг биринчи ярмида усмонли турк султони саройида кўчирилган (TSMKH. 802. (усмоний туркчада), 937 /1530–31й.) қўлёзма ҳамда XVI асрнинг охири чорагида (1579 йил) Қазвинда (инв.2630) кўчирилган қўлёзмага ишланган

миниатюралар дoston сюжeтини ёркин ифодалаган, оригинал лавҳага ишланган оригинал миниатюралар бўлиб, Навоий ғояларини бадиий талкин воситасида очиб беришга хизмат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1989.
2. Алишер Навоий. “Махбуб ул-қулуб”. Ҳозирги ўзбек тилига таъдил. Сўз боши Ш.Сирожиiddинов. Изох ва нашрга тайёрловчилар: А.Тилавов, И.Сайфуллаев. –Т.: Sano-standart. 2018.
3. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Москва: Наука, 1965.
4. Денике Б. Живопись Ирана. М.,Искусство, 1938. - 163 с.
5. A century of princes. Sources on Timurid history and Art. Selected and translated by W.M.Thackston. Cambridge, Massachusetts, 1989. - 394 p.
6. T.W.Arnold. Painting in Islam. London. 1928. - 140 p.
7. Bahary E., Bihzad master of Persian Painting. London - New York, 1966.
8. Blochet E., Manusrit Enluminaire, Paris, 1926, p.106.
9. E.Q. Browne. A literary history of Persia. The Tartar dominion (1265-1502). V. III. Cambridge. 1951. - 540 c.
10. Timur and the princeby Vision. Persian art and Culture in the fifteenth century. Thomas W.Lentz and Glenn D.Lowry. Los Angeles countv museum of art. Arthur M.Sackler Gallery, 1989. - 395 p.
11. Timurid art and culture. Iran and Central Asia in the fifteenth century. Edited by Lisa Golombek and Maria Subtelny. E.J.Brill. Leiden. New York. Koln, 1992. - 208 p.
12. Додхудоёва Л.Н. Поэмы Низами в средневековой миниатюрной живописи. –М.: “Наука”, 1985.
13. Сулаймонов Х. “Алишер Навоий дostonларига ишланган расмлар”. –Т.: “Фан” нашриёти. 1970.
14. Сулаймонов Х., Сулаймонова Ф. Алишер Навоий асарларига ишланган расмлар. XV-XIX асрлар. Т.: 1982.
15. Сулаймонов Х., Сулаймонова Ф. Низомий “Хамса”сига ишланган расмлар. –Т.: “Фан” нашриёти.1985.
16. Сулаймонов Х. Бобирнома расмлари. –Т.: “Фан” нашриёти.1970.
17. Сулаймонов Х., Сулаймонова Ф. Амир Хусрав Дехлавий асарларига ишланган расмлар. –Т.: “Фан” нашриёти. 1983.
18. Қайомов А. “Фарҳод ва Ширин” сирлари: Эзгулик ва севгини улугловчи мотивлар.— Т. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.—168 б
19. Пугаченкова Г. А. Среднеазиатские миниатюры (XVI—XVIII веков в избранных образцах). – Т.:, 1994.
20. Исмоилова Э.М. Пейзаж в миниатюрной живописи Мавераннахра и Среднего Востока XV-XVII вв. Семантика и Символика. -Т.2006.
21. Комилов Н. Тасаввуф. –Т.: Мовароуннахр -Ўзбекистон, 2009.
22. Рахимова З. Шайхлар ва дарвешларнинг либослари. // San’at. 2008 й. 2-сон.
23. Китобат санъати дурдоналари. Тузувчи ва мукаддима муаллифи З. Рахимова. Тошкент. Baktria press, 2018.
24. Сирожиiddинов Ш., Юсупова Д., Давлатов О. Навоийшунослик\дарслик. – Т.: “Tamaddun”, 2018.
25. Мадраимов А.А. Алишер Навоий бадиий асарларининг XV-XVI асрлардаги қўлёзмалари. –Т.: Фан ва технологиялар нашриёт уйи. 2021й.
26. Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқини манбалари (XV – XX аср боши). Алишер Навоий ижодида оид таъкиқотлар. Истиқлол даври ўзбек навоийшунослиги. 30 жилдлик. 19-жилд. –Т.: TAMADDUN. 2021.
27. Жўракулов У. Алишер Навоий “ХАМСА”сида хронотоп поэтикаси. Монография. -Т.: Турон-Иқбол нашриёти. 2017.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№12/4 (121)
2024 y., dekabr

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.12.2024
Bosishga ruxsat etildi: 16.12.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 37,0 b.t. Buyurtma: № 12-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18